हरिवंश

॥ हरिवंशभारतप्रारंभः॥

१ रि०

॥ई॥ श्रीगणेशायनमः॥ श्रीवेदव्यासायनमः॥ यंब्रह्मवेदांतविदोवदंतिपरंप्रधानंपुरुषंतथान्ये। विश्वोद्गतेःकारणमीश्वरंवा तस्मैनमोविघ्नविनाशनाय॥१॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं। देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥२॥ जयतिपराशरसूनुःसत्यवतीहृदयनंदनोव्यासः। यस्यास्यकमलगलितंवाङ्मयममृतंजगत्पिबति॥३॥ योगोशतंकनकशृंगमयंददाति विप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय। एकांचभारतकथांप्रतिशृणोति। तुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव॥४॥ द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयंपुण्यंपवित्रमथपापहरंशिवंच। योभारतंसमधिगच्छतिवाच्यमानंकिंतस्यपुष्करजलैरभिषेचनेन॥५॥ शताश्वमेधस्ययदत्रपुण्यंचतुःसहस्रस्यशतक्रतोश्च। नवेदनंतंहरिवंशदानात्प्रकीर्तितंव्यासमहर्षिणाच॥६॥ पितामहा… द्यंप्रवदंतिषष्ठंमहर्षिमक्षय्यविभूतियुक्तं। नारायणस्यांशजमेकपुत्रंद्वैपायनंवेदमहानिधानं॥७॥ आद्यंपुरुषमीशानंपुरुहूतंपुरुष्टुतं। ऋतमेकाक्षरंब्रह्मव्यक्ताव्यक्तंसनातनं॥८॥ असच्चसदसच्चैवयद्विश्वंसदसत्परं। परावराणांस्रष्टारंपुराणंपरमव्ययं॥९॥ मंगल्यंमंगलंविष्णुंवरेण्यमनघंशुचिं। नमस्कृत्यहृषीकेशंचराचरगुरुंहरिं॥१०॥ नैमिषारण्येकुलपतिःशौनकस्तुमहामुनिः। सौतिंपप्रच्छधर्मात्मासर्व

शास्त्रविशारदं॥११॥ शौनकउवाच॥ सौतेत्वमहदाख्यानंभवतापरिकीर्तितं। भूतानांचसर्वेषांपार्थिवानांतथैवच। देवानांदानवानांचगंधर्वोरगरक्षसां। दैत्यानामथसिद्धानांगुह्यकानांचसर्वशः। अत्यद्भुतानिकर्माणिविक्रमाधर्मनिश्चयाः। विचित्राश्चकथायोगाजन्मचाग्र्यमनुत्तमं। कथितंभवतापुण्यंपुराणंश्लक्ष्णयागिरा। मनःकर्णसुखंतन्मेप्रीणात्यमृतसंमितं। तत्रजन्मकुरूणांचत्वयोक्तंलोमहर्षणे। नवृष्ण्यंधकानांचतद्भवान्प्रब्रवीतुमे॥ ॥सौतिरुवाच॥ जनमेजयेनयत्पृष्टःशिष्योव्यासस्यधीमतः। तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिवृष्णीनांवंशमादितः॥१२॥ श्रुत्वेतिहासंकार्त्स्न्येनभारतानांसभारतः। जनमेजयोमहाप्राज्ञोवैशंपायनमब्रवीत्॥१३॥ जनमेजयउवाच॥ महाभारतमाख्यानंबह्वर्थंश्रुतिविस्तरं। कथितंभवतासर्वंविस्तरेणमयाश्रुतं॥१४॥ तत्रशूराःसमाख्याताबहवःपुरुषर्षभाः। नामभिःकर्मभिश्चैववृष्ण्यंधकमहारथाः॥१५॥ तेषांकर्मावदानानित्वयोक्तानिद्विजोत्तम। तत्रतत्रसमासेनविस्तरेणतथाप्रभो। नचमेतृप्तिरस्तीहकीर्त्यमानेपुरातने। एकस्त्वंचतपोराशिर्दृष्टःपांडववृष्णयः। वंशजास्त्वंसर्वेषांप्रत्यक्षदर्शिवान्। कथयस्वकुलंतेषांविस्तरेणतपोधन। यस्ययस्यान्वयेयेयेतांस्तानिच्छामिवेदितुं। सर्वमेतदशेषेणकथयस्वद्विजोत्तम। तेषांपूर्वविसृष्टिंचवि

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

ह०टि० २

चिंत्यमां प्रजापतः॥ सौतिरुवाच॥ स त्वत्यपरिदृष्टश्च समहात्मा महातपाः। विस्तरेणानुपूर्व्याच्च कथयामास तां कथां॥
वैशंपायन उवाच॥ शृणु राजन्कथां दिव्यां पुन्यपापप्रणाशिनी॥ कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुतिविस्तरां॥ यश्चै
तां धारयेन्नित्यं शृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः॥ स्ववंशधारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते॥ अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं स
दसदात्मकं। प्रधानं पुरुषं तस्मान्निर्ममे विश्वमीश्वरः॥ तं वै विद्धि महाराज ब्रह्माणममितौजसं। स्रष्टारं सर्वभूता
नां नारायणपरायणं॥ अहंकारस्तु महतस्तस्माद्भूतानि यज्ञिरे। भूतसर्गस्तु तत्रेष्व इति सर्गः सनातनः॥ आ
विस्तरावयवं चैव यथार्थं पर्ज्ञं यथा श्रुति। कीर्त्यमानं शृणु मया सर्वेषां कीर्तिवर्द्धनं। धन्यं यशस्यं शत्रुघ्नं स्वर्ग्यमायुर्वि
वर्द्धनं। सर्वेषां पुण्यकर्मणां॥१९॥ तस्मात्कल्पायने कल्पः समग्रं शुचये शुचि॥ आदिवंशाद्ध्याभि मूलसर्गमनु
त्तमं॥ अथ स्वयंभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः॥ अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमथासृजत्॥२१॥ आपो नारा इ
ति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः। अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः॥२२॥ हिरण्यवर्णमभवत्तदंडमुदकेशयं। त
स्मिन्यज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूरिति विश्रुतः॥२४॥ हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरं। तदंडमकरोद्द्वैधं दिवं भुव
मथापि च॥२५॥ तयोः शकलयोर्मध्ये आकाशमसृजत्प्रभुः। अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे। तत्र का

लं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिं। ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन्प्रजापतीन्॥ मरीचिमत्र्यंगिरसं पुलस्त्यं पुलहं
क्रतुं। वसिष्ठं च महातेजाः सोऽसृजत्सप्त मानसान्॥ सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः॥ नारायणात्मका
नां च सप्तानां ब्रह्मजन्मनां॥ ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मसंभवं॥ सनत्कुमारं च विभुः पूर्वेषामपि पूर्वजं॥ स
से तेजनयंतिस्म प्रजारुद्रश्च भारत। स्कंदः सनत्कुमारश्च तेजः संक्षिप्य तिष्ठतः॥ तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवग
णान्विताः॥ क्रियावंतः प्रजावंतो महर्षिभिरलंकृताः॥ विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेंद्रधनूंषि च। पयांसि च स
सर्जादौ पर्जन्यं च तथैव च॥ ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये॥ साध्यानसृजन्देवान् इत्येवमनुश्रु
श्रुमः। उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य यज्ञिरे। आपवस्य प्रजासर्गं सृजतस्तु प्रजापतेः॥ द्विधा कृत्वा
त्मनो देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत्। अर्द्धेन नारी तस्यां च सोऽसृजद्विविधाः प्रजाः॥ दिवं च पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य
तिष्ठति। विराजमसृजद्विष्णुः सोऽसृजत्पुरुषं विराट्। पुरुषं तं मनुं विद्धि तस्य मन्वंतरं स्मृतं। द्वितीयमांतरस्यै
व मनोरंतरमुच्यते। स वैराजः प्रजासर्गं ससर्ज पुरुषः प्रभुः। नारायणविसर्गस्य प्रजास्तस्याप्ययोनिजाः। आ
युष्मान्कीर्तिमान्धन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः। आदिसर्गं विदित्वेमं यथाख्यं प्राक्कयाद्भृतिं॥ ॥इति खिले पुहरि

ह०री० वंशे पारिजाते प्रथमः सर्गः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ स सृष्टासु प्रजास्वेवमापवस्तु प्रजापतिः। कन्यां नाम महाबाहो कर्दम
स्य प्रजापतेः। लेभे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजां॥१॥ आपवस्य महिम्ना तु दिवमावृत्य तिष्ठता। धर्मेणैव मह
२ राज शतरूपा व्यजायत॥३॥ सा तु वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरं। भर्तारं दीप्तमनसं पुरुषं प्रत्यपद्यत। स वै स्वायंभु
वस्तात पुरुषो मनुरुच्यते। तस्यैकसप्ततियुगं मन्वंतरमिहोच्यते॥५॥ वैराजात्पुरुषाद्वीरं शतरूपा व्यजायत। प्रिय
व्रतोत्तानपादौ वीरौ काम्या व्यजायत॥६॥ काम्या नाम महाबाहो कर्दमस्य प्रजापतेः। काम्यापुत्राश्च चत्वारः सं
म्राट् कुक्षिर्विराट् प्रभुः। प्रियव्रतं समासाद्य पतिं सा जनयत्सुतान्॥८॥ उत्तानपादं जग्राह पुत्री धर्मप्रजापतेः
उत्तानपादाच्चतुरः सूनृताजनयत्सुतान्। धर्मस्य कन्या सुश्रोणी सूनृता नाम विश्रुता। उत्पन्ना वाजिमेधेन ध्रु
वस्य जननी शुभा। ध्रुवं च कीर्तिमंतं च आयुष्मंतं वसुं तथा। उत्तानपादोऽजनयत् सूनृतायां प्रजापतिः। ध्रुवो
वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि भारत। तपस्तेपे महाराज प्रार्थयन् सुमहद्यशः। तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतः स्थानमात्म
समं प्रभुः। अचलं चैव पुरस्तात् सप्तर्षीणां प्रजापतिः। तस्याभिमानमृद्धिं च महिमानं निरीक्ष्य च देवासुराणामा
चार्यः श्लोकमप्युशना जगौ। अहोऽस्य तपसो वीर्यं महाश्रुत महाव्रते। यदेनं पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः २

तस्माच्छिष्टिं च भव्यं च ध्रुवाच्छंभुरजायत। श्लिष्टेराधत्त सुच्छाया पंच पुत्रानकल्मषान्। रिपुं रिपुंजयं पुत्रं वृकलं वृ
कतेजसं। रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्वतेजसं॥ अजीजनत्पुष्करिण्यां वीरिण्यां चाक्षुषो मनुं। प्रजापतेरात्म
जाया मरण्यस्य धीमतः। मनोरजायंत दश नड्वलायां महौजसः। कन्यायां नरश्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः॥
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नः तपस्वी सत्यवाक् शुचिः। अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चेति ते नव। अभिमन्युश्च दशमो न
ड्वलायां प्रजापतिः। ऊरोरजनयत्पुत्रान् षडाग्नेयी महात्मनः। अंगं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमंगिरसं गयं॥
अंगात्सुनीथापत्यं वै वेनमेकं व्यजायत। अपचारेण वेनस्य प्रकोपः सुमहाननघ। प्रजार्थमृषयस्तस्य म
मंथुर्दक्षिणं करं। वेनस्य पाणौ मथिते संबभूव महान्नृपः॥ तं दृष्ट्वा मुनयः प्राहुरेष वै मुदिताः प्रजाः। करिष्य
ति महातेजा यशश्च प्राप्स्यते महत्। स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव॥ पृथुर्वैण्यस्तथा लोकान् ररक्ष
क्षत्रपूर्वजः। राजसूयाभिषिक्तानामाद्यः स पृथिवीपतिः॥ तस्माच्चैव समुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ। तेनेयं
गौर्महाराज दुग्धा सस्यानि भारत। प्रजानां वृत्तिकामेन देवैः सर्षिगणैस्सह। पितृभिर्दानवैश्चैव गंधर्वैस्सा
प्सरोगणैः॥ सर्पैः पुण्यजनैश्चैव वीरुद्भिः पर्वतैस्तथा। तेषु तेषु च पात्रेषु दुह्यमाना वसुंधरा। प्रादाद्यथेप्सि-

तंवीरं तेन प्राणेनधरयन्पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्द्धिपालिनौ ॥ शिखंडिनी हविर्द्धानमंतर्द्धानाद्व्यजायत ॥ हवि
र्द्धानात्षडाग्नेयी धिषणाजनयत्सुतान् । प्राचीनवर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं प्रजाजिनौ । प्राचीनवर्हिर्भगवान् महानासी
त्प्रजापतिः ॥ हविर्द्धानान्महाराज येन संवर्द्धिताः प्रजाः ॥ प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यां जनमेजय । प्राचीनवर्हि
र्भगवान् पृथिवीतलचारिणः ॥ समुद्रतनयायां तु कृतदारोऽभवत्प्रभुः । महतस्तपसः पारे सवर्णायां प्रजापतिः
सवर्णाधत्त सामुद्री दश प्राचीनवर्हिषः । सर्वे प्राचेतसा नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ अपृथग्धर्मचरणास्तेऽतप्यंत
महत्तपः । दश वर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥ तपश्चरत्सु पृथिवीं प्राचेतस्सु महीरुहाः ॥ अरक्ष्यमाणामाव
व्रुर्बभूवाथ प्रजाक्षयः । प्रत्याहृते तदा तस्मिंश्चाक्षुषस्यांतरे मनोः ॥ नाशकन्मारुतो वातुं वृतं खमभवद्द्रुमैः ॥
दश वर्षसहस्राणि न शेकुश्चेष्टितुं प्रजाः । तदुपश्रुत्य तपसा युक्ताः सर्वे प्रचेतसः । मुखेभ्यो वायुमग्निं च ससृजुर्जात
मन्यवः । उन्मूलानथ तान्वृक्षान्कृत्वा वायुरशोषयत् । तानग्निरदहद्घोर एवमासीद्द्रुमक्षयः ॥ द्रुमक्षयमथो बु
द्ध्वा किंचिच्छिष्टेषु शाखिषु । उपगम्याब्रवीदेतान्राजा सोमः प्रजापतीन् । कोपं यच्छत राजानः सर्वे प्राचीनवर्हिषः
वृक्षाः कन्यां प्रदास्यंति शाम्येतामग्निमारुतौ । रत्नभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी । भविष्यं जानता तेन ४

धृता गर्भेण वै मया । मारिषा नाम कन्येयं वृक्षाणामिति निर्मिता ॥ भार्या वोऽस्तु महाभागा सोमवंशविवर्द्धिनी
युष्माकं तेजसोऽर्द्धेन मम चार्द्धेन तेजसः ॥ अस्यामुत्पत्स्यते पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ स इमां दग्धभूयिष्ठां युष्मत्ते
जोमयेन वै । अग्निनाऽग्निसमो भूत्वा प्रजाः संवर्द्धयिष्यति । ततः सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः । संहृत्य कोपं
वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्मेण मारिषां । मारिषायां ततस्ते तु मनसा गर्भमादधुः ॥ दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः ॥
दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्यांशेन भारत । पुत्रानुत्पादयामास सोमवंशविवर्द्धनान् । अचरांश्च चरांश्चैव द्विप
दोऽथ चतुष्पदान् । स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पश्चादसृजत स्त्रियः । ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ सप्तविंश
ति सोमाय नक्षत्राणां ददौ प्रभुः । तासु देवाः खगा गावो नागा दितिजदानवाः ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव जज्ञिरेऽन्याश्च
जातयः । ततः प्रभृति राजेंद्र प्रजा मैथुनसंभवाः ॥ संकल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषामभवन्प्रजाः ॥ ॥ जनमेजय
उवाच ॥ देवानां दानवानां च गंधर्वोरगरक्षसां । संभवः कथितः पूर्वं दक्षस्य च महात्मनः । अंगुष्ठाद्ब्रह्मणो जा
तो दक्षः प्रोक्तस्त्वयानघ । वामांगुष्ठात्तथा पत्नी तस्य चैव प्रजापतेः ॥ कथं प्राचेतसत्वं स पुनर्लेभे महातपाः ॥ एत
न्मे संशयं विप्र व्याख्यातुं त्वमिहार्हसि । दौहित्रश्चैव सोमस्य कथं श्वशुरतां गतः ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ उत्पत्ति

हरि ५
श्चातुराश्रमस्थितान्नतेषु पार्थिवा ऋषयोऽत्र न मुह्यंति विद्यावंतं ह्ययेनराः ।युगे युगे भवंत्येते सर्वे दक्षादयो नृप।पुनश्चै
व निरुध्यंते विद्वांस्तत्र न मुह्यति।ज्यैष्ठं कनिष्ठमप्येषां पूर्वमासीज्जनाधिप।तप एव गरीयोऽभूत्प्रभावश्चैव कारः
णं।इमां विसृष्टिं दक्षस्य यो विद्यात्सचराचरां।प्रजावान्पुरुषः सोऽपि स्वर्गलोके महीयते॥ ॥इति श्री खिलेषु हरि
वंशे प्रजासर्गो द्वितीयः॥ ॥जनमेजय उवाच॥ देवानां दानवानां च गंधर्वोरगरक्षसां। उत्पत्तिं विस्तरेणैव वैशंपायन की
र्तय॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा।यथा ससर्ज भूतानि तथा शृणु महीपते।मनसा
चैव भूतानि पूर्वमेवासृजत्प्रभुः।ऋषीन्देवांश्च गंधर्वान् असुरान् सुरमानुषान्।यक्षान्भूतपिशाचांश्च वयः पशुमृगांस्त
था।यदास्य न व्यमानस्य न व्यवर्द्धंत ताः प्रजाः।ततः संचिंत्य स पुनः प्रजाहेतोः प्रजापतिः।स मैथुनेन धर्मेण।सिसृक्षु
र्विविधाः प्रजाः।असिक्नीमावहत्पत्नीं वीरणस्य प्रजापतेः।सुतां सुतपसा युक्तां नाम सीं लोकधारिणीं।अथ पुत्रस
हस्राणि वीरिण्यां पंचवीर्यवान्।वीरिण्यां जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः।तान्दृष्ट्वा महाभागान् संविवर्द्धयिषून्प्र
जाः।देवर्षिः प्रियसंवादो नारदः प्राब्रवीदिदं।नाशाय वचनं तेषां शापायैवात्मनस्तथा।यं कश्यपः सुतं वीरं परमे
ष्ठमजीजनत।दक्षस्य वै दुहितरि शापनयान्मुनिः।पूर्वं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिनः। असिक्न्यामथवी ५

रिण्यां।भूयो देवर्षिसत्तमः।तं भूयो जनयामास पितेव मुनिपुंगवं।तेन दक्षस्य पुत्रा वै हर्यश्वा इति विश्रुताः।नि
र्मथ्य नाशिताः सर्वे विधिना च न संशयः।तस्याद्यत स्वयं दक्षो नाशाया मितविक्रमः।ब्रह्मर्षीन्पुरतः कृ
त्वा याचितः परमेष्ठिना।ततोऽभिसंधिं चक्रे वै दक्षस्तु परमेष्ठिना।कन्यायां नारदो मह्यं तव पुत्रो भवेदिति।त
तो दक्षः सुतां प्रादात्प्रियां वै परमेष्ठिने।स तस्यां नारदो यज्ञे दक्षशापभयादितः॥ ॥जनमेजय उवाच॥
कथं प्रणाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा।प्रजापतेर्द्विजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥
दक्षस्य पुत्रा हर्यश्वा विवर्द्धयिषवः प्रजाः।समागतान्महावीर्यान् नारदस्तानुवाच ह।बालिशा वत यूयं वै
नास्या जानीत वै भुवः प्रयाताः सर्वतो दिशः।प्रमाणं द्रष्टुकामा वै भूयः प्राचेतसात्मजाः। अद्यापि न निवर्त्तं
ते समुद्रेभ्य इवापगाः।हर्यश्वेषु विनष्टेषु दक्षः प्राचेतसः प्रभुः।वीरिण्यामथ पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः।वि
वर्द्धयिषवस्ते तु सबलाश्वाः प्रजास्ततः।पूर्वोक्तं वचनं तात नारदेनैव चोदिताः।अन्योन्यमूचुस्ते सर्वे सम्यगा
ते नैव मार्गेण प्रयाताः सर्वतो दिशं।अद्यापि न निवर्तंते तत्रैव निधनं गताः॥ नष्टेषु सबलाश्वेषु दक्षः क्रु

हि०पु०
६

ष्टाः ब्रद्धिमनुः। नारदनाश मेहीनि गर्भवासं वसेतिच। तदाप्रभृति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे नृप। प्रयातो नश्यति क्षिप्रं तन्न कार्या
र्थं विपश्चिता। तांश्चापि नष्टान् विज्ञाय पुत्रान् दक्षः प्रजापतिः। षष्टिं दक्षोऽसृजत्कन्या वैरिण्यामिति नः श्रुतं। तास्तदा प्रति
जग्राह भार्यार्थं कश्यपः प्रभुः। सोमो धर्मश्च कौरव्य तथैवान्ये महर्षयः। ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश। सप्तविं
शति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने। द्वे चैव भृगुपुत्राय द्वे चैवांगिरसे तथा। द्वे कृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु।
अरुंधती वसुर्यामी लंबा भानुर्मरुत्वती। संकल्पा च मुहूर्ता च

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक

संध्या विश्वा च भारत। सुपत्न्यो धर्मस्य ताः। तासां च अपत्यानि मे शृणु। विश्वेदेवास्तु विश्वायाः संध्या साध्यान्व्यजा
यत। मरुत्वत्यां मरुत्वंतो वसोस्तु वसवस्तथा। भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्तायां मुहूर्तजाः। लंबायाश्चैव घोषोऽ
थ नागवीथी च जामिजा। पृथिवीविषयं सर्वं मरुवत्यां व्यजायत। संकल्पायास्तु धर्मात्मा जज्ञे संकल्प एव हि।
नागवीथ्यश्च यामिन्यां वृषलम्बं व्यजायत। अथ राजन् सोमपत्न्यस्तु दक्षः प्राचेतसो ददौ। सर्वा नक्षत्रनाम्न्य
स्ता ज्योतिषे परिकीर्तिताः। ये त्वन्ये ख्यातिता देवाः सर्वे ज्योतिःपुरोगमाः। वसवोऽष्टौ समाख्याता तेषां वक्ष्यामि
विस्तरं। आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः। प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः स्मृताः। आपस्य पुत्रा
वैतंड्यः। सोमः शांतो मुनिस्तथा। ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः। ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् का
लो लोकप्रकालनः। सोमस्य पुत्रो भगवान् वर्चस्वी जेन जायते। धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा।
मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ निरमस्तथा। अनिलस्य शिवा भार्या तस्याः पुत्रः पुरोजवः। अविज्ञात
गतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु। अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तंबे श्रियावृतः। तस्य शाखो विशाखश्च नैगमे
ष्टश्च पृष्ठजः। अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्त्तिकेय इति स्मृतः। स्कंदः सनत्कुमारश्च सृष्टः पादेन तेजसः। प—

त्यस्य विभुः पुत्र मृषिनाम्नाथ देवलं। द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावंतौ मनीषिणौ॥ बृहस्पतेस्तु भगिनी वारस्त्री
६० ब्रह्मवादिनी॥ योग सिद्धा जगत्कृत्स्नमशक्ता विचचार ह॥ प्रभासस्य तु भार्या सा वसूनामष्टमस्य च॥ विश्वकर्म्मा
७ महाभागस्तस्यां जज्ञे प्रजापतिः॥ कर्त्ता शिल्पसहस्राणि त्रिदशानां च वार्द्धकः॥ भूषणानां च सर्वेषां कर्त्ता शि
ल्पवतां वरः॥ यः सर्वेषां विमानानि देवतानां चकारकाः॥ मानुषाश्चोपजीवंति यस्य शिल्पं महात्मनः॥ सुरभि
कश्यपाद्रुद्रानेकादश विनिर्म्ममे॥ महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टा रुद्रश्च
भारत॥ त्वष्टुश्चैवात्मजः श्रीमान् विश्वरूपो महायशाः॥ हरश्च बहुरूपश्च त्र्यंबकश्चापराजितः॥ वृषाकपिश्च
शंभुश्च कपर्द्दी रैवतस्तथा॥ मृगव्याधश्च सर्पश्च कपाली च विशांपते॥ एकादशैते व्याख्याता रुद्रास्त्रिभुवने
श्वराः॥ शतं त्वेतत्समाख्यातं रुद्राणाममितौजसां॥ पुराणे भरतश्रेष्ठ यैर्व्याप्ताः सचराचराः॥ लोका भरतशा
र्दूल कश्यपस्य निबोध मे॥ अदितिर्दितिर्दनुश्चैव अरिष्टा सुरसा तथा॥ सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा तथा॥
इडा कद्रूर्म्मुनिः स्वसा लोके नागपत्यानि मे शृणु॥ पूर्वं मन्वंतरश्रेष्ठा द्वादशासन् सुरोत्तमाः॥ तुषिता नाम ते
ऽन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेऽन्तरे॥ उपस्थितेऽतियशसो चाक्षुषस्यांतरे मनोः॥ हितार्थं सर्वलोकानां समागम्य पर ७

स्परं॥ आगच्छत द्रुतं देवा अदितिं संप्रविश्य वै॥ मन्वंतरे प्रसूयामस्ततः श्रेयो भविष्यति॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे
॥ ॥ वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्व्वे चाक्षुषस्यांतरे मनोः॥ मारीचात्कश्यपाज्जाता स्तेदित्या दक्षकन्य
या॥ तत्र विष्णुश्च शक्रश्च जज्ञाते पुनरेव च॥ अर्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा तथैव च॥ विवस्वान्सविता चैव मि
त्रो वरुण एव च॥ अंशो भगश्चातितेजा आदित्या द्वादश स्मृताः॥ चाक्षुषस्यांतरे पूर्व्वमासन्ये तुषिताः सुराः॥
वैवस्वतेंतरे चैत आदित्या द्वादश स्मृताः॥ सप्तविंशति या प्रोक्ताः सोमपत्न्यो महाव्रताः॥ तासामपत्यान्यन
वन्दीप्तान्यमिततेजसां॥ अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश॥ बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृ
ताः॥ प्रत्यंगिरःप्रजाः श्रेष्ठाः ऋचो ब्रह्मर्षिसंज्ञिताः॥ कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः स्मृताः॥ एते युगसह
स्रांते जायंते पुनरेव हि॥ सर्वे देवगणास्तात त्रयस्त्रिंशत्तु कामजाः॥ तेषामपि पराजेंद्र दानीमुत्पत्तिरु
च्यते॥ तथा सूर्यस्य गमने उदयास्तमिता विह॥ एवं देवनिकायास्ते संभवंति युगे युगे॥ दित्याः पुत्रद्वयं ज
ज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतिः॥ कश्यपस्यात्मजावेतौ सर्वेभ्यः पूर्वजौ मतौ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च ना

१० रत।सिंहिका चा नवकन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः॥ सैंहिकेया इति ख्याता यस्य पुत्रा महाबलाः॥ गणास्तेषां तु राज्ञे
इदं त्रासादस्य उच्यते। हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः स्थुलतेजसः॥ अनुह्लादश्च प्रह्लादः संह्लादश्च वीर्य
८ वान्॥ संह्लादश्च चतुर्थोनुह्लादपुत्रो ह्रदस्तथा॥ ह्रदस्य पुत्रोऽप्यायुर्वै शिवः कालस्तथैव च॥ विरोचन
श्च प्राह्लादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात्॥ बलेः पुत्रशतं ह्यासीद्बाणज्येष्ठं नराधिप॥ धृतिराष्ट्रश्च सूर्यश्च चंद्रमा
श्चेंद्रतापनः॥ कुंभनाभो गर्दभाक्षः कुक्षिरित्येवमादयः॥ बाणस्तेषामतिबलो ज्येष्ठः पशुपतेः प्रियः॥ पुराक
ल्पे हि बाणेन प्रसाद्योमापतिं प्रभुं॥ पार्श्वतो विहरिष्यामि इत्येवं याचितो वरः॥ हिरण्याक्षसुताः पंच विद्वां
सः सुमहाबलाः॥ झर्झरः शकुनिश्चैव भूतसंतापनस्तथा॥ महानाभश्च विक्रांतः कालनाभस्तथैव च॥ अन
वन्दनुपुत्राश्च शतं तीव्रपराक्रमाः॥ तेजस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन विबोधनात्॥ द्विमूर्द्धा शकुनिश्च
च तथा शंकुशिरा विभुः॥ शंकुकर्णो विराधश्च गविष्ठो दुंदुभिस्तथा॥ डुंडजिः सर्वजिच्चैव वज्रनाभस्तथै
व च महानाभश्च विक्रांतः। कालनाभस्तथैव च॥ एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः॥ वैश्वानरः पुलो ८

मालच विद्रावणमहाशिराः॥ स्वर्भानुर्वृषपर्वा च तुहुंडश्च महाबलः॥ सूक्ष्मश्चैव निचंद्रश्च ऊर्णनाभो म-
हागिरिः॥ असिलोमा सुकेशी च वसश्च बलकोदनः॥ तथा गगनमूर्द्धा च कुंभनादो महासुरः॥ प्रदो
मयः कुक्षिपस्तोदयग्रीवश्च वीर्यवान्॥ वैसृपः सविरूपाक्षः॥ कुजश्चाथ महाबलो हिरण्यकशिपुश्च
वशतमायश्च शंबरः॥ सरमः सालनश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्यवान्॥ सर्वे एते दनोः पुत्राः कश्यपादितिजज्ञिरे
विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवाः सुमहाबलाः॥ तेषां यदपत्यं तु न तच्छक्यं नराधिप॥ प्रसंख्यातुं महीपा
ल पुत्रपौत्रमनंतकं॥ स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोम्नश्च शची सुता॥ उपदानवी मयसुता सर्मिष्ठा वा-
र्षपर्वणी॥ पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते उभे॥ बह्वपत्ये महासत्वे मारीचेस्तु परिग्रहः॥ तयोः पुत्र
सहस्राणि षष्टिर्दानवनंदिनः॥ चतुर्दश शतान्यन्यान् हिरण्यपुरवासिनः॥ पितामहप्रसादेन ये हताः
सव्यसाचिना॥ ततो परे महावीर्या दानवास्त्वतिदारुणाः॥ सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तिसुतास्त
था॥ दैत्यदानवसंयोगा जाता तीव्रपराक्रमाः॥ सैंहिकेया इति ख्याता त्रयोदश महाबलाः॥ राहुः स-
र्पमन्ज्येष्ठः चंद्रसूर्यप्रमर्दनः॥ सत्पः कल्पश्च बालिनो नलश्चैव महाबलः॥ वातापिनमुचिश्चैव इल्वलः

१०
२

स्वसृमस्तथा। अंजिकानरकश्चैव कालनातस्तथैव च॥ सरमानस्तथा चैव शंकुनानश्च वीर्यवान्। मरीयः संतपुत्र
श्च ताडकानां व्यजायत। स्वधर्म्माणस्तथा चैव भारकल्पश्च वीर्यवान्। एते वै दानवाः श्रेष्ठा दनोर्वंशविवर्द्धनाः। ते
षां पुत्राश्च पौत्राश्च सेतशोथ सहस्रशः। संह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले। समुत्पन्नाः सुमहता तपसा
भावितात्मनः। निस्रः कोट्यः सुतास्तेषां मणिमत्यां निवासिनः। तेप्यवध्यास्तु देवानामर्जुनेन निपातिताः॥ षट् सु
ताः सुमहासत्वाः ताम्रायाः संप्रकीर्त्तिताः॥ क्रौंची श्येनी प्रकाशी च सुग्रीवी शुचि गिध्रिका। काकी काकानजय
त्। उलूकी प्रत्युलूकिकान्। श्येनी श्येनं तथा भासी भासान् गृध्र्यपि गृध्रकान्। पक्षिगणान् सुग्रीवी वांस्का।
परंतप अस्वानुष्ठानाहं नाश्वताम्रा वंशाः प्रकीर्त्तिताः॥ विनतायास्तु पुत्रौ द्वावरुणो गरुडस्तथा। सुपर्णः प
तगश्रेष्ठो दारुणः स्वेन कर्म्मणा। सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणाममितौजसां। अनेकशिरसां नात खेचराणां म
हात्मनां। काद्रवेयाश्च बलिनः सहस्रममितौजसः। सुपर्णवशगा नागा जज्ञिरे नैकमस्तकाः। तेषां प्रधानभू
त वंशः खवासुकितक्षकाः। ऐरावतो महापद्मः कंबलाश्वतरावुभौ। एलापत्रश्च शंखश्च कर्कोटकधनंजयौ।
महानील महाकर्णौ धृतराष्ट्र बलाहकौ। कुरुदः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा। शंखश्च शंखपालश्च। २

कपिलो वामनस्तथा। गणं क्रोधवशं विद्धि तस्य सर्वे त्वदंष्ट्रिणः। स्थलजाः पक्षिणो जाताश्च धरायाः प्रसवाः
स्मृताः। गास्तु वै जनयामास सुरभिर्महिषीस्तथा। इरा वृक्षलतावल्लीस्तृणजातीश्च सर्वशः। स्वसा त्वय
शरक्षांसि मनुरप्सरसस्तथा। अरिष्टा च महासत्वान् गंधर्वानमितौजसः। एते कश्यपदायादाः कीर्त्तिता
स्थाणुजंगमाः। तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोथ सहस्रशः। एष मन्वंतरे नीते सर्गः स्वारोचिषे स्मृतः॥ वैव
स्वते तु महति वारुणे वितते क्रतौ। जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते। पूर्वं यत्र तु सप्तर्षीनुत्तमा
न् सप्त मानसान्। पुत्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः। ततो विरोधे देवानां दैत्यानां चैव भारत। दिति
र्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपं। तां कश्यपः प्रसन्नात्मा सम्यगाराधितस्तदा। वरेण च्छंदयामास सा च
वव्रे वरं तदा। पुत्रमिंद्रवधार्थाय समर्थममितौजसं। स च तस्यै वरं प्रादात् प्रार्थितं सुमहातपाः। दत्वा
च वरमव्यग्रो मारीचस्तामभाषत। न विष्यति सुतस्तस्ये यद्यनं धारयिष्यति। इंद्रं पुत्रो निहंता ते गर्भं वै
त्वं शरदां शतं। यदि धारयसे सौचं तत्परा व्रतमास्थिता। तथेत्यभिहिता भर्त्रा यदा देवी महातपाः॥ धारया
मास गर्भं तं शुचिः सा वसुधाधिप। ततस्तूपगमादित्यां गर्भमादाय कश्यपः। रावयंश्च गणश्रेष्ठं देवानां

ममितौजसं॥ तेजःसंहृत्य दुर्धर्षमवध्यममरैरपि॥ जगाम पर्वतं चैव तपसे संशितव्रतः॥ तस्याश्चैवांतरप्रेप्सुरन-
वत्या कश्यासनः॥ मुनेर्वर्षशते वास्य दृष्ट्वांतरमच्युतः॥ अशुचिं पादयोः शौचं दितिं त्वायनमाविनात्म॥ गर्भं
चा दारयामास तस्याः कुक्षिं प्रविश्य ह॥ वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा तत्व्यकृंतत॥ सत्त्या पाट्यमानो गर्भो वज्रे-
ण परराद ह॥ मा रोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरथाब्रवीत्॥ सोऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिंद्रो रुषितः पुनः॥ एकैकं
सप्तधा चक्रे वज्रेणैव विकर्षणः॥ मरुतो नाम देवास्ते बभूवुर्भरतर्षभ॥ यथोक्तं वै मघवता तथैव मरुतोऽभव
न्॥ देवा एकोनपंचाशत्सहाया वज्रपाणिनः॥ तेषामेवं प्रवृद्धानां भूतानां जनमेजय॥ रोचयन् वै गणश्रे-
ष्ठं देवानाममितौजसं॥ निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात्प्रजापतिः॥ क्रमशस्तानि राज्यानि पृथुपूर्वाणि
भारत॥ स हरिः पुरुषो वीरः कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः॥ पर्जन्यस्तपनोऽव्यक्तस्तस्य सर्वमिदं जगत्॥ भूतसर्ग-
मिमं सम्यग्जानतो भरतर्षभ॥ नास्ति विनयमसीद परलोकभयं कृतः॥ ॥ इति श्री खिलेषु हरिवंशे म-
रुदुत्पत्तिः॥ ॥ वैशंपायन उवाच॥ अभिषिच्याधिराज्ये च पृथुं वैण्यं पितामहः॥ ततः क्रमेण राज्यानि व्या-
देष्टुमुपचक्रमे॥ द्विजानां वीरुधां चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा॥ यज्ञानां तपसां चैव सोमं राज्येऽभ्यषेचयत्॥ अपां १०

तु वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्रवणं पतिं॥ आदित्यानां तथा विष्णुं वसूनामथ पावकं॥ प्रजापतीनां दक्षं तु मरुतां
अथ वासवं॥ दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादममितौजसं॥ नारायणं तु साध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजं॥ विप्रचि-
त्तिं तु राजानं दानवानामथादिशत्॥ वैवस्वतं पितॄणां च यमं राज्येऽभ्यषेचयत्॥ यक्षाणां राक्षसानां च प-
र्थिवानां तथैव च॥ सर्वभूतपिशाचानां गिरिशं शूलपाणिनं॥ शैलानां हिमवंतं च नदीनामथ सागरं॥
गंधर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं प्रभुं॥ वारणानां तु राजानमैरावणमथादिशत्॥ उच्चैःश्रवसमश्वानां
॥ गरुडं चैव पक्षिणां॥ मृगाणामथ शार्दूलं गोवृषं तु गवामपि॥ गंधानां चैव भूतानां च शरीरिणां॥ श- १सर्वेषां
ब्दाकाशवतां चैव वायुं बलवतां वरं॥ सागराणां नदीनां च तथैव वर्षणस्य च॥ आदित्यानामधिपतिं
पर्जन्यमभिषिक्तवान्॥ सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषं राजानं सोऽभ्यषेचयत्॥ सरीसृपाणां सर्वेषां राजानं चै-
व तक्षकं॥ सर्वाप्सरोगणानां च कामदेवं तथा प्रभुं॥ ऋतूनामथ मासानां गतेरयनयोस्तथा॥ गतस्या-
थ योगस्य चक्रे संवत्सरं प्रभुं॥ एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण प्रपितामहः॥ दिशां पालानथ ततः स्थापया

मासन्नारत।सर्वस्यां दिशि पुत्रं तु वैराजस्य प्रजापते। दिशां पालं तु धन्वानं राजानं सोऽभ्यषेचयत्।द
क्षिणस्यां महात्मानं कर्दमस्य प्रजापतेः। पुत्रं शंखपदं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत्।पश्चिमायां दिशि
तथा रजसः पुत्रमच्युतं। केतुमंतं महात्मानं राजानं सोऽभ्यषेचयत्। तथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्र
जापते। उदीच्यां दिशि दुर्द्धर्षं राजानं सोऽभ्यषेचयत्। तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना॥ यथाप्रदे
शमद्यापि धर्मेण प्रतिपाल्यते। राजसूयाभिषिक्तस्तु पृथुरेभिर्नराधिपैः। वेददृष्टेन विधिना राजरा
ज्ये नराधिप। ततो मन्वंतरेऽतीते चाक्षुषेऽमिततेजसि। वैवस्वताय मनवे पृथिव्यां राज्यमादिशत्।
तस्य विस्तरमाख्यामि मनोर्वैवस्वतस्य हि। तवानुकूल्याद्राजेंद्र यदि शुश्रूषसेऽनघ। महदेतदधिष्ठा
नं पुराणे परिनिष्ठितं। पुण्यं यशस्यं आयुष्यं स्वर्गवासकरं शुभं॥ ॥जनमेजय उवाच॥ विस्तरेण पृथो
र्जन्म वैशंपायन कीर्तय। यथा महात्मना तेन दुग्धा चेयं वसुंधरा। यथा च पितृभिर्दुग्धा यथा देवैर्य
थार्षिभिः। यथा दैत्यैश्च नागैश्च यथा यक्षैर्यथा द्रुमैः। यथा शैलैः पिशाचैश्च गंधर्वैश्च द्विजोत्तमैः। रा

११

क्षसैश्च महासत्वैर्यथा दुग्धा वसुंधरा। तेषां पात्रविशेषांश्च वैशंपायन कीर्तय॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ अ
हं ते कीर्तयिष्यामि पृथोर्वैण्यस्य विस्तरं। एकाग्रः प्रयतश्चैव शृणुष्व जनमेजय। नाशुचेः क्षुद्रमनसे
नाशिष्यायाव्रताय वा। नकीर्तयं महाराज कृतघ्नस्याहितस्य स्वर्गं ददाति आयुष्यं पुण्यं वदेश्च संमितं
रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं शृणु राजन्यथातथं। यश्चैतत्कथयेन्नित्यं पृथोर्वैण्यस्य विस्तरं। ब्राह्मणेभ्यो नमस्
कृत्य न स शोचेत्कृताकृतं॥ ॥इति श्री हरिवंशे पृथूपाख्याने॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ आसीद्धर्म
स्य संगोप्ता पूर्वमत्रिसमः प्रभुः। अत्रिवंशसमुत्पन्नस्त्वंगो नाम प्रजापति। तस्य पुत्रोऽभवद्वेणो नात्य
र्थं धर्मकोविदः। जातो मृत्युसुतायां वै सुनीथायां प्रजापतिः। स मातामहदोषेण तेन कालात्मना
त्मजः। स्वधर्मान्पृष्ठतः कृत्वा काममलोभेष्ववर्तत। मर्यादां स्थापयामास धर्मोपेतां स पार्थिवः। वे
दधर्मानतिक्रम्य सोऽधर्मनिरतोऽभवत्। निःस्वाध्यायवषट्कारा प्रजास्तस्मिन्प्रजापतौ। प्रवृत्तं न
पुः सोमं हुतं यज्ञेषु देवताः। न यष्टव्यं न होतव्यं इति तस्य प्रजापतेः। आसीत्प्रतिज्ञा क्रूरेयं विनाशे
प्रत्युपस्थिते। अहमीड्यश्च यष्टा च यज्ञश्चेति कुरूद्वह। मयि यज्ञा विधातव्या मयि होतव्यमित्यपि

BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक पुस्तकसंग्रह

ततस्तिक्रांतिमर्य्यादमादहानमसांप्रतं। ऋचुर्महर्षयः सर्व्वे मरीचिप्रमुखास्तथा। वयं दीक्षां प्रवेक्ष्यामः
संवत्सरगणान्बहून्। अधर्मं कुरु मा वेण नैष धर्मः सतामिति। अन्वयेऽत्रेः प्रसूतस्त्वं प्रजापतिर
संशयं। प्रजाश्च पालयिष्येऽहमिति ते समयः कृतः। तांस्तथा ब्रुवतः सर्व्वान्महर्षीनब्रवीत्तदा। वेणः प्र
हस्य दुर्बुद्धिरिममर्थमनर्थवित्। वेण उवाच॥ स्रष्टा धर्मस्य कश्चान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मया। श्रुतवी-
र्य्यतपःसत्यैर्मया वा कः समो भुवि। प्रभवं सर्व्वभूतानां धर्माणां च विशेषतः। संमूढा न विदुर्नूनं न
वं तोऽमी विचेतसः। इच्छन्दहेयं पृथिवीं प्लावयेयं जलैस्तथा। द्यां भुवं वै निरुन्ध्येयं नात्र कार्य्या विचा
रणा। यदा न शक्यते मोहादवलेपाच्च पार्थिवः। अपनेतुं तदा वेणस्ततः क्रुद्धा महर्षयः। तं निगृह्य म
हात्मानो विस्फुरन्तं महाबलं। ततोऽस्य सव्यमूरुं ते ममन्थुर्जातमन्यवः। तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै रा
ज्ञ ऊरौ प्रजज्ञिवान्। ह्रस्वोऽतिमात्रः पुरुषः कृष्णश्चापि बभूव ह। स भीतः प्रांजलिर्भूत्वा तस्थिवान्ज
नमेजय। तमत्रिर्विह्वलं दृष्ट्वा निषीदेत्यब्रवीत्तदा। निषादवंशकर्त्ता स बभूव वदतां वरः। धीवरानसृज
च्चापि वेणकल्मषसंभवान्। ये चान्ये विंध्यनिलयास्तुषारास्तुंबुरास्तथा। अधर्मरुचयस्तात विद्धि ता १२

न्वेणकल्मषान्। ततः पुनर्महात्मानः पाणिं वेणस्य दक्षिणं। अरणीमिव संरब्धा ममन्थुर्जातमन्यवः। पृ
थुस्तस्मात्समुत्पन्नः कराज्ज्वलनसंनिभः। दीप्यमानः स्ववपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन्। आद्यमाजगवं
नाम धनुर्गृह्य महारथः। शरांश्च दिव्यान्रक्षार्थं कवचं च महाप्रभं। तस्मिञ्जाते तु भूतानि संप्रहृष्टानि सर्व
शः। समापेतुर्महाराज वेणश्च त्रिदिवं ययौ। समुत्पन्नेन कौरव्य सत्पुत्रेण महात्मना। त्रातः स पुरुष
व्याघ्र पुन्नाम्नो नरकात्तथा। तं समुद्राश्च नद्यश्च रत्नान्यादाय सर्व्वशः। तोयानि चाभिषेकार्थं सर्व्व एवोप
तस्थिरे। पितामहश्च भगवान्देवैरांगिरसैः सह। स्थावराणि च भूतानि जंगमानि च सर्व्वशः। समागम्य त
दा वैन्यमभ्यषिंचन्नराधिपं। महता राजराज्येन प्रजापालं महाद्युतिं। सोऽभिषिक्तो महातेजा विधिव
द्धर्मकोविदैः। आदिराज्ये तदा राजन्पृथुर्वैन्यः प्रतापवान्। पित्रा परंजितास्तस्य प्रजास्तेनानुरंजिताः।
अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत। आपस्तस्तंभिरे तस्य समुद्रमभियास्यतः। पर्वताश्च ददुर्मा
र्गं ध्वजसंगश्च नाभवत्। अकृष्टपच्या पृथिवी सिध्यंत्यन्नानि चिंतया। सर्व्वकामदुघा गावः पुटके पुटके
मधु। एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञे पैतामहे शुभे। सूतः सूत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः। तस्मिन्नेव

महायज्ञे प्राज्ञो जज्ञेथ मागधः। पृथोः स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ महर्षिभिः। तावूचुः ऋषयः सर्वे स्तूयतामेष पार्थिवः।
कर्मैतदनुरूपं वां पात्रं चायं नराधिपः। तावूचतुस्तदा सर्वांस्तानृषीन्सूतमागधौ। आवां देवानृषी
श्चैव प्रीणयावः स्वकर्मभिः। न चास्य विद्मवै कर्म न तथा लक्षणं यशः। स्तोत्रं येनास्य कुर्वेव राज्ञस्तेजस्वि
नो द्विजाः। ऋषिभिस्तौ नियुक्तौ तु भविष्यैः स्तूयतामिति। यानि कर्माणि कृतवान्पृथुः पश्चान्महाबलः॥ त
तः प्रभृति लोकेस्मिन्स्तवेषु जनमेजय। आशीर्वादाः प्रयुज्यंते सूतमागधवंदिभिः। तयोः स्तवांते सुप्री
तः सूतमागधवंदिभिः। तयोः स्तवांते सुप्रीतः पृथुः प्रादात्प्रजेश्वरः। अनूपदेशं सूताय मगधं मागधस्य
च। तं दृष्ट्वा परमप्रीताः प्रजाः प्राहुर्महर्षयः। वृत्तीनामेष वो दाता भविष्यति नराधिपः। ततो वैण्यं महारा
जं प्रजाः समभिदुद्रुवुः। त्वन्नो वृत्तिं विधत्स्वेति महर्षिवचनात्तदा। सोभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितचि
कीर्षया। धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च पृथिवीमार्द्दयद्बली। ततो वैण्यभयात्रस्ता गौर्भूत्वा प्राद्रवन्मही। तां पृथुर्द्ध
नुरादाय द्रवंतीमन्वधावत। सा लोकान्ब्रह्मलोकादीन्गत्वा वैण्यभयात्तदा। प्रददर्शाग्रतो वैण्यं प्रगृ
हीतशरासनं। ज्वलद्भिर्निशितैर्बाणैर्दीप्ततेजसमुद्यमं। महायोगं महात्मानं दुर्द्धर्षममरैरपि। अल १३

भंतीव सा त्राणं वैण्यमेवान्वपद्यत। कृतांजलिपुटा भूत्वा पूज्या लोकैस्त्रिभिस्तथा॥ उवाच वैण्यं नाध
र्म्मं स्त्रीवधं कर्तुमर्हसि। कथं धारयिता वासि प्रजा राजन्मया विना। मयि लोकाः स्थिता राजन्म
यैदं धार्यते जगत्। मद्विनाशे विनश्येयुः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत्। न मामर्हसि हंतुं वै श्रेयश्चेत्त्वं
चिकीर्षसि। प्रजानां पृथिवीपाल। शृणु चेदं वचो मम। उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्ध्यंत्युपक्रमाः।
उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा इमाः। हत्वापि न समर्थस्त्वं प्रजानां पोषणे नृप। अन्नभूता भवि
ष्यामि यच्छ कोपं महाद्युते। अवध्यां च स्त्रियं प्राहुस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि। सत्त्वेषु पृथिवीपाल न ध
र्म्मं त्यक्तुमर्हसि। एवं बहुविधं वाक्यं श्रुत्वा राजा महात्मना। कोपं निगृह्य धर्मात्मा वसुधामिदमब्री
त्॥ ॥इति श्रीहरिवंशे पृथूत्पत्तिः॥ ॥पृथुरुवाच॥ एकस्यार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा। ब
हून्वा प्राणिनो नङ्क्ष्यं न वत्तस्य च पातकं। सुखमेधंति बहवो यस्मिंस्तु निहते शुभे। तस्मिन्हते धर नास्ति
पातकं नोपपातकं। एकस्मिन्यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि। बहूनां भवति क्षेमं तत्र पुण्यप्रदो व
धः। सोहं प्रजानिमित्तं त्वां हनिष्यामि वसुंधरे। यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितं। त्वां निहत्य

दृष्ट्वा त्वेनमच्छाशनपराङ्मुखी। आत्मानं प्रथयिष्यामि प्रजा धारयता स्वयं। सा वंशासनमास्थाय मम धर्मभृ-
तां वर। संजीवय प्रजाः सर्वाः समर्था ह्यसि पार्थिव। दुहितृत्वं च मे गच्छ ततः एनमहं शरं। नियच्छेयं त्वदर्था-
र्थं समुद्यतं घोरदर्शनं॥ ॥पृथुरुवाच॥ सर्वं मतं दढं वीर विश्वस्यामि न संशयः। वत्सं त्वं मम मच्छैमं यच्छ
क्षरेयं नयवत्सला। समां च कुरु सर्वत्र मां त्वं धर्मभृतां वर। यथा विस्पंदमानं मे क्षीरं सर्वत्र भावयेत्॥
वैशंपायन उवाच॥ ततः उत्सारयामास शैलान् शतसहस्रशः। धनुःकोट्या तदा वैण्यस्तेन शैला विव-
र्द्धिताः॥ पृथुर्वैण्यस्तदा राजा महीं चक्रे समां ततः। मन्वंतरेष्वतीतेषु विषमाऽसीद्वसुंधरा। अस्याः स्वभ-
वादनवन्नमा निविषमाणि च। चाक्षुष्यस्यांतरे पूर्वे मासीदेवं तदा किल। न हि पूर्वविसर्गे वै विषमे पृ-
थिवीतले। भे प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां च तदाऽभवत्। न सस्यानि न गोरक्षा न कृषिर्न वणिक्प-
थः। नैव सत्यानृतं तात न लोभो न च मत्सराः। वैवस्वतंतरे तस्मिन्साम्प्रतं समुपस्थिते। वैण्यात्प्रभृति-
राजेंद्र सर्वस्यैतस्य संभवः। यत्र यत्र समं त्वस्यान्भूमेरासीत्तराधिप तत्र तत्र प्रजाः सर्वाः निवासं समरो-
चयत। आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा। कृच्छ्रेण महता युक्तमित्येवमनुशुश्रुमः। सकल्पयि- १४

त्वा वत्सं तु मनुं स्वायंभुवं प्रभुं। स्वपाणौ पुरुषव्याघ्र दुदोह पृथिवीं पृथुः। सस्यजातानि सर्वाणि पृथुर्वैण्यः प्र-
तापवान्। तेनान्नेन प्रजास्तात वर्त्तंतेऽद्यापि नित्यशः। ऋषिभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा। वत्सः सो-
मोऽभवत्तेषां दोग्धा चांगिरसः सुतः। बृहस्पतिर्महातेजाः पात्रं छंदांसि भारत। क्षीरमासीदनुपमं तपो
ब्रह्म च शाश्वतं। ततः पुनर्देवगणैः पुरंदरपुरोगमैः। कांचनं पात्रमादाय दुग्धेयं श्रूयते मही। वत्सस्तु म-
घवानासीद्दोग्धा तु सविता प्रभुः। क्षीरमूर्जस्करं चैव येन वर्त्तंति देवताः॥ पितृभिः श्रूयते चापि पुनर्दु-
ग्धा वसुंधरा। राजतं पात्रमादाय स्वधाममितविक्रमैः। यमो वैवस्वतस्तेषामासीद्वत्सः प्रतापवान्। अं-
तकश्चाभवद्दोग्धा कालो लोकप्रकालनः। नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तक्षकं। अलाबुं पा-
पात्रमादाय विषं क्षीरं नरोत्तमं। तेषामैरावतो दोग्धा धृतराष्ट्रः प्रतापवान्। नागानां नरश्रेष्ठ सर्प्पा-
णां च महीपते। तेनैव वर्त्तयंत्युग्रा महाकाया महाबलाः। तदाहारास्तदाचारास्तद्वीर्यास्तदाश्रयाः
असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा। आयसं पात्रमादाय मायां शत्रुनिबर्हणीं। विरोचनस्तु प्राह्ला-
दिर्वत्सस्तेषामभूत्तदा। ऋत्विग्द्विमूर्द्धा दैत्यानां मधुर्दोग्धा महाबलः। तयैते मायया द्यापि सर्वे मा-

याविदोऽसुरा। वर्त्तयंत्यमिति प्रज्ञा सदेषाममितंबलं। यदैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुंधरा॥ आमप
त्रे महाराज पुरा तद्दोनमश्रयं। वत्सं वैश्रवणं कृत्वा दोग्धा त्वधनदः प्रभुः। यक्षैः पुन्यजनैश्चैव पुनर्दुग्धा व
सुंधरा। वत्सं वैश्रवणं कृत्वा परमर्षि रूपा वह। दोग्धा रजतनाभस्तु पिता मणिवरस्य यः। यक्षात्मजो मह
तेजा त्रिशीर्षा सुमहातपाः। तेनैव वर्त्तयंत्युग्रा उग्रकर्म परायणाः। राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुं
धरा। शावं कपालमादाय प्रजा नाभुं नराधिप। दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीत् कुरूद्वह। वत्सः सुमाली के
रव्यं क्षीरं रुधिरमेव च। तेन क्षीरेण रक्षांसि यक्षाश्चैवामरोपमाः। वर्त्तयंति पिशाचाश्च भूतसंघास्तथैव च
पद्मपत्रे पुनर्दुग्धा गंधर्वैश्चाप्सरागणैः। वत्सं चित्ररथं कृत्वा शुचीन् गंधान्नरोत्तम। तेषां वसुरुचिस्त्वासी
द्दोग्धा रजतसत्तम। गंधर्वराजोऽतिबलो महात्मा सूर्यसन्निभः। शैलैश्च श्रूयते दुग्धा पुनर्देवी वसुंधरा।
ओषधीर्वै मूर्तिमतीरत्नानि विविधानि च। वत्सस्तु हिमवानासीद्दोग्धा मेरुर्महागिरिः। पात्रं शैलम
वासीत्तेन शैलाः प्रतिष्ठिताः। दुग्धेयं वृक्षवीरुद्भिः श्रूयते च वसुंधरा। पालाशं पात्रमादाय छिन्नदग्धः
प्ररोहणं। दुदोह पुष्पितः शालो वत्सः प्लक्षोऽभवत्तदा। सेयं धात्री च लोकानां पावनी च वसुंधरा। चराच १५

रस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा योनिरेव च॥ सर्वकामदुघा दोग्ध्री सर्वसस्यप्ररोहणी। आसीदिति यं समुद्रांता मेदिनी
ति परिश्रुता। मधुकैटभयोः कृत्स्ना मेदसा समभिप्लुता। तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः। तत
ऽभ्युपगमाद्राज्ञः पृथोर्वैण्यस्य भारत। दुहितृत्वमनुप्राप्ता देवी पृथ्वीति चोच्यते। पृथुना प्रविभक्ता च शो
धिता च वसुंधरा। सस्याकरवती स्फीता पुरपत्तनमालिनी। एवं प्रभावो वैण्यः स राजासीद्राजसत्त
मः। नमस्यश्चैव पूज्यश्च भूतग्रामैर्न संशयः। ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदांगपारगैः। पृथुरेव नमस्का
र्यो ब्रह्मयोनिः सनातनः। पार्थिवैश्च महाभागैः पार्थिवत्वमिहेप्सुभिः। आदिराजो नमस्कार्यः पृथुर्वैण्यः
प्रतापवान्। योधैरपि च विक्रांतैः प्राप्तुं काममभीप्सितं युधि। आदिराजो नमस्कार्यो योधानां प्रथमो नृपः।
यो हि योद्धा रणं याति कीर्तयित्वा पृथुं नृपं। स घोररूपान् संग्रामान् क्षेमी तरति कीर्तिमान्। वैश्यैर
पि च वित्ताढ्यैर्वैश्यवृत्तिमास्थितैः। पृथुरेव नमस्कार्यो वृत्तिदाता महातपाः। तथैव शूद्रैः शुचिभि
स्त्रिवर्णपरिचारिभिः। पृथुरेव नमस्कार्यः श्रेयः परमभीप्सुभिः। एते वत्सविशेषाश्च दोग्धारः क्षीरमेव च।

कै १०

पात्राणि च मयोक्तानि किं भूयो वर्णयामि ते॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे षष्ठोपाख्याने॥ ॥जनमेजय उवाच॥
मन्वंतराणि सर्वाणि विस्तरेण तपोधन। तेषां पूर्वविसृष्टिं च वैशंपायन कीर्तय॥ यावंतो मनवश्चैव या-
वंतं कालमेव च। मन्वंतरमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ न शक्यं विस्तरेता-
त वक्तुं वर्षशतैरपि। मन्वंतराणि कौरव्य संक्षेपं चैव मे शृणु। स्वायंभुवो मनुस्तात मनुः स्वारोचिषस्तथा।
उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा। वैवस्वतश्च कौरव्य सांप्रतो मनुरुच्यते। सावर्णश्च मनुस्तात भौ-
त्यो रौच्यस्तथैव च रैवतो ब्रह्मसावर्णि सूर्यसावर्णिरेव च। देवसावर्णिरित्येते मनवः परिकीर्तिताः। अ-
तीता वर्तमानाश्च तथैवानागतान्नृप। कीर्तिता मनवस्तात मयैते ते यथाश्रुति। ऋषींस्तेषां प्रवक्ष्या-
मि पुत्रान् देवगणांस्तथा। मरीचिरत्रिर्भगवानंगिराः पुलहः क्रतुः। पुलस्त्यश्च वसिष्ठश्च सप्तैते ब्रह्मणः
सुताः। उत्तरस्यां दिशि तथा राजन् सप्तर्षयः स्थिताः॥ यामा नाम तथा देवा आसन् स्वायंभुवेंतरे। अग्नीध्र-
श्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्वसुः। ज्योतिष्मान् द्युतिमान् हव्यः सवनः पुत्र एव च। मनोः स्वायंभुवस्यै १६

BHAU DAJI MEMORIAL

वदश पुत्रा महौजसः। एतत्ते प्रथमं राजन् मन्वंतरमुदाहृतं। और्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तंबः काश्यप एव च। प्रा-
णो बृहस्पतिश्चैव दत्तो निश्च्यवनस्तथा। एते महर्षयस्तात वायुप्रोक्ता महाव्रताः। देवाश्च तुषिता ना-
म स्मृताः स्वारोचिषेंतरे। हरिघ्नः सुकृतिर्ज्योतिरापो मूर्तिरयस्मयः। प्रथितश्च नभ ऊर्जस्तथैव च। स्वा-
रोचिषस्य पुत्रास्ते मनोस्तात महात्मनः। कीर्तिताः पृथिवीपाल महावीर्यपराक्रमाः॥ द्वितीयमेतत्क-
थितं तव मन्वंतरं मया। इदं तृतीयं वक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप। वसिष्ठपुत्राः सप्तासन् वासिष्ठा इति
विश्रुताः। हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्जा जाताः सुतेजसः। ऋषयोऽत्र मया प्रोक्ताः कीर्त्यमानान्निबोध मे। उ-
त्तमस्य महाराज दश पुत्रान्मनोरिमान्। इष ऊर्जस्तनूर्जश्च मधुर्माधव एव च। शुचिः शुक्रः सहश्चै-
व नभस्यो नभ एव च। भानवस्तत्र देवाश्च मन्वंतरमुदाहृतं। मन्वंतरं चतुर्थं ते कथयिष्यामि तच्छृणु।
काव्यः पृथुस्तथैवाग्निर्जह्नुर्धाता च भारत कपीवानकपीवांश्च तत्र पुत्रांश्च वक्ष्यामि तामसस्य
मनोर्नृप। द्युतिस्तपस्यः सुतपास्तपोमूलस्तपोधनः। तपोरतिरकल्माषस्तन्वी धन्वी परंतप। तामसस्य
मनोरेते दश पुत्राः प्रकीर्तिताः। वायुप्रोक्ता महाराज चतुर्थं स्यांतरं मनोः। वेदबाहुर्यदुध्रश्च मुनिर्वे-

दशिरास्तथा।हिरण्यरोमापर्ज्जन्यऊर्द्ध्वबाहुस्वसामजः।सत्यनेत्रस्तथाऽत्रेयएतेसप्तर्षयःपर।देवाश्चमनरजसस्त
थाप्रक्रतयःपरे।रैवताश्चरन्यस्यमनोरंतरमुच्यते।अथपुत्रानिमांस्तस्यनिबोधगदतोमम।धृतिमानव्य
येयुक्तस्तत्वदर्शीनिरुत्सुकः।आरण्यश्चप्रकाशश्च।निर्मोहःसत्यवान्कृती।वैवतस्यमनोःपुत्रपंचमंचत
क्तनरं।षष्ठंतसेप्रवक्ष्यामितन्निबोधनराधिप।भृगुर्नभोविवस्वांश्चसुधामाविरजास्तथा।अतिनामासहि
ष्णुश्चसप्तैतेऽथमर्षयः।चाक्षुषस्यांतरेतातमनोर्देवानिमान्शृणु।आद्याःप्रसूताऋभवःपृथुकाश्चदि
वौकसः।लेखाश्चरनामराजेंद्रपंचदेवगणाःस्मृताः।ऋषेरंगिरसःपुत्रामहात्मानोमहौजसः।नाड्वलेयाः
महाराजदशपुत्राश्चविश्रुताः।ऊरुप्रभृतयोराजन्षष्ठमन्वंतरंस्मृतं।अत्रिर्वसिष्ठोभगवान्कश्य
पश्चमहानृषिः।गौतमोऽथभरद्वाजोविश्वामित्रस्तथैवच।तथैवपुत्रोभगवान्ऋचीकस्यमहात्मनः।स
प्तमोजमदग्निश्चऋषयःसांप्रतंदिवि।साध्यारुद्राश्चविश्वेश्चवसवोमरुतस्तथा।आदित्याश्चाश्विनौ
चापिदेवावैवस्वतस्मृताः।मनोर्वैवस्वतस्यतवर्त्ततेऽसांप्रतेऽन्तरे।राजन्पुत्राश्चपौत्राश्चदिक्षुसर्वासु १७
भारत।मन्वंतरेषुसर्वेषुप्रथिताःसप्तसप्तकाः।लोकधर्मव्यवस्थार्थंलोकसंरक्षणायच।मन्वंतरव्य

तिक्रांतेचत्वारःसप्तकागणाः।कृत्वाकर्मदिवंयांतिब्रह्मलोकमनामयं।ततोऽन्येतपसायुक्ताःस्थानंसत्यस्वयं
त्युत।अतीतावर्त्तमानाश्चक्रमेणैतेनारत।अनागताश्चसप्तैतेस्मृतादिविमहर्षयः।मनोरंतरमासाद्यसाव
र्णस्यवदतोशृणु।रामोव्यासस्तथाऽत्रेयोदीप्तिमंतोबहुश्रुताः।भारद्वाजस्तथाद्रौणिरश्वत्थामामहाद्युतिः
गौतमस्यात्मजश्चैवशरद्वान्नामगौतमिः।कौशिकोगालवश्चैवरुरुःकाश्यपएवच।एतेसप्तमहात्मा
नोभविष्यामुनिसत्तमाः।ब्रह्मणःसदृशाश्चैवधन्याःसप्तर्षयःस्मृताः।अभिजात्यायतपसामंत्रव्याकर
णैस्तथा।ब्रह्मलोकप्रतिष्ठास्तुस्मृताब्रह्मर्षयोऽमलाः।भूतभव्यभवज्ज्ञानंबुध्यावैवस्वयंतपसा
वैप्रासिद्धायस्तंगताःप्रविविच्यकाः।मंत्रव्याकरणाद्यैश्चऐश्वर्यान्सर्वशश्चये।एतान्भावान्विनाञ्ज
चातेश्वकारिचनामच।सप्तैतेसप्तभिश्चैवगुणैःसप्तर्षयस्तथा।दीर्घायुषोमंत्रकृतईश्वरादीर्घचक्षुषः
आद्याःप्रत्यक्षधर्माणोगोत्रप्रावर्त्तकास्तथा।वैप्रवर्त्तयंतितेवर्णानाश्रमांश्चैवसर्वशः।सप्तर्षयोम
हाभागाःसत्यधर्मपरायणाः।तेषांचैवान्वयोत्पन्नाजायंतीहपुनःपुनः।मंत्रब्राह्मणकर्त्तारोधर्मेप्र
सिथिलेतथा।यस्माच्चवरदाःसर्वेपदेष्वपरिस्थिताः।तस्मान्नकालोनवयःप्रमाणमृषिभावने॥

अनागताश्च सप्तैव स्मृता दिवि महर्षयः। तनयान्नृपसावर्णे ये विष्णानु शृणु भारत। वरीवांश्च वरीवांश्च स
मेताधृतिमान्पसः। वरिष्ठ रायो धृष्णुश्च वज्रीसुमतिरेव च। सावर्णस्य मनोः पुत्रा नविष्यादश भारत।
एतेषां कल्पमुत्थाय कीर्त्तनात सुखमेधते। यत्राश्वाप्नोति सुमहद्यायुष्मांश्च भवेत्तथा। अतीतानागता
नांवे महर्षीणां सदा नरः। एतान्युक्तानि कारव्य मयातीतानि भारत। मन्वन्तराणि संक्षेपात् निबोधनागता
निमे। सावर्णिमनवस्तात पंच तांश्च निबोध मे। एको वैवस्वतस्तेषां चत्वारश्च प्रजापतेः। परमेष्ठिसुतास्ता
त मेरुसावर्णतां गताः। दक्षस्यैते हि दौहित्राः प्रियायास्तनया नृप। महतात मसा युक्ता मेरुपृष्ठे महा
तपाः। रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः। भूत्यां चोत्पादितो देव्यां भौत्यो नाम रुचेः सुतः। अनागता
श्च सप्तैते कल्पेऽस्मिन्मनवः स्मृताः। तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना। यथा प्रदेशमद्यापि सर्वतः
परिपाल्यते। पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः। प्रजाभिस्तपसा चैव संहारान्ते च नित्यशः।। ।।इति खि
ले षु हरिवंशे।। ।।जनमेजय उवाच।। मन्वन्तरस्य संख्यानं युगानां च महामते। ब्रह्मणोऽह्नः प्रमाणं च
वक्तुमर्हसि मे द्विज।। ।।वैशंपायन उवाच।। अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषदैवते। तामुपादाय ग १८

णनां शृणु संख्यामनिंदम। निमेषं पंचदश निःकाष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला। त्रिंशत्कला मुहूर्तश्च त्रिंशता तैर्म
नीषिणः। अहोरात्रमिति प्रोक्तश्चंद्रसूर्यगतिर्नृप। रविगतिविशेषेण सर्वं घतषु नित्यशः। विशेषणेन स
र्वेषु अहोरात्रं च नित्यशः। अहोरात्राणां पंचदश पक्ष इत्यभिशब्दितः। पक्षौ द्वौ च स्मृतो मासो द्वौ मासा
ऋतुरुच्यते। ऋतुत्रयमयनमुक्तं अयनं स्यात्तु त्रिभिः। दक्षिणं चोत्तरं चैव संख्यानार्थविशारदः। मा
नेनानेन यो मासः पक्षद्वयसमाहितः। पितॄणां तदहोरात्रमिति कालविदो विदुः। शुक्लपक्षस्त्वहस्ते
षां कृष्णपक्षस्तु शर्वरी। शुक्लपक्षे त्वहः श्राद्धं पितॄणां वर्तते नृप। मानुषेन तु मानेन यो वै संवत्सरः स्मृ
तः। देवानां तदहोरात्रं दिवा चैवोत्तरायणं। दक्षिणायनं स्मृता रात्रिः प्रत्नसर्वार्थकोविदैः। दिव्यमह
दशगुणं त्वहोरात्रं मनोः स्मृतं। अहोरात्रं दशगुणं मनवः पक्ष उच्यते। पक्षो दशगुणो मासो द्वादशनि मासो
गुणो मन्वादिर्न ऋतुर्मन्वन्तानां संप्रोक्ता प्राज्ञैः सर्वार्थदर्शिभिः। चत्वार्यथ सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगं
तावती च भवेत् संध्या संध्यांशश्च तथापरः। तथा वर्षसहस्राणि त्रेतापरं परिकीर्तितं। तस्यापि द्विशती संध्या
संध्यांशश्चैव तद्विधः। पिता हत्राः। कलिर्वर्षसहस्रं तु संख्यातोऽत्र मनीषिभिः। तस्यापि शतिका संध्या
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतास्या परिमाणतः। तस्यापि त्रिशती संध्या संध्यांशः स्यात् तथाविधः
३

संध्यांशश्चैव हि द्विधा॥ एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या प्रकीर्त्तिता॥ दिव्येनानेन मानेन युगसंख्यां निबोध मे॥ कृ
तं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चैव चतुर्युगं॥ युगे तदेकसप्तत्या गुणितं नृपसत्तम॥ मन्वंतरमिति प्रोक्तं संख्यानार्थ
विशारदैः॥ अयनं चापि तत्प्रोक्तं ह्युत्तरं चैव दक्षिणं॥ मनुः प्रलीयते यत्र समासे चायने प्रभो॥ ततोऽपरो
मनुः कालमेतावंतं नवत्युत॥ समनीत पुराजेंद्र प्रोक्तः संवत्सरः स वै॥ तदेव चायुतं प्रोक्तं मुनिनातत्त्वदर्शि
ना॥ ब्रह्मणा स्वदहः प्रोक्तं कल्पश्चेति तदुच्यते॥ सहस्रयुगपर्यंता सा निशा प्रोच्यते बुधैः॥ निमज्जत्यप्सु
वै पृथ्वी सशैलद्वीपकानना॥ तस्मिन्युगसहस्रे हि पूर्णे नरवरसत्तम॥ ब्रह्मदिवसपर्य्यंते कल्पान्निःशे
षमुच्यते॥ युगानि सप्ततितानि साग्राणि कथितानि ते॥ कृतत्रेतादियुक्तानि मन्वंतरमुच्यते॥ चतुर्दश ए
ते मनवः॥ कीर्त्तिताः कीर्त्तिवर्द्धनाः॥ वेदेषु सपुराणेषु सर्वे ते प्रभविष्णवः॥ प्रजानां पतयो राजन्धन्यम
थ प्रकीर्त्तिनं॥ मन्वंतरेषु संहाराः संहारांतेषु संभवः॥ न शक्यं मन्वंतराणां च कैर्वर्षशतैरपि॥ विसर्गस्य प्रजा
नां च संहारस्य नारत॥ मन्वंतरेषु संहाराः श्रूयंते भरतर्षभ॥ अशेषास्तत्र तिष्ठंति देवाः सप्तर्षिभिः सहा त
पसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समाहिताः॥ पूर्णे युगसहस्रे तु कल्पान्निःशेष उच्यते॥ तत्र भूतानि सर्वाणि १०

ल दग्धान्यादित्यरश्मिभिः॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सहादित्यगणैर्विभुं॥ प्रविशंति सुरश्रेष्ठं हरिं नारायणं प्रभुं
स्रष्टारं सर्वभूतानां॥ कल्पांतेषु पुनः पुनः॥ अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत्॥ तत्र संवर्त्तनात्रि
स्मन्कल्पे कार्णवे तदा॥ नारायणोदरे निद्रां ब्राह्मं वर्षसहस्रकं॥ तावन्तमेव कालस्य रात्रिरित्यभि
विश्रुता॥ निद्रायोगमनुप्राप्ता यस्यां शेते पितामहः॥ पुनः सिसृक्षया युक्तः स्वयोगविदधमनाः॥ स
व स्मृतिः पुराणेयं तद्धि ज्ञं तद्धि चेष्टितं॥ देवस्थानानि तान्येव केवलं च पिपर्य्ययः॥ ततो दग्धानि भूता
नि सर्वाण्यादित्यरश्मिभिः॥ देवर्षियक्षगंधर्वपिशाचोरगराक्षसाः॥ जायंते च पुनस्तात युगे नरसत्त
म॥ यथा तु ऋतुलिंगानि नानारूपाणि पर्यये॥ दृश्यंते तानि तान्येव तथा ब्राह्मीषु रात्रिषु॥ निष्क्रा
मे नीति विशंतीह प्रजाकारं प्रजापतिं॥ ये देवमानुषाः सर्वे सर्वे चैव महर्षयः॥ ते सर्वे गतसु सिद्धास्त
द्विकारः सर्गानन्तरः॥ संभवंति पुनस्तात युगे नरवरसत्तम॥ ततः सर्वं क्रमयोगेन॥ कालसंख्याविनाग
तो सहस्रयुगसंख्यानं कृत्वा दिवसमीश्वरः॥ रात्रियुगसहस्रांतां कृत्वा च भगवान्विभुः॥ संहृत्य
भूतानि सृजते च पुनः पुनः॥ व्यक्ताव्यक्तो महादेवो हरिर्नारायणः प्रभुः॥ तस्य ते कीर्त्तयिष्यामि मनोर्वै

स्वतस्य च। विसर्गेण नरश्रेष्ठ सांप्रतस्य महाद्युते। हरिवंशप्रसंगेन कथ्यमानं पुरातनं। यत्रोत्पन्नो महात्मा
साहरिर्वृष्णिकुलप्रभुः॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे चतुर्दशो मन्वंतरानुकीर्तनं समाप्तं॥ वैशंपायन उवा
च॥ विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे दाक्षायण्यामरिंदम। तस्य भार्याभवत्संज्ञा त्वाष्ट्री देवी विवस्वतः। सुरेणुरिति
विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनी। सा वै भार्या भगवतो मार्तंडस्य महात्मनः। भर्तुरूपेण नातुष्यद्रूपयौव
नशालिनी। संज्ञा नाम स्वतपसा दीप्तेनेह समन्विता। आदित्यस्य हि तद्रूपं मंडलस्थं सुतेजसः। गात्रेषु
परिदग्धं वै नातिकांतमिवाभवत्। न खल्वयं मृतोंऽडस्थ इति स्नेहाद्दनोपत। अज्ञानात्कश्यपस्तस्मा
न्मार्तंड इति चोच्यते। तेजस्त्वभ्यधिकं तात नित्यमेव विवस्वतः। येनातितापयामास त्रीँल्लोकान्कश्य
पात्मजः। त्रीण्यपत्यानि कौरव्य संज्ञायां तपतां वरः। आदित्यो जनयामास कन्यां द्वौ च प्रजापती। म
नुर्वैवस्वतः पूर्वं श्राद्धदेवः प्रजापतिः। यमश्च यमुना चैव यमलौ संबभूवतुः। श्यामवर्णं तु तद्रूपं दृ
ष्ट्वा संज्ञा विवस्वतः। असहंती तु स्वां छायां सवर्णां निर्ममे ततः। मायामयी तु सा संज्ञा तस्याश्छाया समु
त्थिता। प्रांजलिः प्रणता भूत्वा छाया संज्ञां नरेश्वर। उवाच किं मया कार्यं कथयस्व शुचिस्मिते। स्थितास्मि २०

तव निर्देशे शाधि मां वरवर्णिनि॥ ॥संज्ञोवाच॥ ॥अहं यास्यामि भद्रं ते स्वमेव भवनं पितुः। त्वयेह भवने मह्यं
वस्तव्यं निर्विकारया। इमौ च बालकौ मह्यं कन्या चेयं सुमध्यमा। संभाव्यास्ते न चाख्येयमिदं भगवतस्त्वया।
छायोवाच॥ आकचग्रहणाद्देवि आशापान्नैव कर्हिचित्। आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथासुखं
॥वैशंपायन उवाच॥ समाधाय सवर्णां तु तथेत्युक्ता तया च सा। त्वष्टुः समीपमगमद्व्रीडितेव मनस्विनी
पितुः समीपगा सा तु पित्रा निर्भर्त्सिता शुभा। भर्तुः समीपं गच्छेति नियुक्ता च पुनः पुनः। अगच्छद्वडवा भू
त्वाच्छाद्य रूपमनिंदिता। कुरूनथोत्तरान्गत्वा तृणान्यथ च चार ह। द्वितीयायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिं
तयन्। आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा। पूर्वजस्य मनोस्तात सदृशोऽयमिति प्रभो। मनुरेवा
भवन्नाम्ना सावर्ण इति चोच्यते। द्वितीयायाः सुतस्तस्याः स वै ज्ञेयः शनैश्चरः। छाया तु पृथिवीपाल
स्वस्य पुत्रस्य वै तदा। चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्वजेषु वै। मनुस्तत्क्षांतवांस्तस्या यमस्तस्या न चक्ष
मे। तां वै रोषाच्च बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य वा नृप। पदा संतर्जयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः। तं शशाप
ततः क्रुद्धा सावर्णेर्जननी तदा। चरणः पततामेष तवेति भृशदुःखिता। यमस्तु तत्पितुः सर्वं प्रांजलिः

सर्व्वं प्रत्यवेक्ष्यता। नृशंसं शापं तनयो ह्रिया। संज्ञा वाक्ये ह्रि विवर्जिता। शापोऽयं विनिवर्त्तेत स प्राह पितरं तदा॥ मा
त्रास्नेहेषु सर्व्वेषु वर्त्तितव्यं सुतेषु वै। सेयमस्मान् अपाहाय कनीयांसं बुभूषति। तस्यां मयोद्यतः पादो न
तु देहे निपातितः। बाल्याद्वा यदि वा मोहात् तद्भवान् क्षंतुमर्हति। शप्तोऽहमस्मिन् लोके जनन्या
तपतां वर। तव प्रसादाच्चरणो न पतेन्मम गोपते॥ ॥विवस्वानुवाच॥ असंशयं महत्पुत्र भविष्यत्यत्र का
रणं। येन त्वामाविशत् क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनं। न शक्यते तन्मिथ्या तु कर्तुं मातृवचस्तव। कृमयो
मांसमादाय गमिष्यंति महीतले। तव पादात् महाप्राज्ञ ततः संप्राप्स्यसे सुखं। कृतमेवं वचः सत्यं मातुस्तव
भविष्यति। शापस्य परिहारेण स त्वं त्रातो भविष्यसि। आदित्यस्त्वब्रवीत् संज्ञां किमर्थं तनयेषु वै। तु
ल्येष्वप्यधिकः स्नेहः क्रियते ह त्वयानघे। सा तत्परिहरंती तु नाचचक्षे विवस्वते। तां शप्तुकामो भगवा
न् आत्मनि वक्तुं त्वनंदन। ततः सर्वं यथा वृत्तं चसा चचक्षे विवस्वतः। विवस्वानपि तच्छ्रुत्वा क्रुद्धस्त्वष्टारम
भ्यगात्। त्वष्टा तु तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुं। निर्द्दग्धुकामं रोषेण सांत्वयामास वै तदा॥ ॥त्व
ष्टोवाच॥ ॥तवातितेजसा विष्टमिदं रूपं न शोभते। असहंती च तत् संज्ञा वने चरति शाड्वले। द्रक्ष्यति हि तां

BHAU DAJI MEMORIAL

२१

भवानद्य स्वां भार्यां शुभचारिणीं। नित्यं तपसि निरतां वडवारूपधारिणीं। पर्णाहारां कृशां दीनां जटिलां
मलधारिणीं। हस्तिहस्तपरिक्लिष्टां व्याकुलां पद्मिनीमिव। श्लाघ्यां योगबलोपेतां योगमास्थाय गोप
ते। अनुकूलं तु ते देव यदि स्यान्मम तन्मतं। रूपं निवर्त्तयाम्यद्य तव कांतमरिंदम। रूपं विवस्वतश्चासीत् ति
र्यगूर्द्ध्वं समं तु वै। तेनासौ संभृता देवा रूपेणाहसितेवि ऽभावसो। तस्मात् त्वष्टुः स वै वाक्यं बहु मेने
प्रजापतिः। समनुज्ञातवांश्चापि त्वष्टारं रूपसिद्धये। ततोऽभ्युपगमात् त्वष्टा मार्तंडस्य विवस्वतः
भ्रमिमारोप्य तत्तेजः शातयामास भारत। ततो निर्भासितं रूपं तेजसा संहतेन वै। कांतात् कांतत
रं द्रष्टुं अधिकं शुशुभे तदा। मुखे निवर्त्तितं रूपं तस्य - देवस्य गोपतेः। ततः प्रभृति देवस्य मुख
मासीत्तु लोहितं। मुखरागं तु यत्पूर्वं मार्तंडस्य मुखच्युतं। आदित्या द्वादशैवेह संभूता मु
खसंभवाः। धाताऽर्यमा च मित्रश्च वरुणोंऽशो भगस्तथा। इंद्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो द
शमः स्मृतः। ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः। हर्षं लेभे ततो देवो दृष्ट्वादित्यान् स्वदे
हजान्। गंधैः पुष्पैरलंकारैर्भास्वता मुकुटेन च। एवं संपूजयामास त्वष्टा वाक्यमुवाच ह। गच्छ देव

शस्वां भार्यां उत्तरश्चरति चोत्तरान्। वडवारूपमास्थाय वने चरति शाद्वले। तामश्वरूपमास्थाय
भार्यां केनलीलया। ददर्श योगमास्थाय स्वभार्यां वडवां ततः। अधृष्यां सर्वभूतानां तेजसा
नियमेन तां। वडवां वपुषा राजन् चरन्तीमकुतोभयां। सोऽश्वरूपेण भगवान् तां मुखे समभावयत्
मैथुनाय विचेष्टन्ती परपुंसा विशंकया। सा तन्निरवमच्छुक्रं नासिकायां विवस्वतः। देवौ तस्याम
जायतां अश्विनौ भिषजां वरौ। नासत्यश्च दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनाविति। मार्तंडस्यात्मजाव
तौ। अष्टमस्य प्रजापतेः। तां तु रूपेण कान्तेन दर्शयामास भास्करः। सा तु दृष्ट्वैव भर्तारं तुतोष
जनमेजय। यमस्तु कर्मणा तेन भृशं पीडितमानसः। धर्मेण रंजयामास धर्मराज इमाः प्रजाः। स लेभे क
र्मणा तेन शुभेन परमद्युतिः। पितॄणामाधिपत्यं च लोकपालत्वमेव च। मनुः प्रजापतिस्त्वासीत् सावर्णि
श्च तपोधनः। भाव्यः सोऽनागते तस्मिन् मनुः सावर्णिकेऽन्तरे। मेरुपृष्ठे तपो नित्यमद्यापि चरते प्रभुः। भ्रा
ता शनैश्चरस्तस्य ग्रहत्वं स तु लब्धवान्। त्वष्टा तु तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत्। तदप्रतिहतं युद्धे दा २२
नवानां चिकीर्षया। वीयसी तयोर्या तु यमी कन्या यशस्विनी। अभवत्सा सरिच्छ्रेष्ठा यमुना लोकपावि
य

नी। मनुरित्युच्यते लोके सावर्णिरिति चोच्यते। द्वितीयो यः सुतस्तस्य मनोर्भ्राता शनैश्चरः। ग्रहत्वं स तु लोकेषु
स लोकाभिपूजितः। य इदं जन्म देवानां शृणुयाद्धारयेत वा। आपदं प्राप्य मुच्येत प्राप्नुयाच्च महद्यशः॥ ॥
इति हरिवंशे वैवस्वतोत्पत्तिः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ मनोर्वैवस्वतस्यासन् पुत्रा वै नव तत्समाः। इक्ष्वा
कुश्चैव नाभागो धृष्टः शर्यातिरेव च॥ नरिष्यन्तस्तथा प्रांशुर्नाभागोदिष्टसप्तमः। करूषश्च पृषध्रश्च नवैते
भरतर्षभ। अकरोत्पुत्रकामस्तु मनुरिष्टिं प्रजापतिः। मित्रावरुणयोस्तात पूर्वमेव विशांपते। अनु
त्पन्नेषु कालेन वसुपुत्रेषु तेषु नारत। तस्यां तु वर्तमानायां मिश्रान्नं रतसत्तम। मित्रावरुणयोरंशे मनु
राहुतिमाजुहाव। आहूयमानायां देवगंधर्वमानुषाः। तुष्टिं च परमां जग्मुर्मुनयश्च तपोध
नाः। अहोऽस्य तपसो वीर्यं महोऽस्य तपसो धनं। तत्र दिव्याम्बरधरा दिव्याभरणभूषिताः। दिव्यसंह
नना चैव इडा जज्ञे इति श्रुतिः। तामिलेत्येव होवाच मनुर्दंडधरः स्वयं। अनुगच्छस्व मां भद्रे तामि
डा प्रत्युवाच ह। धर्मयुक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिं॥ ॥इडोवाच॥ मित्रावरुणयोरंशे जातास्मि
वदतां वर तयोः सकाशं यास्यामि न वां धर्मो हतोऽभवत्। सैवमुक्त्वा मनुं देवं मित्रावरुणयोरिडा। गत्वा

तिकं वरारोहा प्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्। अंशेऽस्मिन्नुवयोर्जाता देवौ किंकरवाणि वां। मनुना चाहमुक्ता
वै अनुगच्छस्व मामिति। तां तथावादिनीं साध्वीमिडां धर्मपरायणां॥ मित्रश्च वरुणश्चोभावूचतुर्यन्नि
बोधनः। अनेन तव धर्मेण प्रश्रयेण दमेन च। सत्येन चैव सुश्रोणि प्रीतौ स्वो वरवर्णिनि। आ
वयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्येति यास्यसि। मनोर्वंशकरः पुत्रः स्त्वमेव च भविष्यसि। सुद्युम्नश्च
ऽति ख्यातस्त्रिषु लोकेषु शोभने। जगत्प्रिया धर्मशीला मनोर्वंशविवर्द्धनी॥ निवृत्ता सा तु त-
च्छ्रुत्वा गच्छंती पितुरंतिकं। बुधेनांतरमासाद्य मैथुनायोपपादिता॥ सोमपुत्राद्बुधाद्राजन् तस्यां
जज्ञे पुरूरवाः॥ जनयित्वा ततः सा तमिला सुद्युम्नतां गता। सुद्युम्नस्य तु दायादास्त्रयः परमधा
र्मिकाः॥ उत्कलश्च गयश्चैव विनिताश्वश्च भारत। उत्कलस्योत्कला राजन् विनिताश्वस्य पश्चिमा
दिक्पूर्वा भरतश्रेष्ठ गयस्य तु गया पुरी। प्रविष्टे तु मनौ तस्मिन् दिवाकरमरिंदम। दशधा तत्पु= न
नः क्षत्रमकरोत्पृथिवीमिमां। यूपांकिता पृथिवी तस्येयं सवनाकरा। इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो
मध्यदेशमवाप्नुयात्। कन्याभावाच्च सुद्युम्नो नैतद्गुणमवाप्नुयात्॥ स वसिष्ठवचनाच्चासीत्प्र २३

तिष्ठाने महात्मनः॥ प्रतिष्ठा धर्मराजस्य सुद्युम्नस्य कुरूद्वह। तत्पुरूरवसे प्रादात् राज्यं प्राप्य महा
यशाः। सुद्युम्नः कारयामास प्रतिष्ठाने नृपक्रियां। सुधृष्टश्चांबरीषश्च दंडकश्चेति तत्त्रयः। यश्च
कार महात्मा वै दंडकारण्यमुत्तमं। तत्र प्रविष्टमात्रस्तु नरः पापात्प्रमुच्यते। सुद्युम्नश्च दि
वं यातः षंडमुत्पाद्य भारत। मानवेयो महाराज स्त्रीपुंसोर्लक्षणैर्युतः। स्त्री च रूपमिलेत्य
व सुद्युम्नश्चेति विश्रुतः। नरिष्यन्तः शकाः पुत्रा नाभागस्य तु भारत। अंबरीषोऽभवत्पुत्रः पा=
र्थिवर्षभसत्तमः। धृष्टस्य धार्ष्टकाः पुत्रा रणधृष्टा बभूव ह। शर्यातेर्मिथुनं चासीदानर्तो ना
म विश्रुतः। पुत्रः कन्या सुकन्या च या पत्नी च्यवनस्य च। आनर्तस्य तु दायादो रेवो नाम महा
द्युतिः। आनर्तविषयश्चासीत्पुरी चास्य कुशस्थली। रेवस्य रेवतः पुत्रः ककुद्मी नाम धा
र्मिकः। ज्येष्ठः पुत्रशतस्यासीद्राज्यं प्राप्य कुशस्थलीं। स कन्यासहितः श्रुत्वा गांधर्वं ब्रह्मणोऽन्ति
के। मुहूर्तभूतं देवानां मर्त्ये बहुयुगं प्रभो। आजगाम जवेनाथ तां पुरीं यादवैर्वृतां। ततः सां=
न

द्वारवतीं नाम्ना बहुद्वारां मनोरमां। भोजवृष्ण्यंधकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमैः। ततस्स रैवतो ज्ञात्वा यथातत्वमरिं
दमा कन्यां तां बलदेवाय सुव्रतां नाम रेवतीं। दत्वा जगाम शिखरं मेरोस्तपसि संस्थितः। रेमे रामोऽपि धर्मा
त्मा रेवत्या सहितः सुखी॥ ॥जनमेजय उवाच॥ कथं बहुयुगे काले समतीते द्विजोत्तम। न जरा रेवतीं प्राप्ता रैव
तं च ककुद्मिनं। मेरुं गतस्य वा तस्य शर्यातेः संततिः कथं। स्थिता पृथिव्यामद्यापि श्रोतुमिच्छामि तत्वतः॥
वैशंपायन उवाच॥ न जरा क्षुत्पिपासा वा न मृत्युर्भरतर्षभ। ऋतुचक्रं प्रभवति ब्रह्मलोके सदानघ। ककु
द्मिनः स्वलोकं तु रैवतस्य गतस्य ह। हृता पुण्यजनैस्तात राक्षसैः सा कुशस्थली। तस्य भ्रातृशतं त्वासीद्ध
र्मिकस्य महात्मनः। तद्वध्यमानं रक्षोभिर्दिशः ऽभ्यगुः मदच्युतं। तेषां त्वन्वयाक्रांताः क्षत्रियास्तत्र
तत्र ह। अन्वधावंस्तु संत्रस्तास्तत्र तत्र विशांपते। जया मते महाराज शर्याता इति विश्रुताः॥ क्षत्रियान
रतश्रेष्ठ दिक्षु सर्वासु धार्मिकाः। सर्वशः पर्वतगणान्प्रविष्टाः कुरुनंदन। नाभागस्य तु पुत्रौ द्वौ वै २५
श्यौ ब्राह्मणतां गतौ। करूषस्य तु कारूषाः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः। पृषध्रो हिंसयित्वा तु गुरोर्गां भरतर्ष

भ। शापाच्छूद्रत्वमापन्नो। नवैते परिकीर्तिताः। वैवस्वतस्य तनया मनोर्वै भरतर्षभ। क्षुवतस्तु मनोः पु
त्रादिक्ष्वाकुरभवत्पुरा। तस्य पुत्रशतं त्वासीदिक्ष्वाकोर्भूरिदक्षिणं। तेषां ज्येष्ठो विकुक्षिस्तु विकुक्षि
त्वादयोध्यतां। प्राप्तः परमधर्मज्ञः सोऽयोध्याधिपतिः प्रभुः। शकुनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पंचाशतः
स्मृताः। उत्तरापथदेशस्य रक्षितारो विशांपते। चत्वारिंशत्तथाष्टौ च दक्षिणस्यां तथा दिशि। वशाति
प्रमुखास्तस्य रक्षितारो विशांपते। इक्ष्वाकुस्तु विकुक्षिं वै अष्टकायामथादिशत्। मांसमानय श्रा
द्धार्थं मृगान्हत्वा महाबल। श्राद्धकर्मणि चोद्दिष्टे अकृते श्राद्धकर्मणि। भक्षयित्वा शशं तात शशा
दो मृगयां गतः। इक्ष्वाकुणा परित्यक्तो वशिष्ठवचनात्प्रभुः। इक्ष्वाकौ संस्थिते राज्यं शशादस्समथाव
सत। शशादस्य तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान्। इंद्रस्य वृषभूतस्य ककुत्स्थोऽजयत पुरान्॥
पूर्वे माडीवके युद्धे ककुत्स्थस्तेन स स्मृतः। अनेनास्तु ककुत्स्थस्य पृथुरानेनसः स्मृतः। विष्टराश्वः
पुतस्तस्य तस्मादार्द्रस्त्वजायत। आर्द्रस्य युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्य चात्मजः। जज्ञे श्रावस्तको राजा श्रा
वस्ती यन निर्मिता। श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महातपाः। कुवलाश्वः सुतस्तस्य राजा परमधार्मि

कः। यः स धुंधुवधाद्राजा धुंधुमारत्वमागतः॥ ॥जनमेजय उवाच॥ धुंधोर्वधं महाप्राज्ञ श्रोतुमिच्छामि तत्व-
तः। यदर्थं कुवलाश्वः स धुंधुमारत्वमागतः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ कुवलाश्वस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्वि-
नां। सर्वे विद्यासु निस्नाता बलवंतो दुरासदाः। बभूवुर्धार्मिकाः सर्वे यज्वानो भूरिदक्षिणाः॥ कुवलाश्वं
सुतं राज्ये बृहदश्वो न्ययोजयत। पुत्रसंक्रमितश्रीश्च वनं राजा विविक्षत। उत्तंकोऽथ विप्रर्षिः प्रयातं
प्रत्यवारयत॥ ॥उत्तंक उवाच॥ भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत्कर्तुमर्हसि। निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुं नहि-
शक्नोमि पार्थिव। ममाश्रमसमीपे तु समेषु मरुधन्वसु। समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जानक इति स्मृतः।
देवतानामवध्यश्च महाकायो महाबलः। अंतर्भूमिगतस्तत्र वालुकांतर्हितो महान्। राक्षसस्य मधोः पु-
त्रो धुंधुर्नाम महासुरः। शेते लोकविनाशाय तप आस्थाय दारुणं। संवत्सरस्य पर्यंते स निःश्वासं विमुं-
चति। यदा तदा मही तात चलति स्म सकानना। तस्य निःश्वासवातेन रज उद्धूयते महत्। आदित्यपथमा-
वृत्य सप्ताहं भूमिकंपनं। सविस्फुलिंगं सांगारं सधूममतिदारुणं। तेन तात न शक्नोमि तस्मिन्स्थातुं- २५
स्व आश्रमे। तं मारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया। लोकाः स्वस्था भवंत्वद्य तस्मिन्विनिहते त्वया।

त्वं हि तस्य वधायैकः समर्थः पृथिवीपते। विष्णुना च वरो दत्तो मम पूर्वं युगेऽनघ। यस्तं महासुरं रौद्रं हनिष्यति म-
हाबलं। तस्य त्वं वरदानेन तेज आप्याययिष्यसि। न हि धुंधुर्महातेजा तेजसाल्पेन शक्यते। निर्दग्धुं मही-
पाल। चिरं युगशतैरपि। वीर्यं हि सुमहत्तस्य देवैरपि दुरासदं। स एवमुक्तो राजर्षिरुत्तंकेन महात्मना। कु-
वलाश्वं सुतं प्रादात्तस्मै धुंधुनिवर्हणे॥ ॥बृहदश्व उवाच॥ भगवन्न्यस्तशस्त्रोऽहमयं तु तनयो मम। भ-
विष्यति द्विजश्रेष्ठ धुंधुमारो न संशयः। स तं व्यादिश्य तनयं राजर्षिर्धुंधुनिवर्हणे। जगाम पर्वतायैव तपसे
संसितव्रतः। कुवलाश्वस्तु पुत्राणां शतेन परिवारितः। प्रायादुत्तंकसहितो धुंधोस्तस्य निवर्हणे। तमा-
विशत्तदा विष्णुस्तेजसा भगवान्प्रभुः। उत्तंकस्य नियोगाद्वै लोकानां हितकाम्यया। तस्मिन्प्रयाते दुर्ध-
र्षे दिवि शब्दो महानभूत। एष श्रीमानवध्योऽद्य धुंधुमारो भविष्यति। दिव्यैर्माल्यैश्च तं देवाः समंता-
त्समवाकिरन्। देवदुंदुभयश्चैव प्रणेदुर्भरतर्षभ। स गत्वा जयतां श्रेष्ठस्तनयैः सह वीर्यवान्। समुद्रं ख-
नयामास वालुकापूर्णमव्ययं। नारायणेन कौरव्य तेजसाप्यायितस्तदा। बभूव स महातेजा भूयो ब-
लसमन्वितः। तस्य पुत्रैः खनद्भिश्च वालुकांतर्हितस्तदा। धुंधुरासादितो राजन्दिशमाश्रित्य पश्चिमां

मुखजेनाग्निना क्रोधाल्लोकानुद्वर्त्तयन्निव। वारिस्रुश्राव वेगेन महोदधिरिवोदये। सोमस्य नरश्रेष्ठ धारोर्मि-
कलिलो महान्। तस्य पुत्रशतं दग्धं त्रिभिरूनं तु रक्षसा। ततः स राजा कौरव्य राक्षसं तं महाबलं। आ-
ससाद महातेजा धुंधुं धुंधुनिबर्हणः। तस्य वारिमयं वेगमपिबत्स नराधिपः। योगी योगेन वह्निं च शमया-
मास वारिणा। निहत्य तं महाकायं बलेनोदकराक्षसं। उत्तंकं दर्शयामास कृतधर्मा नराधिपः। उत्तं-
कश्च वरं प्रादात्तस्मै राज्ञे महात्मने। तस्याक्षयं ददौ वित्तं शत्रुभिश्चापराजयं। धर्मे रतिं च सततं स्वर्गे
वासं तथाव्ययं। पुत्राणां चाक्षयान्लोकान्स्वर्गे ये रक्षसा हताः॥ ॥इति हरिवंशे धुंधुवधो नामु
सर्गः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा दृढाश्वो ज्येष्ठ उच्यते। चंद्राश्वः कपिलाश्वश्च कुमा-
रौ तौ कनीयसौ। धौंधुमारिर्दृढाश्वस्तु हर्यश्वस्तस्य चात्मजः। हर्यश्वस्य निकुंभोऽभूत्क्षत्रधर्मरतः सदा।
संहताश्वो निकुंभस्य सुतो रणविशारदः। अकृशाश्वः कृशाश्वश्च संहताश्वसुतौ नृप। तस्य हैमवती
कन्या माता तस्याः दृषद्वती। प्रख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रस्तस्याः प्रसेनजित्। लेभे प्रसेनजिद्भार्यां गौरी
नाम पतिव्रतां। अभिशप्ता तु सा भर्त्रा नदी वै बाहुदा स्मृता। तस्याः पुत्रो महानासीत्युवनाश्वो महाब-

DR BHAU DAJI MEMORIAL

२६

लः। मांधाता यौवनाश्वस्तु त्रैलोक्यविजयी नृपः। तस्य चैत्ररथी भार्या शशबिंदोः सुताभवत्। साध्वी बिं-
दुमती नाम रूपेणासदृशी भुवि। पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातॄणामयुतस्य वै। तस्यामुत्पादयामास मां-
धाता द्वौ सुतौ नृपः। पुरुकुत्सं च धर्मज्ञं मुचुकुंदं च पार्थिवं। पुरुकुत्ससुतश्चासीत्त्रसदस्युर्महीप-
तिः। नर्मदायां समुत्पन्नः संभूतस्तस्य चात्मजः। संभूतस्य तु दायादः सुधन्वा रिपुमर्दनः। सुधन्व-
नः सुतश्चापि त्रिधन्वा नाम पार्थिवः। राज्ञस्त्रिधन्वनश्चापि विद्वांस्त्रय्यारुणोऽभवत्। तस्य सत्यव्रतो
नाम कुमारोऽभून्महाबलः। पाणिग्रहणमंत्राणां विघ्नं चक्रे सुदुर्मतिः। येन भार्या हृता पूर्वं कृतो-
द्वाहा परस्य वै। बाल्यात्कामाच्च मोहाच्च संहर्षाच्चापलेन च। जहार कन्यां कामात्स कस्यचित्पुर-
वासिनः। तमधर्मेण संयुक्तं राजा त्रय्यारुणोऽत्यजत्। अपध्वंसेति बहुशो वदन्क्रोधसमन्वि-
तः। पितरं सोऽब्रवीत्त्यक्तः क्व गच्छामीति पार्थिव। पिता त्वेनमथोवाच श्वपाकैः सह वर्त्तय। नाहं पु-
त्रेण पुत्रार्थी त्वयाद्य कुलपांसुना। इत्युक्तः स निराक्रामन्नगराद्वचनात्पितुः। न चैनं वारयामास
वसिष्ठो भगवानृषिः। स तु सत्यव्रतो धीमान्श्वपाकावसथान्तिके। पित्रा त्यक्तोऽवसद्वीरः पिता तस्य

वनंययौ।ततस्तस्मिंस्तुविषयेनावर्षत्पाकशासनः।समाद्वादशराजेंद्र तेनाधर्मेणवैतदा।दारांस्तु
तस्यविषयेविश्वामित्रोमहातपाः।संन्यस्यसागरान्तेवैचचारविपुलंतपः।तस्यपत्नीगलेबद्ध्वामध्यमंपु
त्रमौरसं।शेषस्यभरणार्थायव्यक्रीणाद्गोशतेनवै।तंतुबद्धंगलेदृष्ट्वाविक्रयार्थंनृपात्मजः।महर्
षिपुत्रंधर्मात्मामोक्षयामासभारत।सत्यव्रतोमहाबाहुर्भरणंतस्यचाकरोत्।विश्वामित्रस्यतुष्
ट्यर्थेअनुकंपार्थमेवच।सोभवद्गालवोनामगलबंधान्महातपाः।महर्षिकौशिकस्ताततेनवीरेण
मोक्षितः॥ ॥इतिवंशेगालवोत्पत्तिः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सत्यव्रतस्तुभक्त्यावैकृपयाच
प्रतिज्ञया।विश्वामित्रकलत्रंतद्बभारविनयेस्थितः।हत्वामृगान्वराहांश्चमहिषांश्चवनेचरान्
विश्वामित्राश्रमाभ्यासेमांसंवृक्षेबबंधसः।उपांशुव्रतमास्थायदीक्षांद्वादशवार्षिकीं।पितुर्नियो
गादभजततस्मिन्वनगतेनृपे।अयोध्यांचैवराष्ट्रंचतथैवान्तःपुरंमुनिः।याज्योपाध्यायसंबंधाद्व
शिष्ठःपर्यरक्षत।सत्यव्रतस्तुबाल्यात्तुभाविनोर्थस्यवैबलात्।वशिष्ठेभ्यधिकंमन्युंधारयामासनि २१
त्यशः।पित्राहितंतदाराष्ट्रात्त्यज्यमानंप्रियंसुतं।नवारयामासमुनिर्वशिष्ठःकारणेनहि।पाणिग्रह

णामंत्राणांनिष्ठास्यात्सप्तमेपदे।नैवसत्यव्रतस्तस्मात्हृतवान्सप्तमेपदे।जानन्धर्मान्वशिष्ठस्तु
त्रातवान्नहिमामिति।सत्यव्रतस्तदारोषंवसिष्ठेमनसाकरोत्।गुणबुद्ध्यातुभगवान्वसिष्ठःकृतवां
स्तदा।नचसत्यव्रतस्ताततमुपांशुमबुध्यत।तस्मिन्नपरितोषोयःपितुरासीन्महात्मनः।तेनद्वाद
शवर्षाणिनावर्षत्पाकशासनः।तेनत्विदानीमहतीदीक्षांतांदुर्वहांभुवि।कुलस्यनिःकृति
स्तातकृतासावैभवेदिति।नतंवशिष्ठोभगवान्पित्रात्यक्तंन्यवारयत्।अभिषेक्ष्याम्यहंपुत्रमस्य
त्येवमुनिर्मतिः।सतुद्वादशवर्षाणिदीक्षांतामुद्वहन्बली।अविद्यमानेमांसेतुवसिष्ठस्यमहा
त्मनः।सर्वकामदुघांदोग्ध्रीददर्शनृपात्मजः।तांवैक्रोधाच्चमोहाच्चश्रमाच्चैवक्षुधान्वितः।द
शधर्मगतोराजाजघानजनमेजय।सतन्मांसंस्वयंचैवविश्वामित्रस्यचात्मजान्।भोजयामासत
च्छ्रुत्वावसिष्ठोप्यस्यचुक्रुधे।क्रुद्धस्तुभगवान्वाक्यमिदमाहनृपात्मजम्॥ ॥वसिष्ठउवाच॥
पातयेयमहंक्रूरतवशंकुमसंशयम्।यदितेद्वाविमौशंकूनस्यातामपराकृतौ।पितुश्चापरितोष
णगुरोर्दोग्ध्रीवधेनच।अप्रोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवं

त्रीन्यस्य पथं कृतितानि दृष्ट्वा महातपाः। त्रिशंकुरिति होवाच त्रिशंकुस्तेन सोऽभवत्। विश्वामित्रस्तु दाराणा
मागतो नारणेऽभृतो। तं नत संभवं प्रादान्मुनिः प्रीतस्त्रिशंकवे। छंद्यमानो वरेणाथ वरं वव्रे नृपात्म
जः। सशरीरो व्रजे स्वर्गमित्येवं याचितो वरः। अनावृष्टिभये तस्मिन्गते द्वादशवार्षिके। राज्येऽभिषिच्य
पैत्रे वै याजयामास तं मुनिः। मिषतां देवतानां च वसिष्ठस्य च कौशिकः। तस्य सत्यरथा नाम पत्नी कै
केयवंशजा। कुमारं जनयामास हरिश्चंद्रमकल्मषं। स वै राजा हरिश्चंद्रस्त्रैशंकव इति श्रुतः। आह
र्त्ता राजसूयस्य स सम्राडिति विश्रुतः। हरिश्चंद्रस्य पुत्रोऽभूद्रोहितो नाम वीर्यवान्। येनेदं रोहितपुरं
कारितं राज्यमिच्छया। कृत्वा राज्यं स राजर्षिः पालयित्वा तथा प्रजाः। संसारासारतां ज्ञात्वा द्विजेभ्यस्तत्पु
रं ददौ। हरितो रोहितस्याथ चंचुर्हारीत उच्यते। विजयश्च सुदेवश्च चंचुपुत्रौ बभूवतुः। जेता सर्वस्य
क्षेत्रस्य विजयस्तेन स स्मृतः। चांचवस्य वृकः पुत्रो वृकाद्बाहुश्च जज्ञिवान्। शकैर्यवनकांबोजैः पा
रदैः पल्हवैः सह। हैहयास्तालजंघाश्च निरस्यंति स्म तं नृपं। नात्यर्थं धार्मिकस्तात स हि धर्मयुगेऽभ २८
वत्। सगरस्तु सुतो बाहोर्जज्ञे सह गरेण वै। और्वस्याश्रममासाद्य भार्गवेणाभिरक्षितः। आग्नेयमस्त्रं ल

ब्ध्वा च भार्गवात्सगरो नृपः। जिगाय पृथिवीं सर्वां तालजंघान्स हैहयान्। शकानां पल्हवानां च ध
र्मं निरसदच्युतः। क्षत्रियाणां नृपश्रेष्ठ पारदानां च धर्मवित्॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे शंकुचरि
तं नाम॥ ॥जनमेजय उवाच॥ कथं स सगरो जज्ञे गरेणैव सहाच्युत। किमर्थं च शकादीनां क्षत्रिय
णां महौजसां। धर्मान्कुलोचितान्राजा क्रुद्धो निरसदच्युत। एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण त
पोधन॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ बाहोर्व्यसनिनस्तात हृतं राज्यमभूत्किल। हैहयैस्तालजंघैश्च
शकैः सार्धं विशांपते। यवनाः पारदाश्चैव कांबोजाः पल्हवाः खसाः। एतेह्यपि गणाः पंच हैहयार्थे
पराक्रमान्। हृतराज्यस्तदा राजा स वै बाहुर्वनं ययौ। पत्न्या चानुगतो दुःखी वने प्राणानवासृ
जत्। पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा पृष्ठतोऽन्वगात्। सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तः सर्वेमनूत्किल। स
तु भर्तुश्चितिं कृत्वा वनेनामध्यरोहत। और्वस्तां भार्गवस्तात कारुण्यात्समवारयत्। तस्याश्रमे च
तं गर्भं गरेणैव सहाच्युत। व्यजायत महाबाहुं सगरं नाम पार्थिवं। और्वस्तु जातकर्मादि तस्य
कृत्वा महात्मनः। अध्याप्य वेदानखिलांस्ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत्। आग्नेयं तं महाबाहुरम

रेरपि कुक्षौ सह। स तेनास्त्रवलेनाजौ वलेन च समन्वितः। हैहयंस्तालजंघांश्च जघ्ने रुद्रः पशूनिव। आज
हार च लोकेषु कीर्त्तिं कीर्त्तिमतां वरः। ततः शकान् सयवनान्। कांवोजान् पारदांस्तथा। पल्हवांश्चैव निः
शेषान् कर्त्तुं व्यवसितो नृपः। ते वध्यमाना वीरेण सगरेण महात्मना। वशिष्ठं शरणं प्राप्य प्रणिमुस्तं मनी
षिणं। वसिष्ठस्त्वथ तान् दृष्ट्वा समयेन महाद्युतिः। सगरं वारयामास तेषां दत्वाऽभयं तदा। सगरः स्वां
प्रतिज्ञां च गुरोर्वाक्यं निशम्य च। धर्म्मं जघान तेषां वै वेषान्यत्वं चकार ह। अर्द्धं शकानां शिरसो मुंड
यित्वा विसर्जयत्। यवनानां शिरः सर्वं कांवोजानां तथैव च। पारदा मुक्तकेशाश्च पल्हवाः श्मश्रुधारि
णः। निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना। शका यवनकांवोजाः पारदाः पल्हवास्तथा। काल
सर्प्पाः समहिषा दार्व्याश्चोलाः सकेरलाः। सर्वे ते क्षत्रिया स्तात धर्म्मस्तेषां निराकृतः। वशिष्ठवच
नाद्राजन् सगरेण महात्मना। खसास्तुषाराश्चीनाश्च मद्राः किष्किंधकास्तथा। कौशल्याश्च तथा
वंगाः शाल्वाः कौंकणकास्तथा। स धर्म्मविजयी राजा विजित्येमां वसुंधरां। अश्वं वै चारयामास वा
जिमेधाय दीक्षितः। तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे विषये तदा। वेलासमीपपहृतो। भूमिं चैव प्रवेशि २९

तः। स तं देशं तदा पुत्रैः खानयामास पार्थिवः। आसेदुस्ते तदा तत्र खन्यमाने महार्णवे। तमादिदेवं पुरु
षं हरिं कृष्णं प्रजापतिं। विष्णुं कपिलरूपेण स्वपंतं पुरुषं तदा। तस्य चक्षुः समुत्थेन तेजसा प्रतिवुध्य
तः। दग्धाः सर्वे महाराज चत्वारस्त्ववशेषिताः। वर्हिकेतुः सुकेतुश्च तथा धर्म्मरथो नृप। शूरः पंचजन
श्चैव तस्य वंशकरा नृप। प्रादाच्च तस्मै भगवान् हरिर्न्नारायणो वरं। अक्षयं वंशमिक्ष्वाकोः कीर्त्तिं चाप्य
निवर्त्तिनीं। पुत्रं समुद्रं च विभुः स्वर्गे वासं तथाक्षयं। समुद्रश्चार्घमादाय ववंदे तं महीपतिं। साग
रत्वं च लेभे च कर्म्मणा तेन तस्य ह। तं चाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रादुपलब्धवान्। आजहाराश्वमे
धानां स शतं सुमहायशाः। पुत्राणां च सहस्राणि षष्टिं तस्येति नः श्रुतं।। ।। इति श्री खिले हरिवं
शपु सगरोत्पत्तिचरितं।। ।। जनमेजय उवाच।। सगरस्यात्मजा विप्र कथं जाता महावलाः। विक्रांताः
षष्टिसाहस्राः विधिना केन वा द्विज।। ।। वैशंपायन उवाच।। द्वे नार्यौ सगरस्यास्तां तपसा दग्धकि
ल्विषे। ज्येष्ठा विदर्भदुहिता केशिनी नाम विश्रुता। कनीयसी तु या तस्य पत्नी परमधर्म्मिणी। अ
रिष्टनेमिदुहिता रूपेणासदृशी भुवि। और्वस्ताभ्यां वरं प्रादात् तन्निवोध जनाधिप। षष्टिं पुत्रसहस्रा

णि गङ्गाच्चैकात पस्विनी॥ एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टं वारयां विति। तत्रैकाजगृहे पुत्रान् षष्टिनान्शूरान्
तं स्तथा। एकं वंशधरं त्वेका तथोत्या ब्रवत मुनिः। राजापंचजनो नाम स बभूव महाबलः। इतराश्च
षुवे तुंबीं बीजपूर्णामितिश्रुतिः। तत्र षष्टिसहस्राणि गर्भास्तातिलसंमिताः। संबभूवुर्यथाकालं
ववृधुश्च यथा सुखं। घृतपूर्णेषु कुंभेषु तान् गर्भान्निदधुस्तदा। धात्रीश्चैकैकशः प्रादात्तावतीः पो
षणे नृप। ततो दशसु मासेषु समुत्तस्थुर्यथा सुखं। कुमारास्ते यथाकालं सगरप्रीतिवर्द्धनाः। षष्टिपु
त्रसहस्राणि तस्यैवमभवन्नृप। गर्भात्तदलाबु मध्याहे जातानि पृथिवीपते। तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टा
नां महात्मनां। एकः पंचजनो नाम पुत्रो राजा बभूव ह। सुतः पंचजनस्यासीदंशुमान्नाम वीर्यवान्। दि
लीपस्तनयस्तस्य षट्वांग इति विश्रुतः। येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्तं प्राप्य जीवितं। त्रयोऽग्निसंधि
तः लोका बुध्या सत्येन चानघ। दिलीपस्य तु दायादो महाराजो भगीरथः। यः गंगां सरितां श्रेष्ठामव
तारयनि प्रभुः। कीर्तिमान्स महाबाहुः शक्रतुल्यपराक्रमः। समुद्रमानयच्चैनां दुहितृत्वेन क
ल्पयन्। तस्माद्भागीरथी गंगा कथ्यते धर्मचिंतकैः॥ भगीरथसुतो राजा श्रुत इत्यभिविश्रुतः॥ ३०

नाभागस्तु श्रुतस्यासीत्पुत्रः परमधार्मिकः। अंबरीषस्तु नाभागेः सिंधुद्वीपपिताऽभवत्। अयुता
जित्तु दायादः सिंधुद्वीपस्य वीर्यवान्॥ अयुताजित्सुतस्त्वासीदृतुपर्णो महायशाः। दिव्याक्ष
हृदयज्ञो वै राजा नलसखो बली। ऋतुपर्णसुतस्त्वासीदार्तुपर्णिर्महायशाः। सुदासस्तस्य तनयो
राजा इंद्रसखोऽभवत्। सुदासस्य सुतः प्रोक्तः सौदासो नाम पार्थिवः। ख्यातः कल्माषपादो वै राजा
मित्रसहोऽभवत्। वसिष्ठस्तु महातेजाः क्षेत्रे कल्माषपादिके। अश्मकं जनयामास इक्ष्वाकुकुल
वृद्धये। अश्मकान्मुकरूपाख्यो मूलकस्सुतो भवत्। मूलकस्यापि धर्मात्मा राजा शतरथोऽभवत्।
तस्माच्छतरथाज्जज्ञे राजा ऐलविलो बली। आसीदैलविलः श्रीमान् वृद्धशर्मा प्रतापवान्। दलस्
यात्मजश्चापि ततो जज्ञे शलो नृपः। उक्थो नाम स धर्मात्मा शलपुत्रो बभूव ह। तस्य निघ्नो निघ्नत
श्च पुत्रौ द्वौ संबभूवतुः। अनमित्रो रघुश्चैव पार्थिवर्षभसत्तमौ। अनमित्रस्य धर्मात्मा विद्वान्दु
हो भवत्। श्रीखणस्य सुतो विद्वान्। ध्रुवपिताश्च इति स्मृतः। ध्रुवपिताश्च सुतो विद्वान् राजा विश्वस
हः किल। हिरण्यनाभः कौशल्यो ब्रह्मिष्ठः स तस्यात्मजः। पुष्यस्तस्य सुतो विद्वान् ध्रुवसंधिस्ततः

ता।ऽदर्शनस्तस्य सुतोऽथाग्निवर्णः सुदर्शनात्॥ अग्निवर्णस्य तु सुतो मरुः सुमरुधन्वकः। मरुस्तु यो
गमास्थाय कलापग्राममास्थितः। पृथुसुतो मरोः पुत्रः सुसंधिस्तस्य चात्मजः। सुसंधेश्च सुतो मर्षः सहस्वा
नाम नामतः। आसीत्सहस्वतो राजा नाम्ना विश्रुतवानिति। तस्यासीद्विश्रुतवतो राजा पुत्रो बृहद्बलः।
पुत्रो विश्वसहस्तस्य पितृकस्य व्यजायत। दिलीपस्तस्य तनयो रामस्य प्रपितामहः। दीर्घबाहुर्दिली
पस्य रघुर्नाम तवस्सुतः। अयोध्यायां महाराजो रघुर्नासीन्महाबलः। अजस्तु रघुतो जज्ञे अजाद्द
शरथोऽप्यभूत्। रामो दशरथाज्जज्ञे धर्मात्मा सुमहायशाः। रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः। अ
तिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः। निषधस्य नलः पुत्रो नभः पुत्रो नलस्य तु। नभसः पुंडरीकः
स्तु क्षेमधन्वा ततः स्मृतः। क्षेमधन्वसुतस्त्वासीद्देवानीकः प्रतापवान्। आसीदहीनगुर्नाम्ना देवा
नीकात्मजः प्रभुः। अहीनगास्तु दायादः सुधन्वा नाम पार्थिवः। सुधन्वनः सुतश्चैव ततो जज्ञे सलो
३१ नृपः। उल्को नाम सुधर्मात्मा सलपुत्रो बभूव ह। वज्रनाभः सुतस्तस्य नलस्तस्य महात्मनः। शंखस्तस्य ३१
सुतो विद्वान्पुषिताश्वस्ततः स्मृतः। पुष्यस्तस्य सुतो विद्वानर्थसिद्धिस्तु तत्सुतः। सुदर्शनः सुतस्तस्य अ

ग्निवर्णः सुदर्शनात्। अग्निवर्णस्य शीघ्रस्तु शीघ्रस्य मरुतः सुतः। मरुतो योगमास्थाय कलापद्वीप
मास्थितः। तस्यासीद्धि सुतः पुत्रो महान्नाराद्बृहद्बलः। नलौ द्वावेव विख्यातौ पुराणेन्नरतर्षभ। वी
रसेनात्मजश्चैव यश्चेक्ष्वाकुकुलोद्वहः। इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येनेह कीर्त्तिताः। एते विवस्व
तो वंशे राजानो भूरितेजसः। पठन्सम्यगिमां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः। श्राद्धदेवस्य देवस्य प्रजा
नां पुष्टिदस्य ह। प्रजावानेति सालोक्यमादित्यस्य विवस्वतः। विपाप्मा विरजाश्चैव आयुष्मांश्च पु
नः पुनः॥ ॥इति हरिवंशे आदित्यवंशानुकीर्त्तनं॥ ॥जनमेजय उवाच॥ कथं वै श्राद्धदेवत्वमा
दित्यस्य विवस्वतः। श्रोतुमिच्छामि विप्राग्र्य श्राद्धस्य च परं विधिं पितॄणामादिसर्गं च कथं ते पितरः
स्मृताः। एवं विश्रुतमस्माभिः कथ्यमानं द्विजातिभिः। स्वर्गस्थाः पितरोऽन्येषां देवानामपि देव
ताः। इति वेदविदः प्राहुरेतदिच्छामि वेदितुं। यावन्तश्च गुणाः प्रोक्ताः पद्यते यां परं बलं। यथावद्व
तमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन्। प्रीताश्च पितरो येन श्रेयसा योजयन्ति तु एतदिच्छाम्युमिच्छामि
पितॄणां सर्गमुत्तमं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ अहं ते कथयिष्यामि पितॄणां सर्गमुत्तमं। मार्कंडे

यन्नेकथितंनीष्मायपरिपृच्छते। अपृच्छद्धर्मराजोहि भरतस्यगतेपुरा। एवमेवपुरापृच्छं यन्मांत्वंपरिपृच्छसि
तत्तेनृपश्रावयिष्यामि नीष्मेणोदाहृतंपुरा। गीतंसनत्कुमारेण मार्कंडेयायपृच्छते॥ ॥युधिष्ठिरउवा-
च॥ पुष्टिकामनधर्मज्ञ कथंपुष्टिरवाप्यते। एतदहंश्रोतुमिच्छामि किंकुर्वाणानराक्ते॥ ॥नीष्म
उवाच॥ श्राद्धैःप्रीणातिसुपितॄन् सर्वकामफलेप्सया। तत्परःप्रयतःश्राद्धीप्रेत्यवेदचमोदते। पितरो
धर्मकामस्यप्रजाकामस्यचप्रजां। पुष्टिकामस्यपुष्टिंचप्रयच्छंतियुधिष्ठिर॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ वर्त्तं
ते पितरःस्वर्गेकेषांचिन्नरकेपुनः। प्राणिनांनियतंयुक्तं कर्मजंफलमुच्यते। श्राद्धानिचैवकुर्व
न्ति फलकामाःसदानराः अभिसंधायपितरं पितुश्चपितरंतथा। पितुःपितामहंचैवत्रिषुपिंडेषुनित्य
दा। तानिश्राद्धानिदत्तानिकथंगच्छंतिवैपितॄन्। कथंचशक्तास्तेदातुं निरयस्थाफलंपुनः। केचवापित
रोऽन्येचकान्यजामोवयंपुनः देवाअपिपितॄन्स्वर्गेजयंतीतिवनःश्रुतं। एतदिच्छाम्यहंश्रोतुं वि
स्तरेणमहाद्युते। भगवान्कथयस्वैनां कथाममितबुद्धिमान्। यथादत्तेपितॄणांवैतारयाहकल्पते
श्रीनीष्मउवाच॥ ॥अत्रतेवर्त्तयिष्यामियथाश्रुतमरिंदम। येचतेपितरोऽन्येचजान्ययामावयं

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारक

३२

पुनः। पित्राममपुरागीतं लोकान्तरगतेनवै। श्राद्धकालेममपितुर्मयापिंडःसमुद्यतः। तंपिताम
हस्तेननिर्भिद्य मिममाचत। हस्ताभरणयुक्तेन केयूरभर्तिनचारक्तांगुलीतलेनाथयथादृष्टःपु
रामया। नैषकल्पेविधिर्दृष्ट इतिनिश्चित्यचाप्यहं। कुशेष्वेवतदापिंडं दत्तवानविचारयन्। ततःपि
तामसुप्रीतोवाचामधुरयातदा। उवाचनरश्रेष्ठ प्रीयमाणोमयानघ। त्वयादायादवानस्मि कृतार्थो
ऽमुत्रचेहच। यथाचत्वर्थंधर्मस्यरक्षितालनतेफलं। पापस्यहितथामूढःफलंप्राप्नोतिरक्षिता
सुत्पुत्रेणत्वयापुत्रधर्मज्ञेन विपश्चिता। मयाचतवजिज्ञासाप्रयुक्तैषादृढव्रत। व्यवस्थानंवसर्व
षुकर्त्तुंलोकस्यवानघ। प्रमाणंयद्धिकुरुते धर्मचारषुपार्थिवाः। प्रजास्तदनुवर्त्तन्तेप्रमाणाचरितं
तदा। त्वयाचनरतश्रेष्ठवेदधर्माश्चसास्वताः कृताप्रमाणंप्रीतिश्चममनिवर्हितातुला। तस्मात्त
वाहंसुप्रीतःप्रीत्यावरमनुत्तमं। ददामिवंप्रतीच्छस्व त्रिषुलोकेषुदुर्लभं। नानेप्रभविता मृत्युर्या
वज्जीवितुमिच्छसि। त्वत्तोऽभ्यनुज्ञांसंप्राप्य मृत्युःप्रभविनातव। किंवातेप्रार्थितंन्यायाददामिवरमु
त्तमं। तद्ब्रूहिनरतश्रेष्ठयत्तेमनसिवर्त्तते। इत्युक्तवंतंतमहंमभिवाद्यकृतांजलिः। अब्रुवंकृतकृत्य

ऽहं प्रसन्नेन वसिष्ठ सत्तमाय दिव तुल्(?) थंवंत्स्य । त्वत्तो ऽदीमि महाद्युते । प्रश्नमिच्छाम्यहं किंचिद्ब्रूहि तं नव नास्त्वयं । समा
सुवाच धर्मात्मा ब्रूहि भीष्म यथेच्छसि । छेतास्मि संशयं तात जन्मान्तरे से छसि भारत । अथ पृच्छं त महं तातं नवांत
र्हितमेव च । गतं स्वःल्लतिनं लोकं जातकौतूहलस्तदा ॥ ॥श्रीभीष्म उवाच॥ श्रूयंते पितरो देवा देवानाम
पि देवताः । देवाश्च पितरो ऽन्ये वा कान्यजामो वयं पुनः । कथं च दत्तमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् । लो
कान्तरगतांस्तात श्राद्धस्य किं च वै फलं । कान्यजंति स्म लोका वै सदेव नरदानवाः । सयक्षोरगगंधर्वाः स
किन्नरमहोरगाः । अत्र मे संशयस्तीव्रः कौतूहलमतीव मे । तद्ब्रूहि मम धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे तमः । एतच्छ्रु
त्वा वचस्तस्य भीष्मस्यावाच वै पिता ॥ ॥शंतनुरुवाच॥ संप्रेपप्राणे वतेव स्ये ऽन्यजन्मां त्वं परपृच्छसि पितृणां का
रणं श्राद्ध फलं दत्तस्य चानघ । पितरश्च यथा भूताः शृणु तं सर्वं समाहितः । आदि देव सुतास्तात पितरो दिवि दे
वताः । तान्यजंति स्म लोका वै सदेव नरदानवाः । सयक्षोरगगंधर्वाः सकिन्नर महोरगाः । आप्यायिता
स्ते श्राद्धे पुनराप्याययंति वै । जगत्सदेव गंधर्वमिति ब्रह्मानुशासनं । तान्यजस्व महाभाग श्राद्धैश्च
द्धीरतं त्रिताः । ते तेश्रेयो विधास्यंति सर्व काम फल प्रदाः । त्वयैवाराध्यमानास्ते नामगोत्रादिकीर्तनैः । त्व ३२

स्माना प्याययिष्यंति स्वर्गस्थान विभारत मार्कंडेयस्तु ते ऽशेषपर्लेन ऽर्थं वदिष्यति । एवं पितृ नकृच्छ वि
दिता त्मा च भारत । उपस्थितश्च श्राद्धे ऽद्य ममैवानुग्रहाय वै । एनं पृच्छ महाभाग द्रुतत्स त्वरधीयत ॥ ॥
इति हरिवंशे पितृकल्पे ॥ ॥श्रीभीष्म उवाच॥ ततो ऽहं तस्य वचनान्मार्कंडेयं समाहितः । प्रश्नं तमस्मा
न्पृष्टवान् यं मे पृष्टः पिता पुरा । सा मुवाच स धर्मात्मा मार्कण्डेयो महातपाः ॥ ॥मार्कण्डेय उवाच॥ भी
ष्म वक्ष्यामि तत्त्वेन शृणुष्व प्रयतो ऽनघ । अहं पितृ प्रसादाद्धि दीर्घमायुरवाप्तवान् । पितृ नक्तैव लब्ध मेश
त्रं लोके परं यशः । सो ऽहं युगस्य पर्यन्ते वक्ष्व वर्ष सहस्रके । अधिरुह्य गिरिं मेरुं तपोऽतप्यं सुदुश्चरं ततः क
दाचित्पश्यामि दिव्यं ब्रह्मात्स्वतेजसा । विमानं महदायान्तं उत्तरेण गिरेस्तदा । तस्मिन्विमान पर्यंके न्नल
नादित्य सन्निभं । अपश्यंतच्चैवाहं शयानं दीप्ततेजसं । अंगुष्ठ मात्रं पुरुषं अग्नावग्निमिवाहितं । सो ऽहं
तस्मै नमस्कृत्य प्रणम्य शिरसा प्रभुं । सन्निविष्टं विमानस्थं पाद्यार्घाभ्यां महेज्ञयं । अपृच्छं चैव तद्रूपं विद
मि त्वां कथं प्रभो । तपावीर्यात्समुत्पन्नं नारायण गुणात्मकं । देवतं त्वासि देवानामिति मे वर्तते मतिः ।
स मां मुषावध र्मात्मा स्मयमान इवानघ । न ते तपः सुचरितं जेन मां नावबुध्यसे । क्षणेनैव प्रमाणं स वि

ऋदन्यदनुत्तमं। रूपेण च पुमांस्तादृक् दृष्टपूर्वो न मे क्वचित्॥ ॥सनत्कुमार उवाच॥ विद्धि मां ब्रह्मणः पुत्रं मा
नसं पूर्वजं प्रभो। तपोवीर्यसमुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं। सनत्कुमार इत्युक्तः क्रतादेवपुवैपुरा। सोऽस्मि
भार्गव नष्टे नैकं कामं करवाणि ते। ये त्वन्ये ब्रह्मणः पुत्रा यवीयांसस्तु ते मम। भ्रातरः सप्त दुर्द्धर्षा येषां वंशाः
प्रतिष्ठिताः। क्रतुर्वसिष्ठः पुलहः पुलस्त्यश्चाऽत्रिसत्तमांगिराः। त्रीँल्लोकान्धारयंतीमान् देवदानवपू
जिताः। वयं तु यतिधर्माणः समारोप्यात्मनात्मनः। प्रजाधर्मं च कामं च व्यपहाय महामुने। यथोत्प
न्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि मां। तस्मात्सनत्कुमारेति नामैतन्मे प्रतिष्ठितं। मद्भक्त्या ते तपस्विन्यो मम
दर्शनकांक्षया। एवं दृष्टोऽस्मि न यत्ते कंकामं प्रदिश्यामि ते। इत्युक्तवंतं तमहं प्रत्यवोचं सनातनं। अनु
ज्ञातोऽनया भगवता प्रीयता तेन भारत। ततोऽहमेतमर्थं वै तमपृच्छं सनातनं। श्रेष्ठः पितॄणां सर्गं च फलं श्राद्ध
स्य चानघ। विच्छेदसंशयं भीष्म स तु देवेश्वरो मम। समाकंवाच धर्मात्मा युगान्तवक्तृवाग्मिकः। रमे त्व
याहं विप्रर्षे शृणु सर्वं यथातथं। देवानसृजत ब्रह्मा मां यक्ष्यंतीति भारत। तमुत्सृज्य तदात्मानमय
जंत सफलार्थिनः। ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टसंज्ञा विचेतसः। नास्मार्किंचित्प्रजानंति। ततो लोकेष्वमु २४

ह्यंत ते नयः प्रणताः सर्वे प्रजावंतं पितामहं। अनुग्रहाय लोकानां ततस्तानब्रवीत्प्रभुः। प्रायश्चित्तं चर
ध्वं वै व्यभिचारो हि वः कृतः। पुत्रांश्च परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ। प्रायश्चित्तक्रियार्थं हि पुत्रान्पप्र
च्छुरार्त्तवत्। तेऽन्योन्यं प्रयतात्मानः शंसंस्तु सनया सदा प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाङ्मनःकायजानि च॥
शंसंति कुशला नित्यं चक्षुष्मंतो हितव्रताः। प्रायश्चित्तार्थतत्त्वज्ञा लब्धसंज्ञा दिवौकसः। गम्यतां
पुत्रकाश्चेति पुत्रैरुक्ताश्च ते तदा। अभिशप्तास्तु ते देवाः पुत्रवाक्येन ते न वै। पितामहमुपागच्छन्सं
शयच्छेदनाजवा। ततस्तानब्रवीद्देवो यूयं वै ब्रह्मवादिनः। तस्माद्यदुक्ता यूयं वै तत्तथा न तदन्यथा
यूयं शरीरकर्त्तारस्तेषां देवा न विप्रथा। ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वो न संशयः। अन्योऽन्यपितरो य
यं तवै चेति निवाक्षत। देवाश्च पितरश्चैव तद्बुध्यध्वं दिवौकसः। ततस्ते पुनरागम्य पुत्रानूचुर्दिवौक
सः। त्वसंशयाच्छिन्नसंदेहाः प्रीतिमन्तः परस्परं। यूयं वै पितरोऽस्माकं यैर्वयं प्रतिबोधिताः। धर्मज्ञाः कश्च
वः कामः को वरो यो वः प्रदीयतां। यदुक्तं चैव युष्माभिः तत्तथा न तदन्यथा। उक्ताश्च यस्माद्युष्माभिः
पुत्रका इति वै वयं। तस्माद्भवंतः पितरो भविष्यंति न संशयः। योऽनिष्ट्वा च पितृन्श्राद्धैः क्रियां कांश्चि-

करिष्यति।श्राद्धमादानवानागाः फलंप्राप्स्यंतितस्यत्र।श्राद्धैराप्यायिताः श्चैवपितरः सोममव्ययं।आप्याय
मानंयुष्माभिर्वर्द्धयिष्यंतिनित्यदा।श्राद्धैराप्यायिताः सोमो लोकानाप्याययिष्यति।समुद्रपर्वतंवनंजं
गमाजंगमैर्हृतं।श्राद्धानिपुष्टिकामाश्चयेकरिष्यंतिमानवाः तेभ्यःपुष्टिप्रदाश्चैवदास्यंतिपितरःसदाः।
श्राद्धेचयेप्रदास्यंतित्रीन्पिंडान्नामगोत्रतः सर्वत्रवर्तमानास्ते पितरः सपितामहाः।भावयिष्यंतिसत
तंश्राद्धदानेनतर्पिता।एवमाज्ञाकृतापूर्वंब्रह्मणापरमेष्ठिना।इतितद्वचनंसत्यंभवत्वद्यदिवौकसः।
पुत्राश्चपितरश्चैववयंसर्वेपरस्परं॥ ॥सनत्कुमारउवाच॥तएतपितरोदेवादेवाश्चपितरस्तथा।अन्यो
न्यंपितरोह्येतदेवाश्चपितरस्त्विति॥ ॥इतिहरिवंशेपितृकल्पे॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥इत्युक्तःश्रावितेन
भगवतादेवदेवेननास्वता।सनत्कुमारेणपुनःपृष्टवानदेवमव्ययं।संदेहममरश्रेष्ठंभगवंतमरिंदमात
न्मेनिबोधगांगेयनिखिलंसर्वमोदितः।कियंतोवैपितृगणाः काकस्मिन्लोकेचतेगताः वर्त्तंतेदेव
प्रवरादेवानांसोमवर्द्धनाः॥ ॥सनत्कुमारउवाच॥सप्तैतेजयतांश्रेष्ठाःस्वर्गेपितृगणाःस्मृताः।चत्वारो
मूर्त्तिमंतोवैत्रयस्तेषाममूर्त्तयः।तेषांलोकंविसर्गंचकीर्त्तयिष्यामितच्छृणु।प्रभावंचमहत्वंचविस्तर ३५

एतेषांधनाधर्ममूर्त्तिधरास्तेषांत्रयोयेपरमागणा॥तेषांनामानिलोकांश्चकीर्त्तयिष्यामितच्छृणु।लोकाः का
शनातननामयत्रतिष्ठंतिभास्वराः।अमूर्त्तयःपितृगणाःतेवैपुत्राःप्रजापतेः।विराजस्यद्विजश्रेष्ठवैरा
जाइतिविश्रुताः।यजंतितान्देवगणाविधिदृष्टेनकर्मणा।एतेवैयोगविभ्रष्टालोकान्प्राप्यसनात
नान्।पुनर्युगसहस्रान्तेजायंतेब्रह्मवादिनः।तेतांप्राप्यस्मृतिंभूयःसांख्ययोगमनुत्तमम्।यांतियोग
गतिःसिद्धापुनरावृत्तिदुर्लभं।एतस्मपितरस्तातयोगिनांयोगवर्द्धनाः।आप्याययंतियेपूर्वंसोमंयो
गबलेनचातस्माच्छ्राद्धानिदेयानियोगिनांद्विजसत्तमः।एषवैप्रथमःकल्पसोमपानमनुत्तमः।एतेषां
मानसीकन्यामेनानाममहागिरेः।पत्नीहिमवतःश्रेष्ठायस्यामैनाकउच्यते।मैनाकस्यसुतःश्रीमान्क्रौं
चोनाममहागिरिः।पर्वतःप्रवरःपुत्रोनानारत्नसमाचितः।तिस्रःकन्यास्तुमेनायांजनयामसलदृ
त्यपर्णांचएकपर्णांचतृतीयांचैकपाटलां।तपश्चरंत्यःसुमहत्दुश्चरंदेवदानवैः।लोकान्संतापयामा
सुस्ताःस्थिरंत्वःस्थाणुजंगमान्।आहारमेकपर्णेनएकपर्णासमाचरन्।पाटलीपुष्पमेकंचविदध्यावे
कपाटला।एकतत्रनिराहारातांमाताप्रत्यवाधयत्।उमेतिनिषेधंतीमातृस्नेहेनदुःखिता।सात

थाख्याता तथा मात्रा देवी दुहितृचारिणी ।। उमेत्येवानवाख्याता त्रिषु लोकेषु सुंदरी । तथैव नाम्ना तेनेह विख्-
ताया गधार्म्मिणी ।। एतच्चुतिकुमारीकं जगत्स्थास्यति नागवाः । तपःशरीराः सर्व्वास्ताः । श्लिष्टायोगबलान्वि-
ताः । सर्व्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्व्वाश्चैवाईरेतसः । उमा तासां वरिष्ठा च वारस्त्री च वर्णिनी । उमा योगबलोप-
ता महादेवमुपस्थिता । असितस्यैकपर्णा तु देवलस्य महात्मनः । पत्नी दत्ता महाब्रह्मन्योगाचार्याय धीमते
जैगीषव्यस्य तु तथा विहिता मैकपाटला । एते चाप महानागे योगाचार्यमुपस्थिते । लोका सा मपदानाममा
रीचर्यं तत्र वक्रता ।। पितरो दिवि वर्त्तन्ते देवास्तान्भावयंत्युत । अग्निष्वात्ता इति ख्याताः सर्व्व एवामितौजसः ।।
एतेषां मानसी कन्या अच्छोदा नाम निम्नगा ।। अच्छोदं नाम तद्दिव्यं सरो यस्याः समुत्थितं । तया न दृष्टपूर्व्वास्ते
पितरस्तु कदाचन । अमूर्त्तिमंतं पितरं ददर्श सा शुचिस्मिता । व्रीडिता तेन दुःखेन बभूव वरवर्णिनी । सा दृ-
ष्ट्वा पितरं वव्रे वसुं नाम्नांतरिक्षगं । अमावसुरिति ख्यातमायोः पुत्रं यशस्विनं । अद्रिकाप्सरसा युक्तं विमा-
ने विस्मिता दिवि । सा तेन तत्व्यभिचारेण मनसः कामयारिणी । पितरं प्रार्थयित्वान्यं योगभ्रष्टा पपात ह । त्रीण्यं
पश्यहि मानानि पात्यमाना दिवश्च्युता । त्रसरेणुप्रमाणानि सा तत्रापश्यदंबरात् पितॄन्सुसूक्ष्मानपरिव्यक्ता- ३६

अग्निष्वात्तानिवाहितान्त्रायध्वमित्युपाचार्त्ता पतंती तान्विकाशिता ।। तेरुक्मा सा तु मा नैषीरिति व्याहृत्य
वाच्छिता । ततः प्रसादयामास तान्पितॄन्दीनया गिरा । ऊचुस्ते पितरः कन्यां भ्रष्टैश्वर्यां व्यतिक्रमात् । भ्रष्टैश्व-
र्य्या स्वदोषेण पतसि त्वं शुचिस्मिते । यैः क्रियंते हि कर्म्माणि शरीरैर्दिवि दैवतैः । तैरेव तत्कर्मफलं प्रा-
श्नुवंति हि देवताः । मद्यस्फलंति कर्म्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे । तस्मात्त्वं तपसः पुत्रि प्रेत्येह प्राप्स्यसे फ-
लं । इत्युक्ता पितृभिः सा तु पितॄन्सान्स्वान्प्रसादयत् । ध्यात्वा प्रसादं ते चक्रुस्तथा सर्व्वे ऽनुकंपया । अ-
वश्यं भाविनं ज्ञात्वा ते ऽर्थमूचुस्ततः सुतां । तस्य राज्ञो वसोः कन्या त्वमपत्यं भविष्यसि । कन्यैव लोका-
न्तान्स्वान्पुनः प्राप्स्यसि दुर्ल्लभान् । पराशरात्प्रदायांतं विप्रं जनयिष्यसि । स वेदमेकं ब्रह्मर्षिश्च- २९७
तुर्द्धा व्यकरिष्यति । महीनृतस्य पुत्रौ च शंतनोः कीर्त्तिवर्द्धनौ । विचित्रवीर्यं धर्म्मज्ञं तथा चित्रांग-
दं प्रभुं । एतानुत्पाद्य पुत्रांस्त्वं पुनर्ल्लोकानवाप्स्यति । व्यतिक्रमात्तु पितॄणां चैव जन्म प्राप्स्यसि कुत्सितं । त-
स्यैव राज्ञस्त्वं कन्या अद्रिकायां भविष्यसि । अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा । एवमुक्ता तु
दाशेयी जातसत्यवती सुता । मत्स्ययोनौ समुत्पन्ना सुता राज्ञो ह्यमावसोः । वैराजा नाम लोकाः सदिवि

यं ति सुदर्शनाः। यत्र बर्हिषदो नाम पितरो दिवि विश्रुताः॥ तान्दानवगणाः सर्वे यक्षगंधर्वराक्षसाः॥ सर्पाः सुप
र्णानागाश्च भावयंत्यमितौजसः। एते पुत्रा महात्मानः पुलस्त्यस्य महात्मनः महात्मानो महात्मानो॥ स्तेजोयुक्त
मनस्विनः। एतेषां मानसी कन्या पीवरी नाम विश्रुता॥ योगा च योग माता च योग पत्नी तथैव च। जनित्री
द्वापरं वाप्ययुगं धर्मज्ञ तां वरा। पराशर कुलोद्भूतः शुको नाम महातपाः भविष्यति युगे तस्मिन्महायो
गी द्विजर्षभः। व्यासादरण्यां संभूतो विधूमोऽग्निरिवोज्ज्वलः॥ स तस्यां पितृकन्यायां पीवर्यां जनयिष्य
ति कन्यां पुत्रांश्च चतुरो योगाचार्यान्महाबलान्॥ कृष्णं गौरं प्रभुं शंभुं कन्यां कृत्वीं तथैव च। ब्रह्मदत्तस्य ज
ननीं महिषीं चाणुहस्य च। एतानुत्पाद्य धर्मात्मा योगाचार्यो महाव्रतान्। श्रुत्वा सजनकाद्धर्मान्व्यासाद
मितबुद्धिमान्॥ महायोगी तदा गंता पुनरावर्तिनीं गतिं। यत्तत्पदमनुद्विग्नमव्ययं धर्मशाश्वतं॥ अमूर्ति
मतः पितरो धर्ममूर्तिधरा मुने। लोकेषु दिवि वर्तंते कामगे पुविहंगमाः। कन्यायत्र समुत्पन्ना ह्यस्यां
कृत्वान्वया। सुकाला नाम पितरो वशिष्ठस्य प्रजापतेः॥ निरतो दिवि दिवि वा ज्योतिर्नाम सपुनागेवा
सर्वकामसमृद्धेषु द्विजा स्तान्भावयंत्युत। तेषां वै मानसी कन्या गोनाम्नादिवि विश्रुता॥ तवे वंशस्य

BHAU DAJI MEMORIAL

दत्ता शुकस्य महिषी द्विजा एकशृंगं इति ख्याता साध्यानां कीर्तिवर्द्धिनी। मरीचिगर्भेस्ते लोकान्समा श्रि
त्य व्यवस्थिताः। यत्तथांगिरसः पुत्राः साध्यैः संवर्द्धिताः पुरा॥ तान्क्षत्रियगणाः सर्वे भावयंति फलार्थि
नः। एतेषां मानसी कन्या यशोदा नाम विश्रुता॥ पत्नी सा विश्वमहतस्नुषा वै दृढशर्मणः॥ राज
र्षेर्जननी तात। दिलीपस्य महात्मनः। यस्य यज्ञे पुरा गाथा गीता प्रीतैर्महर्षिभिः। तदा देवयुगे ता
त वाजिमेध महामखे। अग्नेर्जन्म तथा दृष्ट्वा शांडिलस्य महात्मनः। दिलीपं यजमानं पश्येति
सुसमाहिताः। सत्यवंतं महात्मानं तेऽपि स्वर्गजितो नराः॥ सुमधना नामे पितरः कर्दमस्य प्रजापतेः
समुत्पन्नास्ते पुलहात्महात्मा ने द्विजर्षभाः। लोकेषु दिवि वर्तंते कामगेषु विहंगमाः॥ तांश्च वै
श्यगणाः सर्वे भावयंति फलार्थिनः। तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता॥ ययातेर्जन
नी वत्स महिषी नहुषस्य च। त्रय एते गणाः प्रोक्ताश्चतुर्थं तं निबोध मे। उत्पन्ना यस्वधायां सु
सपाके कवेः सुताः। हिरण्यगर्भस्य सुताः शूद्रास्तान्भावयंत्युत। मानसा नाम ते लोका यत्र वर्तंति

ऽदिवि। तेषां वै मानसी कन्या नर्म्मदा सरितां वरा। या नावयति भूतानि दक्षिणापथगामिनी। तेषा
मथात्मु पगमान्मनुस्मातयुगे युगे। प्रावर्त्तयत श्राद्धानि नष्टे धर्म्मे प्रजापतिः। पितॄणामादिसर्गे
ण सर्व्वेषां द्विजसत्तम। तस्माद्देनं स्वधर्म्मेण श्राद्धदेवं वदंति वै। सर्व्वेषां राजतं पात्रमथवा रजता
न्वितं। दत्तं स्वधां पुरोधाय श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन्। सोमस्याप्यायनं कृत्वा वह्नेर्व्वैवस्वतस्य च। उद
गानयमप्यग्नावग्न्यभावेऽप्सु वा पुनः। पितॄन् प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तं। यच्छंति पितरः
पुष्टिं प्रजाश्च विपुलास्तथा। स्वर्गमारोग्यमेवार्थं पदन्यदपि चेप्सितं। देवकार्य्यादपि मुने पितृका
र्य्यं विशिष्यते। देवतानां हि पितरः पूर्व्वमाप्यायनं स्मृतं। शीघ्रप्रसादास्त्वक्रोधा अलोकास्थायि
नः परं। स्थिरप्रसादाश्च तदा तान्नमस्यस्व नागीवा। पितॄन् भक्तोऽसि विप्रर्षभ मद्भक्तश्च न संशयः। श्रे
यस्तव विधास्यामि प्रत्यक्षं कुरु तत्स्वयं। चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रदिशामि च तेऽनघ। गतिमेनामव
मत्वा मार्कण्डेय निशामय। न हि योगगतिर्दिव्या पितॄणां च परा गतिः। तद्विधेनापि सिद्धेन दृश्यते मां २८

दृश्यते नापि संख्याविमोहिता। अप्राप्य योगं सोऽपि सपुत्रः काल धर्म्मेण। तत स्तयोग भि... देवे

स चक्षुषा। स एवमुक्त्वा देवेशो मामुपस्थितमग्रतः। चक्षुर्दत्वा सविज्ञानं देवानामपि दुर्लभं। जगाम
गतिमिष्टां वै द्वितीयोऽग्निरिवाज्ज्वलन्। तन्निबोध कुरुश्रेष्ठ यन्मयासीन्निशामितं। प्रसादात्तस्य
देवस्य कृत्स्नं यदनुविमानवैः।। ।।इति श्रीहरिवंशे पितृकल्पे।। ।।श्रीमार्कण्डेय उवाच।। आसन् पू
र्व्वयुगे तात नरद्वाजात्मजा द्विजाः। योगधर्म्ममनुप्राप्य भ्रष्टा दुश्चरितेन वै। अपन्नेशमनुमासायोग
धर्म्मापचारिणः। महतः सरसः पारे मानसस्य विसंस्थिता। तमेवाश्रित्य चिरोषिता। जाताः कौशिक
दायादाः कुरुक्षेत्रे नरर्षभ। हिंसया विचरिष्यन्तो धर्म्मे पितॄन् कृतेन वै। ततस्ते पुनरायाति भ्रष्टाः श्रा
द्धं तिकांक्षितं। तेषां पितृप्रसादेन पूर्व्वजातिकृतेन च। आस्मृतिरुत्पन्ना प्राप्यतां तां जातिं जुगुप्सि
तां। ते धर्म्मचारिणो नित्यं न विष्यंति समाहिताः। ब्राह्मण्यं प्रतिलप्स्यंति ततो भूयः स्वकर्म्मणा
ततश्च योगं संप्राप्य पूर्व्वजातिकृतं पुनः। भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः स्थानं प्राप्स्यंति शाश्वतं। एवं धर्म्मच
ते बुद्धिर्न्न विष्यति न संशयः। योगधर्म्मे च निरतः प्राप्स्यति सिद्धिमुत्तमां। योगो हि दुर्ल्लभो नित्यमल्पबु
द्धेः कदाचन। लब्धोऽपि नाशयत्येनो व्यसनैः कटुकाश्रिता। स्वधर्म्मे च वर्त्तते। अर्हयत्वे गुरुस्सदा

याचन्नेन त्वया त्यानिरस्यंति शरणागते। नावमन्यंति कृपणान्मायुद्धे न धनेष्वणा। युक्ताहारविहाराश्च
युक्तचेष्टाः स्वकर्मसु। ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च न नष्टाश्च गुणो वषिणः। नोपनागरता नित्यं न मांसमधुनापि
णः। न कामपरमा नित्यं न विप्राक्रोशिनस्तथा। नानार्थ्यसंकथयुक्ता नालस्यापहतास्तथा। न द्यूतपान
सक्ताश्च गोष्ठीषु निरतास्तथा। प्राप्नुवंति नरा योगं योगाश्चैव दुर्लभं नानुवि प्रशांता जितकोपाश्च मानाहंकार
वर्जिता। कल्याणनाजनं भे ते भवंति जितव्रताः। एवंविधास्ते तात ब्राह्मणा ह्यभवंस्तथा। स्मरंतिष्ठाः
त्मना दोषं प्रमादकृतमव्रता ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च शांता वर्त्मनि संस्थिताः। शांतिते परमा मांगल नंत
नात्र संशयः। तस्मात्वमपि धर्मज्ञ योगधर्मपरो भव। योगधर्मे च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमं। योगध
र्मो हि धर्मज्ञ न धर्मोऽस्ति विशिष्यते वरिष्ठः सर्वधर्माणां तं समाचर नागेव। कालस्य परिणामेन
लब्धाहाराजितेंद्रियः। तत्परः प्रयतः श्राद्धी योगधर्ममवाप्स्यसि। इत्युक्त्वा भगवान्देवस्तत्रैवांतरधीयत
अष्टादशानां वर्षाणां मेकाहमिति मम मतिः। भूपार्थिवश्रुत्वैव वर्षाण्यष्टादशैव मे। प्रसादाद्ब्रह्मदेव ३०
स्य न ग्लानिरभवत्तदा न क्षुत्पिपासा कालं वा प्रत्यजानं तथानघ। पश्चाच्छिष्यसकाशात्तु कालः सं

विदितो मया॥ ॥इति हरिवंशे पितृकल्पे॥ ॥मार्कंडेय उवाच॥ तस्मिन्नंतर्हिते देववचनात्तस्य वै वि
भोः। चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रादुरासीत्तदा मम। ततोऽहं तत्र पश्यं वै ब्राह्मणान्कौशिकात्मजान्। आपगे
यकुरुक्षेत्रे यानुवाच विभुर्मम। ब्रह्मदत्तो भवद्राजा यस्तेषां सप्तमो द्विजः। पितृवर्तीति विख्यातो
नाम्ना शीलेन कर्मणा। शुकस्य कन्या कृत्वी संजनयामास पार्थिवं। अणुहात्पार्थिवश्रेष्ठात्कांपि
ल्ये नगरोत्तमे॥ ॥भीष्म उवाच॥ यथा नाग वाच महानागा मार्कंडेयो महातपाः। तस्य वंशं महा
राज कीर्तयिष्यामि तच्छृणु॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन्काले च भूत्
राजा धर्मभृतां श्रेष्ठो यस्य पुत्रो महायशाः। ब्रह्मदत्तोऽथ नृपतिः किंवीर्यश्चाभवन्नृप। कथं च सप्तमस्ते
षां संबभूव नराधिपः। न ह्यल्पवीर्याय शुको भगवान्लोकपूजितः। कन्यां प्रदद्याद्योगात्मा कृत्वीं की
र्तिमतीं प्रभुः। एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते। ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्भवान्वक्तुमर्हसि। यथा
च वर्तमानास्ते संसारेषु द्विजातयः। मार्कंडेयेन कथिता तद्भवान्प्रब्रवीमि ते॥ ॥श्रीभीष्म उवाच॥
प्रतीपस्य तु राजर्षेस्तुल्यकालो नराधिप। पितामहस्य मे राजन्बभूवेति मया श्रुतं। ब्रह्मदत्तो महारा

जयोगी राजर्षिसत्तमः। कृतज्ञः सर्व्वभूतानां सर्व्वभूतहिते रतः॥ सखा सगालवो यस्य योगाचार्यो महायशाः॥
शिष्यो मुत्वा ह्युत्तपसा क्रमाद्यन प्रकीर्त्तितः। कंडरीकस्तथा योगात्मा तस्यैव सचिवो भवत्। जात्यंतरेषु सर्व्वे
षु सखायः सर्व्वदाभवन्। सप्तजातिषु सप्तैव बभ्रुरमितौजसः। यथावाच महाभागो मार्कंडेयो महात
पाः। तस्य वंशं महाराज न्कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु। ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः। बृहत्क्षत्रस्य
दायादः सुहोत्रो नाम धार्म्मिकः। सुहोत्रस्यापि दायादो हस्ती नाम बभूव ह। तेनेदं निर्म्मितं पूर्वं हस्तिनाह
स्तिनापुरं। हस्तिनश्चापि दायादास्त्रयः परमधार्म्मिकाः॥ अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढस्तथैव च। अजमी
ढस्य दायादो राजा बृहदिषुर्नृपः। बृहद्धनुर्बृहदिषोः पुत्रस्तस्य महायशाः। बृहद्धर्मेति विख्यातो राजा प
रमधार्म्मिकः। सत्यजित्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः। पुत्रो विश्वजितश्चापि सेनजित्पृथिवीपतिः। पु
त्राः सेनजितश्चासं चत्वारो लोकविश्रुताः। रुचिरः श्वेतकेतुश्च महिम्नारस्तथैव च। वत्सश्चावंतको राजाय
स्यैते परिवत्सकाः। रुचिरस्य तु दायादः पृथुषेणो महायशाः। पृथुषेणपारस्कपरां नीपायं शालिनांनी
पा जज्ञिवान्। नीपस्यैकशतं तात पुत्राणाममितौजसां। महारथानां राजेंद्र शूराणां बाहुशालिनां। नी ४०

पा इति समाख्याता राजानः सर्व्व एव ते। तेषां वंशकरो राजा नीपानां कीर्त्तिवर्द्धनः। कांपिल्ये समरो नाम
स चेष्टसमरो भवत्। समरस्य परः पारः सदश्व इति ते त्रयः। पुत्राः परमधर्म्मज्ञाः पारपुत्रः पृथुर्भवत्। पृथो-
स्तु सुकृतो तेन ह कर्म्मणा। यज्ञे सर्व्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चात्मजः। विभ्राजस्य तु पुत्रोभूदणुहो नाम
नामतः। बभौ शुकस्य जामाता कृत्वी भर्त्ता महायशाः। अणुहस्य सुतो राजा ब्रह्मदत्तो बभूव ह। योगात्मा
तस्य तनयो विष्वक्सेनः परंतपः। विभ्राजः पुनराजातः सुकृतेनेह कर्म्मणा। ब्रह्मदत्तस्य तनयः सर्व्वथन
द इति श्रुतः। चक्षुषी तस्य निर्भिन्ने पक्षिण्या पूजनीयया। सुचिरोषितया राजन् ब्रह्मदत्तस्य वेश्मनि॥
अथास्य सुतस्त्वपरो ब्रह्मदत्तस्य जज्ञिवान्। विष्वक्सेन इति ख्यातो महाबलपराक्रमः। विष्वक्सेनस्य
पुत्रोभूद्दंडसेनो महीपतिः। भल्लाटकः कुमारास्तु राधेयेन हतः पुरा। दंडसेनात्मजः शूरो महात्मा कुलव-
र्द्धनः। भल्लाटपुत्रो दुर्बुद्धिरभवज्जनमेजय। स तेषामंतभवद्राजा नीपानामंतकृन्नृपः। उग्रायुधेन यस्यार्थे
सर्व्वे नीपा विनाशिताः। उग्रायुधो मदोत्सिक्तो मया विनिहितो युधि। दर्पान्वितो दर्पकृदिः सततं चानये
रतः॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ ॥उग्रायुधः कस्य सुतः कस्मिन्वंशे स जज्ञिवान्। किमर्थं च वनविता निहतस्त

हृदस्वमे॥ ॥श्रीनीपमनुवाच॥ अजमीढस्य दायादो विद्वान्राजा यवीनरः॥ धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्य
धृतिः स्मृतः। जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान्॥ दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्मानाम पार्थिवः। आसी
त्सुधर्मणः पुत्रः सार्वभौमो प्रजेश्वरः। सार्वभौम इति ख्यातः पृथिव्यामेकराड्विभुः। तस्यान्ववाये म
हति महाकौरवनंदन। महांतस्त्वापि पुत्रस्तु नाम्ना रुक्मरथः स्मृतः। पुत्रो रुक्मरथस्यापि सुपार्श्वो ना
म पार्थिवः। सुपार्श्व तनयश्चापि सुमतिर्नाम धार्मिकः। सुमतेरतिधर्मात्मा सन्नतिर्नाम पार्थिवः। त
स्य वसन्नतः पुत्रः कृतो नाम महाबलः। शिष्यो हिरण्यनाभस्य कौशल्यस्य महात्मनः। चतुर्विंश
तिधा तेन प्राच्यासाम संहिताः। स्मृतस्ते प्राच्यसामानः कृतानाम ह सामगाः। कार्तिरुग्रायुधः सोऽव
वीरः पौरवनंदनः। बभूव येन विक्रम्य पृषतस्य पिता महः। नीपो नाम महाराजा पंचालाधिपतिर्हतः।
उग्रायुधस्य दायादः क्षेम्यो नाम महायशाः। क्षेम्यात्सुवीरो नृपतिः सुवीरात्तु नृपंजयः। नृपंजयाच्च
बहुरथ इत्येते पौरवाः स्मृताः॥ स चाप्युग्रायुधस्तात दुर्बुद्धिर्बलमदा। प्रदीप्तचक्रात्कालवान्नीपानां क्ष धा.
रणो महान्। स दर्पपूर्णो हत्वाजौ नीपानन्यांश्च पार्थिवान्। पित्र्युपरिते भीष्मं श्रावयामास किल्विषं

माममात्यैपरिवृतं त्रायानां धरणीतले। उग्रायुधस्य राजेंद्र दूतो न्येप्य वचोब्रवीत्। अद्य त्वं जननीं भीष्म
गंधकालीं यशस्विनीं। स्त्रीरत्नं मम नार्यार्थे प्रयच्छ कुरुपुंगव। एवं राज्यं च ते स्फीतं बलानि च न संश
यः। प्रदास्यामि यथाकामं अहं वै रत्नना ऋवि। मम प्रचलितं चक्रं नित्यमप्रतिमं सुदुर्जयं मत्तो वा विजयं
त्वाजौ दर्शनादेव नारत। राष्ट्रस्येच्छसि चेत्स्वास्थ्यं प्राणानां वा कुलस्य वा। शासने मम तिष्ठस्व न हि ते गति
रन्यथा। अथ प्रस्तारशयने यशायानः स्मेन चोदितः। दूतांतं हितं मतं देवाक्यमभित्रापापं। ततोऽहं
तस्य दुर्बुद्धिं विज्ञाय मतिमच्युति। आज्ञप्तवान्रवै संयामे सेनाध्यक्षांश्च सर्वशः॥ विचित्रवीर्यं वालं च
मद्रपाश्रमम वचो दृष्ट्वा क्रोधपरीतात्मा युद्धायैव मनो दधे। निगृहीतस्तदा तं च सचिवैर्मंत्रकोविदैः
ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्च सुहृद्भिश्चार्थदर्शिभिः। स्निग्धैश्च मंत्रविद्भिश्च संयुगस्य निवर्तितः। कारणं श्रा
वितं चापि युद्धं नृपं तदानघ॥ ॥मंत्रिण ऊचुः॥ ॥प्रवृत्तचक्रः पापोऽसौ त्वं चापोश्च गतः प्रभो। न चैव
प्रथममाकल्प्य युद्धं तां माकदाचन। ते वयं साम पूर्वं वै दानं नेदं तथैव च। प्रयोज्यामस्ततः शुद्धो देवं
तानि निवारयच। कृतस्वस्त्ययनो विप्रैः कृत्वाग्नीन्सुविहितान्। ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्यसि जयाय

वै। अस्त्राणि न प्रयोज्यानि नकर्तव्य अश्रुसंगरः। अथो वचनमानेन द्रुह्यानमिति शासने। सा मदानादिनिः एवं
अपि नेदं न वातनः। तं द निष्यसि विक्रम्य शंवरं मघवानिव। प्राज्ञानां वचनं काले वृद्धानां च विशेषतः॥
श्रोतव्यमिति तत् श्रुत्वा निहत्वाऽस्मिन्नराधिप। ततस्तोः संक्रमः सर्वैः प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः। तस्मिन्काले
कुरुश्रेष्ठ कर्माचारस्य मुत्तमं। समामादि निरुप्यादावुपायैः प्राज्ञचिंततैः। अनुनीयमानोऽपि बुद्धिरत्तम
त्रेनत्राक्यते। प्रवृत्तं तस्य तद्वक्रमधर्मनिरतस्य वै। परदाराभिलाषेण सद्य स्नातविवर्जितं। नन्वहं त
स्य जानंतं निहत्तं चक्रमुत्तमं। हतं स्वकर्मणा तं च सर्वे संघिरुनिंदितं। स तथा चाशरीवापीरथी निष्क्र
मपत्पुरात्। स तस्य स्वयनाविषः प्रायोध्ययमहं रिपुं। ततः संमर्गमागम्य वलेनास्त्रवलेन चाऽसहमुत्सवः
युद्धं देवासुरमिवानवत्। समयास्त्र निपातेन निर्दुग्धो रणमूर्द्धनि। पपात निमुखः सत्स्यकाप्राणान्॥
सहानुगः। एतस्मिन्नंतरे तात कांपिल्यात्स्वपिताऽभ्ययात्। हतं नीपश्च चैव हतोऽचोग्रायुधनृपाः। अहिच्छ
त्रं स्वकं राज्यं पित्र्यं प्राप महाद्युतिः। द्रुपदस्य पिता राजन्नममेवानुमते तदा। ततोऽर्जुनेन तरसा निर्जित्य ४२
द्रुपदं रणे। अहिच्छत्रं सकांपिल्यं द्रोणायाथोपवर्जितं। प्रतिगृह्य च तं द्रोणेन ययं यजतां वरः। कांपिल्यं

MEMORIAL

द्रुपदश्चैव प्रायच्छद्धि हि तं तदा। एतद् द्रुपदस्यादौ ब्रह्मदत्तस्य चैव ह। वंशः कात्स्न्येन वै प्रोक्तो नीपस्याथ समृ
द्धस्य वै॥ ॥युधिष्ठिर उवाच॥ किमर्थं ब्रह्मदत्तस्य स्तुतीयासीत् कृतिका। अंधं चकार गांगेय ज्येष्ठं पुत्रं
पुरं विना। विराधिता गृहे चापि किमर्थं चैव तस्य सा। चकार विप्रियमिदं तस्य राज्ञो महात्मनः। स्त्जनी-
या चकारासा किं सख्यं तेन चैव ह। एतन्मे संशयं छिंधि सर्वं मुक्ता यथा तथा॥ ॥भीष्म उवाच॥ अ
पृष्टं महाराज यथा वृत्तम नृत्युरा। ब्रह्मदत्तस्य नृक्तं तन्निबोध युधिष्ठिर। कापि चित्कृतिका राजन्
ब्रह्मदत्तस्य वै सखी। शितपक्ष्मा ग्राम शिरं शितदंष्ट्रा शितोदरी। सखी सा ब्रह्मदत्तस्य सुहृदं च हसो
हृदा। तस्याः कृत्याय मनवद्रूदे तस्य नरोत्तम। सा सदाह निर्निर्गत्य तस्य राज्ञो गृहात्तमा तु। चचार
नाधितीर्थेषु पल्वलेषु सरस्सु च। नदी पर्वत कुंजेषु वनेषु विविधेषु च। चरित्वा तेषु सा राजन्निशि कां
पिल्यमागमत्। नृपते नैव न पार्थ ब्रह्मदत्तस्य धीमतः। राज्ञा तेन सदा राजन् कथायोगं चकार सा। आ
श्चर्याणि च सर्वाणि यानि दृष्टानि कानि चित्। वरंती विविधान् र्यान्देशान्कथयामास सा निशि क

दा। चित्रस्य नृपतेर्ब्रह्मदत्तस्य कोऽभवत्पुत्रोऽनङ्गजस्याह्वः सर्वसेन इति श्रुतः। पूजनीयाथ सा तस्मिन्
प्रासूताण्डमथापि वा। तस्मिन्नण्डे पुत्रा घे के सकालोत्था स्फुटच्छदा। स्फुटितो मांसपिंडस्तु चाङ्कु पादास्य
संयुतः। वक्रवक्रश्च क्षहीनो वभूव पृथिवीपते। वक्रो भानपत्तूत्पक्षादीषत्पक्षान्वितस्त्विह अथ सा
पूजनीया वै राजपुत्रस्य पुत्रयोः। तुल्यस्नेहा प्रीतिमती दिवसे दिवसे तदा। आजहार सदा सायं चंच्छा
मृतफलद्वयं। अमृतस्वादुसदृशं सर्वसेनतनूजयोः। स बालो ब्रह्मदत्तस्य पूजनीयासुतस्य च ते फले
नक्षिप्य चाऽत्र पृथुकौ तौ मुदा युतौ। अमृतानित्यमेवेह स्वादित्वा चैव ते फले। अतस्यां गतायां अ
थवा पूजन्यां वै सदा हनि। शिशुना चटकेनाथ धात्रीतं च सुतं नृप। तेन प्रक्रीडया मास ब्रह्मदत्ता
त्मजं सदा। नीडात्तमात्पतदा पूजनीयागतायदा। क्रीडता राजपुत्रेण कदाचिच्चटकस्य तु। निगृ
हीतं कंधरायां शिशुना दृढमुष्टिना। कुर्नगमुष्टिना राजन्न सन्नसघ स्फजीजहवा। तं च पंचत्वमापन्नं
व्यात्तास्यं बालघातिनं। कथंचिन्मो वितं दृष्ट्वा। नृपतिर्दुःखितोऽभवत्। धात्री तस्य जगर्हे तां तदा श्र ४४

परमो नृपः। तच्छोकशोकान्वितो राजा ग्रीवां च स्कंधं चटकं नृपः। पूजनीया च तत्कालं गृहीत्वा च फलद्वयं ब्र
ह्मदत्तस्य भवनमाजगाम सुने चरा। अथापश्यत्तदा गम्य गृहे तस्मिन्नराधिप। पंचत्वमूतपरित्यक्तं श्वो-
च्छ्रंतेन तनूद्भवं। मुमोह दृष्ट्वा तं पुत्रं पुनः संज्ञामथालभत्। लब्धसंज्ञा च सा राजन् विललाप तपस्वि
नी॥ ॥पूजनीयोवाच॥ ॥ननु त्वं आगतां पुत्र वासनीं परिसर्प्यसि। कुर्वंश्चाटुसहस्राणि अव्य-
क्तया कलया गिरा। व्यादितास्यः कुधा संस्पृष्ट पीतेनास्येन पुत्रक। शोणिते नाललुनो पुत्र कस्मादद्य नि
सर्प्यसि। पक्षान्नो तु परिधृत्य ननु चंचु च साप्यहं। चिंचीकृचीति वासं तं वाम द्य न शृणोम्यहं। मनो
रथायस्य मम पत्रे पश्ये पुत्रकं कदा। व्यात्तास्यं वारिया चं तं स्फुरत्पक्षं ममाग्रतः। स मे मनोरथो मग्नस्त्वयि
पंचत्वमागते। विलप्यैवं बहुविधं राजानमथ साब्रवीत्। ननु मूढोऽनि पिकस्त्वं धर्मं वेत्सि सनातनं॥
अद्य कस्मान्मम सुतं धात्रा घातितवानसि। तव पुत्रेण चाल्पस्य दृष्ट्वा च्चियाधमक्षीमसानवनं तं कृता
तेऽनदिपं चागिरसीश्रुतिः। शरणागतः कुधार्त्तश्च त्रातु निश्चास्पुपद्रुतः। चिराषितश्च स्वगृहे पात
व्यः सर्वता नयाव। अपालयन्नरायाति कुंनीपाकं न संशयः। कथं अस्य हविर्दैवा गच्छंति पितरः स्वधां

हे ता

एवमुक्त्वा महाराज हेसं धर्म्मे गता सती। शोकार्त्ता तस्य बालस्य चक्षुषी निर्भिद्य दसा करो। राजपुत्रस्य ततस्तव
क्त्वा स्फुटा। लब्ध्वा बाधं नृपसुतं तत्पपात ततोऽम्बरं। अथ राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाच वचः। विशोकान्नवक
ल्पानि हत्वा तं तन्ना रुष्टा नन्न। गतशोका निवर्त्तस्व अजरं सख्यमस्तु ते। पुरवसस्त्विनष्टं निवर्त्तस्व रमस्व च
पुत्र इहानवस्थापि न कोपः सुमस्त्वयि। ममापि समस्त्विनष्टं ते कर्त्तव्यं च हतं त्वया॥ ॥पूजनीयोवाच॥ अ
ल्पापमानजानामि पुत्रस्नेहं तवाप्यहं। न चाहं वस्तुमिच्छामि नवपुत्रमचक्रषं। लब्धावैराजत्राहेल कंठे
लेत किल्बिषा। गाथा श्चाप्युशना गीता इमाश्रृणु मयेरिताः। कुमित्रं च कुदेशं च कुराजानं कुसौहृदं॥
कुपुत्रं च कुनार्य्यां च दूरतः परिवर्जयेत्। कुमित्र सौहृदं नास्ति कुनार्य्यायां कुतो रतिः। कुतः पिंडाः कुपु
त्रेण कुतः सत्यं कुराजनि। कुसौहृदे कुविश्वासः कुदेशे न च जीव्यते। कुराजनि नयं नित्यं कुपुत्रस्य सर्वता
नयं। अपकारिणि विश्वंनेयः करोति नराधमः। अनाथो दुर्बलो यद्वन्न चिरं स तु जीवति। न विश्वसेद
विश्वस्ते विश्वस्ते नापि विश्वसेत्। विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृंतति। राजस विषु विश्वासे गतं संक ४८
रितपुत्राय यः करोति नरो मूढो न चिरं स तु जीवति। अस्मान्नतिं प्राप्य नृपः प्राकारं कीटिकोयथा। स विन

र्वि

श्यत्यसंदेहमाहवमुशना नृपः। अपि मार्दवनावेन रात्रौ संलीय बुद्धिमान्। अरिं नाशयते श्रेयं यथा वल्मी महा
द्रुमं मृदुराहेः छशो नत्वा त्रानैः संलीयते रिपुं। वल्मीकद्रुवहृद्रस्य पश्चान्मूलं निकृंतति। अत्राहं सम यंत्र
चामुनीना मयताह रिः। जघान नमुचिं पश्चादुपायेनेह पार्थिव। स्वतं मनं प्रमत्तं वा घातयंति रिपुं नराः वि
षेण वह्निना वापि शस्त्रेणाप्यथ मायया। न च रोषं प्रकुर्व्वंति पुनर्वैरनया नराः। घातयंति समूलं हि अत्वमा
सुपमा नृपा शत्रुं शपमृणाच्छेपं त्राषमनेशत्रु न भिय। पुनर्वर्द्धति संन्यत तस्मात् छेपं न शपयेत्वादसमतेजल्पतवैरी
एकपात्रे च भुंजता एकासनं च रोहति स्मरते तस्य किल्विषं कृत्वा संबंधकं वापि विश्वसेच्छत्रुणा न हि। पुलो-
मानं जघानाजौ जामातासन् शतक्रतुः। विधाय मनसा वैरं प्रियं वक्ती हयानरः। उपसर्प्यन्नतं प्राज्ञः कु
रंगं इव लुब्धकः। न वासन्ने निवासस्यं सवैरे वर्द्धितरिपो। घातयत्तं समूलं हि नदीतीर इव द्रुमं। अमित्राउ
न्नतिं प्राप्य नान्नताऽस्मीति विश्वसेत्। तस्मात् प्राप्यान्नतिं नश्यंपाद्युत्थाप्राचरकीटकाः। इत्येताराय पूजनीयोगी
ता गाथाधर्म्या विपश्चिता। कुर्वता चान्मरतावे नरएण पृथिवीपते। मया च किल्विषं कर्म प्रयुक्तं मतिरुक
णं। पुत्रमध्ये प्रकुर्वत्या तस्मान्नाविश्वसे त्वयि। एवमुक्त्वा पक्षद्राववन्न दा काशे पतंगिनी। इत्ये तन्मया ख्या

तं १

तो। पुरा नृतत्रमिदं नृप। ब्रह्मदत्तस्य राजेंद्र यद्वृत्तं रजनीयया। तत्र मां पृच्छसे श्राद्धं युधिष्ठिर महामते। अत्र ते वर्त्त
यिष्येऽहमितिहासं पुरातनं। गीतं सनत्कुमारेण मार्कंडेयाय पृच्छते। श्राद्धस्य फलमुद्दिश्य नियतं सुमहात्मन
स्य चात्र तन्निबोध महाराज सप्त जातिषु नंदपुरा। सृगालवस्य चरितं कंडरीकस्य चैव हि। ब्रह्मदत्तस्य तीयानां
योगिनां ब्रह्मचारिणां॥ ॥इति श्रीहरिवंशे वटकाख्याने॥ ॥मार्कंडेय उवाच॥ श्राद्धे प्रतिष्ठिता लोकाः श्रा
द्धयोगः प्रवर्त्तते। हंत तेन वर्त्तयिष्यामि श्राद्धस्य विधिमुत्तमं। ब्रह्मदत्तेन यत्प्राप्तं सप्त जातिषु भारत ततएव हि
धर्मस्य वृद्धिर्निर्वर्त्तते शनैः। पीड्याप्यपथधर्मस्य कृतं श्राद्धं पुरानघा। यत्प्राप्तं ब्राह्मणैः सर्वैः तन्निबोध द्विजोत्त
म। ततोऽहं तात धर्मिष्ठान् कुरुक्षेत्रे पितृव्रतान्। सनत्कुमारनिर्दिष्टान् पश्यं सप्त वै द्विजान्। दिव्येन चक्षुषा
तेन यानुवाच पुरा विभुः। वाग्दुष्टः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च। पितृवर्त्ती च नामभिः कर्मभिश्चाथ कौ
शिकस्य सुता स्तात शिष्या गर्गस्य भारत। पितर्युपरते सर्वे व्रतवंतस्तदाऽभवत्। नियोगाद्गुरुणा तस्य गां दो
ग्ध्रीं समपालयन्। समानवत्सां कपिलां सर्वे न्यायागतां तदा। तेषां पथि क्षुधार्त्तानां बाल्यान्मोहाच्च भार
त। क्रूरा बुद्धिः समभवत्तां गां वै हिंसितुं तदा। तां कविः स्वसृमश्चैव याचेतां न तिवै तदा। न चाशक्यंत ताभ्यां ४५

स स्प:४ स्य

तदा वारयितुं द्विजाः। पितृकर्मा स्वकस्य तेषां नित्यं श्राद्धान्विता द्विजाः। स सर्वानब्रवीद्भ्रातृन्कोपान्धर्मसमा
हिताः। यद्यवश्यं प्रहर्त्तव्यं पितृनुद्दिश्य साधिमो। प्रकुर्वीमहि गां सम्यक् सर्व एव समाहिताः। एवमप्यावयो
र्द्धर्म प्राप्स्यते नात्र संशयः। पितृनभ्यर्च्य धर्मेण नाधर्मो वो भविष्यति। तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे प्रोक्षयित्वा
च गां ततः। पितृभ्यः कल्पयित्वैनामुपायुंजत भारत। उपयुज्य च गां सर्वे गुरोस्तस्य निवेदयन्। व्याघ्रेण निह
ता धेनुर्वत्सोऽयं परिगृह्यतां। मिथ्योपचर्य ते तं तु गुरुमन्ये द्विजोत्तम द्विजाः। आर्जवात्सतु वत्सं तं प्रतिजि
ग्राह वै द्विजाः। कालेन समयुज्यंत सर्व एवायुषः क्षये। ते वै हिंस्रतया क्रूरा अनार्यत्वाद्गुरोस्तथा। उग्रा हिंस्रा
विहाराश्च सप्ताजायंत सोदराः। लुब्धकस्यात्मजास्तात बलवंतो मनीषिणः। पितृनभ्यर्च्य धर्मेण प्रोक्षयि
त्वा च गां तथा। स्मृतिः प्रत्यवमर्शश्च तेषां जात्यंतरेऽभवत्। जाता व्याधा दशार्णेषु सप्त धर्मविचक्षणाः। स्व
धर्मनिरताः सर्वे लोभानृतविवर्जिताः। तावन्मात्रं प्रकुर्वंति यावता प्राणधारणं। शेषं ध्यानपराः काल
मनुध्यायंति धर्मतः। नामधेयानि चाप्येषां इमान्यासन्निशांपते। निर्वैरो निर्वृतिः शांतो निर्म्ममः कृ—
तिरेव च। वैधसो मातृवर्ती च व्याधाः परमधार्मिकाः। तैरेवमुषिते स्थाने हिंसाधर्मरताः सदा। मातापितृ

तां दृष्ट्वा पितावा परिता पितः। ययौ माता पिता चैव प्रयुक्तौ कालधर्म्मिणौ। तदा धर्म्मपिते त्यक्त्वा वनं प्राणा
नवाप्य जन्म शुभेन कर्म्मणा। तेन ज्ञाना जातिस्मरा मृगाः। त्रासमुत्पाद्य संविग्नारण्य कालिंजरगिरौ। उ
न्मुखा नित्यवित्रस्ताः संप्रकाण्डा विलावनः। पंडिता ध स्मरा नादीमतस्ते न वन्यमृगाः। तमेवार्थमनु
ध्यात्वा जातिस्मरणा संभवे। आसन्वनचरा तानि दृष्ट्वा निःपरिग्रहाः। ते सर्वे शुभेन कर्म्मणा सधर्म्माण
वनचराः। शुक्राः प्राणान्मरुत्साध्य लब्धाहारा तपस्विनः। तेषां मरुत्साधयतां पदस्थानानि नारत। तथे
वाद्यापि हृत्र्यंते गिरौ कालिंजरे च्युता। कर्म्मतेन नतातश्शुभेना शुभनवर्जिता। शुभाच्छुभतरां योनिच
क्रवाग त्वमागता। शुभे न देशश्शरद्वीपे सप्ते वासं जलौकसः। त्यक्त्वा सहचरी धर्मं मुनयो ब्रह्मचारिणः। सुम
नाः शुचिवाक् शुद्धः पंचमोश्छिद्रदर्शनः। सुनेत्रश्च स्वतंत्रश्च शक्रुनानामतः स्मृताः। पंचमः पंचिकस्तत्र सप्त
जातिर्व्यजायत। षष्ठश्च कंडरीकश्च ब्रह्मदत्तश्च सप्तमः। ते पं त्रेन तपसा तेन सप्तजाति कृतेनवा। योगस्यच प
निर्वृत्या प्रतिनाना बुद्ध्या नना। पूर्वजातिषु जद्ब्रह्मश्चतं गुरुकुलेषु वो। तथैव छि तावुद्धिः संसारेषु प्र ४६
वर्तिता। ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विहंगाः कर्मचारिणः। योगधर्ममनुध्यांतो विहरंति स्म ते तदा। ते पां तत्र वि

गानो चरंतां सहचारिणां। नीपानामीश्वरो राजा विभ्राजः पौरवान्वयः। विभ्राजमानो वपुषा प्रभावेन समन्वितः।
श्रीमानंतःपुरवृत्तो वनं तत्प्रविवेश ह। स तं चक्रवाकश्च स्पृहयामास तं नृपं। दृष्ट्वा यांतं श्रिया युक्तं नवयम
हमीदृशाः। यद्यस्ति सुकृतं किंचित्तपो वा नियमोऽपि वा। विन्नो हिरण्यवासेन तपसा निःफलेन च॥ ॥
॥ ॥इति श्रीहरिवंशे पितृकल्पे॥ ॥मार्कंडेय उवाच॥ ततस्तु चक्रवाकौ द्वौ ब्रूवतुः सहचारिणौ। आवां
तेश चिवाम्याव स्व वप्रियहितौ षिणौ। तयोस्त्यक्त्वा तु तस्यासीत्तदा योगात्मिको मतिः। एवं तं समयं चक्कु
स्तौ वाक्येदमनाषत। यस्मात् कामप्रधानस्त्वं योगधर्ममवाप्स्यसे। अवरं प्रार्थयस्तस्माद्वाक्यं निबोध मे। रा
जा त्वं न भविता तात कांपिल्य नगरोत्तमे। भविष्यतः सखायौ ते च द्वा विप्रा सचिवौ तथा। श्रुत्वा तान् भिन्ना
ध्याता श्चचारा श्च कुर्वे द्विजाः। तां स्त्रीननीप्रतोराजा अभिचारं च धर्षिता न शशाः स्वगा। त्रयस्ते योगभ्र
ष्टा विचेतसः। तान्येया वंत च त्रय स्त्रयस्ते सहचारिणः। तेषां प्रसादं चक्रुस्ते अथ तां सुमना ब्रवीत। सर्वे
षामेव वचनात्प्रसादात्तु गदं तदा। अतवान्न नवतां शापो न विता नात्र संशयः। अतश्च्युताश्च मानुष्यं
प्राप्य योगमवाप्स्यथ। सर्वे सर्वरुतज्ञश्च स्वतंत्रोऽयं न विष्यति। पितृप्रसादो ह्यस्मान्निरस्य शापः कृतेन

वोगंप्राह्लथिवाधर्म्मात्पितृन्प्रतपकल्पितं।त्वस्मात्कंध्यानसंयोगाः।सर्वेषांयोगसाधनाः।इदंचवाक्व
संदर्भेश्लोकमेतद्दारुतं।पुरुषांतर्हितंश्रुत्वा।ततोयोगमवाप्स्यथ॥ ॥इतिखिलेषुहरिवंशेपितृकल्पे
॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥तेयोगधर्म्मनिरताःसप्तमानसचारिणः।वायुंबुभक्षाःसततंशरीराणिपुपोषयन्।
राजाविभ्राजमानस्तुवपुषातद्दहनंतदा।चचारांतःपुरहर्त्तानंदनंमघवानिवा।सतानपश्यत्तैवचरन्योग
धर्म्मात्मकानुबुधः।निर्वेदाच्चतमेवार्थंमनुध्मायन्पुरंययौ।अणुहोनामतस्यासीत्सुतःपरमधार्म्मिक
अनुधर्म्मरतानित्यंमनसाध्यगामत्परं।श्रदाकन्यांशुकस्यैमल्वीएजितलहृतां।सच्चशीलगुणोपेतां
योगधर्म्मरतांसदा।साह्युहिह्यपुरानीदमपितृकन्यामनीषिणा।सनत्कुमारेणतदासन्निधौममभ्रातना
सत्पथम्मनृतांश्रेष्ठांद्विजैयाहताममि।योगाचयोगमाताचायोगपत्नीतथैवच।तथातत्कथितंसर्वं
पितृसर्गेषुवैमया।विभ्राजस्त्वणुहंराज्येस्थापयित्वानरेश्वरः।आमंत्रपौरान्प्रीतात्माब्राह्मणान्स्वस्तिवा
च्यचाप्राया।त्सरस्पश्चर्हैयत्रतेसहचारिणः।सर्वेतत्रनिराहारावायुभक्षामहातपाः।स्वकांमांक्षपक्षपसर ४१
सस्तस्यपार्श्वतः।तस्यसंकल्पयासीच्चतेषांअन्यतरस्यवै।पुत्रत्वंप्राप्ययोगेनयुज्येयमितिभारत।कृत्वानिसि

MEMORIAL

श्चितपसामहतासुसमाहिताः।महातपाश्चविभ्राजोविरराजं शुभानिवाततोविभ्राजितांतेनवैभ्राजंना
मततद्वनं।सरस्तत्रचक्रुरुश्रेष्ठवैभ्राजमितित्राह्वितं।यत्रतेशकुनाराजंश्चचाराःयोगधर्म्मिणः।योगव
ध्यास्त्रयश्चैवदेवहन्यासहतोऽनवत्व्यकांपिल्यनगरेतेत्रब्रह्मदत्तपुरोगमाः।जातासप्तमहात्मानःस
र्वेविगतकल्मषाः।स्मृतिमंतोऽत्रचत्वारस्त्रयसुपरिमोहिताः।सतंत्रस्त्वणुहात्तजज्ञेब्रह्मदत्तोमहाय
शाः।यथास्यात्स्यप्तिज्ञावेनसंकल्पःस्वेचिंतितः।ज्ञानध्यानतपःस्तोवेदवेदांगपारगाः।छिद्रदर्शीस
नेत्रश्चतथावाभ्रव्यवत्समयाः।जातोत्रश्रोत्रियदायादोवेदवेदांगपारगाः।सरवायाब्रह्मदत्तस्यपूर्वजाति
सहापिता।पंचालःपंचिकस्तत्रकेंडरीकस्तथापरः।पांचालोवह्वृचस्त्वासीदाचार्यत्वंचकारह।द्विवेदः
कंडरीकस्तुछंदोगोध्वर्युरेवचसर्वसःचकृतश्चराजासीदणुहात्मजः।पांचालकंडरीकाभ्यांतस्यमं
विदमृत्सुरा।तेप्याय्येधर्मेनिरताःकामत्रयपवशावर्जिताः।पूर्वजातिकृतेनासन्धर्म्मकामार्थकोविदाः
अणुहस्यनृपश्रेष्ठब्रह्मदत्तमकल्मषं।अभिषिच्यतदाराज्येपरांगतिमवाप्सवान्।ब्रह्मदत्तस्यनार्य्या
त्रदेवलस्यात्मजानवत।असितस्यहिकृद्देपीसंनतिर्नाममनामता।तामकनावसंपन्नांलेनकन्या
मनुत्तमं।सन्नितिसन्नतिमतीदेवलात्रयोगधर्म्मिणी।त्रोषास्कचक्रवाकाचकांपिल्यसहचारिणः।प्र

जाताःश्रोतियकुलेसुदरिद्रेमहाजनि।धृतिमान्सुमना।विद्वान्तत्त्वदर्शीचनामतः।वेदाध्ययनसंपन्नाःश्रुत्वा
रश्छिद्रदर्शिनः।तेषांसेविदथोत्पन्नाःसर्वेजातिस्मरातदा।तेयोगनिरताःसर्वेप्रस्थिताज्ञानयोगिनः।आमं
त्र्यपितरंतातपितातानब्रवीत्तदा।अधर्मएवयुष्माकंयन्मांत्यक्त्वागमिष्यथ।दारिद्र्यमनपाकृत्यपुत्राणां
नैवयुद्धकल्पनम्।शुश्रूषामप्रयुज्याथकथंवैगंतुमर्हथ।ततस्तेचुर्द्विजाःसर्वेपितरंपुनरेवहि।रिप्यामोविभ
नंतेयेनत्वंवर्तयिष्यसि।इमंश्लोकंमहार्थंवैत्वंराजानेमहमंत्रिणे।श्रावयेथाःसमागम्यब्रह्मदत्तमकल्म
षं।सतेदास्यतिप्रीतात्मा।ग्रामान्नानागांश्चपुष्कलान्।कामानन्नीप्सितान्सर्वान्गच्छतातयथेप्सितं।एताव
दुक्त्वातेसर्वेपूजयित्वाचतंगुरुं।योगधर्ममनुप्राप्यपरांनिर्वृत्तिमाययुः॥ ॥इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेपि-
तृकल्पे॥ ॥ब्रह्मदत्तस्यदायादःसवेन्नाजस्त्वजायत।योगात्मातपसायुक्तोविष्वक्सेनइतिश्रुतः।कदा
चिद्ब्रह्मदत्तस्तुनार्ययासहितोवने।विजहारप्रहृष्टात्मायथात्रीच्याशतक्रतुः।ततःपिपीलिकरुतंसशु
श्रावनराधिपः।कामिनींकामिनस्तस्ययाचतःक्रोशतोभृशं।क्रुद्धांतयाच्यमानांतांक्रुद्धांसूक्ष्मांपिपीलि
कां।ब्रह्मदत्तोमहाहासमकस्मादेवचाहसत्।ततःसासेनतिर्हीनाव्रीडितेवतदाऽनवैवा।निराहारावव्र ४८
तिथंवत्स्वरवर्णिनी।उत्साद्यमानानत्रेसातमुवाचसुविस्मिता।त्वयाचसहिताराजन्नाहंजीवितुमुत्स

हे।सवकारणमाचक्ष्वानवसाम्यहमद्यतिचा।उवाचचैनंकुपितानैवमायोऽसिपार्थिव।कोवैपिपीलिकारु
तंमानुषोवेत्तुमर्हति।ऋतेदेवप्रसादाद्वैसर्वजातिस्मरेणवै।तपोबलेनवैराजन्विद्ययावानराधिपय
द्येवतेप्रभावस्तुसर्वंसवरुतज्ञता।यथाहमनुज्ञानीयांतथात्वंप्रत्याययस्वमां।प्राणान्हंपरित्यक्ष्येराजन्
नसत्यंतेब्रवीमि।तत्तस्यावचनंश्रुत्वामहिष्याःपरुषंनृपः।सतदापरमापन्नोदेवश्रेष्ठंप्रपद्यत।शरणंसर्व
भूतेशं।नत्वानारायणंविभुं।समाहितोनिराहारःषड्रात्रेणमहायशाः।ददर्शदर्शनेराजादेवंनारा
यणंविभुं।उवाचचैनंभगवान्सर्वभूतानुकंपकः।ब्रह्मदत्तप्रभातेवैकल्याणंसमवाप्स्यसि।इत्युक्त्वा
भगवान्देवस्तत्रैवांतरधीयत।चत्वारोऽत्रपितायोऽसौब्राह्मणानांमहात्मनां।श्लोकंसोऽधीत्यपुत्रे
भ्यः।कृतकृत्यइवाभवत्सराजानमथागच्छन्सहमंत्रपुरस्कृतं।नददर्शान्तरंकिंचित्श्लोकंश्रावयि
तुंतदा।अथराजाशिरःस्नातोलब्धानारायणाद्वरं।प्रविवेशपुरींप्रीतोरथमारुह्यकांचनं।तस्यरश्मी
न्धारगद्धत्कंडरीकोद्विजर्षभः।चामरव्यजनंवापिवाभ्रव्यःसमवाक्षिपत्।इदमंतरमित्येवंततः
सब्राह्मणसत्तमः।श्रावयामाससराजानंश्लोकंतंसचिवोत्तमः।सप्तव्याधादशारण्येमृगाःकालिंजरेगि

रो। चक्रवाकाः सरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे। तेऽपि कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः॥ प्रस्थिता दीर्घमध्वानं स्व
यं ते स्मा ऽवसीदथ। तच्छ्रुत्वा मोहमगमद्ब्रह्मदत्तः सदानघ। सचिवश्चास्य पांचालः कंडरीकश्च भारत
अथ स्वरत्रिमपत्नी देवी पतितव्यजना बुनी। दृष्ट्वा वनं व्रजस्वच्छाः पौराश्च सुहृदश्च हा। मुहूर्त्तादेव राजा स स
हता स्यां रथस्थिताः। प्रतिलभ्य ततः संज्ञां प्रत्यागच्छदरिंदमः। ततस्तेन स्मरः स्मृत्वा योगं तमुपलभ्य चात्र
ह्मणं विपुले नागरथे श्रुस्समया जता। अभिषिच्य स्वराज्ये तु विष्वक्सेनमरिंदम। जगाम ब्रह्मदत्तोऽथो
सदारो वनमेव वा। अथ दं संनतिद्दीना देवलस्यात्मजा तदा। उवाच परमप्रीता योगाद्धनगतं नृपं। जानं
त्या त्वं महाराज पिपीलिकरुतज्ञतां। वादितः क्रोधमुद्दिश्य प्रसक्तः कामेषु वै मया। इता वयं वयं गमिष्या
मो। गतिं इष्टां अनुत्तमां। तव चांतर्हिता योगस्ततः संस्मारितो मया। स राजा परमः प्रीतः पत्न्याः श्रुत्वा व
चस्तदा। प्राप्य योगं वनादेव गतिं प्राप सुदुर्लभां। कंडरीकोऽपि योगात्मा सांख्ययोगमनुत्तमं। प्राप्य यो
ग गतिं सिद्धां विशुद्धः स्वेन कर्मणा। क्रमं प्रणीय पांचाल्यः शिष्यामुत्पाद्य वीर्यवान्। योगाचार्य्यगतिं प्र
सा यत्राश्चाग्र्ये महातपाः॥ एवमेतत्पुरा हस्ते मम वृत्तं ह्रमं श्रुतां तद्धारयस्व गांगेषु युश्रेयसा युज्य सततं॥ ४९

यचाप्यधारयिष्यं तितपां च रितमुत्तमं। तिर्यग्योनिषु तेजा तु न न विष्यंतिका हि चित्ताश्च वैवतदुपाख्यानं मह
र्थं महतीं गतिं। योगधर्म्मः सदा तस्य हृदि वर्त्तेन भारत। स तेनैवानुबंधेन कदाचिल्लप्स्यते परमां ततो योगगति
याति सिद्धानामपि दुर्ल्लभां॥ ॥ वैशंपायन उवाच॥ एवमेतत्पुरा गीतं मार्कंडेयेन धीमता। श्राद्धस्य फलमु
द्दिश्य सोमस्याप्यायनाय वै। सोमो हि भगवान्देवो लोकस्याप्यायनं परं। वृष्णिवंशप्रसंगेन नृपवंशो निबो
धत॥ ॥इति श्रीहरिवंशे पितृकल्पः समाप्तः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ पिता सोमस्य वै राजन्जज्ञेऽत्रिर्भग
वानृषिः ब्राह्मणो मानसात्सर्वप्रजासर्गविधित्सतः। तत्राचिन्त्यं लोकानां तस्थौ स्वतनयैर्वृतः। कर्म
णा मनसा वाचा शुभान्येव चचार सः। अहिंस्रः सर्वभूतानां धर्म्मात्मा संशितव्रतः। काष्ठकुड्यशिलीभू
त ऊर्ध्वबाहुर्म्महाद्युतिः। अनुत्तरं नाम तपो येन तप्तं महत्पुरा। त्रीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीति हि नः
श्रुतं। तत्रो ऊर्ध्वमरेतसस्तस्य। स्थितस्यानिमिषस्य च। सोमत्वं तनुरापेदे महामत्रस्य भारत। ऊर्ध्वमाचक्रमे तस्य
सोमत्वं भावितात्मनः। नेत्राभ्यां वारि सुस्राव दशधा द्योतयन्दिशः। तं गर्भं दशधा दृष्टा दशदेव्या दधुस्त
तः। समेत्य धारयामासुर्न्नैव ताः समशक्नुवन्। स ताभ्यः सहसैवाथ दिग्भ्यो गर्भः प्रभान्वितः। पपात भास

९० यंलोकानूशीतांशुः सर्व्वभावनः। यदा न धारणे शक्ताः स्थागर्भस्य दिशो दश। ततस्ताभिः सहैवाथ निपपात वसुं-
धरां। पतितं समभालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः। रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया। स हि देवमयस्ता-
५० तथ धर्म्मात्मा सत्यसंगरः। युक्तो वाजिसहस्रेण सितेनेति हि नः श्रुतं। तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रे सोमे महात्मनि
तुष्टुवुर्ब्रह्मणः पुत्रा मानसायेऽत्र विश्रुताः। तथैवांगिरसः पुत्रा भृगुरेवात्मजैः सह। ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिरथर्व्वां-
गिरसैरपि। तस्य संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः। आप्यायमानं लोकांस्त्रीन्भावयामास सर्व्वतः। स तेन
रथमुख्येन सागरांतां वसुंधरां। त्रिःसप्तकृत्वोऽतियशाश्चकाराभिप्रदक्षिणां। तस्य यच्च्यावितं तेजः पृथिवीप-
त्यपद्यत। ओषध्यास्ताः समुत्पन्नास्तेजसा प्रज्वलंत्युत। ताभिर्धार्यास्त्रयो लोकाः प्रजाश्चैव चतुर्विधाः। पष्टा
हि भगवान्सोमो जगतो जगतीपते। स लब्धतेजा भगवान्संस्तवैस्तैश्च कर्म्मभिः। तपस्तेपे महाभागः पद्मा-
नां दशनीर्दश। हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयंत्यात्मना जगत्। बुद्धिस्तासां भवत्सोमः प्रख्यातः स्वेन कर्म्मणा। ततस्त-
स्मै ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः। बीजौषधीनां विप्राणामपां च जनमेजय। सोऽभिषिक्तो महातेजा राजरा-
ज्येन राजराट्। त्रीन्लोकान्भावयामास स्वभासा भास्वतां वरः। सप्तविंशतिमिंदोस्तु दाक्षायण्यो महाव्रता। द- ५९

दौ प्राचेतसो दक्षो नक्षत्राणीति या विदुः। स तत्प्राप्य महद्राज्यं सोमः सोम्यवतां वरः। समाजह्रे राजसूयं सहस्रस-
तिदक्षिणं। होतास्य भगवानत्रिरध्वर्युर्भगवान्भृगुः। हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमेयिवान्। सदस्य-
स्तत्र भगवान्हरिर्नारायणः प्रभुः। सनत्कुमारप्रमुखैरीद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्वृतः। दक्षिणामददत्सोमस्त्रीन्
लोकानिति नः श्रुतं। तेभ्यो ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यश्च भारत। सिनीवाली कुहूश्चैव द्युतिः पुष्टिः प्रवेना
वसुः। कीर्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीश्च नव देव्यः सिषेविरे। प्राप्यावभृथमव्यग्रः सर्व्वदेवर्षिपूजितः। विरराजातिराजें-
द्रो दशधा भावयन्दिशः। तस्य तत्प्राप्य दुष्प्रापमैश्वर्यमृषिसंस्कृतं। विबभ्राम मतिस्तस्य विनयादपन-
याहृता। बृहस्पतेः स वै भार्यां तारां नाम यशस्विनीं। जहार तरसा सोमो ह्यवमत्यांगिरसः सुतं। स याच्यमा-
नो देवैश्च तदा देवर्षिभिः सह। नैव व्यसर्जयत्तारां तस्मिन्नांगिरसे तदा। स संरब्धस्तदा तस्मिन्देवाचार्य्यो
बृहस्पतिः। उशना तस्य जग्राह पार्ष्णिमंगिरसस्तदा। स हि शिष्यो महातेजाः पितुः सर्व्वो बृहस्पतेः। तेन स्ने-
हेन भगवान्रुद्रस्तस्य बृहस्पतेः। पार्ष्णिग्राहोऽभवद्देवो गृहीत्वाऽजगवं धनुः। तेन ब्रह्मशिरो नाम परमा-
स्त्रं महात्मना। उद्दिश्य देवानुत्सृष्टं येनैषां नाशितं यशः। तत्र तद्युद्धमभवत्प्रख्यातं तारकामयं। देवानां

दानवानां च लोकक्षयकरं महत्॥ तत्र शिष्टास्तथैवे देवास्तुषिताश्चैव भारत। ब्रह्माणं शरणं जग्मुरादिदेवं स
नातनं। ततो निवार्योशनसं तं वै रुद्रं च शंकरं। ददावंगिरसे तारां स्वयमेव पितामहः। तामंतःप्रसवां दृ
ष्ट्वा तारां प्राह बृहस्पतिः। मदीयायां न ते योनौ गर्भो धार्यः कथंचन। अयोनावुत्सृजत्तं वै कुमारं दस्यु
हंतमं। इषीकास्तंबमासाद्य ज्वलंतमिव पावकं। जातमात्रः स भगवान् देवानामाक्षिपद्वपुः। ततः संशय
मापन्नास्तारामूचुः सुरोत्तमाः॥ सत्यं ब्रूहि सुतः कस्य सोमस्याथ बृहस्पतेः। ह्रीयमाना यदा देवैर्नाह सा
सा साध्वसाधु वा। तदा तां शप्तुमारब्धः कुमारो दस्युहंतमः। तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संशयं। य
दत्र तथ्यं तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतो ह्ययं। सा प्रांजलिरुवाचेदं ब्रह्माणं वरदं प्रभुं। सोमस्येति महात्मानं कु
मारं दस्युहंतमं। तं मूर्ध्न्युपाघ्राय तदा सोमो धाता प्रजापतिः। बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य धीमतः। प्रतिकू
लं च गगने समभ्युत्तिष्ठते बुधः। उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका। तस्यापत्यं महातेजा बभूवैलः पुरू
रवाः। उर्वश्यां जज्ञिरे यस्य सप्त पुत्रा महात्मनः। प्रसह्य धर्षितस्तत्र सोमो वै राजयक्ष्मणा। ततो यक्ष्माभि ५१
भूतस्तु सोमः प्रक्षीणमंडलः। जगाम शरणार्थाय पितरं चात्रिमेव च। तस्य तत्पापशमनं चकारात्रिर्मह

यशाः। स राजयक्ष्मणा मुक्तः श्रिया जज्वाल सर्वशः। एतत्सोमस्य ते जन्म कीर्तितं कीर्तिवर्द्धनं। वंशमस्य म
हाराज कीर्त्यमानमतः शृणु। धन्यमायुष्यमारोग्यं पुण्यं संकल्पसाधकं। सोमस्य जन्म श्रुत्वैव पापेभ्यो
ऽपि प्रमुच्यते॥ ॥ इति खिले पुहरिवंशे सोमोत्पत्तिः॥ ॥ वैशंपायन उवाच॥ बुधस्य तु महाराज विद्वान्
पुत्रः पुरूरवाः। तेजस्वी दानशीलश्च यज्वा विपुलदक्षिणः। ब्रह्मवादी पराक्रांतः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः
आहर्ता चाग्निहोत्रस्य यज्वा नो च महीपतिः। सत्यवादी पुण्यमतिः सम्यक्संवृतमैथुनः। अतीव त्रिषु
लोकेषु यशसाऽप्रतिमस्तदा। तं ब्रह्मवादिनं क्षांतं धर्मज्ञं सत्यवादिनं। उर्वशी वरयामास हित्वा मानं
यशस्विनी। तया सहावसद्राजा दश वर्षाणि पंच च। पंच षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत। नव चैत्र
रथे रम्ये तथा मंदाकिनीतटे। अलकायां विशालायां नंदने च वनोत्तमे। उत्तरान्स कुरून् प्राप्य मनोरथ
फलद्रुमान्। गंधमादनपादेषु मेरुशृंगे तथोत्तरे। एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च। उर्वश्या सहि
तो राजा रेमे परमया मुदा। देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते। राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीप
तिः। तस्य पुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवसुतोपमाः। दिवि जाता महात्मानः आयुर्धीमानमावसुः। विश्वायुश्च

वधर्म्मात्मा श्रुतायुश्च तथा परः। दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः॥ ॥जनमेजय उवाच॥ गंधर्वी उ
र्वशी देवी राजानं मानुषं कथं। देवानुत्सृज्य संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि बहुश्रुत॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ ब्रह्मशा
पाभिभूता सा मानुषं समुपस्थिता। ऐलं तु सा वरारोहा समयात्समुपस्थिता। आत्मनः शापमोक्षार्थं स
मयं सा चकार ह। अनग्नदर्शनं चैव अकामाया अश्व मैथुनं। द्वौ मेषौ शयनाभ्यासे सदा बद्धौ च तिष्ठतः। घृत
मात्रं तथाहारः कालमेकं तु पार्थिव। यद्येष समयो राजन् यावत्कालं च ते दृढः। तावत्कालं तु वत्स्या
मि ह्लतः समय एष नः। तस्यास्तं समयं सर्व्वं स राजा समपालयत्। उर्वशी वसतत्र पुरूरवसि भाविनी
वर्षाण्येकानषष्टिं तु तद्भक्त्या शापमोहिता। उर्वशी मानुषस्थायां गंधर्वाश्चिंतयान्विताः॥ ॥गंधर्वा
ऊचुः॥ चिंतयध्वं महाभागा यथा सा तु वरांगना। समागच्छेत्पुनर्देवानुर्वशी स्वर्गभूषणा। ततो विश्वाव
सुर्नाम तत्राह वदतां वरः। मया तु समयस्तस्याः क्रियमाणः श्रुतः पुरा। व्युत्क्रांतसमयं सा वै राजानं त्य
क्षति यथा। तदहं वेद्मि तत्रोपायं यथा त्यक्ष्यति सा नृपं। ससहायो गमिष्यामि युष्माकं कार्यसिद्धये। एवमु ५२
क्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायशाः। निशायामथ वागम्य मेषमेकं जहार सः। मातृवद्वर्त्तते सा तु मेषयोश्चारु

हासिनी। गंधर्वागमनं श्रुत्वा शय्यापांतं च यशस्विनी। राजानमब्रवीत्तत्र पुत्रो मे ह्रियते ति सा। एवमुक्त्वा विनि
श्चित्य नग्नो न विवादतिष्ठत। नग्नं मां द्रक्ष्यते देवी समयो मे वितथो भवेत्। ततो भूयस्तु गंधर्वा द्वितीयं मेषमा
दधुः। द्वितीये तु हृते मेषे ऐलं देव्यब्रवीदिदं। पुत्रो मेऽपहृतो राजन्। अनाथाया इव प्रभो। एवमुक्तस्तदो
त्थाय नग्नो राजा प्रधावति। मेषयोः पदमन्विष्यन् गंधर्वैर्विद्युदुत्पादिता तु महती यथा तद्भव
नं महत्। प्रकाशितं वै सहसा ततो नग्नमवेक्षत। नग्नं दृष्ट्वा तिरोभूत्वा साप्सराः कामचारिणी। तिरोभू
तां तु तां दृष्ट्वा गंधर्वाः स्वर्गमन्वितं। उत्सृष्टा वारणा दृष्ट्वा राजा गृहागतो गृहं। अपश्यन्नुर्वशी तत्र वि
लल्लाप सुदुःखितः। चचार पृथिवीं चापि मार्गमाणस्ततस्ततः। अथापश्यत्स वै राजा कुरुक्षेत्रे महा
बलः। प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां हैमवत्यां समाप्लुतां। क्रीडंतीमप्सरोभिश्च पंचभिः सुदर्शनां। तां क्रीड
तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः। स चापि तं च तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः। उर्वशी ताः सखीः प्राह सो
ऽयं पुरुषोत्तमः। यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपं। समाविग्नाः स्थिताः सर्वाः पुनरेव नराधिप। जाये
हे तिष्ठ मनसि घोरे वचसि तिष्ठ। एवमाद्यानि सूक्तानि परस्परमनाषत। उर्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाहं त्व

MEMORIAL

याश्चतो॥ संवत्सरात्कुमारास्ते भविष्यंति न संशयः॥ निशामेकां च नृपते निवत्स्यसि मया सह॥ हृष्टो राजा जगा
माथ स्वपुरं तु महायशाः॥ गते संवत्सरे भूय उर्वशी पुनरागता॥ उषितस्तु तया सार्द्धमेकरात्रं महायशाः॥
उर्वश्यथाब्रवीदैलं। गंधर्वा वरदास्तव॥ तान्वृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतान्त्वमेव हि॥ त्वामाह राजा स्ना
तो कं गंधर्वाणां महात्मनां॥ तथेत्युक्तो वरं वव्रे गंधर्वाश्च तथास्त्विति॥ पूरयित्वासिना स्थालीं गंधर्वा
स्तमथाब्रुवन्॥ अनेनेष्ट्वा स लोकांस्त्वं प्राप्स्यसि त्वं नराधिप॥ तानादाय कुमारांश्च गमनायोपचक्र
मे॥ निक्षिप्याग्निमरण्ये तु स पुनः स्वगृहं ययौ॥ आनेष्याम्यग्निं तु नापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्ट्वान्॥ शमीगर्भं
तु तं दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्ततः॥ गंधर्वेभ्यस्तदाशंसदग्निनाशं ततः क्रमः॥ श्रुत्वार्थमखिलमरणीं
तु समादिशत्॥ अश्वत्थादरणीं कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि॥ मथितोऽग्निस्त्रिधा कृत्वा अयजत्स न
राधिपः॥ इष्ट्वा यज्ञैर्बहुविधैर्गतस्तेषां सलोकतां॥ गंधर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकल्पयत्॥ एकोऽग्निः पू
र्वमेवासीदैलस्त्रेतामकारयत्॥ एवंप्रभावो राजासीदैलस्तु नरसत्तमः॥ देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभि
ष्टुते॥ राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः॥ उत्तरे जाह्नवीतीरे प्रतिष्ठाने महायशाः॥ ॥इति श्रीह ५३

मो॰ १

रिवंशे पर्वे ऐलोत्पत्तिः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ ऐलपुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवसुतोपमाः॥ दिवि जाता महात्मा
नः आयुर्धीमानमावसुः॥ विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथापरः॥ दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्व
शीसुताः॥ अमावसोस्तु दायादो भीमो राजाथ राजराट्॥ श्रीमान्भीमस्य दायादो राजासीत्कांचनप्रभुः॥ वि
द्वांस्तु कांचनस्यापि सुहोत्रोऽभून्महाबलः॥ सुहोत्रस्याभवज्जह्नुः॥ केशिन्या गर्भसंभवः॥ आजह्ने यो महा
सत्रं सर्पमेधं महामखं॥ पतिलोभेन यं गंगा पतित्वेनाभिसस्रे ह॥ नेच्छतः प्लावयामास तस्य गंगा च तत्स
दः॥ स तया प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समंततः॥ सौहोत्रिरशपद्गंगां क्रुद्धो भरतसत्तम॥ एष ते विपुलो विमु
क्षिप्यापः पिबाम्यहं॥ अस्य गंगेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि॥ राजर्षिणा ततः पीतां गंगां दृष्ट्वा महर्षयः॥
उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वेन जाह्नवीं॥ युवनाश्वस्य पुत्री तु कावेरी जह्नुरावहत्॥ युवनाश्वस्य शाप
ने गंगार्द्धेन विनिर्ममे॥ कावेरी सरितां श्रेष्ठां जह्नोर्भार्यामनिंदितां॥ जह्नुस्तु दयितं पुत्रं सुनहं नाम धा
र्मिकं॥ कावेर्यां जनयामास अजकस्तस्य चात्मजः॥ अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः॥ बभू
व मृगयाशीलः कुशस्तस्यात्मजोऽभवत्॥ कुशपुत्रा बभूवुश्च चत्वारो देववर्चसः॥ कुशिकः कुशनाभश्च ३

शवामूर्त्तिमांस्तथा। पल्लवैः सह संदृष्टो राजा वनचरैस्सदा। कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिंद्रसमं प्रभुं। लब्धेनयमि
ति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान्। पूर्णे वर्षसहस्रे वै तं तु शक्रो ह्यपश्यत। अत्युग्रतपसं दृष्ट्वा सहस्रा
क्षः पुरंदरः। समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवान्ववासत। पुत्रत्वं कल्पयामास स देवेंद्रः सुरोत्तमः। स गाधिरभव
द्राजा मघवा कौशिकः स्वयं। पौरुकुत्स्यभवद्भार्या गाधिस्तस्यामजायत। गाधेः कन्या महाभागा नाम्ना स
त्यवती शुभा। तां गाधिः काव्यपुत्राय ऋचीकाय ददौ प्रभुः। तस्याः प्रीतः स भर्ता वै भार्गवो भृगुनंदनः। पु
त्रार्थं कल्पयामास चरुं गाधेस्तथैव च। उवाचाहूय तां भर्ता ऋचीको भार्गवस्तदा। उपयोज्यश्चरुरयं
त्वया मात्रा त्वयं तव। तस्यां जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् क्षत्रियर्षभः। अजेयः क्षत्रियैर्लोके क्षत्रियर्षभ
सूदनः। तपस्विनिरतो नित्यं अरण्ये प्रविवेश ह। गाधिः सदारस्तु तदा ऋचीकाश्रममभ्यगात्। तीर्थया
त्राप्रसंगेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वरः। चरुद्वयं गृहीत्वा तु ऋषेः सत्यवती तदा। चरुमादाय यत्नेन सा तु मात्रे न्यवे
दयत्। माता मत्यस्य दैवेन दुहित्रे स्वं चरुं ददौ। तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थं चकार ह। अथ सत्यव ५४
ती गर्भं क्षत्रियान्तकरं तदा। धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनं। तां ऋचीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृ

त्य चातामब्रवीद्द्विजश्रेष्ठः स्वनार्यां वरवर्णिनीं। मात्रासि वंचिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना। जनिष्यति हि पु
त्रस्ते क्रूरकर्मातिदारुणः। भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्तपोधनः। विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन्स
मर्पितं। एवमुक्ता महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा। प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे न भवेत् ब्राह्मणाप
सदः त्वत्तः उक्ता मुनिरब्रवीत्। नैष संकल्पितः कामो मया भद्रे तथास्त्विति। उग्रकर्मा भवेत्पुत्रः पित्र
मातृश्रुकारणात्। पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्ताब्रवीदिदं। इच्छंल्लोकानपि मुने सृजेथाः किं पुनः
सुतं। शमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्हसि। काममेवं विधिः पौत्रो मम स्यात्तव च प्रभो। यद्यन्यथान
शक्यं वै कर्तुमेतद्द्विजोत्तम। ततः प्रसादमकरोत्स तस्यास्तपसो बलात्। भद्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे वा
वरवर्णिनि। त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति। ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवं। तपस्य
भिरतं दांतं जमदग्निं शमात्मकं। भृगोश्चरुविपर्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा। जंगमाद्वैष्णवांशेन जमदग्नि
रजायत। सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपरायणा। कौशिकीति समाख्याता प्रवृत्तेयं महानदी। इ
क्ष्वाकुवंशप्रभवो रेणुर्नाम नराधिपः। तस्य कन्या महाभागा कामली नाम रेणुका। रेणुकायां तु कौश

त्यांतपोविद्यासमन्वितां। ऋचीकोजनयामासजामदग्न्यंसुदारुणं॥ सर्वविद्यांतगंश्रेष्ठंधनुर्वेदस्यपारगं॥ सं
क्षत्रियहंतारंप्रदीप्तमिवपावकं। और्वस्यैवमृचीकस्यसत्यवत्यांमहायशाः॥ जमदग्निस्तपोवीर्याज्जज्ञेब्रह्म
विदांवरः॥ मध्यमश्चशुनःशेफःशुनःपुच्छःकनिष्टकः॥ विश्वामित्रंतुदायादंगाधिःकुशिकनंदनः॥ जनयाम
सपुत्रंतुतपोविद्याशमात्मकं। प्राप्यब्रह्मर्षिसमतांयोऽयंसप्तर्षितांगतः॥ विश्वामित्रस्तुधर्मात्मानाम्ना
विश्वरथःस्मृतः। जज्ञेभृगुप्रसादेनकौशिकाद्वंशवर्द्धनः॥ विश्वामित्रस्यचसुतादेवरातादयःस्मृताः॥ शाल
वत्यांहिरण्याक्षोरेणुर्जज्ञेऽथरेणुकः॥ सांकृतिर्गालवश्चैवमुद्गलश्चेतिविश्रुताः॥ मधुच्छंदाजयश्चैवदेव
लश्चतथाष्टकः॥ कच्छपोहरितश्चैवविश्वामित्रस्यवैसुताः॥ तेषांख्यातानिगोत्राणिकौशिकायांमहा
त्मनां॥ पाणिनोवभ्रवश्चैवध्यानजप्यास्तथैवच॥ पार्थिवादेवराताश्चसालंकायनवाष्कलाः॥ लोहित्य
यमदूतश्चतथाकारीषयःस्मृताः॥ सौश्रुताःकौशिकाराजंस्तथान्येसैंधवायनाः॥ देवलारेणवश्चैवयाज्ञ
वल्क्याघमर्षणाः॥ औदुंवराह्यभिष्णातास्तारकायनचुंचुलाः॥ शालंकत्याहिरण्याक्षाःसांकृत्यागालवास्त
था॥ वादरायणिकाश्चान्येविश्वामित्रस्यधीमतः॥ ऋष्यंतरविवाह्याश्चकौशिकावहवःस्मृताः॥ पौरवस्यमहा ५५

राजब्रह्मर्षेःकौशिकस्यच॥ संवंधोऽस्यवंशेऽस्मिन्ब्रह्मक्षत्रस्यविश्रुतः॥ विश्वामित्रात्मजानांतुशुनःशेफोऽ
ग्रजःस्मृतः॥ भार्गवःकौशिकत्वंहिप्राप्तःसमुनिसत्तमः॥ विश्वामित्रस्यपुत्रस्तुशुनःशेफोऽभवत्किल॥ हरि
दश्वस्ययज्ञेतुपशुत्वेविनियोजितः॥ देवैर्दत्तःशुनःशेफोविश्वामित्रायवैपुनः॥ देवैर्दत्तःसवैयस्माद्देव
रातस्ततोऽभवत्॥ देवरातादयःसप्तविश्वामित्रास्यवैसुताः॥ दृषद्वतीसुतश्चापिवैश्वामित्रस्तथाष्टकः॥
अष्टकस्यसुतोलौहिःप्रोक्तोजह्नुगणोमया॥ अतऊर्द्ध्वंप्रवक्ष्यामिवंशमायोर्महात्मनः॥ ॥इतिहरि
वंशेसोमवंशानुकीर्तनंनाम॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ आयोःपुत्रास्तथापंचसर्वेवीरामहारथाः॥ स्व
र्भानुतनयायांचप्रभायांजज्ञिरेनृप॥ नहुषःप्रथमंजज्ञेवृद्धशर्मा ततःपरं॥ रंभोरजिरनेनाश्चत्रिषुलोके
षुविश्रुताः॥ रजिःपुत्रशतानीहजनयामासपंचवै॥ राजेयमितिविख्यातंक्षत्रमिंद्रभयावहं॥ यत्रदेवासुरयु
द्धसमुत्पन्नेसुदारुणे॥ देवाश्चैवासुराश्चैवपितामहमथाब्रुवन्॥ आवयोर्भगवन्युद्धेकोविजेताभविष्यति
ब्रूहिनःसर्वभूतेशश्रोतुमिच्छामितेवचः॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ येषामर्थायसंग्रामेराजिरात्तायुधःप्रभुः॥ योत्स्य
तेतेविजेष्यंतित्रींल्लोकान्नसंशयः॥ यतोराजिर्धृतिस्तत्रश्रीश्चतत्रयतोधृतिः॥ यतोधृतिश्चश्रीश्चैवतत्रध

र्म्माजयस्तथा।ते देवदानवाः प्रीता देवेनोक्ता रजे द्वये। अन्यपुर्ज्जयमिच्छंतो दृष्ट्वाना नरतर्पेन। सहि स्वर्भानु
दौहित्रः प्रभायां समपद्यत। राजा परमतेजस्वी सोमवंशविवर्द्धनः। ते हृष्टमनसः सर्वे रजिं दैत्याः सदानवाः
ऊचुरस्मज्जयार्थं वै त्वं गृहाण वरकार्मुकं। अथोवाच रजिस्तत्र तयोर्हि देवदैत्ययोः। अर्थज्ञः स्वार्थमुद्दिश्य
यशः स्वं च प्रकाशयन्। यदि दैत्यगणान्सर्वान् जित्वा वीर्येण वासवः। इंद्रो भवामि धर्म्मेण ततो योत्स्यामि सं
युगे। देवाः प्रथमतो नृपपते। सुहृष्टा मानसोब्रुवाः। एवं यथेष्टं नृपते कामः संपद्यतां तव। श्रुत्वा सुरगणानां तु
वाक्यं राजा रजिस्तथा। पप्रच्छ सुरमुख्यान्स यथा देवानपृच्छत। दानवा दर्प्पसंपन्नाः स्वार्थमेवानुगम्य
चाप्यूचुस्तं नृपवरं साभिमानमिदं वचः॥ ॥दानवा ऊचुः॥ अस्माकमिंद्रः प्रह्लादो यस्यार्थे विजयामहे।
अस्मिंस्तु समये राजन्स्थितिष्ट्या राजसत्तम। तत्तथेति तदेवं वै देवैरप्यभिनोदितः। भविष्यसीद्रो जित्वैव
देवैरुक्तस्तु पार्थिवः। जघान दानवान्सर्वान् आजहार रजिः प्रभुः। ततो राजिं महावीर्यं देवैः सह शतक्र
तुः। रजिपुत्रोऽहमित्युक्त्वा पुनरेवाब्रवीद्वचः। त्वमेवेंद्रोऽसि भूतानां सर्वेषां नात्र संशयः। यस्याहमिं ५६
द्रः पुत्रस्ते ख्यातिं यास्यामि कर्म्मभिः। स तु शक्रवचः श्रुत्वा वंचितस्तेन मायया। तथेत्येवाब्रवीद्राजा प्री

यमाणः शतक्रतोः। तस्मिंस्तु देवसदृशो दिवं प्राप्ते महीपतौ। दायाद्यमिंद्रादाजह्रुराचारात्तनया रजेः। पंचपुत्र
शतान्यस्य तत्स्थानं शतक्रतोः। समाक्रामन्त बहुधा स्वर्गलोकं त्रिविष्टपं। ततो बहुतिथे काले समतीते
महाबलः। हृतराज्योऽब्रवीच्छक्रो हृतभागो बृहस्पतिं॥ ॥इंद्र उवाच॥ बदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं दिश
स्व मे। ब्रह्मर्षे येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः सदा। ब्रह्मन्कृशोऽहं विमना हृतराज्यो हृताशनः। हृतौजा दु
र्ब्बलो मूढो रजिपुत्रैः कृतः प्रभो॥ ॥बृहस्पतिरुवाच॥ यद्येवं चोदितः शक्र त्वया स्यां पूर्वमेव हि। नाभविष्य
त्वत्प्रियार्थमकर्त्तव्यं ममानघ। प्रयतिष्यामि देवेंद्र त्वत्प्रियार्थे न संशयः। यथा भागं च राज्यं च नचिरात्प्रति
लप्स्यसे। तथा तात करिष्यामि मा भूत्ते विक्लवं मनः। ततः कर्म्म चकारास्य तेजसो वर्द्धनं तदा। तेषां च बु
द्धिसंमोहमकरोद्द्विजसत्तमः। नास्तिवादार्थशास्त्रं हि धर्म्मविद्वेषणं परं। परमं तर्कशास्त्राणामसता
तन्मतानुगं। नहि धर्म्मप्रधानानां रोचते तु कथांतरं। ततो बृहस्पतिकृतं शास्त्रं श्रुत्वाल्पचेतसः। पूर्व्वोक्तध
र्म्मशास्त्राणामनवन्द्वेषिणः सदा। प्रवक्तृन्यो यदहितं तन्मतं वक्तुमेनिरे। तेनाधर्म्मेण ते पापाः सर्व ए
व क्षयं गताः। त्रैलोक्यराज्यं शक्रस्तु प्राप्य दुष्प्रापमेव च बृहस्पतिप्रसादाद्धि परां निर्वृतिमभ्यगात्। तेयदा तु

वसुं महाराग गणं गर्वणउन्मनाः॥ ब्रह्मद्विषस्य संभ्रांता हतवीर्य्यपराक्रमाः। ततो लेभे सुरैश्वर्य्यमिंद्रः स्थानं
तथोत्तमं। हत्वा रजिसुतान् सर्वान् कामक्रोधपरायणान्। य इदं च्यवनं स्थानात्प्रतिष्ठां च शतक्रतोः॥ शृ
णुयाद्धारयेद्वापि न स दौरात्म्यमाप्नुयात्॥ ॥इति हरिवंशेषु हरिवंशे शक्रविजयप्रतिष्ठापनं नाम॥ ॥वै
शंपायन उवाच॥ रंभोऽनपत्यस्तत्रासीद्वंशं वक्ष्याम्यनेनसः। अनेनसः सुतो राजा प्रतिक्षत्रो महायशाः।
प्रतिक्षत्रसुतश्चापि संजयो नाम विश्रुतः। संजयस्य जयः पुत्रो विजयस्तस्य चात्मजः। विजयस्य कृतिः पुत्र
स्तस्य हर्य्यश्वतः सुतः। हर्यश्वतसुतो राजा सहदेवः प्रतापवान्। सहदेवस्य धर्म्मात्मा नदीन इति विश्रुतः।
नदीनस्य जयत्सेनो जयत्सेनस्य संकृतिः। संकृतेरपि धर्म्मात्मा क्षत्रवृद्धो महायशाः। अनेनसः समाख्या
ताः क्षत्रवृद्धस्य मे शृणु। क्षत्रवृद्धात्मजस्तत्र सुनहोत्रो महायशाः। सुनहोत्रस्य दायादास्त्रयः परमधार्म्मिकाः
काश्यः शलश्च द्वावेतौ तथा गृत्समदः प्रभुः। पुत्रो गृत्समदस्यापि सुनको यस्य शौनकाः। ब्राह्मणाः क्षत्रिया
श्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च। शलात्मजश्चार्ष्टिषेणस्तनयस्तस्य काश्यकः। काश्यस्य काश्यपो राजन् पुत्रो दी
र्घतपास्तथा। धन्वस्तु दीर्घतपसो विद्वान् धन्वंतरिस्ततः। तपसोऽन्ते सुमहतो जातो वृद्धस्य धीमतः। पुनर्धन्वं

५७

तरिर्द्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान्॥ ॥जनमेजय उवाच॥ कथं धन्वंतरिर्द्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान्। एतद्वेदितुमि
च्छामि तन्मे ब्रूहि यथातथं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ धन्वंतरेः संभवोऽयं श्रूयतां भरतर्षभ। स संभूतः समु
द्रात्तु मथ्यमाने मृते पुरा। उत्पन्नः कलशात्पूर्वं सर्वतश्च श्रियान्वितः। सद्यःसीसिद्धकार्य्यं हि विष्णुं दृष्ट्वाधि
तष्ठिवान्। अब्जस्त्वमिति होवाच तस्मादब्जस्तु स स्मृतः। अब्जः प्रोवाच विष्णुं वै तव पुत्रोऽस्मि वै प्रभो।
विधत्स्व भागं स्थानं च मम लोके सुरेश्वर। एवमुक्तः स दृष्ट्वा वै तथ्यं प्रोवाच तं प्रभुः। कृतो यज्ञविभागो हि
यज्ञिकैर्हि सुरैः सह। वेदेषु विधियुक्तं हि विधिहोत्रं महर्षिभिः। न शक्यमुपहोमो वै तुभ्यं कर्तुं कदा
चन। अर्वाग्भूतोऽसि देवानां पुत्रस्त्वं हि न हीश्वरः। द्वितीयायां तु संभूत्यां लोके ख्यातिं गमिष्यसि। अ
णिमादिश्च ते सिद्धिर्गर्भस्थस्य भविष्यति। तेनैव त्वं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसे प्रभो। विधिवत्त्वं व्रतैर्जप्यैर्यजंति
त्वां द्विजातयः। अष्टधा त्वं पुनश्चैव आयुर्वेदं विधास्यसि। अवश्यभावी ह्यर्थोऽयं प्राग्दृष्टस्त्वब्जयोनिना। द्वि
तीये द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः। इमं तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरंतर्द्दधे पुनः। द्वितीये द्वापरे प्राप्ते सौनहोत्रिः स
काशिराट्। पुत्रकामस्तपस्तेपे धन्वो दीर्घतमास्तथा। प्रपद्ये देवतां तां तु या मे पुत्रं प्रदास्यति। अब्जं देवं सुता

ध्यायात्तदाराधितवान्नृपः। ततस्तुष्टः स भगवानब्जः प्रोवाच तं नृपं। यदीच्छसि वरं सद्यस्तं तदास्याभिसुव्र
तं॥ ॥नृप उवाच॥ भगवन्यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे ख्यातिमान्भवेत्। तथेति समनुज्ञाय तत्रैवांतरधीयत। त
स्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वंतरिस्तदा। काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः। आयुर्वेदं भरद्वाजात्प्रा
प्य स भिषक्क्रियां। तमष्टधा पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत्। धन्वंतरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः। अथ
केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः। भीमरथस्यापि सुतो दिवोदासः प्रजेश्वरः। दिवोदासस्तु धर्मात्मा वा
राणस्याधिपोऽभवत्। एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप। शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्ष
सः। शप्ता हि सा मतिमता निकुंभेन महात्मना। शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति न संशयः। तस्यां तु शप्तमा
त्रायां। दिवोदासः प्रजेश्वरः। विषयांते पुरीं रम्यां गोमत्यां सन्निवेशयत्। भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्त
मधन्विनां। हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः। भद्रश्रेण्यस्य तद्राज्यं हृतं तेन बलीयसा॥ ॥जन
मेजय उवाच॥ वाराणसीं निकुंभश्च किमर्थं सशपत्प्रभुः। निकुंभः कस्य धर्मात्मा सिद्धिक्षेत्रं शशाप यः ५८
वैशंपायन उवाच॥ दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्थिवः। वसति स्म महातेजाः स्फीतायां तु नराधिपः

एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः। देव्याः स प्रियकामार्थं न्यवसच्छ्वशुरांतिके। देवाज्ञया पार्षदा
यच्च निरूपास्तपोधनाः। पूर्वोक्तैरूपवपश्च रमयंति स्म पार्वतीं। हृष्यते हि महादेवी मेना नैव प्रहृष्यति। जुगु
प्सत्यसकृत्तं च देवं देवीं तथैव सा। सपार्षदस्त्वनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः। दरिद्रः सर्वदैवासौ शीलं तस्य
न विद्यते। मात्रा तथोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावाच्च चुक्रुधे। स्मितं कृत्वा च वरदा भवपार्श्वमथागमत्। विवर्णव
दना देवी महादेवमभाषत। नेह वत्स्याम्यहं देव नय मां स्वं निवेशनं। तथा कर्तुं महादेवः सर्वाल्लोकान
वैक्षत। वासार्थं रोचयामास पृथिव्यां कुरुनंदन। वाराणसीं महातेजाः सिद्धक्षेत्रं महेश्वरः। दिवोदास
न तां ज्ञात्वा निविष्टां नगरीं भवः। पार्श्वे तिष्ठतिमाहूय निकुंभमिदमब्रवीत्। गणेश्वर पुरीं गत्वा शून्यां वाराण
सीं कुरु। मृदुनैवाप्युपायेन हतवीर्यः स पार्थिवः। ततो गत्वा निकुंभस्तु पुरीं वाराणसीं तदा। स्वप्ने नि
दर्शयामास मंकणं नाम नापितं। श्रेयस्तेऽहं करिष्यामि स्थानं मे रोचयानघ। मद्रूपां प्रतिमां कृत्वा नगर्यंते
तथैव च। ततः स्वप्ने यथादृष्टं सर्वं कारितवान्नृप। पुरीद्वारे तु विज्ञाप्य राजानं च यथाविधि। पूजां च महतीं
तस्य नित्यमेव प्रयोजयत्। गंधैश्च धूपमाल्यैश्च प्रेक्षणीयैस्तथैव च। अन्नपानप्रयोगैश्च अत्यद्भुतमिवा

मवत्॥ एवं संस्थिते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः। ततो वरसहस्रं तु नागराणां प्रयच्छति। पुत्रान्हिरण्यमायु
श्च सर्वान्कामांस्तथैव च। राज्ञस्तु महिषी श्रेष्ठा सुयशा नाम विश्रुता। पुत्रार्थमागता देवी साध्वी राज्ञा
प्रचोदिता। पूजां च विपुलां कृत्वा देवी पुत्रान्मयाचत। पुनः पुनरथागम्य बहुशः पुत्रकारणात्। न प्रयच्छ
ति पुत्रं हि निकुंभः कारणान्न हि। राजा त्वथ दिसकुद्धो कार्यसिद्धिस्ततो न वै। अथ दीर्घेण कालेन
क्रोधो राजानमाविशत्। भूतमेतन्महाद्वारि नागराणां प्रयच्छति। प्रीतो वरान्प्रशतसो मम किं न प्रय
च्छति। मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां मम चैव हि। विज्ञापितो मयात्यर्थं देव्या मे पुत्रकारणात्। न ननु ददा
ति च पुत्रं मे तस्मात्तद्भक्षः केन हेतुना। ततो नादेति सत्कारं मत्तः स्वकार्याद्विशिष्यतः। तस्मात्तु नासयिष्यामि स्था
नमस्य दुरात्मनः। एवं स तु विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिल्बिषी। स्थानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्म
तिः। नष्टमायतनं दृष्ट्वा राजानमशपत्प्रभुः। यस्मादनपराधस्य त्वया स्थानं विनाशितं। पुर्यकस्मादियं
तस्मात्तव शून्या भविष्यति। ततस्तेन तु शापेन शून्या वाराणसी तदा। शप्त्वा पुरीं निकुंभस्तु महादेवमथा
गमत्। अकस्मात्तु पुरी सा तु विद्रुता सर्वतो दिशः। तस्यां पुर्यां ततो देवो निर्ममे पदमात्मनः। रमते तत्र वै ५२

देव्या रममाणो गिरिसुतां। नरमिं तत्र वै देवी लभते गृहविस्मयात्। वसाम्यत्र न पुर्यां तु देवी देवमथाब्र
वीत्॥ ॥श्रीमहादेव उवाच॥ नाहं वत्स्ये भविमास्यामि अविमुक्तं हि मे गृहं। नाहं तत्र गमिष्यामि गच्छ
देव गृहं प्रति॥ ॥सूत उवाच॥ भगवांस्त्र्यंबकस्त्रिपुरांतकः। यस्मात्तदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयं।
एवं वाराणसी शप्ता अविमुक्तं च कीर्तितं। यस्मिन्वसति देवेशः सर्वदेवनमस्कृतः। युगेषु त्रिषु धर्मा
त्मा सह देव्या महेश्वरः। अंतर्धानं कलौ याति तत्पुरं हि महात्मनः। अंतर्हिते पुरे तस्मिन्पुरी तु वस
ते पुनः। एवं वाराणसी शप्ता निवेशं पुनरागता। भद्रश्रेण्यस्य पुत्रा वै दुर्दमो नाम विश्रुतः। दिवोदा
स न बालोऽति घृणया स विवर्जितः। हैहयस्य तु दायाद्यं हृतवान्स महीपतिः। आजह्रे पितृदायाद्यं दि
वोदासहृतं बलात्। भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना। वैरस्यांतं महाराज क्षत्रियेण विधित्स
ता। दिवोदासाद्दृषद्वत्यां वीरो राजा प्रतर्दनः। तेन पुत्रेण बाल्येन प्रहृतं तस्य वै पुनः। प्रतर्दनस्य पु
त्रौ द्वौ वत्सो भर्गश्च विश्रुतौ। वत्सपुत्रो ह्यलर्कस्तु सन्नतिस्तस्य चात्मजः। अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्म
ण्यः सत्यसंगरः। अलर्कं प्रति जाताः श्लोकाः गीताः पुरातनैः। षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि चायुवा

रूपेणसंपन्न आसीत्काशिकुलोद्वहः। लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः। तस्यासीत्सुमहाद्वंशः रूपयौव
नशालिनः। सापत्यान्तं महाबाहुर्हत्वा क्षेमकराक्षसं। रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः। संनत
रपि दायादः सुनीथो नाम धार्मिकः। सुनीथस्य तु दायादः क्षेम्यो नाम महायशाः। क्षेम्यस्य केतुमान्पुत्रः
सुकेतुस्तस्य चात्मजः। सुकेतोस्तनयश्चापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः। आनर्तस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्ततः सु
तः सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्मिकः। धृष्टकेतोस्तु दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः। वेणुहोत्रसुत
श्चापि भार्गो नाम प्रजेश्वरः। वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भृगुभूमिस्तु भार्गवात्। एते ह्यांगिरसः पुत्रा जाता वंशेऽ
थ भार्गवे। ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च पुत्राः सहस्रशः। इत्येते काशयः प्रोक्ता नहुषस्य निबोध
मे॥ ॥इति हरिवंशे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महौजसः। नहुषस्य ६०
तु दायादाः षडिंद्रोपमतेजसः। यतिर्ययातिः संयातिरायातिः पंचकोऽमतः। यतिर्ज्येष्ठस्ततः पश्चाद्ययाति
स्ततः परः। ककुत्स्थकन्यां गां नाम लेभे परमधार्मिकः। यतिस्तु मोक्षमास्थाय ब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः
तेषां ययातिः पंचानां विजित्य वसुधामिमां। देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामवाप सः। शर्मिष्ठामासु

नेव

रीं तनयां वृषपर्वणः॥ यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत। द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी। तस्य
शक्रो ददौ प्रीतो रथं परमभास्वरं। असंगं कांचनं दिव्यं दिव्यैः परमवाजिभिः। युक्तं मनोजवैः शुभ्रैर्येन
कार्यं समुद्वहन्। स तेन रथमुख्येन षड्रात्रेणाजयन्महीं। ययातिर्युधि दुर्धर्षस्तथा देवान्सवासवा
न्। स रथः पौरवाणां च सर्वेषामभवत्तदा। यावत्तद्वसुनाम्नस्तु पौरवो जनमेजयः। कुरोः पुत्रस्य राजेंद्र न
जनु पारीक्षितस्य ह। जगाम स रथो नाशं शापाद्गार्ग्यस्य धीमतः। गार्ग्यस्य हि सुतं बालं स राजा जनमेज
यः। वाक्क्रूरं हिंसयामास ब्रह्महत्यामवाप सः। स लोहगंधी राजर्षिः परिधावन्नितस्ततः। पौरजानपदैस्त्यक्तो न
न लेभे शर्म कर्हिचित्। ततः स दुःखसंतप्तो नालभत्संविदं क्वचित्। इंद्रोतं शौनकं राजा शरणं प्रत्य
पद्यत। याजयामास चेंद्रोतः शौनको जनमेजयं। अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमः। स लोहगंधो व्य
नशत्तस्यावभृथमेत्य ह। स च दिव्यो रथो राजन्वसोश्चेदिपतेस्तदा। ततः शक्रेण तुष्टेन लेभे तस्माद्बृह
द्रथः। बृहद्रथात्क्रमेणैव गतो बार्हद्रथं नृपं। ततो हत्वा जरासंधं भीमस्तं रथमुत्तमं। प्रददौ वासुदेवाय
प्रीत्या कौरवनंदनः। सप्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं ससागरां। व्यभजत्पंचधा राजन्पुत्राणां नाहु

अंगारमाविव भूपं वंधुषु। निक्षिप्य यस्त्र पृथिवी। निरीक्ष्य पृथिवीपतिः। प्रीतिमानभवद्राजा।४

षः। दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वसुमतिमतान्नृप। प्रतीच्यां उत्तरस्यां तु द्रुह्युं चानुं च नाहुषः। दिशि पूर्वोत्तरस्यां तु यदुं
श्रेष्ठं न्ययोजयत्। मध्ये पूरुं च राजानं अभ्यषिंचिन्नाहुषः। तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना। यथा
प्रदेशं महाराज धर्मेण परिपाल्यते। धनुर्गृह्य पंच पक्षांश्च पंचभिः पुरुषर्षभैः। प्रजाः सर्वाः पुरस्तात्तु वशे मि
नृपसत्तम। सराजवानभवद्राजा ययातिरपराजितः। एवं विभज्य पृथिवीं ययातिर्यदुमब्रवीत्। जरां मे प्र
तिगृह्णीष्व पुत्र कार्यान्तरेण वै। तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमां। जरां त्वयि समाधाय यदुत्वं प्रभुर्भवा
च ह। अनिर्दिष्टा मया भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता। अनपाकृत्य तां राजन्न ग्रहीष्यामि तां जरां। जरा
यां बहवो दोषाः पानभोजनकारिताः। तस्मां जरां न ते राजन् ग्रहीतुं मदमुत्सहे। संति ते बहवः पु
त्रा मत्तः प्रियतरा नृप। प्रतिग्रहीतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणीष्व वै। स एवमुक्तो यदुना राजा कोपसमन्वि
तः। उवाच वदतां श्रेष्ठो ययातिर्गर्हयन् सुतं। आश्रमः कस्तवान्योऽस्ति को वा धर्मो विधीयते। मामनादृत्य
दुर्बुद्धे यदहं तव देशिकः। एवमुक्त्वा यदुं तात शशापैनं स मन्युमान्। अराज्यास्ते प्रजा मूढ भवित्री ति ६१
नराधिप। स तुर्वसुं च द्रुह्युं च अनुं च भरतर्षभ। एवमेवाब्रवीद्राजा प्रत्याख्यातश्च तैरपि। शशाप तान

पि क्रुद्धो ययातिरपराजितः। यथा ते कथितं पूर्वं मया राजर्षिसत्तम। एवं शप्त्वा सुतान् सर्वान् चतुरः पूरु
पूर्वजान्। तदेव वचनं राजा पूरुमप्याह भारत। तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमां। जरां त्वयि समाधा
य त्वं पूरो यदि मन्यसे। स जरां प्रतिजग्राह पितुः पूरुः प्रतापवान्। ययातिरपि रूपेण पूरोः पर्यचरन्महीं।
समार्गमाणः कामानामंतं नरतसत्तम। विश्वाच्या सहितो रेमे वने चैत्ररथे प्रभुः। यदा वितृप्तः कामानां भो
गेषु च नराधिप। तदा पूरोः सकाशाद्वै स्वां जरां प्रत्यपद्यत। तत्र गाथा महाराज शृणु गीता ययातिना। यतिः
प्रत्याहरत्कामान् सर्वशोऽङ्गानि कूर्मवत्। न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति। हविषा कृष्णवर्त्मे
व भूय एवाभिवर्धते। यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः। नालमेकस्य तत्सर्वमिति पश्यन्न मुंचति
यदा भावं न कुरुते सर्वभूतेषु पापकं। कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा। यदान्यान्न बिभेति य
दा चास्मान्न बिभ्यति। यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा। या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्य
तः। यासौ प्राणांतिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखं। जीर्यंति जीर्यतः केशा दंता जीर्यंति जीर्यतः। धनाशा
जीविताशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति। यच्च काममुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखं। तृष्णाक्षयसुखस्यैत

नार्हति षोडशीं कलां ॥ एवमुक्त्वा स राजर्षिः सदारः प्राविशद्वनं । कालेन महता चापि चचार विपुलं तपः । भृगुतुंगे
गतः पश्चात्तपसो ते महातपाः । अनश्नन् देहमुत्सृज्य सदारः स्वर्गमाप्तवान् । तस्य वंशे महाराज पंच राजर्षि
सत्तमाः । यैर्व्याप्ता पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः । यदोस्तु शृणु राजर्षे वंशं राजर्षिसत्तम । यत्र नारायणोऽ
जज्ञे हरिर्वृष्णिकुलोद्वहः । स्वस्थः प्रजावानायुष्मान् कीर्तिमांश्च भवेन्नरः । ययातेश्चरितं नित्यमिदं शृण्वन्नरा
धिप ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे ययातिवंशः ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ पूरोर्वंशमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्व
तः । द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैव तुर्वसोश्च पृथक् पृथक् । वृष्णिवंशप्रसंगेन स्वं वंशं पूर्वमेव हि । शृणु पूरोर्महा
राज वंशमुत्तमपौरुषं । विस्तरेणानुपूर्व्या च यत्र जातोऽसि पार्थिव । हंत ते वर्णयिष्यामि पूरोर्वंशमनुत्तमं ॥
द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैव तुर्वसोश्च नराधिप । पूरोः पुत्रः प्रवीरोऽभून्मनस्युस्तस्य चात्मजः । राजा चाभयदो नाम
मनस्योरभवत्सुतः । तथैवाभयदस्यासीत्सुधन्वा च महीपतिः । सुधन्वनः सुबाहुश्च राजा रौद्राश्वस्तस्य चात्म
जः । रौद्राश्वस्य दशार्णेयुः कृकणेयुस्तथैव च । कक्षेयुः स्थंडिलेयुश्च सन्नतेयुस्तथैव च । ऋचेयुश्च जलेयुश्च ६२
कृशजुश्च महाबलः । वनेनित्यावनेयुश्च पुत्रिकाश्च दश स्त्रियः । भद्रा शूद्रा च मद्रा च शलदा मलदा तथा

खला खला च राजेंद्र नलदा सुरसापि च । तथा गोचपला चैव स्त्रीरत्नकूटा च ता दश । ऋषिर्जातोऽत्रिवंशे तु तासां
भर्ता प्रभाकरः । भद्रायां जनयामास सुतं सोमं यशस्विनं । स्वर्भानुना हते सूर्ये पतमाने दिवो महीं । तमो
ऽभिभूते लोके च प्रभा येन प्रवर्तिता । स्वस्ति तेऽस्त्विति चोक्तो वै पतमानो दिवाकरः । वचनात्तस्य विप्रर्षेर्न प
पात दिवो महीं । अत्रिश्रेष्ठानि गोत्राणि यश्चकार महातपाः । यज्ञेष्वत्रेर्धनं चैव सुरैर्यस्य प्रवर्तितं । स ता
सु जनयामास पुत्रिकासु सनामकान् । दश पुत्रान्महासत्त्वान् तपस्युग्रे रतान् सदा । ते तु गोत्रकरा राजन् ऋष
यो वेदपारगाः । स्वस्त्यात्रेया इति ख्याताः किं त्वत्रिधनवर्जिताः । कक्षेयोस्तनयास्त्वासंस्त्रय एव महारथाः ।
सभानरश्चाक्षुषश्च परमन्युस्तथैव च । सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान् कालानलो नृप । कालानलस्य धर्मज्ञः
सृंजयो नाम वै सुतः । सृंजयस्याभवत्पुत्रो वीरो राजा पुरंजयः । जनमेजयो महाराज पुरंजयसुतोऽभव
त् । जनमेजयस्य राजर्षेर्महाशालोऽभवत्सुतः । देवेषु स परिज्ञातः प्रतिष्ठितयशा भुवि । महामना नाम
सुतो महाशालस्य धार्मिकः । जज्ञे वीरः सुरगणैः पूजितः सुमहामनाः । महामनास्तु पुत्रौ द्वौ जनयामास
भारत । उशीनरं च धर्मज्ञं तितिक्षुं च महाबलं । उशीनरस्य पत्न्यस्तु पंच राजर्षिवंशजाः । नृगा कृमी नवा

दृद्वीपंचमीचदृषद्वती।उशीनरस्यपुत्रास्तुपंचतासुकुलोद्वहाः।तपसामहताराजन्राजर्षेस्तस्यचात्मजाः।मृ
गायास्तुमृगःपुत्रः।कृमीकृमिरजायत।नवायास्तुनवःपुत्रोदृषद्वत्याःसुव्रतोऽभवत्।दृषद्वत्यास्तुसंजज्ञे
शिविरौशीनरोनृपः।शिवेस्तुशिवयस्तातयौधेयास्तुनृगस्यह।नवस्यनवराष्ट्रंतुकृमेस्तुकृमिलापुरी।सु
व्रतस्यतथांबष्ठाःशिविपुत्रान्निबोधमे।शिवेश्चपुत्राश्चत्वारोवीरास्त्रैलोक्यविश्रुताः।वृषदर्भःसुवीरश्चकेके
योमद्रकस्तथा।तेषांजनपदाःस्फीताःकेकयामद्रकास्तथा।वृषदर्भाःसुवीराश्चतितिक्षोस्तुप्रजाःशृणु
तितिक्षुरभवद्राजापूर्वस्यांदिशिभारत।उषद्रथोमहाराजफेनस्तस्यसुतोऽभवत्।फेनस्यसुतपाजज्ञेजज्ञे
सुतपसःसुतः।बलिर्मानुषयोनौतुसराजाकांचनेषुधिः।महायोगीसतुबलीर्बभूवनृपतिःपुरा।पुत्रानुत्पा
दयामासपंचवंशकरान्भुवि।अंगःप्रथमतोजज्ञेवंगःसुह्मस्तथैवच।पुंड्रःकलिंगश्चतथाबालेयंक्षत्रमु
च्यते।बालेयाब्राह्मणाश्चैवतस्यवंशकराभुवि।बलेस्तुब्रह्मणादत्तोवरःप्रीतेनभारत।महायोगित्वमा
युश्चकल्पस्यपरिमाणतः।संग्रामेचाप्यजेयत्वंधर्मेचैवप्रधानता।त्रैलोक्यदर्शनंचापिप्राधान्यंप्रसवेत
था।बलस्याप्रतिमत्वंवैधर्मतत्त्वार्थदर्शनं।चतुरोनियतान्वर्णांस्त्वंचस्थापयितेतिह।इत्युक्तोविभुनारा। ६३

जाबलिःशांतिंपरांययौ।कालेनमहताराजन्स्वंचस्थानमुपागमत्।तेषांजनपदाःपंचअंगावंगाःससुह्म
काः।कलिंगाःपुंड्रकाश्चैवप्रजास्त्वंगस्यमेशृणु।अंगपुत्रोमहानासीद्राजेंद्रोदधिवाहनः।दधिवाहनपु
त्रस्तुराजादिविरथोऽभवत्।पुत्रोदिविरथस्यासीच्छक्रतुल्यपराक्रमः।विद्वान्धर्मरथोनामतस्यचित्र
रथःसुतः।तेनधर्मरथेनाथतदाविष्णुपदेगिरौ।यजतासहशक्रेणसोमःपीतोमहात्मना।अथचित्ररथ
स्यापिपुत्रोदशरथोऽभवत्।लोमपादइतिख्यातोयस्यशांतासुताऽभवत्।तस्यदाशरथीवीरश्चतुरंगोमहा
यशाः।ऋष्यशृंगप्रसादेनयज्ञेकुलविवर्द्धनः।चतुरंगस्यपुत्रस्तुपृथुलाक्षइतिस्मृतः।पृथुलाक्षसुतस्तात
चंपोनाममहायशाः।चंपस्यतुपुरीचंपामालिनीयाभवत्पुरा।पूर्णभद्रप्रसादेनहर्यंगोऽस्यसुतोऽभ
वत्।ततोवैभांडकिस्तस्यवारणंशक्रवारणं।अवतारयामासमहींमंत्रैर्वाहनमुत्तमं।हर्यंगस्यतु
दायादोराजाभद्ररथःस्मृतः।पुत्रोभद्ररथस्यापिबृहत्कर्माप्रजेश्वरः।बृहद्दर्भःसुतस्तस्ययस्माज्जज्ञेबृहन्म
नाः।बृहन्मनास्तुराजेंद्रोजनयामासवैसुतं।नाम्नाजयद्रथंनामतस्माद्दृढरथोनृपः।आसीद्दृढरथस्या
पिविश्वजिज्जनमेजयः।दायादस्तस्यकर्णस्तुविकर्णस्तस्यचात्मजः।तस्यपुत्रशतंचासीदंगानांकुलव

हेनो।बृहत्कर्म्मस्य सुतो यस्य नाम्ना राजा बृहद्रथः।तस्य पत्नीद्वयं चासीद्वैदर्भ्ये सोनेस्कतेशुभे।यशोदेवी च सत्या
च ताभ्यां वंशस्य निद्यते।जयद्रथस्य राजेन्द्र यशोदेव्यां व्यजायत।ब्रह्मक्षत्रोत्तरः सत्यां विजयं नाम विश्रुते
विजयस्य धृतिः पुत्रस्तस्य पुत्रो धृतव्रतः।धृतव्रतस्य पुत्रस्तु सत्यकर्म्मा महारथः।सत्यकर्म्मस्य तत्रासीत्सू
तस्त्वधिरथस्त्वथ।यः कर्णं प्रतिजग्राह ततः कर्म्मस्य सूतजः।।तद्वः कथितं सर्व्वं कर्णप्रथितमाहवं।कर्णस्य
वृषसेनस्तु वृषसेनस्य पात्मजो ऽनवत्।एते ऽङ्गवंशजाः सर्व्वराजानः कीर्त्तिता मया।सत्यव्रता महात्मानः प्र
जावंतो महारथाः।ऋचेयास्तु महाराज रौद्राश्वतनयस्य वै।शृणु वंशं मनुष्येन्द्र यत्र जातो ऽसि पार्थिव।।।
इति खिलपु हरिवंशे कश्येयुवंशानुकीर्त्तनं नाम।। ।।वैशंपायन उवाच।।अनाधृष्यस्तु राजर्षिरृच
युश्वैकराडभूत्।ऋचेयात्तैलनानाम भार्य्या वै तक्षकात्मजा।तस्यां सदेयां राजर्षिर्म्मतिनारो महीपतिः
मतिनारस्य तास्त्वासंस्त्रयः परमधार्म्मिकाः।तस्करोद्य ऽप्रतिरथः सुवाहुश्चैव धार्म्मिकः।गौरी कन्या च वि
ख्याता मांधातुर्ज्जननी शुभा।सर्व्ववेदव्रतस्नाता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः।सर्व्वे कृतास्त्रा बलिनः सर्व्वे युद्धवि ६४
शारदाः।पुत्रो ऽप्रतिरथस्यासीत्काण्वः समभवन्नृप।मेधातिथिः सुतस्तस्य यस्मात्काण्वो ऽभवन्द्विजः।इलिना

मत्रयस्यासीत्कन्या वै जनमेजय।ब्रह्मवादिन्यधिस्त्री च तस्करामभ्यगच्छत।तंसुरोजोऽपि राजर्षिर्म्मेनत्रः प्रता
पवान्।ब्रह्मवादी पराक्रांतः तस्य भार्य्योपदानवी।उपदानवी सुतांल्लेभे चतुरस्तं स्कराघतः।दुष्यंतमथ स्क
धतं प्रवीरमनघं तथा।दुष्यंतस्य तु दायादो भरतो नाम वीर्य्यवान्।स सर्व्वदमनो नाम नागायुतबलो महा
न्।चक्रवर्त्ती सुतो जज्ञे दुष्यंतस्य महात्मनः।सकुंतलायां भरतो यस्य नाम्ना तु भारतं।भरतस्य विनष्टेषु
तनयेषु महीपतेः।मातॄणां तात कोपेन मया ते कथितं तदा।बृहस्पतेरांगिरसः पुत्रो राजन्महामुनिः
संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिः क्रतुभिर्व्विभो।तत्रैवोदाहरंतीमं भरद्वाजस्य धीमतः।धर्म्मसंक्रमणं चा
पि मरुद्भिर्भरताय वै।अयाजयद्भरद्वाजो मरुद्भिः क्रतुभिर्हितः।पूर्व्वं तु वितथे तस्य कृते वै पुत्रजन्मनि।
ततो ऽथ वितथो नाम भरद्वाजसुतो ऽभवत्।ततो ऽथ वितथे जाते भरतस्तु दिवं ययौ।।वितथं चाभिषि
च्याथ भरद्वाजो वनं ययौ।स चापि वितथः पुत्रान्जनयामास पंच वै।सुहोत्रं च सुहोतारं गयं गर्गं त
थैव च।कपिलं च महात्मानं सुहोत्रस्य सुतद्वयं।काशिकं च महासत्वं तथा गृत्समतिं नृप।तथा गृत्समते पुत्राः
ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः।काशिकस्य तु काशेयः पुत्रो दीर्घतमास्तथा।बभूव दीर्घतमसो विद्वान्धन्वंतरिस्तु

ताः धन्वंतरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः । अथ केतुमतः पुत्रो विद्वान्हेमरथः स्मृतः । दिवादासइति
ख्यातः सर्वक्षत्रविनाशनः । एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृपः । शून्यां निवेशयामास क्षेमको ना
म राक्षसः । शप्ता हि सा मतिमता निकुंभेन महात्मना । शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति नराधिप । तस्यां तु
शप्तमात्रायां दिवादासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् । भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शत
मुत्तमधन्विनां । हत्वा निवेशयामास दिवादासः प्रजेश्वरः । दिवादासस्य पुत्रस्तु वीरो राजा प्रतर्दनः । प्रत
र्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सो भार्गस्तथैव च । अलर्को राजपुत्रस्तु राजा सन्नतिमान्भुवि । हैहयस्य तु दायाद्यं
हृतवान्वै महीपतिः । आजह्रे पितृदायाद्यं दिवादासहृतं बलात् । भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ।
दिवादासेन बालो हि घृणया स विसर्जितः । अष्टरथो नाम नृपः सुतो भीमरथस्य वै । तेन पुत्रस्य बाल
स्य प्रहृतं तस्य भारत । वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता । अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसं
गरः । षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च । तस्यासीद्राज्यं रूपयौवनशालिनः । युवा रूपेण सं
पन्न आसीत्काशिकुलोद्वहः । लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः । वयसोऽन्ते महाबाहुर्हत्वा क्षे ६५

मकं राक्षसं । रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं नृपः । अलर्कस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशाः । क्षेमस्य केतुमान्
पुत्रो वर्षकेतुस्ततोऽभवत् । वर्षकेतोस्तु दायादो विभुर्नाम प्रजेश्वरः । आनर्तस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्ततोऽभ
वत् । सुकुमारस्य पुत्रस्तु सत्यकेतुर्महारथः । सुतोऽभवन्महातेजा राजा परमधार्मिकः । वत्सस्य वत्सभू ७३
मिस्तु भृगुभूमिस्तु भार्गवात् । एते ह्यंगिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च भ
रतर्षभ । सुहोत्रस्य बृहत्पुत्रो बृहतस्तनयास्त्रयः । अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च वीर्यवान् । अजमी
ढस्य पत्न्यस्तु तिस्रो रूपसमन्विताः । नीलिनी केशिनी चैव धूमिनी च वरांगनाः । अजमीढस्य केशिन्यां
जज्ञे जह्नुः प्रतापवान् । आजह्रे यो महासत्रं सर्वमेधमखं विभुः । पतिलोभेन यं गंगा विनीताभिससा
र ह । नेच्छतः प्लावयामास तस्य गंगा च तत्सदः । तया च प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समंततः । जह्नुरथाब्रवी
द्गंगां क्रुद्धो भरतसत्तम । एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहं । अस्य गंगे अवलेपस्य सद्यः फलमवा
प्नुहि । ततः पीतां महात्मानो दृष्ट्वा गंगां महर्षयः । उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वाय जाह्नवीं । युवनाश्वस्य
पुत्रीं तु कावेरीं जह्नुरावहत् । गंगाशापेन देहार्धं यस्याः पश्चान्नदीकृतं । जह्नोस्तु दयितः पुत्रो अजको ना

मवीर्य्यवान्। अथाजकस्य दायादो वलाकाश्वो महीपतिः॥ बभूव मृगयाशीलः कुशिकस्तस्य चात्मजः। पल्हवैः
सह संवृद्धो राजा वनचरैस्तदा। कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिंद्रसमप्रभं। लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य
जज्ञिवान्। स गाधिरभवद्राजा मघवा कौशिकः स्वयं। विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथस्तथा। विश्वजि
द्विश्वकृच्चैव तथा सत्यवती नृप। ऋचीकात्तु जमदग्निस्तु सत्यवत्यामजायत। विश्वामित्रस्य च सुता देवरा
तादयः स्मृताः। प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु। देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात्कात्यायनाः स्मृ
ताः। शीलवत्यां हिरण्याक्षो रेणुर्यस्याप्यरेणुकः। सांकृत्यो गालवो राजन्मौद्गल्यश्चेति विश्रुताः। तेषां ख्या
तानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां। पाणिनो बभ्रवश्चैव ध्यानजप्यास्तथैव च। पार्थिवा देवराताश्च सा
लंकायनसौश्रवाः। लोहित्या यमदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः। विश्रुताः कौशिका राजंस्तथान्ये सैंधवायना
ऋष्यन्तरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः। पौरवस्य महाराज महर्षेः कौशिकस्य च। संबंधोप्यस्य वंशेस्मिन्
ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः। विश्वामित्रात्मजानां तु शुनःशेफोऽग्रजः स्मृतः। भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिस ६६
त्तमः। देवरातादयश्चान्ये विश्वामित्रस्य वै सुताः। दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः। अष्टकस्य सुतो लौ

हि प्रोक्तो जह्नुगणो मया। आजमीढोऽपरो वंशः श्रूयतां भरतर्षभ। अजमीढात्तु नीलिन्यां सुशान्तिरुपपद्यत। पु
रुजातिः सुशान्तेस्तु बाह्याश्वः पुरुजातितः। बाह्याश्वतनयाः पंच बभूवुरमरोपमाः। मुद्गलः संजयश्चैव राजा
बृहदिषुस्तथा। यवीनरश्च विक्रान्तः कृमिलाश्वश्च पंचमः। पंचैते रक्षणायालं देशानामिति विश्रुताः। पंचा
नां विद्धि पंचालान्स्फीतैर्जनपदैर्वृतान्। अलं संरक्षणे तेषां पंचाला इति विश्रुताः। मुद्गलस्य तु दायादो
मौद्गल्यः सुमहायशाः। सर्वे ह्येते महात्मानः क्षत्रोपेता द्विजातयः। एते ह्यंगिरसः पक्षं संश्रिताः काण्वमुद्गलाः
मौद्गल्यस्य सुतो ज्येष्ठो ब्रह्मर्षिः सुमहातपाः। इन्द्रसेनो यतो गर्भं वध्र्यश्वं प्रत्यपद्यत। वध्र्यश्वान्मिथुनं जज्ञे
मेनकायामिति श्रुतिः। दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी। शरद्वतस्य दायादमहल्या संप्रसूय
त शतानंदमृषिश्रेष्ठं तस्यापि तु महायशाः। पुत्रः शतधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः। तस्य शतधृतेर
तोद्दृश्याप्सरसमग्रतः। अवस्कन्नं शरस्तंबे मिथुनं समपद्यत। कृपया तच्च जग्राह शंतनुर्मृगयां गतः। कृ
पः स्मृतः स वै तस्माद्गौतमी च कृपी तथा। एते शारद्वताः प्रोक्ता एते ते गौतमाः स्मृताः। अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्या
मि दिवोदासस्य संततिं। दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मर्षिर्मित्रयुर्नृपः। मैत्रायणास्ततः शाखा मैत्रेयास्तु

ततः स्मृताः ॥ एतेऽपि संश्रिताः पक्षाः क्षत्रोपेतास्तु भार्गवाः ॥ सर्वे एते महात्मानः क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ एते
ह्यंगिरसः पक्षं संश्रिताः काप्यमुद्गलाः ॥ आसीत्पंचजनः पुत्रः संजयस्य महात्मनः ॥ सुतः पंचजनस्यापि
सोमदत्तो महीपतिः ॥ सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशाः ॥ सहदेवसुतश्चापि सोमको नाम पार्थिवः
अजमीढात्पुनर्जातः क्षीणवंशे तु सोमकः ॥ सोमकस्य सुतो जंतुर्यस्य पुत्रशतं त्वभौ ॥ तेषां जवीयान्पृ-
षतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः ॥ धृष्टद्युम्नस्तु द्रुपदात् धृष्टकेतुश्च तत्सुतः ॥ आजमीढाः स्मृता ह्येते महात्मान-
स्तु सोमकाः ॥ पुत्राणामजमीढस्य सोमकत्वं महात्मनां ॥ महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रगृद्धिनी ॥ तृतीया
तव सर्ववंशजननी पृथिवीपते ॥ सा तु पुत्रार्थिनी देवी व्रतचर्यसमन्विता ॥ तपो वर्षायुतं तेपे स्त्रीभिः परमदु-
श्चरं ॥ हुत्वाग्निं विधिवत्साऽपि पवित्रमितभोजना ॥ अग्निहोत्रकुशेष्वेव सुष्वाप जनमेजय ॥ धूमिन्या स तया दे-
व्या त्वजमीढः समेयिवान् ॥ ऋक्षं सा जनयामास धूम्रवर्णं सुदर्शनं ॥ ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्
तथा ॥ यः प्रयागादपक्रम्य कुरुक्षेत्रं चकार ह ॥ पुण्यं च रमणीयं च पुण्यकृद्भिर्निषेवितं ॥ तस्यान्वायः सु-
महान्यस्य नाम्नाथ कौरवाः ॥ कुरोश्च पुत्राश्चत्वारः सुधन्वा सुधनुस्तथा ॥ परीक्षिच्च महाबाहुः प्रवरश्चा- ६१

Dr. BHAU DAJI

रिमेजयः ॥ सुधन्वनस्तु दायादः सुहोत्रो मतिमान् स्मृतः ॥ च्यवनस्तस्य पुत्रस्तु राजा धर्मार्थकोविदः ॥ च्यवना-
त्कृतयज्ञस्तु इष्ट्वा यज्ञैः सधर्मवित् ॥ विश्रुतं जनयामास पुत्रमिंद्रसखं नृपः ॥ चैद्योपरिचरं वीरं वसुं ना-
मांतरिक्षगं ॥ चैद्योपरिचराज्जज्ञे गिरिकायां सप्त मानवाः ॥ महारथो मगधराड् विश्रुतो यो बृहद्रथः ॥ प्रत्यग्र-
थः कुशश्चैव यमाहुर्मणिवाहनं ॥ शाकलश्च यदुश्चैव मत्स्यः काली च सप्तमः ॥ बृहद्रथस्य दायादः
कुशाग्रो नाम विश्रुतः ॥ कुशाग्रस्यात्मजो विद्वान् ऋषभो नाम वीर्यवान् ॥ दायादस्तस्य विक्रांतो राजा
सत्यहितः स्मृतः ॥ तस्य पुत्रः सुधर्मात्मा नाम्ना ऊर्जस्तु यज्ञवान् ॥ ऊर्जस्य संभवः पुत्रो यस्य जज्ञे स वी-
र्यवान् ॥ शकले द्वे स वै जातो जरया संधितः स तु ॥ जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततः स्मृतः ॥ सर्वक्षत्र-
स्य जेता वै जरासंधो महाबलः ॥ जरासंधस्य पुत्रो वै सहदेवः प्रतापवान् ॥ सहदेवात्मजः श्रीमानुदा-
युः स महायशाः ॥ उदायुर्जनयामास पुत्रं परमधार्मिकं ॥ श्रुतधर्मेति राजानं मगधन्पाऽ
वसत्क्षितौ ॥ परीक्षितस्य दायादो धार्मिको जनमेजयः ॥ जनमेजयस्य दायादास्त्रय एव महारथाः ॥ हन्त
कथयिष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव ॥ जह्नुस्त्वजनयत्पुत्रं सुरथं नाम भूमिपं ॥ श्रुतसेनाग्रसेनौ भी-

मसीनश्च नामतः। एते सर्वे महाभागा विक्रान्ता बलिशालिनः। जनमेजयस्य पुत्रोऽपि सुरथो मतिमांस्तथा
सुरथस्यापि विक्रान्तः पुत्रो यज्ञे विदूरथः। विदूरथस्य दायाद ऋक्ष एव महारथः। द्वितीयः स च नाराज
नाम्ना तेनैव विश्रुतः। द्वावृक्षौ तव वंशेऽस्मिन् द्वावेव परिकीर्तितौ। भीमसेनास्त्रयो राजन् द्वौ चापि ज
नमेजयौ। ऋक्षस्य तु द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत्सुतः। प्रतीपो भीमसेनात्तु प्रतीपस्य तु शंतनुः। देवापिर्बा
ह्लीकश्चैव त्रय एव महारथाः। शंतनोः प्रसवस्तुभ्यं यत्र जातोऽसि पार्थिव। बाह्लीकस्य तु राज्यं वै सप्तबाह्य
नरेश्वर। बाह्लीकस्य सुतश्चैव सोमदत्तो महायशाः। जज्ञिरे सोमदत्तात्तु भूरिर्भूरिश्रवाः शलः। उपाध्या
यस्तु देवानां देवापिरभवन्मुनिः। च्यवनस्य कृतः पुत्र इष्टश्चासीन्महात्मनः। शंतनुस्त्वभवद्राजा कौरवा
णां धुरंधरः। शंतनोः संप्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव। गांगं देवव्रतं नाम पुत्रं सोऽजनयत्प्रभुः। स तु भी
ष्म इति ख्यातः पाण्डवानां पितामहः। काली विचित्रवीर्यं तु जनयामास भारत। शंतनोर्दयितं पुत्रं धर्मात्मा
नमकल्मषं। कृष्णद्वैपायनश्चैव क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके। धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत्। धृत
राष्ट्रस्य गांधार्यां पुत्राणां तु शतं श्रुतं। तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वे पाण्डवसत्प्रभुः। पाण्डोर्धनंजयः पुत्रः सौभ ६८

ह॰

द्रस्य चात्मजः। अभिमन्योः परीक्षित्तु पिता तव जनेश्वर। एष ते पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव॥ ॥ इति खिले
षु हरिवंशे पुरुवंशानुकीर्तनं नाम ॥ ॥ तुर्वसोस्तु प्रवक्ष्यामि द्रुह्योश्चानोर्यदोस्तथा। तुर्वसोस्तु सुतो वह्निर्गो
भानुस्तस्य चात्मजः। गोभानोस्तु सुतो राजा त्रैशानुरपराजितः। करंधमस्तु त्रैशानोर्मरुत्तस्तस्य चात्मजः। अ
न्यस्त्वावीक्षितो राजा मरुत्तः कथितस्तव। अनपत्योऽभवद्राजा यज्वा विपुलदक्षिणः। दुहिता संमता
म तस्यासीत्पृथिवीपते। दक्षिणार्थं हि सा दत्ता संवर्ताय महात्मने। दुष्यन्तं पौरवं चापि लेभे पुत्रमकल्मषं।
एवं जातः शापेन जरासंक्रमणात्तदा। पौरवं तुर्वसोर्वंशः प्रविवेश नृपोत्तम। दुष्यन्तस्य तु दायादः क्रूतधा
मः प्रजेश्वरः। क्रूतथमादथाक्रीडश्चत्वारस्तस्य चात्मजाः। पाण्ड्यश्च केरलश्चैव कोलश्चोलश्च पार्थिव। तेषां ज
नपदाः स्फीताः पाण्ड्याश्चोलाः सकेरलाः। द्रुह्योश्च तनयो राजन् बभ्रुसेतुश्च पार्थिव। अङ्गारसेतुस्तत्पुत्रो मरु
तां पतिरुच्यते। यौवनाश्वेन समरे कृच्छ्रेण निहतो बली। युद्धं सुमहदस्यासीन्मासान्परिचतुर्दश। अङ्गार
स्य तु दायादो गांधारो नाम पार्थिवः। ख्यायते यस्य नाम्नैव गांधारविषयो महान्। गांधारवंशजाश्चैव तुरगा
वाजिनां वराः। अनोस्तु पुत्रो धर्मोऽभूद्धृतस्तस्यात्मजोऽभवत्। धृताद्दुदुहो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः।

प्रचेतसः सुवसात्रे कीर्त्तिता ह्येते तवा मया। यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः। विस्तरेणानुपूर्व्याच्च गद
तो मे निबोध मे॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे पुरुवंशानुकीर्त्तनं नाम॥ ॥वभूवुस्तेयदोः पुत्राः पंच देवसुतोपमाः
सहस्रदः पयोदश्च क्रोष्टा नीलोऽञ्जिकस्तथा। सहस्रदायादास्त्रयः परमधार्मिकाः। हैहयश्च हयश्चैव राजा
वेणुहयस्तथा भवत्। हैहयस्याभवत्पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुतः। धर्मनेत्रस्य कार्तस्तु साहंजस्तस्य चात्मजः। साहंज
नी नाम पुरी तेन राज्ञा निवेशिता। साहंजस्य तु दायादो महिष्मान्नाम पार्थिवः। माहिष्मती नाम पुरी येन राज्ञा
निवेशिता। आसीन्माहिष्मतः पुत्रो भद्रश्रेण्यः प्रतापवान्। भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्दमो नाम विश्रुतः। दुर्दम
स्य सुतो धीमान्कनको नाम नामतः। कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुताः। कृतवीर्यः कृतौजाश्च कृत
वर्मा तथैव च। कृताग्निश्च चतुर्थोऽभूत्कृतवीर्यादथार्जुनः। यस्तु बाहुसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत्। जिगा
य पृथिवीमेको रथेनादित्यवर्चसा। स हि वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरं। दत्तमाराधयामास कार्त्तवीर्योऽत्रि
संभवं। तस्मै प्रीतो वरान्प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः। पूर्वं बाहुसहस्रं तु प्रार्थितं सुमहद्वरं। अधर्मेऽधीयमान
स्य सद्भिस्तत्र निवर्त्तनं। उग्रेण पृथिवीं जित्वा स्वधर्मेणानुरंजनं। संग्रामान्सुबहून्जित्वा हत्वा चारीन्सहस्रशः ६२

संग्रामे वर्त्तमानस्य वधं चाप्यधिकाद्रणे। तस्य बाहुसहस्रं तु युध्यतः किल भारत। योगाद्योगेश्वरस्येव प्रादुर्भव
ति मायया। तेनेयं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना। ससमुद्रा सनगरा उग्रेण विधिना जिता। तेन सप्त सु द्वीपे
षु सप्त यज्ञशतानि वै। प्राप्तानि विधिना राज्ञा श्रूयन्ते जनमेजय। सर्वे यज्ञा महाबाहोः सहस्रशतदक्षिणाः॥
सर्वे कांचनयूपाश्च सर्वे कांचनवेदयः। सर्वे देवैर्महाराज विमानस्थैरलंकृताः। गंधर्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशो
भिताः। यस्य यज्ञे जगौ गाथां गंधर्वो नारदस्तथा। वरीदासात्मजो विद्वान्महिम्ना तस्य विस्मितः॥ ॥नारद उ
वाच॥ न नूनं कार्त्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः। यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च। स हि सप्तसु द्वीपे
षु चर्मी खड्गी शरासनी। रथी द्वीपाननुचरन्योगी संदृश्यते नृभिः। अनष्टद्रव्यता चैव न शोको न च विभ्रमः॥
प्र नवा तु महाराज्ञो धर्मेण परिरक्षतः। स सर्वरत्नभाक्सम्राट् चक्रवर्ती बभूव ह। स एव पशुपालोऽभूत्क्षेत्रपालः
स एव हि। स एव वृष्ट्या पर्जन्यो योगित्वादर्जुनोऽभवत्। स वै बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा। भाति रश्मि
सहस्रेण शरदीव दिवाकरः। स हि नागान्मनुष्येषु माहिष्मत्यां महाद्युतिः। कर्कोटकसुताञ्जित्वा पुर्यां त
स्यां निवेशयत्। स वै वेगं तु रवायाः प्राविट्काले द्वुजेहरणः। क्रीडन्नेव सुखोद्भिन्नं प्रतिस्रोतश्चकार ह। लु

०ताक्रीडितात तेन फेनस्रग्दाममालिना । तरंगभ्रूसहस्रेण संकिता मेतिनर्मदा । तस्य बाहुसहस्रेण क्षुभ्यमा
ने महोदधौ नया निलीना निश्चेष्टा पातालस्था महासुराः । चूर्णीकृत्य महावीचिं चलन्मीनमहातिमिं । मारुता
विद्धफेनौघमावर्त्तक्षोभसंकुलं । प्रावर्त्तयत्तदा राजा सहस्रेण च बाहुना । देवासुरसमाक्षिप्तः क्षीरोद इव मंद
रः । मंदरक्षोभचकिता अमृतोत्पादशंकिताः । सहसोत्पतिताश्चैव भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमं । नता निश्चलमूर्द्धानो
व नू वु स महारगाः । सायाह्ने कदलीखंडे कंपिता तस्य बाहुना । स वै बद्ध्वा धनुर्ज्यायां निरुत्सिक्तं पंचभिः शरैः
लंकेशं मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् । निर्जित्य वशमानीय माहिष्मत्यां बबंध तं । श्रुत्वा तु बद्धं पौलस्त्यं
रावणं त्वर्जुनेन तु । ततो गत्वा पुलस्त्यस्तु अर्जुनं ददृशे स्वयं । मुमोच बद्धं पौलस्त्यं पुलस्त्येनानुयाचितः । यस्य
बाहुसहस्रस्य बभूव ज्यातलस्वनः । युगांते त्वंबुदस्येव स्फुटितस्याशनेरिव । अहो ऽस्य नृपते वीर्यं भार्गवस्य
यदा छिन्नत । राज्ञो बाहुसहस्रं तु हैमं तालवनं यथा । तृषितेन कदाचित्स भिक्षितश्चित्रभानुना । स भिक्षा
मददद्वीरः सप्तद्वीपान् विभावसोः । पुराणि ग्रामघोषांश्च विषयांश्चैव सर्वशः । जज्वाल तस्य सर्वाणि चित्रभानु
र्दिदृक्षया । स तेऽस्य पुरुषेंद्रस्य प्रभावेन महात्मनः । ददाह कार्त्तवीर्यस्य शैलांश्चैव वनानि च । स शून्यमाश्र ७०
ध

मं रम्यं वरुणस्यात्मजस्य वै । ददाह वनवन्नं दीप्तश्चित्रभानुः स हैहयः । यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भास्वानमुत्तमं ।
वशिष्ठं नाम स मुनिः ख्यात आपव इत्यपि । यत्रापवस्तु तं क्रोधाच्छप्तवानर्जुनं विभुः । यस्मान्न वर्जित
मिदं वनं ते मम हैहय । तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्यो हरिष्यति । रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान्
छित्वा बाहुसहस्रं ते प्रमथ्य तरसा बली । तपस्वी ब्राह्मणः छित्वा वधिष्यति स भार्गवः । अनष्टद्रव्यता चैव
नशोकानच विभ्रमः । प्रभावेन नरेंद्रस्य प्रजा धर्मेण रक्षिताः । रामात्ततो ऽस्य मृत्युर्वै तस्य शापान्महामु
ने । वरश्चैव तु कौरव्य स्वयमेव वृतः पुरा । तस्य पुत्रशतं त्वासीत् पंच शेषा महात्मनः । कृतास्त्रा बलिनः शूरा
धर्मात्मानो यशस्विनः । शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टोक्तः कृष्ण एव च । जयध्वजश्च नाम्नासीदावंत्यो नृपतिर्म
हान् । कार्त्तवीर्यस्य तनया वीर्यवंतो महाबलाः । जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजंघो महाबलः । तस्य पुत्राः स
ते ख्याता तालजंघा इति श्रुताः । तेषां कुले महाराज हैहयानां महात्मनां । वीतिहोत्राः सुजाताश्च भो
जाश्चावंतयः स्मृताः । तौंडिकेराश्च विक्रांतास्तालजंघास्तथैव च । भरताश्च सुजाताश्च बहुत्वान्नानुकी
र्त्तिताः । वृषप्रभृतयो राजन् यादवाः पुण्यकर्मणः । वृषो वंशधरस्तस्य तस्य पुत्रो ऽभवन्मधुः । मधोः पुत्रश–

तेंवासी दृढधणस्य वंशजस्तत। इषणो हलयः सर्वे मधोस्क मथवः स्मृता॥ यादवा यदुना चाग्रे निरुच्यंते च हैहयाः॥ नतस्य विज्ञनाम्नः स्यान्नष्टं प्रतिलभेद्वसु॥ कार्त्तवीर्यस्य जो यन्म कथये दिह नित्यशः॥ एतयया तिपुत्राणां पंचवंशा विश्वापतेः॥ कीर्त्तिता लोकवीराणां येलोकान्धारयंतिवै॥ भूतानीव महाराज पंच स्थावरजंगमान्॥ श्रुत्वा पंचविसर्गं तु राजा धर्मार्थकोविदः॥ वशी नवति पंचानामात्मजानां तथेश्वरः॥ लभेत्पंच वराश्चैव दुर्लभानिह लौकिकान्॥ आयुः कीर्त्तिं तथा पुत्रमैश्वर्यं भूतिमेव च॥ धारणात् श्रवणाच्चैव पंचवर्ग भारत॥ क्रोष्टोस्तु शृणु राजेंद्र वंशमुत्तम पूरुषं॥ यदोर्वंशधरस्याथ यज्वनः पुण्यकर्मणः॥ क्रोष्टोर्हि वंशं श्रुत्वेमं सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ यस्यान्ववाय जो विष्णुर्हरिर्वृष्णिकुलप्रभुः॥ ॥इति खिले पुहरिवंशे॥ ॥

वैशंपायन उवाच॥ गांधारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्ये बभूवतुः॥ गांधारी जनयामास अनमित्रं महाबलं॥ माद्री युधाजितं पुत्रं ततोन्यं देवमीढुषं॥ वंशस्त्रिधा ततो वृष्णीनां कुलवर्द्धनः॥ माद्र्याः पुत्रौ तु जज्ञाते श्रुतौ वृष्ण्यंधकावुभौ॥ जज्ञाते तनयौ वृष्णेः श्वफल्कश्चित्रकस्तथा॥ श्वफल्कस्तु महाराज धर्मात्मा यत्र वर्त्तते॥ नास्ति व्याधिभयं तत्र नावर्षणभयं तथा॥ कदाचित्काशिराजस्य विभो र्नरतसत्तम॥ त्रीणि वर्षाणि विषये ७१

नपा २

येनावर्षत्पाकशासनः सतत्रवासयामास श्वफल्कं परमार्चितं॥ श्वफल्कपरिवर्त्तेन ववर्ष हरिवाहनः॥ श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविंदत॥ गांदिनी नाम सा गां तु ददौ विप्रेषु नित्यशः॥ सा मातुरुदरस्था तु बहून्वर्षगणान्किल॥ निवसंती न वै जज्ञे गर्भस्थां तां पिताब्रवीत्॥ जायस्व लघु भद्रं ते किमर्थमिह तिष्ठसि॥ प्रोवाच चैनं गर्भस्था कन्या गां च दिने दिने॥ यदि दद्यास्ततो जाये पितरं तिलिमुवाच ह॥ तथेत्युवाच तां तस्याः पिता काममपूरयत॥ दाता यज्वा च वीरश्च श्रुतवानतिथिप्रियः॥ अक्रूरः सुषुवे तस्मात् श्वफल्काद्भूरिदक्षिणः॥ उपमद्गुस्तथा मद्गुर्मृदरश्चारिमेजयः॥ अरिक्षिपस्तथा क्षेपः शत्रुघ्नोथारिमर्द्दनः॥ धर्मभृद्यतिधर्मा च धर्मो जाम्बस्तथांधकः॥ आवाहप्रतिवाहौ च सुंदरी च वरांगना॥ अक्रूरेणोग्रसेनायां स्वगायां कुरुनंदन॥ प्रसेनश्चोग्रसेनश्च जज्ञाते देववर्चसौ॥ चित्रकस्याभवन्पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च॥ अश्वग्रीवोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ॥ अरिष्टनेमिरश्वश्च सुधर्मा धर्मभृत्तथा॥ सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ॥ अश्मक्यां जनयामास शूरं वै देवमीढुषः॥ महिष्यां जज्ञिरे शूराद्भोज्यायां पुरुषा दश॥ वसुदेवो महाबाहुः

र्द्धमानकदुंदुभिः।जज्ञेजस्यप्रसूतस्यदुंदुभ्यःप्राणदन्दिवि।आनकानांचसंह्लादःसुमहानभवद्दिवि
पपातपुष्पवर्षंचशूरस्यभवनेमहत।मनुष्यलोकेकृत्स्नेस्मिन्रूपेणाप्रतिमोभुवि।यस्यासीत्पुरु
षाग्र्यस्यकांतिश्चंद्रमसोयथा।देवभागस्ततोजज्ञे।ततोदेवश्रवाःपुनः।अनाधृष्टिःकनकदोव-
त्समालवगृंजिमः।श्यामःशमीकोगंडूषःपंचचास्यवरांगनाः।पृथुकीर्तिःपृथाचैवश्रुतदेवाश्रु
तश्रवाः।राजाधिदेवीचतथापंचैतावीरमातरः।कृतस्यश्रुतदेवायांमगधःसुषुवेनृप।श्रुतश्रवा
यांचैद्यश्चशिशुपालोमहाबलः।हिरण्यकशिपुर्योसौदैत्यराजोऽभवत्पुरा।पृथुकीर्त्यांसंजज्ञे
तनयोवृद्धशर्मणः।करूषाधिपतिर्वीरोदंतवक्रोमहाबलः।पृथांदुहितरंचक्रेकुंतीतांपांडु
रावहत।शूरःसख्योऽथवृद्धायकुंतिभोजायतांददौ।तस्मात्कुंतीतिविख्याताकुंतिभोजात्मजा
शुभा।यस्यांसधर्मात्मजज्ञेधर्माज्जज्ञेयुधिष्ठिरः।भीमसेनस्तथावायोरिंद्राच्चैवधनंजयः।लोकप्र ७२
तिहितोवीरःशक्रतुल्यपराक्रमः।अनमित्रात्शिनिर्जज्ञेकनिष्ठाद्वृष्णिनंदनात।सेनयःस-

त्यकस्तस्माद्युयुधानश्चसात्यकिः।उद्धवोदेवभागस्यमहाभागःसुतोऽभवत्।पंडितानांपरंप्राहुर्देवश्र
वसमुद्भवं।अश्मक्यांप्राप्तवान्पुत्रमनाधृष्टिर्यशस्विनं।निवृत्तशत्रुंशत्रुघ्नंतदेवाव्यजायत।श्रुतदेवा
प्रजातस्तुनैषादिर्यःप्रतिश्रुतः।एकलव्योमहाराजनिषादैःपरिवर्द्धितः।वत्सायतेत्वपुत्रायवसुदे
वःप्रतापवान्।अद्भिर्ददौसुतंवीरंशौरिःकौशिकमौरसं।गंडूषायत्वपुत्रायविष्वक्सेनोददौसुता
चारुदेष्णंसुचारुंचपंचालंकृतलक्षणं।असंग्रामेणयोवीरोनावर्त्ततिकदाचन।रौक्मिणेयोम
हाबाहुःकनीयान्भरतर्षभ।वायसानांसहस्राणियंयांतंपृष्ठतोऽन्वयुः।चारुमांसानिजाद्याभिचा
रुदेष्णहतानिच।तंतिलसंतिपालश्चसुतौकनकदस्यतु।वीरश्चाश्वहनुश्चैववीरौतावथगृंजिमौ
श्यामपुत्रःसुमित्रस्तुनैषादिर्यःपरिश्रुतः।जुगुप्समानोभोजत्वाद्राज्यंस्वमवापसः।अजातशत्रुःश
त्रूणांजज्ञेतस्यविनाशनः।वसुदेवसुतान्वीरान्कीर्त्तयिष्यामितान्शृणु।वृष्णेस्त्रिविधमुत्पन्नंवंश
त्रा।एवंमहौजसंधारयन्विपुलंवंशंनानार्थैरिहयुज्यते।। ।।इतिखिलेषुहरिवंशे।।वैशंपायनउ
वाच।।याःपत्न्योवसुदेवस्यचतुर्दशवरांगनाः।पौरवीरोहिणीनाममदिराचतथापरा।वैशाखीवत

थानन्दासुनाम्नीनवपंचमी।।सहदेवात्वंतिदेवाश्रीदेवादेवरक्षिता।।वृकदेव्युपदेवीचदेवकीचापिसप्तमी।।सुत
नुर्द्धानवीचैवतथाहृपरिचारिके।।पौरवीरोहिणीनामवाल्हीकस्यात्मजाऽभवत्।।ज्येष्ठापत्नीमहाराजदयि
तानकदुंदुभेः।।लेभेज्येष्ठसुतंराममत्रारणंशठमेवच।।दुर्द्दमंदमनंश्रुभ्रंपिंडारकमुशीनरं।।चित्रानामकु
मारीचरोहिणीतनयानव।।चित्रासुभद्रेतिपुनर्विख्याताकुरुनंदन।।वसुदेवाच्चदेवक्यांजज्ञेशौरिर्महा
यशाः।।रामाचनिशठंजज्ञेरेवत्यादयितःसुतः।।सुभद्रायांरथीपार्थादभिमन्युरजायत।।अक्रूरात्काशिक
न्यायांसत्यकेतुरजायत।।वसुदेवस्यभार्यासुमहाभागासुसप्तसु।।जेपुत्राजज्ञिरेशूरानामतस्तान्निबो
धमे।।भोजश्चविजयश्चैवशांतिदेवीसुतावुभौ।।वृकदेवःसुनामायांगदश्चास्याःसुतावुभौ।।अगावहंमहा
त्मानंवृकदेवीव्यजायत।।कन्यात्रिगर्त्तरायस्यभर्त्ताचशिशिरायणः।।जिज्ञासांपौरुषेचक्रेनचस्कंदेऽथ
पौरुषं।।कृष्णायससमयप्रख्यावर्षेद्वादशकेतथा।।मिथ्याभिशप्तोगार्ग्यस्तुमन्युनाभिसमीरितः।।गोपक
न्यामुपादायमैथुनायोपचक्रमे।।गोपालीचाप्सरास्तस्यगोपस्त्रीवेषधारिणी।।धारयामासगार्ग्यस्यगर्भंदुर्द्धरं ७३
गर्भमच्युतं।।मानुष्यांगर्ग्यभार्यायांनियोगाच्छूलपाणिनः।।सकालयवनोनामजज्ञेराजामहाबलः।।वृ

षपूर्वार्द्धकायास्तमवहन्वाजिनोरणे।।अपुत्रस्यसराज्ञस्तुववृधेंऽतःपुरेशिशुः।।यवनस्यमहाराजसका
लयवनोऽभवत्।।सयुद्धकामोनृपतिःपर्यपृच्छद्द्विजोत्तमान्।।वृष्ण्यंधककुलंतस्यनारदोऽकथयत्प्र
भुः।।अक्षौहिणीभिःसैन्यस्यमथुरामभ्यगात्तदा।।दूतंचप्रेषयामासवृष्ण्यंधकनिवेशने।।ततोवृष्ण्यंधकाः
कृष्णंपुरस्कृत्यमहामतिं।।समेतामंत्रयामासुर्यवनस्यभयात्तदा।।कृत्वाचनिश्चयंसर्वेपलायनपरायणाः
विहायमथुरांरम्यांमानयंतःपिनाकिनं।।कुशस्थलींद्वारवतींनिवेशयितुमीप्सवः।।इतिकृष्णस्यजन्मे
दंयःशुचिर्नियतेंद्रियः।।पर्वसुश्रावयेद्विद्वान्अनृणःससुखीभवेत्।। ।।इतिश्रीखिलेषुहरिवंशे।।।।
वैशंपायनउवाच।।क्रोष्टोरेवाभवत्पुत्रोवृजिनीवान्महायशाः।।वृजिनीवत्सुतश्चापिस्वाहस्तोवदतांवरः।।स्वाही
स्वाहिपुत्रोऽभवद्राजारुषद्गुर्वदतांवरः।।महाक्रतुभिरीजेयोविविधैराप्तदक्षिणैः।।ततःप्रसूतिमिच्छ
न्वैरुषद्गुःसोऽन्यमात्मजं।।जज्ञेचित्ररथस्तस्यपुत्रःकर्मभिरन्वितः।।आसीच्चैत्ररथिर्वीरोयज्वाविपुलद
क्षिणः।।शशबिंदुःपरंवृत्तंराजर्षीणामनुष्ठितः।।पृथुश्रवाःपृथुयशाराजासीच्छाशबिंदुजः।।शंसंतिचपुरा
णज्ञाःपार्थश्रवसमंतरं।।अंतरस्यसुयज्ञस्तुसुयज्ञोतनयोऽभवत्।।उषतोयज्ञमखिलं।।स्वधर्मेसुखतांवरः

शिवाच्चुरभवत्पुत्र उषतः शत्रुतापनः। मरुतस्तस्य तनयो राजर्षिरभवन्नृप। मरुतोऽलभत श्रेष्ठं सुतं कंबलबर्हिषं
च कालेऽरविपुलं धर्ममेमर्षी सत्यनागियात्। सतं प्रसवमिछन्वै सुतं कंबलबर्हिषः। बभूव रुक्मकवचं
सुतः प्रसवतस्ततः। निहत्य रुक्मकवचः शतं कवचिनां रणे। धन्विनां निशितैर्बाणैरवाप श्रियमुत्तमां। जज्ञे
च रुक्मकवचात्पुत्रः परवीरहा। जज्ञिरे पंच पुत्रास्तु महावीर्याः पराजिताः। रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघ :
पालितो हरिः। पालितं च हरिं चैव विदेहेभ्यः पिता ददौ। रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मस्य संश्रयात्। ताभ्यां
प्रव्राजितो राजा ज्यामघोवसदाश्रमे। प्रशांतः स वनस्थस्तु ब्राह्मणेश्च प्रबोधितः। जगाम रथमास्थाय देशमन्यं
ध्वजी रथी। नर्मदाकूलमेकाकी नगरीं मृत्तिकावतीं। ऋक्षवंतं गिरिं जित्वा शुक्तिमत्यामुवास सः। ज्यामघ
स्याभवद्भार्य्या शैब्या बलवती सती। अपुत्रोऽपि च राजा सो नान्यां भार्य्यामविंदत। तस्य सहि जयायुद्धे तत्र कन्या
मवाप सः। भार्य्यामुवाच संत्रस्तः। स्नुषेति स नरेश्वरः। एतच्छ्रुत्वाब्रवीदेनं कस्य चेयं स्नुषेति वै। अब्रवीत्स्त
पश्चात्तु ज्यामघो राजसत्तमः। यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्य्येति जातनीः। उग्रेण तपसा तस्याः कन्यायाः साव ७४
ड्डायत। पुत्रं विदर्भं शुभगा सैव्या परिणिता सती। राजपुत्रौ तु विद्वांसौ स्नुषायां क्रथकैशिकौ। पश्चाद्विदर्भो

ऽजनयच्छूरौ रणविशारदौ। भीमो विदर्भस्य सुतः कुंतिस्तस्यात्मजोऽभवत्। कुंतेर्धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्र
तापवान्। धृष्टस्य जज्ञिरे शूरास्त्रयः परमधार्मिकाः। आवंतश्च दशार्हश्च बली विषहनश्च यः। दशार्हस्य सु
तो व्योमा व्योम्नो जीमूत उच्यते। जीमूतपुत्रो बृहतिस्तस्य भीमरथः सुतः। अथ भीमरथस्यासीत्पुत्रो नवरथस्त
था। तस्य चासीद्दृढरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः। तस्मात्करंभः कारंभिर्देवरातोऽभवन्नृपः। देवक्षत्रोऽभव
त्तस्य दैवक्षत्रिर्महायशाः। देवगर्भसमो जज्ञे देवक्षत्रस्य नंदनः। मधूनां वंशकृद्राजा मधुर्मधुरवाग
पि। मधोर्जज्ञे तु वैदर्भ्यां पुरुद्वान्पुरुषोत्तमः। माता जज्ञे तु वैदर्भ्यां भद्रवत्यां कुरूद्वह। ऐक्ष्वाकी चाभवद्भार्य्या
मात्त्वतस्तस्यामजायत सत्वसत्त्वगुणोपेतः। सात्वतां कीर्तिवर्द्धनः। इमां विसृष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य महात्मनः।
युज्येत परया प्रीत्या प्रजावांश्चभवत्सुतः।। इति खिलेषु हरिवंशे ज्यामघसृष्टिः।। वैशंपायन उवाच।। सत्व
तो सत्वसंपन्नात् कौशल्या जनयत्सुतान्। भजिनं भजमानं च दिव्यं देवावृधं नृपं। अंधकं च महावाहुं वृष्णि
च यदुनंदनं। तेषां च सर्गाश्चत्वारो विस्तरेणेह तान् शृणु। भजमानस्य संजन्या वाह्यका चोपवाह्यकाः। आ
स्तां भार्ये तयोस्तस्माज्जज्ञिरे बहवः सुताः। निमिश्च कृमिणश्चैव वृष्णिः शूरः पुरंजयः। एते बाह्यकस्रंजिन्यां भज

मानाहिजज्ञिरे। अधुना जिन्महस्राणि छता जिब्राथ दासकः। उपवाधकसंजन्यां मरुजमानाहिजज्ञिरे। यज्ञा
देववृधो राजा चचार विपुलं तपः। पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम स्यादिति निश्चितः। संयुज्यात्मानमेवं तु वर्णाशा
याजलं स्पृशन्। सदोपस्पृशतस्तस्य चकार प्रियमापगा। चिंतयाभिपरीता सा जगामैकविनिश्चयं। कल्या
णत्वान्नरपतेस्तस्य सा निम्नगोत्तमा। नाध्यगच्छत तां नारीं यस्यामेवंविधः सुतः। जायात तस्मात्स्वयं गत्वा न
वामस्य सहव्रता। अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः। वरयामास नृपतिं तामियेष च स प्रभुः। तस्या
मधत्त गर्भं स तेजस्विनमुदारधीः। अथ वासु सुवमासि दत्रामे सरितां वरा। पुत्रं सर्वगुणोपेतं वभ्रुं देवा
वृधान्नृपात्। अत्र वंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतं। गुणान्देवावृधस्यैव कीर्तयंतो महात्मनः। यथैव
शृणुमो दूरात्संपश्यामस्तथांतिके। वभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः। षष्टिश्च षट् च पुरुषाः सहस्रा
णि च सप्त च। एतेऽमृतत्वं संप्राप्ता वभ्रोर्देवावृधादपि। यज्ञा दानपतिर्धीमान्ब्रह्मण्यः सुदृढायुधः। तस्यान्व
वायः सुमहान्भोजा ये मार्तिकावताः। अंधकात्काश्यदुहिता चतुरो लभतात्मजान्। कुकुरं भजमानं च ७५
शमं कंवलवर्हिषं। कुकुरस्य सुतो धृष्णुर्धृष्णोस्तु तनयस्तथा। कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तनयोऽभव

जज्ञे पुनर्वसुस्तस्मादभिजित्तु पुनर्वसोः। तस्य वै पुत्रमिथुनं बभूवाभिजितः किल। आहुकश्चाहुकी चैव ख्या
तौ ख्यातिमतां वरौ। इमांश्चोदाहरंत्यत्र गाथां प्रति तमाहुकं। श्वेतेन परिवारेण किशोरप्रतिमो महान्।
अशीतिचर्मणा युक्तः स नृपः प्रथमं व्रजेत्। नापुत्रवान्नाशतदो नासहस्रशतायुषः। नाशुद्धकर्मा
नायज्वा यो भोजमभितो व्रजेत्। पूर्वस्यां दिशि नागानां भोजस्य प्रययुः किल। सोपासंगानुकर्षाणां ध्वजि
नां सवरूथिनां। रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि तथैव च। रूप्यकांचनकक्षाणां सहस्राणि दशैवं तु
व सहस्राणि उत्तरस्यां तथा दिशि। आभूमिपालान्भोजांस्तान्तिष्ठत्किंकिणीकिनः। आहुकं चाप्य
वंतिभ्यः स्वसारं ददुरंधकाः। आहुकस्य तु काश्यायां द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः। देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसम।
वुभौ। देवकस्याभवन्पुत्राश्चत्वारस्त्रिदशोपमाः। देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः। कुमार्यः सप्त
स्यासन्वसुदेवाय ता ददौ। देवकी शांतिदेवा च सुदेवा देवरक्षिता। वृकदेव्युपदेवी च सुनाम्नी चैव सप्त
मी। नवोग्रसेनस्य सुतास्तेषां कंसस्तु पूर्वजः। न्यग्रोधश्च सुनामा च कंकः शंकुश्च भूमिपः। राष्ट्रपालोऽथ
सुतनुरनाधृष्टिश्च पुष्टिमान्। एषां स्वसारः पंचासन् कंसा कंसवती तथा। सुतनू राष्ट्रपाली च कंका चैव वरांग

नाः॥ उग्रसेनः सह पत्न्या व्याख्यातः कुकुरोद्भवः। कुकुराणामिमं वंशं धारयन्नमितौजसां। आत्मनो वि
पुलं वंशं प्रजावानाप्नुयान्नरः॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ भजमानस्य पुत्रोऽथो-
रथमुख्यो विदूरथः। राजाधिदेव्याः शूरस्तु विदूरथसुतोऽभवत्। राजाधिदेवपुत्राश्च जज्ञिरे वीर्यवत्तराः
दत्तानुदत्तौ बलिनौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः। शमी दण्डशर्मा च दन्तशत्रुः शत्रुजित्। श्रवणा च श्रविष्ठा
च स्वसारौ संबभूवतुः। शमीपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः। स्वयंभोजः स्वयंभोजाद्धृदिकः संबभू
व ह। तस्य पुत्रा बभूवुर्हि सर्वे भीमपराक्रमाः। कृतवर्माग्रजस्तेषां शतधन्वा तु मध्यमः। देवार्हश्च नराख्य
श्च भिषग्वैतरणश्च यः। सुदान्तश्च विदान्तश्च निःकामः कामदंभकः। देवार्हस्य तु पुत्रोऽभूद्विद्वान्कंबलब
र्हिषः। असमौजास्तथा वीरो नासमौजाश्च तावुभौ। अजातपुत्राय सुतान्प्रददावसमौजसे। सुदंष्ट्रं
च सुचारुं च कृष्णमित्यन्धकास्त्रयः। गांधारी चैव माद्री च क्रोष्टुभार्ये बभूवतुः। गांधारी जनयामास अनि
मित्रं महाबलं। माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुषं। अनमित्रमभित्राणां जेतारमपराजितं। अन ७५
मित्रसुतो निघ्नो निघ्नतो द्वौ बभूवतुः। प्रसेनश्चाथ सत्राजिच्छत्रुसेनाजितावुभौ। प्रसेनो द्वारवत्यां

तु निवसत्यां महामणिं दिव्यं स्यमन्तकं नाम सूर्यादुपलब्धवान्। तस्य सत्राजितः सूर्यः सखा प्राणसमो
ऽभवत्। स कदाचिन्निशापाये रथेन रथिनां वरः। तोयकूलमुपस्प्रष्टुमुपस्थातुं ययौ रविं। तस्योप
तिष्ठतः सूर्यो विवस्वानग्रतः स्थितः। अस्पष्टमूर्तिर्भगवांस्तेजोमण्डलवान्प्रभुः। अथ राजा विवस्वन्त
मुवाच स्थितमग्रतः। यथैव व्योम्नि पश्यामि सदा त्वां ज्योतिषां पते। तेजोमण्डलिनं देवं तथैव च पुरः
स्थितं। को विशेषोऽस्ति मे तत्र सख्येनोपगतस्य वा। एतच्छ्रुत्वा तु भगवान्मणिरत्नं स्यमन्तकं। स्वकं
ठादवमुच्यैकान्ते न्यबध्नाद्विभुः। ततो विग्रहवन्तं तं ददर्श नृपतिस्तदा। प्रीतिमानथ तं दृष्ट्वा मुहू
र्तं कृतवान्कथां। तमभिप्रस्थितं भूयो विवस्वन्तं स सत्राजित्। लोकान्भासयसे यस्मात्तं त्वमेव सततं प्र
भो। तदेतन्मणिरत्नं वै मे भगवन्दातुमर्हसि। ततः स्यमन्तकमणिं दत्तवान्स तु भास्करः। स तमाबध्य
नगरं प्रविवेशाथ महीपतिः। तं जनाः पर्यधावन्त सूर्योऽयं गच्छतीति ह। पुरीं विस्मापयित्वाथ राजा-
न्तःपुरं तथा। तत्प्रसेनजिते दिव्यं मणिरत्नं स्यमन्तकं। ददौ भ्रात्रे नरपतिः प्रेम्णा सत्राजिदुत्तमं। सम

णीं स्यंदते रुक्मं हत्त्यंधकिनिवेशने। कालवर्षीव पर्जन्यो न च व्याधिभयं भवेत्। लिप्सां चक्रे प्रसेनात्तु मणि
रत्नं स्यमंतकं। गोविंदो न च तं लेभे शक्तोपि न जहार ह। कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः। स्यमं
तककृते सिंहाद्वधं प्राप्य वनेचरात्। अथ सिंहं प्रधावंतमृक्षराजो महाबलः। निहत्य मणिरत्नं तदादाय
बिलमाविशत्। ततो वृष्ण्यंधकाः कृष्णं प्रसेनवधकारणात्। प्रार्थनां तां मणेर्बुद्ध्वा सर्व एव शशंकिरे। स शं
क्यमानो धर्मात्मा नकारी तस्य कर्मणः। आहरिष्ये मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं ययौ। यत्र प्रसेनो मृगयां
अचरत्तत्र चाप्यथ। प्रसेनस्य पदं गृह्य पुरुषैराप्तकारिभिः। ऋक्षवंतं गिरिवरं विंध्यं च गिरिमुत्तमं। अन्वे
षयन्परिश्रांतः स ददर्श महामनाः। साश्वं हतं प्रसेनं च नाविंदच्चैव तं मणिं। अथ सिंहः प्रसेनस्य शरीर-
स्याविदूरतः। ऋक्षेण निहतो दृष्टः पादैरृक्षस्य सूचितः। पादैरन्वेषयामास गुहां ऋक्षस्य माधवः। मह
दृक्षबिले वाणीं शुश्राव प्रमदेरितां। धात्र्या कुमारमादाय सुतं जांबवतो नृप। क्रीडयंत्या मणि
ना मा रोदीरित्यथेरितां। ॥धात्र्युवाच॥ सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जांबवता हतः। सुकुमारक मा रोदीस्तव ७६
ह्येष स्यमंतकः। व्यक्तीकृतश्च शब्दः स तूर्णं बिलमाविशत्। प्रविश्य चापि भगवांस्तदृक्षबिलमंजसा। स्था

पयित्वा बिलद्वारि यदूंल्लांगलिना सह। शार्ङ्गधन्वा बिलस्थं तं जांबवंतं ददर्श ह। युयुधे वासुदेवस्तु बिले
जांबवता सह। बाहुभ्यामेव गोविंदो दिवसानेकविंशतिं। प्रविष्टे तु बिलं कृष्णे वसुदेवपुरस्सराः। पुनर्द्वा
रवतीमेत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन्। वासुदेवस्तु निर्जित्य जांबवंतं महाबलं। लेभे जांबवतीं कन्यामृक्षराजस्य
सम्मतां। मणिं स्यमंतकं चैव जग्राहात्मविशुद्धये। अनुनीय ऋक्षराजानं निर्ययौ च ततो बिलाद्द्वारका
मगमत्कृष्णः सविनीतः पुरःसरैः। एवं स मणिमाहृत्य विशोध्यात्मानमच्युतः। ददौ सत्राजिते तं वै सर्वया
दवसंसदि। एवं मिथ्याभिशस्तेन कृष्णेनामित्रघातिना। आत्मा विशोधितः पापाद्विनिर्जित्य स्यमंतकं। स
त्राजितो दश त्वासन् भार्यास्तासां शतं सुताः। ख्यातिमंतस्त्रयस्तेषां भंगकारस्तु पूर्वजः। वीरो वातपतिश्चैव उ
पस्वावांस्तथैव च। कुमार्यश्चापि तिस्रो वै दिक्षु ख्याता नराधिप। सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्र
ता। तथा प्रस्वापिनी चैव भार्यां कृष्णाय तां ददौ। सभाक्षो भंगकारिस्तु नारेयश्च नरोत्तमः। यज्ञाते गुणसं
पन्नौ विश्रुतौ गुणसंपदा। माद्र्याः पुत्रस्य संजज्ञे वृष्णिपुत्रो युधाजितः। जज्ञाते तनयौ वृष्णेः स्वफल्कश्चित्र
कस्तथा। स्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविंदत। गांदिनी नाम तस्याथ गाः सदा प्रददौ पिता। तस्यां ज

त्रैतदावीरः श्रुतवानिनिनारत। अक्रूरोऽथ महानागो यज्ञो विपुलदक्षिणः। उपमद्गुस्तथा मद्गुर्मृद्गुरश्च।
रिमर्दनः। गिरिक्षिपस्तथा दोपः शत्रुहा वारिमेजयः। धर्मवृद्धश्चापि धर्मात्मा गृध्रमोजो लकस्तथा। सु
वाहुः प्रतिवाहुश्च सुंदरीच वरांगना। विश्रुता सांवमहिषी कन्या चास्य वसुंधरा। रूपयौवनसंपन्ना
सर्वसत्वमनोहरा। अक्रूरेणोग्रसेन्यां तु द्वौ सुतौ कुरुनंदन। सुदेवश्चोपदेवश्च जज्ञाते देववर्चसौ। चि
त्रकस्यानवसुताः पृथुर्विपृथुरेव च। अश्वग्रीवः सुवाहुश्च सुपार्श्वकगवेषिणौ। अरिष्टनेमस्तस्य सुता
धर्माधर्मैन्द्र एव च। सुवाहुर्वहुवाहुश्च श्रविष्ठा श्रवणा स्त्रियौ। इमां मिथ्याभिशस्तिं यः कृष्णस्य समुदा
हृतां। वेद मिथ्याभिशापास्तं न स्पृशंति कदाचन॥ ॥इति खिले पुहरिवंशे स्यमंतकप्रत्याख्यानं॥ ॥
वैशंपायन उवाच॥ यत्तत्सत्राजिते लब्धो मणिरत्नं स्यमंतकं। ददावाहरयामास वक्रुकेशतधन्व
ना। सदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिंदितां। अक्रूरांतरमन्विच्छन्मणिं चैव स्यमंतकं। सत्राजि
तं ततो हत्वा शतधन्वा महाबलः। रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान्। अक्रूरस्तु तदा रत्नमा ७७
दाय नरतर्षभ। समयं कारयांचक्रे नावेद्योऽहं त्वयेत्युत। वयमभ्युपपत्स्यामः कृष्णेन त्वां प्रधर्षितं। म

माद्य द्वारका सर्वा वशे तिष्ठत्यसंशयं। हते पितरि दुःखार्ता सत्यभामा यशस्विनी। प्रययौ रथमारुह्य नगरं वा
रणावतं। सत्यभामाथ तद्वृत्तं भोजस्य शतधन्वनः। भर्तुर्निवेद्य दुःखार्ता पार्श्वस्थाश्रूण्यवर्त्तयत। पांड
वानां तु दग्धानां हरिः कृत्वोदकं तथा। कुल्यार्थे चापि पांडूनां नियोजयत सात्यकिं। ततस्त्वरितमागत्य द्वा
रकां मधुसूदनः। पूर्वजं हलिनं श्रीमानिदं वचनमब्रवीत्। हतः प्रसेनः सिंहेन सत्राजिच्छतधन्वना। स्यमं
तकस्स मागामी तस्य प्रभुरहं प्रभो। तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महाबलं। स्यमंतको महाबाहो अस्माकं
स भविष्यति। ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं भोजकृष्णयोः॥ शतधन्वा ततोऽक्रूरमवैक्षत्सर्वतो दिशं। संरब्धौ
तावुभौ दृष्ट्वा तत्र भोजजनार्दनौ। शक्तोपि शाठ्याद्धार्दिक्यं नाक्रूरोऽभ्युपपद्यत। अपयाने ततो बुद्धिं भोज
श्चक्रे तथा हितः। योजनानां शतं साग्रं हयया प्रत्यपद्यत। विख्यातहृदया नाम सतत्या जनगामिनी
भोजस्य वडवा राजन् यया कृष्णमयोधयत। क्षीणां जवेन हृदयामध्वनः शतयोजने। दृष्ट्वा रथस्य स्वं वृद्धिं
शतधन्वानमार्द्दयत्। ततस्तस्या हयायास्तु श्रमाद्दुःखाच्च भारत। खमुत्पेतु रथप्राणाः कृष्णो राममथा
ब्रवीत्। तिष्ठस्वेह महाबाहो दृष्टदोषा हया मम। पद्भ्यां गत्वा हरिष्यामि मणिरत्नं स्यमंतकं। पद्भ्यामेव

ततो गत्वा शतधन्वानमच्युतः। मिथिलामभितो राजन् जघान परमास्त्रवित्। स्यमंतकं न चापश्यद्धत्वा
भोजं महाबलं। निवृत्तं चाब्रवीत्कृष्णं रत्नं देहीति लांगली। नास्तीति कृष्णश्चोक्तो वै ततो रामो रुषान्वितः
धिक्शब्दमसकृत्कृत्वा प्रत्युवाच जनार्दनं। भ्रातृत्वान्मर्षयाम्येष स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहं। कृत्यं न मे द्वारक
या न त्वया न च वृष्णिभिः। प्रविवेश ततो रामो मिथिलामरिमर्दनः। सर्वकामैरुपहृतैर्मैथिलेनाभिपूजि
तः। एतस्मिन्नेव काले तु बभ्रुर्मतिमतां वरः। नानारूपान्क्रतून्सर्वानाजहार निरर्गलान्। दीक्षाम
यं स कवचं रक्षार्थं प्रविवेश ह। स्यमंतककृते राजा गांदीपुत्रो महायशाः। अथ रत्नानि चान्यानि द्रव्या
णि विविधानि च। षष्टिं वर्षाणि धर्मात्मा यज्ञेष्वेव न्ययोजयत्। अक्रूरयज्ञा इति ते ख्यातास्तस्य महात्मनः
बह्वन्नदक्षिणाः सर्वे सर्वकामप्रदायिनः। अथ दुर्योधनो राजा स गत्वा मिथिलां प्रभुः। गदाशिक्षां ततो
दिव्यां बलभद्रादवाप्तवान्। प्रसाद्य तु ततो रामो वृष्ण्यंधकमहारथैः। आनीतो द्वारकामेव कृष्णेन च महा
त्मना। अक्रूरस्त्वंधकैः सार्द्धमयायात्पुरुषर्षभ। हत्वा सत्राजितं युद्धे सहबंधुं महाबली। ज्ञातिभेदभ ७८
या कृष्णस्तमुपेक्षितवानथ। अपयाते तथाऽक्रूरे नावर्षत्पाकशासनः। अनावृष्ट्या तदा राष्ट्रमभवद्

बहुधा कृशं। ततः प्रसादयामासुरक्रूरं कुक्कुरांधकाः। पुनर्द्वारवतीं प्राप्ते तस्मिन्दानपतौ तदा। प्रववर्ष सहस्रा
क्षः कक्षे जलनिधेस्तथा। कन्यां च वासुदेवाय स्वसारं शीलसंमतां। अक्रूरः प्रददौ धीमान्प्रीत्यर्थं कुरु
नंदन। अथ विज्ञाय योगेन कृष्णो बभ्रुगतं मणिं। सभामध्यगतं प्राह तमक्रूरं जनार्दनः। यत्तद्रत्नं मणिवरं
तव हस्तगतं विभो। तत्प्रयच्छस्व मानार्ह मयि मानार्यकं कृथाः। षष्टिवर्षे गते काले यद्रोषोऽभून्ममान
घ। स संरूढोऽसकृत्प्राप्तस्ततः कालात्ययो महान्। ततः स कृष्णवचनात्सर्वसात्वतसंसदि। प्रददौ तं मणिं
बभ्रुरक्लेशेन महामतिः। ततस्तमार्जवात्प्राप्तं बभ्रोर्हस्तादरिंदमः। ददौ हृष्टमनाः कृष्णस्तं मणिं बभ्रवे पुन :
स कृष्णहस्तात्संप्राप्तं मणिरत्नं स्यमंतकं। आबध्य गांदिनीपुत्रो विरराजांशुमानिव॥ ॥इति खिलेषु हरिवं
शे सोमवंशसमुद्भवः॥ ॥जनमेजय उवाच॥ प्रादुर्भावान्पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः। सतां कथयता
मेवं वाराह इति नः श्रुतं। न जाने तस्य चरितं न विधिं नैव विस्तरं। न कर्मगुणसंतानं न हेतुं न मनीषि
तं। किमात्मको वराहः स का मूर्त्तिः का च देवता। किमाचारः प्रभावो वा किं वा तेन पुरा कृतं। यज्ञार्थं स
मवेतानां मिषतां च द्विजन्मनां। महावाराहचरितं कृष्णद्वैपायनेरितं। यथा नारायणो ब्रह्मन्वाराहं रूप

मास्थितः। दंष्ट्रया गां समुद्धृष्टा भुजहारारिसूदनः॥ विष्णुरेणेव कर्म्माणि कुशलस्यारिपुघातनः। श्रोतुमिच्छामि शे
षाणि हरेः कुशलस्य धीमतः। कर्म्मणा मानुषेणैव प्राकृतेनाव्ययेविना॥ याचास्य प्रकृतिर्ब्राह्मी तां व्या-
ख्यातु महेसि। कथं च भगवान् विष्णुः सुरेशो रिपुसूदनः। वसुदेवकुले धीमान् सोवासुदेवत्वमागतः। अम
रैरावृतं पुण्यं पुण्यकृद्भिरलंकृतं। देवलोकं समुत्सृज्य मर्त्यलोकमिहागतः। देवमानुषयोर्नेता ह्यनुर्वाश्च
नवा विष्णुः किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये संनियोजत। यश्चक्रं वर्त्तयत्येको मानुषाणां मनोमयं। मानुष्ये स क
थं बुद्धिं चक्रे चक्रभृतां वरः। गोपायनं यः कुरुते जगतः सर्वलौकिकं। स कथं गां गतो देवो विष्णुर्गोपत्वमा
गतः। महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार ह। श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृतः। येन लोकान् क्रमै
र्जित्वा त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेप्सया। स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गाः प्रभवास्त्रयः। योऽन्तकाले जगत्पीत्वा कृ
त्वा तोयमयं वपुः। लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यपादृश्यपनवर्त्तनः। यः पुराणः पुराणात्मा वाराहं रूपमास्थितः। वि ७२
षाणाग्रेण वसुधामुज्जहारारिसूदनः। यः पुरा पुरुहूतार्थे त्रैलोक्यमिदमव्ययं। जिगाय ददौ वसुमतीं सुरा
णां सुरसत्तमः। येन सैंहं वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत्पुनः। पूर्वं दैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुर्हतः। यः पुरा

ध्वनलोऽर्ण्णवाग्निर्वा संवर्त्तको विभुः। पातालस्थोऽर्णवगते पपौ तोयमयं हविः। सहस्रशिरसं चैव सहस्रांशु
सहस्रवसः। सहस्रचरणं देवं यमाहुर्वै युगे युगे। नाभ्यरण्यां समुत्पन्नं यस्य पैतामहं गृहं। एकार्णवगते
लोके नष्टे स्थावरजंगमे। येन ते निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये। सर्वदेवमयं कृत्वा सर्वायुधमयं
वपुः। गरुडस्थेन चोन्मत्तः कालनेमिर्निपातितः। निर्जितश्च महादैत्यस्तारकश्च महासुरः। उत्तरान्तं स
मुद्रस्य क्षीरोदस्यामृतोदधेः। यः शेते शाश्वतं योगमास्थाय तिमिरं महत्। सुरारणी गर्भमधत्त दिव्यं तपः
प्रकर्षाद् दितिः पुरा। यां शक्रं च यो दैत्यमणावरूहं गर्भो वधनेन कृतं चकार। पदानि यो लोकमयानि
कृत्वा चकार दैत्यान् सलिलाशयस्थान्। कृत्वा च देवांश्चक्रे सुरेशं त्रिदशाधिपत्ये। पात्राणि दक्षिणा
दीक्षां चमसोलूखलानि च। गार्हपत्येन विधिना अन्वाहार्येण कर्म्मणा। अग्निमाहवनीयं च वेदीं चै
व कुशांस्रुचं। प्रोक्षणीयं ध्रुवं चैव आवभृथ्यं तथैव च। आश्राद्धानि त्रीणि यश्चक्रे हव्यः कव्यप्रदान् मखे।
हव्यादांश्च सुरान् यज्ञे कव्यादांश्च पितॄनपि। भागार्थे मंत्रविधिना यश्चक्रे मंत्रकर्म्मणा। यूपान् समित्सु
शं सोमं पवित्रान् परिधीनपि। याज्ञीयानि च द्रव्याणि यज्ञांश्च सचयानलान्। सदस्यान् यजमानांश्च मेधा

दीवक्रतन्तमान्‌। विचनाय पुरा सर्वं पारमेष्ठ्येन कर्म्मणा। युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपरिक्रमान्‌। क्षणा लवाश्च का
ष्ठाश्च कलास्त्रैकाल्यमेव च। मुहूर्त्तास्तिथयो मासाः पक्षाः संवत्सरास्तथा। ऋतवः कालयोगाश्च प्रमाणं त्रिविधं
त्रिषु। आयुःक्षेत्राण्युपचयो लक्षणं रूपसौष्ठवं। त्रयो वर्णास्त्रयो लोकास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः। त्रैकाल्यं त्री
णि कर्म्माणि त्रयो पापा त्रयो गुणाः। सृष्टा लोकास्त्रयो ऽनन्ता येनानन्तेन वर्त्मना। सर्वभूतगणाः सृष्टाः सर्वभू
तगुणात्मका। ह्याम्यामिंद्रियसर्वेण योगेन रमते च यः। गतागतिर्न्यायेनेता सर्वत्रउ गतीश्वरः। यो गतिर्यो
गयुक्तानामगतिः पापकर्म्मणां। चातुर्वर्ण्यप्रभवश्च चातुर्होत्रस्य रक्षिता। चातुर्विद्यस्य वेत्ता च चातुराश्र
मसंश्रयः। दिगंतरो नभो भूमिर्वायुरापो विभावसुः। चंद्रसूर्यसमज्योतिर्योगांशः क्षणदान्तकश्च यः परं
श्रूयते ज्योतिर्यः परं श्रूयते तपः। यः परं प्राकृतः परं यः परः परमात्मवान्‌। आदित्यादिस्तु यो देवो यश्च दैत्यान्त-
को विभुः। युगान्तेष्वन्तको यश्च यश्च लोकान्तकारकः। सेतुर्यो लोकसेतूनां मेध्यो यो मेध्यकर्म्मणां। वेद्यो यो
वेदविदुषां प्रभुर्यः प्रभवात्मनां। सोमभूतश्च सौम्यानां अग्निभूतो ऽग्निवर्चसां। मानुषाणां मनोभूतस्त
पसां च तपस्विनां। विनयो नयवृत्तानां तेजस्तेजस्विनामपि। स्वर्गकारश्च सर्गाणां लोकहेतुरनुत्तमः। ८०

विग्रहो विग्रहार्हाणां गतिर्गतिमतामपि। आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो हुताशनः। देवा हुताशनप्राणाः प्रा
णो ऽग्नेर्मधुसूदनः। रसात्तु शोणितं संभूतिः शोणितान्मांसमुच्यते। मांसान्मेदसो जन्म मेदसो ऽस्थीनि चोच्य
ते। अस्थ्नो मज्जा संभवति ततः शुक्रं प्रवर्त्तते। शुक्राद्गर्भः सम्भवत्य समूलेन कर्म्मणा। तत्रापां प्रथमो भागः
स सौम्यो राशिरुच्यते। गर्भोष्मा संभवो ज्ञेयो द्वितीयो राशिरुच्यते। शुक्रं सोमात्मकं विद्यादार्त्तवं पावकात्म
कं। भावा रसात्मका ज्ञेया वीर्यं च शशिपावकैः। कफवर्गो भवेच्छुक्रं पित्तवर्गश्च शोणितं। कफस्य हृदयं स्थानं
पित्तं नाभ्यां प्रतिष्ठितं। देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्मृतं। नाभिकोष्ठान्तरं यत्तु तत्र देवो हुताशनः। म
नः प्रजापतिर्ज्ञेयः कफः सोमो विभाव्यते। पित्तमग्निः स्मृतमेतदग्निसोमात्मकं जगत्‌। एवं प्रवर्त्तितो गर्भो वर्द्धि
ते फेनितः। वायुः प्रवेशं संचक्रे संगतः परमात्मना। ततो ऽङ्गानि विसृजन्ति बिभर्ति परिवर्त्तयन्‌। स पंचधा श
रीरस्थो भिद्यते वर्त्तते पुनः। प्राणो ऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च। प्राणो ऽस्य प्रथमं स्थानं वर्णयन्परिवर्त्त
ते। अपानः पश्चिमं कायमुदानो ऽर्द्धं शरीरिणः। व्यानो व्यायच्छते येन समानः संनिवर्त्तते। भूतावाप्तिस्तत
स्य जायते इन्द्रियगोचरा। पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पंचमं। तस्येन्द्रियनिविष्टानि स्वं स्वं योगं प्रचक्र

रे। पार्थिवं देहमाकुर्वन्प्राणात्मानं च मारुतं। छिद्राण्याकाशयोनीनि जलस्रावं प्रवर्त्तते। ज्योतिश्चक्षु
र्धि तेजो ह्यात्मा तेषां यंता मनः स्मृतं। ग्रामाश्च विषयाश्चैव यस्य वीर्य्यात्प्रवर्त्तिताः। इत्येतान्पुरुषान्सर्वान्स
ज ल्लोकान्सनातनान्। कथं लोके नृधनेऽस्मिन्नरत्वं विष्णुरागतः। एष मे संशयो ब्रह्मन् एष मे विस्मयो
महान्। कथं गतिर्गतिमतामापन्नो मानुषीं तनुं। कृतान्तस्स्य संवस्य सर्वेषां चैव सत्तमः। श्रोतुमिच्छामि
विष्णोस्त्वद्धीनां तु यथाक्रमे। आश्चर्यं परमं विष्णुर्देवदैत्यैश्च कथ्यते। विष्णोरुत्पत्तिमाश्चर्यं ममाचक्ष्व
महामुने। एतदाश्चर्यमाख्यानं कथयस्व सुखावहं। प्रख्यातबलवीर्यस्य विष्णोरमिततेजसः। कर्म्मणा
श्चर्यभूतस्य विष्णोस्तत्त्वमिहोच्यते॥ ॥इति हरिवंशे प्रादुर्भावप्रश्नः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ प्रश्नभारो
महांस्तात त्वयोक्तः शार्ङ्गधन्विनः। यथाशक्ति प्रवक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं यशः। विष्णोः प्रभावश्रवणे दि
ष्ट्या ते मतिरुत्थिता। हंत विष्णोः प्रवृत्तिं च शृणु दिव्यां मयोरितां। सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणं च यत्। सहस्र
शिरसं देवं सहस्रकरमव्ययं। सहस्रजिह्वं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुं। सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभु
जमव्ययं। सवनं हवनं चैव हव्यं होतारमेव च। पात्राणि च पवित्राणि वेदीं दीक्षां चरुं चिरं। स्रुकुमामं ५९

BHAU DAJI MEMORIAL

स्रुग्भुमुशलं प्राग्वंशं दक्षिणायनं। अध्वर्य्युं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं सदः। यूपं समित्कुशं दर्वीं चमसोलूखल
नि च। प्रायश्चित्तानि चार्थं च स्थंडिलानि कुशास्तथा। मंत्रयज्ञवहं वह्निं भागं भागवहं च यत्। अग्रेभुजं सो
मभुजं हुतार्चिषमुदायुधं। आयुर्वेदविदो विप्रा यज्ञं तत्र प्रचक्षते। तस्य विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्सांकस्य धी
मतः। प्रादुर्भावाः सहस्राणि अतीतानि न संशयः। भूतश्चैव भविष्यन्ति एवमाह प्रजापतिः। यत्पृच्छसि महारा
ज पुण्यां दिव्यां कथामिमां। यदर्थं भगवान्विष्णुः सुरशत्रुनिषूदनः। देवलोकं समुत्सृज्य वसुदेवकुले
भवत्। तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः। वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं च महाद्युतेः। हितार्थं सुरमर्त्या
लो॰रू॰ नां प्रभवाय च वा विकृताः सर्वे भूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः। प्रादुर्भावान्प्रवक्ष्यामि पुण्यान्दिव्यगुणैर्यु
२ १ तान्। छंदसामीनिरुदारा निःश्वसिति निःसमलं गतान्। शुचिः प्रयत्नवान्भूत्वा निबोध जनमेजय। इदं पु
राणं परमं पुण्यं वेदैश्च समितं। हंत ते कथयिष्यामि विष्णोर्दिव्यां कथां शृणु। यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानि
र्भवति भारत। धर्मसंस्थापनार्थाय तदा संभवति प्रभुः। तस्यैका महाराज मूर्त्तिर्भवति सत्तम। नित्यं दिवि
ष्ठा या राजन्तपश्चरति दुश्चरं। द्वितीया चास्य शयने निद्रायोगमुपाययौ। प्रजासंहारसर्गार्थं किमध्यात्म

विचितकं।सृष्ट्वायुगसहस्रंयःप्रादुर्भवतिकार्यवान्।सर्वंयुगसहस्रेषुदेवदेवोजगत्पतिः॥पितामहोलोक
पालश्चंद्रादित्यौकृतात्मनः।देवाःसमर्पयश्चैवकश्चमहाबलः।वायुःसमुद्राःशैलाश्चतस्यदेहंसमाश्रि
ताः।सनत्कुमारश्चमहात्मनावामहाबुर्महात्मानगवान्प्रजाकरः।पुराणदेवोऽथपुराणिचक्रेप्रदीप्तवै
श्वानरतुल्यतेजाः।जेनचार्णवमध्यस्थोनष्टस्थावरजंगमे।नष्टदेवासुरगणेप्रनष्टोरगराक्षसे।योहकामा
धुकृहषौदानवौमधुकैटभौ।हतौप्रनवतातेनतयोर्हत्वामितस्वरं।पुराकमलनाभस्यस्वपनःसागरां
भसि।पुष्करेयत्रसंभूतादेवाःसर्षिगणाःपुरा।एषपौष्करकोनामप्रादुर्भावोमहात्मनः।पुराणंकथ्यतेयत्र
वेदश्रुतिसमाहितं।वाराहस्कश्रुतिमुखः।प्रादुर्भावोमहात्मनः।यत्रविष्णुःसुरश्रेष्ठोवाराहंरूपमास्थि
तः।महीसागरपर्यंतांसशैलवनकाननां।वेदपादोयूपदंष्ट्रःक्रतुहस्तश्चितीमुखः।अग्निजिह्वादर्भ
रोमाब्रह्मशीर्षोमहातपाः।अहोरात्रेक्षणोदिव्योवेदांगःश्रुतिभूषणः।आज्यनासःश्रुवःस्कंडःसाम
घोषस्वनोमहान्।धर्मसत्यमयःश्रीमान्क्रमविक्रमसत्कृतः।प्रायश्चित्तनखोवीरःपशुजानुर्महाबाहु
जः।उद्गातांत्रोहोमलिंगः।फलबीजमहौषधिः।वाय्वंतरात्मामंत्रस्फिग्विधिकृतःसोमशोणितः।[illegible] ८२
वेद

स्कंधोहविर्गंधिर्हव्यकव्यातिवेगवान्।प्राग्वंशकायोद्युतिमान्नानादीक्षाभिरन्वितः।दक्षिणाहृदयोयो
गीमहासत्रमयोमहान्।उपाकर्मोष्टरुचकः।प्रवर्ग्यावर्तभूषणः।नाना[illegible]पथोगुह्योपनिषदा
सनः।छायापत्नीसहायोवैमेरुशृंगइवोच्छ्रितः।महीसागरपर्यंतांसशैलवनकाननां।एकार्णवजले
मग्नांएकार्णवगतांप्रभुः।दंष्ट्रयायःसमुद्धृत्यलोकानांहितकाम्यया।सहस्रशीर्षदेवादिश्चकारपृथिवी
पुनः।एवंयज्ञवराहेणभूत्वाभूतहितार्थिना।उद्धृतापृथिवीसर्वासागरांबुधरापुरा।वाराहएषकथितो
नारसिंहमतःशृणु।यत्रभूत्वामृगेंद्रेणहिरण्यकशिपुर्हतः।पुराकृतयुगेराजन्सुरारिर्बलदर्पितः।दै
त्यानामादिपुरुषश्चकारतपउत्तमं।दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच।जलोपवासस्थश्चासीत्स्थान
मौनदृढव्रतः।ततःशमदमाभ्यांचब्रह्मचर्येणचानघ।ब्रह्माप्रीतिमनास्तस्यतपसानियमेनच।तंवै
स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्यभूपते।विमानेनार्कवर्णेनहंसयुक्तेनभास्वता।आदित्यैर्वसुभिःसाध्यैर्म
रुद्भिर्दैवतैरपि।रुद्रैर्विश्वसहायैश्चयक्षराक्षसकिन्नरैः।दिशाभिर्विदिशाभिश्चनदीभिःसागरैस्तथा
नक्षत्रैश्चमुहूर्तैश्चखेचरैश्चमहाग्रहैः।देवर्षिभिस्तपोवृद्धैःसिद्धैःसप्तर्षिभिस्तथा।राजर्षिभिःपुण्यतमैर्गं

धर्व्वैरप्सरोगणैः। चराचरगुरुः श्रीमान् वृतः सर्वैः सुरैस्तथा। ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत्। प्रीतो
ऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत। वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि॥ ॥हिरण्यकशिपुरुवाच
न देवासुरगंधर्वा न यक्षोरगराक्षसाः। न मानुषाः पिशाचा वा निहन्युर्मां कथंचन। ऋषयो वा न मां शा
पैः क्रुद्धा लोकपितामह। शपेयुस्तपसा युक्ता वर एतद्वृणोम्यहं। न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन
च। न शुष्केण न चार्द्रेण स्यान्न चान्येन मे वधः॥ पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनं। यो मां नाशयितुं श
क्तः स मे मृत्युर्भविष्यति। भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः। सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो
दश। अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः। धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः॥ ॥ब्रह्मोवा
च। एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः। सर्वान्कामानिमांस्तात प्राप्स्यसि त्वं न संशयः। एवमुक्त्वा तु भग
वान् जगामाकाशमेव च। वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं। श्रुत्वा देवा वरं दत्तं सलिलयोनिना
विभुं विज्ञापयामासुर्देवाः शक्रपुरोगमाः॥ ततो देवाश्च नागाश्च गंधर्वा मुनयस्तथा। वरप्रदानं श्रुत्वैव पिता
महमुपस्थिताः॥ ॥देवा ऊचुः॥ वरेणानेन भगवान् वधिष्यति स नोऽसुरः। तत्प्रसीदस्व भगवन् वधोऽ ८३

स्याभिविचिंत्यतां। भगवान्सर्वभूतानां स्वयंभूरादिकृद्विभुः। स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिर्ध्रुवः।
ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः। प्रोवाच भगवान्वाक्यं सर्वान्देवगणांस्तथा। अवश्यं त्रिद
शास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलं। तपसोऽन्ते स भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति। एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पंक
जसंभवात्। स्वानि स्थानानि दिव्यानि जग्मुस्ते वै मुदायुताः। लब्धमात्रे वरे चापि सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः। आश्रमेषु महाभागान्मुनीन्वै संशितव्रतान्। सत्यधर्मपरा
न्दांतान्पुरा धर्षितवांस्तु सः। देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः। त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वस
ति दानवः। यदा वरमदोन्मत्तो न्यवसद्दानवो दिवि। याज्ञीयान्कृतवान्दैत्यान्देवांश्चैवाप्ययज्ञियान्। तदा आदि
त्याश्च ततो रुद्रा विश्वेऽथ वसवस्तथा। शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलं। देवं यज्ञमयं ब्रह्म ब्रह्मदेवं सना
तनं। भूतं भव्यं भविष्यं च प्रभुं लोकनमस्कृतं। नारायणं प्रभुं देवाः शरण्यं शरणं गताः॥ ॥देवा ऊचुः॥ त्रा
यस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्भयात्। त्वं हि नः परमो देवस्त्वं हि नः परमो गुरुः। त्वं हि नः परमो धाता ब्र
ह्मादीनां सुरोत्तम। उत्फुल्लांबुजपत्राक्ष शत्रुपक्षक्षयावह। क्षयाय दितिवंशस्य शरणं त्वं भवस्व

नः॥ ॥विष्णुरुवाच॥ भयंत्यजध्वममराः अभयंवोददाम्यहं। तथैवत्रिदिवंदेवाः प्रतिपत्स्यथमाचिरं। एषतंस
गणंदैत्यंवरदानेनदर्पितं। अवध्यममरेंद्राणांदानवेंद्रंनिहन्म्यहं॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्त्वा
सभगवान्विसृज्यत्रिदशेश्वरान्। हिरण्यकशिपोराज्ञोनृतोजगामहरिःसभां। नरस्यकृत्वार्द्धतनुं
सिंहस्यार्द्धतनुंप्रभुः। नारसिंहेनवपुषापाणिंसंस्पृश्यपाणिना। जीमूतघनसंकाशोजीमूतघनवा
निस्वनः। जीमूतघनदीप्तौजाजीमूतइववेगवान्। दैत्यंसोतिवलंदृप्तंदृप्तशार्दूलविक्रमं। दृप्तैर्दैत्यग
१०प णैर्गुप्तंहतवानेकपाणिना। नृसिंहःकथितोह्येषवामनोऽपरः। यत्रवामनमाश्रित्यरूपंदैत्यविना पं
शनं। वलेर्बलवतोयज्ञेवलिनाविष्णुनापुरा। विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्याःक्षोभितास्तेमहासुराः॥ विप्रचि
त्तिःशिविःशंकुरयःशंकुस्तथैवच। अयःशिराअश्वशिराहयग्रीवश्चवीर्यवान्। वेगवान्केतुमानुग्रः
सोऽग्रव्ययोमहासुरः। पुष्करःपुष्कलश्चैवशाश्वोऽश्वपतिरेवच। प्रह्लादोऽश्वशिराःकुंभःसंह्रादोगगन
प्रियः। अनुह्रादोहरिहरौवराहःसंवरोऽहरः। शरभःशलभश्चैवकुपनःकोपनःक्रथः। बृहत्कीर्तिर्म ८४
हाजिह्वः। शंकुकर्णोमहास्वनः। दीर्घजिह्वोऽर्कनयनोमृदुचापोमृदुप्रियः। वायुर्यविष्ठोनमुचिःसंव

रोविष्वरोमहाश्चचंद्रहन्ताक्रोधहन्ताक्रोधवर्द्धनएवचकालकःकालकेयश्चवृत्रःक्रोधोविरोचनः। गविष्ठश्चप्र-
विष्टश्चप्रलंबनरकावुभौ। इंद्रतापनवातापीकेतुमांवलदर्पितः। असिलोमाप्रलोमाचवाष्कलःप्रमदोमदः
शृगालवदनःकरालःकेशिकापरः। एकाक्षश्चंद्रहाराहुःसंह्रादोमधुरस्वनः। शतघ्नीचक्रहस्ताश्चतथाप
रिघपाणयः। अश्ममयंत्रायुधोपेताभिंडिपालायुधास्तथा। शूलोलूखलहस्ताश्चपरश्वधधरास्तथा। पाशमुद्गर
हस्ताश्चतथामुशलपाणयः। महाशिलाप्रहरणाःशूलहस्ताश्चदानवाः। नानाप्रहरणाघोरानानावेषामहाज
वाः। कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्चशशोलूकमुखास्तथा। खरोष्ट्रवदनाश्चैववराहवदनास्तथा। भीमामकरवक्त्राश्चक्रो
ष्टुवक्त्राश्चदानवाः। आखुदर्दुरवक्त्राश्चघोरावृकमुखास्तथा। मार्जारगजवक्त्राश्चमहावक्त्रास्तथापरे। नक्रमे
षाननाःशूरागोऽजाविमहिषाननाः। गोधाशल्यकवक्त्राश्चक्रौंचवक्त्रास्तथाऽपरे। गरुडाननाःखड्गमुखाम
यूरवदनास्तथा। गजेंद्रचर्मवसनास्तथाकृष्णाजिनांवराः। चीरसंवृतगात्राश्चतथावल्कलवाससः। उष्णीषि
णोमुकुटिनस्तथाकुंडलिनोऽसुराः। किरीटिनोलंबशिखाःकंबुग्रीवाःसुवर्चसः। नानावेषधरादैत्यानानामा
ल्यानुलेपनाः। स्वान्यायुधानिसंगृह्यप्रदीप्तानिचतेजसा। क्रममाणंहृषीकेशमुपावर्त्तन्तसर्वशः। प्रमथ्यसर्वा

तदेत्त्येयानपादस्य तलेःप्रभुः। रूपं स्रवा महानीमं जहाराशु समेदिनी।। तस्य विक्रमतान्भूमिं चंद्रादित्यौ भुनान्तर
नमःप्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समास्थितौ। परमाक्रममाणस्य जानुदेशाव्यवस्थितौ।। विष्णोरतुलवीर्यस्य
वदंत्येवं द्विजातयः। हृत्वा स मेदिनीं सर्वां हत्वा चासुरपुंगवान्। ददौ शक्राय त्रिदिवं विष्णुर्बलवतां वरः। एष ते
वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः। वेदविद्भिर्द्विजैरेवं कथ्यते वैष्णवं यशः। भूयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावो
महात्मनः। दत्तात्रेय इति ख्यातः क्षम्या परमायुतः। तेन नष्टेषु वेदेषु क्रियासु च मखेषु च। चातुर्वर्ण्ये पाऽनुसं
कीर्णे धर्म्मे शिथिलितां गते। अभिवर्द्धति चाधर्म्मे सत्ये नष्टेऽनृते स्थिते। प्रजासु शीर्यमाणासु धर्म्मे चाकुलतां
गते। सहयज्ञक्रिया वेदाः प्रत्यानीता हि तेन वै। चातुर्वर्ण्यमसंकीर्णं कृतं तेन महात्मना। तेन हैहयराजस्य का
र्त्तवीर्यस्य धीमता। वरदेन वरा दत्ता दत्तात्रेयेण धीमता। एतद्बाहुद्वयं यत्ते तत्ते मम कृते नृप। शतानि दश बा
हूनां न विध्यंति न संशयः। पालयिष्यसि कृत्स्नां च वसुधां वसुधेश्वर। दुर्निरीक्ष्योऽरिवृंदानां धर्म्मज्ञश्च भविष्य
सि। एष ते वैष्णवः श्रीमान्प्रादुर्भावोऽद्भुतः शुभः। भूयश्च जामदग्न्योऽयं प्रादुर्भावो महात्मनः। यत्र बाहुसह ८५
स्राणं विस्मितं दुर्जयं रणे। रामोऽर्जुनमतीकष्टं जघान नृपतिं प्रभुः। रथस्थं पार्थिवं रामः पातयित्वार्जुनं भुः

वि। धर्म्मयित्वा यथाकामं क्रोशमानं च मेघवत्। कृत्स्नं बाहुसहस्रं च चिच्छेद भृगुनंदनः। परस्वधेन दीप्तेन ज्ञाति
भिः सहितस्य वै। कीर्णा क्षत्रियकोटीभिर्मेरुमंदरभूषणा। त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता। कृत्वा
निःक्षत्रियां चैव भार्गवः सुमहाबलः। सर्व्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान्। तस्मिन्यज्ञे महादाने दक्षि
णां भृगुनंदनः। मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुंधरां। वारणांस्तुरगाणां च रथांश्च रथिनां वरः। हि
रण्यमक्षयं धेनुर्गजेंद्रांश्च महामनाः। ददौ तस्मिन्महायज्ञे वाजिमेधे महायशाः। अद्यापि च हितार्थाय लो
कानां भृगुनंदनः। चरमाणस्तपो दीप्तं जामदग्न्यः पुनः पुनः। तिष्ठते देववच्छ्रीमान्महेंद्रे पर्वतोत्तमे। एष
विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्सांकस्य धीमतः। जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावो महात्मनः। चतुर्विंशे युगे चापि
विश्वामित्रपुरःसरः। यज्ञे दशरथस्याथ पुत्रः पद्मदलेक्षणः। कृत्वात्मानं महाबाहुश्चतुर्द्धा प्रभुरीश्वरः। लोके रा
म इति ख्यातः तेजसा भास्करोपमः। प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां निग्रहाय च। धर्म्मस्य च विवृध्यर्थं जज्ञे तत्र
प्रतापवान्। तमप्याहुर्म्मनुष्येंद्रं सर्व्वभूतपतेस्तनुं। यस्मै दत्तानि चास्त्राणि विस्वातिमण धीमता। वधार्थं देवशत्रू-
णां दुर्द्धराणि सुरैरपि। यज्ञविघ्नकरा येन मुनीनां भावितात्मनां। मारीचश्च सुबाहुश्च बलेन बलिनां वरौ। नि

हतो च निराशो व हतो तेन महात्मना। वर्त्तमाने मखे येन जनकस्य महात्मनः। भग्नं माहेश्वरं चापं क्रीडता
लीलया पुरा। यः समः सर्वधर्मज्ञश्चतुर्द्दश वने ऽवसत्। लक्ष्मणानुगतो यश्च सर्वभूतहिते रतः। चतुर्द्दश
वने तस्यात पोवर्षाणि राघवः। रूपिणी यस्य पार्श्वस्था शीतेति प्रथिता जने। पूर्वोचिता तस्य लक्ष्मीर्भर्त्ता
रमनुगच्छति। जनस्थाने वहा कार्यं त्रिदशानां चकार ह। तमास्कारितां हत्य रणक्रूरं पौलस्त्यं कुलपांश
नं। शीतायाः पदमन्विच्छन् लक्ष्मणानुचरो विभुः। विराधं च कवंधं च राक्षसौ भीमविक्रमौ। जघान पुरुषव्या
घ्रो गंधर्वौ शापविह्वलौ। हुताशनार्कांशु तडिद्घनाभैः प्रदीप्तचित्राहन दचित्रपुंखैः। महेन्द्रवज्राशनितुल्य
सारैः शरैः शरीराणि विजाजितो हौवलात। सुग्रीवस्य कृते जेन वानरेंद्रो महावलः। वाली विनिहितो युद्धे सु
ग्रीवश्चाभिषेचिनः। देवासुरगणानां च यक्षराक्षसपक्षिणां। यत्रावध्यं राक्षसेन्द्रं रावणं युद्धदुर्म्मदं। युक्तरक्ष
सकोटीभिर्नीलांजनचयोपमं। त्रैलोक्यद्रावणं क्रूरं क्रूराचारं महावलं। दुर्जयं दुर्द्धरं दृप्तं शार्दूलसमविक्र
मं। दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वरदानेन दर्पितं। जघान सचिवैः सार्द्धं ससैन्यं रावणं युधि। महाधनानृसंकाशं महा ८६
कायं महावलं। तमागस्कारितां क्रूरं पौलस्त्यं युधि दुर्ज्जयं। सचान्तपुत्रसचिवं ससैन्यं क्रूरनिश्चयं। रावणं नि

जघानाजौ रामो नृतपतिः पुरा। मधेश्च तनयो दृप्तो लवणो नाम राक्षसः। हतो मधुवने नीमो वरदत्तो महासुरः॥
समरे युद्धशौण्डेन तथान्येऽपि च राक्षसाः। एतानि चान्यकर्माणि रामो धर्मभृतां वरः। दशाश्वमेधान् यष्ट्वा माजहार
४२ निर्गलान्। नाश्रूयन्ताशुभा वाचो नाकुलं मारुतो ववौ। न वित्तहरणं चासीद्रामे राज्यं प्रसाशति। पर्य्यदेवन्न वि
धवा नानार्थाश्च न वल्क्कचित्। सर्व्वमासीज्जगद्दान्तं रामे राज्यं प्रशासति। न प्राणिनां भयं चापि जलानिलवि
घातजं। न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते। ब्रह्म चक्षं चरं क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः। शूद्राश्चैव हि व
र्णांस्त्रीन् शुश्रूषन्त्यनहंकृताः। नार्यो नात्यचरन् भर्तॄन् भार्य्यां वात्यचरत् पतिः। सर्व्वमासीज्जगद्दान्तं निर्दस्युर
भवन्मही। राम एको भवद्भर्त्ता रामः पालयिताऽभवत्। आयुर्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः। आरोगाःप्रा १
णिनाश्चासन् रामे राज्यं प्रशासति। देवतानामृषीणां च मनुष्याणां च सर्व्वशः। पृथिव्यां सह वासोऽभूद्रामे रा
ज्यं प्रसाशति। गाथामप्यत्र गायंति ये पुराणविदो जनाः। रामे निवद्धतत्त्वार्था माहात्म्यं तस्य धीमतः। श्यामो यु
वा लोहिताक्षो दीप्तास्यो मितभाषिता। आजानुवाहुः सुमुखः सिंहस्कंधो महाभुजः। दशवर्षसहस्राणि द
शवर्षशतानि च। अयोध्याधिपतिर्भूत्वा रामो राज्यमकारयत्। ऋक्सामयजुषां घोषो ज्याघोषश्च महात्मनः॥

अमुच्छिन्नोऽवज्ञाय दीपतां नुत्पतामिति॥ स एवानुगुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा॥ अतिचंद्रं च सूर्यं च रामो
दाशरथिर्बभौ॥ इज्येष्ट क्रतुत्राते: पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः॥ हित्वायोध्यां दिवं यातो राघवः स महाबलः॥ एवमे
ष महाबाहुरिक्ष्वाकुकुलनंदनः॥ रावणं सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे विभुः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ अपरः
केशवस्यायं प्रादुर्भावो महात्मनः॥ विख्यातो माथुरे कल्पे सर्वलोकहिताय वै॥ यत्र शाल्वं च मैंदं च द्विविदं
कंसमेव च॥ अरिष्टमृषभं केशिं पूतनां दैत्यदारिकां॥ नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा॥ दैत्यान् मानु
षदेहस्थान् सूदयामास वीर्यवान्॥ छिन्नं बाहुसहस्रं च बाणस्याद्भुतकर्मणः॥ नरकश्च हतः संख्ये यव
नश्च महाबलः॥ हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा॥ दुराचाराश्च निहताः पार्थिवा य महीतले॥ नवमः
परो विष्णुरष्टाविंशे तथा युगे॥ वेदव्यासस्तनो यत्र जातः कर्णपुरस्सरः॥ एको वेदश्चतुर्धा तु कृतस्तेन महात्म
ना॥ जनितं भारतं वंशं सत्यवत्याः सुतेन च॥ एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावा महात्मनः॥ अतीता॥ कथिता रा
जन्न कथ्यंते चाप्यनागताः॥ कल्की विष्णुयशा नाम संभलग्रामको द्विजः॥ सर्वलोकहितार्थाय भूयश्चोत्प ८७
स्यते प्रभुः॥ दशमो भाव्यसंपन्नो याज्ञवल्क्यपुरःसरः॥ क्षपयित्वा च तान् सर्वान् भावनार्थेन चादितान्॥ गंगाय

स्थानं १

मुनयो मध्ये प्राप्स्यति सानुगः॥ ततः काले व्यतीते च सामान्ये सह सैनिके॥ नृपेष्वथ प्रनष्टेषु तदा त्वप्रग्रहाः प्रजाः॥
रक्षणे नष्टतिहतं धवेल त्वा चान्योन्यमाहवे॥ परस्परहतास्ताश्च निराक्रंदाः सुदुःखिताः॥ एवं कष्टमनुप्राप्ताः क
सध्यांसके तथा॥ प्रजाः क्षयं प्रयास्यंति सार्द्धं कलियुगेन हि॥ क्षीणे कलियुगे तस्मिन् ततः सत्ययुगे पुनः॥ प्रपत्स्य
ते यथान्यायं स्वभावादेव नान्यथा॥ एते चान्ये च बहवो दिव्या दिव्यगणैर्युताः॥ प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयंते ब्रह्म
वादिभिः॥ यत्र देवानुमोह्यंते प्रादुर्भावानुकीर्त्तने॥ पुराणं वर्त्तते यत्र वेदश्रुतिसमाहितं॥ एतदुद्देशमात्रेण प्रादु
र्भावानुकीर्तनं॥ कीर्तितं कीर्तनीयस्य सर्वलोकगुरोः प्रभोः॥ प्रीयंते पितरस्तस्य प्रादुर्भावानुकीर्तनात्॥ वि
ष्णोरतुलवीर्यस्य वदन्त्येवं द्विजा नयः॥ एता श्रुत्वा योगेश्वरयोगमायाः श्रुता नराः॥ मुच्यति सर्वपापैः॥ ऋद्धिं समृद्धिं
विपुलां च भोगान् प्राप्नोति शीघ्रं नव स्वसादात्॥ ॥इति खिले पु हरिवंशे प्रादुर्भावसंग्रहः॥ ॥वैशंपायन उवा
च॥ विष्णुवंश एष मे विख्यातो हरित्वं च कृते युगे॥ वैकुंठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च॥ ईश्वरत्वं हि दत्तस्य गह
नो कर्मणां गतिः॥ संप्रत्यतीतान् भव्यांश्च शृणु राजन्यथा तथा॥ अव्यक्तो व्यक्तलिंगस्थो य एष भगवान्प्रभुः
नारायणो ह्यनंतात्मा प्रभवो ऽव्यय एव च॥ एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत् कृते युगे ब्रह्मा शक्रश्च सोमश्च धर्मः

ऋक्षो बृहस्पतिः। अदितेरपि पुत्रत्वमेतया दवनंदन॥ एष विष्णुरिति ख्यात इंद्रादवरजो नवत्सप्रसादजं ह्यस्य विनो
रदित्यां पुत्रजन्म तत्॥ वधार्थं सुरसत्रूणां दैत्यदानवराक्षसां॥ प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत्प्रभुः॥ सोऽसृ
जत्पूर्वपुरुषः पुरा कल्पे प्रजापतीन्॥ ते तन्वाना सन्तस्तत्र ब्रह्मवंशाननुक्रमात्॥ तेभ्यो नवन्महान्भ्यो वङ्कश्च
ब्रह्म शास्वतं। एतदाश्चर्य्यभूतस्य विष्णोः कर्म्मानुकीर्त्तनं। कीर्त्तितं कीर्त्तनीयस्य कीर्त्यमानं निबोध मे। वृत्तेस्स
वधे तात वर्त्तमाने युगे युगे। आसीत्त्रैलोक्यविख्यातः संग्रामस्तारकामयः। तत्रासन्दानवा घोराः सर्व्वे संग्राम
दर्प्पिताः। घ्नंति देवान्सगंधर्व्वान्सयक्षोरगराक्षसान्। ते वध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणा रणे। त्रातारं शर
णं जग्मुर्देवं नारायणं प्रभुं। एतस्मिन्नंतरे मेघा निर्व्वाणांगारवर्षिणः। सार्क्कचंद्रग्रहगणं छादयंतो नभस्तलं
चंचद्विद्युद्गणा विद्धा घोरा निर्ह्रादकारिणः। तेऽन्योऽन्यवेगनिहताः प्रववुः सप्त मारुताः। दीप्ततोयाशनीपातै
र्व्वज्रवेगानिलाकुलैः। ररास घोरैरुत्पातैर्दह्यमानमिवांबरं। पेतुरुल्काः सहस्राणि पेतुराकाशगान्यपि। पुंजा
निचा विमानानि प्रपत्यंत्युत्पतंति च। चतुर्युगांतपर्य्याये लोकानां यद्भयं भवेत्। तादृशान्येव रूपाणि तस्मि ८८
न्नुत्पातदर्शने। तमसा निःप्रभं सर्व्वं न प्राज्ञायत किंचन। तिमिरौघपरिक्षिप्ता न रेजुश्च दिशो दश। निशेव रूपिणी

काली कालमेघावगुंठिता। द्यौर्न्ननात्यनिभूतार्क्का घोरेण तमसावृता। घनौघान्सतिमिरान्दोर्भ्यां विक्षिप्य स
प्रभुः। वपुः संदर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः। बलाहकांजननिभं बलाहकतनूरुहं। तेजसा वपुषा चैव
कृष्णं कृष्णमिवाचलं। दीप्तपीतांबरधरं दीप्तकांचनभूषणं। धूम्रांधकारवपुषं युगांताग्निमिवोत्थितं। चतु
र्द्विगुणपीनांसं किरीटच्छन्नमूर्द्धजं। चामीकरकराकारैरायुधैरुपशोभितं। चंद्रार्क्ककिरणोद्योतं गिरिकू
टमिवोच्छ्रितं। नंदकानंदितकरं शराग्नीविषधारिणं। शक्तिवज्रहलोदग्रं शंखचक्रगदाधरं। विष्णुशैलं क्षमामूलं
श्रीवत्सं शार्ङ्गलक्षणं। हर्य्यश्वरथसंयुक्तो सुपर्णध्वजशोभिते। चंद्रार्क्कचक्ररचिते मंदराक्षधृतांतरे। अनंत
रश्मिसंयुक्ते दुर्द्दर्षे मेरुकूवरे। तारकाचित्रकुसुमे ग्रहनक्षत्रबंधुरे। भयेष्वभयदं व्योम्नि देवा दैत्यपराजिताः
ददृशुस्ते स्थितं दिव्ये देवं लोकमये रथे। ते कृतांजलयः सर्व्वे देवाः शक्रपुरोगमाः। जयशब्दं पुरस्कृत्य शरण्यं शर
णं गताः। स तेषां ताः गिरः श्रुत्वा विष्णुर्द्दैवतदैवतः। मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे। आकाशे तु स्थि
तो विष्णुः साक्षमे पुरुषोत्तमः। उवाच देवताः सर्व्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः। शांतिं व्रजत भद्रं वो मा भैष्ट मरुतां गणाः
जिता मे दानवाः सर्व्वे त्रैलोक्यं प्रतिगृह्यतां। ते तस्य सत्यसंधस्य विष्णोर्व्वाक्येन तोषिताः। देवाः प्रीतिं समाजग्मुः।

प्राप्यामृतमिवोत्थितां। ततस्सम: संहृयने विनेयुश्च वलाहका:॥ प्रनवुश्च सुखावाता: प्रसन्नाश्च दिशो दश॥ ज्यो-
तींषि च स्फुनावहि चंद्रं च क्रुप्रदक्षिणं। दीप्तिमंति च तेजांसि चक्रुरर्कं प्रदक्षिणं॥ न विग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रसेदु-
श्चापि सिंधवः। नीरजस्का वभूर्मार्गा नाकष्टग्घादयस्त्रयः। यथार्थं मृङ्ः सरिता नातिचुक्षुभिरेऽर्णवाः॥ आ-
सनुस्तुनानीन्द्रियाणि नराणि मंतरात्मसु। महर्षयो वीतशोका वेदानुचैरधीयत॥ यज्ञेषु च हवि: स्वादु शिव-
मस्त्रातिपावकः। प्रवृत्तधर्म्मा: संवृत्ता लोका मुदितमानसा:॥ विष्णोर्हि प्रतिज्ञस्य श्रुत्वारि निधने गिरं॥ ॥
इति खिलेषु हरिवंशे विष्णुप्रतिज्ञानाम॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ ततोऽनयं विष्णुमुखं श्रुत्वा वै दैत्यदानवा:॥
उद्योगं परमं चक्रुर्युद्धाय युधि दुर्जया:। मयस्तु कांचनं दिव्यं त्रिनल्वांतरमव्ययं। चतुश्चक्रं सुवपुषं सुकल्पि-
ममहायुधं। किंकणीजालनिर्घोषं द्वीपचर्म्मपरिस्कृतं। रुचिरं हेमजालैश्च रत्नजालैश्च भूषितं। ईहामृग-
गणाकीर्णं पक्षिभिश्च विराजितं। दिव्यास्त्रतूणीरधरं पयोधरनिनादितं। स्वक्षं ध्वजधुरं धुर्य्यं सूपस्थं स्व-
गमोपमं। गदापरिघसंपूर्णं मूर्त्तिमंतं महार्णवं। हेमकेयूरवलयं स्वर्णमंडलकूवरं। सपताकं ध्वजोदग्रं सा-
दित्यमिव मंदरं। गजेंद्राभोदवपुषं क्वचित्केसरिवर्चसं। युक्तमृक्षसहस्रेण सहस्रांबुदनादितं। दीप्तमा- ८१

काशगं दिव्यं रथं परस्थात्तुजो। अश्म निष्कृपणाकांक्षी मेरुं दीप्तमिवांशुमान्। तारकस्तु क्रोधविस्तारमायसं वायसध्वजं। शै-
लाकारसमाकारं नीलांजनचयोपमं। काललोहाष्टचरणं लोहपायुगकूबरं। तिमिरोद्गारकिरणं गर्जंतमिव तोयदं।
लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशितं। आयुधैः परिघैः शूलैः क्षेपणीयैस्सयष्टिभिः। प्रासैः पाशैश्च विधृगतान्य-
वराहर्षपु चापरोक विरवाख्यातारः केचिज्ञायदवाहना:॥ नानापक्षिगताश्चान्ये केचित्यवनवाहना:। पत्तिन-
स्वपरे दैत्या भीषणा विकृतानना:। एकपादा द्विपादाश्च नदंतो युद्धकांक्षिण:। प्रक्ष्वेडमाना वहव: स्फोटयंत्र
श्च तेनुजाना दृप्ता:। हंसशब्दनिर्घोषा नेदुर्दानवपुंगवा:। ते गदापरिघैरुग्रैर्नुपायामप्रधाविना। वज्रनि:परिघाका-
रैस्तर्जयंति मदवता:। प्रासै: पाशैश्च खड्गैश्च तोमरांकुशपट्टिशै:। चिक्रीडुस्ते शतघ्नीभि:। शितधारैश्च मुद्गरै:। गं-
डशैलश्च शैलश्च परिघैश्चोत्तमायुधै:। क्रेश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरानंदिनं वलं। कालनेमि विजयं युद्धे दानवा युद्धदुर्मदा
ा वेदानवसैन्यं तत्संघैर्युद्धमदोत्कटं। देवनानि मुखं तस्थौ मेघानीकमिवोद्धतं। अत्युद्धतं दैत्यसहस्रगाढं वा-
न्वाग्नितायां वुदशैलकल्पं वलं रणायात्युदयान्मुदीर्णं ययुस्त्रयोऽन्मत्तमिवांबुनाम्॥ ॥इति हरिवंशे देवासुर-
युद्धे दैत्यसैन्यवर्णनं॥ वैशंपायन उवाच॥ श्रुतस्स दैत्यसैन्यस्य विस्तरस्तात वैमविग्रहे क्रूराणां सर्व्वसैन्यस्य वेष्टवे-

विस्तरं शृणु।। आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ।। सबलाः सानुगाश्चैव संनह्यंत यथाक्रमं। पुरुहूतस्तु पुरतो
लोकपालः सहस्रदृक्। ग्रामणीः सर्वदेवानामारुरोह सुरद्विपं। सव्ये चास्य रथः पार्श्वे पक्षिप्रवरवेगवान्। सुचारुचक्र-
चरणो हेमवज्रपरिष्कृतः। देवगंधर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः। दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च महर्षिभिरभिष्टुतः। वज्रविस्फूर्जि-
तोद्भूतैर्विद्युदिंद्रायुधार्पितैः। गुप्तो बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः। समारूढः स भगवान् पर्येति मघवा गजे। हविर्धा-
नेषु गायंति विप्रा मखमुखे स्थिताः।। स्वर्गे शक्रानुयातेषु देवतूर्यनिनादिषु। इंद्रं समुपनृत्यंति शतशोऽप्सरसां ग-
णाः। केतुना वंशजातेन भ्राजमानो यथा रविः। युक्तो हयसहस्रेण मनोमारुतरंहसा। स स्यंदनवरो भाति युक्तो मातलि-
ना तदा। कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्भास्करस्येव तेजसा। यमस्तु दंडमुद्यम्य कालयुक्तं च मुद्गरं। तस्थौ सुरगणानीके दैत्या-
न्नादेन भीषयन्। चतुर्भिः सागरैर्गुप्तो लेलिहानैश्च पन्नगैः। शंखमुक्ताङ्गदधरो बिभ्रत्तोयमयं वपुः। कालपाशं तु संग-
गृह्य वाजिभिः शशिकरोपमैः। वायुवीरितजलाकारैः कुर्वन् लीलाः सहस्रशः। पांडुरोद्धूतवसनः प्रवालरुचिराधरः। मणिश्यामो-
त्तमवपुर्हारभारावभूषितः। वरुणः पाशधृङ्मध्ये देवसैन्यस्य तस्थिवान्। युद्धवेलामभिलषन् भिन्नवेल इवार्णवः। य- २०
क्षराक्षससैन्येन गुह्यकानां गणैरपि। मणिरूपामोत्तमवपुः कुबेरो नरवाहनः। युक्तश्च शंखपद्माभ्यां निधीनामधिपः प्रभुः।

[illegible]

राजराजेश्वरः श्रीमान् गदापाणिरदृश्यत। विमानयोधी धनदो विमाने पुष्पके स्थितः। स राजराजः शुशुभे युद्धार्थी नरवा-
हनः। प्रेक्षमाणः शिवसखः साक्षादिव शिवः स्वयं। पूर्वपक्षं सहस्राक्षः पितृराजस्तु दक्षिणं। वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्त-
रं नरवाहनः। चतुर्षु युक्ताश्चत्वारो लोकपाला बलोत्कटाः। स्वासु दिक्षु अरक्षन्त वै तस्य देवबलस्य ते। सूर्यः स-
प्ताश्वयुक्तेन रथेनांबरगामिना। त्रिदिवद्वारि विश्रांतस्तपमानेन दीप्यमानः स्वरश्मिभिः। उदयास्तसमं चक्रेण
मेरुपर्यंतगामिना।। रराज मध्ये देवानां द्वादशात्मा दिनेश्वरः। सोमः श्वेतहयो भाति स्पंदने शीतरश्मिवान् हि-
मतोयपरूर्णाभिर्भाभिराह्लादयन् जगत्। तमृक्षयोगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरं। जगच्छायांकिततनुं नैशस्य
तमसः क्षयं। ज्योतिषामीश्वरं व्योम्नि रसानां रसदं प्रभुं। ओषधीनां परित्राणं निधानममृतस्य च। जगतः प्रथमं
भागं सौम्यं शीतमयं रसं। ददृशुर्दानवाः सोमं हिमप्रहरणे स्थितं। यः प्राणः सर्वभूतानां पंचधा विद्यते नृषु। सप्त-
स्कंधगतो लोकान् त्रीन् दधार यश्चराचरान्। यमाहुरग्निकर्तारं सर्वप्रभवमीश्वरं। सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गी-
र्निरुदीर्यते। यं वदंत्युत्तमं भूतं यं वदंत्यशरीरिणं। यमाहुराकाशगमं शीघ्रगं शब्दयोनिजं। स वायुः सर्वभूता-
युरुद्भूतः स्वेन तेजसा। ववौ प्रमथयन् दैत्यान् प्रतिलोमः सतोयदः। मारुता देवगंधर्वा विद्याधरगणैः सह। चि-
क्रीडुरसिभिः शुभ्रैः निर्मुक्तैः पन्नगैरिव। सृजंतः सर्पपतयस्तीव्ररोषजं विषं। शरभूताः सुरेंद्राणां चेरुर्व्यात्तमु-

स्वा दिवि।पर्व्वताश्च शिलाःशृंगैःशतत्राश्चैवपादपैः।उपतस्थुःसुरगणान्प्रहर्त्तुंदानवंबलात्।यःसदेवोहृषीकेशःप
द्मनाभस्त्रिविक्रमः।कृष्णवर्त्मायुगान्ताभोविश्वस्रग्जगतःप्रभुः।समुद्रयोनिर्म्मधुहाहव्यकक्रतुसन्नतः।म
रापोमेघोमनन्तात्मासमःशांतिकरोऽरिहा।जगद्योनिर्द्वगह्वीजाजगद्गुरुरुदारधीः।सोर्कमग्निमिवोद्यन्नमुद्यम्या
त्वमितौजसं।अरिघ्नममरानीकेचक्रंचक्रगदाधरः।सपरीवेषमुद्यन्तंसवितुर्म्मण्डलंयथा।सव्येनालंव्यमहतीं।
सर्वासुरविनाशिनीं।करेणकालीवदनींशत्रुकालप्रदांगदां।शेषेर्क्केजःप्रदीप्तानिनगारिध्वजप्रभुः।दक्षिणा
युधजालानिशार्ङ्गीनिमहायशाः।सकस्यपस्यात्मजंवैद्विजंनगजगनोजनं।पवनाधिकसंपातंगगनक्षोभणं
खगं।नजगेन्द्रणवदनंनिविष्टनविराजितं।अमृतारंनिर्म्मकंमंदराद्रिमिवास्थितं।देवासुरविमर्द्देषुत्रातसं
हस्रविक्रमं।महेन्द्रेणामृतस्यार्थेवज्रेणकृतलक्षणं।शिखिनंचूडिनंचैवतप्तकुंडलभूषणं।विचित्रपत्रवसनं
धातुमन्तमिवाचलं।तीक्ष्णतुंडाग्रनखरंवंवत्प्लसमाकुलं।स्फीतक्रोडावलंवेनशीतांशुसमतेजसा।भो
गिभोगावसक्तेनमणिरत्नेनभास्वता।पक्षाभ्यांचारुचित्राभ्यांछादयंतंवलीलया।युगान्तसन्ध्याचापाभ्यांते
यदाभ्यामिवांवरंनीलाक्लोहितपीताभिः।पताकाभिरलंकृतं।केतुवेषप्रतिच्छन्नंमहाकायनिकेतनं।अरुणा २१
वरजंश्रीमान्आरुरोहरणेहरिः।सदेवःस्वेनवपुषासुपर्णंखेचरोत्तमं।नमन्त्ययुर्देवगणामुनयश्चसमाहि

ताः।गीर्भिःपरममंत्राभिंस्तुष्टुवुश्चगदाधरं।तंवैश्रवणसंश्लिष्टंवैवस्वतपुरस्सरं।वारराजपरिक्षिप्तंदेवराजविरा
जितं।चंद्रप्रभाभिर्विमलंयुद्धमन्नरवेगिनं।पवनाविद्धनिर्घोषंसंप्रदीप्तक्रतानानं।विष्णोर्ज्वलितस्सहिजिह्म
श्चन्त्राजिह्मास्तेजसाहृतं।बलंवलयदुहृत्तंयुद्धायसमवर्त्तत।स्वस्त्यस्तुदेवेभ्यइतिस्तुवन्नेत्रांगिराजगौ।एव
स्वस्तिदैत्येभ्यइतिउशनावाक्यमब्रवीत्॥ ॥इतिखिलेषुहरिवंशेतारकामयविष्णुःसन्नहनं॥ ॥वैशं
पायनउवाच॥सद्येदेवमयोयस्तुसर्व्वधर्म्ममयःस्तुयः।तस्यविष्णोःसुरेशस्यतेजसाविधृताःसुराः।सक-
लासानुगाश्चैवत्रिदशाश्चमदोत्कटाः।ताभ्यांवलाभ्यांयद्बैत्रमलोविपरहस्सदा।असुराणांचसुराणांचपर
स्परजयैषिणां।दानवादेवतैःसार्द्धंनानाप्रहरणोद्यताः।समीयुर्युध्यमानावैपर्व्वताइवपर्व्वतैः।तत्रासुरसं
युक्तंयुद्धमत्यद्भुतंह्यभूत्।धर्म्माधर्म्मसमायुक्तंदर्पेणविनयेनच।ततोरथाःप्रज्वलिताःवाहनैश्चप्रचोदितैः
उत्पतद्भिश्चगगनंचापहस्तैःसमंततः।विक्षिप्यमानैर्मुक्ताभिःप्रेर्य्यमाणैश्चसायकैः।चापैर्विस्फार्य्यमाणैश्च
पात्यमानैश्चमुद्गरैः।तद्युद्धमभवद्घोरंदेवदानवसंकुलं।जगत्संत्रासजननंयुगसंवर्त्तकोपमं।स्वहस्तमुक्तैः
परिघैःक्षिप्रमुक्तैश्चपर्व्वतैः।दानवाःसमरेजघ्नुर्देवानिंद्रपुरोगमान्।तवध्यमानावलिभिर्द्दानवैर्जितकाशि

न्निः॥ विपन्नमनसो देवा जग्मुरार्त्तिं परां मृधे॥ तेऽस्त्रजालैः प्रमथिताः परिघैर्भग्नमस्तकाः॥ निस्त्रारस्का दितिसुत
र्वैमरक्तं व्रणैर्घक्ताः। स्पंदनाः पाशजालेश्च निःप्रयत्नाः कृताः कृताः॥ प्रविश्य दानवीं मायां न शेकुस्ते विचेष्टितुं
संस्तंभितमिवानानि निःप्राणसदृशान्यति। बलं सुराणामसुरैर्निःप्रयत्नायुधं कृतं। मायापाशान्विकर्षंश्च
छिदन्नु चक्रेणाता नसुरान्नु शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेश वरलोचनः॥ स दैत्यान्नु प्रमुखे दृष्ट्वा तदा दानवबलं स
हतानामसेनास्त्रजालेन तमोन्नतमथाकरोत्। तेऽन्योऽन्यं नाववुध्यंत देवा दानवास्तथा। घोरेण तमसा
विष्टाः पुरुहूतस्य तेजसा॥ मायापाशैर्विमुक्ताश्च यत्नवंतः सुरोत्तमाः। वपुंषि दैत्यसंघानां तमोभूतान्यपात
यन्॥ अपध्वस्ता विसंज्ञाश्च तामसा नीलवर्चसः। पेतुस्ते दानवगणाश्छिन्नपक्षा इवाचलाः॥ दैत्यानां ततश्चनि
न्नतमंधकारमहार्णवं। प्रविष्टं बलमुद्दसे तमोन्नतमिवाववनौ। तदासृजन्मयस्तां मायां मयस्तां तामसीं दह
युगान्ते लोकदहनीं सृष्टां मौर्घणा वह्निना॥ सा ददाह ततः सर्वं मायामयविकल्पिता। दैत्याश्चादित्यवपुषः।
संदृष्ट्वा त्वसुरा ह्रवा मायामौर्वीं समासाद्य दह्यमाना दिवौकसः॥ नेत्रिरे वंड विषयं शीतांशुसलिलं हृदं। ते दह्य
मानकुर्वन्तो तेजसा ग्रस्तेजसः॥ शरसं शुर्वज्ञिणं देवाः संतप्ताः शरणैषिणः॥ संतसे मायया सैन्ये दह्यमाने च दान २२

वैः। चादितो देवराजेन वरुणो वाक्यमब्रवीत्॥ ॥ वरुण उवाच॥ पुरा ब्रह्मर्षिजः शाक्तिस्तपस्सेपे सुदारुणं। ऊर्व :
सर्वसत्तेजस्वी सदृशो ब्रह्मणो गुणैः। तत्रपंतमिवादित्यं तपसा जगदव्ययं। उपतस्थुर्मुनिगणा देवा देवर्षिभिः स
ह। हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वरः। ऋषिविज्ञापयामासुः पुरा परमतेजसं। तेन मूचुर्ब्रह्मर्षयो वचनं
धर्मसंहितं। ऋषिवंशेषु भगवान् छिन्नमूलमिदं कुलं। एकस्त्वमनपत्यश्च गोत्रं यन्नानुवर्तसे। कौमारब्र
तमास्थाय क्लेशमेवानुवर्तसे। बहूनि विप्रर्षि गोत्राणि मुनीनां भावितात्मनां। एकदेहानि तिष्ठंति विनष्टे
न विना प्रजाः॥ वंशाश्च छिन्ने तेषु ते पुनानासि कारणं। भगवांस्तपसा श्रेष्ठः प्रजापतिसमद्युतिः। तत्प्रवर्त
स्ववंशाय वर्धयात्मानमात्मना। त्वमाधत्स्वा द्वितीयं तेजो द्वितीयां कुरुवैतनुं। स एवमुक्तो मुनिभिर्मुनिर्मन
सितोऽितः। जगर्हतान् ऋषिगणान्वचनं चेदमब्रवीत्। यथायं शाश्वतो धर्मो मुनीनां विहितः पुरा। आर्ष
हिंसवितं कर्म वन्य मूलफलाशिनां। ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्तिनः। ब्रह्मचर्यं सुचरितं।
ब्रह्माणमपि चालयेत्। द्विजानां वृत्तयस्तिस्रो ये गृहाश्रमवासिनः। अस्माकं तु वने ह्नि सिद्धे नाश्रमनि
वासिनां। अब्भक्षा वायुभक्षाश्च दन्तोलूखलिनस्तथा। अश्मकुट्टा निरशनाः पंचातपतपाश्च ये। एतेतप

सितिष्ठंतो व्रतैरपि सुदुश्चरैः। ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयंति परां गतिं। ब्रह्मचर्याद्ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते।
एवमाहुः परे लोके ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः। ब्रह्मचर्ये स्थितं धैर्यं ब्रह्मचर्ये स्थितं तपः। ये स्थिता ब्रह्मचर्येषु ब्राह्म
णास्ते दिवि संस्थिताः। नास्ति योगं विना सिद्धिर्न सिद्धिं विना यशः। नास्ति लोके यशोमूलं ब्रह्मचर्यात्परं त
पः। सन्निगृहीतेंद्रियग्रामं भूतग्रामं च पंचकं। ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमं तपः। अयोगे केशग्रहणमसंक
ल्पव्रतक्रिया। अब्रह्मचर्या चर्या च त्रयं स्याद्दंभसंज्ञितं। क्व दाराः क्व च संयोगः क्व च भावविपर्ययः। यथेयं ब्र
ह्मणा सृष्टा मनसा मानसी प्रजा। यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकमजितात्मनां॥ मुखनेत्रविकारेण स्पर्शनेर्नोष
णोरपि। स्मरणात्स्कंदरीणां च मनसो विचलितः परः। यासां मुनिः स माप्नोति तस्य बीजं क आवहेत्। पापात्मा विफ
लो मूढा नवा किंसः इति श्रुतिः। स्मृत्वा ब्रह्मपदाख्यिन्नो हृष्टश्शुक्रं प्रमुंचति। सृष्ट्वा विरायत्यात्मानमस्यां जीवकं
आवहेत्। ब्रह्मचर्यं यदान्यते नवद्यदि विनिश्चयः। प्राणिनो दधतिकरतिं ततो योषितां वपुषि निष्टुणेऽशुचौ।
ब्रह्मचर्यमपरं मुनिश्रितः कुर्महे समनिकां स्थितं सती। सृष्टवं मानसान्पुत्रान्प्राजापत्येन कर्मणा। मानमा
निर्मितायो निराश्रमनया तपस्विना। नदारयोगाबीजं वा व्रतमुक्तं तपस्विनो। यदिदं लुप्तधर्मार्थं युष्माभिरिह नि ५२

र्णयः। स्माहृतं मन्त्रिरित्यर्थं स समझिरिव मे मतं। वपुर्दीप्तांतरात्मानमेष कृत्वा मनोमयं। दारयोगं विना स्रक्ष्ये पुत्रमात्म
तनूरुहं। एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति। वन्येनानेन विधिवद्दिदृक्षंतमिव प्रजाः। ऊर्द्ध्वरेतस तपसावि
ष्टाविनेश्रय रुद्रक्तमिति। ममंथैकेन दर्भेण सुकृतस्य प्रजवारणिं। तस्योरुं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली निरिंधनः। जगतो
दहनाकाङ्क्षी पुत्रोऽग्निसमपद्यत। ऊर्द्ध्वस्योरुं विनिर्भिद्य ऊर्द्ध्वे निमाह्वकोऽनलः। दिधक्षन्निव त्रीन्लोकानूर्ज्ञेण
रमकम्पनः। उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरं दीनया गिरा। क्षुधमा बाधते तात जगद्भक्षे त्यजस्व मां। त्रिदिवारोदि नि
र्घ्नोलेर्द्धं न मार्णा दिवोत्रा दत्रा॥ निर्दहन्नूर्द्ध्वं भूतानि वहत्थमाऽंतकोऽनलः। एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा सर्वलोकपतिः
प्रभुः। आजगाम मुनिर्यत्र व्यसृजत्पुत्रमुत्तमं। सददर्शोरुमूर्द्ध्वस्य दीप्यमानं सुताग्निना। सर्वेकोपाग्निसंतप्तालो
कांश्च ऋषिनिःसहान्। मुवाच ततो ब्रह्मा मुनिश्रेष्ठं समाजयन्। पुत्रेदं वार्यतां तेजो लोकानां क्रियतां यदा। अन
स्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये सदमुत्तमं। वासमस्य प्रदास्यामि प्रसन्नं चामृतोपमं। तथ्यमेतन्मम वचः श्रृणु त्वं वदतां व
र॥ ॥ऊर्द्ध्वरुवाच॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोस्मि यस्य मे भगवांस्थितः। मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाय वै। प्रन
वकाले संप्राप्ते काङ्क्षितस्य समागमे। भगवन्सर्प्पितः पुत्रः कैर्द्रव्यैः प्राप्स्यते सुखं। कुत्रावास्य निवासः स्यात्ते भो
जनं च किमात्मकं। विधास्यति भवानस्य वीर्यतुल्यं महौजसः॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ वडवामुखस्य वसतिः समुद्रा

स्यन विष्पतिममयो निर्ज्जलं विष्टतत्त्वतोयमयं हविः। तत्रायमास्यान्निरतः पिबन्वारिमयं हविः। तद्वचिस्रवपुत्रस्य वि
सृजाम्यालयं नु तत्। ततो युगान्ते नाना मेष चाहस्कचबृत सहितो नष्टविष्यावो लोकान् इह पुनः पुनः॥ एषो
ऽग्निरंतकालस्य सलिलाशी मया कृतः। दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसां॥ एवमुक्तिवति सोऽप्यग्निः संहृत
ज्वालमंडलः। प्रविवेशार्णवमुखं निक्षिप्य पितरि प्रभो। प्रतियातस्ततो ब्रह्मा ते च सर्वे महर्षयः। और्वस्याग्नेः प्र
वज्ञाः स्वां स्वां गतिमुपाश्रिताः॥ हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदद्भुतमहाजयता। और्वं प्रणतसर्वांगो वाक्यं चेदमुवाच
ह। भगवन्नस्रद्भुतमिदं निर्वृत्तं लोकसाक्षिकं। तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः॥ अहं तु तव पुत्रस्य तव
चैव महाव्रत। भृत्य इत्यवगंतव्यः श्लाघ्योऽस्मि यदि कर्मणा॥ तन्मां पश्य समापन्नं तवैवाराधने रतं। यदि सी
दे मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात्पराजयः॥ ॥ और्व उवाच॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य तेऽहं गुरुः स्मृतः। नास्ति ते म
त्प्रसादेन भयमद्येह सुव्रत। इमां च मायां गृह्णीष्व मम पुत्रेण निर्मितां। निरिंधनामग्निमयीं दुःस्पर्शां पावकै
रपि। एषा ते स्वस्य वंशस्य वशगा गिरिनिग्रहे। रक्षिष्यत्यात्मपक्षांश्च दानवेश्वरः। सैषा दुर्विषहा माया देवैरपि दुरासदा
और्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वसूनुना। तस्मिन्व्युत्थिते दैत्ये निर्वीर्या एषा न संशयः। शापो ह्यस्याः पुराद २४
त्तः सृष्टा येन तेजसा। यद्येषा प्रतिहंतव्या कर्त्तव्यो भगवान्प्रभुः। दीयतां मम सखा शक्रतो यथा निन्निशा

स्यपत्रं ते वरं चैव प्रहृष्ट्या एवमुक्तितं ततः ... मुनिपुंगवः।
...मश्चि दिव दृष्ट्वा ... माया

करः। तेनाहं सह संगम्य यादोनिःश्वसमाहितः। मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः॥ ॥इति श्रीखिले पु
रिवंशे और्ववाग्निसंभवः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमस्त्विति संहृष्टस्त्र्यक्षस्त्रिदशवर्द्धनः। संदिदेशाथ तत्र सो
मं युद्धमयं त्रिरायुधं। गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै। असुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकसां॥
त्वमप्रतिमवीर्यश्च ज्योतिषां चैव चेश्वरः। त्वन्मयं सर्वलोकानां रसं रसविदो विदुः। क्षयवृद्धी तवाव्यक्ते सागर
स्येव मंडले। परिवर्तस्यहोरात्रं कालं जगति योजयन्। लोकच्छायामयं लक्ष्म तवांके शशसंज्ञितं। न विदुः
सोम देवापि ये च नक्षत्रयोगिनः। त्वमादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषां चोपरि स्थितः। तमः प्रोत्सार्य सहसा भासयस्यखि
लं जगत्। श्वेतभानुर्हिमतनुर्ज्योतिषामधिपः शशी। अब्दकृत्कालयोगात्मा इज्यो यज्ञरसोऽव्ययः। ओषधी
शः क्रियायोनिरब्जयोनिरनुष्णभाक्। शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः। त्वं कांतिः कान्तवपुषां त्वं सोमः
सोमपायिनां। सौम्यस्त्वं सर्वलोकानां तिमिरघ्नस्त्वमृक्षराट्। तद्गच्छ त्वं महासेन वरुणेन वरूथिना। त्रासयस्व
सुरीं मायां यया दह्याम संयुगे॥ ॥सोम उवाच॥ यन्मां वदसि युद्धार्थे देवदेव जगत्पते। एष वर्षामि शिशिरं प्र दैत्यमायाप्र-
तीक्ष्णमच्छीनं निर्दहंश्च न रूपं पश्य हिमवेष्टितान् विमदांश्चैव दानवांस्तु महामृधे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ त कर्षणं २

दिमायाप्र

तो हिमकरो स्रष्टाः सवाष्पादिमवर्षयः । ववर्षुर्ति स्मनान्न्धारान्दैत्यान्मेघगणा इवा । तौ पाशशुष्कौ सुवेरोवरु
णौ हमहारणे । जघ्नतुर्दिमपातैश्च पात्रापातैश्च दानवान् । द्वावेवु नाथौ समरतो पात्राद्दिमयाधिनौ । मृधे वर
त्तुरं नो निः स्कन्धा विव महार्णवौ । तान्या मालाविर्तसो म्यतदानवमरदस्त्पत जगत्संवर्त्तकौ नादः प्रवृत्तरिव
संहत्रं । तावुद्यतौ शुपाशौ त्रात्रांक वरुणावुनौ । त्रामया मासतर्मायां देवादैत्यविनिर्मितां । त्रीतां शुज
लनिर्द्दग्धाः पात्रोश्चास्पंदितारणे । नत्राक्रमश्च लिन्तुदैत्यानां विपरीतप्रनाणिदा । विमानानि विचित्राणि नि
पतंस्तुस्पतं निचातां पात्राहस्तग्रथितांच्छादितां त्रीतरश्मिना । मयोददर्शमायांवै दानवानां महात्मनां । त्र
लिलाजालवितती गंडशैलाट्टहासिनी । पादपोत्कटकूटाग्रां कंदरोत्कीर्णकाननां । सिंहव्याघ्रगजाकी
र्णां पवनाघूर्णितद्रुमां । निर्मितां स्वेन पुत्रेण क्रोधेन दिविकामगां । प्रसृतां पार्वतीमायां ससृजे दानवान्तमः
सात्रमत्रादृः शिलावर्षैः प्रपतद्भिश्च पादपैः । निजघ्ने देवसंघांश्च दानवांश्चाप्यवीजियत । नैत्रा करी वारु
णीं च मायेऽ तर्द्धितस्तता । अत्रमनिश्च त्रात्रांकान्कौ सादवरणो गणे । मात्रमसंघातविषमोद्रुमपर्वत	९५
संकटा । अनवद्वारसंचारा पृथिवी पर्वतैरिव । नानाहतोऽस्मिन्निःकश्चित्तु शिलानिश्चाप्यतोऽतिः । नाना

रुद्राद्रुमगणोर्द्दवोऽप्यपत संयुगे । तदप्यवष्टधनुर्षं नम्न प्रहरणा विलो । निःप्रयत्नं सुरानीकं वर्ज्जयित्वा गदा
धरं । सहि युद्धमनाः श्रीमानीशानस्मव्यकंयत । सहि स्मुचाऽजगत्स्वामी न चुकोप गदाधरः । कालज्ञः काल
मेघाभः समीक्षन्कालमाहवे । देवासुर विमर्द्दं च द्रष्टुकामो जनार्द्दनः । ततो भगवता दृष्टौ रणे पावकमारु
तौ । मायायाः संप्रहृष्टायाः प्रद्दष्टायाः त्रामायवौ । ततः प्रवृद्धावन्योऽन्यं प्रवृद्धज्वालवेगनौ । चोदितौ विष्णु
वाक्येन तौ मायामपकर्षतां । ताभ्यामुद्भूत मेघाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महामृधे । दग्धा सा पार्वती माया नत्रमीन
तान नानाद्दासोऽनिलोऽनलसंयुक्तः सानलश्चानिलाकुलः दैत्यसेनां ददहतुर्युगान्ते विसृष्टितौ । वायुः
प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च मारुतात् । चरत्रद्दानवानीके क्रीडंतावनिलानिलौ । नस्मावयवनृत्तपु प्रपत
स्त्पतस्त्व चा दानवानां विमानेषु ज्वलत कर्म्माणि पावके । वातस्कंधमयविद्धेषु विमानेषु समंततः । मायाबन्ध
चनिर्द्दग्धा स्तूयमाने गदाधरे । निःप्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबंधने । संप्रहृष्टेषु देवेषु साधुसाधिति सर्वशः
जयेदत्रात्रातोऽत्र स्यमयस्य च पराजये । दिक्षु सर्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते धर्म्मसंस्तरे । अपावृत्ते चंद्रपथे त्रयनष्ठे
दिवाकरे । प्रकृतिस्थेषु नृतषु चिपुचारिवंधुषु । अनिन्नवंधनमृत्यो हूयमाने कृतात्राने । यज्ञभागिषु देवेषु स

गार्थं दत्त्वाय यक्षश्चालोकपालेषु सर्व्वेषु दिक्षु संस्थानवर्त्तिषु ॥ नावेतपसि श्रद्धानामनावे पापकर्म्मणां ॥ देवपक्षे
प्रमुदिते दैत्यपक्षे च सीदति ॥ त्रिपादविग्रहे धर्म्मे अधर्म्मे पादविग्रहे ॥ अपावृते महाद्वारे वर्त्तमाने च सत्प
थे ॥ स्वधर्म्मस्थेषु वर्णेषु लोकेऽस्मिन्नाश्रमेषु च ॥ प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ॥ गीयमानासु गाथा
सु देवसंस्तवनादिषु ॥ प्रशांतकलुषे लोके शांते तमसि दारुणे ॥ अग्निमारुतयोस्तस्मिन्वृत्ते संग्रामकर्म्म
णि ॥ तन्मया विमला लोकास्तात्पंजय कृतक्रियाः ॥ स्पर्द्धं देवनयं श्रुत्वा मारुताग्निकृतामयं ॥ कालनेमिरि
ति ख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत ॥ भास्कराकारमुकुटः शिंजिताभरणांगदः ॥ मंदराचलसंकाशो महाराजतत्रि
निनः ॥ शिवप्रहरणोदग्रः शतबाहुः शताननः ॥ शतशीर्षः शतश्रीमान् शतशृंग इवाचलः ॥ कक्षे मह
ति संवृद्धे निदाघ इव पावकः ॥ धूम्रकेशो हरित्श्मश्रुः दंष्ट्रोष्ठपुटाननः ॥ त्रैलोक्यांतरविस्तारं धारयित्वि
पुलं वपुः ॥ बाहुभिस्तुलयन्व्योम क्षिपन्पादौ महीधरान् ॥ ईरयन्मुखनिःश्वासैर्वृष्टिमंतो बलाहकान् ॥
तिर्यगायतरक्ताक्षं मंदरोदरवर्चसं ॥ दिधक्षंतमिवायांतं सर्व्वान्देवगणान्मृधे ॥ तर्जयंतं सुरगणान्छा २६
दयंतं दिशो दश ॥ संवर्त्तकाले तृषितं दृप्तं मृत्युमिवोच्छ्रितं ॥ सतलेनोच्छ्रयवता विपुलांगुलिपर्व्वणा ॥ माला

भरणाहर्तेन किंचिदुच्छलितवर्म्मणा ॥ उच्छ्रितेनाग्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता ॥ दानवान्देवनिहतानुत्तिष्ठतेति ब्रुव
वन् ॥ तं कालनेमिं समरे द्विषतां कालसंनिभं ॥ वीक्षंते स्म सुराः सर्व्वे भयविक्लवलोचनाः ॥ तं स्म वीक्षंति भूतानि क्रमं
तं कालनेमिनं ॥ त्रिविक्रमं विक्रममाणं नारायणमिवापरं ॥ सोच्छ्रयं प्रथमं पादं मरुताघूर्णितांबरं ॥ प्राक्रामदसु
रो युद्धे त्रासयन्सर्व्वदेवताः ॥ स मयेनासुरेंद्रेण परिष्वक्तः क्रमन्रणे ॥ कालनेमिर्बभौ दैत्यः स विष्णुरिव मंदरः ॥
अथ प्रव्यथिता देवाः सर्व्वे शक्रपुरोगमाः ॥ दृष्ट्वा कालमिवायांतं कालनेमिं भयावहं ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे
कालनेमिप्रक्रमणं नाम ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ दानवाश्चापि पिप्रीयुः कालनेमिं महासुरं ॥ अभ्यवर्द्धन महा
तेजा घपांतेजदलो यथा ॥ तं त्रैलोक्यांतरगतं दृष्ट्वा ते दानवोत्तमाः ॥ उत्तस्थुरपरिश्रांताः प्राप्येवामृतमव्ययं ॥ ते वी
तभयसंत्रासा मयतारपुरोगमाः ॥ तारकामयसंग्रामे सततं जयकांक्षिणः ॥ रेजुरायोधनगता दानवा युद्ध
दुर्म्मदाः ॥ अस्त्रमन्त्यस्यतां तेषां व्यूहांश्च परिधावतां ॥ प्रहरतां वा भवत्प्रीतिर्दानवा कालनेमिनं ॥ ये तु तत्र म
यस्यासन्मुख्या युद्धविशारदाः ॥ तेऽपि सर्व्वे भयं त्यक्त्वा हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः ॥ मयस्तारो वराहश्च हयग्री
वश्च वीर्यवान् ॥ विप्रचित्तिसुतश्श्वेतः खरलंबावुभावपि ॥ अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोरोष्टौ तथैव च ॥ स्वर्भानु

श्चामरः प्रम्लो वक्रयोधी महाबलः। एते चास्त्रविदः सर्व्वे सर्व्वे तपसि संस्थिताः॥ दानवाः कृतिनो जग्मुः। कालनेमिम
नुत्तमं। ते गदानिस्त्रिंशयुधी निस्त्रिंशचक्रश्वस्त्रपरश्वधाः। कालकल्पैश्च मुसलैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः। अश्मभिश्चाद्रिसदृशै
र्गण्डलैश्च दंसिताः। पट्टिसैर्भिण्डिपालैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः। घातनीभिश्च गुर्व्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च। युगैर्यंत्रैश्च
निर्मुक्तैरर्गलैश्चाग्रताडिताः। दोर्भिश्चायतपीनांसैः प्रासैः पाशैश्च मुद्गरैः। सर्पैर्ललिह्यमानैश्च विसर्पद्भिश्च साय
कैः। वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यद्भिश्च तोमरैः। विकोशैश्चासिभिः शीतैः शूलैश्च शितनिर्म्मलैः। ते वै संदीप्तमनसः
प्रगृहीतास्त्रमायुधाः। कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्थुः संग्राममूर्द्धनि। सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां रुरुचे चमूः। द्यौर्निमी
लितनक्षत्रा सघनेवाम्बुदागमे। देवतानामपि चमूः रुरुचे शक्रपालिता। दीप्ताशीताष्लतेजोभ्यां चंद्रभास्करव
र्चसा। वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी। तोयदाविद्धवसना ग्रहनक्षत्रहासिनी। यमेन्द्रवरुणैर्गुप्ता धन
देन च धीमता। संप्रदीप्ताग्निपवना नारायणपरायणा। सा समुद्रौघसदृशी दिव्या देवमहाचमूः। रराजास्त्रवनी
नी मा यक्षगंधर्व्वशालिनी। तयोस्तु सेनयोरासीत्तदानीं तु वनं समं समागमः। द्यावापृथिव्योः संयोगो यथा स्याद्युगप २१
र्यये। तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलं। क्षमापराक्रममयं दर्पस्य विनयस्य च। निश्चक्रमुर्बलाभ्यां ते सौम्य

नि५

भीमाः सुरासुराः। पूर्व्वापराभ्यां संरब्धाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः। ताभ्यां बलाभ्यां संहृष्टाश्चेरुस्ते देवदानवाः। वनाभ्यां
पार्व्वतीयाभ्यां पुष्पिताभ्यां यथा गजाः। समाजघ्नुस्तथा भेरीः शंखान्दध्मुरनेकशः। स शब्दो द्यां भुवं चैव खं दिशश्च स
मपूरयत्। ज्याघाततलनिर्घोषा धनुषां कूजितानि च। दुंदुभीनां च निनदा दैत्यमंतर्दधुः स्वनं। तेऽन्योन्यमभिसंपे
तुः पातयंतः परस्परं। बभंजुर्बाहुद्वंद्वमन्योऽन्यं दानवा युयुत्सवः। देवतास्त्वस्त्रानी घोराः परिघांश्चोत्तमायसान्
ससर्ज्जुराजौ निस्त्रिंशान्गदा गुर्व्वीश्च दानवाः। गदापातैर्भग्नांगा बाणैश्च शकलीकृताः। परिपेतुर्भृशं केचित्पुनः
केचित्समर्जिरे। ततो रथैः सविमानैश्च तुरगैश्चाशुगामिभिः। समीयुस्ते च संरब्धा रोषादन्योऽन्यमाहवे। संवर्त्तमा
नाः समरे निवर्त्तंतस्तथापरे। रथा रथैर्निरुध्यंते पदाताश्च पदातिभिः। तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दवाहिनां
बभूवाथ प्रक्रान्तानां नभसीव पयोमुचां। बभंजिरे रथान्केचित्केचित्संमृदिता रथैः। संबाधमेके संप्राप्य न
शेकुश्चलितुं रथाः। अन्योऽन्यस्याथ समरे दोर्भ्यां संक्षिप्य दर्पिताः। संह्रादमाना नराणा जघ्नुस्तत्रासिचर्म्मि
णः। अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्नाः रक्तं ववमुर्हतायुधि। क्षरज्जलानां सदृशा जलदानां समागमे। तदस्त्रैस्त्रास्त्रग्रथितं
क्षिप्तासिक्षिप्तगदाविलं। देवदानवसंरब्धं संकुलं युद्धमाबभौ। तद्दानवमहामेघं देवायुधतडित्प्रभं। अन्योऽन्य

लाणाकर्षियुद्धं द नवावनौ ।एतस्मिन्नंतरे क्रुद्धः कालनेमिर्म्महासुरः ।अवर्द्धत समुद्रांते आपूर्य्यमाण इवांबुदः ।
तस्यपीविद्युद्वलापीडाः प्रदीप्ताद्रानिवर्षिणः ।गात्रेन्नगशिराः प्रख्या विनिष्पेतुर्बलाहकाः ।क्रोधान्निःश्वस
तस्तस्य भ्रूभेदस्वेदवर्षिणः ।साग्निविस्फुलिंगपवना मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ।तिर्य्यगूर्द्ध्वं च गगनं ववृधुस्तस्य बाहवः
पंचास्याः कृष्णवपुषो लेलिहाना इवोरगाः ।सोऽस्त्रजालैर्बहुविधैर्द्धनुर्भिः परिघैरपि ।दिव्यमाकाशमावव्रे नि :
श्वसितः पर्व्वतैरिव ।सोऽनिलोद्धतवसनो तस्थौ संग्राममूर्द्धनि ।संध्यातपग्रस्तशिखरः सानुमान्मेरुरिवापरः ।उर्द्धवेग
प्रविद्धैश्च शैलशृंगाग्रपादपैः ।अपातयद्देवगणान्वज्रेणेव महागिरीन् ।बहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभि
न्नशिरोरसः ।न शेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि ।मुष्टिभिर्न्निहताः केचित्केचिच्च विदलीकृताः ।य
क्षगंधर्वपतयः पेतुः सह महोरगैः ।तेन वित्रासिता देवाः समरे कालनेमिना ।न शेकुर्यत्नवंतोऽपि कर्तुं यत्नं
विचेतसः ।तेन शक्रः सहस्राक्षः स्पंदितः शरबंधनैः ।ऐरावतगतः संख्ये चलितुं न शशाक ह ।निर्जलांभोदसंका
शो निर्जलार्णवसप्रभुः ।निश्चेष्टो पाशः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे ।रणे वैश्रवणस्तेन परिघैः कालरूपिभिः ।विल
तो लोकपालेशस्त्याजितो धनदक्रियां ।यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणो रणे ।याम्यामवस्थां समरे नीतः स्वां दिश २८

माविशत् ।स लोकपालानुत्सार्य्य कृत्वा तेषां च कर्म्म तत् ।दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्द्धा विदधे तदा ।स नक्षत्रपथं
गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदर्शितं ।जहार लक्ष्मीं सोमस्य तं चास्य विषयं महत् ।चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात्स
भास्करं ।सायनं चास्य विषयं जहार दिनकर्म च ।सोऽग्निं देवमुखं दृष्ट्वा चकारात्ममुखे स्थितं ।वायुं च तरसा जित्वा
चकारात्मवशानुगं ।स समुद्रान्समानीय सर्वाश्च सरितो बलात् ।चकारात्मवशे वीर्य्याद्देहभूताश्च सिंधवः ।आ
पः स्ववशगाः कृत्वा दिविजा याश्च भूमिजाः ।स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः ।स्वयंभूरिव भूतानां मः
हाभूतपतिर्म्महान् ।सर्व्वलोकमयो दैत्यः सर्व्वलोकभयावहः ।स लोकपालैकवपुश्चंद्रसूर्य्यग्रहात्मवान् ।पा
वकानिलसंकाशो रराज युधि दानवः ।पारमेष्ठ्ये स्थितः स्थाने लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।तं तुष्टुवुर्दैत्यगणा देवा इ
व पितामहं ॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे तारकामये कालनेमिप्रभावः ॥ ॥वैशंपायन उवाच ॥ पंचत्वं नाभ्यव
र्त्तंत विपरीतेन कर्म्मणा ।वेदो धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया ।स तेषामनुपस्थानात्सक्रोधो दानवेश्वरः ।
वैष्णवं पदमन्विच्छन्ययौ नारायणांतिकं ।स ददर्श सुपर्णस्थं शंखचक्रगदाधरं ।दानवानां विनाशाय भ्रा ।
मयंतं गदां शुभां ।सजलांभोदसदृशं विद्युत्सदृशवाससं ।स्वारूढं स्वर्णपत्राढ्यं शिखिनं काश्यपं खगं ।दृष्ट्वा दै

त्वविनात्रायस्वणोस्त्वं छोमिवाञ्छितं। दानवो विष्णुमहूानांस्तं न नापेक्ष्व मानसः॥ अयं स रिपुरस्माकं सर्व्वेषां देवत
द्विषां। अर्णवावसिनां चैव मधोर्व्वै कैटभस्य च॥ अयं स विग्रहोऽस्माकं अशाम्यः किल कथ्यते। येन नः संयु
गे घद्य वह्वो दानवा हताः॥ अयं स निर्घृणो युद्धे स्त्रीवालवधकारकः। देवदानवनारीणां सीमंतोद्धारणं कृ
तं। अयं स विष्णुर्देवानां वैकुंठश्च दिवौकसां। अनंतो नागिनामप्सु स्वयंभूश्च स्वयंभुवः। अयं स नाथो देवानां
अस्माकं विप्रियस्थितः। अस्य क्रोधेन महता हिरण्यकशिपुर्हतः। अस्यच्छायां समाश्रित्य देवा हव्यमुखे स्थि
ताः॥ आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवंति त्रिधाकृतं। अयं स निधने हेतुः सर्व्वेषां देवविद्विषां। अस्य चक्रे प्रविष्टा
नि कुलान्यस्माकमाहवे। अयं स किल युद्धेषु सुरार्थे त्यक्तजीवितः। सवित्रे तेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति शत्रु
षु। अयं स कालो भूतानां कालभूते मयि स्थितः। अतिक्रांतस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति दुर्म्मतिः। दिष्ट्या दानां सम
क्षं मे विष्णुरेष समागतः। अद्य मद्वाणनिष्पिष्टो मामेव प्रणमिष्यति। यास्याम्यपपन्न तिं क्षिप्रं सर्वेषां। अद्य संयुग
इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहं। क्षिप्रमेव वधिष्यामि रणे नारायणाश्रयान्। जात्यंतरगतो ह्येष रणे २९
बाधति दानवान्। य एषोऽनंतः पुरा भूत्वा। पद्मनाभ इति स्मृतः। जघानैकार्णवे घोरौ तावुभौ मधुकैटभौ॥ विनिव

स्य स्वके जाने॥ निहतो दानवश्रेष्ठो द्विधाभूतं वपुः कृत्वा सिंहार्द्धं नरसंस्थितं। पितरं मे जघानैको हिरण्यक
शिपुं पुरा। श्वेतं गर्भमधत्तैनं महीतिदेवतारणिं। यत्र काले बलिर्यो वैः बद्धो वामनरूपिणा। त्रीन् लोकांश्च
जहारैष क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः। नूयस्त्विदानीं समरे संप्राप्ते तारकामये। मया सह समागम्य सदेव
स्त्वं नंक्ष्यति। स एवमुक्त्वा बहुधा क्षिपन्नारायणं रणे। वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवान्वरोचयत्। क्षिप्यमा
णोऽसुरेन्द्रेण नचुकोप गदाधरः। क्षमाबलेन महता सस्मितं वाक्यमब्रवीत्। अल्पं दर्प्पबलो दैत्यः स्थितः
क्रोधमदसहनः। हतस्त्वमात्मना दोषैः क्षमां योऽतीत्य भाषसे। अधमस्त्वं मम मतो धिगेतत्तव वाक्बलं। न
यत्र पुरुषाः संति तत्र गर्ज्जंति योषितः। अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्व्वेषां मार्गगामिनं। प्रजापतिकृतं सेतुं को भित्त्वा
स्वस्तिमान्व्रजेत्। अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारकं। स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः। ए
वं ब्रुवति वाक्यं मधे श्रीवत्सधारिणि। जहास दानवः क्रोधाद्धस्तांश्चक्रे च सायुधान्। स बाहुशतमुद्यम्य सर्व्वास्त्र
ग्रहणं रणे। क्रोधाद्विगुणरक्ताक्षो विष्णुवक्षस्यताडयत्। दानवाश्चापि समरे मयतारपुरोगमाः। उद्यतायुध
निस्त्रिंशा दृष्ट्वा विष्णुमभिद्रवन्। गां श्वे ऽधातत्र वादयंतो महासुराः। तालाग्रयाश्च रुतुर्महो ऽवद्रावनो॥

सताड्यमानोऽरिबलैर्दैत्यैः सर्वायुधोद्यतैः । न चचाल हरिर्युद्धे कंप्यमान इवाचलः ॥ स संसक्तश्च सुपर्णेन का-
लनेमिर्महासुरः । सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ॥ मुमोच ज्वलितां घोरां संरब्धो गरुडे परि । कर्म-
णा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमागतः ॥ यदा तस्य सुपर्णस्य पातिता मूर्ध्नि सा गता । तदागमत्पदान्नमिं । पक्षी
व्यथितविग्रहः ॥ सुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा क्षतं चैव पुरात्मनः ॥ क्रोधसंरक्तनयनो वैकुंठश्चक्रमाददे ॥ स ववृधे
न वेगेन सुपर्णेन समं प्रभुः ॥ भुजाश्चास्य व्यवर्द्धंत व्याप्नुवंतो दिशो दश ॥ स दिशः प्रदिशश्चैव खं गां चैव प्रपूरयन्
ववृद्धे च पुनर्लोकान्क्रांतुकाम इवौजसा ॥ तं युद्धायसकंडेणां वर्द्धमानं नभस्तले । ऋषयः सहसंगम्य तुष्टुवु-
र्मधुसूदनं ॥ स द्यां किरीटेनालिखन्साक्रम्य वांबरं । पद्भ्यामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः ॥ सूर्यस्य र-
श्मितुल्यानां सहस्रारमरिक्षयं । दीप्ताभिसहसंघारं दर्शनीयं सुदर्शनं ॥ सुवर्णनेमिपर्यंतं वज्रनाभं भयावहं ।
मेदोऽस्थिमज्जारुधिरैः सिक्तं दानवसंभवैः ॥ अद्वितीयं प्रहारेषु क्षुरपर्यंतमंडलं ॥ स्रग्दाममाल्यविततं
कामगं कामरूपिणं । स्वयं स्वयंभुवा सृष्टं भयदं सर्वविद्विषां ॥ महर्षिरोषैराविष्टं नित्यमाहवदर्पितं ॥ क्षे- १००
पणाद्यस्य मुह्यंति लोकाः सस्थाणुजंगमाः ॥ क्रव्यादानि च जन्तूनि तृप्तिं यांति महाहवे ॥ न अप्रतिमकर्माणं

समानं सूर्यवर्चसा ॥ चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः ॥ समुल्लनन्दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा ॥ चिच्छेदा
बाहूंश्चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ॥ तच्च वक्त्रशतं घोरं साग्निचूर्णाट्टहासितं ॥ तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ
बलाद्धरिः ॥ स छिन्नबाहुर्विशिरा न प्राकंपत दानवः ॥ कबंधश्चास्थितः संख्ये विशाख इव पादपः ॥ तं वित
त्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समं जवं । उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनं ॥ स तस्य देहो विमुखो विशाखः
खमुपरिभ्रमन् । पपात सदिवं त्यक्त्वा क्षोभयन्धरणीतलं ॥ तस्मिन्निपतिते दैत्ये देवाः सर्षिगणास्तथा ॥ सा
धु साध्विति वैकुंठं समेताः प्रत्यपूजयन् ॥ अपरे ये तु दैत्या वै युद्धे दृष्टपराक्रमाः ॥ ते सर्वे बाहुभिर्व्याप्ता न शेकुः
चलितुं रणे ॥ कांश्चित्केशेषु जग्राह कांश्चित्कंठेऽप्यपीडयत् ॥ पाटयत्कस्यचिद्वक्त्रं मध्ये कांश्चिदथाग्रहीत् ॥
ते गदाचक्रनिर्दग्धा गतसत्वा गतासवः ॥ गगनाद्भ्रष्टसर्वांगा निपेतुर्धरणीतले ॥ तेषु सर्वेषु दैत्येषु हतेषु पुरुषो
त्तमः ॥ तस्थौ शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः ॥ तस्मिन्विमर्दे निर्वृत्ते संग्रामे तारकामये ॥ तं देशमाजगा-
माशु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ सर्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं गंधर्वैश्चाप्सरोगणैः ॥ देवदेवो हरिं देवं पूजयन्वाक्यमब्रवी
त् ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कृतं देव महत्कर्म सुराणां शल्यमुद्धृतं ॥ वधेनानेन दैत्यानां वयं च परितोषिताः ॥ योऽयं त्वया

हतो विष्णो कालिनेमिर्महासुरः। त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते।। एष देवान् परिभवंल्लोकांश्च सच
राचरान्। ऋषीन् कदनं कृत्वा मामपि प्रतिगर्जति। तदनेन तवोग्रेण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा।। यदयं कालतु
ल्येनाजौ कालनेमिस्त्वया हतः। तदागच्छस्व भद्रं ते गच्छावो दिवमुत्तमां महर्षयस्त्वां तत्रस्थाः प्रतीक्षन्ते सदो
गताः। अहं महर्षयश्चैव तत्र त्वां वदतां वर। विधिवद्यद्विधिष्यामो गीर्भिर्हृद्याभिरच्युत। किं वा तत्र वदा
स्यामि वरं कुरु नतां वर। सुरेष्वपि सदैत्येषु वराणां वरदो भवान्।। निर्यातयैतत् त्रैलोक्यं स्फीतं निहतकण्टकं। अ
स्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने।। एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरीश्वरः। देवान् शक्रमुखान् स
र्वाननुवाच शुभया गिरा।। ।।विष्णुरुवाच।। श्रूयतां त्रिदशाः सर्वे यावन्तस्थ समागताः। श्रवणावहितैर्देवैः पु
रस्कृत्य पुरंदरं। अस्मिन्नः समये सर्वे कालिनेमिमुखा हताः दानवा विक्रमोपेताः शक्रादपि महत्तराः। अ
स्मिन्महति संक्रन्दे द्वावेव तु विनिःसृतौ। वैरोचनिश्च दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महाग्रहः। तदिष्टां भजतां शक्रो दिशं
वरुण एव च। याम्यां यमः पालयतां उत्तरां च नराधिपः। ऋक्षैः सह यथायोगं काले चरतु चन्द्रमा। अब्दं चरतु ९१
रवं सूर्यो भजतामयनैः सह। आज्यभागाः प्रवर्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः। हूयन्तामग्नयो विप्रैर्वेददृष्टेन कर्मणा।

वाश्च बलिहोमेन स्वाध्यायेन महर्षयः। श्राद्धेन पितरश्चैव तृप्तिं यान्तु यथासुखं। वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पा
वकः। त्रयो वर्णाश्च लोकांस्त्रीन् सर्पयन्त्वात्मनो गुणैः। क्रतवः संप्रवर्तन्तां दीक्षणीयद्विजातिभिः। दक्षिणाश्चोपवर्तन्तां
यथोक्तं सत्रयाजिनो।। गावः सूर्यो रसान् सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु। तर्पयन्तः प्रवर्तन्तां शिवैः सौम्यैश्च कर्मभिः
यथावदनुपूर्व्वेण महेन्द्रसलिलोद्भवाः। त्रैलोक्यमातरः सर्वाः सागरं यान्तु निम्नगाः। दैत्येभ्यस्त्यज्यतां भीश्च शां
तिं व्रजत देवताः। स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनं। स्वगृहे स्वर्गवासे वा संग्रामे वा विशेषतः।। विश्रं
भो हि न कर्तव्यो नित्यं क्षुद्रा हि दानवाः। छिद्रेषु प्रहरन्त्येते न चैषां संस्थितिर्ध्रुवा। सौम्यानामृजुभावानां भवानां
चार्यवामतिः। अहं त्वदुष्टभावानां युष्माकं शुद्धात्मनां। असंभ्रमवर्तमानानां मोहं दास्यामि देवताः। यदाच
सुरा धर्षं दानवेभ्यो नयं न वेत्थ। तदा समुपगम्याशु विधास्ये च सतोऽनयं।। ।।वैशंपायन उवाच।। एवमुक्त्वा
सुरगणान् विष्णुः सत्यपराक्रमः। जगाम ब्रह्मणा सार्द्धं ब्रह्मलोकं महायशाः। एतदाश्चर्यमभवत् संग्रामे तारका
मये। दानवानां च विष्णोश्च यन्मां त्वं परिपृच्छसि।। ।।इति खिले पुहरिवंशे कालिनेमिवधो नाम।। ।।जनमेजय उ
वाच।। ब्रह्मणा देवदेवेन सार्द्धं सलिलयोनिना। ब्रह्मलोकगतो ब्रह्मन् वैकुण्ठः किं चकार ह। किमर्थं चादिदेव

ननीतः सखिलयोनिना॥ विस्नुर्हत्य वधंछन्ने देवैश्चलत मत्र्ययः॥ ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्रसः॥ कं
वा स्वधारनियमं सवितुर्नतनावनः॥ कथं तस्यासतस्तत्र विश्वं जगदिदं महत्॥ श्रियमाप्नोति विपुलं सुरासुर
गणार्चितं॥ कथं स्वपिति धर्मातिवुद्ध्यतवां वुद्धया॥ कथं च ब्रह्मलोकस्थो धुरं वहति लोकिकी॥ चरितंत
स्य विप्रेंद्र दिव्यं नवति नोदिवि॥ विस्तरेण यथातत्वं सर्वमिछामि वेदितुं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ शृणु नाराय
णस्यादौ प्रवृत्तीर्विस्तरेणतु॥ ब्रह्मलोकं यथारूढो ब्रह्मणा सह मोदते॥ कामंगतिस्तस्य सत्स्मा देवर पिंडुरास-
दा॥ यत्र वत्स्याम्यहं राजन् स्तन्मे निगदतः शृणु॥ एषलोकमयो देवो लोकाश्चतन्मयास्त्रयः॥ एषदेवमयश्चैव देवाश्च
तन्मया दिवि॥ अस्यपारं न पश्यंति वहवः पारकांक्षिणः॥ एषपारं परं चैव लोको नां वेद माधवः॥ अस्य वेदार्थकार-
स्य मार्गितव्यस्य देवतः॥ शृणुवैयत्तदादृत्तं ब्रह्मलोके पुरातनं॥ भगवान् ब्रह्मणा लोके दृष्टापतामहं पदं॥ ववंदे
तान् ऋषीन् सर्वान् पारमेष्ठेन कर्मणा॥ सो ऽग्निं प्राक्स्व वने दृष्टा हूयमानं महर्षिभिः॥ अववंद महातेजाः स्व-
चा सर्वाह्निकी क्रियां॥ स ददर्श मखं घोरे रिज्यमानं महर्षिभिः॥ नागं यज्ञमय मम्लानं स्वदेह परमेष्ठितं॥ अनि
वार्यो ऽनिवार्यो ना मृषीणां ब्रह्मवर्चसां॥ परिचक्राम सो ऽचिंत्यो ब्रह्मलोकं सनातनं॥ स ददर्श स्थितान् नृपा १०२

चषालाग्र विनूषितान्॥ मखेषु च ब्रह्मर्षिभिः त्रातशाः स्नात लक्षणान्॥ आज्यधूमं समाघ्राय शृण्वन् वेदान् हि
जेरितान्॥ यज्ञे रिज्यंत मात्मानमुपत्रूपं स तत्र चचार ह॥ तामृचुर्क्ष पयोदेवाः सदस्याः सदसि स्थिताः॥ अथार्थ्यप्र
तनुजाः सर्वं पवित्रात्तरपाणयः॥ देवेषु वर्त्तते यद्धि तद्धि सर्वं जनार्दनात्॥ यद्यत्प्रवृत्तं देवेभ्यस्तद्धि हि मधुसूद
नात्॥ अग्निष्टाम मयं लोकं यं विद्धि विद्धि वा जनाः॥ तं सामममिं लोकं च वेद विष्णुं पितामहं॥ क्षीराद्यथा दधिन
वेत्॥ दध्नः सर्पिर्यथा नवेत्॥ मथ्यमानेषु तत्तेषु तथा लोको जनार्दनात्॥ तथैं द्रियैश्च भूतैश्च परमात्मा निधी
यते॥ तथा वेदेश्च देवैश्च लोकैश्च विदितो हरिः॥ यथान्तो ऽद्रियावाक्षि र्विहिता नु विदेहिनां॥ तथा प्राणस्वरू
वासिह्वानां दिविवेछवी॥ स निर्गुणः सत्रफलदः पवित्रं परमाश्रवाः॥ लोकतत्व च वराघेष मंत्रमंत्र इवार्च्य
ते॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मनाभ महाद्युते॥ इत्युं जज्ञियमातिथ्यं मं ततः प्रतिगृह्यतां॥ त्वमस्य
जज्ञद्दत्तस्य पात्रं पाद्यस्य पावनः॥ अतिथिस्त्वं हिमं चोक्तः स्कंदष्टः सततं मतः॥ त्वयि युध्द गते विष्णो न प्रवर्त
तनः क्रियाः॥ अवक्लवस्य जज्ञस्य न हि कर्म विधीयते॥ सदक्षिणस्य जज्ञस्य त्वत्प्रसूति फलं न वेत्॥ अथा
त्मानमिहास्माभिरिज्यमानं निरीक्ष्यते॥ एवमाभाषितान् विप्रान् नगवान् प्रत्यभाषत॥ मुमुदे ब्रह्मलोक

छो ब्रह्मेवादि पितामह॥ ॥इति श्री हरिवंशे ब्रह्मलोकगमनं नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ ऋषिभिः पूजितस्ते
स्तु विवेशाहरिरीश्वरः॥ पौराणं ब्रह्मसदनं दिव्यं नारायणाश्रयं। तत्र विविशे हंसयुक्तानामं असदागतान्
पूर्णमध्यादिदेवाय ब्रह्मणे पद्मयोनये। स्वेन नाम्ना परिज्ञाते स तन्नारायणाश्रयं। प्रविशन्नेव भगवान्
आयुधानि व्यसर्जयत्। स तत्राम्बुपतिप्रख्यं ददर्शालयमात्मनः। स्वधिष्ठितं देवगणैः तथा शाश्वतैश्च महर्षिभिः ः
संवर्तकाम्बुदोपेतं नक्षत्रस्थानसंकुलं तिमिरौघपरिक्षिप्तं कं अप्रधृष्यं भास्करैः। न तत्र विषयो वायोर्नेन्
दोर्नैव विवस्वतः। वपुषा पद्मनाभस्य स देशस्तेजसावृतः। स तत्र प्रविशन्नेव जटाभारं समुद्वहन्। सह
स्रशिरसा नन्तान्नारायणो योपचक्रमे। लोकानामन्तकालज्ञा कालीनयनशालिनी। सुप्तस्थं महात्मानं
निद्रा तं कामरूपिणी। स शिश्ये नारायणे दिव्ये समुद्रान्तादृशीतले। हरिः कार्णवा केन व्रतेन व्रतिनां वरः तं
नारायणं महात्मानं भवायजगतः प्रभुं। उपसांचक्रिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्सदा। तस्य सुप्तस्य शुशुभे ना
भीमध्यात्समुत्थितं। आद्यं तस्यासनं पद्मं ब्रह्मणः सूर्यवर्चसं। सहस्रपत्रं वर्णाढ्यं सुकुमारं विभूषितं। ब्र
ह्मसूत्रोद्यतकरः स्वपन्नेव महामुनिः। आवर्तयति लोकानां सर्वेषां कालपर्ययं। निश्वासस्य वदना ९३

न्निःश्वासः पवनोरिताः। प्रजानां पतयो ह्येव निपतंलुप्तं तिचा तेसृष्टाः प्राणिनामेध्या विनक्ता ब्रह्मणा स्वयं। च
त्वद्वास्यं गतिं जग्मुः स्वलंतो लोकेन कर्मणा। न नं वेद स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मर्षयोऽव्ययाः। विष्णुं निद्रामयं योगं
प्रविष्टं तमसावृतं। तं तु ब्रह्मर्षयः सर्वे पितामह पुरोगमाः। न विदुः संक एष स्तुसंकविदासीन मासन जागर्वि
कश्चक शेतकश्चसुसश्चन स्तुते। काभ्या गवान्का द्युतिमान्सहस्रान्सहस्रतरश्चकः। विमृशंति स्मतं देवं दिव्या निरू
पपत्तिभिः। न चैनं शेकुरन्वेष्टुं कर्मतो जन्मतोऽपिवा। गाथानिसत्यप्रतिष्ठा निर्मतस्य चरितं विदुः। पुराणे
च पुराणं पुरूषयः संप्रचक्षते। श्रूयतां चास्य चरितं देवष्वपि पुरातनं। महापुराणात्प्रभृति पारं तस्य न वि
द्यते। यच्चास्य देवदेवस्य चरितं स्वप्नभाव्जो। तेन ताः श्रुतयो व्याप्ता वैदिकालौकिकाश्च याः। भवकालेन कल्प
षलोकानां त्रतवा मनः। दानवानाम नावाप्य जागर्ति मधुसूदनः। यदैनं वीक्षितुं देवा न शेकुः सुसमव्ययं॥
ततः स्वपिति धर्मान्ते जागर्ति जलदक्षये। सत्वयज्ञाश्च वेदाश्च जज्ञांगानि व सर्वशः। या हि जज्ञगतिः प्रोक्ता स
एव पुरुषोत्तमः। तस्मिन्स्वप्ते निवर्त्तन्ते मंत्रपूर्णाक्रतुक्रिया। शरत्प्रवर्त्तियज्ञा हि जागर्ति मधुसूदनः। तदिदं व
र्षिकं चक्रं वार्यत्यंबुदेश्वरः। वर्त्तने कर्मऊर्द्धाणां सर्वेविष्णोः पुरंदरः। श्याक्षेपागा कर्री माया निद्रेति जगतिस्थि

ता॥ साकस्माद्द्विपिणी घोरा कालरात्रिर्महीक्षितां॥ तस्या ह्यनुग्रमाहारा निशा दिवसनाशिनी॥ जीविताद्दहराघो
रा सर्वप्राणभृतां कवि॥ न तया कश्चिदाविष्टो जृंभमाणो मुहुर्मुहुः॥ शक्तः सम्प्रसहितुं वेगं मज्जतीव महार्ण
वे॥ अन्यजातिकवि मर्त्यानां ब्रह्मणा वा कथं जनै न निशा न भवति लोकस्य निद्रा सर्वस्य लोकिकी॥ स्वप्नांतच्छीय
ते घोषा प्राप्य शोकविदेहिनां॥ मृत्युकाले च भूतानां प्राणान्नाशयते नरः॥ देवेष्वपि दधारनं नान्या नारायणा
दृते॥ सर्वी सर्वहरस्येषा माया विष्णोः शरीरजा॥ सैषा नारायणमुखं दृष्ट्वा कमल लोचना॥ लोकानन्त्येनका
लेन ग्रसते नृतमाहिनी॥ एवमेषा हितार्थाय लोकानां कृष्णवर्त्मना॥ ध्रियते सर्वनीयाच पत्याइव पतिव्र
ता॥ स तया निद्रया छन्नस्तस्मिन्नारायणाश्रये॥ स्वपिति स्म तदा विष्णुर्मोहयन् जगदव्ययं॥ तस्य वर्ष सहस्रा
णि शयानस्य महात्मनः॥ जग्मुः कृतयुगं चैव त्रेता चैव युगोत्तमे॥ स तु दृष्ट्वा परपर्यंते दृष्ट्वा लोकाकान्मुक्तः
खितान्॥ प्रबुध्यत महातेजाः श्रूयमानो महर्षिभिः॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ जही हि निद्रां सहजां भुक्तां स्रग्वामिव
स्रजं॥ इमे ते ब्रह्मणा सार्द्धं देवा दर्शनकांक्षिणः॥ इमे त्वां ब्रह्म विद्रूपो ब्रह्मसंस्थवादिनः॥ वर्द्धयंति हृषीके १०४
श ऋषयः संशितव्रताः॥ एतेषामात्मभूतानां भूतानामात्मसंभव॥ शृणु विष्णो शुभा वाचो भूयो मात्म निलं

नसां॥ इमे त्वां मुनयः सप्त सहिता मुनिमंडले॥ स्तुवंति देव दिव्यानि गेयानि गीर्भिरंजसा॥ उत्तिष्ठ शतपत्राक्ष
पद्मनाभ महाद्युते॥ कारणं किंचिदुत्पन्नं देवानां कार्यगौरवात्॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ स संश्रित्य प्रजा
सर्द्वेति मिरोघं विसृज्य तान् ददृष्टे च हृषीकेशः श्रिया परमया ज्वलन्॥ स ददर्श सुरान् सर्वान् समेता
न् स पितामहान्॥ विवक्षुंश्च प्रहृष्टेन्मितान् जगदर्थं समागतान्॥ तानुवाच हरिर्देवो निद्राविवृतलोच
नः॥ तत्त्वदृष्ट्यार्थया वाचा धर्मसंहितयुक्तया॥ ॥विष्णुरुवाच॥ कुतो वो विग्रहो देवाः कुतो वा भयमाग
तं॥ कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मत्त प्रवर्त्तते॥ न खल्वकुशलं लोके वर्त्तते दानवोत्थितं॥ नृणामायास
जननं शीघ्रमिच्छामि वेदितुं॥ एष ब्रह्मविदां मध्ये विहाय शयनोत्तमं॥ स्थितो वायनवतां मध्ये स्थितः किं
करवाणि वः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे विष्णोर्योगशयनोत्थानं॥ वैशंपायन उवाच॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुगदितं ब्र
ह्मा लोकपितामहः॥ उवाच परमं वाक्यं हितं सर्वं दिवौकसां॥ नास्ति किंचिद्भयं विष्णो सुराणामसुरात्त्व
कं यथा नवा न नवदः कश्चिद्धीरारणरणे॥ शक्रे जयति देवेशे त्वयि वा सुरसूदने॥ धर्मे प्रयतमानानां
मानवानां कृतात्मनां॥ सत्यधर्मे च निरतान् मानवान् विगतज्वरान्॥ नाकालधर्मिणां मृत्युः सक्तो तिप

तिवी क्षितेमानवानां च पतयः पार्थिवाश्च परस्परं। षड्भागमुपभुंजाना न न कुर्वंति मिथ्या॥ ते प्रजानां शुभ
कराः करदैर्विगर्हिताः। आकरे हि प्रयुक्तार्थाः कोशमाहरयंत्युत। स्फीतान् जनपदान् स्वान्स्वान् पाल
यंति क्षमापराः॥ अतीत्यात्र दंडाश्च त्रेता वर्णान् जुगुपुर्जनाः। नातिहिंसनीयान्नृतानां सविवाः साधुसत्कि
ताः। चतुरंगबलैर्युक्ताः षड्गुणाननुपभुंजते। संधिविग्रहयानानि आसनं द्वैधमाश्रिताः षड्गुणाः त्राकर्यंषि
स्वप्रभावो स्याद मंत्रजाः॥ ॥इति अमरः॥ धनुर्वेदपरा नित्यं सर्वे सर्वे वदे प्रतिष्ठिताः। यजंति च यथाका
लं यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः। वेदानधीत्य दीक्षा निर्म्मद्दषीन् ब्रह्मचर्यया॥ श्राद्धैश्च मध्येः त्रातसर्प्पयंति
पितामहान्। नैषामविदितं किंचित्रिषु लोकेषु विद्यते। वैदिके लौकिके चैव धर्मे त्रास्त्रो कमेव चाति-
तरा परदृष्टार्थाः महर्षिसमतेजसः। त्रयः स्नतयुगं कर्तुमुत्सहंते नराधिपाः। तेषामेव प्रभावेन विसंवर्ष
त्ति वासवः। यथार्थं च ववुर्वाता विरजाश्चादिशोदश। निरुत्पाता वसुधा सुप्रचाराश्च खेग्रहाः॥ चंद्रमाश्च स
नक्षत्रः सौम्यं चरति योगतः। अनुलोमकरः सूर्यो ह्ययने द्वे चचार ह। हव्यैश्च विविधैस्तृप्ताः श्मन गंधी कृता १०५
त्राः॥ एवं सम्प्रवृत्ते तु विक्रमेषु मखादिषु। तर्प्यय ख्म महीलक्ष्मी नृणां कालनयं कृताः। तेषां वालित

कोटीनामन्याऽन्यमनुवर्त्तिनां। राज्ञां बलैर्बलवतां पीड्यते वसुधातलं। येयेनारपरिश्रांता पीड्यमाना नरा
धिपैः। पृथिवी समनुप्राप्ता नौरिवासन्नविप्लवा। युगांतसदृशं रूपं शैला चलितबंधनं। जलौघोडाकूले
खेदं दन्त्रीयंती मुक्तमर्यादाः। क्षत्रियाणां वपुनिश्च तेजसा च बलेन च। नृणां च राष्ट्रैर्हि क्षीणैः श्राम्यंती वव
सुंधरा। पुरे पुरे नगरपतिः कोटिसंख्यैर्बलैर्वृतः। राष्ट्रे राष्ट्रे च बहवो ग्रामाः शतसहस्रशः। भूमिपानां
सहस्रैश्च तेषां च बलिनां बलैः। ग्रामायुताद्यैः राष्ट्रैश्च भूमिर्निर्वेदमागता। सैयं निरामयं कृत्वा। निश्चेष्टा
कालमग्रतः। प्राप्ता तवालयं विष्णो नवांश्चास्या परा गतिः। कर्मभूमिर्मनुष्याणां भूमिरेषा व्यथां गताः
यथा न सीदेत्तत्कुर्याद्जगत्येषा हि शाश्वती। अस्या हि पीडिनेदोषा महानस्या च मधुसूदन॥ क्रियाल्पै
मचला गता॥ यदस्याः कृतवं तस्मत्वा पि नवता कृते। नारावतारणार्थं हि मे त्वया मस्त्वया सह। सत्यपथ
दिष्ठिता ह्येते राजानो राष्ट्रवर्द्धनाः। नराणां च त्रयो वर्णा ब्राह्मणाननुपयाजिनः। सर्वे सत्यमयं वा कुवर्णा
णोधर्मपरायणाः। सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रपरा नराः। एवं जगति वर्त्तंते मनुष्या धर्मकारणात्। यथाध
र्मवधो नस्यात् यथा नीतिः प्रवर्त्तते। सतां गतिर्वियं नान्या धर्मश्चास्याः सुसाधनं। राज्ञां चैव वधः कार्य्यो ध
सहजोजा समोत्पत्कांबता ले ५ जुर

नश्च लोका
नाद्भुता च
जगद्धेतु॥
स्पात्रे न व्यक्त
वेषु पार्थिवो
दाप्रपीडिता॥

रणपानारनिर्णये। तदागच्छ महानाग सदैव मंत्रकारणात्। वृजामो मेरुशिखरं पुरस्कृत्य वसुंधरां॥ ॥इति
हरिवंशे नारावतारणे॥ वैशंपायन उवाच॥ बाढमित्येव सहितेंडुर्हिंनानो दनिःस्वनः। प्रतस्थे दुर्हिनाका
राः लल्लवपुरिवाचलः। समुक्तामणिविद्यातेस चंद्रानोद वर्चसा। सनदेमंडलं रुक्मं संविवृद्धी घरा हरिः
सचास्यारसि विस्तीर्णेरामां चाङ्गतराजिमान्। श्रीवत्सराजतश्रीमान्हृदे स्तनहृद्यमुखां चितः। पीतवसा
नेवसने लोकानां गुरुरव्ययः। हरिसो न्रवदालक्ष्यः संसंध्या न्वइवाचलः। तं व्रजंतं सुपर्णेन पद्मयोनि
गतानुगं। अनुजग्मुः सुरगणाः संगताः सकचक्रषः। नातिदीर्घेण कालेन ते गचारत्नपावतां। ददृशुर्दे
वतास्तत्र स्वां सभां कामरूपिणी। मेराः त्रिशिखर विन्यस्तो सयुक्तां सूर्यवर्चसा। कांचनस्तं नरचितां कृ
वैडूर्यतोरणां। मणिनिर्माणविन्यासां विमानशतमालिनी। रत्नजालान्तरवतीं कामगां रत्नभूषितां
कृतेरत्नसमाकीर्णां सर्वर्तुकुसुमोत्कटां। देवमायाधरां दिव्यां निर्मितां विश्वकर्मणा॥ तां दृष्ट्वा हृष्टमन
सः यथास्थानं यथाविधि। यथानिवेशं ते हि सा विविशुस्ते सभांशुभां। तेन यद्वेडर्यथा केषु विमानेष्व
सनेषु च। नद्रासनेषु पीठेषु कुशेषु प्रस्तरेषु च। ततः प्रभंजनो वायुर्ब्रह्मणा साधुचोदितः। मात्राहइति १९

कला २

सर्वत्र प्रवक्तुमाथतं सनं॥ निःशब्दस्तिमिते तस्मिन्। समाजे त्रिदिवौकसां। वनापेश्वराणीवाक्यं खेदात्मकमपनाविणी
॥ ॥धरण्युवाच॥ अहमादौ पुराणस्य संक्षिप्ता पद्मयोनिना। मां वदतौ सर्वमृन्मयौ द्वौ महासुरौ। कर्णस्रोतोद्भवौ
तोहि विस्तारस्य महात्मनः। महार्णवे प्रस्वपतः काष्ठकुड्यसमाश्रितौ। तौ विवत्रा स्वयं वायुब्रह्मणा साधुवादि
तः। तौ दिवं छादयंतौ तु वहथतं महासुरौ। वायुप्राणौ तु तौ गत्वा ब्रह्मा परिमृज्य नन्दनः। एकं मेऽनुत्तरं मेनकठि
नेवद चापरं। नामनी तु नयोश्चक्रे सविनुः सलिलोद्भवः। मृदुस्त्वयं मधुर्नाम कठिनः कैटभो भवत्। तावदस्यारु
तनामानौ चरत्त्वबलगर्वितौ। सर्वमेकार्णवं घोरं याधुकामो मुनिर्नयौ। तावागतास मालोक्य ब्रह्मा लोकपिता
महः। एकार्णवं तु निचयं तत्रैवांतरधीयत। सपद्मे पद्मनाभस्य नाभिमध्यात् समुत्थितेरा चयामास वासतिं गुर्धांव्र
स्पचत्रमुखः। तावुभौ जलगर्भस्थौ नारायणपिता महः। वाहन्तवर्षगणानष्क्र त्रायानौ न च कंपन्तः। अथदीर्घ
स्पकालस्य तावुभौ मधुकैटभौ। आजग्मतुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः। दृष्ट्वा तावक्राधारौ महाकायौ
डुरासदौ। ब्रह्मणा ताडितौ विष्णुः पद्मनालेन चैव तदा। उत्पपात प्रशयनात् पद्मनाभो महाद्युतिः। तयुद्धमन
वद्यारं तयामस्य च वै तदा। एकार्णवे तदा लोके त्रैलोक्ये जलतां गते। तदा सत्तुमुलं युद्धं वर्षसंख्या सहस्रतः।

नचता वसुंधरा युद्धे तदाश्रममवाप्नुतः। अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुर्मदौ। ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं ह
रिं। प्रीतौ स्वस्तव युद्धेन श्लाघ्यस्त्वं मृत्युरावयोः। आवां जहि न यत्रोर्वी सलिलेन परिप्लुता। हतौ च तव पुत्रत्वं प्राप्नु
याव: सुरोत्तम। यो ह्यावां युद्धे निर्जेता तस्यावां विहितौ सुतौ। स तौ गृह्य मृधे दोर्भ्यां देवस्तौ समपीडयत्। ऊरुभ्यां तु
निधनं चैव तावुभौ मधुकैटभौ। तौ हतौ चाप्लुतौ तोये वपुर्भ्यामेकतां गतौ। मेदो मुमुचतुर्दैत्यौ मथ्यमानौ जलो
र्मिभिः। मेदसा तज्जलं व्याप्तं ताभ्यामंतर्दधे ततः। नारायणश्च भगवानसृजच्च पुनः प्रजाः। दैत्ययोर्मेदसा
छन्ना मेदिनीति परिश्रुता। प्रभावात्पद्मनाभस्य शाश्वती जगती कृता। वराहेण पुनर्मग्ना मार्कंडेयस्य पश्यतः।
विषाणेनाहमेकेन तोयमध्यात्समुद्धृता। हृताहं च मनोर्मध्ये तदा युष्माकमग्रतः। बलेः सकाशाद्दैत्यस्य वि
ष्णुना प्रभविष्णुना। सांप्रतं खिद्यमानाहमेनमेव गदाधरं। अनाथा जगतां नाथं शरण्यं शरणं गता। अग्निः सु
वर्णस्य गुरुर्गवां सूर्यो गुरुः स्मृतः। नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः। यत्त्वहं धारयाम्येका जगत्स्था
वरजंगमं। मया धृतं धारयते सर्वमेतद्गदाधरः। जामदग्न्येन रामेण भारावतरणेप्सया। रोषात्त्रिःसप्तकृत्वोऽहं ९०
क्षत्रियैर्विप्रयोजिता। सास्मि वेद्यां समारोप्य तर्पिता नृप शोणितैः। रजस्वलेव युवतिः कश्यपस्य मुपस्थिता।

समाश्वास्य परिष्वाह किं भूमि चिंत्य मवाङ्मुखी। वीरपत्नी व्रतमिदं धारयंती विषीदसि। सा तं विज्ञापितवती कश्यपं लो
कभावनं। पतयो मे हता ब्रह्मन्भार्गवेण महात्मना। साहं विहीना विक्रांतैः क्षत्रियैः शास्त्रवृत्तिभिः। विधवा शू
न्यनगरा न धारयितुमुत्सहे। तन्मह्यं दीयतां नाथ भगवन्सदृशो नृपः। रक्षेद्यो मां सग्रामनगरां यो मां सागरमालि
नीं। स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं बाढमित्यब्रवीत्प्रभुः। ततो मां मानवेंद्राय मनवे संप्रदत्तवान्। स मनुप्रभवं पुण्यं प्रे
क्ष्वेक्ष्वाकुकुलं महत्। विपुलेनाग्निकालेन पार्थिवात्पार्थिवं गता। एवं दत्तास्मि मनवे मानवेंद्राय धीमते।
भुक्तास्मि राजसहस्रैश्च महर्षिकुलसंभवैः। बहवः क्षत्रियाः शूरा मां जित्वा दिवमाश्रिताः। ते सर्वे कालवशं प्राप्य
मय्येव प्रलयं गताः। मत्कृते विग्रहा लोके वृत्ता वर्तंत एव च। क्षत्रियाणां बलवतां संग्रामेष्वनिवर्तिनां। एतद्यु
ष्मद्भवेन देवेन परिणम्यते जगद्धितार्थं कुरुत राज्ञां देवं रणक्षये। यद्यस्ति मयि कारुण्यं भारस्येतिल्प
कारणात्। एकश्चक्रधरः श्रीमान्नयं मे प्रयच्छतु। यमहं भारसंतप्ता संप्राप्ता शरणार्थिनी। नारायण यथा ब्रह्मा
विष्णुरेव ब्रवीतु मां॥ ॥इति हरिवंशे धरणीवाक्यं॥ वैशंपायन उवाच॥ तच्छ्रुत्वा पृथिवीवाक्यं सर्वे त्रिदिवौ
कसः। तदर्थं कृत्यं संचिंत्य पितामहमथाब्रुवन्। भगवन्क्रियतामस्या धरण्या भारसंनतिः। शरीरकर्ता लो

कानां वंदितो लोकस्य चेश्वरः। यत्कर्तव्यं मया देव इंद्रेणापि महात्मना। यत्कार्यं धनेशेन स्वयं नारायणेन वा। य
द्वा चंद्रसमो कार्य्यं भास्करेणानिलेन वा। आदित्यैर्वसुभिर्वापि रुद्रैर्वा लोकभावनैः। अश्विभ्यां देवदेवैर्वा-
न्यां साध्यैर्वा त्रिदिवालयैः। बृहस्पत्युशनोभ्यां वा कालेन कलिनापि वा। माहेश्वरेण वा ब्रह्मन्‌ विशाखेन गु
हेन वा। जल्हरा रक्षसा गंधर्वैश्चारणैश्च महोरगैः। पर्वतैः शैलमुख्यैर्वा सागरैर्वा सहोर्म्मिभिः। गंगामुख्याभिर्दि
व्याभिः सरिद्भिर्यत्सुरेश्वर। शिवमाज्ञापयस्व त्वं कथमंशः प्रयुज्यताम्‌। यदि तत्पार्थिवं कार्यं कार्य्यं पार्थिवविग्रहः
कथमंशावतरणं कुर्म्मः सर्वे पितामह। अंतरिक्षगता ये न पृथिव्यां ये च पार्थिवाः। सदस्यानां च विप्राणां पा-
र्थिवानां कुलेषु च। अजा निजाश्च वतन्त्रः सृजामः जगतीतले। सुराणामेककार्य्याणां श्रुत्वैतन्निश्चयं महत्‌
देवैः परिवृतः प्राह वाक्यं लोकपितामहः। रोचते मे सुरश्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चयः। सृजध्वं स्वशरीरांशां
४४ सिजसात्म समान्भुवि। सर्वेत्राश्च सुरश्रेष्ठा तेजो निरवरोहत। नावयंतानुवंदेवील बात्रिकवनश्रियं पा
र्थिवेनारतेवंत्रो हर्वमेव विजानता। पृथिव्यां संभवमिति दंश्रयतां यन्मया कृतं। समुद्रेऽद्य पुरा हर्षं वेलामा
साद्य पश्चिमां। आसे सह तनूजेन कत्रपपेन महात्मना। कथाभिः पूर्ववृत्ताभिः लोकवेदानुगाभिभिः इतिवृत्तैः ४४

श्रवद्भिः पुराणैश्च नवैर्गुणैः। कुर्वतस्तु कथास्तास्ताः समुद्रः सह गंगया। समीपमाजगामास्य प्रयुक्तोऽसौ य
मारुतैः। सवीचीविषमां कुर्वन्‌ गतिवेगतरंगिणीं। यादोगणविचित्रेण संछन्नस्तोयवाससा। शंखमुक्ता
मलतनुः प्रवालमणिभूषणः। युक्तस्त्वं दुसमाहर्षिः। साचगंनीरनिःस्वनः। समां परिनवन्नेव स्वां वेलां सम
तिक्रमन्‌। स्क्रेदया मास चपले लावण्येरंबुविस्रवैः। तं च देवत्रां व्यवसिता समभ्याहि ममादिष्टं। उक्तः संरबुध्य
वाचा शांतोऽसीति मया तदा। शांतोऽसीत्युक्तमात्रस्तु तनुत्वां सागरो गतः। स हृतो भिर्तरंगाद्यैः स्थितो
राजश्रियाह्वलन्‌। न्यश्चैव मयात्राधः समुद्रः सह गंगया। स कारणं मतिं शृत्वा युष्माकं हितकामया। य
स्मात्वं राजवत्‌ल्पेन वपुषा समुपस्थितः। गच्छार्णव महीपालो राजा त्वं न विप्यासि तत्रापि सहजां लीलां-
धारयन्‌ स्वेन तेजसा। न विष्यसि नृणां नष्टा नरतानां कुलोद्वह। शांतोऽसीति मया कस्त्वं यद्वासितनुर्नी
गतः। सुतत्र्यर्थसंदेसा लोके शांतनुस्त्वं न विष्यसि। इयमप्यायता पांगी गंगा सर्वांगशोभना। रूपिणी त्वस
रिच्छ्रेष्ठा तत्र त्वां मुपयास्यति। एवमुक्तस्समां सब्बसाऽनिर्वीक्षार्णवोऽब्रवीत्‌। मां प्रणोद देवदेवानां किमर्थं
सप्तवानसि। अहं तव विधेयात्मा वक्तुं तत्स्वत्परायणः। त्राता पां त्राद तथैवावाक्यैरात्मजं मां किमात्मना। नग

वं स्त्वत्प्रसादेन वेला॰पर्वणि वर्द्धिता। यद्यहं चलिताब्रह्मन्‌ कोऽत्र दोषो ममात्मनः। हिमांशुनिः पवनेन
ङ्गिः स्पृष्ठायद्यसि पर्वणि। तत्रमे भगवन्‌ किंत्र वर्त्तते शापकारणं। उद्भूतेश्च महावातैः प्रवृत्तैश्च वलाहकैः
पर्वणा वेडयुक्तेन त्रिनिः कोन्दोऽस्मिकारणे। एवं यद्यपराधोहं कारणे स्वल्प वर्त्तितः। तं त्रमर्हसि मेव
ह्मन्‌ त्रापोऽयं विनिवर्त्तितुं। एवं मयि निरालंवे सापो छिथिलतां गते। कारुण्यपूर्णरुद्वेत्र प्रमाणं यद्यव
या वाचा महार्णव मथा श्रुवे। अकारणेत्वं देवानां त्वरोत्रापा निलेरितं। त्रांतिं व्रजनमेत वं प्रसन्नोऽस्मि
महोदधे। शापोऽस्मिन्‌ सरितां नाथ न विष्यं शृणु कारणं। वंगच्छतात्रते वंश स्वदेहं स्वेनतेजसा। आधत्स्व
सलिलेस्वरः। इयं च त्वां सरिच्छ्रेष्ठा विभ्रती मानुषीं तनुं। तत्कालरमणीयांगी गंगा परिवरिष्यति। अनया
सह जाह्नव्या मोदमानो समाजया। इमं सलिलयं त्वं क्वेदं विभ्रमरिष्यसि सागरा। वरस्या चैव कर्त्तव्यं त्वयेदंम
मसांत्रानं। प्राजापत्येन विधिना गंगया सह सागरा। वसवः प्रच्युतां स्वर्गान्‌ प्रविष्टाश्च रसातलं। तेषामुत्पाद १८

नारद पुं

नार्थाय मयात्वं विनियोजितः। अद्यतातज्जाह्नवी गर्भानपत्यार्थं दधा। त्वियं विना वसो कल्प गुणान्‌ पुरा
णां प्रीतिवर्द्धमान्‌। उत्पाद्य त्वं वसून्‌ शीघ्रं रुत्वा कुरु कुलं महत्‌। एवं हृष्यसितनुं त्यक्त्वा पुनः सागरसागरी
एवमेतन्मयाप्रष्टं हितार्थाय स्फुरात्तमाः। न विष्णुपत्रपता नारं पृथिव्याः पार्थिवात्मकं। तदेषत्रातनानृपः
पृथिव्यां रोपितो मया। वसवोयत्र गांगायामुत्पन्ना स्त्रिदिवौकसः। अद्यापि न विगांगय स्नत्रैव वस्करष्ठ-
मा सप्तयेव सवः पाप्माः सप्त्कापरिलभ्यते। स्पृष्टा स्त्रियां द्वितीयायां द्वितीयां त्रांतनास्तनुः। विचित्रवीर्य
द्युतिमान्‌ आसीद्राजा प्रतापवान्‌। वचित्रवीर्यौ द्वावेव पार्थिवौ नुविविश्रुतौ। धृतराष्ट्रश्च पांडुश्च विख्या
तौ पुरुषर्षभौ। तत्र पांडोः श्रियायुक्ते द्वेनार्य्ये यौवनस्थिते। कुंतेकुंती च माद्री च वस्या पापमे नुविधृता।
धृतराष्ट्रस्य नार्य्येका त्वल्पर्षिणी। गांधारी नुविविख्याता नित्यं नर्हे व्रते स्थिता। तत्र वंशाविनर्ष्पते विप-
क्षैः पञ्चएव चापु त्राणां हितजो राज्ञो भविता वियहा महात्मतपो विमर्हे दायाद्येनृपाणां भविता क्षयः।
गां त पतिमं चैव न विष्यति महद्भयं। सवलेषु नरेंद्रेषु त्रातयोः स्थितरेतरं। विविक्षपुराष्ट्रा घाति ति: शि
थिल्प मष्यति। द्वापरस्य युगस्यांते मया दृष्टं पुरं तनं। क्षयं यास्यंति त्रास्त्रेण पार्थिवाः सहवांधवैः यत्रावसि

दामनुज्ञान्प्रमुखान्निशिथि विचेतसः। धक्ष्यते त्र्यंकरस्यांत्राः पावकेनास्त्रतेजसा। अंतकप्रतिमनस्मिन्निवृत्तेत्र
रकर्म्माणि। समासमिदमाख्यातं तृतीयं द्वापरं युगं। महेश्वरं त्र्यप्रसृते ततो माहेश्वरं युगं। तिष्ये प्रवर्त्तनं श्वाद्यु
गंदारुणदर्शनं। अथ मर्म्मप्राय पुरुषं स्वल्पधर्म्मपरिग्रहे। उत्सन्नसत्यसंयोगे वर्द्धनानृतसंवये। माहेश्वरं कु
मारं च द्वावदेवाः समाश्रिताः। नेविष्यंति नराः सर्व्वे लोके नष्टविरायुषः। तदेषनिर्णयः प्रोक्तः पृथिव्यो पार्थि
वातकः। अंशावतरणं सर्व्वे कराः कुरुत मा चिरं। धर्म्मस्यांशेऽपि कुंत्यां वै माद्र्यां च विनियुज्यतां। विग्रहस्य
कलिर्मूलं गांधार्य्यां विनियुज्यतां। एतेप द्वौ नजिष्यंति राजानः कालनोदिताः। जातरागाः पृथिव्यर्थे सर्व्व
संग्रामलालसाः। गच्छ विषयं वसुमती स्वां योनिं लोकधारिणी। सृष्टोऽयं नेष्टिकाराज्ञामुपायो लोकनो वि
नः। अश्रवा पितामहवचः सा रुगाम यथागतं। पृथिवी सहकालेन वधाय पृथिवी क्षितां। देवानचोस्यद्
स्मा निग्रहार्थं सुरद्विषां। नरं चैव पुराणर्षिं शेषं च धरणीधरं। सनत्कुमारं साध्यांश्च देवांश्चाग्निपुरोगमा
नूवरुणं धनदं चैव सूर्य्यं चंद्रमसं तथा। गंधर्व्वाप्सरसश्चैव रुद्रादित्यास्तथाश्विनौ। ततोऽंशानवनौ देवाः
सर्व्वे एवावतारयन्। यथा ते कथितं सर्व्वमंशावतरणं मया। अयोनिजा योनिजाश्च ते देवाः पृथिवीतले। १०९

दैत्यदानवहंतारः संभूताः पुरुषेश्वराः। शरीरिकाश्चसंकाशा वज्रसंहननास्तथा। नागायुतबलाः केचि
पद्दावलावलान्विताः। गदापरिघशक्तीनां महापरिघवाहकाः। गिरिशृंगप्रहर्त्तारः सर्व्वे परिघयोधिनः।
वृष्णिवंशे समुत्पन्नाः त्रातशोऽथ सहस्रशः। कुरुवंशे च ते देवाः पांचालेषु च पार्थिवाः। यज्ञिवजनां सव
द्धानां ब्राह्मणानां चयानिषु। महेष्वास्त्रज्ञा महेष्वासा देवव्रतपरायणाः। सर्व्वे हि गुणसंपन्ना यद्भाण्प
पुण्यकर्म्मिणः। आचालयपुत्रांलांस्तु कुधानिमुर्म्महीतले। उत्पतपुरयाकाशे शोनयमुर्म्महोदधिं।।
एवमादिश्यपतान्ब्रह्मा नूतनेम्मनवस्त्रनुः नारायणे समावेश्यलोकानृत्रांतिमुपागमत्। नृपः शृणु
यथाविसुरवतीर्णा महीतलं। प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राणधरेश्वरः। ययातिवंशजस्याथवसुदेव
स्यधीमतः। कुलेस्त्रप्ययशः कर्म्मा जज्ञे नारायणः प्रभुः।।।। इति हरिवंशे देवानामंशावतरणं।। वैशंपा
यनउवाच।। कृतकार्यं गते काले जगत्यां च यथालयं। अंतरा स्वप्रवतरणं हुत्रे सुराणां नारतकुले। नागे
ऽवतीर्णं धर्म्मस्य त्राकस्य पवनस्य च। अस्विनोर्द्देवनिषड्गा नागवेनास्करस्य चा पृथ्व्यमेवावनिगता ता गद
नपुरोधसः। वसना महम नाग प्रागेव धरणीगता। मृत्यो नागक्षितिगत कले नागते तथैव च। नागेसोमस्यश्र

क्रस्य वरुणस्य च गां गते। त्र्यंकरस्य गते नागे मित्रस्य वरुणस्य वा। गंधर्वोरगयक्षाणां नागांशेषु गतेष्वथ। नागे
ष्वेते पुनरागनावगतेषु धरणीतले। तिष्ठन्नारायणस्यांशे नारदः प्रत्यदृश्यत। ज्वलिताग्निप्रतीकाशो बाला
र्कसदृशेक्षणः। सव्यापसव्ये विपुलं जटामंडलमुद्वहन्। चंद्रांशुशुक्ले वसने वसानो रुक्मभूषणः। वी
णां गृहीत्वा महतीं कक्षासक्तां सखीमिव। कृष्णाजिनोत्तरासंगो हेमयज्ञोपवीतवान्। दंडी कमंडलुधरः
साक्षाच्छक्र इवापरः। नेता जगति युद्धानां विग्रहाणां गुहोपमः। महर्षिर्विग्रहरुचिर्विद्वान् गांधर्ववेदवि
त्। वैरकेलिकलो विप्रो ब्राह्म्यः कलिरिवापरः। गाता चतुर्णां वेदानामुद्गाता प्रथमर्त्विजः। स नारदोऽथ वि
प्रर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः। स्थिता देवसनामध्ये मेरुके विष्णुमब्रवीत्। अंशावतरणे विष्णोर्यदिदं दृष्टं दृश्यैः
कृतं। दयायां पृथिवी त्वानां सर्व्वमेतदकारणं। यदिदं पार्थिवे स्वेत्वं कृतं त्वयि दिवीश्वर। न नारायणयुक्तोऽ
यं कार्यार्थः प्रतिभाति मे। नयुक्तं जानता देव त्वया तत्रार्थदर्शिना। देवदेव पृथिव्यर्थे प्रयुक्तं कार्यमीदृशं
वेदितव्यं स्मृतं वेदैः श्लाघ्य एव नवतां वरः। ज्येष्ठो योगवतां योगी गतिर्गतिमतामपि। देवतानामनुगतात्र
दृष्टो किं त्वं सर्वगतो विष्णुः। वसुंधरायाः साहाय्ये मत्तोऽस्त्वं नानुबुध्यसे। त्वया सनाथा देवांशा स्त्वन्मयास्त्वत् ११०

ग॥ नदहल्वरयाविष्णो प्रभुः हरासिनाभिमां॥ तवसन्नोदनार्थाय रेऽप्य न कार
चोदिताः। जगत्यां संतरिष्यंति कार्यात्कार्यांतरं तो दैत्याः संयामे तारकामये तेषां शृणु गतिं विष्णो ये गताः पृथिवीत
लं। पुरी पृथिव्यां मुदिता मथुरा नाम नामतः। निविष्टा यमुनातीरे स्फीता जनपदायुता। मधुर्न्नाम महानसी।
द्दानवो युधि दुर्जयः। त्रासनः सर्वभूतानां बले महति तिष्ठिवान्। स तत्र दानवः क्रीडन् वर्षस्वगाननेकशः
सदैवतगणान् घोरान्नहासयति दर्पितः। अयोध्यायामयोध्यायां रामेदा नारथो स्थिता राज्यं शास्ति धृ
र्म्मेण राक्षसानां नयावद्दे सदा नवा बलश्लाघी घोरं वनमपाश्रितः। प्रक्ष्या मामरामाय हृतं पक्रुषवादिन
विख्यासनन्नृतोऽसौ तत्काम रिपुश्वसः। न च सामंतमिच्छंति राजानो बलदर्पिता। राज्ञा राजव्रतस्थेन प्र
जानां शुभमिच्छता। उपतप्ता रिपवः सर्वे स्फीतं विषयमिच्छता। अनिपकाइ केशोन राज्ञा रंजनकाम्यया।
जतव्यानीडियापांदो तन्नये हि धूवाजयः। संप्रवर्तिं तु कामस्य विरोधेन महीपते। नयानामुपदेशेन न
स्त्रिलोकसमा गुरुः। व्यसनेषु जघन्यस्य धर्ममध्यस्य धीमतः। बलउपेक्षस्य नृपतेर्नोपिसामंतजं भयं। स
हजेघीध्यते सर्वः प्रहृष्टैरिंडियादिभिः। अमित्राणां प्रियकरैर्मोहैरधृतिरीश्वरः। य च या स्वीकृतमाहात्
म गणो रावणात्ततः। न तदौपायिकं मन्ये महताकर्म उत्क्रमितं। वनवासप्रहृन न यत्त्वया बत शालिना। प्रहृतं

द्समानीकं नैषद्दष्ट सतां विधिः। सतामक्रोधजो धर्म्मः शुभां नयति सद्गतिं। यच्चया निहतो माद्दाड्वेषिणा वाश्रमौक
सा। स एव रावणो धन्यो यस्त्वया ब्रतशालिना। स्त्री निमित्तं हतो युद्धे यो म्यां धर्म्मान पेक्षता। यदि तं समहतः संख्ये
ड्गुहिर जितेंद्रियः। युध्यस्वाद्य मया सार्द्धं मृधे यद्यपि वीर्य्यवान्। तस्य हत्तस्य तच्छ्रुत्वा नापितं वृत्तिवादिनः। धर्म्मा
दस्मन्त्रां त वपुः संस्मितं राघवो ब्रवीत्। श्रमदेतत्त्वया हूतं नापितं तस्य गौरवात्। य न्मां क्षिपसि दोषेण वेदाम्भा
नं च सुस्थितं। यद्यहं संयुध मूढो यदि वा रावणो हतः। यदि वा मे हता भार्य्या का तत्र परिदेवता। नावाप्नोत्येण दृष्य
ति साधवः सत्पथे स्थिताः। जागर्त्ति च यथा दैवं सदा मत्क्रिव तरघुवा। हतं हते नयत्कार्य्यं गच्छ वं हत मा चिरं। नात्म
श्लाघि षु नवे षु प्रहरंतीह मद्विधाः। अयं मम मानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः। तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धेः मृधे प्रति
करिष्यति। एवमुक्तः स हत स यथा सौमित्रिणा सह। अनुज्ञातो नरेंद्रेण राघवेण महात्मना। स शीघ्रयनः
संप्राप्त सद्दानवपुरं महत्। चक्रे निवासं सौमित्रिबैनाते युद्धलालसाः। ततो हतस्य वचनात् दैत्यः क्रोधम
छितः। हष्टतस्स हनं त्वा युद्धाय्या निमुखः स्थितः। तद्युद्धमनवद्यारं सौमित्रेर्द्दानवस्य च। नयोरेवह तयोः
स्स्रयोरणमर्द्दिनो। तौ त्रासः साधुनि त्रितेरन्यो न्यमनिर्द्धाक्षः। नचतौ युद्धे वै मुस्यं अश्रमं वापजग्मतुः। अथ सौ ११९

मित्रिणा वाणैः पीडितो युधि दानवः। स शूलरहितश्चैव पर्य्यद्दीयत दानवः। स गृहीत्वा त कुशं चैव दैवे दैवे द्दत्तं वरं
रणे। कर्षणं सर्व्वसूत्तानां लवणो विननाद ह। शिरोधरायां जग्राह सोऽ कुशेन च कर्षच। प्रवेश्य यित्रमार
श्वो लवणो राघवानुजं। स रुक्मास्त्र रुद्युधस्य शत्रुघ्नः शत्रुतापनः। शिरः श्छेदखड्गेन लवणस्य महामृधे
सह वादानवं संख्ये सौमित्रि र्मित्रनंदनः। तद्वनं तस्य दैत्यस्य चिच्छेदा स्त्रेण बुद्धिमान्। स्थित्वा वनं तु सौ
मित्रि र्न्निवेशं सोऽन्यरो चयत्। नवायतस्य देशस्य पुर्य्याः परमधर्म्मवित्। तस्मिन्मधुवनस्थाने मधु
रानाम सा पुरी। शत्रुघ्नेन पुरा सृष्टा हत्वा तं दानवं रणे। सा पुरी परमोदारा साट्ट प्राकारतोरणा स्फीतरा
ष्ट्रसमाकीर्णा समृद्ध वलवाहना। उद्यानवनसंछन्ना सुसीमा सुप्रतिष्ठिता। प्रांशु प्राकार संछन्ना पणि
खा गल मेखला। वप्रादालवकेयूरा प्रासादवरकुंडला। सुसंहृतद्वार मुखी चत्वराङ्गीन दासिनी
श्वरा गवीर पुरुषा हस्त्यश्वरथसंकुला। अर्द्धचंद्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता। पुण्यापण वती दुर्द्धर्षा
रत्नसंचय गर्विता। क्षेत्राणि त्रास्य वंतस्याः काले देवश्च वर्षति। नरनारी प्रमुदिता पुरी सास्म प्रकाशते। वि
ष विषयश्च वज्रसेन स्ततानवत्। तस्यां पुर्य्यां महावीर्य्यो राजानाज कुलोद्वहः। उग्रसेन इति ख्यातः।

सेनपराक्रमः। तस्य पुत्रत्वमापन्ने स्मि यो ऽसौ विष्णो त्वया हतः। कालिनेमिर्महादैत्यः संग्रामे तारकामये। कंसो
नाम विशालाक्षो भोजवंशविवर्द्धनः। राजा पृथिव्यां विख्यातः सिंहविस्पष्टविक्रमः। राज्ञां भयंकरो घोरः
शंकनीयो महीक्षितां। भयदः सर्वभूतानां सत्पथाद्वाघतां गतः। दारुणानि निवद्धान दारुणो नांतरात्मना।
युक्तस्तेन वदर्पेण प्रजानां रोमहर्षणः। न राजधर्मान्निरतो नात्मपक्षसुखावहः। नात्मराज्यप्रियकरश्चं
डः करुचिः सदा। स कंसस्तत्र संभूतस्त्वया युद्धपराजितः। क्रव्यादो वाधते लोकान्नासुराणां तरामना। यो ऽश्व
सो हयविक्रांतो हयग्रीव इति स्मृतः। केशी नाम हयो जातः कंशस्यैव जघन्यजः। स दुष्टो हेषितपटुः केश
री निरविग्रहः। वृंदावने वसत्येको नराणां मांसानि भक्षयन्। अरिष्टो बलिपुत्रश्च ककुद्मी वृषरूपधृक्। ग
वामस्त्वमापन्नः कामरूपी महासुरः। रिष्टो नाम दितेः पुत्रो वरिष्ठो दानवेषु यः। कुंजरत्वमगाद्दैत्यः कंसस्य
वत्रवाहनः। लंवो नामेति विख्यातो यो ऽसौ दैत्येषु दर्पितः। प्रलंबो नाम दैत्यो ऽसौ वनं भांडीरमाश्रितः। खर
इत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सो ऽसुरोत्तमः। घोरं तालवनं दैत्यश्चरत्युद्यमयन्प्रजाः। वराहश्च किशोरश्च दानवा-
द्धौ महावलौ। मल्लौ रंगगतौ तौ तु जातौ चाणूरमुष्टिकौ। यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवांतक। प्राग्योति- ११२

षतो नाम यस्य नरकस्य पुरं वतौ। एते दैत्या विनिहता स्त्वया विष्णो निराकृताः। मानुषीतनुमास्थाय बाधंते नु विमा
नुषान्नान् त्वत्कथाद्वेषिणः सर्वे त्वन्मयान्नघ्नंति मानवान्। तव प्रसादात्तेपी वै दानवानां त्रयो नघ। त्वत्तस्ते
विभ्यति दिवि त्वत्तो विभ्यति सागरे। पृथिव्यां विभ्यति त्वत्तो नान्यतस्तु कदाचन। कुत्सितस्य तु मा दिन्यं ह
तस्य तु त्वारीरिणः। दुर्लभं स्वर्गगमनं चयिजायति केशव। तदागच्छ स्वयं विष्णो गच्छामः पृथिवीतलं। दा
नवानां विनाशाय विसृजात्मानमात्मना। मूर्त्तयो हि तवाव्यक्ता दृश्यादृश्याः सुरोत्तमैः। ता सुसृष्टा त्वया
देवाः संभविष्यंति भूतले। तवावतारणं विष्णो कंसः सन भविष्यति। मत्स्यते स च कार्यार्थो यस्यार्थे ऽहमि
हागतः। त्वं नारत कार्यगुरुः त्वं चक्षुः त्वं परायणः। तदा गच्छ हृषीकेश क्षितौ ताता दिदानवाः॥ ॥इ
तिश्रीहरिवंशे नारदवाक्यं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सस्मितं मधुसूदनः। प्रत्युवाच
शुभं वाक्यं देवानां प्रभुरीश्वरः। त्रैलोक्यस्य हितार्थाय यन्मां वदसि नारद। तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य श्रूयतामु
त्तरं वचः। विदिता देहिनो जाता मयैते भुवि दानवाः। यां च यस्तनुमादाय दैत्यः पुष्यति विग्रहं। जानामि कं
सं संभूतं उग्रसेनसुतं केवि। कशिनं चापि जानामि दैत्यं तुरगरूपिणं। नागं कुवलयापीडं मल्लौ चाणूर

मुष्टिको। अरिष्टं चापि जानामि दैत्यं वृषभरूपिणं॥ विदितो मे खरश्चैव प्रलंबश्च महासुरः। सा च मे विदिता वि
प्र पूतना दुहिता बलेः। कालीयं चैव जानामि यमुनाह्रदगोचरं। वैनतेयभयाद्यस्तु यमुनाह्रदमाविशत्
विदितो मे जरासंधः स्थितो मूर्ध्नि महीक्षितां। प्राग्ज्योतिषपुरे वापि नरकं साधु तर्कये। बाणं च शोणितपु
रे गुहप्रतिमतेजसं। सहस्रबाहुं संहस्राणां देवैरपि सुदुर्जयं। मय्यासक्तां च जानामि भारतीं महतीं धुरं॥
तद्य सर्वं विजानामि यथा यास्यंति ते नृपाः। क्षयं ते वि मया दृष्टा शक्रलोके च सत्क्रिया। तेषां पुरुषदेहा
नां अपरावृत्तदेहिनां। संप्रवेक्ष्याम्यहं योगमात्मनश्च परस्परं। संप्राप्य पार्थिवं लोकं मानुषत्वमुपागतः
कंसादींश्चापि तान्सर्वान्वधिष्यामि महासुरान्। तेन तेन विधानेन येन येन यः शांतिमेष्यति। अनुप्रवि
श्य योगेन तास्तादिगतया मम। अमीषां सुरेन्द्राणां हंतव्या रिपवो युधि। जगत्यर्थे कृतो योऽयमंशो
त्सर्गो दिवौकसैः। सुरदेवर्षिगंधर्वैरितश्चानुमते मम। विनिश्चयो हि प्रागेव नारदाय कृतो मया। निवा
सं तु मने ब्रह्मन् विदधातु पितामहः। यत्र देशे यथा जातो येन वेषेण वा वसन्। तानहं समरे हन्यां तन्मे ब्रू
हि पितामह॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ नारायणेम सिद्धार्थमुपायं शृणु मे प्रभो। भुवि जस्ते जनयिता जननी च न

११२

विष्यति। यत्र च त्वं महाबाहो जातः कुलकरः कुले। यादवानां महद्वंशमखिलं धारयिष्यसि। तांश्चासुरान्स
मुत्साद्य वंशं कृत्वात्मनो महत्। स्थापयिष्यसि मर्यादां नृणां तन्मे निशामय। पुरा हि कश्यपो विष्णो वरुण
स्य महात्मनः। जहार यज्ञिया गावः पयोदास्तु महामखे। अदितिः सुरभिश्चैव द्वे भार्ये कश्यपस्य तु। प्रदीयमा
ना स्ता गावस्तु नैच्छतो वरुणस्य वै। ततो मां वरुणोऽभ्येत्य प्रणम्य शिरसा ततः। उवाच भगवान् गावो गुरुणा मे हृ
ता इति। कृतकार्यो हि गास्ताश्च नानुजानाति मे गुरुः। अन्ववर्त्तत भार्ये द्वे अदितिं सुरभिं तथा। मम ता ह्यक्षय
गावो दिव्याः कामदुघाः सोऽप्रभो। चरंति सागरान्सर्वान्रक्षिताः स्वेन तेजसा। कस्ता धर्षयितुं शक्तो मम गाः
कश्यपादृते। अक्षयं याः क्षरंत्यग्र्यं पयो देवामृतोपमं। प्रभुर्वा प्रच्छितो ब्रह्मन्गुरुर्वा यदि चेतरः। त्वया नि
यम्याः सर्वे ते त्वं हि नः परमा गतिः। यदि प्रभवतां दंडो लोके कार्यमजानतां। न विद्यते लोकगुरो न स्याल्लोक
स्य सेवतः। यथा वास्तु तथा वास्तु कर्त्ता भगवान्प्रभुः। मम गावः प्रदीयंतां ततो गंतास्मि सागरं। या आत्म
देवता गावो या गावः सत्त्वमव्ययं। लोकानां त्वत्प्रवृत्तानामेकं गोब्राह्मणं स्मृतं। त्रातव्याः प्रथमं गावस्त्राता स्ता
यंति तान्द्विजान्। गोब्राह्मणपरित्राणात्परित्रातं जगद्भवेत्। इत्यंबुपतिना प्रोक्तो वरुणेनाहमच्युत। ग

वांकारणात्वद्वाः कश्यपेशापमुक्तजं।येनांशेन हृता गावः कश्यपेन महात्मना।स तेनांशेन तत्र मही गत्वा गोपत्व
मेष्यति।या च सा सुरभिर्नाम अदितिश्च सुरारणिः।ते उभे तस्य जाये द्वे तेनैव सह यास्यतः।ताभ्यां सह स गोप
त्वे कश्यपो भुवि रंस्यते।तदस्य कश्यपस्यांशस्तेजसा कश्यपोपमः।वसुदेव इति ख्यातो गोषु तिष्ठति भूतले।
गिरिर्गोवर्द्धनो नाम मथुरायास्त्वदूरतः।तत्रासौ गोष्ठनिरतः कंसस्य करदायकः।तस्य भार्याद्वयं चैव अदि
तिः सुरभिस्तथा।देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्य धीमतः।तत्रावतर लोकानां भवाय मधुसूदन।जयाशी
र्वचनैस्त्वेते वर्द्धयंति दिवौकसः।आत्मानमात्मना हि त्वमवतार्य महीतले।देवकीं रोहिणीं चैव गर्भाभ्यां
परितोषय।तत्र त्वं शिशुरेवादौ गोपालकृतलक्षणः।वर्द्धयस्व महाबाहो पुरा त्रैविक्रमे यथा।छादयित्वा
महात्मानं मायया गोपरूपया।गोपकन्यासहस्राणि रमयंश्चर मेदिनीं।गाश्च ते रक्षतो विष्णो वनानि परिधा
वतः।वनमालापरिक्षिप्तं धन्या द्रक्ष्यंति ते वपुः।विष्णौ पद्मविशालाक्षे गोपालवसतिं गते।बाले त्वयि म
हाबाहो लोको बालत्वमेष्यति।त्वद्भक्ताः पुंडरीकाक्ष तव चित्तवशानुगाः।वने चारयतो गाश्च गोष्ठेषु परिधा
वतः।मज्जतो यमुनायां च रतिं प्राप्स्यंति ते त्वयि।जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितं।यस्त्वया तात इत्युक्तः ११४

स पुत्र इति वक्ष्यति।अथवा कस्य पुत्रत्वं गच्छेथाः कश्यपादृते।का च धारयितुं शक्ता त्वां विष्णो अदितिं विना।यो
गेनात्मसमुत्थेन गच्छ त्वं विजयाय वै।वयमप्यालयान्स्वान्स्वान्गच्छामो मधुसूदन।।।।वैशंपायन उवाच
स देवानभ्यनुज्ञाय विविक्ते त्रिदिवालये।जगाम विष्णुः स्वं देशं क्षीरोदस्योत्तरां दिशं।तस्य वै पार्वती नाम गुहा
मेरोः सुदुर्गमा।त्रिभिस्तस्यैव विक्रांतैर्नित्यं पर्वसु पूजिता।पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिरुदारधीः।आत्मानं यो
जयामास वसुदेवगृहे प्रभुः।।। ।।इति हरिवंशे पितामहवाक्यं।।वैशंपायन उवाच।।ज्ञात्वा विष्णुस्थितिं गतं
भामगाश्च त्रिदिवौकसां।विनाशांकी कंसस्य नारदो मथुरां ययौ।त्रिविष्टपात्पतितो मथुरोपवने स्थितः।प्रे
षयामास कंसस्य उग्रसेनसुतस्य वै।स नारदस्यागमनं श्रुत्वा चरितविक्रमः।निर्जगामासुरः कंसः सपुष्पो
पद्मलोचनः।स ददर्शातिथिं श्लाघ्यं देवर्षिं वीतकल्मषं।तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्चसं।सोऽभिवाद्य
पूर्वं तस्मै पूजां चक्रे यथाविधि।आसनं चाग्निवर्णाभं विसृज्योपससार सः।निषसादासने तस्मिन्स शक्रस
खा मुनिः।उवाच चोग्रसेनस्य सुतं परमकोपनं।पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा।गते त्वेवं मम वचः
श्रूयतां गृह्यतां च वै।अनुसृत्य दिवालोकान्नहं ब्रह्मपुरोगमान्।गतः सूर्यसखं तात विपुलं मेरुपर्वतं।स नंद

नवनं चैव दृष्टा वै चैत्ररथं वने। आप्लुतं मे कृती तीर्थास्ताः सरितश्च सह दैवतैः। दिव्या त्रिपथगा दृष्टा मे पुण्या त्रिपथगा नदी
स्मरणादेव सर्वेषामघपाप्मविनेदिनी। उपस्पृश्य पवती र्थेषु दिक्षु च यथाक्रमं। दृष्टं मे ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगण
सेवितं। देवगंधर्वनिर्घोषैरप्सरोनिस्वनादितं। सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्द्धनि संगच्छन्वीणां संसक्ता
न्यगच्छं ब्रह्मणः सभां। सोऽहं तत्र सिताक्षीपान्नानारत्नविभूषितान्। दिव्यासनगतान्देवान्पद्मपंसपितामहा
न्। तत्र मंत्रयतामेव दैवनानां मया श्रुतं। नवतः सानुगस्येह वधोपायः सुदारुणः। तत्रैषा देवकी या ते मथुरा
णां यं पितृष्वसा। यास्याः गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति। देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः। प
रं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति। परतोऽपि परस्मापो स्वयं न श्राहिवो कर्मा। ततस्ततन्मद्दूते दिव्यं च कथ
याम्यहं। श्लाघ्यश्च सहितं मृत्युर्न तद्दूर्बं च संस्मर। यत्नश्च क्रियतां कंस गर्भेस्य यदि शक्यते। एषा मे चक्रूता प्री-
तिरित्यर्थे चाहमागतः। गुप्यतां सर्वकामार्थः स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहं। इत्युक्ता नारदे याते तस्य वाक्यं व्यचिं
तयत्। जहास सोऽथ सस्वतः कंसः प्रकाशदशनश्चिरं। साक्षितं चैव प्रोवाच भृत्यानामग्रतः स्थितः। हास्यः खलु सस
र्वेषु नारदो न विशारदः। नाहं नीय्यसि जिद्धंशको देवैरपि समासवैः। आहवस्थ त्रायानोवा प्रमत्तोमत्त एव वा। ११५

ऽहं दोर्भ्यां मुदाराभ्यां ग्रामनयं वदकंधरं। कोऽस्ति मां मानुषे लोके यः क्षोभयितुमुत्सहेत्। अद्यप्रभृति भूतानां मे पदेवानु
वर्तिनां। नृपक्षिपशुसंघानां करोमि कदनं महत्। आज्ञाप्यतां हयः केशी प्रलंबोऽथ धेनुकस्तथा। अरिष्टः पृथिवीं कृ
त्स्नां यथेष्टं कामरूपिणः। प्रहरध्वं च सर्वेषु याऽस्मा कंपक्षहपकाः। गर्भस्थानामपि गतिं विज्ञाय भो विदहिनां।
नारदेन हि गर्भस्थात्मयं नः समुदाहृतं। भ्रमंतो द्यिथा कामं मोदंतां विगतज्वराः। मां च वो नाथमाश्रित्य ना
सि दैवकृतं नयं। स तु कलिकलो विप्रो नेदृशी लक्ष्यनारदः। सुश्लिष्टानपि लोकोऽस्मिन्नेदयन्नलमेरितं
कंडूयमानः सततं लोकानटति चंचलः। घटमानो नरेंद्राणां तत्र वैराणि वर्वहि। एवं स विलपन्नेव वाग्वृत्तेण
तु कं बलं। विवेशाकंसो भवनं दह्यमानेन चेतसा॥ ॥इति हरिवंशे नारदगमने कंसवाक्यं॥ वैशंपायन
उवाच॥ सोऽज्ञापयत संरब्धः सचिवान्नात्मनो हितान्। सज्जास्तु वत सर्वे वै देवक्या गर्भकृंतने। प्रथमादव
हंतव्याः सप्तगर्भाः सर्व एव हि। मूलादेव तु हंतव्यः सोऽनर्थोऽयत्र संशयः। देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नैरपरक्षिता
स्वैरं चरतु विश्रब्धा नात गर्भकाले चरत्नतां। मासान्वै पुष्पमासादीन्गणयंतु ममस्त्रियः। परिणामे तु गर्भ
स्य शेषं ज्ञास्यामहे वयं। वसुदेवश्च संपत्स्यः श्रीमनार्थे सततं मिषु। अप्रमत्तैर्मम हितैः रात्रावहनि चैव हि। स्त्री

नरूपरेवसाध्येत्। श्रूयतां पूर्वदेवं हि मद्धियै प्रतिहन्यते। मत्र गौमे सु
विहिते रेवध्ये सुयोजिते॥ पत्रे २+

निर्घर्षपरैश्चैव वक्तव्यं न च कारणं। एष मानुष्यको यत्नो न चानुकूले न दैव मप्यनुलोप्यते॥ ॥वैशंपायन उ
वाच॥ एवं संस्थन्न वान् कंसो देवकी गर्भ हंतने। नये न मंत्रयामास श्रुतार्थो नारदाननवे। एवं श्रुत्वा प्रयत्नं वै कं
सस्यारिष्ट संज्ञितं। अंतर्द्धान गतो विष्णुश्चिंतया मास पार्थिव। सप्तमान् देवकी गर्भान् नोज पुत्रो वधिष्यति
अष्टमे च यथा गर्भ कार्यमाधान मात्मनः। तस्य चिंतयतस्त्वेव पाताल मगमन्मनः। यत्र ते गर्भ शयनाः षड्ग
र्भा नाम दानवाः। विक्रांत वपुषो दीप्ता स्तेऽमृत प्राशनोपमाः। अमर प्रतिमा युद्धे पुत्रा वै कालनेमिनः। त्याय्यवं
श परित्यज्य हिरण्यकशिपुं पुरा। तपासेव क्रिरे दैत्याः पुरा लोक पिता मह। तप्यमाना स्तप स्तीव्रं जटा मंडलज
पणाः। तेषां प्रीतोऽ नवद्ब्रह्मा षड्गर्भाणां वरं ददौ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ नो नो दानव श्रार्दूला स्तपसा हं सुतो षितः। त्र
तयो यस्य वः कामः स्तस्य तं ते करा म्यहं। ते तु सर्वे समानार्थाः दैत्या ब्रह्माणमब्रुवन्। यदि नो भगवान् प्रीतो
दीयतां नो वरो वरः। अवध्याः स्याम भगवान् देवतैः समहोरगैः। शाप प्रहरणाश्चैव स्वासिनोऽस्तु महर्षिभिः
यक्ष गंधर्व पतिभिः सिद्ध चारण मानवैः। मा भूद्वधो नो भगवान् ददासि यदि नो वरं। तानुवाच ततो ब्रह्मा सु
प्रीतेना तरात्मना। भवद्भिर्यदिदं प्रोक्तं सर्वमेतद्भविष्यति। षड्गर्भाणां वरं दत्वा स्वयंभूस्त्रिदिवं गतः। ततो ११६

हिरण्यकशिपुः सरोषो वाक्यमब्रवीत्। मामपास्य वरोयस्मा द्वृतो वः पद्मसंभवात्। तस्मा द्वस्पाजितः स्नेहः
शत्रुन्हं तां स्त्यजाम्यहं। षड्गर्भा इति या यं वः नाम्नः पित्रा विवर्द्धितः। स एव वो गर्भ गतान् पिता सर्वान् वधिष्य
ति षड् वदेवकी गर्भे षड्गर्भा वै महासुराः। भविष्यथ ततः कंसो गर्भस्था न्वो वधिष्यति॥ ॥वैशंपायन उ
वाच॥ जगामाथ ततो विष्णुः पातालं यत्र तेऽसुराः। षड्गर्भाः संयताः संति जलगर्भ गृहे तथा। स ददर्श जल
सुप्तान् षड्गर्भान् दानवा त्तमान्। निद्रया काल रूपिण्या सर्वानंत र्हितान् सवै। स्वप्ने रूपेण तेषां वै विष्णु
र्देहान् यथा विन्यात। प्राणस्वरांश्चनिः कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा। तां चोवाच ततो निद्रां विष्णुः सत्य पराक्रमः
गच्छ निद्रे मयाक्षिप्ता देवकी भवनं प्रति। इमान् प्राणस्वरान् गृह्य षड्गर्भान् दानवोत्तमान्। षड्वै प्राणस्व
रांश्चैव षड्गर्भा भनामदेहिनः। षड्गर्भान् देवकी गर्भे योजय स्व यथाक्रमं। जातिष्वेतेषु सर्वेषु नीतेषु च यमक्ष
यं। कंसस्य विफलं यत्ने देवक्याः सफलः श्रमः। प्रसादं ते करिष्यामि मत्प्रभावसमं क्षितौ। येन सर्वस्य लोक
स्य दिवि देवी भविष्यसि। सप्तमो देवकी गर्भो योऽसौ सौम्यो महाग्रजः। स मंस्थाप्य तिस्य प्ते सप्तमे मासि
रोहिणी। संकर्षणात्तु गर्भस्य सत्रु संकर्षणो युवा। भविष्यति अग्रजो भ्राता मम शीतांशु दर्शनः। पतिता देवकी

मो सत्तमोऽग्र्यं नयादिति॥ अष्टमे मयि गर्भस्थे कंसो यत्नं करिष्यति॥ यातु सा नंदगोपस्य दयितानं. संगोपतेः
यशोदा नाम नन्दस्य भार्या गोपकुलोद्वहा॥ तस्यास्त्वं नवमो गर्भः कुलेऽस्माकं भविष्यसि॥ नवम्यां चैव संजा-
ता कृष्णपक्षस्य वै तिथौ॥ अहं त्वभिजिते योगे निशाया यौवने स्थिते॥ अर्धरात्रे करिष्य ॥मि गर्भमोक्षं यथा-
सुखं॥ अष्टमस्य तु मासस्य जाता वावां ततः समं॥ प्राप्स्यावो गर्भव्यत्यासं प्राप्ते कंसस्य ॥सने॥ अहं यशो-
दायां स्यामि त्वं देवि भज देवकीं॥ आवयोर्गर्भव्यत्यासे कंसो गच्छतु मूढतां॥ ततस्त्वां गृह्य चरणे शिलायां
पातयिष्यति॥ निरस्यमाना गगने स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतं॥ मच्छवीसदृशी कृष्णा संकर्षणसमानना॥ बिभ्रती
विपुलौ बाहू मम बाहूपमौ भुवि॥ त्रिशिखं शूलमुद्यम्य खड्गं च कनकत्सरुं॥ पात्रीं च पूर्णां मधुनः पंकजं च सुनिर्म-
लं॥ नीलकौशेयसंवीता पीतेनोत्तरवाससा॥ शशिरश्मिप्रकाशेन हारेणोरसि राजिता॥ दिव्यकुंडलकर्णी-
भ्यां श्रवणाभ्यां विभूषिता॥ चंद्रसापत्न्यभूतेन मुखेन त्वं विराजसे॥ मुकुटेन विचित्रेण केशबंधेन शोभिता॥
…मानैर्भुजैः शोभयंती दिशो दश॥ ध्वजेन शिखिबर्हाणां उच्छ्रितेन समीपतः॥ अंगजेन … मंगद- ११७
…वना स्वता॥ कीर्णा नतगणैर्घोरैर्मन्नियोगानुवर्तिनी॥ कौमारं व्रतमास्थाय त्रिदिवं त्वं गमि…॥ तत्र त्वां॥

ग्रा ते द कंसो को मत्स्वपष्टेन कर्मणा॥ अभिषेकेन दिव्येन दैवतैः सहयोक्ष्यते॥ तत्रैव त्वां भगिन्यार्थे ग्रहीष्य-
ति सवासवं कुलाक तुगोत्रेण कौशिकी त्वं भविष्यसि॥ स ते विंध्ये नगश्रेष्ठे स्थानं दास्यसि श…॥ ततस्था-
नसहस्रैस्त्वं पृथिवीं शोभयिष्यसि॥ त्रैलोक्यचारिणी सा त्वं भविसत्योपयाचिता॥ चरिष्यसि म… नागवरदा काम-
रूपिणी॥ तत्र शुंभनिशुंभौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ॥ तौ च कृत्वा मनसि मां सानुगौ नाशयिष्यति॥ कृत्वा नु याचा-
मूर्ते स्तुतिनि त्वमां सवाति प्रिया॥ तिष्ठोन वमांसप्रजो त्वां प्राप्स्यसे सपशुकीर्त्ता॥ …त्वां मत्प्रभावज्ञा प्रणमिष्यंति
मानवाश्च न तेषां दुर्लभं किंचित्पुत्रतो धनतोपि वा॥ कांतारेष्ववसन्नानां मग्नानां च महार्णवे॥ दस्युभिर्वा निरु-
द्धानां त्वं गतिः परमा नृणां॥ त्वां तु तोष्यंति ये… स्तवेनानेन ये शुभे॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रण-
श्यति॥ इति हरिवंशे निद्रासंबोधनो नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ आर्यास्तवं प्रवक्ष्यामि यथोक्तं ऋषिभिः पु-
रा॥ नारायणीं नमस्यामि देवीं त्रिभुवनेश्वरीं॥ त्वं सिद्धिस्त्वं धृतिः कीर्तिः श्रीर्विद्या संततिर्मतिः॥ संध्या रात्रिः
प्रभा निद्रा कालरात्रिस्तथैव च॥ आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी॥ जननी सिद्धसेनस्य उ-
ग्रचारा महातपा॥ जया च विजया चैव तुष्टिः पुष्टिः क्षमा दया॥ ज्येष्ठा यमस्य भगिनी नीलकौशेयवासनी॥
विरूपाक्षी विशालाक्षी भक्तानां परिरक्षणी॥ पर्वताग्रेषु घोरेषु नदीषु च गुहासु च॥ वासस्तव महादे-

६९. विपनेषु पर्वतेषु च। शबरैर्बर्बरैश्चैव पुलिंदैश्च सुपूजिता॥ मयूरपक्षध्वजनी लोकान्क्रमसि सर्वशः। कुकुटैश्छ
गलैर्मेषैः सिंहैर्व्याघ्रैः समाकुला॥ घंटानिनादबहुला विंध्यपर्वतवासिनी॥ त्रिशूलपट्टिशधरा सूर्यचंद्रपताकि
नी॥ नवमी कृष्णपक्षस्य शुक्लस्यैकादशी तथा॥ भगिनी बलभद्रस्य रजनी कलहप्रिया॥ आवासः सर्वभूतानां
११८ निष्ठा च परमा गतिः। नंदगोपसुता चैव देवानां विजयावहा॥ चीरवासाः सुवासाश्च रौद्री संध्या त्वमे
व च॥ प्रकीर्णकेशा मृत्युश्च तथा मांसोदनप्रिया। लक्ष्मीरलक्ष्मीरूपेण दानवानां वधाय च॥
सावित्री चासि देवीनां माता भूतगणस्य च॥ अंतर्वेदी च यज्ञानामृत्विजां चैव दक्षिणा॥
सिद्धिः सांयात्रिकाणां तु वेला त्वं सागरस्य च॥ यक्षाणां प्रथमा यक्षी नागानां सुरसेति च।
कन्यानां ब्रह्मचर्यं त्वं सौभाग्यं प्रमदासु च। ब्रह्मवादिन्यथो दीक्षा शोभा च परमा तथा॥ राम
ज्योतिषां त्वं प्रभा देवी नक्षत्राणां च रोहिणी। राजद्वारेषु तीर्थेषु नदीनां संगमेषु च। पूर्णा च पूर्णिमा चं
द्रे कृत्तिवासा भूतिस्मृता॥ सरस्वती च वाल्मीके स्मृतिर्द्वैपायने तथा। कर्षकाणां च सीता त्वं भूतानां ११८
धरणी तथा। ऋषीणां धर्मबुद्धिस्त्वं देवानां मानसी तथा॥ सुरादेवी च भूतेषु स्तूयसे त्व

वीचमत्स्येषु भूयसे त्वं स्वकर्मभिः॥ इंद्रस्य चारुदृष्टिस्त्वं सहस्रनयनेति च। तापसानां च देवि त्वं होत्राणामरणी चाग्नि
संध्या च सर्वभूतानां शमि संदेवतेषु च। स्वाहा तुष्टिर्धृतिर्मेधा वसूनां वसुमती। आशा चैव मनुष्याणां तु
ष्टिश्च कृतकर्मणां। दिशश्च विदिशश्चैव तथा ह्यग्निशिखा प्रभा। शकुनी पूतना च त्वं रेवती च सुदारुणा। निद्रा
च सर्वभूतानां मोहिनी क्षत्रिया तथा। विद्यानां ब्रह्मविद्या च ओंकारोऽथ वषट् तथा। नारीणां पार्वती च त्व
पौराणी ऋषयो विदुः। अरुंधत्येकनत्रीणां प्रजापतिवचो यथा। भेदो विवादशीलानां त्वमिंद्राणीति विश्रुता
त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं। संग्रामेषु च सर्वेषु अग्निप्रज्वलितेषु च। नदीतीरेषु चौरेषु कांतारेषु न
येषु च। प्रवासे राजबंधे च शत्रूणां च प्रमर्दने। प्राणात्ययेषु सर्वेषु त्वं रक्षा नात्र संशयः। त्वयि मे हृदयं देवि
त्वयि बुद्धिर्मनस्त्वयि। रक्ष मां सर्वपापेभ्यः प्रसादं कर्तुमर्हसि। इमं देव्याः स्तवं दिव्यमितिहाससप्रकल्पितं। यः
पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिः संयतमानसः। त्रिभिर्मासैः कांक्षितं तु फलं वै संप्रयच्छति। षड्भिर्मासैर्वरिष्ठं तु वरमे
कं प्रयच्छति। अर्चिता नवभिर्मासैर्दिव्यं चक्षुः प्रयच्छति। संवत्सरेण सिद्धिं तु यथाकामं प्रयच्छति। सत्यं ब्रह्म च दिव्यं च
द्वैपायनवचो यथा। नृणां बंधं वधं घोरं पुत्रनाशं धनक्षयं। व्याधिमृत्युभयं चैव पूजिता शमयिष्यसि। मोहयित्वा तु

तं कंसः एकाचित्तेनो स्य स उगवा। अहमप्यात्मनो वृत्तिं विधास्ये गोपपुंगो पवत्। स्ववृत्त्यर्थे महच्चैव करिष्ये कंस गोप
ते। एवं उक्तो समादिश्य गतोऽसु तद्दोनमी स्वरः। स चापितं न मस्तत्य तथास्त्विति विनिश्चितं॥ ॥इति श्री खिलेषु
हरिवंशे स्वप्नगर्भविधाने॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ कृते गर्भविधाने तु देवकी देवतोपमा। अग्राह सप्त तान् ग
र्भान् यथा स वस्तमुदाहृतान्। षड्गर्भा निःसृतान् कंसस्तान् जघान शिलातले। आपन्नं सप्तमं गर्भं सा निनाय
च रोहिणी। सार्धरात्रे स्थितं गर्भं पातयंती रजस्वला। निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले। सा स्वप्नमिव तं
दृष्ट्वा स्वगर्भं गर्भमागतं। अपश्यंती च तं गर्भं मुहूर्तं व्यथिताभवत्। तामाह निद्रा संदिग्धे नैशे तमसि रोहिणी
रोहिणीमिव सोमस्य वसुदेवस्य धीमतः। कर्षणेनास्य गर्भस्य स्वगर्भे वाहितस्य वा। संकर्षणो नाम शुभे तव पु
त्रो भविष्यति। सा तं पुत्रमवाप्यैव हृष्टा किंचिदवाङ्मुखी। विवेश रोहिणी वेश्म सुप्रभा रोहिणी यथा। तस्य ग
र्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी। यदर्थं सप्तमे गर्भाः कंसेन विनिपातिताः। तं तु गर्भं प्रयत्नेन ररक्षुस्तस्य रक्षि
णः। स तत्र गर्भवसतिं वसत्यात्मेच्छया हरिः। यशोदापि समाधत्त गर्भं तदहरेव तु। विष्णोः शरीरजां निद्रां वि
ष्णुनिर्देशकारिणीं। गर्भकाले त्वसंपूर्णे अष्टमे मासि ते स्त्रियौ। देवकी च यशोदा च सुषुवाते समं तदा। जाम ११९ १.१८

वरजंती कृष्णो जज्ञे वृष्णिकुले प्रभुः। तामेव रजनीं कन्यां यशोदापि व्यजायत। नंदगोपस्य भार्यैका वसुदेवस्य
चापरा। तुल्यकाले हि गर्भिण्यौ। यशोदा देवकी तथा। देवक्यजनयद्विष्णुं यशोदा तां तु दारिकां। मुहूर्तेऽभि
जिते प्राप्ते सार्धरात्रे विभूषिते। सागराः समकंपंत चेलुश्च धरणीधराः। जज्वलुश्चाग्नयः शांता जायमाने जनार्द
ने। शिवाश्च संप्रववुर्वाताः प्रशांतमभवद्रजः। ज्योतींषि प्रत्यकाशंत जायमाने जनार्दने। अभिजिन्नाम नक्षत्र
जयंती नाम शर्वरी। मुहूर्तो विजयो नाम यत्र जातो जनार्दनः। अव्यक्तः शाश्वतः सूक्ष्मो हरिर्नारायणः प्र
भुः। जायमानो भगवान् नयनैर्मोहयन् जगत्। अनाहता दुंदुभयो देवानां प्राणदन्दिवि। आकाशात् पुष्पव
र्षं च ववर्षु त्रिदिवेश्वराः। गीर्भिर्मंगलयुक्ताभिस्तुवंतो मधुसूदनं। महर्षयः सगंधर्वा उपतस्थुः सहाप्सराः॥
जायमाने हृषीकेशे प्रहृष्टमभवज्जगत्। इंद्रश्च त्रिदिवे सार्धं तुष्टाव मधुसूदनं। वसुदेवस्तु तं रात्रौ जातं पुत्र
मधोक्षजं। श्रीवत्सलांछनं दृष्ट्वा युतं दिव्यैश्च लक्षणैः। उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहर वै प्रभो। भीतोऽहं देव कं
सस्य। तस्मादेवं वदाम्यहं। मम पुत्रा हतास्तेन तवाग्रजा भुजेक्षण। वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहृतवान् प्रभुः
अनुज्ञाप्य पितृत्वेन नंदगोपगृहं नय। वसुदेवस्तु संगृह्य दारकं क्षिप्रमेव तु। यशोदायां गृहे रात्रौ विवेश

सुतवत्सला। यशोदया च विज्ञात स्तत्र निक्षिप्य दारकं। प्रगृह्य दारिकां चैव देवकीशयने न्यसत्। परिवर्ते कृते
तास्मिं गर्भाभ्यां भयविक्लवः। वसुदेवः कृतार्थो वै निर्जगाम निवेशनात्। उग्रसेनसुतायाथ कंसायानकदुं
दुभिः। निवेदयामास तदा तां कन्यां वरवर्णिनीं। तच्छ्रुत्वा त्वरितः कंसो रक्षिभिः सह वेगिभिः। आजगाम गृ
हद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान्। स तत्र त्वरितं द्वारि किं जातमिति चाब्रवीत्। दीयतां शीघ्रमित्येवं वाग्भिः समतर्ज
यत्। ततो हाहाकृताः सर्वा देवकीभवने स्त्रियः। उवाच देवकी दीना बाष्पविक्लवया। गिरा दारकामुपजाते
ति कंसं समभियाचती। श्रीमंतो मे हताः सप्त पुत्रगर्भाः स्वया विभो। दारकेयं हतैवेषा पश्य त्वं यदि मन्यसा दृष्ट्वा
कंसस्तु तां कन्यां स विकृष्य मुदा युतः। हतैवैषा यदा कन्या जातेत्युक्त्वा तथामतिः। स गर्भशयनक्लिष्टां गर्भाम्बुक्लि
न्नमूर्द्धजां। कंसस्य च परान्यस्तां पृथिव्यां पृथिवीसमां। स चैतां गृह्य पुरुषः समाविध्य विधूय च। उद्यच्छन्नेव सहसा
शिलायां समपोथयत्। सावधूता शिलापृष्ठे नाप्पिष्टा दिवमुत्पतत्। हित्वा गर्भतनुं सा तु सहसा मुक्तमूर्द्धजा।
जगाम कंशमादिश्य दिव्यास्रगनुलेपना। कन्यैव सा सदा नित्यं दिव्या देवैरभिष्टुता। नीलपीतांबरधरा गज १२
कुंभोपमस्तनी। रथविस्तीर्णजघना चंद्रवक्त्रा चतुर्भुजा। विद्युद्विस्पष्टवर्णाभा बालार्कसदृशेक्षणा। प

योधरस्तनवती संध्येव सपयोधरा। सा वै निशि तमोग्रस्ता सर्वं नृत्यगणाकुला। नृत्यतीहसती चैव विपरीतवसास्व
ती। विहाय सिगतारोद्रा यया यानाम उत्तमं। जहास च महाहासं कंसं च रुषिता ब्रवीत्। कंस कंस विनाशा
य यदहं घातिता त्वया। सहसा च समुत्क्षिप्य शिलायाम भिपातिता। तस्मात्तवांतकाले ऽहं कृष्यमाणस्य
शत्रुणा। पाटयित्वा करैर्देहमुष्णं पास्यामि शोणितं। एवमुक्त्वा वचो घोरं सा यथेष्टेन वर्त्मना। खं सा देवालयं
देवी सगणा विचचार ह सा। कन्यावर्धत तत्र ह वृष्णिसद्मनि पूजिता पुत्रवत्सति पाल्यंती। वासुदेवाज्ञया तदा। वि
द्धि च नामथोत्पन्ना मंशाद्देवी प्रजापतेः। एकानंशेति या सा तु कृत्त्पन्ना मानवा भुवि। योगकन्यां दुराधर्षीं र
क्षार्थं केशवस्य तु। तां वै सर्वे सुमनसः पूजयंति स्म यादवाः। देववद्दिव्यवपुषा कृष्णः संरक्षितो यया। तस्मिं
गतायां सकृतामेन मृत्युमात्मनः। विविक्ते देवकी चैव व्रीडितः समभाषत॥ ॥कंस उवाच॥ पंचषट्
कृता यत्नस्तव गर्भा मया हताः। अन्य एवान्यतो देवि मम मृत्युरुपस्थितः। नैराश्येन कृता यत्नाः स्वजनं प्रह
तं मया। दैवं पुरुषकारेण न चातिक्रांतवानहं। त्यज गर्भकृतां चिंतां संतापं शोकजं त्यज। हेतुभूतस्त्वहं ते
षां मतिकाले विपर्ययः। काल एव नृणां शत्रुः कालश्च परिणामकः। कालो नयति सर्वान्वै हेतुभूतस्तु मद्विध

नृत्स्यागमिष्यंति वै देवि यथा नागमुपद्रवाः। इदं त्वकष्टपर्यंतः कष्टो महति मन्यते। माकार्षीः पुत्रजां चिंतां शी-
तापशोकजं त्यज। एवं प्राणा नृणां येनिनंती त्रिकालस्य संस्थितिः। पतामि पादयोर्देहि पुत्रवत्सवदे विकि।
मृत्कृतस्यापतोरोषो जानाम्यपकृतं त्वयि। माशोकं कुर्यामुखाहीना नत्वारमनिवीरस्य च। उत्तिष्ठ तिष्ठ वत्सेति
कंसं मातेव जल्पती॥ ॥देवक्युवाच॥ ममाग्रतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा। कारणांतं नव पुत्र त्वं ता-
नो घ्न चकारणं। गर्भस्त्रं तम मे तन्मे सहनीयं त्वयालसं। पादयोः पततो मद्व्यां स्वं च कर्म जुगुप्सता। गर्भेऽपि नि-
यतो मृत्युर्बाल्येऽपि न निवर्त्तते। युवापि मृत्युर्विद्येयोगः स्थविरो मृत एव तु। कालपक्वमिदं सर्वे देहे तु न तत्स्व-
मेव हि। अज्ञातदर्शनं नाशि तजथा नाशि तथैव सः। गानोऽप्यज्ञातनं याति विधात्रा यत्र नीयते। तद्गच्छ पु-
त्रमानेन नन्मकृतं मत्सुकारकं। मृत्युना पहृते तस्मिन्सर्वे शेषादतः प्रवर्त्तते। विधिना पूर्वदृष्टेन प्रजासर्गेण तत्वतः
माता पित्रा स्वकार्येण जन्म तस्योपपद्यते। निशम्य देवकीवाक्यं स कंसः स्वनिवेशनं। प्रविवेश सुसंरब्धो
दह्यमानेन चेतसा। हतेप्रतिहते दीनो जगाम विमना नृपः॥ ॥इति खिले पुहरिवंशे कृष्णोत्पत्तिः॥ वैशंपा- १२१
यन उवाच॥ प्रागएव स कदेवस्य व्रज शुश्राव रोहिणी। प्रजातं पुत्रमेवाग्रे चंद्रार्कौ ततरानना। सनंदगोप

राम स्वरितः प्रोवाच श्लक्ष्णया गिरा। गच्छानया सह त्वं वै व्रजमेव यशोदया। तत्र तौ दारकौ गत्वा जातिकर्मादि निर्गुणः। यो-
जयित्वा व्रजे नाते संवर्द्धय यथासुखं। रौहिणेयं च मे पुत्रं परिरक्ष शिशुं व्रजे। अहं वाच्यो न पश्यामि पितृपक्षे पुपुत्रि-
णा। सोहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखं। क्रियते हि बलात्प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतो मम। अस्माद्धि मे नयं
कंसान्निर्घृणाद्धि शिशोर्वध। तद्यथा रोहिणेयत्वं नंदगोप ममात्मजं। गोपाय सि शिशुं तात तत्त्वान्वेषी त-
था कुरु। विघ्ना हि वह वालाका बालानुद्रासयंति हि। स च पुत्रो मम ज्यायान् कनीयांश्चापि ते सुतः। उ नाव-
पिसमेनाम्ना निरीक्षस्व यथा तयोः। वर्द्धमानावुभावेतौ समानवयसौ यथा। शोभेते तौ गाव्रजे तस्मिन्नंदगोप
तथा कुरु। बाल्ये किलकलः सर्वो बाल्ये मुह्यति मानुषः। बाल्ये चंडतमः सर्व्वस्तत्र यत्नपरो भवानच वृंदा-
वनकार्य्यो गवां घोषः कदाचन। ते तस्मिन्नत्र वासे तु काशिनः पापदर्शिनः। शरीसृपभ्यः कीटेभ्यः शकुनि-
भ्यस्तथैव च। गोष्ठेषु गाभ्यो वत्सेभ्यो रक्ष्यौ ताहा विमौ शिशू। नंदगोपगता रात्रिः शीघ्रयानो व्रज त्वितः। इ-
मं चांग्याहरंतीव पक्षिणः सव्यदक्षिणाः। रहस्यं वसुदेवेन सोऽनुज्ञातो महात्मना। यानं जशोदया सार्द्धमा-
रुरोह मुदायुतः। कुमारं स्कंधवाह्यायां शिविकायां समाहितः। शं वेशयामास शिशुं शयनीये महामतिः

ऽगामच्चविविक्तेन शीतलानिलसर्प्पिणा। बहूदकेन मार्गेण यमुनीतीरगामिना। सदर्भ्भाग्रेण देशेन गोदर्भ्भ
न वनोपमाय मुनीतसंवर्द्धशीतमारुतसेवितं। विरुतास्यापदैरम्यं लतावल्लीमहाद्रुमं। गोनिस्त्रणविलग्ना
नि:। स्यंदतीनिरलंकृतं। समप्रचारं च गवां। समतीर्थजलाश्रयं। विषाणस्कंधघातैश्च वृषाणां घृष्टपादपं। ना
सामिषादानुसृतं श्येनैश्चामिषगृध्नुभि:। शृगालमृगसिंहैश्च वसामेदोऽस्थिनिषेवितं। शार्दूलशब्दानुगतं नाना
पक्षिसमाकुलं। स्वादुवृक्षफलैरम्यं पर्य्यस्ततृणासंस्मृतं। गोव्रजं गोकुलशिवं गोपनारीनिराहृतं। हंभारवैश्च
वत्सानां सर्व्वत: कृतनिस्वनं। सकटावर्त्तविपुलं कंटकीवाटसंकुलं। पर्य्यंतधावृतं वन्यैर्वृहद्भि: पतितैर्द्रुमै।
वत्सानां रोपितै: कीलै: द्दामभिश्च विभूषितं। करीषाकीर्णवसुधं कटच्छन्नकुटीमुखं। क्षेमप्रचारवत्कुल्ले हृष्ट
गोपजनायुतं। दामनीपाशबहुलं गर्गराडुरनि:स्वनं। तक्रनिस्रावबहुलं दधिमंडार्द्रमृत्तिकं। मंथानवल्ल
योद्गारैर्गोपीनां जनतस्वनं। काकपक्षधरैर्बालैर्गोपालै: क्रीडनाकुलं। सार्गलद्वारगोवाटं मध्येगोस्थान=
संकुलं। सर्प्पिषापच्यमानेन सुरभीकृतमारुतं। नीलपीताबरोनिश्वतरुणीभि: समंतत:। वन्यपुष्पावतंसा १२२
भिर्गोपकन्याभिरावृतं। शिरसाधृतकुंभाभि: निर्यद्भिर्यमुनां वरा:। यमुनातीरमार्गेण जलहारीनिरावृतां। स

तत्रप्रविश्यानहृष्टो गोव्रजं गोपनादितं। प्रत्युद्गतो गोपवृद्धै: स्त्रीभिर्वृद्धाभिरव्यग्रो निवेशं रोचयामास परिवर्त्तसुखा
वहां सायत्रा रोहिणी देवी वसुदेवसुखावहा। तत्र तं बालसूर्याभं कृष्णगर्भं न्यवेशयत्॥ ॥इति श्री विष्णुपु हरि
वंशे॥ वैशंपायन उवाच॥ तत्र तस्या सत: काल: सुमहानभ्यवर्त्तत। गोव्रजे नंदगोपस्य वल्लभं च प्रकुर्व्वत:। दा
रकौ कृतनामानौ ववृधाते सुखं च तौ। ज्येष्ठ: संकर्षणो नाम कनीयान्कृष्ण एव च। मेघकृष्णस्तु कृष्णोऽभून्देहान्तर
गतो हरि:। अवर्द्धत गवां मध्ये सागरच्छ इवांबुद:। शकटस्य च अध: सुप्तं कदाचित्कर्म गृहिणी। यशोदा तं समुत्सृज्य
गामयमुनां नदी। शिशुलीलां तत: कुर्व्वन् सहस्त चरणौ क्षिपन्। रुराद मधुरं कृष्ण: पादावूर्द्ध्वं प्रसारयत्। स तै
केन पादेन शकटं पर्य्यवर्त्तयत्। न्युब्जं पयोधराकांक्षी चकार च रुराद स:। एतस्मिन्नंतरे प्राप्ता यशोदा स्नावगा
वसा१ मिनी। स्नाता प्रस्रवदिग्धांगी बद्धवत्सेव सौरभी। सा ददर्श विपर्य्यस्तं शकटं वायुना विना। हा हेति कृत्वा त्वरिता दा
रकं जगृहे तदा। न सा बुबोध तं येन शकटं परिवर्त्तितं। स्वछिमदारकायेति प्रीताभीता च साऽभवत्। किं त्व
स्यतित पुत्र पिता परमकोपन:। वयध्या शकटे सुप्त: अकस्माद्विलोलितं। किं मे स्नानेन दु:स्नानं नद्याश्च
गमनेन किं। पर्य्यस्ते शकटे पुत्र यत्त्वां पश्यामि पाहतं। एतस्मिन्नंतरे गोनिराजगाम वनेचरा:। कशायेवाससी

विन्नन्नंदगोपाव्रजांतिके। स ददर्श विपर्यस्तं भिन्नभांडघटीघटं। अपास्य धूर्जिनमाद्यंतं शकटं चक्रमौलिनं। नी
तस्त्वरितमागम्य सह सा सांश्रुविलोचना। अपि मे स्वस्ति पुत्रायेत्यसकृद्वचनं वदन्। पिबंतं स्तनमालक्ष्य पुत्रं स्व
स्थोऽब्रवीत्पुनः। हे यशोदे विना केन पर्यस्तं शकटं मम। प्रत्युवाच यशोदा तं भीता तद्गद्गदभाषिणी। न विजानाम्यहं
न शकटं न विपातितम्। अहं नदीं गता सौम्य चैलप्रक्षालनार्थिनी। आगता च विपर्यस्तमपश्यं शकटं भुवि
तयोः कथयतोरेवं अब्रुवंस्तत्र बालकाः। अनेन शिशुना यानमेतत्पादेन पातितं। अस्माभिः संपतद्भिश्च दृष्ट
मेतद्यदृच्छया। आश्चर्यमिति तं सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः। स्वस्थाने शकटस्याथ चक्रबंधमकारयत्॥ ॥इ
ति श्रीखिलपु हरिवंशे शकटबंधः॥ वैशंपायन उवाच॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य शकुनी वेषधारिणी। धात्री कं
सस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता॥ पूतना नाम शकुनी घोरा प्राणभयंकरी। आजगामार्धरात्रे वै पक्षौ क्रोधा
द्विधुन्वती। ततोऽर्धरात्रसमये पूतना प्रत्यदृश्यत। व्याघ्रगंभीरनिर्घोषा व्याहरंती पुनः पुनः। निलिल्ये शकटा
क्षे सा प्रस्रवोत्पीडवर्षिणी। ददौ स्तनं च कृष्णाय तस्मिन्सुप्ते जने निशि। तस्याः स्तनं पपौ कृष्णः प्राणैः सह ननाद
च। छिन्नस्तनी महासद्यः पपात शकुनी भुवि। तेन शब्देन वित्रस्तास्तत्र बुबुधिरे जनाः। स नंदगोपो गोपाश्च यशो १२३

दा च सुविक्लवा। ते तामपश्यन्पतितां विसंज्ञां विपयोधरां। पूतनां पतितां भूमौ वज्रेणेवावदारितां। इदं किं चि
ति संत्रस्ताः कस्येदं कर्म इत्यपि। नंदगोपं पुरस्कृत्य गोपास्ते पर्यधारयन्। नाध्यगच्छंत च तदा देहं तत्र कदाच
न। आश्चर्यमिति ब्रुवतोऽनुययुस्ते पुनर्गृहान्। गतेषु तेषु गोपेषु विस्मितेषु यथागृहं। यशोदां नंदगोपस्तु
पप्रच्छागतसंभ्रमः। कोऽयं विधिर्न जानामि विस्मयो मे महानयं। पुत्रस्य मे भयं भीरु भीरुत्वे समुपागते। यशो
दा चाब्रवीद्भीता नार्य जानामि किंचिदं दारके। सुप्तानेन सुप्ताहं निबोधिता। यशोदायामजानंत्यां नंद
गोपः सबांधवः। कंसाद्भयं चकाराग्र्यं विस्मयं च जगाम ह॥ ॥इति श्रीहरिवंशे पूतनावधः॥ वैशंपायन उवाच
काले गच्छति तौ सौम्यौ दारकौ कृतनामकौ। कृष्णसंकर्षणौ चोभौ रिंगिणौ समपद्यतां। तावन्योऽन्यगतौ बा
लौ बाल्यादेवैकतां गतौ। एकमूर्तिधरौ कांतौ बालचंद्रार्कवर्चसौ। एकनिर्माणनिर्मुक्तौ एकशय्यासना
शनौ। एकवेषधरावेवं पुष्यमाणौ शिशुव्रतौ। एककार्यांतरगतौ एकदेहौ द्विधाकृतौ। एककार्यौ महावी
र्यौ एकस्य शिशुतां गतौ। एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तौ समानुषौ। कृत्स्नस्य जगतो गोपौ संवृत्तौ गोपदार
कौ। अन्योन्यव्यतिषक्ताभिः क्रीडाभिरतिशोभितौ। अन्योऽन्यकिरणग्रस्तौ चंद्रसूर्याविवांबरे विसर्पतो।

जो१

वसर्द्धंत्रसर्प्पनोगनुजावुभौ। रिंगंतौ पंकदिग्धांगौ दृष्ट्वा कलमकाविव। क्वचिद्भस्मप्रदिग्धांगौ करीषप्रोक्षितौ
क्वचित्। तौ तत्र पर्यधावेतां कुमारौ विवपावकौ। क्वचिज्जानुनिकृष्टैः सर्प्पमाणौ विरेजतुः। क्रीडंतौ वत्सशा
लासु त्रासहृद्दिग्धांगमृद्... गोमूत्रमाने श्रियायुक्तौ वादानंदजनौ पितुः। जनं च विप्रकुर्वाणौ विहसंतौ क्वचि
त्क्वचित्। तौ तत्र कौतूहलिनौ मृद्धं वत्सकुलहृणौ। रिंगतश्च वदनौ दारकौ सुकुमारकौ। अतिप्रसक्तौ तौ
दृष्ट्वा सर्व्वव्रजविचारिणौ। नाशकद्वै वारयितुं नंदगोपः सुदुर्म्मदौ। ततो यशोदा संक्रुद्धा कृष्णं कमललोच
नं। आनीय शकटीमूले भर्त्सयन्ती पुनः पुनः। दाम्ना चौवोदरे वध्वा प्रत्यवंधयदुलूखले। यदि शक्तोऽसि गच्छेति मद्
का कर्म्म माकरोत्। व्यग्रायां त्वयशोदायां निर्ययौ मगृहाङ्गणात्। शिशुलीलां ततः कृष्णः कुर्वंस्तत्र विस्माप
यन्व्रजं। सोऽङ्गणान्निःसृतः कृष्णः कर्षमाणउलूखलं। यमलाभ्यां प्रवृद्धाभ्यामर्जुनाभ्यां निवारितः। नि
शक्त्या मशिशुर्मध्ये कर्षमाणउलूखलं। तत्तस्य कर्षता वद्धं तिर्य्यग्गतमुलूखलं। लग्नं ताभ्यां समूलाभ्यां
अर्जुनाभ्यां च कर्षचा। तावर्ज्जुनौ भज्यमानौ तेन वालेन नादसा। समूलविटपौ भग्नौ ह्रदमध्ये जहास वै। १२४
निदर्शनार्थं गोपानां दिव्यं स्ववलमास्थितः। तद्दाम तस्य वालस्य प्रभावादनवं दृढं। यमुनातीरमार्गस्था

गोप्यस्तं दृष्ट्वा शिशुं वद्धं दृष्ट्वा विस्मयस्मश्च यशोदा निकटं ययुः। ताः क्रमसंभ्रान्तवदना यशोदाम्प्रचुरं गताः। प्र
घाग गच्छ यशोदे त्वं संभ्रमे किं विलंवसे। जौ तावर्ज्जुनवृक्षौ तौ व्रजे नित्यं पयाचितौ। पुत्रस्योपरि तौ वृक्षौ पति
तौ नौ महीरुहौ। दृढेन दाम्ना तत्रैव वद्धा व उदूखलोदरे। उत्तिष्ठ सत्वरं याहि मूढे नवपुत्रः स वालकः। उत्तिष्ठ
गच्छ दुर्मेधे मूढे पंडितमानिनि। पुत्रमानय जीवंतं मुक्तं मृत्युमुखादिव। सा नीता सहसा त्रस्ता हाहाका
रं प्रकुर्वती। ते देशमागमद्यत्र पतितौ तावुभौ द्रुमौ। सा ददर्श तयोर्मध्ये द्रुमयोरात्मजं शिशुं। दाम्ना
निवद्धमुदरे कर्षमाणमुलूखलं। स गोपी गोपवृद्धश्च सयुवा च व्रजस्तदा। पर्य्यागच्छत ततं दृष्टुं गोपपुंग
व कौतुकं। जजल्पुश्च यथाकामं गोपा वनविचारिणः। केन मौ पातितौ वृक्षौ घोषस्यायतनोपमौ। विना वा
तं विना वर्षं विद्युत्प्रपतनं विना। विना हस्तिकृतं दोषं केन मौ पातितौ द्रुमौ। अहो वत न सानत्तौ विमलौ
वर्ज्जुनाविमौ। भूमौ निपतितौ वृक्षौ याश्यामा च नघोपमौ। नंदगोप प्रसन्नौ ते द्रुमावेवंगतावपि। यत्त
स्यां दारकौ मुक्तौ विमूलाभ्यां मविक्षतः। उत्पातिकमिदं घोषे वृत्तीयं वर्त्तते विदो हतेनायाविनाशश्च द्रु
मयोरत्र कल्पयत्। अस्मिन् स्थाने निवासोऽयं घोषस्यास्य न रोचते। अन्यत्र गच्छ देशं कथ्यंतो नभ

मनं। नंदगोपस्त्वमहसा मुक्तं कृष्णं उलूखलात्। निवेश्यांके च सुचिरं मृतं पुनरिहागतं। ततो यशोदां नंदोऽनं
अन्वनंदगोपो विवेशाह। स च गोपजनः सर्वो व्रजमेव जगाम ह। स च तेन वै नाम्ना तु कृष्णो वै दामबंधनात्। गो
ष्ठे दामोदर इति गोपीभिः परिगीयते। एतदाश्चर्यभूतं हि बालस्यासीद्विचेष्टितं। कृष्णस्य भरतश्रेष्ठ घोषे निवस
तस्तदा॥ ॥इति श्रीखिलेषु हरिवंशे यमलार्जुनभंगो नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ एवं तौ बाल्यमुत्तीर्णौ
कृष्णसंकर्षणावुभौ। तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षौ बभूवतुः। नीलपीतांबरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ। बभू
वतुर्वत्सपालौ काकपक्षधरावुभौ। पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयंतौ वराननौ। शुशुभाते वनगतौ त्रिशीर्षाविव
पन्नगौ। मयूरांगजकर्णौ तौ पल्लवापीडधारिणौ। वनमालाकुलोरस्कौ। क्वचिद्धसंतावन्योन्यं क्री
डमानौ क्वचित्क्वचित्। पर्णशय्यासु संसुप्तौ क्वचिन्निद्रांतरैषिणौ। एवं वत्सान्पालयंतौ शोभमानौ म
हावनौ। चूर्णयंतौ रमंतौ स्म किशोराविव चंचलौ। अथ दामोदरः श्रीमान् संकर्षणमुवाच ह। आर्य्य
नास्मिन्वने शक्यं गोपालैः सह क्रीडितुं। अविगीतमिदं सर्वं भावाभ्यां मुक्तकाननं। प्रहीणतृणका
ष्ठं च गोपैर्मथितपादपं। घनीभूतानि यान्यासन् काननानि वनानि च। तान्याकाशावकाशानि दृश्यं

कृष्ण मेयाता विचारतो ५

१२५

न्ते यथासुखं। गोवाटेष्वपि ये वृक्षा परिछिन्ना गृहेषु च। सर्वे गोष्ठाग्निषु गताः क्षयमक्षयविक्रमः। संनिरुद्धानि यान्यास
न् काष्ठानि च तृणानि च। तानि दूरावकृष्टानि मार्गितव्यानि भूमिषु। आरण्यमिदमल्पोदमल्पकक्षं निराश्रयं। अ
न्वेषितव्यविश्रामं दारुणं विरलद्रुमं। अकर्मण्येषु वृक्षेषु स्थितविप्रस्थितद्विजं। संवादस्यास्य महतो जननो
त्सादित तु मां निरानंदं निरास्वादं निःप्रयोजनमारुतं। निर्विहंगामिदं शून्यं निर्मज्जनमिवाशनं। विक्रीय
माणैः काष्ठैश्च शाकैश्च वनसंभवैः। उत्सन्नसंचयतृणो घोषोऽयं नगरायते। शैलानां भूषणं घोषो घोष
णां भूषणं वनं। वनानां भूषणं गावस्ताश्चास्माकं परा गतिः। तस्मादन्यद्वनं यामः प्रत्यग्रयवसेंधनं। इष्टं त
नुपभुक्तानि गावो नो कुं तृणानि च। तस्माद्वनं नवतृणं गच्छंतु धनिनो व्रजाः। न द्वारबंधावरणा न गृहक्षे
त्राणस्तथा। प्रशस्ता वै व्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः। शकृन्मूत्रेषु तेष्वेव जातक्षारसानुगं। न तृणं भुंज
ते गावो नापि तत्पयसा हितं। स्थलीप्राया सुरम्यासु नवासु नवराजिषु। चरावः सहिता गोभिः क्षिप्रं संवाह्य
तां व्रजः। श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणसंस्तरं। नाम्ना वृंदावनं चैव स्वादुवृक्षफलोदकं। अझिल्लीकंट
कवनं सर्वैर्वनगुणैर्युतं। कदंबपादपप्रायं यमुनातीरमाश्रितं। स्निग्धशीतानिलवनं सर्वर्तुनिलयं शुभं॥

गोपीनां सुखसंचारं चारु चित्रवनांतरं तत्र गोवर्द्धनो नाम नातिदूरे गिरिर्महान्। भ्राजते तटीघोषशिखरानं
दनस्येव मंदरः। मध्ये चास्य महाशाखो न्यग्रोधो योजनोच्छ्रितः। भांडीरो नाम शुशुभे नीलमेघ इवांबरे। मध्ये
न चास्य कालिंदी सीमंतमिव कुर्वती। प्रजाता नंदनस्येव नलिनी सरितांवरा। तत्र गोवर्द्धनं चैव भांडीरं च
वनस्पतिं। कालिंदीं च नदीं रम्यां द्रक्ष्यावश्चरतः सुखं। तत्रायं चाप्यतां घोषस्त्यज्यतां निर्गुणीकृतं। संत्रास्य
यावो नद्यंते किंचिदुत्पाद्य कारणं। एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः। प्रादुर्बभूवुः शतशो वृकामांस
वसाशनाः। घोराश्चिंतयतस्तस्य स्वतनूरुहजाः सदा। विनिष्पेतुर्भयकराः सर्वतः शतसो वृकाः। वृकान्वि
पतितान्दृष्ट्वा गोषु वत्सेषु योनृषु। गोपीषु च यथाकामं व्रजे त्रासोऽभवन्महान्। तेहकाः पंच वृंदाश्च दश
वृंदास्तथापरे। निश्चेरुस्तस्य गात्रेभ्यः श्रीवत्सकृतलक्षणाः। कृष्णस्य कृष्णवदना गोपानां भयवर्द्धनाः। भक्ष
यद्भिश्च तैर्वत्सान् त्रासयद्भिश्च गोव्रजं। निशि बालान्हरद्भिश्च वृकैरुत्साद्यते व्रजः। न वने शक्यते गंतुं
न च गाः परिरक्षितुं। न वनात्किंचिदाहर्तुं न वावतरितुं नदीं। त्रस्ताः प्रोद्विग्नमनसो गोपास्तस्मिन्वनेऽवसन्
एवं वृकैः कदीर्णश्च व्याघ्रतुल्यपराक्रमैः। व्रजो निष्पंदचेष्टः स एककस्थानचरः कृतः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे वृक १२९

संदर्शनो नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ एवं वृकांश्च तान्दृष्ट्वा वर्द्धमानान्दुरासदान्। सस्त्रीपुंसोऽथ घोषो वै समस्तोऽ
मंत्रयंस्तदा। स्थाने नेह न नः कार्यं व्रजामोऽन्यद्वनं महत्। यच्छिवं च सुखारंभं च गवां चैव सुखावहं। अद्यैव किंच
रणास्मजामो गोधनैः सह। यावद्वृकैर्वधं घोरं न नः सर्वो व्रजो व्रजेत्। एषां धूम्रारुणांगानां दंष्ट्रिणां मुखक
र्षिणां। वृकाणां कृष्णवक्त्राणां विनिशा निशि गर्जतां। मम पुत्रो मम भ्राता मम वत्सोऽथ गौर्मम। वृकैर्व्यापा
दिता एवं क्रंदंस्तस्मिन्गृहे गृहे। तासां रुदितशब्देन गवां हंभारवेण च। व्रजस्योत्थापनं चक्रुर्घोषवृद्धाः समा
गताः। तेषामथ मतं ज्ञाय गंतुं वृंदावनं वनं। व्रजस्य च निवेशाय गवां चैव हिताय च। वृंदावननिवेशाय
तान्दृष्ट्वा कृतनिश्चयान्। नंदगोपबृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे। अद्यैव निश्चयप्राप्तिर्गंतव्यं यदि वा
वनं। शीघ्रमाज्ञाप्यतां घोषः सज्जीभवति माचिरं। ततो वाघोष्यत तदा घोषे तत्र प्राकृतैर्जनैः। शीघ्रं गावः प्रक
ल्पन्तां भांडं समभिरोप्यतां। वत्सयूथानि कल्प्यंतां युज्यंतां शकटानि च। वृंदावनमितः स्थानान्निवेशाय
च गम्यतां। तच्छ्रुत्वा नंदगोपस्य वचनं साधुभाषितं। उदतिष्ठद्व्रजः सर्वः शीघ्रं गमनलालसः। प्रयाहु
त्तिष्ठ गच्छामः किं शेषे याहि याज या उत्तिष्ठति व्रजे तस्मिन्नासीत्कोलाहलो महान्। उत्तिष्ठमानः शुशुभे

शकटीशकटस्कयाय्याघ्रघोषमहाघोषोघोषःसागरघोषवान्॥ नीलपीतारुणाभासां वस्त्रैरग्र्यस्तनाच्छितैः
शाकशाप्रायते पंक्तिर्गोपीनां मार्गगामिनी॥ दामनीदामभारैश्च कश्चित्कायापलंवितैः॥ गोपा मार्गगतानां
ति सावरोहाद्रुवद्रुमाः॥ स व्रजो व्रजनानाति शाकटौघेन नास्वना॥ तोयैः प्रवनविक्षिप्तैर्न्निपतद्भिरिवार्णवः
स पानतद्व्रजस्थानेमिरिसरणं समपद्यत॥ द्व्याघ्रयवनिर्हूतं कीर्णवायसमंडलं॥ ततः क्रमेण घोषः स प्राप्तो
वृंदावनं वनं॥ निवेशं विपुलं चक्रे गवां चैव हिताय च॥ शाकटावर्तपर्यंतं चंद्रार्द्धाकारसंस्थितं॥ मध्ये योजन
विस्तारं तावद्द्विगुणमायतं॥ कंटकीभिः प्रवृद्धाभिस्तथा कंटकितैर्द्रुमैः॥ निखातोच्छ्रितशाखाभिरभिगुप्तं स
मंततः॥ मंथैरारोप्यमाणैश्च मंत्रवद्धानुकर्षणैः॥ अद्भिः प्रक्षाल्यमानाभिर्गर्गरीभिरितस्ततः॥ कीलैरारो
प्यमानैश्च दामनीपाशपाशितैः॥ स्तंभनीभिर्द्रुतैश्चापि शाकटैः परिवर्त्तितैः॥ नियोगपाशैरासक्तैर्गर्गरैः स्थ
स्तंभमर्द्दकैः॥ छादनार्थं प्रकीर्णैश्च कटैस्तृणगृहैस्तथा॥ शाखाविटंकैर्वृक्षाणां क्रियमाणैरितस्ततः॥ शोध्य
मानैर्गवां स्थानैः स्थाप्यमानैरुदूखलैः॥ प्राङ्मुखैः सिच्यमानैश्च संदीप्यद्भिश्च पावकैः॥ सवत्सचर्मास्तरणैः १२७
पर्यंकैः परिवर्त्तितैः॥ तोयमुच्चारयन्तीभिः प्रेक्षंतीभिश्च तद्वनं॥ शाखाश्चकर्षमाणाभिर्गोपीभिश्च समंततः

युवभिः स्थविरैश्चैव गोपैर्व्यग्रकरैर्व्रजः॥ वित्रासद्भिः कठोरैश्च काष्ठैर्न्यपितस्तनपितद्व्रजस्थानमधिकं शुशुभेऽकान
नाहतं रम्यं च वननिवेशं स्वादुमूलफलोदकं॥ ताश्च कामदुघा गावः सर्वे पक्षिरुतस्वनं॥ वृंदावनमनुप्राप्ता नं
दगोपरुकाननं पूर्वमेवं तु कृष्णेन गवां वै हितकारिणा॥ शिवेन मनसा दृष्टं तद्वनं वनचारिणा॥ पश्चिमेऽपि त
कस्यैष धर्मे मासे निरामये॥ वर्षतीवामृतं देव तृणं तत्र व्यवर्द्धत॥ न तत्र वत्साः सीदंति न गावो नेतरे जनाः॥ य
त्र तिष्ठति लोकानां भवाय मधुसूदनः॥ ताश्च गावः स घोषश्च स च संकर्षणो युवा॥ कृष्णेन विहितं वासं तम
ध्यासन्निर्वृताः॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे वृंदावनप्रवेशः॥ वैशंपायन उवाच॥ तौ तु वृंदावनप्राप्तौ वसुदेवसु
तावुभौ॥ चेरतुर्वत्सयूथानि चारयंतौ सुरूपिणौ॥ संप्राप्तधर्मसमये सवयास्तत्र वने सुखं॥ क्रीडतौ सहगो
पालैर्यमुनां चावगाहतां॥ ततः प्रावृडनुप्राप्ता मनसः कामदीपनी॥ प्रववर्षुर्महामेघाः शक्रचापांकि
ताद्दराः॥ बभूवादर्शनः सूर्यो भूमिश्चादर्शयन्तृणं॥ महता वेगवातेन नवितोयानुकर्षिणा॥ समार्द्रि
ततला भूमिर्यौवनस्थेव लक्ष्यते॥ नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपाकुलानि च॥ नष्टदावाग्निमार्गाणि वना
नि प्रचकाशिरे॥ हृतव्यापारकालश्च मयूराणां कलापिनां॥ मदरक्ताः प्रवृत्ताश्च केकाः पटुरवास्तथा॥ नवप्रा

हृषिकाणां नानां षडुदाहारदायिनां। यौवनस्थं कदंबानां नवाम्भेन्द्रो गतैः वपुः। सलिलं कुटजैर्बद्धैः कदंबैर्वासि-
तं वनं। संतमा नास्करकरैरनितप्तादवाग्निनि। जलैर्बलाहकोत्सृष्टैः रुद्धसंतीह पर्वताः। महावातसमुद्धूतं
महामेघगणार्पितं। मही महाराजपुरस्कल्पमापद्यते ननः। क्वचिच्चकदंवेदासाद्यो शिलिंध्रा नराणां क्वचित्तासं-
ध्रीसनिनादितं फुल्लमीपक्कमं वनं। पंद्रणपयसासिक्तं मारुतेन च वीजितं। पार्थिवं गंधमाघ्राय लोकाः तुष्टि-
तमानसाः। हृष्टं सारंगनादेन दर्दुरव्याहृतेन च। नचैश्च शिखिविक्रुष्टैः खकीर्णा वसुंधरा। त्वमहारूपे महावर्त्ते
व षेषाम्महारयाः। हरन्त्यस्तीरजान्वृक्षान्विसर्पंत्यो निम्नगाः। सन्नता सारनिर्याताः क्लिन्नपत्रांतरच्छ-
दाः। नत्यजंति नगाग्राणि। शांताङ्गा पतत्रिणः। तोयगंभीरलंबेषु प्रसवस्कनेटस्नुचा उदरेषु नवाम्भा-
णां मज्जतीव दिवाकरः। महीरुहे रुत्पत्तिताः सलिलात्पीड संकुलाः। अन्येष्यमार्गविसुधा नातिशाद्वलशा-
लिनी। वज्रेण वा वलोर्द्धैर्निनं नस्पवनं नष्टक्रुन्नमात्पषनं नष्टरन्त्र। मेघः शीतापतप करा विनष्टमिव
रात्रिमिवा। नाद्यावा पृथिव्योः संसर्गाः। सततं वनतः ज्ञताः। अस्यमिव छिन्नधारौघाः समुद्रौघसमैर्घनैः। नीपार्जु-
नकदंबानां। पृथिव्यां चातिहृष्ट्याः। गंधकोलाहला वांति वाता मदनदीपनाः। संप्रवृत्ते महावर्षे लवमान-

...यप्रा। वाणारपेनरचितं तवेदं मध्यमं पद। ११८ पत्रकीखककक ३८

महार्णवे। न्यास्पगाधमपर्यंतं ससागरमिवांबरं। धारानिर्मलनाराचं विद्युत्कवचवर्मिणं। शक्रचापं युधध्वजं यु-
द्धसज्जमिवांबरं। शैलानां च वनानां च दुमाणां च वराननं। प्रतिच्छन्नानि नासंतो गिरवराणि नवैर्घनैः। गजा-
नीकैरिवाकीर्णं सलिलोद्गारिनिर्घनैः। वर्णसारूप्यतां याति गगनं सागरस्य वै। समुद्राहृतजननाः लोलां-
शाङ्कलकंपिनः। शीताः सष्टपङ्कहामाः कर्कशा वाति मारुताः। शनिशातसुप्तचंद्रासु मन्दकेता यासु तायते
मग्नसूर्यस्य नमसो न विज्ञाति दिशा दश। विततं पुष्करं कोशे रूपमाध्मातो समंततः। नवतृणीनं नरम्याणां।
विशपंजा तिलक्ष्म्याः। धर्मदोषपरित्यक्तं मेघसोना विनूषितं। पत्रपट्टंदावनं ऊल्ल वनं चैत्ररथं यथा। ए-
वं प्राहद्गुणान्सर्वान्श्रीमानकृष्णस्यपूर्वजः। कथयन्नेवबलवान्व्रजमेव जगाम ह। तौ रमयंतावन्योन्यं
कृष्णसंकर्षणौ उभौ। तत्काले ज्ञानिनिःसार्हे चेरतुस्तद्वनं महत्॥ ॥इति श्रीखिलेषु हरिवंशे प्राविड्वर्ण-
नं नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ कदाचित्तु तदा कृष्णो विना संकर्षणं नवे। चचार तद्वनं वरं कामरूपी वरा-
ननः। काकपक्षधरः श्रीमान्पद्मः पद्मदलेक्षणः। श्रीवत्सेनोरसि युतः शशांकइव लक्षणाः। साङ्गहस्ते-
नाग्रपादेन पंकजांघ्रिनवर्धसा। सुकुमारानितांबाणां कांतविक्रांतगामिना। पीतः प्रीतिकरं नृणां। पद्म

किंजल्कसप्रभोसूक्ष्मेवसानोवसनेससांध्यइवतोयदः॥वक्रव्यापारयुक्ताभ्यांभयाभ्यांदंडरज्जुभिः।भुजाभ्यां
साधुवृत्ताभ्यां१ जिताभ्यांदिवौकसैः।सहस्रांपुंडरीकस्यगंधेनकमलस्यचा।रराजतस्यतद्बाल्येस्फुरद्विरोष्ठ
पुटंमुखं।शिखानिखस्यमुक्तानीरराजमुखपंकजे।हतंषट्पदपंक्तीनिर्यथास्यास्यद्भमंडलं।तम्याद्युनक
देवाद्यानीलकंदलमालिनी।रराजमालात्रिरसिनस्रचाणियथादिवि।सतयामालयावीरःश्रमेनसर्वे
युगपन्यां।मधकालांबुदस्यामाननस्यद्रविमूर्त्तिमान्॥१॥कानामलपत्रेणकंभ्सत्रावलंविना।रराजवर्हि
पुत्रेणमंदमारुतकंपिना।क्वचिद्वायन्नक्वचिद्क्रीडंश्चंचूर्णंचक्वचित्क्वचित्।पर्णपाद्यंश्रुतिमुखंवादयंश्च
क्वचित्क्वचित्वने।गापवेपुंसुमधुरंकामर्द्दइववादयन्॥प्रह्लादनार्थंचगवांक्वचिद्दनगतोयुवा।गोकुले
डंबुधरश्यामःवचारद्युतिमान्प्रभुः।रमेचतत्ररम्यासुचित्रासुवनराजिषुमयूरखदुःशासुदमनाद्दीपनी
षुच।मधनादप्रतिव्यूहैर्न्नोदितासुसमंततः।गाद्रुलाच्छन्नमार्गासुशिलीध्रानरणासुच।कंदलामलदंतीषु
श्रवतीपुनवंजलं।केसराणांनवैगंधैर्मंदनिश्वसितापमैः।श्वनीराणांनिस्यसंतीषुचापिश्वसमंततः॥ १२७
सेव्यमानोनवैर्गधैर्द्रुमसंघातनिस्सृतैः।तास्वरण्यस्थलीमुदंलेभेसौम्यासुवनराजिषु।सकदाचिद्दनेतस्मिन्गो

निःसहपरिवृतन्नाददर्शविपुलोदयंश्यास्विनंश्यास्विनोवरं।धरण्यांकालमेघानंनिविडंदलसंचयैः।गगनोद्दि
ष्ठिताकारंपवनानोगधारिणं।नीलचित्रांगवर्णाश्चश्रोभितंवहुभिःखगैः॥फलैःप्रवालैश्चघनैःसंछन्ना
पघनोपमं।नवनाकारविटपंलतापुष्पसुमंडितं।विशालमूलंविततंपवनोनोदधारिणं।आधिप
त्यमिवान्येषांतस्यदेशस्यशास्विनां।कुर्वाणंशुभकर्माणंवातवर्षमनातपं।न्यग्रोधपर्वताग्रानंना
डीरंनामनामतः।दृष्ट्वातत्रमतिंचक्रेनिवासायततःप्रभुः॥सतत्रवयसातुल्यैर्वत्सपालैःसहानघः।रेमे
मेवासंरञ्जनःपुरास्वर्गागतोयथा।तंक्रीडमानंगोपालाःकृष्णंभांडीरवासिनं।रमयंतिस्मवहवाव
न्यैःक्रीडनैस्तथा।अन्येस्मपरगायंतिगोपामुदितमानसाः॥गोपालाःकृष्णमेवान्येगायंतिस्मरतिप्रि
या।तेषांसगायतामेववादयामासवीर्यवान्॥पर्णवाद्यांतरेवेणुंतुंबीवीणांचतत्रह।कदाचिद्वारस्ये
न्यवगाःसगान्यपनेपाणः।जगामजमुनातीरंलताजंतपादपं।तरंगापांगकुटिलांवारिस्पर्शसुखा
निलां।तांचपश्यात्यजलवतींददर्शयमुनांनदीं।सुतीर्थस्वादुसलिलांह्रदिनींवेगगामिनीं।तोयकालो
ष्ठितैर्बैगरत्नाभितपादपां।हंसकारंडवैर्धुष्टांसारसैःमुनिनादितां।अन्योन्यमिथुनैश्चैवसेवितां

मिथुनेचरैः। जलजैः प्राणिभिः कीर्णां जलजैर्भूषितां गुणैः। जलजैः कुसुमैश्चित्रां जलजैर्हारितोदकां। प्रक्षि-
तश्वेतचरणां पुलिनश्रोणिमंडलां। आवर्त्तनाभिगंभीरां पंकरागानुरंजितां। तटाच्छेदोदरांकांतां तरंगत्रि-
वलीधरां। फेनप्रहासशुभ्रानां प्रसन्नां हंसहासिनीं। रुचिरोत्पलदंताढ्यां तनन्वं जलजेक्षणां। कूर्दद्दीर्घललां
तां कांतश्रेवालमूर्द्धजां। चक्रवाकस्तनतटीं तीरपार्श्वोपतानना। दीर्घश्रोतपुतः भुजां आनागश्रवणायु
मां सारसारावनूपुरां। कापुष्पमयं वासो वसानां हंसलक्षणां। ऊषनकाचुलिसांगी करमंलक्षणभूषितां
हिंषी दृश्यमाणाः समंततः। चचार रुचिरं शैलो यक्षनामुपशोभयन्। वांचरन्सनदीश्रेष्ठां ददर्शाङ्कदम-
श्चत्वं। दीर्घयोजनविस्तारं त्रिदशै रपिदुःसदं। गंभीरमक्षोभ्य जलं निःकंपमिव सागरं। तोयजैः श्वापदैस्त्यक्तं
विषरागिनवस्पाग्नेर्भूमेन परिवेष्टितं। अनोमपंतत्पन्नोदि त्रिपेयं चजलार्थिभिः। उपनागैः परित्यक्तं स

द्भिस्त्रिषवणार्थिभिः। अकाद्यादप्यसंचार्य्यं खगैराकाशगोचरैः। नृणोघपिपतत्यस्य ज्वलंतमिवतेजसा। समंत
द्योजनेमात्रं तीरदपिदुरासदं। विषानलेनघोरेण ज्वालाप्रज्वलितोदकं। व्रजस्याग्रतस्तस्य क्रोशमात्रे निरामय
तं दृष्ट्वा चिंतयामास ज्वालावे विपुलं हृदं। अगाधं चातिघोरं च कस्यायं सुमहद्ध्रदं। अस्मिन्नमकालियानाम
नीलांजनचयोपमः। उरगाधिपतिः साक्षाद्भूदेवसतिदारुणः। उक्तश्वसागरावासं यो मया विदितः पुरा
भयात्पतगराजस्य सुपर्णस्योरगाशिनः। तेनेयं दूषिता सर्वा यमुना सागरंगमा। भयात्तस्योरगपतेन्नी
यंदेशानिपन्नेता। तदिदं दारुणाकारमरण्यं दृष्ट्वाद्भुतं। मावरादद्भुमं घोरं कीर्णं नानालताद्रुमैः
रक्षितं सर्पराजस्य सचवैराक्षकारिभिः। वनं निर्विषयाकारं विषाग्निमिवदुःस्पर्शं। तेरागकारिभिर्नि
त्यं सर्वतः परिरक्षितं। शैवालसलिलेश्वापिदृष्टैश्च क्लृप्तलताकुलं। कथंवमा मार्गो व्रजेते हृदस्यास्यत
टाद्भुतौ। तदस्य सर्पराजस्य कर्त्तव्यो निग्रहो मया। यथायं सरिदं नादान वेक्षिप्रजलाश्रया। आत्मानमा
त्मनो वाक्यं प्रोवाच प्रणतार्त्तिहा। इदं वनं नदी चेयं अन्योऽन्यमितिमे मतिः। नविसर्प्पति दत्र्यपं। सर्वानी
रमहीतलो। व्रजोपनागं पश्चयथा नागे वेदमितं मया। सर्वत्र सुखसंचारा सर्वतीर्थसुखाश्रया। एतदर्थं क्षा

MEMORIAL

सोमे व्रजेऽस्मिन्गोपजन्म च॥ अमीषामुत्पथस्थानां निग्रहार्थं दुरात्मनां। एनं कदंबमारुह्य तदेष मिस्कली
लया॥ विनिपत्य ह्रदे घोरे मर्दयिष्यामि कालियं॥ ॥इति श्रीहरिवंशे यमुनाह्रददर्शनं॥ वैशंपायन उवा
च॥ सोपसृत्य नदीतीरं। बद्ध्वा परिकरं दृढं। आरुरोह चपलः कृष्णः कदंबं शिखरं मुदा। कृष्णः कदंबशिखरा
त्प्लवमानोऽबुदाकृतिः। ह्रदमध्येऽकरोच्छब्दं निपतन्नंबुजेक्षणः। स तेनातिपतता ह्रदो नितायमु
नाह्रदः। संप्रासिच्यत वेगेन भिद्यमान इवांबुदः। तेन शब्देन संक्षुब्धं तत्सर्पभवनं महत्। उदतिष्ठज्जला
त्सर्पो रोषपर्याकुलेक्षणः। स चोरगपतिः क्रुद्धो मेघराशिसमप्रभः। रक्तांतनयनः कालियः समदृश्यत। पं
चास्यः पावकाख्यः श्वसञ्ज्वलज्जिह्वाललितानना। पृथुभिः पंचभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः। प्रदीप्ता ह्रदं सर्वं
नागेनानलवर्चसा। स्फुरन्निव चरोपेण ज्वलन्निव च वर्चसा। क्रोधन तज्जलं तस्य सर्वं शृतमिवाभवत्। प्र-
तिश्रोतास्तु नीतेव जगाम यमुना नदी। तस्य क्रोधाभिहर्षान्याव कंपाऽनलं मारुतः। दृष्ट्वा कृष्णं ह्रदगतं
क्रीडंतं शिशुलीलया। सा धूमाः पन्नगेंद्रस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषा। स जतातैर्नरा पार्श्वे सर्वं। पतीरज्ञाद्रु १३
मा:। सुगोन भस्मसान्नीता युगांतप्रतिमन्नैन तस्य पुत्राश्च दाराश्च भृत्याश्चान्ये महोरगाः। मवंतः पावकं घो

रं वक्रेभ्यो मुखसंभवं। सधूमाः पन्नगेंद्रस्य निश्चेरुरमितौजसः। प्रवत्रितश्च ततः सर्पैः स कृष्णो नागबंधनं॥ निर्यत्नश्चर
णाकारः स्तब्धो गिरिरिवाचलः। अदष्टो नूद दशनैस्ते शीघ्रं विषोत्पीडजलाविलैः। तं कृष्णं सर्पपतयो न च चारव
वीर्यवान्। एतस्मिन्नंतरे भीताः गोपालाः सर्वे प्रवत। क्रंदमाना व्रजं जग्मुर्बाष्पगद्गदया गिरा। एष मोहं गतः कृष्ण
मग्नो वै कालियह्रदे। नह्यते सर्पराजेन तद्धावाक्षत मा चिरं। नंदगोपाय वक्षिप्रं वल्लवाय निवेद्यतां। एष त
ह्लते पुत्रः सर्पेणाति महाह्रदे। नंदगोपस्ततः श्रुत्वा वज्रपातोपमं वचः। आर्तः स्खलितविक्रांतस्तं जगा
म ह्रदोत्तमं। सबालयुवतीवृद्धः सवसंकर्षणो युवा। आक्रीडं पन्नगेंद्रस्य जनस्तं समुपागत। नंदगोपमु
खा गोपाः सर्वे साश्रुलोचनाः। हाहाकारं प्रकुर्वंति सर्वे सरिद्ह्रदस्य वै। व्रीडिता विस्मिताश्चैव शोकार्ता
श्च पुनः पुनः। केचिच्च पुत्र हा हेति। हा धिगित्यपरे पुनः। अपरे हा हतस्मीति रुरुदुर्नेत्रजाः स्रवताः। स्त्रिय
श्चैव यशोदां हा हतासीति विचुक्रुशुः। या पश्यामि प्रियं पुत्रं सर्पराजवशं गतं। स्पंदितं सर्पनागेन कृष्ण
माणं यथा मृगं। अश्मसारमयं दिव्यं हृदयं तेऽनिलस्पते। पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यशोदे नावदीर्यसाह्रु
रक्तं च न पश्यामो नंदगोपं ह्रदांतिके। पश्य पुत्रमुखे दृष्टिं निश्चेतनमवस्थितं। यशोदामनुगच्छंतः सर्वे

वासमिमं ह्रदं। प्रविशामो नयास्यामः सघोषा मा दरं विना। दिवसः को विना सूर्यं विना चंद्रेण का निशा। वि
ना हृषेण का गावो विना कृष्णेन गोव्रजाः। विना कृष्णेन यास्यामो विवत्सा इव धेनवः। तासां विलापितं श्रु
त्वा तेषां च व्रजवासिनां। एकेनात्र शरीरेण एकदेहो द्विधा कृतः। संकर्षणोऽथ संक्रुद्धो वचनं प्राह कृष्ण मम्ययोऽत्र
ष्ण कृष्ण महाबाहो गोपानां नंदवर्द्धन। दम्यतामेष वै क्षिप्रं सर्पराजो विषायुधः। इमे नो बांधवास्तात त्वां मत्वा
मानुषं विना। परिदेवंति करुणं सर्वे मानुषबुद्धयः। तच्छ्रुत्वा रौहिणेयस्य वाक्यं संज्ञासमीरितं। विकम्पाक्षि
स्फोटयद्बाहू निर्वा तन्नागबंधनं। तथैवस्य पद्भ्यां मथ्य कम्प्य नागरा शिलोच्छितं। शिरः सुकृष्णोऽज्ञयाह स्व
हस्तेनावनम्य च। तस्यारुरोह सहसा मध्यमं तन्महच्छिरः। सोऽस्य मूर्द्धिस्थितः कृष्णो ननर्त रुचिरांगदः। मृ
द्यमानः स कृष्णेन श्रांतमूर्द्धा भुजंगमः। आस्यैः सरुधिरोद्गारैः कातरो वाक्यमब्रवीत्। अविज्ञानान्मया
कृष्ण रोषोऽयं संप्रदर्शितः। दमितोऽहं हतविषो वशगस्ते वरानन। तदाज्ञापय किं कार्यं सदारापत्यबां
धवः। कस्य वा वश्यतां यामि यो जीवितं मे प्रदीयतां। पंचमूर्द्धि न तं दृष्ट्वा सर्पं सर्पारिकेतनः। अक्रुद्ध एव भ
गवान्। प्रत्युवाच गतस्वरं। तवास्मिन्न यमुनातोये नैव स्थानं ददाम्यहं। गच्छ सार्णवजलं सर्प सभार्यः स १३२

हृद्बांधवः। यश्चेह मन्नयोह्नेण त स्थले वा यदि वा जले। तवनत्कसन्जावा क्षिप्रं वध्यः स मे भवेत्। शिवं चास्य
जलस्यास्तु त्वं च गच्छ महार्णवं। स्थाने विहनवेद्दोषस्नवांतकरणो महान्। मत्पदानि च ते सर्प दृष्ट्वा मूर्द्ध
सु सागरे। गरुडः पन्नगरिपुस्त्वयि न प्रहरिष्यते। एष मूर्द्धा व च वास्य कृष्णस्य रणपुंगवः। पश्यतामेव गो
पानां जगामादर्शनं ह्रदात्। निर्जिते तु गते सर्पे कृष्णमुत्तीर्य धिष्ठितं। विस्मिताः तुष्टुवुर्गोपाश्चक्रुश्चैव
प्रदक्षिणं। ऊचुः सर्वे च सप्रीता नंदगोपं वनेचराः। धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य ते पुत्र ईदृशः। अद्य
प्रभृति गोपानां गवां गोष्ठस्य चानघ। आपत्सु त्राणं कृष्णः प्रभुश्चायतलोचनः। जाता निर्विषजला सर्वा य
मुना मुनिसेविता। तीरवास्यां सुखं गावो विचरिष्यंति वः सदा। व्यक्तमेव वने जाता वयं यं कृष्णमीदृशं
महद्भूतं न जानीमश्छन्नमग्निमिव व्रजे। एवं ते विस्मिताः सर्वे स्तुवंतः कृष्णमव्ययं। जग्मुर्गोपगणा घो
षं देवा इव चैत्ररथं यथा॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे कालीयमर्दनं नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ दमितसर्पराजेऽत्र ह
त्वा न यमुनाह्रदे। तमेव चरतुर्हर्षं संहितौ रामकेशवौ। आजग्मतुस्तौ सहितौ गोधनैः सहगामिना। गो
रिगोवर्द्धनं रम्यं वसुदेवसुतावुभौ। गोवर्द्धनस्योत्तरतो यमुनातीरमाश्रितं। ददृशाते ऽथ तौ वीरौ रम्यं ता

तालवनं महत्। तौ तालपर्णाव्रततेरम्ये तालवने रतौ। चेरतुः परमप्रीतौ वृषपालाविवाहृतौ। स तु देशः सम

स्निग्धः। कृष्णमृदान्वितः। दर्भप्रायस्थलीनिम्नो लोष्टपाषाणवर्जितः। तालैस्तैर्विपुलस्कंधैरुच्छ्रितै

श्यामपर्वभिः। फलाग्रशाखिभिर्नीति नागहस्तैरिवोच्छ्रितैः। तत्र दामोदरो वाक्यमुवाच वदतां वरः। अहो

तालफलैः पक्वैर्वासितेयं वनस्थली। स्वादून्यार्य्यसुगंधीनि त्रपामानि रिमवंति वा। पक्कतालानि सहितौ

पातयावो लघुक्रमौ। यद्येषामीदृशो गंधो माधुर्य्यघ्राणतर्पणः। रसेनामृतकल्पेन भवितव्यं च मे म

तिः। दामोदरवचः श्रुत्वा रौहिणेयो हसन्निव। पातयन्पक्कतालानि चालयामास तांस्तरून्। नतु तालव

नं नृणामसेव्यं दुरतिक्रमं। निर्म्माणभूतमिरिणं पुरुषादालयोपमं। दारुणो धेनुको नाम दैत्यो गर्द्दभ

रूपधृक्। खरयूथेन महता वृतो बलवतां वरः। स तत्तालवनं घोरं गर्द्दभः परिरक्षति। नृपक्षिश्वापदगणा

स्त्रासाद्यानः सकृन्मतिः। तालशब्दं स तं श्रुत्वा संविधुष्टं फलपातने। नामर्षयत संक्रुद्धस्तालस्वनमिव

द्विपः। शब्दानुसारी संक्रुद्धो दर्प्पाविद्धसटाननः। स्तब्धाक्षो हेषितपटुः खुरैर्न्निर्दारयन्महीं। आविद्धपु

च्छो हृषितो व्यात्ताननोऽन्तकः। आपतन्नेव ददृशे रौहिणेयमुपस्थितं। तालानान्नमधोदृष्ट्वा सधत्रा १३३

कारमयं रौहिणेयं खरोऽदुष्टः स दशनायुधः। पद्भ्यामुभाभ्यां च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः। जघानो

रसि दैत्यः स रौहिणेयं निरायुधं। ताभ्यामेव स जग्राह पद्भ्यां तं दैत्यगर्द्दभं। आवर्त्तितमुखस्कंधं प्रैरयत्ताल

मूर्द्धनि। स भग्नोरुकटिग्रीवो भग्नपृष्ठो दुराकृतिः। खरस्तालफलैः सार्द्धं पपात धरणीतले। तं दृष्ट्वा सुगत

श्रीकं पतितं वीक्ष्य गर्द्दभं। ज्ञातीनस्य तथा परांस्तस्य तृणराजानि सोऽक्षिपत्। सा गर्द्दभैर्द्देहैश्च तालैः पक्वैश्च पा

पतितैर्वभासे छिन्नजलदा द्यौरिवाव्यक्तशारदी। तस्मिन्गर्द्दभदैत्ये तु सानुगे विनिपातिते। रम्यं ताल

वनं तद्धि भूयो रम्यतरं बभौ। विप्रमुक्तभयास्तत्र विविक्ताकारदर्शनं। चरंति स्म सुखं गावस्तत्तालवनमुत्त

मं। ततः प्रहृष्टाः सर्वे गोपा वनविचारिणः। वीतशोकभयाबाधाश्च चूर्ण्यंते स्म ते वनं। ततः सुखं प्रकीर्णासु

गोषु नागेंद्रविक्रमौ। द्रुमपर्णासने श्रुत्वा यथार्हं तौ निषीदतुः॥ ॥इति श्रीखिलेषु हरिवंशे धेनुकवधः॥ वै

शंपायन उवाच॥ अथ तौ जातहर्षौ तु वसुदेवसुतावुभौ। तत्तालवनमुत्सृज्य भूयो भांडीरमागतौ। चा

रयंतौ विवृद्धानि गोधनानि शुभानि तौ। स्फीतसस्यप्ररूढानि वीक्षमाणौ वनानि च। क्ष्वेलयंतौ प्रगायं

तौ प्रचिन्वंतौ च पादपान्। नामभिर्व्याहरंतौ च सवत्सा गाः परंतपौ। निर्योगपाशैरासक्तैः स्कंधाभ्यां शुभ

लक्ष्मणौ। वनमालाकृतोरस्कौ। बालशृंगाविवर्षभौ। सुवर्णांजनवर्णाभ्यां। अन्योऽन्यसदृशांकौ। महेंद्रायुध
संसक्तौ। शुक्लकृष्णौ। विवांबुदौ। कुर्वाणाथ कुसुमानां च कर्णपूरं मनोरमं। वनमार्गप्रसूनैर्णा वन्यवेषधरौ
नृपौ। गोवत्सानुचरौ वने सांरंतु चरौ वत्सौ। चेरतुर्लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिरपराजितौ। तावेवं मानुषी
दीक्षां वहंतौ सुरसंजितौ। तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्वनं। नौत भांडीरमुचिते काले क्रीडार्थ
न्नक्लितौ। प्राप्तौ परमशाखाढ्यं न्यग्रोधं शाखितां वरं। तत्र स्पंदोलिकाभिश्च युद्धमार्गश्च दंशितौ। अत्र मनिः
क्षेपणीयैश्च तौ व्यायामं प्रकुर्वतौ। युद्धमार्गं च विविधैर्गोपालैः सहितौ पुनः। मुदितौ सिंहविक्रांतौ
यथाकामं विचेरतुः। तयोरमतयोरेवं तालिप्रस्फारस्फुरा महाः। प्रलंबोऽभ्यागमत्तत्र छिद्रान्वेषी तयोस्तदा
गोपालवपुमाच्छाद्य वन्यवेषविभूषितः। लोभयानः सतो वीरो हास्यैः क्रीडनकैस्तथा। सोऽवगाहत
निःशंकस्तेषां मध्यममानुषः। मानुषं वपुराच्छाद्य प्रलंबो दानवोत्तमः। प्रक्रीडिताश्च ते सर्वे सहते नाम
रारिणा। गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्वबांधवाः। स तु छिद्रांतरं प्रेक्ष्य प्रलंबो गोपतां गतः। दृष्टिप्र १३४
णं रथ लक्ष्मोरौहिणेयं च दारुणं। अविषह्यं ततो गत्वा लब्धमद्भुतविक्रमं। रौहिणेयवधे यत्नमकरो

द्दानवोत्तमः। हरिणाक्रीडनं नाम बालक्रीडनकं ततः। क्रीडिताश्चैव ते सर्वे द्वौ द्वौ युगपदुत्थितौ। लल:
श्रीदाम्ना सहितः पुप्लुवे गोपसूनुना। संकर्षणस्तु प्लुतवान् प्रलंबेन सहानघ। गोपालास्त्वपरे द्वंद्वं गोपा
लैरपरैः सह। प्रद्रुता लंघयंतोऽन्ये तेऽन्योऽन्यं लघुविक्रमा। श्रीदाममजयत्कृष्णः प्रलंबं रौहिणीसुतः॥
गोपालैः कृष्णपक्षीयैर्गोपालास्त्वपरे जिताः। ते वाहयंतस्त्वन्योऽन्यं संहृष्टाः सहसा द्रुताः। भांडीरस्कंध
मुद्दिश्य मर्यादां पुनरागताः। संकर्षणं तु स्कंधेन शीघ्रमुत्क्षिप्य दानवः। द्रुतं जगाम विमुखः सचंद्र इव
तोयदः। स भारमसहंस्तस्य रौहिणेयस्य धीमतः। ववृधे स महाकायः पृष्ठाक्रांत इवांबुदः। स भांडीरव
टप्रख्यं स्निग्धांजनचयप्रभं। स्वं वपुर्दर्शयामास प्रलंबो दानवोत्तमः। पंचस्तवकयुक्तेन मुकुटे
नार्कवर्चसा। दीप्यमानाननो दैत्यः सूर्याक्रांत इवांबुदः। महाननो महाग्रीवः सुमहानंतकोप
मः। रौद्रः शकटचक्राक्षो नामयंश्चरणैर्महीं। स्रग्दामलंबाभरणः प्रलंबांबरभूषणः। धीरं प्रलंबः
प्रययौ तोयपूर्ण इवांबुदः। स जहार च वेगेन रौहिणेयं महासुरः। सागरोपप्लवगतं कृत्स्नं लोकमि
वानिलः। ह्रियमाणः प्रलंबेन स तु संकर्षणो युवा। रराज मानेनैवाकाशे कालमेघे च चंद्रमाः। स संदि

ग्धमिवात्मानंमेनेसंकर्षणस्तदा।दैत्यस्कंधगतःश्रीमान्कृष्णंचेदमुवाचह।ह्रियेऽहंकृष्णदैत्येनपर्वतोद
ग्रवर्ष्मणा।प्रदर्शयित्वामहतींमायांमानुषरूपिणीं।कथमस्यमयाकार्यंशासनंदुष्टचेतसः।प्रलंबस्यप्रवृ
द्धस्यदर्पाद्द्विगुणवर्चसः।तमाहसस्मितंकृष्णःसाम्नाहर्षाकुलेक्षणः।अभिज्ञोरौहिणेयस्यवृत्तस्यचबलस्य
च।अहोऽयंमानुषोभावोव्यक्तमेवानुपाल्यते।यस्त्वंजगन्मयंदेवंगुह्याद्गुह्यतरंगतः।स्मरनारायणात्मानंलो
कानांहिविपर्यये।अपिगच्छात्मनात्मानंसमुद्राणांसमागमे।पुरातनानांदेवानांब्रह्मणःसलिलस्यच।आ
त्मेहृहप्रहृद्वानांसंस्मराद्यंचवैवपुः।शिरःखंतेजलंमूर्त्तिःक्षमाभूर्दहनोमुखं।वायुर्लोकायुरुच्छ्वासोम
नःस्रष्टाऽनवनेवासहस्रास्यःसहस्रांगःसहस्रचरणेक्षणः।सहस्रपद्मनाभस्त्वंसहस्रांशुधरोऽरिहा।यत्त्व
यादर्शितंलोकेतत्पश्यंतिदिवौकसः।यत्त्वयानोक्तपूर्वंहिकस्तदन्वेष्टुमर्हति।यद्वेदितव्यंलोकेऽस्मिंस्त
त्वासमुदाहृतं।विदितंयत्त्वयैकस्यदेवाअपिनतद्विदुः।आत्मजंतवपश्यंतिनपश्यंत्यात्मसंभवं।यस्तुत
त्तमंरूपंतदर्चंतिदिवौकसः।देवैर्नदृष्टश्चांतस्तेतेनानंतइतिस्मृतः।त्वंहिसूक्ष्मोरपिदुरासदः।त्वय्ये १३५
वजगतस्तंभेशाश्वतीजगतीस्थिता।अचलाप्राणिनांयोनिर्धारयत्यखिलंजगत्।चतुःसागरनागस्त्वं

चातुर्वर्ण्यविभागवित्।चतुर्युगेशोलोकानांचातुर्होत्रफलाशनः।यथाहमपिलोकानांतथात्वंनवमःमतः।जनार्द
कत्वाविरक्षोजगदर्थेद्विधाकृतौ।लोकानांत्वासवतस्त्वंहिशेषःसनातनः।आवयोर्देहमात्रेणद्विधेदंधार्य्य
तेजगत्।अहंयःसत्वानेवयस्त्वासोऽहंसनातन।द्वावेवविहितौह्यावांएकदेहौमहाबलौ।तदास्वमूढवत्कि
वंप्राणेनजहिदानवंमूर्ध्निदेवरिपुंदेववज्रकल्पेनमुष्टिना।।वैशंपायनउवाच।।संस्मारितस्तुकृष्णेनरौहिणे
यःपुरातनं।बलेनापूर्यततदात्रैलोक्यांतरचारिणा।ततःप्रलंबंदुष्टात्मंसुबद्धेनमहाभुजः।मुष्टिनावज्र
कल्पेनमूर्ध्निचैनंसमाहनत्।तस्योत्तमांगंस्वकायेविकपालंविवेशह।जानुभ्यांचहतःशेतेगतासुर्दान
वोत्तमः।जगत्यांविप्रकीर्णस्यतस्यदेहमगात्तदा।प्रलंबस्यांबरस्थस्यमेघस्येवविदीर्य्यतः।तस्यभग्नोत्त
मांगस्यदेहात्सुस्रावशोणितं।बहुगैरिकसंयुक्तंशैलशृंगादिवोदकं।सन्निहत्यप्रलंबंतुसंहृत्यबलमा
त्मनः।पर्यष्वजततंवैकृष्णोरौहिणेयःप्रतापवान्।तंतुकृष्णोगोपाश्चदिविष्ठाश्चदिवौकसः।तुष्टुवुर्नि
हतेदैत्येजयाशीर्भिर्महाबलं।बलेनायंहतोदैत्योबालेनाक्लिष्टकर्म्मणा।बलदेवेतिनामास्यदेवै
रुक्तंदिविष्ठितैः।बलंतुबलदेवस्यतदानुविज्ञनाविदुः।प्रलंबेनिहतेदैत्येदेवैरपिदुरासदे।। ।।इ

ति श्रीखिलपु हरिवंशे बालचरिते प्रलंबवधः॥ वैशंपायन उवाच॥ तयोः प्रवृत्तयोरेवं कृष्णस्य च बलस्य च
वने विचरतोर्मासौ व्यापयातौ स्म वार्षिकौ। व्रजमाजग्मतुस्तौ तु व्रजे शुश्रुवतुर्महत्। प्राप्तं शक्रमहं वीरौ
गोपांश्चोत्सवलालसान्। कौतूहलादिदं वाक्यं कृष्णः प्रोवाच तत्र वै। कोऽयं शक्रमहो नाम येन वो हर्ष
आगतः। तत्र वृद्धतमस्त्वेको गोपो वाक्यमुवाच ह। श्रूयतां तात शक्रस्य यदर्थं ध्वज इष्यते। देवानामीश्वरः
शक्रो मेघानां चारिसूदनः। तस्य चायं महः कृष्ण लोकनाथस्य शाश्वतः। तेन संचोदिता मेघाः तस्य चापवि
भूषिताः। तस्यैवाज्ञाकराः सस्यं जनयंति नवांबुभिः। मेघस्य पयसो दाता पुरुहूतः पुरंदरः। संप्रहृष्टः समगवा
न् प्रीणायत्यखिलं जगत्। तेन संपादितं सस्यं वयमन्ये च मानवाः। वर्तमाना प्रयुंजाना तर्प्पयामस्व देवताः
ते वै वर्षति लोकेऽस्मिं स्ततः सस्यं प्रवर्द्धते। पृथिव्यां तर्प्पितायां तु सामृतं लक्ष्यते जगत्। क्षीरवत्यस्त्विमा गा
वो वत्सवत्यश्च निर्वृताः। तेन संवर्द्धिता गावस्तृणैः पुष्टाः सपुंगवाः। नासस्या नातृणा भूमिर्न बुभुक्षार्दि
ता जनाः। दुह्यंते यत्र दृश्यंते पुष्टिमंतो बलाहकाः। इंद्रोऽयं सविद्युतो गोवृत्राक्षा दिव्या पयस्वलाः। ताः क्षरं १३९
ति वनक्षीरं मेघ्यं मेघाः प्रधारिता वाश्चीरितं त्वमेषु करोतिनि नदं महत्। जवेनापर्जितं चैव गर्जनीतिज

नाविदुः। तस्य चैवाद्यमानस्य वातयुक्तैर्बलाहकैः। वज्रास्त्राणि समानाक्रांताः श्रूयंते नगने दिनाः। तन्नलंव
क्षानिर्घोषे र्विस्फुरंति नभोगताः। वक्त्र्गनिः कामगैर्मेघैः शक्रो नृत्यैरिव स्वरः। क्वचिद्दुर्दिन संक्रांतैः क
चिच्छिन्नाभ्रसंनिभैः। क्वचच्छीकरमूककरूकबद्धि गगने घनैः। एवमेतत्पयो दुग्धं गोभिः सूर्यस्य पा
र्थिवं। पर्जन्यः सर्वभूतानां भवाय भुवि वर्षति। यस्मात्प्रावृडियं कृष्ण शक्रस्य नृपविभाविनी। तस्मात्प्र
वृषि राजानः सर्वे शक्रं मुदा युता। महैः महाव्रवैर्सुरसमर्घयंति वयमन्ये च मानवाः॥ ॥इति श्री हरि
वंशे बालचरिते॥ वैशंपायन उवाच॥ गोपवृद्धस्य वचनं श्रुत्वा शक्रपरिग्रहे। प्रभावज्ञोऽपि शक्रस्य वा
क्यं दामोदरोऽब्रवीत्। वयं वनचरा गोपाः सदा गोधनजीविनः। गावोऽस्मद्दैवतं विद्धि गिरयश्च वनानि चाक
र्षकाणां कृषिर्वृत्तिः पण्यं विपणिजीविनां। गावोऽस्माकं परा वृत्तिरेतत्त्रैविद्यमुच्यते। विद्यया यो यया यु
क्तस्तस्य सा दैवतं परा। या यस्य फलश्चानः करोत्यस्य सत्क्रियां। ह्यावनर्थी सल्लतो प्रेत्य वेह च मानवः॥
कृषंती प्रथिता सीमा सीमांतं श्रूयते वनं। वनांता गिरयः सर्वे स चास्माकं गतिर्ध्रुवा। श्रूयंते गिरयश्चापि
वनेऽस्मिन् कामरूपिणः। प्रविश्य तास्तास्तनवा रमंते स्वेषु सानुषु। भूत्वा केसरिणः सिंहा व्याघ्राश्च नि

खिनो वराः। वनस्थाना निरंघंति त्रासयंतो वनाश्रिताः॥ यदा चैषां प्रकुर्वंति ते वनालयजीविनः। घ्नंति तान्
वहुरूपैस्तान् पौरुषादेन कर्म्मणा। मंत्रयज्ञपरा विप्राः सीतायज्ञाश्च कर्षकाः। गिरियज्ञा वयं गोपा इज्योऽ
स्माभिर्गिरिर्वने। तन्मह्यं रोचते गोपाः गिरियज्ञः प्रवर्त्त्यतां। कर्म्म स्थावसुसंस्थाने पादपेष्वथवा गिरौ। त
त्राहत्वा पशून्मेध्यान् वितत्यायतने शुभे। सर्व्वघोषस्य संदेहः क्रियतां किं विचार्य्यतां। तं त्रारक्तकुसुमापीडाः
परिवार्य प्रदक्षिणं गावो गिरिवरं सदा। प्रतियांतु पुनर्व्व्रजं। प्राप्ता किलेयं हि गवां स्वादुतोयतृणागुणाः
शरत्प्रमुदिता रम्या गतमेघजलाश्रया। प्रियकैः पुष्पितैर्गौरं नूपामं वाणासनैः क्वचित्। कठोरतृण
भा भाति निर्म्मयूररुतं वनं। विजला विमला व्योम्नि विवलाका विविद्युतः। निवर्त्तते जलधरा विदंताइव
कुंजराः। पटुना मेघवातेन नवृत्तायानुकर्षिणा। पर्णोत्करघनाः सर्व्वैः प्रसादं यांति निम्नगाः। सितवर्ष
दोल्लीयेहंसचामरवीजितं हर्म्यचंद्रामलच्छत्रैः सानिषेकमिवांवरं। हंसैर्व्विंदसितानीव समुत्कुष्णानि सा
रसेः। सर्व्वोणितनुतां जांति जलानि जलदक्षयात्। चक्रवाकस्तनतटाः पुलिनश्रोणिमंडलाः। हंसलक्ष १३७
णहासिन्यः प्रतियांति समुद्रगाः। कुमुदोत्फुल्लमुदकं ताराभिश्चित्रमंवरं। सममन्योन्यमयनं वशार्व्वरीष्व

२ वंधेषु रमते मनाः मत्तक्रौंचौ वधूघुष्टेषु करम्याः तडागानि वाप्यश्च विकचोत्पलाः। केदाराः सरितश्चैव सरांसि सिश्रिय स्वचनौ

तरं तरं। मत्तक्रौंचावघुष्टेषु फलमापक्कपांडुषु। निर्हृष्टमणीयेषु पंकजानि चनाम्राणि तथान्यानि सिता
न्यपि। नूत्पलानि च नीलानि नेजिरे वारिजाश्रियां। मंदं जहुः सितापांगा मंदं ववृधिरेनिलाः। शून्नवध्य
न्तेमाकाशमन्तूच निनदतोऽर्णवः। त्र्यपर्य्याया भिलिथ देवनृत्य समुहूर्त्तेः। मयूरांगरुहैर्न्मिवर्हिङ्गनत्वा
ऽवलक्ष्यते। स्वपंकमलनैस्तीरैः कासपुष्पलताकुलैः। हंससारसविन्यासैर्यमुनायातिशोभिता। कल
मापक्करम्येषु केदारेषु वनेषु च। सस्यादाजलदाश्चैव मत्ता विरुरुचुः खगाः। सिषिचुर्या मिरूलदा जलैर्जज
लदागमे। तानि त्रासस्य सवालानि कठिनत्वं गतान्यपि। त्यक्त्वा मेघमयं वासं शरद्गुणविदीपितः। एषवैवि
मलव्योम्नि हृष्टो वसति चंद्रमाः। क्षीरिण्यो हि गुणा गावः प्रमत्ता द्विगुणा वृषाः। वनानां द्विगुणा लक्ष्मीः
सस्यैर्गुणवती मही। ज्योतींषि घनमुक्तानि पद्मवंतजलानि च। मनांसि च मनुष्याणां प्रसादमुपयांति
वै। असृजत्सविता व्योम्नि विमुक्तो जलदैर्न्नवैः। शरत्प्रज्वलितं तेजस्तीक्ष्णरश्मिर्व्विशोषयन्। नीराज
यित्वा सैन्यानि प्रयांति विजिगीषवः। अन्योन्यराष्ट्राभिमुखाः पार्थिवाः पृथिवीक्षिताः। वंधुजीवा नि
ता भ्राक्रवहूपंकवतीषु च। मनक्षिपति कांतासु चित्रासु वनराजिषु। वनेषु च विराजंते पादपाकनशा

निताः। आसन्नाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः॥ इषुसाह्वा निकुंभाश्च प्रियकाः स्वर्गकास्तथा॥ सृम
रापचुकाश्चैव केदिन्यश्च समंततः॥ व्रजेषु च निवेशेषु गर्गरोद्गारहारिषु॥ भरत्स्यका शघोषेगो छेघट
तिरूपिणी॥ कृष्णं त्रिदसमयि यथ मेघकालसुखोत्तमे॥ पतत्रिकेतनं देवं वाधयंति दिवौकसः॥ शरद्यथै
वसुसम्प्रायां प्रामायां प्रावृषः क्षये॥ अर्च्चया मा गिरिं देवं गाश्चैव सविशेषतः॥ सावतंसैर्विषाणैश्च व
र्हापीडैश्च दंशितः॥ घंटानिश्च प्रलंबानिः पुष्पैः शारदिकैस्तथा॥ शिवाया गावः सूज्यंतां गिरियज्ञः प्रवर्त्य
तां॥ सूज्यतां त्रिदशेशः शक्रो गिरिरस्माभिरिज्यतां॥ कारयिष्यामि गोयज्ञं वलादेवनसंशयः॥ यद्यस्ति म
यि वंप्रीतिर्यदि वा सुहृदो वयं॥ गावो हि पूज्याः सततं सर्वेषां नात्र संशयः॥ स्यात्तुसान्त्वान्नवत्प्रीतिर्भ
वतां वनवासिनां वा॥ एतन्मम वचः पथ्यं क्रियतामविचारितं॥ ॥ इति श्री खिले षुहरिवंशे वालचरिते
शरद्वर्णनं नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ दामोदरवचः श्रुत्वा हृष्टास्ते गोपवृद्धिनः॥ तद्वाग्मृतमस्व्वा
नाः प्रत्युचुरविशंकया॥ तवैषा वालमहती गोपानां हर्षवर्द्धनी॥ प्रीणयत्यवनः सर्वा वुद्धिर्वृद्धिकरी
नृणां॥ त्वं गतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं वेत्ता त्वं परायणं॥ भयेषु नयदस्त्वं नः स्त्वमेव सुहृदां सुहृत्॥ त्वत्कृते स्म १२८

घोषयं स्मी मुदितगोकुलाः॥ हृष्टा वसति शांता रिर्यथा स्वर्गगतिस्तथा॥ जन्मप्रभृति दिव्यैस्तैर्विक्रांतैर्न्न
विद्धधरे॥ व्याद्व्याद्वानिमानाश्च विस्मिता निमिनं सिनः॥ वलेन च पराद्ध्यं य मत्रासाविक्रमेण च॥ त्वत्रम
स्त्वं च मर्त्येषु देवेषिव पुरंदरः॥ प्रतापेन च ती सौनदीस्वाश्ण्र्णतयापि च॥ त्वमस्त्वे च मर्त्येषु देवेष्विवदि
वाकरः॥ कांत्या लक्ष्म्या प्रसादेन वदनेन स्मितेन च॥ त्वं हमस्त्वं च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः॥ वलेन वपुषा
चैव वाल्येन चरितेन च॥ शांत्या शक्तिधरस्कल्पान्न च कश्चन मानुषः॥ यत्त्वया निदितं वाक्यं गिरियज्ञं प्रति
प्रनो॥ कस्तल्लंघयितुं शक्तो वेलामिव महोदधिः॥ स्थितः त्राक्र मह स्थाने श्रीमान् गिरि मह स्त्वयं॥ त्वत्प्रणी
ताद्य गोपानां गवां हेतोः प्रवर्त्त्यतां॥ भाजनान्युपकल्प्यंतां पयसः पेशलानि च॥ कुंभाश्च विनिवेश्यंतां
उदपानेषु शोभनाः॥ सृज्यंतां पयसा नद्यो द्रोण्यश्च विपुलायताः॥ भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च तत्सर्वमुपनीयतां॥
भाजनानि च मांसस्य न्यस्यंतामोदनस्य च॥ त्रिरात्रं चैव संदोह्यः सर्वघोषस्य गृह्यतां॥ विशस्यंतां पशवो न्या
ष१ स्याश्च महिषाद्याः प्रवर्त्यंतां च यज्ञोऽयं सर्वगोपसुसंकुलः॥ आनंदजननो घोषो महान्मुदितगोकुलः॥
तूर्यप्रणादघोषैश्च वृषभाणां च गर्जितैः॥ हंभारवैश्च वत्सानां गोपीनां हर्षवर्द्धनैः॥ दध्नो हृदशरावर्त्तेप

यः कल्पासमाकुलः ॥ मांसराशिप्रचर्याद्यः प्रकाशोदनपर्वतः ॥ संप्रावर्तत यज्ञः स्म गिरेर्गोभिः समाकुलः । उत्कृ
ष्टापगणा गीतैर्गोपनारीमहोत्सवः । अथाश्रिताधिपर्यन्ते पर्याप्ते यज्ञसंविधौ । गिरियज्ञं तिथौ सोम्ये च
क्रुर्गोपा द्विजैः सह । यजनान्ते तदन्नं तु तत्पयो दधि चोत्तमं । मांसं च मायया कृष्णो गिरिर्भूत्वा समश्नुते । त
र्पिताश्चापि विप्राग्र्यास्तुष्टाः संपूर्णमानसाः । उत्तस्थुः प्रीतमनसः स्वस्ति वाच्य यथासुखं । कृत्वा वावभृथ
स्नानं पयः पीत्वा च कामतः । स तृप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै । तं गोपाः पर्वताकारं दिव्यस्रगनुले
पनं । गिरिमूर्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जग्मुः प्रधानतः । भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः । सह तैः सलिलं
गोपैर्ववंदात्मानमात्मना । तमद्भुतं विस्मिता गोपा देवं गिरिवरे स्थितं । भगवंस्त्वद्वशे युक्ता दासाः किं कु
र्म किंकराः । स उवाच ततो गोपान् गिरिप्रभवया गिरा । अद्यप्रभृति यज्येऽहं गावो यद्यभिवादयाः । अहं
प्रथमदेवः सर्वकामकरः शुभः । मम प्रभावाच्च गावो ममृतान्युपभोक्ष्यथ । शिवश्च वो भविष्यामि मद्भक्तानां १३०
वने वने । रंस्येऽहं सह युष्माभिर्यथा दिवि गतस्तथा । ये चेमे प्रथिता गोपा नंदगोपपुरोगमाः । एषां प्रीतिप्रय
च्छामि गोपानां विपुलं धनं । पर्याप्नुवंतु शीघ्रं मां गावो वत्ससमाकुलाः । एवं मम परा प्रीतिर्भविष्यंतिन

संन्नायः । ततो नीराजनार्थं वै वृंदशो गोकुलानि वै परिचक्रुर्गिरिवरं सवृषाणि समंततः । ता गावः प्रद्रुता नाहृ
ष्टाः सापीडास्तबकांगदाः ॥ सस्रगापीडशृंगाग्राः शतशोऽथ सहस्रशः । अनुजग्मुश्च गोपालाः कालयन्तो
धनानि च । नाकिंछेदानुलिप्तांगा रक्तपीतासितांबराः ॥ मयूरचित्रांगदिनो भुजैः प्रहरणावृताः । मयूरपत्रवि
न्यस्तैश्च केयूरबंधैः सुयोजिताः । वस्त्रानुरधिकं गोपाः समवाये तदाऽद्भुते । अन्ये हर्षान्नारुरुहुर्नृत्यं तस्मिन् परमक
दा गोपालास्त्वपरे गावो जग्मुर्हृष्टा गवां गामिनः । अस्मिन् पर्याय निर्वृत्ते गवां नीराजने कृते । अंतर्द्धानं जग
म कृतेन रूपेन माऽचलः । कृष्णोऽपि गोपसहितो विवेशाक्रजमेव ह । गिरियज्ञप्रवर्तनेन तेनाश्चर्येण विस्मि
ताः । गोपाः सवालवृद्धा वै तुष्टुवुर्मधुसूदनं ॥ ॥इति श्रीहरिवंशे गिरियज्ञप्रवर्तनं नाम ॥ वैशंपायन उ
वाच ॥ मखे प्रतिहते शक्रः सक्रोधस्त्रिदशेश्वरः । संवर्तकं नाम गणं तोयदानामथाब्रवीत् । भो बलाहकमा
तंगाः श्रूयतां मम भाषितं । यदि वो मत्प्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतं । एते हि दावनगता दामोदरपरायणाः ॥
नंदगोपादयो गोपा विद्विषंति ममोत्सवं । आजीवो यः परस्तेषां गोपत्वं च यतः स्मृतं । ता गावः सप्तरात्रेण पी
ड्यतां वृष्टिमारुतैः । ऐरावतगजश्चाहं स्वयमेवाम्बुदारुणं । स्रक्ष्यामि वृष्टिवातं च वज्राशनिसमस्वनान

वद्भिश्चं ३ वर्षेण चरता मारुतेन चाहता ह्याः सप्रजा गावस्तस्पंतिक्तविजीवितं॥ एवमाज्ञापयामास सर्वान्सेजलदान्
प्रकृः॥ प्रत्याहते वैर्लवेन शासनेपाकशासनः॥ ततस्ते जलदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः॥ आकाशं छादयामासुः
सर्वतः पर्वतोपमाः॥ विद्युत्संपातजननाः शक्रचापविभूषिताः॥ तिमिरावृत्तमाकाशं चक्रुस्ते जलदा ह्यदा॥ गजा
इवान्ये संसक्ताः केचिन्मकरवर्चसः॥ नागा इवान्ये गगने चेरुर्जलदपुंगवाः॥ तेऽन्योऽन्यं वपुषा वद्धा नागयूथ-
युतोपमाः॥ दुर्दिनं विपुलं चवकुश्छादयंतो नभस्थलं॥ नृहस्तिगात्रमात्राणां वेणनां चैव सर्वतः॥ धारा निःकल्परू
पाणि वर्षे वर्षुस्ते बलाहकाः॥ समुद्रं मेनिरे तं हि खमारूढं नृपक्षपाः॥ दुर्विपगाहमपर्यंतमगाधं दुर्दिनं महद्वने
नैवापतत्व खगमा दुद्रुवुर्मृगजातयः॥ पर्वताभेषु मेघेषु खे नदत्सु समंततः॥ नष्टसूर्ये दुनक्षत्रे मेघैर्नभसि
दारुणे॥ अतिप्रवृद्धेन लोकस्य विरूपमभवद्वपुः॥ मेघौघैर्निष्प्रभाकारमदृश्यग्रहतारकं॥ चंद्रसूर्यांशुरहि
तं खं वभूवातिनिःप्रभं॥ वारिणा मेघमुक्तेन मुच्यमानेन चासकृत्॥ आवृतो सर्वतस्तत्र भूमिस्तोयमयीव १४०
था॥ विनेदुर्वर्हिणास्तत्र तोयकालरुताः खगाः॥ विवृद्धिं निम्नगा याताः प्लवगाः संप्लवं गताः॥ गर्जितेन मेघा
नां पर्जन्यनिनदेन च॥ तर्जितानीव कंपंते तृणानि तरुभिः सह॥ तासाऽन्तकालोऽलोकानां न तोयं चक्रमेकार्णवाम

ही॥ इति गोपगणा वाक्यं आहरंति भयार्दिताः॥ तेनोत्पातं तु वर्षेण गावो विप्रहता भृशं॥ हंभारवैः क्रंदमाना नेत्रे
लुस्वंनितोपमाः॥ विष्कम्पत्राक्षिचरणा निःप्रयत्नेक्षुराननाः॥ हृष्टरोमाईतनवः क्षामकुक्षिपयोधराः॥ कश्चि
त्प्राणानुत्सृज्य श्रांता निपेतुः काश्चिदातुराः॥ काश्चित्सवत्साः पतिता गावः शीकरवेजिताः॥ काश्चिदाक्रम्य क्रोडेन
वत्सां तिष्ठंति मातरः॥ विमुखाः श्रांतशक्त्यश्च निराहाराः कृशोदराः॥ पेतुरार्ता वेपमाना गावो वर्षपराजिताः॥
वत्साश्चोन्मुखका वाला दामोदरमुपस्थिताः॥ त्राहीति वक्त्रैर्दीनैः कृष्णमूचुरिवार्दिताः॥ गवां तत्कदनं दृष्ट्वा
दुर्दिनागमजं महत्॥ गोपांश्चासन्ननिधनान् कृष्णः क्रोधसमाहृदे॥ स चिंतयित्वा संरब्धो दृष्टोपायो मयेति
च॥ आत्मानमात्मना वाक्यं इदमूचे प्रियंवदः॥ अथाहमिमम् उद्धृत्य सकाननवनं गिरिं॥ कल्पयेयं गवां स्थानं
वर्षत्राणाय दुर्धरं॥ अयं धृतो मया शैलः पृथ्वीगृहमिवापरं॥ त्रास्यते सप्रजा गावो मद्वशपश्च नविष्यति॥ एवं
संचिंतयित्वा तु कृष्णः सत्यपराक्रमः॥ वाह्वोर्वलं दर्शयिष्यन् समीपं तं महीधरं॥ दोर्भ्यामुत्पाटयामास कृष्णो
गिरिरिवापरः॥ स धृतः संगतो मेघैर्गिरिः सव्येन पाणिना॥ गृहभावं गतस्तत्र गृहाकारेण वर्चसा॥ भूमेरुत्पा
ट्यमानस्य तस्य शैलस्य सानुषु॥ शिलाः प्रशिथिलाश्चेरुर्निपेतुश्च सपादपाः॥ शिखरैर्घूर्णमानैश्च सीदमा
नैश्च पादपैः॥ विधूतैश्चोच्छ्रितैः शृंगैरगमः खगमोऽभवत्॥ चलत्प्रस्रवणः पार्श्वे मेघौघैरंकितो गतः॥ निद्यमाना

त्प

विभ्रमनिचयस्य चालधरणीधरः॥ न मेघानां प्रविष्टानां न शैलस्यान्तमवर्षिणः॥ न विक्रुसेऽजनासूपं वायोस्तस्य च गर्ज
तः॥ मेघैश्च शैलसंस्थाने नीलैः प्रस्रवणार्पितैः॥ मिश्रीभूतं इवाभाति गिरिरुद्दामवर्हिवान्॥ आप्लुतोऽयं गि-
रिः पक्षैरिति विद्याधरोरगाः॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव वाचो मुक्तिं तेसर्वशः॥ सह घोलं विन्यस्तो मुक्तमूलः क्षितेस्तलात्
रीती न्निवर्तयामास कांचनं जनराजतीः॥ कानिचित्छिथिलानीव संछिन्नाद्दानि कानिचित्॥ गिरेर्मेघप्रविष्टा
नि तस्य शृंगाणि चानवत्॥ गिरिणा कंपमानेन कंपितानां तु तत्र खिनां॥ पुष्पमुच्चावचं भूमौ व्यसीर्य्यत समंत
तः॥ निःसृता मंडमूर्द्धानः स्वस्तिकाहृदविभूषिताः॥ द्विजिह्वपतयः क्रुद्धाः खेचराः खसमंततः॥ आर्तिं जग्मुः स्व
गगणा वर्षणाच्च नयनेन च॥ उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुनः पेतुः खगाः भुवः॥ रक्षस्युरा विलाः सिंहाः सजलाइव तोयदाः॥
घर्घराइव मथ्यन्ता नेद्रुः क्रुद्धा हेलपुंगवाः॥ विषमैश्च समान्नूतैः स मेघ्रास्तं तद्दुर्गमः॥ व्याहतश्च इद्रः सगिरिस्तथ
वोपलक्ष्यते॥ अतिवृष्टस्य तैर्मेघैस्तस्य रूपं वभूव ह॥ सजितस्येव रुद्रेण त्रिपुरस्य विहायसि॥ वाहुदंडेन कृष्ण
स्य विधृतं कमहद्वरा॥ नीलाभ्रपटलछन्नं तद्गिरिछत्रमावभौ॥ स्वप्नायमानो जलदैर्न्निमीलितगुहामुखः॥ ५१
वाहूपधानेन कृष्णस्य प्रसुप्त इव खे गिरिः॥ निर्ह्हगास्तले र्द्धनिर्मेघ रुरुत्तवेष्टनेः॥ निरालंबइवाभाति गिरिः सा शि-
खरैर्द्धनाः॥ पर्यस्येऽवसूर्णमानश्च प्रवलंडिक्षिश्च सानुभिः॥ संहार॥ णी विशैलस्यवनानि शिखराणि तथामा गणे
५१

स्तस्य मेघाः पवनवाहना॥ वर्य्यमाणा महेंद्रेण तोयं मुमुचुरक्षयं॥ सलंबमानाः कृष्णस्य भुजाग्रे सघनो गिरिः
चक्रारूढइवाभाति देशा नृपनिपीडितः॥ स मेघनिचयस्तस्थौ गिरिं तं परिवार्य्य ह॥ पुरं पुरस्त्वल्पयथा स्फीतानाम्
जनपरा महान्॥ निवत्सस्तत्करं शैलं तुलयित्वा स्मितं प्रावाचगोघ्रागोपानां प्रजापतिरिवस्थितः॥ एत
द्देवैरसंभाव्यं दिव्येन विधिना मया॥ कृतं गिरिगृहं गोपा निर्वातं त्राणं गवां॥ क्षिप्रं विशंतु यूथानि गवां इह
हिश्रांतये॥ निर्वातपुरदेशेषु निवसंतु यथाक्रमं॥ यथाश्रेष्ठं यथायूथं यथासारं यथासुखं॥ विन्यस्य ना
मयदत्ताः कृतं वर्षनिवारणं॥ शैलोत्पाटनरूपा महती निर्म्मिता मया॥ त्रैलोक्यमप्यु त्सहते रक्षितुं किं
पुनर्व्रजं॥ ततः किलकिलाशब्दो गवां हंभारवैः सह॥ गोपानां तुमुलो जज्ञे मेघनादश्च वाधितः॥ प्रविशंति त
तो गावो गोपयूथाः प्रकल्पिताः॥ तस्य शैलस्य विपुलं विवरं गह्वरोदरं॥ कृष्णोऽपि मूलं शैलस्य शैलस्तंभ इवप्लुतः
सममीपगतस्तस्य दिव्यस्रगनुलेपनाः॥ राजदेवराजाऽवबद्धः शोकातः प्रभुः॥ किरीटेन घनोत्थेन विद्यु
द्योतकारिणा॥ कुंडलाभ्यां मदिव्याभ्यां सति तं शोभितां ननः॥ पंचस्रवकलं वनदिव्यभूषणभूषितः॥ स इह
स्य परकं तेन देहभूषणकारिणा॥ ईक्ष्यमाणः सहस्रेण नेत्राणां कामरूपिणां॥ त्रिदशज्ञापनाछन्नमघ-

निर्घोषकारिणा। अथ दिव्येन मधुरं आजहार स्वरेण तं। कृष्ण कृष्ण महाबाहो ज्ञातीनंदवर्द्धन। अतिदेवं कृतं
कर्म त्वया प्रीतिमता गवां। मया सृष्टेषु मेघेषु युगांतावर्त्तकारिषु। यत्त्वया रक्षिता गावस्तेनास्मि परितोषित
स्वायंभुवेन योगेन पश्चायं पर्वतोत्तमः। धृतो वै त्वमवदाकाशे को धेतन न विस्मयेत्। प्रतिषिद्धे मम महे मये
यं रुषितेन वै। अतिवृष्टिहता ह्येता गावो वै सप्तरात्रिकी। सा त्वया प्रतिषिद्धेयं मेघवृष्टिर्दुरासदा। देवैः सदान
वगणैः दुर्निवार्या मयि स्थिते। अहो मे सुप्रियं कृष्ण यत्त्वं मानुषदेहवान्। समग्रं वैष्णवं तेजो विनिगृह्य निरो
पितः। साधितं देवतानां हि मन्येऽहं कार्यमव्ययं। त्वयि मानुषमापन्ने युक्ते नैव स्वतेजसा। सेत्स्यते वीरका
र्यार्थो न किंचित्परिहास्यते। देवानां यस्त्वमन्नेता सर्वकामपुरोगमः। एकस्त्वमसि देवानां लोकानां च सन
तनः। द्वितीयं नानुपश्यामि धूरं यस्ते समुद्वहेत्। यथा हि पुंगवश्रेष्ठो मग्नधुरि नियुज्यते। एवं त्वमसि देवानां म
ग्नानां द्विजवाहन। त्वच्छरीरगतं कृष्ण जगत्सर्वमिदं विदं। ब्रह्मणा साधुनिर्दिष्टं धातुभ्य इव कांचनं। स्वयंस्व १४२
यं नर्नगवान् बुद्ध्याथ वयसापि वा। न त्वानुगंतुं शक्नोति पंगुर्द्रुतगतिं यथा। स्थाणुभ्यो हिमवान् श्रेष्ठो ह्रदानां
वरुणालयः। गरुत्मान्पक्षिणां श्रेष्ठो देवानां च न वान्वरा। श्रेपामधस्तात् लोका वै तस्योपरि महीधराः। न

दधारैकेन हस्तेन शैलं प्रियमिवातिथिं।। ततो व्रजस्य मां ऽ।। तेन कृष्णानि राकरानि च। विविशुर्वर्षभीतानि
तत्कृष्णगारिनिर्मितं। अतिदैवं तु कृष्णस्य दृष्ट्वा तत्कर्म वज्रिणः। मिथ्याप्रतिज्ञो जलदान्वारयामास वैवि
वैवे भुः। सप्तरात्रे तु निवृत्ते धरएयां विगतोत्सवे। जगाम सर्वतो मेघो वृत्रहा स्वर्गमुत्तमं। निवृत्ते सप्तरात्रे तु निःप्र
यत्ने शतक्रतौ।। गतास्ते निर्मले व्योम्नि दिवसे दीप्तभास्करे।। गावस्तेनैव मार्गेण परिजग्मुर्यतः श्रमाः। स्वं
च स्थानं ततो घोषः प्रत्यपात्पुनरेव हि।। कृष्णोपि तं गिरिश्रेष्ठं स्वे स्थाने स्थावरात्मवान्। प्रीतो निवेशयामास स्वयंभुर्वाप्र
वरदो विभुः।। इति श्रीहरि॰ गो॰ धारणं।। वैशंपायन॰।। धृतं तं तो वर्द्धनं दृष्ट्वा परित्रातं च गोकुलं। कृष्णस्य दर्श
नाकारोचयामास विस्मृतः।। स निर्जलाम्बुदाकारं मत्तं मदजलोक्षितं। आरुह्यैरावतं नागमाजगाम महीतलं।
स ददर्शोपविष्टं वै गोवर्द्धनशिलातले। कृष्णमक्लिष्टकर्माणं पुरुहूतः पुरंदरः।। तं स बालवपुषं कृष्ण
श्रीवत्सलक्षणं।। पर्याप्तनयनः शक्रः सर्वैर्नेत्रैरुदैक्षत।। दृष्ट्वा चैनं श्रिया जुष्टं मर्त्यलोकेऽमरोप
मं। रूपाविष्टं शिलापृष्ठे शक्रः स व्रीडतोऽभवत्।। तस्योपविष्टस्य सुखं पक्षाभ्यां पक्षिपुंगव। अंतर्धानगा

तच्छायां च करोति रणभोजन॥ तां विविक्ते वनगतं लोकवत्तां त तस्य रौउपतस्थे गजो हि त्वा रूपबल
निसूदन॥ २-३-८ १४२ अनकुच्छक उपाक्ति

गानामुपरिष्टान्नः पृथिव्युपरि मानुषाः॥ मनुष्यलोकादूर्द्ध्वं तु खगानां गतिरुच्यते। आकाशस्योपरि वरिष्ठीरं
स्वर्गस्य नातुमात्रात् देवलोकः परस्तस्माद्विमानगमनो महान्। यत्राहं शक्र देवानामैन्द्रं बिंबं निहिताः पदे। स्व
र्गादूर्द्ध्वं ब्रह्मलोको ब्रह्मर्षिगणसेवितः। तत्र सोमगतिश्चापि ज्योतिषां च महात्मनां। तस्योपरि गवां लो
कः साध्यास्तं पालयंति हि। स हि सर्वगतः शक्र महाकाशगतो महान्। उपर्युपरि तत्रापि गतिस्तव तपोमयी।
यन्न विद्मा वयं सर्वे पृच्छंतोऽपि पितामहं। लोकास्त्वधो दुष्कृतिनां नागलोकस्तु दारुणः। पृथिवी कर्मशी
लानां क्षेत्रं सर्वस्य कर्मणः। खमस्थिराणां विषयो वायुना तुल्यवृत्तिनां। गतिः शमदमाढ्यानां स्वर्गः सु
कृतकर्मणां। ब्राह्म्ये तपसि युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः। गवामेव हि गोलोको दुरारोहा हि सा गतिः
स तु लोकस्त्वया शक्र सीदमानः कृतात्मना। धृतो धृतिमता वीर निघ्नतोपद्रवान् गवां। तदहं समनुप्राप्तो ग
वां कथननोदितः। ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवात्तव चानघ। अहं शतपतिः शक्र देवराजः पुरंदरः। अदि
तेर्गर्भपर्याये पूर्वजस्त्वं पुरातनः। स्वतेजसा स्वौजसा चैव यत्र दर्शितवानहं। मेघरूपेण तत्सर्वं संततं मर्दसि म
विनो। एवं शांतमनाः शक्र स्वेन सौम्येन तेजसा। ब्रह्मणः शृणु मे वाक्यं गवां च गजविक्रम। अहं त्वां भगवा

वबुद्धा गावस्था कान्तागादिविकर्म्म निस्साधिता दिब्यैस्तवसंरक्षणादिभिः। नवतारहिता लोका गोलोक
स्य महानयं यदयं पुंगवैः सार्द्धं वर्द्धमानः प्रसवैस्तथा। किं पुनः पुंगवे हीये म्मध्ये न हविःपाकरान्। श्रियं त्रा
त्पद्यत्रेन पर्यिष्याम कामदाः। तस्यास्माकं गुरुस्त्वं हि प्राणदश्च महाबल। अद्य प्रभृति नो राजा त्वमिन्द्रो वै
भव प्रभो। तस्मात्त्वं कांचनैः पूर्णैः दिव्यस्य पयसो घटैः। निरस्तानि षिच्यस्व मया हस्तावनामितैः। अहं
किलेन्द्रो देवानां त्वं गवामिन्द्रतां गतः। ये चेमे वार्षिका मासाश्चत्वारो विहिता मम। एषां मध्ये प्रयच्छामि त्वार
कालं तु पश्चिमं। अद्य प्रभृति मासौ द्वौ ज्ञास्यंति मम मानवाः। वर्षार्द्धं च ध्वजामध्यं ततः प्रज्ञा मया ध्यासि। मम
बुप्रनवं दर्प्पं तदात्यहस्यंति वर्हिणः। अल्पवाचा गतमदा ये चान्ये मेघनादिनः। भ्रांति सर्वे गमिष्यंति मम
कालविचारिणः। त्रिशंकुचरिता मया मार्गस्था विचरिष्यति सह स्वरन्नमरादित्य स्थापयन्स्वेन तेजसा॥
ततः त्वारदियुक्तार्थं मौनकामेषु वर्हिषु। याचमाने स्वगेतायें। विस्रुतेषु स्रुतेषु च। हंससारसपूर्णेषु। नदी
नां पुलिनेषु च। मत्तक्रौंचप्रणादेषु मत्तेषु वृषभेषु च। गोषु चैव प्रहृष्टासु स्रवंतीषु पयो बहु। निवृत्तेषु च मेघेषु १४७
निर्यात्यजगतो जले। आकाशे शास्त्रसंकाशे हंसेषु विचरत्स्वथ। जातपद्मेषु तोयेषु वापीषु च सरस्सु च। त

डागेषु च कांतेषु तोयेषु विमलेषु च। कलमावनताग्रासु पक्वकेदारपंक्तिषु मध्यस्थं सलिलारंभं कुर्वतीषु नदीषु
च। सस्येषु समीपायां मनोहर्या श्रकेनारपि दृष्टिव्यां सहपुराणायां रम्यायां वर्षसंक्षये। श्रीमत्सपंक्तिनगरेषु।
फलवत्सु तरणेषु चार्द्धस्फ्नमत्स्य च देत्रिपुष्पदत्तेषु मखेषु च। ततः प्रवर्त्स्यते पुण्या शरत्स्तोत्थिते मयि। लोके
स्मिन्नुत्सवानि खिले यथैव त्रिदिवे तथा। नरास्त्वां चैव मां चैव ध्वजाकारासु यष्टिषु। महेन्द्रं चाप्युपेन्द्रं च महयिष्यं
ति महीतले। ये चाव्ययाः स्थिरवृत्ते महेंद्रोपेंद्रसंज्ञिते। मानवाः प्रणमिष्यंति तेषां नास्त्यनयागमः। ततः स्थ
कुम्भकतान्नगघघटान्दिव्यापयोधरान्। अभिषेकेण गोविंदं योजयामास योगवित्। दृष्टा समभिषिक्तं
तं गावस्ताः सह यूथपाः। स्तनैः प्रस्रवसंयुक्तैः सिषिचुः कृष्णमव्ययं। मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सामृताभिः समं
ततः। सिषिचुस्तोयधाराभिर्निरन्तरं निषिंच्यस्तमव्ययं। वनस्पतीनां सर्वेषां सुस्राव दुग्धिमं पयः। ववर्षुः पुष्पवर्षं च
नेदुस्तूर्याणि चांबरे। स्तुवंति मुनयः सर्वे वाग्भिर्म्मंत्रपरायणाः। एकार्णवविविक्तं च दधार वसुधा वपुः। प्रसा
दं सागरा जग्मुः र्वेवुर्वाता जगद्धिताः। मार्गस्थो विवभौ भानुः सोमा नक्षत्रसंयुतः। ईतयः प्रशमं जग्मुर्या
ता निर्वैरतां नृपाः। प्रवालपत्रशबलाः पुष्पवंतश्च पादपाः। मदं प्रस्नुस्रुचुर्न्ना गा याता स्तर्पं वने मृगाः। अ

लेन्नतागात्रस्तहर्षात्तनिर्नीतिपर्वताः।देवलोकोयमालोकस्तमोऽमृतासेरिवा।आसीत्तल्लानिषेतोहिदिमम
गौरमाहितः।अनिक्षिप्तंत्ततंगोनिःत्राकोगोविंदमग्रयंदिव्यमालांवधरा।देवदेवोऽब्रवीदिदंगणपतःप्र
थमःत्तल्लःनियोगोगोपुत्रःतत्तः।श्रूयतापरमंतत्तममगमनकारणं।क्षिप्रंसंसाध्यतांकंसःकेशीधात्तर
गाधमः।अरिष्टश्चसदारिष्टोराज्यराज्यंततःकुरु।पितृघमरिजातस्तेममांशोऽहमिवस्थितः।मतेरस्यश्चमा
न्यश्चसख्यचविनियुज्यतां।त्वयाप्यनुगृहीतःसमतवहत्तानुवर्तकः।वहन्सेवतेमानश्चप्राप्स्यतेविपुलंयशः
नारतस्यवचंत्रास्यसवरिष्ठोधनुर्द्धरः।नविंद्यनरूपश्चवहतेनवरंस्यते।नास्तंत्वयिवायत्तंतस्मिंश्चपुरुषो
त्तमोत्तनाम्यामपिसंयोगोयास्यतिनिधनंनृपाः।प्रतिज्ञातिमयाहल्लऋषिमध्येस्वरस्वर।ममपुत्रोऽर्जुनोना
मसदृशःकुंत्यांकुरुद्वहःसोऽस्त्राणांपारतवज्रः।श्रेष्ठश्चापविकर्षणे।नंप्रवेक्ष्यंतिवैसर्वेराजानःत्रास्त्रयोधि
नः।अक्षौहिणीश्चरस्त्राणांराज्ञांसंग्रामशालिनां।सएकःत्तत्रधर्मात्मायोऽपयिष्यतिमृत्युना।तस्यास्त्वच
रितंमागंधर्वपालाधवेनचानानुयास्यंतिराजानोदेवावात्वांविनाविभो।सतेवंधःसहायश्चसंग्रामेपुनविष्य
तितस्ययोगविधातव्यस्त्वयागोविंदमत्कृते।इष्टःसमयथाहंवैत्वयामान्यश्चानत्यश्रः।ज्ञातात्वमवलोका

१८

१४४

नामर्जुनस्यचनित्यत्राः।त्वयाचनित्यंसंरक्ष्यआहवेषुमहत्क्रचारत्तस्यत्वयातस्यनमृत्युःप्रनविष्यति।अर्जुनं
विद्धिमांत्तल्लमांचैवात्मानमात्मनः।आत्मातोऽहंयथात्रास्त्वत्तथैवतवसोऽर्जुनः।त्वयालोकानिमांजित्वाबले
दृप्तात्रिनिःक्रमैः।देवतानांत्ततराजापुराज्यष्ठक्रमादहं।तांचसत्यमयंज्ञात्वासत्यश्चंसत्यविक्रमं।मत्पनोप
त्यहेवावैयाजयंतिरिसंत्तये।सोऽर्जुनोनाममेपुत्रःपितृस्नेनगिनीसुतः।इहसोहार्दमायात्तुत्तवासहचरःपु
रा।तस्यतेयुध्यतःत्तछःस्वस्थानेऽथगृहेपिवावोढव्यांपुंगवेनवक्षःसदारणमूर्द्धनि।केसेविनिहतेत्तल्लत्वया
नामर्थदर्शिना।अनितस्तन्महद्युद्धंनविष्यतिमहीक्षितां।तत्रतेषांनृवीराणांअतिमानुषकर्म्मणां।विजय
स्यार्जुनोनात्रायत्रासावेवचनोत्ष्यसे।एतन्मेत्तल्लकार्त्स्न्येनकर्त्तुमर्हसिनाचितं।यद्यहंतेस्फराश्चैवसत्यंचप्रिय
मच्युत।त्राक्रस्यवचनंश्रुत्वात्तल्लगोविंदितांगतः।प्रीतेनमनसायुक्तःप्रतिवाक्यंजगादह।प्रीतोऽस्मिदर्शनादे
वतवत्राक्रसचीपते।यत्वयाभिहितंचेदंनकिंचित्परिहास्यते।जनामिनवतोनावंजानाम्यर्जुनसंनवं।जानेपि
तृष्वसारंचपांडोर्दत्तांमहात्मनः।युधिष्ठिरंचजानीमिकुमारंधर्मसंभवं।नीमसेनंचजानामिवायोसंतानजं
कुतां।अश्विभ्यांचैवजानामिसहदेवंचदस्रयोश्चमं।नकुलंसहदेवमाद्रीक्राक्षिगतावुभो।कानीनंचापिजानामि

सवित्तुः प्रथमं कृतं। पितृष्वसरि कुंत्यां वै अस्तं तत्तां गतं। धर्मतो राज्ञां श्रमेधे विदितो युद्धकांक्षिणः। पांडुरूपरमं
चैव शापात्मनि निपातजं। तद्वत्स त्रिदिवं शक्र तत्र व्रजस्व वसोऽर्जुनः। नार्जुनस्य रिपुः कश्चिन्मम स्थित्यनविष्यति
अर्जुनार्थं न तान् सर्वान्। पांडवान् हता न्युधि। कुंत्यै निर्यातयिष्यामि निहते भारते मृधे। यद्ब्रवस्या मि मां शक्र
कृतं तज्ज स्व वसोऽर्जुनः। न स्ववज्जं करिष्यामि तव स्नेहं नयं विना॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ सत्यसंधस्य तच्छ्रुत्वा
प्रियं प्रीतस्य नाषितं। उल्लस्यमा द्रुताश्चित्रिदिवं जगाम त्रिदशेश्वरः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे गोविंदाभिषेकः॥ ॥
वैशंपायन उवाच॥ गते शक्रे ततः कृष्णः पूज्यमानो व्रजालयैः। गोवर्द्धनधरः श्रीमान्जगाम व्रजमेव हि। तत्
स्म वृद्धाः कनंदंति ज्ञानन्यश्चस तो षिताः। धन्याः स्मोऽनुगृहीतास्म व दृष्टेन त्वये न च। गावो वर्षभयात् त्रीणि
वर्षंतीणां महाभया। तातवत्प्रसादाद्भो विंद देव तुल्यपराक्रमाः। अमानुषाणि सर्वाणि पत्रपाम स्तव गोप
ते। धारणे नास्य शैलस्य विद्मस्त्वां कृष्ण दैवतं। कस्त्वं न वसि रुद्राणां मरुतां वा महावलं। वसूनां वा किमर्थं च
वसुदेवः पिता तव। वलं च वाल्ये क्रीडा च जन्म चास्मासु गर्हितं। कृष्णं दिव्या च ते [illegible] चेष्टा शंकिता निम
नोऽसि नः। किमर्थं गोपवेषेण रमसेऽस्मासु गर्हितं। लोकपाल इमाश्चैव गाः स्वं किं परिरक्षसि। देवो वा १४७

दानवो वा त्वं यक्षो गंधर्व एव वा। अस्माकं बांधवो जातो योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते। केनचिद्यदि कार्येण
वयसीह यदृच्छया। वयं तवानुगाः सर्वे भवतं त्वा शरणं गताः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ गोपानां वचनं श्रुत्वा
कृष्णः पद्मतलेक्षणः। प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा ज्ञातीन् सर्वान् समाश्रितान्। मन्यंते मां यथा सर्वे भवंतो भीमवि ८१
क्रमाः। तथाहं तावगंतव्यः सजातीयोऽस्मि बांधवः। यदि त्ववश्यं श्रोतव्यं कालः संप्रतिपाल्यतां। ततो भवंतः
श्रोष्यंति मां च द्रक्ष्यंति तत्त्वतः। यद्यहं भवतां श्लाघ्यो बांधवो देवसप्रभः। परिज्ञानेन किं कार्यं यद्यपोऽनुग्र
हो मम। एवमुक्तास्तु ते गोपा वसुदेवसुतेन वै। बद्धमौना दिशः सर्वे भेजिरे पिहिताननाः। कृष्णस्तु यौवनं
दृष्ट्वा निशि चंद्रमसो नवं। शारदीं च निशां रम्यां मनश्चक्रे रतिं प्रति। स करीषांगरागासु व्रजरथ्यासु वीर्यवा
न्। वृषाणां जातदर्पाणां युद्धानि समयोजयत्। गोपालांश्च बलोदग्रान्योधयामास वीर्यवान्। वने स
वीरो गाश्चैव जग्राह ग्राहवत् हि नक्रः। युवती गोपकन्याश्च रात्रौ संकल्पकालवित्। कैशोरकं मानयानः सह
ता निर्मुमोद ह। तास्तस्य वदनं कांतं कांता गोपस्त्रियो निशि। पिबंति नयनाक्षेपैर्गां गतं शशिनं यथा। हरि
तालार्द्रपीतेन स कौशेयेन वाससा। वसानो भद्रवसनं कृष्णः कांततरोऽभवत्। स बद्धांगदनिर्व्यूहश्चित्रया

वनमालया। शोभमानो हि गोविंदः। शोभयामास तं व्रजं। नाम दामोदरेत्येवं गोपकन्यास्तदा ब्रुवन्। विचित्रं चरि
तं घोषे दृष्ट्वा तत्तस्य भास्वतः। तास्तं पयोधरोत्तुंगै रुरोभिः समपीडयन्। भ्रमिताक्षैश्च वदनै र्निरीक्षंत वरांगनाः।
ता वार्यमाणाः पितृभि र्भ्रातृभि र्मातृभिस्तथा। कृष्णं गोपांगना रात्रौ मृगयंते रतिप्रियाः। तास्तु पंक्तीकृताः स
र्वा रमयंति मनोरमाः। गायंत्यः कृष्णचरितं द्वंद्वशो गोपकन्यकाः। कृष्णलीलानुकारिण्यः कृष्णप्रणिहितेक्ष
णाः। कृष्णस्य गतिगामिन्यस्तरुण्यस्ता वरांगनाः। वनेषु तालहस्ताग्रैः कुट्टयंत्यस्तथापराः। चेरुर्वै चरितं तस्य कृ
ष्णस्य व्रजयोषितः। तास्तस्य नृत्यगीतं च विलासस्मितवीक्षितं। मुदिताश्चानुकुर्वंत्यः क्रीडंत्यो व्रजयोषितः।
भावनिष्यंदमधुरं गायंत्यस्ता वरांगनाः। व्रजं गताः सुखं चेरुर्दामोदरपरायणाः। करीषपांशुदिग्धांग्यस्ता
कृष्णमनुवव्रिरे। रमयंत्यो यथा नागं संप्रमत्तं करेणवः। तमन्या भावविकचै र्नेत्रैः प्रहसिताननाः। पिबंत्यतृप्त
वनिताः कृष्णं कृष्णमृगेक्षणाः। मुखमस्याब्जसंकाशं तृषिता गोपकन्यकाः। रत्यंतरगता रात्रौ पिबंति रसला
लसाः। हा हेति कुर्वतस्तस्य प्रहृष्टास्ता वरांगनाः। जगृहु र्निसृतां वाणीं साम्ना दामोदरेरितां। तासां ग्रथितसी
मंता रतिश्रांत्या कुलीकृताः। चारु विस्रंसिरे केशाः कुचाग्रे गोपयोषितां। एवं स कृष्णो गोपीनां चक्रवालैरलं १४६

कृताः। शारदीषु सचंद्रासु निशासु मुमुदे सुखी॥ ॥इति खिलेषु हरिवंशे दर्पसंक्रीडनं नाम॥ वैशंपायन उ
वाच॥ प्रदोषार्धे कदाचित्तु कृष्णे रतिपरायणे। त्रासयन् समदो गोष्ठानरिष्टः प्रत्यदृश्यत। निर्धौतांगारमेघाभ
तीक्ष्णाग्रशृंगोऽर्कलोचनः। क्षुरतीक्ष्णाग्रचरणः कालः काल इवापरः। लेलिहानः सनिःप्रेषं जिह्वयोष्ठौ पुनः
पुनः। गर्विताविद्धलांगूलः कठिनस्कंधबंधनः। ककुदोदग्रनिर्माणः प्रमाणाद्दुरतिक्रमः। शकृन्मूत्रोपलि
प्तांगो गवामुद्वेजनं नृप। महाकटिः स्थूलमुखो दृढजानु र्महोदरः। विषाणवलितगति र्लंबता कंठचर्मणा। गवां
दृढपुच्छपलस्तरुघातांकिताननः। युद्धसज्जविषाणाग्रो हिषद्वृषभसूदनः। अरिष्टो नाम हि गवामरिष्टो दारु
णाकृतिः। दैत्यो वृषभरूपेण गोष्ठान्विपरिधावति। पातयानो गवां गर्भान् दृप्तो गच्छत्यनार्तवं। भंजमानश्च च
पलो गोष्ठे संप्रचचार ह। शृंगप्रहरणो रौद्रः प्रहरन् गोपुरुर्मदैः। गोष्ठेषु न रतिं लेभे विना युद्धेन गोवृषः। सततं
गाः स्फुप्रसभं बाधमानो मदोत्कटः। चकार निर्वृषं गोष्ठं निर्वत्सशिशुपुंगवं। एतस्मिन्नवकाले तु गावः कृष्णस
मीपगाः। त्रासयामास दुष्टात्मा वैवस्वतवशे स्थितः। संदंशाशनिरिवांबोदानदंमानो महावृषः। तालत्राहेन
तेन कृष्णः सिंहनादश्च मोहयन्नत्र मध्यवत गोविंदो दैत्यं वृषभरूपिणं। तं कृष्णं गोष्ठपदस्थं दृष्ट्वा लांगूलो

चनः। रोषितस्ताल ग्राहेन युद्धाकांक्षी ननर्द च। तमापतंतं दृष्ट्वैव दृष्ट्वा वृषभरूपिणं। तस्थावनाकम्प्यचलनस्तस्थौ
गिरिरिवाचलः। स कृष्णो वृषनादैर्हि प्रणिधाय धृताननः। लक्ष्यस्य निधनाकांक्षी तस्थौ मन्मथमानदः। तमापतंतं
वेगेन प्रतिजग्राह कृष्णः। कृष्णः कृष्णांजननिभं वृषं प्रति वृषोपमः। स संग्राह्य कण्ठे कृष्णेन वृषेणैव महावृषः। स
मोचयत् कण्ठं फेनं नयतोऽथ स ग्राहवतः। तावन्योन्यावरुद्धांगौ युद्धे कृष्णवृषावुभौ। रेजतुर्मेघसमये संसक्ता
विव तोयदौ। तस्य दर्पबलं हत्वा कृत्वा शृंगान्तरे पदं। अपीडयदरिष्टस्य कंठं क्लिन्नमिवांबरं। शृंगं चास्य पुनः स
व्यमुत्पाट्य यमदंडवत्। तेनैव प्राहरद्वक्त्रे स ममार वृषो हतः। स भिन्नशृंगो भग्नास्यो भग्नकंठश्च दानवः। पपात
रुधिरोद्गारी साम्बुधार इवांबुदः। गोविंदेन हतं दृष्ट्वा दृप्तं वृषभदानवं। साधु साध्विति नंदानि तत्कर्मास्य
नतुष्टुवुः। स चापेंद्रो वृषं हत्वा कांतचंद्रनिभमुखः। अरविंदाक्षनयनः पुनरेवं रराम ह। देवगेहे व्रजस्थाः सर्वे
कृष्णं कमललोचनं। उपासांचक्रिरे हृष्टाः स्वर्गे स्वर्गमिवापराः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे अरिष्टवधः॥ वैशं १५७
पायन उवाच॥ कृष्णं व्रजगतं श्रुत्वा वर्द्धमानमिवानलं। उद्वेगमगमत् कंसः शंकमानस्ततोऽभवत्। पूतना
यां हतायां च कालीये च पराजिते। धेनुके व्यसनं नीते प्रलंबे च निपातिते। धृते गोवर्द्धने शैले विफलमकृ

त्रासनो वहिर्गोपुत्राणां स च तथा स्पृहणीयेन कर्मणा। ककुद्मिनि हतेऽरिष्टे गोपेषु मुदितेषु च। आहरूपमाने वि
नाशे च सन्निकृष्टे महाभये। कर्षणे विषयोश्चैव सकलस्य तथैव च। अचिंत्यकर्मतः श्रुत्वा वर्द्धमानं पुरस्थुषु। पा
श्वारिष्टमिवात्मानं मेने स मथुरेश्वरः। विसंज्ञेंद्रियभूतात्मा गतासुप्रतिमो बुभौ। ततो ज्ञातीन् समानाय्य पि
तरं गोग्रसासनं निश्चिन्त्य निभृतं तस्मिन् काले मथुरायां जनाधिपः। वसुदेवं च देवाभं कंकं चाहूय यादवं। सत्यकं
दारुकं चैव कंकावरजमेव च। भोजं वैतरणं चैव विकद्रुं च महाबलं। भयेषंगं च राजानं विपृथुं च पृथुश्रियं। ब
भ्रुं दानपतिं चैव कृतवर्माणमेव च। भूरितेजसमक्षोभ्यं भूरिश्रवसमेव च। एतानन्यान् यादवान् सर्वान् आभा
ष्य शृणुतेति च। उग्रसेनसुतो राजा प्रोवाच मथुरेश्वरः। भवंतः सर्वकार्यज्ञा वेदेषु परिनिष्ठिताः। न्यायवृत्तांत
कुशला त्रिवर्गस्य प्रवर्तकाः। कर्तव्यानां च कर्तारो लोकस्य विबुधोपमाः। तस्थिवांसो महावृत्ते निष्कंपा इव
पर्वताः। अदंभवृत्तयः सर्वे सर्वे गुरुकुलोषिताः। राजमंत्रधराः सर्वे सर्वे धनुषि पारगाः। यशःप्रदीपा लो
कानां वेदार्थानां विवस्वतः। आश्रमाणां निसर्गज्ञा वर्णानां क्रमपारगाः। प्रवक्तारः सुनियता नेतारो नयद
र्शिनः। भेत्तारः परराष्ट्राणां त्रातारः शरणार्थिनां। एवमक्षतचारित्रैः श्रीमद्भिरुदितोदितैः। द्यौरनप्युनुगृहीता

स्याद्भवद्भिः किंपुनर्म्महीऋषीणामिव वोढव्यं वसूनां वा मरुतामिव रुद्राणामिव वः कोऽप्येदीप्सितं गिरसामिव माह
त्मानं म्रमहद्भवद्भिः ख्यातकीर्त्तिभिः। धृतंयद्गूढलं चीरैर्नृतलं पद्यैतैर्विवाः एवंनवक्रमयुक्तेषु ममचित्रानुवर्त्ति
षु। वर्द्धमानो ममानर्थो नवाङ्भिः किमुपासितः। दुष्पदल्लङ्घतिख्यातो नंदगोपसुतो ब्रजा। वर्द्धमान इवानल
मूलेनः परिहृततिः। अनमात्यस्य शृन्यस्य चारांयस्य ममैवतु। कारणान्नंदगोपस्य सुकृता गोपिता गृहे। उपशि
तद्भव आधिः प्रयमान इवांवुधिः। नदन्मेयद्भवोह्ला नृसद्भवात्मा विवर्द्धते। तस्य नाहं गतिंज्ञानेनयोगेनपराक्र
न मं। नंदगोपस्यनवने जातस्याद्भुतकर्म्मणः। किंतुद्भूतं समद्भूतं देवापन्नं न विद्महे। अतिदेवैरमानुष्यैः कर्म्म
भिः सोऽनुमीयते। पूतनाशकुनी बाल्ये शिशुनोद्याने शायिना। स्तनपानेप्सुना पीता प्राणैः सहदुरासदा। जमु
नायाह्रदे नागः कालियो दमितस्तथा। रसातलचरानीतः क्षणेनादर्शनं हृदात्। नंदगोपसुतो योगेनचाप
पुनरुत्थितः। धेनुकस्तालशिखरान्पतितो जीवितं विना। प्रलंबं यं मृधे देवा नशक्ताकरतिवर्त्तितुं। बाल्येन मुष्टिने
केनसहतः प्राहृतो यथा। वासवस्याश्रवं भंक्त्वा वर्षवात्सुवरोषजं निर्जित्य गोग्रहार्थाय धृतो गोवर्द्धनो गिरिः॥ १४८
हतस्त्वरिष्टो बलवान्विशृंगस्तेनतो ब्रजे। अबाल्यो बाल्यमास्थाय रमते शिशुलीलया। प्रबंधः कर्म्मणामेषा

तस्य गोब्रजवासिनः। सान्निध्यं नयं चैव केशिनो मम चक्षवो न्नूनं सर्वस्यैनो मृत्यः सन्नूनं सर्वदेहिकाः। गुह्यको
स्त्रीवैवसयथा तिष्ठती॥२॥ ममागतः। कचमोपचमस्कन्नमानुष्यमृत्यदुर्बलं। कचदेवभवनावेन क्रीडितव्यं व्रजे
मम। अहो नीचेन वपुषा छादयित्वात्मनो वपुः। कोऽप्येष रमते देवान्नमन्त्रानस्थइवानलः। श्रूयते हि पुरा विष्णु
सुराणां कारणात्हरे वामनेन च रूपेण जहार पृथिवीमिमां। लब्धा केशारिणा रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना। हतो हि
रण्यकशिपुर्हानवानां पितामहः। अचिंत्यरूपमास्थाय श्वेतशैलस्य मूर्द्धनि। नवेन बाधिता दैत्या पुरा तं त्रिपुरं
घ्नता। चालितो गुरुपुत्रेण भार्गवोऽगिरसेन च। प्रविश्य पतालपुरीमायामनाहृष्टं चकारह। अनंतःत्राश्वेतादे
वा सहस्रशिरसोऽव्ययः। वाराहं रूपमास्थाय प्रोज्जहारार्णवान्महीं। अमृतानिःसृतं सर्वं विष्णुः स्त्रीरूपमा ग ने
स्थितः। सुराणां असुराणां च युद्धे चक्रेण सुरारुणां। अमृतार्थे पुरा चापि देवदैत्यसमां दधार मंदरं विष्णुरकू
पार इति श्रुतिः। पुनर्वामनमास्थाय निंदनीयं पुरा वपुः। त्रिभिः क्रमैस्त्रीलोकान्जहार त्रिदिवालयं। चतु
र्दोतेजसानागेन्द्रवाहासरथगृहे। स एव रामसंज्ञो वै रावणं मथ सत्वरा। एवमेव निरुत्पादैतनद्रूपमुपा
गतः। साधयत्यात्मनः कार्यं सुराणामर्थसिद्धये। तदेष नूनं विष्णुर्वा शक्रो वा मरुतां पतिः। मन्साधने मया

प्राप्तो तारले मां यदुकुलवात्र। अत्र मेत्रां कर्मते बुद्धिर्वसुदेवं प्रतिधवं। अस्य बुद्धिविशेषेण वयं कालांतरतां गताः। अ
हं हि षड्गुणवने नारदेन समागतः। द्वितीयेहि समां विप्रः पुनरेवाब्रवीद्वचः। यत्वया ज्ञाितायत्नाः कंसगर्भोकृ
ता महानुभाव वसुदेवेन नरात्रै। तत्कर्म विफली कृतं दारिकायाश्चयारात्रै। शिलायां कंसघातेन। तां यशोदासु
कृतां विद्धि कृष्णं च वसुदेवजं। रात्रौ ग्या वर्द्धिता। वेतागर्भतः तव वधभयेवो वसुदेवेन संश्रय मित्ररूपेण आनुण्
सात्र कन्या यशोदाख्या। विंध्यपर्वतमत्रमोह द्वारांभुंननिरुंनो ह्वादानवो नगवारिणे। कृता निषकाव रदानृत
संधनिषेविता। अर्चितादस्यु निर्घोरे सुमहापशुबलिप्रिया। करापिसितवर्णान्यां कुंनान्या सुपशानिता। मयू
रांगदचित्रै श्चवर्हनारे विभूषिता। हृष्टकुक्कट मनादं वनं वायसनादितं। स्थागयूथैश्च संयुक्ते एवे चित्रैश्चपक्षि
भिः। सिंहव्याघ्रवराहाणां नादेन प्रतिनादितं। वृक्षगंभीरनिविडं कांतारैः सर्वतो [illegible] वतर्येनिनादैश्च आनसः
प्रतिनादितं। स्थानं विंध्ये गिरिवरे निर्मितं स्वेन तेजसा। विष्णोरात्रा सजननी नित्यंतत्र मनोरमे वसते परमप्रीता १४९
देवतैरपि रज्जिता। यस्त्वयं नंदगोपस्य कुले कृष्णश्च तेसुता। अत्र मेनारदः प्राह सुमहत्कर्मदारुणं। द्वितीयाव
सुदेवाद्दो वासुदेवा नविष्यति। महितेम हजो मृत्यु बांधवश्च नविष्यति। सएव वासुदेवो वै वसुदेवसुतो बली।

वांधवाधर्मतो मह्यं हृदयेन नातको पमः। यथासौ हिवायसो मूर्द्ध्नि पद्मां यस्या वरतिष्ठते। नेत्रं ज्ञदातितस्यैव वक्र
णा मिषगृद्धिना। वसुदेवस्य अथवायं सपुत्रज्ञाति वांधवाः। छिन्ने ति ममम्लानिमर्कं कैचममपार्श्वतः। त्वणाह
त्वापि संताय्या गोवधः स्त्रीवधश्च ऽपिवा। मित्र द्रोहो न लोऽको सिवांधवस्य विशेषतः। पतितानुगतं मार्गं निषे
धत्य चिराणमः। यः स्नतघ्नोऽनुवंधेन प्रीतिं वहति दारुणां। नरकाम्युषितः पंथा गंतव्यस्तेन दारुणः। अपाप
पापहत्याः यः पापामन्त्र तिष्ठति। अहं वा स्वजनश्लाघा सवाश्लाघ्यतरा मृताः। नियमैर्गुणहस्तेन मयावांध
वकाम्यया। द स्मिनां कलहे घोरे वधमर्द्धेक्षिपीकृतः। युद्धमुपरमतेत्र। सहालंतिपुनर्धनं। वांधवानामपि
तथा। [illegible] नेदकाले समुत्थिते। वध्यते येऽतरप्रेष्याः स्वजनायदिवेतरः। कालस्त्वेहि विना त्राय मया
पुष्टा विजानता। वसुदेवकुलस्यास्य यद्वि राधयशो नृत्रां। अमषी वैरशीलश्च सदापापमतिः शठः। छ्यानय
दुःकुलं मद्दशा चनीयं त्वयाकृतं। वसुदेव त्वया वृद्धोयन्ममत्वं पुरस्कृतं। श्वेतेन शिरसा वृद्धा नैव वर्षशतैन
वेतः। यस्य नुद्धिः परिणता सवैवृद्धतरो नृणां। त्वं तु कर्कशशीलश्च बुध्या वनवकुश्रुतः। केवलं वयसा वृद्धो
यथा त्रारदितापदः। किं च त्वं साधुजानीषे वसुदेव त्वया मतो। हते कंसे मम सुतो। मथुरां पालयिष्यति। छिन्न।

BHAU DA…

शास्त्रवेद्यथा वदहं मिथ्या घोरं विचारितं । जिह्मो विपुर्न्नसो घस्मियो हि तिष्ठेन्ममाग्रतः । प्रहर्तुकामो विश्वस्य स्येयस्त्वं युष्टेन
चेतसा । तेनैव प्रतिकरिष्येऽहं पुत्रयोः सवपत्रपता । न मेऽस्ति हत्वधः किंचकश्चिद्दि जस्त्रीवध एव च । अतस्सर्वाः करिष्यच वि
शेषण त्ववांधवोऽहं हि तेजा नसंदृष्टा मम पित्रा विवर्ज्जितः । पितृपक्षसम्मेन न ज्ञायहनो परमो गुरुः । कुले महति वि
ख्याते प्रार्थिते चक्रवर्तिता । गुर्वर्थं स्तेजितः सद्भिर्येडु निहदर्म्मवृद्धिनिः । किं करिष्याम हे सर्वे सक्कं वक्रकल्पतां गतः । यह
नां ह्यथ मुख्यस्य यस्य तेहं इमीदृशो । महद्धा वाजया वा वा वसुदेवस्य दुर्म्मयेः । सक्रथा स्पंति पुरुषायह्नामवधू
ल्लिताः । त्वयाहि मे वधोपायं तर्कयानेन वै मृधा । अविस्वासस्य अतं कर्म्म रिवाव्यायादवा लताः । अत्रास्य वैर मुत्प
न्नं मम मह्लस्य चोन्मयोः । शांतिमकत्तरशांति गते यास्यंति यादवाः । गच्छदानेन पते क्षिप्रं ता विहान जित्रं वजान्न
नं गोपं च गोपांश्च करदान्मम शासनात् । व्याचक्ष्व नंद गोपाय करमादाय वार्षिकं । शीघ्रमागच्छ नगरं गोपैः स
ह्ये समन्वितः । अल्लसंकर्षणो चैव वसुदेवसुतावुभौ । द्रष्टुमिच्छति वै कंसः सभृत्यः सपुरोहितः । एतावुद्विदारं १५०
गकालनिर्म्माण । याधिनौ । हृष्ट पति लता चैव शृणा मिध्मा मयाऽवश्यं वालो तावसरोपमौ । पितृ घस्मुः सुतो
मुख्यो वनवासौ वने चरो । वक्रव्यं च व्रजे तस्मिन्न समीपव्रजवासिनां । राजा धनुर्म्महं नाम कारयिष्यति १ सुखी

\+ प्रोघर्मो । अस्माकमपि मन्त्रो दुले सज्जो वृधकृतो लखो । ताभ्यां स
हामिया स्येत तो कृकुराला कुम्भौ । इहमोचर

सन्निहत्ये व्रजा तत्र निवसंतु यथासुखं । यन्मस्यामं त्रे तस्यार्थे यथास्या त्सर्व्वमव्ययं । पयसः सर्पिषश्चैव दध्नो द-
ध्नुस्तरस्य च । यथाकामप्रदानाय नोध्याधिश्रयणाय च । अक्रूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावानय ममाज्ञया । संकर्षणं वा
ल्लं च द्रष्टुं कोतूहलं हि मे । तयोरागमने प्रीतिः परा मम भविता न वै । द्रष्टा त्ततो महावीर्यो तद्विधस्या मिप-
हितं । स्यान्नामवाच्यं अचैवममतो परिनाषितं । नागच्छतो यथा कालं नियात्या वपितो मया । सांत्व मेव तु म-
ले पुरुष्धनेप्रथमानया । मधुरेण वतोमंदो स्वयमेवानया श्रुवे । अक्रूर क्रूरमे प्रीतिमेतां परम दुर्ल्लभां । यवि
दितानोपजस्तोऽसि वसुदेवेनसुव्रत । तथा कर्तव्यमेतद्धि यथा तावागमिष्यतः । एवमाकृत्य मानस्तु व
सुदेवोपमः । सागराकारमात्मानं निःप्रकंपमधारयत् । वाक्शल्यैस्छद्यमानस्तु कंसेनादीर्घदर्शिना ।
क्षमां मनसि संधाय नोत्तरं प्रत्यनापतये ऽतं दृदश्रुस्तत्र क्षिप्यमाणमनेकधा । धिग्धिगित्यसकृतेवैश्य
नैरूचुरवाङ्मुखाः । अक्रूरस्तु महातेजा ज्ञानदिव्येन चक्षुषा । जलं दृष्ट्वा दृष्टित्रस्तेः प्रविष्टाः प्रीतिमान् अभ्यत्
तस्मिन्नेव तु मुहूर्त्ते तु मथुरायाः स निर्ययौ । प्रीतिमान् पुंडरीकाक्षं द्रष्टुं दानपतिः स्वयं ॥ ॥ इति श्रीह
रिवंशे अक्रूरप्रस्थापनं नाम ॥ वैशंपायन उवाच ॥ क्षिप्रं यदुवृषं दृष्ट्वा सर्वे ते यदुपुंगवाः । निष्पीड्य श्रवणो ह

स्तेर्म्मे निरतं गतायुषं । अंधकस्तु हि मनाद्देर्य्योदाविः कृतं वचः ।। वाचा वदनां श्रेष्ठः समाजे कंसमोऽब्रवीत् ।। अ-
श्लाघ्या वदता पुत्र तवायं वाक्यविभ्रमः ।। अयुक्तो गर्हितः सद्भिर्बंधवेषु विरोधतः ।। अयादवो यदि न वान्श्रृणु
तावद्यदुच्यते । न हि वीर्याद वावीरवला कुर्वंति यादवाः ।। अश्लाघ्या हल्लयाः पुत्र येषां त्वमनुत्रासिता ।। इक्ष्वा-
कुवंशजो राजा विनिहत्य स्ववंशजं कृत्वा भोजो वा यादवा वासिकं सो वासि यथा तथा ।। सहजं ते शिरस्त्रात
जटी मुंडोऽपि वा नवा उग्रसेन स्त्वयं शो ऽयो ऽस्माकं कुलपांशनः ।। कुर्द्धानीये नये न त्वमीदृशो जनिता:
स्कृतः । न चात्मनो गुणं स्नात प्रवदंति मनीषिणः ।। परेणोक्ता गुणा गोणप्येयोति सर्वार्थसम्मिताः ।। पृथिव्यां
यदुवंशोऽयं निंदितीयो महीक्षितां । वलः कुलांतकृन्मूढो योषां त्वमनुत्रासिता ।। एतैरसाधुनिर्घोषैस्त्व-
यासाधितिनाषितः । न चाप्यवसितं कार्य्यमात्मा च विलतः कृतः । गुरावनिवलिप्तस्य मान्यस्य महता म-
पि । क्षेपणं कः श्रेनमन्या हि जस्त्ववध्यं कृतं मान्याश्च वनिगम्याश्च वृद्धाः स्नात यथा भयः ।। क्रोधो हितं पापद १५२
हेतु लोकानां तु गतानपि । बुधन तात दांतेन नित्यमन्कछितात्मना । धर्म्मस्य गतिरन्वेष्या मकृप्यस्य
गतिरक्षिव । केवलं चेते दर्प्पाण वृद्धानभिसमानिह । वाचा तु दासि मर्म्मघ्ना अमंत्रोक्ता यथा द्विजः । व

सुदेवं च पुत्रार्थे यदि मे परिगर्हसे । तत्र मिथ्याप्रलापं ते निंदामि कृपणं वचः । दारुणोऽपि पिता पुत्रै नैव दारु-
णतां व्रजेत् । पुत्रार्थे ह्यापदः कष्टाः पितरं प्राप्नुवंति ह । छादितो वसुदेवेन यदि पुत्रः शिशुस्तदा । मन्यसे
यद्यकर्त्तव्यं तत्त्वं ह्यपितरं स्वकं । गर्हितो वसुदेवं च यदुवंशं च निंदिता । त्वया यादवपुत्राणां वैरजं विषमा-
र्जितं । अकर्त्तव्यं यदि कृतं वसुदेवेन पुत्रजं । किमर्थं उग्रसेनेन मिथ्या सुस्त्वं न विनाशितः । पुन्नाम्नो नरकात्
त्रायते यथा त्राता पितॄन्सदा । तस्मात्कुर्वंति पुत्रेति पुत्रं धर्म्मविदो जनाः । जात्या हि यादवः कृष्णः स च संकर्षणो-
युवा । त्वं चासि विधितस्त्वान्यां जातवैराणि चेतसा । गृहीतानीदसर्वे पापाय हूना ह्यानि वा वसुदेव त्वया च
मेवा सुदेव वक्ता पिता । सद्भिश्च न वतो हि पापा वसुदेव विगर्हणा च । गमंति चे मानि नयंनि मित्तान्यशुभा-
नि मे । सर्प्पाणां दर्शनं तीव्रं स्वप्ना नाना निशा क्षये । पृथिव्या वैधव्यशंसंति कार्य्यरनुमिमीमहे । एष घोरो
ग्रहः स्वाति मुल्लिपन्वे गगनस्थितिः । वक्रमंगारकश्चक्रे चित्रायां घोरदर्शनः । बुधन पश्चिमा संध्या व्यासा
घोरा णतेजसा । वैश्वानर पथं मुक्त्वेद्युति चारं च चारह । केतुनाधूमकेनाक्रांत स्तत्राणि त्रयादश्चारनरणपदी
न्निनिन्नानि अनुयांति निशाकरं प्राक्संध्या परिघग्रस्ता तिर्य्यग्वाधति नास्करं । शिवात्तमशानान्निःकृ

म्यनिस्वानोङ्गारवर्षिणी। उन्नेसंध्ये पुरी घोरा पर्य्येति बहुवासती। उल्कानिर्घातनादेन पतन्ती धरणीतले
चलत्यर्घ्यानि मही गिरीणां शिखराणि च। प्रतिलोमं व्रजंत्येते व्याहरन्तो मृगा द्विजाः। उग्रसः स्वनोऽनुनाद्य
यो दिवा नक्तमजायत। धूमोत्स्यानैर्हि शोआसाः शुष्का ग्रानि समाहताः। प्रश्नवेति घना रक्तं सात्रा निस्व
नथिलाघः। चलिता देवताः स्थाना त्यजंति विहगा नगात्। या निराज विनाशाय दैवज्ञाः कथयंति हि। ता
निसर्व्वा पश्यामो निमित्तान्यशुभानि वै। त्वं चापि स्वजनद्वेषी राजधर्म्मपराङ्मुखः। अनिमित्ता गतिक्रोधः
सन्निरुद्धा नयोधसि यत्वं देवोपमं दृष्टं वसुदेवं वसुप्रभं। मोहाक्षिपसिड्वृद्धं कृतस्मश्रोतिरात्मनः। त्व
द्भुतायाद्दितस्नेहस्यजामाधर्यवेवयं। अहितं स्वस्य वंशस्य न वाक्यमुपास्महे। स हि दानपतिर्दन्यायाद
द्दोतिवनेगतं पुंडरीकविशालाक्षं उल्लसन्किष्टरूपिणं। छिन्नमूलापथ्यं वंशो यद्धना बध्यते उतः। उल्को
ज्ञानी। प्रमानाप्यसमंधानं करिष्यति। ह्यातमेव तवानेन वसुदेवेन धीमता। कालः संप्रत्यविज्ञानो वृद्धि १५२
वं यथ्यदि ज्ञासि। मयं भ्राचतकंस वसुदेवः सहायवान्। गच्छ उग्रसेनस्य निलयं प्रेतस्येव नराधिपः॥ ॥इ
तिश्री। खिलेषु हरिवंशे अंधकवाक्यं नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ अंधकस्य वचः श्रुत्वा कंसः संरक्तलोचनः

न किंचिदब्रवीत्क्रोधाद्विवशः स्वं निवेशनं। ते च सर्वे यथा वेश्म यादवाः श्लथविस्मराः। जग्मुर्धिगत संकल्पाः के
सवे ऊतत्रांसिनः। अक्रूरोऽपि यथातमाः उल्लदर्शनलालसः। जगाम रथमुख्येन मनसस्कल्पगामिना। त
स्यापि निमित्तानि शुभान्यंगगतानि च। पिटत्रल्येन संशंति वाधवेनसमागमे। प्रागेव चनरेंद्रेण माथु
राणां यसनिना। केशिनः प्रेषिता हृता क्ष्मया पंडकारणात्। स तु दूतवचः श्रुत्वा केशी क्लेशकरान्नृणां। वृं
दावनगतो गोपान्वाधते सद्धरासदः। मानुषं मांसमश्नानः क्रुद्धो दुष्टपराक्रमः। क्रुद्धो नो वाजिदैत्यो सावं
करोत्कदनं महत्। निघ्नन्वै गावसगोपालोगवां पिशितनाजनः। तद्धामः कामचारी वसकेशी निरवग्रहः
तद्दराण्यंत्रमत्रा नानं नृणां मस्थिनिराहृतं। यत्रास्ते स हि दुष्टात्मा केशी तुरगदानवः। खुरोद्धोरयते भूमिं
वेगेनारुजतद्रुमान्। हेषितोः स्पर्द्धता वायुं स्लुतैर्लंघयतनमः। अतिप्रबद्धो मत्तश्च दुष्टास्यो वनगोचरः। अ
कंपितसङ्गोराड्ऽः कंसस्य चरितानुगः। इरिणं तद्वनं सर्वं तेनासीत्पापकर्मणा। उत्तंतुरगदैत्येन सर्वा नृगो
पान्निघांसता। तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तद्वनं महत्। न नृभिर्गोधनैश्चापि सेव्यते वनवृत्तिभिः। निःसंपातः
उतः पंथास्तेन तद्धि प्रयाश्रयात्। मदावलतवद्दलेन तुमासान्पश्चनानत्रां। नत्राद्दानुगतः क्रुद्धः सकदाचिद्दिना

गमे।ज गामघोषसंकाशं चोदितः कालधर्मणा। तं दृष्ट्वा द्रुद्रुवुर्गोपाः स्त्रियश्च शिशुभिः सह। क्रंदमाना जगन्ना-
थं कृष्णं नाथमुपाश्रिताः। तासां तु रुदितत्रासेन गोपानां क्रंदितेन च। दत्त्वाऽभयं तु कृष्णो वै केशिनं सोऽभिदु-
द्रुवे। केशी चाप्युद्यतग्रीवः प्रकाशदशनेक्षणः। हेषमाणो जवोदग्रो गोविंदाभिमुखो ययौ। तमापतंतं संप्रेक्ष्य
केशिनं हयदानवं। प्रत्युज्जगाम गोविंदस्तोयदः शशिनं यथा। केशिनस्तु तमभ्यासे दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितं। मनुष्य-
बुद्धयो गोपाः कृष्णमूचुर्हितैषिणः। कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हयाधमः। उपसर्प्यो नवान्बालः पापश्चैष
दुरासदः। एष कंसस्य सहजः प्राणस्तात बहिश्चरः। उत्तमश्च हयेंद्राणां दानवोऽप्रतिमः क्वचित्त्रासनः सर्व-
सत्त्वानां तुरगाणां महाबलः। अवध्यः सर्वभूतानां प्रथमः पापकर्मिणां। गोपानां तद्वचः श्रुत्वा वदतां मधु-
सूदनः। केशिना सह युद्धाय मतिं चक्रेऽरिसूदनः। ततः सव्यं दक्षिणं च मंडलं स परिभ्रमन्। पद्भ्यामुभाभ्यां स
हयः क्रोधेन कृततनुर्मानः। मुखलंबसटे चास्य स्कंधदेशे घनाहते। वल्गयोऽन्तरं गानाः शुशुभुः क्रोधजं ज-
लं। सफेनं वक्त्रजं चैव ववर्ष रजसावृतं। हिमकाले यथा व्योम्नि नीहारमिव चंद्रमाः। गोविंदमरविंदाक्षं १५२
हेषितोद्गारशीकरैः। सफेनैर्वक्त्रनिष्प्रातस्तथा मामसनारता खुरोद्धूतावसिक्तेन मधुकरोदपांसुना। रजसा स्व

यः कृष्णं चकार रुणमहर्जं। प्लुतवल्गितपादस्तु तकृन्माणो धरां खुरैः। दंतान्निर्दंशमानस्तु केशी कृष्णमुपाद्र-
वत्। स संप्राप्तस्तु कृष्णेन केसी तुरगसत्तमः। हर्षीभ्यां चरणाभ्यां वै कृष्णं वक्षस्यताडयत्। पुनः पुनश्च स बली प्रा-
हिणोत्पार्श्वतः खुरान्। कृष्णस्य दानवो घोराः प्रहरन्नमितौजसः। वक्त्रेण चास्य घोरेणातीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै। अद-
शद्बाहुशिखरं कृष्णस्य रुषितो हयः। प्रलंबकेसरसटः कृष्णेन सह संगतः। रराज केशी मेघेन संयुक्तोऽभ्रद्रुमांशुमा-
न्। उरस्थश्चास्य सहसा दंतैर्मिये प्रबलवान्हयः। वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः। तस्योत्क्षिप्य बलवान्कृ-
ष्णोऽप्यमितविक्रमः। बाहुमाभोगिनं कृत्वा मुखे कृष्णः समादधत्। स तं बाहुमशक्तो वै खादितुं भेत्तुमेव च।
दशनैर्मूलनिर्मुक्ताः सफेनं रुधिरं वमन्। विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां कटाभ्यां विदलीकृतः। अक्षिणी विवृते च-
के निःसृते मुक्तबंधने। निरस्तहनुरा विष्टः शोणिताक्तविलोचनः। उत्कर्णो नष्टचेष्टस्तु स केशी बहु चेष्टत
उत्पतन्नसकृत्पादैः शकृन्मूत्रं समुत्सृजन्। स्विन्नार्द्ररोमा श्रांतश्च निर्यत्नचरणोऽभवत्। केशिवक्त्रविल-
ग्नस्तु कृष्णबाहुरशोभत। व्याकोशइव घर्मांते चंद्रार्धकिरणैर्घनः। केशी च कृष्णसंयुक्तः श्रांतगात्रो व्यरा-
जत। प्रभाताववनतश्चंद्रः श्रांतो मरुभिवाश्रितः। तस्य कृष्णभुजोद्धूताः केशिनो दशना मुखात्। पेतुः शारदनि-

ष्ठायाः॥ शिता न्नाऽव्ययवाड्वसङ्के केशीनत्रांशांतः हस्तेनाक्लिष्टकर्मणा॥ स्वनशंस्वयतं हृच्चावपाविलोऽव
लवदृदा॥ स पाटितो कृष्णेना ऽहस्तेन विहृताननः॥ केशीनदन्महानादं दानवो व्यथितस्तदा॥ विघूर्णमा
नाः स्रस्तो गात्रो मुखाद्रुधिरमुद्वमन्॥ तूर्णं व्यंगीकृतवपुर्निहंता इव वाचलः॥ व्यादितास्यो महारौद्रः सोऽसु
रः कृष्णबाहुना॥ निपपात यथा कृत्तो नागो द्विविदलीकृतः॥ बाहुना कृष्णदेहस्य केशिनो रूपमाबभौ॥ प
शो रिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना॥ द्विपादे पृष्ठपुच्छार्धे श्रवणैकाक्षिनासिके॥ केशिनस्ते द्विधाभूते
ते द्वे चार्धे रेजतुः क्षितौ॥ केशिदन्तक्षतश्चापि कृष्णस्य शुशुभे भुजः॥ वृद्धस्सालद्रुवारण्ये गजेन्द्रदशनांकि
तः॥ तं हत्वा केशिनं युद्धे कल्पयित्वाच मार्गगं॥ कृष्णः पद्मपलाशाक्षो हसंस्तत्रैव तस्थिवान्॥ ततो हतं केशि
नं दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियस्तथा॥ वनं च र्वमुदिता सर्वे हतविघ्ना हतक्लमाः॥ दामोदरं च श्रीमन्तं यत्स्थानं यथा
वयः॥ अभ्यनंदन्यथावाक्यैः पूजयंतः पुनः पुनः॥ अहो तात त्वया कृतं कर्म हतोऽयं लोककंटकः॥ दैत्यः क्षितिचर
स्सन्हय रूपं समास्थितः॥ कृतं हृदावने क्षेमं सेव्यं नृमृगपक्षिणां॥ हत्वा पापमिमं तात केशिनं हयदानव
हता नो वहवो पाः गावो वत्साश्च वत्सलाः॥ नैके वान्ये जनपदा हतास्तेन दुरात्मना॥ एषमं वर्तकं कर्तुमुद्य

तः किल पापस्सन्नृलोकं निर्नरं त्वचाकर्तुकामो यथा सुखं॥ नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो दिविजो विभुः॥ अ
पि देवसमूहेषु किं पुनः पृथिवीतले॥ अथाहान्तर्हितो विप्रो नारदः खगमो मुनिः॥ प्रीतोऽस्मि विष्णो देवेति
स्कृत्येति चाब्रवीत्॥ यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केशिजिघांसया॥ त्वय्येव केवलं युक्तं त्रिदिवे त्र्यंबकस्य वा॥ अहं
युद्धोत्सुकस्तात नरपित नान्तरात्मना॥ इदं नरहयं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः॥ पूतनानिधनादीनि कर्माणि त
व दृष्टवान्॥ अहं त्वनेन गोविन्द कर्मणा परितोषितः॥ हयादस्मान्महेन्द्रोऽपि बिभेति बलसूदनः॥ कुर्वाणस्य
वपुर्घोरं केशिना दुष्टचेतसा॥ यत्त्वया पतितं देहं भुजेनायतपर्वणा॥ एषोऽस्य मृत्युरन्याय विहिता विश्वयोनि
ना॥ यस्मात्त्वया हतः केशी तस्मान्मच्छासनं शृणु॥ केशवो नाम नाम्ना त्वं ख्यातो लोके भविष्यसि स्वस्त्यस्तु
ननतालाने साधुयास्यहमाशुगः॥ कृत्यशेषं च यत्कार्यं शक्रस्त्वमपि माचिरं॥ यविकार्योत्तरगतनराङ्
पदिवौकसः॥ विडंवयंता क्रीडंति लीलां च हरिहलाश्रितं॥ अभ्यासो वर्तितेकालो नास्तस्याद्धवोद्धवः द
सप्तासानि युद्धानि राज्ञां त्रिदिवगामिनां॥ पंथानः शोधिताभाग्नि विमानारोहिणोऽध्वगाः॥ अवकाशो
विनश्यंतः शक्रलोके महीक्षितां॥ उग्रसेनसुते शांते पदस्थे च यिके स्वावात्र जितस्तम्भदयुद्धं न विष्णतिम

हीक्षितं। त्वां चाप्रतिमकर्म्माणं संश्रयिष्यंति पांडवाः॥ नेदकाले नरेंद्राणां पश्चिमाहेन विष्णसि। त्वयि म
राजा सन्निष्ठ हि राजश्रियमनुत्तमां। भुनक्त्यष्टतिराजा न त्वत्प्रसादान्न संशयः॥ एष मे कल्पसंदेशाः श्रुति
निः ख्यातमेष्यति देवतानां दिविष्ठानां जगतश्च जगत्पते। दृष्टं मे नवतः कर्म्म हृष्टश्चास्मि मया प्रभो। किम
न्यत् शमेष्यामि साधिनेसाधकस्यास्यहं। एवमुक्त्वा ततस्तदा नारदः स्वं जगामह। नारदस्य वचः श्रुत्वा देवसं
गीतियोगिनः। गोपाः कृष्णं समासाद्य विविशुर्व्रजमेव हि॥ ॥ इति खिलपुहरिवंशे केशिवधः॥ वृषंपाय
नउवाच॥ अथाद्यं। कृतितदा मंदरस्थो दिवाकरः। संध्यारक्ततले व्योम्नि शशांके पांडुमंडले। नीडस्थेषु
विहंगेषु सज्जप्राप्तेः कृताग्निषु। ईषत्तमःसंवृत्ता सुदिक्ष्वंसर्वासु सुप्तघोषाः। घोषवासिषु सुप्तेषु वासंतीषु निशि
वासु चानक्तं चरेषु हृष्टेषु पिशिताशिषकांक्षिषु। प्रक्रमे गोपाकृत्यामोद प्रदोषे ऽभ्यासतत्परा। संध्यामयी मि
वगुहां प्रविष्टे च दिवाकरे। अधिश्रवणवेलायां प्राप्तायां गृहमेधिनां। वन्यैर्दीपानसेम्मेत्रैर्हूयमाने कृतास
नेउपावृत्तासु वेगोपु दुह्यमानासु वब्रजे। असहृष्याहरं तीषु वद्धवत्सासु धेनुषु। प्रकीर्णदामनीकेषु गोस्थ
वाह्वयत्सु च। उपावृत्तासु वेगोपु सुनिनादेषु गोपेषु कल्यमानेन च गोधने। कारीषपुष्पाक्रम्यमानेषु संघशः १५५

काष्ठनाराननतस्कंधे गोपैरभ्यागतैस्तथा। किंचित्स्फुरदिनेसोमे मंदरस्थो विराजति। ईषद्विगाह्यमानायां
रजन्यां दिवसे गते। प्राप्ते दिने चोपरमे प्रवृत्ते क्षणदामुखे। भास्करे तेजसि गते सौम्ये तेजस्युपस्थिते। अ
ग्निहोत्राकुले काले साम्ये तेजस्युपस्थिते। अग्नीषोमात्मके संध्यावर्त्तमाने जगन्मये। पश्चिमेनाग्निदी
प्तेन स्पृष्टोत्पलवर्णसमा। दग्धाईसदृसे व्योम्नि किंचित्तारगणाकुले। वयोनिघोसमुत्पिणं वंधुभिश्च
समागमे। शंस्यद्भिः स्पंदनेनाम्बु प्राप्ता वदान्पति व्रजं। प्रविशन्नेव पप्रच्छ संनिध्यंके शवस्य सः। रोहि
णेयस्य चाक्रूरो नंदगोपस्य वा सकृत्। स नंदगोपस्य गृहं वा सायवसुदेवप्रभः। अवतीर्य ततो यानात्
त्पवित्रो महावलः। हर्षपूर्णेन वक्त्रेण साश्रुनेत्रेण चैव ह। प्रविशन्नेव चद्वारि ददर्शादोहनं गवां।
वत्समध्ये स्थितं कृष्णं सवत्समिव गोवृषं। स तु हर्षपरीतेन वचसा गद्गदेन वै। एहि केशव नाथेति व्या
जहार स धर्मवित्। उत्तानशायनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्रियान्वितं। अवमक्रियावनं कृष्णमक्रूरः प्रशसं सह
अयं हि स पुंडरीकाक्षः सिंहशार्दूलविक्रमः। संरम्भजलमेघानां पर्वतः प्रवरो लतिः। मृधेघ्य पर्णी
येन मग्नीव…नवत्समा। हिषन्निधनदक्षो…न्मानुजान्यां साधुर्नवितः। मूर्द्धि मान्स्य हरस्यात्मा जगतो

अस्पनाजनं। गोपवेषधरो विष्णुरुदयाय्यतन्नरूढः। किरीटलांछनेनापि शिरसा छत्रवर्चसा। कुंडलेनाच
मयागपाभ्यां श्रवणाभ्यां विराजतः। हारार्हेण चपीनेन सुविस्तीर्णेन वक्षसा। दीर्घाभ्यां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां
दृढाभ्यामुपशोभितः। श्रीत्रासमहस्रोपचार्णैयेणवपुषा मन्मथार्थिना। पीतवाससा नीलवसनेनासौऽयं वि
ष्णुः सनातनः। धरण्याश्रयमन्ताभ्यां चरणाभ्यामरिंदमः। त्रैलोक्याक्रांतिनूताभ्यां भुविपद्मां व्यवस्थितः
सुचिराय करस्थस्य चक्रांकितइवेक्ष्यते। द्वितीयनद्यतश्चापि गदासंयोगमिच्छति। अवतीर्णो नवायं
द पृथमं पदमात्मनः। शोध्यतेऽद्यकविश्रेष्ठ त्रिदशानां धुरंधरः। अयं नविणदृष्टेव नविष्णुकृत्रालेन्द्र
रः। गोपालो यादवंवंशं क्षीणं विस्तारयिष्यति। तयसाजादेवाश्चास्यप्रतमाऽथसहस्रशः। वंशमाम
रमयिष्यंति घोषाघाइव महार्णवं। अस्यैव शासने सर्वं जगत्स्थास्यति शाश्वतं। निहतामित्रसामंतं स्फी
तं लतयुगयथा। अयमाच्छायवसुधां स्थापयिष्यति जगद्दशे। राज्ञां नविष्पतिलु परिनचराजानविष्पतिः
रत्नंत्रिनिःक्रमैर्जित्वा यथानेनपकाऽरुतः। पुरापुरंदरो राजा देवतानां त्रिविष्टपे। तथैव वसुधांयि १५६
वाजितसर्वां त्रिनिःक्रमः। स्थापयिष्यति राजानमुग्रसेनं नसंशयः। प्रच्छन्नैवेदपोऽयंपश्चश्चवक्रु

निःक्रांतः ब्राह्मणोर्ब्रह्मवादस्थ पुराणोऽयं हि गीयते। स्पृहणीयो हि लोकस्य नविष्यति चकेशवः। तथास्
य स्थिता बुद्धिर्मानुष्यमुपजीवितुं। अहं तस्याद्य वसतिं श्लाघयिष्ये यथाविधि। विष्णुं चांमनसा चैव एज्ञयि
ष्यामि मंत्रवत्। यत्र जातिपरिज्ञानप्राकृतो वाश्चवैनृपु। अमानुषं च चिन्नि वैनं येचान्य दिव्यचक्षुषः। साहं
श्लछनवरात्रौ मंमं अविदितात्मना। महाने न गमिष्यामि सत्वज्ञायदिमांस्पते। एवं बहुविधं श्लक्ष्णं दृष्ट्वाह
त्वर्थकारणं। विवेशानंदगोपस्य लछनसहसंमदं॥ ॥इतिश्रीहरिवंशे अक्रूरागमनंनाम॥ वैशंपाय
नउवाच॥ सनंदगोपस्य गृहं प्रविष्टः सहकेशवः। गोपवृद्धान्समानीय प्रोवाचामितदक्षिणः। ल्लक्ष्णं च
वाब्रवीत्प्रीत्या रोहिणेयेन संगतिः। स्वः पुरीं मथुरां तात गमिष्यामः क्षरवायवेः। यास्यंति च प्रजाः सर्वाः
गोपालाः सपरिग्रहाः। कंसाज्ञया समकचितं करमादाय वार्षिकं। समृद्धस्य कंसस्य नविष्पति धनुर्मह ः
ते द्रष्टाथ सह सृष्टं च स्वजनैश्च समेष्यथ। पितरं वसुदेवं च सततं दुःखभाजनं। दीनापुत्रवधक्लांतं यु
क्वामथ समध्यथ। सततं पीड्यमानं च कंसेनाशुभबुद्धिना। दृशां तेशांनेनीवृद्धं दुःखैश्शिथिलतां गतं।
कंसस्य नद्य मंत्रस्यं नवङ्गांच विनाशनं। दह्यमानं दिवारात्रौ सोत्कंठेनांतरात्मना। तां च दृष्ट्वासि गावि

दे पुत्रैरस्तु इति स्मैनी देवकी देवसंकाशा। सीदंती विहृतस्वनं। पुत्रशोकेन शुष्यंती त्वद्दर्शनपरायणा। वियोग
शोकसंतप्ता विवत्सामिव सौरभी। उपप्लुतेक्षणा दीना नित्यं मलिनवाससा। त्वन्नेनुवदनं यस्य शशांकस्य
प्रभामिव। त्वद्दर्शनपरा नित्यं तवागमनकांक्षिणी। त्वत्कृते न शोकेन सीदंती वै तपस्विनी। चत्थलापत्र
गलां त्वया बाल्येऽवियोजिता। अरूपज्ञांतच विनो वकस्यास्पंडु वर्द्धेमाः। यदि त्वां जनयित्वा सा देवकी सा
त्र तप्यते। अपत्यार्थी त्रुक स्वस्या वराघेवानपत्यता। एकः शोको हि नारीणां मपुत्राणां विधीयते। सपु
त्रा च फलं पुत्र धिक्त्वजाते न तप्यते। वंत्र त्राकस मः पुत्रा यस्यास्त्वं सदृशो गुणैः। परेषामप्यमयदो न सोऽशो
चितुमर्हति। हृद्धौ न वाद्य पितरौ परभृत्य त्वमागतौ। न स्पृत वत्कृते नित्यं कंशनाश्रुनवुद्धिना। यदि ते देवकी मा
न्याः पृथिवी वात्मधारिणी। तां शोकसलिले मग्नां मुत्तारयितुमर्हसि। तं च विद्धं प्रियस्कृतं वसुदेवं सुखावितं
पुत्रयोगेन संयोज्य प्लत्तधर्म्ममवाप्स्यसि। यथा नागः सुदुर्हृत्तो दमितो यमुनाह्रदे। विमूलस्फूलतः शेला
यथा वेन्नूधरस्त्वरा। दर्प्पी स्मिकस्क वलवान्। अरिष्टो विनिपातितः। परप्राणहरः केशी दुष्टात्मा च हया १५७
हतः। एते न वै प्रयत्नेन वृद्धावुधत्पडुःखितौ। यथा धर्म्ममवाप्नोषि तत्त्वकपरिचिंत्यतां। निर्नेस्यमानो

ऊर्वंतः २

यैर्हृष्टः पिता ते कंससंसदि। तेस सर्वे वकुरण्णा निनेत्रैर्दुःखान्वितास्तत्रां। गर्भे निष्कांत नादी। निकुः खा निसुव
हृनिसा। माता ते देवकी कृष्ण कंसस्य सदृते वशा। मातापित्रोः पित्रस्मांसर्वेणाजातेन तनयेन वै। ऋणं वै
प्रतिकर्त्तव्यं यथायोगमकदाहृतं। एवं ते कृष्ण मातापित्रोरनुग्रहं। परित्यजेतां तो शोकं स्याद्धर्मस्व वा
न घा। कृष्णस्क विदितार्थी वै तमाहा मितदक्षिणः। बाढमित्येव तेजस्वी न च चुक्रोध केशवः। तेन गोपाः
समागम्य नंदगोपपुरासराः। अक्रूरवचनं श्रुत्वा वलुः कंसस्य शासनात्। गमनाय च ते सद्यो वन्यव
थेजवासिनः। सज्जे चोपायनं कृत्वा गोपवृद्धाः प्रतिष्ठिरा। कर चानडुहः सर्पिर्मेदिषश्रेष्ठोपनायकस्य २०
मारंयगो र्थार्हरूपमुपनीयप्योह्वतं। तंसज्जायित्वा कंसस्य कर चोपायनानिच। ते सर्वे गोपपतयो गमनायोग
तष्ठिरा। अक्रूरस्य कथा निस्क सह कृष्णेन जातयः। रोहिणेय हृतीयस्य सा निशा व्यत्यवर्त्तत। ततश्च
माते विमले पश्चिमाहार संकुले। नभःकोरत्रिमजाले कृष्णोदाक्षयसंहृतौ नन स्यरुणाविस्तीर्णपथ्य
सस्यातिपांगणे। प्रत्यूषपवनासारैः कोदितधराणी तले। शीणाकारासुताँसु निष्प्रतिना सुचा नैश
नत्वदृध्यरूपमुदगत्य छदिवाकरं। शीतांशुः शांतकिरणो निःप्रभः समपद्यत। एकानाशयते रूप कैर्म्मा वा का१

रामु२

ईयते वपुः ॥ गोभिः समवकीर्णेषु व्रजनिर्माणभूमिषु ॥ मंथानावर्त्तघोषेषु गर्गरे पुनरंभसु वा ॥ दामनिर्य्याम्यमा
नेषु वत्सेषु तरुणेषु च ॥ गोपराहर्यमाणास्कंधोपरथ्या सुसंघेतः ॥ तत्रैव गुरुकं नाडं शकटारोपितं वरं ॥ च
रिताः दृष्टतः सर्व्वा जग्मुः स्यंदनवाहनाः ॥ ततोऽथ रोहिणीपुत्रस्सचैवामितदक्षिणः ॥ त्रयो रथगता जग्मुः
स्त्रिलोकपतयो यथा ॥ अथाहदत्त्मुमक्रूरो यमुनातीरमाश्रितः ॥ स्यंदनं तात रक्षस्व यत्नं चक्रुरुवाजिषु
इयं स्यामवयसं दृष्ट्वा हयमेोऽरथे तथा ॥ प्रगाढं यत्नमास्थाय दूरणं तात पतीक्ष्य मां ॥ यमुनायां हूये चास्मि
स्नाष्यामि भुजगेश्वरं दिव्यं भागवते र्मंत्रैः सर्व्वलोकप्रकाशितं ॥ गुह्यं भागवतं सर्व्वं देवं सर्व्वलोकस्य ना
वनं ॥ श्रीमत्स्वस्तिकमूर्द्धानं प्रणयिष्यामि भोगिनं ॥ सहस्रशिरसं देवमनंतं नीलवाससं ॥ धर्म्मदेवस्य
तस्याद्य यदि पंपनविष्यति ॥ सर्वं तदमृतप्रख्यमाशिष्याममरो यथा ॥ स्वस्तिकायं ततं दृष्ट्वा हि जिह्वं
श्रीविभूषितं ॥ समाज्ञप्तश्च सर्प्पाणां श्रांत्यर्थे वैनविष्यति ॥ आस्तां मांसमुदीसंतो भवंतो सहिताबुभो १५८
निहत्तो म्कउजगेंद्रस्य यावदस्मि कृतोद्यमात ॥ तमाह ॥ दृष्टैः संहृष्टो गच्छ धर्म्मिष्ठ माचिरं ॥ आवां खल्वु
नेत्राकांस्त्वत्स्वगादीनावुपामित्रो ॥ सद्ग्रूदेय मुनायास्कमम ज्ञामितदक्षिणः ॥ रसातले सदृष्टेनाः

गलोकमिमं यथा ॥ तस्य मध्ये सहस्रास्यं हेमतालोच्छ्रितध्वजं ॥ लांगलद्यग्रहस्ताग्रं मुशलोपाश्रितोदरं ॥ असि
तांवरसंवीतं पांडुरं पांडुराननं ॥ कुंडलैकधरं मत्तं सुप्तमंबुरुहेक्षणं ॥ भोगोत्कर्षासने शुभ्रे स्वे तदेहे नक
ल्पिते ॥ स्वासीनं स्वस्तिकाभ्यां च वराहीभ्यां महीधरं ॥ किंचित्सव्यापवृत्तेन मौलिनाहेममौलिना ॥ जा
तरूपमयैः पद्मैर्म्मालया छन्नवक्षसं ॥ रक्तचंदनदिग्धांगं दीर्घबाहुमरिंदमं ॥ पद्मनाभं सितांबरं तं भातिर्जि
लनितिजसा ॥ ददर्श भोगिनां नाथमेकमेकार्णवेश्वरं ॥ पूज्यमानं हि जिह्वैर्वासुकिप्रमुखैः प्रभुं ॥ कंबलाश्व
तरौ नागौ तौ चामरधरावुभौ ॥ अवीजयतां तं देवं धर्म्मासनगतं प्रभुं ॥ तस्यान्यामगतानाति वासुकिः
पन्नगेश्वरः ॥ वृतोऽन्यैः सचिवैः सर्प्पैः ॥ कर्कोटकपुरस्सरैः ॥ तं घटैः कांचनैः दिव्यैः पंकजोनुत्तमस्रकैः राजा
नं स्नापयामासुः स्नानमेकार्णवांबुभिः ॥ तस्योत्संगे घनश्यामं श्रीवत्साच्छादितोरसं ॥ पीतांबरधरं विष्णुं
सूपविष्टं ददर्श ह ॥ अपरं चैव सोमनत्रत्यसंहननं प्रभुं ॥ संकर्षणाभिवासीनं तं दिव्यं विष्टरं विना सत्र
त्नं तत्र तस्माद्व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ तस्य स स्तंभयामास वाक्यं तत्क्षणं स्वतेजसा ॥ सोऽनुस्मृत्य भुजंगानां ते
मागवतमव्ययं ॥ नर्द्दतिष्ठ पुनस्सोयाहि स्मितोऽमितदक्षिणः ॥ सतो रथस्थावासीनौ तत्रैव बलकेश-

वौ॥ निरीक्ष्यमाणौ भवन्यान्ये ददर्शाद्भुतविक्रमौ। अथामजत्तु नस्तत्र तदाक्रूरः कृत्स्नहलायुध। इत्युपेत्य यत्र देवौ
ऽसौ नीलवासाः सितानन। तथैवासीनमुत्संगे सहस्रास्यधरस्यैव ददर्श कृष्णमक्रूरः पूज्यमानं तु राघ
कं। मूर्धयष्टः सहसा ध्यायतं मंत्रं मनसा वहन्। स्थिते नैव मार्गेण जगाम मामितदक्षिणः। तमाह केशवो वाह
लः छिन्नमक्रूरमागतं। कीदृशं नागलोकस्य दृष्टं नागवतेऽक्रूर। चिरं च नवनाकाले आपदेत्पेण विलंबितं
मन्ये दृष्टं त्वया श्चर्य्यं हृदयं ते यथा विलं। प्रत्यक्षं वा वसतं कृष्ण आश्चर्य्यं नवतो विना। किं न विष्यति लोकेषु
चरेषु स्थावरेषु च। तत्राश्चर्य्यं मया दृष्टं यत्कृष्ण न विदुर्लभं नात दिव्य प्रियथा तत्र पश्यामि च रमामि वा संग
तश्चास्मि लोकानां माश्चर्य्याणां हरूपिणा। अतः परतरं कृष्ण नाश्चर्य्यं द्रष्टुमर्हसि। तदागच्छ गमिष्यामः
कंसराजपुरीं प्रति। यावदास्तं व्रजत्येष दिवसांते दिवाकरः॥ ॥इति श्री खिले पुहरिवंशे नागलोकदर्श
नं नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ तत उक्त्वा रथवरं सर्व्व एवामितौजसः। कृष्णेन सहिताः प्राप्ता सथा संकर्ष १५९
णेन च। आससाद पुरीं रम्यां मथुरां कंसपालितां। विविशुस्ते पुरीं रम्यां कालेऽरक्ते दिवाकरे। ताऽत्रत्वनुवने
वीरे कृष्णसंकर्षणावुभौ। प्रवेशितौ बुद्धिमता ह्यक्रूरेणार्कतेजसा। तावाहु वरवर्णाभौ नीतौ दानपतिः स्व
वा॰

दा। त्यक्त्वा तातालगमनेव वसुदेवगृहे महत्। युक्त्या हि लक्षिते दृष्टः कंसेन स निरस्यते। न स्थीयते च दिवा रात्रौ न
दृष्टानयमित्यपि। तद्युवाभ्यां हि कर्त्तव्यं पित्रर्थे सकलं मम। यथा सुखमवाप्नोति तद्धि कार्य्यं हितान्वि
तौ। तमुक्त्वा च ततः कृष्णो यास्याव इति वामत स्थितौ। प्रविष्टौ मथुरां वीरौ राजमार्गं च धर्मिकौ। तस्य वत्र गृहं स
धम गच्छावो यदि मन्यसे॥ वैशंपायन उवाच॥ अक्रूरोऽपि नमस्कृत्य मनसा विष्णुमव्ययं। जगाम कंस
पार्श्वं तु प्रहृष्टेनांतरात्मना। अनुशिष्टावतौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेक्षकावुभौ। आलानात्प्रामिवान्मुक्तौ कुं
जरौ युद्धकांक्षिणौ। तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा राजकं रंगकारकं। अयाचेतां ततस्तौ तु वासांसि सुरुचिराणि वा।
रजकः स तु तौ प्राह युवां कस्य वनेचरौ। ज्ञारौ वासांसि येमोहाद्याचेतां निर्भयावुभौ। अहं कंसस्य वासां
सि नानादेशागतानि वै। कामरागाणि शतशो रंजयामि विशेषतः। युवां कंस वनयानौ मृगैः सह व्वि
चितौ। जातरागौ विदं हृष्टा रक्तमाच्छादनं वरं। अहो बालाविवी तेत्यस्नेयानवंतौ विहागतौ। मूर्ख
पाऽवति विज्ञानौ वासायाचित्तुमिच्छथः। तस्मै तु क्रोधवेगः कृष्णो रजकायाल्पमेधसे। प्राप्तो रिष्टायतः
ढाय मूर्जतलाश्चयं विषं। तलेनाशनिकल्पेन स तं मूर्ध्न्यताडयत्। गतासुस्स पपातोर्व्यां रजकाम्प

मस्तकौ। ते हत्वं परदेवं त्या मार्य्यमस्य विचुक्रुशुः। चरिता मुक्तकेशपाशौ जग्मतुः कंसनिवेशनं। ताव पुष्पौ चवा
लिनौ जग्मतुर्माल्यकारणात्। वीथीं माल्यापणानां च गंधघ्रातौ द्विपाविव। गुणको नाम तत्रासीन्मा
ल्यवृत्तिः प्रियंवदः। प्रकृतमाल्यापणा वानूलक्ष्मीवान् प्रियदर्शनः। तं रामकृष्णौ याचा वाचा माल्यार्थम
निस्पृहया। हृष्टस्तु वाव तत्काले मालाकारमकातरं। ताभ्यां प्रीतो ददौ माल्यौ प्रकृतं माल्यजीवनः। भ
वतः स्वमिदं चैव प्राप्ता च प्रियदर्शनः। किं तवाद्य प्रियं कर्म्म। प्राप्ता च प्रियदर्शनः। प्रीतस्य मनसा कृष्णो
गुणकाय वरं ददौ। श्रीस्त्वामशं न वासाम्याधने धैर्ये निवत्स्यते। सत्यं बलवर मत्प्रयो माल्यहारविधरा मुक्त
कृष्णस्य पतिता मृद्वी प्रतिजग्राह तं वरं। यशो विमावितितरां समेत्यैनं माल्यजीवनः। सन् दृशे नयशो वि
ना नालं प्रत्यपद्यत। वसुदेवसुतौ तौ च तस्मिन्मार्गे गतावुभौ। कृष्णं ददर्श कन्यां सानुलेपनभाजनां
तामाह कृष्णः कुब्जा तिकस्येदमनुलेपनं। नयस्यम्बुजपत्राक्षि शीघ्रमाख्या तुमर्हसि। सा स्मितावचनं १८०
श्रुत्वा प्रत्युवाच वचो वृषेश्वरं। कृष्णं जलदगंभीरं विद्युत्कुटिलगामिनी। राज्ञः स्नानगृहं यामि तन्नूहाणानु
लेपनं। स्थिता स्यामगन्धमदं तेन हृदयस्यासि मे प्रियः। कृतश्चागम्यते सौम्य यन्मां त्वं नाववुद्ध्य सोमहारा

जस्य दयितां नियुक्तामनुलेपने। तामुवाच हसंतीव कृष्णः कुब्जामवस्थितां। आवयोर्गात्रसदृशं दीयता
मनुलेपनं। वयं हि दृश्याति थ्यामल्ला स्प्राप्ता वरानने। दृष्टुं महान्महद्दिव्यं राष्ट्रं चैव महद्धिमत्। तं साप्र
हस्मितेत्यव प्रियो ऽसि मम दर्शने। राज्ञादेमिदमव्यग्रं तद्गृहाणानुलेपनं। तावुभाव नुलिप्तांगौ चारुमा
नौ विरजतुः। तीरगौ पंकदिग्धांगौ यमुनायां यथा वृषौ। ततस्तां चिवुके गृह्य द्व्यंगुलेनाग्रपाणिना। श
शैनः संपीडयामास कृष्णो लीलाविधून वित्। सा तद्रूपं शुनं हृष्टास्त्वायतांगी शुचिस्मिता। उहासा
ग्रे स्तनतटा ऋजुर्यष्टि लेता यथा। प्रणयादपि सत्यं सा सा व नापे मत्तकाशिनी। कयास्यासि मया कृष्ण
कालं तिष्ठ गृहाणमां। तां जानन्नपि वन्यो न्यं सताला होप मक्ष्ये। वीक्ष्यमाणो प्रसहितो। कृष्णायाः कृत
विस्मरो। रामस्य कृष्णो कामार्त्तांसस्मिते विसमर्ज्जदीनतत्स्तौ कृष्णया मुक्तौ प्रविष्टौ राजसंसदं। तावु
नौ व्रजसंवृद्धौ गोपवेषविभूषितौ। गजेन्द्रचेष्टाननौ नूत्वा प्रविष्टौ नृपवेश्म तत्। धनुःशालां गतौ तौ तु बाल
व परितर्ज्जितौ। हिमवद्वनसंभूतौ सिंहाविव वलोत्कटौ। दिदृक्षन्तौ महद्दत्र धनुरायागमर्प्पितं। पप्रच्छ
तुश्च तौ वीरौ वायुधागारिकं तदा। नौः कंसधनुः पालश्च शयता मावयोर्वचः। करतं तदृश्यतां सौम्य महाय

यस्य वर्त्तते। आयोगमूर्त्तं कंसस्य दर्शयस्व यदीच्छसि। स तयोर्दर्शयामास तद्धनुं समसंनिभं। अनाराध्यम
संनेद्यं देवैर्पि सवासवैः। तद्गृहीत्वा ततः कृष्णः कलयामास वीर्य्यवान्। दाम्नो कमलपत्राक्षः प्रहृष्टेनान्त
रात्मना। तोलयित्वा यथाकामं तद्धनुर्दैत्यपूजितं। आरोपयामास बलान्नमयामास चैव स बलत। आनम्य
मानं कृष्णेन प्रकर्षाद्धरगोपमं। छिन्नमूर्त्तन्मध्ये धनुरायोगमर्पितं। तत्कार्त्तनद्धनुः श्रेष्ठं कृष्णेनाच्छरितविक्र
मः। निश्चक्राम महावेगः स च संकर्षणो युवा। धनुषो भंगनादेन वायुनिर्घोषकारिणा। चचालान्तःपुरं सर्व्वं
दिशश्च वघ्रष्टिरा। स त्वायुधागाररक्षी नीतस्त्वरितविक्रमः। धनुषो नासमीपं नृपतेर्गत्वा काकाक्षासोऽ
भ्यभाषत। श्रूयतां तन्मा विज्ञाप्यमाश्चर्य्यं धनुषो गृहे। निर्वृत्तमस्मिन्काले यत्तु जगतः संत्रमोपमं न
रा कस्यापि सहितौ शिखौ विततमूर्द्धजौ। नीलपीताम्बरधरौ पीतस्वेतानुलेपनौ। तावन्तःपुरमाज्ञातौ
प्रविष्टौ कामवेगिनौ। देवपुत्रोपमौ वीरौ बालाविव हुताशनौ। स्थितौ धनुर्गृहे सौम्यौ सहसा रवादि १६१
हागतौ। मया दृष्टौ परिव्यक्तौ रुचिरौ ह्यादानन्दजौ। तयोरेकः कपद्माक्षः श्यामः पीताम्बरस्रजः। ज्ग्राह
तद्धनुर्घोरं इन्द्रायुधं दैवतैरपि। तत्स बालो महद्वापं बलाद्धंत्वमिवायसं। आरोपयित्वा वेगेन नामयामास

लीलया। आकृष्यमाणं वेगेन विवाणं बाहुशालिना। मुष्टिदेशे वक्रजित्वा छिन्नमूलमनज्यत। ततः प्र
चतिभूमिनैव नातिच नास्करः। धनुषो भंगनादेन नमतीवनभस्तलं। तदहं तमहं दृष्ट्वा विस्मयं परमं
गतः। नयाहन्नयदत्राणां तदिहाख्यातुमागतः। न जानामि महाराज कौ तावमितविक्रमौ। एकः कैला
शसंकाश एकोऽञ्जनगिरिप्रभः। स त्रुतबापर न्नवेनंका स्तंभमिव द्विपाः। निःपपात निलगतिः सानुगोऽमितविक्रमः
स धनुस्सहिधिमत्स्वा नजानेक्वाथ सा गताः। कृष्णे वे धनुषोभंगः कंसावि दितिविस्मृराः। विसृज्यायुधपालं वै प्रविवेश
गृहोत्तमं॥ ॥इतिश्री खिले पुहरिवंशे धनुर्भंगः॥ वैशंपायन उवाच॥ स चिंतयित्वा धनुषो भंगं भोजविवर्द्धनः
वभूव विमना राजा। चिंतयन्नन्तराद्दुःखितः। कथं वालो विगतभीरव मन्य महावलं। प्रक्ष्यमाणश्च पुरुषैर्दृष्टु
र्नेक्रो विनिर्गतः। यस्माद्वदारुणं कर्म्म रूवालोक विगर्हितं। पितृरथमात्मजा नीताः पुंडवाहं न्यघातयं। दे
वपुरूपकारेण नत्राक्यमतिवर्त्तते। नारदांक्षं चवचनं नूनं मघत्तुपास्थितं। एवं राजा विचिंत्याथ निक्रम्य सगृ
हात्तमात्। प्रेक्षागारं जगामाशु मंचानमथल्लाककाः। स दृष्ट्वा सर्व्वं नियुक्तं प्रेक्षागारं नृपोत्तमः। श्रेणीनां दृढसंयुक्ते
र्म्मं रवाटैन्निरंतरं। मात्तमागारयुक्ता निर्व्यालिमी निर्वृन्नपितं। मुक्तद्वी निःपृहद्वा निःकर्म सेनश्वम्नरपितं। सर्षितःमा

रनिर्युक्तं स्वायतं सुप्रतिष्ठितं। उदक्प्रवणसुश्लिष्टं मंचारोहणमुत्तमं। नृपासनपरिक्षिप्तं संचारपथसंकुलं
छन्नं तद्वेदिकाभिश्च मानवाघनरूपम्। स दृष्ट्वा पूरितं रंगमाज्ञापयत बुद्धिमान्। सुचित्राश्च सुमाल्याश्च सप
ताकाः सुवर्थव च। सुवासिता व्युष्टत्रं उपनीताः स्वरच्छदाः। क्रियंतां मंचवाटाश्च वल्लस्यावीथयस्तथा। स्व
लेवाटकर्णापस्य कल्प्यंतां राशयः स्वयथाः। घंगता रणशानाश्च वलयश्चानुरूपतः। स्थाप्यंतां मनुष्याश्च पा
नकेनायथाक्रमं। दृढनारसहाः सर्वे सकांचनघटाम्बराः। वलयश्चोपकल्प्यंतां रंगिनाश्च वसवेशाः। प्राश्नि
काश्च निमंत्र्यंतां श्रेण्यश्च पुरोगमाः। आज्ञा च देया मल्लानां प्रेक्षकाणां तथैव च। समाजे मंचवाटाश्च
ल्प्यंतां सुप्रकल्पिताः। एवमाज्ञाप्य राजा स समाजविधिमुत्तमं। समाजवाटान्निःक्रम्य विवेश स्वं निवेश
नं। आहूय नंतस्त्रं सचक्रे तस्य मल्लद्वयस्य वै। चाणूरस्याप्रमेयस्य मुष्टिकस्य तथैव च। तौ तु मल्लौ महावी
र्यौ बलिनौ बाहुशालिनौ। कंसस्याग्रे पुरस्तत्र हृष्टौ विविशतुस्तदा। तौ समीपगतौ दृष्ट्वा मल्लौ गजग
तिविक्रमौ। उवाच कंसो नृपतिः सोपन्यासमिदं वचः। भवंतौ मम विख्यातौ मल्लौ वीरध्वजाश्रितौ। पूजितौ १६२
च यथान्यायं सत्काराहौ विशेषतः। तन्मत्तो यदि सत्कारः स्मर्यते युवयोर्निवा। कर्तव्यं मम महत्कर्म नवद्भ्यां

स्वनतेजसा। यावेतौ मम संदृष्टौ व्रजे गोपालकावुभौ। संकर्षणश्च कृष्णश्च बालाव पिजितश्रमौ। एतौ रंगगतौ युध्य
ध्यमानौ वनेचरौ। निपातानं तरंभीघ्रं हंतव्यौ नात्र संशयः। बालाविमौ सुचपलौ अक्रियाविति सर्वथा। नाव
ज्ञातत्र कर्तव्या कर्तव्ये मायतत्परवहिता। न्याय्युधि निरस्तावन्यौ गोपावन्यौ रंगसन्निधौ। आयत्यां च तदा वे वस्त्रा
यामम न विष्यति। नृपतेस्तवन हं संयुक्तैर्वधो वा निहृष्टमानसौ। कृष्णच तु युद्धसंमत्तौ मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ। य
द्यावयोः सौ प्रमुखस्थास्यते गोपकिल्विषौ। हतावितवगंतव्यौ प्रेतरूपौ तपस्विनौ। यद्यावां प्रतियास्यंत
ताव रिष्टपरिप्लुतौ। आवाभ्यां रोषयुक्ताभ्यां प्रमुखे तौ वने कंस। एवं वाग्विषमुत्सृज्य तावुभौ मल्लपुंगवौ
अनुज्ञातौ नरेंद्रेण स्वगृहं प्रतिजग्मतुः। महामात्रं ततः कंसो नवापेहस्तिजीविनं। हस्तीकुवलयापी
डः समाजद्वारि तिष्ठतु। बलवान्मदलोलाक्षः क्रोधनो नृपुनादोत्कटः करस्थुंडः प्रतिवारणरोष
णः। स संचोदयितव्यस्तौ वृष्णिः शवनौ कंस। वसुदेवसुतौ वीरौ यथा स्यातां गतायुषौ। त्वया चैव गजेंद्र
णायदि तौ गोपुजीविनौ। भवतं पातितौ रंगे प्रपश्येय महसुत्कटौ। ततस्तौ पतितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सबांधवः
छिन्नमूलो निरालंबः मनाश्च विनिशिष्यति। ये च मे यादवा मूर्खाः सर्वे कृष्णपरायणाः। तन निशिष्यंति

छिन्नाशा दृष्ट्वा सकलं निपातितं। पतोह व्याग्रेंडण्मलैर्वाेस्त्वयमेवच। पुरीं निर्य्यादवांस्तत्वा विचरिष्याम्यहं
स्फुरवी॥ पिता मद्देमे परित्यक्ता यावदानां कुलाद्दहः। शेषाश्चमेपरित्यक्ता यादवाः सकल पद्विणः। न चाहमुग्रसे
नेन जातः किल्व सुखार्थिना। मानुषेणात्मवीर्य्येण यथामामाह नारदः॥ ॥महामात्र उवाच॥ कथमुक्तं ना
रदेन राजन्न देवर्षिणा पुरा। आश्चर्य्यमेतत्कथितं वचः श्रुत मरिंदम। कथमन्येन जातस्त्वं त्वग्रसेन पितृर्द्धि
ना। नच माता कथं राजन्न् इतं कर्मेदमीदृशं। अन्यापि प्राकृता नारी न कुर्य्याज्जुगुप्सितं। विस्तरं श्रोतुमि
च्छामि अत्र कौतूहलं हि मे॥ ॥कंस उवाच॥ कथा कथितवान् विप्रा महर्षिर्नारदः प्रभुः। तथाहं संप्रव
क्ष्यामि यथा ते श्रवणे मतिः। आगतः शक्रसदनात् सवे शक्रसखो मुनिः। चंद्रांशु शुक्लवसनो जटामंड
लमुद्वहन्। लब्धा ज़िनोत्तरीयेण रुक्मयज्ञोपवीतवान्। दंडी कमंडलुधरः प्रजापतिरिवापरः। गाता च
तुर्णां वेदानां विद्वान् गंधर्ववेदवित्। स नारदोऽप्यथ देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्यथः। तमागतमृषिं दृष्ट्वा प्र १६३
जयित्वा यथाविधि। पाद्यार्घ्याचमनं दत्वा संप्रवक्ष्याप्यनेऽप्यहं। सुखोपविष्टोऽथ मुनिर्दृष्ट्वाथ कुशलं मम
उवाच मां प्रीतिमना देवर्षिर्नवतात्मवान्। पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा। इदमेकं मम वचः श्रु
वारव प भक

यतां प्रतिगृह्यतां। गतोऽहं देवसदनं सौवर्णं मेरुपर्वतं। सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्द्धनि। तत्र मंत्रय
तामेवं देवतानां मया श्रुतं। भवतः सानुगस्यैव वधोपायः सुदारुणः। तत्रैषा देवकी गर्भो विष्णुर्लोकनमस्कृ
तः। योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति। देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः। परं रहस्यं देवा
नां स ते मृत्युर्भविष्यति। यत्नश्च क्रियतां कंस गर्भाणां पतनं प्रति। नावज्ञा रिपवे कार्य्या दुर्बलस्य जनस्य वा। न
चायमुग्रसेनस्ते पिता तव महाबल। द्रुमिलो नाम तेजस्वी सौभस्य पतिरूर्जितः। श्रुत्वाऽहं तस्य वचनं कि
चिद्रोषसमन्वितः। भूयोऽपृच्छं कथं ब्रह्मन् द्रुमिलो नाम दानवः। मम माता कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमं
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन॥ ॥नारद उवाच॥ हंत ते वर्त्तयिष्यामि शृणु राजन् यथार्थतः। द्रुमि
लस्य च मातुस्ते संवादं च समागमं। सुयामुनं नाम गिरिं तव माता रजस्वला। प्रेक्षितुं सहिता स्त्रीभिर्निर्गता वै
सुकुतूहला। सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमसानुषु। चचार नगशृंगेषु कंदरेषु नदीषु च। किन्नरोद्गीत मधु
राः प्रतिश्रुत्या निनादिताः। शृण्वंती का ममे जननी वाचः श्रोत्रसुखावहाः। बर्हिणां चैव विरुतं खगानां च वि
कूजितं। आसीत् सा मनि शृण्वंती स्त्रीधर्मा मनिरा च यत्। एतस्मिन्नंतरे वायुर्वनराजि विनिःसृतः। हृष्टः कुसु

मगंधाढ्याश्चैव मन्मथबोधनाः। ह्रिफा मरणाश्चैव कदंबाश्चाशुपहिताः। मुमकचुर्गंधमधिकं मंलना सारसस्थिताः
केसराः पुष्पवर्षैश्च ववर्षुर्मन्मदबोधनाः। नीपाश्चीपाङ्गवानांति पुष्पकर्णिकधारिणः। मदीनवहणा छन्नाश्च
केगोपविभूषिता। यौवनस्थेव वनिता संदधाराद्भुतं वपुः। अथासौ नपतिः श्रीमान्हुडुमिलो नाम दानवः।
वनविभ्रद्दैवयोगेन विधात्राय ऽनीयते। कामगेन रथेना पिश्रुतरूपा दित्यववेसा। यदृच्छयागतश्चासौ मु
यामुनदिच्छया। विहायसा कामगेन मनसाऽप्याशुगामिना। स तेनाप्यपद्यतेंऽघवतीश्वर्यरथात्समामापु
घेतापवनेऽन्यस्परथं पररथारुजं। उन्नैतामूलसहिता वरतन्नेगमर्हनि। ततो वहुन्यपरूपं तं काननानि
न नानिचा सर्वैर्गुणासंपन्ने नंदनस्येव कानने। वरतन्नेगशृंगेषु कंदरपुनदीषुचा नानोद्यानउपिनद्देशशृं
गेर्घेकुनिरुच्छितैः। नानावर्णविचित्रपुष्पैः चनंजनराजलानृ। नानाकुसुमगंधाढ्यानृ नानासत्वगुणैर्युता
न। नानाद्विजगणैर्युक्ता नानापुष्पफलद्रुमान्। नानौषधीसमायुक्ता नृषिभिर्मुनिसेवितान्। विद्याद्दसान्किं १६५
पुरुपान्ह चारणान्हंसान्सिंहान्व्याघ्रान्वाराहांश्च महिषान्शरभान्भशान्सृमरांश्चमरान्नन्ये कल्मा
तेगानयन्नगान्हसान्। एवं वहुविधपरम्परा। चमराणो वनान्तमं। हराद्ददर्श नृपतिर्देवीसुरसुतोपमां। की

DR BHAU DAJI

उमानां सपीनिश्च पुष्पंचैव प्रविन्वती। ततश्चरंती श्रुश्रोणी सखीभिः सह संवृता। दृष्ट्वासौ नपतिर्हर्षान् विस्म
यन्नस्ततमब्रवीत्। कस्येयं मृगसावाक्षी वनांतरविचारिणी। रूपौदार्यगुणोपेता मन्मथस्य रतिर्यथा।
शचीव पुरहूतस्य उताहो वाति लोमसत्तमा। नारायणस्य निर्विघ्नसंभूता वरवर्णिनी। आलस्य दयिता दे
वी यापि इत्तं किमुर्वशी। क्षीरार्णवे मथ्यमाने सुरासुरगणैः सह। मंथानं मंदरं कृत्वा अमृतास्यर्थैतिन
श्रुता। ततोऽमृतात्समुत्पन्ना देवी श्रीलोकनाविनी। नारायणांकललिता किं श्रीरेषा वरानना। नीलमे
घांतरगता द्योतयंती चिरप्रभा। यथा या विद्युता नूमध्ये रूपे द्योतयते वनं। अतीवसुकुमारांगी पूनय
डुन्निभानना। दृष्ट्वा रूपमनिंद्याया विभ्रांतो व्याकुलेंद्रियः। कामस्य वसमापन्नो मनो विह्वलनी चम
भृशं तंतिम ऽंगानि कुसुमायुधशायकाः। निवाहदिशवाः पंचनिर्हंइंतीव मे वपुः। हृच्छयाग्निं वहेत्यि
ति आज्यपात्रा किंडवानलः। कथमस्य नवेकार्य्यं श्रमार्थं मन्मथाग्निना। केनोपायेन किं कुर्म्मो नजन्मे
मत्रकामिनी। एवं वहुश्चितया नानाप्रलपन्चदानवः। सूतमाह सुहृच्चैव उतिष्ठस्वेचमिहानघ। अहंया
स्यामि तां इत्युं कस्येयमितियापि तां तां रमाणस्विष्टस्त्रीया पदागमनं मम। श्रुत्वा उवचनं सूत स्वथा ए

तिचसोऽब्रवीत्। उग्रसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमवाप ह। उग्रसेनस्य वै रूपं कृत्वा संपरिवर्त्य सः। उपासर्प्य
त महाबाहुः प्रहसन्दानवेश्वरः। स्वापृच्छन्प्राणके ज्ञेया हामिति बुद्धिमान्। उग्रसेनस्य रूपेण मानं
तेप्रधर्षयत्। सा पतिं त्विमं हृदया तं नाबवोपसर्प्पनी। शंकिता चानवत्पश्चात्तस्य गौरवदर्शनात्। मानमा
दोच्छितानी मानवं मम पतिरूपं। कस्य त्वं विगताचारा येनास्मि मलिनीकृता। एकनरेंद्रव्रतमिदं मम संह
षितं त्वया। पत्युर्मे रूपमास्थाय नीचनीचेन कर्मणा। किं मां वक्ष्यति रुषिता बांधवाः कुलपांसिनी। दु
ष्टपरदारानिमर्षिणं मता माद्रुपसञ्जंती क्षिप्तः क्रोधनदानवः। अहं चदुर्लिमानाम सो मस्य पतिरू
रान्रुद्धं तींस्त्रियः स्त्रीमानगर्विताः। न तासां निजता बुद्धिर्मानुषी णां विशेषतः। अयं तेहि स्त्रियाव
ज्ञा व्यभिचारव्यतिक्रमैः। प्रसूतादवसंकामान्रुपुत्रानामिति विक्रमान्। अतीव हि चंस्त्री लोकपतिधर्म
वतीमती। श्रुद्धाकशान्विधुन्वंती मा पसेय वदिष्टसि। कस्य चमिति यथाहं त्वया कामत्वकामिनि। कंस

स्वस्माडिंयुद्धंसीतवपुत्रो न विष्यति। सासरोषा पुनर्मृत्वा निंदंतीतस्य तं वरं। उवाच व्यथिता देवी दानवं धृष्ट
वादिनं। धिक् केतवसंयुक्तं हत्वं यःसर्वा निःदसेस्त्रियाः। संतस्त्रियो नीचवृत्ताः। संति चैव पतिव्रताः। यास्त्वेक
पत्न्यः श्रूयन्ते अरुंधतीप्रमुखा स्त्रियः। धृता यामिः प्रजाः सर्वा लोके श्रेवत्तलाधम। यस्त्वया मम पुत्रोविद
त्ता हृत्वा विनाशनः। नमेव कुमनस्त्वपश्रृणुचापियदुच्यते। उत्पत्स्यति पुमान्नीचः पतिवंशमृमादयःन
विष्यति सते मत्फर्गं यश्चदत्तस्त्वया मुतः। द्रुमिलस्त्वेवमुक्तस्तु जगामाकाशमेव तु। तेन वरथमुख्येन दिव्य
कामगामिना। जगाम च पुरीदानो मातीतदहरवते। सएवमुक्त्वा भगवान्नारदो मुनिसत्तमः। दीप्यमानस्तपा
वीर्येण सा इतादमिवज्वलन्। पश्चात् किंवादया नोऽथमसमस्वरविमच्छिता। गायनालस्य वीर्थी च जगाम व्र
णो निकं। शृणुष्वेदं महामात्रे निबोध वचनं मम। मातथ्यं चोक्तं नारदेन चैकाले ज्ञानधीमता। अद्य वल्लनवीर्ये
णा मदनविनयेन च। प्रभावेन च वीर्येण तेज साविक्रमेण च। सत्येन च वदानेन नान्योऽस्ति सदृशा पुमान्।
विदितामर्षमात्मानं वचनं श्रहृत्थमम्हः। तेनेजाऽहं मुतस्वस्य उग्रसेनस्य दस्विपा। माता पितृभ्यां संत्यक्तः। स्था
पितास्वेन तेजसा। उत्ता माममपि विद्विष्टा बांधवैश्च विशेषतः। एतानपि हनिष्यामि हत्वा गोपालकान्युनातृ

ष्ठ गजमारुह्य सांकुशप्रासतोमरः। स्थितो त्र महामात्रस्समाजद्वारि मा चिरं॥ ॥इति श्रीखिले षु हरिवंशे
कंसवाक्यं॥ वैशंपायन उवाच॥ तस्मिन्नहनि निर्दिष्टे द्वितीये समुपस्थिते। अपूर्यत महारंगः पौरैर्युद्धदिदृ
क्षुभिः॥ कृविता स्विचरणाः सार्गलद्वारवेदिकाः। सगवाक्षार्द्धचंद्राश्च सद्वलाबमनृपिताः। प्रांशुवंश्चा
रूनिर्मुक्तैर्माल्यदामावतंसितैः। अलंकृतैर्विराजद्भिः शारदैरिव तोयदैः। मांचागारैः सुनिर्मुक्तैः शुद्धाय
सुवुनपितैः। समाजवाटः शुशुभे समेघौघ महार्णवः। स्वकर्मद्रव्ययुक्ताभिः पताकाभिर्निरंतरं। श्रेणीनां च
गणानां चाश्वान्यानुचलोपमा॥ अंतःपुरगतानां च प्रेक्षागाराण्यहैरलः। रज्जुकांचनविचित्राणि रत्नजाल्वा
कृतानि च। तानि रत्नौघवंत्यानि समानुपथहाणि च। रज्जुश्चैव नकाश्चैपैः सयश्च शाड्ववस्वधनाः। तत्र चा
महरसैश्च भूषणानां च विंजितैः। मणीनां च वराहाणां विविचाश्च वरुपविष्टाः। गणिकानां पृथक्संचाः शुभे
रास्तरणांवराः। शोभिता वारमुख्यानि विमानप्रतिमौजसः। तत्रासनानि मुख्यानि पर्यंकाश्च हिरण्मयाः
प्रकीर्णाश्च कृताश्चित्राः सपुष्पस्तवकद्रुमाः। सौवर्णा पानकुंभाश्च पानभूम्यश्च शोभिताः। फलावदंशसंस् १६६
स्तीर्णा। अन्ये च मंचा वह्नवः काष्ठसंचयवर्धनाः। रज्जुप्रग्रहलग्नाश्च शतसोऽथ सहस्रशः। उच्चमागारिकास्त्रा
अधीं गोर्धपाश्चयो जिताः॥१॥

न्येसूक्ष्मजालावलोकिनः। स्त्रीणां प्रेक्षागृहा भांति राजहंसा इवांबरे। प्रांशुस्तंभावरूनिर्मुक्ता मेरुशृंगसम
प्रभाः। रुक्ममयं त्र निनस्तंभश्चारुनिर्व्यूहा गव्यपिताः। प्रेक्षागारः स कंसस्य प्रचकाशेऽधिकं श्रिया। शोभितो माल्य
दामौघैर्निवासकृतलक्षणः। तस्मिन्नानाजनाकीर्णे जनौघप्रतिनादिते। समाजवाटे संस्रस्ते कंपमानार्ण
वउने राजा कुवलयापीडः समाजद्वारि कुंजरः। तिष्ठति तिसमाज्ञाप्य प्रेक्षागारमुपाययौ। सशुक्लेवाससी
वितं छत्रव्यजनचामरः। शुशुभे स्वतमुकुटः श्वेताद्राविव चंद्रमाः। तस्य सिंहासनस्थस्य सुखासीनस्य
धीमतः। रूपमप्रतिमं दृष्ट्वा पौराः प्रोचुर्जयाशिषः। ततः प्रविविशुर्मल्ला रंगमावल्गितांबराः। तिस्रश्च नाग
शःकक्षाः प्रविश्य वल्गिशालिनः। तूर्यनिनादेन क्ष्वेडितास्फोटितेन च। वसुदेवसुतौ हृष्टौ रंगद्वार
मुपस्थितौ। तावापतंतौ चरितौ प्रतिषिद्धौ वरानतौ। तेन मत्तेन नागेन चाद्यमानेन वैनशः। समत्तहस्तीकृष्ण
त्मा लत्वा कुंडले नकां। वकार चोदितायनेनिहंतुवल्लकेशवौ। ततः प्रहसितः कृष्णस्वासमाना। गजेनवा
कंसस्य तन्मतं चेव उग्रगर्ह महुरात्मनः। त्वरतः खलु कंसोऽयं गंतुं वैवस्वतक्षयं। यामामनेन नागेन प्रधर्षयितु
मिच्छति। मन्निरुष्टतता नागं गर्जमानेन मेघवत्। सहसोत्पत्य गोविंदश्चक्रे तालस्वनं प्रभुः। प्रक्ष्वेडितास्फो

ित खे दृष्ट्वा नागस्य सोऽभ्यतः। करं स सीकरं तस्य प्रतिजग्राह वक्षसा। विषाणान्तरगो भूत्वा पुनश्चरणमभ्यतः। ब
बाधतं गजं कृष्णः पवनस्तोयदं यथा॥ स हस्ताग्राद्विनिःक्रांतो विषाणाग्राच्च दंतिनः। विमुक्तः पादमध्याच
कृष्णो द्विपमपोथयत्॥ ततोऽतिकायश्च संगृह्य दंतं कृष्णमथाक्रवान्। गजः स्वैर्व गात्रैश्च मथ्यमानो ररास
ह। पपात मृदितो जानुभ्यां दशनाभ्यां नुनाद च। मदस्रुश्रावरो पाद्वधर्मापाययथा घनः। कृष्णस्तेन ना
गेन क्रीडित्वा शिशुलीलया॥ निधनाय मतिं चक्रे कंसदुष्टेन चेतसा॥ स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुंभादनंतरं दे
न्तौ विषाणमुत्पाद्य तेनैव प्राहरत्तदा। स तेन वज्रकालेन स्वेन दंतेन कुंजरः। हन्यमानः ततो दृष्ट्वा कृष्णं च क्रमाच्चा
वीररा सह। कृष्णेन गर्जितं तस्य कुंजरस्याल्पचेतसः। कंठान्मति श्रुश्राव वेगवद्भूरिशोणितं। लांगलं वा
स्य वेगेन निश्चकर्ष हलायुधः। मेलप्रष्टाद्दसंलीनं वैनतेजइवोरगं। तेनैव गजदंतेन कृष्णो हत्वा तु कुंजरं ज
घान कर प्रहारेण गजारोहं गणं मश्च मैल्वणं। सोऽर्त्तनादं महत्कृत्वा विदंता दंति नां वरः। पपात सहसा मात्रो
वज्रनिन्नइवाचलः। ततस्तौ गजं गाति प्रगृह्य रणकर्कसौ। गजस्य पादरक्ताश्च जघ्नतुः पुरुषर्षभौ। तौ
श्रुत्वा विविशतुर्मध्यं रंगस्य तावुभौ। नासत्याविवशिनौ स्वर्गादवतीर्णौ विचेष्टया। हत्वा पुत्रं चकाश्वमोज्जा १६७

श्रु दद्व भूर्धनिमालिना। स्वेडितास्फोटनादेन वाह्वास्फोटितेन च। सिंहनादैश्च तालैश्च हर्षयामास तद्बलं
तो हृष्ट्वा नाजराजस्य विषमादृश्य मतिः। पौराणामनुरागं च हर्षं चालक्ष्य नारत। तं हत्वा पुंडरीकाक्षो गज
तं दंतिनां वरं। अवतीर्णोऽथ वाकारं समाजं सह पूर्वजः॥ ॥इति श्री हरिवंशे कुवलयापीडवधः॥ वैशंपा
यन उवाच॥ प्रविशंतं तु वेगेन मारुतावलितां वरं। स्वजं पुरतः कृत्वा कृष्णंकमललोचनं। गजदंतं करतालं
खं स्कंधं देवकीसुतं। लीलाकृतां गदवीरं मदेन रुधिरेण च। वल्गमानं यथा सिंहं स्वहमानं यथा घनं। वा
कुत्राह्व प्रहारेण चालयंतं वस्कंधं। तम समनिःसमालोक्य दंतदंतायतायुधे। कृष्णं नृशायस मुखाः सराप
समुद्रे हस्तं। भुजाशकेन श्रुश्रुनगजदंतेन केशवः। चंद्रार्द्धविंवसंयुक्तो यथैकशिखरो गिरिः। वल्गमान
तु गां। विदमकृष्णं रंगसागरः। जनाघ प्रतिनादेन हर्षोभिमानाइवाबुनौ। ततः क्रोधनिताम्राक्षः कंसः प
रमकोपनः। चाणूरमादिदेशाथ मल्लकृष्णस्य महाबलं। बलदेवाय सक्रोधो दिदेशाकियोपमं। कंसेना पि समा
ज्ञस्त्वाणूरः सर्वमेव तु। योधयेमहकृष्णेन व्यायत्नवते तिवा। सराषेण तु चाणूरः करवायां कितलोचनः।
अथाप्यधमवयुद्धार्थं मपां मार्गणाय यथा घनः। अवघुष्ट समाजे तु निःशब्दे स्तिमितेजने। यादवा सत्तमहिताङ्

दं वचनमब्रवीत्। वाहुयुद्धमिदं रंगे। सप्राश्निकमकातरं। क्रियावलसमज्ञानं अशस्त्रं निर्मितं पुरा। अङ्गि
श्चापि श्रमो नित्यं विनयः कालदर्शिनः। करीषणं च मल्लस्य सततं सक्रियावलं मतं॥ स्थितान् मिगतश्च
क्त्याययथा मागतः स्थितः। नियुध्यतश्च पर्य्यायः प्राश्निकैः समुदाहृतः। वालो वा यदि वा मध्य स्थविरो वा कृशो
ऽपि वा। वलस्थो ऽपि स्थितो रंगे ज्ञेयः कक्षान्तरेण वा। वलतश्च क्रियातश्च वाहुयुद्धविशारदैः। निपातानं नरं किं
चिन कर्त्तव्यं कदाचन। तदिदं प्रकृतं रंगे युद्धं कृष्णान्ध्रमल्लयोः। वालः कृष्णो महानन्ध्रः कथं न स्याद्विचारणा॥
ततः किलकिलाशब्दः समाजे समवर्त्तत। प्रागवल्गत गोविंदो वाक्यं चेदमुवाच ह। अहं वालो महानन्ध्रश्च पु-
पा पर्वतोपमः। युद्धममानेन समं राचितवाहुशालिना। युद्धव्यतिक्रमः कश्चिन्न न विष्यति मत्कृतः। न घर्षयेद्वा
हुयुद्धानां दूषयिष्यामि जन्मतः। योऽयं करीषधर्मः प्रतायधर्मश्च रंजगः। जः। कषायस्य च संसर्गः समयो
ह्युपकल्पितः। समयः स्थिरता शौर्य्यं व्यायामः सत्क्रिया वलं। रंगे च नियतो मिद्धिरेतद्युद्धविदो मतं। यदयं १६८
वाहुयुद्धे नैमर्वं कर्त्तुमुद्यतः। अवनाति ... कार्ष्णा स्त्रापयिष्यामि हं जगत। कर्षपुप्रसक्तोऽयं चाणूरे
नाम नामतः। वाहुयोधी शरीरेण कर्म नेष्ठान चिंत्यतां। एतेन वह वो मल्लापातानं तरं हताः। रंगप्रतापे

कामेन मल्लमार्गस्य दूषितः। शस्त्रसिद्धिस्त्वयाधमनां संग्रामेषु शस्त्रयोधिनां। रंगसिद्धिस्तु मल्लानां प्रतिमल्लनि
पातनं। रणविजयमानस्य कीर्त्तिर्भवति शाश्वती॥ हतस्यापि रणे शस्त्रैर्नाकपृष्ठं विधीयते। रणाग्रे न वलः मि
ह्विरु तस्येदघ्नताऽपि वा। सा हि प्राणान्तिकी त्याज्या मदद्भिः साधुपूजिता। अयं त्र मार्गे वलिनः क्रियातश्चापि
निस्तृतः। मृतस्य रंगगः स्वर्गो जयतो वा कृतारतिः। यत्र के चित्र क्ष्वदा पणराज्ञः पंडितमानिनः। प्रेता पार्थदत्ता
मल्ला मल्लहं त्रुद्धे धर्षिसः। एवं संजल्पतामेवतान्यो युद्धं सुदारुणं। उनान्यामनवद्यारं वारणान्यो यथा वनाद्ध
तप्रति लतेश्चैव निर्घातैर्निश्वसकंटकैः। सन्निपातावधूतैश्च प्रमाथोन्मथनैस्तथा। तावुभावपि संक्रुद्धौ यथा
शल्लमया तथा। स्वपणी मुष्टिनिश्चैव वराहोद्धूतनिःस्वनः। कीलवज्रनिपातैश्च प्रसृष्टानि तथैव च। शल्ला
कानखपातैश्च पादोद्धूतैश्च दारुणैः। जानुनिश्चात्मनिर्घोषैः शिरोन्यां चावघट्टितैः। तद्युद्ध ... वद्यारमशस्त्रं
वाहुतेजसा। वाहुप्राणनिसराणां समाजो सर्वसंनिधौ संरूपतजनः सर्वः सोत्कृष्टनिनदोत्थितः। साधुवादांश्च
मं चषु धापयंत्यपरे जनाः। ततः प्रस्विन्नवदनः कृष्णः प्राणिहितक्षणा। न्यवारयतन्तूर्य्याणि कंसः ... क्षकनपाणि
ना। प्रतिपिद्ध पूतर्थ्येषु मृदंगादिषु तेषु वै। दिवि गतान्यवाद्यंत देवतूर्य्याणि अनेकशः। युध्यमानेषु ... केशपुंड

रीघनिनेदृशे।स्वयमेवप्रवाद्यंततूर्य्यघोषस्तुसर्वशः।अंतर्द्धानगतादेवाविमानैःकामरूपिणः।चरुर्विद्याधरैःसा
र्द्धंमल्लस्यजायकांक्षिणः।जयस्वकृष्णचाणूरंदानवंमल्लरूपिणं।इतिसमर्पयःसर्वेनचुश्चवननागताः।चाणूरेण
चिरंकालंक्रीडित्वादेवकीसुतः।वलमाहारयोमासकंसस्याभावदर्शिनात्।ततश्चचात्नवसुधामंचाश्चविघूर्ण
र।मुक्तवाचैवकंसस्यपपातमणिरुक्मः।दाम्योमानस्यमल्लकचाणूरंसमुत्पड्यवितं।प्राहरन्मुष्टिनामूर्द्धिवक्ष
स्याहत्यजानुना।निःसृतसास्रुरुधिरेतस्यनेत्रसवंधने।तापनीययथाघंटकद्रौपरिविलंविते।पपातसंत्रं=
गस्यमर्ध्यान्निःसृतलोचना।चाणूरेविगतप्राणेजीवितांतेमहीतले।देहेनतस्यमल्लस्यचाणूरस्यगतायुषः।सन्नि
रुद्धोमहारंगः।सशब्देनवलस्यते।रोहिण्याहततस्मिंश्चाणूरेवलदर्पिते।जग्राहमुष्टिकंरंगेमल्लस्ताभलकं
पुनः।संन्निपातमृतेमल्लौप्रथमंक्रोधमूर्छितौ।समेयातांतारामल्लौकालस्यवशवर्तिनौ।तस्यमल्लानिपन्नस्य
पीडितस्यवलीयसः।मुखाद्रुधिरमत्यर्थंजगाममुमूर्षतः।संकर्षणस्तुसुचिरंयोधयित्वामहावलः।अंध
मल्लंमहामल्लोमंडलानिवदर्शयन्।मुष्टिनैकेनतेजस्वीसात्रानिसूदनयित्नुना।शिरस्यभ्याहनद्वीरोवज्रे १६९
णेवमहागिरिं।सनिष्पतितमस्तिष्कोविश्रवननयैनोऽनेवत्र।पपातनिहतस्तत्रनादोमहानभूत्।अंध

तोमल्लौहत्वाहलसंकर्षणावुभौ।क्रोधसंरक्तनयनौरंगमध्येववल्गतुः।समाजवाटोनिर्मल्लःसोऽभवद्वी
मदर्शनः।अथतदामहामल्लेमुष्टिकेचनिपातिते।येसंप्रेक्ष्यकागोपानंदगोपपुरोगमाः।नयस्कानितसर्वे
गाःसर्वेतत्रावताष्ठिराहर्षजंवारिनेत्राभ्यांवर्तमानाप्रवेपती।कृष्णवाल्लीडिताकृष्णंदेवकीसमुदैक्षतस
कृद्दर्शनयुक्तेनवाष्पेणाकुलितेक्षणा।वसुदेवोजरांत्यक्त्वास्नेहेनतरुणायते।वारमुख्याश्चतामध्येकृ
ष्णस्यमुखपंकजंपपुर्हिनेत्रभ्रमरैर्निमिषांतरगा।मिनिः।कंसस्याथमुखेस्वेदोभ्रूनदातरंगोवरः।अन्तव
हापनिर्ध्यासःकृष्णसंदर्शनेरितः।केशवायासधूमनेरोषनिःश्वासवह्निना।दीप्तमनर्गलंतस्यहृदयंम
नसाभिना।तस्यप्रस्फुरितोष्ठस्यस्विन्नाधरतलस्यवै।कंसवक्त्रस्यरोषाद्रक्तसूर्य्यायतेवपुः।क्रोधरक्त
न्मुखात्तस्यप्रसृताःस्वेदविंदवः।यथारविकरस्पृष्टाहृद्रावश्यायविंदवः।सोऽज्ञापयतसंक्रुद्धःपुरुषा
नात्मनांवहून्।गोपावेतौसमाजौघान्निष्क्राम्यतांवनेचरौ।नैवतौद्रष्टुमिच्छामिविद्रुतौपापदर्शनौ।
गोपानामपिमेराज्येनकश्चित्स्थातुमर्हति।नंदगोपाश्चदुर्मेधाःपापवृत्तिर्निर्ममः।अयसैर्निगडाकारै
र्निलोहपाशैर्निगृह्यतां।वसुदेवश्चदुर्वृत्तोनित्यंचवयचरोममा।अवृद्धार्हेणदंडेनक्षिप्रमद्यप्रशास्यतां।ये

वैमेयाः कृता गोपा दामोदरपरायणाः॥ ह्रियंतां गाव एतेषां यच्चास्ति वसु किंचन। एवमाज्ञापयंतं तं कंसं परममना
घिणां। ददर्शायतनयनः। कृष्णः सत्यपराक्रमः॥ क्रोशपितरि कृष्णो नंदगोपं च केशवः। ज्ञातीनां च व्यथं
दृष्ट्वा विमनां चैव देवकी। स सिंह इव वेगेन केशवो जातविक्रमः॥ आरुरोह महावाहुः कंसनाशार्थमुद्यु
तः। रंगमध्याद्युत्पपात कृष्णः कंसासनांतिकं। असङ्गहायुना क्षिप्तो यथाम्बरस्थो घनाघनः। ददृशुर्न्नेहि तं
सर्वे रंगमध्याद्द्वाप्लुतं। केवलं कंसपार्श्वस्थं ददृशुः पुरवासिनः॥ सोऽपि कंसस्तदायस्तः परीतः कालधर्मणा
आकाशाद्दिवमाविदं मेने तत्रागतं विभुं। स कृष्णेनायतं कृत्वा वाहुं परिघसंनिभं। मूर्द्धजेषु परामृष्टः कंसो व
रंगसंसदि। मुकुटश्चापतत्तस्य कांचनो वज्रभूषितः। शिरसस्तत्र कृष्णेन परामृष्टस्य पाणिना॥ स हस्तयस्कंध
श्च कंसो निष्प्रयत्नतां गतः। तथैव च विसंमूढो विकलः समपद्यत। निगृहीतश्च केशेषु गतासुः करिवनिःस्वस
न्धे। न शशाक मुखं द्रष्टुं कंसः कृष्णस्य वक्त्रतः। विकृष्टाल्लाम्बांकस्योंप्यां। छिन्नहारेण वक्षसा। चकर्ष च महारंगे १७०
मंचान्निष्क्रम्य केशवः। केशपुतं वलान्नुगृह्य कंसं क्लेशादृतं गतं। कृष्यमाणः स कृष्णेन भोजराजो महाद्युति
समाजवाटे परिखां देहकृष्टां चकार ह। समाजवाटे विक्रीड्य विकृष्य च गतायुषं। कृष्णो विसर्जयामास कंस

ददृ महारितः। धरण्यां मृदितः शिष्यं तस्य देहः सुखोचितः। क्रममाण विपरीतेन पांशुभिः पुरुषीकृतः। तस्य तद्वदनं
स्याम संप्राप्य मुकुटं विना। न विभाति विपर्यस्तं विपलाशं यथांबुजं। असंख्यामहतः कंसः सवाणरपरिक्षतः
केशग्रहान्निरस्ताः सुवीरमार्गान्निराकृताः॥ तस्य देहे एकांशं तत्सदृशाः केशवार्पिताः। मांसच्छेदघनाः संघेन
स्वाम ग्राजी वितस्थिरः। तं दृष्ट्वा पुंडरीकाक्षः प्रहर्षे हि गुणः पुनः। ववंदे वसुदेवस्य पादौ निहतकंटकः। मातु
श्च शिरसा पादौ निष्पीड्य यदुनंदनः। सामृजत्वं शिवात्पीडैः हृष्टमानंदनिःसृतैः। यादवांश्चैव तान्सर्वान्
यथाश्रेष्ठानं यथा वयः। पप्रच्छ कुशलं श्रीकृष्णोद्दीप्यमानः स्वतेजसा। वलदेवोऽपि धर्मात्मा कंसभ्रातरमूर्जि
तं। वाहुभ्यामेव वलवान्सुनामानमपोथयत्। तौ जितारी जितक्रोधौ विरविषौ पिताध्वजौ। स्वपितृनेव वनंदो
रात्रंगमत्कृष्यमानं स॥ ॥इति श्री खिलेषु हरिवंशे कंसवधः॥ वैशंपायन उवाच॥ नज्ञोरं पतितं दृष्ट्वाऽ
णपुण्यमिव ग्रहं। कंसपत्न्यो हतं कंसं समंतात्पर्यवारयन्। तं मही शयनसुप्तं क्षितिनाथं गतायुषं। नार्यः
स्मदृष्ट्वा शाचेति मृगया मृगपतिं यथा। हा हतनास्म महावाहो हतनाशाद्द्रतवांधवाः। वीरपत्न्यो हतवीरे ग्वायैव
रवतप्रिय। इमां अवस्थां पश्यंतः पश्चिमां तव नेच्छिकां। कृपणं राजस्त्याह हे विलपामः सवांधवाः। छिन्नमूला

स्मासंप्रहस्य परित्यक्ता त्वया विना। त्वयि पंचत्वमापन्ने नाथास्माकं महाबले। कोनः कोपपरीतानां गारतिसं
सर्गा लालसाः। लताइव विचेष्टंती शयनीयान्यनेष्यति। इदं ते सदृशं सोम्य हृद्य निःश्वाससमारुतं। दह
त्पर्यंका मुखं कांतं निस्नायमिव पंकजं। इमे ते श्रवणे शून्ये नष्टा मेते विकुंडले। शिराधरायां संलीने सनतं
कुंडलं प्रिय। कर्नेम मुक्ता देवी रसर्घरत्नविनूपितः। अत्यर्थं गिरिसालन्क्ष्मी यादध्मराधिकवंबसा। अनेन
हि कलत्राणता वक्षः पुरुषानिता। कथं दीनेन कर्सेम्यं त्वयिलाकांतरं गते। नत्रेन। मस्त्रियः साध्यः प्रियन
गेपु वं विनाः। पतीना मपरित्याज्या स्त्वं तु नस्त्यज्य गच्छसि। अहा कालो महावीर्यायेन पर्य्यायकर्म्मणा
कालतुल्यः सपत्नानां त्वं क्षिप्रमपनीयसे। वयं दुःखेष्वनुचिताः सुखवत्त्वयधिताः। कथं वस्या मविधवा
नाथ कार्यमप माश्रिताः। स्त्रीणां चारित्रलुब्धानां पतिरेकः परा गतिः। त्वं दिलः सा गतिश्छिन्ना हतां तेनि
हतेनात्व संततत्वं मघ्नं तेनिः। सह त्वया गतः कालस्त्वं गेकीडितं गतो। सहृणानाथ विहीनास्मा अ
नित्या हि नृणां गतिः। अहो वत विपन्नाः स्म विपन्ने त्वयि मानद। एक दुःकृतकारिण्यः सर्व्वा वैधव्यलक्षणाः ७१

थो२

त्वया स्वर्गप्रति छंदे लीलिताः स्मरतिप्रियाः। त्वयि कामवशाः सर्व्वाः सनस्यज्य कगच्छसि। अस्माकं त्वमना
थानां नाथोसि सुरोपम। आसां विलपमानानां कुररीणामिव प्रभो। प्रतिवाक्यं ज गन्नाथो दातुमर्हसि मान
द। एवमार्त्तं कलत्रस्य शोचमाने पुवंधुषु। गमनं ते महाराज दारुणः प्रतिभातिनः। नूनं कांततराः कांत परलो
के वरास्त्रियः। यतस्त्वं प्रस्थितो वीर विहाय मंगल्यजनं। किन्नु तेकरुणा वीर नाया स्वता सुतरिपु आर्त्तना
दं रुदंती पुत्रमोहान्नावबुध्यसे। अहो निःकरुणाय्यात्रानेराणमोहेदं दिकी। यत्परित्यज्य दारान्स्वान्नि
परस्तात्व जेति हि। अपतित्वं खलु श्रेया नत्रशूरः स्त्रियः पतिः। स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः सत्रासत्रषा मपिवताः स्त्रियः
अहो हिय मदर्शन नयता त्वं रणप्रियं। प्रहृतन्नः हृतां तेन सर्व्वा सामंतरात्मसु। हत्वा जिरां संभवलं जिः
त्वाजसं संख्य संयुगा। कथमानुपमा वाण हतस्त्वं जगतीपते। इंद्रेण सह संग्राम हत्वा मायक विग्रहं। अमर्त्त्य
रजिताश्रद्ध मर्र्यनासिकथं हता। त्वया सागर मत्यात्मं विद्धात्म्यं भव दृष्टिनिः। ततः सर्व्वस्ववदराणं जित्वापा
ग धरं कृतं। त्वया पारजनस्यार्थे मंदं वर्षति वासवो। सायकैर्ज्जलदा नूनि वा वलाव पं प्रवर्त्तितं। प्रतापावनताः
सर्व्वे तव तिष्ठंति पार्थिवाः। प्रपयंता वराहीणि रत्नान्याच्छादनानि निचातवे वंवैदेव कल्पसंहहद्द्वीर्यम्पश्र

न्निः।कथं प्राणांस्तिके धारमीदृशं भयमागते।प्राप्ताः स्म विधवा ह्यद्य त्वयि नाथे निपातिते।अप्रमत्ताः प्रम
त्तेन कृतास्त्वेन निराकृताः।यद्येवं नाथ गंतव्यं यदि वा विस्मृता वयं।वाग्मात्रेणापि यामीति वक्तव्यकः परिश्र
मः।प्रसीद नाथ नीताः स्म पादौ तव यामनुं हि निः।अलं हद प्रवासेन निवर्त्त मथुराधिप।अहो वीरः कथं शेषे
निषण्णस्त्विणापांशुषु।शयानस्य हिते नूनमौ कस्मान्नो हि जितवपुः।केन सुप्त प्रहारोऽयं दत्तोऽस्माकमनार्द्रि
तः।प्रहतं केन मर्माणि नारीणां वंकर्तारुणां।रुदितो विनाशयानार्य्याः जीवं त्या परिदेवनं।किं वयं सतिगंतव्य
सह नत्रा करामहे।एतस्मिन्नंतरे दीना कंसमाता प्रवेपती।क्व मे वत्सः क्व मे पुत्र इति रोरुदती भृशं।सा प्रप्र
न्निदतं पुत्रं निःप्रणं भूमिनं यथा।हृदये नावदीसेन श्वास्यमाणा पुनः पुनः।पुत्रं सम निवीक्षंती हा हतास्मीति
वासती।कृपाणा मार्त्तनादेन विललाप रुरोद च।सा तस्य वदनं दीन मुत्संगे प्रगृह्य दीनी।कृत्वा पुत्रेति कारु
ण्यं विललाप तथा गिरा।पुत्र शूरव्रतयुक्त ज्ञातीनां नंदिवर्द्धन।किमिदं चरितं वत्स प्रस्थानं कृतवानसि १७२
प कस्मात् स्वपिषि विहते किं पुत्र नियमं विना।वत्स नैवं विधा नूनमौ शेरते कृतलक्षणाः।रावणेन पुरा गीतः श्लोको
ऽयं साधुसमतः।वलश्रेष्ठेन लोकस्य राक्षसानां समागमे।एवमुर्जितवीर्य्यस्य ममाकरविघातिनः।बांधवन्या

नयं घोरं दुर्न्निवार्य्यं भविष्यति।तस्यैव ज्ञातिलुब्धस्य मम पुत्रस्य धीमतः।ज्ञातिनानय मुत्पन्नं शरीरांतकरं महत्।आसा
पतिं नृपतिं वृद्धं मत्ययसनं विवितसं।उत्त्वा वरुदती वाक्यैर्विवस्त्राहरिणी यथा।एहि हि राजन्नश्रूहा त्मजं पश्यपउपु
त्रजेनस्वरं।शयानं वीरशयने वज्राहतमिवाचलं।अस्य क्रमं महाराज निर्यागणे सदृशी क्रिया।प्रेतत्वमुप
पन्नस्य।तस्य यमसादने।वीरभोज्या निराजानि वयं चापि पराजिताः।गच्छ विज्ञाप्यतां तत्र कंससत्कारका
रणात्।विजयांतानि वैराणि शांते शांतिर्भविष्यति।प्रेतकार्य्याणि कर्माणि मृतः किमपराध्यते।एवमुक्त्वा पत्नीं
ति नोऽजं कथानाश्चपङ्कः खिता।पुत्रस्य मुखमीरक्षंती विललापैव मानसं।इमा सेविं करिष्यंति नार्य्या राज
सुखे वा चिताः।त्वां पतिं सुपतिं प्राप्य या विपन्नमनोरथाः।इमं ते पितरं वृद्धं कुलस्य वशवर्त्तिनं।कथं द्रस्यामि
सुप्यंत कासारमज्जिले यथा।अहं ते जननी पुत्र किमर्थं नाभिनाषसे।प्रस्थितो दीर्घमध्वानं परित्यज्य प्रियं
जनं।अहो वीरात्य नाग्पायाः कृतात्मना निवर्त्तिना।आछिद्य मम मंदाया नीयसे नय प्रकाविदा दानमान
गृहीनानि हृस्तान्यतानि नैर्गुणाः।रुदंति तव भृत्यानां कुलानि कुल पृथपा।उत्तिष्ठ नृप शार्दूल दीर्घबाहो
महाबल।त्राहि दीनजनं वीर पुरमंतःपुरं तथा।एवं तासां रुदंतीनां कंसस्त्रीणां सुविस्वरं जगामास्तं दिनकरः

संध्यारागेणरंजिता॥ ॥इतिश्रीहरिवंशेकंसस्त्रीविलापः॥वैशंपायनउवाच॥उग्रसेनस्पहल्लस्यसमीपंकृष्णवि
तोयया।पुत्रशोकाभिसंतप्तोविसपपीतइवाबलः।सददर्शगृहेतुल्लंयादवैःपरिवारितं।पश्चात्तापानुध्यायं
तंकंसस्यनिधनाविलंकंसनारीविलापश्चश्रुत्वासकरुणानुवद्धनुः।गर्हमाणंतथात्मानंतस्मिन्वादव
संसदि।अहोमयातिवाल्येननराधमानुवर्त्तिना।वैधव्यंस्त्रीसहस्राणांकंसस्यास्यकृतेकृतं।कारुण्यंतुलु
नारीषुप्राकृतस्यापिजायते।एवमीदृग्रुदंतीषुमयानन्तरिपातिते।परिदेवितमात्रेण।शोकःखलुविधीयते
कृतांतस्याननिष्ठानःस्त्रीणांकारुण्यसंभवः।कंसस्यहिवधःश्रेयान्प्रागेवाभिमतोमम।सनासुहृज्जनी
जस्यपापपथानिरतस्यच।लोकोपतितहत्तस्यपरुषस्याल्पमेधसः।अक्लिष्टंमरणंश्रेयोनविद्विष्टस्यजीवितं
कंसःपापरुचिश्चैवसाधूनामप्यसंमतः।धिकुलाद्यपतितश्चैवजीवितंतस्यकादया।स्वर्गंतपोनृतांवासः। १७३
फलंपुष्यस्यकर्म्मणा।इहायपयसायुक्तःसत्वरुहरूपधर्म्मते।यदिस्युर्न्निहतालोकाःस्वसकर्मफलत्व
जाः।नराधर्मापवृत्ताश्चनराज्ञामनयाःस्पृशत।निग्रहेदुष्टबुद्धीनांकृतांतःकुरुतेफलं।इष्टधर्मपुल्लोकेपु
कलेसंपारलो।किंकं।अतीवदेवास्तंतिनरंधर्म्मपरायणं।कालाख्यस्तुलालोकेदुःकृतस्यहिकर्म्मणः॥

हतःसोऽयंमयाकंसःसाधितश्चवगम्यतां।मूलच्छेदकृतस्तस्यविपरीतस्यकर्मणः।तदेषशोत्यतांमद्यःशोका
कार्त्तःप्रमदाजनः।पौराश्चपुर्य्याःश्राम्यन्तुशास्यतांसर्वएवहि।एवंब्रुवतिगोविंदेविवशाननतानना।उग्रसे
नोग्रहन्नाद्यपुत्रकिल्विषशंकितः।सकृष्णंपुंडरीकाक्षमुवाचयदुसंसदि।वाष्पसंदिग्धयावाचादीनया
सन्नमानया।पुत्रनिर्य्यातितःक्रोधेनीतोयाम्यांदिशंरिपुः।स्वधर्माधिगतामूर्त्तिर्न्नीमविश्रावितंत्वयाविभो।
पितंसच्चमाहात्म्यंशंकितारिपवःकृताः।स्थापितायादवावंशागर्विताःसुहृदःकृताः।प्राप्तमन्नपुनरर्ण्डपुत्र
नापक्षप्रकाशितः।मित्राणित्वांनजिष्यंतिसंश्रयिष्यंतिपार्थिवाः।प्रकृतयानुयास्यंतिद्रोक्ष्यंतिचांहिम्रा
तरः।संधिविग्रहमुख्यास्त्वत्प्रणायिष्यंतिमंत्रिणः।हस्त्यश्वरथसंपूर्णंपदातिगणसंकुलं।प्रतिगृहाणकृष्ण
दंकंसस्यबलमव्ययं।धनंधान्यंचयत्किंचिद्वस्त्राण्याच्छादनानिच।प्रतीच्छत्वंनियुक्तावैवदीयाःसर्वरत्नपो।स्त्रियो
हिरण्यंयानानियद्वान्यदूरकंकिंचन।एवंहिविहितयोगपर्य्याप्तेकुलविग्रहे।प्रतिष्ठितायांमदिन्द्रायहतानंत्रात्रुसू
दनः।त्वंगतिश्चगतिश्चैवयहूनांयदुनंदन।शृणुधवदतांवीरकृपणानामिदंवचः।अस्यत्वंकापदस्थस्यकंसस्याशु
भकर्म्मणः।तवप्रसादादाज्ञाविंदप्रतकार्य्यंक्रियतांहि।तस्यकृत्वानंतरंडस्यविपन्नस्याद्यदेहिके।सस्नुषोऽहंनार्य्यश्च

चरिष्यामि मृगैः सह। प्रेतसत्कारमात्रेण कृते वांधवकर्म्मणि॥ आहुश्च पंडिता किं कं स्वर्ग गताः किल मन्वंति हि तस्य
मिंपश्चिमे लब्ध्वा चितिस्थाने विधानतः। तोयप्रदानमात्रेण कंसस्याहं पापमाचरं॥ एतत्तेनास्वविज्ञाप्यं स्नेहेन च
समनुष्ठितं। प्राज्ञात्रमुगतिं तत्र लप्रणः पश्चिमां क्रियां॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य उग्रसेनः परमदुर्मनाः। प्रत्युवाच ग्रामे
नं वै शोकपर्य्याकुलमिदं वचः। कालयुक्तमिदं तात न चैतद्धृत्स्नं पितेम्मा। महश्शोकाद्दशाहेन हृतस्य च कृतस्य चाय स्वमे
मेवं विधं नृपगतेऽर्थे दुरतिक्रमा। प्राप्यते नृप सत्कारं कंसा प्रेत गतोऽपि सन्। कृते महति तेजस्वि वेदाभ्यविदितवान
मि। कथं न ज्ञायते तात नियतिर्दुरतिक्रमा। स्थावराणां च सूतानां जंगमानां च पार्थिव। शर्व्वे जन्मकृतं कर्म्म काले
न परिपच्यते। अकृतवंतोऽर्थं वंतश्च दातारः प्रियदर्शनाः। ब्राह्मणपानयमं पन्नादीनानुग्रहकारिणः। लोकपाल
समाख्यात महेंद्रसमविक्रमाः। कृतपालाः कृतास्तेन नीयंते नृपसत्तम। धर्म्मिकाः सर्व्वे नावज्ञाः प्रजापालनत
त्पराः। कृत्रधर्म्मपरा दांताः काले न निधनं गताः। स्वयमेव कृतं कर्म्म शुभं वाथ दिवाशुभं। प्राप्ते काले तु तत्कर्म्म द १७५
श्यते सर्व्वदेहिनां॥ एषा ह्यंतर्हिता माया दुर्विज्ञेया सुरैरपि। ययायं मुह्यते लोको धृत्र कर्म्मैव कारणं॥ कालेनाभि
हतः कंसः स्वकर्म्मणा प्रचोदितः। न ह्येवं कारणं तत्र कालः कर्म्म च कारणं। स्वर्व्वेषां समयं तात कृत्स्नं स्थावरजंग

मं। कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते। कालस्य सर्व्वभूतानां नियहे प्रग्रहे रताः। तस्मात् सर्व्वाणि भूतानि काल
स्य वशगानि वै। स्वदोषेण बद्धस्य सूतो स्व नराधिपान्नाहं वै कारणं तत्र कालश्चैव च कारणं। अथ वादं न
विष्यामि कारणं नात्र संशयः। परायण परः काल किं करिष्यत्स्य कारणं। कालस्य बलवान् नृराज नृ दुर्विज्ञेया हि
सा गतिः। अपरावरविशेषज्ञाः स्पंति समदर्शिनाः गतिं कालस्य ये सिंद्धाः सर्व्वकालस्य गोचरं। ब्रवीमि यदहं तं
त तदत्र धीयतां वचः। न हिंसा मे न मे कार्य्ये नाप्यहं नृपकांक्षितः। न चाप्यराजलुब्धेन मया कंसो निपातितः। किं
तु लोकहितार्थाय कीर्त्यर्थे च सुतस्तव। व्यंगभूतः कुलस्यास्य मानुजे विनिपातितः। अहं स एव गोमध्ये गोपैः
सह वनेचरः। प्रीतिमान् विचरिष्यामि कामचारी यथा गजः। एतावच्छतशोऽप्येवं सत्येनैतद्ब्रवीमि ते। न मे कार्य्यं
नृपत्वेन विज्ञाप्यं क्रियतामिदं। भवान् राजास्तु मान्यो मे यदूनामग्रणीः प्रभुः। विज्ञाय याय्या निपिवस्त्व स्वराज्ये रा
जसत्तम। यदि ते मत्प्रियं कार्य्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा। मया निसृष्टं राज्यं स्वं चिराय प्रतिगृह्यतां॥ ॥वैशंपाय
न उवाच॥ एवं कृष्णेनात्र वचनं नो त्तरं प्रत्यभाषत। व्रीडितोऽधोमुखो राजा नमे कृष्ण सदि। अनिपकणो गोविंदो
ययौ मासधर्म्म विदा सबहुमक्रूरः श्रीमानुग्रसेनो महीपतिः। चकार सह कृष्णेन कंसस्य निधनक्रियां। तेंस

धेयादवामुख्या राज्ञानंदन्नुग्रशासनात्॥ अनुजग्मुः पुरीमार्गे देवाइव शतक्रतुं। उत्सन्ने निहतायां ततः सूर्य्या
विराजति। पश्चिमे कंससंस्कारं चक्रुस्ते यदुपुंगवाः॥ शिबिकायां मथारोप्य कंसदेहं यथाक्रमं। नैष्ठिकेन विधा
नेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियां॥ सुनीता यमुनातीरे मुत्तरं तु परं स्मृतः। सत्कृतश्च यथान्यायं नैधनेन विता भिना॥ तथै
वन्ता तरस्य चास्य सुनामा नं महानुजे। सत्कारं लं नया मासुः सह रामेण यादवाः॥ ता मांतसलिलं चक्रु दे ह्यस्यंध
कपुरोगमाः॥ अद्वयं चापि ग्रतस्माजाष माना पुनः पुनः। तया स्कसलिलं दत्वा पादवादीन मानसाः पुरस्कृत्या
यमनत्वं विविशुर्मथुरां पुरीं॥ ॥इति श्री हरिवंशे कंससत्कार उग्रसेनाभिषेकश्च॥ वैशंपायन उवाच॥ सङ्क
र्षणसहितो बालवान्रौहिणेयेन संगतः। मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत्॥ प्राप्तयौवनदेहश्च युक्ता
न्यश्रिया ह्यलं। वयार मथुरां वीरः स्वरन्नाकरत् पाणं। कस्यचित्त्वथ कालस्य सहितौ रामकेशवौ। गुरुं सांदी १७५
पनिं काश्यं अवंतिपुरवासिनं। धनुर्वेदचिकीर्षार्थं मुनौ तावनिजग्मतुः। निवेद्य गोत्रं स्वाध्याय माचारेण
भ्यलं कृतौ। शुश्रूषू निरहंकारौ रामजनार्दनौ। प्रतिजग्राहतौ काश्यो विद्याः प्रादाच्च केवलाः। तौ च
श्रुतिधरौ वीरौ यथावत्प्रतिपद्यतां। अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या सांगं वेदमधीयतां। चतुष्पादं धनुर्वेदं शस्त्रग्राम

ससंग्रहं। अचिरेणैव कालेन गुरुस्तावभ्यशिक्षयत्॥ अतीतां मानुषीं मेधां चिंतयित्वा तयो गुरुः। मेने तावाग
तावीरौ देवौ चंद्रदिवाकरौ। ददर्श च महात्मानावुभौ तावपि पर्वसु। पूजयंतौ महादेवं साक्षाद्धि लुद्रवच्छिने
गुरुं सांदीपनिं रामः कृष्णश्चोक्तवानिदं। गुर्वर्थं किं ददामि किं ददामीति रामेण सह भारत। तयोः प्रीतात्मना
वै गुरुः प्राह वाचं हृष्टवान्। पुत्रमिच्छामि यद्दत्तं यो मृतो लवणार्णवे। पुत्र एकोऽदिमजानः सह्यापिलिमिनाह
तः। प्रभासे तीर्थयात्रायां त्वमानय पुनरानय। तथेत्येवाब्रवीत्कृष्णो रामस्यानुमते स्थितः। गत्वा समुद्रं तेजस्वी वि
वेशांबुर्जलं हरिः। समुद्रः प्रांजलिर्भूत्वा दर्शयामास तं तदा। तमाह कृष्णः क्वासौ नः पुत्रः सांदीपनेरिति। समु
द्रः प्रत्युवाचेदं दैत्यः पंचजनो महान्। तिमिरूपेण तं बालं ग्रस्तवानिति भारत। स पंचजनमासाद्य जघान पु
रुषोत्तमः। न चाससाद तं बालं गुरुपुत्रं तदाच्युतः। स तु पंचजनं हत्वा शंखं लेभे जनार्दनः। यः सदेवमनुष्ये
षु पांचजन्य इति श्रुतः। ततो वैवस्वतं देवं निर्जित्य पुरुषोत्तमः। आससादाथ तं बालं गुरुपुत्रं तदाच्युतः। आ
नीनाय गुरोः पुत्रं चिरनष्टं यमक्षयात्। ततः सांदीपनेः पुत्रः प्रसादादमितौजसः। दीर्घकालगतः प्रेतः पुनराग
च्छरीरवान्। तदशक्यमचिंत्यं च दृष्ट्वा सुमहदद्भुतं। सर्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत। स गुरोः पुत्रमाद

यपांचजन्यं च माधवः। रत्नानि च महार्हाणि पुनरायाज्जगत्प्रभुः। राजसेस्सस्य रत्नानि महार्हाणि बहूनि च
आनाय्यावेदयामास गुरवे वासमानुजः। गदापरिघयुद्धेषु सर्वास्त्रेषु च तावुभौ। अचिरान्मुख्यतां प्राप्तौ
सर्वलोकधनुर्भृतो। ततः सांदीपिनेः पुत्रं तद्रूपवयसं तदा। प्रादात्कृष्णः प्रीतात्मा सह रत्नैरुदारधीः। वि
नष्टेन पुत्रेण काश्यः सांदीपनिस्तदा। समेत्य मुमुदे राजन् दृष्ट्वा यदुनराम केशवौ। कृतास्त्रौ तावुभौ वीरौ
गुरुमामंत्र्य सत्वरौ। आयातौ मथुरां भूयो वसुदेवसुतावुभौ। ततः प्रहृष्टाः सुधियः सर्वे यादवा यदुनंदनौ। स
वलौ हृष्टमनसा उग्रसेनपुरोगमाः। श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मंत्रिणः सपुरोगमाः। सबालवृद्धयुवतिः पुरीस
मनिवर्तत। नंदितूर्याण्यवाद्यंत तत्रष्टुवुश्च जनार्दनं। वीथ्यः पताका मालिन्यो भ्राजंते स्म समंततः। प्रहृष्टम
दितं सर्वमभूत्पुरमथो तत। गोविंदागमने तत्र यथैवेंद्रमहे तथा। मुदिताश्चाप्यगायंत राजमार्गेषु गायन ः
स्तथाशीःप्राछिता गाथा यादवानां प्रियंकराः। गोविंदरामौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ। स्वपुरे निर्भयाः
सर्वे क्रीडध्वं सह बांधवैः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः। मथुरायाम १७६
भूद्राजन् गोविंदे समुपस्थिते। वयांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहयद्विपाः। नरनारीगणाः सर्वे भेजिरे

मनसः सुखं। शिवाश्च वाताः प्रववुर्विरजस्का दिशो दश। दैवतानि च हृष्टानि सर्वेष्वायतनेषु च। यानि लिं
गानि लोकस्य कृतयुगपुरा। तानि सर्वाणि पदृश्यंत पुरीं प्राप्ते जनार्दने। ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेना
गारिमर्दनः। हरियुग्मकेन गोविंदो विवेश मथुरां पुरीं। विशंतं मथुरां रम्यां तमक्रूरमरिंदमं। अनुजग्मुर्यदुग
णाः। शक्रं देवगणा इव। वसुदेवस्य भवने ततस्तौ यदुनंदनौ। प्रहृष्टौ हृष्टवंदनौ वृंदादित्याविवाचलं प्र
रणानेजसापेतौ रवींद्राविव रूपिणौ। तावायुधान्यविन्यस्य गृहे स्वे स्वैरचारिणौ। मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसु
तावुभौ। उद्यानेषु विचित्रेषु फलपुष्पावनामिषु। चेरतुः सुमहात्मानौ यादवैः परिवारितौ। रैवतस्य समीप
षु सरित्स्वथ विमलासु च। पद्मपत्रसमश्याम कारंडवयुतासु च। एवं तावेकनिर्माणौ मथुरायां सुनाननौ उ
ग्रसेनानुगौ भूत्वा कंचित्कालमथोषतुः॥ ॥इति श्री खिले हरिवंशे रामकृष्णप्रत्यागमनं॥ वैशंपायन उ
वाच॥ कृष्णस्त्व बलवान् रौहिणेयन संगतः। मथुरां यादवाधीनां पुरीं तां सुखमावसत्। प्राप्तयौवनदेहस्तु
युक्तो राजश्रिया विभुः। चचार मथुरां प्रीतः सवनाकरभूषणां। कस्यचित्त्वथ कालस्य राजन् राजगृहेश्वरः। श्रु
त्वा विनिहितं कंसं दुहितृणां महीपतिः। ततो नातिचिरात्कालाज्जरासंधः प्रतापवान्। आजगामपडंगनकेन

नसमहाबलः॥ जिघांसुः स हि पद्मन्नक्रुद्धः कंसस्यापचितिं स्मरन्॥ अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्नां च मागधस्य सुते
नृप। जरासंधस्य कल्याण्यौ पीनश्रोणिपयोधरे। उभे कंसस्य ते नार्यौ प्रादाद्बार्हद्रथो नृपः॥ स ताभ्यां सुमु
दे राजा वञ्चापितरमाहुकं॥ स मा श्रित्य जरासंधमनादृत्य च यादवान्॥ शूरसेनेश्वरो राजा यथा ते वङ्कशः
श्रुताः॥ ज्ञातिकार्य्यार्थसिद्ध्यर्थं उग्रसेनहितेरताः॥ वसुदेवाऽनवन्नित्यं कंसान्नममृषवतो॥ रामकृष्णावुपा
श्रित्य हतकंसे दुरात्मनि। उग्रसेनोऽनवद्राजा भोजवृष्ण्यंधकैर्वृतः॥ दुहितृभ्यां जरासंधं प्रियाभ्यां बलवा
न्नृपः। चादितावीरपत्नीभ्यामुपायान्मथुरां ततः॥ कृत्वा सर्वसमुद्योगं क्रोधदग्धिसमोज्वलन्॥ प्रतापाऽव
नताय च जरासंधस्य पार्थिवाः॥ मित्राणि ज्ञातयश्चैव संयुक्ताः सुहृदस्तथा॥ तमेवानुययुः सर्वे सैन्यसम
न्वितैर्वृताः। महेष्वासा महावीर्य्या जरासंधप्रियेषिणः॥ कारूषो दंतवक्त्रश्च चेदिराजश्च वीर्य्यवान्॥ कलिंगा
धिपतिश्चैव पौंड्रश्च बलिनां वरः॥ सांकृतिः कैशिकश्चैव भीष्मकश्च नराधिपः॥ पुत्रश्च भीष्मकस्यापि रुक्मी- १७७
मुख्यान्नृतां वरः। वासुदेवार्जुनाभ्यां यः स्पर्द्धते समहाऽहवे॥ वेणुदारिः श्रुतर्वा च क्रथश्चैवांशुमानपि॥ अं
गराजश्च बलवान् वंगानामधिपस्तथा॥ कौशल्यः काशिराजश्च दशार्णाधिपतिस्तथा॥ सौनेश्वरश्च विक्रांतो

का०

द्रदस्य महाबलः॥ यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तश्च वीर्य्यवान्॥ सौवीरराजः शैव्यश्च पांड्यश्च बलिनां वरः॥
गांधारराजः सुबलो नग्नजिच्च महाबलः॥ दुर्य्योधनादयश्चैव धार्तराष्ट्रा महाबलाः॥ एते चान्ये च राजानो बल
वंतो महारथाः॥ तमन्वयुर्जरासंधं विद्विषंतो जनार्द्दनं॥ ते शूरसेनानाविश्य प्रभूतयवसेंधनात्॥ रुरुधुस्सं
रुध्य मथुरां पुरस्कृत्य बलं तदा॥ ॥ इति श्री हरिवंशे मथुरोपरोधः॥ वैशंपायन उवाच॥ मथुरोपवने ग-
त्वा निविष्टांस्तान्नराधिप। अपश्यन्नहल्लयः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्द्दनं॥ ततो हृष्टमनाः कृष्णो राममवचनम
ब्रवीत्। त्वरिते खलु कार्य्यार्थे देवतानां न संशयः॥ यथायं सन्निकृष्टो हि जरासंधो नराधिपः॥ लक्ष्यंते
हि ध्वजाग्राणि रथानां वातरंहसां॥ एतानि शशिकल्पानि नृपाणां गां जिगीषतां॥ छत्राण्युपाश्य विराज
न्त्युप्रोच्छ्रितानि सितानि च॥ अहो नृपरथोदग्रा विमलाः स्फुटपंक्तयः॥ अभिवर्त्तन्ति नः शुभ्रा यथा खे हंसप
ंक्तयः॥ कालः खलु नृपः प्राप्तो जरासंधो महीपतिः॥ आवयोर्द्वंद्वनिकषः प्रथमः समरातिथिः॥ अर्य्यतिथ
व सहितौ। तनुप्राप्ते महीपतौ॥ युद्धारंभः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यतां॥ एवमुक्तस्ततः कृष्णो स्वस्थः संग्रा
मलालसः॥ जरासंधमधिपश्रुत्वश्चकार बलदर्शनं॥ वीक्षमाणश्च तान् सर्वान्नृपान्यदुवरोऽव्ययः॥ आत्म

नेवात्मनोवाकोमकवाचहदिमेत्रवित्ताइमेतेपृथिवीपालाः।।पार्थिवेवर्त्मनिष्ठिता।येविनाशंगमिष्यंति
त्रास्त्वदृष्टेनकर्मणा।प्रोक्षितानृखल्विमान्मन्येमृत्युनानृपपुंगवान्।स्वर्गगामीनिचाप्येषांवसंप्रि
पचक्राशिरास्थानेनारपरिश्रांतावसद्युयंदिवंगता।एषोनृपतिमुख्यानांवलौघैरपिपीडिता।भूमिर्भि
तराचयेवलराष्ट्रानिसंतता।स्वल्पेनखलुकालेनविविक्तंपृथिवीतलं।भविष्यतिनरेंद्रायैःशतिशा
विनिपातिताः।। ।।वैशंपायनउवाच।।जरासंधसुतःक्रुद्धःप्रकंपःसर्वमहीक्षितां।नराधिपसहस्रौघैरनु
यातामहाद्युतिः।व्यायतादश्वतुरगैःसादिभिःसुसमाहितैः।रथैःसंग्रामकैर्युक्तैरसंगगतिभिःक्वचित्
हेमकक्षैर्महाघंटैर्घोरैर्वारिदोपमैः।महामात्रावमारूढैःकल्पितरणकोविदैः।स्वारूढैःसादि
नियुक्तैःप्रेक्ष्यमाणैःप्रवल्गितैः।वाजिभिर्मेघसंकाशैःप्लवद्भिरिवपत्रिभिः।खड्गचर्मधरैर्दप्तैःपत्ति
निर्वल्गितांवरैः।सहस्रसंख्यासंख्यासंयुक्तैरुत्पतद्भिरिवारगैः।एवंचतुर्विधैःसैन्यैःकंपमानैरिवांकुरैः १७८
नृपःप्रजातोवलवान्जरासंधात्मजोव्रती।सरथेमेघनिर्घोषेगजेंद्रैश्चमदसंयुतैः।हेषमाणैश्चतुरगैः।
छेल्वमानैश्चपत्तिभिः।नादयानोदिशःसर्वाःसस्याःपुर्ण्या वनानिचामराजासागराकाराःसमंताःस

महत्प्रपातातहलंपृथिवीशानांहृष्टयोधजनाकुलं।क्ष्वेडितास्फोटितरवैर्मेघसैन्यमिवावनौ।रथैःपवनसंपातैर्गजैः
श्चजलदोपमैः।तुरगैश्चजवोपेतैः।पत्तिभिःखगमोपमैः।विमिश्रंसर्वतोनातिमत्तद्विपरथाकुलं।धर्म्मातमा
गरगतं।यथाम्रपटलंमा।सवलासमहीपालाजरासंधपुरोगमाः।परिवार्यपुरीसर्वेनिवेशायोपचक्रमुःव
नोतस्यनिविष्टस्यवलश्रीःशिविरस्यच।शुक्लपर्यंतहर्णस्ययथारूपंमहोदधेः।वीतरात्रेततःकालेसमुत्तस्थुर्म
हीक्षितः।आराहणार्थंपुर्य्यास्तेसमीयुर्युद्धलालसाः।समवायीकृताःसर्वेयमुनामनुजेनृपाः।निविष्टामंत्रया
मासुर्युद्धकालकृतहलाः।तेषामुत्तमुल्लाःत्राहहांत्रुश्रवपृथिवीक्षितां।युगांतेनिघ्यमानानांसागराणामिवस्व
नाः।तेषांसकुचुकोल्लीपाःस्थविरावत्रपायिणियाः।चैरम्भात्राब्रह्मत्स्यवंवदंतोराजसात्मनावातस्पृष्टपंवलस्य
सीनिःत्राहस्मिमितस्यवोल्लीनमीनभुजंगस्य।निःत्राहस्यपयादधेः।निःत्राहस्मिमितेतस्मिन्।योगादिवमहार्ण
वे।जरासंधोमहद्वाक्यंवृहस्पतिरिवाददौ।शीघ्रंसमनिवर्त्तंतांवलानिपृथिवीक्षितां।सर्वतोनगरीचेयंजना
घैःपरिवार्यतां।अत्रमयंत्राणियुज्यंतांकेपाणीयाश्चमुद्गराः।तदैवचापिप्रवाद्यंतांप्रासावेतोमराःस्तथा।दार्य्यतां

चैवं कोपे खनिनस्य पुरीं द्रुतं । नृपाश्च युद्धदुर्गोन्ना विन्यस्यंतां महारथाः ॥ अथ प्रनृतिसैन्यैर्मे पुरी गाधः प्रवस्मैतां
यावदेतां पुरीं गोपी । वसुदेवसुता वुभौ ॥ संकर्षणं च रुक्मं च पानयामि शिताः शराः । आकाशमपि टंकोदन्निः
मं पातेयथा नवेवा । मयानुशिष्टा श्लिष्टं तु पुरीं नमि पुनृमिपाः । तेषु तेषु च काशेषु शीघ्रमारुधतां पुरीं ॥ मद्रः कलिं
गाधिपतिश्चेकितानः सवाह्लिकः । काश्मीरराजो गोनर्दः करूषाधिपतिस्तथा । द्रुमः किंपुरुषश्चैव पार्वतीया
श्च नामयाः ॥ नगर्याः पश्चिमद्वारं शीघ्रमारोधयन्त्विति । पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा । रुक्मी च भोजा
धिपतिः सूर्याक्षश्चैव मालवः ॥ विंदानुविंदावावंत्यौ दंतवक्रश्च वीर्यवान् । छागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च म
हीपतिः । कौशांब्यो मागधश्चैव शतधन्वा विदूरथः ॥ भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पंचनदस्तथा । उत्तरं नगरद्वा
रमेतद्दुर्गमहा नृपाः ॥ आरुधंवापे महद्वीर्यं बलवत्ति मगोरवाः ॥ उलूकः कैतवयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः । एकल १०९
व्यो बृहत्क्षत्रः क्षत्रधर्मा जयद्रथः ॥ उत्तमौजाश्च शल्यश्च कौरवाः कैकयास्तथा । वैदिशो वामदेवश्च सांकेतश्चा
मिनीपतिः ॥ पूर्वं नगरनिर्यूहं मतधारान्नमस्कृतः । द्वारियं तोऽनिधमवतानुनानाद्रुववलाहकान्नात्रु संचदरदश्च

चेदिराजश्च वीर्यवान् । दक्षिणं नगरद्वारं पालयामः सुदंशिताः ॥ एवमेषा पुरी क्षिप्रं समंतान्नाद्यतावलैः । वज्रावपात
विषमेघाश्च तु मुलं महत् । गदिनोयो गदा निस्त्रपरिघैः परिघायुधाः ॥ अपि रविविधैरात्रैस्त्रैर्द्वारस्थं तु पुरीमि
मां । अद्यैव नगरी ह्येषा विषमोच्छ्रयसंकटा । कार्याेन्नमिममासाद्य नवद्भिर्बसुधाधिपैः । चतुरंगबलं स्वघ्नरा
संधे महाबलः ॥ अथान्ययाद्यहन्नकुद्धः सह सर्वैर्नराधिपैः । प्रतिजग्मुर्हृष्टा र्हासां स्वढानीकाः प्रद्दारिणः ॥ तमु
द्दमनवद्यारं तपांदवासुरापमं । अल्पानांवद्धुनिःत्राहैव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ नगरान्निःसृतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतौ
वुभौ । क्रमितं नवरानीकं व्यस्तसंमृढवाहनं । रथस्छादंशिता चैव चैरन्तुघत्तयादवौ । मकरा विवसंरब्धाः समुद्र
द्वानि ॥ तावुभौ । ताभ्यां मधषयुक्ताभ्यां यादवाभ्यामनन्मतिः । आयुधानां पुराणानां मादानकृतलक्षणा । त
तः खान्निपतंतिस्म दिव्यान्याहवसंलवे । लेलिनेहाना निदीप्तानि मद्दांति सुहृढानि चाक्रव्यातरन्नुयानानिम
र्शिमसिद्दहंति चात्र्षितान्याहवेनाकुंडपमांसानि वनन्त्रौ । दिव्यस्रग्दाम धारीणि त्रासयंति च खचरान्नापन
यानानसमानानि दंसितानि दिव्यादशाहलं संवर्तकं नाम शौनंदं मुशलं तथा । धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोद
कीं तथा । चत्वार्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि वा । तान्यांसमवतीर्णानि यादवाभ्यां महामृधाजिशाह प्रथमं रामो ।

ललामप्रतिमंहलं।मर्षन्नमिवसर्पेंद्रंदिव्यमालाकुलंरणे।सौनंदंचततःश्रीमान्निरानंदकरंद्विषां।मुसलं
सावृतं।अथाजग्राहमुशलोत्तमं।दर्शनीयंचलोकेषुधनुर्दुर्लदनिःस्वनं।नाम्नाशार्ङ्गमितिख्यातंरुद्रा
ग्याहवीर्यवान्।देवैर्निर्गदितार्थस्यगदातस्यापरंकरे।निपन्नाकौमुदादस्यनाम्नाकौमोदकीतिसा
तासमग्रहरणावीरौसात्वताद्भिलोपनप्रभौ।समरेरामगोविंदौरिपून्प्रतायुध्यतां।सायुधप्रग्रहौवीरौतावु
भौरामकेशवौ।यथोत्तानुजमग्रजौतौरामगोविंदलक्ष्मणौ।द्विपक्षपतिकुर्वाणौपराक्रांतायथेश्वरौ।वि
चरत्तुर्यथादेवौवसुदेवसुतावुभौ।हलमुद्यम्यरामस्तुसर्पेंद्रमिवकोपितं।चचारसमरेवीरोद्विषतामंतको
यथा।विकर्षन्रथवृंदानिक्षत्रियाणांमहात्मनां।चकाररामः सफलंनागपुत्रहयपुच।कुंजरान्लांगला
ह्निमान्मुशलाक्षेपताडितान्।रामोविराजत्समरेनिघ्नमंत्ययथाबलात्।तेवध्यमानारामेणरणेक्षत्रि
यपुंगवाः।जरासंधंतिकंलीनाःसमरान्प्रतिजग्मिरे।तानुवाचजरासंधःक्षत्रधर्मेव्यवस्थितः।धिग्गतान्क्ष
त्रियांश्चसमरकातरात्मनः।पश्यद्भिस्तस्यसमरेविरथस्यपलायतः।भ्रूणहत्यामिवाप्नोतिप्रवदंतिमनीषिणः
भीताःकस्मान्निवर्तध्वंधिग्गतान्क्षत्रवर्जितां।शीघ्रंसर्वेनिवर्तध्वंममवाक्यनचोदिताः।अथवानिघतरक्षःप १८०

त्रकाःसमवस्थिताः।यावदेतौरणेगोपौप्रेक्षयामियमक्षयं।ततस्तेक्षत्रियाःसर्वेजरासंधेनचोदिताः।सृजंतःश
रजालानिहृष्टायोद्धुमुपस्थिताः।तेर्द्दैयकोवनापीडिरथैश्चांबुदनादिभिः।नागैश्चांबुदसंकाशैर्मेहामात्रप्रचो
दितैः।सततुरंगैःसनिस्त्रिंशाःसपताकायुधध्वजाः।स्वारोपितधनुष्मंतःसतूणीरासनामराः।सच्छत्राश्चाधि
नःसर्वेचारुचामरवीजिताः।रणेतेनिर्गतारंजुःस्पंदनस्थामहीक्षितः।तेयुद्धरागाद्रथिनोव्यगादन्युधेक्षः
गदानिस्त्रिंशगुर्वीनिःक्षेपणीयैश्चमुद्गरैः।एतस्मिन्नंतरेतत्रदेवानांनंदिवर्धनः।सुपर्णध्वजमास्थायलोलस्कंध
मुत्तमंतदाभ्ययाज्जरासंधशरैर्विध्याधचाष्टभिः।सारथिंचास्यविव्याधपंचभिर्निशितैःशरैः।अयानतुरगांश्चास्य
यतमानस्यवीर्यवान्।तंकृष्णंगतमाज्ञायचित्रसेनोमहारथः।सेनानीःकौशिकश्चैवक्रुद्धौविधितुःशरैः।त्रिभिर्वि
व्याधसंयुक्तेबलदेवंचकौशिकः।बलदेवोधनुश्चास्यमल्लेनाजौछिन्नकरोतजवेनाभ्यद्रवद्वापितान्वीरन्शर
र्दृष्टिभिः।वङ्कनिःखंडक्षयवीरःसमरेस्वार्पितप्रभः।तंचित्रसेनःसरथोविव्याधनवभिःशरैः।कौशिकःपंचभिश्चापि
जरासंधश्चसप्तभिः।त्रिभिस्त्रिभिस्त्रिश्चनाराचैस्ताब्दिवनंदनजनार्दनः।पंचभिश्चैवबलवान्।बलदेवःशतःशरैःरथ
संचैवविच्छेदचित्रसेनस्यवीर्यवान्।बलदेवोधनुश्चास्यभल्लेनास्यच्छिन्नकरोत।सच्छिन्नधन्वाविरथोगदामादा

यवीर्यवान्॥ अन्यद्धवक्रसंरब्धो जिघांसुर्मुशलायुधं। सिसृक्षतस्तु नाराचं चित्रसेनवधैषिणः॥ धनुश्चिच्छेद राम
स्य जरासंधो महाबलः॥ गदया च जघानाश्वान्क्रोधात्स मगधेश्वरः॥ रामं चाभ्यद्रवद्वीरो जरासंधो महाबलः॥
आदाय मुशलं रामो जरासंधमुपाद्रवत्। तयोस्तद्युद्धमभवत्परस्परवधैषिणोः॥ चित्रसेनस्तु संयुक्तं दृष्ट्वा राम
णां मागधे रथमन्यं समारुह्य जरासंधमवारयत्। ततो बलेन महता गजानीकेन चाप्यथ॥ अनयोरंतरे तस्मिं
संकुलं समपद्यत। ततः सैन्येन महता जरासंधमभिसंवृतः। रामं छाद्यायगात्रे नाजानात्समसादा महाबलः।
ततः प्रध्वनितस्येव सागरस्य महास्वनः। प्रादुर्बभूव तत्र मुलः सेनयोरुभयोरपि॥ वेणुभेरीमृदंगानां शंखा
नां च सहस्रशः॥ उभयोः सेनयो राजन्प्रादुरासीन्महास्वनः। क्ष्वेडितास्फोटितोत्कुष्टैस्तुमुलः सर्वतोऽभव
त्॥ उत्पपात रजश्चापि खुरनेमिसमुद्धतं। समुद्धतमहाशस्त्राः प्रगृहीतशरासनाः॥ अन्योन्यमभिगर्ज
तः शूराः सन्नाहवंतास्थिरे। रथिनः स्यंदनैश्चैव पत्तयश्च सहस्रशः। गजाश्वाश्चातिबलास्तत्र सन्निपेतुः समंततः॥ स १८२
संप्रहारस्तुमुलस्तत्र का प्राणानवर्तत वृष्णिभिः सह योधानां जरासंधस्य दारुणः। ततः शिनिरनाधृष्टिर्बभ्रु
र्विपृथुरंककः। बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्हेन दंशिताः। दक्षिणं पक्षमासेदुः सन्नस्य सैन्यस्य नारत। पालितं चेदि

राजेन जरासंधेन चाविना। उदीच्यैश्च महावीर्यैः शाल्वसाल्वादिभिर्नृपैः॥ सृजंतः शरवर्षाणि समसनित्यक्तजीवि
ताः॥ अनागावहः पृथुकंकः शतद्युम्नो विदूरथः॥ हृषीकेशं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्हेन दंशिताः॥ नीघ्रकेणानिपुण
स्य रुक्मिणा च महात्मना। दैवकेनापि राजेंद्र तथा वेदीश्वरेण च॥ प्राच्यैश्च दाक्षिणात्यैश्च गुप्तं वीर्यबलान्वि
तैः। तेषां च युद्धमभवत्त्यक्तजीविनां॥ अक्रूरः छिपाशवाणाघानू स्रजनामत्रानिस्वनाव। सात्यकिश्चित्र
कः स्यामो युयुधानश्च वीर्यवान्॥ राजाधिदेवा मृदरः श्वफल्कश्च महारथः॥ सत्राजि चित्रसेनश्च बलेन मह
ताः॥ स्यहस्यपक्षं तेसकं कृतीयुद्धिपतां मृधा व्यूहस्यार्हं समासेदुर्मेंदरेणानिरक्षितं। राजन्निश्चापि बक्रुर्निर्वेणु
दारि मुखैः सह॥ ॥इति श्रीखिलेषु हरिवंशे मथुरापराध॥ वैशंपायन उवाच॥ ततो युद्धानिदृष्टीनां बभ्रु
सुमहत्तथा। मागधस्य महामात्रैर्नृपैश्चैवानुयायिभिः॥ रुक्मिणा वासुदेवस्य नीप्रकर्णांकुकस्य चाक्रथन
वसुदेवस्य कैशिकस्य च वक्रणा। गदेनि वेदिराजस्य दंतवक्रस्य शंभुना॥ तथान्येष्वपि वीराणां नृपाणां समम
हात्मनां। युद्धमासीत्स सैन्यानां नृपनीरतसत्तम॥ अहानि पंचविचेकं च पक्षमाष्टो च दारुणं॥ गजैर्गजा हयैरश्वाः
पादानाश्च पदातिभिः। रथैरथा विमिश्राश्च योधयुयुधिरे ततः॥ जरासंधस्य नृपतेरामेणासीत्समागमः॥ महद्रस्य

वत्सृष्टेण दारुणा रामहर्षणा ॥ अवेक्ष्य रुक्मिणं जुष्टा रुक्मिणां तव्ययो धयव ॥ हालिनाब्धो श्रुसंकाशानासी विष
विधापमाना वारया मासलेल्लाविशरां सस्यश्रुशिरस्या ॥ अन्येषां च महानासीद्धलोघानां परिक्षयः ॥ उनयाः
सनयाराजन्मासशोणितकर्दमः ॥ कवंधानि समुत्तस्थुः कवद्धनि समंततः ॥ तस्मिन्विमर्द्दथाश्वानां संख्यानानाता
निनारत ॥ रथी रामो जरासंधं शरैराशीविषोपमैः ॥ अहिं एवं नस्याहीरसंच राजा समागधः ॥ अन्यवर्जितवगन
स्पंदनेनाशुगामिना ॥ अन्योऽन्यं विविधैः शस्त्रैर्विभिन्नौ विनेदतुः ॥ तौ क्षीणशस्त्रौ विरथौ हताश्वौ हतसार
थी ॥ गदे गृहीत्वा विक्रांतावन्योन्यस्याभ्यधावतां ॥ कंपयंतं च वीरौ तावुद्यतमहागदौ ॥ ददृशाते महात्मानौ गि
रीशाविशिखराविव ॥ अपारमंतयुद्धा निपश्यंतां तौ महाभुजौ ॥ संरब्धावनिशं वंता गदायुद्धेषु विश्रुतौ ॥ उनौ तौ प्र
माणाख्यौ लोके ख्यातौ महावलौ ॥ मत्ताविवगजौ युद्धे ताव न्योऽन्यमयुध्यतां ॥ ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्चप
रमर्षयः ॥ समंततश्चाप्सरसः समाजग्मुः सहस्रशः ॥ तद्देवजक्षगंधर्वमहर्षिनिरलंकृतं ॥ शुशुभेऽभ्यधिकं राज १८२
न्नननाऽप्सातिर्गणैरिव ॥ अनिर्वृतावरामं तु जरासंधो महावलः ॥ सव्यं मंडलमाश्रित्य वलदेवस्तु दक्षिणं प्रहरतां
तेतौऽन्योऽन्यं गदायुद्धविशारदौ ॥ दन्ताभ्यामिव मातंगौ नादयंतौ दिशो दश ॥ गदानिपातो रामस्य शुश्रुवे शनिनिः

स्वनः ॥ जरासंधस्य चरणो पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ न स्म कंपयते रामं जरासंधकरच्युता ॥ गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विंध्यं गिरि
मिवानिलः ॥ रामस्य तु गदावेगं वीर्यान्मगधेश्वरः ॥ सेहे धैर्येण महता शिक्षया चव्यपोहयत ॥ एवं तौ तत्र सं
ग्रामे विचरंतौ महावलौ ॥ मंडलानि विचित्राणि विचरंतु रिंदमौ ॥ व्यायच्छंतौ चिरंकालं परिश्रांतौ च तस्थु
तुः ॥ समाश्वस्य मुहूर्तं तु पुनरन्योऽन्यमघ्नतां ॥ एवं तौ योधमुख्यौ तु समं युयुधतुश्चिरं ॥ न चैतौ युद्धवैमुख्यमुना
वेव प्रजग्मतुः ॥ अथापश्यद्गदायुद्धे विशेषं तस्य वीर्यवान् ॥ रामः क्रुद्धो गदां त्यक्त्वा जग्राह मुशलां ततः ॥ मुद्य
तं तदा दृष्ट्वा मुशलं घोरदर्शनं ॥ अमोघं वलदेवेन क्रुद्धेन तु महारणे ॥ ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्सुस्वरा लोकसा
क्षिणी ॥ उक्ता च वलदेवं तं समुद्यतहलायुधं ॥ न त्वया राम वध्योऽयमलं खेदेन मागधः ॥ विहितोऽस्य मया मृत्यु
स्तस्मात्साधु व्युपारम ॥ अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः ॥ जरासंधस्ततः श्रुत्वा विमनाः समपद्यत ॥
न प्रजह्रे ततस्तस्मै पुनरेव हलायुधः ॥ तौ व्युपारमतां युद्धे वृष्णयस्ते च पार्थिवाः ॥ प्रवृत्तं भीमं अन्वयुद्धं तपामुदारु
णं ॥ दीर्घकालं महाराज निघ्नतामितरेतरं ॥ पराजिते वपक्षां ते जरासंधे महीपतौ ॥ अस्तं याते दिनकरे नावुसरू
स्तदा निशि ॥ समानीय स्वकैः सैन्यं लब्धलक्षा महावलाः ॥ पुरीं प्रविविशुर्हृष्टा केशवनानिपालिताः ॥ स्वाश्चुतामा

युद्धान्येवतान्येवांतरईधुस्तथा॥जरासंधोऽपिनृपतिर्विमनाःस्वंपुरंययौ॥राजानश्चानुगायेऽस्य स्वराष्ट्राण्येवते
ययुः॥जरासंधंततोजित्वामनिरिनैवनिर्जितं॥वृष्ण्यः कुरुशार्दूलराजाधिपतिबलस्यवोदत्रावाष्टाचसंग्रा
मान्जरासंधस्ययादवाः॥दद्रुर्नैवचनंसमरेहंतुंशक्ता महारथाः॥अक्षौहिण्यश्चतस्यासन्विंशतिर्नरर्षभ
॥जरासंधस्यनृपतेस्तदर्थाय्याःसमागताः॥अल्पत्वाद्विनिकृताःकविष्णयानवतर्षभ॥वाहद्रथनराजेन्द्र
जनिःसहितनवाजित्वात्तुमागधंसंख्येजरासंधंमहीपतिं॥विहरंतिस्मसुखिनावृष्णिसिंहामहारथाः॥ ॥इति
श्रीखिलेषुहरिवंशेमधुरापराधजरासंधपयानं॥वैशंपायनउवाच॥कस्यचित्त्वथकालस्यराजराजगृहे
श्वरः॥युद्धायाहृजितायुनर्याइहित्वंमहीपतिः॥दससप्तचसंग्रामान्जरासंधस्ययादवाः॥दद्रुर्नैवचनस
मरेहंतुंशक्तामहारथाः॥ततोमागधराट्छ्रीमान्चतुरंगवलान्वितः॥नृयोऽभ्यादत्रामकर्तुंसंग्रामंस
समारभत॥वेलत्वात्तुनरेवासौराजाराजगृहेश्वरः॥ससाधर्मेनमहतापाकशासनविक्रमः॥कृष्णस्यवध
मन्विछन्नयावमन्यवर्तत॥तंश्रुत्वासहितासर्वेनिहन्तुंमगधेश्वरं॥यादवामंत्रयामासुर्जरासंधनयार्दि १८३
ताः॥ततःप्राहमहातेजाविकद्रुर्नयकोविदः॥कृष्णकमलपत्राक्षंउग्रसेनस्यशृण्वतः॥श्रूयतांतातगोविंद

कृष्णस्यास्यसमुद्भवः॥श्रूयतामनिश्चस्यामिदासकालमहंनृप॥युक्तंचेन्मन्यसेसाधोकरिष्यतिसिवचोममयाद
वस्यास्यवंशस्यसमुद्भवमशेषतः॥यथामेकथितःपूर्वंव्यासेनविदितात्मना॥आसीद्राजामनोर्वंशेश्रीमानिक्ष्वाकुसं
भवः॥हर्यश्वइतिविख्यातोहर्यश्वसमविक्रमः॥तस्यासीद्दयितानार्यामधोर्दैत्यस्यवैसुता॥देवीमधुमतीनामयथेंद्र
स्यशचीतथा॥यासौवनगुणोपेतारूपेणाप्रतिमाभुवि॥मनोरथकरीराज्ञःप्राणेभ्योऽपिगरीयसी॥वनजाक्षीरतिप्र
ख्याशुश्रोणीकामरूपिणी॥एकपत्नीव्रतपराखेचरीरोहिणीयथा॥सातमिक्ष्वाकुशार्दूलंकामयामासकामि
नी॥सकदाचिन्नरश्रेष्ठोभ्राताज्येष्ठेनमाधवा॥राज्यान्निरस्तोविश्वस्तःसोऽयोध्यांसपरित्यजन्॥सतदाल्पपरी
वारःप्रिययासहितोवनेरेमससमेत्यकालेऽवःप्रियय्याकमलेक्षणः॥स्ताभ्राविनिष्कृतोराज्यात्सोवाचकमलेक्ष
णा॥एह्यागच्छनृपश्रेष्ठत्यजराज्यंकृतांस्पृहां॥गच्छावःसहितावीरःमधोर्ममपितुर्गृहंरम्यंमधुवनंनामकामपुष्प
फलद्रुमंसहितौतत्रवंस्यावोयथादिविगतौतथा॥पितुर्मेदयितस्त्वंहिमातुश्चममपार्थिव॥मत्प्रियश्चप्रियंकर
भ्रातुश्चलवणस्यमारंस्यावस्तत्रसहितौराज्यच्छाविवकामगौ॥तत्रगत्वानरश्रेष्ठसुरावितनंदने॥नद्युतविहि
रिष्यावोयथादेवपुरेतथा॥तत्पजावामहाराजन्यातरतेऽभिमानिनं॥आवयोर्हेषिणंनित्यंनृशंराज्यमदेनवाधिगिरंग

ष्ठितं वासं नत्यवत्पराश्रयं। गच्छावः सहितौ वीर पितृमे नवनीतिकं। तस्य पूर्वविरुद्धस्य पूर्वजं प्रीतरं प्रति। कामात्तस्य
नरेंद्रस्य पत्न्यास्त्ररुचे वचः। ततो मधुपुरं राजा हर्यश्वः स जगाम ह। नाम्नेयामस्य द्वकामिन्याकामी पुरुषपुंगवः। म
धुना दानवेंद्रेण स सामैव समुदाहृतः। स्वागतं वत्स हर्यश्व प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात्। यदेतन्मम राज्यं वै सर्वं म
धुवनं विना। ददामि तव राजेंद्र वासश्च प्रतिगृह्यतां। वनेऽस्मिन् लवणस्त्वायं सहायस्ते नविष्यति। अमित्रनिग्रहे चै
व कर्णधारत्वमेष्यति। पालयेदं शुभं राष्ट्रं समुद्रानूपभूषितं। गाम मृद्धे श्रियायुक्तं मानीरप्रायमानुषं। अत्रत्य
व मतस्मात्तदुर्गं गिरिपुरं महत्। नचिता पार्थिवावासः सुराष्ट्रविषयो महान्। अनूपविषयश्चैव समुद्रांते नवि
ष्यति। आनर्त्तं नाम तद्राष्ट्रं त्वद्विष्णापायते महत्। तद्विष्णुं अहं मन्ये कालयोगेन पार्थिव। अध्यास्यतां यथा
कालं पार्थिवेंद्र त्वं मुत्तमं। ययातमपि वंशस्ते समेष्यति वयादवं। अनुवंशं च वंशस्ते सोमस्य नविता किल। ए
षमेविनवसातत मवविषयान्नमे। दत्वा यासामितपसे सागरं वरुणालयं। लवणेन समायुक्तं तमिमं विषया १८४
न्नमे। पालयस्वाखिलं तात स्वस्य वंशस्य हृत्तये। बाढमित्येव हर्यश्वः प्रतिजग्राह तत्पुरं। स च दैत्यस्य पावासं ज
गाम वरुणालयं। हर्यश्वश्च महातेजा दिव्यं गिरिवरोत्तमे। निवेसयामास पुरं वासार्थं ममरोपमः। आनर्त्तं नाम

तद्राष्ट्रं सुराष्ट्रं गोधनायुतं। अचिरेणैव कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत। अनूपविषयं चैव वेलावनविभूषितं। निविष्टं दे
त्रसस्याढ्यं प्राकारग्रामसंकुलं। शशास स नृपः स्फीतं तद्राष्ट्रं राष्ट्रवर्द्धनं। राजधर्मेण यससा प्रजानां नंदिवर्द्ध
नः। तस्य समप्रकुप्रचारेण हर्यश्वस्य महात्मनः। अवर्द्धत तदंत्रोत्मै राष्ट्रं राष्ट्रगुणैर्युतं। सहि राजा स्थितो राज्ये परा
जहन्नन शोभितः। प्राप्तः कलाचितां लक्ष्मीं हतेन वनयेन च। तस्य वंशे नरहन्नस्य पुत्रकामस्य धर्मतः। मधुमत्यां
सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायशाः। सोऽवर्द्धत महातेजा यदुर्द्धदुनिनः स्वनः। राजलक्षणसंपन्नः सपत्नैर्दुरति
क्रमः। स एक एव तस्यासीत्पुत्रः परमधार्मिकः। ऊर्जितः पृथिवीनाथो हर्यश्वस्य महात्मनः। दशवर्षसहस्राणि
स चचारोऽपममयं। जगाम त्रिदिवं राजा धर्मेण प्रतिमोक्षवित्। ततो यदुरदीनात्मा प्रजा निस्वस्य पिंचता। पित
र्युपरते श्रीमानुक्रमणार्केड्वादितः। शशास च मां वसुधां प्रसांतनयतस्करां। यदुरिंद्रप्रतीकाशो सानुपायनं
स्मयादवाः। स कदाचिन्नपश्चक्रे जलक्रीडां महाद्युधौ। दारैः सह गुणोदारैः स तारइव चंद्रमाः। स तत्र सहसा
क्षिप्तः क्षितीर्षुः सागरं नसि। धूमवर्णेन नृपतिः सर्पराज्येन वीर्यवान्। सोऽपंडप्यत वगनजले सर्पपुरं महत्। म
॥सं नगह दारं मुक्तादामविभूषितं। कीर्णं वं कलैः शुभैरत्नराशिविभूषितं। प्रवालांकुरपत्राढ्यं पादप

पश्यानितं।कीर्णंपन्नगनार्यौघैः समुद्रोदरवासिभिः।ध्वजेनमध्येनाख्यंतंस्वस्तिकेनडुवद्बभौ॥सतंददर्शराजें
द्रोविमलंसागरं।नसि।पन्नगेंद्रपुरंतात्यैवगत्वाशिवनिर्मितं।स्वच्छश्चैवपुरंतत्रप्राविशत्पतनृपायदुः
श्रीगारंतायदाकारंसर्वास्सर्पवधूगणैः।तस्यदत्तंमणिमयंजलजंपरमासनं।स्थाप्यशीर्णेपद्मपत्रश्रीमक
कृताहारात्करस्तथा।तमासीनंनृपंतत्रपरमेपन्नगासने।द्विजिह्वपतिरव्ययाधूमवर्णाश्चनाषत।पितातस्य
गतिंप्राप्तःत्वंचावंशमिमंमहान्।नवतंतजमास्युक्तंमुत्पाद्यवसुधाधिपः।यादवानामवंशोऽयंचैवनाम्नायदु
पुंगव।पित्रातेतातलोकेऽस्मिन्स्थापितःपार्थिवाकरः।वंशश्चास्मिंस्तवविनादेवदानवसंभवात्ऋषीणांचाप्सु
राणांचउत्पत्स्यंतेनृपात्मजाः।एतामममकन्याःपंचकुमार्योहृदनुस्मताः।उत्पन्नायौवनाश्चेस्यनृगिस्यांनृ
पसत्तमान्।अंधकस्ययादवाः।दृश्योदृष्ट्वालयश्चेतिख्यातिंयास्यंतिसत्तम।सतस्मैधूम्रवर्णोविकन्याःके
न्याइनेस्थिताः।जलघर्मानेज्ञागनद्दादिव्यद्रुममायवे।वरंचास्मैददौप्रीतःसर्वेपन्नगपुंगवः।आवयदेक
न्यकाःसर्पाःयथाक्रमंमदीनवत्।एताःस्मृतसुताःपंचसुताःसुमनसानदाउत्पत्स्यंतेपितृसद्गामातृश्चैव
समाश्रिताः।अस्माकंमयवद्वास्वसलिलान्यंतरेचराः।तववंशेनविष्यंतिपार्थिवाकामरूपिणः।सवरंकन्य १८५
प्रतीदेमाः स्वधर्मेण प्रजापस्येनकर्मणा। वरंचातेप्रदास्याभिवराहस्त्वंमतोमम।भोमच्छकाकोरयश्चैव ४८

काश्चैवलब्ध्वायदुर्नृपसत्तमः।उदमज्जतवेगेनसलिलाच्चंद्रमाइव।सपंचकन्यामध्यस्थोददृशेतत्रपार्थिवः।पंच
ताराणांसंयुक्तानक्षत्राणामिवचंद्रमा।एतदंतःपुरंसर्वंददर्शनृपसत्तमः।वैवाहिकेनवेषेणदिव्यस्रगनुलेपनः
समाश्वास्यएताःसर्वाःसपत्नीपावकोपमाः।जगामस्वपुरंराजानागचास्मरमतन्मयः॥ ॥इतिहरिवंशेविकद्रुवा
वाक्यं॥विकद्रुरुवाच॥सताःसुनागकन्याःसुकालेनमहतानृपःजनयामासविक्रांतान्पंचपुत्रान्मनोरमा
न।मुचुकुंदंमहावाहुंपद्मवर्णंतथैवच।माधवंसारसंचैवहरितंचैवपार्थिव।एतान्नृपंचसुतान्राजापंच
स्ताःपमानुविर्ईक्षमाणान्नृपःप्रीतिंजगामातुलविक्रमः।तेप्राप्तवयसःसर्वे।स्थिताःपंचयथाद्रयः।
वर्द्धितावलदर्पान्यामूचुःपितरमग्रतः।तातयुक्तास्मवयसावलेमहतिसंस्थिताः।क्षिप्रमाज्ञप्तुमिच्छामः
किंकर्मस्तवशासनात्।सतान्नृपतिशार्दूलःशार्दूलानिवविगितान्।प्रीत्यापरमयाप्राहसुतान्वीर्यंसुक्त
हलान्।विंध्यर्क्षवंतावनितौहेपुष्ण्यापर्यैताश्रयान्निवेशयत्नयत्नेनमुचुकुंदःकृतोमम।सह्यस्यापरिपुरीव
दक्षिणांदिशमाश्रितां।पद्मवर्णोऽपिमेपुत्रोनिवेशायतुमाचिरं।तत्रैवपरतःकान्नेदेशेचंपककभूषिते।सारसो
मेपुरींरम्यांनिवेशायतुपुत्रकः।हरितोहिमहावाहुःसागरसलिलोदरे।दीपपन्नगराजस्यसुतोमपालयिष्य

ति। माधवोऽपि महाबाहुर्ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च धर्मवित्। आर्यैर्वरात्मजेन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति। सर्वेण पश्चिमे प्राप्ता
अभिषिक्ताः सचामराः॥ पित्रानुशिष्टाश्च वीरा लोकपालोपमा नृपाः। स्वं स्वं निवेशनं सर्वे नजिरे नृपसत्तमाः
पुरस्थाना निरम्याणि मृगयन्तो यथाक्रमं। मुचुकुन्दश्च राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये वरां यतः। स्वक्षाननर्मदातीरे
दारुणोपलसंकटे। सततं शोधयामास विविक्तं च चकार ह। सेतुं चैव समं चक्रे परिघाश्च मितोदकाः। स्थाप
यामास नागपुरे देवतायतनान्यपि। रथ्यावीथिनृणां मार्गांश्च वराणि वनानि च। मता पुरी धनवती पुरुहू
तपुरीप्रभा। नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः। ॥ निर्दिष्टेन नथम्येन संहृष्टे भुजमालिनीमानवास्याश्रु
मे च कृ निर्मितं स्वनते जमा। तस्याः पुर्या नृपश्रेष्ठो देवश्रेष्ठपराक्रमः। महात्मा संघातवती। मृज्ञ वंतमपा
श्रितं। माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति। अनन्या मृद्धपादाभ्यां पद्मवंतान्यां मही पुरी। मध्ये निवेश
यामास श्रिया परमया वृतां। पुरिकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीपमां। उद्यानशतसंबाधं समृद्धापणचत्व
रां। अनितो विन्ध्यवतश्चैव तीरे तत्र निरामये। निर्मिता सा पुरी राज्ञा पुरिका नाम नामतः। सते हे विपुले पुर्यो १८६
देवपर्युपमस्थने। पालयामास धर्मात्मा राजा धर्मेण वीर्यवान्। पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः सह्यपृष्ठे पुरोत्तमं

चकार नद्यां वेण्णायास्तीरे तरुलताकुले। विषयस्याल्पतां ज्ञात्वा संकीर्णां राष्ट्रमेव च। निवेशयामास नृपः सर्वपश्च
यमुत्तमं। पद्मावतं जनपदं करवीरं च तत्पुरं। निर्मितं पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्मणा। सारसेनापि विहितं रम्यं
क्रौंचपुरं महत्। चंपकाशोकबकुलं विपुलं ताम्रमृत्तिकं। वनवासीति विख्यातः स्फीतो जनपदो महान्। पुरस्य
तस्य तु श्रीमान् द्रुमैः सर्वर्तुकैर्वृतः। तस्योदीच्यां जले मग्ना मङ्गुराना मना मतः। ये हरन्ति सदा संख्यान् समुद्रोदरवा
रिणः। तस्यापरे दाशगणाः प्रवालान् जलसंभवान्। संचिन्वंतदायुक्ता जातरूपं च मौक्तिकं। जलजानि च रत्ना
नि निषादास्तस्य मानवाः। प्रचिन्वंतोऽर्णवायुक्ता नौभिः संयानगामिनः। मत्स्यमांसमनन्तं सर्वे वह्येयंतस्म वैन्
रा॥ गच्छंतः सर्वरत्नानि रत्नद्वीपनिवासिनः। तैः संयानगतैर्द्रव्यैर्मर्घाणि योदूरगामिनः। हरितं तर्प्ययंत्यकं यथे
व धनदं तथा। एवमिक्ष्वाकुवंशाद्धि यदुवंशो विनिःसृतः। चतुर्द्धा यदुपुत्रैश्च चतुर्भिर्भिद्यते पुनः। स यदुर्मा
धवे राज्यं विसृज्य यदुपुंगवः। त्रिविष्टपं गतो राजा देहं त्यक्त्वा महीतले। बभूव माधवसुतः सत्वतो नाम वीर्यवान्
सत्वद्वृत्तगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः। सत्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत्। येन भैमाः स्म संवृत्ताः सत्व
तात्सात्वताः स्मृताः॥ राज्ये स्थिते नृपे तस्मिन् रामे राज्यं प्रशासति। शत्रुघ्नो लवणं हत्वा चिच्छेद स मधोर्वनं। तस्मिन्नम

धुवनेस्थाने पुरीं च मथुरामिमां ॥ निवेशयामास विभुः सुमित्रानंदवर्द्धनः ॥ पर्य्याये चैव रामस्य भरतस्य तथै
व च ॥ सुमित्रासुतयोश्चैव प्राप्तयोर्वैष्णवं पदं ॥ नीमनयं पुरी तेन राजसंबंधकारणात् ॥ स्ववंशस्थां पिता सर्व्वं
स्वयमध्यासितां तथा ॥ ततः कुशस्थितराज्ये लवे त्रयुवराजनि ॥ अंधकानामनीमस्य सुताराज्यमकार
यत् ॥ अंधकस्य सुता जज्ञे रेवतानामपार्थिवाः ॥ ऊर्ज्जाऽपि रक्ताद्वन्द्वेरस्य पर्वतितिस्मृद्वेनि ॥ ततस्तौ रैवतात्पत्तौ
पर्वतां सागरांतिके ॥ नाम्ना रैवतकानाम भूमौ नूमिधरः स्मृतः ॥ रैवतस्यात्मजो राजा विस्वगर्ती महार्जशाः ॥
वनेवत्पृथिवीपालः पृथिव्यां पृथितः प्रभुः ॥ तस्य तिस्रः पुत्र्याः सुदिव्यरूपाककेन्यावा कन्या राजज्ञिरे पुत्रा
लोकपालोपमाः शुभाः ॥ वसुवर्षकः सुरवाणश्च समनारव्य श्ववर्वीर्यवान् ॥ यदुप्रवीराः प्रख्याता वसवाऽस्था
यथापरा ॥ तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्बहुलीकृतः ॥ यास्मिं सद्स्भ्लाकसाः सुप्रजाताः प्रजेश्वराः ॥ वसुस्त
कुंतिविषये वसुदेवं सुतं विभुः ॥ साद्वतो जनयामास सुप्रनेदूं च दारिके ॥ कुंती च पांडोर्महिषीं देवतामि
वनेचरां ॥ नार्व्याचदमघोषस्य चेदिराजस्य सुप्रभां ॥ एतत्त्वस्य वंशस्य प्रभवः संप्रकीर्त्तितः ॥ श्रुता मया पु १८७
रासम्यकृष्णद्वैपायनांतिके ॥ वं विदानीं प्रनष्टेऽस्मिन्वंशे वंशनृतां वरा ॥ स्वयं नृरिवसं प्रासौ नवायांस्मतया

यच्चानन्त्वं पराणामात्रणात्राकान्यहयिज्ञं स्वयं ॥ देवगुणै भैपिनवान्न ॥ सर्वज्ञः सर्वनावनः ॥ त्राकस्थापि जरासंधं नृपं
नाशयिज्ञं नवा ॥ वदुद्दिवत्रागाः सर्व्वे वयं याथवतस्थिताः ॥ जरासंधस्तु वलवान्नृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति ॥ अप्रमे
यवलश्चैव वयं च वल्लशसाधना ॥ न चममकाहमपि पुरीं माधसदिष्यति ॥ ऊशनस्कधनस्या मांडु गोरपरिति
छता ॥ असंस्कृता वुपरिखा दृढयंत्रविविवर्ज्जिता ॥ वप्रप्राकारमार्गेषु कर्त्तव्या बहुविस्तरा ॥ संस्कर्त्तव्यायुधा
गारा योकव्या चेष्टका चयः ॥ कंसस्य वलनो गत्वा न्नाति गुप्ता पुरा जनैः ॥ सद्यो निपातिते कंशे राज्ये स्माकं
न चोदया पुरी प्रत्यग्राधयं नराधैर्विसहिष्यति ॥ वलसंमर्द्दनग्नं च कृष्णमाणं परेण हा ॥ अप्रसंशयमिदं राज्यं ध्रु
जनः सदृविनंक्ष्यति ॥ यादवानां विराधनये जितारज्यका मुकुः ॥ तसर्व्व द्वैधिमिच्छंति यत्त्व मंतद्विधीयतां ॥ व
चनीया न विष्याम नृपाणां नृपकारणात् ॥ जरासंधनृपाह्वानां व्रजतां राष्ट्रसन्नमः ॥ अत्रैव स्पंतिनः सर्वैरु
ध्यमानाः परैश्च वा यादवानां विराधनविनष्टाः स्मति केशव ॥ एतन्ममममतं कृष्णविस्त्वंना अमरुदाहृतं ॥ चत्रुविज्ञा
पितः सर्व्वेन पुनः सप्रवाधिनः ॥ यदत्र नरुमंस्थनः स्वरं त्वं विधीयतां ॥ एवमस्य नेता सन्यस्य वयं च स्थासनस्थि
ताः ॥ तन्मूलस्य विराधाऽयं रक्षास्मानात्मना सह ॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे विकद्रुवाक्यं ॥ वैशंपायन उवाच ॥ विक

ड्डाह्न वचः कृष्णो वसुदेवो महायशाः । परितुष्टेन मनसा वचनं चेदमब्रवीत् । राजा पाण्डुरपसीमवैरा नामंत्रार्थे
न त्वविन्ना सत त्वं सहितं चैव कृष्णला कं किल धीमता । नाधिताराजधर्मार्थसत्यार्थज्ञ गतं हितं ॥ एतत्कृत्वा पित्र
वाक्यं । विकड्ड्रस्य महात्मनः । वाक्यमुत्तमकार्यावना पपुरुषोत्तमः । ब्रुवतां कस्तं वाक्यं दत्तेतः कैमतस्त
था । न्यायतः शास्त्रतश्चैव दैवं चाप्यनुपश्यतां । श्रूयतां मुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा वपरिगृह्यतां । नयेन स्ववन्हस्तु:-
कं पार्थिवेन यथाक्रमं । संधिं च विग्रहं चैव यानमासनमेव च । द्वैधीभावं संश्रयश्च षाड्गुण्यं चिंतयेत्सदा
बलिनः सन्निकर्षं तु न स्थेयं पंडितेन वै । अपक्रमेहि कालज्ञः समर्थो युद्धमाचरेत् । अहं तावत्सदार्येण
मुहूर्तं ऽस्मिन्नप्रकाशितौ । जीवितार्थं गमिष्यामि त्वाक्रिमानपित्राक्षिवत् । ततः सह्या वलयुतं सह्यार्येण
दुर्गमसेयां आत्मद्वितीयः श्रीमतं प्रवेक्ष्ये दक्षिणापथं । करवीरपुरं चैव रम्यं क्राचपुरं तथा । ईक्षावस्थत्रम
हितौ गोमंतं च नगोत्तमं । आवयोर्गमनं श्रुत्वा जितकाशी सपार्थिवः । अपक्रियपपुरीं दर्पादनुसारं करि
ष्यति । ततः सधनधवराजानास्पनिसानुगाः । आवयोर्ग्रहणे चैव नृपतिः प्रयतिष्यति । एवं नः श्रेयसी यात्रा १८८
भाविष्यति कुलस्य वै । पौराणामथ पुर्याश्च देशस्य च सुखावह । नवत्रानुपरिन्नंशरानानो विजगीषवः । पर

राष्ट्राणि मिष्यंति मे धत्रानुहुलयं विना । एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ रामसंकर्षणावुभौ । प्रपेतरत्तु संप्राप्तौ दक्षिणौ दक्षिणा
पथौ । तौ तु राष्ट्राणि त्रातत्रास्त्रां रत्नाकामरूपिणौ । दक्षिणां दिशिमाछाय वेरत्तुर्मार्गगामुखौ । सह्यपृष्ठे पुरं स्पृष्ट्वा
दमानावुभौ तथा । दक्षिणापथगौ वीरौ अध्वानं संप्रपद्यतुः । तौ च स्वल्पेन कालेन सह्याचलविनिर्भितं श्रा करवी
रपुरं प्राप्तौ स्वयं श्रजविनिर्मितं । तातत्र गच्छा वेणायां नद्यास्तीरात् समाश्रितौ । आसेदतुः प्रारोहाढ्यं न्यग्रोधं तरु
पुंगवं । अथ सा तत्र पृष्ठ त्स मुनिं दीप्ततपोधनं । अंसवसक्तपरशुं जटावल्कलधारिणं । गौरिमग्निशिखाका ।
रं तेजसा भास्करोपमं । क्षत्रांतकरम क्षोभ्यं वपुष्मंतं इव वार्णवं । न्यस्तं संत्तु चिताधरं कालं कृतकृतात्रानं ॥
क्लिन्नत्रिपवर्णानानिराधदेवगुरुं तथा । सवत्सां धेनुकां श्वेतां दोमधुक्का मदा हिनी । शीररागां कर्षमा
णं महेंद्रगिरिगोचरं । ददृशाते सहितौ वपरिश्रांतमव्ययं नागेंद्रं समासीनं मंदरस्थं यथा रविं । न्याय
तस्तौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले नतांजली । वसुदेवसुतौ वीरौ साधिस्पाविव पावकौ । रामस्य मृषिर्भ्रगर्हेलमुवाच
वदतां वरः । श्लक्ष्णां मधुरया वाचा लोककृत्नाकृता विदः । नगवन्नामदग्ग्य त्वामवगच्छामि नागवं । राममुनी
नां हृपनं । क्षत्रियाणां कुलांतकं । वयासायनवेगेन क्षिप्तो नागवसागरः । इषुपातेन नगरं कृतं स्रपाकरं च वया

धनुःपंचशतायामंइषुपंचशतोछ्रितं।सह्यस्यवनिकुंजेषुस्फीतोजनपदोमहान्।अतिक्रम्यादधर्मेणलापरमां
तेनिवेशितः।वयातत्कार्त्तवीर्य्यस्यसहस्रंवाहुमंडलं।छिन्नंरामवनपुरम्यंस्मरतानिधनंपितुः।इयमद्यापि
रुधिरैःक्षत्रियाणांहितहिपां॥त्रिःसप्तकृत्वस्परशुरामस्यैषगहीतपंकावैस्कंधुरारेणुकेयंविज्ञानेवांहितानाक्षत्रिय
रापणां।परम्तुप्रयद्युक्तंयथेवेहरणेतथा।तदिष्टावसयाविप्रकंवदत्थमुपस्कृतं।उक्तंवस्कृतार्थेनप्रभु
लाभिपसंकया।अवातौमथुरावलमस्ययमुनातीरवासिनो।यादवास्वोमुनिश्रेष्ठयदितश्रुतिमागतो।वसु
देवोयदुश्रेष्ठःपितानौहृदव्रतः।जन्मप्रभृतिचैवावांव्रजेषुवनियोजितौ।तोस्वःकंसनयाद्वत्रक्रांकितौपरि
वर्द्धितौ।आवांचप्रथमंप्राप्तौमथुरांचप्रवेशितौ।तावावांमुष्टितंहत्वाचालबलस्याविवस्ववयं।ततःस्वपुरस्ला
र्थे।प्रज्ञानोचधृतव्रतौ।अस्रतास्त्रोचनुध्यागोकर्तव्यकलसाधनौ।अरथोपतिनोयुद्धेनिस्तनुत्रोनिरायुधौ
जरासंधभयमनयात्पुरावावनिःसृतौ।तेनावावामनुप्राप्तौमुनिश्रेष्ठतवांतिकं।आवयोर्मेत्रमात्रेण
कर्त्तुमर्हसिसत्क्रियां।श्रुत्वैतज्ञार्गवोराममव्ययोबोकामनिंदितौ।राणिकेयःप्रतिवचोधर्मसंहितमव्रवीत् १८२
अपरांतादहंतलसंप्रतीक्षागतःप्रभो।एकएवविनाशिष्यैर्युवयोर्मंत्रकारणात्।विदितोमव्रजेवासेस्तवपत्र

निर्नेश्चनाणाद्दानवानांवधश्चापिकंसस्यवद्युरात्मनः।विग्रहंचजरासंधेविदित्वापुरुषोत्तमौ।तवसन्नात्रकस्यहसं
प्राप्तोस्मिवराननाजानेत्वात्मलगाप्सारंजगतःप्रक्रमव्ययं।देवकार्य्यार्थसिध्यर्थंअवालंवालकतांगतंनव
याविदितंकिंचित्रिपुल्लोकेपुविद्यते।तथापिनक्किमात्रेणश्रृणुवक्ष्यामिमेवचः।सर्वेजेस्तवगोविंदसर्वंपुरुभि
दंक्षतंकरवीरपुरंनामराष्ट्रंचैवनिवेशितं।पुरेऽस्मिन्नृपतिःक्षत्रवासुदेवमहायशाः।श्रृगालइतिविख्यातो
नित्यंपरमकोपनः।नृपेणानेनगोविंदस्ववंशप्रभवानृपाः।दायादानिहताःसर्वेवीरदर्पानुयायिना।अहं
कारपरानित्यंअजितात्मानिमत्सरी।राज्यैस्वर्य्यमदाविष्टःपुत्रेष्वपिवदारुणः।तत्रेहभवतःस्थानंरोचनमी
नरोत्तम।करवीरपुरद्वारेनित्यंपार्थिवदूषितं।श्रूयतांकथयिष्यामियत्त्रोतोत्राचुवाधनो।जरासंधवलादयं।
नवंतोयाधयिष्यतः।तीर्त्वावीणामिमांपुण्यांनदीमद्यैवसंगताः।विषयांतेनिवेशायगिरिगच्छामदुर्गमंरम्यं
यज्ञगिरिंनामसह्यस्यप्ररूढंगिरिं।निवासंमासनक्षाणांचोराणांघोरकर्म्मणां।नानाद्रुमलताभुक्तंचित्रंपु
ष्पितदापदं।प्राप्यतत्रनिशामेकांपङ्क्तंगानामनिम्नगां।नइतांसंतरिष्यामोनिकषांपल्लनपत्तां।गंगाप्रता
पप्रतिमांत्वद्यंचमहतागिरेः।तस्याःप्रपातंद्रक्ष्यामस्तापसारण्यनपणां।अमानकामानमानाहोनृगवाता

नृधरणीधरान्॥ इक्ष्यामः सर्वगान् विप्रान् शाम्यतो वै तपोधनान्॥ तां तीर्त्वा निम्नगां तत्र तांश्च दृष्ट्वा तपोधनान्॥ रम्यं
कं च पुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमं॥ यत्र राजस्व त्रेतराजा सृगालधर्मरतः सदा॥ महाकपिरिति ख्यातो जनस्यास्य
जनाधिपः॥ तमदृष्ट्वा गुरा जानं निवशायां गतेऽहनि॥ तीर्थमानन्दहृदं नाम गमिष्यामः सनातनं॥ ततश्च शून्यां गमि
ष्यामः सह्यस्य विवरां गिरिं॥ गोमंतमिति विख्यातं नैकशृंगविभूषितं॥ खगतैक महाशृंगं दुरारोहं खगैरपि॥ वि
श्रामनन्तं देवानां॥ ज्योतिर्निरनिसंवृतं॥ सोपानमन्तं स्वर्गस्य गगनाद्वेमिवोच्छ्रितं॥ तं विमानावतरणं गिरिमि
रुमिवापरं॥ तस्योत्तमे महाशृंगे नास्वतो देववर्त्मिणौ॥ द्रक्ष्यावस्त्वमनसूर्यं सोमं च ज्योतिषांपतिं॥ तस्मिन्मंतं समु
द्रं च सपारद्वीपनूपितं॥ प्रेक्ष्यमाणौ सुखं तत्र नगाग्रे विचरिष्यथः॥ शृंगस्थौ तस्य शैलस्य गोमंतस्य वनेचरौ॥
द्रु गंतुद्वहनवाधंतो जरासंधं वधिष्यथः॥ तत्र शैलगतौ दृष्टा नवंतौ युद्धदुर्मदौ॥ श्वत्राकः शैलयुद्धे वै जरासं
धमेन विष्यति॥ नवज्ञामपि युद्धे प्रहत्तेन तत्र दारुणं॥ आयुधे सह संयोगे पश्यामि न चिरादिव॥ संग्रामस्थ मद्र
नरलक्ष्मं निर्दिष्टस्त्वत्र दैवतैः॥ यहूनां पार्थिवानां च मांसशोणितकर्दमः॥ तत्र च चक्रहलं चैव गदां कौमोदकीं त १२०
थ्या॥ सौनंदं मुशलं चैव वैष्णवान्यायुधानि च॥ दर्शयिष्यंति संग्रामे॥ पास्यंति च मही क्षितौ॥ रुधिरं कालयुक्ता

नो वपुनिः कालसन्निभः॥ स चक्रमुसलो नाम संग्रामः सहलचिह्नतः॥ देवतैरिह निर्दिष्टः कालस्योदत्रासंज्ञितः॥
तत्वतत्रस्य संग्रामे सुव्यक्तं वैलयं वपुः॥ इक्ष्यंति रिपवः सर्वे स्कराश्च सुरनावन॥ तां नजस्व गदां लक्ष्म चक्रं च चिर
विस्मृतं॥ नजस्व स्वस्वनरूपाणां सुराणां विजयाय च॥ वलश्चायं हलं धोरं मुशलं चारिमर्दनं॥ वधाय श्चरत्रा नृणां
नजतां लोकनावन॥ एष ते प्रथमः कृष्ण संग्रामो नृविपार्थिवैः॥ पृथिव्यामर्थ समाख्यातो भारावतरणे सुरैः॥ आ
युधं वासिरस्त्रैव वपुषा वैष्णवस्य वालहत्या तेजसा वैव स्वहानां वविदारणं॥ ततः प्रनतिसंग्रामो धराण्या त्रात्र
न्तर्छितः॥ न विष्यति ततः कृष्णनारत्नं नामवत्रासौ॥ तत्र कृष्णश्च शैलं इंगोमंतं च नगोत्तमं॥ जरासंधमृधे वापि
विजयं चाशुपस्थितं॥ इदं चैवामृतप्रख्यं रामधन्वाः पयोमृतं॥ पीत्वा गच्छथ नंदंवा यमादृष्टवर्त्मना॥ ॥इति
श्रीहरिवंशे परशुराम वाक्यं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ ततस्तौ राममहितौ प्रस्थितौ यदुपुंगवौ॥ तत्तु धन्वाः पयः
पीत्वा वलदर्पसमन्वितौ॥ गोमंतं पर्वतं दृष्टु महानागेंद्रगामिनौ॥ जामदग्न्य प्रदिष्टेन मार्गेण वदतां वरौ॥ गाद
ग्न्य तृतीयास्त्र त्रयस्त्रयदृवाग्नतः॥ शौनयंतिस्मय स्थानं त्रिदिवंत्रिदिशाड्वा ते वाध विधिना सर्वं तत तावै दि
विसक्रमौ॥ गोमंतमचलं प्राप्ता मंदरं चिदशा इवा॥ लताचारु विचित्रं च नानाद्रुम विभूषितं॥ गंधमगुरु पिक्छं॥

गंचित्रैश्चचित्रैर्मनोरमैः। द्विरेफगणसंकीर्णैः शिलोच्चयैः कं पादपैः। मत्तबर्हिणनिर्घोषैर्नादितं मेघनादिभिः।गग
नेल नगिरिवरं जलदाभ्रकपादपैः। मत्तद्विपविषाणाग्रैः कंदरांतरताडितं। कुञ्जाद्रिश्चाण्डजगणैः। समंता
त्प्रतिनादितं। दीप्रपातं वृक्षवृक्षच्छन्नं शाड्वलपल्लवैः। नीलाभ्रमवयसंघातैर्वैडूर्यवर्णयथाननः। धातुभिः
श्चावृहिंग्धमं गंसानुप्रस्थरूषितं। कीर्णं सुरगणैः कांतमेनानामिवकामगैः। उच्छ्रितं सुविशालाग्रं सर्वतोः
तुपरिश्रुतं। सकाननन्दरीप्रस्थं स्वेतान्नगणभूषितं पनसाम्रातकाम्राद्यैर्वंशस्पंदनचंदनैः। तमालल्लानन
युतं मरिचक्षुपसंकुलं। पिप्पलीवल्लिकलिलं चित्रमिंदुरपादपैः। द्रुमैः सर्जरसानां च सर्वतः प्रतिमानि
तं। प्रांशुशालवनयुक्तं वकुलैश्चित्रवनं क्वयुतं। मरुद्विनिनादार्जुनवनं कदलीकुलसंकुलं। हिंतालैश्चूतमाले
श्च पुन्नागैश्चवशोभितं। जलेषु जलजैश्चैव स्थलपुष्पलजैरपि। पंकजैर्द्रुमखंडैश्च सर्वतः प्रतिभूषितं। जंबू
गंबूलवृक्षाद्यं कटुकंदविनपितं। चवकाशोकवकुलैर्विल्वतिंदुकशोभितं। कुटजैर्नागपुष्पैश्च समं १२१
ताडपशोभितं। नागयूथसमाकीर्णं मृगसंघातशोभितं। सिद्धचारणसंघैर्निःसेवितप्सरापूर्णैर्विद्याधरग
णान्वितं मनुकीर्णं शिलातलैः। सिंधसाह्लसन्नादैः सततं प्रतिनादितं। सेवितं वारिधाराभिर्निर्झरपादैश्च

शोभितं। स्कृतं त्रिदशगंधर्वैरप्सरोभिरलंकृतं। वनस्पतीनां दिव्यानां पुष्पैरुच्चावचैश्चितं। अर्कवज्रप्रदा
राणामनुनिर्गंकराकुरां। दावाग्निनयनिर्मुक्तं देवतासुखसंश्रयं। प्रपातप्रनवान्निर्झरसरिद्भिरुपसानि
तं। काननैरानानाकारैर्विशोनद्भिरिवाश्रियं। स्थलीनिर्मगजुष्टाभिः कांताभिरुपशोभितं। आपर्याप्तम
शिखरैर्नानाप्रस्थनिषेवितं। पादपश्छन्नभूमीभिः सपुष्पाभिस्समंततः। मंडितं वनराजीभिः प्रमदाभिः प
तिर्यथा। दरीभिः सुंदरीभिश्च कंदराभिस्तथैव च। तेषु तेषु चकाशेषु सदारमवसानितं जातरूपैर्वनाद्भस
त्रिमिव भूषितं। मूलेन च विशालेन शिरसाभ्युच्छ्रितेन च। पृथ्वीमत्रवीस्तंभमानयत्रमिवास्थितं। ततमा
साद्य गोमंतरम्यं भूमिधराग्रमं। सुचिरं तत्र चक्रुः सर्ववासायामरसन्निभाः। उत्तुंगः सो गिरिवरस्वमूर्द्धमि
व पक्षिणः। श्रुसज्जमानावर्गवेनतेयपराक्रमाः। ततस्तस्मात्तमंश्रृंगमारुह्यात्विरणडुवा आगारं तु चि
रं वकुंमेनमानिर्मिंतापमे। निविष्टात्रादेवान्हाजा मदग्न्या महामुनिः। रामायेदि तिमाक्लिष्टमाप्रमु
सुपचवकमात्कलयास्पामप्रदत्तान पुरंश्रृपारकवि नायुनयान्तो। एवं सुखैः संयमदानवैरपि। प्रामवा
नेम्भियापीतिमोगंतुगमनादपि। समसहोनुरक्षातिनारी। सिदमव्ययं दत्तस्थान मुहिमेन्वायुधम

मागमः॥ युवयोर्विहिता देवैः समरस्थं परायकाः॥ देवानां मुख्यवक्तॄ०च विष्णो देवैर्निधुतः॥ ह्लसर्वेस्य लोक
स्य शृणु मे नैष्ठिकं स्ववचः॥ यदिदं प्रकृतं कर्म त्वया गोविंदलो किकं॥ मनुषाणां हितार्थाय मा लोकमनुष्य
देहिना॥ तस्मादहं प्रथमः कल्पा कालेन तु विया जितः॥ जरासंधनवेसार्द्धं संयामस्य मुपस्थिते॥ तत्रायुधवलं
क्वहृपं चरणकर्कं गो॥ स्वयमेवात्मानात्मलब्धात्मानं संविध स्वदा चक्रो घृतकरदृष्टा चांगदा पाणिमा
हवचनुर्हिं गुणपीनां मंविन्यदपिश्यतकृतुः॥ अद्य प्रभृति ते यात्रा स्वर्गेक्षा समुपस्थिता॥ पृथिव्यां पार्थिवे
न्द्राणां कृतार्थो चयिमान दः॥ समरार्थे पार्थिवानां कीर्त्यर्थं च सतांपरः॥ वैनतेयस्य वाह्यानां वाहनध्वजक
र्माणि॥ कृतु श्रीघ्रं महावाहो गोविंद वदतां वर॥ यहू कामानृपतया स्त्रिदिवानि मुख्या घृताः॥ धर्मनेराम
स्य वक्षगा तिष्ठंति राणाहत्त्वयाः॥ राज्ञां निधन दृष्टार्थो वेधस्मना धिवा सिता॥ एकवेणीधरा देयं वसुधावा
पतील्लते॥ सयहं कुल्लन हत्वे संक्षिप्पारि विमर्द्दिनाता॥ त्वयि मानुष्यमापन्ने युद्धे समुपस्थिते॥ त्वरस्व कृ
ल्ययुधमयदानवानां वभयस्य॥ स्वर्गे यवनेरंद्राणां देवतानां मुख्याय त्वमनुकृताः दे वयाक्षलाला नःश्चव महाम १९२
रः॥ वेयास कृतरूपं णयना देहमकृतः स्वयं॥ साधयामि महावाहो नवतः कार्य्यसिद्धया स्मर्वे मम्हा॥ मियुद्ध पुमे

कं॥ तारेषु महीक्षितां॥ न चरूपं मया त्वन्यं त्वं हि कर्त्ता जगद्गुरुः॥ मां मन्त्रवा योरणेयाति धृष्ट्वं तस्य जयानव
आद्भुत्यका॥ जामदग्न्यस्य कृत्स्नमास्थिष्यकारणे त्रया॥ भिपा वेद्ध्यिचा त्रगाम नी भ्रितां दिशां॥ ॥ इति श्रीह
रिवंशे गोमन्तारोहणं नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ जामदग्न्ये गते रामे तोयाद्धृत्य लांगली॥ गोमन्तां गवर
रस्य रक्तः कामरूपिणा॥ वनमाला कुलोरस्का नीलपीतांवरावुभौ॥ नीलश्वेत वपुष्मंतौ गगनस्थाविवां
वुदौ॥ तौ शैलधमरौ दिव्यंगौ युवानौ शिखरे स्थितौ॥ चेरतुः स्वर्कांते भुवनं परति ल्लालमौ॥ त्रदृश्यंते निरी
क्षंतौ त्रा त्रि नंजपाति षां पतिं॥ त्र दयास्तमने चैव ग्रहाणां धरणीधरौ॥ अथ संकर्षणः श्रीमान् विना कृष्णेन
वीर्य्यवान्॥ चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसन्निभः॥ स कुलस्य कदंवस्य प्रच्छायेनिषसाद ह॥ वायुना मद
गंधेन वीज्यमानः सुखं नकः॥ तस्य तेनानिला धनसेव्य मानस्य तत्रचैमद्यसंस्पर्शजा गंधः संस्पर्शन घ्राण
मागतः॥ द्वष्णावनैविवमाधुवारुणीप्रनवातदा॥ सुस्रोपचं मुखं तस्य मद्य संवापगान्हनि॥ स्मृतिः सप्रा
हृत ममृत प्रात्रानेनविकृ॥ तृषितो मदिरान्वेषी तत स्तं तरुमलहन॥ गोमंतस्य निवेशत्रु वारुणीप्रानवं द्वर
तस्य प्रावृषि पुष्कलस्य फदं नाजलदाश्रितं॥ तत्को टिरस्था मदिरा संजायत मनोहरा॥ ता तु तृष्णानिन्हातस्मा
पिवन्नात्वेत्त्वा सकृत्तमराच चलितोकारः॥ समजायत सप्रनुः॥ तस्य मत्तस्य वदनं किंचिद्विचलित लोचनं॥ घूर्ण

ताकाम नवकुरन्कालेऽङ्गसञ्ज्ञं कदंबका टरजाता ना म्नाकादंबरीति सा। वारुणीरूपिणी तत्र देवानाममृतारणी। कादंबरी
मदकलां विदित्वा कलहप्रहर्षजां। तिसृभिस्त्रिदशनार्य्यस्त्वमुपतस्थुः प्रियंवदाः॥ मदिरारूपिणी भूत्वा कांतिश्च शशिनः प्रिया।
श्रीश्च सा वरिष्ठा स्त्रीत्वमयं भवानुकूलालया। सांजलिः प्रग्रहा देवी राहिणेयमुपस्थिता। वारुणी सा स्थितं वाक्यमुवा
च मदविक्लवं। बलं जय स्वदंत्यानां बलदेव दिवौकसा। अहं तेयं स्थिता कांत वारुणी समुपस्थिता। त्वमिवांत स्थितं अ
त्वा शास्वतं कंठ वा मुखे। क्षीण पुष्पस्तवकमुधपर्य्यमिवि मला ननाम्। पुष्प चक्रानुलिप्तषु कशिरस्थविनेमया। आलिमु
कपु वा द्या पुष्पस्तवकवत्सुव। सांहं कदंबमालीना मघनादसरवप्रिया। इषितं मार्गमाणा वां स्तन रूपणस्थि
ता। सा स्मि सर्गणया गनयथ वामृतमंथने। समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणात्तव नाघ सा यथे वार्त्ता वगता तथैव
नदृत्वा मुखा त्वया पनाकुमिष्टा। मिसंमतस्त्वे हि मेरुः। नवानवपरित्यक्त्वा निर्मिता। पिबयानघानाहं त्वया विनाल
कानुमहदेवसवित्रो। आदिपद्मांच पद्माक्षिदिव्यं श्रवणार्पितं। कौशेयनिचलीलानिसमुद्राहाणिनाचन
मदिरानंतरं कांतिः संकर्षणमुपस्थिता। मदनगलिश्राणी किंचिदाघूर्णितेक्षणा। प्रावाप्रणता कांतिर्बद्धांज १२३
लिपुटा सती। जयत्स्वर्गनयागनसस्मिन्नेवाकामर्थवत। अहं चंद्राद पगुरुसहस्रशिरसं प्रभुं। स्वैर्गुणैरनुरक्ताद्
यथैव मदिरा तथा। श्रीश्च पद्मालयादेवी किंत्वा नत्ववारसिराहिणगारामिश्रुना मालवा कुलतां गता। सा माला

ममत्वां गच्छ बलस्यारसिदंशिता। पद्मास्या पद्महस्ता वै संकर्षणमथाब्रवीत्। राम रामाभिराम त्वं वारुणपास मलं स्वतः
कांत्या मया वदे वस्त्र संगत श्रृंङ्गमायथा। इयं चैते मया मालि रुहस्त्वाक्कणालया। मध्यशीर्षसहस्रस्य जातनानु
रित्वा ननो। जातरूपमयं चैकं कुंडलं वज्रभूषितं। आदिपद्मं च पद्माक्षदिव्यं श्रवणभूषणं। कौशेयानि च नी
लानि समुद्राहाणि नाकन। हारस्यूपीनतरलः समुद्रान्य्वरोषितः। देवमां प्रतिभाग्रह्णीघ पौराणीनूपणानि च
समयस्त महाबाहो नृपाणां नामलं स्वतः। संग्रहतमलं कारं ताश्च तिस्रः सुरस्त्रियः। शारदंड्रुम मप्रनः ससमाग शुश्रुपेवल
म्यहल्लन मंडलो नादवर्बसा। मुद्रल्लनघातिभ्रुनां ग्रहमुक्तः शशी यथा। तान्यामुनाम्यां संलापवर्त्तमाने ग्र देवोहि ५
हे यथा। विनतीया ननाथान माति चक्रामगविलः। संग्रामयुक्ततेजस्वी दैत्यप्रहरणोंतिकः। देवतानां जयश्ला
घी दिव्यस्थगनुलपनः। सुमस्यप्रायनदिव्यक्षीरोदवरुणालया। द्विलाः किरीटं दैत्येन हृतं वराचनन्नवे। तदर्थे
तन संग्रामः स्वलता गुर्वेर्थ मजसा। किरीटार्थे समुद्रस्य मध्यदापगणोः सदा। मा द्यायिवा किरीटं वं बल्लवपततात व
रः। व्यत्यक्रामनवगनगागनं देवतालयं। स ददर्श गुरुं शैले विष्णुं कार्य्यांतरंगतं। तेन कृष्ण बलं वन किरीटं न वि
राजिता। मदृष्ट्वा मानुपेंद्र स्वलंधरलराज शिरागतं। प्रकाश्य चेष्टानि मुक्तं ऐमोलिमिव मानुपं। स्वनिजस्य

नवानां गरुत्मान्पततांवरः। विहृप्रखगता मौलिविह्नाः शिरसि हृष्टवान्॥ तं पंडमूर्द्धंसा मौलिरविनष्टाङ्गनांतव।
शिरसिस्थाननिष्कंकं कल्पंचवान्यशानयत्॥ तथैव मेरुशिखरे नातुर्म्मध्यंदिने तथा। वैनतेयप्रयागन विदित्वा
मौलिमागतं। कल्कः प्रहृष्टवदनो राममेवचनमब्रवीत्। त्वरते खलु कार्य्यार्थे देवतानां न संशयः। यथैवंथमावयोः शै
लेसंग्रामस्वनाकृता। पौरचननमुसस्य ममौलिर्महादधौ। शक्रस्य सहस्रं रूपं दिव्यमाच्छायमागरात् ग्राहर
पाणयोनीत आनीतोऽसौ गरुत्मता। सुयक्तं मनिलृष्टस्य जरासंधो नराधिपः। लक्ष्यंते च ध्वजाग्राणि रथानां स्व
तरंहसां॥ एतानि विजिगीषूणां आश्रिकल्पाणि नूनतां। ह्वागपार्श्वे निरानं तेदंष्ट्रितानि श्रितानि च। अहोर
परथादयाविमलं छत्रपक्षयः। अन्यवर्त्तिनः शुभ्रा यथा शक्रं समपंक्तयः। अहो द्यौ विमलानानांत्रास्त्राणां वि
मलाननाः। प्रनानास्करनाभिश्रास्वसंती च दिशो दश॥ एतानि नूनं समरे पार्थिवरायुधानि चास्त्रिमाणि विनि
क्षिप्यंति मयि सर्व्वाणि संयुगे। काले खलु नृपः प्राप्तो जरासंधो महीपतिः आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरा १२४
तिथिः। आर्य्यतिष्ठावस्थहितौ न खल्वा त्यागते नृपे। युद्धारंभः प्रयोक्तव्या वलंतो महिमृष्यतं॥ एवमुक्तानंतः
कल्कः स्वच्छः संग्यामल्लालसः। जरासंधमनिप्रक्ष्म्यकार्वलदर्शनं। बीस्समाणाश्रुतानूमर्द्धान्नृपन्याद्रुवको।

र्थं

ऽप्मया। आत्मानमात्मनावाचयत्सर्व्वेदिदिविमंत्रितं इमं तं पृथिवीपालपाश्चिवे वर्त्मनि स्थितः। ये विनाशं गमं
ष्यंति त्रा। स्वदृष्टेन कर्म्मणा। प्रोक्षिता न खल्विमान्मन्ये मृत्युमानान्नृपसत्तमान्। स्वर्गगामी नि सर्व्वे पार्थिवः
पिंत्रचक्रा। शिरः स्थानेनारपरिश्रांता वसुधेयं दिवंगता। एषांनृपतिसिंहानां वलौघैरपि पीडिता। मही निरं
तराचयं वला राष्ट्रानिसंस्तता। अल्पेन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतलं। नविष्पति नरेंद्रौघैर्गकीर्णं च न नष्ट
लं॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे जरासंधनिर्गमनं॥ वैशंपायन उवाच॥ जरासंधस्ततः प्राप्तो नृपः सर्व्वमहीक्षितां नं
राधिप वलयुत रनुयातो महाद्युतिः। आयतादश्वतुरगैर्हेमस्पृष्टार्थसमाहितैः। रथैः संग्राममर्क्कयुक्तैरसंगगति
निः क्वाचित। हेमकक्षर्म्मदाघंटैर्वारणैर्वारिदोपमैः। महामात्रात्तमारूढैः कल्पितैरणगर्ज्जितैः स्वारूढैः सा
दितियुक्तैः कल्पितैर्गिरिवारणैः। एवं चतुर्विधेसैन्यैः प्रचलद्भिरिवांबुदैः। नृपोऽनियातावलवान्जरासंध
धृतवृतः। सरथनेमिनिर्घोषैर्गजेश्च मदासिंजितैः। हेषद्भिश्चापि तुरगैः क्ष्वेडितास्फोटितैः पदातिभिः। सन्नादयन्दि
शः सद्याः सर्व्वाश्चापि गुहाशयान्। स राजासागराकारः ससैन्य प्रत्यदृश्यत। तद्बलं पृथिवीशानां दृश्ययाध्वजनाकु
लं। हर्षाङिता स्फालित रथमघसैनमिवावनी। रथः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोपमैः तुरगैश्च। शितान्नानः पत्तिभि

श्रापिदं शनैः। म्या मिश्रं तद्बलं नाति पश्चिद्धि परश्चा कूलो धर्म्मात् सागरगतं यथा नृपबलं तथा। सबल्लासम
हीपाल जरासंध पुरोगमाः। परिवार्य गिरिं सर्व्वे निवासायाभवक्रा। वनान्तस्य विनिष्ठस्य बलश्री शिवि
रस्य वा मु कूपर्व्वाणि स्याम्य यथा रूपं महादधेः। वीतरात्रे तु काले तु नृपाः कुलकातुकाः। आहाराहण
शंशालस्य समन्तात् युद्धलालसाः। समवायीकृताः सर्व्वे गिरिप्रस्थं पुनर्नृपाः। निविष्टा मेनया मासयुद्धकाल्कु
तूहलाः। णया तु मुलाः नाहत् श्रम्भुवष्टथिवीक्षितां। युगान्ते निघ्रमानानां सागराणां यथा स्वनः। तेषांस
कछुकाल्गो पाः स्थाविराव नपानयः। वरुम्या त्राह्यद्वतैवं बुवेनाराडश्यामनान्नातस्य रूपं बल्लस्यासीन्निज्ञ
हस्तिमितस्य वालीनमीन यद्दस्य वनिः त्राह्मस्य महाद्धेः। तोह्निं सिमितनिः त्राहया गादिव महार्णवाज्जरा
संधमहद्वाक्ये बृहस्पतिरिवाददे। शीघ्रं मम निवर्त्तंतां बलानीह महीक्षितां। सर्व्वतः पर्व्वतश्चायं बलाद्यः परिना
य्यतां। अत्र मयं त्राणि युज्यंतां उपणीयाश्च मुद्गराः तथैव चा पिश्चवाद्यंतां प्रासाः वाता सरासिचात्रास्य पातवि
घानानि क्रियंतां मा भुग्निभिः शिल्पिनिः। शूराणां युध्यमानानां प्रमत्तानां परस्परं। यथा पततिनवा वाद्य तथा शीघ्रं १२५
विधीयतां दार्यतां मधुटं कौधः स्वनि नश्च नगात्तमः। नृपश्च युद्धकुयेशाविन्यस्य पत्नामहरतः अद्य पर्व्वतिस

न्ये मे गिरिरिराधः प्रवर्ज्ज्यतां। यावत्ता पातयामा वस्फदवस्कन्ताकुनो। अथ बल्लायें शिल्पाना निःक्रियतां निःशि
ल्ताजनेः। आकाशमपि बाणाघनि संपातं विधीयतां। यमानुशिष्टा सिद्धं तु गिरिन्नामि पुन्नमिपाः तेषु नय
वकाशपुशीघ्रमारुह्यता गिरिः। मद्रः कलिंगाधिपतिश्चान्तिकानः सबल्हिकः। काश्मीरराजो गोनर्द्दः कर
पाधिपतिस्तथा। द्रुमः किंपुरुषाश्चैव पार्व्वतीयाश्च मानवाः। पर्व्वतस्यापरं पोश्चं क्षिप्रमारोढयंत्व मी। उत्तरं
पर्व्वतारोढमतद्ग्रो महान्नृपाः। आरोढं तु विमर्द्दत्रा वज्रपतिमगो रथाः। उलूकः कैतवयश्च वीरश्चाप्सुमनः
श्रुनः। एकल्व्याद्दढा रुष्टु रूत्तयधर्मोज्जयद्रथः। तत्र माजाश्च तथात्रालकः करलेयश्च काशिका। वैदिशानां
मद्रवश्च मुवकुत्श्चा पिवीर्य्यवान्। सर्व्वे सर्व्वतनिर्द्धूढमतघायतमस्कताः। दारयंताः नियमवंतो वाताइव बल्ल
दकाः अह विहृत्यश्चैव चेदिराजश्च वीर्यवान्। दक्षिणांशं शलनिचयं दारयिष्याम दंशिता। एवमपगिरिः
क्षिप्रं समंताह्दिता बलैः। वज्रावपातसति मं प्रा प्रा तु कदनं महत्। गदिना यमदानिस्त्रपरिवपरिघायुधाः
परिविविधत्रास्त्रेर्द्दारयं तु नगोत्तमा। पत्रमिधरोद्यैव विपमात्रशिला चिताः। कार्यातन्मिसमः सर्व्वेन्द्वज्ञिवे
मुधाधिपः जरासंधवचः श्रुत्वा पार्थिवपुङ्गवास्तमनांतवाचराज्ञावदीना देवानां मघवानि चकिन्नायुद्धनङ्गे

स्मिन्न् गामन्नेवचनगेन्न माङ्कुरारोदा ब्रशिफराः प्रांशुपादपसंकटः। काष्ठस्तृणैश्च वह्निनः परिवार्य्येमं ततः। अ
घवादीप्यतां। ह्निप्रमल्लमन्यनकर्म्मणा। हुविया सुकुमारा हिरण्यसायकयाधिना। नयुक्ताः पर्व्वताराहनि
याक्कुं पादयाधिनः। नाना मभूति वंधनन वावस्कंदकर्म्मणा। शक्य पधगिरिस्थातदवरपानि महिं उाङ्कुंगयु
द्व कमाः श्रयातराधयुधनपार्थिवा। नक्रादकंधनहीणाः पात्यंतां। गिरिसंश्रिताः। वधंवलिघाइत्पन्नेनाप्य
पनिपुणानयः। याद्दवानां ममत्वम्पाहा वर्णतारणाष्ठिता। अविज्ञातवालावता अयतदव मन्मिता। अध,
काष्ठस्तृणैर्वध्यसर्ग्घतः पर्व्वतान्नमं अग्निनादीपयिष्यामो दग्धतां गतचतना। यदि चन्निःक्रमिष्यतदग्धमाना
विनाशिवं। स मत्पपातयिष्यामस्पलताजीवितेततः। वाक्यमतत्तुक्त्वचसुवलानां मदीक्षितो युद्धं चरि
राजनन्नृपाणां हितगंत्वान ततः काष्ठस्तृणैर्वंशशुष्कस्पारवस्नू पादपैः। उपादीप्यतशैलेंद्रः सूर्य्य पादांरिवांबुदः
दङ्गुस्पसंघतस्तृणं पावकंतत्रपार्थिवाः। यथादेशं यथावातं शलस्पलघुविक्रमाः। सवायुदीपितावह्निरुत्प-
पातसमं ततः। सधूमज्वालमालानिर्मोतिखेदीपयन्निव। सानलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमल्लवान्। ददाह १०६
मल्लंश्रीमंतेगामन्नंकान्नपादपां। सदघमानाः शैलेंद्रामुमाचविपुलाः शिलाः। गतसः शतधमन्न्वामहाल्काका।

रदर्शनाः। सचिन्ननास्तुशैलेंद्रं नानिर्नानुरिवांबुदं। आलिंपंतीवविविधवत्नसमन्वादर्षिस्हंतः। धात्तुनिःपन्न
मानैश्च वत्ठङ्गिश्चैवपादपैः। भङ्गान्नश्वापदारा तित्तुग्रमानङ्माङ्गिरा्दः। पतस्मादग्धमानस्क्समल्लस्य
वर्त्मना। रीतीन्निवर्त्तयामास। का चनांजनराजतीः। यद्धिनादीपितांगापिगिरिराजो विराजतधूमांधकार
इतनुमन्नजमानइवांबुदं। विमिश्रापलसंघातः कर्ष्क रूपंगारवर्पणाः। गिरिर्नोत्पनलाङ्गारस्कलाह्रष्टिरिवा
बुदः। पपातपन्नवाह्निप्राधूमिसंवहिंतादरः। सगिरिर्नेस्मतायातो युगांता निहतापमः। विद्धलाप्रस्पपा
श्वेन्पाः सर्प्पादम्धहृदद लिनः। स्वसन्वाः पृथुमहोना निश्वसंसिवेष्टणा। न्नुत्पत्पात्पन्न्ग गना तुनः पत्तरवा
न्मुरवा। न्नसुत्तहेडिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः। मुमुचुः पादपाश्चवसाहनिर्ज्ञास्म कज्जलां ववावृद्ध
गतिर्वातो नस्मां गारा तिपिंगलाः। धूमछायाचगगनं दर्पितानो ददर्शना। त्पज्यमाना महासानुः विहंगैः
श्वापदैरपि। गिरिर्द्धकल्पमायातिप्रागल्भात्कृत्स्नवर्त्मनः। समुमोचशिलाः शैलश्च लादग्धशिलाचयः।
वङ्गाणपुरुहलस्पग्यथास्पा ह्वरितस्तथा। आदीप्यनत्नुशैलेंद्रं हविरास्यहृदंगिताः। अहेकाशमपक्रांताः
पावकनापिता पिताः। दग्धमाननगश्रेष्ठ शीर्य्यमाणमहाद्भुमाधूमधसरनालस्पर्मूलशिथिलतां गतेप

सरोपंहितदारामावचनंकगिस्तदनोवनाच्छेपद्मपत्राक्षंसमाक्षान्मधुसूदनं।दह्यतेऽयंगिरिस्तातसमंतुशि
खरडुमः।आवयास्सल्वरा।वैरिनिर्बंधुधाधिपः।पश्यपत्रस्त्रानलोस्त्रानांसाधूमानांसमंततः।वनानांविर
मंतीवनगाभ्यासहिंडारुमाः।अयंयद्यावयोरर्थेगामसस्नानदह्यते।अथत्रास्यामिदंलोककालीनंच
नविष्यति।तस्मात्पतेदितोद्विनगस्यनगसंनिभा।रुक्मिणियान्निहनिष्यामोदानेंमावनृपांवर।एततश्रुवि
यामर्द्यगिरिमादीप्यदंशिनाः।रथिनस्मानतस्पत्रेयथाद्भ्रंयुयुमत्रः।एवमुक्तागिरःशृंगान्मेरुशृंगादि
वंडुराट्।निपपातवलाश्रीमानवनमालाधरायुवा।कादंबरीमदक्षीवानीलवासाःसितप्रभः।सशारदेंदु
संकाशोवनमालाविभूतरः।कालैककुंडलधरश्चाभ्रमोलिखितामुरवः।निपपातनरेंद्राणांमध्येकश्म
लक्षुध्वजः।अवप्लुततनारामात्लहलःस्तब्धाविदापमः।गामत्रशिखरेणोभीमानाप्लुतोऽमितविक्रमः।तत
संपीड्यामासपद्भ्यांगिरिवरंहरिः।सपीडितोगिरिस्तेननिर्मममञ्जासमंततः।जलौघकलापलस्वच्छफ्फ
ताद्विरदायथा।सतेनवारिणानद्धिःसन्नुणात्वथमंगतः।कल्पाभेवारिधारिनिर्मघञ्जालइवांशुमान्। १०७
सिंहोलासितनिर्घोषःपीतवासाघनद्युतिः।किरीटमूर्द्दमाल्पास्यःपुंडरीकनिनेत्रणाग्नीवमवहामुख्यःक

सहस्रांशुसमद्युतिः।रामादनंतरंकृष्णःप्लुतावैवीर्यवानयः।ताभ्यामेवप्लुताभ्यांचचरणैःपीडितोगिरिः
मुमोचसलिलोत्पीडंस्रीव्रपाककशांतये।सलिलोत्पीडनंदृष्ट्वादृष्ट्वापार्थिवान्नयसाविस्मिताः।।इ
तिश्रीहरिवंशेगोमंतदाहः।।वैशंपायनउवाच।।तौनगादाप्लुतौदृष्ट्वावसुदेवसुतावुभौ।सुब्धंनरव
रानीकंसर्वसंमृदवाहनं।वाक्रप्रहरणौतौतुचेरतुस्तत्रयादवौ।मकराविवसंरब्धौसमुद्रंक्षोभणावु
नौ।ताभ्यांसुबद्धावृत्ताभ्यांयादवाभ्यांमनिस्वनतौ।आयुधानांपुराणानांआदानेकृतलक्षणौ।ततो
ऽवरतलाद्भूयःपतंतिस्मसहाहवे।सधपराजसहस्रस्यसमरप्रतिकांक्षिणः।यानिवैमाथुरकल्पग्रासान्याह
वेषाणिनाः।ततोंऽबरात्पतंतिस्मदिव्यान्याहवसंस्रवे।ललिहानानिरिष्यातिदीप्तानिसदृशानिवै।निहि
पज्ञानितत्रवतानिज्ञासास्मयादवौ।क्रव्यादरनुयातानिमूर्तिमंतिमहांतिच।तृषितान्याहवेनाकुंठपमं
सानिसर्वशः।दिव्यस्रग्दामधारीणित्रासयंतिनभश्चरान्।प्रभयाभासमानानिदीपयंतिदिशोदश।हद
लंसंवर्तकंनामसौनंदंमुशलंतथा।चक्रंसुदर्शनंनामगदाकौमोदकीतथा।चत्वार्येतानितेजांसिविष्णु
प्रहरणानिवै।ताभ्यांसमवतीर्णानियादवाभ्यांमहामृधे।जग्राहप्रथमंरामोहलमप्रतिमंरणे।सर्पेणमिवसं

र्थेद्रं दिव्यमाला कुलं महत्। सैन्येन सा वृतां श्रेष्ठो जयाह मुशलोत्तमं। सानंदनाम मुशलं निरानंदकरं द्विषां।
दर्शनीयं च लोकेषु चक्रमादित्यवर्चसं। नाम्ना सुदर्शनं नाम प्रीतो जग्राह केशवः। दर्शनीयं च लोकेषु ध
नुर्जलदनिःस्वनी नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं प्रीतो जग्राह वीर्यवान्। देवान्निगदितार्थस्य गदा तस्या परं क
र। निपिका कुमुदा तस्य नाम्ना कौमोदकी तु सा। ता सप्रहरणा वीरा साक्षादिव तनूपमा। समरे राम
गोविंदौ रिहंसानन्वयुध्यतां। आयुधप्रग्रहा वीरा तावन्यान्यमयावुभौ। ऋग्वेजानुजसहितौ ताराम गोवि
दलहरणा। समरे प्रतिरूपौ तौ विलुरको हि धमहतः। हिप स्रुपति कुर्वाणा पराक्रांतौ यथ श्वगौ हलमु
द्यम्य रामः क्षसर्पेन्द्रमिवकोपितं। चचार समरे वीरो द्विषतामंतकोपमः। विकर्षन्रथवृंदानि क्षत्रियाणां
महात्मनां। चकार गोदं स फलेनागपुव हयपुचान्कुंजरान्लांगलास्त्रिमान् मुशलाक्षुपताडितान् रामः॥
ऽत्निरामः समरे निर्मम थयथा चलान्। तत्ज्यमाना रामेण समरे क्षत्रियर्षभाः जरासंधं तिकं नीताः।
विरथाः प्रतिजग्मिरे। तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः। धिपतां गक्षत्रिवृत्तिं समराकातरात्म
नां। पराक्रांतस्य समरे विरथस्य पलायतः। भ्रूणहत्यामिवा मघां प्रवदंति मनीषिणः। पश्चिनानु वियक १२८

स्यगोपस्याल्पबलीयसः। भीताः किंचिन्निवर्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तितां॥ रूपं मम निवर्तंतां मम वाक्येन चोदिताः।
स्रुयतां तिष्ठत रथैः पृष्ठकाश्च समास्थिताः। यादवतारणोगापि प्रद्रूया मियमक्ष्यं। ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे जरासं
धन चोदिताः। ऋपंतः सज्जाला निहंतायाहुमुपास्थिताः। तक्रयकावना पीडरथश्वं डसमप्रभः। नागश्वानात्क्षं
कारो म्महामात्रप्रचोदितः। सततुत्रा सनिस्त्रिंशाः सायुधान्यणां वराः स्वाराःपितधनुष्मंतः सतूणीराः ससाय
काः। सछत्राः सध्वजिनः सर्वे चारुचामरवीजिताः। रणावनिगतारेजुः स्यंदनस्था महीक्षितः। ते सुहूरंगे पतिता वि
गाहंतायुधं वराः। वस्कंद वस्कंता वीरा युयुत्सू प्रत्यहश्यपतां। तद्युद्ध मनवद्वत्तनया सर्पोच संयुगं। सायका म्भो
वकुलं गदानिर्घातदारुणं। ततः शर सहस्राणि प्रतीच्छंतौ रणे स्थिरौ। तस्थतुर्युद्ध मुख्यौ तौ वौ निहंता यथाच
लौ। गदानिश्वव पुर्वीणिः क्षेपणीयश्च मुद्गरैः। ताऽपमानाम वघासौ यादवानचकंपतुः। ततः क्रुद्धं बुदाकारः
शार्ङ्गं रवनक्रगदाधरः। व्यवर्द्धत महातेजा वातयुक्तो यथानलः। स चक्रेनार्कतुल्येन दीप्यमानेन तेजसा। वि
च्छेद समरे वीरा नृगजाश्च महारथौ। गदानिपातनिहता लांगलाकृष्टमूर्द्धजाः। नष्टाकुसेरणस्थातुं पार्थिवानष्टव
नकाः। चक्रक्षरानिस्तानि विविक्रच क्राणि महीक्षितां। रथयुग्यानि नष्टानि नष्टा कूस्वलितं रणे। मुशलाक्षेपन

नाश्च कुंजरा। षष्टिहायना॥ घना इव घनापाये न नदंतो विचुक्रुशुः। चक्रानलज्वालदलाः सादिनः सपदातयः
पेतुः परासवस्तत्र यथा वज्रहतास्तथा। चक्रलांगलनिर्हिंधतत्सैन्यं विरलीकृतं। युगांतप्रहतप्रख्यं सर्वं
पतितमाबभौ। आक्रीडनमिंदिमानामायुधनं वपुष्मतां। विह्वलानां नृपाणां तु बहुमप्यबलीयसः। के
चिद्रथाः समृदिताः केचिन्निहतपार्थिवाः। निम्ने कचक्रास्त्वपरे विशीर्णाधरली तले। तस्मिन्विशसने घो
रे चक्रलांगलसंप्लवे। दारुणानि प्रवृत्तानि रक्तस्रोत्सादिकानि च। आर्त्तानां कूजमानानां पातितानां
चकाश्च वव। अंतानत्राकृतेडुषु नृनागरथवाजिनां। अपातितनरेंद्राणां रुधिरार्द्रे रणस्थितः। योपव
वंदनाद्रीगीनेरवा प्रतिनातिवे। नरकेशास्थि मज्जांते सीविताना चदंतिनां। रुधिरोयाल्लवस्त्रत्र क्रादया
मासमेदिनी। तस्मिन्महानीघणके नरवाहनसंक्षये। शिवानामशिवैः त्राहैर्नादितायार दर्शने। आहे
स्त्रनितसन्नादे रुधिरौघचुद्रे दाकुले। अंतकाकांतसदृशे नागदेहैः समाहते। अपाश्रेर्बंद्दनिर्योधे स्करगे
श्चावदारितैः। कंकैश्च वलगधेश्च नादितप्रतिनादिते। पितानेष्टथिवीशानां मृत्युसाध्मरणे रणे। लब्ध १२९
त्रा तु वधं कर्तुं च वारांतकदर्शनः। युगांतार्कप्रभं चक्रं कालीचैवायसीं गदां। गृह्य सैन्याद्विनिर्गतौ वनाधे

केशवौ नृपान्। किन्नयुद्धतवेश्वरा हस्त्यश्वरथसंयुताः। किमिदं गम्यते शूराः कृतास्त्रा दृढनिश्चयाः। अहं
हि हंसः संख्ये पदातिः प्रमुखे स्थितः। अदृष्टदोषण रणे न वंतो येन पालिताः। स इदानीं जरासंधः किमर्थेन
निवर्तते। एवमुक्तोऽपि नृपतिर्हि दरदो नाम वीर्यवान्। रामं हलायुधमनुजं प्रत्ययात्सैन्यमध्यगं। वनाधे
सत्वताम्रा दृमुत्ञाणामिव सैन्यनीः। एषोहि राममुध्यस्व मया सार्द्धं मरिंदम। तत्र युद्धं तयोरासीद्राम
स्य दरदस्य च। मधलोकवरिष्ठानां कुंजराणामिवौजसा। योजयित्वा ततः स्कंधरामो दरदमाहवे ह
लेन वलिनां श्रेष्ठो मुशलेनावपाथयत। स्वकायगतमूर्द्धा वै मुशलेनावपोथितः। पपात दरदो भूमौ
दारितार्द्रइवाचलः। रामेण निहते तस्मिन्दरदे राजसत्तमे। जरासंधस्य राजेंद्र रामेणासीत्समागमः।
महेंद्रस्येव वृत्रेण दारुणो लोमहर्षणः। गदे गृह्य वा विक्रांतावन्योन्यमभिधावतां। कंपयंतौ नु वंवीरा
तावुद्यतमहागदौ। ददृशाते महात्मानौ गिरी शृंगिरवाविवा। समुपारमंत युद्धानि प्रेक्ष्यं तौ पुरुषर्षभौ। स
रब्धाविवधावंतौ गदायुद्धेषु च विश्रुतौ। तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ। मत्ताविव महानागा
वन्योन्यमभिधावतां। ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः। यक्षाश्चाप्सरसश्चैव समाजग्मुः सहस्रशः॥ ततो देव

यक्षगंधर्वमहर्षिभिरलंकृतं ॥ शुश्रुवेऽभ्यधिकं राजन्नन्योऽन्यो निर्गतो रिवा ॥ अनिरुद्धस्तावरामं च जरासंधो नरा-
धिपः ॥ सव्यमंडलमाश्रित्य बलदेवस्य दक्षिणं ॥ तावन्योन्यं च जघ्नाते गदायुद्धविशारदौ ॥ दंताभ्यामिव मा-
तंगौ नादयंतौ दिशो दश ॥ गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिःस्वनः ॥ जरासंधस्य चरणे पर्वतस्येव वी-
र्यतः ॥ नास्मकंपयत रामं जरासंधकरच्युता ॥ गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विंध्यं गिरिमिवानिलः ॥ रामस्य तु गदावे-
गं राजा स मगधस्य तु ॥ सेहे धैर्येण महता शिक्षया च व्यपाहरत् ॥ ततोऽंतरिक्षे वागासीत्सुस्वरा लोकसा-
क्षिणी ॥ न त्वया राम वध्योऽयं मलं खेदेन माधव ॥ विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात्साधु व्युपारम ॥ अचिरेणै-
व कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः ॥ जरासंधस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत ॥ न प्राहरत्ततस्तस्मै पुनरेव हला-
युधः ॥ दीर्घकाले महाराजन्विजग्मुरितरेतरं ॥ पराजिते चापक्रांते जरासंधे महीपतौ ॥ विविक्तमनसः सैन्यं पराङ्मु-
महारथं तं नृपाश्चादितं नागैः स्यंदनैश्च रगैस्तथा ॥ कुरुवृत्तांतमनसो व्याघ्राघ्राता मृगा इव ॥ तन्नरेंद्रैः परि-
त्यज्यमानं परं महारथः ॥ घोरं कृत्वा द्वकुलैरोद्रमायोधनं वनो ॥ इव सुरथमुख्ये पु चेदिराजो महाद्युतिः ॥ स्तु- २००
वे यादवसंबंधं तस्य मेवान्ववर्तत ॥ दृष्ट्वा तान् कारूषसैन्येन वेदिसैन्येन चानया ॥ संबंधकामो गोविंदमिदमेवाह हि

वेदिराट् ॥ अहं पितृष्वसुर्नप्ता तव जादवनंदन ॥ सबलस्त्वामुपावृत्तस्त्वहिमे हपितः प्रभो ॥ उक्तस्त्वेष महारा-
जो जरासंधमल्पचेतनः ॥ कृष्णाद्धि रमकुद्बुधे विग्रहादकारण कर्मणि ॥ तदपाद्य मयात्यक्तो मम वाक्यस्य
दूषकः ॥ न भ्रायुधि जरासंधस्त्वयाद्य वति सानुगः ॥ निर्धरा नेष संयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ॥ त्वय्यवनत्या-
थपरं दर्शयिष्यति किल्विषं ॥ तदिमं मंत्पजाश्रुत्वं महीहृत नराकुलं ॥ क्रव्यादगणसंकीर्णं सेवितव्यं त्व-
मानुषैः ॥ करवीरपुरं वीरगच्छाम सबलानुगाः ॥ शृगालं वासुदेवं चेद्दृष्टुमस्यत्र पार्थिवाद्य मे रथा रवाग्रा-
त्रे युवयोः कारिता मया ॥ यो जितौ शीघ्रतुरगैः स्वकृचक्राक्षकूबरैः ॥ शीघ्रमारुह्य नंतं बलदेवसहाय-
वान् ॥ त्वं राम करवीरस्थं द्रष्टुं तं वसुधाधिपं ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ पितृष्वसुः पतेर्वाक्यं श्रुत्वा वेदिपतस्त-
दा ॥ वाक्यं हृष्टमनाः कृष्णाजग्राह जगतां गुरुः ॥ अहो स्पयुध्या निरतैर्दिश कालौ विती त्वया ॥ बांधवप्रीति-
ह्यपणं सं सिक्ता व चनांवुना ॥ देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च ॥ वाक्यस्य कुर्तुना लोके वक्ता स्वदन-
लेमा वेदिराज सनाथाः स्मः संवृत्ता तव दर्शनात् ॥ ननु किंचिद संप्राप्यं गच्छ वंधुं प्रहृष्ट्राः ॥ जरासंधस्य नि-
धने चेय चान्येन स्म मा नृपाः ॥ प्रयाधो व स्मनाथाः स्मः कर्त्तुं वदि कुलोद्वह ॥ यदनो प्रथमो वंधुस्त्वं हि सर्वमही-

स्थितौ। अंतःप्रनृत्तिसंग्रामे डह्मसे वेदिसत्तम। वाक्यमेतन्निमित्यं वसंग्रामे रणहत्तयः। कथयिष्यंति लोके स्मिं
गृहे रिष्यंति पार्थिवा राज्ञो पराजयं युद्धे गामंत्र बलसत्तमे श्रवणाद्धारणाद्वास्य स्वर्गलोकं व्रजंति वै तन्न स्थ
म महाराज करवीर पुरोत्तमे। त्वया दृष्टेन मार्गेण चेदिराज। शिवाय वै। तस्यंदनगताः सर्वे पवनोत्पाति-
नि हयाः। नगिरदीर्घमध्वानं मूर्त्तिमत्वइवाभयः। तन्निरातो पिता प्राप्ता करवीरं पुरोत्तमे। शिवाय वचशि कंद
शनि विष्टा स्त्रिदिशा प्रमाः॥ ॥इति हरिवंशे करवीरपुरा निगमनं नाम॥ वैशंपायन उवाच॥ ताना गताग्वि
दि त्वथ शृगालो युद्धदुर्म्मदः। पुरस्यधर्षणं मत्वा निर्जगाम डविक्रमः। रथेनादित्यवर्णेन नास्वतारणा
मिना। आयुधप्रतिपूर्णेन नेमिनिर्घोषहासिना। मंदराचलकल्पेन चित्रानरा। नृपिता। अजय्येसाय
केसीह्यो। सूर्णनार्णव चाधिणा दयं श्वेताश्वगामिना। शक्रवशि परधपि। हमकवरगर्नेणाद्दादशो। ति
शानिना। सुबंधुरणादीप्तेन पतत्रिवररंहसा। स्वेगतेनवत्राकस्य दर्प्यश्वेनेरथा। त्रिणामावित्रेनियमस
णियंददा सविता स्वयं। आदित्यरश्मिनिरिर्चे रश्मिनियो निगृह्यते। तेनस्यंदनमुख्येन द्विषत्स्यंदनघा २०१
तिना। स सृगालो न्ययात्कुद्धं शलनः पानकं यथा। यापपाणिः सुतीक्ष्णो पुच्छक वरवीदमंमालेवक। मितप्र

वराणां वीपः पावकाकार लोचनः। मुक्तमूर्ध्वकृञ्ज्या चपलं विदूसंडुः सहं धनुः। निश्वसन्नुचो पजं वा युसमनले
ज्वाल मंडले नानि नेप णपंक्तीनादे। सोमेरुरिवाचलः। रथस्थ इव शैलेंद्रः शृगालः प्रत्यदृश्यतात स्यार
सितत्राहेन रथनेमिस्वनेन च। गुरुत्वेन चनाम्पन्नी चचाला वी यथा पुरा। तमापतंतं श्रीमंतं मूर्त्तिमंतमि
वाचलं। शृगालं लोकपालानं दृष्ट्वा लोक्लोन विस्मये। शृगालश्चापि संरब्धः स्यंदनेनाशुगामिना। समीपवा
सुदेवस्य युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत। वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा शृगालो युद्धलालसः। अनिरुद्ध इव वेगेन मघवा शिरि
वाचलं। वासुदेवः स्मितं कृत्वा प्रतियुद्धाय तस्थिवान्। तद्युद्धमनवद्यांग्यां समरे घोरदर्शनं। तेनान्यामपि
महात्मा कंजरान्यो जथा वने। शृगालस्त्वब्रवीत्कृष्णं समरे समुपस्थितः। युद्धरागेण तेजस्वी मोहाच्चलि
तगौरवः। गामं त्वं युद्धमार्गे वै यत्त्वया कृष्ण चेष्टितं। अनायकानां मूर्खाणां नृपाणां दुर्बले बले समसुवि
दित कृष्ण क्षत्रियाणां पराजयः। कृपणानामसत्वानामबुधानां रणाजवे। तिष्ठ दानीं यथाकामी स्थितो
हं पार्थिवपदे। क्वयास्यसि मया रुद्धो रणाग्रोपरिनिष्ठितः। न वा हमकं सुबलायुक्तस्त्वं यो याद्य हं मादवाद्य
हमकस्त्वमप्येकाहवायुद्धावरणो स्थितो। किंजनननिरस्तन त्वं पाहंचरणोस्थितौ। धर्मयुधने निधनंश्रया

वैकर्तनोरणे।लोकेस्मिंवासुदेवोहंनविष्यामिहतेत्वयि।हतेमयित्वमप्येकोवासुदेवोनविष्यसिशृगा
लस्यवचःश्रुत्वावसुदेवसुतमापरः।द्वष्यातःप्रहरस्वेतितमुक्त्वाचक्रमाददे।ततःसाधकजालानिशृगाल
क्रोधमूर्छितः।चिक्षेपलक्षशोघोराणियुद्धायलघुविक्रमः।शस्त्रास्त्राणियानिचान्यानिमुसलाद्यानिसंयुग
पातयामासगोविंदेसशृगालःप्रतापवान्।शृगालप्रहितास्त्वेतेपावकज्वालमालिनिः।निर्दह्यानिहताः
लक्षशस्तस्थितागिरिरिवाचलः।सोस्त्रप्रहारानिहतःकिंचिद्व्यापसमन्वितः।चक्रमुद्यस्यगोविंदःशृगाल
रसत्वाजलपतः।तंरथस्थंप्रमाणस्थंशृगालंयुद्धदुर्मदं।जघानसमरेचक्रेणतदप्यमहाबलं।ततःसुदर्शनं
चक्रंपुनरायाद्गदाकरं।चक्रेणारसिनिर्भिन्नःसुगतासुर्गतोत्सवः।पपातक्षततजासावीशृगालोद्रिरिवाहृ
तः।निशम्यतन्निपतितंवज्रपातादिवाचलं।तस्यसैन्यान्यपययुर्विमनांसिहतेनृपे।केचित्प्रविश्यनगरंक
ष्टमल्पानिहतानृपे।हाहाकृतंस्वसंतप्ताःनगरांशोकानिपीडिताः।केचित्तत्रैवशोचंतःस्मरंतःसुहृतानिवा
पतितंनृपमिपंन्नमानत्यजंतिस्महर्षिताः।ततोमेघनिनादेनस्वरेणारिरावमर्दनः।लक्ष्मःकमलपत्राक्षोव २०२
नानामनयंददौ।चक्राचितेनहस्तेनराजनंगुलिपर्वणा।ननेतव्यंननेतव्यमितितानन्यनापत।ताश्चिप

श्यंतिपतितंधरण्यांधरणीपतिं।चक्रनिर्दारितोरस्कंनिर्भिन्नशृंगमिवाचलं।विलपंतिस्मतेसर्वेसचिवाःसफला
नृपं।सास्रुपातलोपाद्दीनात्रोकस्यवत्रभागताः।तेपांतुदितत्रान्तनपौराणांविस्वरैःस्वरैः।महिष्यस
स्यनिःपत्तुःसपुत्राःरुदितानना।ताश्चसंनिपतितंदृष्ट्वाश्लाघ्यंनृपमिपतिपतिं।रुदनानाकरुणकरुणंनृपनं
ःपर्यदेवयन्।नरांसुरसिजांशृवगिराजान्याकुलान्यपि।निर्दयंताडयन्त्यश्चविस्वरंकरुणंस्त्रियस्त
स्यारसिसुंदःरवाहोमृदितल्किनलोचनाःपेतुरह्वनुजाःसद्योःछिन्नमूलाःलताइवता।मांवायांवु
रुणानिनेत्राणिनृपयोषितां।वारिविप्रहतानीवपंकजानिचकाशिरा।ताःपतिंपतितंनत्वारुदंत्याहृ
दिताडिताः।लालप्यमानाःकरुणंयोषितःपर्यदेवयन्।पुत्रोवास्यपुरस्तुत्यवालप्रस्कतल्लोचनं।त्र
करेत्वंपितृःपार्श्वेह्यियुणौरुरुडेःस्त्रियः।श्रुतंयेनवीरविक्रांतवालःपुत्रोनपंडितः।त्वद्विहीनःकथमयं
पदस्थास्यतिपैतृके।कथमेकपदेत्यक्त्वागतोस्यंतःपुरंपरं।अनेकशास्त्रवसोख्यानोकिंक्रुर्मोविधवा
वयं।तस्यपद्मावतीनाममहिषीप्रमदोत्तमा।पुत्रमात्तस्सुतंगद्यवासुदेवमुपस्थिता।यस्त्वयापातितोवी
रस्तणोप्रोक्तेनकर्मणा।तस्यप्रेतगतस्यायंपुत्रस्त्वांशरणांगतः।यदिचोप्रणमतास्तेकुर्याद्शासनंपु

नः॥ नायमेकपदे राजन् नष्टस्तदारुणां॥ यदि कुर्यादयं मूढस्त्वयि बांधवकं विधिं नैवं परीतः सुपाणिः सेवेत श
रणीं नृणां॥ अयं मम विपन्नस्य बांधवस्य तवानघ॥ तस्यायं सुतो वीर पुत्रः पुत्र इवात्मजः॥ तस्य ह्यवचनं श्रु
त्वा महिष्या यदुनंदनः॥ मृदुश्लक्ष्णमिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः॥ राजन्[?] गतो राष्ट्रः स्वदानं नृदुरात्मना॥
प्रकृतिस्था वयं जाता देवि सवा स्मि बांधवः॥ रोषामे विगतः साधि तव वाक्येन कल्मषः॥ योऽयं पुत्रः शृगा
लस्य मम प्येष न संशयः॥ अनयं चाभिषेकं च दास्याम्यस्मे सुखाय वै॥ आहूयंतां प्रकृतयः पुराश्च मंत्रिण
स्तथा॥ पितृपैतामहं राज्यं तस्य पुत्रोऽभिषिंचितां॥ ततः प्रकृतयः सर्वाः पुरा श्च मंत्रिणस्तथा॥ अभिषेकार्थ
माजग्मुर्येत्र तारामकेशवौ॥ ततः सिंहासनस्थं तं राजपुत्रं जनार्दनः॥ अभिषेकेण दिव्येन योजयामास वी
र्यवान्॥ अभिषिच्य शृगालस्य करवीरपुरे सुतं॥ [?] ददौ वासुकः प्रस्थानं समरोचयत्॥ रथेन हरियुक्ते
न तेन युद्धार्जितेन वै केशवः प्रस्थितोऽध्वानं दृ[?] त्रिदिवं यथा॥ शक्रदेवोऽपि धर्मात्मा सह मात्रा परंतपः
स बालवृद्धयुवती मुख्याः प्रकृतयस्तथा॥ शिविकाभिर्मथारा[?] शृगालं युद्धदुर्मदं॥ संहता हरमार्गेण प
श्चिमानि मुखा ययुः॥ नैधनेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियां॥ सत्कारं कारयामासुः पितॄणां पारलौकिकं २०३
उद्दिश्य पाहिश्य पर राजानं श्राद्धं कृत्वा सहस्वसः॥ ततस्तस्मै सलिलं दत्वा नाम गोत्रादिकीर्तनैः॥ पितर्युपरते घोरशोक
संविग्नमानसः॥ कृत्वोदकं तदा राजा प्रविवेश पुरोत्तमं॥ ॥इति श्री खिलपुरे हरिवंशे शृगालवधो नाम॥ वैशं
पायन उवाच॥ तौ त्रस्वल्पेन कालेन दमघोषेण संगतौ॥ अथाद्य विधिना तौ तु पंचरात्रोषितौ पथि॥ दमघो
षेण संगत्य एकरात्रोषितौ दिवः जग्मतुः सवितावीरौ मृष्टौ परमया मुतौ॥ नगरीं मथुरां प्राप्ताव सुदेवसुतावु
भौ॥ ततः प्रत्युद्गताः सर्वे यादवा यदुनंदनौ॥ स कलाहृष्टमनसः तु यसेन पुरोगमाः॥ श्रेण्यः प्रकृतयः श्चैव मं
त्रिणश्च यथोदिताः॥ सा बालवृद्धा सा चैव पुरी समभिवर्तत॥ नंदितूर्याण्यवाद्यंत श्रूयतां पुरुषोत्तमौ॥ र
थ्याः पताकमालिन्यो भासंते स्म समंततः॥ हृष्टा प्रमुदिता सर्वा पुरी परमशोभिता॥ अक्रूरः सात्यकिश्चैव मं
त्रिणश्च यथोचिताः॥ न्याय्येनोम्या राग मनयथं बहुमहतथा॥ मुदितास्तत्र गायंति राजमार्गे तु गायनाः॥
स्तवाशीर्भिः कुलगाथा यादवानां प्रियंकराः॥ गोविंदरामौ संप्राप्तौ न्यातराज्ञा कविश्रुतौ॥ स्वपुरं निर्ययौ स
र्वे क्रीडध्वं यादवाः सुखं॥ न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः॥ मथुरायामभूत् कश्चिद्दामकल्लसमाग
मो॥ वयोऽसि साधु वाक्यानि प्रहृष्टा गोहयद्विपाः॥ नरनारीगणाश्चैव नर्जिर मानसेसुखं॥ शिवाश्च प्रववुर्वाताः

विरजस्का दिशो दश। देवता निचसर्वाणि हृष्टान्यायतने षु च। याया निलिंगा नि लोकस्य हृत्स्नानीह कृते युगे। ता-
नि दिव्या नि दृत्नपत्रे तव्या। रामेन तदा। ततः काले शिव पुण्य स्पंदने नारिमर्द्दनौ। प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चंद्रादित्या
विवाचलौ। तत्तायुधप्रनिसंन्यस्य गर्हे स्वस्वरचारिणौ। मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुतावुभौ। हरिसुत्केन ताव्वीरौ
प्रहृष्टौ मथुरां पुरीं। प्रविशंतं पुरीरम्यां गोविंदं रामकेशवं। अनुजग्मुर्यदुगणाः शक्रं देवगणाइव। वसुदेव
स्य नवनं पितृसौ यदुनंदनौ। ततस्तौ वसुदेवस्य पादासमनिपीडतां। तथोग्रसेनं च राजानं अन्यांश्च यदुपुंगवान्।
यथन्यायं न जयित्वा तौ सर्वैश्चाभिनंदितौ। जग्मतुर्हृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनं। एवं तावेककर्माणौ म
थुरायां शुभाननौ। उग्रसेनानुगौ नत्वा कंचित्कालं विचेरतुः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे मथुराप्रत्यागमनं॥ वै
शंपायन उवाच॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य स्मृत्वा गोपेषु सौहृदं। जगामैको व्रजं रामः कृष्णस्यानुमते स्थितः।
स गत्वा तत्र रम्याणि ददर्श विपुलानि च। अनुकृष्टवान् परायपानि सिंरासि सुरभीणि च। स प्रविष्टस्त्वेव गनतं
व्रजं रोहिणीनंदनः। वन्येनरमणीयेन वेषेणालंकृतः प्रभुः। स तानथापतत्प्रीत्या यथापूर्वमरिंदमः। गोपांश्चै २०४
नेव विधिना यथान्यायं यथा वयः। तथैव प्राहतान् सर्वांस्तथैव परिहर्षयत्। तथैव सह गोपीनिर्योजयन्म

थुराः कथाः। तम्रचुः स्थविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः। रामं रमयतां श्रेष्ठ प्रवासात्पुनरागतं। स्वागतं ते महा
बाहो यदूनां कुलनंदन। अद्य स्मनिर्वृताः स्वातयत्तोपरस्पामद्द्वे वयोप्रीताश्च वयं वीर यस्त्वं पुनरिहागतः।
विख्यातस्त्रिषु लोकेषु राम शत्रुनयंकरः। वर्द्धनीया वयं तन्नं त्वयाया यादवनंदन। अथवा प्राणिवस्त्रात रमं
ते जन्मभूमिषु बांधवान्। वयं मान्याधिक वमद्याम्लाननाये। ऽस्म हृष्टास्त्वया नंत कांक्षमाणास्तवागमं। दि
ष्ट्याते निहतामल्लाः कंसश्च विनिपातितः। उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च साहात्मानात्मजेन वै। समक्षेञ्च कृतोऽस्मा
निःक्षिमिना सह विग्रहः। गोमंत्रे च कृतोऽस्मानिःश्रुविये। सह विग्रहः। दरदस्यवधश्चैव यथा संघ वयामतः।
तत्राप्युधमवतराणां श्रुतन्नः परमाहवे। वधश्चैव शृगालस्य करवीरपुरोत्तमात्। सुतस्याभिषेकं च नागरा-
णां च सक्तवनं। मथुरायां प्रवेशं च सर्वकीर्त्तनीयैः सुरोत्तमैः। प्रतिष्ठिताश्च वसुधापार्थिवाश्च वशीकृताः
तव चागमनं हृष्टा सनागपाश्च यथा पुरा। तेन स्म परितुष्टा वै हृषितास्तु सबांधवाः। एवमुक्तवा च ततो रामः स
र्वान्मातन्नितः स्थितान्। यादवेष्वपि सर्वेषु नवंताममबांधवाः। इहावयोर्गतं बाल्यं इह चैवावयो रतिः। नव
न्निर्वृताः स्थिताश्चैव यास्यामो विविक्तियाकथं। गहेऽपि नवतानुक्ताः। वक्षु परिरक्षिताः। अस्माकं बांधवाः स

द्वैमवंतावद्दसी हृदाः॥ ब्रुवत्येवं यथातत्वं गोपमध्ये हलायुधे संहृष्टवदनान्येवानु वृर्गो पय्या पितः॥ ततो वनां
तरगतो रेमे रामो महाबलः॥ एतस्मिन्नंतरे प्रासरा मायविदितात्मना॥ गोपाले हैत्रीकाल्जैरुपानीयतवा
रुणी॥ सोऽपिवत्पांडुराभ्रा मस्तत्कालजातिनिर्हृतः॥ वनांतरगतो रामः पानं मदसमीरणं॥ उपनिम्नस्तनस्त
म्भवन्यानि विविधानि च॥ प्रत्ययग्रमणीयानि पुष्पाणि च फलानि च॥ मध्यांश्च विविधान् दृष्ट्वा न्नंस्कांश्च
हृदयंगमान्॥ सद्याहृतानि पक्वानि विकचान्युत्पलानि च॥ शिरसा चारुकेसेन किंचिदाष्टाशिमाल्लिना॥
श्रवणैकावलंवनकुंडलेन विराजता॥ चंदनाङ्गणपीनेन वनमालावक्षसा विना॥ विचचार तदा रामः के
लासन्नवमंदरः॥ नीलवसाना वसने प्रत्ययजलदप्रभो॥ राजवपुषा श्वक्षिमिरघैर्यथा रात्री॥ लांगल
नावत्राक्रेन भुजंगानोगवर्तिना॥ तथा भुजाग्रश्लिष्टेन मुसलेन च भास्वता॥ समक्षो वलिनां श्रेष्ठो रा
जाघूर्णनाननः॥ शोभितो पुत्रियामासु यथा खंदालसः रात्री॥ रामष्काय मुनामाह स्नातुमिच्छे महानदि
इह मामभिगच्छत्वं रूपिणी सागरंगमे॥ संकर्षणस्य मत्तो वाक्यं नादरती परिनूयसा॥ नान्यवर्तत तं देत्रांस्त्री २०५
स्वभावेन मोहिता॥ ततश्चुक्रोध वलवान् रामो मदसमीरितः॥ चकार सहलं हस्ते कर्षणार्थे मुखं वली॥ त

स्यामुपरि मादिन्यां पत्रस्था मरसध्वजः॥ मुमुचुः पुष्पकोशांश्च तरसा वरुणं जलं॥ स हलेनानताग्रेण कूल
गृह्य महानदीं॥ चकर्ष यमुनां रामो व्युत्थितो वनितामिव॥ सा विह्वलजलस्रोता ह्रदप्रस्थितसंचया॥ व्याव
र्तत नदी नीता हलमार्गानुसारिणी॥ गोलगादिष्टमार्गा सा वेगगा वक्रगामिनी॥ तरंगविषमापीडा चक्र
वाका सुखसनी॥ वेगगंभीरवक्रांगी त्रस्तमीनविनूषणा॥ सितहंसक्षणापांगी काशक्षौमाविता स्वरा॥
तीरजाहृतकान्तांता जलस्खलितगामिनी॥ लांगलाकृष्टिता पांगी क्रानिता सागरांगना॥ मत्तेव कुटि
लानारी राजमार्गेण गच्छती॥ लुप्यते सा स्ववेगन श्रोतः स्खलितगामिनी॥ उन्मार्गानीतमार्गा सा यन
वृंदावनं वनं॥ वृंदावनस्य मध्येन सानीता यमुना नदी॥ राकृष्यमाणा वरुवैरन्विता तीरवासिभिः॥ साय
दा समतिक्रान्ता नदी वृंदावनं वनं॥ तदा स्त्रीरूपिणी भूत्वा यमुना राममब्रवीत्॥ प्रसीद नाथ नीतास्मि प्र
तिलोमनकर्मणा॥ विपरीतमिदं रूपं तोयं च मम जायते॥ असत्यहं नदीमध्ये राहिणेय त्वया हताक्र
र्षणेन महाबाहो॥ स्वमार्गविनिचारिणी॥ प्राप्तां मां सागरे स्त्रैः सपत्न्यो वेगगर्विताः फेनहासैर्हसिष्यंति
तायव्यावृत्तगामिनी॥ प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वां लांगलध्वज॥ सुप्रसन्नमना नित्यं न वचं सुरसत्तमाकर्षणा

मं भुंपू दानेन ह्लावयस्यारिवलं प्रभो। एवमुक्तेसु बसंदेवा काध्यितः सागरगामे। रां तवुञा मह भागो ॥ ३ ॥

युधश्रेष्ठाग्निरोषायं विनिवर्त्तितो। गच्छामि चरणौ मूर्ध्ना तवाहं लांगलायुध। मार्गमादिश्य गच्छामि कगच्छमि
महानुजा। प्रणाम्य वनतोदृष्ठाय मुनो लांगलायुधः। पूजयित्वा चार्घ्यववधं मदक्तान्निदं वचः। लांगलादिष्ट
मार्गो च्छमि मंत प्रियदर्शने देवाभ्यतो वयथासुखं। लोकाहिताय वर्ध्दा स्पति तावतिष्ट त्रे मयधशः यम
नाकर्षणं दृष्ट्वा सर्वे नवब्रजवासिनः। साधुसाध्विति समाय प्रणामं च क्रिरे तदा। ततो विस्मयमाह्यावेगीता
श्च भवान् ब्रजो कथः। ततः संचिन्त्य मनसा पुनः प्रतिजगाम सु मथुरां प्रति। सुनः। स गत्वा मथुरां राम
नवेन मधुसूदनं। परिवर्त्तमानस्य दशप्रथितस्यां सारमव्ययं। तथवाधनवेषाण सोपश्यहर जनार्दनं। वन्यप्र
वनमाले नवध्यक्तानि विराजता। सहदृष्ट्वा तरणं माथान्तरां गन्तां गल्लधारिणं। सहसा छायगाविंदा दर
वामनमुत्तमं। उपविष्टे तता रामं पप्रच्छ कुशलं व्रजो। बांधवपुत्र सर्वेषु गोषु वे च जनार्दनः। प्रत्युवाच ततो
रामस्वात तरं साधुना षिणं। सर्वत्र कुशलं कृष्ण येषां कुशलं मृच्छसि। ततस्तया विचित्रार्थो दाराणीय
नवत्कथा वसुदेवा यतः पुष्पारामकत्रा वयासदा॥ ॥इति हरिवंशे यमुनाकर्षणं नाम॥ वैशंपायन २०६
उवाच॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकपाटहेत्र कानरा। चक्रायुध गृहं सर्वे लोकपाल गृहोपमं। तेषत्

रामः प्रहतो वरःप्रभु ~~वर्षहि~~ त्

धिकत्रांशी पूलोकप्राप्त हिंकधिह। हतमंज्ञा यदुश्रेष्ठाः समीयुः कुलसंसदं। समागतेषु सर्वेषु यदुष्वन्धेषु संसं
सदि। प्रादर्शिकानराः प्राक्रुः पार्थिवाश्वयिकं वचः। जनार्दन नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः। नविषयान्तरि
तो यानां सुमहानित्यनेकशः। चरितास्तत्र गच्छंति नानाजनपदेश्वराः। कुंडिनी पुंडरीकाक्ष माजपुत्रस्य
शासनात्प्रकाशं स्म कथास्तत्र श्रूयंत मनुजेरिताः। रुक्मिणी किल नामास्ति रुक्मिणः प्रथिता स्वसा॥
तावी स्वयम्वरस्तत्र तस्याः किल जनार्दनः। इत्यर्थमेत नृवरा गच्छंति सवलानुगाः। तस्याः स्त्रिलोक
स्कंदर्याश्चतीयद निजादवा रुक्मन्नषण नृपिण्पा नविष्यति स्वयंवरः। राज्ञां तत्र समेतानां दृप्तानां
रथगामिनां हस्त्यामः त्रातत्रा सत्र हृंदानि च महात्मनां। सिंहशार्दूलदर्प्पाणां मत्तद्विरदगामिनां। सुहृ
स्मृहप्रियाणां हि परस्परमर्षिणां। जयार्थयशी पुंसहिता वलौघन समन्विताः। निरुद्धा पृथिवीपालो
विसंकार्तं चरावयं। निरुन्मादा नविष्यामा गच्छामा यदु सत्तमः। कथवावाकं हृदिशल्यं मिवा
र्प्पितं। निर्यगामयदुश्रेष्ठ यह नासहिता वलैः। यादावास्त्र वलादथा सर्वं संयामं लोलसाः। निर्ययुः स्पं
दनैर्हि संगर्विता स्त्रिदशा इवा उयमनं त्र गाविंदः प्राहनिश्चितदर्शनः। विषयं च नृपशार्दूल त्वा तामे सहि

तानघा क्षत्रिया निघ्नंति प्रजाः शास्त्रज्ञाः क्लिष्टदर्शिनः पुरीं हन्यामि मां वीक्ष्य परा जन्यैः पीड्यंतिनः अस्माकं
शंकिता सर्व्वे जरासंधवशानुगाः। मोदंते सुखिनस्त्वन्ये देवलोके यथामराः तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नजरा
जो महायशाः। हलि स्नेहेन विज्ञप्तं वनाख्य वचनामृतं। उग्रसेन हल महाबाहो यदुनानंदिवर्द्धन। अयुतं
यदहं वद्यवदुस्यामि रिपुसूदन। त्वया विहीनाः सर्व्वे स्म नसतक्ताः सुखमासितुं परस्मिन्विषये तेन वा पतिहो
नाहुवा क्षत्रिया। वयं स नाथा वयं तात त्वद्वाहुबलमाश्रिताः विनीमा ननृंडाणांसेंद्राणामपि मानदा। विजया
य यदुःश्रेष्ठ यत्र तत्र गमिष्यसि। तत्र त्वं महितास्मानि गंतव्यथा यादवर्षंत तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकी
सुतः। यथेष्टं न वृता मद्य तस्माकर्त्तास्मि सश्यं॥ ॥इति श्रीहरिवंशे मंत्रादानं दशणं॥ वैशंपायन उवाच॥ ए
वमुक्त उग्रसेनो हि जगाम स्वपुरं नवे। नीलकस्य कंसस्य गदेशाप्तानोहिताय्यतिना स्मरे। प्रासेराज सममुत्त्व
षि विराकीर्णं नतले रंगंश्च विपुलं दृष्ट्वा राजश्रीतनुमादिशम्। विज्ञाय मनीर्थं न तानां प्रकाशाद्वे पुरातनः
मनसा चिंतयामास वैनतेयं महाबलं। ततश्चिंतितमात्रस्तु विदित्वा विनितात्मजः। स्वकुलात्स्वयं च पुः २७
लेवा निर्जिल्येकशिवस्तिके: तस्य पक्षातिपातेन पवनाकूंतकारिणा कंपिता मनुजाः सर्व्वे न्यकुब्जाश्च पति

ताः क्षितौ। गरुडानिहताः सर्व्वे ग्रावेपं सयथारगाः। तां संनिपतितं दृष्ट्वा हलो गिरिरिवाचलः। सतदा पक्षपाते
न मेनपतमसन्नमंद दर्शगरुडं प्राप्तं दिव्यस्त्रगनुलेपनं। पक्षवातेन पृथिवीं चालयंतिमुकुंडं कंकुः प्रघात्राकेः
प्रहरणो ज्वलितस्तद्गिरिविरागेः वैतल्वंहस्नसंश्रुलं घमानामानैरवाभ्रुखेः। चरणाभ्यां प्रकर्षते पांडुरं नो विानां
वनं। हेमपत्रैमुत्तुपचितं श्रमजमंतमिवायानं। अमृतारं नहर्त्तारं हि जिह्नं द्विनात्रानां त्रासनं दैत्यसंघानां
वाहनं ध्वजलक्षणं। तं दृष्ट्वा सध्वजंप्राप्तं सुचवंसो परायिकं। धृतिमंतं गरुत्मंतं जगाद मधुसूदनो दृष्ट्वा परम
संहृष्टः। स्थितं देहमिवापरं। उल्पसामधुराया वाचा गरुत्मंतमुपस्थितं॥ ॥श्रीहलउवाच॥ स्वागतं ते खग
श्रेष्ठ सुरसेनानिवर्हन। विनिताहृदयानंद स्वागतं केत्राव प्रिय। व्रजपत्नि वरश्रेष्ठ कौशिकस्यानिवशनं व
यं तत्र गवाद्य प्रतीक्षामः स्वयंवरः। राज्ञांन त्रसमेतानां दृष्यस्वरथाग्निनां। उद्दामसं त्रातसंसत्रुममनानां
महात्मनां। एवमुक्तो महावाहुर्व्वैनितेयं महाबलं। जगामाथ पुरीं हलः कौशिकस्य महात्मनः। वैनतेयस
स्वाश्रीमान्। यादवश्च महारथः। विदर्भनगरीं प्राप्तः हलदेवकिनंदनो। हृष्टाः प्रमुदिताः सर्व्वे निवासाय पव
के सुः। सर्व्वे त्रस्त्वायुधवरा राजाना वलशालिनः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजानय

विशारदः॥ कौशिकस्तत उत्थाय प्रहृष्टेनांतरात्मना॥ अर्घमाचमनं दत्वा भरताज्ञाकौशिकः स्वयं॥ स कृत्य विधिवत्कृ
ष्णं स्वपुरं संप्रवेशयत्॥ पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमंदिरं॥ विवेशासबलः श्रीमान्कैलासाग्रं शंकरो यथा॥
पाद्यपानादिरत्नौघैरर्चितो वासवानुजः॥ ससैन्यः प्रेषितः कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने॥ पूजितो वकृता राजन्नुस्व
हृष्टेन चेतसा॥ ॥इति श्री खिलेषु हरिवंशे रुक्मिणीस्वयंवरे॥ वैशंपायन उवाच॥ ततः कृष्णमागतं दृष्ट्वा
वैनतेयं महाद्भुतं॥ वनं बुध्विंतया विष्टाः सर्वे नृपतिसत्तमाः॥ ते समेत्य गता राजन्राजानो भीमविक्रमाः
मंत्राय मंत्रकुशला नीतिशास्त्रार्थवित्तमाः॥ भीष्मकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृतां॥ सिंहासनेषु चित्रे
षु विविधेष्वास्तरणेषु च॥ नृषदुः स नृपवरा देवा देवसभामिव॥ तेषां मध्ये महाबाहुर्जरासंधो महाबलः॥ वना
पेषु महातेजा देवानां देवेश्वरो यथा॥ ॥जरासंध उवाच॥ श्रूयतां नानृपश्रेष्ठा भीष्मकश्च महामतिः॥ क
थ्यमानं यथाबुध्या वचनं देवतां वराः॥ योऽसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली॥ वैनतेयसहायन संप्रा
स इह कुंडिने॥ कन्याहेतोर्महातेजा यादवैरभिसंवृतः॥ अवश्यं च कृते यत्ने कन्यावाप्तिर्यथा न वदायद २०८
ने कारणं कार्यमुनयाः प्रीतिवर्द्धनं॥ कुरुध्वं नृपशार्दूला विनिश्चित्य बलाबलं॥ यदातीतो महावीर्यो विष्णु

देवकसुतावुभौ॥ वैनतेयं विना तस्मिन्गोमंते पर्वतोत्तमे॥ यत्कृतं कर्म महाघोरं न वह्निर्विदितं हि तत्॥ महत्कस्यायाया
दवाश्चैव नाजांधक महारथाः॥ समेत्य युध्यमानस्य कीदृशो विग्रहो न वत्॥ कन्यार्थं यतमानेन गरुडस्थे
न विष्णुना॥ कः श्लाघ्यः पतिरणे तस्मिन्नपि शक्राः सुरैः सह॥ पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनी क्षितिं॥ पाता
लस्य तले मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना॥ वाराहरूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना॥ हिरण्याक्षश्च दैत्येंद्रो वारा
हेण निपातितः॥ हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः॥ अवध्योऽमरदैत्यानामृषिगंधर्वकिन्नरैः॥ यक्ष
राक्षसनागानां नाकाशे नावनि स्थले॥ न चान्यौ तररा अक्रान्तैः शुष्कैर्नार्द्रैकेण वा॥ अवध्यस्त्रिषु लोक
षु दैत्येंद्रो ह्यपराजितः॥ नारसिंहेन रूपेण निहितो विष्णुना पुरा॥ वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो व
ली॥ आदित्यां गर्भसंभूतो बलिं वध्वा सुरान्तमं॥ स त्रपरज्जुमयैः पाशैः कृतः पातालसंश्रयः॥ कार्तवी
र्यो महावीर्यः सहस्रभुजविग्रहः॥ दत्तात्रेयप्रसादेन मत्तो राज्यमदेन वै॥ जामदग्न्यो महातेजा रेणुका
गर्भसंभवः॥ त्रेतायां हाप्रयाः संधा रामः शस्त्रभृतां वरः॥ परशुना वज्रकल्पेन सप्तद्वीपेश्वरो नृपः॥ निहतो वि
ष्णुनाप्येष उग्ररूपेण दैत्यः॥ इक्ष्वाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथिः पुरा॥ त्रिलोकजयिने वीररावणं

व्यनिपातयत्॥ पुरा कृतयुगे विष्णुः संग्रामे तारकामये॥ षाड्शार्द्दनुजान्हत्वा गरुडस्थो हि वीर्यवान्॥ निजघाना
सुरान्युद्धे वरदानेन दर्पितान्॥ कालनेमिप्रमुखे तेंद्राद्देवतानां भयप्रदः॥ सहस्रकिरणानन्तचक्रेण निह
तो युद्धि॥ महायोगबलेनादौ विश्वरूपेण विष्णुना॥ अनेन तु प्राप्तकालास्ते निहता वृहद्देवाऽसुराः॥ वने वनच
रा दैत्या महाबलपराक्रमाः॥ निहता बालभावेन प्रलंबा रिष्टधेनुकाः॥ शकुनीकेशिनं चैव जमलार्जुनका
वपि॥ नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा॥ कंसं च बलिनां श्रेष्ठं सगणं देवकीसुतः॥ अरुणं कापयेषण
क्रीडमानो हि कंसवा॥ एवमादीनि दिव्यानि कृष्णरूपाणि विष्णुना॥ कृतानि तत्र तत्रैव विष्णुना प्रभविष्णुना
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नवतो हितकाम्यया॥ तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराद्यमसुरांतकं॥ नारायणं जगद्योनिं पुरा
णं पुरुषं ध्रुवं॥ स्रष्टारं सर्वभूतानां व्यक्ताव्यक्तं सनातनं॥ अधृष्यं सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्कृतं॥ अना
दिमध्यनिधनं ह्यजरमक्षरं सास्वतं॥ स्वयंभुवमजं स्थाणुमजेयं सचराचरैः॥ त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेंद्रारि २०२
नात्रानं॥ इति मे निश्चिता बुद्धिर्ज्ञातो यं मथुरामनि॥ कुले महति वै राज्ञो विपुले चक्रवर्तिनो॥ कथमन्यश्च
पुंसश्च गरुत्मान्वाहनो भवेत्॥ विश्वषणात्रकन्यार्थे विक्रमस्थो जनार्द्दनो॥ कः स्थास्यति पुमानद्य गरुडस्याग्र

तो बली॥ स्वयंवरकृते नासौ विष्णुः स्वयमिहागतः॥ विष्णोरागमनेनैव महान्दोषः प्रकीर्तितः॥ न चक्रिर नु चिंत्यं दं कि
यतां यदनंतरं॥ वैशंपायन उवाच॥ एवं विक्रुवमाणं तं मागधानां जनेश्वरः॥ सुनीथोऽथ महाप्राज्ञो वचनं चेदमे
ब्रवीत्॥ सुनीथ उवाच॥ सम्यगाह महाबाहुर्मागधाधिपतिर्नृपः॥ समक्षं नरदेवानां यथा हे तं महाहवे। गोम
न्तेरामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म सुदुष्करं॥ गजाश्वरथसंवाधपत्तिध्वजसमाकुला॥ निर्दग्धा महती सेना चक्रलांगल
वह्निना तेनायं मागधः श्रीमान् अनागतमचिंतयत्॥ ब्रुवते राजसेनायामनुस्मृत्य सुदारुणं॥ पदात्यो युध्यता स
त्रबलकेशवयोर्युधि॥ बुद्धिर्निवार्य बलोपेतो मेऽनवद्या हि नीतयः॥ विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपात्मजाः
पक्षवेगानिलाहृता गन्मार्गगमनचराः॥ समुद्रास्तु कंपनुः सर्वे च चाला द्रि मही सुकूः॥ वयं च सर्वे संत्रस्ताः॥ कि
मुत्पाततिविक्रवाः॥ यदा सन्नद्धयुयुधु चारुदेष्णकेशवेन सः॥ कथमस्मद्विधैस्त्राकः प्रतिष्ठा तु रणाजिरे॥ राज्ञां
स्वयंवरानाम सुमहान्दृष्टयेव हृत॥ कृता नरवरा न्यायशो धर्मस्य वै निधि॥ उद्दंडकुंडिनपरमासाद्य मनुजेश्व
राः॥ पुनरेव ह्यति स्किप्रं महापुरुषविग्रहः॥ यदि मावरयेदन्यां राज्ञां मध्ये नृपात्मजां॥ कृष्णस्य तु नयो वीर्यं कः पुमा
न्प्रसहिष्यति॥ विघ्नापितमहादोषं स्वयंवरकृतासवं॥ तदर्थमागताः कृष्णा वयं चैव नराधिपाः॥ कृष्णस्यागमने च

वनृपाणामतिगर्हितं। कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः॥ ॥इति हरिवंशे॥ वैशंपायन उवाच॥ इत्येवमु
क्ते वचने मुनीनाथेन महात्मना। करूषाधिपतिर्वीरो दंतवक्रोऽन्वभाषत॥ ॥दंतवक्र उवाच॥ यदुक्तं मागधे-
ण मुनीश्वेन नराधिपाः। युक्तं सर्वमिदं मन्ये यदस्माकं च वा हितं। न च विद्वेषणं नाहं न चाहं करवादिना। न
चात्म विजिगीषुत्वाद्धर्षयामि वचो मृतं। वाक्यार्णवं महागाधं नीतिशास्त्रार्थबृंहितं। कः एष निखिलं वक्तुं सक्तो
वै राजसंसदि। किं तु तस्मरणार्थाय यद्ब्रवीमि शृणुध्वं मे। आगतो वासुदेवोऽपि किमाश्चर्यं नराधिपाः। यथा
गता वयं सर्वे तथा कृष्ण इहागतः। किमत्र दोषो भोः पूर्वा कन्याहेतोः समागताः। यदस्माभिः समस्तैर्वं कृतं गोम
न्तरोधनं। तत्र युद्धं कृतं दोषं कथं वः कर्त्तुमर्हथ। वनवासस्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना। देवर्षिवचनाद्वृन्न
वं दावनतटे स्थितौ। तावाहूय वधार्थाय नेतौ रामजनार्दनौ। नागेनाहीपितौ वीरौ हतनागौ विवशत्रुः। ततः
स्ववीर्यमाश्रित्य निहतो रंगमोगरे। गतौ सुरिव चासीनो मथुरेन्द्रः महानुजः। किमत्र विहितो दोषो यो येनास्मा-
निर्वयोधिका उग्रराज परा राजन्वयं सर्वे समागताः। सिनोति बलमालोक्य विचक्षेरा मकेशवो। पुरबलं समु २१
त्सृज्य गोमंतं पर्वतं गतौ। तत्रापि पितमस्माभिर्वृत्तं समरयोधिभिः। अप्राप्तयौवनौ मौ च पादातौ न्यौरणाद्वि

रथाश्वनरनागेन तत्र वै विग्रहः कृतः। कृत्वापराधं शैलेन्द्रं दग्धवधर्मोपादीपितं दवाग्निमुखमाविस्मृतो यदि
तपस्विनो॥ विनीतो विनिमन्त्यामः सर्वे क्षत्रयपुंगवाः। प्रतियुद्धे कृते वनं दर्पयामो जनार्दनं। यत्र यत्र प
जास्यामो वयं तत्र न वै कलिः। प्रीत्यर्थं प्रयुतिष्यामः कृष्णेन सह नृमिपाः। इदं कुंडपुरं कृष्णो नागतः कलि
हेतुना। कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति। मर्त्योऽस्मिन्पुरुषेन्द्रोऽसौ न कश्चित्प्राकृतो नरः। देवलो
के यद्देवो भगः प्रवरः पुरुषोत्तमः। देवानामपि कर्त्तासौ लोकानां च विशांपते। न देवे वालित्वाद्बुद्धिर्न्न निर्वर्ण्य
ना पि मन्मथः। न स्रष्टा न तु शास्ता नाशेः प्रणतार्तिहरः सदा। एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतं। आग
तो गरुडेनेह कृत्वा पाकोऽप्यहेतुना। न मेनां संहितायाति कृष्णः शत्रुविनाशनो। इमां याचां यं विजानीध्वं प्रीत्य
र्थं घागता हरिः सहितो यादवेन्द्रैश्च नाजरे संधकेरिहा। अर्घ्यमाचमनीयं च दद्वातिथ्यं नराधिपाः। करि
ष्यामो वयं सर्वे केचावायमहात्मानो। पोषसंधनतः कृष्णं चा कृष्णेन सहिता वयं। वसामो विगतद्वेषा निर्नया
विगतज्वराः। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देसतं वक्रस्य धीमतः। शाल्वः प्रवदतां श्रेष्ठः प्रत्युवाच नराधिपान्॥ ॥शाल्व उ
वाच॥ किं नयेनास्य नः सर्वे स्वस्वराष्ट्रा नवामहे। संधानं करणोहनोः कृष्णस्य न यकं पिताः। परस्मयं न किंका

यं विनिंद्य वलमात्मनः। नैषधर्मो नरेंद्राणां कृच्छ्रे धर्मे व्यवस्थिते। मदस्तुराजवंशेषु संभूताः कुलवर्द्धनाः॥
तेषां कापुरुषा बुद्धिः कथं नवक्तुमर्हसि। अहं ज्ञानामि वै कृष्णमादिदेवं सनातनं। प्रभुं सर्वं नरेंद्राणां ना
रायणपरायणं। वैकुंठमजयं लोके चराचरगुरुं हरिं। संभूतं देवकीगर्भे विष्णुलोकनमस्कृतं। कंसराजवध
र्थाय नरावतरणाय च। अस्माकं स विनाशाय लोकसंरक्षणाय च। असौ वतूर्णः कृष्णज्ञानेन विस्तारवि
चेष्टितं। संख्या मम कुलं कृष्णा विष्णुना सह भूमिपाः। वक्त्रानले विनिर्दग्धा यास्यामो यमसादनं। तच्च जा
नामि राजेंद्राः कालेनायुःक्षया नवेत्त। नाकाले म्रियते कश्चित्प्राप्तकाला न जीवति। एवं विनिश्चित्य यु
ध्यन कुर्यात्कस्यचिद्भयं। स एव भगवान्विष्णुरालोक्य तपसः कृतं। निहंता दितिजेंद्राणां यथाकाले नयो
गविद्या। वलिं वैराचनं चैव वद्ध्वा वध्यं महावलं। कृतवान् देवदेवो वै पातालतलवासिनं। एवमादीनि
चान्यानि विख्यातान्यस्य चेष्टानि वै नृपाः। तस्मादयुक्तं न वक्तुं विग्रहार्थं विचारणं। न च संख्या महात्मा हरिः कृ
ष्णस्यागमनं विहाय यस्य वा तस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा। किमत्र विग्रहेण राज्ञां प्रीतिर्नवनिवे २११
ध्रुवं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिशालिनां। न किंचिद्दहद्ब्रवीद्राजा जानीष्व

काः पुत्रकारणाद्वा। महावीर्य्यं महोत्सिक्तं मार्गवास्त्रानिरक्षितं। रणप्रचंडातिरथं विचिंत्य मनसा कृतं। कृष्णे
न सहते नित्यं पुत्रो मे वलदर्पितः। नित्याभिमानी चरणे न नमेतीति च कस्यचित्। कृष्णस्य भुजवीर्याणां इतो वै
नात्र संशयः। नविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविग्रहं। हृषी चैषाभिमानी च कृते जीवति मे सुतः। जीवितेन च
पस्यामि मम पुत्रस्य केशवाद्वा। कन्याहेतोः सुतज्येष्ठपित्राणां नंदिवर्द्धनं। कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह
केशवं। न च नारायणं देवं वरमिच्छति रुक्मिणी। मूढ नावमहान्मन्त्राः संयामे धनिवर्त्तकः। नियतं नस्य
सात्ययाति कुलराशिर्यथानलात्। करवीरस्वरः श्वशृगालश्चेव याधनः। क्षणेन नस्मितानीतः केश
वेन वलीयसा। वृंदावनं वसन् श्रीमान् केशवो वलिनां वरः। जह्नुत्येकेन हस्तेन समाहृत्य धृतवान् गिरिं दुष्करं
कर्म संस्मृत्य मनः सीदति मे नृप। इंद्रः स्वयमागत्य देवतैः सह वृत्रहा। अभिषिच्याब्रवीत्कृष्णमुपेंद्रे
ति शचीपतिः। यथावदमितानागः कालियो यमुनाह्रदे। विषाग्निज्वलिताघोरः कालांतकसमप्रभः। के
शीच महावीर्या दानवो हयविग्रहः। निहितो वासुदेवेन देवैरपि दुरासदः। सांदीपनिसुतं चैव चिरन
ष्टं हि मागरात्। कृष्णः पंचजनं हत्वा वानयद्यममंदिरात्। आगाम त्रसुमहद्युद्धं वाहुनिश्चवलायुना। कृत्वा वित्रा

सजननं गजाश्वरथसंकुलं। गजेन गजवृंदा निरथेन रथयोधितां। सादिनश्चाश्वयोधेन नरेणाश्च पदातिनः
जघ्नुस्तै महावीर्यौ वसुदेव सुतावुभौ। न देवासुरगंधर्वा न यक्षा न गराक्षसा नानागानचंदेत्यंड्रा न पिशा
चा न गुह्यकाः। ईतवंतस्तथा घोरं गजाश्वरथसंकुलं। तमनुस्मृत्य संग्रामं न शं सीदति मे मनः। न मयाश्रुत एवं वा
दृष्टपूर्वे कृतांऽपि वा। तादृशो तु विमर्दोस्मिन् वासुदेवाक्रूराग्रमानुजास मगाद्ध महाद्भुद दंतवक्रो महाम
तिः। स वधयित्वा महावीर्ये सविधस्यामयत् त्रयं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ इति स चिंत्य मनसा वलावलविनि
श्चयं। गामिनाय मतिं चक्रे प्रसादयितुमच्युतं। चिंत्यमानो नरेंद्र दक्रवक्रूनिन्नयत्रालिनिः। स्वनमागधवंदि
भ्यो वोधितः स्तुतिमंगलैः। प्रनातायां तु रजन्यां यौ तु कृतपूर्वाह्निकक्रियाः। उपविष्टा नृपाः सर्वे स्वे स्वेषु वि
श्रामवेश्मसु। ये विस्तदशाश्वरा राजन् विदर्भायां नराधिपैः। ते रागमस्य स्वरेष्टे पुरतो गत्वा निवेदितं। क्रथ वा रुक्मी
निषेकं त्रको चिहृष्ठा नराधिपाः। कश्चिद्विहीनतरा नीता तु दासीनास्तथा परे। त्रिधा प्रभिन्ना सा समना नरनागाव
मालिनी। महार्णव इवाक्षोभ्या स्वनिषेकेण चालिता। नृपाणां नेदमालोक्य भीष्मकः राजसत्तमः। व्यतिक्रम २१२
माचिंत्य च कृतं नृपतिना स्वयं। विचिंत्य मनसा राजा दह्यमानेन चेतसा। उगामनरदेवानां समाजपतिवोधि

तं। एतस्मिन्नंतरे दूताः संप्राप्ताः कौशिकान्तकात् रात्रेरवसुहृत्याश्विरसा विविशुस्तन्नृपार्णवं॥ ॥इति श्रीह
रिवंशे रुक्मिणीस्वयंवरः॥ ॥जनमेजय उवाच॥ हत्वा कंसं महावीर्यं देवैरपि दुरासदं। नानि पिकः स्व
यंवराख्येनोपविष्टा नृपासने। कन्यागते चागतः कृष्णस्तत्रापि न कृतोऽतिथिः। अमानमतुलं प्राप्य कृ
तवान्न केन हेतुना। विनितायाः सुतश्चैव महावलपराक्रमः। स चापि कृष्णमयायुक्तः कारणं किमुपेक्षि
तः। एतदाख्याहि भगवन् परं कौतूहलं हि मे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेयसहाये कृ
ते। मनसा चिंत्य यामास वासुदेवाय कैशिकः। दृष्टाश्चर्यं हि नः सर्वान् रुक्मं पापहृष्ट्या न वेदाः विसुहृन्ना
वः कृष्णस्य श्रावयाहैष्ठतवतः। अतः पावतरः कान्याः स्त्रिपुलोके प्रविद्यते। कृष्णः कमलपत्राक्षो हि देवदे
वाऽन्नार्हनात् अस्याग्नोकिंप्रदास्यावः। आतिथ्यं करणं नद्रुपाश्च मा साद्यैव राजन् यथा धर्म्मो न लुप्यते
एवमन्योन्यसंचिंत्य भ्रातरौ क्रथकैशिकौ। स्वराज्यं दातुकामौ ता जग्मतुः केशवा चिके देवमासाद्यता वी
रौ विदर्भनगराधिपौ। ऊचतुस्तौ महात्मानौ प्रणम्य शिरसा हरिं। अद्य नौ सफलं जन्म अद्य नौ सफयशः
अद्य नौ पितरस्तृप्ताः देवत्वयि गृहागते। चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजसिंहासनं वलं स्फीतकोशपुरी वयमावाम्

सहिताःतवः।उपेंद्रस्त्वंमहावाहोदेवेंद्रेणाभिषिक्तवान्।आचामिहिहरोऽप्यत्वांमभिषिंच्यावदेप्रभो।अवयो
दिहराज्येनअभिषेकंददामिते।आवयोर्यत्कृतंकार्यंवह्निःपार्थिवैःसह।प्राकृतेनान्यथाकर्तुंजरासं
धनवास्वयं।श्रुत्वासमागधोराराजरासंधमहाद्युतिः।कथंतेब्रुवतेनित्यंनृपाणामनयप्रदः।सिंहासनम
नध्यास्यपुरंवास्यनिविद्यते।कथंराजसमाजेऽस्मिन्नास्यतेदेवकीसुतः।त्वल्पापिकमहावीर्याभूमिमानीम
हाद्युतिः।नचागमिष्यतेचास्मिन्कन्यार्थेचस्वयंवरे।पार्थिवेषूपविष्टेषुत्वेषुसिंहासनेषुचै।कस्यमास्यति ४५
नीचेषुआसनेषुमहाद्युतिः॥ ॥इतिहरिवंशे॥वैशंपायनउवाच॥इतिसंचिंत्यमानस्यकैशिकस्यवासानीप्रका
नृपः।आवयासहसंमंत्र्यविग्रहोपत्रामार्थिना।तवविश्रामहेतोर्हिकारितेदंगृहोत्तमं।देवानामादिदे
वोसिसर्वलोकनमस्कृतः।मानुषेमर्त्यलोकेस्मिन्राजेंद्रत्वंसमागतः।समाजेमनुजेंद्राणामानदासनमं
कुरु।विदर्भेनगरेतेषांराजेंद्रत्वंसमागतः।आस्यतामासनेमुख्येस्वःप्रभातेमहाद्युते।अधिवास्यात्मना
त्मानंविधिदृष्टेनकर्मणा।यथागमिष्यंतिनृपाःकरिष्येदेवशासनात्।एवमुक्त्वासकरग्रहंप्रणिपत्यकृ २१२
तांजलिःप्रपयामासतावीरोरंगमध्येनृपःकृतंदेवदूतस्यवचनंयथाकंवज्रपाणिना।लिपित्वामुमरु

तेजाः॥कैशिकंश्रीपजाङ्ग्यात्॥ ॥कैशिकउवाच॥विदितंवोनृपाःसर्वैर्वैनतेयःसहाच्युतः।आगतोतिरूपे
ण।विदर्भनगरीहरिःप्रासमालोक्यपात्रायमितिसंचिंत्यनृपतिःप्रददौवासुदेवायस्वराज्यंधर्मदत्तना।इ
मासनमास्येतिन्वाचामेवाधिततः।वागुवाचात्रारीरेणकेनपियोमवरिणा॥ ॥देवदूतउवाच॥नयु
क्तमासनंदातुंवयासीनन्नराधिपाइदमस्यासनंदिव्यंसर्वरत्नविभूषितंजांबूनदमयंशुभ्रंरचितंविश्वक
र्मणा।प्रेषितंदेवराजेसिंहलक्षणलक्षितं।अत्रोपविष्टंदेवेशंचराचरनमस्कृतंअभिषिंचतुराजेंद्रंव
ह्निःपार्थिवसंघाः।आगताकुंडिनगरेकन्याहानराधिपाः।नगमिष्यतियःकश्चित्सोस्यवध्योभविष्य
ति।इमेचवाधकलशानिधीनामंत्रसंनवाः।अत्यंयाराजराजस्यधनेशस्यमहात्मनः।दिव्यांकांचनरत्ना
द्याःदिव्यानरत्नयोतयः।राजेंद्रस्याभिषेकार्थमागच्छंतिनृपैःहृताः।एषत्राकस्यसंदेशाःकथितावोनराः
धिपाः।त्वेषनाहूयतासद्योनमनिष्प्यंयथकेशवं॥ ॥कैशिकउवाच॥इतिसंदिश्यस्वस्थेसादेवदूतोग
तोदिवं।दत्त्वासनंशुभ्रलक्ष्मयावालोकसहसप्रभं।तेनाहंचादयिष्यामिनवतावसमागतान्।इन्निर्वार्यंग
तंधारंवाक्पणस्वयमीरितं।युष्मानिदर्शनंयुक्तंमहत्तनुविद्वृदंभाकलभानिपिंचंतांस्वयमवननस्थला॥

दृष्टाश्चयूर्य्यंनिर्हेनःसर्वधूत्वंपापक्षयो।नेवत्वास्त्वपुनेनचहल्लायदेवदेवायविल्लवा।आगच्छध्वंनपश्चेद्यानन
गंकर्त्तुमर्हथ।आपयोःहतसंधनायुष्मदर्थेजनार्दनः।सर्वेषांमनुजेन्द्राणांनवैरंकुरुतेहरिः।विष्णु
हृनावःहल्लःस आवयोर्हृष्टवन्तःमागधस्यविशेषाणनवैरंहृदहृश्यते।यद्वकारणंकार्यंतद्ववङ्गि
र्विचिन्त्यतां॥ ॥वैशंपायनउवाच॥एवंसंचिन्त्यमानस्यकनृपाज्ञायनयाहिताः।मेघगंभीरनादेनस्वराणा
मूरयन्ननः।वायुवाचाशरीरेणदेवराजस्पर्शनात्॥ ॥चित्रांगदउवाच॥नोनाकस्याधिपतिःशक्रः
प्रजापालनहेतुना।आज्ञापयतियुष्माकंनृपाणांहितकाम्यया।नयुक्तंवसतांन्यान्यंहल्लेनसहवै
रतः।वमधेप्रीतिमुत्पाद्यस्वराष्ट्रंनराधिपाः।प्राणानार्निर्हरःहल्लःप्रणिसेनांतकानलः।अनेन
सहसंधीत्वामाद्ध्वंविगतज्वराः।मानुषाणांनृपादेवानृपाणांदेवताःसुराः।सुराणांदेवताशक्रःशक्र
स्यापिजनार्दनः।एषविष्णुःप्रभुर्देवोदेवनामपिदैवतं।जातोयंमानुषेलोकेनररूपीकृष्णः।स्व
जैयःसर्वलोकेषुदेववदानवमानवैः।कार्त्तिकेयस्यहायस्यअपिश्लथरस्यचायस्मैदेवातिदेवायकु
ष्णवायमहात्मने।अनिर्विंचस्करैःसार्द्धंकिमिच्छधमतःपरं।नवाधिकारादेवानांराजेंद्रस्याभिषेचन २१५

तेनाहंनाभिषिंचामिसर्वलोकनमस्कृतं।नृपाणामधिकारोयंराजेंद्रस्याभिषेचनं।आगत्वायूयंविदर्भायं
कथकैशिकयोःसह।संचिंत्यविधिदृष्टेनकुरुध्वंनृपसत्तमाः।प्रीतिसंधानकालोयमितिसंचिंत्यवास
वः।बोधनार्थंविसृष्टोहंयुष्माकंमनुजेश्वराः।विदर्भेनगरेहल्लःश्राविताधिवासनं।राजेंद्रत्वाभिषेका
र्थेराजानोकथकैशिकौ।तयोःसार्द्धंनृपश्रेष्ठाःहल्वाउमेदद्रुम्रवं।अभिषेकेणसत्कृत्वाप्रतिगृह्यस्व
दक्षिणां।आगमिष्यथसंहृष्टःपुनरेवस्वयंवरं।जरासंधःसुनीथश्चरुक्मिणाश्चमहारथः।शाल्वश्चाभिन
पतिश्चैवचत्वारोराजसत्तमाः।रंगस्याश्रमहतोहिंतिहंचिहचपार्थिवाः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ए
वमाज्ञांसुरेन्द्रस्यश्रुत्वाचित्रांगदेरितां।गमनायमतिंचक्रुःसर्वएवनृपोत्तमाः।अनुज्ञानानरेंद्रेण
जरासंधनर्धीमता।नीष्मकंपुरतःकृत्वाप्रयाताःस्वबलैर्वृताः।भीष्मकश्चमहाबाहुःस्वबलेनसमन्वितः
जगामपार्थिवैःसार्द्धंदद्यमानेनचेतसा।यत्रकृष्णोमहाबाहुःकैशिकस्यनिवेशनेहृराद्देवप्रकाशंती
पताकाध्वजशालिनी।शुभ्रादेवसभारम्यास्नानहेतोरिहागता।दिव्यरत्नप्रनाकीर्णादिव्यध्वजसमाकु
ला।दिव्यावरपताकाद्यादिव्यानरणभूषिता।दिव्यस्रग्दामसलिलादिव्यगंधाधिवासिता।विमानयानैः

श्रीमद्भिः समंतात्परिवारिता॥ दिव्याप्सरागणा॥ नन्नृतुश्च समंततः। गंधर्वास्तु नयश्चैव किन्नराश्च सहस्रशः
उपगायंति देवेशमंबरांतरमाश्रिताः। स्तुवंति मुनयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः। देवदुंदुभयश्चैव स्वयमेवान
दन्नदिवि। पेतुर्वर्षाणि समुक्तानि गंधचूर्णान्यनेकशः। समंतात्पात्यमानानि आकाशस्थैर्दिवौकसैः। स्वयमा
गम्य देवेंद्रो देवैः सह सचीपतिः। विमानवरमारुह्य सम्प्रकाशत्र स्थितोऽम्बरे। अष्टौ लोकपालाश्च स्वदिशागतु
सांस्थिताः। उपगायंति नृत्यंति स्तुवंति च समंततः। श्रुत्वा सुतुमुलं नादं सर्वे एव नराधिपाः॥ विस्मयात्फु
ल्लनयना। विविशुस्ते मुनासनो। कौशिकश्च महातेजा उपगम्य नराधिपान्। प्रवेशयामास वली प्रतिपूज्य
यथाविधि। निवेदितः सुरश्रेष्ठ पार्थिवानां समागमे। निर्ययौ महर्षिः श्रीमान् सर्वमंगलपूजितः। ततोऽप्स
रसस्तास्तु दिव्याः कलशांश्च सुलक्षणाः। सहकारसमायुक्ता ववर्षुर्जलदा इवा दिव्यकांचनरत्नौघैर्दिव्यपुष्प
समन्विताः। गंधचूर्णविमिश्रैश्च राजेंद्रस्याभिषेचना। यथाशास्त्रविधिप्रवर्तेन सोऽभिषिक्तो यथाविधि। दत्तान्यपि
वानरेंद्राणां दिव्याप्सरागणाः स्वजो। दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः। स कृतो विधिवद्राजा स उपविष्टा २१९
नार्हकः। सुनदेवसमे देशे स्नानहेतोरिहागता। उपास्यमाना यदुभिर्निर्विरनेंश्च नराधिपैः। वनेनयश्च वलवान्

कामरूपीनरः स्थितिः दक्षिणां पक्षमाश्रित्य आसनस्थो वनवदा। कथकैशिकौ वत्सा वीरौ वामपार्श्वेऽथ आ
सनो उपविष्टा महात्मानो देवस्यानुमते नृपा। तथैव वामपार्श्वे तु दृष्टस्त्वंधकमहारथाः। सात्यकिप्रमुखा वी
रा उपविष्टा महाबलाः। नास्थात्पति मे दिव्यदिव्याप्सराणां संवृतो सुखापविष्टं श्रीमंतं देवाऽवसंशौ पतिं।
सचिवैश्चाविताः सर्वे प्रविष्टास्ते नराधिपाः। यथार्हेण तु संपूज्य राजानः सर्वेण एव ते सुखापविष्टाः स्वस्वप
आसने पुनराधिपाः। कौशिकस्य महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थवित्तमः। पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतो
वरः॥ ॥कौशिक उवाच॥ अविज्ञाय नृपाः सर्वे मानुषोऽयमितिप्रभो। नव क्षम परा ह्याना देव वंशं तु
मर्हसि॥ ॥कृष्ण उवाच॥ न मवैरं निवसते एकाहमपि कौशिका। विशेषेण नरेंद्राणां क्षात्रधर्मे स्थव
स्थिता। याहव्य मतिधर्मेणा अधर्मे तिपराङ्मुखो। तेषां काहेतु नाकोपः कर्तव्यस्त्ववरी स्वया। पक्षांतं तद
तिक्रांतं यमतास्तदिवं गताः। एवं धर्मानु परलोकेऽस्मिन्नु जायते च म्रियंते च। तस्माद्दशौ चैनवतां म
नार्थं च नराधिपाः। इति त्वं एनवतास्माकं वीतवैरा नवं द्भवे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्ता नरेंद्रांस्तान्
आश्वास्य मधुसूदनः। कौशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाद्युतिः। एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मकान्यका

विदाः॥ स्तुत्य विद्वाय यथान्यायमकवाचवदतां वरः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे ॥ भीष्मउवाच॥ पुत्रो मे वालभावेन न
गिनीदातुमिच्छति। स्वयंवरं नरेंद्राणां नचाहं दातुमुत्सहे। अतीव वालभावत्वाद्दातुं नेच्छन्ति मे मम। ए
कमेकं समालोक्य वरयिष्यति मे मतिः। अतस्त्वाहं प्रसादिष्ये पुत्र इन्द्रनय हेतुना। प्रसादं कुरु देवेश दातुम
र्हसि मम प्रभो॥ ॥इन्द्र उवाच॥ वालभावेन पुत्रेण वालिशत्वे पमंडलं। यदा न वर्त्तिविप्रोढः कोदर्श्या विनया
न वेत्ति। सर्वेंद्र सदृशा लोकाः सपसो पापार्जितश्रियः। लोकेऽस्मिन्नरदेवानां महाकुलसमुद्भवाः। एकस्यापि
नृपस्याग्रमोदाद्या वितथं वदेत्। न स तिष्ठति लोकेऽस्मिन् निर्दग्ध ब्रह्मदंडवह्निना। एषधर्म्मो नरेंद्राणां मिति ति
विदितं प्रभो। लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्वयं नृवाक। कथं तव सुतस्यापोर्ग्रयतो मनुजस्वरा। वक्तुमर्हति राजें
द्र वितथं राजसंसदि। तादृसं रंगमंडलं कारयं संनयस्व वा। कथं चयाद्य विज्ञात इति मे संज्ञाया महान्न आ
गता नां नरेंद्राणां। अनल्पार्कद्रुवर्वसां। यथा हारणे तु मं स्तज्य आतिथ्यं तत्र नसिरथाश्च नरनागानं
विमर्दमंडले विहकथं नाज्ञातवानाजं सर्वपुत्रस्य चेष्टितं। विवादो न नव तत्र चतुरंगवलागमो। कथं न ज्ञा २१६
स्यते राजन्निति मे वुद्धिसंज्ञायः। ममागमनमेवेह प्रायेण न हितं तव। अतो नस्तत मातिथ्यमपावायनरे

श्वराः। पात्रेभ्यो दीयतां कन्या मा मया समहानुजा। ममागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसि। कन्या विघ्नं प्रकुर्वा
णो नरके परिपच्यते। इति मन्वादि निर्गीतं धर्मविद्भिर्नरोत्तमैः। अतोऽर्थेन प्रविष्टोऽहं रंगमध्ये विशांपते
विदित्वा न कृता तिथ्यं। नरदेवतवालयं। क्रियाऽनिभूतो गजेंद्र पार्थिवोऽहं नराधिप। विदर्भे नगरे राजन्नव
लविश्रामहेतुना। आवाभ्यां कृतमातिथ्यं केशिकः सुप्रिया तिथिः। उषितो च यथा स्वर्गे पुरा गरुडकश्य
पौ॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमेवं ब्रुवाणं तं कृष्णं वाग्वज्ञवादितं। श्रुत्वा वाचावुनासिं चमूत्रमिताभि
पिवान्नलं॥ ॥भीष्म उवाच॥ प्रसीद देवलोकस्म मर्त्यलोके त्रापाहि मां। आज्ञानतमसा विष्ठं ऽन च द्रोपं प्र
दानवा मानुष्यं मा मच तस्य घातसंप्राप्तविदितो मया। न प्रसिध्यंति कार्य्याणि कुर्वता मविचारणात्। नवंत
त्रारतं प्राप्य देवानामपि देवते। संप्रश्नव तु हृष्टि मे संपत्पं तु रुचमेक्रिया। अनिष्पन्नामपि क्रियां नया
पेतां विचक्षणाः। फलदां हि प्रकुर्वंति महासेनापतिर्यथा। नवंतं त्रारणं प्राप्य नानेवाधति मे नयं। जन्मया
चिंतितं कार्य्यं तद्वान्नु श्रोतुमर्हसि। न दातुमिच्छे कन्यां वै पार्थिवेभ्यः स्वयंवरे। प्रसादं कुरु देवेश नकाप्य
तुं मर्हसि॥ ॥श्रीकृष्ण उवाच॥ वचनेन न किं मुक्तेन त्वया राजन्महामते। स्वकन्यां दास्यसे नेति कोऽत्र

नेतातवानघ। मा देहीति न चारब्धयं दद स्वेति नमेव चारुक्मिणा पादितम्मर्हि चान्नान्यथा कारणात्क्षमा मे
रुक्मिणि पुरा देवैः सूतं मंत्राऽवतारणं। तदा विसृष्टासा स्वर्गं गच्छ त्वं पतिना सह। मानुषे कुंडिनगरे भीष्मक-
स्यां नगोदरे। जायेत्वं विपुलश्रोणि प्रत्यवे रूपस्वकेत्रावं। तेनाहं वा प्रवद्द्यामि राजान्नरुक्मवचः स्मृत्वा
स्वयं विनिश्चित्य यद्युक्तं तत्करिष्यामि। रुक्मिणीनाम तेकन्या न सा पलति मानुषी। श्रीरापाब्रह्मवाक्यनञ
ताकेनापि हर्तुं नानचसा मनुजेंद्राणां स्वयंवरविधिक्षमा। एका वै का यदा तस्माद्दति धर्मा व्यवस्थितः। न
चतां त्वा क्यसे राजन्न लक्ष्मीदातुं स्वयंवरे। सहत्वां वरमालाक्य दातुमर्हसि धर्मवित्। अतोऽर्थं वनतया
ऽयं विघ्नकारणाहतुना। आगतः कुंडिनगरे देवराजेन नादितः। अहं चैवागता राज्ञोऽद्यकामा महाक्ष
वां तां च कन्यां वरारोहां पश्येन रहितां श्रियं। ज्ञातं यस्मिति यस्यां कं क्या राजन्नभेद्यतः। श्रुत्वं सर्वमहं मन्ये
वलुत्वायन पार्थिवा। सर्वमेवमया ज्ञातं येनास्मि विप्रयेनवा आगतः सोम्य रूपेण तदहं ज्ञातवान्नृप नो २१७
लांते बुगुणवाक्कस्पंदा पायहराणं क्षमा। कथमस्माहि धराजन्न कलुषा वसते हृदि। कुलजेस त्वसंपन्नं धर्म
ज्ञेसत्यवादिनि। न वा हत्रा कथं राजन्न कलुषाहृदि वर्तते। ज्ञातोऽहमिति मंतव्यो येन मे नाम हागतः। न वा

हंसेन या सा हृं यास्यामि रिपुवाहिनी। अज्ञातश्चारि मा नेयां यास्यामि द्विजवाहने। स्थितः सन्न र्कसंका
शान्यायुधानिकरेनंतः। मान्याऽस्माकं च त्वं राजन्न वपसा विपिदुः समः। पालयस्व पुरीसम्यक् पुत्रेपुपि
त्र वत्सलः। कलुषा नाम राजेंद्र वसे का पुरुषे पूर्वे। स्वे पुष्टु हृन्नाव वु कलुषा वमते कथं। जानीध्वमपाम
त्रिः पुत्र पुष्टिदुवदपां। अस्त्वा वपि च राजानौ विदर्भे नगराधिपौ। आतिथ्या कारणेऽस्माकं स्वराज्यं
दत्त्वा भुक्ता। तेन दानफलेनास्मा दत्त्वा पूर्वौ दिवं गताः। न विष्णोश्चैव राजेंद्र पुत्रपौत्रा दशावराः। तेऽपि तत्रैव
यास्यंति देवलोकं नराधिपाः। अनयोः शु चिरं कालं भुक्ता राज्यमकंटकं। यदा निलापामा रूस्पुरवंया
स्यंति निर्वृतं। नरेंद्राश्च महानागा येऽत्रि पचत्व मागताः। कालेनातेऽपि यास्यंति देवलोकं त्रिविष्टपं
स्वाश्विवोऽह्क गामिष्यामि वैनतेयसहायवान्। नगरी मथुरा रम्या नाजराजेन पालिता॥ ॥वैशंपाय
न उवाच॥ एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपुंगवः। राज्ञश्चैव प्रपूपामं अवेदनीस्यां विश्वपतः। स नो निष्क
म्य देवश्रेष्ठ गामरथमंतिकं। ततः सहस्वा राजर्षिर्भीष्मकः किलकश्चवं। तेसर्वेतु महीपाला विप्पूर्णवद
नानवत्स्य आद्यं स्वापं तु वं रूपं सुरासुरनमस्कृतं। सहस्रपातसहस्राक्षं सहस्रभुजविग्रहं। सहस्राभिरम

देवं सहस्रमुकुटोज्ज्वलं। दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनं॥ दिव्यानरणैसंयुक्तं दिव्यानेकायुधायुधं। अ
लंकारविदाहं चंद्रसूर्याग्निलोचनं। दृष्ट्वा स राजा राजेंद्रं प्रणिपत्य कृतांजलिः। वाङ्मनःकायसंयुक्तः स्तो
त्रमारब्धवांस्तदा॥ ॥भीष्मकउवाच॥ देवदेव नमस्तुभ्यं अनादिनिधनाय वैत्रा। स्वतायादिदेवाय नार
यणपरायणपराय। स्वयंभुवाय विश्वाय अर्णवे वेधसे च वै। पद्मनाभाय देवाय जटिने पिंगलाय च। हंसफ्ना
यहंसाय चक्ररूपाय वै नमः। वैकुंठाय नमस्तुभ्यं अजाय परमात्मने। सदसद्भाववयुक्ताय पुराणपुरुषाय
च। पुरुषोत्तमाय युक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते। वरदानवतो नित्यं वरदक्षाय सुरोत्तमा लोकनाथोऽसि ना
थस्त्वं विष्णुस्त्वं विद्धि तात्मनां॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवं स्तुत्वा महादेवं नृपाणामस्नेतो नृपः। मर्दाहिम
णिमुक्तो निर्व्रजे वैहर्म्यनासिनं। शातकुंभस्य निचयं उल्लाय प्रददौ नृपः। पुनश्च कृत्वा नमस्कारं वैनतेजे
महाबले॥ ॥श्रीभीष्मकउवाच॥ नमस्तस्मै खगेंद्राय नमो मारुतरंहसे। कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च २१८
वै नमः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ इति संक्षेपतः कृत्वा सत्कृत्य वरभूषणैः। ततो विसर्जयामास सकलं कमलले
चनं। अनुजग्मुर्नृपश्चैवं प्रस्थितं वासवानुजं। प्रतिगृह्य च सत्कारं नृपानामंत्र्य वीर्यवान्। जगाम मथुरां कृष्णोऽपि॥

तमानो दिव्यो रथश्रावैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोत्तमं। महता रथवृंदेन सखिवार्य्य समंततः। भेरीपणवना
देन शंखडिंडिमनिःस्वनैः॥ हेषितेन च नागानां हयानां हेषितेन च। सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च। उ
भूलः सुमहानासीन्महामेघरवोपमः। गते कृष्णे महावीर्ये आदाय वरमासनं। सनामादाय देवाश्च प्रययु
स्त्रिदशालयं। महता चतुरंगेण बलेन परिवारिताः। कौशिमाद्य मनुव्रज्य अनुज्ञाते जनार्दने। प्रययुस्ते नृपाः
सर्वे पुनरेव स्वयंवरं॥ ॥इति श्री खिलेषु हरिवंशे [illegible]॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ततः प्रयाते वसुदेव
पुत्रे नराधिपानेषां नृपितांगाः। परस्परं यांति संकरेंद्रकल्पाः प्रबाधनार्थं गमनोत्सुकास्तु समागतान्स
ऽमरविप्रकाश्यान् सुखोपविष्टान् रुचिरासनेषु। समीक्ष्य राजा मुनजार्थवादी जगाद वाक्यं नरराजसिंहः॥
स्वयंवरं कृतं दापं विदिक्षावा निराधिपाः। कृतं नयम मद्दृस्य दुर्ज्ञनस्य फलोदयं॥ ॥वैशंपापायनउवाच॥
एवमानाप्यतान्सर्वान् सत्कृत्य च यथाविधि। ततो विसर्जयामास नृपांस्तान्मध्यदेशजान्। पूर्वपश्चिम
जांश्चैव उत्तरापथकानपि। तेऽपि सर्वे महेष्वासाः प्रहृष्टमनसा नराः। यथार्हेण च संपूज्य उग्मुस्ते नरपुंग
वाः। जरासंधः सुनीथश्च दंतवक्त्रश्च वीर्यवान्। शाल्वः सौभपतिश्चैव महाकूर्मश्च पार्थिवः। क्रथकौशिकमु

स्याश्च नृपाः अवरवंशजाः॥ वेणुदारिश्च राजर्षिः काश्मीराधिपतिस्तथा॥ एते चान्ये च बहवो दक्षिणापथिका
नृपाः॥ श्रोत्रकामा रहो वाक्यं श्रितावैनीष्मकां तिकां न्नृ॥ तेषां समीक्ष्य राजर्षिस्स राजा भीष्मको वली॥ स्नेहप्र
वं॥ मनसा स्थितो सान वनीस्वरान्॥ त्रिवर्गसहितं श्लक्ष्णां प्रगुणालंकृतं शुभं॥ उवाच जयसंपन्नं स्नि
ग्धगंभीरया गिरा॥ ॥भीष्मक उवाच॥ भवतामवनीशानां समालोक्य नयान्वितां॥ वचनं व्याहृतं श्रुत्वा कृत
मेकाग्र्यमीदृशं॥ कृतव्यं भवतां सद्भिर्ध्येयं नित्यापराधिनः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्त्वा तु राजा समनी
ष्मको नयकोविदः॥ उवाच सुतमुद्दिश्य नृपवचनं राजसंसदि॥ ॥भीष्मक उवाच॥ पुत्र स्पष्टेष्टा मालोक्य त्रास
कलितलोचनः॥ मन्ये बालानिमान्नृलोकान्सएकः पुरुषर्षभः॥ कीर्तिः कीर्तिमतां श्रेष्ठाय यशस्य त्रासं
वली॥ स्थापिते तु विमर्शेऽस्मिन्स्व बाहुबलमर्दितं॥ धन्या खलु महानागा देवकीया पितां कृत्वा॥ पुत्रं त्रि
भुवनश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवं॥ लब्धं पद्मपलाशाक्षं श्रीपुंजममराश्रितं॥ निचाम्यां सनहस्रक्षो न्यावी स्यतमु
खपंकजं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवं लालप्यमानं तं राजानं राजसंसदि॥ उवाच श्लक्ष्णया वाचा शाल्व २१९
राजो महाद्युतिः॥ ॥शाल्व उवाच॥ अलं खेदेन राजेंद्र कृतार्थं रिपुमर्दनः॥ शक्तिय स्पर्धके राजन्रणा

यपराजयौ॥ नियता गतिमर्त्यानां एष धर्मः सनातनः॥ बलकेशवयोरन्यस्तृतीयः कः पुमान्नृहा॥ रणे यो धर्षयित्वं त्रा
कृत्स्नं वपुत्रं महाबलः रथातिरथवृंदानां एकः प्रवरणाजिरे॥ रिपुं वारयितुं त्राक्तो धनुर्गृह्य महाभुजः॥ नागवारस्यं म
हारांश्च देवैरपि दुरासदं॥ स्त्रजतां वाक्ववीर्यतां कः पुमान्प्रसहिष्यति॥ अयं तु पुरुषः कृष्णो घनादि निधनाव्य
यः॥ तं विजेता हि लोकेऽस्मिन्नापि स्यात्स्वयं तव पुत्रो महाप्राज्ञः सद्योऽपि विक्रमः॥ विदितो वा देवमी
शानं नयाधयति केशवं॥ आस्मितस्य रणे येता॥ यवनाधिपतिर्नृपः॥ स कालयवनो नाम अवध्यः केशव
स्य च तस्य शुद्धारुणं घोरं तपः परमदुश्चरं॥ रुद्रमाराधयामास द्वादशाब्दानथा शिवं॥ पुत्रकामस्य स मुनि
स्तोष्य रुद्रात्मतेद्द णोत्॥ माथुराराणामवध्यास्तौ नवे दिति वशंकरात्॥ एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये
मुतं॥ एवं गार्ग्यस्य तनयः श्रीमान्रुद्रवरोद्भवः॥ माथुराणामवध्यासौ मथुरायां विशांपतः॥ कृष्णोऽपि बल
वानप्य माथुरेजातवानयं॥ स्यात्पितृपरणात्कृत्स्नं मथुरायां समागतः॥ यदि वा युक्तो मन्यध्वं नृपा वाच्यं म
त्यरितं॥ तत्र हृतं विसृज्ञाम यवनेंद्रपुरं प्रति॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ श्रुत्वा सोऽनयत्ते वाक्यं सर्वैर्तेनृपस
त्तमाः॥ कर्मेदं त्वत्रवनहस्तात् जरासंधमहावलः॥ स तथा वचनं श्रुत्वा जरासंधो महीपतिः॥ वनं यवि मनारम्

नृब्रुवाणोवचनंस्मरन्॥ ॥जरासंधउवाच॥ मांसमाश्रित्यसर्वेस्मिन्नृपान्नृपनयार्हिताः॥ आक्रंवंतुहतंरणे
मनंत्यवलवाहनोइहाहचोद्यतः नृयाःपरसंस्थ्यहेउन॥ कन्यचपतिविहेघादन्यंतरपरायणा॥ अहामुव
लदेवमशक्यंविनिवर्त्तितुं॥ यदहं हलदेतान्संश्रयामिवलाधिकं॥ नूनंवेगविहीनाहं कारयिष्यपार्य
श्रयं॥ श्रेयोहि मरणंमिधनेनचन्यं संश्रयेन्नृपाः॥ कृष्णोवावलदेवोवाअन्योवानरोपरः॥ हंतारप्रतिया
स्यामियथा ब्रह्मप्रजादितः॥ एषामेपौष्ठिता बुद्धिरतस्मात्पुरुषव्रतं॥ अतोन्यथा नशक्तोहं कर्तुं परस
माश्रयं॥ नवतांसाधुवृत्तीनां॥ मावाधेनरकाउसः॥ तेनहतेचदास्यामि नृपाणांरक्षणायवै॥ याममा
र्गणायातव्यंयथा कृष्णो नराधिप॥ गच्छंतमनुचिंत्यैवं प्रेक्ष्यध्वं नृपोत्तमाः॥ अयंसेनापतिः श्रीमान् अन
लार्कइविग्रहः॥ रथेनादित्यवर्णेन प्रयातु स्वपुरं वली॥ यवनेंद्रा यथा स्पति नरेंद्राणां समागमे॥ क्व
नेचयदस्मा निर्दृष्टं त्वं न कृष्णविग्रहे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ पुनरेवाब्रवीद्राजा सेनापतिमर्दितं
गच्छ सर्वे नरेंद्राणां सहायं कुरुमानदा॥ यवनेंद्रो यथा याति यथा कृष्णं विजेष्यति॥ यथा वयं तु २२०
ष्यामस्तथानीति विधीयतां॥ एवं संदिश्यतान्सर्वान् भीष्मकं स्वपथमर्मतः॥ प्रययौ स्वपुरं राजन्समन्य

नसंहतः॥ सात्वेपिह्वपतिश्रेष्ठः स्वांश्चसंसृज्यवीर्यवान्॥ जगामाकाशमार्गेण रथेनानिलगामिना॥ तेपिस
र्वे महीपाला दक्षिणापथवासिनः॥ अनुव्रज्य जरासंधं गताः स्वनगरं पुनः॥ भीष्मकः सह पुत्रेण तावुभौ
चिंत्य कृत्यमः॥ गृहे विविश उद्दीनो कृष्णमेवानुचिंतयन्॥ रुक्मिणी विदिता साध्वी स्वयंवरनिवर्तनं
कृष्णस्यागमनं हता नृपाणां दोषदर्शनात्॥ ज्ञात्वा तु सा सखीमध्ये उवाच व्रीडितानना॥ नचान्यपोन
रेंद्राणां पत्नीनविउमुत्सहे॥ कृष्णात्कमलपत्राक्षात्सत्यमेतद्वचो मम॥ ॥इति हरिवंशे रुक्मिणीस्व
यंवरे॥ वैशंपायन उवाच॥ वचनांवलादयसकाल यवनो नृपः॥ वन्नवराजधर्मेणारक्षितापुरवा
सिनां त्रिवर्गवेदितप्रज्ञः षड्गुणानुपजीवकः॥ सप्तव्यसनं संमूढो गुणाश्च निरतः सदा॥ क्षांतिमान्धर्मशी
लश्च सत्यवादी जितेंद्रियः॥ संग्रामिकविधिज्ञश्च दुर्गालानानुधारिणः॥ श्रेणीपतिवलाध्यक्षः मंत्रिप्रव
लसेवकः॥ सुखासीनः सनारम्पा सचिवैः परिवारितः॥ उपास्यमाना यवनैरात्मविज्ञैर्विपश्चितैः॥ वि
विधाश्च कथादिव्याः कथयद्भिः परस्परं॥ एतस्मिन्नेवकाले तु दिव्यगंधवहानिलः॥ प्रववौ मदनावा
धः तस्यवैः सुखशीतलः॥ कस्मादित्येकमनसः सुनायेवै समागतः॥ उत्फुल्लनयनाः सर्वे सह राज्ञा व्यला

कयन्। अपश्यन्नरथं हिंव्यमयातं नास्करोपमं। शातकुंभमये हिंव्येरथं गैरूपसोनितं। दिव्यरत्नप्रनाकी
र्णं दिव्यध्वजपताकिनं। ध्रुवहंतं दिव्यतुरगैर्मनोमारुतरंहसैः। चंडनास्करविंवानिलञ्चाजांवूनदंस्मुनेर
चितं वविस्वह्लतावयाघ्रवरनृपर्णैः। रिपूणां त्रासजननेमित्राणां हर्षवर्द्धने। दाह्लिणात्याद्युपोयंतरथं
परस्था रूढो। तत्रापविष्टं श्रीमंतं सानस्पतिमूर्जितं। दृष्ट्वा परमसंहृष्टं सात्वेपाठनवासरुठ। उवाचय
वनोह्यावैः मंत्रं मंत्रविदांवरः। ततोऽठायमहावाहुः। स्वयमेवानृपासनात्। प्रत्युद्गस्यार्घ्यमादायरथव
तरणोस्थितः। शाल्वोपिसुमहातेजा दृष्ट्वा राज्ञा समागतं। मुदा परमयायुक्तः शक्रप्रतिमतेजसं। अवती
र्येसभाल्वोपिणिकणवरथात्तमान्। विवश परमप्रीतो। मित्रदर्शनलालसः। दृष्ट्वार्घ्यमुद्यतं राज्ञा राजानंरा
जसत्तमः। उवाच श्लक्ष्णया वाचा नाबोहोस्मि महामते। हृतोहं मनुजेंद्राणां सकाशाद्भवतातिकंमत्र
पिता वञ्चनिःसार्द्धं जरासंधेन धीमता। तेन मन्ये महाराज नार्घोहं स्मीति राजसु॥ ॥कालयमन उवा
चः। जानाम्यहं महावाहो हे त्वेन त्वामिहागतं। सहितं नरदेवानां प्रेषितं मागधेन तु। तेन त्वाम वेयरा २२१
जन्। विशाषणमहाद्युते। अर्घ्यपाद्यादिसत्कारै राह्मनेन यथाविधि। तवत्स्यन्यर्चितराज्ञां सर्वपामर्चितं

न्नवत्समामितत्वराजेंद्रसर्वपांमानितंनवत्व। आस्यतामासने द्विप्रमयासार्द्धंनरेश्वरः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥
हस्तालिंगनकंठ्याचा एष्ट्वा उक्तकुशलामयम्। सुखोपविष्टो सहितो शुभे सिंहासने नृपा॥ ॥कालयमन उवा
च॥ तद्बाहुबलमाश्रित्य वयं सर्वे नराधिपाः। वसामो विगताहृंगा देवाइव शचीपतिं। किमसाध्यं नवत्तम
यनास्मिपार्थिवाभवान्। वद सत्यं वचस्तस्य किमाज्ञापयति प्रभुः। करिष्ये वचनं तस्य अपि कर्म सुदुष्करं॥ ॥
शाल्व उवाच॥ यथावदति राजेंद्र मगधाधिपतिर्नृपः। तथाहं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां यवनाधिप॥ ॥जरासंध
उवाच॥ ज्ञातोऽयं जगतीवाधी त्वल्लःपरमदुर्जयः। विदिवाऽस्यद्रष्टेव्र महं हंतुसमुद्यतः। पार्थिवैर्नेकृ
निःसार्द्धं समग्रबलवाहनैः। उपरुद्धा महासेना गोमतं समबलोत्तमं। चेदिराजस्य वचनं महार्थं प्रजल्प
नहं। यदातास्यां विनाऽऽयकृतात्रानमयाजयं। ज्ञात्वा सततमहस्राह्वंयुगांतो। निसमप्रनेदृष्ट्वा रामागि
रःश्रृंगादाप्लुतोहमतोजलनयौविनिष्पत्यमहासनो मध्यसायससाग्निनो आजघानदुराधर्षा नराश्चरथदं
तिनःसर्प्पं तमिवसर्पेद्रं विहित्याप्रापुरलंगले। नरना गास्वहंशनि मुत्रालवन्यपाथयसु। गजनगजमा
स्कारान्नरथेनरथयाधिनां। हयेनवहयारोहं पदातेनपदातिनां। स मेपुमहातेजान्न पार्थिवेत्रातसंकुल

विचरन्विविधान्मार्गान्निदाघे भास्करो यथा॥ रामादनंतरं क्रुद्धा प्रगृह्यार्कसमप्रभं॥ प्रविचाल्य महावीर्ये:
पादवेगनतं गिरिं॥ शत्रुसैन्ये पपाताथ वैयेङ्ग वीरः प्रतापवान्॥ नृत्यन्निव चचारोलाऽसौ तातायथार निपिचितः
घूर्णमाना विवशाधी॥ निर्घोप्य चक्रं तात्रानं॥ आदीप्यमाना छिपरादाद्भुत चक्रजनार्दनः॥ जघान वाहिनी
राजन् चक्रवर्येण पाणिना॥ विक्षिप्य विपुलं चक्रे गदापातादनंतरं॥ नरनागाश्ववृंदानि मुसलेन व्यचूर्ण
यवा॥ क्रोधानिलसमुद्भूतवक्त्राग्लवह्निना॥ निर्दह्य महती सेना नरेंद्राणां निपालिता॥ नरनागा
श्वकलिलं पतितध्वजसमाकुलं॥ रथानीकपदातानां द्रागानविदलीलतं॥ सेनां भग्नामालोक्य॥ चक्र
नलनया हितं॥ महता राजवृंदेन परिवार्य समंततः॥ तत्राहं युध्यमानस्य क्रुद्धातस्य वलवान्वली॥ छिता
ममायतः शूरो गदापाणिर्हलायुधः॥ द्वादशाक्षौहिणीर्हत्वा पनिन्नेड्व केसरी॥ हलं सानंदमुद्गृह्य
गदया मां स ताडयन्॥ वज्रपातनिर्घोषं पातयित्वा ममोरसि॥ न्यूयः प्रहर्तुकामो मां वैत्रास्त्वना छिन्न
मही॥ वेत्रास्त्वं स्थानमासाद्य गुरुः क्रोचं यथापुरा॥ तथा माद्रीधन ज्ञात्वा पांडेस्सत निर्हृदा निचाजी॥ विनाथ २२२
ह लोकस्मिन्कः पुमान्रछात्तुमर्हसि द्रष्टा महीं गदां नीमां कालदंडमिवाहृतां॥ कलीकृष्णेन नृत्यन्नी

तएवायं तामपातत्ततो जलदगंभीरस्वनेनाभ्युपयन्ननः॥ वायुवाच शरीरेण स्वयं लोकपितामहः॥ प्रह
र्त्तव्यो न ते राजा न वध्योऽयं तवानघ॥ कल्पितोऽस्य वधः पश्चात् विरमस्व हलायुध॥ श्रुत्वाहं तेन वाक्ये
न चिंताविष्टो निवर्तितः॥ सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितं॥ तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हि
तकाम्यया॥ श्रुत्वा वै चैव राजेंद्र कर्तुमर्हसि तद्वचः॥ तपसोग्रेण महता पुत्रार्थी ताप्य संकरं प्राप्तवांदे
वदेवात्तामस्यं माथुरे जैनैः॥ महामुनिश्चायसचूर्णमश्नन्नुपाश्रितो द्वादशवार्षिकं व्रतं॥ सुरासुरैः
संस्कृत्यादमव्येयन्नसलब्धवानी॥ श्रितकाममसंपदं॥ तपोबलाद्गार्ग्यमुनेर्महात्मनो वरप्रसादाच्छकल
डुमालिनः॥ रणेत्वमासाद्य जनार्दनो हि मं वलीयत भास्कररश्मिना यथा॥ यतश्च वा ज्ञात्व चनं प्रचा
दितं व्रजस्त्वया ज्ञां विजयाय केशवा॥ प्रविक्षपराजन्मथुरां च सेनया॥ निहत्य कालं प्रथयस्व वैयशः॥ मा
थुरो वासुदेवोऽयं वलदेवः सवांधवः॥ जेष्यतो विजिसिसंग्राम गत्वातां मथुरां पुरी॥ ॥श॥ ल्वउवाच॥ इ
त्येवं नरपतिमास्व प्रगीतं वाक्यं तत् कथितमिदं हितं नृपाणां॥ तत्सर्वं सदस विवेवमप्रवुध्याय ध्वजंक
समनुजेंद्र ज्ञात्मनेष्ठं॥ ॥इति हरिवंशे॥ वैशंपायन उवाच॥ एवं कथ्यमाने तु शाल्वे राजन्पात्रया

उवाचपरमप्रीतोयवनाधिपतिर्नृपः।धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिसफलंजीवितंचमेकृष्णविग्रहहेतोर्मे
नियुक्तोवङ्कनिनृपैः।दुर्जयंत्रिषुलोकेषुसुराकरगणैरपि।तस्यविग्रहहेतोर्मामनन्यमर्थयद्याशिषां
प्रहृष्टराजसिंहस्तेरक्ष्यमर्थोजयोममातथावांगंतुवर्षेण।विजयामनविष्यति।करिष्येवचनंतेषांनृपाणां
ममयादितं।पराजयोपिराजेंद्रजयेनसहमेममः।अद्यैवतिथिनक्षत्रमहूर्तेकरणंशुभं।यास्यामिम
थुरांराजन्विजेतुंकेशवंरणे॥ ॥वैशंपायनउवाच॥एवमानाप्यराजानोमानस्यपतिसृत्रितः।सत्कृत्यच
यथन्यायंमहार्हवरन्नृपणैः।ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंसिद्धादेशाययवेन्नृपः।पुरोहितायराजेंद्रंवङ्कुशःच
ददौधनं।हुत्वाग्निंविधिवद्राजाकृतकौतुकमंगलः।पृष्ठानकृतवान्सम्यक्जेतुकामोजनार्दनं।श्रा
त्वाऽपिनरतश्रेष्ठहृतार्थोहृष्टमानसः।यवनेंद्रंपरित्यज्यजगामस्वपुरंनृपः॥ ॥इतिश्रीहरिवंशेरु
क्मिणीस्वयंवरे॥ ॥जनमेजयउवाच॥विदर्भनगरायातेशक्रतुल्यपराक्रमे।किमर्थंगरुडोनी २२३
तः।किंचकर्मचकारसः।तन्वारुरोहभगवान्येनतेयंमहाबलं।एतन्मेसंशयंब्रह्मन्ब्रूहितत्वंमहा
मुने॥ ॥वैशंपायनउवाच॥शृणुराजन्सुपर्णेनकृतंकर्मातिमानुषं।विदर्भनगरायातेवैनतेयःमहा

च्युतः।असंप्राप्तेऽथनगरींमथुरांमधुसूदनो।मनसाचिंतयामाससवैनतेयोमहामतिः।यदुक्तंदेवदेवेननृप
णोमग्रतःपुना।यास्यामिमथुरांरम्यांनागराजेनपालितां।इतितद्वचनंगातगमिष्यतिविचिंतयन्।कृतांज
लिपुटःश्रीमान्प्रणिपत्याब्रवीदिदं॥ ॥श्रीगरुडउवाच॥देवयास्यामिनगरींरैवतस्यकुशस्थली।रैवतंच
गिरिरम्यंनंदनप्रतिमंमहत्।राक्षसमाह्वासितारम्यंत्रैलोक्यादधितल्लाश्रितां।द्रुमगुल्मलताकीर्णांपुष्परेणु
विभूषितां।गजेंद्रभुजगाकीर्णांऋक्षवानरसेवितां।वराहमहिषाक्रांतांमृगयूथैरनेकशः।तांसमंतात्स
मालोक्यवासार्थंतेक्षमाक्षमां।यदिस्याद्भवतरम्या।प्रसन्नानगरीतिच।कंटकाहरणंकृत्वा।आगमिष्य
तवांतिकं॥ ॥वैशंपायनउवाच॥एवंविज्ञाप्यदेवेशंप्रणिपत्यजनार्दनं।जगामपतगश्रेष्ठोवैपश्चिमामभि
मुखोबली।कृष्णोऽपियदुभिःसार्द्धंविवेशमथुरांशुभां।स्वैरिण्यउग्रसेनश्चनागराश्चैवसर्वशः।प्रभु
हृष्याभ्ययन्कृष्णंप्रहृष्टजनसंकुलं॥ ॥जनमेजयउवाच॥इंद्रेणकृतसंधानंहृतंचित्रांगदंकृतं।एकं
नृपतेर्भोगंसतसाहस्रसंज्ञितं।राजेंद्रचैवदंदत्तंमानुषपुचवेदन्नायेतत्तुसमनुप्राप्तनरिकंस्वगृहंगतः
संख्यायादवरूपेण।प्रददौहरिंचिंतितं।एवंनिधिपतिःश्रीमान्दैत्यैरुक्तोमोदितः।इतिश्रुत्वात्मकमन्नाह्री

कथाहस्तिकान्नरान्नचकारमहतींमुदा ॥ देवतायतनेषु वै । वसुदेवस्य भवने तोरणेनयपार्श्वनः । नटानां नृत्य
गेयानि वाद्यानि च समं ततः । पताकाध्वजमालाढ्यं कारयामास सर्वतः । कंसराजस्य भवनं विचित्रं वरसं
घ्रनं । पताका विविधाकारा दापयामास नो जराट् । तोरणं गोपुरं चैव स्कन्धपंकविलेपनं । कारयामास रा
जेंद्र राजेंद्रस्य सन्नालयं । पताकावनमालाढ्यं पूर्णकुंभैः समं ततः । राजमार्गेषु राजेंद्र चंदनोदकसेचि
ता । वस्त्राभरणकं राजा दापयामास नृत्तले । धूपपार्श्वे नयेवैव चंदनागुरुगुग्गुलैः । गुडसर्करसैश्च वर
घमानस्ततस्ततः । हृष्टस्त्रीजनसंघाश्च गायंतः कीर्तिमंगलैः । अर्घं दत्वा पृथी संतेस्व पुरस्थान पुण्यो पितः ।
पं वंदेल त्वा पुरानंदमयसेनस्तु बुद्धिमान् । वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च । रामेण सह संमंत्र्य नि
र्गतो रथमेति कं । तस्मिन्नेवांतरे राजन् शंखध्वनिरनन्महान् । पांचजन्यस्य निनदं श्रुत्वा माथुरवासिनः
स्त्रिबालाश्च हृष्टाश्च सूतमागधिवंदिनः । विनिर्ययायु महासेना रामेण त्वा ग्रतानृपः । अर्घ्यंपाद्यं पुरस्कृत्य
उग्रसेन नधीमतां । हस्तिपंथानमासाद्य उग्रसेनो महीपतिः । अवतीर्य रथात् तूर्णं त्वा पादमार्गेण चाव्रजन्
दृष्टासीनं रथे दिव्ये दिव्यरत्नविभूषितं । अंगभाभरणं चैव दिव्यरत्नप्रभासितं । वनमालोरसं दिव्यं तपन्नमि २२४

वसास्त्रतं चामरं व्यजनं छत्रं खगेंद्रध्वजमुच्छ्रितं । राजलक्षणसंपन्नमासन्नार्कमिवाह्वलं । श्रियानिव
तं देवशंकु न्नेरीस्पतरं हरिं । दृष्ट्वा सराज राजेंद्रं हर्षगद्गदया गिरा । वनापि पुंडरीकाक्ष रामं वलनिष
तं दनं । रथेन नमयागंतु युक्तं सर्वं विचिंत्य वै । अवतीर्य महानागं गच्छ चं स्पंदनेन वै । विष्णुनाप्युग्ररूपेण ग
त्वेमां मथुरां पुरीं । अत्र प्रकाशितात्मानं देवत्वं वनपालवे । तमहं श्रोतुमिच्छामि सद्येनावेनकेत्रावां ॥
ल्पवा च महातेजाराजानं लक्ष्यद्व्यञ्जः । नृयुक्तं नृपते ह्यमो तेव्रजं तं देवसत्तमो । अस्मात्वणीवसंतुष्टस्तव
राजन्नागनार्हंनः । तुष्टस्प्रकृतिनिःकिंत दृश्येनेनतव प्रकृतिः । राजेंद्र त्वमनुप्राप्य आगतस्त्व वव्रमनिप्रति
त्वया स्कलवान् राजन् दिव्येस्मा वैरमानुषः । एवमात्रुवमाणौ तो संप्राप्तौ केशवांतिकं । अर्घाद्यतनुजं
दृष्ट्वा स्थापयि वा रथोत्तमं । त्वा चवदतां श्रेष्ठनुग्रसेननराधिपं । यन्मयाग्रनिक्षस्त्वं मथुरेशोनवो वि
ति । नयुक्तमन्यथा कर्तुं मथुराधिपतेस्त्वयां । अर्घ्यमाचमनीयं च पाद्यं चाथ निवेदितं । नदातुमर्हसि राज
न्नेनपमम नमः प्रियः । तवाभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वचः । त्वमेव माथुरो राजा नान्यथा कर्तुमर्हसि स्था
नेनागं च नृपते दास्यामि इति वदाक्षिणो यथानृपाणां सर्वेषां तथा तस्थापितोऽयतः । सतसाहस्त्रकोनागो व्रजा

नरणावर्द्धितः॥ आरुह्य स्वरथं शुभ्रं चामीकरविभूषितं॥ चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजं अथ मनुजेश्वरः॥ दिव्याभरणसंयु
क्तः मुकुटेन स्वलंकृतेन। धारयस्व महानागपालयस्व पुरीमिमां॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो मथुरां परिपालय॥ जित्वा
रिगणसंघांश्च भोज वंशप्रवर्द्धय। देवदेवाद्यनंतायसी रिणावद्ध पाणिना॥ प्रेषितं च राजन दिव्याभरणमं
वरं। मथुराणां च सर्वेषां नागादीनां करादत्रा। सूतमागधवंदीनामेकैकस्य सहस्रकं। इद्धस्त्रीजनसंघानां
गणिकानां त्रातं त्रातं। नृपेण सह तिष्ठंति विककुप्रमुखाश्च ये। दशसाहस्रिकं नागं क्षिप्रतामर्थ्यकल्पयत्
वैशंपायन उवाच॥ एवं संस्कृत्य राजेंद्रं माथुराणां वसन् च मेः। कृत्वा सुमहदानंदं मथुरां मधुसूदनः। दिव्याभ
रणमाल्यैश्च दिव्यांबर दिल्लेपनैः। दीप्यमानो समंताद्वै रविवि त्रिविष्टपो नेरो पटहनादहत्रों खडुंदुनि
निःस्वनः। हेषितेन च नागानां आस्फोटितेन च। सिंहनादैश्च वीराणां रथनेमिस्वनेन च। त्रमुलः सुम
हानासीन्महान्मेघरवोपमः। वंदिभिः स्तूयमानश्च नमश्चकुरपि प्रजाः। दचादानमनंतं च न विस्मयगताहृ
रिः। दीप्यमानं स्ववपुषा आयातं भास्करप्रभं दृष्ट्वा माथुरवासिन्या नमश्चक्रुः परं पदं। एष नारायणः श्रीमा २२५
न् क्षीरार्णववनिकेतनः। नागपर्यंकमुत्सृज्य आगतोऽयं मथुरां पुरीं। विध्वा वलिं महावीर्यं दुर्ज्जयं त्रिदशैरपि

त्रा कायपस्वेरा। राज्यं त्रैलोक्यं वज्रपाणायो हत्वा दैत्यगणान्सर्वान्कंसं च बलिनां वरं। भोजराजाय मथुरां दत्वा के
मिनिसूदनः। नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने। राजेंद्र चैव मन्त्रीभिश्चैव मथुरामाविशन्नृसत्तमः। एवमन्ये
न्यमंजल्पंश्च वा पुरनिवासिनो। वंदिमागधसूतानामिक्षमस्तुतेन गिरः। किं नाशक्यामहे वक्तुं गुणानां
तगुणादधः। मानुषाणां कनिष्ठेन पन्नगादा साहसेन वाह्रा। सहस्रनागानां नागेंद्रः कदाचिदेव द्विमात्राद्विस
हस्रेण। जिह्वेन वासुकिः प्रधर्षयिष्यति। किं तदद्भुतमिमं लोके मानवेंद्रेषु नतलो ननूनं न न विधेयं च त्वा कादा
मनभागतां समावतरणं चैव वकल मरा गतस्त्वया न श्रुतं न च दृष्टं वा तेन मन्यामहे इत्युक्तं धुन्वा देवी महानाग
देवकार्यार्थितां वत्स। पुत्रं त्रिविक्रमवन् आद्यं दृष्ट्वा गर्नाकं त्वावां। इति संजल्प्यमानानां शृण्वतीं च यथागीरितो। उग्र
मनेपुरस्सूत्यन्नातरारामकेशवो। प्राकारद्वादसं प्रासाद वर्धयामास वै तदा। अर्घ्यमाचमनं चापाद्यं पाद्यति
चाब्रवीत्। उग्रसेन स्वतोधीमान् केत्रावस्परथायतः। प्रणम्य त्रिरसालस्लेरयमाल दर्शार्थ्य वाह्र। घनवत्तायथ
रेणा ववर्धकनकावुनिःधनाघर्षमाणास्कसंप्राप्तः पिष्टेव चक्रमनि। मथुराधिपतिः श्रीमानुग्र वाच मधुसूदनं
राजेंद्रस्त्वमनुप्राप्य नदुक्तं पितृव चक्रमनिष्ठापितं देवराजेन दत्तं। सिंहासनं प्रेनानिष्यामि मथुरस्थस्य मनेभुजवला

ज्ञित।एमादयिष्यन भगवन्नकोपं कर्तुमर्हसि। देवकीवसुदेवश्च रोहिणी च विशांपते। न किं चिक्करणोत्राहो। हर्षवि
क्लेवचेतसः। कंसमानातरो गजनर्द्दयामासकेशवं। नानादिग्देन्द्राजानीतं कंसेनोपार्जितं धनं। देत्राकालं सम
लोकयपास्युग्रसेनियुग्नतं।। उग्रसेनं समाहूय उवाचक्लृप्तया गिरा।। ।।बलउवाच।। न चाहं मथुराकालीन
मयाविज्ञकोनस्या। घातितो तवपुत्रोतो कालेन निधनं गतो। यजस्व विधिवद्यज्ञान्देहस्व विपुलं धनं। यय्
स्वरिपुमेनानीं। मम वाक्कल्ययाश्रयान्। त्यजस्व मनसस्तापं कंसनाशोद्भूतं नयं। नयस्व विन्ननिवयेय मादवं
पुनस्त्ववाइतिचाश्वास्य राजानं कृष्णोऽथहलिना सह। प्रविवेशततः श्रीमान्मातापित्रोर्यदंतिकं। आनंद
परिपूर्णोत्म्यं हृदयाम्यं महाबलो। पितृमात्रोर्हितापादान्नमस्कृत्य गतो। तस्मिन्मुहूर्ते नगरी मथुराव
व न्नूनं सा देवलोकं परित्यज्य भ्रमतीर्णोऽमरावती। वसुदेवस्य नवनेसमीहस्य पुरवासिनः। मनसा चिंतयामा
सुर्हृदं वलोवं ननूतलं। विसृज्य मथुरेत्वात्र महिषीसहितेनृपो। नवनं वसुदेवस्य प्रविन्रुपवलकेशवो। न्यसार्थश्च
कुनोर्वरास्वगृहे स्वेरचारिणो। ततः कृता ह्निकौ नृत्वा सुखासीनौ कथांतरे। तस्मिन्नेवकाले महोत्पातावा
भ्ववहावनुमुश्च घनाकाराश्च लुर्धा वनिपर्वताः। समुद्राः क्षुभिताः सर्वे विक्रांता नागिनां वराः। कंपिताः याद २२६

वांसर्वेप्युत्राश्चपतिता नुविताल्लूसंनिपतिताद्गृहद्वारा मल्लौ च निश्चलौ। मदलापत्रवातेन विज्ञानोपः
वासर्वेप्यु इति सर्वे ताम्यां सौम्यरूपी लतासनः। तं चदृष्ट
तिगा हर्मो। ददर्श समनुप्राप्तो दिव्यस्नगनुलेपनः घ्राणस्पर्शरसा तान्यां सौम्यरूपी लतासनः। तं चदृष्ट
समनुप्राप्तं सचिवं सौपरायिकं। धृतिमंतं गरुत्मंतं जगाद मधुसूदनः। स्वागतं खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिम
र्दना। विनताहृदयानंद स्वागतं कश्यपप्रियात मुवाच ततः कृष्णः स्थितं देहमिवापरं। तुल्यसामर्थ्ययाव
चो आसीनं विनितात्मजं।। ।।श्रीकृष्णउवाच।। यास्यामि पतगश्रेष्ठ नोजस्यातः पुरं महत्। तत्र गत्वा स
खवासीना मंत्रयामासमनागताः।। ।।वैशंपायनउवाच।। प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ वलदेवजनार्दनौ। विन
तेच तृतीयाचयुग्मं मंत्रमंत्रयन्। अवध्योऽसौ हतोऽस्माकं सुमहद्बरिपोर्बलं। हतः सैन्येन महताम
हद्भिश्च नराधिपैः। बलानि च ससैन्यानि हं तं वर्षशतैरपि। न त्राक्याम हृदयेन तं जरासंधस्य वाहिनी
श्रुताऽर्थेवनतयं वां त्वर्वोमि मथुरामिहावसतोरावयोः श्रेयान नवेदिति मे मतिः।। ।।गरुडउवाच।।
देवदेवं नमस्कृत्य गतोऽहं नवतोऽतिकाद्वासार्थमीहितं त्वं समितं तव देवकुशस्थली।। गत्वाहं तां समा
छायसमंतादेवलोकस्य चादृष्टा वै विबुधश्रेष्ठ पुरी लक्षणपूजिता। सागरानूपविपुला प्रागुदक्कलशी

तलां। पर्वतो दधिमंथस्थो मनेद्वा दृद्वैरपि। सर्वरत्नाकरवती सर्वकामफलद्रुमां। सर्वर्तुकुसमाकीर्णां
सर्वतः सुमनोहरं। सर्वाश्रमाधिवासां च सर्वकामगुणैर्युतां। नरनारीगणाकीर्णां नित्यामोदविवर्द्धनी
मीषां रिपुसंघानां मित्राणां हर्षवर्द्धनी। प्राकारपरिखापेतां गोपुराट्टालमालिनीं। विचित्रचत्वरप
थां विपुलद्वारतोरणां। यंत्रार्गलविचित्राढ्यां हेमप्राकारशोभितां। नरनागाश्वकलिलां रथनेमिस्व
नाकुलां। नानादिग्देशजाकीर्णां दिव्यपुष्पफलद्रुमां। पताकाध्वजमालाढ्यां महानुवनशालिनीं म
नुजेंद्राधिवासेन्यां विशिष्टां नगरोत्तमां। रैवतं च गिरिश्रेष्ठं कुरु देवस्करालयं। नंदनप्रतिमं दिव्यं पुरहर
स्य नृपात्मज। कारयस्वाधिवासं वै तत्र गत्वा महारथ। कुमाराणां प्रचारश्च सुरम्यापि न विष्यति। नाम्नाद्वा
रवती नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुता। विश्वकर्मा रचिष्यति। मणिमुक्ताप्रवालाभिः वैडूर्यवज्रैः संयुतैः। दि
व्यैरनिप्राप्युयितेहि सर्वरत्नैस्त्रिलोकजैः। दिव्यसंजनशताकीर्णां स्वर्गदिव्यमनोपमानां। जांबूनदमया २२१
न् श्रुत्वान् सर्वरत्नविभूषितान्। दिव्यध्वजपताकायां देवकिंकरपालितान्। चंद्रसूर्यप्रनाकीर्णा नृप्रा
सादान् कारयप्रभो॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ विचित्यहितमीरितं प्रकाशं कर्तुकामस्य विस्रज्य विनि
मिप्रदासिनहादपि।पघरं।वविधं ॥ वंदेवानुसंगत्वं वैनतेया महाबलः॥ प्रणम्य शिरसा ताभ्यां निषसादस्तुतासनः॥ सुप्रियाममहिता

तात्मजे। सत्रत्यविधिवद्राजन्महार्हेवरनृपाणोः। मोदते मुरविनो तत्र देवलोके यथा मेरो। तस्य तद्वचनं श्रु
त्वा भोजराजो महायशाः। शुभ्रं स्ने दैनविस्पष्टं सुवाचवचनामृतं। लसल्लस्लमहाबाहो। यहुनां नंदि
वर्द्धन। श्रूयतां यदहं वच्यं वल्ला मिरिपुसूदन। त्वया विहीनाः सर्वस्म नत्राकाः सुखमासितुं। त्वियया
त्वेवापलिर्हीनाद्य वस्त्रियः। त्वत्सनाथा वयं तात त्वदाढ्यबलमाश्रिताः। विनिमानननरेंद्राणां सेंद्राणामं
पिमानदा। विजयाययदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यति। तत्र त्वं महिता स्मानिःगच्छथयादवर्षनात सुराज्ञो
वचश्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः। यथेष्टं नवता मद्य तथा कर्तास्म्यतंद्रितः॥ ॥इति श्री खिलपुहरिवंश
माथुरे रुक्मिणीस्वयंवरे राजेंद्रानिपवनं समाप्तं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ कस्यचित्त्वथ मालस्य सन्नं
स्मात् पइसंसदि। वनापे पुंडरीकाक्षो हेतुसहाकमुत्तमं। यादवानाम् इयं नृमिर्मथुरा राष्ट्रवर्द्धनी वयं
चवहसनृता व्रजे च परिवर्हिताः। तदिदानीं गतं दुःखं त्रात्र वस्थूपराजिताः। नृपेपुजनितं वैरं जरासंध
नविग्रहं। वाहनानि च नः संति पादातं चाप्य नंतकं। रत्नानि च विविचानि मित्राणि वहूनि च। इयं च मा
थुरीनूमिरल्पा गम्या परस्य च। घधिस्वा पि परास्माकं वलेनाभि चतस्तथा। कुमार[illegible]काद्या याश्च मा

गणाश्चैव पदातयः। एषामपीह वसतां संमर्दमुपलक्षये। तन्मध्वंरोचते न्यत्र निवासो यदुपुंगवाः। पुरीं निवे
शयिष्यामि मम मतं वक्तुं त्वमर्हथ। एतद्वेदनुकूलं वो मम मानिवाय जेवचः। निवाय नेवतो काले मया वं
यदुसंसदि। तमूचुर्यादवाः सर्वे प्रहृष्टमनसस्तथा। साध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय वा। ततः स
मंत्रयामास हेलया मंत्रमुत्तमं। अवध्योसौ नृपोस्माकं सुमहद्वरिपोर्बलं। ततः सैन्यक्षयश्चापि मद्रा
निरुन नराधिपः। वह्निनिवसंसैन्यानि हंतुं वर्षशतैरपि। नत्राक्यामोघतस्तेषाम पयाने नयन्मतिः। एत
स्मिन्नंतरे राजा स कालयवनस्तदा। सैन्येनोतहृथिनव मथुरामभ्युपागतः। ततो जरासंधवलं दुर्नि
वार्यं महत्तदा। तं कालयवनं चैव शत्रं चैवं प्रतिपद्य। एतस्मिन्नंतरे चैव यदूनां नंदिवर्द्धनः। कृष्णः पुन
रेवाह यादवान्सत्यसंगरः। अद्यैव दिवसः पुण्यो निर्यामः सपदानुगाः। ततो निश्चक्रमुः सर्वे यादवाः सस
सैन्या वार्ष्णेयाश्च वसमुद्रस्य वलाधिपतिनादिताः। संगृहीतकलत्राणि वसुदेवपुरोगमाः। सुसन्नद्धे गजे
ष्वेते रथेष्वश्वेषु दंशिताः। आहूतपुंडरीकानीः सर्वे सधनज्ञातिबांधवाः। सर्वे मथुरामपहाय यया। स्यंदने कांच
नापीडे स्मन्तश्च वरवारणे। सूतपुत्रैश्च तुरगैः कशापाणिप्रचोदितैः। स्वानि स्वानि बलायाहित्वा नयन्तः २२८

प्रहर्षिणः। उत्पन्नमुखवायुयुर्हृष्टा हर्षयानरतर्पना। ततो मुख्यतराः सर्वे यादवा रणकोविदाः। अनीकाग्रा
णि कर्षंतो वासुदेवपुरोगमाः। तिस्ममाना। ततो विन्नं नालिकेरवनायुतं। [illegible]गिनागतास्तेः कांतेः कत
कीखंडमंडितं। पुन्नागतालीवकुलं द्राक्षावनघनंबकवितं। अनूपे सिंधुराजस्य प्रपेदुर्यदुपुंगवाः। तेन तत्र
मरणीयसुविषये प्रमुखप्रियाः। मुमुदुर्यादवाः सर्वे देवाः स्वर्गगता यथा। पुरं वस्त्रविचिन्वन्सत्र रुक्मसक
परवीरहा। ददर्श विपुलं देशं सागरान्नृपनूषितं। वाहनानां हितं चैव सिकताताम्रमृत्तिकं। पुरलक्षणसं
पन्नं कृतास्पदमिव श्रिया। सागरानिलसंवीतं सागरांबुनिषेवितं। विषयं सिंधुराजस्य शोभितं पुरलक्षणैः। त
त्र रैवतको नाम पर्वतो नातिदूरतः। मंदरोदरशिखरः सर्वतो हिमविराजतो। तत्रैकलव्यसंवासो द्रोणनामानु
षितश्चिरं। वनं च पुरुषापतः सर्वरत्नसमाकुलः। विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राज्ञा सुनिर्मिता। नाम्ना द्वारवतीना
मस्वाम्य तष्टापदोपमा। केशवनमतिश्चात्र पुर्यर्थे निनिवेशिता। निवेशं तत्र सैन्यानां रोचयंति स्म यादवाः।
ते रक्तसूर्ये दिवसे तत्र यादवपुंगवाः। सेनापालांश्च संचक्रुः स्कंधावारनिवेशनं। ध्रुवाय तत्रान्यवसत्केशवः सह
यादवैः। देशे पुरनिवेशाय स यदुप्रवरो विभुः। तस्यास्तु विधिवन्नामवास्तूनि च गदाग्रजः। निर्ममे पुरुषश्रेष्ठाः म

नसाध्याद्देवान्नमः। एवं द्वारवतीं श्रेष्ठपुरीं प्राप्य सबांधवाः। मुमुदिरे नान्यवसन् राजन् स्वर्गे देवगणा इव॥ इवाज्ञल्लोपि
काल्यवनं ज्ञात्वा केशिनिसूदनः। येनासंधनायाचैव पुरी द्वारवती यथा॥ ॥इति हरिवंशे मथुरापक्रमणं
नाम॥ जनमेजय उवाच॥ भगवं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन। चरितं वासुदेवस्य यदुश्रेष्ठस्य धीमतः
किमर्थं च परित्यज्य मथुरां मधुसूदनः। मध्यदेशस्य ककुदं धाम लक्ष्म्याश्च केवलं। शृंगं पृथिव्याः स्वलक्ष्यं प्र
भूतधनधान्यवत्। आर्याढ्यजनभूयिष्ठामधिष्ठानं वराश्रमं। अबुद्धेनैव दाशार्हस्त्यक्तवान्कानहेतुनास
काल्ययवनश्चापि किंलक्षणः पृथक्प्रयतः। द्वारकां च समाश्रित्य वारि दुर्गं जनार्दनः। किं चकार महावाहुर्महा
योगी महामनाः। किं वीर्यः कालयवनः येन यातश्च वीर्यवान्। यमसंघं समालोक्य अपयातो जनार्दनः॥ ॥
वैशंपायन उवाच॥ वृष्णीनामंधकानां च गुरुर्गार्ग्यो महातपाः। ब्रह्मचारी पुरा भूत्वा न स्म दारानसविंद
तो। तथा हि वर्तमानं तम् ऊर्ध्वरेतसमव्ययं। श्यालो गार्ग्यस्य ज्ञास्यैवानूगार्ग्यमपुमानस्मि ते संसदि। सोनिसमस्थल
राजन् नगरे व्रजितं जये। लिप्सुः पुनस्ततो गत्वा तपस्ये सुदारुणं। ततो द्वादश वर्षाणि सोयश्चूर्णमनश्नय २२
त। आराधयन्महादेवमर्चितं शूलपाणिनं। रुद्रस्तस्मै वरं प्रादात्समर्थं युधि निग्रहे। वृष्णीनामंधकानां च स

र्वेतेजोमयं सुतं। ततः शुश्राव तं राजा यवनाधिपतिर्वरं। पुत्रप्रसवजं देवात्पुत्रः पुत्रकामुकः। स तमानय्य नृप
तिस्त्रांति यित्वा हि जपनं। घोषमध्ये स्त्रियं राजा गोपस्त्रीपसमास्तजं। गोपाली त्वप्सरास्तत्र गोपस्त्रीवेष
धारिणी। धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्धरमच्युतं। मानुष्यां राजनार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः। स कालय
वनो नाम यज्ञस्ते महाबलः। अपुत्रस्याथ राज्ञस्तु ववृधेऽन्तःपुरे शिशुः। तस्मिन्नुपरते राजन् स कालयवनो
नृपः। युद्धाभिकामो नृपतिः पर्यपृच्छद्द्विजोत्तमान्। वृष्ण्यंधककुलं तस्य नारदेन निवेदितं। विज्ञाय वरदान
तं नारदान्मधुसूदनः। उपपन्नस्ततस्तेजस्वी वर्द्धतं यवनपुते। स विहृद्धाय दा राज्ञा यवगानां महाबलः। तत्र उ
तं नृपा म्लेच्छाः। स सत्यानुय युध्वदा। शकास्तुषारा दरदाः पारदा हंगणाः खसाः। पल्हवाः त्रातश्चान्ये म्ले
च्छा दे मवतास्तदा। स तैः परिवृतो राजा दस्युभिः शलभैरिव। नानावेषधरैर्भीमैर्मथुरामभ्यवर्तत। उ गत्वा
त्रिस्वराष्ट्राणां सह धरजुतरपि। पृथिवीं कंपयामास सैन्येन महता तदा। रणनामेये मार्गं त्रसमवस्थाय
पार्थिवाः। शुत्वा पसरुतो चैव सैन्यस्य सश्रुजनदी। अश्वाद्युत्राकृतो राष्ट्रान्निश्चितावियतान्नृपा। अतोऽस्मृग
कादिल्पवनामतस्यावनवहातत्सैन्यमहदाया वंशस्तु वा वृष्ण्यंधकायणी। आमुदक समासाद्य ज्ञातीनिरमु

वा चहाद्दंसमुच्छितं घोरं हृत्स्पंधवकनयं महत्॥ अवध्यः स्थापिनः त्रातुर्धरदानात्पिनाकिनः॥ समादयोऽनुपा
यश्च विहिता सस्य संघेन्नाः॥ मन्त्रा मद वलात्पात्रेयुद्धमेव विकीर्षति॥ एतावानिद्दवास्म्यु कथिता नारदेन
मा॥ एतावद्बवनवक्तव्यं ममैव परमं मतं जरासंधश्च नागराजा॥ नित्यमेव न मृष्यते॥ तथान्ये पृथिवीपाला हत्तिव
न्कृपता पिताः॥ केचित्कंसवधमवबापि विरक्ता स्मकृता नृपाः॥ समासृत्य जरासंधमस्मानिच्छंति वाधितुं व
हवाञ्ञातस्त्वं यहनानिहतान्नृपैः॥ विवर्द्धित्तेनगर्गकयामः पुरेऽस्मिन्निति केशवः॥ अपयाने मतिं कृत्वा
हतं तस्मसस्मर्षेहा॥ ततः कृते महासर्पेनिन्नोऽजनचयोपमं॥ घोरमाशीविषं कृष्णः कृष्णः प्रारूपयत्तदा॥ त
तसं मुद्रयित्वा तु हृतेनास्यपहारयत्॥ निदर्शनार्थं गोविंदा मीक्षयामास तं नृपं॥ यहृतः कालयवनाद
शंयामास तं घटं॥ कृष्णसर्पोपमः कृष्णस्तक्वा नरतर्पनात॥ तत्कालयवनाबुद्ध्वा त्रासनेथाद्दवैः स्त्रतं॥ पिपी
लिकानिश्चंडानिः पूरयामास तं घटं॥ ससर्पो वहुभिस्तीक्ष्णैः सघैतसैः पिपीलिकैः॥ नीस्समाणाः किलांगपु
नस्मीन्ताऽनव त्तदा॥ तं मुद्रयित्वा तु घटं तथैव यवनाधिपः॥ प्रेषयामास कृष्णाय वाकल्पमुपवर्णयन्॥ वा २३०
कृदवस्कतं दृष्ट्वा विहितं योगमात्मनः॥ कृष्णस्तु मथुरामाशु द्वारिकामनिजग्मिवान्॥ तरस्यां तं विधिस्मंस्क

वासुदेवो महायशाः॥ निवेश्य पद्मारकां राजन्वृष्णीनाश्वास्य चैव ह॥ पदातिः पुरुषव्याघ्रो वाहुप्रहरणस्तदा॥ आजगा
म महायोगी मथुरां मधुसूदनः॥ तं दृष्ट्वा निर्ययौ हृष्टः स कालयवनो नृपः॥ प्रेक्ष्य पूर्ववलस्तोऽपि निश्च्यकाम
महावलः॥ अथान्वगच्छत्कृष्णो विदं जिघृक्षुर्जवनस्वरः॥ न चैनमशकद्राजा ग्रहीतुं योगधर्मिणं॥ मांधातुस्सु
कृतो राजा मुचुकुंदो महायशाः॥ पुरा देवासुरे युद्धे कृतकर्मा महावलः॥ वरेण च्छंदितो देवैर्निद्रामेव गृहीत
वान्॥ श्रांतस्य तस्य वाग्वं तदा प्रादुरभूत्किल॥ प्रसुप्तं वोधयेद्यो मां तं दहेयमहं क्रुधा॥ चक्षुषा क्रोधदीप्त
नेत्येवमाह पुनः पुनः॥ एवमस्त्विति तं शक्रस्तवा च त्रिदसैः सह॥ स सुरैरभ्यनुज्ञातो मानुषं लोकमागतः॥ सधं
त गुहां कांचित्प्रविश्य पर्यमकर्पितः॥ सुष्वाप कालमत्यंतं यावत्कृष्णस्य दर्शनात्॥ तत्सर्वं वासुदेवस्य नारदेन नि
वेदितं॥ वरदानं च देवभ्यस्तेजस्तस्य च भूपतेः॥ कृष्णोऽनुगम्यमानस्तु तेन म्लेच्छेन शत्रुणा॥ तां गुहां मुचुकुंद
स्य प्रविवेश विनीतवान्॥ शिरस्थाने तु राजर्षेर्मुचुकुंदस्य केशवः॥ संदर्शनपथं त्यक्त्वा तस्थौ वुद्धिमतां वरः॥ अ
नुप्रविश्य यवनो ददर्श पृथिवीपतिं॥ स्वपंतं तं कृतांतानमासमासाद्य दुर्मतिः॥ वासुदेवं तु तं मत्वा घट्टयामा
स पार्थिवं पादेनात्मविनाशाय ज्वलनं पावकं यथा॥ मुचुकुंदस्तु राजर्षिः पादस्पर्शविवोधितः॥ चुकोप

निद्राच्छेदेन पादस्पर्शेनेतेन चासौ संस्मृत्य वरं शक्राद्देवैर्दत्तमयुतः। स दृष्टमात्रः क्रुद्धेन संप्रज्वाल्य सर्वतः।
ददाह पावकः स्तंभं शुष्कवृक्षमिवाग्निः। क्षणेन कालयवनं नेत्रतेजोविवर्द्धितं। तं वामदेवं श्रीमंतो कि
सुतं नराधिपं। कृतकार्योऽब्रवीद्धीमानिदं वचनमुत्तमं। राजेश्वर प्रसुप्तोऽसि कथितो नारदेन मां। कृतं तेसु
मकार्योऽसि स्वपितःस्त्वं कथं जानाम्यहं। वामदेवमथालक्ष्य राजा दूरं स्वं प्रमाणतः। परिहीनं युगमनेकालेन मह
नाततः। उवाच राजा गोविंदं कोनवा च किमिहागतः। कश्च कालः प्रसुप्तस्य यदि जानासि कथ्यतां॥ ॥वा
सुदेव उवाच॥ सोमवंशाद्बुधो राजा ययातिर्नाम नाहुषः। तस्य पुत्रो यदुः श्रेष्ठस्तस्य वंशोऽन्वजायत।
वंशे समुत्पन्नं वसुदेवात्मजं विना। वामदेवं विजानीहि नृपते त्वामिहागतं। त्रेतायुगे समुत्पन्नो विदि
तामसि नारदान्मे। इदं कलियुगं विद्धि किमन्यत्करवाणि ते। ममशत्रुस्त्वया दग्धो देवदत्तवरान्नृपा। श्रव
ध्योऽयं मया संख्ये न वर्षशतैरपि॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ इत्युक्तः स तु जज्वाल नेत्राभ्यां मधुसूदनं
नीयमानः कृतकार्योऽथ धीमता। नतो ददर्श पृथिवीमाहवेर्नरैः। अल्पोत्साहैरल्पव
वैर्लैरल्पवीर्यपराक्रमैः। परेणाधिष्ठितं चैव राज्यं केवलमात्मनः। ततो विसृज्य गोविंदं प्रविवेश महावनं 232

हिमवंतमगाद्राजा तपसे धृतमानसः। ततः स तपआस्थाय विनिर्मुच्य कलेवरं। आरुरोह दिवं राजा कर्म
निःस्वर्जितं शुभैः। वासुदेवोऽपि धर्मात्मा उपायेन महामनाः। घातयित्वात्मनः शत्रुं तत्सैन्यं प्रत्यपद्यत। कर
रथहयश्रेष्ठं वर्मशस्त्रायुधध्वजं। आदायोपययौ धीमान् सत्सैन्यं निहतेश्वरं। निवेदयामास नराधिपतये तदा
दं तदुग्रसेन परिशीर्णमानसः। जनार्दनो द्वारवतीं पुरीं शुभामशोभयत् सनधनेन भूरिणा॥ ॥इति श्रीह
रिवंशे कालयवनवधः॥ वैशंपायन उवाच॥ ततः प्रभाते विमले भास्करे त्वुदिते तदा। कृतजप्यो हृषीके
शो वनान्ते निषसाद ह। परिवक्रामतं देशं दुर्गस्थानदिदृक्षया। उपतस्थुः कुलश्रेष्ठा यादवा यदुनंदनं।
रोहिणीपामह निशम्य स्वामिवाच्य द्विजोत्तमान्। पुण्याहघोषैर्विपुलैर्दुर्गस्यारब्धवान् क्रियां। ततः पंकज
पत्राक्षो यादवान् केशिसूदनः। प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो देवानिंद्रः पुरा यथा। कल्पितेयं मदा भूमिः पश्यध्वं
वसद्मवत्। नाम चास्याः कृतं पुण्याः ख्यातिं यद्रूपयास्यति। इयं द्वारवती नाम पृथिव्यां निर्मिता मया। न
विष्यति पुरी रम्या सकस्य वामरावती। तामेवास्यां कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि च। चत्वरा राजमार्गाः। अ
समान्यतः पुराणि च देवा इवात्र मोदंतां नवंता विगतज्वराः। बाधमाना रिपुगणानुग्रसेनपुरोगमाः। च

गृहं तां गृहवास्तूनि कल्प्यंतां चिकचत्वारः। मीयंतां राजमार्गाश्च प्राकारस्य चयागतिः। प्रेष्यंतां शिल्पिमुख्या
वे नियुक्ता वत्रमकर्म्मसु। निपुज्यंतां चदेशेषु प्रेष्यकर्म्मकरा जनाः। एवमुक्ते यादवेंद्रेण गृहसंग्रहतत्पराः। यथा
निवेशं मेहर्षाश्च कुर्युः शिल्पपरिग्रहं। स त्वहस्तो गतो मानं चक्रुर्यादवपुंगवाः। पुन्याहनि महाराज द्विजाती
नति स्वस्तिवाचनात्कृदेवतकर्म्माणि विधिना कारयं सतः। स्थपतीनथ गोविंदस्तत्रोवाच महामतिः। अ
स्मदर्थे सुविहितं क्रियतामत्र मंदिरं। विनक्षेत्र चत्वरपथं सुनिविष्टं सुदेवतं। तथेति तेन महाबाहो मुक्ताः स्थप
तयस्तदा। दुर्गकर्म्माणि संनारानुपलभ्य यथाविधि। यथान्यायं निर्मिमिरे द्वाराण्यो तना निचास्थाना
निविदधुस्तस्यादीनां ब्रह्मादीनां यथाक्रमं। अपामगमसुरेशस्य हर्षदो लम्बखलस्य चान्वात्रेहं वानिवधा
रिद्वाराणि विदधुस्तता। अहृद्धार्थमेंद्रं नल्लाटं पुष्पदंतं तत एव च। तेषु वेत्रम सुयुक्तेषु यादवेषु महात्मसु। पुष्पैः
स्विलं निवेत्रार्थे चितया मास माधवः। तस्य देवाः स्थिता पुष्विहिं मल्लाहिपत्रकारिणी। पुष्पैः सा वप्रियकरी
यदूनामनिवर्द्धिनी। शिल्पिमुख्यश्च देवानां प्रजापतिसमः प्रभुः। विश्वकर्म्माश्च न त्वा वपुरीं संस्थापयिष्य २२२
ति। मनसा तं समाध्याय तस्यागमनकारणात्। त्रिदशा निमुखः स्थलं विविक्ते समपद्यत। तस्मिन्नेव ततः का

ले शिल्पाचार्यो महामतिः। विश्वकर्म्मा सुरश्रेष्ठो कृष्णस्य प्रमुखे स्थितः॥ ॥विश्वकर्म्मोवाच॥ त्वत्केणाद्यपितः हि
प्रेलव विष्णोधृतव्रत॥ किंकरः समनुप्राप्तः शाधि मां किंकरोमि ते। प्रभुः स देवेत्रा स्त्वं वक्तव्यं यथा मयः तथा वे
दवमान्योऽसि विशेषाना हि मे प्रभो। त्रैलोक्यज्ञापिकं वा च मुऊर्जस्वमहानुजा एषास्मि परिदृष्टार्थः किंक
रामि पुत्राधि मां। श्रुत्वा विनीतं तद्वाक्यं केशवो विश्वकर्म्मणः। प्रत्युवाच यदुश्रेष्ठः कंसारिरतुलं वचः। श्रु
ताथो देवगुह्यस्य नवान्यत्र वर्थे स्थिताः। अवश्यं च वहि कर्त्तव्यं मदनं मे सुरोत्तम। तदियं शः प्रकाशार्थे निवत्रपाम
त्रिभुवनानात्स्वभावानुरूपेश्च गृहैश्च रोस मंततः। उत्तमा च पृथिव्यां मा यथा स्वर्गेऽमरावती। तथेयं यदि च या
कार्य्या शक्याद्य सि महामते। मम स्थानमिदं कार्य्यं यथा वै त्रिदिवे तथा। मर्त्याः पश्यंतु मे लक्ष्मीं पुर्य्या यडज
लस्य चाएवमुक्तस्ततः प्राह विश्वकर्म्मा मनीश्वरः। उक्तम त्वष्टकर्म्माणं देवामित्र विनात्राने। सर्वमेतत्किंचि
ष्यामि यत्त्वया निहितं प्रभो। पुरी त्वियं जनस्यास्य न पर्य्याप्ता न विष्यति। न विष्यति च विस्तीर्णा र द्विरस्याः
सुषा ननाच चारः सागराद्यस्यां विचरिष्यंति रूपिणः। यदि त्वेत्सागरः किंचित्तु त्सृष्टुमिहर्तो यदूत्तम। ततः स्व
न्यतलल्लपा पुरी स्यात्सुरूपा त्रमाण। एवमुक्तः ततः कृष्णः प्राग एव कृत निश्चयः। सागरं सरितां नाथं प्राचावचवस्तां
वराः समुद्र दत्री च हदच ऊजना। निजलात्रायां प्रतिसंक्षियतामात्माय यद्यस्ति मयि मान्यता। त्वावकाशा चयास्त

पुरीयं मामकेवलं। पर्य्याप्तविषया रामा समया विषहिष्यति। ततः कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा नदनदीपतिः। समा
रुतेन योगेन घन्नसर्व्वे महार्णवः। विश्वकर्म्मा ततः प्रीतः पुर्य्याः संदृश्य वास्तुतल्लं गोविंदे चैव संमानं सागर
कृतवान् सदा। विश्वकर्म्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनंदनं। अद्यप्रभृति गोविंद सर्व्वे समनिरोहताः। मनसा निर्मि
ता चेयं मयाऽद्य पूर्वरा विना। अचिरेणैव कालेन गृहसंबाधमालिनी। नविष्यति पुरी रम्या सुद्वारप्राग्रतो
रणा। चयाट्टालककेयूरा पृथिव्यां ककुदोपमा। अंतःपुरं च कृष्णस्य परिचर्याक्षमं महत्। चकार तस्यां
पुर्य्यां वै देवो त्रिदशाभ्यर्जितः। ततः स निर्मिता कांता पुरी द्वारवती तदा। मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्म
णा। विधानविहितद्वारा प्रकारवरभ्राजिता। परिखाचयसंयुक्ता महाप्राकारशोभिता। कांतनारीनरगणा
वणिग्भिरुपशोभिता। नानापण्यसमाकीर्णा गगनादिव गांगता। प्रवावापीप्रशस्तोदैः उद्यानैरुपशो
भिता। समंततः संहतांगी वनितेवायतेक्षणा। समृद्धचत्वरवती वेश्माभिः समघना चिता। रथ्याकोटिसह
स्राढ्या शुभ्रा नाराजपथान्विता। नूपश्यंती समुद्रस्य स्वर्गेमिह पुरी तथा। पृथिव्यां सर्व्वरत्नानां मेकानिचयशा
लिनी। सुराणामपि मुक्तेवा सामत्रक्षोभकारिणी। अप्रकाशं तदाकाशं प्रवाद्देरभिवर्तती। पृथिव्यां पृ
थुराश्रायां जनौघप्रतिनादिता। ब्रह्मवारिराजस्य शिशिरीकृतमारुता। अनूपाव पनो कांतः कांतानाज २३३

कृतमनोरमा। सतारका द्यौरिव सा द्वारका प्रत्यराजत। प्रकारेणार्कवर्णेन शोभिता काननसंहता। हिरण्यप्रतिपूर्णै
श्च गृहैर्गर्जारनिःस्वनैः। मुक्तमेघप्रतीकाशैर्द्वारैः सौधैश्च शोभिता। क्वचित्क्वचिद्दर्शयते रूपाद्रिमथद्वार
था। तमवाप पुरीं कृष्णः सर्व्वैर्यादवसंयुतः। अनिर्वृतजनाकीर्णां सोमः स्वमिव नासयत्। विश्वकर्म्मा पितां कृ
त्वा पुरीं शक्रपुरीमिव। जगाम त्रिदिवं देवो गोविंदेनाभिपूजितः। तस्यास्तु बुद्धिरुत्पन्ना कृष्णस्य विदितात्मनः
जनानिमां धनाद्येस्कृतपण्यमहं तथा। स वैश्रवणसंसृष्टं निधीनामुत्तमं निधिं। संखमाह्वयतापंत्र निशि
स्वभवने विभुः। स शंख केशवाह्वानं ज्ञात्वा निधिराट् स्वयं। आजगाम समीपं वै तस्य द्वारवतीपतेः। स शं
ख प्रांजलिर्भूत्वा विनयादवनिं गतः। कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा। भगवन् किं मया कार्यं सुरा
णां वित्तरक्षिता। नियोजय महाबाहो यन्मया कार्यमच्युत। तामुवाच हृषीकेशः शंखं गुह्यकमुत्तमं। ज
नास्यस्मिन्न कृशतरः स्यान्नधनना। पि कृरय। नेच्छास्पन्ना भिनं दृश्यं कृशांतलिनमेव वा दद्धीति वेवया चेन्न
गर्यो निर्धनो नरः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ शिरसा शासनं गृह्य निधिराट् केशवस्य सः। निधीनां ज्ञापयामास
द्वारवत्यां गृहे गृहे। बनोधरा निववर्ष धनं च कुः सर्व्वं तथा वनाना धनो विद्यते नेत्रहीनना स्यापि वा नरः। द्वारवत्यां पुर

पुरा केशवस्य महात्मनः। चकार वायोरद्धाने न्यश्च पुरुषोत्तमः। तत्रैस्थं एव मगधान् यादवानां प्रियंकरः। प्रा
णायो निस्तुन् तानामुपतस्थे गदाधरं। एकमासीनमेकांते देवगुह्यधरं प्रभुं। किं मयादेव कर्तव्यं सर्वगं नमस्ते
गामिना। यथैव हृतां देवानां तथैवास्मत वानघ। तान् मुवाचतत्र झस्तोरदस्यं पुरुषोहरिः। मारुतं जगतः प्रा
णोरूपिणां समुपस्थितं। गच्छ मारुत देवेश मनुमान्य महामरैः। सर्वां सुधर्मां मादाय देवन्यस्त्वमिहानय।
यादवा धार्मिका ह्येतविक्रांतास्व सहस्रशः। तस्यां विशेयुरेतद्धि नत्र्यायाहृत्विमानवेत्र। सा ग्रहल्याया मेनाव
स्याकमगा कामरूपिणी। स्वयहं न्धारयन्सर्वान्। यथैव त्रिदशां स्तथा। संग्रह्य वचनं तस्य कृष्णस्याक्लिष्ट
कर्मणः। वायुरात्माप्रमगातिर्जगाम त्रिदिवालयं। सानुगम्य सुरान् सर्वान्नुकृत्वा कांति चे यच। सर्वां स
धर्मां मादाय पुनरायाम् महीतलं। सुधर्मतां सुधर्माय कृष्णायाक्लिष्टकर्मणे। देवा देवसमां दद्या वायुरंतरधीय
तः। द्वारवत्यां कसामध्ये केशवेननिवेशिता। सुधर्मा यदुमुख्यानां देवानां त्रिवदिवं यथा। एवं स दिव्यनैमि २३४
श्च जलजैश्चाप्ययोहरिः इच्वेरलंकरोति स्म पुरीं स्वां प्रमदामिव। मर्यादाश्चैव सचक्रे श्रेणीश्च प्रकृतीस्तथा।
वलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतीश्चास्तथैव च। उग्रसेनं नरपतिं काश्यं चैव पुरोहितं। सेनापतिमनाहृष्टिं विक

द्रुमं चित्रिपुंगवं। यादवानां कुलकरान्मूर्ध्विगन्दशतत्रैव। स्थापयामास मतिमान्सर्वकार्येष्वनेतरान्। रथे
ष्वतिरथो यंता दारुकः केशवस्य वै। योधमुख्यश्च योधानां प्रवरः सात्यकिः कृतः। विधानमेकं कृत्वा तु कृष्णः
पुर्यामनिंदितः। मुमुदे यदुभिः सार्द्धं लोकश्रेष्ठो महीतले। रेवतस्यापि कन्यायां रेवतीं शील संमतां। प्राप्तवां
वलदेव कृष्णस्यानुमते तदा॥ ॥इति श्रीहरिवंशे द्वारवतीनिर्म्माणं॥ वैशंपायन उवाच॥ एतस्मिन्ने
वकाले तु जरासंधप्रतापवान्। नृपानुयोजयामास चेदिराज प्रियेप्सया। नीष्मकस्य सुतायां वै रुक्मिण्यां रु
क्मरूपिणः। शिशुपालस्य नृपतेर्विवाहो नविता किल। दंतवक्रस्य तनयं सुचक्रमभिताउसं। सहस्राक्षस
मं युद्धे मयाश्मतविश्वावरदं पाड्यस्य वासुदेवस्य तथा पुत्रं महावलं। सुदेवं वीर्यसंपन्नं पृथग्गक्षो हिणीपतिं॥
एकलव्यस्य पुत्रं च वीर्यवत्सं वलोन्वितं। पुत्रं च पांड्यराजस्य कलिंगाधिपतिं तथा। कृतवैरं च कृष्णेन वेणुवा
रिं नराधिपं। अंशुमंतं तथा क्राथं सुपर्यीणां च नारवता। नन्द्रेन शत्रुं कालिंगं गांधाराधिपतिं तथा। परासरं महा
वीर्यं वन्याधिपतिमेव च॥ ॥जनमेजय उवाच॥ कस्मिन् राजर्षयो देवस्य सीह्निदेनो मानवसुतः। विंध्यस्य
दक्षिणपार्श्वे विदन्नीत्या न्यवसयत। कथं कैशिकमुख्याश्च पुत्रास्तस्य महात्मनः। वसु वीर्यसंपन्नाः प्र

दवानपाजकेरुक्मीदेवविदावरः। कस्यान्ववायिध्वतिमान्संतूताह्निजसत्तमः॥ ॥वेशंपायन उवाच॥ ४२

थवंशकरा नृपाः। तस्यानुवाये नीभस्य ४ऽऽरे हालियो नृपाः। कृथस्यानुमंशुमां वंशे कौशिकस्य तु भीष्मकः
हिरण्यरोमेत्याख्यातो यो दाक्षिणात्यस्वरं जनाः। अगस्त्यगुप्तामाशां यः कुंडिनस्थोन्वशान्नृपः। रुक्मी तस्य
नवत्सु तत्र रुक्मिणी च विशांपते रुक्मी चास्त्राणि दिव्यानि रामात्प्राप महाबलः। जामदग्न्यात्तथाग्र्याणि ब्राह्मा
ण्यस्त्रमवाप्तवान्। यदा तस्पर्द्धतः कृष्णेनित्यमद्भुतकर्मणा। रुक्मिणी च नव वराजन्नरूपेणाप्रतिमा भुवि
चकमे वासुदेवस्तां सा च वै तं महाद्युतिः। सतया चाभिलिषितो महादेवो जनार्दनः। तेजो वीर्य बलोपेतः
स मे भर्ता भवेदिति। तां ददौ न च वै कृष्णाय रुक्मी द्वेषान्महाबलः। याचमानाय कंसस्य वधात्साविले
चिंतयत्। वैद्यस्यार्थी सुनीथस्य जरासंधिस्तु नृपः। वरयामास तां राजा भीष्मकं भीमविक्रमं। चेदिराज
स्य हि वशारासीत्तु चोपरिहरस्थः। मागधेषु पुरायेन निर्मितः स गिरिव्रजः। तस्यान्ववाये संजज्ञे जरासंधो महावलः
वंशे वसोरे तत्रादमघोषोऽनवन्नृपः। दमघोषस्य पुत्रास्तु पंच भीमपराक्रमाः। भगिन्यां वसुदेवस्य श्रुतश्रव
सि जज्ञिरे। शिशुपालो दशग्रीवो रैभ्योऽथोपदिशिर्गापश्चा जरासंधं पुरस्कृत्य हालि शत्रु महावलं। हतान्या २३१ द्वि
गासिच द्योतन्दृष्णानां तस्त्रियै विषा। जामाता च नववनस्य कंसस्यास्मिन्हते युधि। कृष्णार्थे वैरमनवजरासंधस्य ना २६५

वृष्णिभिः। भीष्मकं वारयामास सुनीथार्थे तु रुक्मिणीं। तां ददौ भीष्मकश्चापि शिशुपालाय वीर्यवान्। ततश्चैद्यमुपा
दाय जरासंधो नराधिपः। ययौ विदर्भान्सहितो दंतवक्रेण यायिना। अनुजातश्च पौंड्रेण वासुदेवेन धीमता। अं
गवंगकलिंगानामीश्वरश्च महाबलः। मानयिष्यंस्ततो रुक्मी प्रत्युद्गम्य नराधिपान्। परया सज्जया पेतां। तान्नि
नाय पुरीं प्रति। पितृष्वसुः प्रियार्थे च रामकृष्णावुभावपि। प्रययुर्वृष्णयश्चान्ये रथैस्तत्र बलान्विताः। क्रथकैशि क
शिकन्द्रोतान्प्रति गृह्य यथाविधि। पूजयामास धर्मज्ञो हान्वर्तिश्च बन्ध्ववशयद्वा। श्वोनाविनिर्विवाहे तु रुक्मि
णी निर्ययाव बहिः। चतुर्युज्ञा रथे नेंद्र देवतायतनं शुभा। इंद्राणीमर्चयिष्यंती। कृतकौतुकमंगला। दीप्य
माने वपुषा बलेन महता वृता। तां ददर्श ततः कृष्णो लक्ष्मी साक्षादिव स्थितां। रूपेणाग्र्येण संपन्नां देवत
यतनान्तिके। वर्ह्निरिव शिखिरवादीप्तां मायां भूमिगतामिव पृथिवीमिव गंभीरामुत्थितां पृथिवीतलात्। मरी
चिमिव सौमस्य सौम्यां स्त्रीविग्रहां विभुः। श्रीमिवाग्र्यां विना पद्मं न विष्पश्रीमहर्षिणी। कृष्णेन मनसा दृष्टां
ड्निरीक्ष्यां सुरैरपि। श्यामा वृहातां वासीना पृथुवाह्यायतेक्षणां। ताम्राक्षनयनापांगी पीनारुजघनस्त
नी। हदती चारुसर्वांगी पूर्णचंद्रसमाननां। तामवेत्य गनखीं सुनृंतनीलकुंचितमूर्द्धजां। अस्तथः नृपतः कांक्ष

पीतश्रोणिपयोधरां। तीव्राश्चकैः श्वनैर्हृतैः पुनासञ्जिरलंकृतां॥ अनन्यां प्रमदालोके रूपेणायत्रासा श्रिया॥
रुक्मिणीं रुक्मिणीं देवीं पांडुरक्षौमवासिनीं॥ दृष्ट्वा तां वहृधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनां। हविषेवानलस्या
र्चिर्मन्मनस्यस्य समादधे रामेण सह संमंत्र्य केशवः स महाबलः। तस्य माथ कराहृद्दिं वृष्णिभिः प्रणिधाय वचा
कृते तु देवकार्यं तां निष्क्रामंतीं सुरालयात्। उन्ममाथ सहसा तां कृष्णः स्वनिनायर्थेजमां हृत्वा मुत्पाद्य रामोऽपि
जघानाथ ततः परान्। समनद्धं तदा शार्ङ्गं सदाश्रमाश्च सर्वशः। तरथैर्द्विविधकारैः स मुच्छित महाध्वजैः वाजि
निर्घोषाश्च परिवत्रुर्हलायुधं। आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरीं प्रति॥ रामेनोरं समासाद्य युयुधान
चवीर्यवान्। अक्रूरविपृथौ चापि गदं चकृतवर्मणौ। चक्रदेवसुदेवौ च सारणश्च महाबलः। निरुद्धश्चा
विक्रांतनं गकारे विहरथौ उग्रसेनात्मजे कंके शतद्युम्नवके शकः। राजाधिदेव मृदुर प्रसेनचित्रकतथा।
अनिदान्वेहूदहुर्गस्वफल्कसत्यकेहथा। हृषान्धकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः। गुरुमासाद्य तं नारं २३५
ययौ द्वारवतीं प्रति। दंतवक्त्रो जरासंधः शिशुपालश्च वीर्यवान्। सनद्धा निर्ययुः क्रुद्धा। जिघांसंतो जना
र्दनं। अंगवंगकलिंगेशः सार्धं पाड्रश्च वीर्यवान्। निर्ययुश्च दिराश्वत्रातरस्क महारथाः। तं न प्रत्युगच्छत्व

मरव्यानूदव्लिवीरमहारथाः। संकर्षणं पुरस्कृत्य वासवं मरुतो यथा। आपतंतं हि वेगेन जरासंधं महाबलं
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्युयुधानो महामृधा। अक्रूरो दंतवक्रं च विव्याध नवभिः शरैः। तं प्रत्यविध्यत्का रुषा वाणै
र्दशभिराशुगैः। विपृथुः शिशुपालं तु सप्त विव्याध सप्तभिः। अष्टभिः प्रत्यविध्यत्तं शिशुपालः प्रतापवान्॥
गवपणाऽथ वेद्यंत षड्भिर्विव्याध मार्गणैः। अनिदोतस्तथा षष्टिनिरुहदुर्गश्च पंचभिः प्रति विव्याध तां श्चैव
वैद्यं पंचभिः त्रिभिः शरैः। जघानाश्वांश्च तन्निश्च वतु रो विदूरथः शरैः। हृहदुर्गस्य नल्लुनत्रिभिरश्चि कुरुवीर्यवा
न्। विदूरथः सारथिश्चैव गवपणारथे हुतं। आरुध जवनानश्वान्नियंत्र मुपचक्रमे। ते क्रुद्धाः शरवर्षेण पु
नीथं समवाकिरन्। तत्यंतं रथमागेषु प्रहृतात अह्नं डिभिः। चक्रदेवो दंतवक्रं विनेदारसि पत्रिणा। जय
द्रथं पंचभिश्चाविव्याध युधि मार्गणैः। तान्स्वा सविद्धाहस्राभिर्बाणैर्मर्मातिगैः सितैः। ततो वली चक्रदेवं
विनदद्भिस्त्रिभिः शरैः। पंचभिश्चापि विव्याध सोऽपि हृत्वा द्विहरथं॥ विहरथाऽपतत् षड्भिर्विव्याध जो सितैः
शरैः। त्रिभिस्त्रानान प्रत्यविध्यत्तं वलीवाणैर्महावलं। उत वस्या विनदा जोरा जपुत्रं सितैः शरैः। व्यहनत्सारथि
चास्य ध्वजं चिच्छेद चाच्छितां प्रतिविव्याधतं क्रुद्धः पौंड्रः षड्भिः शिलीमुखैः। धनुश्चिच्छेद तस्यापि नलेन कृतव

र्म्मिणः। निहत्य शत्रुः कालिंगं विव्याध नवभिः शरैः। ततो भेरणं त्रयोदशैस्तं निर्बिभेद कालिंगराजः। गजेनासाद्य के
केकरं गजमंगस्य वीर्यवान्। ततो मेरणा जघानांगं बिभेदांगस्सुतं शरैः। चित्रकश्च स्वफल्कश्च सत्यकश्च महा
बलः। कलिंगस्य तथानीकं नाराचैर्बिभिदुः शरैः। तं सृष्टेनं ड्रमरणात्सो वंगराजस्य कुंजरं। जघान रामो
संक्रुद्धो वंगराजं च संयुगे। तं हत्वा रथमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान्। संकर्षणो जघानाजौ नाराचैः कैशि
कान् बहून्। षड्भिर्निर्हत्य कारूपान् मेद्यामान् स वीर्यवान्। स तं जघान संक्रुद्धो मागधानां महाबलः
निल्पतान् महाबाहुः स्तरां संधत तोऽन्ययान्यतमापतंतं विमाधुनाराचैर्मागधास्त्रिभिः। क्रुद्धो नाराचैर्मु
सलायुधः। चिच्छेद चास्य नल्लेन ध्वजं हेमपरिस्कृतं। तद्युद्धमनवद्यारं दते षां देवासुरोपमं। सृजतां शरवर्षा
णि निघ्नतामितरेतरं। गजैर्गजाः सुसंक्रुद्धाः संनिपेतुः सहस्रशः। रथैरथाश्च संरब्धाः सादिश्चापि मादिन
पदातयः पदातीश्च त्रायिच चर्म्मासिपाणयः। छिंदंतश्चोत्तमांगानि विचेरुर्युधि ते पृथक्। आसीनोपाल
मानानां कबचे पुमहास्वनः। शराणां पततां त्राहः पक्षिणामिव घुष्यतां। भेरीशंखमृदंगानां वेणूनां च
महाध्वनिः। तुमुलो घोषः शरास्त्राणं व्याघाघश्च महात्मनां॥ ॥इति हरिवंशे रुक्मिणीसमक्षं हरणं॥ वैशं

तानमद
घ्यमद

२३६

पायन उवाच॥ बलेन ह्रियमाणां वै रुक्मी श्रुत्वा तु रुक्मिणीं। प्रतिज्ञामकरत्क्रुद्धः समक्षं भीष्मकस्य तु॥ ॥
रुक्मि उवाच॥ अहत्वा युधि गोविंदं अनानीय च रुक्मिणीं। कुंडिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद् ब्रवीमि ते।
आस्थाय स रथं वीरः समुदग्रायुधध्वजं। जवेन प्रययौ क्रुद्धो बलेन महता वृतः। तमन्वयुर्नृपाश्चैव दाक्षि
णात्याः पृथिवीक्षितः। क्राथोंऽशुमान् श्रुतर्वा च वेणुदारिश्च वीर्यवान्। भीष्मकस्य सुताश्चान्ये स्यंदनेरथनाव
रः। क्राथकैशिकमुख्याश्च सर्व एव महारथाः। ते गत्वा दूरमध्वानं सरितं नर्मदामनु। गोविंदं ददृशुः क्रुद्धाः
सहैव प्रियया स्थितं। अवस्थाप्य तु तत्सैन्यं रुक्मी मदबलान्वितः। चिकीर्षुर्द्वैरथमस्य युद्धयान्मधुसूदनः।
स विव्याध चतुःषष्ट्या गोविंदं निशितैः शरैः। तं प्रत्यविध्यत्सप्तत्या बाणैर्युधि जनार्दनः। पतमानस्य चिच्छेद
ध्वजं चास्य महाबलः। जघान चाष्टिरःकाया आरथे स्वामस्य वीर्यवान्। तं रुक्मिगतमाज्ञाय परिवव्रुर्जनार्द
नं दाक्षिणात्यास्त्रयो मत्ता राजानः सर्व एव ते। अंशुमान् महाबाहुर्विव्याध नवभिः शरैः। श्रुतर्वा पंचभि
क्रुद्धो वेणुदारिश्च सप्तभिः। ततोंऽशुमंतं गोविंदो विभेदोरसि वीर्यवान्। निषसाद रथोपस्थे व्यथितः स भ
राधिपः। श्रुतर्वाणो जघानाश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः। वेणुदारेर्ध्वजं छित्वा भुजं विव्याध दक्षिणं। तथैव चत्व

तद्बाणं शौरे श्छित्वाथ सध्वनिः।शिशियेसध्वजं न्क्रातोत्स्वपीड्यव्यथान्वितः।क्रथकैशिकमुख्यास्तारणवंशेस
द्वेषः।भक्तंवंतः त्रारवर्षाणि वासुदेवं ततोऽन्ययुः।वाणैर्वाणांश्च विछेद तेषां युधिजनार्दनः।जघान चैषां सं
ख्यागतमानां श्चतान्नराः।पुनरन्यांश्चत्रंषष्ट्या जघाननिशितैः शरैः।ततः क्रुद्धोनापतता वीरानाऽत्रवज्रमहाब
लः।विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा रुक्मी क्रोधवशं गतः।पंचभिर्निशितैर्बाणैर्विव्याधारसिकेशवं।सारथिं चास्य विव्याध
सायकैर्निशितैस्त्रिभिः।आजघान ध्वजं चास्य शरेणानतपर्वणा।केशवं चापितं षष्ट्या क्रुद्धो विव्याध मार्ग
णैः।धनुश्चिच्छेद चाप्यस्य यतमानस्य रुक्मिणः।अथान्यद्धनुरादाय रुक्मी कृष्ण जघांसया।प्रादुश्चकार बा
ण्यानि दिव्यान्यस्त्राणि वीर्यवान्।तस्यानि पततः खड्गं चिच्छेद युधिकेशवः।नाराचैस्त्रिभिराक्रुद्धो विनदन्
मथोरसि।स पपात महाबाहुर्घृसकंधामनुनादयन्।विसंज्ञः पतितो राजा वज्रेणेव हतो गिरिः।तांश्च राज्ञश
रैः सर्वान्पुनर्विव्याध केशवः।रुक्मिणं पतितं दृष्ट्वा प्राद्रवंस्ते नराधिपाः।विवेष्टमानं तं भूमौ भ्रातरं वीक्ष्य २३१
रुक्मिणी।पादयोन्यपतद्विष्णोर्भ्रातुर्जीवितकांक्षिणी।तामुत्थाप्य परिष्वज्य सांत्वयामास केशवः।अभयं रुक्मि
णे दत्त्वा प्रययौ स्वां पुरीं ततः।वृष्णयोऽपि जरासंधं जित्वा तांश्चापि पार्थिवान्।प्रययुर्द्वारकां हृष्टाः पुरस्कृत्य

हलायुधं।प्रयाते पुंडरीकाक्षे श्रुतर्वान्यत्संयुगे।रुक्मिणीं रथमारोप्य प्रययौ स्वपुरं ततः।अनानीय स्वसारं तु
रुक्मी वीर्यमदान्वितः।हीनप्रतिज्ञो नैच्छत्स प्रवेष्टुं कुंडिनं पुरं।विदर्भेषु वत्सार्थं निर्ममे तन्महत्पुरं।त
द्भोजकटमित्येवं बभूव भुवि विश्रुतं।तत्रौजसा महातेजाः सोऽवसद्दक्षिणां दिशं।भीष्मकः कुंडिने चैव व
राजोऽवसन्महाभुजः।द्वारकां चापि संप्राप्य रामवृष्णिबलान्विता।रुक्मिण्याः केशवः पाणिं जग्राह
विधिवत्प्रभुः।ततः सह तया रेमे प्रियया प्रीयमाणया।सीतयेव पुरा रामः पौलोम्येव पुरंदरः।सा हि तस्याभ
वज्ज्येष्ठा पत्नी कृष्णस्य नायिकी।पतिव्रता गुणोपता रूपशीलगुणान्विता।तस्यामुत्पादयामास पुत्रान्दश
महारथान्।चारुदेष्णं सुदेष्णं च प्रद्युम्नं च महाबलं।सुषेणं चारुगुप्तं च चारुबाहुं च वीर्यवान्।चारुविंदं
सुचारुं च भद्रचारुं तथैव च।चारुं च बलिनां श्रेष्ठं सुतां चारुमतीं तथा।धर्मार्थकुशलास्ते तु कृतास्त्रा यु
द्धदुर्मदाः।महिषीः सप्त कल्याणीस्ततोऽन्या मधुसूदनः।उपयेमे महाबाहुर्गुणोपेताः कुलोद्गताः।का
लिंदीं मित्रवृंदां च सत्यां नग्नजितीं तथा।सुतां जांबवतश्चापि रोहिणीं कामरूपिणीं।मद्रराजसुतां चापि सु
शीलां शुभलोचनां।सत्राजितीं सत्यभामां लक्ष्मणां चारुहासिनीं।सैव्यस्य च सुतां तन्वीं रूपेणाप्सरसोपमां।

स्त्रीसहस्राणि चान्यानि षोडशातुलविक्रमः। उपयेमे हृषीकेशः सर्वा भेजे मताः समं। पराध्यवस्त्राभरण
कामैः सर्वैः सुखोचिताः। जज्ञिरे तासु पुत्राश्च तस्य वीराः सहस्रशः। शास्त्रार्थे कुशलाः सर्वे बलवन्तो म
हारथाः। यज्वानः पुण्यधर्माणो महाभागा महाबलाः॥ ॥इति श्रीखिलपु हरिवंशे रुक्मिणीसुताः ॥वै
शंपायन उवाच॥ ततः काले मती ते तु रुक्मी महति वीर्यवान्। दुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिंदमः। त
त्राहूताश्च राजानो राजपुत्राश्च रुक्मिणा। समाजग्मुर्बहवो महावीर्या नानादिग्भ्यः श्रियान्विताः। तत्राजगा
म प्रद्युम्नः कुमारैः परिवृतः। सा हि तं चकमे कन्या स च तां शुभलोचनां। शुभांगी नाम वैदर्भी। कांतिद्युति
समन्विता। पृथिव्यामभवत्ख्याता रुक्मिणस्तनया तदा। उपविष्टेषु सर्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु। वैदर्भी व
रयामास प्रद्युम्नमरिसूदनं। स हि सर्वास्त्रकुशलः सिंहसंहननो युवा। रूपेणाप्रतिमो लोके केशवस्यात्मजो २३८
नवत्ता वयोरूपगुणोपेता राजपुत्री च सा नवद्। नारायणि चेंद्रसेना जातकामा च नं प्रति। हृष्टे स्वयं
वरे जग्मू राजानः स्वपुराणि ते। उपादाय तु वैदर्भी प्रद्युम्नो द्वारिकां ययौ। स तस्यां जनयामास पुत्रं देवगर्भो
पमं सुतं। अनिरुद्ध इति ख्यातं कर्मणाप्रतिमं भुवि। धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारगं। अनवस्य

दा राजन्ननिरुद्धो वयसान्वितः। तदास्य रुक्मिणी पौत्री रुक्मिणी रुक्मसन्निभां। पत्न्यर्थे वरयामास नाम्ना
रुक्मवतीति सा। अनिरुद्धं गुणैर्युक्तं कृतबुद्धिर्नृपस्य तः। प्रीत्या चै रौक्मिणेयस्य रुक्मिणः पाम्रसुपयहात्
स्पर्द्धमानो पि कृष्णेन वैरं तद्यपहाय शः। ददामीत्यब्रवीद्राजा प्रीतिमान् जनमेजय। केऽत्रावसन् रुक्मि
णा पुत्रैः संकर्षणेन वा। अन्ये च हलिनिः सार्द्धं विदर्भान् सबलो ययौ। संयुक्तो ज्ञातयश्चैव रुक्मिणः सुहृ
दाश्च ये। आहूता रुक्मिणा ते च तत्र जग्मुर्नराधिपाः। भूमे तिथौ महाराज नक्षत्रे चापि पूजिते। विवाहः
सोऽनिरुद्धस्य वनं च परमात्मवः। पाणौ गृहीत वैदर्भ्याः स्वनिरुद्धेन भारत। विदर्भयादवानां च वनं भूव पर
मात्मवाः। रेमिरे हलिय स्वत्र स्पर्ध्यमाना यथामराः। अथाश्मकानामधिपो वेणुदारि रुदारधीः। अंशो
सुतद्वीर्यवान्दृढः क्रथश्चैवांशुमानपि। जयत्सेनः कलिंगानामधिपश्च महाबलः। पांड्यश्च नृपतिश्चैव ऋषी
काधिपतिस्तथा। एतं संमंत्र राजानो दाक्षिणात्या महाद्युतयः। अभिगम्याब्रुवन् सर्वे रुक्मिणं रसीरपन्के नवा
नक्षेषु कुशला वयं चापि ऋषिं सवः। प्रियद्यूतश्च रामोऽयं अनक्षकुशलोऽपि वा। ते नु वंतं पुरस्कृत्य जेतुमि
च्छामहे वयं। तस्तु सत्काराचयामास रुक्मी द्यूतं महारथः। तस्मिन्कांचनस्तंभा कुसुमैर्भूषिताजिरा। सभा त

विविधुहृष्टाः सिक्तां चंदनवारिणा। तां प्रविश्य ततः सर्वे शुभ्रनस्रगनुलेपनाः। सौवर्णेष्वासनेष्वासां चक्रेरे
व जिगीषवः। आहूतो वलभद्रस्तु कितवै रुक्मिकादिभिः। वाढमित्यब्रवीद्धृष्टः सहदिव्यामथन्यतां। निष्क
त्या जिगीषंतो दाक्षिणात्या नराधिपाः। मणिमुक्तासुवर्णानि तत्रानिन्युः सहस्रशः। ततः प्रावर्त्तत द्यूतं
तेषां तेन तिनात्रानं। कलहस्यास्पदं घोरं ऊर्मितीनां नयावहं। निष्कानां तु सहस्राणि सुवर्णस्य दशादितः
रुक्मिणा सह संपाते वलदेवो ग्लहं ददौ। तं जिगाय ततो रुक्मी पतमानं महावलं। तावदेवापरं न्यग्रो
वलदेवं न गायसः। अपहसंजीयमानश्च रुक्मिणो केशवाग्रजः। सुवर्णकोटिमयात् ग्लहं तस्य महात्म
नः। जितमित्यवहृष्टा ऽत्युत्तमा ऽन्ततरनाषता श्लाघ्यमानश्च विक्षेपप्रहसन् मुशलायुधः। अविद्याहुर्द
न्तः श्रीमान् हिरण्यमभितमया। अजेयो वलदेवा ऽयम क्षद्यूतपराजितः। कलिंगराजश्च श्रुत्वा प्रजहा
स नग्नं तदा। दंष्ट्रानुप्रदर्शयन् हृष्टस्तत्रा क्रुध्य द्धलायुधः। रुक्मिणः श्लक्ष्णवाक्यश्च कृत्वा पराजयनिमित्तजं॥ २४०
निगृह्यमाणस्त्री ह्रात्रा निर्वाग्मिनी भक्तं रुनुना रोषमाहारयामास जितरोषो ऽपि धर्मवित्। सक्रुद्धो य २३०
षणां प्राप्य रोहिणेयो महावलः। धैर्यात्मनः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत्। दशकोटिसहस्राणि ग्ल

हयको ममापरः। एनं संपरिगृह्णीष्व पातयाक्षान्नराधिप। तस्मान्नैसान्तलोहिताक्षोस्वदेशोस्मिंस्त्वथपांसु
लोड्वस्वव माह्वययामास रुक्मिणं रोहिणीसुतः। अनुक्त्वा वचनं किंचिद्वाढमित्यब्रवीत्पुनः। अक्षान्हृ
ष्टो रुक्मी तदा हृष्टः पातयामास पार्थिवः। चात्रस्ते तु निर्हृत्वे निर्जितः स नराधिपः। वलदेवेन धर्मेण न
तुवाच ततो वलं। धैर्यात्मनः संनियम्य न च किंचिदुवाच ह। वलदेवं ततो रुक्मी मया जितमिति स्मयन्नाक्त
देवस्ततस्तु त्वा जिह्मवाक्यं नराधिप। नूयः क्रोधसमाविष्टो नोत्तरं व्याजहार ह। ततो गंभीरनिर्घोषा वाणुवाचाश
शरीरिणी। वलदेवस्य तं क्रोधं वर्द्धयंती महात्मनः। सत्यमाह वलः श्रीमान्धर्मेणैष पराजितः। अमुक्तापि
वचः किंचित्प्राप्तानवतिकर्मणा। मनसा ससमनुज्ञाते तस्मात् दित्येवगम्यतां। इति श्रुत्वा वचः सत्यमंतरिक्षस्तु
नादितं। संकर्षणः सुतोच्छायसौवर्णेनारुणावली। जघानाष्टापदेनैव प्रमथ्य यदुपुंगवः। रुक्मिणा वात
रं ज्येष्ठं निष्पिपेष महीतले। विवादेन कृपितारामः क्षेश्वातरं क्रूरनादितं। ततो परस्तस्य संक्रुद्धः कलिंगाधिप
रं पिदं तानू वनं तु संरंभाद्दतान्ननाद समिंदवत्। केन मुद्यम्य तान्सर्वान् त्रासयामास पार्थिवान्। स
नेसनाथाः सौवर्णं उत्पाद्य वलिनां वरः। गजेन्द्र इव तं स्तंभं कर्षं कर्षणसत्तमः। निर्जगाम सनाथारान् त्रासयन्

रुक्थ।।कैशिकानपि रुक्मिणं निहतं निषधं महद्वायादवर्धनः।चित्रास्यहि षतः सर्वान्नसिंहः क्षुद्रमृगानिव
जगाम शिवरं रामः स्वमेव स्वजनाहनः।न्यवेदयत सक्षत्रायत सर्वं च यथाऽनवत्।नाना च मतदारुक्ष्मलः किं
चिरामं महाद्युतिं।निगृह्य च तदात्मानं क्रोधमदश्च न्यवर्तयत्।नहतो वामदेवेन यः सर्वपरवीरहा।सराम
करयुक्तेन निहतो द्यूतमंडले।अष्टापदेन वलवान् राजावज्रधरोपमः।तस्मिन् हते महावीर्ये हृ पतानीक
कात्मजे।दुर्मनो गर्ववत्तेऽल्पवद्दुर्मना गोव शिक्षिते।हते च युद्धकुशले नित्यया जितिपार्थिवे।हल्लयश्चांधका
श्च सर्वे विमनसोऽभवन्।। ।।वैशंपायन उवाच।।एतत्ते सर्वमाख्यातं रुक्मिणो निधनं यथा।वैरस्य च स
मुत्थानं दृष्ट्वा निर्वरतः पुन हलायुधः पि महाराज धनान्यादाय सर्वशः।राम लक्ष्मीसमाश्रित्य ययुर्द्वारव
तीं पुरीं।। ।।इतिश्रीहरिवंशे रुक्मिवधः।।वैशंपायन उवाच।।भूय एव तु विप्रर्षे वलदेवस्य धीमतः।माहा २४१
त्म्यं श्रोतुमिच्छामि शेषस्य धरणीनृतः।अतीव वलदेवेन यशो राशिरुपार्जितः।कथयंति महात्मानं
जे पुराणविदो जनाः।तस्य कर्माण्यहं विप्र श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः।अनंतं यं विदुर्नाम मादिदेवं महायशं।
वैशंपायन उवाच।।पुराणे नागराजोऽमापद्युतेधरणीधरः।शेषस्तेजोनिधिः श्रीमानकथ्यः पुरुषोत्त

मः।योगाचार्यो महावीर्यो वेदमंत्रमुखावली।जरासंधं गदायुद्धे जितवान्यानचाब्रवीत्।वदहवश्चैव राजान
पार्थिवाः पृथिवीपते।अन्वयुर्मागधं सर्वं ते चापि विजितारणे।नागायुतवलप्राणो भीमानीमपराक्रमः
असमत्रुद्धलदेवेन वाहुयुद्धे पराजितः।दुर्योधनस्य कन्यां तु हरमाणोऽन्वगरघतो।सो वा जांवती पुत्रो नगर
नागसाह्वये राजनिः सर्वे ताः रुद्धा हरमाणो वला त्किल।तदुपश्रुत्य संक्रुद्ध आजगाम महावलः।रामस्तस्य
तु मोक्षार्थं आगतो नालनघतें।ततश्च क्रोधवलवान् अकृतं चारकान्महता।अनिवार्यमनेयं च दिव्यम
प्रतिमं वलः।लांगलास्त्रं समुद्यम्य ब्रह्मदंडानिमं चितं।प्राकारवप्रविन्यस्य पुरस्य स महाद्युतिः।प्रक्षिप्तुमे
व क्रूं गायां नगरं कौरवस्य तत्व।तदाघूर्णितमालक्ष्य पुरं दुर्योधनो नृपः।सांवं निर्माचयामास नार्यातस्य
च धीमतः।ददौ शिष्यं तदात्मानं रामस्य सुमहात्मनः।गदायुद्धे कुरुपतिं त्रिाण्यं च या हतं व चाः।ततः प्रभृ
ति राजेंद्र पुरमेतद्धि घूर्णितं।आवर्जितमिवाभाति गंगामभिमुखं नृपा।द्रदमस्तु कृतं कर्म रामस्याप्रतिमं न
वि।नांडीरे कथ्यते राजन्नूयश्चात सो रिणा पुराप्रलंवं मुष्टिनेकनैवजघान महावलः।धेनुकं च महाकायं चि
क्षेप नगमूर्द्धनि।सधस्मायुः पपात र्मोदेह्या गर्दभरूपधृक्।कूल वाणजलगमामनदीं द्रुतं जलवेगतरंगगामिनी

नगरमभिमुखी यदा हृता हलविधृता यमुना यमस्वसा। बलदेवस्य माहात्म्यमेतत्ते कथितं मया। अनंतस्या
प्रमेयस्य सर्वस्य तु महात्मनः। इति पुरुषप्रवरस्य शौरिणो बहुविधमुक्तमनन्यदेवचा। यदकथितमिहात्म
कर्मतेतदुपलभस्व पुराणविस्तरात्॥ ॥इति श्रीहरिवंशे बलदेवमाहात्म्यम्॥ जनमेजय उवाच॥ प्रत्यपु
द्वारकां विष्कहेते रुक्मिणवीर्यवान्॥ अकरोद्यन्महाबाहुस्तन्मे वद महामुने॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ सतैः
परिवृतः श्रीमान्पुरीं यादवनंदनः। द्वारकां भगवान्विष्णुः प्रत्यवेक्षत वीर्यवान्। प्रत्यपद्यत रत्नानि विविध
निवसन्नि च। यथार्हं पुंडरीकाक्षो नैर्ऋतान्प्रत्यवारयन्। तत्र विघ्नं चरंति स्म देतेयाः सह दानवैः। तान्ज
घान महाबाहुर्वरदत्तान्महासुरान्। विघ्नं चास्याकरोत्तत्र नरको नाम दानवः। त्रासनः सुरसंघानां देव
राजरिपुर्महान्। स च नो मूर्तिलिंगस्थः सर्वदेवातिबाधितः। देवतानामृषीणां च प्रतीपमकरोत्तदा। त्व
ष्टुर्दुहितरं भौमः कशेरुमगमत्तदा। गजरूपेण जग्राह रुचिरांगीं चतुर्दशीं। प्रमथ्य च वरारोहां नरको २४२
वाक्यमब्रवीत्। नष्टशोकभयो मोहात्प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा। यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च। सं
जहार तदा भौमः स्वहूतानि चकार सः। गंधर्वाणां च याः कन्याः जहार नरको बली। याश्च देवमनुष्याणां सप्त

चाप्सरसां गणाः। चतुर्दश सहस्राणि एकविंशच्छतानि च। एकवेणीधराः सर्वाः सतीमार्गमनुव्रताः। तासामंत
रं पुरं भौमः अकारयत मणिपर्वते। अलकायामदीनात्मा मुराश्च विषयं प्रति। ताश्च प्राग्ज्योतिषपतेर्मुराश्चैव दश
सात्मजाः। नैर्ऋताश्च यथा मुख्याः पुरोपेता उपास्ते सर्वे वनपसः पारे वरदत्तो महासुरः। च चासुरगणैः स
र्वैः सहितैः कर्म तत्पुरा। कृतं दर्वतरा घोरं यदकार्यात महासुरः। अदितिं धर्षयामास कुंडलार्थं महासु
रः। यं मही सुषुवे देवी यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरं। द्वारपालश्च चत्वारस्तस्यासन्युद्धदुर्मदाः। हयग्रीवो निसुंदश्च वी
रः पंचनदः स्तथा। मुरुः पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तो सुरो महान्। आदेवयानमावृत्य यथानं समुपस्थितः। वि
त्रासनः सुकृतीनां विरूपै राक्षसैः सह। तद्वधार्थं महाबाहुः शंखचक्रगदासिधृक्। जातो वृष्णिषु देवकी
वसुदेवाज्जनार्दनः। तस्याथ पुरुषेंद्रस्य लोके प्रथिततेजसः। निवासो द्वारका देवैरुपायादुपपादिता। अ
तीव हि पुरी रम्या द्वारकावासनकृयाव महार्णवपुरी कृता पंचपर्वतशोभिता। तस्यां देवी पुसनायां सूना
कांचनतोरणा। सदा सहिते विज्ञाता योजनायामविस्तृता। तत्र विलंधकाः सर्षे रामसुलपुरागमाः त्वो
कयाचांसिमां लक्ष्मां परिरक्षंतश्चासत। तत्रासीने पुमर्षे पुरुकदा चिड्ररतपेनः। दिव्यगंधेक्यो वायुः पुष्पव

र्धं पपात ह। ततः किलकिलाशब्दः प्रनादो ऽऽलानि संहतः। मुहूर्तमेव चरित्वेन स्थितीन्सौ प्रतिष्ठितः। मध्ये ते
जसमस्तस्य पांडुरं गजमास्थितः। ऐरावतं देवगणैः सर्वैर्वासवः समदृश्यत। रामो लक्ष्मो वरराजाश्च बहुस्त्रधव
गणैः सह। प्रत्यक्षय युर्महात्मानं हृदयंतः सुरस्करं। मावती येग जातस्तं परिष्वज्य जनार्दनः। अर्घ्यादिसमु
दाचारं श्वत्पग्रहाद्यथाविधि॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ अथ वाच महातेजा वासुदेवो वासुदेवानुजं। शक्रह
र्षकरेणास्य संस्पृश्य वदनं शुभं। देवकीनंदन वचः शृणु मम मधुसूदन। येन त्वं निर्गतस्माच्च कार्येणामि
त्रकर्षणः। नैसंतो नरकानाम ब्रह्मणा वरदर्पितः। अदित्या कुंडले मातृहात तेजहारादिति नंदनादेवा
नां विप्रयेनित्यमृषीणां चैव वर्तते। तत चैवांतरप्रेक्षी जहि पापमयरूपं। अयं त्वां गरुड सुनत्र प्राप्यपि
ष्यति कामगः। कामवीर्यो नितेजस्वी वैनतेयो न्तरिक्षगः। अवध्यः सर्वभूतानां भौमस्तु नरको सुरः। नि
सर्थिचातं पापं दिल्पमार्गेत्रु महेसि डुलुकः पुंडरीकाक्षो देवराजेन केशवः। प्रतिजज्ञे महाबाहुर्न्नर २४३
कस्य तिवर्हणं। प्रतस्थे गरुडे नाथ सत्पनामो सहायवान्। ततः शंखवप्र केण शरवच्चकेणदा चैनलो
के मेण समस्कंधात्म आरोह मवामवः। पश्यतो प्रडसिंहाना मूर्द्ध्ना चक्रमेव लो। चारणे द्गतः श

को गरुडस्थो जनार्दनः। विहरत्वाद्यकाशांते सूर्यचंद्रसमा विक्रत्रंतस्थिले च गंधर्वैरप्सरोभिः सवासवस्तूयमा
नाथ शंको क्रमाणां धरणीयन। समाध्मायेति कर्तव्यं वासवोऽभिकुध्मधिपः। त्वमेव नवनेत्रायावरहे
लः प्राग्ज्योतिषं प्रति। पक्षानिलहतो वायुः। प्रतिलोममववौ तदा। ते तामीमरवैर्मेघैः वेन्त्र मुर्गगतेचराः
लोगानसमनुप्राप्ता द्विजेनाकाशगामिनो। हरादेवन्वतान्त्र दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्थिताः। अपश्यपद्म दरितत्र
छांहस्यश्वरथवाहिनी। क्रूरानानुमारवान्पशान्षट्साहस्रान्ददर्श ह॥ ॥वैशंपायन उवाच॥
गरुडस्थापरिश्रीमान्शंखचक्रगदासिनंतनु। बिभ्रतीलावेदाकारं पीतवाससश्वत्रे भुजः। वलमालाकूलो
रस्काः श्रीवत्सांडुनिनारसः। किरीट प्रह्लादस्तोजनः सविद्यदिव चंद्रमाः। द्यौविकूजन्महानत्राहः श्रूय
तशनिनिःश्वनः। डाचावदानवैः सर्वैः स्वयं विष्णुरिहागतः। कोहाहि गृणारक्षो मुक्तः कालान्तकः फ्नः
अभ्यधावततं वगन शक्तिरघमहासुरः। चिच्छेप सुमेद्ध शक्तिं वज्रकांचनभूषितां। तामापतंतीन्त्रा किंउम
हाल्कां ह्वलितामिव समाधन्न शरं वेवरुक्मपुंखजनार्दनः। द्विधाच्छिन्न सारपण वासुदेवः सर्वीयसंवाद
शक्तिं चिच्छेद तत्रासो विद्धरुंडइव हलनु। पुनः वक्रोधरक्षो मुक्तमस्य महागदा। इंद्राशनिरिवडण

विसृष्ट इव निःस्वनः। आकाशे मुक्तं चिक्षेप अर्द्धचंद्रं सुरोत्तमः॥ मध्ये दशत्र चिच्छेद गदां तां रुक्मभूषितां॥
पुनश्चिच्छेद नलेन दानवस्य सुरो। सुराः संछिद्य पाशान् सर्वान् मुकुंदस्त्वा मवाधवं॥ सा ग्रात्र रक्षो गणान्हृ
त्वा नरकस्य महावलात्। शिलासंधानतिकम्पन भगवान्देवकीसुतः॥ अपश्यत्तदा दानवसैन्ये निसुंदं च महा
वलं हयग्रीवश्च दितिजं तथान्यांश्चित्रयोधिनः। नश्युदो वलिनां श्रेष्ठो रथमारुह्य सत्वरं। जयाहकौमेकुंदि
व्यं हमहत्ताद्भुतां सदा। विद्याधरशतानि द्वाणि निर्मदा मधुसूदनं। केशवश्चापि समत्या विद्याध निशितैः शरै
अप्राप्तांश्चांतरिक्षे तान् शरांश्चिच्छेद माधवः। तमग्रे सैनिकाः सर्वे समंतात्पर्यवारयन्। शरजालेन मह
तोच्छाद्यमानः सुरोत्तमः। दृष्ट्वा तान्दानवान्सर्वान् सक्रोधो मधुसूदनः। ततो दिव्येन चास्त्रेण पार्जन्येन
जनार्दनः। महता शरवर्षेण वारयामास तद्बलं। पंचपंचशरैस्सपुणकके पुवतान्बहून्। पर्यन्यस्य प्रहा
रेण महात्मनः संभुताऽयत डुडुवुर्भयसंत्रस्ता न ग्रासेदानवा रणे। स्वसैन्यं विद्रुतं दृष्ट्वा निःशुक्रा मधुनम्
धे। विसृज्य शरवर्षाणि छादयामास केशवं। न चिनातिरणसर्यो तापि व्याम दिशो दश॥ शरैः संछादय
मास निसुंदो गरुडध्वजं। सो ऽविज्ञेनाम दिव्यास्त्रेन यादपुरुषोत्तमः। तेन वाणेन तांस्तान्। छिच्छेद समरे ह

२४२

BHAU DAJI MEMORIAL

री। वाणैर्वाणांस्तु संछिद्य तस्य लब्धो महावलः। छत्रमेकेन वाणेन रथे त्वाश्वचितिनिः त्वरैः। पुनश्चिच्छेद युता
तानश्वांश्चतुर्भिश्च त्वरांस्त्वरः। सारथिं पंचभिर्बाणैर्ध्वजमेकेन चिच्छेद। शरेकेन पुनर्लब्धः सुतीक्ष्णोन्नसिते
नवे शिरश्चिच्छेद नलेन निसुंदस्य सुरोत्तमः। यः सहस्रसमास्त्वेकः सर्वान्देवानयोधयत् तस्मुंदं पतितं दृ
ष्ट्वा हयग्रीवः प्रतापवान्। शिलां प्रगृह्य महतीं त्वलयामास दानवा। आविध्य सहसा कंचच्छिलां शैलम
हाप्रभः। गृहीत्वा दिव्यपार्जन्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः। दिव्यास्त्रेण शिलां विष्णुः सप्तधाऽकृत तेजसा। तद्दिव
ष्यमहद्बाणमपातयामास न तत्। ततस्तोसार्ङ्गनिर्मुक्तैर्नानावर्णैर्महाशरैः। यथा देवासुरं युद्धं मन्व
न्तरतर्षं नानाप्रहरणाकीर्णं तथा घोरमवर्त्तत। गरुडस्थो महावाहुर्निजघान महासुरान्। महावलं ग
ले निर्भिन्नाः स्त्रारवडु निपातिताः। विनेशुर्हो नवाः सर्वे समासाद्य जनार्दनं। केचिद्वक्ताग्निनिर्दग्धा दानवाः
पेत्तु स्त्वरान्। सन्निकर्षगताः केचिद्गताः सुविलताननाः। अस्तजं छरवपोणितं हि मतंड वांधुराः। विरुतां
गाः स्कराः सर्वे लक्ष्यवणप्रपीडिताः। शोणिताक्ताः श्रुहृश्यंत पुष्पिता इव किंशुकाः। प्राडवंत सुविचित्रस्था नताश्च
श्चित्रयोधिनः। पुनस्त्रक्रोधरंसो वायुवेगनदानवाः। दत्राभ्यामोछितं हंसं समारुह्य वनस्पतिं। वृहन्मुः साग्रव

गेनप्रतिगृह्यानश्ववत्।चिक्षेपसुमहाचक्रंत्रिशूलयारुदनाशनिः।हृष्टवेगानिर्लोड्कृतःशुश्रुवेसुमहा
स्वनः।ततःशरसहस्राणिपतमानोजनार्दनः।निकृत्यतंप्रचिच्छेदचित्रंनक्तिनिमाशुतिं।पुनश्चैवकेशवा
गानहयग्रीवस्यचारसि।विसाधस्तनयामध्येशायकोज्वलनप्रभः।विवेशासौनिवेगेनहृदिनिर्वा
निर्गतः।तंजघाननमहाघोरंहयग्रीवंमहाबलं।अपारतेजाः कृष्णःसर्वेयादवनंदनः।मध्येलोहितमंतस्य
भगवान्देवकीसुतः।अष्टौशतसहस्राणिदानवानांपरंतपः।निहत्यपुरुषव्याघ्रःप्राग्ज्योतिषमुपाद्रव
तान्हत्वापंचजनंनामनरकस्यमहत्पुरं।पुरंप्राग्ज्योतिषंनामदीप्यमानमिवाश्रिया।ततःप्राध्मापयत्शंखं
पाञ्चजन्यंमहाबलः।सुश्रुवेसुमहानादःसंवर्त्तनिनदोयथा।श्रूयतेत्रिषुलोकेषुभीमगंभीरनिःस्वनः
तंश्रुत्वानरकश्चासीत्क्रोधसंरक्तलोचनः।लोहचक्रोष्ट्रसंयुक्तंविनिवृत्तिमनंरथं।रत्नकांचनचित्राढ्यं।
वेदिकानागविस्तारंवज्रध्वजनशुभ्रेणकांचनेनविराजितं।हेमदंडपताकाढ्यंवैडूर्यमणिकूवरं।युक्तम
श्वसहस्राणरथंपरस्तथाऽऽर्जं।लोहजालस्यसंछन्नंविचित्रंनक्तिविराजितं।रथमन्यागतावीरःससध्यइव २५५
भास्करः।नानाप्रहरणाकीर्णंरथेहमपरिस्कृतं।वज्रंतथारःक्षुद्रमिंद्रवर्णवानद्गमुल्कानलतुल्यतं

जाः।किरीटमहोर्केक्रमाक्रुताश्चनाकीर्णतथाकुंडलयोर्नलंतांधूम्रवर्णामहाकायारक्ताक्षाविवृता
ननाः।नानाकवचिनःसर्वेदैत्यदानवराक्षसाः।खड्गचर्मधराकेचित्केचित्तूणधनुर्धराः।शक्तिहस्ता
स्तथाकेचिच्छूलहस्तास्तथापरे।गजवाजिरथौघैश्चचालयंतोमेदिनीं।निर्ययुर्नगराद्घोराःसुसन्न
द्धाःप्रहारिणः।हतोदैत्यगणैःसर्वैर्नरकःकालसन्निभः।भेरीशंखमृदंगानांपटहानांसहस्रशः।वा
द्यमानैर्वभ्रुश्चावृजीमूतनिनदोपमः।यतःक्रुद्धाःसमागम्यसर्वेतेविवृताननाः।परिवार्यगरुत्मंतंस
र्वेयुध्यंतिसंगताः।मदंतोछादयामासुःशरवर्षेणकेशवं।शक्तिशूलगदाप्रासतोमरान्सायक
कान्वहून्।आकाशंछादयामासुर्विमुंचंतःसहस्रशः।ज्वलज्ज्वालांबुदाकारःशार्ङ्गधन्वाजनार्दनः
विस्फार्यमहच्चापंधनुर्ज्यालिदनिःस्वनं।असृजच्छरवर्षाणिदानवानांजनार्दनः।शरवर्षेणतत्सैन्यं
विद्रुतंमहाबलं।तद्युद्धमभवद्घोरंघोररूपेणरक्षसां।नम्रायुधाश्चतेसर्वेशस्त्रवाणप्रपीडिताः।एवं
विपाटिताःसर्वेगजाःस्वरथवाहिनी।तत्रासीन्नरकेणास्ययुद्धंपरमदारुणं।यत्रमासेनवत्सामि
तन्मेनिगदतःशृणु।त्रासनःसुरसंघानांनरकःपुरुषोत्तमं।योधयामासतेजस्वीमधुवन्मधुसूदनं।को

धरक्तान्तनयनो नरकः कालसंन्निभः।जग्राह कार्मुकं वीरः शक्रचापमिवाद्भुतं।तथार्ककिरणप्रख्यं बाणं जग्रा
ह केशवं।।हिम्मनास्त्रेण समरस्तयामास तं रथं।उग्रमस्त्रं महीयांसं मुमोच नरको बली।वारयामास तं वीर
वज्रविस्फूर्जितानलं।चिछेदास्त्रं महानागः शृंगेण पुरुषोत्तमः।मर्द्दन्नश्वान् सारथिं चास्य त्रासकेन जनार्द्दनः।
सरथं सध्वजं साश्वं जघान दशभिः शरैः।तनुत्रं चैव चिच्छेद नाराचैर्मधुसूदनः।ततो विमुक्तकवचः सर्पस्येव
ते त्वचि यथा हताश्वो विरथो वीरो विवर्त्तनुत्रश्च दानवः।जग्राह विमलज्वालं लोहितालिप्तं हठं।शूलं विध्यस
हसा मुक्तं शूलमिंद्रास्त्रानिभं ततः।तदापतन्तं संप्रेक्ष्य शूलं देवे परिस्फुतं।द्विधा छिन्नं शरास्त्रेण लक्ष्मेनाद्भुत
कर्मणा।मुहूर्त्तं योधयामास नरकं मधुसूदनः।अथोद्यम्य चक्रं चक्रेण प्रदीप्तेनाकरोद्द्विधा।चक्रद्विधाकृतं
तस्य शरीरमपतद्भुवि।विनष्टं करपत्रेण गिरिशृंगं द्विधाकृतं।रूपमामाद्य देवेशं जगाम स्वमिवाशुमान्।।
चक्रोत्क्षिप्तनिकृत्तांगमुत्तमं पतितं रणे।वज्रेणेव विनिर्भिन्नं यथा गैरिकपर्वतं।भूमिः स्वपतितं पुत्रं निरीक्ष २५५
दाय कुंडले।उपातिष्ठत गोविंदं वचनं चेदमब्रवीत्।दत्तस्त्वयैव गोविंद त्वयैव च नपातितः।यथेच्छसि तथा
क्रीड बालः क्रीडनकैरिवाद्य मते कुंडे देवन प्रजास्य स्यानुपालय।। ।।इति हरिवंशे नरकवधो नाम।।वैशं

पायन उवाच।।निहत्य नरकं नाम वासवोपमविक्रमः।वासवावरजो विष्णुर्ददर्श नरकालयं।अथार्थगृहमासा
द्य नरकस्य जनार्दनः।ददर्श धनमक्षय्यं रत्नानि विविधानि च।प्रदीप्तज्वलनाभानि शीतरश्मिनिभानि च।।
ञायथानि महार्हाणि तथा सिंहासनानि च।हिरण्यं रूप्यं चिरं शीतरश्मिसमप्रभं।ददर्श तत्र छन्नं वर्षमाण
मिवाम्बुदं।जातरूपस्य शुभ्रस्य भाराः शतसहस्रशः।वारुणीदाहृतं सर्वं नरकेणाततः क्रतो।यावदर्थं गृहे दृ
ष्टं नरकस्य धनं बहु।न वै राज्ञा कुबेरस्य शक्रेण न यमेन वा।रत्नसंनिचयस्तादृक्पूर्वदृष्टो न च श्रुतः।हते
नाम निसुंदे च हयग्रीवे च दानवे।उपनिन्युस्ततस्तानि रत्नान्यंतःपुराणि च।दानवादत्तशिष्टाय कान्त्राष
वपरक्षिणः।केचिद्वायमहार्हाणि यान्यर्हति जनार्दनं।। ।।वैशंपायन उवाच।।डमाणिमणिरत्नानि विविधानि
वहूनि चानीम त्रपाश्च मातंगाः प्रवालविकृताकृशाः।हेमसूत्रमहाकक्ष्याः पताकाभरशालिनः रु
चिरानिः पताकाभिः आवला र्चिरांकुशाः।तत्र विंशतिसाहस्राद्विसाश्च करेणवः।अष्टाशतमद
स्त्राणि दश शुक्लाश्वाश्च महयाः।गाप्रु चापि नवद्यावान्नरकामकस्य च जनार्दनः।तावती प्रातथैवामा हस्म
धकनिवर्णनां।आविकानि च सूक्ष्माणि शायनान्यासनानि च।कामगा हारिणश्चैव पक्षिणः प्रियदर्शनं

चंदनागुरुकाष्ठानि तथा कालीयकान्यपि दृष्ट्वा यानि त्रिषु लोकेषु धर्मेणाधिगतं न तु। प्रापयिष्यामतत्स
र्वं हृष्टः संधकनिवेशनं। देवगंधर्वरत्नानि पन्नगानां च यद्वसु। तानि सर्वाणि संतीह नरकस्य निवेशन
॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ तं तु सर्वं हृषीकेशः परिगृह्य पुरीं स्वयं च। सर्वमादापयामास दानवैर्नरकं पुरं
ततस्तद्वारकां छन्नं स्वयमुग्र प्रमाधवः। हिरण्यवर्षपर्यन्तमारुरोह विहंगमं। गरुडं पतगश्रेष्ठं मूर्ति
मंतमिवांबुदं। ततोऽन्ययाद्गिरिश्रेष्ठममितं मणिपर्वतं। तत्र पुण्या ववुर्वाता घनवंश्या मलाः पुनाः स
णीनां हेमवर्णानां मानेन प्रदिवाकरां। तत्र वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदनः। सतोरणपताकानि द्वारा
णि त्रिपर्णाणि च। निर्युद्धस्थितिमघानः प्रवनो मणिपर्वतः। हेमचित्रैर्विमानैश्च प्रासादैरुपशोभिताः
नत्रतः परमानां ददर्श मधुसूदनः। गंधर्वासुरमुख्यानां प्रियाद्दुहितरस्तथा। ददर्श विमलश्रोणीः
नरुद्धा गिरिकंदरे। नरकेन समानीता रक्ष्यमाणाः समन्ततः। त्रिविष्टपसमे देशे तिष्ठन्तीरपराजिताः २४८
निवसंत्या यथा देवाः सुविनिःकाम वर्जिताः। परिवव्रुर्महाबाहुमेकवेणीधराः स्त्रियः। सर्वाः काषाय
वासिन्यः सर्वाश्च नियतेन्द्रियाः। व्रतोपवासतत्तपः कान्ताः कृष्णदर्शनः। समेत्य यदुसिंहस्य सर्वा

स्तु कृत्वा स्त्रियोऽञ्जलीन्। नरकं निहतं दृष्ट्वा मुरुं चैव महासुरं। हयग्रीवं निसुंदं च ततः कृष्णं पर्यवारयन्तैसे
गद्धिणा हृष्टा दानवा यदुनंदनं। कृतांजलिपुटाः सर्वाः प्रणिपत्य स्त्रियाधिकाः। तासां परमनारीणां मुख
लैनिरीक्षितं। सर्वासामेव संकल्पः पतिर्वै नाभवन्मनः। तस्य चेष्टापमं वक्रमुखीस्य नियतेन्द्रियाः। संपूर्ह
ष्टा महाबाहुमिदं वचनमब्रुवीत्। सत्यमेतत्सुरावायुरिहास्मान्वाक्यमब्रवीत्। सर्वेनूतमवज्ञाश्च देव
र्षिरपि नारदः। विष्णुर्नारायणो देवः शंखचक्रगदासिनूत्। सभौमं नरकं हत्वा न ललाचनविताऽभुवः
सुप्रियं तच्च पश्यामो श्चिरस्कृतमरिंदम। दर्शनेन कृतार्था हि वयमद्य महात्मनः। ततस्तासं त्वया मम
प्रमदा वासवानुजः। सर्वाः कमलपत्राक्षी हृष्टश्चावाच माधवः। सांत्वयित्वा यथार्हाणि समानानि
च केशवः। यानैः किंकरसंयुक्तैः उवाह मधुसूदनः। विवराणां सहस्राणि रत्नसंघातरूपिणां। शिवि
कां वहतां तत्र निर्घोषः सुमहाननूत्। तस्य पर्वतराजस्य शृंगं यत्र रमाधिपः। विमलार्केन्दुसंकाशं मम
णिकांचनतोरणं। सपक्षिगणमातंगं समृगव्यालपादपं। शाखामृगगणैर्युक्तं प्रस्रवणशिलातलं
लं। न्यंकुभिश्च वराहैश्च रुरुभिश्च निषेवितं। सप्रपातं महामारुं विचित्रशिखरं द्रुमं। अन्यत्कृतमचि

स्यंचमृगाहेदविलोलिनं।जीवजीवकसंघश्चवहिनिश्च निषेवितं।तदप्पतिवलोविष्णुर्हित्वामुत्पाद्यनाम्बरं
आरोपयामासवली गरुडपक्षिणांवरे मणिपर्वतशृंगंचसनाऊंचजनार्दनः।उवाहलीलयापक्षीगरुडः
पतितांवरः।सपक्षवलविक्षेपमेहाद्रिगिरिवरोपमः।दिक्षुसर्वासुसंह्लादंजनयामासपक्षिराट्।अरुज
त्पर्वताग्राणिपादपांश्चसमुत्क्षिपन्।संजहारमहाभ्राणिविजहारचकानिचित्।विषयंसमतिक्रम्यदेवयाः स्यंदसूर्ययो
ययावातत्रजवः पक्षीजनार्दनवशेस्थितः।समरुणितिमासाद्यदेवगंधर्वसेवितां देवसद्मानिसर्वाणिदद्दर्श
मधुसूदनः।।विश्वेषांमरुतांचैवसाध्यानांचमराधिपान्त्राजमानानतिक्रामन्नश्विनोश्चपरंतप।प्राप्यपु
।।पर्तमाल्लोकात्देवलोकमरिंदमः।सक्रसद्मसमालोक्यसाद्यप्रविवेशजनार्दनः।।अवतीर्यशता
स्पोवुददर्शविवुधाधिपः।प्रीतश्चैवास्यनंदत्रंदेवराज्ञःत्रातकृतुः।प्रदायकुंडलेदिव्ये वदेवैनदाम्य पानुमंभ
तः।सनार्योविवुधश्रेष्ठेनरश्रेष्ठोजनार्दनः।अर्चितोदेवराजेनरत्नेश्चप्रतिपूजितः।सत्यभामाचपौ स्ट हस्तल
लोम्याःयदावदंतिनंदिता।वासवोवासुदेवश्चजगमतुःसहितौतदा।अदित्योनवनंदिव्यंदेवमातुर्म २५१
हृद्धिमत्।तत्रादितिमुपास्यंतीमप्सरोभिःसमंततः।ददृशातेमहात्मानौमहाभागांतपोन्वितां।त

तस्यैकुंडलेदिव्येप्रदायादितिनंदनः।ववंदेतांशचीभर्त्ता।मातरंस्वांपुरंदरः।जनार्दनेपुरस्त्स्यकर्म्मचैववशंं
सतत्त्वा।अदितिस्तौसुतौप्रीत्यापरिष्वज्याभिनंदच।आशीर्भिरनुकूलाभिस्ताभ्यामवदत्तदा।पौलोमीस
त्यभामाचप्रीत्यापरमयायुते।अगृहीतांवराहेयादेव्याश्चरणौशुभे।तेचाप्यवदनप्रेम्णादेवमाताज
मस्विनी।यथाब्रवदब्रवीद्यवजनार्दनमिदंवचः।अधृष्यसर्वभूतानामवध्यश्चभविष्यसि।यथावेदेवरा
जोयमजितोलोकपूजितः।भवद्वितीयवरारोहानित्यंचप्रियदर्शना।सर्वलोकेपुविख्याता।दिव्यगंधमनो
रमा।सत्यभामाद्यमास्त्रीणांमुनगास्थिरयौवना।जरांनयास्यतिवरारोवचव्रत्रसमानुषः।एवमभ्यर्चि
तःकृष्णोदेवमात्रामहावलः।देवराजाभ्यनुज्ञातोरत्नैश्चप्रतिपूजितः।भवतेयसमारुह्यहसितःसत्यभा
मयादेवाक्रीडंपरिक्रामन्पूज्यमानःसुरर्षिभिः।सददर्शमहावाहुराक्रीडवासवस्यह।दिव्यमभ्यर्चितं
देवैःपारिजातंमहाद्रुमंनित्यपुष्पधरंदिव्यंहृद्यगंधमनुत्तमं।यमासाद्यजनःसर्वोजातिंस्मरतिपौर्विकीं
संरक्ष्यमाणंदेवस्तंप्रसह्यामितविक्रमः।उत्पाद्यरोपयामासविष्टकेस्वेमहाद्रुमं।अपश्यत्सत्यभामाच
दिव्याप्सरसांगणां।प्राप्तसताहारवतीवायुजुष्टनवेयथा।श्रुत्वातदेवराजस्तुकर्म्मकृष्णस्यवैतदा।अनु

मनेमहाबाहुः स्वतकर्मेति चाब्रवीत्॥ संस्तूयमानस्त्रिदशैः सप्तर्षिगणसंस्कृतः॥ प्रतस्थे द्वारकां कृष्णो देवलो
कमरिंदमः॥ सो निपत्य महाबाहुर्दीर्घमध्वानमल्पवत्॥ पूजितो देवराजेन ददर्शायादवीपुरीं॥ तथा कर्म मह
त्कृत्वा भगवान्वासवानुजः॥ उपायाद्द्वारकां कृष्णः श्रीमान्गरुडवाहनः॥ ॥इति हरिवंशे नरकवधः॥ जनमेजय
उवाच॥ प्राङ्मेवा मुनिश्रेष्ठ माथुरं चरितं श्रुतं॥ श्रुत्वन्वे नाधिगच्छामि तृप्तिं कृष्णस्य धीमतः॥ द्वारकायां नि
वसतः कृतदारस्य सत्तम॥ चरितं ब्रूहि कृष्णस्य सर्वं हि विदितं तव॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ जनमेजय कृष्णस्य
कृतदारस्य भारत॥ निबोध चरितं चित्रं मत्तस्य वसतः शुभं॥ प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान्॥ रुक्मि
ण्या सहितो रेव्या यथा रैवतकं नृपः॥ उपवासावसाने हि रुक्मिण्याः प्रतिरजयत्॥ तर्प्पयिष्यन्स्वयं विप्रान्
जगाम मधुसूदनः॥ कुमारः प्रथयोस्तत्र पुत्रान्भ्रातरं च वचः॥ प्रेषिता वासुदेवेन नारदस्य दस्य मनुज्ञया॥ शषा उग्र
स्त्री सहस्राणि जग्मुरेव च धीमतः॥ श्रिया परमया राजन्॥ विस्तारेणानुरूपया॥ तत्र तत्र द्विजातीनां कामान्
प्रादाद्धर्मजः॥ अर्थिनां धर्मनित्यानां क्षतिनां मिष्टवादिनां॥ कल्याणनामगोत्राणां महतां पुण्यकर्म
णां पालैः श्रुद्दैश्च सुखैश्च शुद्धानां कुरुनंदन॥ तप्यजित्वा द्विजान्कामैरिष्टैरिष्टैः सतां हरिः॥ ज्ञातीं संतर्पया २४८

मास यथा स्वं धर्मवत्सलः॥ उपवासावसाने वै भगवान्स विशेषतः॥ बहु मेने प्रियां देवानार्ष्टा रुक्मिणीं भीष्मका
त्मजां॥ वसंतस्तत्र कृष्णस्य सदारस्यामितौजसः॥ सहासीनस्य रुक्मिण्या नारदोभ्ययायौ मुनिः॥ आगतं
वाप्रमेयात्मा मुनिमिंद्रानुजस्तदा॥ शास्त्रदृष्टेन विधिना अर्चयामास केशवः॥ सोर्चितो वासुदेवेन म
हर्षिस्तमः सतां पारिजाततरोः पुष्पे ददौ कृष्णाय भारत॥ तद्दृष्ट्वा राजकुसुमे रुक्मिण्याः प्रददाद्धरिः पार्श्वस्था
सा हि कृष्णस्य भोजनरवरात्मजा॥ प्रतिगृह्य च तत्पुष्पं कामरत्निरमिंदिता॥ शिरस्यमलपत्राक्षी ददौ क
स्नेगितानुगा॥ त्रैलोक्यरूपसर्वस्वं नारायणमनोहरा॥ श्रुश्रुने तेन पुष्पेण हि गुणं नाभिकीतदा तां ना
रदस्तो वाच मुनिर्ब्रह्मसुतिस्तदा॥ तवैवोपयिकं पुष्पमर्कं देवि पतिव्रते॥ अम्लानं तं पुष्पमतस्संसर्गा ५१
सर्वेयो अन्यनर्हं महाचार्पत पुष्पं न तव्रते॥ कल्याणगुणसंपन्ने सततं नर्त्तेवत्सले अम्लानमग्नत
तं पुष्पं नवति नामिनि संवत्सरपरं कालं कालज्ञे गुणसमंतता॥ शीसितान्गुणगंधांश्च ददाति हरतोंवरश्री
नोष्णं चदपि तं देवि पुष्पमेतत्सयच्छति स्वबत्पपिरसान्दवि मनसा कांक्षितान्वरान्॥ सम्यमानं चसौ ना
ग्यं ददाति वरवर्णिनी॥ अवत्यपिनितानि प्रदास्यति नर्तकेव नगाधारं धर्मिष्ठ धर्मदं तथा॥ मतिं चनाश्नेच

रक्तिं देवमनस्सा कांक्षितान्परान्॥ सिद्ध्यमानं च सौभाग्यं ददाति वरवर्णिनी॥ अवतिचित्ययागंधानाक्षितान्प्रीतवर्द्धनात्॥ यानि
यानि च पुण्यानि त्वं देव्यामिलोपिसि॥ कुसुमवहसराजस्य तानि रात्रप्रदास्यति॥ २

त्वेधार्य्यमाणं सदाच्युत। यद्यदिच्छसि वर्णं च तत्सर्वं धारयिष्यसि। स्वल्पं वाप्यथवा स्वल्पं छंदतस्तेन विष्यति।
अनिष्टगंधहरणं मतश्चागंधवर्द्धनं। प्रदीपकर्म्म रात्रौ च करोति कमलोत्तमो। संतानकल्पे रात्मोल्पं पु
ष्पवस्त्रादि वाच्युत। पुष्पमंडलमुख्यानि चिंतितानि प्रदास्यति। क्षुत्तृष्णा च पिपासा वा ग्लानिर्वाप्यथवा
जरा। दम्मतद्धारयस्रौ सेस्वच्छंदेन नविष्यति। अनुगीतानि गीतानि दास्यत्यपि चिंत्यते। प्रवादितान्यु
मधुरां सत्यं च सत्व संमितान्। ध्रुणं संवत्सरादेव विपुष्पमेतन्न वांतिकान्। निवर्त्स्यते तरुवरं समयेन प्रया
स्यति लतिरिया हि नइंते पारिजानस्य वैष्णुने। निसर्गानःसर्गलतास्तकारार्थं सुरद्विषां। उमा चैव हरस्य
श्वाहि माचलसुतासती। धारयेदीश्वरी नित्यं पुष्पाण्यपता निभप्रने। अदितिश्च सपौलोमि महेंद्र सुरतारि
सा विश्वी देवमाता च श्रीश्च सर्व्वगुणा दिते। देवपत्न्यस्तथा चान्या देवाश्च वसवो देवताः। संवत्सर परःकालः
सर्व्वेषां तु न संशयः। षोडशस्त्री सहस्राणां मध्ये त्वं खलु वल्लभा। अद्येष्टा वासुदेवस्य वैदर्भि वा नो गतनंदि
ति। सपत्न्यस्ते गुणा पताः सर्व्वाः सर्व्वस्वरपिये। व्रवमानो वसकेन त्वयासि का द्यनो विनि। प्रमादमद्यसो
भाग्यमनिवार्य्यं यत्राश्रुते। मंदारकस्तु मंदत्वं यत्त्व मधुविघातिना। अद्य सा चाद्भितीदेवीज्ञास्यते वरवाणि २५२

नी। सौनाग्यार्द्दसदा वै त्रियात्मानं श्रुनगासती। सांवमाता वगांधरी नार्य्याश्चान्या महात्मनः। सौनाग्यार्थो
द्यतां कांच्या मधमाल्लंतिरिस्थ हाः। सौनाग्ये करथाजेत्र स्तवदेव्यधनिःसृतः। मनोरथरथा नांयाः सहस्त्रै
रपि दुर्ल्लयः। अद्याहमवगच्छामि सर्व्वथा सर्व्वशोनन। आत्मा द्वितीयः स्तुलस्य नोजो त्वमिति नावि नि
त्रैलोक्यरत्न सर्व्वस्व मम दद्यत वाच्युतः जीविता तिरायस्तेन त्वया प्रासो दृरि प्रियो नारदेनैव मुक्तं तु तथ्य
वाक्यं नराधिप। तत्र स्थाः श्रुश्रूषुः प्रेष्याः प्रेषिताः सत्यनामया। देवी नांचतथान्यासां सपत्नीनां विश्वां
पते। दृष्ट्वा ताः सविशेषं च नारदेनाप्युदाहृतं। तत्तच्छ्रुत्वा श्रुनिखिलं प्रेष्यानिः स्त्रीस्वनावतः। प्रकाशी स्तत
मेवासी द्विल्लारत्नः पुरेत्वदा। कर्णात्कर्णि ततो देव्या कौलीनमिव सर्व्वशः। मंत्रयां च क्रिरहृष्टा रुक्मिण्य
ति गुणादयं। अर्हंति गुणमातति ज्येष्ठेति च समागताः। प्रायेण प्रवदंतिस्म हृष्टदा मादरास्त्रियः। मम्रप
न सपत्न्यस्कृतस्तौनाग्य गुणादयं। सत्यनामा प्रिया नित्यं विस्तारत्नलतेजसः। रूपयौवन संपन्ना सौना
ग्येन च गर्व्विता। अपि मानवती देवी श्रुत्वा चेष्यां वशंगता। समुत्सृजंती चवसनं सक्रमं सुविस्मिताश्रुक्ल
तमेकमंसुकं। जयाह रोषात्कलिते न चेतसा वक्त्रैः शिरवाश्री रिवव र्द्धतेधना। दंदग्रमाना ज्वलनेन वर्द्धिता।

ईर्ष्यासमुत्थेन गतप्रभेव। क्रोधान्विता क्रोधगृहं विविक्तं विवेश तारेव घनं सतोयं। दांबध्य ललाटे हिमचंद्रशुक्लं
दुकूलं पटं प्रियशेषचिह्नं। पर्यंतदेशे सरसेन देवी विलिप्य सालोहितचंदनेन। संस्मृत्य संस्मृत्य शिरः सरोषं प्रक
पमाना समयोपविष्टा। दीर्घाप्यमानं शयनेऽपनीय विन्यस्य पाणौ न्यक विवद्ध वाणी। अकारणार्थे परिरुष्यमाणा
प्रद्युम्नजनन्या निजनान्विता पि। विचूर्णयामास ततश्च शय्यां सा निःश्वस्य निःश्वस्य नखैर्नितंतं॥ ॥ इति श्रीहरिवं
शे पारिजातहरणे॥ वैशंपायन उवाच॥ उपविष्टं मुनिश्रेष्ठं रुक्मिण्या सह केशवः निश्चक्राम प्रद्युम्नान्मा
अप्रवेशनसंबद्धलग्नाज्जगाम च त्वरितं चैव सत्यभामागृहं महत् आरम्ये रैवतके दृष्ट्वा निर्मितं विश्वकर्मणा॥ अनमान
वती मिष्टं प्राणैरपि गरीयसी। जानन्नाचाजिती विष्णुर्विवेश शनकैरिव। उपिता मिव तां देवीं स्नेहात्संकल्प
यन्निव। नीतनीतोऽस्मि सनकैर्विवेश यदुनंदनः। दारुकं द्वारदेशे तु तिष्ठस्वुक्त्वा विवेश ह। नारदस्यापवा
रार्थे प्रद्युम्नं विनियुज्य च। ददर्श स प्रियां हरा क्रोधागारगतां तदा। प्रेष्यामध्यस्थितां क्रोधान्निःश्वसंती २५९
मुहुर्मुहुः। करजाग्रावलीढेन पंकजं मुखपंकजे। संस्थाप्य धित्वा निःश्वस्य विचरंती पुनः पुनः। किंचि
दाकुंचिताग्रेण चरणेन वसुंधरां। उत्पाटयेन वदने विडसंती पुनः पुनः। करपद्मे पुनः त्राश्च मुखपद्मं वि

वेश्य चारु चिरं चारुसर्वांगी ध्यायंती कमलेक्षणा। सरसं चंदनं गंधं प्रेष्याहस्तादनिंदिता। प्रह्लादयित्वा हृद
ये क्षिपंती निर्दयं पुनः। पुनरुत्थाय त्रायनात्पतंती च पुनः पुनः। तां साश्रुदृष्टा तथा न्यास्य प्रियाया ददर्श ह
रिः। अवगुह्य यदा चक्रमुपधाने न्यवेशयत्। इदमंतरमित्येवं तदा गत्वा जनार्दनः। प्रेष्याजनं समं संज्ञाय अ
नाख्यायाऽस्मि संज्ञया। असंकितप्रचारश्च त्वरितोऽन्वगमत्तां। जयाह मंजनं चैव स्थित्वा सपरिपार्श्वतः
शनैरिवास्त जहाति जहास ताननकैरिव। स पारिजातपुष्पस्य संसर्गोदनुवासितः। वनारन गवान्नुगंधे दिव्यं मा
नुषदुर्लभं। अत्यद्भुतं सुगंधं च यिघ्रित्वा विस्मयान्विता। अपावृणोन्मुखं सत्या किमेतदिति चाब्रवीत्॥
सा स्थिता दृष्टा देवमपश्यंती शुचिस्मिता। पर्यपृच्छदथ प्रेष्या गंधस्य प्रभवं तदा। ताः दृष्ट्वा स्वप्रमाण्यं
सा जानुभ्यां धरणीं गता॥ अथ मुख्याः सर्वतस्तस्थुः कृतांजलिपुटास्तदा। तदृष्ट्वेमं दृष्ट्वेव गंधमर्कं वंति
मेदिनी। कथमेकवचनस्यां गंधमयं मिति तत्खलु। किंचिदस्यादिति च माधवे ह्रंती समंततः। ददर्श केशवं
देवी सहसा लोकनावनं। स्थितं सती नितनो वाच्यं सहसा स्वा विलक्षणा। अवसिक्तो परापण वन्नव प्रणयान्वि
ता। सा प्रस्फुरितबिंबाष्ठी निःश्वस्य धा मुखी तदा। मुहूर्तं समसिता पांगीत स्थावन्य मुखी शुना। निवध्य न गुंठी

वामासम्यगुल्फिण्यलोचने। निवेश्यवदनं हस्ते शोचनसीत ब्रवीद्धरिः। तस्याः सुस्राव नेत्राभ्यां वारि प्रणयको
पत्तं। कुशेशयपलाशाभ्यां अवश्यायजलं यथा। समुत्पतज्जलं तज्ज पतत्तद्वदने बुजाते। प्रतिजग्राह
पद्माहः कराभ्यामपि सत्वरः। अथोरसि पतत्तोये श्रीवत्सांको वृजेक्षणः। प्रियानेयनजं दृश्वः परिमृज्य
दमब्रवीत्। अश्ववत्य सितपत्राक्षि किमर्थं तव मानविनि। तोयसंकंदरि नेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिवोदकं प्रना
ते मुखं चंद्रस्य मध्याक्षि पंकजस्य च। विमलं तव किं वक्रे वपुस्सम मनोहरं। किमर्थं कोकमं वासो म
हारजनमेव चानानुगृह्णासि सुश्रोणि शुक्लं वासोऽनुगृह्यते। वासस्यैतत्तवानीहे महारजनकौसु
मे। देवा मनेनिगमनो हृद्यं शुक्लं नेष्टं हिता स्त्रियः। किंचानानारणं गात्रे सुगात्रि तव कथ्यतां। चित्रका
ष्ठा नमाक्रांतं कस्माद्वरवर्णिनि। श्वेतेन न तय पट्टेन वासमा प्रियदर्शने। ललाटं स्मयते कस्माच्चंदनेन
सुगंधिना। सरसेनायतापांगि कांते न हरदंग्प्रियं। प्रत्नोपमर्हं केनाथ कारणेनानतस्य चाकरोषि मम च
त्यर्थं मनाग्लपयसि प्रिये। प्रसृतश्चंदनरसः कपोलपाण्यतव पत्ररेषा सपत्न ब्रं भामानाति विराजति २५२
रत्नस्यानरणे मुक्ता तव श्रोणी नभानते। ग्रहनक्षत्ररहिता द्यौ रिवाव्यक्तशारदी। मुखं चंद्रसपत्नमस्मै

रणावक्रनासिणि। किं मां न नाभ्यसे चाद्य सुखेनोत्पलगंधिना। अर्द्धाल्वाऽपिहिता वन्मां किमर्थं न निरीक्षसे
मुंचत्यवसुनिःस्वासं तोयमंजनदूषितं। अलमिंदीवरश्यामरुतिं तेन मनस्विनि। जलमंजनकल्माषं वमा
मोक्षीरानन हि प्रियं। त्वदीय हृदयादेवि ख्यातो जगति किंकरः। नाज्ञापयसि मां किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि। कि
मकार्षमहं देवि विप्रियं तव मानिनि। येनातिमात्रमात्मानमायासयसि सुंदरि। मनसा कर्मणा वाचन
वामति चराम्यहं। सर्वथा सर्वचार्वंगि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते। वक्रमानानममान्या सुस्त्रीपुंसह्यो सुशाननस्त्व
हस्त्ववक्रमानस्तु त्वामृते न्या सुनासिके। नैवं त्वां मदनादृह्यादृते मयि मामकाः। इति मे निश्चितं विद्धि चेतस्सु
रसुतोपमे। क्ष्मा गंधश्च मेदिन्यां त्वाहाद्याश्चांवरे गुणाः। ध्रुवं पंकजगर्भाभे त्वयि स्नेहस्तथा मम। रुचिर
श्रीयथादित्याप्रभा चैव दिवाकरे। कांतिश्चंद्राश्वती चंद्रा स्नेहस्त्वयि तथा मम। एवं वा दिनमात्मेष्टं सत्य
भामाजनार्दनं। त्वानेरुवचने प्राह संभ्रमस्वल्पसुनगाजलं। मदीयस्त्वमिति प्रासीन्मम नित्यं मनः प्रभो। अद्य
साधारणस्नेहस्त्वमित्यवगताद्य हं। नान्हासि षमहं सर्वमनित्यं कालपर्ययं। अद्य लोकगतिं कृत्स्नामव
गच्छामि न ध्रुवं। अमृताया हितीयं हि जन्मेदं मम सर्वथा। किमत्र वक्तुता केन हृदयं चेलितेऽस्तुना वाच्यात्र

मिवपश्यामि माधुर्य्य संप्रयुज्यते। मयि स्नेहश्च कृतकः सवान्यत्र न कृत्रिमः। कृतस्त्वनावां न कां सर्व्वथा पुरुषो
त्तमः। अवज्ञानां सिन्नानाम्नां कृतवीच स्त्रिमा स्थिताः। एतावत खलु पर्य्याप्तं दृष्टं दृष्टश्च मम्मयं। श्रुतं चाप्य
थ यच्छ्राव्यं दृष्टस्नेह फलोदयः। यदि त्वं दमनुयासा मामनुज्ञातुमर्हसि। तत परस्येह परं लद्धा निश्चय पुरुषोत्त
मा नृहुस्संदेन नारीणां तपो वाव्रतकानि चानिः फलं खलु या न तुरु स्नेहेन क्रियेदिह। इतीदमुक्त्वा पुनरेव शो
न नौ ड्याह पीतं हरिवा ससः श्रुना पर्य्यन्त माधवय मुखं दृष्ट्वा चस्मिता॥ ॥इति हरिवंशे पारिजातहरणे॥
वैशंपायन उवाच॥ नारायणः सत्यनामां पुनरेवाथ नारत। प्रोवाच प्रणया क्रुद्धा मनिमानवतीं सतीं॥ ॥वा
सुदेव उवाच॥ दहती व मम अंगानि शोकः कमललोचने। किमु तत्कारणं येन त्वमेव मति विक्लवा। श्रालपि
तासि मम प्राणेरा व ह्वान मया यदि श्रोतव्यं यदि न केन मन्त्रो सर्व्वा गशांसनेना ततः प्रोवाच न तेन संत्यास
त्य व्रतस्थिता। वाष्पगद्गदया वाचा तथैवाधो मुखी स्थिता। त्वयेव रम्यापितं सर्व्वसो भाग्य ममानदा जग २५२
त्यमलपत्राक्ष तत्र ख्यातं केशिनाशन। शिरोवहामि चष्टच्चात वाहदेवगर्व्विता सर्व्वसीमं तिनीमध्ये स्पृह
णीया स्मि सर्व्वथा। साहं गद्यावहास्यास्मि सपत्नीनां जनस्य च। इति प्रण्या निरा स्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्त

तः। यत्पारिजात कुसुमं नारदस्सवदत्तवान्। तत्किलेष्टजनं दत्वं त्वया हं परिवर्ज्जिता। रत्न्यातित्रायं यदा देने
न तस्या मन्याधिकः किल। स्नेहश्च वद्धमानश्च प्रकाशं गमितस्त्वया। तामसोपी समहूते प्रियां स किल
नारदा तदृश्चापी सु हहसत्वे प्रियायाः संसवेकिल। स्तोतव्या यदिनावत्मा नारदेन तवा ग्रतः। कृ ने गोः
यंजनसत्र किमर्थमनुग्रा हिताः। प्रणयं परमं दत्वा पश्चात्वा पः प्रनोयदि। अनुज्ञा मे प्रयच्छ स्वतपः कर्त्तु
प्रसीदमे। स्वप्ने नापि न हष्टाहं अ हृष्या पुष्कर ह्यण। यद द्यदेव निर्व्वत्त मश्राषपत्रपतस्त्वव। कामं काम
ऽस्कतस्यैवं मुनेरतुलतेजसः। अत्र नु मन्युरूमे देवसां निध्यं तव न च यत्ता। मानार्थं जीमत लोके सङि रु
तु कवानसि। तदेवं सतन न च्छामि जीवितुं मानवर्ज्जिता। ममानवद्यतार दा न यं च्युद्यतता ममा। सघेता
रलतया मां समंनाद्या निराह्लिति। हा गतिकां गमिष्यामित्यक्का देव त्वया विना। कुमुहूती गतान्त नेग
तिं यास्यामि संगता। किमकार्य्यमहं माहादीस्वराणां प्रियाप्रियं। प्रियान्त्वा ऽप्रियान्ता यदहं तव मा
नदा वसंत कुसुमस्थिर्व्वेसदारे वतकेगिरिं। हा गतिकां गमिष्यामि कथं द्रक्ष्याम्यहं पुनः। परपुष्टस्वरा
निश्च पुष्पगंधवहं सुचिं। कथंनामा निलं हष्या सेवेयं दुर्न गा सती। जलक्रीडां न चाकस्मादेव रुचाम

ह्रादैधे॥ कथं दौ नार्ग्यमापन्ना पश्येयमपि सागरं। सात्राजिति प्रिया नान्या वृत्तो मेऽसीति यद्धिमां। ममैवा
चः स्मृतद्यातमथवा कः स्मरिष्यति। यदद्याहीं हि मां श्वश्रूर्धक्ष मानेन नंदिनी। वं श्रवज्ञाता त्वया राज्ञी
नृनंदा नार्ग्यपकर्षिता। किं तु गृहे नमे प्रेमणा सुसिम्धनापि मानदा। यस्मा मानं जनैर्हता मां न श्यपति नि
त्यदा। नाहं त्वा कितवं धूर्त्तमज्ञासिषमरिंदम। अद्य ज्ञातोऽसि नत्यक्ष्ये चलाजन वं चक। स्वरमावा नि
ताकार। निरूपादेवयन्नतः। चोरज्ञात्सोऽसि तत्पदौ वा श्नात्रमधुसूदनः सढः। एवमीर्ष्या वशं प्राप्तां देवीं
सात्राजितीं हरिः। अभिमानवतीं देवः शांतपूर्व्वमथाब्रवीत्। नैवं पद्मपलाशाक्षि। हे मम मंस्था विवद प्रिये। कि
मत्र वह्नुना केन वरीयमवगच्छ मां। तत्पारिजातकुसुमं तस्यादेवममायतः। नारदो मत्प्रियं कुर्व्वन्
मुनिरक्लिष्टकर्म्मणस्य त्वादाक्षिण्याद्दनुरोधमवद्दत्तवान्नात्रमेन्यायः। प्रसीद कापराधं मम मर्षय स्व शुचिस्मि
ते। पारिजातस्य पुष्पाणि नियदीस्यति कोपने। तदा दाता स्मि सुश्रोणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते। स्वर्गादिहानाय
ज्जिता पारिजातं द्रुमं स्वरं। गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कालं त्वमिच्छसि। एवमुक्ता तु रोहिण्या वाचा हरिव २५२
ल्लभा। यद्येवं समुद्रमः कत्तपस्वि हानयितुम सुता। मत्पुरे पश्यमज्ञो हि मवेद्वह्नुगुणमनासीमत्तिनी

नां न सर्व्वासामधिका स्यामथो स्तुज तथास्त्विति प्रथमः कल्पितो मधुसूदनः। प्रावाचाप्रतिमा देवो जगतः
प्रभवाव्ययः। तथेत्युक्ता प्यनुकल्पेन कृतोपपन्ननमेजय। सत्यभामा सती मिष्टा कंसनात्रान वत्सला। ततः स्ना
तो जगन्नाथः सर्व्वेशः सर्व्वभावनः चकारा वश्यकं सर्व्वं सर्व्वकामप्रदः सतां। दध्यौ च नारदं देवं स्नातो देव
मुनिं नृप। अभ्याजगाम स ज्ञानी तेमुनिश्रेष्ठो महोदध्यैतमागतं नृपते सतां गतिरध्मे दृजः। सत्यया सह
धर्म्मात्मा यथाविधि समर्च्चयन्। पादौ प्रक्षालयां चक्रे मुनेः सात्राजिती स्वयं। जलं देवः स्वयं ज्ञात्वा नं गारेण
ददौ तदा। अथोपकल्पयामास सुखासीनाच केशवः। परमान्नं समुनये प्रयता त्माजगद्गुरुः। तल्लोक
कर्त्ता सहृत्य दत्तं मुनिरुदारधीः। बुभुजे वदनां श्रेष्ठो नारदाश्रद्दयान्वितः। उपस्पृश्य ततस्तुष्टः प्रददाव
शिषः प्रभो। ताश्च प्रीतेन मनसा प्रतिजग्राह केशवः। ततः सात्राजिती देवी प्रणता नारदोऽब्रवीत्। प्रसाद्य
दक्षिणां हस्तं सजलं जलजेक्षणां। यथेदानीं तथैव त्वं भव देवपतिव्रता। सविशेषं च सुनगा नवत्त्वं तु प्रसाव
त्वावा। इत्युक्ता मुनिमुख्येन सत्यभामा हरिप्रिया। तत्तुष्टो महता युक्ता हर्षेण तु नराधिपा। सत्त्व लोक्य
स्पनुज्ञां चलग्या मुनिवरास्तदा। बुभुजे पायसं धीमान प्रमेयपराक्रमः। ततस्त्वावश्यकेष्ठ्वा सत्यभामा।

पिनारत।अनुज्ञयातदानर्त्तुर्द्विवेशांतगृहंमुदा।ततोविर्गितादेवीत्रिलक्ष्मेवान्यनुज्ञया।स्थितापार्श्वेच
त्रिलक्ष्मस्यनमस्कृतेमहामते।ततोमुहूर्त्तंमासित्वानारदःत्रिलक्ष्ममब्रवीत्।आश्ठेत्वागमिष्यामित्राकले
कमध्याह्नतात्राद्यदेवमीशानंनमस्कृत्यमहेश्वरं।गास्यंतिदेवगंधर्वाःसर्वेवाप्सरसोनराः।मासिमा-
सुचितंचैतन्महेंद्रसवनेविना।पूजार्थंदेवदेवस्यगांधर्वंनित्यमेवच।अंतर्हितादेवदेवःसोमःसर्ववि
रविनुः।पश्यपत्यमथमुख्येनकृतंनक्षत्रारिष्टातिना।निमंत्रितोऽहंसर्वेषुःपुण्यंदात्तुमहाद्युते।पारिजात
स्यनष्टेतत्तुराज्ञामहात्मनः।यदेतदाहृतंस्वर्गात्कदर्यंचमयाविनोदेवापनागामतद्दितरूपाड्समु
द्भवांदृष्टःसहषःसतथासच्याःपुष्करलोचनः।सौभाग्यमावहत्येवपूज्यमानोपिनित्यशः।पुण्यंकर्तुं
तदास्पृष्टःपारिजातोमहाद्रुमः।आदित्याधर्मनित्येनकश्यपेनमहात्मना।पुरादित्यामहातेजाःस
षितःकिलकश्यपः।वरेणच्छंदयामासमारीचस्तपसांनिधिः।सावावतुनगायेननवयंमुनिसत्तम २५५
स्थितंत्वाकामतश्चसर्वैरवविनिषणैः।ईप्सितंगीतनृत्यंचनवेत्थमतपोधन।कुमारानित्यदाचैवन
वेयंतपसांनिधे।विराजाशोकरहिताननवयमपिनित्यदा।पतिनक्तिमतीचैवधर्मशीलातथैवच।पाति

जातंततोऽस्याशीदद्दित्याःप्रियकाम्यया।सर्वकामप्रदैःपुण्यैराहृतंदिव्यगंधदैः।त्रिशाखंसर्वदाहृष्टंस
र्वेनतमनोहरं।सर्वपुष्पनिहृश्यंतेतस्मिन्नेवमहाद्रुमे।ईदृत्राऽन्यस्यपुष्पाणिविनत्स्यैकातिरूपिणी॥
वञ्चरूपाणिवाप्यन्नपद्मानिचतथापरा।मंदारादेपिहृत्सासारमुहूर्त्यकश्यपः।तस्मादेषतरुश्रेष्ठ
सर्वथांश्रेष्ठतांगतः।ततस्तत्रनिवध्याथकश्यपेपदत्तोपुन।अदितिर्ममपुण्यार्थंसौभाग्यार्थंतथैव
च।निष्क्रयार्णयामुक्तःकश्यपस्तुतपोधनः।इंद्रादत्तस्तथेंद्राण्यासौभाग्यार्थंततोममा।सोमस्त्राप्यथरो
हिण्याऋद्ध्यावहूनदस्तथा।एवंसौभाग्यदोह्यस्मःपारिजातोनसंशयः।विष्णुपद्याःपरेजातःपारिजात
तित्राहितः।मंदारपुष्पैर्यद्युक्तोमंदारस्तेनकथ्यते।कोऽप्ययंदारुरित्याङ्कुरेजानंतोयतोजनाः।को
विदारइतिख्यातस्ततःसतुमहातरुः।मंदारःकोविदारश्चपारिजातश्चनामभिः।सदृश्यैज्ञायतेविष्णो
र्यस्यैतत्कुसुमाद्भुतं॥ ॥इतिहरिवंशेपारिजातहरणं॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ततोऽभिगमिषुंतत्रनार
दंमुनिसत्तमं।प्रोवाचभगवान्विष्णुरप्रमेयपराक्रमः।महर्षेधर्मतत्वज्ञस्वर्गंगत्वाचयानघ।दृष्ट्वामद्
सहदेवस्यत्रिपुरघ्नस्यधीमतः।अनुज्ञयामद्वचनाद्दिष्ट्वाऽप्यपाकत्रामनः।संवर्णायिचान्त्राहत्वंपौराणं

वेश्मि यन्मुने । यदस्यासीन्मुनिश्रेष्ठो भगवान् काश्यपः स्वकं । पारिजातं पुरादित्याः प्रियार्थं धर्म्मवित्तमः । सपु
ण्यमतिमान्नाग्यं ददातीति तरुसत्तमः । तच्च दत्तं पुरा दानं व्रतं चैतन्महत्तमं । देवी निहृन्मनि न्यानि धर्म्मार्थं
ममराहृममादत्सु शुश्रूषा च वाग्मिकां । इतिदाचेतपत्न्या मम पुरा । पुण्यार्थं दानधर्म्मार्थं मम प्रीत्यर्थमेव चा भ्रा
नाय यद्दाखती पारिजातं महाद्रुमं । दत्त्वा दाने पुनः स्वर्गतरुं तं प्राप्स्यमिष्यसि । प्रवाच्य एवं भगवान् वल्ल
निद्भगवंस्त्वया । तथा तथा प्रयत्नेन श्रु कार्य्यो मुनिवर त्वया । यथा तरुवरं दद्यात्पारिजातं सुरस्वरः तच्च हृत
गुणं तावत्पत्न्या मम स्व तपोधन । संपदा सर्व्वनेत्रलत्या नां संपदि च यिमे मता । एवं नारायणेनोक्तो नारदो
भगवान् ऋषिः । प्रहस्योवाच काशिन्नमिदं वाक्यं तपोधनः । बाढमेवं प्रवक्ष्यामि यद्धि मुख्यं सुरेश्वरं ननु
दास्यति वैदवंद्रः पारिजातं कथं वन । मंदरं पर्व्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशैः सह । निक्षिप्य तोयधौ पूर्वं पा
रिजातः समाहृतः । मंदरपर्व्वतश्रेष्ठं नयिते प्रपितं पुरा । पारिजातं हरेणापि लोकके क सोऽजनार्दन । स्वयं २५५
विज्ञापितो गत्वा ततः त्राकेणशंकरः । आक्रीडद्रुमतद्यानेज्ञाच्याःस्योदितिया चितः । तथा क्ष्वितिवराद
त्तो महादेवेन चानघा । नचनीलः पारिजातो मंदरंचि चकंदरं । क्रीडार्थं शंभुः सशच्येति क्ष्मप्रदेशेन मोक्षितः ॥

महेंद्रा । महाबाहो पारिजातस्तरुः पुरा । प्रियार्थमु मयाऽस्यासीत्पारिजातवनं द्रुरः । गम्रतिमतिविस्मी
तों मंदरस्य कंदरान्तत्र सूर्यनाः सल प्रविशंतिन गोत्रमानव चंडप्रनाशीला नैव जलं सदा गतिः
शीताल्ल च्छंदतस्तत्र शैलपुत्र्या नवदिति । स्वयंप्रनवनं तद्धि महादेवस्य तेजसा । वर्ज्जयित्वा महादेवं
सुगणांयद्व नंदनमां चान्यसहूनं दिव्यं नश्याति करा वनश्रवंतितत्र वाल्मीय पारिजातासमंततःस
घरत्नानि मुख्यानि मनसा कांक्षितानि वा गणास्ता नु पनुज्जंति प्रवराणां महात्मनो । आज्ञयास्व
देवस्य लोकनाथस्य केशव पारिजातं दद्रु गुणं फलते षांत पोधनो । अनिमानेप्नावेश्च गुणान्
रि गुणा सथा । मर्लिमंतश्चते हृष्टाः सामंदेवं हृपधजं । उपतिष्ठंति मततं प्रवरैः सदकेशव राइणत
जमा गुष्टा हीनाङ्खेः सुस्वान्विताः । तरवा मंदरतो हियदिनाः शैलकन्यया । प्रविवशां धकानाम
घोरस्तत्र महाबलः । दैतपावरदानेन दर्प्पितः पापनिश्चयः । महता देवदेवेन नेहरेणाभिचयातिना
अवध्यः सर्वभूतानां हृच्चाहृथगुणावली । एवं दुःखनत देवः पारिजातं प्रदास्यति । पुष्करादस सहस्राद्भुत्पम
तद्दूवीमिति । सतितं सहितादेमाशच्या सहिवरद्रुमः । सर्वकामप्रदः सल तर्थद्रास्यमिनेजसा ॥ ॥श्रीबाभुस्च

वाच॥ मुने तद्युज्यते साधु महादेवेन धीमता॥ यच्छचीकारणं त्वा नमीतः सुतरुः पुरा॥ सञ्जेष्टः सर्वदेवतानां
लोकत्रत्स्र नैवाप्ययः॥ पारावर्थस्य सदृशो लतवामिति मम निः॥ अहं यवीजानुदेवस्य सर्वथा वलघ्ना
तिनः॥ लालनीयश्च भगवन्न जयन्त इव सत्तम॥ सर्वथा भगवन्नस्मावदुपायैर्वक्रविस्तरैः॥ करोतु यत्नं प्री
त्यर्थं शक्रो घस्सितपाधना॥ मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यपार्थे सत्यनामया॥ स्वर्गादिहानयिष्यामि पारिजातमि
ति प्रभो॥ यमया तदनन्तं त्याक्तं कथं कर्तुं तपोधन॥ न नन्तेहि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयानघ॥ मयि नत्रप्रतिज्ञ
हि लोकानां संप्लवो नवेतमन्मया हि मुनिश्रेष्ठ लोकधर्मगुणान्विताः॥ परिवार्य स्थिताः सर्वे सकथं व
नृतं नवन्त्रान देवगणाधर्वगणा नरा द्वस्ता नचासुराणेवचयललपन्नगाः॥ मम प्रतिज्ञा मुद्दहं त्वद्यता मुनि
समर्थाः खलु सत्यमस्कृते॥ सपारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो नवतासुरेश्वरः॥ ततः शचीभ्याम २५६
दितानुलेपनं गदां विमाहस्यामि पुरंदरोरसि इति प्रवाच्याय दिसा महर्षिकं प्रयाच्यमानो न तरुं प्रयच्छति
मुनिश्चितं मच्चभागम नाय सर्वथा त्वयापि कार्यः खलु तत्र निश्चयः॥ ॥ इति हरिवंशे पारिजातहरणे॥
वैशंपायन उवाच॥ नारदोथ मुनिर्गत्वा महेंद्रसदनं नृपः॥ लोगत्रिमवमत त्र ददर्श च महात्मवां तत्र दिव्या

महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः राजर्षयश्च विद्वांसः स्वर्गतात्कर्मभिः सुनेः॥ नंगायत्राश्च सिद्धाश्च वारणा
श्च तपोधनाः॥ ब्रह्मर्षयश्च भगवन्तो देवर्षिर्वै मनवश्च सर्वशः॥ सुपर्णश्च महात्मानो मरुतश्च महावलाः॥ दिवो
कसां निकायाश्च शतशोन्ये समागताः॥ उपर्युपरि सर्वेषां सर्वे देवा महस्वराः॥ तच्छाव मितविक्रान्तः स्वग
णैः परिवारितः॥ देवर्षिनिर्मुनिश्रेष्ठः संहृत सर्वनावनः॥ कल्पान्तरसदस्यपुत्रयायेपानविद्यते॥ यनार्थयं
ति मतिनं देवादेवस्वरापमाः॥ आत्मज्ञानवलोपेताये च धर्मपथस्थिताः॥ रुद्राश्च काश्यपादेव मधुपास व
नारत॥ स्कंदश्च भगवान्नैरा दिर्गंगाश्च सरितां वरा॥ अर्चिभानुत्तमश्चैव मानुश्च वदथतावरः॥ नेतारो देवदेवा
नामतिहिलपमान्विताः॥ एतानन्नुविधीयंते सर्वे देवगणा नृपधर्मनित्यास्तपोनित्यासृतां मार्गमुपाश्रिताः
ये चिम मानुषा देवानर्चियंति श्रुमार्थिनः॥ तानार्चयंति धर्मराश्च यथाराजन्नभ्युनोर्थिताः॥ पितृरूपदेवा
नां सत्यासंयैचनुष्टिताः॥ स्वाध्यायव्रतः कामसदानियमचारिणः॥ गंधर्वाधिपतिः श्रीमांश्चित्ररथोन्न
पसत्तमाः तावाद्यामामदेववायानिहृहवाबू। ऊर्णायुश्चित्रसेनश्च हाहाहूहूस्तथैव च॥ तुंबुरुश्च र
नपुरन्तेभ पर्क्तुंस्थाम नर्गद्वा श्रीस्त्वंचित्रिश्च हे मार मा च नारत॥ हेमदन्ताप्रतार्णव सहजन्या सथैव चापु

यात्य भगवान्देवसद्मप्रस्थानमात्मवान् आहूतो नरश्रेष्ठः सर्वकस्यजगाम ह गतो गतिः। गते न्तपतौ सर्वे नृपा जग्मु
र्यथागतं। महेंद्रेणार्चिता देवाः स्वानेव निलयान् गताः। ततः सर्वेषु जातेषु सुखासीनं पुरंदरं। सदस्यास्य महा
सीनं नारदो नियतो मुनिः। तमिंद्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनं। दिदेश कुशगर्भं च पीठमासनमुत्तमं।
नारदोथ महातेजा महेंद्रमिदमब्रवीत्। हूतोहममरश्रेष्ठ विष्णुनामिततेजसा। किंचित्कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषि
तोस्मि महात्मना। आनर्ताद्दर्शिं हरणं तस्य वा नदितेजसः। प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि श्रृणुष्व मुनये तथा। ततः
प्रहृष्टो भगवान् ब्रवीत्पाकशासनः। किमाह पुरुषश्रेष्ठः शीघ्रमाचक्ष्व मे मुने। चिरस्य खलु कालेन संस्मृतः
स्म महात्मना। प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्मभृतां वर।। ।।नारदोवाच।। महेंद्र द्वारकां गत्वा गतोहं नान्तरं त
वा कथंचिद्द्वारकां तत्र कश्यपानां यशस्करः। ततो मामुक्तवान्वीरो विष्णुर्बलवतां वरः। यथावत्सुरमुख्येन २५७
ब्रुवतः शृणु मावनतानां शीयाद्वीयाक्त प्रणिपत्याकृतो ब्रवीत्। आनयस्व सुरश्रेष्ठ पारिजातवनद्रुमं
मनोरथाक्त सफलोवधाहि सुरनंदन। धर्मस्तवेव देवेषां वधस्व मरसत्तम। अयं दुर्लभकल्पार्तो लो
कालोकगणेश्वरः। पश्यंतु मरकल्पाणं मत्समानावाडमानुषाः।। ।।वैशंपायन उवाच।। वासुदेववचः

श्रुत्वा महेंद्रः कुरुनंदन। नारदं वदतांश्रेष्ठमिदं वाक्यमथाब्रवीत्। नचासनं सुरश्रेष्ठ कृतमुक्तं त्वया द्विज।
संदेशं जनितिदास्यामि विष्णोरतुलतेजसः। आसीनो नारदोथ कालवान् उत्तोथ नारदः। स्वमासनं ततो निजे
तस्येवस्य सदसं विनो। उपविष्टः सुरपतिरथोवाच तपोधनं। निरीक्ष्य सुबलं वीर्यं पौरुषं दृष्टे नाशनः।। ।।श्री
उवाच।। महेंद्रं पंकजगर्भश्रेष्ठ वक्तव्यं स जनार्दनः। वचात्मम मधर्मेण सर्वेन्द्रत सुखावहः। मदनं त्वामीश्व
आगतोनात्र संत्रायः। द्वीपः पारिजातस्तु रत्नान्यन्यानि चाप्यहतो। चंत्र नारायणं तरणं कर्तुं देव महीगतः। मा
नुषं सर्वदेवसैनं मास्थिताः कार्यसिद्धये। त्वयि तीर्णं प्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ता त्रिविष्टपं। हरायिष्यामि व धास्य
इष्टान् कामान्पराक्रमजा। स्वर्गायानि चरत्नानि नयितस्मानि केशव। स्वल्पार्थमानुषं लोकमितिसर्वे सता
श्चितिः। उक्तं मया हि स्थितिं देव प्रवक्ष्यामि महाबल। यद्यहं किं प्रवक्ष्यामि प्रजापतिगणाग्रणी। ब्रह्मणा सहपु
त्रेणं सपो त्रेण महात्मना नियमाः सर्वे ह्लतानां स्थापिता जगतोध्रुवाः। प्रजापतिकृतं मार्गं मपास्य कुजनो
ममश्च वा प्रजापतिर्धीमान् शापमन्यस्मजेत्यनुः। अस्मान्नियमानं हि मर्यादे सेतुबंधनं। नेत्रस्पृश्य
शंकितादत्यादेत्यप्रद्लस्तथा परा। स्त्रीनामि नयनीतेच पारिजातद्रुमेश्वर। स्वगौकसान विप्पंतिविमनस्का सु

मानदः॥उपनोगामनुष्याणां विहिताये स्वयंनुवा तेम्कथउममत्रातासंपश्यकालपर्ययं॥इहापियावस्त्रिदि
पेममयःस्पात्परिग्रहः॥त्रिदिवस्थोपितंलब्धा अर्घनोकुमिहाहेतिः जेष्ठःसएवनोज्यानांनानिज्ञःकिंज
नार्हनः॥ततोधर्मसमुत्रस्यकाममेवानुवर्तते॥स्त्रीवश्यतारव्यायमाना स्ठह्मस्याद्दिममात्मनः॥जगत्यष्यश
सायो गंजनयेदितिमेमतिः॥मानुष्यं मानुषश्रासोयदतन्मधुसूदनः॥कर्योनिवंधनीयेयं यद्वात्राजेष्ठेनन नारदः
स्वर्गरत्नविलोपेनधर्मोनस्यन्ममानघज्ञातितोधर्षणाचैववेशेषेणवगर्हिताधर्म्ममर्थंचकामंचक्रमेण
मधुसूदनः॥सेवत्रेषसतानूधर्म्मानूस्थापितापश्यया निनामहीतलेपारिजातंस्थापयिष्याम्पहंयदिपोलो
मीमादितिःलब्धाकाउमांवक्कुमंस्पते॥पारिजातंमहीपृष्टेस्पृष्टाहष्टाचमानुषाः॥स्वर्गार्थेनादमिष्यंति॥स्व
दृष्टास्वर्गफलहितो॥पारिजातगुणंमर्त्स्या ज्ञास्यंतियदिनारदादेवानांमानुषाणांचनविशेषोभविष्य
ति॥तत्रयक्रियतकर्मनदिहार्थकृवतेनराः॥स्वर्गार्थंनयतिष्यन्तिपारिजातगुणान्विताः॥सहोरत्नवरःस्वर्गपा २५८
रिजातस्तपोधननुत्पतेयदिमर्त्स्यैःसमर्घमकंयगङ्गवेत॥यज्ञैमर्त्स्यानयस्यंतिलब्धस्वर्गफलानुविनर्त्वा
नप्रदास्यंतित्रत्त्येवममरागताः॥जप्यजप्योद्धिकंस्त्रवनित्यमाप्याययंतिनः॥मानुषाःस्वर्गमिच्छंतः॥श्रद्ध

नास्तपोधनात मर्त्यैनकरिष्यंतिपारिजातगुणान्विताः॥निस्तेजसोनविष्यामिस्वर्गतास्तद्विहीनतां॥इतःसुह
ष्यामस्येस्तेजवंतिपुरुषानुवि॥आप्याययंतस्तेऽप्यस्मादानेर्यज्ञैस्तथैववा॥नच्छुनुरुष्णापिपासावाबाधते
यदिमानुषान्॥नरोगोनजरावाक्षनमृत्युर्वाहितिरेवचादौर्गंध्यंवाप्युयाराववागंनयःकर्मसनवाः॥किम
यदिमानुषान्॥नरोगोनजरावाधनमृत्युर्वाहितिरेव॥इतिवाअस्त्वयाविष्णुवि
घ्नागंकरिष्यंतिपारिजातगुणान्विताः॥सर्वथानयनंतस्यपारिजातस्यनक्षमं॥इतिवाअस्त्वयाकार्यंकार्य्यमस्मीति
क्लरक्लिष्टकर्म्मलता॥यथायथाचमेत्रातातुष्यत्यनन्विवास्यन॥तथातथात्वयाकार्यकार्य्यमस्मीति
मि॥छत्राहाराश्चमणायश्चैवचंदनान्यगुरूणिवा॥अस्त्राणिचविचित्राणिवधूनांहारकान्त्रयाघु
गपानियानिमर्त्यानांयावदिच्छतिकेशवः॥नस्वर्गपरिमास्तंउकर्तुमर्हतिकेशवः॥ददामिरत्नानि
यथाक्षितान्यहंधनानिविचित्राणिविरूपितानि॥नपारिजातंनकथंचकुर्मंमुनेप्रदास्यामिदि
वौकसांप्रियं॥ ॥इतिखिलेपुहरिवंशेपारजातहरण॥वैशंपायनउवाच॥देवराजवचःश्रु
त्वानारदःकुरुनंदन॥प्रावाचवाक्यंवाक्यज्ञोमहात्माधर्मवित्तमः॥अवश्यमेववक्तव्यंहितंव
लनिषूदन॥मयातवमहाबाहोवक्तुमानोऽस्मिमेत्वयि॥नक्तोमयावासुदेवाज्ञानतानवताम

तोनरदृक्ः पारिजातोहि हरस्यापि त्वया पुराहेतवश्च मयास्य दर्शितामोः समासतः। नचावगतवान्रुद्रे
वःसत्यमेतद्ब्रवीमितो। पंद्रोऽहं मद्दर्शनाल्लालनीयः सदेतिमां। अथाह पुंडरीकाक्षः सस्नेहंतरमे
वचः। पुनःपुनर्मया चास्य हेतवो देव दर्शिताः। ततोनबुद्धिमेष हत्वा ह च ना। ज्ञानतस्यवे। अपिच
प्युक्तवान्नरदेवा वाक्यंतं मधुसूदनः। प्रहस्य पुरुषश्रेष्ठः सरोषमिव वासवः। नदेवगंधर्वगणा नराह्
मान चासुरा नैव च पन्नगास्तथा। मम प्रतिज्ञामपहंतुमुद्यता मुने समर्थाः खलु सत्यमस्तु ते। सपा
रियातं यदि न प्रदास्यति प्रयाचमानानवता सुरेश्वरः। ततः शची वा मृदितानुलेपने गदां विमोक्
ष्यामि पुरंदरोरसि। उपेंद्रस्य महेंद्रायं न्ना तस्य निश्चयः परः। यदनमन्य सेनायं संप्रधार्यं कुरू
घतत्। तत्त्वेहितं च देवेश श्रयतां वदतो मम। नयनं पारिजातस्य ह्यारकां मम रोक्तं नारदेनेव मुक्
क्त प्रत्युक्तं बलदेवहन्नत। कोपाविष्टः सहस्राक्षोऽब्रवीदेतन्नराधिपः। अनागासि मायेष्टे सो
दर यदि कथ्यवः। एवं ब्रुवतः किं शक्यं कर्तुमद्य तपोधन। बहूनि प्रतिलोमानि पुरा सहतिवान्मम
यि। हृष्ला नारद साधानि न्नातेति वमयानघ। खांडवे चार्जुनस्यैव पुरा वाहयता सता। मदीयाव

रितमेघाः त्रामयंतोऽभिमुहूर्तं। गोवर्द्धनं धारयता विप्रियं च कृतं मम। तथा वृत्रवधे प्राप्ते साहाय्यार्थेहृ
ता मया। समोऽहमिति सर्वेषां नतानामिति चोक्तवान्। स्ववाहुबलमाश्रित्य हत्वा नश्च निहता मया। दे
वासुरेषु प्राप्तेषु संग्रामेषु च नारद। युद्धत्यात्मेच्छया लब्धा मुने सुविदितं तथा। बहुनात्र किमुक्तेन त-
स्मात्हृप्ताप्रवर्त्तते। ज्ञातिभेदो न मन्नानाः साक्षी त्वं मम नारद। ममोरसि गदां मुक्तां उद्यतां यदि के
शवः। अनुष्ठास्या प्रतिपालीमी गुणः कद्रूहदश्यते। उदवासंगताधीमान् पिता नः कश्यपः प्रभुः। अदित्या
सहितमतान्यो विज्ञाय मिहस्नेन वेत्य। अजितात्मा ममन्नाता रजमा मत्तो हतः। कामेन वस्त्रेयाथ वाक्या
देवं मामुक्तवान् गुरुः। धिक्स्त्रियः सर्वथा विप्र धियः कृत्स्न ममी तथा। यत्राधिक्षिप्यवान्विष्णुरेव मां स्त्री
जिता हि द्विज। न दृश्यं कश्यपकुले व्यपदेश्यं महामुने। नैव दक्षकुले दृष्टं मातृमैथ्य त्रेसं नृपः। न स्पष्टता
नराज च देवानां प्रतिमानितं। कामरागादमूतेन कृष्णेन खलु नारद। पुत्रदारसहस्वेहि म्नातानघ
विशिष्यते। तद्ध्ज्ञानसंपन्न इति ब्रह्मा पुरा ब्रवीत्। नास्ति मातृसमो बंधुर्गहार्या इति रिजनाः इति
मामब्रवीन्माता पिता च न प्रजापतिः। सादर प्रविश्य पंउ। पितामह कश्यपोऽब्रवीत्। दक्ष मया विरुध्यते

दानवाः पापनिश्चयाः।काममतन्न वक्तव्यं स्वयमात्मस्तवान्वितं।प्राप्तस्तवसरो विप्र यदि हाद्योच्यते मया।
धनुर्न्यस्तायां मुनिश्रेष्ठ छिन्नायां पुरानघ। धन्विनि रमराणां हि वरदानान्महामुने।कृत्तस्य शिरसो विष्णो
पुराद्देहाद्धृतो मया। संधितं चाशिरो यन्नाच्छिन्नं रौद्रेण तेजसा।अहं विसृष्टो देवानां द्रष्टुं का पुनरच्युतं
धनुरारोप्य दर्पणा।स्थितो नारद केशवः। किं मां पिता वा माता वा वरस्पतीति महामुने। स्नेहेन च धृतं विष्णोः
शरीरं मुनिसत्तमार्पणे उ वैस्तव मस्यैव मुने मा गमहं ददौ। यवीयांस मर्थेहं प्रमाणाल्ल हलपश्यामि नारद। संग्रा
मेषु सर्व्वदेवं तेन सर्वेल पाधना। राज्ञा किलाहं समरे प्रहत्वा गच्छतां कृत्वां प्राङ्गनो वपुस्सर्व्वेषु स्व शरीरमिवान
घाय व्वाउद्दारा मिधर्मज्ञं केशवं नाकिमाश्रितां इदं न कामरीयं च भगवन्विष्णुना लालितां तु पर्य्युपरिलो
कानी अधिकं नवनं मुने। अपमानः स च मया प्रहृतः क्रियते मुने। लालनीयो महावालं इत्येवं नाहं गो
रवात्मवालोयं मम पुत्रे लियवीयानिति नारद। पित्रा मात्रा च गोविंदो नातीव परिजोषितः। उष्ट्रस्तत्र ज २६०
नन्या मकेशवः सविशे पतः। वयंह ध्यान संदेहस्तत्रेत्र स्नेहोऽतिरिच्यते। सर्वज्ञो वलवान् शूरो मन्यो मान
यतात था केशवाऽप्यवद दर्हीमान्नरत्नहितं तथ ताग तं। गत्ता नारद वक्तव्यः केशवो वचनान्मम। अहं तो

न निवर्त्तयं समरं प्रतिशत्रुर्नितः। यदीच्छसि तदा गच्छ सत्यं ते यत्नमिच्छसि। प्रहरस्व च सर्व्वं च नार्थ्यो जितयदी
च्छति। रथांगनाथ शार्ङ्गिणा गदयानंदकेन च। प्रहरस्व गरुडं हत्वा न त्वाजनार्दन। प्रहर्तव्यं प्रहरिष्यामि यथा
शक्त्या च केशव। अह्न धिकु यदिमां स्नेहो विक्रमं न करिष्यति। पावन्नसंग्रामे गतो जितोऽहं चक्रपाणि
ना। पारिजातं न दास्यामि तावद्धा मुनिसत्तम मां समाहूय तज्ज्येष्ठं जवीयान्स तपोधन। अहं त्व मर्षयिष्यामि
किमर्थे स्त्री जितं हरिं। अद्यैव गच्छ भगवान् द्वारिकां त्वल्लपालितां। विवादसंस्थितः सोऽन्न इतिवाच्यस्त्वया
च्युतः। पत्न्यात्रापचाहेमपि त्वयाऽजितो न पारिजातस्य तव प्रदास्यति। इति प्रवाच्यो मधुसूदनस्त्वया वचो
मदीयं स्मरतात पोधन। पुनः प्रवाच्यो भगवंस्त्वयाच्युतो मम प्रियार्थं खलु निर्विशंकितम्।। न मायपार्ह्रु
मिहाहं सिद्धु मं सुयुद्धमेवास्तु धिग स्तु जिह्मतां।। ।।इति श्री खिले पु हरिवंशे पारिजातहरणे।।वैशंपाय
न उवाच।। मर्हेंद्र स्य वचनं श्रुत्वा नारदो वदतां वरः। विविक्ते देवराजानामिदं वचनमब्रवीत्।। कामं प्रियाणि
राजानो वक्तव्या नात्र संशयः। प्राप्त काले षु वक्तव्यं हितमप्रियमप्युत। अनियुक्तः पुरो भागो न स्यादिति निवे
दं तिहि। सलोकगति तत्त्वज्ञो न यविज्ञान कोविदः। कार्याकार्यस्य सूक्ष्मत्वे परिपृच्छतिमानवान्न्यायतस्ततः प्र

वस्यामि गम्यतां यदि रोचते। अनुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं सुहृदो हितं। तस्मात्सर्वप्रामकालज्ञ परां नव मनिच्छताव
क्तव्यं सर्वथा सद्भिः प्रियं वाप्रियं हितं। आनृण्यमेतत्स्नेहस्य सद्भिरेवादृतं पुरा। अनृतं धर्म्मनाशेन न शत्वं तिन व
प्रियं। न प्रियं न वितं वाच्यं सद्भिरतद्धि निंदितं। सर्वथा देव वक्तव्यं श्रूयतां शृणुवतां वर। क्रत्वा च कुरुधर्म्मज्ञ म
मश्चयस्करं वचः। अन्योन्यभेदो न्याहृदानां सुहृदां वचल्लतका मवल्पानेरल्लहृवहिषतां नात्र संशयः। हिता
नुबंधमहितं कार्यज्ञेयं सुरेश्वर विपरीतमश्च तद्वुद्धानित्यं धर्म्मजतां वर। यस्मात्रापकार्यस्मादारब्धं कार्य्यमीह
ज्ञो। आरनेनव तद्धिद्दाते षु वुद्धिमतां नयः। विपाकमस्य कार्य्यस्य नानुपश्यामि शोभनं। यत्तु तत्कारणं देव नि
वोध विवुधाधिपा यएको विश्वकर्मध्यास्ते प्रधानं जगतां हरिः। प्रकृत्यायं परं सर्वं कृत्तं तं वै विदुर्बुधाः। तस्याव्य
क्तस्य योऽव्यक्तो नागः सर्घमवाङ्गवः। तस्मात्प्रथमो देवो विष्णुः सर्घस्य धीमतः। प्रकृत्या प्रथमोनागः उमारे २६१
वीयत्रास्विनी। व्यक्तः सर्वमयो विष्णुः स्त्रीसंज्ञो लोकभावनः। रुक्मिणप्पांद्यांस्त्रियम्नस्य व्यक्तं वा प्रथमा गुणा
अव्यया प्रकृतिर्देवी गुण देवो महेश्वरः। नविशेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोरमरसत्तम। गुणिनश्चाव्यया याश्च सत्वः
राः प्रथमा गुणाः। नारायणो महातेजाः सर्वकृल्लोकभावनः। सोकामहेश्वरो देवः कर्त्ता विष्णुरधोक्षजः। ब्रह्मा

देवगणाश्चान्ये पश्चात्सृष्टा महात्मना। महादेवेन देवेश प्रजापतिगणास्तथा। एवं पुराणपुरुषो विष्णुर्देवैरुप
धते। अचिंत्यश्चाप्रमेयश्च गुणैन्यश्च परस्तथा। आदित्या तपसा विष्णुर्म्महात्माराधितः पुरा। वरेण छंदिता
तेन परितुष्टेन चादितिः। तयोक्तस्त्वत्समं पुत्रमिच्छामीति सुरोत्तमः। प्रणता देव विज्ञाय नारायणमधोक्षजं
तेनोक्तो भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः। अंशेन तु भविष्यामि पुत्रः खल्वहमेव ते। स जातः सर्वदेवेभ्यो
त्राता तव सुरेश्वर। नारायणो महातेजा उपेंद्र इति चस्मृतः। इत्थमेष हरिर्देवः कश्यपत्वमुपागतः। तेनस्रे
भौ वैर्दिक्रूरकृतं भूतं न व्ययमवोऽव्ययः। प्रादुर्भावा गता देवा जगतो हितकाम्यया। माथुरं जगतो नाथः कर्त्तारः
तोचक्रेशवः यथा पललपिंडः स्याद्यामः स्नेहेन मानद। तथा जगदिदं व्याप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना। खस्मात्
देवः सर्वात्मा तस्मै नावेद्धि कर्थ्यते। जगत्पतिर्गुणोद्देवो वैकुंठः सर्वभावनः। अतः समस्तदेवानां स एव
चक्रेशवः। पद्मनाभश्च भगवान् प्रजासर्गकरो विभुः। अनंतो धारणार्थं च विनिर्मिच महद्यशाः। यस्तस्य
पिसद्भिश्चकथ्यते वेदवादिभिः। शुक्लः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा। द्वापरे च तथा पीतः कृष्णः कलि
युगे विभुः। अवधीत्स हिरण्याक्षं दिव्यरूपधरो हरिः। जघ्ने हिरण्यकशिपुं नरसिंहवपुर्हरिः। दध्मारम्सुनि
मत्संनीमेष देवो वसुंधरां। वाराहं वपुरास्थाय जगतो हितकाम्यया। जिगाय जगतश्चैव विर्भुत्रीमनरूपधृ

ववंध च बलिं देवः श्रीमान् पन्नगबंधनः। देवदानवसंमत्ता म का मांयदपि श्रियं। त्वया धन्न पुरा विष्णुरुदार
मतिविक्रमः। सा च भ्रष्टं पतं पायस्पतन्निहंति जनार्दनः। अली केयं अपवर्ते लेभ्रतमेतन्महात्मनः। उग्रांश्च
दानवान् मुख्यान् देवानां ये च शत्रवः। तव प्रियार्थं गोविंदो धर्मात्मानत्रः सतां गतिः। रामत्वमपि चाप्यजघ्ना
रावणमात्मवान्। नत्वा कामगुणाश्चैव जघान हृत्रं हं हरिः। हितायजगतोऽद्यापि लोकेवसति मानुषान् पंद्र
गता नाग्नः सर्वं नत्तां तमात्मेनः। जटी लक्ष्मी जिनी दंडी हृ एतद्वो मया हरिः। दैत्यपुवि चरन् देव त्रुणबिभिरिको
हलः। अत्रापि सर्मपि गोविंदं दानवे कार्यवं जगत। कर्वाणं दानव हीनं उग तो हतका म्यया। अवश्यं पारि
जाततेनपिष्यति जनार्दनः। द्वारकामम रश्रेष्ठ नानृतं चाब्रवीमहं। नारद स्नेहानि सत्त स्वं क्रोश नग्रहरिष्य
सि। नापि क्रोशस्त्वयि जो श्चवासवपहरिष्यति। नैव च क्रोशप्रसि प्राकं मया देव कथं च न। ष्टष्ट्वेन यथ सूजा
यो हिता स्तव मंत्रिणः। नारदेन एव मुक्तस्तु महेंद्रो जनमेजय। इदमुत्तरमीशःऽथ प्रत्युवाचजगद्गुरुं। एवं विव
धनावं बं क्रोशं वदसि यद्विजा। एवमेतत्सुवक्तव्यः श्रुतं खलु मया मुने। यतश्चैवं विधः क्रोश सतोऽहं तस्य तत्तु २६२
न प्रदास्यामि दातव्यं सतां धर्ममनुस्मरन्। महाप्रभाव वानत्यार्थे त्रु ष्यदिति विचिंतयन्। अवष्ठितोऽहं नरद
ह्यमुनेमर्वगुणादितं। महाप्रभावाः सततं भवंति हि महिह्यवः। भ्रातारश्चैव सततं हृद्यानां ज्ञानचक्रुषां। म

हाप्रभावानात्मार्थं क्रोशाधर्मभृतां वरः। भ्राता ज्येष्ठस्य नमामि स्वविरोधं गंतुमर्हति। यथैव मातुः समरं पुरात्रि
दादधं क्रजः। तथैव तस्याः पुत्राणां ज्येष्ठतः स्वादुमर्हति। तथैव पितृलंयातः स्वयमिच्छन् जनार्दनः। तथै
वा न्वातुरिंद्रस्य सन्मानं कर्तुमर्हति। ज्येष्ठ मत न देवेन नार्द्दं किं पुरातनं। अथेदानीमपीच्छत्र ज्येष्ठोऽस्कमधु
सूदनः। सुनिश्चितं बलं रिपुमीश्स्य नारदो विसर्जितः। स्विदशवरणधर्मवित्। ययौ पुरीयदुश्रेष्ठः नानिरक्षितां
कत्राम्स्थलीधृतिमतिर्मा स्वपाधनः॥ ॥इति श्रीखिल पुहरिवंशे पारिजातहरणे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥॥
अथ त्यद्वारकां क्रोशं नारदो मुनिसत्तमः॥ ददर्श पुरुषश्रेष्ठं नारायणमरिंदमं। सर्वत्रमनिसुखासीनं सह रुक्मि
ण्या मया॥ विराजमानं वपुषा सर्वतत्रोऽनिगामिना। तमेवार्थं महात्मानं चिंतयंतं दृष्ट्वातं केवलं यो
जयंतं च वाक्यमात्रेण नाविनी। दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युज्जायद्यथाक्रजः। पूजया मास च सदा विधिदृष्टन कर्
मणा। सुखोपविष्टं विश्रांतं प्रहस्य मधुसूदनः। हजोतो पर पप्रच्छ पारिजाततरुं प्रति। अथोवाच मु
निः सर्वं विस्तरात्स्वपाधनः। इंद्रोक्तं जोषं वाक्यं निखिलं जनमेजय। श्रुत्वा रुक्म्नं तत सर्वं नारदं वाक्य
मब्रवीत्। अमरावती च यास्यपहं धर्मनतां वर। इत्युक्तो नारदेनैव सहितः सागरंययौ। स ददर्श तत्त्स

त्रविविक्तेनारदं हरिः॥ मदंड नवनं गत्वा वदवाक्यं तपोधन। अनिवार्य महात्मानं मद्वाक्यममरोत्तमं। नयुद्वेष
मुखान्त्राकः छात्रमर्हसि मे व्रजा। पारिजातस्य नयने निश्चितं त्वमकं हि मां। एवमुक्तः स तस्तेन नारदस्त्रि
दिवं गतः॥ आ चचक्षे च तल्लोकं देवं दस्यामितो गसः। ततो बृहस्पतेत्राकः शशशसवलनाशनः। उक्तवान्बृह
स्पतिश्चैद मुवाच कुरुनंदन। अहे धृ कुत्रह्मसदनं पदिरं तेशशतक्रतो। इन्द्रीतमिदमारखं मित्रनेदांक्षिदा
रुणः॥ अनाक्लयकथंनाम नवतानुवनेश्वर। समेव त्रूलमारबुं देवकेनापि हेतुना। अथ्यानवितथ्येनक
र्मजेन पयुस्यताजगह्दृत्त्रघ्न विविधं नश्क्यमतिवर्तितुं॥ स हमेव त्तुकार्यमेण पमारेनान पत्रास्पत। तदेत
त्महमारब्धं कार्यं दास्यतिला घवं। बृहस्पतिं महात्मानं मदेंद्र स्वडुवीद्वच। एवंमते यथान्यायं तङ्ग्राबान्त्र
वक्तुमर्हति। तमुवाचाथधर्मात्मा गतानागततत्ववित्। अधोमुखश्चिंतयित्वा बृहस्पतिरुदारधीः॥ यत
स्वसहपुत्रेणायोधयस्त्वजनार्दनं॥ तथात्राकं करिष्यामि यथान्यायं नविष्यति। बृहस्पतिस्त्ववमुक्त्वा २६३
क्षीरोदं सागरं गताः। आयस्थ मुनये सर्वं कश्यपाय महात्मने। तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो बृहस्पतिमनापत। त्व
वस्पमान्यनेतङ्गा सर्वथा नाचसंशयः। इन्द्रस्तनासदृशी नार्यो महेर्वदेवश्रमेणः। अपध्यानकृतादोषः
पुः

पतत्वेष शतक्रतोः॥ अस्य दोषस्य शांत्यर्थं मा स्वश्रश्रमुनं मया। नदवासः सदोषश्च प्रास एव सुदारुणः॥ तद्र
मिष्यामि मा च स्य सहादित्या तपोधन। उमेतो वारयिष्यामि देवं संवदते यदि। बृहस्पतिमधर्मात्मा सु
वाचमिदमब्रवीत्। प्राप्तकालं वयात त्र नवितथ्यं तपोधन। तथेकाश्यपश्च्छा कार्यं संप्रश्नोप्य बृहस्पतिर्जग
मर्थ जितं देवरुद्रं रुद्रगणेश्वरं। ततः सोमपं महात्मा न मानव्यश्च पत्र ध्वजं वरार्थी कश्यपो धीमान्नदित्यास
हितः प्रभुः। तुष्टाव च तमीशानं मारीचः कश्यपस्तथा। वेदांतैः स्वलक्षते श्रुवसवैः कृत्स्नं जगद्गुरुं। उरुक्रमं
विश्वकर्माणमीशं जगत्स्रष्टारं धर्मरूपं परं। सर्वबाधितमध्यमदिव्यं विश्वेश्वरं भगवंतं नमस्यामि योदे
वानामधिपः पापहंता ततं विश्वं येन जगन्महत्त्वात्। आपो गर्भो यस्य भुजाघरिश्च विश्वेश्वरं तं शरणं
प्रपद्ये। भासा हृत्कान्या पतिरूपा निजघ्नदत्तानि दैत्यानि प्रपुरा हितानां। विरूपाक्षं सुदर्शनं पुण्ययोनिं विश्वे
श्वरं शरणं यामि सद्योग्रणम्य पाके। विनर्जनं रमं गता। विश्वम [illegible] धर्म मे सुलतीनां मधुपाः पुष्पात्म
मी महमाशा स्वतनयापमानां भीपिचातां वरिष्ठः। अथर्वाणो सुशिरसं सूतयो निहुवनं वीरं दानवानां
च वांधवि [illegible] विश्वेश्वरं शरणं यामि देवं। जगद्व्यालं विततं यत्र विश्वं विश्वात्मनं प्रीति
देयं गतानां यहहू नगंरथ मा स्थाय याति विश्वेश्वरं सुमनामस्त निस्तं। अंतश्चारोचनं चारुशास्त्रं महा

[illegible] MEMORIAL

वलंनेतरमीशं।सहस्रनेत्रंशतवर्त्मानमुग्रंमहादेवंविश्वसृजंनमस्ये।शोचिकेशंशमेदंशान्तपापंसर्वशंकं
शंकरंनतनाथं।धुरंधरंगोपतिंचंद्रचि स्वीकानामयनंयामिरुद्रं।आशुःशिशानेवृषनेरारुषाणंरु
तधर्मवितथंनाशुशोषं।विश्वंधरंसुमृडीकंसमर्थंधृतहतंशूलधृतंधरंप्रपद्ये।अनन्तवीर्यंधृतकर्म्माणमा
द्यंयज्ञशेषंयजतांचानियान्तंहविर्भुजंभुवनानांसदैवमिष्टहितंधर्मनतंप्रपद्ये।परंगुणेभ्यःशाश्वतंगम्भि
स्वरूपंयशःश्रृंगमहनंकान्तरूपंमहात्मानंपुरुषंसत्यधाममसन्मोहनंदुःकृतीनांनमस्ये।युक्ताकारंसु
धिरसंचारुकर्महढव्रतंदृढधन्वानमाजौ।शूरंवेत्तारंधनुषांत्वामीतिरकंपतिंपशूनांशमनंनमस्ये।एकोर
तिर्यारतिर्देवभूतःसर्वाणितिष्ठेर्याजुषत्पत्रकपर्दः।अनन्तदानुत्तमामासवित्वानागीषित्राजक।मांनगवान्स्व
पात्रेदेवः।यएकोपतिरश्नातिजगतांविश्वमीशायएकोदात्मकृतांप्राणमभ्यंयेनान्नृशंस्याव।श्रास्वतं
सामवुद्धंसामंजुष्टसुकृतीश्रेयसेशः।ब्रह्मासृजद्भवनानिमामाशमंकृतांविहायब्राह्मणःषड्गुणस्पष्ट २६४
श्चावसत्याहतिष्ठसंशुमथं।समांपायाहृद्गुरूपारिहासेः।व्यंजनोव्यंजनेषसंविद्यान्सुसमयस्मृभिःश्रंनु
प्राणदःशूलिवामाःरसोधुवःपवपातसमन्तोत्रमापत्नीभ्यःशंकरःमारधमतां।श्रवकंपुहिदंश्रद्धुर आरण्य मं
नेवाभुवाणांधर्म्मेविप्राणांवरदंयज्ञनांश्च।वरहवंगगजतारमीशंदेवंदेवानांवशरणंयामिरुद्रं।आसंदेवा

नांवेशरणंयामिरुद्रं।आस्यंदेवानांमंतकंदुःकृतीनां।त्रिविक्रमंमंसुकृतंकर्मसाक्षिणं।भूतायनंभूत
पतिंगुणज्ञंगुणाकारंशरणंयामिरुद्रं।अनुत्तमंयज्ञकर्तारमन्नंमध्यंचाद्यंजगतोभ्यम्यरूपं।देवव्रतेषु
वज्रधमगीतमीशनमित्रविद्वपंशरणंयामिरुद्रं।महाजितंव्रतिनंमेखलांकंसुतोषणं।भूतक्रोधनंविपा
पांभूतंसत्वज्ञंगुणितांकपर्दिनंनतास्मीशंवदनंचंदनानां।देवंदेवानांपावनंपावनानांकृत्यकृतीनांमम
हतांमहांतं।शतात्मानंसंस्कृतंगोपतीनांपतिंदेवंशंशरणंयामिरुद्रं।अंतस्थंपुरुषंगुहसंस्थंप्रमास्थंव
प्रणविवधीप्रदीपां।हेतुंपरंपरमस्पाद्भरस्पष्टश्रुतंदेवंगुणिनंसन्नतां।स्मि।प्रसन्नतनयोरप्रसन्नेश्वस्रसंस्थसूतेस्मै
नमःपृथक्वेकन्यतः।स्वयंभूतःपात्रेमांसप्रमादःप्रदध्यान।सेमुदःपातुरत्नां।आसन्नःसन्नतरःसाधनानांश्र
द्धावतांश्राद्धहृद्विप्रणेता।पतिर्गणानांमहतांसन्नतानांपायान्मसुःकृरणःषड्गुणानां।अनन्तवेदविदांजि
नानांनिहंताखयंकर्तानन्तनामीविक्रमेन।धृतायुधःसुकृतीनाममुक्तमोजाः।प्रणुद्यान्मेवृजिनंदेवदेवः
पेनोहन्तात्रिपुरामायिनांवैरंमधव्रातारणविनथाप्रत्युःत्रारण।मदक्षध्वंताहजिनुमंदेवतानांसमामीशः
पात्रुविश्वंदधनःमागीयमांनागमुनात्रामिष्ठनमुखेदाक्षायनस्तात्वधवत्सविद्यान्।यज्ञस्पादि

रक्षान्नः सर्वतः पायादीशो मां दक्षयज्ञहा ॥ तदेतत् ॥ अन्योन्यः स कृतश्चोत्तमश्च जगत्त्रक्षायोः त्वमादतिमुखं
समां मख्वधमुखपात्तनिस्यं विचिन्वानः प्रथमः षड्गुणानां ॥ गुणाश्च कात्स्न्येन यस्य देवस्य नित्यं सर्वाङ्काय
स्यनावास्तसृतः गामागाध्रणां समसन्नदाऽहूतीनां आद्यो विश्वस्य पवमानस्य कुड्डः धाम्नायस्य सुरि
रश्मोऽग्य विश्वब्रह्मापुत्रैः सहितस्त्वद्द्विजाश्च ॥ पुरानृतानवनत्रासमामाञ्जुषञ्चषष्ठ्यां से साधुगामाः ॥ यस्मा
द्भूतानां नृतिरं तोऽथ मध्या धृति नृतिश्च क्षतिः स्मृतिश्च ॥ रुद्रस्य गुहान्तस्य पुरुषस्वरस्य महात्मनः गह
वेद्यस्याय मर्थे ॥ लिंगांकं त्वेवकं सर्वं मीशानां गांकं यमासर्वधमत्री ॥ नान्यन्तृतीयेऽत्र गतौ हा हि किं चिन्महा
देवात्सर्व सर्वेश्वरोऽस्मा ॥ इति संस्तूयमानस्तु नगवान्नगाह्वषध्वजः दर्शयामास धर्मात्मा कश्यपं वधृतव्र
तो ॥ उवाच चैनं देवेशः प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ येन संस्मापिका श्रीणां वंजत्रा ने प्रजापते ॥ दृदो पैरो महात्मा
नो देवो प्रकृतिमयातः ॥ पारिजातं तु धर्मात्मा न जिष्यति जनार्दनः ॥ त्वम धाता महेन्द्रो हि मुनि नारदवत्त्र २६५
मेणा ॥ अस्याकां त्वत्पुत्रनार्थे न पारी तस्य कश्यपा गम्यतां तत्र धर्मज्ञदा सायितो मन्त्रया ॥ अदि
त्या सा कत्रादनं श्रयस्य पुत्रयोध्रुवं ॥ इति हरवचनं निशाम्य विद्वान्कमलनवात्मजसन्नुरथमेयः हर

त्रा पुण्यगुरुं प्रणम्य रुद्रं मुदितमनाः स्वमथो क संजगाम ॥ ॥ इति श्री खिले पुह रिवंशे पारिजातहरणे ॥ वैशंपाय
न उवाच ॥ अथ विष्णुर्महातेजा मुहूर्तैर्मुदितरवो ॥ मगया व्यपदेशेन ययौ रैवतकं गिरिं ॥ आरोप्यैकरथे देवः सा
त्यकिं नरपुंगवं ॥ प्रद्युम्नमनुगच्छेति प्राक्का कुरुकुलोद्वहहारवतं च गिरिं देवागच्चादारुकमब्रवीत् ॥ मदीयं रथमे
तं चेग्राह्यस्य देवदारुका ॥ प्रतिपालय मां सोम्य दिनाथे द्वारयन्नथं रथेनैव प्रवेक्ष्यामहं द्वारकं स्ततसत्तमा ॥ इति सं
दिश्य नगवाना रुरोहजयोद्यतः ॥ ताक्ष्यं समात्यकाधीमानप्रमेयपराक्रमः ॥ एष्वयथ नकारव्य प्रद्युम्नः त्रात्रुसूदनः
आकारगामिना राजन्दृष्टवतः त्रुह्लमन्विया ॥ निमषांतरमात्रेण नंदनं काननं हरिः ॥ देवोद्यानं ययौ धीमा
न्पारिजातजिहीर्षया ॥ ददर्श तत्र नगवान्देवयोधान्दुरासदान्नानायुधधरान्वीरान्नंदनस्था
नधिष्ठरजः ॥ तेषां संपश्यतामेव पारिजातं महावलः ॥ उत्पाट्यरोपयामास पारिजातं सतां गतिः ॥ गरुडं प
क्षिराजानमयत्नेव नारतो ॥ उपस्थितो विग्रहवान्पारिजातस्य केशवं ॥ सां चितावासुदेवेन पारिजातस्तु नारत
उक्तश्चहृद्भमानस्त्वं केशवेन महात्मना ॥ तं प्रस्थितं तरुं दृष्ट्वा परिजातमधिष्ठरजः ॥ अमरावती पुरीं श्रेष्ठां तत
श्चके प्रदक्षिणां ॥ ततो नंदनगोप्तारः पारिजातं द्रुमस्त्वरं ॥ क्रियतेत्र महेन्द्राय गत्वान्तपमसंशिरः ॥ अद्यैरावतमा

रुद्रनिर्ययौपाकशासनःजयन्तेनरथस्थेनपृष्ठतोनुगतःप्रभुः।सर्वमस्यागतंहारंकेशवंशत्रुनाशनं।हृष्टोवाचप्रहस्त्वं
मो।किमिदंमधुसूदन।प्राणस्यगरुडस्थायकेशवःशक्रमब्रवीत्।वधार्थसुपुण्यकार्यायनीयत्येषवरस्तुमःत
मुवाचततःशक्रोमांवैवपुष्करेक्षणः।अयोधयित्वानतरुर्नेयितव्यस्त्वयाच्युत।प्रहरस्वमहाबाहोप्रथमं
मयिकेशव।प्रतिज्ञासफलातस्यमुक्ताकामादकीमयि।ततःशल्यैःशरैस्तीक्ष्णैर्देवराजगजोत्तमं।विनेदा
शतिसंकाशैःप्रहसन्निवनारद।विव्याधगरुडंवज्रीदिव्यैःशरवरैःस्वरा।बाणांश्चिच्छेदयामासकेशवस्य
तरस्विनः।यान्यान्मुमोचदेवेन्द्रस्तांस्तांश्चिच्छेदकेशवः।माधवेनप्रयुक्तांश्चचिच्छेदवलवृत्रहा।माहेंद्रस्य
चशाङ्गेनधनुषाकुरुनंदन।शाङ्गस्यचविनिनादेनमुमुहुःस्वर्गवासिनः।तयोर्वर्त्तेतिसंग्रामेगरुडस्तंमहा
तरुं।पारिजातंयजत्राथहर्तुमभ्यधावतवली।प्रद्युम्नमथकंसघ्नोवारयतितमब्रवीत्।ततस्तंवारयामास
रौक्मिणेयःप्रतापवान्।जयंतोजयतांश्रेष्ठोरुक्मिणेयमहेषुभिः।सर्वगात्रेषुविद्धस्यन्नाजघानरथ २६६
स्थितः।रथस्थःप्रवरोथिनेकामस्कन्दमलेक्षणः।ऐन्द्रिमभ्यर्द्दयामासवाणैराशीविषोपमैः।सुसन्निपात
स्तुमुलोवभूवकुरुनंदनः।जयन्तस्यववीरस्यरौक्मिणेयस्यचानयोःक्षतप्रतिक्षतंयुद्धंचक्रतुस्तौमहाबलौ।

महेन्द्रोपेन्द्रतनयौजगत्यत्यद्भुतौवरौ।देवाश्चमनुजश्चैवददृशुर्विस्मयान्विताः।तंसंग्राममहाघोरंसिद्धा
श्चैवसचारणाः।ततस्तुप्रवरानामदेवदूतोमहाबलः।पारिजातंपुनर्हर्तुमियेषकुरुनंदन।सखाम
हेन्द्रराजस्यमहास्त्रविदरिंदमः।अवध्योवरदानेनब्रह्मणाकुरुनंदन।ब्रह्मणस्तपसासिद्धोजंबूद्वी
पाद्दिवंगतः।सशक्रपानपसंजातःमखिवैवलवातिनः।तमापतंतंसंप्रेक्ष्यशल्यःसात्यकमब्रवीत्।तत्र
स्थःप्रवरंशरैर्वारयसात्यक।ननत्रनिर्हेयंवाणाःमाक्ष्यांसात्यकेत्वया।अस्यब्राह्मणचापल्यंसोदृ
ष्यंखलुसर्वदा।ततःपक्ष्माग्रेषुरूणां।गरुडस्थोद्विजस्तदा।आजघानमहाबाहोसात्यकिंप्रवरानृपः।शि
नेनाप्तात्ततघस्यक्षिपतःशायकान्नृप।चिच्छेदपुरुषव्याघ्रवचनंदेवमथाब्रवीत्।ब्राह्मणानास्ति
तेतस्यच्छिद्रविप्रस्ववर्त्मनि।अवध्यायात्त्वानाहिस्त्यापराधेपिहिद्विजाः।प्रवरस्तुप्रहस्येनमुवाचकु
रुनंदन।अलंलज्जांसात्वतांश्रेष्ठयुध्यसद्यात्मनारणे।जामदग्न्यस्यरामस्यशिष्योहमितियादवानामतः
प्रवरानामःसखाशक्रस्यधीमतः।नदेवायोद्धुमिच्छन्तिमान्यतामधुसूदनः।आहसोहृदयस्याहमद्य
गत्वास्मिमाधव।ततस्त्वयासदारौद्रःसंग्रामेवहुधारूपः।अस्त्रैर्दिव्यैर्नरव्याघ्रसेनयोर्द्विजमुख्ययोः।

ध्वाश्चबालतदाराजन्नधराश्चसहस्रशः।तस्मिन्नवर्त्ततिसंग्रामेतेषांमनिमहात्मनां।नातिप्रियकरो
कास्मीराडिवसन्नतांक्र।पेडिःकोश्लीमहात्मानंमायिनंशूरसम्मितं।दृन्तगदृक्प्रतीस्थौतितावुभो
योधसम्मितौ।युयुधातेनरश्रेष्ठपरस्परजयैषिणौ।अथशार्ङ्गायुधसुतंशचीपुत्रःप्रतापवान्।विनोष्य
स्महनश्चाजन्नदिव्येनास्त्रेणासत्वरः।सोस्त्रंतदतिदीप्यंतमापतंतंशितैःशरैः।तंस्त्रंवाणजालेनतद्ग
तमिवानवत्।ततस्तद्दीप्यमानंतुपपातरथमूर्द्धनि।रुक्मिणेयस्यकोन्यंघोरंदानवमर्द्दनं।तेनास्त्रे
णास्थादग्धःप्रद्युम्नस्यमहात्मनः।नादहद्रथघोरंतद्वरेरुक्मिणेयंजनाधिपादहत्सोग्निनेस्वल्पमपि
मुहूर्तापिविशांपते।यथातथाननत्स्यास्त्वेरौक्मिणेयायचक्रमे।अथनारायणसुतोविरथोरथिनां
वरः।छिन्नधनुष्मानाकाशेयंयन्तमिदमब्रवीत्।महेन्द्रपुत्रदिव्यंयदस्त्रंमुक्तवानसि।नाहं २६७
मीदृश्यरूपाणांशक्याहंतुंशतैरपिप्रयत्नंकुरुशिक्षाणांयत्नंमेघप्रदशय।नास्तिमतिशयंकलौ
संग्राममममनंदन।आसीन्मेसाधसहस्रारथकंवांबृतायुधे।विनेमितवनदानीयुद्धेदृष्टवलावलः
नमामासम्मर्यतामेषपारिजातस्त्वयात्नुः।न्नाक्वानरवन्तुहस्सान्पोस्मृद्धमायस्त्वयाघ्नसोरथोमया

मयादग्धःत्वयायोधस्त्वतेजसा।इंद्रभानांसहस्राणिसृष्टुंशक्तोस्मिमायया।एवमुक्तोयथयंतःसममो
चास्त्रंमहावलः।तपसोत्पातितंतेनस्वयमेवातितेजसा।तत्प्रद्युम्नोमहावेगंशरजालैरवारयत्।च्च
शस्त्राणिदिव्यानिःसुमुचाकाशगानिशः।दिक्षुसर्वासुकुरुधुस्त्राण्यस्त्राण्यपृथनारत।रौक्मिणेयंमहा
त्मानमंतरिक्षेचपंचमं।महोल्काभद्दशाःवाणान्यस्त्राण्यमरसत्तमः।सुमोचितानिघोराणिप्रद्युम्नंप्रति
सर्वतः।तानिसर्वाणिवाणौघैःकाष्णिरस्त्राण्यवारयत्।येयंतंचापरेद्दीप्ते।विद्याधानिशितैस्तदीत ७१
तानादःसमुत्सृष्टाघमरैःपुण्यपाकर्मभिः।दृष्ट्वाछ्वर्यवभूवचप्रद्युम्नस्यमहात्मनः।प्रवरस्यापिवाणा
नच्छित्तनाशिनिपुंगवः।विच्छेदंघासनंवीराहस्ताचापंचभारत।ततोन्यंसतजयाहमहद्दृढंतुरुद्वमं।मद्दं
द्रदत्तंप्रवरोमहोशनिसमस्वनं।सतेनवीरोमहताधनुषाविप्रसत्तमः।शरान्सुमोचविशिखावारंनर्व
रश्मिनिभान्यथा।चकर्त्तेचधनुस्त्विन्द्रशनयस्यामितायसः।विद्याधरर्षिगात्रेपुवाणैरपिवसत्यकिंध
नुरादायसनयस्ततोस्थकुरुनंदन।हृढंसारसहीधीमान्विद्याधरप्रवरंरणे।उद्यकर्त्तेत्ररन्योन्यंचसर्मणीति
शितैःशरैः।गात्रन्यष्टेवमांसानिमर्म्मभिद्भिःशरोत्तमैः।अशापरेणवाणेनपुनारिधसनंद्विधा।विच्छे

दग्धवेगा वीरास्त्रिनिश्चेरुः समंतात्॥ अन्यदिषमनंतं तु ग्रहीत्तमनसं द्विजः॥ गदयाताडयामास शिघ्रयाणं
घुहृस्तवान॥ सोसिंचमं वज्रयाहृ सात्यकिः प्रहसन्निवानज्रयाहृ धनुर्धीमान् गदयाभिहितो नरशंसः ततः
शरशतान्यस्य मुमोच प्रवरस्तदा॥ विहसन्निव विज्ञाय सात्यकिं यदुनंदनं॥ प्रद्युम्नाप्युद्दोषण्डूनि मंल्ला
कामसन्निनोंतस्य चिच्छेदनज्जुन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा॥ [illegible] स्पृरुदेशो पातयच्च प्रवरः
प्रहसन्निव॥ अधर्मसेय तथा चर्मशितवाणैरजिह्मगैः॥ आजघान यथशक्तोपनर्दुद्दिविपुत्रो ननाद चातं
विलक्षवमिवज्राद्वा पारिजातप्रिदीर्षना॥ तात्स्पीन्याभिरथ्यनैव नन्नारस्थो प्रवरस्तथा॥ तेप्रहृपुल्ववेगेन
चिक्षेप गरुडस्तथा॥ गकुतिमेकं सरथः सपपान मुमोह च॥ जयंतो निपपत्याथ॥ पतितं च्चालप्राणानृप
समाश्वास्य रथं शीघ्रं समारोपितवांस्तदा॥ सेनेयमपि सुध्यंतं॥ पतितं यदु मुख्यंदुः॥ आश्वासयानप्र
द्युम्नः पितृव्यं परिषस्वजे॥ तं हि पश्यन् शतहस्तेन सव्येन मधुसूदनः॥ नीरुजः स्पृष्टमात्रेण सात्यकिः समप
द्यत॥ प्रद्युम्नादक्षिणे पार्श्वे वामे च शिनिपुंगवः॥ तस्थतुः पारिजातस्य युद्धशौण्डौ तु तावुभौ॥ जयंतः प्रव
रश्चैव रथेनैकेन नारद॥ संयत्तौ तौ महेंद्रेण प्रहृष्टौ महात्मना॥ नासन्नेम निगंतश्च गरुडस्यकश्यपन

वलवानेपपततां राजाच विनिता सुतः॥ दक्षिणे चैव सव्ये च पार्श्वे समधृतायुधैः तेनो स्थितौ युध्यमानौ सम
सवदृ प्रपश्यतः॥ एवमुक्तौ स्थितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः॥ ददृशाते युध्यमानौ देवराजजनार्दनौ॥
अर्थं द्रो गरुडं वाणैर्महाशनिसमस्वनैः॥ विव्याध सर्वगात्रेषु महास्त्राण्येव सस्तदा॥ ननान्वाणानगण
यद्धनतयः प्रनापवान्॥ समारोनिमुक्तं वीरः शक्रनागमरिंदमः॥ तमातो सदृसा राजन् वलिनो गज
पक्षिणौ॥ युयुधाते वीर्ययुतौ महाप्राणौ दुरासदौ॥ रदनैः पन्नगरिपुं करेणाभिरसातथा॥ ऐरावतो ग
जपतिराजघान नदंस्तथा॥ तथा नखैः क्रुशशी सो दीर्नतयाव लोवृटः॥ तथा पक्षनिपातैश्च शक्र
नागं जघान ह॥ सुहूर्तेसुमहानासीत्संपाता गजपक्षिणोः॥ विस्मापती यो जगतः प्रेक्षदृणो नयावहः॥
स हृष्टं रावतं ताश्चापिडयामास नारत॥ नखैः क्रुशकरालेन चरणेन महावलः॥ सपुद्दारानिसं
तसो निपपात त्रिविधपान्नः॥ पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठे द्वीपेऽस्मिन् जनमेजय॥ पतितमपि तं शक्रोन मुमोच
महावलः॥ कारुण्यादथसोहार्दान्तद्वी सुपगमादपि ॥ लोऽप्यथागमद्वेन प्रहृतः प्रनयायव॥ पारिजा
तवनाधी मानगरुडेन महावलः॥ सतस्थौ पर्वतश्रेष्ठे पारिपात्रे च दृष्ट्वा॥ ऐरावते समास्यस्थसंयामोवद्ध

द्धे पुनः॥ घोराशीविषप्रख्यैरस्त्रैर्युक्तैः सुतेजितैः॥ अन्योन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवयोर्महत्॥ ततो वज्रायुधं वज्रम
स्त्राणि च पुनः पुनः॥ मुमोच गरुडेशाय देवाः ऐरावतरिपो नृप॥ तस्य वज्रनिपातं तं सहन्सहेश केशवस्य न महा॥ अवध्यो
बलिनां श्रेष्ठो निसर्गेण नृपाबलात्॥ मुमोच पद्ममेकैकं मानयन्नग्रजन्मिनं तदा॥ वज्रं च देवराजोऽथ त्वास्ते कश्य
पर्शनं च॥ अक्रम्यमाणस्तार्क्ष्येण न्यमज्जन्नृपते गिरिः॥ विवेश धरणीं राजन् शीर्य्यमाणः समंततः॥ चुकूज वध्य
मानेन शैलस्य च समर्पदृतः॥ तं चाह्वाही ततः शैलः किंचिद्धिष्ठ पमथ्थे कुज्जः॥ तं मुक्त्वा गरुडेनाथ तष्ठौ देवो वि
हायसि॥ प्रद्युम्नं च ततो वाच सर्वलोकनाथनः॥ इतो द्वारवतीं गच्छ रथमानय मा चिरं॥ स दारुकं महाबा
हो मत्तेजो बलमाश्रितः॥ वक्तव्यो बलनर्द्दश्च राजा च कुकुराधिपः॥ श्वो जिष्णुं च गंता स्मि द्वारकामिति मान
द॥ तथेत्युक्त्वा तु धर्मात्मा प्रद्युम्नः पितरं प्रभुः॥ गत्वा यथोक्तमुक्त्वाथ नरदेव बलानुजौ॥ नातिकालं समात्र
ण पुनः सहेन्द्र मायया॥ दारुकेण समायुक्तं रथमास्थाय भारत॥ ॥इति हरिवंशे पारिजातहरणे॥ वैशंपा २९९
यन उवाच॥ तमासाद्य रथं शैलः पारियात्रं गिरिं ययौ॥ तत्रैरावतमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः॥ पारिया
त्रो गिरिः श्रेष्ठो हृष्टो जातं जनार्दनं॥ शाणपादसमानत्वात्प्रविवेश वसुंधरां॥ प्रियार्थं वासुदेवस्य प्रभा वज्रे

महात्मनः॥ तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप॥ ततः प्रायात्तं युद्धार्थं॥ अच्युतं कुरुनंदन॥ स पारिजातो ग
रुडः पृष्ठतोऽनुययौ बली॥ प्रद्युम्नः सात्यकिश्चाथ गरुडस्थौ महाबलौ॥ गतावुभौ वरस्तार्थं पारिजातमरि
दमौ॥ ततस्त्वस्तमितः सूर्यः प्रेरिता रजनी नृप॥ उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोरिह॥ सुप्रहाराहतं दृष्ट्वा
विह्वलैरावतं गजं॥ नातिकल्पं महातेजा देवराजानमब्रवीत्॥ गरुडाभिहतः सर्वं प्यातिः कल्पा गजा नमः
ऐरावतो महाबाहो रात्रिश्च समुपाहता॥ स्वः प्रजा वपुनः काम प्रवर्त्तस्व यथेच्छसि॥ एवमस्त्विति शक्रं त
देवराजोऽब्रवीत्प्रभुः॥ उवास मपुधरान्यासे देवराजः पुरंदरः॥ वज्रं गिरिमयं कृत्वा धर्मात्मा नृपसत्तमात्र
भ्रातः च जगाम थ कश्यपश्च महातपः॥ अदितिश्चैव सहसैव देवामुनय एव च॥ साध्या विश्वे च का ल
नासत्यावश्विनौ तथा॥ आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर॥ नारायणाश्च पुत्रेण सत्यकेन च भारतः म
हावासगिरास्य पारियात्रे प्रहवान्॥ यः सत्राणप्रमाणोऽस्य नक्षत्र समनवन्नृपा वरंप्रादात्तु तस्मै स्यप
र्वतस्य महाद्युतिः॥ शाणपाद इति ख्यातो न विष्यसि महागिरे॥ पुण्यं नाद्य न तुल्यो हि पुण्यो हिमवतः
श्रुतः॥ एवमेव च नूयिष्ठा नव पर्वतसत्तमा मेरुणा स्पर्द्धमानो हि वक्ष्वचिन्न गोर्य्युतः॥ तथा दत्वा परेतस्य पर्व

तस्यै च केशवः॥ ददौ सो गंगां यं सरिच्छ्रेष्ठां नमस्कृत्वा वृषध्वजं॥ अथ प्रायो विष्णुपदी स्वच्छा लब्धेन भारत॥ संहृत्य तान्
ताः शैलाः स्वं स्वं स्थानमथो ययुः॥ उदकं च गृहीत्वाथ विल्वं च हरिरव्ययः॥ देवमावाहयामास रुद्रं सर्वेश्वरेश्व
रं॥ ततः प्राप्तो महादेवः सप्तसोमः प्रभुर्विभुः॥ तस्थावुपरि विल्वस्य तथा गंगोदकस्य च॥ तं पारिजातकुसुमै
रर्चयामास केशवः॥ तुष्टाव वाग्भिरीशेशं सर्वकर्तारमीश्वरं॥ रुद्रो देव त्वं रोदनात् श्रवणाद्वा रो रूयमाणाद्वा
द्विदेवः मनुष्याणां जन्तूनां वत्सलं वत्सलानां कीर्त्यते ग्रुंस्त्वे शरणं समनुस्मरण॥ ग्राम्यारण्यानां च पतिस्त्वं पशूनां स्मृ
तो देवः पशुपतिः सर्वकर्मा॥ नान्यस्त्वत्तः परमो देवदेव जगत्यस्मिन् सुरवीरारि हंता॥ यस्माद्दीशो महतामीश्व
राणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणरक्षा॥ तस्माद्दिव्यामीश्वरं प्राहुरीशं सन्तो विद्वांसः सर्वतत्त्वार्थविज्ञाः॥ त्वं य
स्माद्भगदाद्यवीर वक्त्रो स्पष्टकारः हरारहस्य॥ तस्मान्नामाहुर्भवमित्येवमनन्तं सर्वेश्वराणां महतां सुराणां २७०
यस्माज्जितैर्भिषिक्तोऽसि सर्वैर्देवासुरैः सर्वं नुतश्च देव॥ महेश्वरं विश्वकर्माणमाहुस्त्वां वेसर्वतेन देवा
तिदेवं॥ रुद्राद्यैर्देवैः पद्मसनिभैर्वचेत्त्वं श्रुष्टेच्छयः कां दीनि निर्दारदाम सर्वीश्च॥ तस्माद्धि ख्यातो भगवानूर्देव
देवः सतामिष्टः सर्वभूतात्मभावी॥ न मिथ्यार्थाणां देवयस्मात्प्रतिष्ठा भुवने लोकानां भवनामेऽस्य कीर्तिः

स्तं च केति प्रथमं तेन नाम तवाप्रमेय विरूपेनाथ शर्वः॥ त्रावर्णो त्रासनादप्रमेयस्तथा न्यः शासनं च स्वेत्र
सर्वव्याप्त्वा शंकरश्चाव सद्भिः त्राहस्य भानस्य भानश्रीरूपा कथ्यते ज्ञा॥ त्वं नराणां नित्यदायकश्च षि
तमंसा मन्त्रात् व्यात यद्यनेकीश्च सर्वा तस्माद्देवः शंकरस्त्वप्रमेयः सद्भिर्हृष्ट्वा स्मि ज्ञः कथ्यसे धर्मनाथ॥ दत्तः
प्रहारः कालिशान सर्वैतवक्त्राण सुरासुरात्तिवीर्यात् कंठेन ल्यंते न तेयत्र हर्षं तस्मात् ख्यातस्त्वं नीलकंठेति
कल्पः॥ यच्छृंगांकं यद्यलोके भगांकं सर्वं साम्यस्थावरं जंगमं च॥ प्राहुर्विप्रास्त्वां गुणिनं तत्त्वविज्ञास्तथाप्र
मेयात्मं विकालोकस्य भर्त्री॥ वेदैर्गीता साहित त्वत्सुसत्ता यत्रैर्हीदृशा दक्षिणा चातिरूपा॥ नान्यद्भूतं त्वत्समं
देवदेव नूतं नम्यं भवदेवा स्मिनाथ॥ अहं ब्रह्मा कपिलो वाप्यनन्तः पुत्राः सर्वे ब्रह्मणश्चातिवीरा त्वत्तः स
र्वे देवदेव प्रसूता एवं सर्वेस्य कारणात्मा च माधवः॥ इति संस्तूयमानस्य भगवान् गोवृषध्वजः॥ प्रसाद्य
दक्षिणं हस्तं नारायणमथाब्रवीत्॥ मनीषितानां मर्थानां प्राप्तिस्तेऽस्तु सुरोत्तम॥ पारिजातं च हर्षातम्भि
मानं ते मनसा यथा॥ यथा मैनाकमाश्रित्य तपस्त्वमकरोः पुरा॥ तथा ममवरं रुद्रं सम्मत्य स्थैर्यमाप्नु
हि॥ अवध्यस्त्वमजेयश्च मन्नः सत्तमस्तथा॥ नवितारं प्रीत्या वा चंय ब्रह्मथा न तदन्यथा॥ यश्च स्वेन मांस

नस्था स्था प्स्यते ऽमरसत्तम। मा च यास्यत न धर्मज्ञ धर्मं नावान् सन विष्यति। समरे च जयं विष्णो प्राप्स्यसे जांतथा त्वमं
विल्वोदकेश्वराना मनविता हमिताने पा देत्रा च या स्थ्रा पित्ता वदवृसिंदोप पा चना। इह स्था पापि तो विहार
न कि मान्म म केशव। त्रिरात्रमी प्सितान् लोकान् गमिष्यति जनार्दन। अविंध्या नाम देशा स्मिन् गंगा च व
नु विष्यति। गंगास्नान समं स्नानं मंत्रतो नविता तथा। पद्मपुरं नाम नगरं दानवानां जनार्दन। अत्रा त्वहरे
गोदिश तथा कम्प महाबलाः। एते दैत्या महात्मानो जगतां ह्रव कंटकाः। स्छन्नाव संति गोविंद मानाव स्य
महागिरेः। अवध्या देवदेवानां वराद् ब्रह्मणो नघ। मानुषा हरितस्मा त्वमस्मान् जहि केशव। एवमुक्तो मह
देवस्त त्रैषां तत्र धीयत। पारिघ्रज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिपः। ततो जानं महादेव प्रनानायां नराधिपः। तस्यां
निशायां गोविंदो न्ययः पर्वतमब्रवीत्। तवाधः पर्वतश्रेष्ठ निविसंति महासुराः। अवध्या देवदेवानां वराद्ब्र
ह्मणः पुरा। तन रुद्धा न वा तत्र जगता हितकाम्यया। निर्गमिष्यंति तेनैव मया रुद्धा महाबलाः। द्वारनिरु २७१
द्धे तत्रैव विनिङ्क्ष्यंति ममाज्ञया। त्वयि सन्निहितश्चाहं नविष्यामि महागिरे। अधिधाया सुरा घोरान्नि
वध्यामि च पर्वत। आरोहेद्दहे वा कृष्णं यस्त्वां पर्वतसत्तम। गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्स्यति शाश्वतं। त्व-

त्वा स्मानि श्रु प्रतिमां कारयित्वेह मानवः। श्रुश्रुषयंति ये नित्यं ममया स्यंति ते गतिं। इतितं पर्वतं ह्मा वरदा
नुगृहीतवान्। तदा प्रनति देवत्रा सत्त्व संनिहिता सुतः। पाषाणः प्रतिमां तावत्कारयित्वा चकारवा। शुश्रू
तयतात्मा नो विष्णुलोकानिकां क्षणः॥ ॥इति श्री हरिवंशे पारिजातहरणे॥ वैशंपायन उवाच॥ तता र
थवरं ह्मः मम। कृष्ण महामनाः॥ विल्वोदकेश्वरं देवं नमस्कृत्य ययौ नृपा महेंद्रं द्रष्टापयौ मासरथ स्थो मधु
सूदनः। म हृतं पुष्करान्यासे सर्वदेवगणैः सह। ततः शक्रो जयंतोऽथ हरि निर्युक्तमुत्तमं। आरुरोह रथं स्वः
सर्वकामप्रदः सतां। तथा रथ्थ छया युद्धमन वकुरुनंदनादेवया हर्षेय गन पारिजातस्त तदा। ततोऽद्र नरु
द्रा विष्णुर्बाणैः शत्रु बलार्दनः। सैन्यानि देवराजस्य बाणजालैलर्जितगः। उपेंद्रेन महेंद्रोऽथ नैव विष्णु
श्वरस्करं। ताऽश्या मामत्रैद्वीरोत्रा स्त्रैः शक्ता कापि पुनः। एकैकमश्वं स्वानि में हिंडस्य जनार्दनः। विद्याधविष्ट
रलसी शौरस्त्र युक्ल न्नेरसुरा। सैन्यानि पि च देवेंद्र गारत्र परसत्तमः। त्रादया मास राजेंद्र घोरैरस्त्रानिमंत्रितः।
स च बाण सहस्रस्य त्सह ल्लो गजमिवा किरत्। गरुडेव महातेजा वलविद्व विवाहनं। नमिष्टयन्त्यो रथ्या स्यांता
नदंतः शत्रु दारुणा। युयुधाते महात्मानो नारायणसुराधिपौ। चक्रं पिव सुधञ्च ग्रस्त्रा नेडोल स्थ्छे व नारतारि
शां दाहेन दिग्देशाः संहता स्वमंतनः। चलु गिरि वरास्वेवपेत्रु त्रात्र आकुमः। पत्रश्च धरणी महेंद्र धर्मगुणा

न्विता॥ निर्वाताः शान्तरजसो न्वपत्रस्सवनराधिप। अमृतश्च मरितः सद्वीपतिश्चालो विशांपते। विहगवालावनुश्चैव
पेतुरुल्काश्च सप्रभाः। मुहुर्मुहुः स्तनसंघाटघनादेन मोहिताः। जज्वाल जलेचैव वह्निर्येन पदस्थया। भ्रुकुंधश्च
ग्रहैः सार्द्धं ग्रहाननसि सर्वतः। ज्योतींषि नभःपेतुस्वर्गाच्च धरणीतले। दिशानागाः प्रकम्पिता नागाश्च धरणी
तले। गङ्गे साह्मणमंकारो॥ श्रुत्वा चेश्चाद्भुतं नभः। विनदन्ति महारावान् उल्काश्मा णितवर्षिभिः। नन्दनेन्द्यो
र्न गगनं नरेन्द्र हृषना नवत्। स्वस्थाने सुरवीरांस्तु दृष्ट्वा युद्धगतास्तदा मुनिगणानां मंत्राज्जगतो हितकाम्यया।
ब्राह्मणाश्च महात्मानो ध्रुतिशन्तं जपन्त स्तवैः। ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत्। गच्छ वेधा महादि
त्या पुत्रौ वारय सुव्रत। स तथेति महादेव मुक्त्वा पद्मनवं मुनिः। जगाम रथमाछाय तत्स्थान रवरोतिकं। स्थितं तु क
श्यपं दृष्ट्वा सह्वादित्या तदा हरिः। जनार्दनो नारथान्मां धरणी मवतीर्णो महाबलः। न्यस्य चैवायुधं वीरो ववंद तु रविं दमं
पितरं धर्मतत्त्वज्ञो सर्वे तत्र हितैरतो। जनो पुहायं शहयन् मादिति स्वद्वविदुचः। अप्रमादसो विवेककमन्योऽन्यं
हंतुमिच्छथः। स्वल्पमर्थे पुरस्कृत्य प्रहर्तिमतिदारुणं। नदृशं नाति पश्यामि सर्वथा मम पुत्रयोः। श्रातयं यं य २७२
दि मां तु शुश्रु पितुश्चैव पद्रतःपततः। नमस्यास्तो स्थितान्तश्चाकरु तां वचनं मम तत्प्रोक्ता तु तो देवा स्वातुकामा म
हाबलौ। गोगाजमतेरवाश्यप्रह्वलं तोपरस्परं॥ ॥अदितिरुवाच॥ त्वं पुत्रु लोककलत्र क्रलराज्ये हं स्थापित स्त्वया स्था

पयित्वा कथं नाम पुनर्मां मवन्यसे। तत्राहं च मुपगम्य वन्ध्यपक्षं त्वं त्यज सर्वज्ञः। कथं कमलपत्राक्ष निर्याणं कर्तुमर्हसि
स्नातां तु जाङ्गवी ता ये पुनरभ्यागतौ नृपा। यत्रादितिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ। प्रियसंगमनेनाम तदेश्च मुनय
श्वर। यत्रैतौ संगतौ चानो पितृभ्यां कमलेक्षणा। ततः शक्रमुपप्राप्य वाक्ससाजिरं तदा। यत्र देवगणाः सर्वे समनी
धर्मचारिणः। ततो यत्र विमाने च कदेवाः सर्वे त्रिविष्टपं। अस्माकं परमया युक्ता तेषामेवानुरूपया। कश्यपश्चादितिश्चै
व तथा शक्रजनार्दनौ विमानमेकमारुह्य गतारजे त्रिविष्टपं। तेषां कृन्दनं प्राप्य सारम्यं सर्वगुणान्वितं। पुरेक च
कारव्य मुदिता धर्मचारिणः। शची श्रु कश्यपं पत्नी सहितं धर्मवत्सला। उपावरमहात्मानं सर्वजन्तहितेरितं
त नमस्यापमानायां जन्याम ब्रवीद्धरः। अदितिः धर्मतत्त्वज्ञा सर्वभूतं वचः। उपेन्द्र द्वारका गच्छ पारिजातेन त
स्य चा वधां सप्राप्यस्त्वनं पुष्पकं हृदये स्थितं। पुण्यके सत्यया प्राप्ते पुनरेष व्रयातरुः। नंदने पुष्करस्य च स्थाप्य
स्थाने यथास्थितं। एवमस्त्विति तल्लन देवमातायत्रास्विनी। उक्ता धर्मगुणैर्युक्ता नारदेन महात्मना। ततो
निवाद्य पितरं मातरं च जनार्दनः। महेन्द्र सहसभ्या च प्रतस्थे द्वारकां प्रति। ददा उल्लाय पौलोमी नियागात्तु
रु नंदनां सर्वासमवहल्लम्य सार्ध्याणां धर्मधारिणी। दिव्यानां सर्वरत्नानां वासमसां च मनस्विनी। नानारागः
विनक्तानां सदेवा रजसाम पिनार्याणां च सहस्राणि याति षोडशमाधवे पारिजाते तथा गद्य प्रययौ द्वारकां

प्रति।संपूज्यमानोथ मरैः पुष्पवृष्टिभिर्न्निपवितैः।स सात्यकिः सपुत्रश्च प्राप्तो रैवतकं गिरिं।स तत्र स्थापयित्वा तु
पारिजातं वरद्रुमं।सात्यकिं प्रेषयामास द्वारकां द्वारमालिनीं॥ ॥श्रीकृष्ण उवाच॥पारिजातमिहानीतं महेंद्र
सदनान्मया।निवेदय महाबाहो नेमानां नेमवर्द्धन।अद्य द्वारवतीं चैव पारिजातं महाद्रुमं।प्रवेशयिष्ये नगर
शोभां च कुरु यत्नतः।श्रुत्वा तूक्तः सात्यकिर्गत्वा तथाऽकरोत्पुनरागतः।कुमारैर्नागरैः सार्द्धं सांबप्रभृतिभिः प्रभो।ततो
ऽथ ततः पारिजातमारोप्य गरुडे तदा।प्रद्युम्नो द्वारकां रम्यां विवेश रथिनां वरः।सैन्यादिहययुक्तेन रथेनानुययौ
हरिः।तस्याथ रथमुख्येन सात्यकिः सांबरणवचाग्रच्च अन्येन नृपवाह्लैर्यायानैर्बहुविधैस्तथा।ययुः प्रहृष्टाः सत्कर्म
पूज्यंतो महात्मनः।सात्यकाद्विधिरश्चैवा यादवानां गरास्तथा विस्मयं परमं जग्मुर्दृष्ट्वा प्रमेयस्य कर्मणा।तं दिव्यं कु
सुमं दिव्यं दृष्ट्वा द्वारकानिवासिनः।राजरत्नं द्रुपुष्पाः पश्यमाना महादयम।तद्भुतमचिंत्यं च मदकलि
कलोज्जं।दृष्ट्वा तु मे पत्रपुत्रां वैदूर्यानां मृगमज्जरां।यैऽधमश्च ऋषः सर्वे तेऽभवन्नु दिव्यचक्षुषः।विरागा
रागिणश्चास नथ्यो वा गंधर्वनम्यूतः।जपंतः कोकिलांश्चैतान् श्रुत्वा मार्त्तिनिवासिनः।वनं तु दृष्ट्वा मनसा २७२
ववं दुःश्वजनार्दनं।नानाविधानि रूपाणि गायानि मधुराणि च।बाल्लुश्चैव शुश्रुश्च स्पर्श्यस्य नातिदूरगता नराः
यः संकल्पयामास गंधं हृद्यं नरस्तथा।सतदेवनमाजघ्नौ पारिजातसमुद्भवं।ततः प्रवश्य रम्यां तु द्वारकां

यदुनंदनः।वसुदेवं महात्मानं दृष्ट्वा देवकीं तथा।कुकुराधिपतिं चैव बलं भ्रातमेव च।आहुकाश्च यादवानां
येमानार्हानमरोपमान्।विसर्ज्यता वैव भगवाननादिनिधनोऽच्युतः।संपूज्य च यथान्यायं स्वमेव नगव
नं गतः।सत्यभामया सार्द्धं विवेश मधुसूदनः।पारिजातं तरुश्रेष्ठं गृहाय गदपूर्वजः।सा देवी पूजयामास
प्रहृष्टा वासवानुजं।प्रतिज्ञायाहृतं चापि पारिजातं महाद्रुमं।मनीषितेन सततं रुक्मिण्या न वति नारता मह चा
हासुदेवस्य तद्गतमनस्महत्।कदाचिद्विहारकं सर्वाप्रच्छादयति भारत।कदाचिद्धिदस्वहार्यश्च भवत्युपु
ह संनिभः।ननंद सात्यकी रम्य देवी प्राप्यमनोरथं।पुण्यकार्यं च संनारात्तसं नंद्रुमं पच्चक्रमायानिरस्या
णि कौरव्य जंबूहूप महात्मनो।यो गृष्णानि तानि कृष्णेन संहृतानि महात्मना।मुनिस्तदा संस्मृतवान्सत्य
रं जनार्द्दनः सर्वगुणाचितं वशी।प्रतिग्रहार्थं व्रतकस्य सत्यया यथा पदिष्टस्य पुरंदरानुजः॥ ॥इति
श्रीहरिवंशे पारिजातहरणे॥वैशंपायन उवाच॥अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमात्रस्तपोधनः।आजगा
मि मुनिश्रेष्ठो नारदो वदतां वरः।तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो विशांपते।प्रतिग्रहार्थं विधिवच्छ्रीमानभ्य
निमंत्रयच्च।ततः काले च संप्राप्ते स्नानं देवो महामुनिं।संपूज्य माल्यैर्गंधैश्च भोजयामास नारता।सर्वकामि

MEMORI

कमन्नाद्यं सर्वेन तज्ज्ञेन व्ययः॥ सत्यया प्रियया सार्द्धं प्रहृष्टेनांतरात्मना॥ पुष्पादामावसज्याथ कंठेस्वलस्य
नाविनी॥ ववंध कृष्णसूत्रेन ग॥ पारिजाते वनस्पतौ॥ अद्भिर्द्दरो नारदाय ततोऽनुज्ञाप्य केशवः॥ देवीधेनुस
दत्सां च कांचनसूत्र पूर्वतो॥ हिरण्यरूप्यमिश्रं च मणिरत्नयुतस्य चातिलमिश्रस्य वस्तधाः धान्येरत्नैयुत
स्य च॥ प्रतिगृह्य तु सर्वं नारदो मुनिसत्तमः॥ समं प्रहृष्टो नु कोद्धन्यः केशवमब्रवीत्॥ नोः केशव मदीय
त्वमद्भिर्द्दत्तोसि सत्यया॥ स त्वं ममानुगच्छ त्वं कर्त्तव्य प्रब्रवीम्यहं॥ प्रथमः कल्प इत्येवं अब्रवीन्मधुसूदनः
व्रजंतमनुवव्राज नारदं च जनार्द्दनः॥ परिहासान्वहुविधान्कुर्वन्मुनिवरस्ततः॥ तिष्ठ गच्छामी सुक्रापा
रिहासविचक्षणः॥ अपनीय ततः कंठात्पुष्पदामेदमब्रवीत्॥ कपिलां गां सवत्सां मां तो निष्क्रियार्थं प्रयच्छ
मां॥ समाजिनं तिलैः पूर्णं प्रयच्छ च सकांचनं॥ एवमन्ये निःक्रयः कृष्ण विहितो रूपकेत्वनातथ सुक्राह
पीके त्रास्तथा च कैजाधिपास तृवा वमुनिश्रेष्ठं रहिते मधुसूदनः॥ ववांवरय धर्मेज्ञ यस्ते नारद कांक्षितो दद्र २७८
दात्मस्मि धर्मज्ञ पराशीते हि मे त्वयि॥ नारद उवाच॥ नित्यमेवाक्षमे प्रीतो भवान्नविल्लोसनातनः
चेत्प्रभावावसालोक्यं व्रज्येयत्नेमहामते अज्ञानियान्नवेयंच नारायणसतां गतान्नवेयं ब्राह्मणाश्चवत्सु

तुर्ज्ञात्सं तेरघपि। एवमास्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच नारतां संतुष्टो पततो धीमान्नारदो मुनिसत्तमा
पांडवत्रा स्त्री सहस्राणि विप्राय अलते जसः॥ निमंत्रितानि कौरव्य सत्यया हरिकांतया॥ तासां ददौ स
न्नियोगमवैकै हरिवक्रमा॥ त्राज्मायोवासुदेवस्य पुरादशानरोधिपा॥ पारिजातोवसंस्तत्र ततः प्रवव्र
ते तदा॥ आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना॥ निमंत्रिता गणाः सर्वे केशवेन महात्मना॥ विन्नेतं
पारिजातस्य ददृशुः कुरुनंदन॥ पांडवांश्चानयामास सहे वंधय्या हरिः॥ द्रौपद्या च महातेजा स्तथैव
च सुभद्रया॥ कुंतीं च वांवा समतीनी प्रकंस्य सुतं तथा॥ अन्यानपि च कौरव्य मित्र संवंधिवांधवान्॥
रमेव सह पार्थेन फाल्गुने न जनार्द्दनः॥ सोऽतः पुरे महातेजाः परमर्ध्वि वसन्नृपा॥ संवत्सरे तेनातः के
शिहाऽमरसंन्निभः॥ पारिजातं पुनः स्वर्गमनयन्महामना वनः॥ तत्रादितिं कश्यपं च दृष्ट्वा स्वपितरौ च
गुः॥ त्राकेणसहितो धीमानप्रमेयपराक्रमः॥ तमुवाचादितिर्माता प्रणतं मधुसूदनं॥ सोन्नात्रमेवं
वा नित्यं नवदमरसत्तमा मनोरथं ममैतं चेत्पस्य स्वजनार्द्दना॥ तथेत्यवाब्रवीत्कृष्णस्तां मातरमात्मवान्
आमंत्र्य पितापितरौ देवराज्ञानमब्रवीत्॥ वासुदेवो महातेजाः कालप्राप्तमिदं वचः॥ महादेवनदवेन

संदिष्टोऽस्मि महात्मना। श्रुतं तेन मितलेऽवध्यानस्कारां प्रतिमादना तदितो दत्त्वा रात्र्या णा हंता हमस्करो त्वमानु
त त्रोपविष्टौ स्थितान्य प्रवराण महात्मना। जयंतेन च वीराणां दानवानां जिघांसया। एकोऽत्र मानुषो देव दे
व पुत्रस्तथापरः। अवध्यां किल ते देवे ब्रह्मणो वरदर्पिताः। अस्मानिः किल हंतव्या मानुषत्वमुपागतेः॥
तथेति सल्लदैः प्रीतः रूपस्मदोऽब्रवीत। सत्वजातोऽथ तो देवा वन्मोऽन्यं जनमेजय। ददा कैरीस्त्रुह्माय
रा कोऽमृतसमुद्भवं। प्रीतात्मा कुरुश्रा हेल कुंडलद्वयमेव च॥ ॥इति हरिवंशे पारिजातहरणं॥ जनमे
जय उवाच॥ पुण्यकानां समुत्पत्तिं कथयस्व द्विजोत्तम। द्वैपायनप्रसादेन सर्वं हि विदितं त्वया॥ वैशंपाय
न उवाच॥ उ मया पुण्यकविधिर्नरेंद्रात्यादितः पुरा। श्रृणुष्व न विधानेन लोकधर्मेन तां वरा। स्वर्गानीत
पारिजाते उत्सल्लता क्लिष्टकर्मणा। ययौ द्वारवतीं धीमान्नारदो मुनिसत्तमः। देवासुरनृपश्रेष्ठ संग्रामस
मुपास्थिते। षट्पुरस्य वधे वृत्ते महादेवाज्ञयानघ। उत्सलेन सहितं विप्रं नारदं धर्मवित्तमं। आशीनं परिपप्र २७५
च्छ रुक्मिणी नेमिको नृपा तत्र जांबवती देवी सत्यनामा च नाविनी॥ गंधारराजपुत्री च योगयुक्ता नरा
धिप। देव्यश्च नृप उत्सलस्य वक्ष्योऽन्याविसमागताः। कुलशीलसमोपेता धर्मशीला पतिव्रता॥ ॥रु

क्मिण्युवाच॥ मुने धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्वज्ञानभृतां वर। उत्पत्तिं पुण्यकानां च वक्तुमर्हस्यशेषतः॥ विधिं च फ
लयोगं च दानकालं तथैव च। कौतूहलं नः परमं तस्मिन्हं वदतां वर॥ ॥नारद उवाच॥ श्रृणु वैदर्भि धर्मज्ञे
सपत्नीभिः सहानघा। पुण्यकानां विधिः प्रोक्तो। यथा देवि पुरा मया। च चारो मा व्रतं देवी पुण्यकानां स्मृ
चिस्मिता। व्रतावसानेऽथ तया सख्या देवि निर्मिविताः। आदित्याद्याः सुताः सर्वाः दक्षस्या क्लिष्टकर्मणः
पोलोमी यी चीदेवी ख्याता लोके पतिव्रता। रोहिणी च महानागा मोमस्य दयिता सती॥ फाल्गुनी च तथा
दृढा रेवती च विशांपते। तथान्या तनिषा चैव मघा वज्रनंदन। एता निहि महादेवी सावित्री च यत्र शस्विनी
गंगा सरस्वती चैव वेणा गोदा च निम्नगा। तथा वेरतणी चैव गंडकीया च नारत। अन्याश्च सरितारम्याः
लोपामुद्रा च नारत। सत्यश्चान्या त्रगहे विधारयंतिहियाः श्रुताः। श्रुताश्च गिरिनंदन्या वह्निकन्याः स्म
सुव्रताः। क्रीः श्रीर्धृतिस्तथा कीर्तिर्गासा मेधा च सुव्रताः। प्रीतिर्मे तिश्च ख्याति श्च संततिश्च तपोधनाः। दे
व्याः सत्यस्तथैवान्याः सर्वे नूतहितेरताः। तामांव्रतावसाने च पत्नीं चक्रेऽविकातथा। तिलरत्नमयं देवाप
र्वतं सर्वं धान्यवतां वा सा निर्वे मुनिमुख्येन्द्रो नानागोरसमध्यमः। पतिगृह्यत्तु तां पत्नीं दद्यादेव्य स पाधनाः उ

पविष्टाः कथाश्चित्राः कुर्वंत्यो देवता। पुण्यकार्थं कथा सा सा मात्रा नद्येची समग्रं त्रजा। विधिवत्पुण्यकस्याथ सती
नो नेत्रदेवता तासां मतेतथा गंगा सर्वा मामेव नंदिनी॥ पृष्टेयं हृष्टहृदुमा देवी पुण्यकानां विधिं वरं। उमा ता
सां प्रियार्थं तु पुण्यकान्यब्रवीत्तदा॥ ममसत्यं ममवदनि सर्वं नृतहितरता॥ ममेव चामया दत्तं स्मतदा रत्नप
र्वतः। प्रतिगृह्यतथा चैव ततो ब्राह्मणमाह्नीनूमा चकं सधृती माध्वी मामं अदेमनापत। श्रृणु कल्याणि
वक्ष्यामि सर्वाः निःसहिताः शुभे। पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं यथावदनुपूर्वशः तथा चैव मया दृष्टः सततं पुण्यविधिः
शुभे॥ ॥इति श्रीखिलेषु हरिवंशे॥ उमोवाच॥ सर्वज्ञाहं यदा मत्तः प्रसादेन शंभुचिस्मिते। तत्पुरा मया दृष्टः
हृष्टः पुण्यविधिः शुभः। सनातनः पुण्यविधिरिति बुध्याऽवगम्यतां। महादेवप्रसादेन मयादृष्टोऽघरुंधति। पु
ण्यकानि च सर्वाणि चीर्णवत्यस्मि निंदिते। अनुज्ञया भगवतो भर्तुः सर्वस्य धीमतः। सतीत्वं धर्मचरणं यस्या
नित्यमखंडितं। पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणः परिकीर्तितः। दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यरुंधति। २७६
निःफलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तपः शुभे। यावंचयंति भर्तारं या निकृष्टाश्रयाः स्त्रियः। या निदोषा तु पुण्य
फलं नाश्नंति निरयंगमाः। साधयंति जगद्धारयंति सुशीलाः पतिदेवताः। अनन्याधर्मनित्याश्च सतीपंथानमा

श्रिताः। अवाङ्मुख्यः शोचस्नाधृतिमत्यः शुभव्रताः। सततं साधुचारिण्यो धारयंति जगत्त्रयं। व्याधितः पतितो
वापि दीनो वापि कथं चन। नात्यजन्त्यः स्त्रियो भर्तॄन् धर्म एष सनातनः। अकार्यकारणं वापि पतितं चापि निर्गु
णं स्त्री पतिं तारयत्येव तथात्मानं शुभानने। या निकृष्टाः स्त्रियो नास्ति प्रायश्चित्तं हि तेवसा। वाङ्मुखे विहितं स
द्भिः प्रायश्चित्तं पुरातनैः। भर्तुः छंदेन कर्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रिया। उपवासोऽपि वा चान्यकोऽनुत्पाशुभस्ति
गतिं कल्पांतरसहस्रेषु नमास्त्रीलभते गतिं। तिर्यग्योनिसहस्रेषु पच्यते योनि विड्वराह। यदि स्यान्नाम
मानुष्यं स्त्रीत्वं लभते सती सती। चांडालयोनिं क्रमेण जायते कुक्कुरी तथा। भर्ता देवः सदा स्त्रीणां सद्भिर्दृष्ट
स्वपाधनो यस्या हि तुष्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी। कोटिहलहतानां च स्त्रीणां लोकनशानना। भर्तृश्लो
वमानयासो सद्भावेन व्यवस्थितं। कर्मणा मनसा वाचा पतिनाम्नेवं तिया। तासां पुण्यफलं मान्य पुण्यकैः
समुदाहृतं। पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं स्वर्लोकं प्रतिशोभनं। निबोधसहसर्वानिर्दिश्यायस्वपसा मया। स्नात्वा स्त्री
प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्सती। उपवासार्थमथवा व्रतकार्ये नृतव्रते। श्वशुरस्यापि च चरणौ सततं सत्त्वम
स्य चागृहीत्वा हि वरं पात्रे सकुसं साक्षतं तथा। गां श्रृंगे दक्षिणे सिंच प्रतिगृह्णीत तज्जलं। ततो भर्तुः सतीरथा
तस्मात्तस्य प्रयतस्या आत्मनोऽथ निषेकुम्भं ततः शिरसि तज्जलं। त्रैलोक्ये सर्वतीर्थं पुस्नानमेतदुदाहृतं॥

उपवासेषु कर्त्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु चास्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रीणां पुंसां च नाविनि। अरुंधती मया दृष्टं तपमाह
र तेजसा। अत्राल्पविहंगमयनमासनं च यथाविधं। स्वयं प्रक्षालनं चापि पादयोरनुशासितं। अस्य प्रामार।
पश्य कलद्रश्च ज्ञता सति। उपवासव्रता चापि सद्यो न त्रायते स्त्रियः। शुक्लमेव सदा वासः प्रशस्तं चंदनं समवत्र्य
तव्यां मा ऽपरं चैव उपवासव्रते तथा। पादुका च तृणं काष्ठं सर्वदा व्रतकमति। उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्र
वर्त्तितः। अंजनं रोचनं वापि गंधमानं कुसुमनमस्तथा। व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत्। दंतकाष्ठं शिरस्ना
नं उद्वर्त्तनमथापि वा। विवर्जितं सदा सर्वे शोचार्थे उ विधीयते। विल्वामृतफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च समाचरेत्।
प्रक्षालनं वै शिरसः सदा मृन्मिश्रितैर्जलैः। शिरसाभ्यंजनं सौम्य नैव मतम्य शस्यते। न पादयोर्न गात्रस्य स्नेह
नेति। छेता सदा। गोयान मुष्टपानं च षरज्ञानं उवर्जितं। न भस्नानं च कर्त्तव्यं। मतंतं व्रता चाप्युपवासके। नदी
जले न स्नानं च प्रसस्तं सामनंदिति। शुने तडागवाप्यादौ विस्तीर्ण जल जायते। गृहे स्नानं प्रशस्तं सदैव खलु २७७
तु सर्वथा। अत्राने त्ववरुंधस्त्री घटस्नानं समाचरेत्। न चैवकंठे स्नातव्यं विधिरेष पुरातनः। स्नानं च कार्यं
शिरसा तपः फलमवाप्नुयात्॥ ॥इति हरिवंशपारिजातहरणे॥ उमोवाच॥ विधिनैतेन कृष्ण त्वं स्त्रीम
दानं देवता। वरत्वं वरदं ज्ञो षण्मासान्मासमेव वा। स्त्रियेषा वामये साध्वी रकादशसमाधिना स्त्री

णां चैवविधिर्दृष्टो व्रतानां विधिः शुभः। अरुद्धि हि गांश्चताः सर्वासां मूलवृत्तिनी नवेत्। तासां तु निःक्रयोद
यः कः लदशानुरूपतः। ततो मासवसाने तु शुक्लस्य नवमी तिथौ। आराधयित्वा कर्त्तव्यं व्रतकस्याप
वर्जनं। उपवासमहोरात्रं त्रिरात्रं चापि निश्चिता। आदावंते च कुर्वीत व्रतकस्यापि सिद्धये। क्रूरकर्मा
ततो नत्तु रात्मनश्चैव कारयेत्। उत्सादनं च स्नानं च तस्मिन्नहनि च स्मृतं। ततो विवाहवत्स्नानं विहि
तं पुत्रपके शुक्ल। मंडनं चैव विहितं माल्यधारणमेव च। अकनैष्क स्नायमानेदं साध्वीमंत्रमुदीरयेत्। नर्कें पा
दौ नमस्कृत्य मनसा वाथवा गिरो। अपादप्यकृषीनां हि विधान्यः प्रकीर्त्तिताः। दिव्या मदस्या याः शंकरा।
धर्मधात्र्यः हिरण्यवर्णा प्यानकाः शिवतमेन रसेन श्रेयसे मे त्रुपुत्रु। आपामेषकृता मंत्रः सर्वेत्रान्यद्रमस्त्र
तुमं त्रं पुराहविहितं स्त्रीणां सर्वागमेशान वनेशु ना व्ययां गुणिनी युक्तधर्मेन सो सा के शवीमदकुरस्या
वरेण्या। मक मेणा मनसा वाचा चापि वा दानं तु नैव यंतु सतीस्या। वरांगना सपत्नीमात्रिधिनित्यं सपुत्रास्यांशु
नगावारूपा। संपन्नेहसा गुणावादिनी च सर्वात्मना स्या मदरिद्रा नवया। पतिस्कमेस्या अनुसुखा मत्व
ती ऽहोनित्यं मडङ्कल्या न्नमतिर्मदूतिश्चा प्रीतिः स्या ह्यकवानुरूपा मनो विरागो न जवे साधु च स्यात। लो

कामसाधीनां मुक्तमानां व्रजेयं या॥ नः सर्वधर्मार्थ ते विश्वरूपां उनेकजयाः श्रुनापावयंत्याः पितुर्नत्तुः पतिनक्ष्मे
ध्दत्ताश्च॥ चेदादित्यो पुण्यसान्नीयमश्च दिव्राः सर्वोदत्राश्चात्मव सः यं सद् चास्मिन्निश्चये चापि नित्यं
मं चैरतः पुराणे॥ कसर्वदत्पाम्मिमं वर्णं ब्रूति चयोत्र नूनिर्व पुराणे समुदाहृता॥ स्नात्वा व्रात्थवाससी दद्या
द्रत्नुः कस्यै स्वयंभुना॥ अथात्मकर्तृतंनस्याश्रुमेविघ्नेनकेनचित्॥ वासान्यदेव दद्यात् श्वेतंसुरूपं नवं शु
चि॥ स्वकर्तृतं तु सत्रं च वामसातेन मिश्रयेत्॥ ततो द्विजं श्रुविंदानं ज्ञानविज्ञानकेविदं॥ नोजयेद्द्य यथा
त्राक्त्या सद नर्हां सुमध्यमा॥ ब्राह्मणस्यापि दातव्यं वासायुग्मं महातपः॥ शय्यायानेहगृधम्नं दासीदा
सं तथैव चा॥ अलंकाराः शक्तितश्चरत्नपर्वतए षचा सर्वधान्यसमुन्मिश्रतिलेश्च मविशापनः॥ वा मासनिश्च
पतिं ञ्चन्नानननावर्णैरनुंधति॥ हस्पश्वाजावयं यश्चैव देयागौरव व धृक्वाल्लवणपतिमद्द्यान्न वनीत
स्य चापरं॥ गुडस्य मधुनश्चैव सुवर्णस्य च सा नना॥ तथैव सर्वगंधानां रत्नानां द्दष्टगेव चा॥ तथा सुमनसा २२८
दद्यात्कृत्स्नं स्वरस्य चा फलानां चैव सर्वेषां वाससामपि नंदिनि॥ चित्रपतिकृतिश्चैव काष्ठस्य प्रति
मा स्तथा॥ शिलाप्रतिकृतिश्चैव दग्धाथ पयस्तथा॥ सर्प्पिषा हृद्धे पाचैव यं चान्यामप्यभीप्सति॥ काल

BHAU DAJI

देशानुरूपं च देयं विनवतःसति॥ अल्पं वा वद्धलं चापि सर्वं दद्ंदेन सर्वदा तिलपात्रं प्रदातव्यं तदेयं तनुशा
सने॥ गोसवत्सप्रदातव्या कपिला कांस्यमेव च॥ कृष्णाजिनं च शुभंगोसतिल वाससान्वितं॥ अदर्शं चैव च
धंस्थतथाजिनमनिंदिमने॥ एतद्दत्वा सर्वकामानाप्नोति वरवर्णिनि॥ पुरोधिका पुत्रवती शुभगा रूपना
विनी॥ सहस्रसाधना ख्याच स्त्री न वत्यमलेक्षणा॥ इच्छया ल न तेचैव कथा रूपगुणान्विता॥ नदंति
शुभगास्याश्च तथैव च पुराधिकाः॥ पुत्रवत्सो धनाढ्याश्च शीलवत्यश्च नित्यदा॥ अरुंधति ह तं घोतं मय्ये
वप्रथमं चयता॥ उमाव्रतकमित्यवरव्यातमं त्रमहीतले॥ एतद्रहाशमंस्त्रीणां व्रतं तस्मात्समाचरेत्॥ स
र्वत्कामान वाप्नोति दवै वतवनिंदिते॥ एतद्व्रतकरोद्देषदेवदेवो हृष्यध्वजः॥ पुराणि पिबेः वान्नसोम्यापि
यार्थेममसर्वत्रता॥ व्रतकस्याव सानेष्ट देयं नोज्यं च नित्यदा॥ स्त्रीणां प्रदेया कामश्च सदृशाः काल
देशयोः॥ एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वर वर्णिनि॥ छंदतो ब्राह्मणानां तु देयमन्नं सदक्षिणं॥ पापसंतत्र
दातव्यं व्रतकं नान्यदिष्यते॥ नात्र प्राणिवधः कार्यः पुराणि नियता शुचिः॥ अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं

सामसंवत्सरेवामहादेवप्रसादेनदृष्टवत्यस्मिन्नियच्छुते।सर्वाःपुत्रफलानाथ्याःसद्भिरेवमुदाहृतं।तस्माद्विधिमतीद
द्यात्सपुत्रकरकान्शुभे।ज्येष्ठाषाढेऽशुभेमासेपुरोक्तविधिनाचरेत्।अथवाज्येष्ठमेवेकं।आषाढंवा
समाचरेत्।ततोमासद्वयेपूर्णेमासेवावरवर्णिनि।सपुत्रकरकान्दद्यात्स्फाटिकान्प्रतिसरितान्।मध्वि
षष्ठेवदध्नश्चपयसामधुनाऽनघा।जलस्यचतथादद्यात्स्वरोचिर्वात्राशिषेने।एकस्मैज्ञानवृद्धायसुव्रता
यजितात्मने।सपुत्रकरकान्दद्यादेवंतोमनसःप्रियाव।इष्टंदुहितरंचेत्स्त्रीस्त्रीणांकामकरंततः।का
चिद्भुवंसुनाकामाभुतांप्राप्नोत्यसंशयं।गोवर्ब्राथकांचनंवापिदक्षिणांवैप्रत्यपतेविप्रस्याच्छादनंदेयम
वमंत्रपंत्रशुचिस्मिते।यज्ञोपवीतंव्रतकेदद्यान्नारीशुचिस्मिते।सपुत्रकरकानांत्रविधिरुक्तोविप
श्चिता।अपत्याख्यमनेयोगेनब्राह्मणेभ्यःशुचिस्मिते।संवत्सरेत्रसंपूर्णेव्रुतधर्मानुपालिनी।करका २७०
न्वेपिदद्याच्चपूर्णेसंवत्सरेशुभे।अनुज्ञयामदानर्त्तुःमत्यवादिन्यरुंधति।सुवर्णस्त्वंविज्ञायकामक
यांदात्रमर्हसि।यज्ञोपवीतंविप्रस्यव्रतंसंस्थाप्यकामिकं।यज्ञोपवीतंकरकांदक्षिणांवस्त्रात्किमान्

प्रयच्छंतीसतीस्त्रीभ्यःसर्वान्कामान्समश्नुते।नवंननस्त्रयेत्किंचन्नारीधान्यमथाफलं।पुष्पाणिनोपयुंजीत
यावदेवेसमाचरेत्।एकनक्तेनधर्मज्ञेपुण्याहंस्त्रंत्रमर्हति।ब्राह्मणानांयथादेयंनत्रुश्चतदनंतरं।एवंसंवत्स
रंन्नवाशुभनगात्रपशालिनी।नवत्यविधवाचैवस्त्रीधनस्यतथेश्वरी।दंताकानिनरवादेत्सस्त्रीपूर्णेप्रतिवास
रं।नसापुत्रविनाशंहिपत्युपतीत्यवगम्यते।त्राशाकंमृगमांसंचनित्यमेवविवर्जयेत्।नाप्नोतिमरणंनारी
प्राप्नोतिपतिदेवतां।अलाबुवर्जयेन्नारीतथैवापोदिकामपि।कालंबुकंनखादेद्यासान्नर्त्तुःसुखमिच्छति
पूर्णसंवत्सरंदद्यादेकेकंत्राकमाहृता।सुदाक्षाणापुत्रवतीनवत्येकार्थरुंधति।स्वयंप्रक्षालयेद्यास्त्रीहे
पादावेवमादितः।प्रतिष्ठांलभतेनित्यंगृहेगंगानितिष्ठति।देवायास्त्र्यंमेततनवर्त्ततेस्त्रीपतिव्रता।एकंसं
वत्सरंपूर्णंराज्ञापन्नंविवर्जयेत्।साजीवपुत्रासुभगानवत्यमरवर्णिनी।अधितिष्ठतिसर्वाश्चसपत्नीनात्र
संशयः।पूर्णेसंवत्सरेदद्यात्स्नावर्णस्य्यमुद्गमं।ब्राह्मणायानिरूपायदरिद्रायपज्ञास्विने।फलानिवाथपु
ष्पाणिनद्राण्यपिचसुव्रते।दद्यादनसमितकेचरितव्रतकानथा।तथाचास्तंगतसूर्येभुक्तेस्त्रीनियतासनी।चंद्र

नक्तं चरंस्तानि नेत्राणि वरवर्णिनी। मासद्वयात्कांचनं चंद्रं नक्षत्राणि ग्रहानपि। अग्निरूपाय विप्राय वासस्त्रल
वणान्वितं। चंद्रश्रीललगात्री सा नवत्समर वर्णिनी। स्तनगाद्दर्शनीया पुत्रवत्यपि नाविनी। पार्णमास्यां तु स
ततं आमामामोदयेऽंगना। अर्धं दद्यात्क्रमनसंसार्जसंमकृत्रं तथा। कंसारं च वलिं दद्याद्दधिना सहसंयु
तं। एवं या कुरुते नित्यं सद्यो नक्कामा नवाक्षयात्। कांचनं त्राक्षितादत्वा सा विप्राय यत्रात्विनी। स्तनगाद्दर्श
नीया च नवत्समर वर्णिनी॥ ॥इति श्रीहरिवंशे पारिजातहरणे॥ श्रीभगवानुवाच॥ निर्दिष्टस्यं त्रारीरंयेद्रं
तकैः पुष्पकैरपि। अरुंधति व्रतं वक्ष्यामि सहैतानिर्दिरेशृणु। लब्धाष्टमीया नृपतिस्याद्दान्मूलफलान्विनी
ब्राह्मणाय कमत्रानेसं दत्वा न द्देवता। शुक्ले च स्वाशुमा वारा गुरुदैवत पूजिका। एवं संवत्सरं दत्वानंत
दद्याद्द्विजातये। गोवालरजुं सकृत्तं चामरं वध्रजं तथा। दक्षिणा सर्वे मिष्टान्नेत्राक्षिचापि शुचिस्मितान्उ २८०
म्मिवतं सुबालाश्च श्राणी देशावलं विनः। तस्मान्वंतिकेशाश्च नक्षिमत्याहिमर्हरि। शिरोनिर्विद्दकामा
तु गोमयेन शिरः सती। प्रक्ष्यालयेन्मलं धनं वा विल्वेन श्रीफलेनवा। गोमूत्रेवसदाप्रासेत शिरःस्नानं

चमिश्रयेत्। लब्धांच त्रुर्द्दशीं व्रतकर्तव्यं वरवर्णिनि। नवत्यविधिवाचेवश्रुनगाविद्दारा तथा। शिरोरोगेनं
वध्यास्याः शरीरमनितप्यते। दर्शनीयं ललाटं या कांक्षति स्त्री सुविस्मिते। तिथिं प्रतिपदं नित्यं सा ह्नप
देकभोजना। पयसा च तथा श्रीया द्यावत्संवत्सरागतः। ब्राह्मणास्यततो दद्यात्सर्वं रूप्यमयं शुभं। ललाटं
पसंपन्नो मध्निति स्त्री सुमध्यमा। सततं स्त्री द्वितीयायां। कवेरिछेत्क्षनृपते। अनंतरा वपासनसेकनक्त्रा
त्राता त्राती। ततः संवत्सरे सर्णं ब्राह्मणां स्वस्तिवाचयेत्। फलैः परिणतैः सौम्यैर्म्मा घाणां दक्षिणान्वितैः॥
लवतोनचनडेते घृतपात्रेण चानघा। आत्मनः शोभनो कर्म्मा विछंती स्त्री सुमध्यमा नक्षत्रेश्रवण प्राप्त
धवेनुंजीत पाचकं। ततः संवत्सरे सर्णं कर्णौ दद्याद्धिरण्मयौ। धृतं प्रक्षिप्य विप्राय पयसाश्रुनसहितेश्रुन
नासामिच्छेल्लब्धा लाता मध्यगंध्याधि वर्जितां। तिलगुल्मं सदासिंचेद्यावत्पुष्पैर्विराजितः। अनंतराप
वासेनमेकव्यः सलिलैः सदा। तस्मादायाथ पुष्पानि घृतेप्रक्षिप्यदापयेत्। स्वद्गीनवेयमितिवास्त्रीकांक्ष
त्यमृताद्भवे। अनंतरं च भुंजानापयसाथ घृतेनवा। ततः संवत्सरे सर्णं पद्मपत्राणि पंडिता। तथैवाप्सल

पत्राणि। न्यसेच्छीरेशु विस्मिता। ऊवमाना निविप्राय ततो रथ्या स्मृती मतिः। अल्पसारसमानाङ्गी। तद्दत्वाम
वृतिस्मवोड्र स्त्र दोषा चारुरूपा यास्त्रीधर्मगुणान्विता। सा मृन्मये नतु पिवेदुदकं वत्सरं सती। अया
चितेन भुञ्जीत नवम्यां धर्म्मनागिनी। ततः संवत्सरे पूर्णे विद्रुमं दात्तुमर्हति। तेन विंवफला नोष्ठीस्त्री
नत्येव श्रीमनना। श्रुनगाथवपुः पुत्रधनभागामती नष्टा। या चारुरूपा निच्छेत दङ्गाना मरवर्णिनी। शु
क्लाष्टमीन साम्बीया नक्षद्दय मुनिंदिते। ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याद्रौप्यमयां सती। दत्वा रूप्य ङ्गेप्यधर्म्म
ङ्गेपद्यस्यति गुणोदिता। तेन मानिल पुष्पानानन्द त्वां प्राप्नोति च सती। सौ नाप्य मपि चाप्नोति सपुत्रवन्त
थानघा। सद्येमेव सुखं कान्ता इच्छा रुचिरानना। स्वात्पूर्णमासस्यां स्नाता नुप्राप्य चेङ्गदं यं शुभा। याव
के पयमासि हृद दत्वा विप्राय नाविनि। ततः संवत्सरे पूर्णे चेड्रराप्यमयं शुभं। पद्म पुष्पे त्रु विन्यस्य व्राह्मणा
वत्स्थ सिवा चयेत्। पूर्णे चेड् सुखीत न दाने न स्त्री शुना नवेत। स्तना वितिष्ठति या नारी तृणराज फलोपमा २८
अयाचितेन दत्वा म्यां सा नित्य मश्नीत वाग्यता। संवत्सरे तु संपूर्णे हृ विल्वे कां चने शुभा। सदाक्षिण त्रा

ह्मणाय प्रयच्छति धृतात्मने। सो नाप्यं परमाप्नोति वहून्पुत्रान् तथैव च। सदोन्नतौ स्तनौ सास्त्री वित्तन्स्य मरव
र्णिनी। श्यामोदर चमिच्छन्ती स्वपे दकां तपेनाजिनी। पंचम्यां तत्र मासकश्यमन्नं तोयेन नित्यदा। ततः संवत्सरे प
र्णे दद्याज्जातीलतां शुभां। फुल्लां सदक्षिणां धन्या ब्राह्मणाय धृतात्मने। दृसा विच्छति या च स्त्री रूपयुक्ता शुभ
ध्यमा। द्वादश्यां साक्षिपत्येवं त्रा केः सदैव रनिंदिता। संवत्सरे ततः प्राप्ते रौक्मं पद्मं ददाति सा। ब्राह्मणाय निरू
पाय तथा पद्म हृये शुने। श्रोणी विशाला मन्विच्छेत् स्त्री स्वपेच्चैव सुव्रता। त्रयोदश्यां मकनेक्क मस्नात्येव मया
चितं। ततः संवत्सरे पूर्णे लवणं संप्रयच्छति। प्रजापति मुखाकारं कृत्वा तद्भावराननं। कांचनं चैव दातव्यं तदा
कारस्य सद्यदा। अञ्जनेन च धर्मज्ञा त्रानके रच चूर्णयेत्। रत्नानि चैव पूर्णेवा वासारक्तं च दापयेत्। तेन श्रोणी
मनि गतां स्त्री सोम्य प्रतिपद्यते। मधुरां वा चमिच्छन्ती वर्जयेल्लवणं सती। संवत्सरं वा मासं वा दापयेल्लवणं त
तः। प्रदक्षिणं व्राह्मणाय परं माधुर्य्यमिच्छती। कृतवाक्या स्तुतगुणा। म वत्स्य मरवर्णिनी। गूढगुल्फ शिरापादाइ
च्छेल्पा सा मनं दिनि। पच्छा पश्चा वराराहे नाकं संसलिलादकं तं। अग्निर्द्धा व्राह्मणा वापि न स्पृष्टव्याः सदाप
दा। यदा यदा स्व गृहं च वदेतत्पमान्वितं। पादेन चैव पादं च न प्रक्षालयितुमर्हति। पतैन्निन्त्य व्रतं युक्ताथ

मेज्ञा पतिदेवता। कर्म्मीरुक्मम‌यो दद्याद्ब्राह्मणाय पतिव्रता। तो चार्प्ययेद्ब्राह्मणाय स्थापयित्वा घृतेनघ। प
त्रे वाथ मुखलब्वा दद्याद्विशायनं दिनि रक्तं देव्यै मुद्रयित्वा कांचनेनात्पली ज्ञता। सर्द्धमेव तया गात्र मि
च्छेत्पतिमनादरं। चिरात्र पुण्यकाले सा करोति पतिदेवता। का मुद्या मथवा पक्ष्यां माघ्यां चाश्वयुज्जीं तथा।
मातरं पितरं चैव। मन्यते पितृदेवता। घृतं च नित्यं विप्रेभ्यो ददाति लवणं तथा। संमार्ज्जनं गृहे चैव करोति
पतिदेवता। उपलेपनं च धर्मज्ञे वलिकर्म च मानिनी। वाग्दुष्टा चैव मा भून्मे नवत्यात्मार्थे पंडिता। पर्य्यश्ना
ति च या त्किंचिदपि ज्ञा वंध्यत्राऽस्विनी। वलिं स्रजं च तथ्यं च परित्यज्य तु मानिनी॥ ॥उमोवाच॥ वांधवान्स्व
गुणा निर्द्धं स्वेवस्नेहेन नित्यदा। सप्तमीं सप्तमीं नित्यं रूप स्त्री पतिदेवता। ततः संवत्सरे प्राप्ते हृष्टं दद्याद्धि
रण्मयं। सदक्षिणं ब्राह्मणाय श्रुतवंधु मतीनवत्ना करंजदीपकं दद्यात्सदायाव्रमदावने। प्राप्ते संवत्सरे द २८२
द्यात्स्नावर्णादीपकं ततः। रूच्या सा स्त्री नवद्वंद्वे वुरिष्ट पुत्रवती तथा। सपत्नीनामधितदा दीपवद्दाल्वते शुना।
या त्रापनाजनी नित्यं नैव च स्यादरुं तुदा। न च स्याद्दात्रानासौम्यनित्यं च पतिदेवता। शाखान्विता च स
ततं न च दृष्णा निनादिणी। श्वश्रूश्वशुरयोर्न्नित्यं शुश्रूषा नियता सती। किं तस्याः व्रतकैः कार्य्यं किं वास्या

नुपवासकैः स्यान्नदेवं देवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता। विधवा स्त्री तया हि स्याद्दैवयोगान्मती मती। तस्याव
न्नामि या धर्मः। पुराणादकः सुमध्यमे। पतिं संकल्पयित्वा सा वित्रस्थं वा स मन्मथं तत्स्पृष्टं सदा कुर्य्यात्पतौ
धर्ममनुस्मरेत्। तत एवान्यनुज्ञां च नित्यं ज्ञाचनसुव्रता। व्रतकं चोपवासं च नाजूनं च विशेषतः। नरलोका
न्वजत्यवं नचेद्भर्त्रुरतपति। स्थंडिली सूर्यवज्ञाति सततं पतिदेवता। अथ युपन्नति सर्द्धपादेवानां चैव यत्न
तः। इदं हन्ति पुण्यकं विधिं पाराणं याः ॥ सनातनाः। मुनिश्च नारदः ॥ ज्ञस्तं पाराणज्ञास्यते विधिं। उपवासस्य
धर्मात्मा व्रतकानां तथैव च। अदितिश्चापि संज्ञाणी वंचसा मसुते वरा। प्रवद्वेनेत्व्रतकानां पुण्यकानां च
सर्व्वदा। कीर्त्तिनीयाः सती नां वि मविष्यथ गुणान्विताः। उपवासव्रतविधिं यथा वदिहदरुस्न्त्राः। पाडनी
वपुसर्व्वपुनार्या विहा महात्मनः। ज्ञास्यति पुण्यकं विधिं नित्यमेव सनातनाः। सविशेषं च धर्मोणां
स्त्रीधर्मं पुत्रसस्पता। पतिभक्तिरहष्टं च मवाग्दुष्टत्वमेव च॥ ॥नारद उवाच॥ एवमुक्ता स्कताः साध्वा मह
देव्या तपोधनाः। जग्मुर्द्दष्टा महादेवीं प्रणिपत्य हरिप्रियां। आदित्यव्रतकं च त्वं शृणु यद्दमं चारिणी। उम
व्रतविधिं सर्व्वैः पूर्व्वादृष्टं मया ज्ञतः। पारिजाते निवध्याय मम दत्तं स्वकश्यपः। अदितिव्रतकं नाम तद्दत्तं

सत्यनामया ॥ तदेवव्रतकं दत्त्वं सावित्र्या धर्म्मनित्यया ॥ तैरेव युक्तः संयुक्तमिदं त्वम्यधिकं कृतं ॥ संध्याकालेत्त
संप्राप्ते स्थानेस्थानेतथैव च ॥ स्पर्जनं वा मनस्कारो जपश्चह्रि गुणः स्मृतः ॥ सा वित्रीव्रतकं कृत्वा तथा दित्याव्र
तं सती ॥ नतुं दुःकुलं पितृकुलमात्मानं चैव नारयेत् ॥ इंद्राणीव्रतकं चक्रे तदेवे मयथाविधि ॥ रक्तसम्यधि
कं वासो नाजनं चैवसामिषं ॥ चतुर्थदिवसे चापि पुष्पकार्थविधिं पुनः ॥ अहोरात्रेउपवासः सूर्यदयेकृत्त
ग्रातं तथा ॥ गंगया व्रतकं दत्त्वं तदेवामयस स्कारि ॥ स्नानमम्यधिकं कार्य्यं व्रतं षस्यात्मनाजले ॥ अन्यत्र
वाजले माघशुक्लपक्षे हरिप्रिये ॥ एतद्व्रतं नाम सर्व्वकामप्रदं स्मृतं ॥ सप्तसप्त वसत्साथ कुलानि हरिवल्ल
भे ॥ स्त्री तारयति धर्मज्ञे गंगाव्रतकचारिणी ॥ दयं कृत्वा न सहस्रं तु गंगाया व्रतकं शुभे ॥ तारणं पारणं च व
तेह्रुतं सर्व्वकामिकं ॥ यमनाद्याश्च काराथ व्रतं यामरणं शुभे ॥ देमेनैत तु कतं सम्मा काशदेरि वल्लभे दुमा
नि चैव वा काया निव्रूयादा कान्ता मा स्थिता ॥ मा ना शुचिसमाचारा नमस्कृत्यपतिं शुभे ॥ वरा मयद्या मरणे २८३
हिमं दृष्ट्वनधारयं ॥ व्रतिव्रता जीवपुत्री नवेयं च पुराधिका ॥ सपत्नी चाधितिष्ठेयं पश्येयं चैव मायमं ॥ पति
लोकं चगच्छेयं नवेयं नेदिनीतथा ॥ शुचिशीला मृष्टदृस्मा स्वजनेष्टा गुणान्विता ॥ एवं नद्या कृते विप्र

मधुना स्वस्तिवाचयेत् ॥ तिलैरपि तथा लड्डूपायसेन तु भोजयेत् ॥ एवं व्रतानि देवीभिः कृतान्यमरवर्णिनी ॥ मद ।
देव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये ॥ अहं व्रवीमि तपसा मदीयेन समन्विता ॥ सर्व्वाण्यप्यथ पुण्यानि व्रतक ।
नि तथैव च ॥ पौराणान्यमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ॥ कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च ॥ ॥ वैशं
पायन उवाच ॥ रुक्मिणीव्रतकं चक्रे दृष्ट्वा व्रतकविस्तरं ॥ उमया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ॥ उमाव्रते पुस
र्व्वपुष्पप्रदानं तथाधिकं ॥ रत्नमालाप्रदानं च तथान्नं सर्व्वकामकं ॥ तथा जांववती चक्रे पुरा माव्रतकं तथा ॥ द
दाव प्यधिकं मातु रत्नदृष्टं मनोहरं ॥ सत्यादद्दौ तथैवा च पुरा माव्रतके तथा ॥ पीतमम्यधिकं वासस्सयादत्त
मुमाव्रते ॥ रोहिण्याऽथ च फाल्गुन्या मघाया च पुरातने ॥ व्रतानि खलु दत्तानि वहूनि कुलवर्द्धनं ॥ ददौ शत
निप्राचैव व्रतकं पुण्यलक्षणं ॥ येन नन्दात्र मुख्यं चं जगाम कुलनंदन ॥ ॥ इति श्री खिले हरिवंशे शतसा
हस्र्यां संहितायां पारिजातहरणे उमाव्रतकं समाप्तम् ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ वैशंपायन धर्मज्ञ व्यास
शिष्यतपोधन पारिजातस्य हरणे षट्पुरं परिकीर्तितं ॥ निवासो सुमुख्यानां दारुणानां तपोधन ॥ ते षांवधशु
नि श्रेष्टकीर्त्तयस्वांधकस्य च ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ त्रिपुरे निहते वीर रुद्रेण क्लिष्टकर्मणा ॥ तत्र प्रधाना

वर्षाण्यन्नत्वरस्करोद्यमाः।। त्रिरात्रिमिनान निर्दग्धा रुद्रेण त्रिपुरालये। षष्टिंशात सहस्राणि नन्दना स्यधिकान
वै। तेन्द्रा निवधमं तमाश्च कर्वीरा सदा तपः। जम्बूमार्गे मता मिष्ट महर्षिगणसेविते। आदित्या निमुखा वीरा
सहस्राणां शतं समाः। वायुनन्दा न तपश्चेष्ट कावैता पद्म संमतं। तेजा मंडुवरं राजन्। गणाणके समाश्रिताः वृ
दांत नावमन्वीरा सकर्वन्ता मह तपः। कपिञ्जष्ट्ट हमाश्रित्य केचित्त नोषिताः पुरा। शृगालवाटी स्वपरे कै
रुद्रतथा तपः। वल्मलतया चरुस्तपः कौरवनंदन। अधीयंते परब्रह्म वटे गवां ऽसुरात्मजाः। तेषां तुष्टः प्रजा
कर्त्ता नरदेव पिता महः। वरं दात्तं सुरश्रेष्टः प्रासाधर्मन्नतांवरा। वरं वरयते स्युक्ता स्फराजन्प द्मयोनिनाते
ने षर्वे रदानं त हि षंत स्ये वकं विसं। इष्टं तोपचितिं गन्तं ज्ञातीनां कुरुनंदन। तान्नुवाच तता ब्रह्मा स
र्वेज्ञः कुरुनंदन। विश्वस्य जगतः कर्तुं संहर्तुश्च महात्मनः। कः त्राकाऽपचितिं कर्त्तुं मा स्म वोऽन्न हृथा
म।। अनादि मध्यनिधनः सा मादेवा महेश्वरः। तमसत्य सुरवस्वर्ग वस्क मिच्छंतिये नराः।। तेने पुर्ववरदानंत २८४
डुरात्मानो महासुराः।। अथ पुर परराजेन्न सुरा नम्म नावनाः।। ते पुजे वेडुरात्मानस्वानुवाच पितामह
वरयद्धं वरं वीरा रुद्रं कोधमते सुराः।। ते ऊचुः सर्वदेवानामवध्यास्या मंहे विना पुराणि षद्वनादेव मेवं वत्त

मही तले। सर्वकाम समृद्धाद्यं षड्रुंख्याकनाः प्रेनो।। वयं च षष्ठुरंगत्वा वसेपमवमुखं विना। रुद्रात्तद्रुर्गनयंन स्याव तेनऽने।
ज्ञातयाहताः।। निरतं त्रिपुरं दृष्टा मीतास्मत पसी निर्धा।। ।। पितामह उवाच।। असुरा न वधावध्या देवानाश्च कर
स्य चानवाधिष्यथ वे हि प्रांसत्यथ स्थानूसतो प्रियान्। विप्रापघातं मोहाद्ये करिष्यथ कथं चनानयास्य शाथवीषा
हिजगतः परमा गतिः। नारायणा हि नेतं यंकुर्धद्रि ब्रोह्मणाहितं। सर्वन्तेपुनगवान् हितं धनं जनार्द्दनः। ते गना
आसुराराजन्ब्रह्मणाथ विसर्ज्जिताः। येपि मक्ता महादेव मसुराधा मचारिणः। स्वयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरना
शनः। श्वेतं हपनमारुह्य सोमः सप्रवरः प्रभुः। उवाचेदं भगवान सुरान्स सतां गतिः। वेर मुक्ताज्य दं मं च हिंसां वासु
रसत्तमाः। मम वचाश्रिताः सस्माहरं साधु ददामि च। ये हि ह्रीताः स्वमुनि निः। सत्क्रिया परमे हि जेः। सहतेगम्य
तां स्वर्गेः प्रीता हं चः स्वकर्मणा। हृदये चैव वस्यंति तपसा ब्रह्मवादिनः। अपि कं पिष्ठके ह्रष्टे ते षां लोका यथा
ममाइ हमासात्तपत्ला होयक करिष्यति मानवः। वातपृष्ठेन विधिना पूजयेन्मां तपोधनः। वर्षाणां तु सहस्रं च
तपसा प्राप्स्यते फलं। ऊ र्ध्वा विरा त्रं विधिना लभते च प्सितां गतिं। अर्कद्वीपे तिवसतो हि गुणं तद्भविष्यति।।
नीच देशे च नई वा तुर मेतं ददाम्यहं। स्वेतवाराहनामानं यश्च मां हृयये ष्यति। सर्वता नव चिन्ता पि गतिं सम

मयास्पतिः। औडुंवरोद्भरमलाद्विजान्कापिञ्जकानपि। तथाशृगालवादाय्यांधर्मात्मानोदृढव्रताः। कनीध्रुव
लवाटीयान्सवंशेषेणयेनराः। स्तजयिष्यंतिसततंतेप्राप्स्यन्ती। प्सितांगतिं। इत्युक्त्वाथमहादेवोभगवान्भूत
वाहनः। तैरेवसहितःसर्वैःस्वर्लोकंजगामवै। जंबूमार्गेगमिष्यामिजंबूमार्गेवसाम्यहं। एवंसंकल्पयानोपि
इलोकेमहीयते॥ ॥इतिहरिवंशेषट्पुरवधः॥ वैशंपायनउवाच॥ एत- स्मिन्नेवकालेतुचतुर्वेदषडंगवि
त्। ब्राह्मणोज्ञायाज्ञवल्क्यस्यशिष्योधर्मगुणान्वितः। ब्रह्मदत्तेतिविख्यातोविप्रोवाजसनेयिनां। अश्वमेधः
हतसेनावसुदेवस्यधीमतः। ससांवत्सरदीक्षायांषट्पुरालयः। आवत्सायाःशुभेतीरेकनयामनिर्जुष्टया॥ दीक्षितः
सखाचवसुदेवस्यसहाध्यायीद्विजोत्तमः। उपाध्यायश्चकारस्यहोताहोतामहात्मनः। वसुदेवसत्रयातादेव
क्यासहितःप्रभो। यजमानःषट्पुरस्थंयथाशक्रोवृहस्पतिं। तत्रसर्वेब्रह्मदत्तस्यवरूदेवकृदस्याणां। उपासत
मुनिश्रेष्ठामहात्मानोदृढव्रताः। व्यासोहंयाज्ञवल्क्यश्चसुमंतुर्जैमिनिस्तदा। धृतिमाजापतिश्चैवदेवला २८५
द्याश्चनारत। श्रद्धयानुरूपयायुक्तंवसुदेवस्यधीमतः। यत्रेप्सितान्ददौकामान्देवकीधर्मचारिणी। वासु
देवप्रभावेनतगम्यांहेमहीतले। तस्मिन्सत्रेवर्तमानेदैत्याःषट्पुरवासिनः। निकुंभाद्याःसमागम्यतमब्रुवन्

दर्पिताः। कार्यतांयज्ञभागोनःसोमंपास्यामहेवयं। कन्याश्चब्रह्मदत्तोनोयजमानःप्रयच्छतु। वहाःसंत्यस्य
कन्याश्चरूपवत्योमहात्मनः। आहूयताःप्रदातव्याःसर्वाश्चैवहिताःशुभं। रत्नानिचब्रह्मदत्तोविशिष्टानिद
दातुनः। एतच्छ्रुत्वाब्रह्मदत्तस्तानुवाचमहासुरान्। यज्ञभागोनविहितःपुराणैःसुरसत्तमाः। कथंसत्रेसो
मपानंवाकंदातुंमयाहिवः। एच्छतदमुनिश्रेष्ठान्देवताप्यार्थकाविदाः। कन्याहिमयादेयाः। स्वात्म
संकल्पितामया। अन्यतर्वद्योप्रदातव्याःसदसानामसंशयं। रत्नानितुप्रयच्छामिस्वोचैनाहंविचिंतितं।
वल्लान्नैवप्रदास्यामिदेवकीपुत्रमाश्रितः। निकुंभाद्यास्तुरुषिताःपापाषट्पुरवासिनः। यज्ञवाटेविलुलु
पुर्द्रुकन्याश्चताःस्तथा। तंदृष्ट्वासमहरद्वैतुदध्यावानकदुंदुभिः। वासुदेवंमहात्मानेवलंवनदंगदंतथा
विदितार्थस्ततःकृष्णःप्रद्युम्नमिदमब्रवीत्। गच्छकन्यापरित्राणंकुरुपुत्रस्वमायया। यावद्यादवसैन्येन
षट्पुरंयाम्यहंविभो। सतथेतिप्रद्युम्नंवीरःपितुराज्ञाकरस्तथा। निमेषांतरमात्रेणगत्वाकामोमहाबलः। कन्या
स्तामाययाधीमानाजह्नेसमहावलः। मायामयीश्चकृत्वान्यान्सर्वाकृत्वाक्रिमिणीसुतः। मानेरितिचधर्मा
त्मादेवकीसुकृतांसदा। मायामयीस्ताहृत्वाजह्राषट्पुरासुराः॥ षट्पुरंविविशुर्हृष्टाःपरितुष्टानराधिपः

कर्मणा साध्यते तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा। यदि हि श्रेष्ठं बहुगुणं तदनुष्ठ नराधिप। एतस्मिन्नंतरे प्राप्ता राजानस्त्व
त्र भारत। सर्वे निमंत्रिताः सर्वे ब्रह्मदत्तेन धीमता। जरासंधो दंतवक्त्रः शिशुपालस्तथैव च। पांडवाक्षत्त्रैरा
दूतपाल्कवास्संगतास्तथा। रौक्मिस्तैवान्तत्तिश्रुवनीलो वा धर्म एव च। विंदानुविंदावावंत्यौ शल्यः शकुनि
रेव च। एते चैव तु राजानो महात्मानो दृढव्रताः॥ आवासिता नातिदूरे षष्टुरस्य च नारत। तां दृष्ट्वा नारदः
श्रीमान् अचिंतयदनिंदितः। तत्र यस्य यादवानां च न विष्यति समागता। अत्र चर्द्देतु रथं युद्धं तस्मात्त्वय
ता महं। एवं संचिंतयित्वा च निकुंभेन वनं गतः। स्वजितः स निकुंभेन दानवैश्च तथा परैः। उपविष्टः स धर्मा
त्मा निकुंभमिदमब्रवीत्। कथं विरोधयद्धनिःस्तु वास्त्वस्थो विहास्यते। यो ब्रह्मदत्तः स सल्लः सहितस्य
पितुः सखा। शतानि पंच नार्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः। आनीता वासुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया। अ
तद्दूयं ब्राह्मणीनां राजन्यानां तथा शतं। वैश्यानां शतमेकं च स्त्रीणां शतमेव च। तानिः शूद्रषितधीमान्
दूर्वासा धर्मवित्तमः। तेन तासां वरो दत्तो मुनिना तेन कर्मणा। एकैकस्तनयो राजन्नैकैका दुहिता तथा रूपे २८६
णानुपमाः सर्वा वरदानेन धीमता कन्या भवंति तनयास्तस्यासुर पुनःपुनः। संगमे संगमे वीर नर्तु निःशयने

सह। सर्वे पुष्पमयं गंधं श्रवंत्यिव वरांगनाः॥ सर्वाश्चैवयोवनेन्यस्ताः सर्वाश्चैव पतिव्रताः। सर्वा गुणार्णवसांगी
तनृत्यगुणादयां जानंति सर्वादैत्यय वरदानेन धीमतः। पुत्राश्च रूपसंपन्ना शास्त्रार्थकुशलास्तथा।
स्वस्वेछितावर्णधर्मं यथावदनुवर्तिनाः। ताः कन्यास्तेम मुख्यानां दत्ताः प्रायेणाधीमताः। अवशेषं च तात वै
केऽजदानीति किल त्वया। तदर्थं यादवान् रोरायाधयिष्यति सर्वथा। सहाय्यार्थं तु राजानो प्रियतां देतु ह
कं। ब्रह्मदत्तस्य कृतार्थं च रत्नानि विविधानि च। दीयतां भूमिपालानां सहाय्यार्थं महात्मनः॥ अतिथ्यं क्रि
यतां चैव यस्मम ष्यंति वै नृपाः। एवमकृत्वा तथा चक्रुरस्करास्वेति दृष्ट्वव च। लब्ध्वा पंचशतं कन्यारत्नानि वि
विधानि च। यथा नर्दनरेंद्रस्ताविनत्कानाक्लिव ममलाः॥ कृतपांडु स्तता नृवीरानूवारिता नारदेन ते। नि
मेषांतरमात्रेण तत्र गचा महात्मना। तुष्टः सुरासुरा राजन्न्योमि पसत्तमः। सर्वकामस्स मृद्धार्थमेव
त्रिःस्वगमः स्वयं। अर्घिताः स्म यथान्यायं तत्र किंवः प्रयच्छतु। तत्र चेनाद्दिन सर्वं दिदिस्यैवीरे नेव हिंधः
निकुंभो ऽथाब्रवीद्दृष्टा स त्वं सह रिपुप्रदा। अनुवर्णयित्वा तत्रस्य महात्म्यं सत्यमेव च। युद्धं नारिपुनिःस
र्वं न विष्यति नृपोत्तमाः। साहाय्यं दत्तमिच्छामो नवड्डिस्तत्र सर्वथा। एवमस्त्विति तान्नूचुः सर्वियाः स्त्रीए

किल्बिषाः॥ पांडवेयाः इते वीरान्नक्रतार्थान्नारदाद्विभो॥ क्षत्रियाः सन्निविष्टास्ते युद्धार्थं कुरुनंदनाय
ता॥ स्कंदब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि। छलोऽपि सेनया सार्द्धं मायया प्रद्युरं विभुः॥ महादेवस्य वचना
मुद्दहन्मनसा नृपाः स्थापयित्वा ह्यारवत्यां मांकुकं पार्थिवं तदा। मत्त्यासेनयो सार्द्धं पाराणं हितकाम्य
या॥ यज्ञवाटस्याविहरदेवानि विविशविभुः॥ दशप्रवरकल्याणे वसुदेवप्रचोदिताः॥ दत्तगुल्मप्रतिष्ठ
स्त्वा तं विधिवत्प्रभुः। प्रद्युम्नमटनश्रीमान् रक्षार्थं विनियुज्य वै॥ ॥इति श्रीहरिवंशे षट्पुरवधः॥ वैशं
पायन उवाच॥ महत्सीन्मुदितसर्वं जनचक्रमपि निर्मलं। बलः छलः सात्यकिश्च तात्स्य मारुरुक्मेरा
वह गाधांगुलिचाणांदंशितायुद्धकांक्षिणः। विल्वादकेश्वरं देवं नमस्कृत्य सुरोत्तमं। आवत्तीयाज
लेस्ना चारुदेष्णवरदत्तया। गंगाया कुरुशार्दूल रुद्रवाक्येन पुण्यया। प्रद्युम्न मयसेनस्य विजयच्छा
ष्प मानदारक्षार्थं जज्ञवाटस्य पांडवान्विनियुज्य चाशेषांशेनां गुह्यारिनगेवान्विनियुज्य चाजयंतमथ २८७
सस्मार प्रवरं च सतां गतिं। तावाययतुरेवाथ स्वयं वा पश्यतां तथा। वियत्यवनियुक्तौ तौ प्रद्युम्न इव नारद
ततः छलस्य वचनाद्दता रणडिंडिमिः। जल्ला मुरजाश्चैव वादित्राण्यपराणि च। माकारारविता महःशांव

नचगदेन चासारणश्चाहुक्यश्चैव नाजो वैतरणस्तथा। अनाधृष्टिश्च धर्मात्मा विपृथुः पृथुरेव च। अक्षतवर्मा
कृदंष्ट्रोऽथ विवत्सरस्महेन। सनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदेष्णश्च भारत। अनिरुद्ध सहायो तो हष्टानीकं
ररक्षतुः। शेषा यादवश्रेना तु स्वरुद्र मध्ये व्यवस्थिता। रथैरश्चैर्न्नरैर्न्नागै राकुला कुलवर्द्धना। षट्पुरादपि
निष्क्रांता दानवा युद्धदुर्मदाः। अरुणप्रमघना दोष्ठा गर्ज्जनानपि हस्तिनः। मकरा त्रात्रि शूमारांश्च दयानपि
वनारत। महिषानथ पद्मांश्च सिंहानपि च नारत। एतैरेव रथैर्युक्ता विविधायुधपाणयः। किरीटपीठ मुकु
टैरंगदैरपि मंडिताः। नानारईमानैर्विविधैस्सर्येनैर्मिस्वनाकुलैः। प्राध्मायमानैः शंखैश्च महांबुदसम
स्वनैः। तासामसुरसेनानां कृष्यत्तानां जनेश्वर। निष्क्रांता निर्ययावये देवानामिव वासवः। न्नमिंद्यौ च रुधि
रादानवास्ते बलोत्कटाः। नदन्तो विविधान्नादान् क्ष्वेडंतश्च पुनः पुनः। राजसेनापि संपन्ना वेदिराजपुरो
गमा। असुराणां महात्म्यार्थं निःसृता जनमेजय। कृष्णोधनस्त्राहृन्नातं चेदिराजं कुजाग्रजा। स्थितं स्वैर्न
रव्याघ्र गंधर्वनगरोपमैः। कठिनानादिनावीराद्भुतस्पंदनगासांरौ। कृतिश्चैव वाक्रमितिश्च वृतस्थानैर्निशि
तारणे। तालध्वजपती कारो धुन्वानो धनुषी शुभे। भ्रमश्च त्राकुनिश्चानो नागदत्तश्च पार्थिवाः जयसंध

।स्त्रियो नेष्टश्च विराटश्च महारथाः। युद्धार्थं कथ्यता वीरा निकुंभं नाद्य जयेषिणः॥ युयुत्समाना यदवो निर्दृष्टैवैरपिम
हाकराः॥ ततो निकुंभः समरे त्र्यारराशीविषोपमः॥ तुतुदे समरे सेनां नेमानानीमवर्द्धनः॥ सेनापतिरना
वृष्टिं सम्मृषतनयादवः॥ ननर्द घोरं बाणौघैश्चित्रपुंखैः शिलाशितैः॥ न रथोऽसुरमुख्यस्य दृश्यते न च वा
जिनः॥ न ध्वजो न निकुंभस्य सर्वं बाणैर्निसंवृतं॥ संपरीत्य ततो वीरो निकुंभो मायितावरः॥ अदर्शनमथस्त्रा
वृष्टिं मायया नेमसत्तमं॥ स्वं नयि त्वा नयद्वीरं गुहां षट्पुरसंज्ञितां॥ रुध्वा चान्यग महीपं मयाबलसमाश्रितः
पुनरेव निकुंभस्तु कृतवर्माणमाहवा॥ अनयच्चारुदेष्णं च नोजं वैतरणिं तथा॥ सनत्कुमारं श्राद्धं च तथैव
निशठोल्मुकौ ताव हार्दिक्यं वपरान् नोजानन्मायाबलसमाश्रितः॥ न तस्य ददृशे देहो मायाछन्नो जनेश्वरान्
यतायादवान् घोरां गुहां षट्पुरसंज्ञितां॥ तं दृष्ट्वा कदनं घोरं नेमानां नेमवर्द्धनः॥ चुकोप भगवान् कृष्णो बलः
सत्यकएव च॥ सविशेषं तथा कामः शांबश्च परवीरहा॥ अनिरुद्धश्च दुर्धर्षो नेमाश्च वदवोऽपरे॥ ततः शार्ङ्गायु २९९
धः शार्ङ्गं लब्ध्वा सद्वंजनेश्वरः॥ दानवेषु प्रहृत्तेषु तृणेष्विव कृतात्मनः॥ तं दृष्ट्वा दानवा देवमनिरुद्धं वरीस्वरं॥ शल्ल
भाः कालपाशांश्च प्रदीप्तमिव पावकं॥ समुत्तस्थुः जनता पृथ्वी परिघांश्च सह स्त्रशः॥ शूलानि चाग्नितुल्यानि प्रदी

प्तांश्च परश्वधान्॥ पर्वतायाणि वृक्षांश्च घोरांश्च विपुलाः शिलाः॥ उन्निप्य च गजान्मत्तान्रथानपि हयानपि॥ ना
रायणोग्निसत्त्वान् सर्वान्ददाह प्रहसन्निव॥ वाणाग्निर्विषामहातेजा जगद्धित करो हरिः॥ आदर्शं वर्षेणैर्यद्वत्स
देवीर गवां पतिः॥ तद्वद्यदुवृषः सेदेवा बाणवर्षमरिंदमः॥ नसेहिरेऽसुरा बाणान्नारायणधनुश्च्युतान्॥ वर्षेप
र्जन्यविदितं वालुकासेतवो यथा॥ नष्टोत्कः प्रमुखे छात्तं ह्रत्लस्यासुरसत्तमाः॥ व्यादितास्यस्य सिंहस्य प्रव
माङ्ख्वनाः रतो॥ तेवध्यमानाः कृष्णेन दिवमाचक्रमुस्तदा॥ जीविताशां वहं तस्य नारायणभयार्दिताः॥ तानाक
माग तान्नैरिंद्रायं तः प्रवस्त्वथा॥ निजघ्नतुः आरस्वी स्नौजे ल ना द्विंसः समेः प्रभो॥ निपेतुरसुराणां तु शिरांसि
धरणीतले॥ तृणराजफलानीव मुक्तानि शिखरो नराः॥ निपेतुर्वीरदवाष्छिन्ना दैत्यानां वसुधातले॥ कालेनो
पहता वीरपं चवक्राइ वारमाः॥ रौक्मिणेयस्ततः सृष्टा घोरां मायामयीं गुहां॥ अदृश्यां निष्क्रम्य हीरः स्वतं प्र
सेधुमकथ्यतः॥ गदेन्स्सहधर्मात्मा श्रारणे न शठेन च॥ श्रांवेन चापरेवापि सर्वे यनिप्रवेष्टिताः॥ प्रमथ्य तत्र
साकर्णं पततं तरणं मूर्द्धनि॥ जयाह बलवान्काष्णिः प्रस्फुरंतं च वस्तनः॥ विनद्य च गुहां वीरो घोरां मायामयीं तु
पाडुर्योधनं चराजानं विराटं द्रुपदावपि॥ शकुनिं चेव शल्यं च नीलं चापि नदीसुतं॥ विंदानुविंदौ राजानौ जरा

संबंधेनास्य। त्रिगर्तान्मालवांश्चैव वासत्यांच महाबलान्॥ धृष्टद्युम्नादिकांश्चैव पांचाल्यानस्त्वकाविदः। तथात्मे
ति मत्वा चेदं मातुलं ते। रुक्मिमवच। शिशुपालं च राजानं। नगदत्तं च नारत संबंधं च गुरुत्वं च मानय। मिनराधि
पः। गुहामि मां घोरस्वरूपं येन प्रक्षेपयामि वः। विल्वदकेश्वराणां हमाजेमः शूलपाणिना। प्रद्युम्नस्य नरेशस्य
गृहाया मतिधीमता। आश्रितस्य संवरीमायां निकृंतनेन महात्मना। प्रद्धिसान्नयारवांश्चैव मो ह्यविष्यामि स
धेथा। इत्युक्ते शिशुपालास्य राजसेनापतिस्तथा। शरस्वरं तर्द्दितान्यनेमान प्रद्युम्नं स विशेषतः। विल्वादके
श्वरं देवं रौक्मिणेयान मस्य च। आस्ते नृपतिं वद्धं शिशुपालं महाबलं। ततः पात्रीसहस्राणि ग्रहाय प्रकरो
त्तमः। त्रैलादिरववीद्धीरो रौक्मिणेय महाबलं। विल्वादकेश्वरादेव प्राहत्वां यदुनंदन। सर्द्धं कुरु यथा रात्री
चोक्तस्त्वं नेमनामया। कन्यार्थरत्नलुब्धांश्च वहानमान्नराधिपान्। पाशैस्त्वमेव मा कुंच प्रमाणं यदुनंद
न। अस्मरांश्च महावाहो निःशेषं कर्तुमर्हसि। एवमेव व वक्तव्यस्त्वया वीरजनार्द्दनः। ततः संमगदंतं च शिशुपा
लं च नृमिपा आकृतिं वैरुक्मिं च शेषांश्चान्यान्नराधिपान्। ववंध हरदत्तैः पाशैः कृत्स्नमवीर्यकैः। माया म
यीं पुत्रं चैतां अनय कुरुनंदन। वद्धा चरु। रौक्मिणेयाऽथ निःशुमंतं द्वारगात्। अनिरुद्धं च काराऽथ रक्षिता

रंस्त्वमात्मजां। तेषां निरवशेषेण ववंध यदुनंदन। सेनापतिं हत्वयं चक्रे। पाथ्यद्रं च भारत। हस्य शूरस्य हंदांश्च
कारच यथात्मसात्। अन्यथैं तु तताहं तु मत्करान्कथं द्युतः पुनः। स न द्वंद्वं च चावा चैवेह्य दत्तं हि जोत्तमे। वि
स्वं बेवलेनाक मे मा भैः पश्य धनंजयं। न देवेभ्यो नासुरेभ्यो नान्येभ्यो द्विजसत्तम। नयं ते विद्यते तस्य गोसारो
यस्य पांडवाः। न चासुरा स्ववस्कताः स्पृष्टाः खल्वपि तेजसा। यज्ञवाटे निरीक्ष्यता माययाविहिता मयेति॥ ॥
इति श्रीहरिवंशे पटपुरवधः॥ वैशंपायन उवाच॥ रुद्धेषु नृमिपालेषु सानुगेषु विशांपते। आविवेशासुरांश्चै
व कत्रमलं जनमेजय। दिशः प्रतस्थिरे वीरा मथ्यमाना समंततः। कृत्स्नानंत प्रनृति निर्यद्भिर्निर्युद्ध दुर्मदैः। निकु
म्भस्तानथोवाच रुपितोदानवोत्तमः। निवापतिज्ञो किं मोहाद्वया हीयथा विह्वलाः। हीनप्रतिज्ञान्काल्
कान्प्रयास्यथ पलायिताः। आगच्छाप्रवर्तिं युद्धज्ञानीनां कृतनिश्चयाः। फलं यिचेवद नात्मव्यं रिपुवत्स म
रकर्कशान्। हते नापि च शरणवस्त्व्यं त्रिदिवे स्वर्गं। पालायिचाग रहं गच्छा कश्यपद्रज्ञा मदे मुखं दारान्वकृ
थ किं चापि धिकु धिकु किं तन्नेलज्ञ स्थाएव मुक्ता निरुत्ता प्रबलतमा नाना नृपासुराः। हि गुणेन च वेगेन युयुधुर्य
दुनिः सह। उत्तमव्यूहशोडानी नानाप्रहरणो नृप। ये यांति यज्ञवाटं तु मान्निहंति धनंजयः। यमौ नीम श्वराज्ञा

नैवधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ द्रुपदस्यात्मजानजघानेडिःप्रवरश्चद्विजोत्तमः॥ अथामरासकायोवाकेत्रात्रोवालत्राद्धुला
वक्रकर्म्मारणावर्त्ता॥ गजशैलानुशानिनी॥ ध्वजकूर्मनतर्नुच्छन्नासनितान्नुपत्राह्निनी॥ गोविंदशैलप्रनवा-
मीरुचित्रप्रमाथिनी॥ असृग्बुद्बुदफेनाघा॥ अस्मिमत्स्यतरंगिणी॥ भृशमावशाणितनदीनदीवजलदागम
तानूदृष्ट्वैवनिकुंभस्कवदेमानश्चत्रास्त्ववान्॥ हतान्सर्व्वान्सहायांश्चवीर्याद्देवान्सपातनः॥ सवारितोजयं
तेनप्रवरेणवभारत॥ त्रारक्तात्रालसंकाशोन्निकुंभोरणकर्कशः॥ सान्निहत्यचदृष्टाघःपरिघेणद्रुतमदः
प्रवरंताडयामासमपपातमहीतले॥ पांडिसंपतितंदृष्ट्वामावाहुम्मांपरिघद्धजे॥ विदित्वाचैवसप्राणंहिवास्क
रमभिद्रुतः॥ अभिद्रुत्यनिकुंभंचनिस्त्रिंशेनजघानह॥ परिघेनापिदैत्योऽयंजयंतंसमताडयत्॥ जगामचैव
वुयुद्धार्थंयत्रस्थोमहावलः॥ तंदृष्ट्वारावणस्कंधमास्थितोवलनात्रानः॥ हनुमन्मागतोयुद्धंहृषीकेशःस २९०
देवतैः॥ साधुसाधितिपुत्रंचपरित्युद्धाससस्वजे॥ प्रवरंचापिधर्मात्मासस्वजेमाहवर्जितं॥ देवर्त्तुकृनयश्चापि
प्रणेदुर्घोसवाज्ञया॥ जयमानंनरेहष्टाजयंतंरणदुर्ज्जयं॥ ददर्शाथनिकुंभस्यकेशवंरणदुर्ज्जयं॥ अर्जुनेन
च्छितंसाईंजन्नवाटाविहरतः॥ संनादंसुमहानूर्वापक्षिराजमताडयत्॥ परिघेणसुघोरेणवलंसात्यक

मेवचानारायणंचार्जुनंचभीमंचाथयुधिष्ठिरं॥ यमौचवसहदेवंचत्राणंचकामंचवीर्यवान्॥ युयुधेमाययादैत्यःशी
घ्रकारोऽथभारत॥ नचैनंददृशुःसर्वेप्रभावादतितेजसः॥ विल्वादकेश्चरस्याश्चनिकुंभोमायिनांवरं॥ केलात्राश्चि
खराकारंग्रसंतमिवधिष्ठितं॥ आह्वयंतंरणेत्वंवैवर्णज्ञातिघातिनं॥ सज्जगांडीवधन्वाथपार्थःस्वस्परथेपुनिः
परिघंचैवगात्रेषुविव्याधनमथासहत्यातेवाणाःस्वस्यगात्रेषुपरिघंचजनाधिपानत्रः॥ शिलाशिताःसर्वेनिपेतुः
कंठिताःक्षितौ॥ विफलान्स्कप्रमत्तकोसारुदृष्टावाणान्धनंजयः॥ प्रपच्छकेशवंवीरःकिमेतदितिभारत॥ पर्व्वतान-
पिभिदंतिममवज्रोपमाःशराः॥ किमिदंदेवकीपुत्रविस्मयोऽत्रमहान्मम॥ तमुवाचहृषीकेशः॥ इहसन्निषभारत
मद्भूतंनिकुंभोऽयंकौंतेयशृणुविस्तरं॥ पुराभगवान्रुद्रःस्वपश्चकेमहासुराः॥ नान्वर्षसहस्राणांदेवत्रात्रुद्रेरामदः॥
अथैनंछंदयामासवरेणभगवान्हरः॥ सवव्रेत्रीणिरूपाणिनवध्यानिसुरासुरैः॥ तमुवाचमहावाहो॥ देव [illegible]
[illegible] भगवान्वृषभध्वजः॥ ममवावाह्मणानांवाविप्रियंमाचरन्न॥ नविष्णुमिहर्कृष्णा
नचान्यस्यमहाक्रूराब्रह्मणोऽहंचविष्णुश्चविप्राणांपरमागतिः॥ सएषसर्वेषांत्वाणामध्यमःपंडुनंदन॥ त्रिदेहो
ऽथप्रमाथीवरदत्तश्चदानवः॥ नात्रुमन्यापहारणदेहोऽस्यकोहतोमया॥ अवध्यंषट्पुरेदेहमिदमस्यदुरात्मनः॥
दितिंश्चश्रूपतिच्चैकोदेहोऽस्यतपसान्वितः॥ अन्यश्चदेहोघोरोऽस्ययेनवाचमतिषट्पुरं॥ एतत्तेसर्वमाख्यातमनिकुं

न चरितं मया। त्वरयास्व वध वीर कथा पश्चाद्भविष्यति। तयोः कथयतोरेवं कुल्लयोर सुरसदा। गुहां प्रघुरसंज्ञां तां वि
वेशारणदुर्जयः। अनुपूर्व्यं सात्यनगवान्‌ विवेश मधुसूदनः। तौ प्रद्युम्नगुहां घोरां दुर्दर्षां कुरुनंदनौ। चंद्रसूर्य
प्रभादीनां ह्वलंती स्वेन तेजसा। सुखदुःखाख्यशीलानि प्रयच्छंती यथेप्सितं। तत्र प्रविश्य भगवान्‌ अपश्यत्तज
नाधिपान्‌। युयुधस्य घोरगुहायां च जनाधिपाः कुल्लस्यानुप्रविष्टास्ते बलाद्यायादवास्तथा। प्रविष्टाश्च तथा
सर्वे पांडवाश्च महात्मनः। समेतास्तु प्रविष्टास्ते कुल्लस्यानुमतेन वै। युयुधस्तु कुल्लेन रौकिणेयः प्रचोदितः
आनयन्‌ यादवान्‌ सर्वान्‌ यान्‌ अर्थवद्वान्‌ पुरा। ते मुक्ता रौकिणेयेन प्रासाज च जनार्दनः। प्रहृष्टमनसः सर्वे
निकुंभेन वधकांक्षिणः। राजानो वीर मुच्यंति पुनः का मम मथा ब्रवीत्‌। मुमोच चाथ तान्‌ वीरो रौकिणेयः प्रता
पवान्‌। अथ मुख मुखाः सर्वे वर्द्धमाना नराधिपाः। लब्धया निश्चितावीरा स्वच्छन्देष्ठ श्रियस्सदा। निकुंभ मः-
पिगाविदः प्रयतंतं जयं प्रति। योधमायासनगवान्‌ घोरमात्मरिपुं हरिः। परिघेण हतः कुल्ला निकुंभेन नमश्चं २११
विनां। गदयावापि कुल्लेन निकुंभस्ताडितो नभः। तावुभौ मोहमापन्नौ स्तब्धौ हारहतौ तदा। ततः प्रथमथितान्‌
दृष्ट्वा पांडवांश्चाथ यादवान्‌ राजे प्रमुखैनिगणाः सचकुल्लस्य हितकाम्यया। उत्तस्थुरुश्च महात्मानं देव प्रोक्ते सर्व
स्वैः। ततस्ता गतप्राणा भगवान्‌ केशवस्सदा। दानवश्च पुनर्वीरा बुध्यतो समरं प्रति। दृष्ट्वा विवनर्दतौ गजा

विवचनारता शालदेहिका विवकुर्व्वौ प्रहरणैर्नैरणोत्कटौ। अथ कुल्लं तदा वाचन्‌ पदवा। शरीरिणीं। चक्रेण स
मयश्चैनं देव ब्राह्मणकंटकं। इति होवाच भगवान्‌ देवो विल्वोदकेश्वरः। धर्मं यत्राश्च विपुलं प्राप्स्य हि देवं महा
बलः। तथेत्युक्त्वा नमस्कृत्य लोकनाथ सतां गतिं। सुदर्शनं समावाथ चक्रं दैत्यकुलांतकं। तन्निकुंभस्य चि
च्छेद शिरः प्रवरकुंडलं। नारायणभुजोत्सृष्टं सूर्यमंडलवर्चसं। तत्पपात शिरस्तस्य नभसो ज्वलितकुंडलं। मेघ
मुक्तो गिरेः शृंगेन समरे इव भूतले। निकुंभे निहिते तस्मिन्‌ देवो विल्वोदकेश्वरः। उत्ताप्रवनरव्याघ्रजगता
शंकरा विना। पपात पुष्पवृष्टिश्च शक्रकृष्णानने सबलात्‌। देवदुंदुभयश्चैव प्राणेदुररिनाशिनः। ननंद च जग
कुल्लं मुनयश्च विशेषतः। दैत्यकन्याश्च भगवान्‌ यदुभ्यः शतशो ददौ। दत्वा नियानौ च भगवान्‌ सोचयित्वा पु
नः पुनः। रत्नानि च विचित्राणि वासांसि प्रवराणि च। रथानां वाजियुक्तानां षट्सहस्राणि केशवः। अदत्तत्पां
डवेभ्यश्च प्रीतात्मा गरुडध्वजः। तदेव च रथप्रवरं षड्युरं पुरवर्द्धनः। द्विजाय ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्य वरध्वजः। सर्व स
मासेव दत्ता शंखचक्रगदाधरः। विसर्जयित्वा तत्र सर्वान्‌ पांडवांश्च महाबलः। विल्वोदकेश्वरस्याथ समाजम
कराच्युतः। मासं स पुरसमाकीर्णं वह्वन्नं जनाकुलं। नियुद्धकुशला मल्ला नृदेवा मल्लप्रियः सदा। साधयित्वा

दर्शनं रिविविधं वस्त्राणि चात्मवान्मातापितृभ्यां सहितो यदुसिंहो महाबलः। आनिवाद्य ब्रह्मदत्तं ययौ द्वारवती
पुरीं। स विवेश पुरीं रम्यां हृष्टजनाकुलां। पुष्पचित्रपथां वीरो वंद्यमानो नरैः पथि। इमं यः षट्पुरवधे विजयं चक्र
पाणिनः। शृणुयाद्वा पठेद्वापि पुष्टं जयमाप्नुयात्। अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनं। व्याधितो मुच्यते रो
गाद्बद्धो मुच्येत बंधनात्। इदं पुंसवनं प्रोक्तं गर्भाधानं च भारत। आह्वपुष्पितं सम्यक्कुगत्य्यकरं स्मृतं। इदम
मरवरस्य भारते प्रथितं बलस्य जयं महात्मनः। स ततः सिद्धदियाः पठेन्नरः सुगतिमितो व्रजते गवन्नरः। मणि
कनकविविधपाणिपादो निरतिशयार्कगुणोरिहारिमध्यनाथः। वज्रनु दधिमयश्च तु विधिमत्याज यतिज
गत्य रुषः सहस्रनामा॥ ॥इति हरिवंशे षट्पुरवधः॥ जनमेजय उवाच॥ श्रुतोऽयं षट्पुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तमं
पुरांतकं संध्यकवधं वैशंपायन कीर्तय। नोत्तमत्वाश्वहरणं निकुंभस्य वधे तथा प्रब्रूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतू
हलं हि मे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ दितिर्हतेषु पुत्रेषु विष्णुना प्रभविष्णुना। तपसाराधयामास मारीचं कश्य
पं पुरा। तपसा कालयुक्तेन तथा शुश्रूषया मुनेः। आनुकूल्येन च तथा माधुर्येण च भारत। परितुष्टः कश्यपस्तु २२२
तामुवाच तपोधन परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते वरं वरय सुव्रते॥ ॥दितिरुवाच॥ हतपुत्रास्मि भगवन्देवैर्धर्मभृतां

वरः। अवध्यं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमं॥ ॥कश्यप उवाच॥ अवध्यस्ते सुतो देवी दाक्षायणि न वै दिति
देवानां संशयो नात्र कश्चिद्धि कमलेक्षणे। देवदेवमृते रुद्रं न तस्य प्रभवाम्यहं। आत्मा ततस्ते पुत्रेणा रक्षि
तव्यो हि सर्वथा। अथ चालभत तां देवीं कश्यपः सत्यवाग्गथा। अंगुल्या दरदेशे तु सा पुत्रं सुषुवे ततः। सह
स्रबाहुं कारव्यं सहस्रशिरसं तथा। द्विसहस्रेक्षणं चैव तावद्धरणमेव च। स प्रजत्वंधवर्धस्मादंतोधा पिहिना
रतः। तमंधकाय नाम्नेति प्राहुस्तत्र निवासिनः। अवध्योऽस्मीति लोकान्स सर्वान्बाधति भारत। दुरत्यप्रिच
रत्नानि सर्वाण्यात्मबलाश्रयात्। वंसयत्यात्मवीर्येण निगद्य प्रसां गणान्नाश्व मत्रमन्स्रजितोत्पथं सर्व
लोकभयंकरः। परदाराप्रहरणं पररत्नविलोपनं। चकार स ततं मोहादंधकः पापनिश्चयः। त्रैलोक्यविज
ये कर्तुमुद्यतः स तु भारत। सदार्येरस्करोः साईं वक्तुंनिः सर्वे धर्मेनिः। तच्छ्रुत्वा भगवान्तुष्टः कश्यपं नाक्य
मब्रवीत्। अंधकेनेदमाराब्धमीदृशं मुनिसत्तमः। आज्ञास्य यविनो कार्यमस्माकं समनंतरं। यवीयसः कथं
नाम सो न वध्यः स्यान्मुने मया। इष्टपुत्रे प्रहर्तव्यं कथं नाम महाविनाः रहा व न वती कुर्यान्मन्युमयि दैत्यसु
ते देवेंद्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽब्रवीन्मुनिः। वारयिष्यामि वरदे वेंद्र सर्वथा नः समक्षतः। अंधकं वारू गाम्य

मद्दिस्या[illegible]देउ कश्यपाः त्रैलोक्यविजयी नीरजः[illegible]स्या लक्षणेनाप[illegible]रितोपि सद्रूपात्मा वादाते वदिवाकर[illegible]तिस
रूपार्थं ड्यात्मा प्रमथ्य च महासुरान्वनं जकानने तु दा[illegible]नानिवद्धमेति। नघोः श्रवःश्रुतान्स्थान[illegible]लद
पीमयाक्रिवाः। नामानदिशागजः तान्नदिमानपिच नो[illegible]रतवल्लाहू रतिदेवानां पश्यतां वल्लदर्पितां द
वानाप्यायय तत्र येय तत्तेतप मा सथा। तेषां चकार विघं नद्रुपात्मा देवकंटकः। नद्रुयद्वै च्छया वसो स्वपु
णिवत पांस्त्वि। अथ कश्यपनयाद्राज्ञ नरजः तु विघ्नानि कृत्वेतः। तस्य छाया वातिवासुराद्वित्सुश्रुत पल्फनाच
ऽमावासन न्न त्रा दश्यतने च वा पुनः। ननजे तिवि मानानि विद्दाय सिनयात्मना। अथकस्याति घोरस्य वल्ल
दर्प स्पर्द्धमेतः। निराकार वपुष्कार तगद्दीर तदा नवतः। क्रूर नथा त्वरा श्पापोडा वया मासनारतः। नड्डास्त्र
कैत्र मालांश्च जंवूद्दीपस्थ वचा। मानयंति च तं देवादानवाश्च द्रुतासदा। न तानि च तथान्यानि समर्थोन्य
पि सर्वथा। ऋथया वाध्यमानस्तु स मेतात्रह्मवादिनः। अचिंतयन्नंधकस्य वधधर्मनतांवरा। तेषां वृह
स्पतिर्मेधधीमानिदमथाव्रवीत्। नाश्यरुद्रादन्ते मृत्युर्विद्यते च कथं चन। तथा वरदीयमानेकश्यपेनापि
वो।दत्ताः। नाहं रुद्रात्परित्रातुं शक्य दृत्य वधी मता। तमुपायं विचिंतध्वं वीर्येन सन। तन्नः। जानीया अर्वेन
२२३

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी [illegible]

तानिपीड्यमाना निःशंककाः। विदितार्थो हि भगवानवत्र पंजगतः प्रभुः। अस्य प्रमार्जनं देवः करिष्यति सत्वगा
तिः। वृत्तं हि देवदेवस्य नवस्य जगतो गुरुः। सतो मद्यार्तरक्षितव्या ब्राह्मणाश्च विशेषतः। तेवयं नारद सर्वे प
यामः त्वारणां हि ते। उपायं वेत्स्यते तत्र वयस्या हि नवस्य सः। बृहस्पतिवचः श्रुत्वा सर्वे तेथ तपोधनाः। त्व
त्यार्थं नारदं प्राचुः सोत्र गच्छति स चातुर्वानः। अविघथ प्रजातेषु तत्कार्यं नारदो मुनिः। विचार्य मनसा वि
द्वानिति कार्यस्य दृढवरा। सदेवदेवं भगवानदृष्टुं मुनिरथाययो। मंदारवनमध्यस्थाय वनितासवे पशु
पतिः। सत च रजनी मका। मुनिश्चा मुनिसत्तमा। मंदारीणां वनेरम्ये दयितः शूलपाणिना। आजगाम पुनः स्वर्ग
लोकात् वृत्ताद् धर्मजात। मंदारपुष्पैः सुहतां मालामावध्य नारतः। ग्रथितां सविशेषां तां सद्वेगंधसमातुम
संतानमाला दामसु। तैरवक्रस्तुनो[illegible]तां तत्र कंठे समासत्य महागंधेन राधिपा। आयया वंधकाय च द्रुतात्मा
वलदर्पितः। अथकस्त्वथ तं दृष्ट्वा[illegible]माघ्राय चाहम[illegible]सं[illegible]कानां त्वद्यालां महागंधां महामुने। कुत्रेयं पु
ष्पजातिद्रीक मनीयात पोधनः। गंधेन च[illegible]तु मां सात्रा[illegible]नाप्युष्पनिकुञ्जमेद्रः। स्वर्गे मंतानपुष्पकुसुमा
न्यतिवर्त्तीति सर्वथा। कः प्रभुस्तस्य देवस्य देवाः समकनुवामनः। अथवं त्वयादत्तु याद्यावयं ते देवता तिष्ठातम

वा[...]नि[...]ष्टोत्कृष्टमन्विचमारता। यत्रैवेदं शिरो हरेर्भक्तनः पसो निधिः। मंदरः पर्वतश्रेष्ठो वीरकार्णं महद्व
नीतत्र चैवं विधे पुण्ये मास्स्रष्टिः। अलं पालिना। न त्र तत्र वने कश्चिद च्छेदनं महात्मनः। प्रवेष्टुं लभते तत्र
दंतिप्रवरा त्तमाः। नानाप्रहरणाधारा नानावेषा दुरासदाः। अवध्याः सर्वभूतानां महादेवाभिरक्षिताः
नित्यं च क्रीडते तत्र भगवान् सप्रवरो हरः। मंदरस्तु महेंद्रेषु सर्वात्मा सर्वभावनः। तपोविशेषैराराध्य हरं त्रिभु
वनेश्वरं। ग्राक्यं मंदारपुष्पाणि प्राप्तं कश्यपवेश्मनः। स्त्रीरत्नं मणिरत्नानि यानि तान्यानि चापरा। कांति
तानि फलंति स्म तत्र मंदारवल्लुनाः। न तत्र सूर्यो भामाः तपत्यत्युल्बणं क्रमात्। स्वयंप्रभं तरुवनं तत्र च दुः
खविवर्जितां। तत्र गंधाश्च विविधान्येवम्बाणप्रय महाद्रुमाः। वासांसि विविधान्यन्ये सुगंधीनि महाबल
भैक्ष्यं नाम्यं च पेयं च चोष्यं लेह्यं ले तथैव च। तरुभ्यः प्रवर्तते भ्यो विविधं मनसेप्सितं। पिपासा वा बुभुक्षा वा
ग्लानिश्चिंतापि चानघा न मंदारवनवीर न वर्तीत्युपधार्यतां। न चैव वर्णयितुं शक्या गुणा वर्षशतैरपि
गुणाय तत्र वर्ततेस्य गाढद्रु गुणाहराः। अतीवहि जयं लोकानस्म महेंद्रान संशयः। एकाहमपि यस्तत्र २९४
वसेद्दिदिति[...]नमाः स्वर्गेऽस्यापि हितः स्वर्गे[...]षु स्त्रानामपि तस्करं वा वम[...]नाः सर्वेमिति मधीय

तेन[...]॥ ॥इति श्रीखिलेषु हरिवंशे अंधकवधे वैशंपायन उवाच॥ अंधकोन[...]पश्चा[...]चा[...]तवेन्नाता॥
मंदरं पर्वतं गत्वा मनाद धमहाकायो सोऽसुरान्स महातेजाः समालोक्य च महाबलः। जगाम मंदरस्कुंदं महा
देवालयं तदा। तां महांतमपतिक्रन्नं महौषधिसमाकुलं। नानासिद्धसमाकीर्णं महर्षिगणसेवितं। चंदनागु
रुवृक्षाढ्यं कारलद्रुमशोभितं। किन्नरोद्गीतरम्यं च वक्रनागाकुलाकुलं। वाताहृतैर्वने पुष्पैर्नृत्यंतमिव च क्व
चित्। प्रश्च्युतैर्धातुनिश्चितैर्विलिप्तमिव च क्वचित्। पक्षिस्वनैश्च मधुरैर्नदंतमिव च क्वचित्। हंसैः शुचिपद
कीर्णं तपस्यद्भिरितस्ततः। महाबलैश्च मदिपैश्चरद्भिः स्पर्शनात्तनैः। श्वेतं शुचिमलं सिंहैर्मेघितं हिमसंचयं
मृगराजसेनाकीर्णं मृगहर्षनिषेवितं। स मंदरगिरिं प्राप्य हृष्टात्मा बलदर्पितः। चिंतयामास [illegible] यथा[...]दा
ना[...]हपितृः। मम चैव वशे सर्वे त्रैलोक्यं सचराचरं। इति याहुन मां कश्चिदिच्छितं [...]न्यात। पारिजात
वनं चासित वसानां महागिरौ। सर्वकामप्रदैः पुष्पैर्नृपितं रत्नमकुटं तदा च स्वोपमो [...]मितह्द नंतवसानु
ञ। किं करिष्यसि तु हृष्टं मनाहिरम[...]मा चाता [...]नुपन्न पामि मया स्वल्पं चहितं स्यते। उल्का मंदरस्तेन
स[...]धीयतां [...]ध्य का[...]ति रूपितो वरदानेन [...]माम[...]मा चमा[...]हसमद्दिदेव चन [...]ब्रवीन्मा भय

पूर्वे चाधम [illegible] स्मान्नवङ्क मन्यसे । अहो चूर्णीकरोमि [illegible] पर्वतं पथ्यमे । एवमुक्त्वा गिरेः शृंगमुत्पाट्य वङ्कया
जनो निक्षिप [illegible] स्य शृंगाऽथा [illegible] सर्वदैत्य दानन दर्पितः । तं प्रच्छन्नं नदीजालेन
रूपमानं महागिरिं विदित्वा भगवान् [illegible] गतः । सविशेषतरं वीरमत्त द्विजमृगायुतं नदीजालेर्वि
द्रुतैरेवायुतं विचकाव नोन नष्टुतः पुरा यद्वत्तद्वद्देव विराजते । अथ देवप्रभावेन शृंगाण्युत्पाटितानि त्रीण्यपि
[illegible] चाकराने वघ्नंति घोराणि नारत । क्षिप्त्वा यथा प्रपलायंते शृंगाणि त्रिमहाकराः ॥ शृंगैस्तैस्सम्मवर्ध्यंते पर्व
तस्य जनाधिप । यथास्थाः स्वस्थाः स्वरूपास्ते तिष्ठंति गिरिसानुगाः ॥ शृंगैस्तैस्सम्मवर्ध्यंते मंदरस्य महागिरेः । ततोऽधक
सदा दृष्ट्वा सनोनां न्ददितां तथा । रुषितस्य महानादं तदन्ने वतदा ब्रवीत् । आह्वयतं वनं यस्य युद्धार्थं नृपति
घ्नं । किं त्वयाऽ मल्ययुद्धेन हताः स्मृत्स्छननारण । एवमुक्तोऽधकेन वृषनेण महेश्वराः । संप्राप्तः शूलमुद्यम्य दे २९५
वोऽधक जिघांसया । प्रमथानां गणैर्हीमान् हतो वैवक्त्रलोचनः । तणानततगणैश्चैव धीमान्नतगणेश्वरः । प्रच
कंपततः कृत्स्नं त्रैलोक्यं रुषिते हरे । सिंधवश्च प्रतिश्रातां सक्षुः प्रस्कलिता दकाः । जग्मुर्दिशोऽभिदाहं च सर्व
तो दततेज मात्युयुयुधुश्च यक्षाः सर्वविपरीत जनाधिप । नेदुश्च गिरयस्तत्र कालेऽक [illegible] कोलाहल । प्रववर्षाश्च पर्ज

न्यः सस्मान [illegible] बहवा [illegible] स्त्वांरमाश्वालीस्तू यथाः भीतजनतथा । न [illegible] नवि कुरु चमनयोहद्भव दिना । वव
वाः सुघुघुर्गावे [illegible] स्वाना पिचानक्षाप त्रर्रेरूपाश्च मेदिन्यां संछिन्नानसमसमाकूता । वाधंतेहपेनागाश्च गावः
श्वारुरुदूर्व्हिषाश्चैराक्षसाया त्रक्षनाश्च दिश्या वाश्चापि सर्वशः ॥ विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महादेवसमागतं । क्रमाच नम
वानुशूलप्रदीप्ता मिनसप्रमोतस्त्रयातं हरा । अहं अंधकां समहुर्दरं । नस्मसादकरोङ्देदं अंधकं देव कंटकं । ततो दे
वा गणाः सर्वमहनयश्च तपोधनाः । शंकरं तु हुवुश्चैव जगच्चानिवर्दितादे वदुंदुभयानेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह । त्रै
लोक्यं निर्वृतं चासीन्नरेन्द्र विगतज्वरं । प्रजगुर्देवगंधर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । पुष्कव्राह्मणा वेदानीसुश्च क्रतुनि
[illegible] । ग्रहाः प्रह्लृतिमापन्ना नद्यो यथापुरानजाह्नालजल वाञ्जिराभाः सर्वाः प्रदिदिरा । मंदरा पर्वतश्रेष्ठः पुरे
व विराजते । अधारसमयायुक्तः सर्वतेजा समुच्छ्याचारमेसोमश्च गगवानु पारिजातवनेहरः । सप्रथमान्वय
कृतान्न सकादीन्धर्मेलः प्रभुः ॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे अंधकवधः समाप्तः ॥ जनमेजय उवाच ॥ कृतेऽधकवधे स्वकः
श्रुतोऽयं खलु [illegible] मया । सांतिः स्वया [illegible] लोकानां हालोनुपचीमता ॥ निकुंभस्य हतं वेदं हिति यच्चक्रपाणिना
यदा [illegible] समद । [illegible] सङ्गवान्वक्तुमर्हसि ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ अहं त्वधानस्याजदैवकुयं भवतोञ्याञ्चरिलं

[illegible]या॥ [illegible]

कनाथ[illegible]सहर्द्रमितैर्तैः सोऽद्वारवत्यां नि[illegible] ना [illegible] उत्तरेजस्यां॥ समुद्रयात्रां संप्राप्तालीर्थे पिंडारके नृपात्रयसेन्

नापति र्वसुदेवश्च भारत॥ निर्ययौ नगराधि[illegible] भाः सर्वे [illegible] [illegible]ताः॥ प्रद्युम्नबलःसांबधीमान् लोकनाथोऽर्जुनादि

[illegible] गोष्ठः पृथक्कुमाराणां वृंदे वा मरतजसां॥ गणिकानां सहस्राणि निःसृतानि नराधिप॥ कुमारैः सह वार्ष्णेय रूप

[illegible] स्थलंकृतैः॥ देश्याधिवासं निर्जित्य यदुभिर्देवविक्रमैः॥ वेश्या निवेशिता वीर द्वारवत्यां महायशाः॥ सामान्या सा

कुमाराणां क्रीडानार्थ्यो महात्मनां॥ इच्छाभोग्या गुणैरेवराजन्या वेश्या योषिताः॥ स्थितिरेषा हि मोमानां कृता लक्ष्म

णधीमता॥ स्त्रीनिमित्तं नवैरं मा यादवानामिति प्रभो॥ रेवत्या चैकया सार्धं वरोलोऽरमत्तनुकूलया चक्रवाकानुरागेण

[illegible] प्रहृष्टः पुनः एवानः॥ कादंबरी पानकलो वभितो वनमालया॥ विचिक्रीड सागरजले रेवत्या सहितो बलः॥ षोडशस्त्री

सहस्राणि जलेजलजलोचनः॥ रमया मास गोविंदो विश्वरूपेण सर्वशः॥ अहमिष्टा मया सार्धं जले वसति के

शवाः॥ रतिता मतिरे सर्वा नारायण पराः स्त्रियाः॥ सर्वाः स्म[illegible] चिक्रीडुः सर्वाः सुरतदर्पिताः॥ गानमुख्याश्च ताः सर्वा गो

विंदे वद्धमानसा॥ अहमिष्टा हि मि[illegible] तिस्निग्धदर्शनेन तथा॥ नारायणं स्त्रियः सर्वाः कदाचस्सहाधिरम्भृतं॥ क्रुद्धाहि

जविद्यानि [illegible] नाभरात्ता मिनता॥ रश्मादृशा जहर्षिरेदर्पणस्थां गत [illegible] नाव सुर [illegible] यां विना॥ २२६

विपं [illegible] इव[illegible] [illegible]नैर्दर्शं॥ [illegible] कार्पिता मनो [illegible] कांता [illegible] या[illegible] [illegible]नके

कनिश्चया॥ एका र्पिता मनोरथा न पेता धूर्क्रीडं गन्ता॥ नारायणेन देवेन तर्पमाणमनोरथाः॥ शिरांसि गर्धिता

[illegible] सर्वा निरवशेषतः॥ वक्षु [illegible]मयं व[illegible] [illegible]नाः॥ तानि कमदा चिक्रीडुः सर्वा जिर्देर्राल्पवाक्ष्य दे

शरूपेण विविना समुद्रे विमले जले॥ [illegible] गंधमाल्यं [illegible] वारि महोदधिः॥ तां दोःचाज [illegible] वीरवासुदेव स्पर्श

सनात्॥ गुल्फदध्नं जानुदघ्नं ऊरुदघ्नं [illegible]॥ पिबानार्यः सा स्तनदघ्नं वाजलं समनिको चितं॥ शिशिरचुकेभवेऽन्ये

[illegible] महोदधिः॥ सिषवतां श्च गोविंदो मेघः कुल्या इवा श्च वलं व्याप राकं [illegible] हरिहरिणलोचनाः॥ उपगृह

स्वमां वीरपत्नी मी भूवन्ते स्त्रियः॥ काश्चिका[illegible]मये [illegible] वे सर्वा गयो [illegible] कौ च वर्हिणनागाः नामा कारसर

[illegible] स्त्रियाः॥ मकराकृति निश्चात्या मीनाने रपि चापराः॥ वक्र स्पाकृति बरो पुष्कुत्तथा परा स्त्रियाः॥ स नक्रमेण

[illegible] क्रमेरिवलथा परा॥ समुद्रसलिले रम्ये हर्षयंत्या जनार्दनं॥ रामसहस्राक्षिणपा जले तस्मिन्मकरावृता॥

येनैव [illegible] कार्ययोगेन रमत्पर मेसतमा॥ तमेव लित्सुधुकुमक [illegible] नारायण स्त्रियः॥ तन्नुदस्ताहता [illegible]

वे [illegible] परा॥ [illegible] क्रीडुर्वामदेवस्य जले अलुब्ध [illegible] चनानायस्पावस्या सत्ये मावसांताले नैवके श्वासाच्चवुड

विश्वात्मा भगवान् विनायात्मसखां वज्री। हृषीकेशोऽपि जगावान् हृषीकेशः सनातनः॥ वनं वैस्वरूपेण कांतारवनग
तः प्रभुः॥ कुलशील समोऽस्माकं योगेऽयमितिमेति॥ वेश्यावरूपेणवर्ज्जितमंगनाः साजनार्हेन॥ दत्तादाक्षिणपृ
कं तत्रातस्त्वा निमाषिणं॥ हलं नाथ्यां श्वकामेर तक्याचवहू मनिर॥ पृथग्गोष्ठः कुमाराणां प्रकाशास्त्री गणैः स
ह॥ अलं च कुर्जलवीराः सागरस्य गुणाकराः॥ गीतनृत्य विधिज्ञानां तासां स्त्रीणां जनेश्वर॥ तेजसा प्याहृता नांतेरं
त्रिणपावर्णिरवज्रो। अप्यवंतः स्वरगीतानि तथाच विनिनयानपि॥ रूप्यानुत्तमनारीणां मुमुक्षुर्यदुपुंगवाः॥ पंचचू
डेतकः कुशलः कावीर्यं श्रुवरास्मराः॥ माहेंद्री श्वानया मासवेस्वरूपेण हेतुना॥ ताः प्रावाचाप्रमयात्मा सांतजिवा
जगत्प्रभुः॥ उपस्थितश्च प्रणताः कृतांजलिपुटास्तथा॥ क्रीडायुक्ता नेमानां पवित्राधेश्व शंकिताः॥ मत्स्रियार्थ
वरारासार मयधचयादेवान्। दर्शयथं गुणान् सर्वान् नृत्यगीतरहस्य कच॥ प्रियाः श्रेष्ठयोगप्रवाद्येषु विविधपुच २२६
पवंलवविधस्पामिश्रया वेमनमेश्रितं॥ मत्स्रीरसमा घते सर्वे निरवशेषतः॥ त्रिरसाज्ञा कृताः सर्वाः प्रतिगः
घट्रसदा क्रीडायुक्ता भोमानं प्रविष्टास्त्वप्सरसावराः॥ तानि प्रविष्टमात्राणि दृष्टीतितः समहार्णवाः सादि
[illegible] निर्ज्जनमिघनंद दद्रवानघ॥ ताजलस्थलवत् स्थिता [illegible] नाना स्यन॥ च कृष्णानि नयं सम्प्रकुर्वाणवाम

दवं [illegible]॥ गांभीर्यात् [illegible] स्वश्चायतलोचनाः॥ दे[illegible] [illegible] कुर्जैमसमं स्विचाकटाक्षैरिंगितैर्हा
सैः कलकाषैः प्रसादितैः॥ मनोनुकूलैर्मानां समाजहुर्मनांसिचारु श्रियो स्त्रियः स्वाकारैर्नात संधमनवदश्चता
॥ मदिरावत्रारगानेमानानायदिवरांगनाः॥ हलं पितेषां प्रीत्यर्थं विक्रीड विचित्रप्रभुः॥ सर्वेषा उद्यानि सार्द्धस्त्री
सरहसमदान्विताः॥ प्रभावज्ञाः कृतवीराः हलस्यामिततेजसः॥ नउस्रुधिस्मयनेमामा [illegible] परमा स्थिताः॥ केचिद
वृतकंगवापुः नरायांति भारत॥ गृहाण पन्येवनान्यन्ये कांक्षितान्यपि मर्दनाः॥ गृहसेतथानार्थ्याथुकामहांस्त
था पिचामत्स्यनानि पेयानि चोष्पलेघंतथैव च॥ बहुप्रकाः मनसाध्यानेतेषां वस्तुताः॥ अम्लानमाल्यधारि
ण्यासाः स्त्रियः स्थानं निंदितानारदस्मरमयाचकुः स्वर्गदेवताकृगाः॥ नोनि [illegible] प्रबकाश्रानि॥ स्थिक्रीड परा जि
ताः॥ स्नानानुलिप्ता मुदिता सायाह्नेधकवल्लया॥ आयताश्चक्रसाश्चहताश्च स्वस्तिकास्तथा॥ प्रासादानेकपकैर
श्चविहिता विश्वकर्मणा॥ कैलास मंदरच्छंदा मेरुच्छंदास्तथैव च॥ तथान्ना नाम यच्छंदास्तथेहामृग पक्षिणः॥ वै
डूर्यतोरणश्चित्राः श्चित्राश्चिनिर्मोणिनकिंनिः॥ ससागरस्वर्क मयश्चित्र च नाल्किमातैरपि॥ प्रक्रीड गरुडच्छंदाश्चित्रा
वेनकमीक्षिनिः॥ क्रौञ्चच्छंदा शुकच्छंदा गजच्छंदास्तथापराः॥ कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावाकार्य स्वरोद्धलाः॥ सलि

लेशा नयामासकः सागरस्य महोर्म्मिमतः समुच्छ्रितैः ॥ मितः पानैर्यानपात्रैस्तथैव चानेकनिश्च्छालिका निश्चुशुभ्रे वरुणा
लयः ॥ पुराण्याकाशगामीनि गंधर्वाणामितस्ततः ॥ वस्त्रमकःसागरजले चैमुर्यानानि सारतानंदन स्थं दयु केषु पान
पात्रेषु नारताः नंदनप्रतिमं सर्वं विहितं विश्वकर्मणा ॥ वनेषु रुरुवुर्हृद्यं मधुराश्च वपक्षिणः ॥ मनोहरतराश्च वनेमा
नामतितेजसां ॥ देवलोकोद्भवाश्चैताविलपुः कोकिलास्तथा ॥ मधुराणि विचित्राणि यत्र नाकौकसो निचाचंद्रां
शुसमरूपेषु हर्म्येषु वहिर्लयः ॥ नन्तुर्मयूरा वा भिरवंडिगणसंहताः ॥ पातकाव्यानपात्राणां महापक्षि
गणायुताः ॥ त्रमेरूपगीताश्च स्वर्गवासानामसकवासिनिः ॥ नारायणाज्ञया वृक्षाः पुष्पाणि मुमुचुर्नृत्तं ॥ ऋतवः स्वा
नुरूपाणि विहायासिगताश्चर्याः वैधो मनोहरो वाता रतिखेदहराश्च मां ॥ रम्याभिः सर्वपुष्पाणायुक्तश्चंदनसेत्य
नवा ॥ शीताश्च मिश्चता तच्चवनं वनमुपथपत् ॥ वासुदेवप्रसादेन सोमानां क्रीडितं तदा ॥ नक्षत्पिपासा नग्ला
नि नाचिंता न शोकएव चा ॥ आविवेशतदा नौ मा न प्रानवाचक पाणिनः ॥ अप्रशान्तमहातूर्या गीत नृत्यापशो
भिता ॥ वनेव सागर क्रीडा नौमानाम तितेजसां ॥ वद्दुनायन विसीर्णोसमुद्रशालिलाशयं ॥ रुद्दावि क्रीडु रिंद्र
मानैमत्तल कमिरक्षिता ॥ परिच्छदस्यानुरूपैपानपात्रैर्महात्मनः ॥ नारायणप्रदेवरविहितं विश्वकर्म्मणा ॥

Dr BHAU DAJI

२९

रत्न ... निर्मितैः कैवेविशिष्टानि चित्राणि ... नेरवा ... रवेतिति ... स्थवस्तुयहवाताश्च स्त्री
णां ... मणि वैडूर्य चित्राणा का ... धिता ॥ सर्वं चंदु कुसमाकीर्णाः सर्वगंधाधिवासिता ॥ पद्
शोहे शुमे शुधाः शकुनेस्वर्गवासिभिः ॥ ॥ इति श्री हरिवंशे भानुमतीहरणे ॥ वैशंपायन उवाच ॥ रेमे वलश्चंदनप
कं दिग्धः कादंवरीपानकलाक्ष्युश्री ॥ रक्तेक्षणो रेवतिमाश्रपिचाङ्लवेवाङ्कः स्वलितप्रयातः ॥ नीलांवुदाभेवस
नेवसानः चंद्रांशुगौरो मदिराविलाक्षः ॥ रराजरामोंवुदमध्यमेत्य संपूर्णविंवो भगवानिवेंदुः ॥ वामैककर्णाम
लकुंडलश्रीः स्मेरं मनोज्ञं शुलताः वसंता ॥ तिर्यक्कुलाक्षं प्रियया समादरामा मुखं चाद्यंतिवी क्षमाणः ॥ अथाज्ञया
कंसानि कृन्तनात्तुष्टाकुरुदारहरूपाप्सरसांगणाः ॥ ईङ्गुः मदरिवतमाजगाम वलालयं स्वर्गसमानमध्या ॥ तां रेवतींचा
प्यथ वापिरामं सर्वान समस्तसुरांगयश्च ॥ वाद्यानुरूपं जन्नृतुःशुमा ॥ आसमंततो न्याजगिरे च सम्यक् ॥ चकुस्त
थैवाभिलये नलशं यथा वदेषां ॥ प्रियमर्थयुक्तं ॥ हृद्यानुकूलं च नयं च तस्य तथाज्ञया रेवतराजपुत्र्याः ॥ चिक्रीडुर
न्याश्चतथैवताः संतहृत्वा नावाक्तिविशेषयुक्ताः ॥ सहस्रतालं ललितं सलीलं वरांगनास्वर्गरातानताण्याः संक
र्षणाधोक्षजनंदनानि संकीर्तयंत्युत्र भमंगलानि ॥ कंसप्रलंवादि वधं चरम्यं चाणूरघातं च तथैव रंगा ॥ यशोदया

चेष्टितं यशोदामोदरत्वं च जनार्दनस्य वर्णं तथा रिष्टकेशिधेनुकनाशनं । व्रजनिवासं तथा कृष्णनीवंधं चा तथा च न
मीयमानार्जुनो च सुहृत्क्रीडाकारणमपि कालयुक्तं स कालियो नागपतिर्हृदे वरुणेन दाम्नश्च यथा कृतात्मा शिव
दुर्दाधरणं च वीरपद्मोत्पलानां मधुसूदनेन । गोवर्धनार्थं च गवां धृतो नगो यथा च कृष्णेन जनार्दनेन । कुब्जा च यथा गं
धकर्पीषिका च कृष्ण वदीनां तं तथाश्च कृष्णः । अश्वा मनं वामनकं च चक्रे कृष्णा च यथात्मानमजोऽपि निधाः । सत्य
भामार्थं वदन्त्यायुधत्वं वधं मुरस्याप्यथ देवत्रातोः । गंधर्वकन्यावहनेन्द्रपाणां रथे तथा योजनमर्जितानां तथा सु
भद्राहरणं जयं च युद्धे च बालाद्वकजंबुमालो । रत्नाश्च केवयुधर्जितं यं समाहतं शाक समस्तमासीत् । एतानि
चान्यानि च चारुरूपाणि युग्मियः प्रीतिकराणि राजन् । संकर्षणाधरोऽवहर्षणानि चित्राणि वानेककथाश्रवा
णि । कादंबरीपानमदोत्कटश्च बलः पृथुश्रीः स चुकर्द्दनामः । सुहृत्सताले मधुरं समं च सत्नायेषारेवतराजपुत्र्या
तं कृष्यमानं मधुसूदनं च दृष्ट्वा महात्मा हर्षान्वितोऽभूत् । चुकूर्द सत्यासहितो महात्मा बलस्य धीमान् दर्पाणमा २२९
र्थे समुद्र्या चार्थमथागतश्च । चुकूर्द या थो नरलोकवीरः । लल्लेन मादं मुदितश्च कूर्वस्फ नडया चैव वरांगयष्ट्या ।
गदश्च धीमान् अथ चारुदेष्णश्च प्रद्युम्न शाम्बो नृपसत्यकश्च । सात्यकिर्ती स तु तदार वीर्यः सुचारु देष्णश्च स चारुरूपो ।

वीरः कुमारो विख्यातो लक्षकोऽथ रामात्मजो वीरतमश्चुकूर्दः । अक्रूरसेनापति शंकरश्च तथा परे ने मकुलप्रध
नाः । तद्यानपात्रं वहेषु तदानीं कृष्णस्य नावनकं नरेन्द्रपुत्रो । सर्गो माहर्णमुदारकीर्तिश्चुकूर्द षड्भिर्नपनेमम्रुम्भ
ते राम समक्षेरतिकूर्दमानैर्यदुप्रवीरैरमरप्रकाशैः । हर्षान्वितं वीरजगत्तथा स्म संमर्द्यमानानि जनेन द्रुतना
देवातिथि सत्र वनाददाथ विप्रप्रियार्थं मधुकैटभारिः । चुकूर्द मध्ये यदुसत्तमानां जटाकलापाकलित
कदेशः । रामप्रणीता वनिराजपुत्र स पर्वतत्रान् वदत्प्रमेयः । मध्ये च गवास चुकूर्द नृत्या हेलाविकारैः सवि
डविहासधीमान् गतान् हासयामास सुधैर्ययुक्तः स सैरुपायैः परिहासशीलः । चेष्टानुकारैर्हसितानुरत्नै
र्त्नानुकारैरपरैश्च धीमान् । आज्ञापितं किं चिदिवापलक्ष्य नादाति नारदन् न भगवान् मुमोच हसं चिहासोश्च
जहास हर्षी अस्यागमनं विनोदनार्थं । कृष्णा मयासातिमया नितत्र यथानुरूपाणि दुर्युवत्यः । रत्नानि
वस्त्राणि च रूपवंति जगत्प्रधानानि नृदेवसूनामत्यानि च स्वर्गसमुद्भवानि सतानदामान्यथमन्त्रकानि
सर्वर्त्तुकामान्यनयं प्रदानीद् कुहरेर्गितकालतत्राः रसावसाने च यथा गृहस्थे महामुनिर्नारदमप्रमेयः
पपात कृष्णा भगवान् समुद्रे सत्राजितीचार्जुनमव्ययाथां बाच वामयपराक्रमाथ सलीलमीषत्प्रहसन्स्तस्थु

श्री॥ हिंक्रम्कलाभिन्नपततां स्मन्नवान्क्रीडाजलेनाक्रमहं॥ नानि॥ सर ली का स्कवल्लाईनातापुत्राम
दीयाश्च नह र्न न मः॥ नेमार्धमेवाथवल्लाम्नजाश्च मत्पाहिणः॥ मंत्रमक्रतायो आज्ञापयामास ततः समु
इंत्रलस्थितं प्रानलि नं प्रतीतः॥ म्रगंधतोयोनवमृष्टतोयस्रणानत्याहविमर्जितश्च॥ दशपाचतेरत्नवि
नृपेना स्कमावे ि कान रण मस्करवाय॥ मनोनकूलकूननस्पयत्रप्रयस्रु विज्ञास्पसिमखनावाढ॥ नवस्त्र
पयाप्यथवाप्पन्ने यायस्पसर्वस्पमनोनुकूलं॥ वे र्य मकरा मणिहेमविन्नान वेत्रमम्भोस्त्वयि सोम्यरूपा
विधस्व व द्वं कलोत्पालानि खगंधमुसको रमालि॥ पट्टपादयुग्मानि मनोहराणि वा राणि कीलाल
संमन्वितानि॥ मैरेयमाध्वीकसुरासवानां कुंमांश्च पूर्णान्परास्वतोयो जावृन्दपानमिमित्तमेषां पात्रं
प्रपूर्ण , द स्तने माः॥ पुष्पाभ्रयैर्बाश्रितनीतनोयाः मनापमक्रा खलुतायरामा॥ यथा मल्लीकेनमवेद्य
हनांस्त्रीजनानां क्रुरुतस्वयत्नं॥ इतीदमुक्त्वा मनावा रसमक्र स्तता प्र वि क्रीडमहानुनेना॥ शिषचस्वं ३००
नृप नाग्रहक्रत्वा स्वाजितीस्लमुस्हि गितस् ततो मदावर्जितचारुदेहाः प पाते रामः सलिले सलील ३००
मदा लंक सं करणामनोहरा बतर्ज मुरे ह रा मा गयेन नमं मुख्यारामस्य पत्न्याः पतिनास

मुस्ति मा स्का ना णाः श्रह सा क्रीडा निरामा जरिय व्येत्का स्या प्रासक्ते मा हरिमभ्युपेताः क्रीडा निरामा
नित्रा॥ कुकाद्याः विचित्रवस्त्राभरणाश्च मसा त्य माल्या हृतकंठदेशाः॥ तीर्थापपन्नाः स्तत चारुविज्ञा
विलिप्तगात्रा जलडं रहस्याः॥ गीतानि तेहर्त्रा मनःहराणि स्वरोपपन्नान्यथ्गायमानाः॥ ततः प्रवक्तु र्जल्पा
दिता नाना स्वराणि प्रियवाद्यघोषान् महासमरोग् दि वा लया मि ः स्का ज्या वेत्रावधृत्राता निम्ना
कात्रागंगा जल वाद्यतज्ज्ञाः सदायुवत्यो मदनैकचित्ताः॥ जलवादयं सा जलदर्हुराश्च वाद्यानुरूपं जगिरेप्रहृ
ष्टाः॥ कुत्रोस्मया कात्राविशालनेत्राः कुत्रोसयापीडविनिर्षिताश्च॥ कुत्रोत्राया नार विवाधिता नां जक्रुः श्रिय
स्याः सुरवारमुख्याः॥ स्त्रीवक्त्र चंद्रैः सकलेंदुकल्पैः राजराजस्तत्रातत्राः समुद्र॥ यदक्षयादेव विधमनतावा
नतोयथा वद स्कीर्णा समकूड मघाः सरराजराज त्रात द्दाः स्त्री प्रमया निरामा॥ सौदामिनीनिन्द
वांबुना या दीदीप्यमानो न नसीव मेघः॥ नारायणश्च वसनाश्च क्षिप चवदपे लत चारुचिह्नः॥ वलसपद्म
लतेचारुचिह्नं स्वेवपद्मंमधुसूदनस्यातिस्वप्रमुक्ते जलयंत्र केश्च पहृष्ट रूपाः॥ शिषिचुरुदानी॥ रागात्हृ
तावा कधलि ल ः रा लेक र्पता धे ज देवपत्न्यः॥ आरक्त नेत्रा जलशृंखिकासिक्ताः स्त्रीणां समन्तपुरु

...णाः सेनापरि...बिंबवलैसामानंचहंतोमरनेमरंचा॥ अतिप्रसंगं त्रिविचित्रक्षमस्त...तारयाना
सरः॥ गपाणिः स्वयंवरसोजलवध...मनारदःपार्थमहाय वांछा॥ ऋतेऽगितज्ञागलयुद्धसंगा
धाणितृता...माःनिनोऽपिनिरं...नंदकराः धियाणां प्रियाश्चतेपां नन्नृत्तः प्रतीताः॥ नृत्यावसाने नग
मानुपेरत्याऽध्वीमा...तायसंगान॥ कृष्णोपि तायादनुकूलले पंजयादवा॥ कानिमत्तमाथा...पंडः
श्रीणिमथाप्र...मेमा हितित...पुरे वतायां॥ विलितगात्रा स्वथपात...मिश्र...जयातेययुः प्रमय॥
यथानुसर्व्या वयथावयश्च ययुर्निर्यागेश्वतदो प्रविष्टाः॥ अन्नानिवीरा...मुक्तुः प्रतीताः पपुर्श्चपया निय
...नुकूलंमांसानियकानिफलानि...कानि...कांकरगाथचदाडिमना॥ निष्टमत्स्यान्...कूलान्यश्च
तेषां पञ्च...वच...सदा॥ सखिन्नश्च न्यान्क...वाला...नि...हृतान्यसि...न्ता
हलसोववेल...करणा...नमपोल्या विविनाम...माणामांसानि सिद्धानि ३१
चर्णःबराणि॥ नानाः...कानापुद...कुरे...कानिव...॥ थाश्रीनियतं...चाव...निन...
क...नां...मसिवानिसमुद्र...नचतूर्णिना...नोप...माविने...हिमा...

...तिविमर्दिं...तोषक...रससे...नुमेया...
पि नास्ति निश्रा॥ प्रला...लसोववर्द्धलतेन समितेः॥ मे यमाधीकसराससभासेपपु...दिवौ...परिवार्यमाणा
तेनयुक्ता नदिश्यागितेन महान्...सुगंधान्नलवणान्वितांश्च॥ अर्थाडोन्...किल...प्रतलपंकोक्षनना
प्रकारानपिषंडवाधान्॥ आपानमार्गाद्भवनोऽन्यमिश्रात्॥ केशरपेयश्च वक्रप्रकारांशपेयैश्च दधापथ
सप्तवीराः खिन्नानि राजन्नवुभुजुः प्रहृष्टाः॥ तथा रसालोश्च वहुप्रकारान्पपुः...नपिपालवीपु॥
श्रीलपच्च...कल्याचयुक्तं फलप्रकारांश्च वहूंश्च पादन्॥ रक्ताः प्रवृत्ताः पुनरेव वीरा...मुख्या वनिता
सहायाः॥ गीतानि रम्याणि च जगुः प्रहृष्टाः कांतानि नीतानमनोहराणि॥ आज्ञापयामास ततः समस्य
निधिः प्रहृष्टो भगवान्नृपेशः॥ त्रालिकयागायवहुमंविधानेयदेव गांधर्वमुदाहरंति॥ उग्राह वीणामथनार
दस्ककपक्षामरा...दिसमाधियुक्तो॥ ...समकं...त्स्वयमेव...स्वयं मधाप्यं नरदेवपार्थः॥ सदागवाद्यानप
...ध्यान्वरः...प्रसादज्वकृः प्रतीतः॥ आसावितानेवननः प्रतीतारं नोच्छितास्पानि नयाथतन्त्रा॥ नथा
जिन्नो...भगा...प्रथय...वरामश्च...नाहंनश्चायथोर्वशी चारुविलासवेचा हेमा चराजन्न्थ मिश्रकेशी

तिलोत्तमा रंभा मेनका चपता सखान्याश्च हरिप्रियार्थे जग्मुस्तथैवा॥ तिनयं व चक्रुरिहैष्यका मेम्नेन सान्नुक
लैः॥ ता वासुकदेवारं प्यनुरक्तकचित्ताः संगीतनृत्यातिनयैरुदाराः॥ नरेंद्र स नो पारितोषितेन ता वृलया गांधर्व
सम्पूर्णाः निजालयं गताः निर्वृता हरता हकेऽहं मया गानमया स्तथवा फलानि गांधर्वे भवंति वीराः॥ ज्ञालि
कया गांधर्वमयाहृतं च॥ सैलिस्तु यावानृदेवस्तनुमहार्थे नृतिमानुषानां॥ स्थितं च रम्यं हरितेजसैव श्रया
ज्ञयामासमराक्षिणि ज्ञालिकया गांधर्वमुदारबुद्धिः। तेन वत्ता वृलमथ पर्युत्सुका॥ प्रयाजितं पंचनिरिंद्रत्रैलोक्यं ज्ञालि
कयाभिहं सलतं नराणां॥ श्रुत्वा च हृष्टं हृदिकां प्रत्यत्राणं मां गत्वा मेवाथ यत्रास्य॥ पुण्ये च पृष्ठस्तु दयावहं च नारा
यस्य दृष्टमुदारकीर्तिः॥ तयावहं धर्मधरावहं च दृष्टः स्वप्ननानात्रोपरि कीर्त्यमानो॥ करोति पापं च तथा विहंति
शृण्वन्नरावामस्मृतो नरेंद्रः॥ ज्ञालिका गांधर्वमुदारकीर्तिं मेने किले कंटिवसंमहस्रकं॥ च ज्ञगुणानां
नृपलेत एव ततः प्रवृत्ता चक्रुमारजातिः पांचाल्ये जातिश्च तथोपचार्य्यदीपाहारणादीप ज्ञाता निराजनं॥ वि ३०२
विदत्तलक्ष्यसमानं दृष्ट्वा प्रभुं च मुखेन नृपेनेमसुत्त्याः॥ विज्ञानमेतद्विपोपयथा वृहद्धेत्रमाज्ञाणेन नाकले
को ज्ञानं तिज्ञालिका गुणैर्दयानां नीतोयं नदीनां मध्ये वासयुगे ... नं हि ज्ञा कंचिन्नाशि निर्दोषफलानो

वा गुणतोऽक्षयाविष्या नृकं ज्ञालिका स्वतेतपे निष्ठान्ये विष्णु ... र्ग ... न ... पद्मासवाऽपुर तत्क
र्यं तस्यैकदेशः ज्ञापयन्नेनदत्तज्ञाले ज्ञानिधानं सुकुमारजातिः निष्ठं सुड्डः स्वेन नराव थं तोति॥ ज्ञालिक्या
द्वे गुणेदय कुमदेव गांधर्वमहर्षिसत्वाः॥ निक्षप्रयांतीत्यवगच्छ बुद्धा ज्ञालिकयमेव मधुसूदनेन॥ नेमानु
मानं न लस्देवदत्तलोकस्य चानुग्रहकाम्यया हा॥ तेषु तिष्ठामि मेरा पगयं बाला युवानश्च तथैव वृद्धाः॥ कीर्तिर
नेमाः प्रसवान्नवेषु पूर्वं तु बालाः समुदाहरंति॥ वृद्धाश्च पश्चात्प्रति मानयंति मर्त्येषु मर्त्यान्यदवोऽतिवीराः॥ स्व
वं तु धर्म्यान समकं स्मरंति पुरांतरं नेधर्मविधमनतज्ञाः प्रतिप्रमाणं नवयः प्रमाणं प्रीतिप्रयाणा निहिंसा हृ
दानि॥ प्रीतिपुरस्सूत्यहितेदत्राणहीदृष्ट्यं पथकाः पुत्रसखावन न बुद्धिसर्जिताः केचित्॥ विना ज्ञानेन॥ स्वर्गं गता
श्चाप्सरसो समूहाः लच्चाप्रमाणं मधुकं सत्रावाः॥ प्रकृष्टरूपस्य गृह सुरूपाः॥ ॥इति हरिवंशे ज्ञानानुमतीरू
राणे॥ वैशंपायन उवाच॥ तेषां क्रीडाप्रवृत्तानां यदूनां पुण्यकर्मणां॥ स्थितः मासाद्य दुर्वेद्धि दैवतात्तु दु
रासदः॥ कन्यां भानुमतीं नाम भानोर्दुहितरं नृपा जहारात्मवधाकाली निकुंभो नाम दानवः॥ अंतर्हितो
मायाधिन्नाय हृत्वातां प्रमदाजनं॥ मायावी मायया राजन्सर्वैवेरमनुप्रवरम्॥ त्राः तु दिवसनानस्य तस्य कन्याप्र

नावती॥प्रद्युम्नेन हृता चैव वज्रनाभस्य धीमतः।नाम्ना रेवती तथा रुक्मी वसत्यवसरे पणहि। अग्रश्चाधर्मेन्द्रराधर्षपैठि
हृज्जा दानवाधमः।कन्यापुरे महानादः सहसा समुपस्थितः।तस्यां हृतायां कन्यायां रुदन्त्यां समंततः।ततः
वृष्णिदेवाङ्कः काबीरा दंशिता निर्गता बुनौ।आत्मेना दमपञ्चकत्पना नो कन्यापुरे तदा।न दृष्टिगोचरे तेन
दृष्ट्वा ते ऽपि कारणं।तथैव दंशितो जातो यत्र जल्लो महाबलः।अक्रूराथ ब्रवीमानं ततदा सुराहज्ञा नाहनः
पार्थेन सहितश्चाऽर्जुनो नागत्वा त्रुमरिंदमो रथी वमनुगच्छे त्वमं दिश्य मकरध्वजं।त्वरितः गरुडं वीरः संदिदे
त्राचकात्र पपो वज्रं नगरमायातं निक्रम्य रणकुर्ययो ताऽर्जुन ज्ञला महात्मा वासुदेवं रुरिंदमो।प्रद्युम्नश्च म
हातेजा माथिनां प्रवरोत्तमः।निक्रम्य नश्चाथ तान्त्र विधत्मा नमथा कुरात्मा ताम्रसघोन्त्रयाधयामासनि
ष्क्रम्य प्रहसन्निव वाबक्रु कंटक पुर्यां निर्गदो निरमराय मः।सव्येनालं महसेन कन्यां नाम्नाऽनुमती नृपात्मजे ३२
॥नाथ हस्तेन गदा याः प्रहरत्यपूर्नः।पार्थ ज्ञल्लो महात्मानो कामश्च नृपसत्तमा।निर्दयं प्रहरंति स्म ते क्रु
द्धमहासुरो लसुधालसमहात्मानो नः॥ नुहतडुरास दो विनिश्च मन्नरपते यदा तार कुपीडितां॥ अब्दः । नु
फल ... र्षः स्वकन्या ज्ञरुधिनो गाधर्वविधिना देत्यः ... एक ... जयान ... तं ... देवतस्विकेर्या ... वे

धु... यदु ... कन्यां कलयापुसत्य। ...य... मल्लीपते ... त्यातदे... वंतरथीयत ...
मा॥ श्रिता मायोनतं वैसिद्धिकश्रुतां तं ज्ञल्ला राक्षिणेयश्च ... तो ऽनुययुस्तदा।हारी तत्र क्रनो ...
त्रुपमहासुरः।वज्रनामा चुगतश्चैव तं वीरं रिमर्द्दने॥गाकर्णस्यापरिधात्रेऽपर्वतस्य महाक्रमः।पपात चलगं
गायां पुलिने सह कन्यया।नदे वा नाक्रवा विलंघयति तपोधनाः।गाकर्णांतिके सागुप्तं महादेवस्य नारा
ताः ततदंतरमासाद्य प्रद्युम्नः शीघ्रविक्रमः।कन्यानाथुमती नाम्ना या हरणद्रुजयाः।असुरः साहितम
जैन्न ज्ञल्लान्यां निर्जितः त्वराः।त्यक्त्वा स्वरगाकर्णं निक्रम्य दक्षिणां दिशं।जगाम ऽद्भुता ज्ञाता ज्ञ
ल्लोता ह्यगता तदा।विवज्रापद पुरं चैव ज्ञातीनामालयं तदा।तत्र वीरा गुहा द्वारि ज्ञल्लाराज्ञि तदा पुन
ल्लीताह्यगताः तदा।विवज्रापद पुरं चैव ज्ञातीनामालयं तदा।तत्र वीरा गुहाद्वारि ज्ञल्लाराज्ञितदापल
गाकिमणयाऽपि ज्ञल्लेन संदिष्टा द्वारकां पुरी।अनयद्रानुतनयां प्रहृष्टेनान्तरात्मना।नयिंवा चयथा
वीरः प्रद्युम्नदानवा कुलो ददर्श च गुहा द्वारि ज्ञल्लानीमपराक्रमो।कृपत्रुद्दारमाक्रम्य प्रद्युम्नस्य महाब
लो॥ ज्ञल्लो प्रद्युम्नसहिता निक्रम्य वधकांक्षिणा।ततोऽनंतरमेतस्माद्हिलाद ति चलत्स्वरा निर्ययाभमहा
वीर्या निक्रम्य नानाम विक्रमः।रस्य निर्गच्छ तस्य स्मा हि लासार्धा विश्रापतेः सुराधसर्वता मार्गं अगरगोडीव

निःसृतैः। सोपि मिसृत्य गदां घोरां मुद्य स्व वज्रकंटकां॥ शिरस्यताडयत्पार्थं निकुंभो बलिनां वरः। अर्जुनेनाद
ताडीतः शिरस्य रक्तमोदमः। तथा गतोथ दृष्ट्वातो मु [illegible] नोस्कताडितो। अतिदुद्राव गोविंदो निकुं
भेक्रोधमूर्छिता। कौमोदकीं समुद्यम्य गदापूर्वी गदाङ्कवां। तावन्योऽन्यं दुराधर्षौ गर्जंतावनिवत्तवुः। एर
वेगालतना कमहेंद्रेववारणौ। सदा ददर्शतं महायुद्धं घोरं देवाः स्वरंतरा। दृष्ट्वा देवानुदृष्टीकृष्णः च्छिद्रे युद्धे दृ
रिः। माडयत्पत्तानवदृत्तदेवानां हितकाम्यया। स मंडलानि विचाराणि दर्शयामास केशवः॥ कौमोद
कीं महाबाहुर्लीलयन्युद्धकोविदः। तथैवासुरमुख्योऽपि गदां तां वज्रकंटकां॥ भ्रामयन्भ्रामयामास
समंडलानि चचार ह। एवं सोरूरवगर्जंतौ तौ हिंदिता विवर्कं जरौ। द्रुपदं तत्र माधवः कृष्णः आलाहृकाशिवा॥
आजघान निकुंभस्य गदया गदशेखरं। सुघोरं प्रथयंत्या वीरनादं मुक्त्वा शिरः कृष्णस्तत्कालमेव क्लेशा
ऽपि न्यामपि द्वौ महागदां निकुंभमहेनितदा पातयामास भारत। अथ बहुना मुहूर्तं तु हरिः कौमोदकी ३२४
गदां। नष्टोऽजयुरु गुदुरुधीमान्मुमोह पतितः क्षितौ। हाहा भूतं जगत्सर्वं तत्कालमभवत्तदा। स्ते त
थावा स्करदे व नादं च महात्मनि। ओकं गंगाननेनायनसीलले न दुर्गाधिना॥ कि पुनर्वा मया तनमिश्रप

लब्धेव संज्ञां स्वयं लब्धमान्य उत्थाय खलखड्गावच केसरोत्तमं। कोपदिप्ताक्षो महात्मानं युद्धे सोदयितुं हरिं। खलः मा
गतप्राणश्च कमथ्यम भारत। पतीष्टे तिदुरात्मानमुद्धाय रिपुना त्रानः। निकुंभोपि महावीरः स्वपात दुरात्मा
त्रारीं तत्परित्यज्य न तु त्वेवं तिरुवाचः। मुमूर्षति मृता दापमिलिम वाजनाहृनाररदृम्भरमाणोऽथवीमहा
व्रतेविना। अथ प्रद्युम्नकालयावागतो च बलव चेतसो। स्थितौ नारायणान्यासे निकुंभवधनिश्चितौ। प्रद्युम्न
प्यथ मायावी विदित्वा खलमब्रवीत्। निकुंभ सातनाम्यच गतः क्वापि मृत्युर्मतिः। प्रद्युम्नेनैवमुक्तस्तु तन्न
नात्राकलेवरं। पुत्र इहामाथ भगवानार्जुनेन सहप्रभुः। तथायुतसहस्राणि निकुंभानां जनाधिपादृश्युस्सम
हावीरा क्षितौ दिवि च सर्वतः। सहस्रा पिवरस्वलंतु तथा पार्थमरिंदमोरो विभाग्यं तदावीरमगमद्विहा
यसा। पार्थान्नामपि काश्यपस्य गृहीता नांतदाऽभवद। नांतं ददर्शो खलस्य कालि छूरिपुनात्मानेः। विच्छिद्यत
त्रातो धाणनिकुंभं पार्थिवर्जितं। पक्वेकस्थहिरण्यच्छिन्ना। त्विक्षभवति भारत। द्विष्यक्षान स्यदा ह्मसा भगवान
त्र्यदृष्टवान्। निकुंभं तत्र वस्त्राप्यिदृष्टवाम्मधुसूदनः॥ . रं सर्वं मायानां हता तं रंफाल्गुनस्य पास्य च केशव
सिरस्यस्य स्वकर्तोम्भरसूदनः। पत्रपतां सर्वं दृष्टानां भ्रमतं भ्रममवाह्रहरिः। मम मुक्त्वा फाल्गुने राजन्च्छिन्नेषिर

मिमार्तो पपातास्फर स्तुरुन्मेऽथ छिन्नमस्त्वदुवदुमः। अथाकाशगतं पार्थं पतमानं विहायसः। तस्य वाक्यं नज
ग्राह कालिर्वि यतिमानदा। निकुंभे पतिते तस्मीमस्माश्वासधनंजयो जगामद्वारकां देवः पार्थकाम समान्वि
तः। समियाय दशार्हो थद्वारकां मुदितो विभुः। नारदं च महात्मानं ववंदे यदुनंदनः। नारदोऽथ महातेजा जनाः
नुधार्यं देवमब्रवीत्। नानानामी कार्ये मन्युं चेश्रयता मे मनंदना। क्रीडंत्या रवैतो हृानेदुर्घीसाः का पिताऽनया
मत्रा शापतनारा षान्मनिर्दुहिता तं तदा। अतिदुर्लेलतेकन्या त्वं शूद्रसगमिष्यति। सुतार्थे ते मया साहं मुनिभिः
सप्रसादिता। वालो ब्रतवती कन्या गता गसामि मां मुनेः। राघवानसिधमंत्रकं पुत्रं धर्मं मन्तावरा। अनंतरं विधित्सा
त्वं वयं विज्ञापयामहे। अस्मानिरेवमकस्त्वदुर्घीरानेम नंदना। तथा चाक्षे मुखोम्यहा मुहूर्तं जपयान्वितः
यदवाच महं वाक्यतत्स्थानतदन्यथा। रिपुहस्तमवत्तपंहिगमिष्यति न संशयः। अहंषितानुधर्मज्ञान्तेरमु
पलप्स्यते। वहुपुत्रा वहुधना सुनागयनविष्यति। सुगंधगंधा च सदा सुकुमारा पुनः पुनः। नच शोकमिमं घाते ३०५
तवं गोश्वर यिष्यति। एवं नानुमती वीरसहदेवाय दीयतां। अहं धानश्च मरस्थधर्मशीलश्च पांडवः। ततो नानुमं
नु मत्वा द हेमाद्री सुतायदा। सहदेवाय धीमतानानां स्पवचाःस्मर ता। आनीत हृद्देवस्थपेवितश्च कपा

तीनाः। विवाहेत्तु सदा वर्ते सनार्य स्वपरंगता। इमं हृद्रूस्पविजयं योगाद्धेश्रृणुयान्न विजयं सर्वत्र तत्पुत्रस्थ
नालनेनराः॥ ॥इति श्रीखिले पुहरिवंशे नानुमतीनान्कनहरणं समाप्तम्॥ जनमेजय उवाच॥ नानुमत्यां
प्रहरणं विजयं केशवस्य च। शालक्यानयनं चैव देवलोकां महामुने। क्रीडा सुसागरे दिव्या हस्तीनाम तित
उसो। अश्रौ षंपरमाश्चर्यं मनेधर्मनंतावरा। वज्रनाभवधं घुक्तं निकुंभवधकीर्तनेन तन्मे कैतहलं श्रोतुं प्र
सादाद्भवतो मुने॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ हंत ते वर्णयिष्यामि वज्रनाभवधं प्रति। विक्रमं चैव कामस्य शाव
स्य च भारत। मेरोसनिन परमे तपश्चक्रे महासुरः। वज्रनाभ इति ख्यातो निश्चितः समितिं जयः। तस्य तुष्टो म
हातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः। वरेण छंदयामास तपसा परितोषितः। अवध्यतां स देवेभ्यो वब्रे दानवसत्तमः
पुरं वज्रपुरं चैव सर्वरत्नमयं शुभं। स्वच्छंदेन प्रवेशश्च नवायोरपि भारत। अचिंतितेनकामेनं गामुपपत्तिर्जनाधि
पः। आस्थानगरमुख्यानां संहृनामसतानि चानगरस्याप्रमेयस्य समंताज्जनमेजय। तथातदनवज्रस्यवरदा
नेन भारत। उवास वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः। कोटिशो दरल्लब्धेन मसुराः पर्यवा स्यवा। क पुर्वज्रपुरा राजन्म
संवाते सुतं धैव चा। आस्थानगरमुख्येषु रम्येषु वनराधिपा। हृष्टाः प्रमुदिता दैत्या नृपदेवस्य सत्वं वा। वज्रनाभो ऽदु षा

त्मावरदोनेनदर्शिता।पुरादत्तःतस्मैनरोमहाधिवनक्षयम॥सरेंद्रमध्वर्वङुत्तादेवलोकंविशांपते।अहमीशित
मिच्छामित्रैलोक्यस्यशक्रेणसमः।अथतेतुमेद्यज्ञस्यपुंहंदेवगणेश्वरः।मामान्यंहिजगत्त्रेभवंकाश्यपमनो
महात्मनः।सहदुःस्यतितामाहंमंत्रयिवासुरेश्वरः।वज्रनामासुरःश्रेष्ठःप्रावाचकरुवंधअसत्रेपुरीस्थितः
सास्यपितामोकश्यपोमुनिः।तस्मिन्नववर्षयथान्यायंलप्यासद्दिकरिष्यति।ततःसपितरंगत्वाकश्यपंदा
नवोब्रवीत्।यथाक्रंदेवराजेनतमुवाचथकश्यपः।सर्वंहर्षकरिष्यामियथान्यासंगमिष्यति।वंवक्षस्यपु
रतिष्ठपुत्रगच्छममाश्रितः।एवंमकलेवज्रनाभः।स्वमेवनगरंगतः।महेंद्रादिष्वयेदेवाद्वारकांद्वारकाल्विनी
स्मृताव्रातर्हितादेवावाक्यदेवमथाब्रवीत्।वज्रनाभस्यपरक्षांतंतमवाचवज्रनार्हेनः।शोरतप्रस्थितोदेवनाम
मेधामहाक्रतुः।तस्मिंछक्रोवज्रनाभंपालयिष्यामिवामवतत्रापाध्यप्रवेशंतेचिंतयाकस्तंनागोता।नमि
वयाप्रवेशसिलिनवायोरपिप्रभोः।ततोगतोदेवराजोवास्कदेवनमस्कृतः।वाजिमेधचसंप्राप्तेवासुदेवाय ३१६
नारतः।तस्मिन्यज्ञेवर्तमानेप्रवेशार्थंक्रतावमो।चिंतयामाससंत्रवीरोदेवराज्ञक्रतावुनो।तत्रयज्ञेनर्त्त
आलेदुः … नघटा।महर्षीसापयामास … नामेतिनामतः।संतस्यामुनिश्च … मासतः … न

प्रवक्षेचु … नडवंदे … पमाः।देवद्रुलक्षकुंदे … सरस्वत्साप्रवोदितः।प्रतिपन्नपुनि … नअश्वमेधेस …
तान्॥ ॥नटउवाच॥नाऽप्याहिजानांसर्वेषांनवयंमुनिसत्तमः।सप्तद्वीपांवसुधांवैविचरेयमिमामहं।इ
सिद्धाकामागमनेसक्रूर्धश्वविशेषतः।अवध्याःसर्वभूतानांस्थावरायेचजंगमाः।प्रसद्यप्रस्थवेषणप्रवि
शयमहंखलु।मृतस्यजीवितावापिमागपनोत्पादितस्पच।सततयोष्टादशसंवेजरारोगविवर्जिताः।ऋष्ये
पुमुनयानित्यमेममनन्त्येपुसर्वदा।एवमस्त्वितिसप्राहकोब्राह्मणोनृपतेनटः।सप्तद्वीपांवसुमतीपर्यटन्स्म
रोपमः।पुराणदानवेंद्राणांमुखरोश्वकृत्स्नसथा।नटास्त्वानकेतुमालांश्चकलांमुद्वीपमेवच।पर्वणीपुत्र
सर्वांसुद्वारकांयदुमंडितां।अयातवरदत्तास्मलोकवीरोमहानटः।ततोहंसावधानीराष्ट्रानदेवलोक
निवासिनः।उवाचभगवान्नत्राकःसंबोधयित्वासुरेश्वरः।नवंतान्नातरास्माकेकाश्यपादेवपालिणः।विमा
नाकारादेवानांमन्तुतीनांतथैवचादेवावामक्षिकर्तव्यंकार्यंत्रात्रुवधान्वितं।तत्कर्तव्येननमंत्रस्थनेतव्या
वःकथंचनान्रकर्द्धलांदेवतानांमुखाद्दुःपरादपि।सर्वेत्रापतिपिद्देवागमनंहंसमत्तमाः।गवेप्रवेशमन्य
पौराणामुत्रपुरासमोइनोनःपुरवादीपुचरधमुवितंहिकालस्याभिकल्पःरत्नंदित्रैलोक्यातित्रागंयशुनांना

म्नाप्रभावतीनामचंडानेवप्रभावती।वरदानेनसालब्धामाता।किलवरानना।हेममत्यामहादेव्याःसकाशा
दितिनःश्रुतं।स्वयंवरायसाकन्यावधुनिःसृष्टापितामती।आत्मेच्छयापतिंहंसावरयिष्यतिमानना।तद्भव
द्भिर्गुणावव्याःप्रद्युम्नस्यमहात्मनः।सदृशाकुलरूपस्यशीलस्यवयसस्तदा।यदासारक्तनावाशुवज्रना
भसुतासती।तस्याःसकाशात्संदेशानयितव्यंसमाधिना।प्रद्युम्नस्यपुनस्तस्मादानयध्वंतथैवचा।स्वबुध्यापा
स्वकालयसंविधयहितमम।।नेत्रवक्त्रप्रसादश्चकर्तव्यस्तत्रसर्वथा।तथातथागुणावाच्याःप्रद्युम्नस्य
महात्मनः।यथायथाप्रभावत्याःमनस्तत्रनिवेष्ठितं।श्रुत्वातस्याश्चदिवसंप्रवेशाममसर्वथा।द्वारवत्यांच
लब्धस्यन्यात्तर्ममयवीयसः।तावद्भवद्भिश्चकर्तव्यःप्रद्युम्नायादवात्मविद।पर्यावसंनृवरारोहांवज्रना
भसुतांविदुः।अवध्यास्तेदेवानांब्रह्मणावरदर्पिताः।देवपुत्रैर्हिंहंतव्याःप्रद्युम्नपुरुपैर्युधिनंदास्त ३०१
वरस्त्वस्यवेधमास्थाययादवाःप्रद्युम्नाद्याःमामिष्यंतिदेवशत्रुविनाशनाः।एतद्वःसर्वेकर्तव्यंमन्यद्यस्वय
मेवहि।प्राप्तेकालेविधातव्यंमस्मोकंप्रियकाम्यया।एवंशक्तस्त्रदेवानांनासिंहंसाःकथंचनवज्रना
भोष्ठितंस्तत्रपूर्वंप्राःवेत्तुसर्वथा।।।इतिहरिवंशेप्रद्युम्नोत्तर।।वैशंपायनउवाच।।तेवासववचःश्रुत्वा

हंसावज्रपुरंययुः।।स्वबोधितंदिगमनंतेयांतरंवज्रनाभिपः।तदीर्घिकासुरम्यासुनिपेतुर्वीरपक्षिणः।पद्मो
त्पलैराहृतासकंकाचनैःस्पर्शनहंसाः।तेवैनदंतोमधुरंसंस्कृताक्षरवेदिनः।पूर्वमप्यागतास्तत्रतेदिस्म
यंजनयंतिहि।अंतःपुरोपनोग्याश्चवेत्रकोपदीघतेनृप।दृष्टास्तेवज्रनाभस्यहविष्टपनिवासिनः।आल
पंतःशुभमधुरंधार्त्तराष्ट्राजनेश्वरः।सतानुवाचदैत्येंद्रःधार्तराष्ट्रानिदंवचः।त्रिविष्टपनित्यरतानवंतश्चाक्रन्न
दिगाः।यदवहारसवोस्माकंनवाद्रिखगम्यते।आगंतव्यंतलपादाःस्वमिदंभवतांगृहं।विश्रब्धंचप्रवे
ष्टव्यंत्रिविष्टपनिवासिनः।तततथोक्ताःत्राक्रनया।वज्रनानेननारतानथत्युक्ताहिविविशुर्हेतोनवेश्मनि
वेश्मनो।चक्रुःपरिचयंतेचदेवकार्यव्यपेक्षया।मानुषालापिनस्तेतुकथाचक्रुःस्थयाच्चिधाः।वेशवहा
काश्यपानोसर्वकल्याणनाविनो।त्रिपुरामुर्षिशपेणश्रुत्वेतःसंगताःकथाः।ततोविचरतीहंसावदृ
दृशुश्चारुहासिनी।प्रभावतीवरारोहांवज्रनाभसुतांतदा।हंसाःपरिचितांचक्रुस्तेततस्ताश्चारुहासिनीं।।
सखीशुचिमुखीचक्रुहंसीराजसुतांततः।।सातांकदाचित्प्रपच्छवज्रनाभसुतांसखी।विश्रंभिनांप्रथ
तेरास्यानकशलेश्वरी।त्रैलोक्यसुंदरीविश्वचामहेहिप्रभावती।रूपशीलगुणैर्हेविविक्तिंचिहुचक्रुमे

सहिष्यति कामस्ते नीरुजा यौवनं चारुहासिनि। यदि तेऽपुनर्नेति गतं भ्रातरुद्वांनसः। कामोऽपनागरु त्याहि
रतिर्हृष्टवनप्रवृता। स्त्रीणां जागर्ति कल्याणि रत्नमेतद्ब्रवीमि ते। स्वयं वरं वरं वरारोहे दिव्यमसर्वांगं सा न नेनो नवकं
विहृस्य सदेवासुरकुलोद्भवं। व्रीडिता याति शुश्रावति प्रत्याख्याता। स्वयाश्रुते रूपमस्यामर्थगुणेषु
कामसदृशास्य कुलस्य हि। आगतानेकेमिदं विसदृशान्न कुलरूपया। इह यास्यति किमर्थं त्वां प्रद्युम्नः किं
णीसुतः। त्रैलोक्ये यस्य रूपेण सदृशो न कुलेन वा। गुणौघो वा रुसर्वांगि त्रार्ध्यमाणा पृथग्वा शुभे। देवे पुदे विष्णु
श्राणिदानवेषु च दानवः। मानुषमपि धर्मात्मा मानुषः समहाबलः। यं सदा देवि दृष्टा हि श्रवंतिजघनालिहि
आपीनानीव भेत्तूनाश्चाला सि मरिता मिवा न मर्त्य चंद्रेण मुखं नयनं वा केत्रात्राये। त्व त्वत्तो मापमादात्तं
मृगेंद्रेणाथवा गतिं। जगतः सारमुद्धृत्य पुत्रः सविहितः शुभे। तत्त्वान गंधर्वसांगं विष्णुना प्रभविष्णुना। हते
नसंवरवाल्पेय नपापानिवर्हितः। मायाश्च सर्वाः संप्राप्ता न च शीलं विनाशितं। यादृगेन गुणाः श्रेष्ठ शुश्रुव्या २८
णि मनसा कल्पयिष्यसि। प्रद्युम्नेऽस्ति पुलोके प्रद्युम्ने सर्वे एव ते। कन्या वक्लिप्रतीकाशा। कुत्स्या पृथिवीत
माते मारुप्यसदृशा तानीर्ष्यमाणे कौ रूपमा। प्रभावती शुचिमुखी मि तिष्ठाः। शसाविनी॥ ॥प्रभा॰ उवाच
गे

विष्णुर्नीनुपलोकस्थः श्रुतः सर्वक्षो मया। पितुः कथयतः सौम्ये न सदृशाप्य कीर्तितः। शत्रुः किल स दैत्यानां
वर्जनीयः किलानघे। कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि मानिनि। प्रदीप्तेन रथांगेन रूपेण गदयाथ
शुभ्रा। त्रावसानगरे देशे पुवसंति किल या सुराः। इत्येतदानवेन्द्रेण संदिश्यं तेहितं प्रति। मनोरथो हि स-
र्वासां स्त्रीणामेवं शुचिस्मिते। न वेदि मपति कुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति। यदि नामानुपायास्य च स्पृहा
गमनं प्रति। महाननुग्रहो मे स्यात्कुलं स्याचितं च मा समर्थानामदृष्टा चेप्रयत्नात् मुविलासिनि। प्रद्युम्नः
स्याथ्यथा न ह्यो मदृष्टिक्षुलोद्भवः। अत्यंतवैरी दैत्यानां त्रहेउनकारादरिः। असुराणां स्त्रियो दृष्टाः कथ्य
मंतेपां मयाश्रुताः। प्रद्युम्नस्य तथा जन्म पुरसादपि मे श्रुतं। तथा च तेन निहतो बलवान् कालसंवरः। इत्थं
विमर्वर्तेत नित्यं प्रद्युम्नः खलु सत्तमो हि डेः सना स्मितस्यार्थ यथा मम समागमः। दासीतदाहं सख्या हि दो
त्ये त्वां च विसर्जय। पंडितासि वदोपायं मम तस्य च संगमो। तत्त्वं संसांत थिचापाशहं सीइदमथाब्रवीत्॥॥
सखि विमुखीत्वं दानानि न चहतीग सिष्यामि तवाहं चारुहासिनि। इमां न हितं तवादारां प्रवस्यामि शुभे
क्षिता। तथा ते वक्तरिष्यामि यथैष्यति तवांतिके। सा त्वाकामन शुश्रावणि न निष्पसि सकामिनी। इति मे

सोऽपि तैस्तत्प्रत्यया ॥ अविलोक्य लोकं कृत्वा तु तत्रापि च कथयस्वायतनं तथा । भगवंदेवत्वं देवविहितं समक्ष
पुष्पिता इत्युक्ता मा तथा च केपत्रश्चात्ता । मया ब्रवीत्वा दानवेश्वस्तोहा सी । प्रच्छन्नाः पुरं तदा । प्रभावत्यास
मा ख्याता कथा कुशलता तव । तत्र वृत्तं चिस्मितेन्द्रि कथायां प्रतनीं वरा । किं त्वया दृष्टमाश्चर्यं अगम्यु
त्तमपश्चिमम् । अदृष्टपूर्वं मन्ये यायां प्रायागमनीदितं । सा वाच वज्रनाभं च हंसी वरवरा त्वमं । श्रूयतां मि
त्यथामं अदानवेन्द्र महाद्युतिं । दृष्टा मया शाण्डिली नाम साध्वीदानवसत्तम । आश्चर्यकर्मा कुर्वती मेरुपार्श्वम
नास्विनी ॥ सुमना चैव कौशल्या सर्वे नरतहितेरता । तथा विहरन्त्या शाण्डिल्याः शक्तपुत्राः सुनाः सर्वी ॥ नवश्चैव
मया दृष्टा मुनिदत्तवराः शुभाः । कामरूपी च नाऽपश्चर्ये लोके नृत्यसमता ॥ कुरुन्याचुत्तरा नरकीरा कालामु
द्वीपमेव चा नद्राश्वान्न केतुमालां द्वीपानन्यान्स्तथानघादेव गांधर्वगेयानि नृत्यानि विविधानि च । सर्वत्रि ३०२
देवैः रत्येन विस्मापयति सर्वथा ॥ ॥ वज्रनाभ उवाच ॥ श्रुतमेतन्मया हंसि न चिरा दिव विस्तरं । चारणा
नां कथयतां सिद्धानां च महात्मनां । कुतूहलं ममाप्यस्ति समद्वीपा पश्चिमं दिनि ॥ ॥ हंस्युवाच ॥ समद्वीपा न
चरति नटः स इति जो ऽवमा गुणादन्नं जनश्रद्धा गुणा द्यार्याः समस्तथा [illegible] द्वीरसमुद्भूतगुणविस

ए

सेन हंस्यदाता संविद्धि पुरं स्वयमेव प्रभुः ॥ ॥ वज्रनाभ उवाच ॥ उपायः सृज्यतां हंसि येन सेव्यः नटः शुभे । आगच्छेन्म
मनटं इस विषयं पश्चिमं दिनि । ततः हंसा वज्रनाभेन कार्यहेतोर्विसर्जिता ॥ देवं इत्यायाच कुह्लायस त्रासुः सर्वदे
वताः । अथ सत्वेन प्रद्युम्नं नियुक्तः तत्र कर्मणि प्रभावत्याः स्वसंसर्गे वज्रनाभवधे तदा । देवी मायां समाश्रित
संविस्मय हरिर्नटं । नटवेषेण नेमानां प्रेषयामास भारत । प्रद्युम्नं नायकं कृत्वा साम्बं विदूषकं । परिपा
र्श्वगं वीरमन्यानप्येमान्तथैव चाचारमुख्या नटीः कृत्वा तत्र्यस्य सर्वतोदा तथैव नटं नटस्य सहायाश्च
तथा विश्वन्न । प्रद्युम्न विहितं रम्यं विमानं तमरूढ रथाः । जग्मुराकृष्यकार्यार्थं देवानामयितौजसां । एकैक
स्य महारूपपुरुषाः पुरुषस्य ते । स्त्रीणां च वरा दृश्याः सर्वे स्वरूपं ये नरा धिपा ते वज्रनगरस्यास तत्रारवाग नगरमु
त्तमों ह्यमुद्दानवसंस्थितो सुपुरं नाम नामतः ॥ ॥ इति खिलेषु हरिवंशे ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सुपुरवासी
ना मसुराणां नराधिप । सद्ब्रह्मकृते नष्टा प्रासेकातद्दल मजीजनत । नटस्याथ दद्युर्दैत्याः सत्कारपरया मुदा
युद्धं क्रिमितं दद्रुश्च अथ रत्नानि विविधानि च । ततः सनन्तेनतनवरद्वहो नटस्तदा । स्वपुरे पुरवासीनां परं हर्ष
समादधत् । रामायणं महाकाव्यं उद्देश्यं नाटकीकृतं । जन्म विष्णोरमेयस्य राक्षसेन्द्रवधास्तया । लोमपादो दत्ता

[illegible]संगं महामुनिं। श्रावयामास गणिकाभिः महानर्घारामलंकृताः। आजग्मुर्नरतश्चैव नारता। ऊष्म
श्रुं[illegible]श्रोता च तथा रूपैर्नदैःकृतो। तत्कालजीवि नाहृहादानवा विस्मयं गता॥ आचचच कृष्ठतेषां वेरूपद
स्यचन्त्रचतं। संस्काराभिनयो॥ तेषां प्रस्तावानां चधारणां। दृष्ट्वा सर्वे प्रवेशं च दानवा विस्मयं गच्छाता॥ तेरङ्का
भिन्नयान्नेङ्गरस्कृतापरया मुदा। उच्छ्रायोच्छ्रायनाद्यस्य विज्ञाय पुनः पुनः॥ दङ्गवेर्स्वाणि भूषाश्वयेचेयवल
शा[illegible]चाहारान्नेनोदराश्चैव हेमवैडूर्यभूषितान्॥ हृष्टा गत्वैष्टदत्तेषु स्तोकं केत्तु ड्डुवुन्नेदाः॥ अस्कराश्चैव मुनीश्व
व गा[illegible]रमिन्जनैरपि। प्रेषितं वज्रनाभस्य तत्राः स्वां नगरवासिभिः। नटस्य बहुवित्तस्य नारदादागमनं तदा। पुरा
श्रुतार्थी दैत्यज्ञाः प्रेषयामास मानसं। आनीयतां वज्रपुरं नटोऽसौ ड्रतिहर्षितः। दानवेन्द्र वचः श्रुत्वा सारवान
[illegible]सिन्धि नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेषणया दवाः। आवास स्वश्च तत्तादृशो कृतो विश्वकर्मणा। एवं पञ्च ३१
वैदत्तं सन गुणाकरं। अथ कालो मतं च के वज्रनाभो महासुरः। कारयामास रम्यं च चमूवाहं मदद्विगतः॥
ततः स्[illegible]पति विश्वालान प्रेक्षार्थी यप्र[illegible]द्याल[illegible]द्वारः तानि[illegible]दत्त[illegible]नास्मै[illegible]विज[illegible]तान
कुप[illegible]ता[illegible]ज्ज्वेचाहाः पुरस्थापय चक्रे द रवं[illegible]मक[illegible]नटवेश[illegible]सुध्या

ही

तना।

कार्याथिनीमकमीतं नृत्यार्थमुपचक्रमुः॥ ततो धनं स्कस्कविरमु[illegible]क[illegible]पिरं[illegible]ची स्वरगुणो विद्यमानो
द्यानव्यवादयन्। ततः स देवगंधर्वं छालिक्यं श्रवणामृतं। नैमन्त्रिय प्रडाक्षिरे ततः ओत्र सुखावहं। गं[illegible]
ग्रामरागेण गंगावतरणं तदा। [illegible]मासा रितं रम्यं जगिरे स्वरसापदा। लयताल सम[illegible]वा गंगावतरणं
सुना अस्कसा नृवाधयामास कच्छायोच्छायनस्तता नादिचवादयामास प्रद्युम्नो गद एव च। सांवश्ववीर्यवि
प्रन्नः कार्याध्यं नर्त्तागता॥ नाद्यं च ततदा भेलाकौगंगाश्चावतरणाश्रितां रम्भाभिनय सदा रावस्य का
मिनयान्वितं रंनाभिसारं कैलावेरं नाटकं नन्दुसुतः। शूरा रावणवेषेण रंनावेसा मनोवती। नलकूबरस्य
प्रद्युम्नः सांबस्य विदूषकः॥ कैलासोरचितत्र मायया यदुनंदनैः। भ्रा पश्चाद् शापं दुर्हेन रावणस्य तु रात्रः
नामलकूबरेणाथ यथा रम्भा चाप्ययत्रां विता। एतस्य च करणां वीरेनन्नृत्यं यदुनंदनाः। नारदस्य मुनेः कीर्ति
सवेश्मस्य महात्मनः। पादोद्धारेण नृत्येन तथैवाभिनयेन च। [illegible]हीनचाबीरान्नेमा नाम तितज सा। तेद
[illegible]सुप्रख्यानि रत्नान्या नराणां निचाहारांस्वरलदृढांश्च वैडूर्य मणिभूषितान्। आदिमानानि विविधानि
[illegible]का[illegible]मिनः। गजान्नाका[illegible]गांश्चैव दिव्या नाना[illegible]हेमाच्चंदनानि च दिव्याः निश्रीता न्वि

सवंतिन्नानुसरण पुरुषपुरुषान्निगंधाद्यानि चनारत्ना चिंतामणीनुदारांश्च चिंतितेसर्वकामदान्॥ प्रेक्षाकौतु
कवहीपुरंदं दोदानचा सदा॥ धनरत्नैर्विरहिता॥ हतपुरुषसत्तमः॥ स्त्रियादानवमुख्यानां तथैवचक्र
नेत्र्यः॥ ततोहं सीप्रभावत्याः सखीचाहप्रभावतीगंता स्मिहारकंरम्यं स्त्रीमनुषामानिदिता प्रद्युम्नश्चम
या[illegible] विविक्ते चारुलोचने॥ नाकिंचकथितातस्य मया तत्र स्मविस्मिता॥ तेनहृहे नकाल्पश्च हंतःकमल
लोचने॥ अद्यप्रदोषसमये वायासहसमागमः॥ तदद्य रुचिरश्रोणि तव प्रियसमागमः॥ नश्चात्मवनिनाथं
तिमिथ्यानेमक्रकोडन्वाः॥ ततःप्रभावतीहृष्टा हंसीत्तामिदमब्रवीत्॥ उषितासि ममावासे स्वप्नुं मर्दोमिसं
दर्शिताव्ययाहंसहितावासइदं स्मिच्छामि केन्याविं॥ निःसाधसा मविष्यामि त्वया सह विहंगमे॥ हंसीत्तथे
नेत्यामाहसखीकमललोचनं॥ आरुरोहचतं हर्म्यं प्रभावत्या विहंगमा॥ विश्वकर्मकृते तस्मिन् हर्म्ये
हृष्टप्रभावती॥ संविष्टेनं चकारात्कु प्रद्युम्नागमनंदृमं॥ तस्मिन्नुत्कृते संविधने का मम मानवित्तंयथो॥ प्र ३११
भावतीमनुज्ञाप्य हंसीवायुसमागतो॥ आगतां प्रत्यागताहंसी प्रभावत्या मिदंब्रवीत्॥ श्वान्मेतिरो किरोपा
[illegible]मास्य मायप्रलोचने॥ प्रद्युम्नोनीयमाने [illegible] यानां [illegible] ममरोरा [illegible] तं दीर्घ[illegible] गंधमरमहेन॥

विलिख्य

मिलि[illegible] पत्रपमाल्पेच्छन्नत्वा मधुकरस्तदा॥ प्रभावत्यानीयमाने विदितार्थः प्रतापवान्॥ प्रवेशितं च तन्मा
ल्यं सखीनिर्मधुकरान्वितं॥ अविहस्य च विन्यस्य प्रभावत्याङ्गनाक्षिपा॥ भ्रमरात्सोऽभ्युःसौम्य संध्याकाले दृष
टितासमनेमप्रवरावीरःस्रोःसहाये विहीनितः॥ कर्णोत्पले प्रभावत्या निक्षिप्त्याकेनैरिवा॥ ततःप्रभाव
तीहंसीमुवाच वदतांवरा॥ उद्यानं तं रणार्वं इंस मीद्याति मनोहरी॥ सहिखवदंति मे गात्रं ष पंच
पंपिष्ठ्यति॥ कस्मकंदहदि चातीव कोऽयंमा धिरनो मधः॥ दधद्दि गुणो मो[illegible] काम सोसाणनिश्वा
करोनचोदितः श्रीतरश्मिः संविहाराचितः॥ प्रियः॥ नदृष्टपूर्वो हि मया श्रुतिमाचेण कोहितः
श्लोदाहू मायतेऽगानिस्त्री स्वमावस्यापिखलु कल्पयामियथा तुष्यायदिनान्येति मत्प्रियः॥ कु
मद्धृती गतं मार्गेहामि मिष्यामि किंचीं मदनाग्नी विषण्णास्मि दृष्टा दाहामनिस्विनी॥ श्रीतवीर्याः प्र
[illegible]वजगताल्हादनाःसुखाः॥ दहंतिममगात्राणि॥ किन्तु चेऽङ्गानम्रयः प्रलुत्साशीतलो वायुनी
[illegible]भरतोवहः॥ दावाग्निसदृशा मह्यादृदाहीनि श्रुनंतनुं॥ ततःसंकल्पस्य चैषच्छेष्यकायोमि वात्म
नागन्ना निष्टति निद्योत्थं मनःसंकल्पचर्चितं॥ विमनस्कास्मि मुग्धामि वेपथुर्मे महान् हृदि वर्त्तमीति च

महेंद्रेहिहीहाया मिथकवंशजयं॥ ॥इति हरिवंशे वज्रनाभवधप्रद्युम्नोत्तरं॥ वैशंपायन उवाच॥ आविष्टा सा तु या
बाला सर्वथैवत्यपवर्गमागता॥ कालिंदीहृष्टेन मनसा हंसीमिदमुवाच ह॥ देवि इतनयां प्राप्तमवगच्छ स्वमानिह
वर्षेद्दासहपद्यावान्तत्वामात्य निलीयच॥ विधिवाहस्मिप्रभावत्यायथेष्टं मयि वर्त्तते॥ इत्युक्त्वा दर्शयामा
स संरूपा रूपमात्मनः॥ तद्दृष्ट्वा हृष्टप्रमनया घितितं तत्स्मरीमतः॥ आनिन्यता प्रभा चैव राजनु चंद्रोद्भवाश्रुता
प्रभावत्या कृतं दृष्ट्वा वह्वदेका ममागरः॥ चंद्रस्यावारस्य प्राप्ते पर्वणि प्रसरिता प्रत्तिः॥ सा लज्जाधमुखमुखी
किंचित्तिर्यग्गवेक्षणी॥ प्रभावती तदा तस्थौ नश्चले वामले क्षणा॥ करेणाधः प्र परस्पाणि नीरुनीरुच्च मुरसा
गायावाम्पयांजलिंत्सचा प्राप्तकाले निवाधम॥ गांधर्वेण विवाहेण कुरुष्वानुग्रहं मम॥ इत्याकाल्य अनुरूपेण
रूपेणानुत्तमा सती॥ उपस्पृश्य पतला नेमा मणिस्तंभ आ वत्ततेद सा जुहाव समन्त्यवीरः पुष्पैर्मंत्रानुदीरयत्॥ ३१२
अग्न्याहाथ कर्म तस्यावरासरणाम्नृषितं॥ चक्र वह्दक्षणां चैव तम मणिस्तंभकृता क्षणं॥ द्वज्वाल वतेजस्वी मानय
केशवात्मनं॥ नेगवानुउगतः सारीश्रुनस्यापिश्रुमस्पचा॥ त्रिहिश्यदक्षिणां वीरा विप्राणां यदुनंदनः॥ उन
दत्तं नीरारुच्चांतिः॥ वं… पद्विणि॥ न स्यां प्रणम्यया ला … जो… नां॥ अहमस्य दक्षिण रुरं…

नान्यत्राधनोत्तमं॥ उद्योरेव एवं द्वंदनां सांत्वयित्वा पुनः पुनः॥ वुं वुं… …उवाच च अन्न स्वमसुतोः॥ ततो स्यास्त्रा
ययो वक्त्रे पद्मं मधुकरो यथा॥ आलिलिंगत्य सुश्रोणी क्रमेणरतिकोविदः॥ त्वरामयइह स्पर्नान्नचाह इस
वांपरा॥ आपरुक्तेन वरस्पर्शे रतिकार्य विशारदः॥ उवास मतया सार्द्धं रमयन्न उल्लस्कतः प्रभुः॥ अरुणोद
यकाले तु ययौ यत्र नटालयः॥ अकामया प्रभावत्या कथंचिन्सविसर्जिता॥ तामेव मनसा कांताकांतरू
पासमद्वहन्न तत्र भुनेः स्वेषण कार्यार्थे नेमत्र अत्रज्ञाः॥ प्रतीक्षंस्त सदा वाक्यमिंद्रकेशवयोस्तदा॥ उद्योगे वज्र
नाभस्य त्रैलोक्यविजयं प्रति॥ प्रतीक्ष्यंतो महात्मानो गुप्तसंरक्षणे रताः॥ कश्यपस्य मुनेः सत्रे यावन्नावन्नराधि
पा दिवाकराणां सर्वेषां मविरोधमहात्मनां॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थाय जयंतो धर्मचारिणां॥ एवं बालप्रतीक्षा
णां वसतां तत्र धीमतां॥ संप्राप्तः प्रहर्षारम्भः सर्वभूतमनोहरः॥ अहिवित्रिदश्च चरबीतप्रयच्छेति मनोज्ञवाः॥
त्रैकेच्चाव वर्षीहसा कुमाराणां महात्मनां॥ रेमे सह प्रभावत्या प्रद्युम्नश्चानुरूपया॥ रात्रौ रात्रौ महातेजा धर्म
राष्ट्रा निरक्षिताः॥ ते हि वज्रपुरं हंसैर्वसन्निबोध वाजया॥ पासंनः पनतं त्वाश्च न विदुः कामगोहिताः॥ दिवापि
रुक्मिणीयम्क प्रभावत्या नृपालये॥ तिष्ठन्तो हिताधीरा हंससंधमिराक्षिताः॥ मायया स्य प्रतिच्छाया दृश्यते वि

नटालये। हंसार्दै कुरु कौरगमि षट्पदैश्च प्रजानती शीतं तिमिरं तत्र प्रीतिं लीलां चाकुसुमं शोभितं। स हृदयं तत्प्रकारात् दृष्ट्वा वि
हस्ते च महात्मनो। रूपविलासं गंधं च सज्जाना प्रांत धारयंती। ता संध्या देवनारीणां स्पृहयंती मुनि त्रिदशा। वरु
नानुरूप ज्ञात्वा भुनानानाऽनविश्रुता। हृदि द्रष्ट्वा नवनृपतेस्तस्य रूपगुणान्वितः। एका चंद्रवती नाम्ना गु
णवत्यपरा यथा। प्रनत्यालयं ते ज्ञ व्रजंत खलु नित्यदा। दृष्ट्वा तेन तत्र रक्षितं कन्यां प्रभावती। परिपृ
ष्टे हंस्यैव विवित्तंशा पगतां सती। सोवाच मम विद्या स्त्रियाधीता कांक्षितं पतिं। त्वदर्थमानय त्वास्य सा नागणं
चपुथ छत्ति दैवं वा दानवं वापि विविधं सर्वएव हि। सा हरमामिकां तेन देवपुत्रेणाधीमता। दृष्ट्वा पतां मत्स्य
नाथेन प्रद्युम्नः सुप्रिया मम। ततो दृष्ट्वा विस्मयं याते रूपयौवनसंपदं। पुनरेवाब्रवीत्तेन नाम्ना चारुहासिनी
प्रभावती क्वारो हाकालं जग्राह मिदं वचा। देवा धर्मरत्ता नित्यं दंनशीला महास्करा। देवास्तपसि रक्ता हि स ३१८
त्त्वरका महास्करा। देवा नस्प्ररता नित्यं मरते ज्ञ महासुरा। धर्मेतपश्च मत्यं च यत्र तन्नजयो ध्रुवो देवपुत्रो वर
यतां पती। विद्यां दहाम्यहं। ज्ञचित्तो मत्स्यनाथेन सद्य एवावलं मया। तां तथेत्स्व चक्रं हंसे लगबन्धो चारुलोच
नं। परिपृच्छ गंधं कार्यं नत प्रतिमानिनी। सप्तद्वत्संगं रंधीरं शांतं च्याथ्यब्रवी त्यन्यायपाप्नितामुनीं तो।

च पृष्कमे मिलिष्यसि सुरा॥ ॥प्रभावत्युवाच॥ पतित्वे च्छेन्द्र त्वामे विद्या कुर्वे। तस्मात् पुत्र। ज्ञेच्छे नरो नागणं सर्व
न्यात्वमेव च। देव दानव यत्स्या णां यं ध्यास्यसि मत्ते पतिः॥ नदिते तिमया चैव वीराय मनिकांक्षितं। गर्जीते न
दि मां विद्यो मद्या वा प्रिय संगमः। ततो जगृह ज्ञ हृष्टा तां विद्यां नगिनी सुखं भाद्यच्छ ज्ञ गदंशो वोच विद्यामन्य
स्य तेश्रुनेमत्ता तो प्रद्युम्नेन सहितो प्रविष्टा नमनो प्रच्छन्नो मायया वीरो। कार्ष्णिनामथिना नृपः। गांधर्वेणावि
वाहेन तावत्पर व लोर्हेनो। पाणिं जगृहे ज्ञ वीरा मंत्र सर्वं सतं प्रियो। चंद्रवत्या गदा सांबो गुणवत्याथ केशविः
रमिरसुरकन्यानि वीरा स्वयक्ष पुंगवाः। मार्गमाणा स्वनुज्ञातेन ज्ञाक केशवयास्तदा॥ ॥इति हरिवंशे वज्रना
भवधे॥ वैशंपायन उवाच॥ नगो नन नस्यथ निरीक्ष्य मासिका मिषदातायदद्वंद्वकीणां प्रभावती चारुविभ्र
मनेत्रा स्फुवा च प्रपंदुर्निका त्रावक्रः। ताननना नावरगा त्रिचंद्रा नदृश्यते स्कंदरि चारुविंबः। वकेश पाशप
र्तिमुनिरुद्धा वलाहके स्वारुनिरंतरा ज्ञ। संदृश्यते मुक्त तडिध्वनस्था वंदिचार्चा नगणान्वितेव मुचंतिधरा
धुघनानुदन्त स्त्वन्नाच यष्ठः सदृश्या वरांगि। घनप्रदेश षु वलाकपंक्ता स्वद्दंत पंक्ति प्रतिमा विनाहि। निमग्न
पुद्मानि सरस्स कमनंतानि तोयानि रम्याकुला नि। च्युतनीप्रनावाशु वसोपयातानवलाकमाला मलयारुस्ता।

श्चन्योन्यमन्याहनिर्त्तं प्रवृत्ताः वनेषुनागाइवशुक्लदंष्ट्राः॥ धनुस्त्रिवर्णोवरगात्रिपत्रपरुतंतनवापंगमिवान
नच्छं॥ विनम्रपर्यंतगगनंघनाश्च पुरंदरं पूर्णंकामिजनस्यकांतो घनान्नदंता प्रतिनंदमाना॥ निरीक्ष्यकंठ्याणि
शिखीमुहृद्दृष्टा वासमाहृता नुष्ठितपिच्छभारान्प्रियानिराकुर्वनृत्यमानता द्दृश्येषुचान्येकात्रिपांडुर
पुराजलिकंठ्याणिमयूरसंघाः॥ फहलंसानामतिचारुरूपं दृष्ट्वापतताविलमीपुटेषुप्रक्लिन्नपक्षाग्र
रुमयूकपुमुहद्वेचूडामणितांविधायो प्रयांतिनम्रमिनविक्रांहुलानान्याकमानोःअंतचारुदेहाः प्रवा
तिश्मरांतरनिःसृतश्च सरवानिलश्चंदनपंकशीतः॥ कदंबसर्जार्जुनपुष्पयूथपंन्नतंसमावहन्गंधमनंगबंधुः
रतिश्रमस्वेदविनाशहेतुर्नेवादमाराःनयनेचहृत्तः॥ नमारुतःस्याद्यदिचारुगोत्रिनमेघकालामममवल्ल
भःस्यात्॥ एवंविधप्रियसंगमपुरतावसनेयदुपतिवायुः॥ रतिश्रमस्वेदहरःसुगंधिस्ततश्वरोकिंसुखम ३१५
खिलावलंजलाद्दृनानीरूपमदानदीनांसुगात्रिहंसाःपुलिनान्यहृष्टाः॥ गतास्वयंमानसवासमुद्या
मेमासमाःकोवगणानुविद्धाःनजातिनद्याघस्तरासिचैवहतत्विषीवायतचारुनेत्रा॥ गतपुरंसधास्यां
गद्ल्यायमपुचेवानागेकदत्रानप्रतंत्राधानंध्रुवंऊगन्नाथमफप्रमीमं॥ नि न्गुपनाद्विरकालदृष्टा
पसारादे १२

श्रिंरप्रणाम्दाहमचारुरूपं॥ निडायमानेनवसुपंडेमधावराकंतनिशाकरोदर्शितमोत्पलजाःकमलाप
ताखिन्नल्लस्यवक्रानुकृतिंकरोति॥ कदंबनीपार्जुनकेनकानांसुडाध्रुवंसस्यफपानयंति॥ पुष्पानिचान्य
न्मृतयःसमस्ताःफल्लातप्रसादाननिकाममाणाः॥ नागाश्च्यवंतोविषदिग्धवक्राःस्पृशंतिपुष्पान्यपिपाद
पानां॥ पपीयमानान्नमरेर्ज्ञेनानांकोतलंलतेनयंत्यतीव॥ तोयःनिरामांबुदहंदनहृंनभःपतिष्पत्तमि
वानिवीक्ष्य॥ निपातगंभीरमनिप्रविष्टंमनोहरंवासमरवंघनासुवलाकमालाकुलमाल्यदाम्नानिरीक्ष्य
रम्यंघनहृंदमतत्ता सस्यानिनम्रमाथनिवर्षमाणांजगह्निताथैविमलांगयष्टा जलाविलंचांबुदहष्टक
र्दीघनैर्घनान्नपाधयनीववायुः॥ प्रहृत्तचक्रान्नपतिर्घनस्थातगजान्नगजोस्वैरिवीर्यदर्पान्॥ श्यानो
ममेनोविसृजंतिमेघाः एतंपवित्रंपवनःसुगंधिः दृष्टोवर्द्दंचासकवर्हिणानांवनांडजानांजलदप्रिय
णां॥ लवंगमःपांडुरपक्षसार्थी विरौतिगास्थःसहकामिनीनिः॥ ऊचाहिताः प्रियसत्पधमोयथात्रा
त्रिपिप्पैःपरिवार्यमाणः॥ पुष्णामहांसोजदकालजोऽयंप्रहृद्दूरचनमीमितानां॥ परिघजत्सःपरिवद्दूयं
त्यविना॥ पित्राप्यासमयंप्रियाणां॥ दोषोऽयमकासलिलागमस्यनवांपुदानंदसुगंधिशीलान्दृष्पते
यस्यववस्नभल्याघनग्रहयक्ष्मनमुःग्रागांकः॥ प्रदृष्पतनीरूपदानात्रयांपिघनांतरस्थांजगतःपदी॥ पतःन
मेघचंतन्हांबतौ॥

विप्र

द्वानुपंचरूपे तिगेना: नहुषा: वंधश्च वा स्मा दिव सन्निहस्तं। विलाप साही। प्रियहीनता नो सं र प्रपन्नी रूपवत
गात्रां कः दन्ना स्रवः प्रोषितका मुकानां हव्य व कांत नवती त्यवेमि। नेत्रा स्रक कांतस्मा गतानां दा
कामि त्वल्पः प्रियहीनता नो। तेने वदेह न व रा गना नां च्छा ऽपि जातः प्रियवि प्रयस्य। विना पि चंद्रल
पंयो वाप्र गरा ज्ञ मीश्च हृरा पमन्य। सा लेते सप। निः गायति वाः पवमान मन्त्रं यसा मृगाः पद्मिणि च
प्युदारा। पिता बुधस्या त्रमवी र्यक मो पुत्ररवा यस्य सुतं नृपेन्द्रः। प्राणा मिरी स्याऽ मिमजी जद्या न षंश
हो। मनिपूर्वी रवेरगा। त्रिषार:। नृपा कुणायः पुनर त्वयश्च धीमान् ततो ऽभिहिंवि वृस्पते चा त्रयुश्च वंश
मी गर्ने न वं न वात्मा। तथैव पश्चा व कम महात्मा पुराधे शी मप्सर सा व रि छो। पीतः पुरायाः मलस्यदे
नेक्रः षष्ठ्यस्य जो दव राजव मवा पवीरः। देवा ति देवा नगा वा नृ पस्तता वंश हरि मस्य जगत्य णि ता ले
म प्रवीरः सुरकार्य हेतो र्ये शु न्क द द्य स्य द्वत्तः स्तना नि। वज्र व राजा वव मकश्च यस्य वंश महात्मा त्रा शिवं ३१५
त्रा के त्रा। यश्च क वर्लि व म वा पवीरः। स्वैः कर्मभिः। त्रा क स म प्रभावः। यदुश्च राजा त्रा शि वं त्रा मु स्था य।
ऽवा प मघा मधि राज नावं। नो ज्ञा: कुलं यस्य नराधिपस्य वीता। ४ ... :सुररा ... ल्पाः। नेकुभ्भिताय
नृ तु

स्य नृपा ऽस्विवंत्रो न ना। स्विकाने स्तुतिको ऽथवा पि। त्र श्रद्धध्म नो ऽप्य ... कदर्थ्यः ... र्थ णा वा वा। जिहा
हिहीनः। वंत्रो वधू स्वंक मलायता। हिंग्लाध्या गुणाना पि पा त्र नृता कुरु प्रणा मं श्रिरवरा य दं ति। तल
नृ मी सस्य मतां प्रियस्य नारायणाया त्मनवाय नाया लोकायनाय त्रिदसायनाया स्वर्गो ऽत्र कृताः पुरु
षाल माय कुरु प्रमाणं श्व सुराय देवि॥ ॥इति हरिवंशे प्रद्युम्नाहर॥ वैशंपायन उवाच॥ सत्रा वनं तु मे
नेकत्र पपस्या ति तेजसः। जग्मुर्देवा सुराः स्वा निस्थाना न्य मिति तेज सः। वज्रनाभो ऽपि निर्हेतो मत्रेक
श्यपमस्य गा वा त्रै लोक्य विजयाकांक्षीत मुवा चाथ कश्यपः। वज्रनाभ निबोधस्व श्रोतव्यं यदि चेत् मम
र सवज्र पुरेत त्रस्व जनेन समन्वितः। तपसा स्यधिकः त्रा तुत्रा नथैव प्रभावतः। ब्रह्मणः पश्च ते जस्थ स्य
हः श्रेष्ठः सम गुणैः। राज्ञा ऽस्त्रस्य गतः पा त्रभूतः। त्राता गतिः। संप्राप्तो लोकराज्यं सर्वं भूत हितेरत
नैव्या। काय्य स्वया येते वज्रनाभ विहंस्य सा। स्रहि पदा च्युतः भन्वेन चिराहि नित्रा प्यसि। वज्रनाभ स्तुते द्वा
क्यं न ... जिनंदति नारता कालपास परीतां गा मत्तुका मद्वो षधं। स्रनि वाप्य मृत्युर्बुधिः कश्यपं लोकना
वनं। त्रैलोक्य विजयार नेमतिं च के द्वारा सदः। द्वौ तियो ध्त स्मानीय मित्र्या ति सुवहून् चा प्रलक्ष्व
गमि वाये विजि गी षन्वि त्रां पता। पतस्मिन्नंतरे देवा छ लं ड्रेच महावलो। प्रेषयामा स तुर्हंसा न्वज्रना

नवधं प्रति। समागतो रुत सुत्वा यदु मुख्या महाबला। मंत्रयित्वा महात्मानश्चिंतामापेदिरे तदा। वज्रनाभो
ऽग्रहं तस्मात् प्रद्युम्नेनत्य संत्रायांत यो ऽद्य हि तरा नाप्यो मत्कार्थ सर्वथा वनाः। सर्वाः सगनो ख्याश्चैव किं तु का
र्येमन तरा। प्राक् प्रसवकालश्च तानानातिचिरादिवा समत्रयित्वैतदर्थं हंसान् च महाबलः। अथ तत्र प्रयम
र्थ वज्रस्तं त्राकके त्रावयोः सदा हंसे गच्छात दास्या तदेवयोः सदा यथा तथा। तान्या हंसा रुत सदिष्टा ननत
थ्यामिति धमा। तत्स्य स्मंति गुणोश्लाध्या पुत्रावकामरूपिणः। गनेष्ठा सर्ववेदांश्च सा गावस्मंति निर्दि
ताः। तथा वानागतं सर्वं मंत्राणि विविधानि च। सद्यए वयुवानश्च सद्यएव च पंडिताः। एवमुक्त्वा गता दं
सा। पुनर्वज्रपुरं विनो। अथ संश्रुश्चैव वनेमानां त्रा ककेत्रा वना। पितो प्रभावती तरा पुत्रं स्फ सुवे महत्त्रां पित्रा
संध्या यो वन संप्राप्तं सर्वा स्ववज्रं च नाररा। मासमा चेणास्क सुवदेवी चंद्रवती नृपा। चंद्र प्रभो मिति ख्यातं त ३१६
नयं सदृशं पितुः। सद्य श्चयौवनं प्राप्तं सर्वा स्ववज्रं च नारतः। गुणवत्य पिपुत्रं च गुणवंत मनिंदिता। युवाना
वथ सद्य स्तो मर्घन्ना स्त्रार्थ कोविदा। इंद्रोपेंद्रा प्रसादेन संदृतो यदुनंदनो। दम्भ ए ए व वर्द्धमानो दृष्ट्वा
स्य यदुनंदना। इंद्रोपेंद्र स्तुयावीर नान्यथेत्य वधमर्यतो। निवेदनाश्च संक्रोते हि त्पराका अथ राजितेः त
त्रनाना यवी राय चरति षष्ठ ये दिणो। विचार्य तदैव देग्धं तं म [illegible] धर्षका। इंद्रपुरा च वज्रपति वज्रनाभ

नो इव मदः [illegible] स्कंपं समानमं अस्फोरं डणधीमता। अवार्य [illegible] सर्वविद्धरस [illegible] गृहंगा घेता मसुलध्यं
तामिति वाच सतस्ततः। उच्चैरुरस्कंडरस्फ दा अनाद रक्ता सना तच्छु त्वा व्यथिता सषां मातरः पुत्रवत्सला।। रु
द्रसा रुदंती श्च प्रद्युम्नः प्रहसन्नब्रवीत्। मा नेष्ठ जीवमाने पुच्छिरं चैमाक सर्वथा। किं नोदंताः करिष्यंति स
र्वथा नष्ट मस्कवा। प्रभावती मथाबाचान्प्रद्युम्नो विक्रवा सती। पिता तव गदापाणिः पितृव्यश्च स्थितास्तव।
भ्रातरश्चैव तदविज्ञातयश्च तथापरे। एते हि ज्ञाश्च मान्याश्च तवार्थे खलु सर्वथा। नगिन्या प्रहृष्ट नष्टे ते कालोऽयं
खलुदारुणः। मरणं सह मानानां युध्यतां विजयाध्रुवा। दानवेंद्रास्य याधेतयो अप्यते समहद्वेषिणाः किमत्र का
र्यमस्माभिः। सर्वश्च कान्त [illegible] स्थिताः। प्रभावती रुदंती तु प्रद्युम्न मिदमब्र
वीत्। त्रिम स्य जलंदा मादाय अनुज्ञापु तिता स्थितो। गृहाणा अत्र मात्मानं रक्षत्रा चिनिर्वहेणो जीवंपु
त्रो श्चदारस्क्षा। इत्थासि यदुनंदना। अथाप्याह वीर वेदनीमनि रुद्धं च मानुदा। स्मृत्वैतन्मा ह्यया अनेवासि
तो दूरं महर्षिना। इष्टो समावरादत्ता मुनिना ममधीमता। वैधव्य रहिता हद्या जीवपुत्रान विष्यसि। एषमहं
द्रया श्वासा न विना नत्वन्यथा। स्मृत्यामितेज सा वाक्यं मुनेरिद्रा नुजात्मजः। इत्युक्त्वा सा सिमादाय सूर्य ए
ष्टी मना स्विनी प्रददो स। किमणायाय जय स्वेति वंचरा। सतेज या हधमात्मा प्रहृष्टेनां तरात्मना। प्रणम्या पि

रम्याद्दृत्तेषियायां मक्रियुक्तया। चंद्रवत्यपि निस्त्रिंशं गदायप्रददौ मुदा। तदा गुणवती चैव सांबायादि महात्मने।
हंसकेतुं सथावाच प्रद्युम्नः प्राणतं प्रनष्टः। हृद्देवसीपसहितो युध्यस्व सह दानवैः। आकाशाद्दिक्षु संघोस्कयाम्भा
मरुम विंदमाद्रुल्फक्षार्थरथं चक्रे मायया मायनां वरः। सहौ। स्वमिरसेनागं गृह्वासारथिमात्मवान्। अनंत
नागांकारव्यसह्वे नागोत्रमंत्रमं। सतेनरथमुख्येन हर्षयन्वै प्रभावती। चचारास्फरसैन्येषु वने धिवकुंता
त्राना। शारीराशीविषप्रख्यैरद्धैचंद्रानुकारिभिः। नदनश्छेदनश्चैव ततहृदिति संनवान्। असुराश्चरणाम
नौः कालिंग्रास्त्रैरितघ्नताः। जघ्नुः कमलपत्राक्षं परनिश्चयमास्थिताः। छिंचेद वाहून्कर्पांश्चिक्रमरव
लया क्षालानास कुंडला। चिनेचान्येषां शिरांस्यपि च विच्छेदा। स्फुरच्छिन्नैः शिरोभिर्निस्तैः कायैश्च सक
लेरपि। असुराणां मही कीर्णा प्रद्युम्नेनातितेजसा। देवश्वरादेवगणैः सहितः समतिंजया। ददर्शो विपुलं
युद्धं नेमानां दितिजैः सह। यगदंचैव सांवं च दैत्याः समभिदुद्रुवुः। तयपुन्निधनं सर्वयादोसीवमहोदधौ। ३।८७
विषमं ततदायुधंदृष्ट्वा देवपतिर्हरिः। गदायप्रेषयामास स्वरथं हरिवाहनं। दिदेशमा तालिस्कर्तयनारंच
स्कवचेसं। सांवायरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः। जयंतरोक्मिणेयस्य सहायमदद्दहिन्कः। एरावणमधि
षावंधवरं सन्नियुक्तवान्। देवपुत्रहिजावीरावप्रमेयपराक्रमो। अनुज्ञाप्य वरं ... वा। प्रणालोकनारज

तंमा...लिस्कर्तं चैव गजमैरावणं तदा। देवः प्रेषितवान्शक्रो विधिज्ञः परकर्मसु... णमस्यात्तपोवध्योदूना
मेषद्रुमेतिः। प्रविश्यांतित्रिनृतानि सद्ध्य च वययथासितं। प्रद्युम्नश्च जयंतश्च प्रासाद हर्म्ये महावलो। असुराः
गजालोघैर्विक्रमंतो न नर्हंतुः। परिघैर्विक्रमंतो च रणाजिरे। गदं कालिसथावाच। दुर्द्योर्यैरणदुर्जय।
नपेंद्रानुजशक्राणरथांश्चयं प्रेषितसव हरियुद्धा। तिलस्कता यंद्रा चार्थ्यो महावलः। प्रवैराधिष्ठितश्चार्यं शां
वस्यरावणो गजा। अद्य पहारा रुद्रस्य हारकायो महावलः। अणुष्यति हृषीकेश सात्मिनूहल च्युतानुजान
स्यान्नयावधिष्यामो वज्रनाभं समवांधवा। अन्यस्थानं तपापं वि विष्टपं जयंप्रति। करिष्यामि विधमंत्र
नेषत्रांकं स्फलान्वितं। विजेष्यत्यप्रसादाद्वैकर्तं मह इति मे मतिः। कलन्त्रहणं कार्यं संघोपायैर्नैरवुधैः। व
ले त्रधर्षणो लाकमरणा दृतिरिच्यते। एवं संदिश्य नेमाः सगदः शांवो महावलौ। प्रद्युम्नकार्ष्णिः सस्रजे माय
यादिव्यरूपया। तमश्चनाशयामास दैत्यसद्युंदुरामदा। जहृषे देवराजश्च ते दृष्ट्वा रिपुमर्द्दनं। ददृशुः सर्वनता
नि कार्ष्णि सर्वपुत्रानुपुत्रांतरात्मनिवर्त्तितो। हृत्तिशक्तिमिनियविद्धुः। एवंमृतीतारजनीरोक्मिणेयस्य युध्यतः
असुराणां विनागश्च निहतानातितेजसा। यावद्दियोधयामास कालि दैत्यान्नराजिरे। संध्यांप्रातजयंतेन
तावद्दिक्षु प्रदीनलोकश्राधयजयंतश्च जावदे त्याच महावलौ। नावदाकात्रागंगायां ने मः संध्यामुपास्थवान्

॥ ॥इति हरिवंशे॥वैशंपायन उवाच॥उद्गतश्चक्रपितास्मिंश्छत्रिमच्छन्नौदितरवो।प्रादुरासीद्दिविर्देवस्तादूर्येणारग
श्चात्रुणा।स च वायुमना निश्चसुपीघ्रतरगः खगः।तस्थौ वियति शक्रस्य समीपे कुरुनंदन।समेत्य पश्य यथान्याय उल्ला
वासवसंनिधौ।पांचजन्यं किन्करैर्योदैत्यानां नयवर्द्धनं।तं श्रुत्वान्यागत सुतप्रद्युम्नः परवीरहा।वज्रनाभं जलेन्दुकं
केन्द्रावेन त्वरेनिचाता स्पमारुह्य गच्छेति पुनरेव प्रचोदितः।चकार स तथा वीरः प्रीतिपत्पुरोत्तमो।समतारं हसावीर
सार्येण।श्रुयथा नृप।अन्यासं वज्रनाभस्य महाहंहस्पनारत।ततस्ता स्पगता वीर स्वतर्द्दणस्व इंनि।वज्रनाभंच्छिर
नं त्वा सर्वास्त्रविदनिंदितः।तेन तास्पैग तेनैव गदया लल्लस्तनुना।उरस्य निहितो वीरो वज्रनाभो महात्मना।स तेना
भिहितो वीरो दैत्यो मोहवशं गतः।वज्रारचक्रत्वंगरकं वज्राम वगतास्कवत्।आश्वसेन्यथतं कार्लिरुवाचरणदुर्जयः
तत्र सज्जः स वीरस्कप्रद्युम्नमिदमब्रवीत्।साधुयादव वीर्य्येण श्लाघ्यो मम रिपुर्भवान्।प्रतिप्रहारकालोयं स्थिरो ३१८
भव महाबल।एवमुक्ता महानाद मुक्ता मेघशतोपमं।गदां मुमोच वेगेन सघंटां वक्रकंटकां।तया ललाटे निः
हतः प्रद्युम्नो गदया नृपा उहमनुरुधिरं नरिमुमोह यदुपुंगवः।तं दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः पांचजन्यं जलोद्भवं।दध्माव
श्वासनकं पुत्रस्य रिपुनाशनः।तं पांचजन्यशब्देन प्रत्याशस्तो महाबलो।दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विश्लेषेणांडकम्प
वो।ततश्च चक्रकरेजातं सहस्रछेदनं नारतः।क्रूरनेमि सहस्रारं दैत्यसंदहतुलं।तत्कं।तं मुमोचाच्युतस्ततः शत्रुना

शायनारत।नमस्त्वाशंकरेड्यायनमस्तुभ्यं महात्मने।वज्रनाभस्य तत्कायाच्चकर्त्त शिरः सदा।नारायणेन तो मुक्तं
दैत्यानामनुपश्यतां।गदः सुनाभमवधीन्नुपतमानं रणाजिरे।हर्म्यपृष्ठे जिघांसंतं रणे हस्तं नयानकं।सांबः प्रम
रमध्यस्थानसुरानरिमर्द्दनः।निनाय निस्त्रिंशतैर्बाणैः प्रेताधिपपरिग्रहं।निहतेनापि हि तेन वीरे वज्रनाभे महासुरे
जगाम पद्मपुर वीरो नारायणनयार्हितः।निवर्हिते रिवो तस्मिन्वज्रनाभे तु रासदा।अवतीर्णो महात्मानो हरीव
ज्रपुरं तदा।लब्धपत्रा मनेचैव चक्रजः सुरसत्तमा।सांत्वयामास उग्रश्चवलवहहं नयार्हितं।इंद्रोपेन्द्रो महात्मा
नामंत्रयित्वा महाबलो।आपवं चेतदान्वृतं बृहस्पतिमतानुगो।वज्रनाभस्य तद्राज्यं चतुर्द्धा चक्रतुर्नृपा।विजय
स्य चतुर्भागं जयंतत्तनयस्य वै।चंद्रप्रभस्य दत्तं तु श्चतुर्भागं जनेश्वर।कोध्यश्चतस्रो ग्रामाणामधिका सा विश्वां
पतो।सा खा पुरसहस्रं च स्फीतं वज्रपुरोपमं।चतुर्द्धा चक्रतु स्तत्र संहृष्टौ शक्रकेशवौ।कंबलाजिनवासांसि
रत्नानि विविधानि च।चतुर्द्धा चक्रतुर्वीरो वीरो वासवकेशवौ।तथा निपक्ताः सवीरा राजानो वासवाज्ञया।देवद्रु
दुनि वादेन नृपविस्फुपदीजलः।स्वयंभ्रकेणदेवनकेशवेन च धीमतः।ऋषिवंशे महात्मानः शक्रमाधवनंदनाः
विजयस्य प्रसिद्धं वंशो ।तिविंध्यविधीमतः।मारुयेन गुणेनापि माधवानां महात्मनां।अभिषिच्य जयंतं तु भगवान्
वासवोब्रवीत्।अयेते वीरसंरक्षा राजानः समितिंजयाः।मम वंशकरा ह्येकाः केशवस्य त्वयानघाः।अन्येप्या सर्वे नृतानी

नयिष्यंति ममाज्ञया।गमनागमनं चैव।दिवि सिद्धं न विष्यति।निविष्टं पंका द्वारकां वरम्यां नेमा निरस्थितां।दि
व्यां गजतुरगानां गाहयाश्वा वृष्ण्यान्धकयादवैः तु वेयां प्रयत्नस्त्वरस्थाः स्वर्गान्तरं तान पि गजा वैराद्वणसुता।श्रुत्वा
न स्मरिपुं यया।प्रयत्नाकाशगा वीरस्था वस्य च गदस्य च।आकाशेन पुरीं यां तु द्वारकां नेम राज्ञितां।आयो
त्रयं छलं इहं युद्धं धनं मनं दना।इति संदिश्य भगवान् देवराजः पुरंदरः।जगाम भगवान् स्वर्गं द्वारकां च व
कनाकाः।पार्थमासात्तु पितस्त्वं गदः प्रद्युम्न एव च।सांवश्च द्वारकां याता वृद्ध राज्य महाबलः।अद्यापि ता
नि राज्यानि मारोः पार्श्वेन पालक।स्थास्यंति जगद्यावत्स्थास्यत्यमरमंदिर।निवृत्ते मौशले युद्धे स्वर्गजा
ते हलिषु गदप्रद्युम्नश्च सांवास्त्रगता वज्रपुरं विना।ततः प्राप्य पुनर्याति स्वर्गं स्वैः कर्मभिः श्रुतैः।प्रमादं न च
लक्ष्मस्य लोक कर्त्तुं जनेश्वर।प्रद्युम्नाग्रमतत्त्वे नृदेव कथितं मया।धन्यं यशस्यमायुष्यं श्रुत्वा ज्ञानमव
वाप्नुत्रपात्रा दिव हंते आरोग्यधनसंपदा।यथावि मलमाप्नोति द्वैपायनवचो यथा॥ ॥इति श्री हरि ३१९
वंशे वज्रनाभ वधः॥ समाप्तः॥ वैशंपायन उवाच॥ दृष्ट्वाथ पुरीं तु तां द्वारकां गरुडे स्थितः।देवसद्म प्रती
काशां समंतात्प्रतिनादितां।विश्वकर्मकृतां हर्म्यैरानिप्राये रलंकृतां।उद्यानैः पुष्पवल्लीनां चत्वरैरपि म
...पर्येतयंत्राणि तथा क्रीडागृहाणि वा संपादितैस्तदा तस्य वापुरस्य ... पुरीं।निष्क्रम्य मानमाहूय देवराज

नुर्दीनादिदां।प्रियमिष्टमिवकर्त्तुं मघं शिल्पवतां वरा।हृष्टः प्रियार्थं मे यस्त्वं द्वारकां स्वर्गसंनिभां।कुरु गंधर्वविबुधश्रेष्ठा
थाम मपुरीं तथा।यत्किंचित्त्रिषु लोकेषु रत्नेष्वतं प्रपश्यसि।तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरी द्वारावती त्वया।त्वं लोहिसु
रकार्येषु सर्वेषु सनंता स्थितः।स यामानद्य घोररूपा स्वविगाढतम महाबलः।तामिंद्र वचनात्कृत्वा विश्वकर्मा पुरीं त
तां।अलंचकं समंतात्स यथेंद्रस्यामरावती।तां ददर्श दशार्हाणामीश्वरः पक्षिवाहनः।विश्वकर्मकृतां हर्म्यैर
निप्राये रलंकृतां।तां तदा द्वारकां दृष्ट्वा विक्रांतो नारायणो हरिः।हृष्टः सर्वार्थसंपन्नः प्रमघुमुप चक्रमे सा प्रपश्यन्न
लं पुंडाश्च रम्यान्हृष्टिमनोहरान्।द्वारकां प्रतिदिशा शार्ङ्गी श्रीवितां विश्वकर्मणा।पद्मषंडाकुला निश्च हंससम
द्धितवारिभिः।गंगासिंधुप्रकाशाभिः परिखाभिरिह तां पुरीं।प्रकारेणार्कवर्णेन सातकौम्भेन राजता।तथा मू
र्ध्नि निविष्टेन द्यौर्यथैवाभ्रमालया।काननैर्नंदनप्रख्यैस्तथा चैत्ररथोपमैः।वनोद्यानैः परिक्षिप्ता द्वारकाद्यो
दिक्कं बुदः।वनोरवतकः शैलो रम्यः श्रानु गुहाशिरः।पूर्वस्यां दिसि लक्ष्मीवान्मणिकांचनतोरणः।दक्षिणस्यां
लतावेष्टः पंचवर्णो विराजते।इंद्रकेतुप्रतीकाशः ... मध्यमायां तथा ह्ययाः।उत्तरां दिक्षमत्यर्थं विनयपयान
वेणुमान्।मंदराद्रिप्रतीकाशः पांडुरः पार्थिवर्षभ।चित्रकं पंचवर्णं च पांचजन्य वनं महत्।सर्वर्त्तुकं च वनं

चैवभाति रैवतकं प्रति। लतावेष्टितपर्यंतं मेरुप्रभवतं महत्। नाम्ना भाति मार्गवनं चैव पुष्पकं चन महद्वनं। अस्त्यै-
वीजकश्च वमंदारश्चापशामितं। त्रातावन्नेवनं चैव करवीरकरं निचा। नाति चैत्ररथं चैव नंदनं च वनं महत्
रमणं नाम सनं चैव वेणुमद्वै समंततः। वैडूर्यपत्रजैलक्षे तथा मंदाकिनी नदा। नाति पुष्करणीरम्या हर्वेस्पं
र्शिसिनारता। सानुवानं पितामचक्र शवस्यप्रियेप्सिनिः। वक्रनिर्दैवगांधर्वैश्चादिते विश्वकर्मणा। महानदीद्वा
रवतीं पंचाशद्भिर्महामुखैः प्रविष्टा पुण्यसलिला नाचयंती समंततः। अप्रमेयामहोत्सेधामगाधपरिखा-
वृतां। प्राकारवनसंपन्नां सुधापांडुरलेपनां। तीक्ष्णायंत्राअतघ्नीनिर्हमजालेश्च न्हूधितां। आयसैश्च महा-
यंत्रैर्ददर्श द्वारकांपुरीं। अष्टौ रथसहस्राणि नगरे किंकिणी किणां समुच्छ्रितपताकानि यथा देवपुरे तथा ३२०
अष्टयोजनविस्तीर्णामचलां द्वादशायतां। द्विगुणोपनिवेशां च ददर्श द्वारकां पुरीं। अष्टमार्गमहारथ्यां
महाषोडशचत्वरं। एकमार्गपरिक्षिप्तां साक्षादुशनसा कृतां। स्त्रियोपि यस्यां युध्यरन् किमुवाष्णिमहा-
रथाः। व्यूहानामंतरामार्गाः सप्त चैव महापथाः। तत्रैव विहिता मार्गा विविधा विश्वकर्मणा। तस्मिन् पु-
वरश्रेष्टे दाशार्हाणां यशस्विनी। वेश्मानि जहृषुर्दृष्ट्वा [illegible] लोदे ददिनदनः। कांचनेर्मणिसोपानैरुपतानि

नृहर्षणानी मघोर मेघाघोषैः प्रसादवरसुवृ [illegible] स [illegible] छ्रितप [illegible] निपारिव [illegible]॥ निचाकांचनाग्राणि न
स्वहितिप्रासादशिखराणि च। गृहाणि रमणीयानि मेरुकूटनिभानि च। पांडपांडुरश्रृंगेश्च शातकुंभपरिच्छदैः
रम्यधातुगुहाश्रृंगैर्विविचित्रैरिव पर्वतैः। पंचवर्णवर्णेश्च पुष्पवृष्टिसमप्रभैः। पर्जन्यतुल्यनिर्घोष नानारू-
पविवाड्मिनिः। दावाग्निप्रज्वलितप्रख्यैर्निर्मितैर्विश्वकर्मणा। आलिखद्भिरिवाकाशमतिचंद्रार्कभास्वरैः
तैर्दाशार्हमहानागैर्धनासेलहूनर्जू मैः। वासकदेवनपर्जन्यगृहमेघरलंकृतं। ददर्शद्वारकां चारुमेघाघ
रिवसंकुलां। साक्षाद्भगवतो वेश्मविहितं विश्वकर्मणा। ददृशे वासुदेवस्य चतुर्योजनमायतं। तावदेव
विस्तीर्णमप्रमेयं महाधनं। प्रसादवरसंपन्नैर्युक्तं जगति पर्वतैः। यच्चकार महानागस्त्वष्टा वासवचोदि-
तः। प्रासादं चैव हेमाभं सर्वभूतमनोहरं। मेरोरिव गिरेः श्रृंगमुच्छ्रितं कांचनं महत्। रुक्मिण्याः प्रवरं वा-
सं विहितं विश्वकर्मणा। सत्यनाम्ना पुनर्वेश्म यद्दावा च सतपांडुरं। विचित्रमणिसोपानं तद्धि चुनेः गवा-
निति। विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतं। मुक्तसंजवनोद्देशा यच्च त्रिर्हिंसहाध्वजाः। स च प्रासाद
मुख्योऽस्य जांबवत्या विभूषितः। प्रभयाऽन्यानवमत्यैषां स्वस्थानेना भास्करो यथा। उद्यद्भास्करवर्णा जि

स्वयोरंतरमा श्रिता। विश्वकर्म्मकृता दिव्याः कैलासा त्रिदशवरोपमाः। जांबूनदद्रुवादी सा प्रदीप्तज्वलनोपमाः।
सागरप्रतिमाः तिष्ठन्मेरुरिव प्रविविश्रुता। तस्मिन्नुगंधर्वराजस्य ह्रदि हिता कुलत्रा। श्रेनी।। गांधर्वीनिरतश्चैष
कश्यवेन निवेशिता। पद्मकूटमिति ख्यातं पद्मवर्णं महाप्रभं। शुभ्रमायामहा कूटं वासं तुरुचिरप्रभं। सूर्यप्रभ
प्रासादः सर्वकामगुणैर्युतः। लक्ष्मणा। यानपश्रेष्ठ नि र्मिताः शार्ङ्गधन्वना। वैडूर्यमणिवर्णानः प्रसादाद
रितप्रभः। यं विष्णुः सर्वेनंतो निपर मित्येवनारत। वासं तंमि त्रदंदायादे वर्षिगणा। पूजितं। माहिष्या वासुदेव
स्य न षणा तेषु वेत्रमसु। यस्य प्रसाद मुख्याश्च विहिता विश्वकर्मणा। अतीव सौम्याः सास्यासी। द्विहिताः स
र्वेता यथा। सुनिदाया निवासं तं प्रसन्न सर्वदेवत। मुहिष्यावासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः। तत्र प्रसादमु
ख्या वेर्यं वष्टा विदधस्त्वयं। योजनाजत विध्नाः सर्वरत्नमयाः शुभाः। सश्री मन्विरजानाम यस्य राजस्तत्र भूप
भाः। उपस्थानगृहं यत्तु केशवस्य महात्मनः। तस्मिन्न्यवि हिताः सर्वे रुक्मदंडा पता किनः। मुरनेवा सुदेव ३२१
स्य मार्गसंज्ञवनध्वजाः। रत्नमालानिता वंति यावंतस्मानिवेशिताः। आहृत्य यदु सिंहेन वेजयंतोऽचलोम
हात्मा हंसकूटस्य यच्छृंगा सिंहद्युम्नाः सरः पूरिः षष्टि तालसमं ... सेना ... यत। सकिन्नरमहानादं

...पितते जसा। पक्ष्यपतां सर्वेनंतानां आनीतं लोकविश्रुतां आ...... यगं यत्तु ...... मि स्वरमरु समं। जांबून
दमयं दिव्यं त्रिपुलोकेषु विश्रुतं। तदप्युत्पाद्य लक्ष्मार्थमानीतं विश्वकर्मणा। व्याजमान मतीवाग्र्य सर्वौषधि सम
न्वितं। तदिंद्रवचनाद्यष्टाकार्यदेताः समानयत्। पारिजातश्च तत्रैव केशवेनाहृतः स्वयं। नीयमाने हि तत्रासीद्
द्रमह्रुत कर्म्मणाः। रुक्मस्य पश्य रक्षंतु देवाः पादपमुत्तमं। जांबूनदमयं दिव्यं त्रिपुलाकेषु विश्रुतं। पुंडरीकत्रातेभु
वं विमाने श्व हिराम यैः। विहिता वासुदेवार्थं रत्नपुष्पफलद्रुमाः। शाला सालाक देवाश्च रुतशा रवाश्च रोहिणः
यं चाहेवेम वतारक्ता यच मधुरुहा सथा। आहृत्य यदुसिंहार्थे विहिता विश्वकर्मणा। रक्तपीतारुणा श्यामाः
श्वेत पुष्पाश्च पादपाः। पुणपा जलक्रुलोपेता नानाद्रुमलताकुलाः। अपराश्च नवन्नद्या हेमताकेरवालुकाः। म
तवर्हिणसंघेश्च कोकिलश्च महामदैः। वनंतु परमोपेता सस्यो पुर्ष्या तु पादपाः। तत्रैव गजयूथानि पुरगो म
हिषास्तथा। निवा त्राश्च लता सत्रैव राहमृगपक्षिणं। पुर्ष्या तस्यां तु रम्यायां प्रासादा वेहिराम यः। व्यक्ताकि
धूलसा त्रेधा विहिता विश्वकर्मणा। ते च ते च महाशैलाः सरितश्च सरांसि च। परिक्षिप्तानि नेमनवना न्युपव
नानि च।। ।।इति श्रीहरिवंशे द्वारवती निर्माणं समाप्तं।। वैशंपायन उवाच।। एवमालोकमानः सद्वारकां दृष
भेक्षणः। अपश्यत्स्वगृहं रुक्मः प्राकारादत्रातथा निनं। मणिस्तंभसहस्राणामयुतं विश्रुतेत्रान्तैः। तोरणैर्ह्नन प्र

रैरूर्ममणि विद्रुमराजितैः । तत्र तत्र प्रभासद्भिश्चित्रकांचनवेदिकैः । प्रासादसत्रसुमहानुच्छ्रोलापच्छानिके
ऽनवत्तास्फाटिकसंजविधिना । विस्तीर्णाः सर्वकांचनाः पद्माकुलजलोपेताः कूमीगंधोत्पलाः । मणि
हेमनिनाश्चिचारत्नसोपानभूषिताः । मत्तवर्हिणसंघुष्टाः कोकिलैश्च सदा मदैः । वृक्षैः परमोपेतावाप्य
श्चक्रिकचोत्पला ॥ विश्वकर्मकृतास्त्रोलाः प्राकारस्तस्य वेश्मनः । व्यक्तं किष्कुशतोत्सेधः परिखापरिवेष्टि
तः । तद्गृहं वृष्णिसिंहस्य निर्मितं विश्वकर्मणा । महेन्द्रवेश्मप्रतिमं समंताद्‌ध्‌योजनं । ततस्तं पांडुरश्याम
मूर्ध्नि तिष्ठन् रुक्मतः । प्रीतः शंखमुपाध्मासीद्द्विषतां लोमहर्षणं । तस्य शंखस्य शब्देन सागरश्चुक्षुभेन
ओरतासच नभः सर्वं तच्चित्रमभवत्तदा । पांचजन्यस्य घोषं संश्रुत्य कुकुरांधकाः । विशोकाः समपद्यंत
गरुडस्य च दर्शनात् । शंखचक्रगदापाणिं गरुडस्योपरि संस्थितं । तं दृष्ट्वा जहृषिरे पौरा भास्कराप २२२
मतेजसं । ततस्तूर्यप्रणादश्च भेरीणां महास्वनाः । जज्ञिरे सिंहनादश्च सर्वेषां पुरवासिनां । ततस्ते सर्वे दा
शार्हाः सर्वे च कुकुरांधकाः । प्रीयमाणाः समाजग्मुरालोक्य मधुसूदनं । वसुदेवं पुरस्कृत्य संस्कृत्य स्व
महात्मसेनां यथा राजा वासुदेवनिवेशनं । आनंदनी पर्यंधरत्नेषु वेश्मसु देवकी रोहिणी च यथा
दारा आहुकस्य च याः स्त्रियः । ततः शंखः सुपर्णानस्थो निवेशनम् ... गात्वा चचार च यथा देवमीस्

तु चेरुः ऋषि । अवतीर्य गरुडाद्वीरः सत्यकः यदुनंदनः । यथाहं च जयमानुयायवान्स्व देवेन । रामाहुकगदाक्रूरप्र
द्युम्नादिभिरर्चितः । प्रविवेश गृहं शौरिरादाय मणिपर्वतं । न चेत्राकेस्य दयितं पारिजातं महाद्रुमं । प्रवेश्य च सम
मगृहं प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः । ताऽन्याऽन्यं ददृशुर्नीरादेह वधनामानुषाच्चा प्रेन पारिजातद्रुमावने ततो महाकृ
वंजनाः । तैः स्तूयमानो गाविदः प्रहृष्टैर्ष्याद वर्षणः । प्रविवेश गृहं श्रीमान्विहितं विश्वकर्मणा । ततोऽतः पुरमध्ये
तं महाशृंगं मणिपर्वतं । न्यवेशयद मयात्मा वाह्लिनिःसहितोऽच्युतः । तं च दिव्यद्रुमश्रेष्ठं पारिजातममित्रजित् । अर्चि
तं सर्वतः मध्यं मिष्टदेशे न्यवेशयत् । अनुज्ञाय ततो जातीनं केशवः परवीरहा । ताः स्त्रियः पूजयामास संहृता
नरकेणयाः । वस्त्रैराभरणैर्गोभिर्दासीभिर्हेमसंचयः । हारश्चंद्रांशुप्रख्यैः कांश्चैमणिनिश्चमहाधनैः । सर्वमन्यद्वि
ताश्चैव वासुदेवेन ना स्त्रियः । देवक्या सहसा हिप्पारवत्या चाहुकेन च । सत्राजित्सा मासमा स्त्रीणां सोनाम्य नाम्
वेशेता कृद्दंवस्पृष्टरी चासीरुक्मिणी भीष्मकात्मजा । तासां यथार्हं हर्म्याणि प्रासादशिखराणि च । आदिदेश
महाशेन सोल्कः परिवासंश्चपुष्कलान् ॥ ॥ इति हरिवंशे नरकवधप्रवेश ॥ वैशंपायन उवाच ॥ संपूज्य गरुडं देवो
नामदेवानुमान्य च । सरिव च चापगर्छेन मनुजेऽद्गमलं पति । सोऽनुज्ञातो हि सत्संपूज्य प्रणम्य च जनार्दनं । ग
हमोच कर्म पक्षीयथेष्ठं गगने चरः । स पपात संक्षुब्धसमुद्रं मकरालयं । स चावेगेन महता ययौ सर्वमर

ऽर्थि। न्नत्यकालं उपस्थाप्य च स्फका गरुडे गते। हम्लोददर्श पितरं वृद्धमानकदुंदुभिं। उग्रसेनं च राजानं बलदेवं स
सात्यकिं। काम्यं सांदीपनिं चैव ब्रह्मणान्यं तथैव च। अन्यांश्च वृद्धान्वृष्णीनां नाग्र नेजाधकांस्तथा। रत्नप्रवेके हो सा
हान्नुवीर्य्यल वै स तथा वैयन्न। हतात्रय महिषाः सर्वे उयत्यंधकदहस्रयाः। रणात्वतिनिहत्ताऽयमहत्तो मधुसूदनः। इ
ति चत्त्वरथ्यासु हारवत्यां सुहृज्जिलाः। चार्किकोधापयामास पुरुषो मृष्टकुंडलः। ततः सांदीपनिं सर्वमनि गम्य जन
र्दनः। ववंदे हलिनृपतिं आहुकाविनयान्वितः। तथाऽक्रूपरिष्वत्तो स्यमानंदगतचेतसः। ववंदे सह रामेण पितरं वास
वानुजः। उपगम्य तथाशेषान मस्कृत्य थाऽहतः। सर्वेषां नामजग्राह दाशार्हाणा मधमेलजः। ततः सर्वाणि दिव्या
नि सर्वरत्नमयानि च। आसनाग्राणि विविशुरूपेद प्रमुखाः सदा तत सहदनमरूण्यं किंकरैर्यं स्थमाहृतं। तमानमा
मानयामासुः पुरुषाः कुशस्थासनात। ततः समानयामास दाशार्हान्यदुसत्तमः। सर्वानडुंदुनिस्राहेन स उ यि
ष्प उग्रसनार्दनः। तामासनवतीरम्यां मणिविद्रुमतोरणां। समं दाशार्हमुख्याश्च विविशुः कुशस्थासनात। ततः पु ३२३
रुषसिंहो माधवदुनिसर्वतोऽहतः। सर्वाश्चगुणसंपन्नाः सासनारूद तर्पना शुभे ऽस्यधिकं शुभ्रासिंहो गिरिगुहा य
था रामेण सह गोविंदः कांचनं महदासनं। उग्रसेने पुरस्कृत्य ने उ हलिकुलो हरेः। नत्तो पाविष्टां तत्रानवी राजाय थ
ऽीतिर्यथावयः समानाप्ययदुश्रेष्ठन्त्र। उवाच पुरुषोत्तमः॥ ॥इति हरि वि[illegible] नाप्रवेश॥श्री कृष्ण उवाच॥ नवतां पुण्य

कीर्तीनां तपोवल समाधिनि। अपध्यानाश्च पापात्मा नेमः सनरकोहतः। [illegible] हितं बंधनक्तुसं कन्यासाः पुरु मुत्तमम्
णिपर्वतमुत्पाद्य शिरवरं चेतदाहृतं। अयं धनाधः सुमहान् किं करोमि हतो ममाउशा नवंताऽव्यस्यता नुका विराम
ह। तच्छुत्वा वामदेवस्य नाउस्य संधकावचः। उहृष्ट हृष्ट रामाणः प्रजयं तोजनार्दनं। ऊचुर्श्वनन्नवीराः प्रहृतां हलि पु
र मवतः। ने नं चित्रं महावाहो त्वयि देव किनंदन। यज्ञुतं दुष्करं कर्म देवैरपि सुदुष्करं। लालयस्य जनान्नगेरत्नेश्च
स्य यमग्निते। ततः सर्वे दशाहाणा माहुक पश्च याः स्त्रियः। प्रीयमाणा सनोत्रग्मुर्वीक्ष्म देवदत्त श्रया। देवकी सप्तम
देव्या रोहिणी च शुभानना। ददृशुः कुशमासीनं रामं चैव महाभुजं। तो उभ्यमति कम्पा रोहिणी मनिवाद्य च।
अभ्यवादयत्तां देवीं देवकीं रामकेशवौ। स तान्या मधुनान्या च पुत्राभ्यां शुभुनेऽधिकं। आदिति हर्व मातवमिवे
ण वरुणेन च। ततः प्रासोन राधांउ तस्या क्रहितरं तदा। एकानंसे तया माहु स्त्रवा वै कामरूपिणी। तथा हणं मुहू
र्त्तोन्यायया अस सुरश्वराः [illegible] तेस गतां कंस उघान पुरुषोत्तमः। साकन्या वहड्डत च हलि स अभिपूजिता पुत्रव
त्परिपाल्यंती वासुदेवाज्ञयोतदा। एकानंसेत या माहु। रूपन्नामानवान्कवि यो गकन्यादुराधर्षा रक्षार्थ केश
वस्य दातां वैस सर्वे सुमनसः प्रजयं तिस्मयादवाः देव वदिव्य पुरुषाः कृष्णसंरक्षिता यया। तो च तत्रो पसगम्य पि
र्याः स्मित्र सखी सखा। दक्षिणेन कराग्रेण परिजग्राह माधवः। तथैव रामोऽतिबलः संपरिष्वज्य नाविनी। मूर्ध्न्युपाघ्रा

प्रसभेन प्रतिजग्राह पाणिना । ददृशुः सा स्त्रिमध्ये नगिनी रामलक्ष्मयोः ॥ रुक्मपद्मग्रग्रकरां श्रियं पद्मालयामि-
व । तथाद्भुतमहाहृष्टाः पुष्पैश्च विविधैः शुभैः । अवकीर्य च लायेस्ताः स्त्रियो जग्मुर्यथालयं । ततस्ते यादव
सर्वे प्रजयते जनार्दनं । न प्राप विविस्मः प्रीत्या पत्रामताऽद्भुतं नत । हन्यमानो महावाहुः पाराणां नंदिवर्द्ध-
नः । विजहार महाकीर्तिर्द्वारिवसते सदा । समासीनेषु सर्वेषु जनदेवपु जनार्दनः । नियोगात्त्रिदशेन्द्रस्य
नारदोऽभ्यागमन्मुनिः । सोऽथ पूजितः कृष्णः शूरश्च यदुपुंगवैः । करे संस्पृश्य गोविंदं विवेश परमासने सु-
खोपविष्टो नु दृष्ट्वा नु पविष्टो नु वाचह । संग्रामं संश्रुत्वा कवचनाज्ञानीध्वमीनरर्षनोः । शृणुध्वं राजशार्दूलाः ।
लहस्यास्य पराक्रमं । यानि कर्माणि कृतवान् । वाल्यात्प्रभृति केशवः । नय्य सन सुतः कंसः । नोऽम्य हत्यं धव-
नृ सर्वो नासर्वो निर्मथ्य यादवान् । राज्ये जग्राह दुर्बुद्धिर्वंध पितरमाहुकं । समाश्रुत्य जरासंधं असुरेन्द्रकल-
पात्मनः । नोऽपरस्तां धकान्सर्वान् अवमत्य सुदुर्मतिः । ज्ञातिकार्यं चिकीर्षश्च वसुदेवः प्रतापवान् । न यसे- ३२५
नस्पर स्वार्थं स्वपुत्रं पर्यरक्षत । स गोपैः सह धर्मात्मा मथुरोपवने वसन् । अत्यद्भुतानि कर्माणि कृतवान्
मधुसूदनः । प्रत्यक्षं सर्वसैन्यानां श्रूयते महदद्भुतं । अधोऽनेन सयानेनश्च कटांतरचारिणा । राक्षसी नि-
हता रौद्रा शकुनीवेषधारिणी । पूतना नाम घोरा सा महाकाया महावला । विषदिग्धस्तनं क्षुद्रा प्रय-

च्छंती जनार्दनं । ददृशुर्निहतां तत्र राक्षसीं वनगोचराः । वलस्कंतो महाघोरं भीषणं विकृताननं । पुनर्जातोऽयमि-
त्याहुः कृष्णस्माद्भालकाः । अत्यद्भुतमिदं चासीत् यत्तिष्ठः पुरुषोत्तमः । पादांगुष्ठेन त्राकं शकटीन मानोऽमले
उयवदाम्ना वालस्वले वद्धो विप्रकृष्टेन कर्मारकान् । व मंजार्जुनवृक्षौ द्वौ व्योतारो मोदर सतः । कालिय-
श्च महाकालो दुराधर्षो महावलः । क्रीडिता वासुदेवेन निर्जितो यमुनाह्रदे । अत्र कृष्णस्य समहं च यन्नाम
गवनेषु नु । हन्यमानं सदा नागैर्हर्ष्यवपुरस्मरयन् । शीतवातार्दिता गाश्च दृष्ट्वा कृष्णेन धीमता । धृतो गोवर्द्धनः
शैलः सप्तरात्रं महात्मना । विष्णुना वासुदेवेन गवां त्राणार्थमिच्छता । तथा सदुष्टोऽतिवलो महाकायोन्म-
त्तः । गोपतिर्वासुदेवेन हतोऽरिष्टो महासुरः । धेनुकश्च महाकायो दानवः सुमहावलः । निहतो वासुदेवे-
न गवां त्राणाय दुर्मतिः । सुनामानामभित्रघ्नः सर्वसैन्यपुरस्कृतः । वकेशिद्रावयामास यदीद्वं समुपाच्छिन्ने-
रो हिणायनसंग्रामो वने विचरतो पुनः । गोपवेषधराणां वकस्यस्य नयमाहिर्तो । तथा वज्रगतो श्रीर्दृष्टा सुतव-
लं दले । प्रयच्छेनाऽदराजस्य जघान पुरुषोत्तमः । प्रलंवश्च महाकायो रोहिणेयन धीमता । दानवो मुष्टिने-
के न कंसामात्यो निपातितः । पतो हि वसुदेवस्य देवस्य वसुकतावुनो । वहूधमते महावीर्यो वत्सो मार्गपा

स कृतौ । जन्मप्रभृति वाप्येतौ गार्ग्येण परमर्षिणा ॥ यथावच्छेन विज्ञाय संस्कारं प्रतिपादितौ ॥ यदा द्विमान
सश्रेष्ठा छितौ यौवनसंमुखौ ॥ सिंहशावा विवोहीर्णौ मत्तौ इमवतौ तथा ॥ ततो मनो सि गोपीनां हरमाणौ
महाबलौ ॥ आसां गोष्ठचरौ वीरौ देवपुत्रौ महाद्युती ॥ एतौ जनेचायुधवान्क्रीडास्कविविधाभुवः ॥ मंदगोपस्य
गोपाला नत्रौ कृत्वा प्रसमीक्षितौ ॥ मूढारस्कौ महाबाहू शालस्कंधौ विवर्धितौ ॥ श्रुत्वैमा व्यथितं कंसो मंत्रि-
निः सहितो नवत्वानाश्रकब्धयदा कंमाग्रहीत्वे बलकेशवौ ॥ निजग्राह ततः क्रोधाद्वसुदेवं सबांधवं सहाग्र
सेनेन तदा वीरवद्धारबंधनं । कालं महान्तमवसन्त्रुच्छमानकदुंदुभिः ॥ कंसः स्वपितरं वध्वा शूरसेनं शशास
ह ॥ जरासंधं समाश्रित्य तथा वासतनीषकैः ॥ कस्यचित्वथ कालस्य मथुरायां महात्मपिनाकिनं समुद्दि
श्य वक्रकंशान राधिपः ॥ तत्र मल्लाः समाजग्मुर्नाना देशाद्विशांपते ॥ नर्तना गायनाश्चैव कथकानर्त्तपगी ३२५
तयो ॥ ततः कंसो महातेजा रंगवाटं महाधनं ॥ कारयामास सिल्पिनिः साधुनिष्ठितैः ॥ तत्र मंचसह
स्राणि पौरजानपदैर्जनैः ॥ समाकीर्णान्यदृश्यंत ज्योतींषि गगने यथा ॥ नानेरजः श्रिया जुष्टं रंगवाटं
महर्द्धिमत ॥ आरुरोह तत कंसो विमानं भुजलीयथा ॥ रंगवाटे गजं यत्वं प्रभूतं सुद्दकल्पितं ॥ शूरे रधि

ष्ठितं कंसः स्थापयामास पार्थिवान् यदा हि समहातेजा रामकृष्णौ समागतौ ॥ शुश्रुवे पुरुषव्याघ्रः सूर्यचंद्र समावि ॥६॥
वा ॥ तदा प्रभृति यत्नान्नृदुःसां प्रतिनराधिपः ॥ नवशिष्ये शुश्रुवां चौ रामकृष्णौ विविक्ष्यतः ॥ श्रुत्वा नु रामकृष्णः
स्य ते समाजमनुत्तमं ॥ नौ विविक्षतां वीरौ शार्दूलौ गोव्रजं यथा ततः प्रवेशसंरुद्धौ रक्षिभिः पुरुषर्षभौ ॥ हत्वा
कुवलयापीडं समाहितमरिंदमौ ॥ अवगाह्य द्वाराधर्षीरंगा विविशते सदा ॥ चाणूरं हत्वा चिनिः विष्यक शवनव
लेन चानुवथ सन्निः सदृष्टात्मा सानुजोविनिपातितः ॥ यच्च तेयद्वा सिंहन देवैरपि सुदुष्करं ॥ कमेतत्कथ्यवाद्य्यः
कर्तुमर्हति कः पुमान् ॥ यद्विता धिगतं सर्वं प्रह्लाद बलप्रवरः ॥ तदिदं प्रापितं विघ्नं सौरिणा नवतात्वतेः एत
नमुरमाक्रम्य देत्यं पंचजनं तथा ॥ निः कंपशैलसंघाता न्निःकंदः सगणो हतः ॥ नरकस्य हतो नौ मः कुंड
ले चाहृते शुने ॥ प्रासं चदिविदेषु केशवेन महायशाः ॥ वीतशोकभया बाधाः लब्धवा कुवला शयाः ॥ यज्ञं द्वं विवि
धैर्यज्ञैर्या देवा दावीतमत्सराः ॥ देवानां सुमहत्कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता ॥ प्रियमावेदयाम्येष नवतां नदम
च्छकाः ॥ यदिष्टं वा यदृश्रेष्ठाः कर्त्तास्मि तदतंद्रितः ॥ नवतामस्मरयंच ममयुष्मास्वृद्देस्थितः ॥ इति संवादय
कृष्णमब्रवीत्याकश्मासनं ॥ समाप्रपीतमुरश्रेष्ठ प्रीतस्कंधा यथावयं यत्र कृष्णः श्रीः स्थिता तत्र यत्र श्रीस्तत्रस
न्नतिः ॥ सपतिर्ह्रीयथा श्रीश्च नित्यं कृष्णे महात्मनि ॥ ॥ इति श्री हरिवंशे नारदवाक्यं ॥ नारद उवाच ॥ स

विस्मापोर्थवाः पार्थ॥ निकुंदनरको हतौ। हतं च मुरं पुनः पंथा पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति। शौरिणा पृथिवीपाला स्त्रासिताः
सर्वहिं नारणे। धनुःशब्द निनादेन पांचजन्यस्वनेन च। मेघप्रख्यैरथानीकैः दाक्षिणात्याः समाहिता। रुक्मिणं युधि
निर्जित्य महाबलपराक्रमं। रुक्मिणी माजहाराशु केशवो वृष्णिपुंगवः। ततः पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा
ऊवाह महीषीं नाज्ञां धीं रवचक्रगदासिमता। जानन्यासां हंति पार्थः शिशुपालकश्च निर्जितः। वक्रश्च सह
सैन्येन सतधन्वा विनिर्जितः। इंद्रद्युम्नो हतः क्रोधात्कापाद्यवनश्च कश्यत्रमान्नहतः। सौभपतिः श्रीमान् शाल्वश्च
दृढधन्वना। पर्वतानां सहस्राणि चक्रेण पुरुषोत्तमः। विकीर्य पुंडरीकाक्षो द्रुमसेनमपार्थयत्। महेंद्रशि
खरं चैव निमर्यातस्वास्तिणा। जघान पुरुषव्याघ्रो गावणस्यानितस्थरो। एरावत्यां महानाज्यवमिसयंसमा
युधि। गोपतिस्तालकेतुश्च निहतो सकृत्धन्वना। अत्र च प्रपतनेवेव निमिंह सर्वदानवो। हनोन्माचपिल्लव २५८
नेमा जगा विनिपातिता। दग्धा वाराणसी चैव केशवेन महात्मना। सराष्ट्रः सानुबंधश्च काशीनामधिपा
हता। विजित्य च यमं संख्ये शरैः सन्नतपर्वभिः॥ अथ इसनिरानीतः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा। सहितः सर्वया
दोनिमागरषु महाबलः। प्रथलोहितकं टं च कृष्णेन वरुणोजितः। मदेंद्रनबुने याता देवगुप्ता महात्मनिः
अचिंतयित्वा देवं द्रं पारिजातद्रुमाहतः। पांड्यं पौंड्रं कालिंगं च मरथं च वज्रनाहेनः। सघानसार्दतान्नसर्वान् ॥

वंगराजं तथैव च। एकचेकन्नातं हत्वा रणो राज्ञो महात्मनः। गांधारीमावहदीगं महिषीं प्रियदर्शनां। तथा गांडीवध
न्वानो क्रीडं तं मधुसूदनः। जिगाय नरतेश्रेष्ठ कुंत्याः प्रमुख्यतो विभुः। द्रोणं द्रौणिं कृपं कर्णं भीमं चैव सुयोधनं
च क्रानुजाने सहिता वजिगाम पुरुषोत्तमः॥ वन्नोश्च प्रियमन्त्विष्यन् शंखचक्रगदासिमान्। सौवीरराजसुतां पु
टापहृतवान् प्रभुः। पर्यस्तो पृथिवी कृष्णा साश्वा स्वरथकुंजरां वेणुदारिकृते यत्र जिगाय पुरुषोत्तमः। अवा
प्य तपसा वीर्य वल सायश्च माधवः। पूर्वदेहे कृहरायं बलं त्रिभुवनं हरिः। वज्रश्च निगदारवङ्गः ख्यायति श्रयद
नवः। यस्य नाधिगतो मृत्युः। पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति। आनिनतश्च कृष्णेन सगणः सुमहाबलः। बलः पुत्रो महा
वीर्यो वाणे द्रविण कर्तरः। पीठन्नथा महाबाहुः कंसामात्यं जनार्दनः। पठिकं चासिलोमानं निजघान महाब
लः। जंनं मरावनं चापि विदूरथं च महायशा। यघान पुरुषव्याघ्रो दैत्यमानुषरूपिणौ। तथा नागपतिं तोये
कालियं च महायसं निर्जित्य पुंडरीकाक्षः प्रेषयामास सागरं। संजीवयामस मृतं पुत्रं सांदीनस्तथा। निर्जि
त्य पुरुषव्याघ्रायमं वेवस्वतं हरिः। एवमेष महाबाहुः शास्ता सर्वदुरात्मनां। देवांश्च ब्राह्मणांश्चैव यो विद्विषं
ति सदा नृपाः। निहत्य नरकं नाम माहत्य मणिकुंडले। दिवमत्रदेदाचीव प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः। एवं स देवदे
व्यानो सुराणां च महायशाः। नयानयकरः कृष्णः सर्वलोकेश्वरो विभुः। स एष्ठो प्यधमेन्नमस्त्रैपुयन्नरिष्ठा

५१६ मदक्षिणेः। कृत्वा देवार्थममितं स्वं स्थानं प्रतिपत्स्यते। लब्ध्वा नागः क्षीरस्यां ऋषिकां तां महायशाः। द्वारकामात्मसा
त्कृत्वा समुद्रं गमयिष्यति। बहुरत्नसमाकीर्णां चैत्यकूपस्थलां कृतां। द्वारकां वरुणावासं प्रवेश्यति सकाननां। तां
स्वर्गसदनप्रख्यां समुद्रः शार्ङ्गधन्वनः। विसृष्टां वासुदेवेन सागरः प्लावयिष्यति। सुरासुरमनुष्येषु नासीन्न भवि
ता क्वचित्। यस्मामावसेत्कश्चिदन्यो वै मधुसूदनः। एवमेष दशार्हाणां विधाय विधिमुत्तमं। विष्णुर्नारायणः
सोमः सूर्यश्च न विनाश्वयं। अप्रमेयश्च्ववित्यश्च यथाकामचरो वशी। मोदते पशुसदान्भूतैर्बालः क्रीडनकैरि
वानप्रमातुं महाबाहुः। शक्यायं मधुसूदनः। परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते। कृतेऽयमेवं श्वतत्र
त्रेतायां त्रेतसदृशाः। अन्ते हि कर्मणामस्या दृष्टवान केन चित्। एवमेतानि कर्माणि विष्णुमध्यगतस्य रा॥
स्ततवान्पुंडरीकाक्षः संकर्षणसहायवान्। इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोवीर्येण चक्षुषा। महायोगी महाबुद्धिः
सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान्॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ इति संक्षेपतो गोविंदं महदिव वचनार्हषिः। यदुसिंहः प्रजिनः सर्वे ३२७
नारदस्त्रिदिवं ययौ। ततः स हरसुगोविंदो दिदेशाधिकहासिषु। यथार्हं पुंडरीकाक्षो विधिवन्मधुसूदनः। यादवा
श्च धनं प्राप्य विधिवद्गृहदक्षिणः। यज्ञैरिष्ट्वा महात्मानो द्वारकामावसन्पुरीं॥ ॥इति श्री खिलेषु हरिवंशे नार
दवाक्यं॥ जनमेजय उवाच॥ बहूनां स्त्रीसहस्राणां महिषीनार्थ्याः प्रकीर्तिताः। तासामपत्यान्यष्टानां भगवान्

त्र्ययण॥ पहरे सत्यभामायां

प्रब्रवीतु मे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ अष्टौ महिष्यः पुत्रिण्य इति प्राधान्यतः स्मृताः। सर्वा वीरप्रजाश्चैव तास्वपत्या
नि मे शृणु। रुक्मिणी सत्यनामा च देवी नाग्नजिती तथा। सुदंता च तथा सैव्या लक्ष्मणा चारुहासिनी॥ मित्रविंदा
च कालिंदी। जांबवत्यथ पौरवी। सुनीमा च तथा माद्री रुक्मिणीतनयान्शृणु। प्रद्युम्नः प्रथमं जज्ञे संबरांतकरः
प्रभुः। द्वितीयश्चारुदेष्णश्च वृष्णिसिंहो महारथः। चारुभद्रश्चारुगर्भः सुदंष्ट्रो द्रुम एव च। सुषेणश्चारुदेहश्च चारु
विंदश्च वीर्यवान्। चारुबाहुः कनीयांश्च कन्या चारुमनास्तु नीमरथाः सुपः रोहितादीप्तिमांश्चैव ताम्रजाः हाज
लालकः। सानुनीमनकाश्चैव ताम्रपर्णी जलंधमाः। चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारो गरुडध्वजात्। जांबवत्याः सुतौ ज
ज्ञाते सांबः समितिशोभनः। मित्रवान्मित्रविंदश्च मित्रवत्यपि चांगना। मित्रबाहुः सुनीथश्च नाग्नजित्याः प्रजाः शृ
णु। भद्रकारो भद्रविंदः कन्या भद्रवती तथा। सुदत्तायां तु सैव्यायां संग्रामजिदजायत। सत्यजित्सेनजिच्चैव त
था शूरः सपत्नजित्। सुनीमायां सुतो माद्र्यां वृकाश्वो वृकनिर्वृतिः। कुमारो वृकदीप्तिश्च लक्ष्मणायाः प्रजाः शृणु
गात्रवान्गात्रगुप्तश्च गात्रविंदश्च वीर्यवान्। जज्ञिरे गात्रवत्या च भगिन्या तु जया सह। अश्रुतश्च सुतो ज
ज्ञे कालिंद्याः सुतसंमतः। अश्रुतं सुतसेनायै प्रददौ मधुसूदनः। तं प्रदाय हृषीकेशः सत्यभामां मुदितोऽब्रवीत्

एवं वासुनयोरेकदायादः शाश्वतीः समाः॥ बृहत्यां तु गदं सांबा। सत्यायां मंगदं श्रुतं। तत्स्य नंत्क सुदं चैव वस्त्रतं श्व
तां तथा गनां। अवगाह सुमित्रश्च पुष्टिश्चित्ररथस्तथा। चित्रसेनः सुदेवायश्चित्रा चित्रवती तथा। वनसंवक्ष्य
जज्ञाते स्वे वसंव वनश्च हि। निवासतो ऽवनसंतो। कन्या संववती तथा। उपगम्य तु सुता वज्रा शूः हि प्रएवचाङ्का
त्रिवक्रं सुतस्मा मायायां योऽधिष्ठिरो युधिष्ठिरः। कलापी गरुडश्च व जज्ञाते चित्रयोधिनौ। एवमादीनि पुत्राणां
सहस्राणि निबोधत। लक्षं तत्र समाख्यातं वासुदेवस्य ते सुताः। अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रण विशारदाः॥
जनार्दनस्य प्रभवः कीर्तितोऽयं यथा मया। प्रद्युम्नस्य सुतो जज्ञे वेदर्भ्यो राजसत्तम। अनिरुद्धो रणारुद्ध ज
ज्ञे समृगकेतनः। रेवत्यां बलदेवस्य जज्ञाते निशठोल्मुकौ। भ्रातरौ देवशंकाशौ बुनौ पुरुषसत्तमौ। सुतनुश्च ३२८
नराची शौरेरासां परिग्रहे। पौंड्रकः कपिलश्चैव वसुदेवस्य तौ सुतौ। नाराया कपिलो जज्ञे पौंड्रश्च सुतनासु
तः। तयोर्नृपोऽनवत्पौंड्रः कपिलो वनं ययौ। तुर्यां समभवन्वह्नी वसुदेवान्महाबलः। जरा नाम निषादानां
प्रथमः स धनुः सर्वधनुष्मतां। काश्यं सुपार्श्वं तनयं लेभे साहित रश्मिनं। सनुर्जज्ञेऽनिरुद्धस्य वज्रस्तुरजायत। व
ज्राज्जज्ञे प्रतिरथः सुचारुस्तस्य चात्मजः। अनिमित्रात्तु शिनिर्जज्ञे ... निघ्नाद्धृष्टिनंदनात्। शिनेस्तु सत्यवाग्ज

ज्ञे सत्यकश्च महारथः। सत्यकस्यात्मजः शूरो युयुधानस्तु जायत। असं... युयुधान्नाणिः संस्यादवनस्कतः। तस्यायुगंध
रः पुत्र इति वंशाः समाप्यते॥ ॥इति श्री खिले पुहरिवंशे हाह्लिवंशानुकीर्तनं समाप्तं॥ ॥जनमेजय उवाच॥
यएष नवता पूर्वं शंबरघ्नेऽदाहृतः। प्रद्युम्नः स कथं जज्ञे घ्नन् शंबरं तद्ब्रवीहि मे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ रुक्मि
ण्यां वासुदेवस्य लक्ष्म्यां कामो धृतव्रतः। शंबरान्तकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः। तं सप्तरात्रे संपूर्णे निशीथे
सूतिकागृहाज्जहार कृष्णस्य सुतं शिशुं वै कालशंबरः। विदितं तं च वै कृष्णस्य देवमायानुवर्तिना। ततो न नि
गृहीतः स दानवो युद्धदुर्मदः। स मृत्युना परीतायुर्मायया प्रजहार तं। दोर्भ्यामुत्क्षिप्य नगरं स्वं निनाय महा
सुरः। अनपत्या तु तस्यासीद्भार्या रूपगुणान्विता। नाम्ना मायावती नाम मायेव सुमदर्शना। ददौ तं वासुदे
वस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजं। तस्या महिष्या ऽनपत्याया दानवः कालचोदितः। मायावती तु तं दृष्ट्वा संप्रहृष्टतनू
रुहा। अयं स मम कान्तो ऽन्तःस्मृ च्चैवं चान्वचिंतयत्। अयं स नाथो मत्तो मे यस्यार्थे हि दिवा निशं। चिंता
शोकार्णवे मग्ना न विंदाग्निरतिं क्वचित्। अयं भगवता पूर्वं देवदेवेन शूलिना। वेदितेन अनंगतोऽनंगो गार्हष्यो जा
त्यंतरे मया। कथमस्य स्वनेदास्य माहृन्माव नजानती। नन्तु मार्यां वहन्नू वा वत्से वा पुत्र इत्सुत। एवं सिंचिंत्य म

नमाधमआ इहं सा समर्ष्यवा रसायनप्रयोगेष्व शीणमेवत्य नर्हयवा धमआः सकाशात्प्रचतां श्रण्वन्रुक्मिणिनं
दनः॥ मायावतीमविज्ञानान्मेनेस्वामेवमातरं॥ सा च तं वर्द्धयामास काष्ठिकमललोचनं॥ मायाश्चास्मै ददौ स
र्वा दानवी काममोहिता॥ सयदा यौवनस्थः प्रद्युम्नः कामदर्शनः॥ चिकीर्षतज्ञा नारीणां सर्वास्त्रविधिपारगः
तं वै मायावती कांतं कामयामास कामिनी॥ इंगितैश्चापि वीस्यंती शालानयत सस्मिता॥ प्रसन्नंती त्तं तां देवीव
भाषिचारुभाषिणी॥ ॥प्रद्युम्न उवाच॥ मातृभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्तसेऽन्यथा॥ अयोन्ड्रष्टवनावामिस्त्री
चेच पलमानसा॥ याः पुत्र नीव मुक्त्वाऽन्यमयिलोमातप्रवर्त्तसे॥ ननु तेऽहं सुतः सौम्ये काऽयं शीलविपर्ययः॥ तव
मिच्छाम्यहं देवि कथितुं का अन्यथं विधिः॥ विद्युत्संपातचपलः स्वनाक...लुया षितं॥ ज्ञानरपुष्प...स्मस्रं तेन गाये ३२९
सुघनाइवायदितेऽहं सुतः सौम्ये यदि वा नात्मजः शुभे॥ कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितं॥ एवमुक्ता
तु सा भीरुः कामेन व्यथितेंद्रिया॥ प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्ते केशवात्मजं॥ न त्वं मम सुतः कांत नापि ते शंबरः
पिता॥ रूपवानसि विक्रांत त्वं ज्ञात्वा हर्षिनंदनः॥ पुत्रस्त्वं वासुदेवस्य रुक्मिण्यानंदवर्द्धनः॥ दिवसे सप्तमे बाल
जातम...प्रहितः सूतिकागृहमध्यात्तु शिशुस्त्वं शायेनः॥ मम...सि त्वं वज्रवीर्य प्रवर्त्तना॥

पितुर्...स्त देवस्य धर्षयित्वा गृहं महत्॥ पाकशासनकल्पस्य हृतस्त्वं ... पारा॥ सा च तिकरुणं माता त्वं बा
लमनुशोचति॥ अत्यर्थं तप्यते वीर विवत्सा सौरभीयथा॥ सोऽपि शक्रादपि महान्पिता ते गरुडध्वजः॥ दुह
त्वा नाभिज्ञानाति बालमेवापहारितं॥ कां॥ तद्ध्वि कुमार त्वं न हि त्वं शंबरात्मजः॥ वीरनैवं विधान्पुत्रान्
दानवा जातु जायंति हि॥ ततोऽहं कामयामि त्वां न हि त्वं यनितां मया॥ रूपं ते सौम्य पश्यंती सीदामि हृदि दुर्ब
लायन्मे व्यवसितं कांत यच्च मे हृदि वर्त्तते॥ तन्मे मनसि वार्द्धेय प्रतिसंधत्व मर्हसि॥ एष ते कथितः सद्भावः स
द्भावस्त्वयि या मम॥ यथा न मम पुत्रस्त्वं न पुत्रः शंबरस्य च॥ श्रुत्वैव मखिलं सर्वं मायावत्या प्रभाषितं॥ चक्रा
युधात्मजः क्रुद्धः शंबरं समाह्वयत्॥ सर्वं मायास्त्वभिज्ञाऽसौ नाम विश्राव्य चाव्ययः॥ अहो दानवदुष्टात्मा
केशवस्यात्मजं शिशुं॥ हरते निर्नयश्चैव न यम हरिकरा प्युह्व॥ कथं वै क्रोधमागच्छेत्तत् वध्यते वा कथं मया॥ ज्ञय
मं किं करिष्यामि येन कुप्यति मंदधीः॥ आसित्वस्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितं॥ तोरणे गृहमासाद्य उ
च्छ्रितं मेरुशृंगवत्॥ एतइन्मथ्य पातिष्ये न हेलनेनिश्चितं न बोध जच्छेदे विदित्वा च संवरो निःक्रमिष्यति॥ ततो
युद्धेन हन्त्वा चैवं गंता स्मि द्वारकां प्रति॥ इत्युक्त्वा स हृष्टना चक्रे मन्नारं चापमाजसा॥ ...चिच्छेद ध्वजमत्वं च संवरस्य

महा... ॥ तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रद्युम्नेन महात्मना । क्रुद्धस्त्वाज्ञापयामास पुत्रान्वै कालशंबरः । जिघांसध्वं म
हावीरा रौक्मिणेयं त्वरान्विताः । न नं वैरं इह मिच्छामि मम विप्रियकारणं । श्रुत्वा तु शंबरादाज्ञां सुतास्तस्य
वाक्यमहानन्दा निर्ययुर्हृष्टाः प्रद्युम्नवधकांक्षया । चित्रसेनोऽतिसेनश्च विषको जितस्तथा । श्रुतसेनः
सुषेणश्च सोमसेनो निसेनस्तथा । सेनानीः संभ्रुतश्चैव मनदासैनिकस्तथा । सेनस्कंधोऽतिसेनश्च सेनका
ऽनकसुतः । सकलो विकलस्त्रातः सत्रांतो ... करो विभुः । कुंभकेतुः प्रकेतुश्च केशिरित्येवमादयः । च
क्रतोमरशूलानि पट्टिशानि परश्वधान् । गृहीत्वा निर्ययुर्हृष्टा मन्युना परिचोदिताः । आह्वयंतोऽभ्यमि
त्रं वैतस्थुः संग्राममूर्द्धनि । प्रद्युम्नस्तु महाबाहू रथमारुह्य सत्वरं । निर्ययौ चापमादाय संग्रामाभिमुखस्त
था । ततः प्रवर्तते युद्धं तत्तुमुलं लोमहर्षणं । शंबरस्य च पुत्राणां केशवस्य च सूनुना । ततो देवाः सगंधर्वा ३३०
समहोरगचारणाः । देवराजं पुरस्कृत्य विमानेषु धिष्ठिताः । नारदस्तुंबुरुश्चैव हाहा हूहूश्च गायनाः । अप्स
रोभिः परिवृत्ताः सर्वे तत्रावतस्थिरे । देवराजः प्रतीहारा गंधर्वश्चित्रमङ्गतं । तत्रस्थं स देवराजाय दक्षिण चि
त्रमङ्गते । शंबरस्यात्र ते पुत्रा एकादशास्य चात्मजाः । वहन्ते युध्यमानाः ... कथं विजय माधवात् । तच्छ्रुत्वाच

वचनं तस्य प्रहस्य बलसूदनः । उवाच वचनं चेदं शृणु चास्य पराक्रमं । क... पुरा ह्येष देवेन हरकोपाग्निनिर्दग्धः
तस्याः प्रसादितो देवः कामपत्न्यात्रिलोचनः । परितुष्टेन देवेन वरमस्याः प्रदीयते । विष्णुर्मानुषदेहस्थो
रुक्मिण्यां भविष्यति । तस्य पुत्रत्वमस्यैव भविष्यति न संशयः । अनंगइति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायशाः । त
त्रोत्पन्नो महातेजाः शंबरं घातयिष्यति । सप्ताहे यात्रमात्रे रुक्मिण्याः क्रोडसंस्थितं । अपहृत्य शंबरोऽस्मा
या प्रद्युम्नमुपनेष्यति । तद्गृह्य शंबरगृहं नार्या मायावती मया । मायारूपप्रतिच्छन्ना शंबरं मोहयिष्यसि ।
तत्र त्वमात्मनः कांतं कामरूपं विवर्द्धय । प्राप्तयौवनदेहस्तु शंबरं निहनिष्यति । ततस्त्वया सदानंगो द्वार
कां वै गमिष्यति । रमिष्यति त्वया सार्द्धं शैलपुत्र्या हरो यथा । एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः । कै
लाशं मेरुसंकाशं सिद्धचारणसेवितं । कामपत्नी प्रणम्याशु देवदेवमुमापतिं । जगाम शंबरगृहं का
लस्यानंतप्रतीक्षती । एवमेव महाबाहुः शंबरं निहनिष्यति । सह पुत्रेण प्रद्युम्नो हतातस्ततराम्मनः ॥
इति श्री खिलेषु हरिवंशे शंबरवधः ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ततः प्रवर्तते युद्धं तत्तुमुलं लोमहर्षणं । शंबरस्य
१६५ ... णां रुक्मिणीनंदनस्य च । ततः क्रुद्धा महादैत्याः शरशक्तिपरश्वधान् । चक्रतोमरकुंतानि निकुं

डीर्मुद्गराला नि चाप्युग्र पत्यात यंति स्म उ ... न्द्रा परिवेगिताः । कालायनिस्कसंक्रुद्धः सर्वास्ते हृद्युपपश्यतो । पंके
कं पंचविंशः क्रुद्धस्त्रिंशच्छेद्रणमूर्द्धनि । पुनरेवासुराः क्रुद्धाः सर्वे ते कृतनिश्चयाः । ववर्षुः शरजालानि प्रद्युम्नव
धकांक्षया । ततः प्रकुपितो ऽनंगो धनुरादाय सत्वरः । शंबरस्य जघानाशु दश पुत्रान्महौजसः । ततोऽपरेण
भल्लेन कुपितः केशवात्मजः । चिच्छेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्यवान् । ततस्ते हतशेषास्तु समेत्य सम
युध्यत । शरवर्षं विमुंचंतो अन्यमधावन् जिघांसया । ततः संधाय बाणांस्ते विमुंचंतो रणोत्सुकाः । कार्ष्णि
र्महातेजा शिरांस्येषां न्यपातयत् । निहत्य समरे सर्वान्नवत्यातमुत्तमधन्विनो । प्रद्युम्नः समराकांक्षी तस्थौ
संग्राममूर्द्धनि । हतं पुत्रशतं श्रुत्वा शंबरः क्रोधमादधात् । सूतं संचोदयामास रथं मे संप्रयोजय । राज्ञो वा 332
क्यं निशम्याथ प्रणम्य शिरसा भुवि । स सैन्यं चोदयामास रथं वसु समादितं । युक्तं मृत्युसहस्रेण सर्प
योक्त्रेण योजितं । शार्दूलचर्मसंवेष्टं किंकिणीजालमालिनं । ईहामृगगणाकीर्णं चित्रैर्नानाविराजि
तं । ताराचित्रपिनद्धांगं स्वर्णकवरभूषितं । सपताकं महोच्छ्रायं मृगराजेन शोभितं । सुविनद्धवरूथं च लो
हे शाच [illegible] बंधनं । मंदराद्रियथोच्छ्रायं वारुचामरभूषितं । न सच [illegible] आपिहितं हेमदंडसमावृतं । विराज

शं नं भ

प्रवासरुद्रन्यात पागनीत ।

[illegible] महस्रमापेरुस्यं वरो रथं कांचनं चित्रसन्नाहं धनुर्गृह्य शरांस्तथा । प्रस्थितः समराकांक्षी मृत्यकलापः-
परिवारितः । चतुर्भिः सचिवैः सार्द्धं सैन्येन महतावृतः । दुर्द्धरः केतुमाली च शत्रुहंता प्रमर्दनः । एतैः परिवृ
तो ऽमात्यैर्युयुत्सुः प्रस्थितो रणं । दशनागसहस्राणि रथानामयुतं तथा । हयानां चाष्टसाहस्रं प्रयुतं श्च प
दातिनां । एतैः परिवृतो योधैः शंबरः प्रययौ तदा । प्रयातस्य तु संग्रामे उत्पाता न्युत्थिता नितु । गृध्रवक्त्राः कल्प
व्याघ्निसंध्याकारा ननादिताः । गर्जंति परुषा मेघा निर्घातश्चांबरात्तथा । शिवा विनद्ध राशिवं सैन्यसंकाल
यन्महत् । ध्वजाग्रे शीर्षपतन् गृध्राः कांक्षन्तैर्दौ पतितस्य कबंधमनुविदश्यते । वीवी क वीति वासंति शंबरस्य रथं प्र
ति । स्वर्भानुर्ग्रस्त आदित्यः परितः परिवेष्टितः । स्फुरते नयनं चास्य सव्यं भवनिवेदनो । बाहुः प्रकंपितः सव्यश्चा
स्खलन् रथवाजिनः । ध्वांक्षो मूर्द्धनि पतितः । संवरस्य पुरारिणः ववर्ष रुधिरं देवः । शीकरांगारमिश्रितं ।
उल्कापातसहस्राणि निपेतू रणमूर्द्धनि । प्रतोदा न्यपतद्धस्तात् सारथेर्हययायिनः । एतान्विचिंतयित्वा उत्
पातान् समुपस्थितान् । प्रययौ शंबरः क्रुद्धः प्रद्युम्नवधकांक्षया । भेरीशंखमृदंगानां पणवानकडिंडिनां ।
शृंगपत्रात्रुमानानां पृथ्वी समकंपत । तेन शब्देन महता संत्रासा मृगपक्षिणः समं त्रासात्तु [illegible]

विह्वलचेतनाः॥ रणमध्ये स्थितः कार्ष्णिश्चिंतयन्निधनं रिपोः॥ सैन्यैः परिवृतो संरब्धो युद्धाय कृतनिश्चयः॥ क्रुद्धः
शरसहस्रेण प्रद्युम्नं समताडयत्॥ संप्राप्तांश्चैव तान्बाणांश्चिच्छेद कृतहस्तवत्॥ प्रद्युम्नो धनुरायम्य शस्त्र
वर्षमुमोच ह॥ तत्र सैन्येन सार्धं स्थिया न विद्धः शरेण वै॥ प्रद्युम्नशरपातेन तत्सैन्यं विमुखीकृतम्॥ संवरस्य
रथाभ्यासे स्थितं संत्यज्य नीतवत्॥ स्वबलं विद्रुतं दृष्ट्वा शंबरः क्रोधमूर्छितः॥ आज्ञापयामास तदा माया
वान्दानवेश्वरः॥ गच्छध्वं सनियोगेन प्रहरध्वं रिपोः सुतं॥ नो पलायति यः शत्रुर्बध्यतां छिद्य मेघवत्॥ उपेक्षि
तं इव व्याधिः शरीरं नाशयेद्ध्रुवं॥ तदेष दुर्मतिः प्राप्तो वध्यतामस्त्रियेः सदा॥ ततस्ते सचिवाः क्रुद्धाः शिरसा गृह्य
शासनं॥ शरवर्षं विमुंचंतं स्वरिताश्वादयस्तथा॥ तान्दृष्ट्वा धावतः संरब्धान्क्रुद्धो मकरकेतनः॥ चापमुद्य
म्य संत्राहसद्यो प्रमु[illegible]तो बली॥ दुर्दुरं पंचविंशत्या शरैः सन्नतपर्वभिः॥ बिभेद सुमहातेजा केतुमा ३३२
लिं त्रिषष्टिभिः॥ सप्तत्या शत्रुहंतारं ह्यशीत्यानुप्रमर्दनं॥ बिभेद परमामर्षी रुक्मिणीपानंदिवर्द्धनः॥
ततस्ते सचिवाः क्रुद्धाः प्रद्युम्नं शरवृष्टिभिः॥ एकैकशो बिभेदाजौ षष्ट्या षष्टिभिः शरैः॥ तानप्रासांत
रान्बाणांश्चिच्छेद मकरध्वजः॥ ततो दुर्दुरं माद्यं रथं दुर्दुरस्य समारथिं॥ उघान पश्यतां राजन्सर्वेषां सैनिकस्य

वो चक्रुर्निस्वनान्॥ चैव सुपुंखैः कंकरंजितैः॥ जघान चतुरो सोऽश्वान्॥ दुर्दुरस्य रथं प्रति॥ एकेन योक्तं छत्रं च
ध्वजमेकेन बंधुरं॥ पश्चाच्च युगचक्राक्षं चिच्छेद मकरध्वजः॥ अथ परं शरं गृह्य कंकपत्रं सुतेजितं॥ क्रमोच
हृदये तस्य दुर्दुरस्य त्यजीविनः॥ स गतासुर्गतश्रीको गतसत्वो गतप्रभः॥ निपपात रथोपस्थात्क्षीणपुण्य
इव ग्रहः॥ दुर्दुरे निहते शूरे दानवो दानवेश्वरः॥ केतुमाली शरव्रातैरनिवुद्राव संख्ये॥ प्रद्युम्नमथ संक्रु
द्धो नकुटीनीषणाननैः रुत्वा निर्धावन्समरे सातिष्ठ तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत्॥ संक्रुद्धः शल्यसंनेक शरवर्ष
रवाकिरत्॥ पर्वतं वा विधारानिः प्रावृषीव यथा घनः॥ स विध्यो दानवामात्यः प्रद्युम्नेन धनुष्मता॥ चक्रमादा
य विह्वलः प्रद्युम्नवधकांक्षया॥ तमप्राप्तं सहस्रारं शल्यचक्रं समुत्क्षिपत्॥ निपत्य तत्स जग्राह सर्वेषामेव पश्य
तां॥ तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरस्तथा॥ तं दृष्ट्वा कर्म विपुलं रौक्मिणेयस्य देवराट्॥ विस्मयं परमं प्रा
प्तः सर्वैर्देवगणैः सह॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव पुष्पवर्षैरवाकिरन्॥ केतुमालिं हतं दृष्ट्वा शत्रुहंता प्रतर्दनः॥ म
हाबलः समाहत्य प्रद्युम्नमथ दुद्रुवे॥ ते गदामुसलं चक्रं प्रासमन्ताभरसायकं॥ भिंडिपालान्कुणपांश्च नाना
राकारमुद्गरान्॥ युगपत्संक्षिपंति स्म वधार्थं शल्यनंदनं॥ सापि नानाशस्त्रजालानि शरस्तैर्जालेन कश्म
चिच्छेद वड्कधीरादर्शयन्पाणिलाघवं॥ गजान्सान्याहनत्क्रुद्धो गजारोहान्सहस्रशः॥ रथान्स

रुधिरं निःसार्य हृदयान्निर्बिभेद महद्द्रुमा। पातयंस्तत्र बाणैस्तैर्नो विद्धः कश्चिदीक्ष्यते। एवं सर्वाणि सैन्यानि ममंथ
मकरध्वजः। नदीं प्रावर्तयत्तत्र घोरां शोणितां सुतरंगिणीं। मुक्ताहारोर्मिवहुलां वसामेदोच्छिपंकिनीं। छत्र
हंसीपत्राणपर्णां रथपुलिनमंडितां। केयूरकुंडलोत्कूर्मध्वजमत्स्याविभूषितां। नागग्राहवतीं रौद्रां मत्स्य
कैर्मविभूषितां। केशशैवालसंछन्नां मणिसूत्रमृणालिकां। नराननसरोद्यां चहंसचामरवीजितां। शि
रस्त्रिभिः समाकीर्णां शोणितौघप्रवर्तिनीं। नदीं हि सरितां नीमामनंगेन प्रवर्तितां। दुःप्रेक्ष्यां दुर्गमां रौ
द्रीं हीनसत्त्वसुदुस्तरां। शस्त्रग्राहवतीं घोरां यमराष्ट्रविवर्द्धनीं। तत्र रुक्मिसुतः श्रीमान्विलोड्य तिथ
न्विनः। शत्रुहत्वार माश्रित्य शरानन्यधिकान्बहून्। शत्रुहंता पुनः क्रुद्धो मुमोच शरमुत्तमं। प्रद्युम्नस्य
समासाद्य हृदये निपपात ह। स विद्धस्तेन बाणेन प्रद्युम्नो नम्रकंपत। शक्तिं जग्राह वलवान् शत्रुहंत्रे मह ३३३
मा चवैमा शिक्षिता रुक्मिणेयेन शक्तिर्ज्वालाकुलोरणे। पपात हृदयं भित्त्वा वज्रासमं निःसमस्विना। सु
भिन्नहृदयस्तांगो मुक्तमर्मास्थिबंधनः। पपात रुधिरोद्गारी शत्रुहंता महावलः। पतितं शत्रुहंतारं दृष्ट्वा तं क्रो
धमूर्छनः। जग्राह मुद्गलं श्राथ वचनं यदमाददे। तिष्ठ किं प्राकृतैरनिः करिष्यसि रणप्रियं। मां यावद्युद्ध
दुं [illegible] विनिनि [illegible] ष्यसि [illegible] शत्रुसमक्षित [illegible] पुत्रहंता स्मा [illegible] तत्तोसो न

रतो न वेद। मृते न तेन नंदुर्दुदुः सर्वदेवसंख्यामवेता दैतेयादानव [illegible] मादन्वां हत [illegible] हते चयि [illegible]
त्वाण त्वमभथ श्वशोणितैः। शंवरस्य पुत्राणां कर्म कृत्कसक्रिया। अग्निधनीप्रसुतामदा करुणं वि
लपश्यति। निरर्थं वाचकं वचयावनष्टगतायुषं। स ते पिता चक्रधरो निष्फलाश्मा न विष्यति। हतं त्वं
विदित्वाथ प्राणांस्त्यक्ष्यति मंदधीः। इत्युक्त्वा परिघं शत्रुताड्यन् रुक्मिणीसुतं। ताडितोलिमहात
जा रुक्मिण्याः पुत्रः प्रवाप्य दोर्भ्यां महाक्षिप्य तस्य च रथं मस्त्वम्य चूर्णयत्। सो वक्तस्य रथात्तस्मात्पदातिरव
तस्थिवान्। तं गदां एघसहस्रारां रुक्मिणेयमुपाद्रवत्। तत्त्वे वगदया कामः। प्रत्यहन्नमपाथयन्। हतस्य
तद्दृष्ट्वा तदस्य दृष्ट्वा सर्वे पहुद्द्रुवुः। नत्रात्क्राः प्रमेखस्थाते सिंहत्रस्ता गजा इव। सारमेय यथा दृष्ट्वा विगणा
वेश्मस्माप्यति। तथा सैन्या विषीदन्ति प्रद्युम्नस्य नयार्दिताः। हतेत्रादिग्धवस्त्राविमत्तामकथा त्रपमान
नाः रजस्वलेव जुवतिः सनाममवदप्यत। मदनशरविनिन्ना सैनिकानां ल्फपातयत्वा युवतिमदत्रावि
वेष्या माधसः नयेपीड्यमाना। रतिसमरमत्राक्काविह्निं ते साधसंत्रीस्वगदहसमनकामनस्थतिष्ठाउ
मत्रा॥ ॥इति श्रीखिलपुहरिवंशे शंवरसैन्यमंगोनाम॥ वैशंपायन उवाच॥ शंवरस्तततः क्रुद्धः स

तमाह विशांपते त्रातुःप्रमुक्तवतो वीररथमेवाद्रयद्रुतं । यावदेनं त्वरे हन्मि मम विप्रियकारकं । ततो नमेवव
श्रुत्वा सूतस्तत्प्रियकारकः । रुद्धान्सं चोदयामास चामीकरविभूषितान् । तं दृष्ट्वा रथमायान्तं प्रद्युम्नः फुल्ल
लोचनः । संदधे चापमादाय शरं कनककपितं । तेनाहनत्स संक्रुद्धः कोपयन्सं वरं रणे । हृदये ताडितस्ते
न देवत्रातुःस्क विक्रमः । रथत्राकिं समाश्रित्य तस्थौ सोऽथ विचेतनः । स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाय शंब
रः । विव्याध कालिकुपितः सप्तनिर्निशितैः शरैः । तान्प्राप्तान्त्वरान्सोऽथ सप्तधा छिन्नवांस्तदा । शंबरं च ज
घानाथ सप्तत्या निशितैः शरैः । पुनः शरसहस्रेण कंकबर्हिणवाससा । आहनच्छंबरं क्रोधात्तद्धारानि
रिव पर्वतं । प्रदिशो विदिशश्चैव त्वरान्धारा समावृताः ॥ अंधकारीकृतं व्योम दिनकृन्नो नदृश्यते । ततोऽधका
रमक्रम्य वैद्युतास्त्रेण शंबरः । प्रद्युम्नस्य रथोपस्थे शरवर्षमुमोच ह । तदस्त्रजालं प्रद्युम्नः शरेणानतप ३३४
र्वणा । चिच्छेद वज्रधारेण दृद्ययेन्वाणिलाधरं । ततस्तस्मिन्महावर्षे शराणां कालिना तदा । द्रुमवर्ष
मुमोचाथ मायया कालशंबरः । द्रुमवर्षाच्छितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्छितः । आग्नेयास्त्रं मुमोचाथ तेन द
ग्धं न्यानयता मसमीकृतेर क्षुवर्षे सिलासंघातमुत्सृजत्रा प्रद्युम्नस्य तु वायव्यं प्रामारयत संयुगात

तो मायां परां चक्रे देवत्रातुःप्रतापवान् । सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च तरक्षून्द्रव्यपराल् । वारणान्कृष्णाद्रिदृप्ता
न्यानुष्ट्रान्विशांपते । मुमोच धनुराजस्य प्रद्युम्नस्य रथोपरि । गंधर्वास्त्रेण चिच्छेद सर्वांस्तान्खंडशस्तदा
प्रद्युम्नेन च सा माया हता तां वीर शंवरः । अन्यां मायां मुमोचाथ शंवरः क्रोधमूर्छितः । गजेंद्रान्भिन्नवद
नान्षष्टिहायनयौवनान् । महामात्रान्समारूढान्कल्पितान्रणकोविदान् । तां मायां पतन्तीं मायां तु का
ष्णिः कमललोचनः । सैंहीं मायां समुत्स्रष्टुं चक्रे बुद्धिं महामनाः ॥ सा सृष्टा सिंहमाया तु रौक्मिणेयेन धी
मता । मायानागमयी नष्टा आदित्येनेव शार्वरी । निहतां हस्तिमायां तु तां समीक्ष्य महासुरः । अन्यां सं
मोहनीं मायां सोऽसृजद्दानवोत्तमः ॥ तां दृष्ट्वा मोहनीं नाम मायां मयविनिर्मितां । संज्ञास्त्रेण तु प्रद्युम्नो
नाशयामास वीर्यवान् । शंबरस्ततः क्रुद्धो मायया नष्टया तदा । सैंहीं मायां महातेजाः सोऽसृजद्दानवेश्व
रः । सिंहान्पततो दृष्ट्वा रौक्मिणेयः प्रतापवान् । अस्त्रं गांधर्वमादाय सरमानसृजत्तदा । तेऽष्टापदाव
लाद्याननखदंष्ट्रायुधा रणे । सिंहान्विद्रावयामासुर्वायुस्तूलधरानिव । सिंहान्विद्रावितान्दृष्ट्वा माय
याष्टावदानवौ । शंबरश्चिंतयामास कथमेवं निहन्मि वै । अहो मूर्खस्वभावोऽहं यन्मया न हतः शिशुः । प्राप्त
यौवनदेहस्तु रुतास्त्रश्चापि दुर्मतिः ॥ तत्कथं निहनिष्यामि त्रातुं रणशिरः स्थितं । मायामतिष्ठते तीव्रापा

न्म॰ नो नमो पणा। दह्यामहे देवदेवेन हरेणासुरघातिना। तां सृजामि महामायामाशीविषसमाकुलां। तया
दग्धं तं द्रष्ट्वात्मा धेषमाया मयेनवै। सा सृष्टा पन्नगी माया विषज्वालासमाकुला। तया पन्नमया त्वं सरथो
वाजिनसरथो। स सुतः सह प्रद्युम्नः यंजतः त्रासवंधनैः। वध्यमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं दृष्टिवं त्राजः। मायां सं
चितामास सो पर्त्तीं सर्प्पनाशिनीं। सा चिंतिता महामाया प्रद्युम्नेन महात्मना। सो पर्णा विविरं तस्मिन् सर्पा
न्नष्टा महाविषाः। भग्नायां सर्प्पमायायां शंवराश्चितयस्तु नः। अंबिके मे कालदंडाभो मुद्गरो हेमभूषितं
मायासहं स्वदहाहेतपस्तप्त्वा मुद्गरः। मायातक्करणी नाम सर्वासुरविनाशनो। अनेन दानवो रोद्रोव
लिनो कामरूपिणो। शुंभ निशुंभ नस्य सगणो सूदितो मया। प्राणत्रीं त्रायमा पन्ने वयामाहूः मन्त्रव
वे इत्युक्ता पार्वती देवी ततैवांतरधीयत। तदहं मुद्गरं श्रेष्ठं मा चयिष्यामि शत्रवे। तस्य विज्ञाय चिंत्रं ३३५
तं देवराजोऽभ्यभाषत। गच्छ नारद शीघ्रं वं प्रद्युम्नस्य रथं प्रति। संवोधय महावाहुं स्वजातिं च मा स्या
वैष्णवास्त्रं प्रयच्छास्मै वधार्थं शंवरस्य च। अनेनैव कवचं चास्य प्रयच्छासुरसूदनं। एवमुक्तो मघवता ना
रदः प्रययावरं। आकाशे त्रोधिष्ठितो वाच मकरध्वजकेतनं। कुमार पश्य मां प्राप्तं देवगंधर्वनारदं। प्रेषि
तं देवराजेन तव संवोधनाय वै। स्मरतं पूर्वकं भावं कामदेवोऽसि ... दा। हर ... नलाद्ग्धदेहेनानेन

हा ... वं जातो जातोऽसि रुक्मिणीगर्भसंभवः। जातोऽसि केश ... प्रद्युम्न ... कोऽस्य से आहृतः शंव
रेणेहानीतोऽसि मानदा समुद्रा चैव संक्षिप्ते सूतकागारमध्यतः। वधार्थं शंवरस्य वंक्षियताणाऽपुपस्थितः॥
केशवेन महावाहो देवकार्यार्थसिद्धये। एषा मायावती नाम नार्यावेश्च शंवरस्य तु। रतिं तां विद्धि कल्याणीं॥
तव नार्यां पुरातनी तव सारक्षणार्थाय शंवरस्य गृहेऽवस्थिता। मायां शरीरजां तस्य मोहनार्थं दुरात्मनः। र
तेरुत्पादनार्थाय प्रेषयत्वमिशस्तदा। एवं प्रद्युम्न बुद्ध्वा चेतव नार्या प्रतिष्ठिता। हत्वा तं शंवरं वीर वैष्णवास्त्रेण
संयुगे। गृह मायावती नार्या द्वारकां गंतुमर्हसि। गृहाण वैष्णवं चास्त्रं कवचं च महाप्रभं। त्राकेण ... तव सं
गृहप्रेषितं चासुरसूदन। शृणु मे परं वाक्यं क्रियतामविशंकया। अस्य देवरिपोः सात मुद्गरो नित्यमूर्जितः। पा
र्वत्या परिदत्तो यादृशः ... तु निवर्हणः। अमोघश्च वसंग्रामे देवदानवमानवे। तदस्त्रप्रतिघातार्थं देवीं सं
स्मर्तुमर्हसि। स्तव्या चैव नमस्या च महादेवी रणामुकः। तन्नवे क्रियतां यत्नः संग्रामे रिपुणा सह। इत्युक्त्वा ना
रदो वाक्यं प्रययौ यत्र वासवः॥ ॥ इति श्री खिले पुहरिवंशे शंवरवधे नारदवाक्यं॥ वैशंपायन उवाच॥ शंव
रस्ततः क्रुद्धो मुद्गरं तं समाददे। मुद्गरे गृह्यमाणे तु द्वारस्था ध्वजाः समुत्थिताः। पर्वताश्चलिताः सर्वे चलितं वसु
धा ... गाः सागरा जाताः सकंपाश्चापि देवताः। गंधर्वकाकेऽलं भामनः उल्कापाता वनवहावव पर्षस्त

धिरे देवाः। दारुणं पवनो ववौ। एवं दृष्ट्वा महोत्पातान् प्रद्युम्नः शंबरान्वितः। अवतीर्य रथाद्वीरः कृतांजलिपुटः स्थितः॥
देवीं सस्मार मनसा पार्वतीं शंकरप्रियां। प्रणम्य शिरसा देवीं स्तोतुं समुपचक्रमे॥ ॥प्रद्युम्न उवाच॥ नमः का
त्यायनी गुहस्य जनन्यै नमः। नमस्त्रैलोक्यमायायै कात्यायन्यै नमो नमः। नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो गौर्यै
गिरीशायै नमस्येऽहं नमथनी निशुंभहृदिदारिणी। कालरात्रिं नमस्येऽहं कुमारीं योगिनीं तथा। कांतारवा
सिनीं देवीं नमस्यामि कृतांजलिः। विंध्यवासिनि दुर्गस्थां रणदुर्गां रणप्रियां। नमस्यामि महादेवीं जयां च विज
यां तथा। अपराजितां नमस्येऽहं मजितां शत्रुनाशिनीं। घंटाहस्तां नमस्यामि घंटामालाकुलां तथा। त्रिशू
लिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीं। सिंहवाहननस्यासि सिंहप्रवरकेतनां। एकानंशां नमस्यामि गाय
त्रीं चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृतांजलिः। रक्ष मां देवि सततं संग्रामे विजयं कुरु। इति कामवचः श्रुत्वा गौ ३३६
संप्रीतमानसा। उवाच वचनं देवी सुप्रीतेनांतरात्मना। पश्य पश्य महाबाहो रुक्मिण्यानंदवर्द्धन। वरं वरय
वत्स त्वं अमोघं मम दर्शनं। देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमांचोद्भूतमानसः। प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञप्तुमुपचक्रमे
यदि त्वं देवि तुष्टासि दीयतां मे यदीप्सितं। वरं च वरदे याचे सर्वामित्रेषु मे जयः। यस्त्वया मुकुटो दत्तः शंवरस्यात्म ४
रूपकः। प्रथमे गात्रमासाद्य मालापद्ममयी न वेत्ता तथास्त्विति [illegible] त्वप्युक्ता तत्रैवांतरधीयत। प्रद्युम्नस्कम

तेजास कृता॥ स्याविन्नी ५

हस्ते गृह्य घोरं समधार कृत्वा मुकुटं च गृहीत्वा च शंबरः कामरूपधृक्। [illegible] दानमथिवासस्ये जोपप्रद्युम्नो रससवीर्यवा
न्। स गत्वा मदनस्यास्य मालां मूर्ध्वा उपोष्करी। प्रद्युम्नस्य तु कंठे च समासक्ता व्यराजत। नक्षत्राणां तु मालाम्
यथा परिवृत्ताद् रुरात्। ततो देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः। साधु साध्विति वाचो वै जयकेशवात्मज
मुकुटं पुष्पमन्तत्र दृष्ट्वा प्रद्युम्नसन्निधौ। वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यदाहृतं। संदधे चापमादाय इदं वच
नमब्रवीत्। यद्यहं रुक्मिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो यदि। तेन बाणेन मे जहि त्वं शंबरं रणे। इत्युक्त्वा चापमा
रोप्य संधाय च महात्मना। विष्णुपशं वरस्याथ दह त्रैलोक्यत्रयं यथा। संदिष्टो महाकालि सिंहेन वाणः क्रमाद
सौ दमः नः हृदयं शंबरस्याथ निर्भिद्य धरणिमागतः। नेवास्य मासं नस्नायुर्नो स्थिन वक्षशोणितं। सर्वं त
तं भस्मसाद्भूतं वैष्णवास्त्रस्य तेजसा। हते दैत्ये महाकाये दानवे शंबरेऽधमे। जहृषुर्देवगंधर्वा ननृतुश्चा
प्सरोगणाः। उर्वशी मेनका रंभा विप्रचित्तिस्तिलोत्तमा। ननृतुश्च हृष्टमनसा जगुश्चावरजेंगमादेवा
जनकसुप्रीताः सर्वे देवगणैः सह। प्रद्युम्नं पुष्पवर्षेण समभ्यर्चन्त हृष्टवान्। अथ समरहते तु दैत्यराजे
मधुमथनसुते न वैष्णवास्त्रैः। विगतरिपुनया सुराश्च जग्मुर्मकरविलूपणाकेतनं [illegible] चेतः। स च समर
धे

परिश्रमं वहन्नैनगारमुखं प्रविवेत्र वै । रुक्मिण्याः प्रियतमड्डक्रांतया प्रहृष्टस्वरितपदं रतिदत्त्रानं चकार ॥ ॥
इति हरिवंशे प्रद्युम्नङ्गोस्तवशंबरवधः समाप्तः ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ स मायां मायया ज्ञो विक्रांतः
समरेऽव्ययः । अष्टम्यां निहतो युद्धे मायावी कालशंबरः । मृतस्त्वेवं तेन नगरे निहत्यासुरसत्तमं । गृह्य मायाव
तीं देवीं मगमन्नगरं पितुः । सोऽन्तरिक्षगतो विद्वान् मायया शीघ्रविक्रमः । आजगाम पुरीं रम्यां रक्षितां तेजसा
पितुः । सोऽन्तरिक्षान्निपतितः केशवांतःपुरे प्रभुः । मायावत्या सह तया रूपवानिव मन्मथः । तस्मिंस्त्वा
वपतितं महिष्यः केशवस्य याः । विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च भीताश्चैवाभवंस्ततः । ततस्ताः कामशंकासंक्रांतया म
ह संगतं । प्रेक्ष्य स्मेरा हृष्टवदनाः पिबंत्यो नयनाः सवांतं विनीतमुखं दृष्ट्वा सज्जमानं पदे पदे । अनवद्यं स्त्रि ३३१
ग्धसंकल्पाः सर्वाः स्वाः स्त्रलयोषितः । रुक्मिणी चैव तं दृष्ट्वा शोकार्ता पुत्रगृद्धिनी । सपत्नीसतसंकीर्णा
सवाष्पा वाक्यमब्रवीत् । याद्कुस्वप्ना मया दृष्टा निशायां यौवने गता । कौमारिणा समानीय दत्तं मरकत
रपल्लवं । त्रात्रिरात्रिमप्रतीकाशं मुक्तादाम च शोभनं । केशवेनांकमारोप्य मम कंठे च बंधितं । स्वप्ना म
सु चाक्र केशास्त्री शुक्लांवरविभूषिता । हस्तपद्मनिरीक्षन्ती प्रविष्टा मम वेश्मनि । तया पुनरहं गृह्यस्ना

पिना रुचिरांबुना । कंत्रोत्रामयीं माल्यांस्त्रीसंगृह्याथ पाणिना । मम मूर्ध्नि तु पाद्याय दत्ता स्वस्था तया मम । एवं स्वप्नान्
कीर्तयंती रुक्मिणी हृष्टमानसा । सखीजनवृता देवी कुमारं वीक्ष्य तं मुहुः । धन्यायाः खल्वयं पुत्रो दीर्घायुः प्रि
यदर्शनः । ईदृशः कामशंकाशो यौवने प्रथमे स्थितः । जीवपुत्रा त्वया पुत्रकासै नागप समन्विता । किमर्थं चांतु
दृश्यामसमाश्यस्त्वमिहागतः । अस्मिन् वयसि प्रद्युम्नो मम पुत्रकः । नवद्यहृतेन नीतः स्यात्‌ह्नता
तेन वलीयसा । यत्कं कृष्ण कुमारोऽयं नाभिमिथ्या मम तर्कितं । विज्ञातोऽसि मया चिह्नैर्विना चक्रं जनार्दनः कस्त्वंद
मुखं नारायणस्यैव केशा केशान्त एव च । ऊरूवक्षो भुजौ तुल्यौ हलितश्च सुरस्य मे । हालिकुलं सर्वघातय
न्वपुषा स्थितः । अहो नारायणस्यैव दिव्यात् परमात्तनुः । एतस्मिन्नंतरे कृष्णः सहसा प्रविवेश ह । नारद
स्य वचः श्रुत्वा शंबरस्य वधं प्रति । सोऽपश्यत् सुतं ऽपश्ये सिद्धं मन्मथलक्षणैः । श्रुत्वा मायावती चैव हृष्टचे
ता जनार्दनः । सोऽब्रवीत् सहसा देवीं रुक्मिणीं देवतामिव । अयं रुदेवि संप्राप्तः सुतस्त्वाप्यधरस्त्वावाच्यने
न शंबरं हत्वा मायायुद्धविशारदं । हता माया स्वताः सर्वा याभिर्देवान बाधत । सती चेयं शुभा साध्वी नार्यो
चैतन्य स्पना । मायावतीति विख्याता शंबरस्य गृहे पिता । मा त्वंते शंबरस्येयं पत्नीति मनवेन्यथा । म

न्मथेऽगते नार्योगते वानंगतां पुरा। कामपत्नीन्नकांतेषां अंबरस्य रतिप्रिया। मायारूपेण तं दैत्यं मोहयन्त्यसकृ
च्छुभा। न चैषा तस्य कौमारवश्यातिष्ठति शोभना। आत्ममायामयं रूपं शंबरमाविशत्तु पश्यैषा मम पुत्रस्य स्नु
षा ते ववरांगना। लोककांतस्य साहाय्यं करिष्यति मया मयं। प्रवेशायेनानवनं गृह्य अन्येष्टा स्नुषा मम। विराव
णाच्छंच्चस्फेतं नजस्वपुर नागतं। श्रुत्वा ऽव वचनं देवी कृष्णेनाहृतं तदा। प्रहर्षमतुलं लेभे रुक्मिणी वाक्यमब्रवी
त्। अहो धन्यतरास्मीति वीरपुत्रसमागमा। अद्य मे सफलः कामः हर्षो मेऽद्य मनोरथः। चिरनष्टस्य पुत्रस्य दर्श
नात्वास्त्रियासह। आगच्छ नवनं पुत्र प्रविश्य प्रिययात्वाद्य। ततोऽभ्यवाद्य चरणौ गोविंदमातरं च तौ। प्रद्युम्नः स
जयामास सह हलिनं च महाबलं। उत्थाप्य तं परिष्वज्य मूर्ध्नि पाघ्राय वीर्यवान्। प्रद्युम्नं बलिनां श्रेष्ठं केशवः परि
वीरहा। स्नुषां चोत्थाप्य तां देवी रुक्मिणी रुक्मभूषणा। परिष्वज्य हसंगृह्य स्वेदगृहं दमोषिणी। समेत्य नवनं
पुत्रं शक्येऽहं मदितिर्यथा। प्रवेशयामास तदा रुक्मिणी सुतमागतं॥ ॥इति श्रीहरिवंशे प्रद्युम्नगृहप्रवेशः स ३३९
मोक्षः॥ वैशंपायन उवाच॥ अत्र श्रेयात्मकं मंत्रमाह्निकं जपतां वरा। यं जप्त्वानुनृपश्रेष्ठ संस्तान्मतो व्रजेत्॥
कीर्तितं बलदेवेन विष्णुना चैव कीर्तितं धर्मकामेश्च मुननी ऋषिनिश्चापि कीर्तितं। सुरासुरगुरुब्रह्मा पाउ मा

ञागती पतिः। अथोंकारवषट्कारो सावित्री विधयस्त्रया। ऋचो यजूंषि सामानि छंदांस्याथर्वणानि च। चत्वारः
म खिलादेवाः सरहस्याः सविस्तराः॥ पुराणमितिहासं च खिलान्युपखिलानि च। अंगान्युपांगानि तथा व्या
ख्यानानि च पंच मे। पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पंचमं। इंद्रियाणि मनो बुद्धिः तथा सत्वं रजस्त
मः। व्यानोदानसमानश्च प्राणापानश्च पंचमः। वायवः सप्त चैवान्ये येषामायत्तमिदं जगत्। मरीचिरंगिराश्चा
त्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः। अनु गुर्वसिष्ठो भगवान् पांतु ते मायं महर्षयः। कश्यपाद्याश्च मुनयः चतुर्दश दिश्या
दशा। नरनारायणो देवो सगणो पांतु मां सदा। रुद्राश्चैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव तु। अष्टौ च वसवो
देव अश्विनौ द्वौ च कीर्तितौ। ह्रीः श्रीः लक्ष्मी स्वधा स्वाहा मेधा तुष्टिः स्मृतिर्धृतिः। अदितिर्दितिर्दनुश्चैव
सिंहिका दैत्यमातरः। हिमवान् हेमकूटश्च निषधः श्वेतपर्वतः। ऋषभः पारियात्रश्च विंध्यो वैडूर्यपर्वतः। स
ह्याद्रयो च मलयो मेरुमंदिरदर्दुराः। क्रौंचाकैलासमैनाकाः पांतु मां धरणीधराः। शेषश्च वासुकिश्चैव वि
शालाक्षश्च तक्षकः। एलापत्रः शुक्लवर्णः। कंबलाश्वतरावुभौ। हस्तिभद्रः पिठरकः कर्कोटकधनंजयौ।
तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवीरकः। सुमनास्पा दधिमुखस्तथा शृंगारपिंडकः। मणिनागश्च भगवान् त्रिषु
लोकेषु विश्रुतः। नागराट्दधिकर्णश्च तथा हरिद्रकोपमः। एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नानुकीर्तितः। नृधरा सत्व

धर्मीणः पांडे मांनुजगेस्वरा॥ समुद्राः पांडव चत्वारो गंगा च सरितां वरा। सरस्वती चंद्रनागा त्रा नद्यूर्द्दैविका शिवा। इरा
वती विपाशा चक्रीर सरयूर्यमुना तथा। कल्माषी चरथोष्मा च वाहुदा च हिरण्यदा। ल्लक्षा वेगवती चैव शुभ्रवनी च म
हेन्द्रथा। ख्याता चर्मण्वती रेवा पुण्या चैव वक्षुसुरा। एताश्चान्याश्च सरितो याश्चान्या नानुकीर्त्तिता। उत्तरापथ
गामिन्यः सलिलैः स्वपयंत्र मां। वेण्णा गोदावरी शीता कावेरी काकणावती। ऋल्लवणा सुक्तिमती तपसा पुण्य
वाहिनी। ताम्रपर्णी ज्योतिरथा उत्पलाडुंबरावती। नदी वैतरणी पुण्या विदर्भा नर्मदा शुभा। वितस्ता नीमर
थी चैव पमा चैव महानदी। कालिंदी गोमती पुण्या नदः शोणश्च विश्रुतः। एताश्चान्याश्च नद्यो याश्चान्या नानु
व कीर्त्तिताः। दाक्षिणापथिगामिन्यः सलिलैः स्वपयंत्र मां। शिप्रा चर्मण्वती पुण्या मही शुक्तिमती शुभा सि
धुर्वेत्रवती चैव नाजंतावनमालिका। पूर्वेनंद्रा परनंद्रा चौ मिलावचरडुमा। ख्याता वेत्रवती चैव चापरा ३३९
सीत विश्रुताः। प्रस्थावती कंभनदी पुण्या रम्या सरस्वती। मित्रघ्नी चंद्र सोमा च तथ मधुमती नदी। उमागु
रुनदी चैव तापी च विमलोदका। विमला विपलोदा चाम्मा गंगा यत्रास्विनी। एताश्चान्याश्च नद्यो याश्चा
न्या नानुकीर्त्तिताः। तास्मांस मनिषिंचंत्र पश्चिमामाश्रिता दिशा पुष्कराणि च त्रयाणि च। नैमिषं पुष्कराणि चा गं
गार्थतीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीकंठं गोतमाश्रमां रामह्रदं विनशनं गोमती तीर्थं तथैव चा गंगाद्वारं कनखलं सोमवेद्य

त्रसंस्थितः कपालमोचनं तीर्थं जंबूमार्गी च विश्रुतं। सुवर्णबिंदु विख्यातं तथा कनकपिंगलं। दशाश्वमेधिकं चै
व पुण्याश्रम विभूषितं। बदरी चैव विख्याता नरनारायणाश्रमं विख्यातं फल्गुतीर्थं च तीर्थं नद्रवदं तथा। का
कामुखं पुण्यतमं गंगासागरमेव च। मागधं धूतपादश्च गंगाद्वेदश्च विश्रुतः। तीर्थान्येतानि पुण्यानि सक्ता
नि महर्षिभिः। मां स्नापयंत्र सलिलैः कीर्तिता कीर्त्तितानि च धर्मार्थकाम विषयाय शः प्रीतिश्च मादमः
वरुणाश्चाथ धनदो यमो नियम एव च। कालो नयः सन्नतिश्च क्रोधमोदः क्षमा धृतिः। विद्युतो नागाः पध
यः। प्रमादोन्माद विग्रहा। यक्षाः पिशाचा गंधर्वा किन्नराः सिद्ध चारणाः। नक्षत्राः खचरा दंष्ट्रिणः प्रि
य विग्रहाः। लंबोदरा जघनिनः पिंगाक्षं विस्वरूपिणः। मरुतः सह पर्जन्या कला त्रुटिलवक्षणाः। नक्षत्राणि
ग्रहाश्चैव रितिवः शिशिरादयः। समाहारात्रयश्च वसूर्यो चंद्रमसौ तथा। अमोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शो
क एव च। मन्युर्महिः स्वतःसत्यं सिद्धिर्बुद्धिः श्रुतिः धृतिः। रुद्राणी भद्रकाली च भद्रस्वेष्टा च वारुणी। नारसी
च कालिकाश्च वशांडिली चैव विश्रुता। आर्या कुहूः सिनीवाली सीमा वैत्रवती रतिः। एकानंशा च कूष्मां
डी देवी कात्यायनी च सा। लोहित्यायनमाता च देवकन्याश्च याः स्मृताः। गोनंदा देवपत्नी च मारसंज्ञश्च स
र्वाधूमेतानाना नरणव पाश्च नानारूपांकितानना। नाना देशाविचारिण्यो नानावस्त्रोपशोभिताः। स

मांवदो मद्यप्रियाश्चैव मध्यमांसवलिप्रियाः॥ मार्जाराद्वीपिवक्त्राश्च गजसिंहनिभाननाः॥ कंकवायसगृध्राणां
क्रौंचतुल्याननास्तथा॥ व्यालयज्ञोपवीताश्च धूम्रपिंगाक्षणास्तथा॥ श्वेतनीलितवक्त्राश्च खरभेरीसमस्वनाः
मत्सराः क्रोधनाश्चैव प्रासादतरुविरालयाः॥ मत्तोन्मत्तप्रमत्ताश्च प्रहसत्यश्च धिष्ठिताः॥ पिंगला ह्रस्वपिंगाक्ष
श्यास्तथा व्यालूनमहदंष्ट्राः॥ ऊर्ध्वकेशाः लंबकेशाः श्वेतकेशास्तथैव च॥ नागायुतबलाश्चैव वायुवेगबला
स्तथा॥ एकहस्ता एकपादाः एकाक्षा कपिताननाः॥ वक्रपुत्रा त्वल्पपुत्राश्च हि पुत्राः प्रियमंडिताः॥ मुख
मंडी विडालीच पूतना गंधपूतना॥ शीतवातोष्णवेताली रेवती ग्रहसंज्ञिता॥ प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रिय
वासाः प्रियंवदा मुखप्रमादा सुखदाः सदा द्विजजनप्रियाः॥ नक्तंचरा मुखादर्शाः सदा पर्वणि दारुणाः॥
मातरो मातृवत्पूर्वं रक्षंतु ममनित्यशः॥ पिता मह मुखोद्भूता राज्ञा राष्ट्रा गस्सनवाः॥ कुमारा स्कंदजाश्चै
वब्रह्मणवैवैष्णवादयः॥ महानीमा महावीर्या दर्प्याढ्यता महाबलाः॥ क्रूधना क्रोधना क्रूराः सुरविग्रहकां ३५०
क्षिणः॥ नक्तंचराः कसरिणा दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः॥ लंबोदरा लंघनिनः पिंगाक्षा विश्वरूपिणः॥ त्र्यक्षाः त्रि
शूलपरिघपात्रा चर्मासिपाणयः॥ पिनाकवज्रमुद्गालखड्गदंडायुधप्रियाः॥ दंष्ट्रिणः कुंटिनः शूराः जटामु
कुटधारिणः॥ नानावसनसंवीता श्चित्रस्रगनुलेपनाः॥ गजाश्वोष्ट्रखरे मार्जार सिंहव्याघ्रनिनास्तथा॥ व

राहोलूकगोमायुमृगाघुमहिषाननाः॥ वामना विकटाः कुब्जाः करालालूनमहदंष्ट्राः॥ सहस्त्रनेत्राश्चा
न्ये सहस्त्रजटधारिणः॥ श्वेतकैलाससंकाशाः केचिद्दिनकरप्रभाः॥ केचिन्नलस्वर्णाभा नीलांजनच
यापमाः॥ एकपादा द्विपादाश्च तथा द्विशिरसोपरे॥ निर्मांसा स्थालुजंघाश्च व्यादितास्या भयंकराः॥
वापीतडागकूपेषु समुद्रेषु सरस्सु च॥ श्मशाने शैलवृक्षेषु शून्यागारनिवासिनः॥ एते ग्रहाश्च सत
तं रक्षंतु ममसर्वतः॥ महागणपति र्नंदी महाकालो महाबलो॥ महेश्वरावल्लभेश्च ह्नरो लोकनयाख्य
यो मणीश्चैव गोपाला नंगरीटिर्भद्दिस्वराः॥ देवश्चवामदेवश्च घंटाकर्णाः करंधमाः॥ श्वेतमोदाः कपाली
च जंनवः त्राहृतापनः॥ मज्जनो न्मज्जनो चानो शांतापंडविलापिनौ॥ निजघासो घसश्चैव स्थूणाकर्णाः
प्रत्रोधाणाः उल्का माली यमाधर्मा ज्वाला जिह्वा प्रमर्दनाः॥ अरिबलासुरारिघ्नाः शिवश्चाशिव एव च
क्षेमकः पिमितसीच सुरारिर्हारिलोचनः॥ भीषको याहकश्चैव तथ वायमयाय... प्रग्रहाः ये कश्चै
व तथा स्कंदग्रहापराः॥ चपलालोमचवाताजमुखाप्रसः सुमहाकाप्यः॥ हस्त्या वक्त्रेनश्चैव ... कंक
णाः प्रियाः॥ हरिश्मश्रुगरुत्मंताः मनो मारुतरंहसाः॥ पार्श्वस्थाः पमंतता सहस्राणि सता निचात्रा क्षि

मंतेद्युतिमंतो बभ्रुआरण्यः सत्यसंगराः ॥ सर्वे कामोपहर्तारो द्विषतां च महामृधाः ॥ एवं वाह्निकदुर्गेषु कीर्त्तित ः
कीर्त्तिता गुणैः ॥ तेषां गणानां पतयः पात्रमांसगणान्यतः ॥ नारदः पर्वतश्चैव गांधर्वाप्सरसां गणाः ॥ पि
तरः कारणं कार्यमाधयो व्याधयस्तथा ॥ आगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शाक्तिर्धौम्यः पराशरः ॥ कृष्णात्रे
यश्च भगवान् ॥ असितो देवलो नलः ॥ बृहस्पतिस्तथार्वश्च मार्कंडेयः श्रुतश्रवाः ॥ द्वैपायनो विदुर
श्च जैमिनिर्मीठरः कृलः ॥ विश्वामित्रो वसिष्ठश्च लोमशश्च महानृषिः ॥ उतंकश्चैव रंभश्च पालाम
श्च हितस्त्रितः ॥ ऋषिर्वकालहंसीयो मुनिर्मैत्र्या तिथिस्तथा ॥ सारस्वतीयवक्रीतः कत्रिको गाल
मस्तथा ॥ संवर्तऋष्यशृंगश्च स्वस्त्यात्रेयो विभांडकः ॥ ऋचीको जमदग्निश्च सनत्याधस्तपसां निधिः ॥ ३४२
नारद्वाजः स्थूलशिराः कश्यपः पुलहः क्रतुः ॥ हरदीमिरितिश्मश्रुर्द्विजयः काण्वएवचावदंडी दीर्घत
पश्च देवश्रवाश्चांशुमान्त्रिवा ॥ अष्टावक्रो रथीतिश्च श्वेतकेतुस्तथैव च ॥ उद्दालकः क्षीरपाणिः शृंगी
गौरमुखस्तथा ॥ लकः श्रामीकश्च प्रमुचुर्मुमुचुस्तथा ॥ एते चान्ये च बहवो ऋषयः संशितव्रताः ॥ मुनयः
संशितात्मानः ये चान्ये नानुवचनाः ऋषयः श्लोधिनः शांताः ॥ रागिकर्वेभूमसदा ॥ त्रयो ऽग्नियस्त्वं वा

...द्विविधं कोसकलो मणिः ॥ आयुष्याणि प्रशस्तानि कार्यसिद्धिकराणि च ॥ पुण्यं वेविगतक्लेशं श्रीम
द्वंमंगल्यान्वितं ॥ रामणादाहृतं पूर्वं आयुः श्रीजयकांक्षिणा ॥ यश्चेदं श्रावयेद्विद्वान् यश्चेतं शृणुयान्नरः ॥
मंगलाप्रशस्तं तस्यात्तात ज्ञपत्यर्थेणि पद्धेणि ॥ वधं बंधं परिक्लेशं व्याधिशोकपराभवं ॥ न च प्राप्नोति वै क्लेशं
पुत्रेहवचनं दति ॥ धर्म्यं यशस्यमायुष्यं पवित्रं वेदसंमितं ॥ श्रीमत्स्वर्ग्यं सदा पुण्यमपत्यजननं शिवं ॥ श्रु
तं हि मकरंदणां मधाजननमुत्तमं ॥ सर्वरोगप्रशमनं सर्वकार्थिककल्पवर्द्धनं श्रद्धधानाः दयान्नरः प्र
प्रठद्धात्मवान्नरः ॥ सर्वपापाविशुद्धात्मा गतिं चलनतेश्रुतां ॥ ॥ इति श्रीहरिवंशे बलदेवाह्निके समा
प्तः ॥ वैशंपायन उवाच ॥ हृतो यदेवप्रद्युम्नः शंबरेणात्मघातिना ॥ मासे ऽस्मिन्नेव शांतस्कजोवचत्या
मजायत ॥ बाल्यात्प्रभृति रामेण त्वास्त्रेषु विनियोजितः ॥ तस्मादनंतरं चैव मानतः सर्वे हल्लिनिः ॥ ज्ञात
मात्रे ततः स्वच्छः श्रुनांता मवसत्पुरी ॥ निर्हना मित्र सा महाः सक्रोद्यानं यथामरा ॥ यादवीव श्रियं दृष्ट्वा स्वां
श्रियं द्युविवासवः ॥ जनार्दनेन नयां चैव न ज्ञांतिलनितलैरनृपाः कस्यचित्वथ कालस्य पुरे वारणसाह्व
ये दुर्योधनस्य जज्ञे वैसमीपुः सर्वपार्थिवाः ॥ तांश्च रुक्मामाधवील रुक्मी सपुत्रं च जनार्दनं ॥ पुरीं द्वारवतीं च व
निविस्रासागरांतरा ॥ हृतेसो ऽन्नतसंधनाः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ॥ प्रियं रुग्द्युहृपो के ऽमः मोजग्मुः समंततः ॥

दुर्य्योधनमुखाः सर्वे धृतराष्ट्रसुतास्तु ये ॥ पांडवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ॥ यांड्यचोलककलिंगेशा वाह्लिकाद्य
वृद्धाः सभाः ॥ अद्यैव हि लीप्रकर्षस्तेदम्या वाक्यावनृमिपाः ॥ अश्वमुर्ख्योदयपुरीगाविंदानुजपालितां ते पर्यंतं रथवा
हं प्रतिवार्य्या वनीश्वराः ॥ विविधुर्दुर्योधनाद्यास्तु स्वासुस्वासुनृप्रसिपु ॥ ततः श्रीमान्हृषीकेशः सहयादपुंगवैः ॥ समी
पे ॥ नवेशाणां निर्य्ययाकमलेक्षणः ॥ मतस्थानरदेवानां मध्ये स्थाम धुसूदनः ॥ व्यराजत यदुश्रेष्ठः शारदीव दिवाक
रः ॥ सतत्र समुदाचारं यथास्थानं यथावयः ॥ हाथासिंहसनेहैमकांचने निषसाद सः ॥ राजानोऽपि यथास्थानं
निषेदुर्विविधस्तथा ॥ सिंहासने सुचित्रेषु पीठेषु च नराधिपाः ॥ स यादवेनोऽवाणां समाजः शुशुभे तदा ॥ सुराणां चा
सुराणां च सदसि ब्रह्मणो यथा ॥ तेषां चित्राः कथास्तत्र प्रवृत्ताः तत्र सागमाः ॥ यदूनां पार्थिवानां च केशवस्या
पश्रुवतः ॥ एतस्मिन्नंतरे वस्तु वैवो मेघ...देवदत्ता ॥ तत्पुलं दुर्हिनं चासी अलिपुद्रू नाथिचुमतः ॥ तदृहिन तलं लि ३४२
वा गा रदः प्रस्वदस्वला संवेष्टितजटान्तरो वीणानाचेन बाहुना ॥ तत्र पात्र... णां मध्ये पावकसंनिभः ॥ नार
दं भित्रि... श्रीमान्दृयाकेशः वामुनिः ॥ ... तिनेनमो नारदामुनिपुंगवः ॥ तद्दृष्ट्वा महापावं प्रपा
दे नृपदत्तर्हिनं ॥ सोऽवगाहनरेंद्राणां मध्ये सा गासन्निवे... स्वासन... यदुश्रेष्ठं नेवाच मुनिरव्ययं ॥ आ... वैति
...सुखे... पुरंदरो... ...किल्पसु... कृष्णः...
रदेवानां एक

त्कवेव कृष्णसंप्रवुग... आश्चर्य्य श्चैव धन्यश्च दक्षिणानि... सहं ॥ एतच्छ्रुत्वा... मध्ये महीक्षितां ॥ कृ
तप्रणामः स्ववाक्यान्गमिष्यामि यथागतं ॥ तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य पार्थिवाः प्राज्ञ रीश्वरं ॥ गुप्तं मत्रे नेत्र...
पचनं नारदे रितं ॥ आश्चर्यः श्चैव निहिताधन्योऽसि ... धन्य दक्षिणानि सहस्र... प्रत्युक्तो ऽपि च नारदि
मतन्ना निजानीमो दिव्यमत्र सरंमहत् ॥ यदि श्राव्यं इदं कृष्ण श्रोतुमिच्छामि नरवृता ॥ तुवाच ततः कृष्णः स
र्वान्नृपार्थिवपुंगवान् ॥ श्रोतव्यं नारदस्त्वेष द्विजो कथयिष्यति ॥ ब्रूहि नारद तत्त्वार्थं श्रोतुकामा पृथिवीक्षि
तः ॥ यच्चयाऽभिहितं वाक्यं मया च प्रतिनादितं ॥ सपीठे कांचने शुक्ले सूपविष्टः स्वलंकृतः प्रवीणा वरस्य वाक्य
पप्रच्छ मुख्यं कमो ॥ अयमानेत्र... यावेतश्च समागताः ॥ अस्य प्रश्नस्य महतो यथापारमदं गतः ॥ अ
हं कदाचिद्गंगायास्तीरे विष्वणा तिथिः ॥ चरास्पकाः रूपा पायदत्तप्रमाने दिवाकरे ॥ अपश्यं गिरिकूटाभं
कृष्णल हयदेहिनां ॥ कान्ता मंडल विस्तारं नाग वहिगुणमायतं ॥ चतुःश्वरणासुश्लिष्टं क्लिन्नं शैवलपंकिलं
म मधीणाचलतिं कूर्म्मं गजचर्मसवयोपमं ॥ सोऽहं तं पाणिना स्पृष्ट्वा प्राह त्वानजलचारिणां च माश्चर्य्ये शरी
रोऽसि कूर्म्म धन्योऽसि मे मतः ॥ यस्त्वमेव प्रमेयान्यां कपालास्यां समावृतः ॥ तोयाच्वरसिनिःशंकः ॥ कं चित्
स्पंशाचिंतयत्रा समकुवाप चांपुत्रवाः कूर्म्मो मानुषवत्स्वयं ॥ किमाश्चर्य्यं मयि मुने धन्यश्चाहं कथं विभो ॥ गं

गोयं निम्नगा धन्या किमाश्चर्यं मतः परं। यच्चाहमिव सत्वानि चरंत्यस्तु तत्र्यो हि द्विज। सोऽहं कुतूहलात् विष्णु
नदीं गंगामुपस्थितः॥ धन्यासि त्वं सरिच्छ्रेष्ठे नित्यमाश्चर्यमेव हि। या त्वमेवमसादेह्यो आपदे रूपशो
भिता। इदानीं सागरं यासि रत्नानि तापसालयं। एवमुक्ता ततो गंगा रूपिणी प्रत्यभाषत। मामेवं वद वां
धर्मसंग्राम कलहप्रिया नाहं धन्या हि द्विजश्रेष्ठ नाश्चर्यं श्रुयो यया निता। तत्र सत्यनि विष्ठ स्ववाक्यं मांप्र
तिवाधृतालोकाश्च करालाकं धन्यश्च वारिदो द्विज। यत्राहमिव विशीर्णाः त्वात त्र्यायांति निम्नगाः
सोऽहं [illegible]पथगा वाक्यं श्रुत्वा सोव मुपस्थितः। आश्चर्यं बहुलं लोकानां धन्यश्चासि महार्णव। यानि
रत्नानि याति निस्वं श्रेन सां सलिलश्च राज्ञाने तोवात्तिदा हि निष्कसारिता जो कथा वना॥ इमाः समभि
गच्छंत्यो लोकनमस्कृताः॥ समुद्र इत्यमुक्ततस्तु तन्तः मामभवीद्वचः। स्वं जलोपतलं निवास्युत्थित
पवने रितः। मामेवं देव गंधर्वो नाश्चर्यं आहि द्विज धनं नाद वसुधेयं मुनधन्या यत्राहमुपरिस्थिता। कृत्स्ने
पृथिवी लोके। किमाश्चर्यं ततः परं। सहे सागरका कानहि लिलि हि तिलके स्थिताः को तूहल समाविश
सन्द्वं भवतो गतिः धराचि रे द्विजा यो निर्धन्याः च्व मिनो जने। आश्चर्यं ज्ञाति कृतेषु महत्साहम
या युतो नेन [illegible] सिन्धुतानां धरणी मनुजाधिपः। इमा भव च पाप उ [illegible] कर्म [illegible] णितानि नो। तनो हि

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
३४२

स्थिमिवा के [illegible] नयो च [illegible] ने रितः। विहाय सहजं धैर्यं यथा मां प्रजापते। देवनांधर्वे सा मे तं संग्राम कल
हप्रियः। नास्मि धन्या न चाश्चर्यं मा पार वाक्यं यश्च ते मे मात्तेष धन्या हि द्विजश्रेष्ठ पर्वता धारयति मां॥ आश्च
र्याणि च दृश्यं लेप ते लोकस्य सततं। सोऽहं पश्यां यवाक्येन पर्वतान्समुपस्थितः। धन्या नवं ता दृश्यं ते
ह्याश्चर्याश्च नृपराः। कांचनस्याग्रे रत्नस्य धातनां च निधेयतः। तेन त्वल्पा कराः सर्वे नयं तो न विप्राश्र
ताः। लेमभे तद्वचः श्रुत्वा पर्वताः सम्बुषां वदः। ऊचुर्मो साच युक्ताः निवचांसि वनस्थोस्मिता। ब्रह्मर्षे नम
यं धन्या नाश्चर्याणि संतिनः। ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः स चाश्चर्यः सुरेश्वपि। सोऽहं पितामहं गत्वास
र्वेष मेव मव्ययं। तस्य वाक्यस्य पर्यायं पर्यपासमिवत्त्वं च यो सोहं त्वयन्नु वेदं वं लोकया नि चत्ते मुखं
धारयव्योमृपायाति प्रणामाः वनतानना। सोऽहं वाक्य समास्वर्यं श्राव्य पद्मयोनये। आश्चर्येन
गवाने को धन्यश्च जगतो गुरुः। न किंचिदन्यपश्यामि नूनं यद्भवतास मं। त्वतः सर्वमिदं जातं जगत्स्था
वरजंगमं। सदेवदानवा मर्त्या लोके न तं क्रिया त्मिकाः। भवति सर्वे देवस दृश्यादृश्यमिदं जगत्। ते
ने त्वल्पासि देवानां देवदेवः सनातनः। तेषामेवासि यस्मा लोकानामसि भावनः॥ ततो मां प्राह भ
गवान् ब्रह्मा लोकपितामहः। धन्या श्चर्याश्च ने बोध्यः किं मां नारद भाषसे। आश्चर्यं परमं वेदा धन्या

वेदाश्च नारद। ये लोकान् भावयंति स्म वेदाः सत्त्वार्थदर्शिनः। ऋक्सामयजुषां सत्त्वमथर्वाणि च यन्मतं। तन्मयं
षि वि..। विप्र सोऽहं ते मया च ते। परमेष्ठ्य न विधिना चोदितोऽहं स्वयंभुवा। वेदा पृष्ठा निकाले ऽक्रम
तिं संस्थान विसर्गः। सोऽहं स्ववंशम् प्रवचनान् वेदान्वै समुपस्थितः। नृणां च वेदाश्च तत्रागमं च प्रवचनो विनीताः।
धन्यान्वंशान् पुण्यांश्च निःस्पृहान्माश्चर्यमर्पिताः। आधारश्च विविधानामेव माहेश्वप्रजापतिः। स्वयं केदापीह
परे नव स्कंधे प्रश्नमागतं। युष्मत्संसर्गं असि कल्पावातपसापि वा। प्रत्यक्षं चुस्ते ततो वाक्य वेदा मम निताषि
ताः। अश्वमेधाश्चैव धन्याश्च यज्ञाश्च स्मृताः परायणाः। यज्ञार्थं च वयं सृष्टा धर्मश्चाधेन स्म नारद। तदस्माकं प
रं यज्ञेन वयं स्ववंशसंस्थिताः। स्वधर्मेण कर्म देवैदा वेदानां च परक्रमात्। ततो ह मनु वयं यज्ञान् गृहस्था भि
पूजिताः। नो गङ्गा परमे लोके युष्मासु स्वकुले स्थिताः। ब्राह्मणानि हतं वाक्यं एवं वेद उदीरितं। अ
थ सम्यक् ... कन वबड्य नानिगम्यते। धन्यः खलु भवंतो ये द्विजातीनां स्वयंभुवां। तेन खल्व मनु ३४४
स्मृतिं युष्मान् निर्यान नत्विताः। नागोस्ति इदं प्राः सर्वमेते एवमेव महर्षयः। अभिधामादयो जज्ञाम प
वानयादं न हरं प्रस्तुमीनं तां वाक्यं संदेह रूपधृत्यांकिताः। आश्चर्य ये त्वाह नरम्यास्त्रु धन्य त्वाः। पि म
मुनाः आश्चर्यं ... रसैर्विष्णुः सोऽस्माकं समनीतिः। यद्राज्यं वयं ग्रामो माता ... पावनं। तत्र पुरु

ग

८

रीकां ... प्रयच्छति। सोऽहं विप्लामागते प्रकारिह संपत्ति तां च विद्व... यमग्या विष्णुमेव द्वि
रिह संहतः। अन्मयानिहतोघे वत्र माश्चर्यं ऽज नार्हेनः। धनस्यासीति नवत्तां मध्यस्थो घृत्रपाणिवा। प्रत्येको
ह मनेनाघवाक्यस्यास्पयत्कुलं। दक्षिणानि ह सत्येवं पर्याप्तं वचनं मम। ज्ञानानि हि गति विष्णुः सर्वेषां च म
दक्षिणा दक्षिणानि सत्येवं प्रश्नः मम समासवान्। कर्मणा निहितं सर्वं परंपर्यो दिगाहितः। सदक्षिणोऽभि
न्युरूप न ह्वाक्यं प्रलिप्यादितां जन्मा भवतः पृच्छति वाक्यस्यास्य निर्णयं। तदेतत्सर्वमाख्यातं माधयामि यथा
गतं। नारदेऽभिगते स्वर्गं महर्षिः पृथिवीक्षितः। विस्मिताः स्वानि राष्ट्राणि जग्मुः स्वबलवाहनाः। जनार्हेनापि
सहितो यदुभिः यादवोपमः। स्वमेव भवनं वीरो विवेश यदुपुंगवः॥ ॥इति हरिवंशे आश्चर्यपर्वणि धन्योपाख्या
नं॥ जनमेजय उवाच॥ एवमेव महाबाहो लक्ष्मस्य जगतीपते। महात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमाद्भुतसत्तमानं
वमेश शिरसी हृष्टा पावतस्य स्पृधीमतः। कर्मणा मनुसंधानं पुराणश्च महात्मनः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ नाम
त्राक्यः प्रवीणा यस्य देहो वर्षत्रातेरपि। गोविंदस्य महाराजश्रूयतामिदमद्भुतं। त्रारत्नं तस्य त्रायानेन नीभ
... दितः। गांडीवधन्वा वीभत्सुः महात्म्ये केत्रावसयवा गांडीवं मध्ये महाराजश्रेष्ठं त्वात्रमवचीक्ष

सुराधे देवैरैमिता मित्रमितिततस्तृणु कौरव॥ ॥अर्जुन उवाच॥ पुरा हंस रके जात संवेष्टान ततो लोक का न्प
मभजितस्य च मोज त्वसर्व्वेधकोत्तमे॥ तत कदा चिद्धर्म्मात्मा दीक्षितो मधुसूदन॥ काह नमरामाहे
गा स्वद्दष्ट नकर्मणा॥ ततो दीक्षितमासीनमथ गम्य द्विजोत्तमः॥ इत्युवि गध्वा भासमपरिचारी त्र
व्रवीत॥ ॥ब्राह्मण उवाच॥ रक्षाधिकारो भवतः परिरक्ष्य द्दमां विभो॥ तत्र षष्ठांशं हिधर्मस्य रक्षिता
लभते फलं॥ ॥वासुदेव उवाच॥ ननेस्य द्विजश्रेष्ठ रक्षामि द्वां कृतान यम॥ ब्रूहि तत्र न नरं तस्य
धे पिस्पाखुड्डकं॥ ॥ब्राह्मण उवाच॥ जातो जातो महाबाहो पुत्रा मे म्रियते नघ॥ त्रयो हताश्च
थं त्वं लब्धर क्षितु मर्हसि॥ ब्राह्मण्याः सूतिकालायंत्र रक्षा निक्षीयतां॥ यथा म्रियेद पत्यं मे तथा कुरु
जनार्द्दन॥ ॥अर्जुन उवाच॥ ततो मामाह गोविंदो दीक्षितो हं जनार्द्दन॥ रक्षा त्व ब्राह्मण कार्यं मः
ध्रो वस्त्वा गतेरपि॥ श्रुत्वाहमेवं कृष्णस्य वचो वाचं नराधिप॥ नप स्वदे वमाविंद रक्षिष्यामि हि तं नयाः
प्र स्फस्कः समित ऊचा मात्त वाच जनार्द्दनः॥ शी स्पर्श मः कृत्रची द्वितास्मिन राधि॥ ततो मांवी
त्तात्मा वाधु वासुदेव जनार्द्दनः॥ गम्यतां कौरवश्रेष्ठ श्रुत्वा ते यदि रक्षितुं॥ रक्षुरा गा पुत्र गकं त्वहर श्यामनमस्ते ७
३५५
स्मो
रथा॥ ततो राजन् महाबाहो मधुसूदन महामतं॥ ततो हं वलिसैन्येन महता परिवारितः॥ तमथ तु द्विजं
सत्वा प्रयातः सह सैनिकैः॥ ॥इति हरिवंशे वासुदेव महात्म्ये॥ ॥अर्जुन उवाच॥ मद्दर्शनेन यथा
तं प्राप्य नरर्षभ॥ विश्रांतस्वा सत्त्व सर्वे निवासो परास्थिता॥ ततो ग्राम समभ्येत्य निर्द्दिष्ट कुरुनं
दन॥ समंता व्वलि सैन्येन महता परिवारितः॥ ततः शकुन्यो दीसा मृगा स्वकरताः॥ दिशा दीसांदि
सिग्रा सत्ता न यथ भा वेदयंति भो संध्या गाज पार्थं नानु मां च्चैव निश्चर्म॥ पपात महती चाक्का पृथि
व्या चाप्य कंपत॥ तस्मीम्स महोत्पातान्द दारुणा कल्ले महर्षिणा॥ योगमा ज्ञाय संतत्र मनरपा अक
चेतसा॥ युयुधान पुरोगान्सर्वा न्वृष्णि अंधक महारथा॥ सर्वे पुरुष शार्दूल मत्ता स्वयं वाहं तया नृवां गते देशाव
समया ब्राह्मणो मयवि चक्रवः॥ जपागम्य मयाद स्या निवेदयन भद्दीत॥ का जायंमनतुसा सा ब्राह्म
पापाः प्रसवस्य मे॥ तथा भवता रक्षिषु जननवे हं वनावधा॥ मुहूर्ता द्वितयं वा श्री अष्टक षपणो द्दिन स्वरांत
विपरय जवने क्रियते क्रियते तिच॥ अथ कामपु नर्वाचमत्री कौन्तय वासवो कुर्तते तिद्विजसप्ता
ननवदश्यामराक्षसा॥ ततो निसरानान च्चा वर्षे समंततः॥ विहर्मनोदिशाः सर्व्वा हुतपद नवारक॥

ब्राह्मणः पर्य्यदेवत्स्वरं स चाहत्ते तस्मिन् कुमारके। वाचः सुपुरुषा घोराः श्रावयामास मां तदा॥ न मया दत्तसंक-
ल्पा स यथाहं नष्टचेतनः। मामेव विनिंदेत् ब्राह्मणः प्रत्युवाच पुनः। रक्षिष्यामीति चाक्रंते न च रक्षितवा-
नसि। शृणु वाक्यमिदं शेषं यस्त्वमर्हे विकुर्मते। वृथा चं स्पर्द्धसे नित्यं लक्ष्मणामितबुद्धिना॥ यदि स्याद्विवि-
गाविंदा नेतदिस्याद्वितं न वत। यथा च दुर्द्धर्ष धर्म्मस्य रक्षता लभते फलं। पापस्यापि तथा मूढ नागंप्ता-
भ्रात्य रक्षिता। रक्षिस्यामीति चाक्रंते। न त्राता पि च रक्षितं। मोघं गांडीवमत्तसे मोघवीर्यः यतश्श्रुत।
श्रं किंचित्कृतात्तं विषं ततोऽहं प्रस्थितस्तदा। सह तं ब्रह्म कश्रुतेयं च लक्ष्मा महाद्युतिः। ततो द्वारवतीं ग-
त्वा दृष्ट्वा मधुनिघातनं। क्रीडितः शाकसंलमा गोविंदेनोपलक्षितः। सह मां क्रीडितं दृष्ट्वा समाश्वास्य
च माधवः। सां च प्रियं चाचतं विष्णुमिदं वचनमब्रवीत्। सुग्रीवं शैब्यं च मेघपुष्पं बलाहकं। योजयि- चैव ४
स्वानि तितदा दारुकं प्रत्युवाच ह। आरोप्य ब्राह्मणीं तस्मां घवराण्य च दारुकं। मामुवाच ततः शौरि-
सारथ्यं क्रियतामिति। ततः सलाच्छा यरथं हलाहं ब्राह्मणस्य चाप्रयतास्म दिशं सोम्या मुदीचीं रो- ३५६
रदर्शनः॥ ॥ इति हरिवंशे वासुदेवमाहात्म्ये॥ अर्जुन उवाच॥ ततः सर्वतजालानि सरितश्च वनानि

चाश्ववर्ण्यं समतिक्रम्य सागरं मकरालयं। ततोऽर्द्ध मकरं सिसा साद्गुपनीय जनार्द्दनं। प्रांजलिस्सम उपस्थाय कि-
रोमीति चाब्रवीत्। अप्रतिगृह्य सतां सत्कारात्मकं तु जनार्द्दनः। रथपंडानमिच्छामि त्वया दत्तं नदीयते। अथाब्रवीः
त्समुद्रस्तु प्रांजलिर्गरुडध्वजं। प्रसीद भगवन्नेव मन्यापप्येवं गमिष्यति। त्वयैव स्थापितः पूर्व्वमगाधोस्मि ज-
नार्द्दनः। त्वया प्रवर्त्तते मार्गो यास्यामि गमनीयतां। अन्येऽप्येवं गमिष्यंति राजानो दर्प्पमोहिताः। एवं संचिंत्य
गोविंदयत्नं तत्समाचर॥ ॥वासुदेव उवाच॥ अह्मार्थमदर्थं च कुरु सागर मद्वचः। मद्दत्तेन पुमानस्य-
श्चिदन्यस्त्वां धर्षयिष्यति। अथाब्रवीत्समुद्रस्तु पुनरेव जनार्द्दनं। अपि शापभयाद्भीतो बाढमेवं भविष्यति
शोषयाम्येष मार्गस्ते येन त्वं लक्ष्मयास्यसि। रथेन सहसूतेन सध्वजेन च केशव॥ ॥श्रीवासुदेव उवाच॥
मयादत्तो वरः सर्वेन शोषं यास्यसीति वै। मानुषास्ते न जानीयुर्द्वीविधान्न रत्नसंचयात्। जलं स्तंभय यास्माधात्तं
तलोयास्या महारथी। न चक्रांश्चत्त्वप्रमाणान्तो रत्नानां वेत्स्यते नरः। सागरेण तथेत्युक्ते प्रस्थितास्म जलेन वै
स्तंभितेन यथा न्याय्यं मणिवाणैनभास्वता। ततोऽर्णवं समुत्तीर्य कुरूनप्युत्तरान् वयं। ह्यणेन समतिक्रांता
गंधमादनमेव च। ततस्तु पर्वताः सप्त केत्राव समुपस्थिताः। जयंतो विजयं तस्थ नीलो राजतपर्वतः। महाम-

ण्सकेलात्रासंदकरस्य नामतः विप्राणां वर्णरूपाणि विविधान्याकुलानि च ॥ अनुपश्याय च गोविंदं किं कुर्मेत्य
ब्रुवंस्तदा ॥ तांश्च प्रतिज्ञया रूविधवन्मधुमथनः ॥ ततस्तु वा घहृषीकेशः ॥ प्रणामावनतान्स्थितान् ॥ विवरं ग
च्छे नामेऽथ रथमार्गः प्रदीयतामिति ॥ तत्तस्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्वताः ॥ प्रददुः कामतो मार्गं गच्छतो नरल
र्पना ॥ तत्रैवांतर्हिता ॥ स च तदाश्वतरं मम ॥ अत्रांकं च यथाया ॥ तिमघजालेषि वांशुमान् ॥ ततः कदाचिन्म
ङ्खः खेन रथमङ्कस्करथेना मा ॥ पंकमतं हि तिमिरं स्पर्शान्न विज्ञायते ऽनघ ॥ अथ पर्वतेन तं त्रति मिरं प्रत्य
पद्यत ॥ तदा साद्य मल्लाराडेनि प्रयत्नाहयाः स्थिताः ॥ ततः श्चक्रेण गोविंदः पाटयित्वा नभस्तदा ॥ आकाशं
दर्शयामास रथ्यपंथानमकल्मषं ॥ निष्क्रम्य तमसस्तस्मादाकाशो दर्शिते तदा ॥ न विष्यामीति संज्ञा मे न-
ष्टं च विगतं मम ॥ तत स्तेजः प्रज्वलितमपश्यन्तत्तदा पर ॥ सर्वलोकं समाविश्य स्थितं पुरुषविग्रहं ॥ तं प्रविश्या ३५७
हृषीकेशो दीप्तं तेजोनिधिस्तदा ॥ रथ एव स्थितश्चाहं स च ब्राह्मणसत्तमः ॥ स मुहूर्तात्ततः कृष्णो निश्चक्राम
तदाच्युतः ॥ चत्वारो बालकान्म्यघ्रा ब्राह्मणस्य कृष्णात्तदा ॥ प्रददौ ब्राह्मणायाथ पुत्रान्सर्वाञ्जनार्दनः ॥ त्र
यः एवं हृतान्येन सद्यो जातस्य बालकाः ॥ प्रहृष्टो ब्राह्मणस्तच पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः पुनः ॥ अहं हि परमप्रीतो विस्मि

तस्थानवन्नृप ततो वयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य ते सुताः ॥ यथागता निष्ठ ब्राः सत्ताडैदनरतर्षभ ॥ ततः द्वारकां प्राप्त :
क्षणेन नृपसत्तम ॥ असंप्राप्तेऽर्द्धदिवसे विस्मितोऽहं पुनः पुनः ॥ सपुत्रं भोजयित्वा तु द्विजं कृष्णो महायशाः
धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रस्थापयन्नृप ॥ ॥ इति हरिवंशे वासुदेवमाहात्म्ये ॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः कृष्णो भो
जयित्वा त्रातो निमुवहनि चा विप्राणां नृपवल्याणी ततः कल्पाऽभवत्पदा ॥ ततः स हमया युक्तो हस्तिनो
जश्च सर्वसः ॥ विचित्राश्च कथा दिव्याः कथयामास मानस्त ॥ ततः कथांते न चाहमनिगम्य जनार्दनोऽ
पृष्टवानयथा चैतं तत्त्वं यदृष्टवानहं ॥ कथं समुद्रः सव्वादाः तत सके कमले त्वणः ॥ पर्वतानां च विवरं स्तं तम
कथमच्युत ॥ ततः सद्वं कथं घोरं धन चक्रेण पाटितां तव यत्परमं तेजः प्रविष्टोऽसि कथं च तत्र ॥ किमर्थं तेन
ते बाला हृता चापहृताः प्रभो ॥ पर्वते दीर्घमध्वानं मत्स्विमं तत्क थं पुनः ॥ कथं चाल्पेन कालेन हृतं न सुर
तागतं ॥ एतत्सर्वं यथावत्सं [illegible] माचक्ष्व मम केशव ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ मद्दर्शनार्थं ते बाला हृतास्तेन म
हात्मना ॥ विप्रार्थमेष्यते [illegible] ना नागच्छेदन्यथेति हि ॥ ब्रह्मतेजो मयं दिव्यं महद्दृष्टवानसि ॥ अहं स नरव्या
घ्र मत्तेजः सनातनं ॥ प्रकृतिः सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता मनातिनी ॥ तां प्रविश्य भवंतीह मुक्ता योगविदुत्त

मा: । सा सांख्यानां गतिः पार्थ योगिनां च तपस्विनां ॥ तत्परं परमं ब्रह्म सर्वं विभज्यते जगत् ॥ मामेव तद्घनं तेजो ज्ञा
तुमर्हसि भारत ॥ समकं सर्वतो योऽहमहं सनातनो जले ॥ अहं ते पर्वताः सर्वे समयेऽदृष्टा विविधास्त्वया ॥ पंकज
तं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्धितं ततः ॥ अहं तमो घनीभूतमहमेव च पावकः ॥ अहं च कालो भूतानां धर्मश्चा
हं सनातनः ॥ चंद्रादित्यौ महाशैलाः सरितश्च समंततः ॥ सिवाचेतरश्च दिशः सर्वा ममैवात्मा चतुर्विधः ॥ चातु
र्होत्रं च यत्सत्यं चात्र ॥ अस्य मे वचनाच्चातुर्विधस्य कल्पितमेवं बुधस्व भारत ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ भगवन्कस्य
देवस्य तेजो वेत्तुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ इच्छामि चाप्रपन्नोऽहं नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ब्रह्मच
र्यं ब्राह्मणाश्चैव तपः सत्यं च भारत ॥ उग्रं हि दृढं पुरुषश्चैव मत्समस्त हि हि पांडव ॥ विप्रस्तेऽहं महाबाहो प्रियो मे
ऽसि धनंजय ॥ तेन ते कथयिष्यामि नान्यथा वक्तुमर्हसे ॥ अहं यज्ञं पिसा मा निरुच्चश्चाथर्वणा निरु
क्तः ॥ पयो देवता ज्ञानमहं तेजो मनस्तर्पणः ॥ पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पंचमं ॥ चंद्रादित्यावहोरात्रं
पक्षा मासास्तथर्तवः ॥ मुहूर्ताश्च कलाश्चैव क्षणाः संवत्सरास्तथा ॥ मंत्राश्च विविधाः पार्थ यानि शास्त्रा
णि कानि [illegible] विद्या च वेदितव्यं च मनःप्राकृतं [illegible] यन्मयं [illegible] तत्र [illegible] भारत ॥ सर्वा

सर्वमेवात्मानं मद्रूपं त्वं निबोध तत् ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ एवमस्म्यऽस्मि तथैव दीयमानेन चेतसा तथैव च मनोनि
रगमन्नेवमेवमोऽनार्हनो ॥ एतच्छ्रुत्वं च हर्षं च प्रसादात्तव केशव रूपमायं सोऽद्य तिष्ठसि राजेंद्र यस्य शीलो जनार्दनः ॥
वैशंपायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु कुरुश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ पश्यमासमनसा गोविंद पुरुषोत्तमं ॥ विस्मित
श्चाभवद्राजा सर्वैः सह सहोदरैः ॥ राजनिश्च महासैन्यैर्यत्र भ्रातृन्समागताः ॥ ॥ इति श्री खिलेषु हरिवंशे
वासुदेवमहात्म्यं ॥ जनमेजय उवाच ॥ त्वय एव द्विजश्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः ॥ कर्माण्यपरिमेयानि श्रोतुमि
च्छामि तत्त्वतः ॥ श्रूयते विविधानि स्म अद्भुतानि महामते ॥ असंख्येयानि दिव्यानि प्राकृतान्यपि सर्वशः ॥ या
न्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा प्रीये महामुने ॥ प्रब्रूयाः सर्वतस्तानि तानि मे शृण्वतोऽनघ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच
वहन्या सर्वभूतानि केशवस्य महात्मनः ॥ कथितानि महाबाहो नान्ते शक्यं हि कर्मणां ॥ ॥ उ नरतश्रेष्ठ
लविस्तरतांस समंततः ॥ अवस्थं च मया श्रावं ले अनन्तानि भारत ॥ विख्यातमितवीर्यस्य प्रथितान्यस्य कर्मणः ॥
अनुपश्यामि त्ववक्ष्यामि श्रृणुष्वैकमना नृप ॥ हास्यत्वाच्च यत्ताः यदुसिंहस्य धीमतः ॥ राघवाणि नृपमुख्यानां ते
जितानि महात्मनो ॥ यहनोमंतः प्रसृष्टिश्च कारानवाहनाः ॥ पुरं आज्ञानि पंगवा पुनस्तेन महात्मना ॥ स

हमध्ये दृष्ट्वा त्वा नरकादानवोहतः। वासवं चरणो जित्वा पारिजाते हृते बलात्। वरुणश्चैव भगवान् निर्जितो
लोहितेक्षदादैत्वा कश्च कारूषा निहता दक्षिणापथे। शिशुपालश्च संसर्गे किल्विषे कृत्सा तेहतः। गन्ध
वश्शोणितपुरं त्र्यंकरेणाजिर्हतः। तत्र सुतो महावीर्यो बाणो नाम सहस्रवान्। महामृधे महाराज जि
त्वा जीवन्विसर्जितः। निर्जिताः पावकाश्चैव गिरिमध्ये महात्मना। शाल्वश्च विजितः संख्ये सौनश्च विनि
पातितः। विहतो जिस्सागरं चैव पंचजन्यो वसीकृतः। हयग्रीवश्च निहतो नृपाश्चान्ये महाबलाः। जरासंधस्य
निधने मोक्षिताः सर्वपार्थिवाः। तथैव जित्वा नृपतीन् गांधारतनया हृता। कृष्णेन ज्याश्च शोकार्त्ताः पांडवाः
परिरक्षिताः। दाहितं च वनं घोरं पुरुहूतस्य पांडवं। गांडीवं चाग्निना दत्तं मर्जुनायोपपादितं। दूतं च तत्र
तं घोरं विग्रहे जनमेजय। अनेन यदुमुख्येन यदुवंशश्च वर्द्धितः। कंसापाश्च प्रमुखे श्लोका प्रतिज्ञा पांडवा
न प्रति। निहतो नारते युद्धे प्रतिदास्यामि ते सुतान्। मौसलितश्च महातेजा नृगः शापान्मुक्त दारुणः। यवनश्च ३५२
हतः संख्ये कालरूपो निवेशितः। तानेवं च महावीर्यो मैंदो द्विविद एव च। विजितौ युद्धदुर्धर्षौ जांबवांश्च
पराजितः। सांदीपनस्तथा पुत्रस्तवच्चैव तथा पिता। तेनैव कृतं ततस्त्रैवीज्ञीवितौ तस्मात्तेजसा मंयामाकस्य

पाशा घोरा नरकाग्रजाः। निहताश्च नृपाः सर्वे कृतालङ्कमक्षातां जनमेजय युद्धे पुयथा तेवर्णितं पुरा॥ ॥इ
ति हरिवंशे खिलभागे देवमहात्म्ये॥ जनमेजय उवाच॥ त्र्यएव महाबाहोर्यदुसिंहस्य धीमतः। कर्माण्य
परमेयानि श्रुतानि द्विजसत्तमाद् हाश्रुतवतां श्रेष्ठ त्वमुदेवसाधीमतः। यं त्वया कथितं सर्वे बाणं प्रति
महास्करं तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधना। यो निगुप्तः स्वयं देवेन शंकरेण महात्मना। सहवा
सास्तेन वसाणोन गुहेन चा। चक्रेणैव नतः पुत्रो ज्येष्ठो बाणेन तस्य यः। हृतो वाहुसहस्राणां दिव्यास्त्रसम
तधारणात्। अथ संख्ये कथं भेदा कार्ष्णमायात्रात न हे वेलाः। वासुदेवेन सकथं बाणो संख्ये पराजितः। संख्ये
दृढयुद्धार्थी जीवन्मुक्तः कथं च सः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ शृणुष्वावहितो राजन् कृष्णस्यामिततेज
सः। मनुष्यलोके बाणेन यथाभूद्विग्रहो महान्। वामदेवनयचासो रुद्रस्कंदसहायवान्। बलिपुत्रो
राणाम्ला सौ जित्वा जीवन् विसर्जितः। तथाचास्य वरादत्तो त्र्यंकरेण महात्मना। नित्यं सांनिध्यता चैव ग
णपत्वं तथा व्ययं यथा वरस्य तद्युद्धं लोकनाशे यथाच सः। यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोऽसुरो गतः। य
लदं तु द्वंद्वं त्वत्वसर्वमखिलं शृणु दिव्यास्य कुमारस्य क्रीडतः सुभद्रात्मनः। बलेः पुत्रो महावीर्यो वि
स्मयं परमं गतः। तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना तपश्चर्तुं सुदुश्चरं। रुद्रस्याराधनार्थाय देवस्य च यथा सुतः। ततो

पुपदात्मानं तपसा सोऽस्करोत्तमहादेवस्य परमं तोषं जगाम च महेशमया। नीलकंठः परां प्रीतिं गत्वा चासुरम
ब्रवीत्॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यथे मनसि वर्तते॥ अथ बाणोऽब्रवीद्वाक्यं देवदेवं सनातनं। देव्याः पुत्रत्वमिच्छा
मि त्वया दत्तं त्रिलोचन। एवमस्त्विति तत्प्रोक्ता रुद्राणीमिदमब्रवीत्। कनीयान्कार्त्तिकेयस्य पुत्रोऽयं प्रति
गृह्यतां॥ यत्राभ्युत्थितो महासेनः सोऽग्निजो रुधिरपुरं तत्र देशे पुरं चास्य भविष्यति नगरोत्तमं। नाम्ना तच्छो
णितपुरं भविष्यति पुरोत्तमं। मया निगुप्तं श्रीमत्तं न कश्चित्प्रसहिष्यति। तत्र सन्निवसन्बाणः पुरे शोणितसंज्ञ
के याताऽत्यंपतन्ना। मते दिव्यं ज्ञानयनत्सदेवेशात्॥ अथ वीर्यमदोन्मत्तो बाणो बाहुसहस्रवान्। अरि
तत्र सुरदेवगणान्युद्धमाकांक्षते सदा। ध्वजं चास्य ददौ प्रीतः कुमारोऽमिततेजसः। वाहनं चैव बाणस्य
मयूरं दीप्ततेजसं। न च देवा न गंधर्वा न यक्षा न च राक्षसाः। तस्य युद्धे व्यतिष्ठंत देवदेवस्य तेजसा। अवि
केनातिपुरुषश्रेष्ठः स्कंदः सह महासुरः। नयाम गच्छति युद्धं श्रुति। नेमे साम्यं गच्छता। नित्यं सान्निध्यतां— ३५०
चैव गणानां पश्यतस्तथा हास्यात्। स रुद्रमभिगम्याथ प्रणिपत्याभिवाद्य च। अवलिप्तस्तु रिदं वाक्यं पश्च ठह्वण
ध्वजं। अस्य संनिलिखितो देवाः ससाध्याः समरुद्गणाः॥ मया बलमदोन्मत्तो एकास्त्रसेन्येत न वाश्रोयात्रा। तुरदे
गं समागम्य वसतोऽस्मिन्पुरे हि बलात्। ते पराजयमं च हा निरागा मत्पराजयोनाकस्य हृष्ट कुपागम्यल्लिन्ने

तियथा सुन्दरं सोऽहं निरः शोभ्युद्धस्य जीवितं नाद्य कालये। अयुध्यतो वृथा देयो बहूनां धारणं मम। तद्ब्रू
हि मम युद्धस्य कश्चिदागमनं न वेत्ता न मे युद्धं विना देव रतिरस्ति प्रसीद मे। ततः प्रहस्य भगवान्ब्रवीद्वृ
षभध्वजः। न चिराद्बाण युद्धं ते तथा तच्छृणु दानव। ध्वजस्यास्य यदा भंगं भवता तत्र निष्पतिः। स्वस्थाने स्था
पितस्यास्य तदा युद्धं भविष्यति। इत्येवमुक्तः प्रहृष्टः स्वः बाणो बहुक्त्रा सदा। प्रसन्नवदनो रत्नापारस्याः प्र
तितोऽब्रवीत्। दिष्ट्या बाहुसहस्रस्य नष्टं तृणं धारणं मम। दिष्ट्या सहस्राक्षमहं विजेतुं पुनरागतवान्
दगाः श्रुत्वा नैत्रा मत्वा मति महेन्द्रा। पांचेजाल्लित्रातेहैवं सत्रय नत्तितो नृपं विः॥ ॥महेश्वर उवाच॥
उत्तिष्ठ तिष्ठ वा हन्तात्मा तन्त्रज्ञतस्य चापे हे भ्रमं गांप्राप्य सवीर युद्धम प्रतिमं रणे॥ ॥वैशंपायन उ
वाच॥ एवमुक्तस्ततो बाणस्त्र्यंबकेन महात्मना। हर्षेणा सुखितः श्रीमान्न चासद्धयनध्वजं। त्रितिकं
ठ विस्मयस्य बाणः परपुरंजयः। गृहीत्वा स्वमनवनं हृष्टो चक्षुलग्रहं महत्ता तत्रोपविष्टः प्रहसन्कुम्भांड
मिदमब्रवीत्। प्रियमावेदयिष्यामि नवलोऽनन्तो नुमानस्यैव मुक्ताः प्रहसन्बाणमप्रतिमं रणे। प्रो
वाच बाणं किं त्वेवं वक्तुकामोऽसि मे प्रियं। विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रहर्षादिति सोऽपसोऽवच ह संश्रोत्रमि

च्छामि वरं किं लब्धवानसि। देवदेवप्रसादेन स्कंदस्य च महात्मनः। ईप्सितं किं त्वया प्राप्तं तन्मे ब्रूहि महासुर। त्रिलो
कं प्रसादेन स्कंदगोपायनेन च। कश्चित्त्रैलोक्यराज्ये च मदिष्टं खलपाणिना। कश्चिद्दिष्ट्या वनयात्यापाता
लमुपयास्यति। कश्चिद्धि सुतया त्रासं विमास्यति दितेः सुताः। यस्य चक्रेण यत्र सा निवर्तेत जला त्राया कश्चि
च्छार्ङ्गगदापाणिः स्थितः परमास्त्रेण विलोलनेयसं त्रस्ताः प्रयास्यंति दितेः सुताः। पाताले वासमुत्सृज्य कश्चि
त्त्ववलाश्रयात्। विबुधावासनिरता भविष्यंति महासुराः। बलिर्विष्णुबलाक्रांतो बद्धः सुतलपाताल पामलि
लाघाविनिःसृत्य कश्चिद्राज्यं अवाप्स्यति। दिव्यमाल्यांवरधरो दिव्यस्त्रगनुलेपनः। कश्चिद्देरा चिनं तातडस्मा
मः पितरं तव। कश्चित्त्रिनिःक्रमैः पूर्वं हत्वा त्रैलोक्यमानसेन। पुनः प्रत्यानयिष्यामो यथा सर्वान्न दिवौक
सः स्निग्धगंभीरनिर्घोषं शंखध्वनि पुरा जवं। कश्चिन्नारायणं देवं स्मेष्यामः समितिंजयं। कश्चिद्वृषध्वजस्यात
प्रसादसुमुखस्य सदा यथा तेऽहदयात्कंपः मा भूत् विष्णुः प्रवर्द्धितो। कश्चिदीश्वरतापणकार्त्तिकेयमतेन च। प्राप्त ३५२
वानसि सर्वेषामस्माकं पार्थिवपदं। इति क्रौंनाडवचने श्रावितः मासुरात्मा। बाणो वा च मसंसकौप्र
वाच वदतां वरः॥ ॥बाण उवाच॥ चिरात्स्वन्न तिक्रौंनाऽनयुद्धं प्राप्यते यदा। ततो मुदा मया मेघः। श्रितिकं

ऽः प्रतापवान्। युद्धाभिलाषः सुमहान् देवसंज्ञायते मम। अपि प्राप्स्याम्यहं युद्धं मनसः कांक्षितं चिरं। ततोऽहं
देवदेवेन हरेणाभिव्रयातिना। प्रहस्य सुचिरं कालमुक्तोऽस्मि वचनं प्रियं। प्राप्स्यसे सुमहद्युद्धं त्वं बाण प्रति
मं महत्। मयूरध्वजभंगस्ते भविष्यति यदासुर। तदा प्राप्स्यसे युद्धं सुमहद्धि निरंदन। ततोऽहं परमं प्रीतो न
गवंतं वृषध्वजं। प्रणम्य शिरसा देवं तवांतिकमुपागतः। इत्येवमुक्तः क्रौंनांडः प्रोवाच रपतिं तदा। अहो
नत्राननं राजन्न यदेवं नापसे वचः। एवं कथयतो स्तत्र तयोरन्योऽन्यमुच्छितः। ध्वजः पपात वेगेन त्राक्रांत्रा
निसमाहतः। तं तथा पतितं दृष्ट्वा सोऽसुराधिपमुत्तमं। प्रहर्षमतुलं लेने मेने चाहवमागतं। ततश्चकंपे वसु
धा त्राकात्रानिसमाहता। नानादंति हितान्नेमो मार्ज्जारोऽथ न गर्ज्ज च देवानामपि यादेवाः। सोऽप्यवर्ष
तथा सर्वशः शोणितं शोणितं पुरे सर्वतः पुरमंतिकात्। सूर्यं भित्त्वा महोल्का च पपात पृथिवीतले स्वपद्भेवो
दितः सर्वो धरणी समपीयत। चैत्यवृक्षेषु सहसा धराः त्रातसहस्रशः। शोणितस्याश्रवन्न धारा निपुत्तस्मा
र्क्कान्नश्चो राहुरप्यसदा दित्यमपर्वाणि विशां पतो। लोकक्षयकरे काले निर्घातश्चापतन्महान्। दक्षिणां
दिशि मा स्थायधूमकेतुः स्थितो भवत्। अनिशं चाम्बवछिन्ना ववुर्वाताः सुदारुणाः। श्वेतलोहितपर्यं

ऽः खलग्रीवघंटिद्धृतिः॥ विवर्णः परिधानातु संध्यागतमथाहणोलः॥ वक्रमंगारकश्चैके उल्किका सुमयंकरः॥ बा
णस्य जन्मनक्षत्रं नर्कमयन्निव सर्वशः॥ अनेकशाखश्चैत्यश्च निपपात महीतले॥ अर्चितः सर्वकन्याभिः दान
वानां महात्मनां॥ एवं विविधरूपाणि निमित्तानि निसृष्टानि मयत्नुः॥ वाणो मदबलोन्मत्तो मत्तश्चयं नाभ्यगच्छत॥ वि
चेतास्त्वनवः प्राप्तः कुंभांड स्पश्चदर्शिवान्॥ वाणस्य सचिवस्तत्र कीर्तियन्चक्र किल्विषां रूपालापश्च चरस्पृते
कथयन्तो नभ्यानननां तवराजविनाशाय नविष्यंति नसंशयः॥ वयं चान्ये च सचिवा नृत्यायेचतवानुगाः॥ हृदयंसां
तिनचिरात्सर्वपार्थिवकन्याः॥ यथात्राकंधगतरोः स्वदर्प्पात्पतनं नवेत्॥ बलमाकांक्षतो मोहात्तस्य वाण
स्यनहेतः॥ देवदेवप्रसादात्तु त्रैलोक्यविजयं गतं॥ नत्यतान्नृस्पृतेनाशो युद्धाकांक्षीननहृष्टः॥ वाणाप्रीतिम
नाश्चवंपोपानमतुलमं दैत्यदानवनारीभिः॥ सार्द्धमतुलविक्रमः कुंभांडश्चिंतयाविष्टो रायलेत्रमस्य
२त्वदा॥ अचिंतयच्चतवार्थं से सैरूत्पातदर्शनैः॥ राजाप्रमादी दुर्बुद्धिः जितकाशी मदोत्कटः॥ युद्धमेवाभिलष ३५२
तेनदोषान्न मन्यते वहून्त्रदोषाणां नमवेन्नाशा इति मधीयते मतिः॥ नियतं दोषएवायं नविष्यतिनसंशयः
दोरात्मा नृनृपतेरस्य होषनतस्हिदानवा॥ देवदानवयक्षाणां यः कर्ता भुवनप्रभुः॥ सनवः कालिके सश्चसुत

वामौ हितः पुरा प्राणैः प्रियतरो नित्यं नवस्य तु ग्रहः सदा॥ लहिशिष्यश्च सततं प्रियो वाणे नवस्य हि॥ दर्पिन्मेकन्तु
नाशायवारयाचितवान नवं॥ युद्धहेतोः सलब्धस्क मर्द्धयान नविष्यति॥ यदि विष्णु पुरागाणा मिंद्रादीन्नां
दिवौकसां नवितीयनवन्प्राप्ति नैवद्दष्यान्नतं नवेत्॥ एतयोश्चद्धिकोः युद्धं कुमारनवयोरिह॥ त्राकोदाहं
समागम्य वाणसाहाय्यकारिणो॥ न च देवव चो मिथ्या नविष्यति कथं च न॥ नविष्यति महद्युद्धं सर्वदेत्यविना
शनं॥ सएवं चिंतयाविष्टः कुंभांड सचदर्शिवान्॥ स्वप्नि प्रणिहितां बुद्धिं चकार समहासुरः॥ येहि दैवविरुध्य
ते पुण्यकर्म निराहवे॥ यथा वलिन्नियमितः स्तथा तेयाति संशयं॥ ॥इति हरिवंशे वाणयुद्धे कुंभांडवाक्यं
वैशंपायन उवाच॥ क्रीडा विहारोपगतः कदाचिद नवद्भवः॥ देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति सप्रभुः
ज्ञातानितत्रा अप्सरसोभिः क्रीडुश्च समंततः॥ सर्वर्तुककवनेरम्ये गंधर्वपतयस्तथा॥ कुसुमैः परिहीनस्य पुष्पैः
सद्मानकस्पचा गंधेहामभिवाकात्रां नदीतीरे च सर्वतः॥ वेणुवीणामृदंगैश्च पणश्चैव सहस्रशः॥ वादय
नेः स्म मुश्चाव गीतमप्सरसां तदा॥ हृतमागंधकन्याश्च धवना अप्सरसां गणा॥ देवदेवं भुजं पुष्पं सम्विर्णरूकनक
सुसंतत सः देवरूपेण चित्रलेपाचरप्सरा नवं प्रसादयामास देवी चपाहसर्वदा॥ प्रश्या दंयंती वेश्यानां प्र

हर्षेण संप्रेरितः ॥ नवस्या पार्षदादिगणा नानारूपाः स्त्रियश्च सा देव्या अनुज्ञया सर्वे क्रीडंते तत्र तत्र वै । अथ ते
पार्षदाश्च तत्र हरस्य सुविपश्चितः । महादेवस्य रूपेण तत्र चिह्नरूपमास्थिताः ॥ ततो देव्याः सखीरूपा नालीजव्याव
दनेन चादेवी प्रहासं मुमुचे तदा शिवा अपसमस्तथा ॥ तत्र किलकिलारावः प्रादुर्भूतेन समंततः । हर्षेण
उल्ललेन नवः प्रीतिमनाः सुराः ॥ वाणस्य दुहिता कन्या तत्रोषा नाम भामिनी । देवं सक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह
नदीगतं दीप्यमानं महातेजो नानारूपवपुः स्वचारे व्याः प्रियविकीर्षया । उषा मनोरथं चक्रे पार्वत्या
सन्निधौ तदा धन्यास्य महेशमहिलारमं तावं समागामता मनसा च तथ संकल्पमुषया ज्ञाषितं यथा विज्ञा
यतमभिप्रायमुषायाः पार्वती तन्मनः ॥ प्राह देवी तनो वाक्यमुषां हर्षयती मनः । उषे शीघ्रं त्वमप्येवं नर्त्ता स
हरमिष्यति । यथा देवो मया सार्द्धं त्र्यंबकः त्रातुमुदनः ॥ एवमुक्ते तदा देव्या वाक्यं चिंताविलक्षणा । उषा ३५२
मावं तदा चक्रमनोर्भृत्स्वे कदा महतदाहे भवती वाक्यं सं प्रहस्य दमब्रवीत । उषे श्रृणु ध्रुवं वाक्यमथ दासं ये
गमष्यति । वैशाख मासि द्वादश्यां तु द्वादश्यां चादिने दृष्टेयार मयिष्यति यः स्वप्ने सत नर्ता न विष्यति । एव
मुक्ता दैत्यसुता कन्या गणसमाहता । उषा कामन हर्षेण रममाणा यथा सुखं ॥ ततः सखीभिरोघ्यलं

हर्षेणोत्फुल्ललेचना नालिकासखि पार्लेश्च अन्यान्यं डिलाः ॥ किन्नर्यो यक्षकन्याश्च नागदैत्यय
कन्यकाः अप्सरोगण कन्याश्च उषायाः सखितां गताः ॥ उक्ता च तत्रता निःसा नर्त्तीत ववरानने । न विष्य
ति विरितावदेव्या च यन के ल्पितः । नहि देव्या वचो मिथ्या न विष्यति कदाचन । रूपानिजं न संपन्नः पति
संकल्पितः तथा । उषा सखीनां तद्वाक्यं प्रतिगृह्य यथाविधि । दत्तमनोरथां देव्या नावयंती च याति बल
ततः क्रीडाविहारं च मनुनेय सहेमया ॥ गते दिने ततः सर्वा नार्यस्ताः परमाकृताः । ययुः स्वानालयान्सर्वा
देवी चादर्शनं गता । काश्चिदश्वैः तथा यानैर्गजैरन्यास्तथा पराः ॥ पुरं प्रविविशुर्हृष्टाः काश्चिदाकाशमाश्रि
ताः ॥ ततो हर्म्ये शयाना उषे वैशाखमासि नाविनी । द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य सखीगणहतां तदा । यथोक्तं
पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां तदा । विवष्ठमाना रुदती देव्याव चन वादिता । सा स्वप्ने रमिता तेन स्त्रीनाथं चु
पिलं तदनिता । शोणिताक्ता प्ररुदती सहसैवोत्थिता निशि । तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखी नयस समाचिक्री
चित्रलेखा वचः स्निग्धमुवाच परमाकृता । उषे मा नैः किमेवं च रुदंती परितप्यसे । बले धृतमुताच
ख्याता किं नयान्विता । न जयं विद्यते लोके तव शुक्रादिशे पतः । अभयस्स च वा मा उपितारवा ।

न्नकेसरी॥ उविषादिन्निदमस्यंतेविषादं मा कृथाः॥ शुभेनानेयं येधपुमांसे पुनरागमिष्यति वरानने॥ अस ज्ञो देवस
हिताः सची नरोसुरेश्वरः॥ अवामएव गेने रंपित्रा तेमृदितोरणे॥ अयं देवसमहस्य नयदश्च पितातवामद
केश्वरः श्रीमान् बलपुत्रो महाबलः॥ एवं सा निंदिता सख्या वाणपुत्री यशस्विनी॥ स्वप्ने दृष्टं यथा रूपं त्व
न्दयद निंदिता॥ ॥उषोवाच॥ एवं संधर्षिता साध्वी कथं जीविष्ये सुस्मह॥ पितरं किं नु वक्ष्यामि देव यत्रा
नुभरिंदमं॥ एवं हि रूपकी वैन्ना स्यास्य महोत्रमः॥ श्रेयो हि मरणं मह्यं न मत्रयाऽद्य जीवितं॥ ईप्सितान्य
यथा कोऽपि पुरुषोऽधिगतो हि मनिशायां या जापती चाहं नीता केन दशाभिमां॥ कथमेवं हतानाम कन्या
जीविष्ये सुस्मह॥ कुलापकारा करी कुलांगारा निराश्रया॥ जीवितं स्पृहये नारी साध्वीना मयतः स्थिता॥
इत्येवं वाष्पहत्तोराही रुदतीजनबलातदा॥ विललाप चिरं कालं मुखा कमललोचना॥ अनाथवद्वा रुद ३५५
ती मर्वोः सख्यो विचेतसः॥ कंचुरूक्षपरीताहीन प्रांसखीः समागताः॥ इत्थं नमनसा देवि शुभं वा यदि
वा शुभं॥ क्रियते न च तेशुभं कं वा चिदूष्टं मनः शुभे॥ प्रसन्नं देवसंयोगाघदिषुका सिनाविनी॥ स्वप्नयाग
नकल्याणि भ्रंनलोपान विद्यते॥ अनिवारणात्ते विना हि कश्चिद्धयतिक्रमः॥ न चस्वप्नकृतादोषा मन्येन

केनुसंदर्शिपयं श्विश्रिर्षेयादेविधर्मज्ञा॥ कथयं तिवो मनसा नैवकानावाकर्मणा॥ चविशेषतः॥ कुछायविदु
रे तैर्सकपापासाधोच्यतोनुविनचतेड्डष्यतेजीरुमनः प्रजवितं सदा॥ कथं चंदा पटुष्टा सिनियता ब्रह्मचा
रिणी॥ यदि सुता सती साध्वी श्रूहूना वमनस्विनी॥ इत्थं मामवस्थां नीता वै नैकर्म्मो विलुप्यते॥ यस्य दुष्टं म
नः सर्वं कर्मणा वा प्रपादितं॥ तामाहुरसतीनामसतीं च मनिमाविनि॥ कुलजा रूपसंपन्ना नियता ब्रह्म
चारिणी॥ इमामवस्थां नीतास्मि कालो हि दुरतिक्रमः॥ इत्येवमुक्त्वा रुदती वाष्पेणावृतलोचना॥ कुंभांड
दुहिता वाक्यं परमं विदमब्रवीत्॥ त्यज शोकं विशालाक्षि अपापा त्वं वरानने॥ स्मृतं मे यदिदं वाक्यं यथा
तथ्येन तच्छृणु॥ ऊषे यदुत्कादेव्या सिर्नेत्रोरं ध्यायती त्वया॥ समीपे देवदेवस्य स्मरता वनतद्भवः॥ द्वादश्यां
शुक्लपक्षस्य वैशाखमासि यो निशि॥ हर्म्येत्रायानां रुदती स्त्री ना वसुपनेष्यति॥ भविता स हि ते नर्त्तो
श्वरात्रानुनिवर्हणा॥ इत्युवाच ततो हृष्टा देवीतव मनोऽनुगं॥ नहि तद्वचनं मिथ्या पार्वत्याः यदुदाहृतं
तु त्वं किमिदं मत्पर्थे रादिषी दुनिमाननेना॥ एवमुक्तानुवचनं स्मृत्वा देवीवचस्तुततः॥ अनवं नष्टशोका सा
बाण पुत्री शुभेक्षणा॥ ॥उषोवाच॥ स्मरामि मां विनिवचोदेव्याः क्रीडागतेनवा यथोक्तं सर्वमखिलं

प्राप्तं हर्म्यतलं मया। मन्दोऽहम मयेद्य ... कन्याथ स्पनार्थाय। न्यादिष्टा सकथं तेऽयः सन्न कार्ये विधीयताम् इत्य
वमुक्ते वचने कुंतो नोद्विग्न हिता पुनः। त्या जहार यथा न्याय मर्थ तत्त्व वित्त्वारदा न हितस्य कालं देविकीर्तिनो पि
पौरुषं। कविज्ञाना सितचेन किमिदं त्वं विहन्यसे। च्यवस्था कृतश्च वदृप्तः स्वप्नं यथा श्रुतो। कथं त्वयानव
द्रीकृमाः स्मानीरतिलस्करा। येन वमसिता पांगिमलक्षा त्रिाति विक्रमा त्वारुदती प्रस नंचुक्का प्रविश्यानः
पुरं सखि नाघ मा प्राप्तस्ततः कश्चिद्य प्रविष्टः प्रसन्न। नगरं लोक विख्यात मेकः त्राणु निवहाः त्रादित्याव
सवारूढा त्रस्विना च महाजसा। नत्राकाः शोणितपुर प्रवेष्टुं नीमति क्रमाः। योऽयमलेऽत्र नपुणाविशिष्टा
रि सूदनः। प्रविष्टः शोणितपुरं बाणमाक्रम्य मूर्द्धनि। यस्पने वं विधं नर्सी न वेधु दुविशारदाः कस्याप्ती विन
नार्थो नागर्वास्यश्रुने हृणाधन्यास्य नुगृहीता सि। यस्यास पतिरीदृशः प्रासादेन्याः प्रसादेन कंदर्प्यसमवि
क्रमः। इदं त्वय कार्यं ते मष्टृ गुर्वं तन्मय रितं। विज्ञेयाय स्पपुत्रो वियन्नामाप कुलश्च सः। इत्येव मुक्ते व चनेत ३५५
त्रापा कामम मोहिता। उवाचेदं नोऽद्गुतो कथं ज्ञा मा। मदसखि। त्वमदर्चिं तयसखि नान्तरं प्रतिमाति माल
कार्य्यमुपतल्लोके यथा जीवं ललाम्य हंउ पायाव चनं श्रुत्वा प्राहपाक्या मिदं दयाउ वाच रुदती स्वप्नं

नित्रेल ... सप्र. दं नीसखीमिथापरम् शृणुमे वाक्यं यत्त्वा वक्ष्यामि भामिनि॥ भर्तारं यदि मे घत्वं नानयिष्यामि मत्प्रियं।
मां ततनयासखी दृश्य मुक्तान हैवोपारूपं गतविस्मया। तां प्रसमान्य चित्रलेखा स सखी प्रियाः कृतांज
लि पुरादीना उवाच वचनमब्रवीत्तोसा तच्छ्रुत्वा त्वद्वचनेउपायाः परिकीर्त्तितं। आश्वासय मामा सस खी बाण
पुत्री यत्रास्विनी। ततः सा विस्मया विष्टा वचनं प्राह शुर्भवः। चित्रलेखा मप्रसरसं प्रणयात्तां सखीमिदं परमेष्ठ
शृणुमे वाक्यं यत्त्वां वक्ष्यामि भामिनि। भर्तारं यदि मेऽद्य त्वं नानयिष्यसि मत्प्रियं। कांतपद्मपलाशाक्षं मत्तमातंग
विक्रमं। तस्याम्यहं ततः प्राणान चिरात्तनु मध्यमा। चित्रलेखाब्रवीद्वाक्यं त्वं प्राह र्षयती त्वानोः। नेप्तोऽर्थः त्राक्य
तेऽस्मा लिर्वि त्वं नामि निस्रुवृते। नकुलेन न वर्णेन न शीले न न रूपतः। न देशात्तस्य विज्ञातः सदिचारो मयास
खि। किं त्वत्राकां गथा कर्तुं बुद्धिरेवं मया सखि। प्रासं वश्रृणु मे वाक्यं यथा काम मवाप्स्यसि। देवदानव यक्ष
णां गंधर्वोरगरक्षसां। ये विशिष्टाः प्रभावेन रूपेण निज्ञ नेन वा। यथा द्धान्यत्तः सर्वानालि रविष्याम्यहं सखि।
मनुष्य लोके यदा पि प्रवला लोक विश्रुताः। समस्तात्रणा तेन्नी रूद र्शयिष्याम्यहं प्रियां। ततो विज्ञाय या र दृष्टं नवे
रं प्रतिलख्यसे। सा चित्रलेखा प्रयापाका न पाहित चिकीर्षया। क्रियतामेव मित्याह चित्रलेखां स सखी प्रियात
ताः कृत्वाल हस्य चात यथा लेख्यं सा ... दृत्तुका ससरा ... च्छाल खगतां कृतान्ता चित्र पहगतान्सुतान्।

नगामासशोननं।ततःप्रसार्य्यपटंसा चित्रलेखास्वयंकृतं।उषायैदर्शयामाससखीनांचविशेषतः।एतेदेवपु
र्यमुख्याश्चथादानवपुंगवाः॥किन्नरोरगयक्षाणांराक्षसानांसमंततः।गंधर्वासुरदैत्यानांयेचान्येनोगिनः
स्मृताः।मनुष्याणांचसर्वेषांयेविशिष्टतमानराः।तद्देवान्यत्रपसर्वांस्त्वयथानिलिखितान्मया॥सखेनतोय
थारूपःसमया।विलिखितःसखितंचप्रत्यभिज्ञानांहिस्वप्नेयंदृष्टवत्यसि।ततःक्रमेणसर्वाण्यानुदृष्ट्वासामत्वका
न्त्रिनी।अतीत्यचयदूनसर्वान्ददर्शायदुपुंगवं।तत्रानिरुद्धंदृष्ट्वासिविस्मयोत्फुल्ललोचना।उवाचचित्रले
खांतामयचोरःसमसखियेनाहंहृषिता।स्वर्वस्वप्नेहर्म्यगतासखी।सोऽयंविज्ञाततत्रूपामक्रेताऽयंरतितस्क
रा।चित्रलेखवदस्वनेतद्वृत्तावदशाननं।गुणशीलाभिजननामकिंचास्यप्रोनामिनि।ततःपश्चाद्विध
स्यामिकार्यमस्यास्यविनिश्चयं॥ ॥चित्रलेखोवाच॥ अयंत्रैलोक्यनाथस्यनमाहृष्ट्वस्यधीमतः।नप्तातव ३५६
विशालाक्षिप्रद्युम्ननीमविक्रमः।नवस्यत्रिषुलोकेषुसदृशोऽसिपराक्रमे।उत्पाद्यपर्वतातेषापर्वतेरवश्य
तयेत्।धन्यासिनुगृहीतासियस्यास्येयदुपुंगवः।अनुरूपत्वयासमारब्धःसदृशःसन्नपतिः॥ ॥उषोवाच॥
ब्वेमवात्रविशालाक्षि।यपानवयसाननी।अज्ञाकाहिगतिश्चान्या।अगत्यामेगतिर्भवि।अंतरिसदीवंच

योगिनीकामरूपिणी।उपायशिल्पकुशला।क्षिप्रमानयमेप्रियं।उपायश्चिंततांमीरुसंपतर्क्यप्रियमुखं।सि
द्धार्थेसन्निवर्त्यस्वयंनोपायेनसुंदरि।नवेदापन्नक्षयनिमित्तंतन्मित्रंत्रास्यतेबुधैः।कामार्त्तान्दासिमश्रोणि
नवमेप्राणधारिणी।यद्यनंमेविशालाक्षिनतोरमरोपमं।अद्यनानयसिक्षिप्रंप्राणांस्त्यक्ष्यामिदंभुन
उषायावचनंश्रुत्वाचित्रलेखाब्रवीद्वचः।श्रोतुमर्हसिकल्याणिवचनंमेशुचिस्मिते।यथावाणस्यनगरी
रक्षतेदेविसर्वतःद्वारकानितथानीरुरुद्वाराधर्षाविशेषतः।अयस्मयप्रतिच्छन्नागुप्तद्वाराचसापुरी।गु
साहलिकुमारैश्चातद्वारकवासिभिः।प्रांतेसलिलसंयुक्ताविहिताविश्वकर्मणा।रक्षतेपुरुषैर्वीरैःप
न्ननानस्यत्रासनात्।ओलक्षाकारपरिखादुर्गमार्गप्रवेशिनी।सप्तप्राकाररचितापद्वेतेद्वारेमडितैःन
चत्राकश्मविज्ञातःप्रवेष्टुंद्वारकांपुरीं।आत्मानंमांचरक्षस्वपितरंचविशेषतः॥ ॥उषोवाच॥तवयोग
प्रभावेनत्राक्यंतत्रप्रवेशनं।किमेवकुविलापेनश्रूयतांसखिकारणं।अनिरुद्धस्यवचनंदर्शनेचंद्रसम
प्रभं।यद्यहंतत्रपश्यामियास्यामियमसादनं।हृतमासाद्यकार्याणांसिद्धिर्भवतिनाविनातस्माद्धस्तेन
गच्छत्वंजीवंतीमोयदीच्छसि।यदित्वंमेविज्ञानासिसत्यंप्रेमणापुनाःपितं।क्षिप्रमानयमेकांतंतवाभित्र

[illegible]तादृशि[illegible]स्यति संदेहं हृदये चैव कुलस्य चात्म[illegible]दिनपनृपतिह [illegible] वैकुलस्य चाथ यद्यद्वियुज्य
तकामैः समद्भिः रंदिकामिनी॥ प्रयत्नेयुज्यते कार्ये क्षितिनाथ स्वनिदर्शनं चैव चक्रे [illegible]का विशाला सिंहद्वार
कन्याः प्रकृतानं॥ ॥ चित्रलेखा वाच॥ सर्वत्र मत्रमातोऽह याचयर मत्तकल्पकैः कारिता नम मद्याग
प्रियकांतः सुसा[illegible]क्षिता पापा गछाम्यहं भीकलिपंतां द्वारकां पुरी॥ नर्वैरमानया मद्यतव हाक्षितकुलाङ्कु
वां अनिरुद्ध महाबाहु प्रविश्य द्वारकां पुरी॥ मा वच सप्तमधिवंदा नवानां नयावदं [illegible]कां चांतर्हितंति
प्रविचचक्षाम नाज्ञवा [illegible]दीनिः सहिता बाधादिव्यस्यती क्षितानुमा शलीयक्ष फदद्वसा न षावाणपु
रालदा [illegible] गानसमनुप्रापा द्वारकां कृष्णपालितां॥ कैलाशशिखराकारैः प्रासादैरुपशोभितां दद ३५१७
र्श द्वारकां नैव दिवि [illegible]मिन[illegible]संा॥ ॥ इति हरिवंशे बाणयुद्धे॥ वैशंपायन उवाच॥ अथ द्वारव
तीं प्राप्य स्थिता [illegible] नवकांतिके प्रहरितं [illegible] पार्थी यवि चलेखा स्पचिंतयवा अचिंतयती सा बुद्धि
स्त्र्यर्थनिश्चितं नारदं तु स्यतनरुधार्योति [illegible]दे मुनिं तं दृष्ट्वा चित्रलेखा [illegible]हर्षेणाकुललोचना
[illegible]न्या[illegible]निप्पाशतने[illegible]मुखी [illegible]तारस्का शिवंरचा चित्रलेखा सख्या प्रीत्या के मर्गे मि

हसंप्राप्ता[illegible]न्मिच्छामि तच्चान्यादेवर्षि मथतं दिव्यं मा[illegible]दं लोकसटितां [illegible]ञ्जलिपुटेन गत्वा चित्रले
खा तदाब्रवीत्॥ भगवन्श्रूयतां वाक्यं हत्यनाहमिहागता॥ अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं च प्रभ्रष्ट एष मो[illegible]
नगरे शोणितपुरे बाणो नाम महासुरः॥ तस्या कन्या वरारोहा नाम्ना षा तिचविश्रुता॥ भगवन्मानु
रक्ता च प्रद्युम्नपुत्रे सा समंदेव्याव[illegible]सर्गेण तस्य मनो विनिर्मितः॥ तं च नेतुं समायाता तत्रसिद्धे
विध[illegible]मा मयानीतेऽनिरुद्धे तु नगरे शोणिताह्वये॥ ह प्रहरिः पुंडरीकाक्षो वयाख्याथा महामुने
वध्यं न विता चैव कृल्लन सहविग्रहः॥ बाणस्य सुमहान्सं[illegible] दिव्या सह महासुराः न च तत्राक्रोऽनि
रुद्धसं जेत्र युद्धे महासुरं॥ सहस्रबाहु आयाते जये कृष्ण महानुजः भगवन्सन्निकर्षे तयदर्थम
हमागता॥ कथं हि पुंडरीकाक्षो ज्ञापितः सदिदं भवेत् त्वत्प्रसादाद्भगवन्नमेत्व लाझ्यं भवेत्॥ सदि
वार्थ ह्रिसिक अनिरुद्धः कथं ह्रियेत॥ गुह्यं हि स महाबाहु स्त्रैलोक्यमपि निर्दहेदयापोत्र[illegible]
तिसंततः सापेन सहितेहि मांतं चोपायं च भगवन्चिंतितुं वे च महर्षे सायं [illegible]पालनते का[illegible]
[illegible]नयं भवे[illegible]त्येवमुक्ता भगवान् चित्रलेखां मुनिः [illegible] वाच समुनं वाक्यं मा भैस्त्वं समर्थ[illegible]

वरा॰ ॰निरुद्धेन कन्यायेऽसिष्ट शिता। ॰दिष्टं भवेत्तत्र स्मर्तव्योऽस्मि शुचिस्मिते। मम वै परम॰
मायुद्धं द्रष्टुं मनोरमे। ये दृष्ट्वा च महाप्रीतिः प्रहृष्टः स्वस्थ दृढा भवेत्। म घृतं तामसी विद्या सर्वलोकप्र
हिनी। नत नत्वा स्कतदेवि पवित्रां दाम्यहं। पदं मक्षे ऽत्र वचने नारदेन महर्षिणा। तथेति व॰
ह चित्रलेषा मनोजवा। अनिवार्य महात्मानं मषीणां नारदं वरां। निरीक्ष्य तत्र निरुद्धस्य गृहं चैव हरिद्र
गा। ततो द्वारवती मध्ये कामस्य भवनं महत्। तत्र मी॰ निरुद्धस्य भवनं सान्द्रम पश्यत्ती। सौवर्ण वेदिकाश्चै
रुक्मवैडूर्य तोरणं। माल्यदामावसक्तं च स्वर्ण कुंभोपशोभितं। वर्हि कुं॰नि मयैवं प्रसादैरर्कसंनिभै॰ म
णिप्रवाल विस्तीर्णे दिव्य गंधर्वनादितं। ततो द्वारवती मध्ये प्रसादैरुपशोभितं। ददर्श भवनं यत्र प्राद्युम्नि
रवसन्सुखं। ततः प्रविश्य सहसा भवनं तस्य तन्महत्। तत्रानिरुद्धं शापश्यत् चित्रलेखा वरासने स्थ॰
परमनारीणां तारापतिमिवोदितं। क्रीडा विहारे नारीभिः सेव्यमानमिव स्थितं। दिव्यं तं मधुमाध्वीकं
या परमया युतं वरासनगतं तत्र यथा वैलविलं तथा। वाद्यते समताल च गीयते मधुरं तथा। न च तस्य
मनश्च तत्र मे वार्थम चिंतयत्। स्त्रियः सर्वगुणोपेता नित्यं तेन॰ ॰ चित्र ३५८

लेखा। प्रपश्य लीनया वितिमत्तो ना गोविन्दे चापिमुत्सुकी। व्यक्तमस्य हि तत्स्वप्नं हृदये परिवर्तते। इति तत्रै
व बुध्या च निश्चिता गतसाध्वसा। सा दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये त्वाकधिना पमा। चिंतया विष्टहृदया चित्रले
खा मनस्विनी। कथं कार्यमिदं कार्यं कथं खासि भवेदिति। सा तदर्हिता चिंतयित्वा चित्रलेखा यसवि
नी तमस्याच्छादयामास विद्यया शुभलोचना। अहमेषा स्त्रीगणमध्यगं तत्वा वोत्तर्हितं तदा। तता
ऽते रिद्धा देवाशु प्रासादे परिक्षिहिता। प्राद्युम्निं वचने प्राह श्लक्ष्णां मधुरया गिरा। चेदो ऽहं चात्र स
तास्मि हत्वा चात्मनि दर्शनं। तं विविक्ते त्ववेदेश्य सा वाक्यमिदमब्रवीत्। अपि ते कुशलं वीर सर्वत्रय
क्रनेदना अहं सा वत्सदोषा वाक्यविद्या च तिते सुखं शृणुष्व मे महाबाहो विज्ञाप्यं तेरती सुता। उषा
याम मम सख्या स्वप्ना कांववहूपा मितवता। स्वप्ने त्वया वयादृष्टा स्त्रीस्वभावं वा पिल्लं मिता। विलर्ज्जिता
दययाचामुखयापा विनाग्रहं। रुदती जृम्भती चैव निःश्वसंती मुहुर्मुहुः। त्वद्दर्शन परा सौम्य कामिनी
परितप्यतो यदि त्वं या स्वसखीं रक्षारयिष्यति जीवितं। अदर्शनेन मरणं तस्माना ॰ चलंत्याथ
हि॰रीम एवं तहृ दिस्कं प्रद्युम्नेदना स्त्रियाः क॰ मयना मायाः कर्तव्याह ॰धरमा चंचनस्यापरे

[illegible] मास्ये [illegible] ध्या। किं च पदं मया दृष्टं चित्रकं [illegible] संगमरोपज्जी। चित्ते दर्शनेऽस्य।
[illegible] तु को त्रायतु अस्य नवस्य मनोरथ। उषा ते गतितले मूर्छा चोद्यतु नेदना अश्रुतं त्वां इव यस्य।
कुलाल नीलं च यादवं। संस्थानं प्रवृत्तिश्च अस्याः पितरं च अब्रवीत्। मिता। वेला [illegible] नस्कृता वीरा वा ता ना मम
हा खुरा। सराजा शाणि तपुर तस्य चामि छतेऽद्भुता। वडवाद गत चिह्ल संवत्सरा चः पिजी वित्तां मनोरथ
हा मो नर्ता दृष्या दला नस [illegible]। व संगमा मा कुशाणी। प्राणकं धारयते [illegible] मा। चित्रले खा वचना धक्व।
मा ऽनि [illegible] ब्रवी दिदं दृष्ट्वा स्वप्ने मया [illegible] ह्लितन्मत्र श्रृणुष्वान्ये। दृ दं कालिगतिं चैव संयोगं उचितं त
था। एवं सर्वे महे [illegible] त्रेमुषामि परिचिंतय त्वाय धुहं ममतुयाक्षायदि संख्यं च मि हानिं। नयस्व चित्रले
खमां इह सुमिच्छा। प्यहं प्रियां कामस्वं ला [illegible] प्रियसंगमकालया। एवाऽञ्जलिर्मया बद्धा अपस्वव् ३५२
कुरुष्व मा तस्य नहू [illegible] च्चा चित्रले [illegible]। सरवैकेश्वा। सर्व्वा मेयत् वियाचित्ता॥ ॥ वैष
पा [illegible] ल तव चावा। दृष्टिमितं तस्य वि [illegible] ज्जानि रुद्धस्य [illegible] किन्नी। चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथोऽसि च तमब्रवीत्
दर्पश्री [illegible] मधाहं चश्चा [illegible] त्स्लीला [illegible] प्राद्युम्नसुवंङ्ग [illegible] सान दर्शनमा

गाम्पसिद्व [illegible] से वितं [illegible] हसा शा। निकुंभतिरेना म [illegible] नवा। अदर्शनं समानीय मसया [illegible] कामरूपिणी। स्त्र
निरुद्धं महात्मानमायत्रोनातत्र सञ्छति। उषायादर्शय [illegible] नं चित्रा नरागलक्षणं। चित्रांवरस्थं वीरं कंदर्प
समरूपिणं। तत्रापाविस्मता दृष्ट्वा हर्षमच्छा संविसन्निधौ। प्रवेशाया मा सवलं तदा सा स्वां समं मस्व॥
प्रहर्षोत्फुल्लनयना प्रियं दृष्ट्वाथ कोविदा। [illegible] सर्व्वीष्व मर्षेण्यादवं समह [illegible] नं। चित्रलेखां परिषज्य प्रि
या स्वालं च याजयत्वा। चरिता कामिनी प्राह चित्रलेखे मया त्रा। सखी देवे कथं गुप्तं कार्यं कार्यो विश्व
रदं। गुह्यं त्वत्तन व स्वस्थि प्रकाम्नजी वितं [illegible] इत्युक्ता ऽवर मा णा सा गुप्त दर्शस्वल्पचला। कांतेन सह स
युक्ता चिंतावेनीतमीतवत्। चित्रलेखाब्रवीद्धा ववं श्रृणुष्वं निश्चयं सखि। हाल प्रुरुष कारणाद्देवं ना
त्रायते सखि। यदि देव्याः प्रसादोऽसे अनुकूला न विष्यति। अप्रमादात्त्वलं गुप्तं न कश्चिज्ज्ञास्यते नरः
सा स्पष्टा चैव मुक्ता उपर्यवास्थित चेतना। एवमेतदिति प्राह सा निरुद्ध मिदं वचः। दृष्टा स्वप्नागतश्चार
दर्शनश्च नगाजना। यत्कृते उचयं खिन्नाडुर्लभं किंवकामया। कच्चित्तव महाबाहो कुशलं सर्वतो
तोस्मदहमुड [illegible] सेन [illegible] छाम्यहं न चा [illegible] स्य सह [illegible] च्छवा। उषायाः श्वसा। मर्च [illegible] बचा सो प्याहय

ह्रष्टा हेलः पुनः स्मरतं वचो हर्षविफुल्लनेत्राया प्राणिनाः ऋधमुद्यपैवा मह्यस्य सास्मितं प्राह हृदयं ग्राहकं
वचः। अहं त्वां मेव रात्रौ हे सर्वत्र मिलिता षिणि। वत्प्रसादेन मे देवि प्रियमावेद्यामिते। अहं दृष्टस्तवैव म
यः देशोऽयं शुभदर्शने। निशि स्वप्ने मया दृष्टं सत्र कन्या पुरं महत्। एवमेव महं मीत्र वत्प्रसादाहितागतः
न च तद्द्रुष्ट पत्यावेमि थ्या वाक्यं न विद्यते देवा सकशीलि माद्य ष्ट च त्प्रियार्थं च मामिनि। अनुप्राप्तास्मि
चाद्यैव प्रसीद भरण गतः। इत्युक्त्वा नया मामसा निरुद्धे महायशाः। ततश्च प्रहाह धर्मेण गंधर्वेणः
समीयतः। अन्योन्यं मत्तश्चैव चक्रवाकौ यथा हिंसा। पतिना अनिरुद्धेन मुमुदे च वरांगना। कांतेन स
ह सा युक्ता दिव्यस्रगनुलेपना। रममाणा निरुद्धेन अविज्ञाता तु सा सदा। या स्मिन्नेव क्षणे प्राप्ता यद्
नामृषिमाल्लिसाः। दिव्य माल्यांवरधरो दिव्यस्रगनुलेपनः। त षया सह संयुक्तो विज्ञातो वाणरक्षिभिः ३९
तलस्वैरवपुरुषै वाणस्या वेदितं द्रुतं। यथा दृष्ट नृसुरे कन्यायाः सद्यदि न मे। ततः किंकरसैन्यं तु व्य
दिष्टं भीमकर्मणा। वलेः पुत्रेण वाणेन वीरेण। निर्गच्छ धं महितः सर्व हन्यता मेषदुर्मतिः।
येनेनः कुलं चारित्रं दूषितं दूषितं। तस्मात् पापं धर्षितं ... निर्धिन महता स्वरां बाणेनाः शाम

स्मान्नीः स्वयंत्राह्मधर्षयच। अहो वीर्यमहो धैर्यमसोधः ... या पुरं नवनं चेदं प्रविष्टो ने पुवा
लिशः। एवमुक्त्वा पुनः सोऽस्य किं वराश्चो दयद्रूसांते तस्या ज्ञाम थो गर्भ पुमनद्धा विनिर्ययुः। यत्रा निरु
द्धो घनवत्तत्र गच्छत्र महाबलाः। नाना शस्त्रोद्यतकरा नानारूपा नयंकराः। दानवा समभिद्रुद्वा
प्राद्युम्निवधकांक्षिणः। रुदती तद्बलं दृष्ट्वा वाष्पेणाहतलोचना। प्रद्युम्नवधभीता सा वाणपुत्री यश
स्विनी। ततस्तु रुदतीं दृष्ट्वा तां मुखां मृगलोचनां। हा हा कांते ति वेपंती मनिरुद्धोऽन्यभाषितं। अजय्येन
पुत्रो। तिमां मे स्वं हि मयि स्थिता संप्राप्ता हर्षकाले से नन्नैन्द्रि च कारणं। हृष्टोऽयं यदि वा वाणस्य मृत्स्वन
गीयस्त्रा स्विनीः। अग गच्छति न मे चिंता जीवितं पत्र पाद्य विक्रमे। तस्य सैन्यस्य निनदं श्रुत्वा न्या गच्छतु त्वं वालाः
मह्यं सैवोत्थितः श्रीमान् प्राद्युम्निः किमिति त्रुत्व न्नरा। अथास्य पश्यति बलं नानाप्रहरणोद्यतं। स्थितं समंत
तस्तत्र परिवार्य गृहं महत्। ततोऽन्यागच्छ वीरिता यत्र तद्दृष्टिते वलं। क्रुद्धः स्वं वलमास्थाय अद्रा सहस्रान
क्षुद्रं। ततो युद्धमपाठानां वाणयाना निश्चयपूर्वं सा चिन्त्याले स्वसुस्मार नारदं देवदर्शनं। ततो निमेषमा
त्रेण संप्राप्तो मुनिपुंगवः। स्मृतोऽ्हं विष्णुसे त्वाया पुत्रेण स्थितमारुद्धा अंतरिक्षे स्थितस्तत्र सा निरुद्धा पश्य

कुलीनामास्नोपुषितोर्वे [illegible] प्रद्युम्नस्तनात्मलस्वनानवेंकृ [illegible] मिवाद्युमहाबलाः प्रहृष्टसुमनान्
त्वा युद्धार्थमभ्यवर्तत॥ तत्र तेषां [illegible] सर्वेषामेव गर्जतां। महत्सैन्यं वाच्छिन्नः शूरः। वचनदेव हिप
तः भीमप्रतं संप्रेक्ष्य स्वदृष्ट्वा महानुजं। प्रासादशुवराद्देते मत्यावेविड्पञ्चुदुवाग्ना॥ अनेतःपुरद्वारगतं परि
घं गृह्य चातुलं। विधमयं तेषां चिक्रमनो नायुद्धविशारदाः। ते सर्वे बाणवर्षेश्च गदाभिः परिघैरपि। त्रिशि
निर्मुक्तालैः शूलैः निर्जघ्नु रणगोचराः॥ स हन्यमानो नारं च परिघेश्च समंततः। दानवोसमनीकं क्रुद्धः
प्रद्युम्नि त्रास्त्रवेताविदेशनाकम्पत्सुधीमहात्मानदन्मेघइवाम्बरगः॥ अविध्य परिघं घोरं तेषां मध्ये
व्यतिष्ठत स्थितो दिवचरन्त्रप्रमेधानामिव सर्वेतः। दंडकृष्णाजिनधरो नारदो हृष्टचेतनः॥ साधु साधि
ति तत्रासौ अनिरुद्धमनोपतत्तेहन्यमाना रोषणपरिघेणाभिताडिताः। प्राद्रवंत नया अर्थं भैमा बाते ३६२
िला यथा बिद्रावितो दानवान्वीरः परिघेणासुविक्रमः। अनिरुद्धोरणो हृष्टः सिंहनादं ननाद च। व्यकर्मि
[illegible] तायदा ज्वाले तदन्विवमहास्त्रनाः। तिष्ठ तिष्ठेति चुक्रोश दानवान्युद्धदुर्मदः। प्राधुम्निरहन
वेला सर्व [illegible] शत्रुनिवर्ह [illegible] नमलसमरे सबेहतमाना महात्मना। यतावा [illegible] कौर्मितायुध्य

+ प्रामैष्ट २

गक्षाला [illegible] बाणसमीपगाः। स्वसैन्ये [illegible] निहताः। तत्रामलेनिरैला [illegible] विक्रलो चनाः। म
से प्रुद्ध तिमजाले नैव चादिनः। [illegible] मूजाना [illegible] कायुद्धोधेदानवर्षेमाः। लानुवाच पुनर्बाणोन्मय
विघ्नमलोवनाः। किमिदं लोकविख्याते [illegible] स्पद्दस्तः। भवंतो [illegible] विक्रवं क्वी बाहुवक्वि
तसः। कोयं यस्य नयसज्जा नवेत्थाविन्त्यनेकृ [illegible] पादशिनः सर्वेनानायुद्धविशारदाः। मवनि
न्नेहि मे कार्ये युद्धे सहाय्यमहीनेः अब्रवीद्ध मतत्सेनमस्समीपा घन श्वपताः। अथ तान्स्वामिराज्ञाता
ख्यात्मायन वक्कुधावलीव्यादि [illegible] शूरानन्यानन्युतत्राः पुनः। प्रमाथगणन्यिद्दं मदिष्ठ
तस्य निग्रहे। अनीकं सुमहद्वाजन्मनाप्रहरणायुधं। आयातित्रिबरुबिद्धबोद्धरिवाबुदः
वाणानीकः समनवत्यासमंतसिलानवैः। केचिदशितिस्वाप्राकाशतगताइवसमंततः। ह
स्सेनमिरेच्य चरन्तर्बनी तद्वद्वता यदा। तत प्रद्युम्मरक्ष सैन्यं समेलमभवत्पुनः। तिष्ठ तिष्ठेति चवद
वाचा अस्यंत सर्वेशः। अनिरुद्धो रणे वीरः सचलानन्यवर्वत्। तदा अर्थे समनवद्यदक्षैः समागे
नाः। अयुध्यंत महावीरो दोनिवोमहसंयुगालबामवचनेगा [illegible] स्थासामरानपरिवदनदायुद्ध

तानुआद्यानमहाबलाः पुनापरघमुद्गरं शूलमुद्गराणि हृष्टैनिःसत्यैर्दैत्यसंघान्रणमध्ये निजघानुमहाबल
ः॥ निस्त्रिंशचर्मचेोक्रुष्टं प्रगृह्य रणमूर्द्धनि॥ संततेन विचरन्मार्गान्नेकांश्चानिचरेणाः॥ चातमुद्भ्रांतमा॥
विद्धमाविद्धमाप्लुतं तथा॥ इति प्राकारान्चानां शिंप्राद्धि चरन्नन्यदमपतां॥ एकस्य च त्राया च रुद्रशूरणम्
र्द्धनि॥ क्रीडंतं वक्त्रं धायुद्धेष्वादितास्यभिवालकं॥ तलस्थोन्मिमिसंततसा रुधिरोघपरिप्लुताः॥ पुनर्नेयाः॥ ब
इवंतयत्र वाणो व्यवस्थितः॥ गजवाजिरथौघस्थैरपमानाः समंततः॥ हत्वा चार्येश्वरं घोरं दिशा जग्मु
र्दैनोजशः॥ एकैकस्यापरितदा तेऽन्योऽन्यमनपपीडिताः॥ वमंतः शोणितं जग्मुर्हि पादादि मुषारणा न
वन्त्र पुरा देवैर्युध्यतां तां दत्रांमयं आदर्थं युध्यै अनिरुद्धेन संयुगे केचिद् मंता रुधिरं स्रुपतव स्रु
धातलो॥ दानवा भिरिस्थं गाना मदाशूला सिपापणयः॥ तेवाणमुद्गरणाजग्मुर्नेयसमाकुलाः॥ वि ३६२
शालमाकाश्चतलं दानवानिर्जितासदा॥ निशषनमां महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनीं तदा॥ वाणः क्रोधसमाविष्टो
समृद्धाभिरिवाधस्त्रैर्नरिक्त चरान्स्वासाधुवादी समंततः॥ नारदानृत्यति प्रीतो अनिरुद्धस्य संयुगे॥ एतस्मि
न्नंतरे दैत्यानां परमक्रोधनाः॥ ... संयुगीनं च रथमास्थाय दिव्यवीर्यं चाभ्ययाद्याय चानिरुद्धो वै उद्यतासौ त्य
भानानां ५

स्यता
वाणः॥ पहिशासिगदाशूलमुद्गरमस्य परस्यथ न॥ वाणेनापि ... नागानां राज्ञो ध्वजं स्तनैरिवा वधतोऽक्षांगुलित्रैश्चवा
क्रुमिश्च महात्मनः॥ नानापद्धरणपतः प्रद्युम्नेदानवात्तमा॥ सिंहनादं नररन्न क्रुद्धो विस्फारति महाधनुः॥ अब्रवी
तिष्ठ तिष्ठेति क्रोधसंरक्तलोचनः॥ वचनं तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्निरपराजितः॥ वाणस्य च वलं सर्वं समुदीक्ष्य
ततो महात्मा॥ किंकिणीत निर्घोषं च च स्वजपताकिनं॥ रूपं ... पिनद्धं गंदत्रान्नलवं महारथं॥ तस्य वाणी स
ह संयुज्य रथमुत्तमं महात्मनः॥ पुरा देवासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोर्यथा॥ तमापतंतं संदृश्य दानवं यदुपुंगवः॥ संप्रहृष्ट
स्तं तो युद्धे तेजसा चाप्यदर्शयत्॥ असिचर्मधरो वीरः स्वच्छासयामशालसा॥ नरसिंहो यथा पूर्वे मादिदैत्यवधोद्य
तः॥ आपतंतं ददर्शाशु खड्गधर्मधरं तदा॥ खड्गचर्मधरं तं तं दृष्ट्वा वाणः पदातिनां प्रहर्षमतुलं लेभे प्राद्युम्न
वधकांक्षया॥ त्युत्राणविहीनश्च खड्गपाणिश्चयादवः॥ सुजेयइति तं मत्वा युद्धायाभिमुखः स्थितः॥ अनिरु
धं राजा वाणो द्धितकाशी महाबलः॥ वाणं च वान संक्रुद्धो गदां हंस्यतामितिवाचं वभ्रुवत स्वस्य श्रुत्वा प्राद्युम्नि
राहवे॥ वाणस्य वदनं कोपाद्दृष्ट्वा मानोऽसुरेशानात्॥ उषा नयपरित्रस्ता रुदतेत अनाविनी॥ अनिरुद्धः प्रहस्या
थसास्त्रं च स्यंदनस्थितः॥ अथ वाणः ... घाणि ... रकाणां समंततः॥ ववर्ष स ... ... निरुद्धं समंततः

अनिरुद्धस्य चिच्छेद कोदंडं स्म पराजयो ववर्ष शरवर्षाणि शङ्कुकाणां समंततः। बाणोऽनिरुद्ध शिरसि कोदंडंस
स्य पराणि वधेनानि बाणसहस्राणि चर्मणा मवधूय सः। वह्नेः प्रमुखतः सम्यच्छितः सूर्य इवोदये। सोऽनिरुद्धयं
णं बाणमाच्छिनात् यदुनंदनः। सिंहः प्रमुषतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा रणे। ततो बाणसहस्राणि मर्ममर्मनि दिनिराशु
गाः। विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैः प्रद्युम्निमपराजितं। समाहतस्ततो बाणैः खड्गचर्मधरोऽपतत्। समापतंतं नि
शातैः रथघ्नसायकैस्तथा। सोऽतिविद्धो महावाहुर्बाणैः सन्नतपर्वभिः। क्रोधनानिपुणो ज्वाल चिकीर्षुः क
र्मदुष्करं। रुधिरावप्लुतगात्रो बाणवर्षैः समाहतः। अनिरुद्धः समं क्रुद्धो धाययौ बाणरथं प्रति। असिनिर्मू
लैः शूलैः पट्टिशप्रासतोमरैस्तथा। सोऽतिविद्धस्त्वरायैश्च प्राद्युम्निर्नोनकंपत। आप्लुत्य सहसा क्रुद्धो रथपांत
स्य सोऽछिनत् ज्याघातान्अश्वांश्च खड्गबाणस्य राणमूर्ध्नि। निविपुनः शरवर्षेण पट्टिशप्रासतोमरैस्तथा। चकारां
तर्हितं बाणः युद्धमार्गविशारदः। हतोऽयमिति विज्ञाय प्राणादन्नेजेता गणाः। ततो वप्लुत्य सहसा रथमा
गोऽप्यवस्थितः। शक्तिं बाणस्ततः क्रुद्धो घोररूपां नमाननंकीं। जग्राह ज्वलितां घोरां घंटामालाकुलां तदा। ज्व
लनादित्यसंकाशां जमदंडोग्रदर्शनां। प्राहिणोन्महावेगेन महोल्कां ज्वलितामिव। तां पापतंतीं संप्रेक्ष्य

जीवितांतकरीं तदा। सोऽभिलुप्य तदा शक्तिं जग्राह पुरुषोत्तमः। निर्विभेद ततो बाणं तया शक्त्या महाबलः
सा निर्भिद्य तस्य देहं च प्रविवेश धरणीतलं। सगाढविद्धो व्यथितो ध्वजयष्टिं समाश्रितः। ततो मत्तो निमूर्तं च
कुंभांडो वाक्यमब्रवीत्। उपेक्षसे दानवेंद्र किमेवं शत्रुमुद्धतं। लब्धलक्षो ह्ययं वीरो निर्विकारोऽथ दृश्यते मा
यामाश्रित्य युद्धस्व नायं वध्योऽन्यथा भवेत्। आत्मानं मां च रक्षस्व प्रमादात्किमुपेक्षसे वध्यतामयमद्यैव
ततः सर्वान् विनाशयेत्। कुंभांडवचने दानवेंद्रः प्रचोदितः। बाणश्चैव समनिक्रुद्धः पापाच वदतां वरः। प
पाऽहमस्य विदेह मृत्युं प्राणांतकरं रणे। आदास्याम्यहमेनं वै गरुत्मानिव पन्नगं। इत्येवमुक्त्वा सरथः सध्वजः सा
श्वः सारथिः। गंधर्वनगराकारस्तत्रैवांतरधीयत। सुमोच निशितान् बाणान्छन्नो मायाधरो बली। विज्ञायांत
र्हितं बाणं प्रद्युम्निरपराजितः। पौरुषेण समायुक्तः संप्रेक्ष्य तद्दिशो दश। आच्छाय तामसीं विद्यां तदा क्रुद्धो
महाबलः। मुमोच विविधान् पांश्चिताशांश्छन्नो मायाधरो बली। प्राद्युम्निर्विविधैर्विद्धः सर्पैर्मूलैः समंततः। वष्टि
तो वक्तुमात स्य देहः पन्नगरातिभिः। स त्रुवेष्टितसर्वांगो वद्धः प्राद्युम्निराहवे। निःप्रयत्नस्ततस्तस्थौ मेना
क इव पर्वतः। ज्वालावलीदवदनैः सर्पैर्नागैर्विचेष्टितः। अनिलः पर्वताकारः प्राद्युम्निराहवे रणे। निःप्रयत्न

ग। तिष्ठ्वसर्प्पवक्रमयैः शरैः। नविव्यथे सनत्मात्मा सर्वतः परिवेष्टितः। अनितः पर्वतो नाकम्प्यः तत स्तं वाग्भिरुग्राभिः
मेरवः समतर्जयत्॥ बाणाध्वजं समाश्रित्य प्रावाचामर्षितो वचः। कुंभांडः वध्यतां शीघ्रमयं वै कुलपांसनः। चा
रित्रं येन मे लोके दूषितं दूषितात्मना॥ इत्येवमुक्ते वचने कुंभांडो वाक्यमब्रवीत्। राजन्‌ विज्ञाप्यसे किंचित्त
न्मे शृणु यदिच्छसि॥ अयं विज्ञायतां कस्य कुतो वायमिहागतः। केन वायमिहानीतः शक्रतुल्यपराक्रमः
मयायं शृणु चक्रस्था राजन्‌ दृष्टोऽयुध्यन्‌ महारणे। क्रीडन्निव च युद्धेषु दृश्यते देवसूनुवत्॥ कुलशीलब
लावीर्यैः सर्वैरेव समन्वितः। सर्वयुद्धेषु संहार्य्यो न वेद्मीर्य्याधिकः स च। बलवान्‌ सत्वसंपन्नः सर्वशास्त्र
विशारदः। नायं वध्यस्तु तं दोषमर्हते दैत्यसत्तम। गांधर्वेण विवाहेन कन्येयं तव संगता॥ अदेयाप्रतिग्र
ह्या अतस्मिंस्त्वं वधं कुरु। विज्ञाय बांधवानस्य पूजां चास्य करिष्यसि। वधस्य महान्दोषो रक्षणे सुमहान्‌ ३६४
गुणः॥ अयं हि पुरुषोत्कर्षः सर्वथा मानमर्हति। सर्वतो वेष्टितस्तनुन्नेव्यथ चैव नो॥ गि॥ नि॥ पश्य राजन्महा
वीर्यैरन्वितं पुरुषोत्तमं। न नो गणयते सर्वान्‌ बंधप्राप्तोऽप्ययं बली। यदि मायाधनोवेन नाश्च वध्यानव
दयं सर्वासुरगणान्‌ सर्वान्‌ योधयेल्लाञ्च संश्रयः। सर्वयुद्धेषु मार्गज्ञो न वेद्मीर्य्याधिकः स च। शोणितोघबलुते

गोत्रैर्न्नागनागैश्च वेष्टितः। त्रिशिरं वीनकुटीलवानचिंतयतिनःष्ठितान्नृ। इमामवस्थां नीतोऽपि स्वबाहुबल
माश्रितः। नचिंतयति राजत्वां वीर्यवान्कोऽप्यसौ युवा। सहस्रबाहो समरे द्विबाहुः समवस्थितः। नचिंतयति ते
वीरज्ञेयो वीर्यबलान्वितः। कन्या चेयं न चान्यस्मै निर्य्यात्याऽनेन संगता। यदि वेष्टतमः कश्चिदयं वंशमहात्म
नो। ततः श्रुत्वा मयं वीर प्राप्स्यते वा सुराजमारसता। मिति चाक्ते वतथा ष्ठितितिनास्थिवान्नृ। एवमुक्ते तु वचने कुंभा
डेन महात्मना। तथेत्याह स कुंभांडं बाणः शत्रुनिषूदनः। सुरक्षिणास्तेनादृत्वा अनिरुद्धस्य धीमतः। यया
स्वमेव भवनं बलेः पुत्रो महासुरः। संयतं मायया दृष्ट्वा अनिरुद्धं महाबलं। ऋषीणां नारदः श्रेष्ठोऽद्याजद्द्वारव
वतीप्रति। ततो ह्याकाशमार्गेण मुनिर्द्वारवतीं प्रति॥ गते ऋषीणां प्रवरे सोऽनिरुद्धोऽप्यचिंतयत्। नष्टोऽयं दा
नवः क्रुद्धो युद्धं प्राप्य न संशयः। स गत्वा नारदस्तत्र शंखचक्रगदाधरं। विज्ञापयिष्यति त्वेन इमम्मर्थं यथैवत
च नागैर्विवेष्टितं ज्ञात्वा तत्र पाशाबुभिर्मात्रा। क्रुरादवाप्य पूर्णाह्णीता महरुवती पुनः। किमिदं रुच्यते वीर
मा मे स्त्वं शृणु नलोचने। पश्य सुश्रोणि तं प्राप्तं मन्नृते मधुसूदनं। यस्य पश्य रवधनिशं ब्राबाहुत्राबलस्पादानवा
नात्रामेष्यति गर्भाश्चासुर्या पितां। एवमुक्तानिरुद्धेन उषा विश्रब्धमागता। रुद्रसंसंचापि पितरं सा चैतमासु

मध्यमा॥ ॥इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेप्राद्युम्निचारवंधः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥यदावाणपुरेवीरःसोऽनिरुद्धःस
होषया॥संनिरुद्धोऽसुरेंद्रेणवाणेनवलिसूनुना॥तदादेवीसकौमारीरक्षार्थंसरणंगतः॥यद्गीतमनिरुद्धेनरे
आःस्तोत्रमिदंशृणुदेव्याःस्तोत्रंप्रारभ्यते॥अनंतमक्षयंदिव्यमादिदेवंसनातनं॥नारायणंनमस्कृत्यप्रवरंप्रभु
मंविभुं॥चंडीकात्यायनीदेवीमार्यालोकनमस्कृतां॥वरदांकीर्तयिष्यामिनामभिर्हरिसंस्कृतैः॥ऋषिभिर्दे
वतैश्चैववाक्यैरर्चितांशुभैः॥तांदेवीसर्वदेवेद्यांसर्वदेवनमस्कृतां॥ ॥अनिरुद्धउवाच॥महेंद्रविष्णुभ
गीनमस्यामजितांअवोमनसानावशुद्धेनशुचिःसाकृतांजलिः॥गोतमीकंसभेदांचयशोदानंदव
र्द्धिनी॥मध्यांगोकुलसंभूतांनंदगोपस्यनंदिनी॥प्राग्नंदस्रांशुभांसोम्यादत्तपुत्रप्रमर्द्दिनी॥तांदेवीसर्व
देवस्थांसर्वलोकनमस्कृतां॥दर्शिनीहरिणीमासांत्रांत्रिवक्त्रांत्रिशिखां॥शांतिश्रुवांवज्रजननींतांबिणी ३५१
मःस्थिनीतर्हीं॥सेव्यांदेवैःसर्षिगणैःसर्वदेवनमस्कृतां॥कालीकात्यायनीदेवीभयदाभयनाशिनी॥कात्यां
कपालीदेवीचसाम्यात्रिदशपूजितांकालरात्रीकालगमांत्रिनेत्रांब्रह्मचारिणी॥सौदामिनीमेघरवांवे
तालीविपुलाननां॥राक्षस्यामहानागांकन्यांनिर्वर्तीतथा॥तिथीनांपंचमीषष्ठीपौर्णमासीचतुर्दशी

सप्तविंशतिलक्ष्याणिनद्यःसर्वादिशोदशनगोपवनोद्यानद्वारक्ष्माकवासिनी॥ह्रींश्रीगार्गीचगांधर्वीयोगि
मे॰रा नीसदाकीर्त्यमानांदिवस्पर्शीनमस्यामिसरस्वती॥वेदानांमातरंचैवसावित्रींजनकंवत्सलां॥तपस्विनीशांति कृ॰रा
एकानांशांशतांननां॥कोटीरथ्यामदिरांचंडीमिलांमलयवासिनी॥भूतधात्रीजयकरीकूष्मांडीकुसुमप्रि
या॥दारुणीमंदरावासां॥विंध्यकैलासवासिनी॥निशुंभशुंभमथनी॥गजकंदोपमर्दनी॥जननीसिद्धसेनस्यसिद्ध
चारणसेवितां॥वराकुमारब्रह्मचारिणीपार्वतीपर्वतात्मजां॥पंचात्राहेवकन्यानांपत्नीदेवगणस्यच॥कद्रुपुत्रस
हस्रस्यपुत्रपौत्रवरास्त्रियः॥मातापितामहःसर्वदिविदेवाप्सरोगणाः॥ऋषिपत्न्याचणानांचयक्षगंधर्वयो
षितां॥विद्याधराणांनारीषुसाध्वीषुमनुजासुच॥एवमेताषुनारीषुसर्वभूताश्रयासिनमस्कृतासित्रैलो
क्येकिन्नराद्गीतसेविता॥अचिंत्याप्रमेयासियासिसासिनमोऽस्तुते॥एभिर्नामभिरन्यैश्चकीर्तिताभ
८५ सिगोतमि॥वत्ससारविमुक्तःक्षिप्रंमुच्येतवंधनात्॥अवेक्षस्वविशालाक्षिपादैतेशरणंगतः॥सर्वपापववंध
नामोक्षणंकर्तुमर्हसि॥ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चचंद्रसूर्याग्निमारुताः॥अश्विनौवसवश्चैववधाताह्नभिर्हिश्यास्य
गावानरुचवंशाश्चवृक्षाश्चनद्योहदास्तथा॥सरितःसागराश्चैवमात्राविद्याधरोरगाः॥तथानागाःसुवर्णाश्चगंध

द्वाप्सरसां गणाः ॥ त्वन्नंनगादिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तिनात् ॥ देव्याः स्तवमिदं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ॥ तस्मै
मासमेमासि वरमग्र्यं प्रयच्छसि ॥ अथ धादत्र नुज्ञा देवी दिव्याभरणभूषिता ॥ हारभूषितसर्वांगी मुक्तकुंडल
भूषणा ॥ कात्यायनि स्तूयसे त्वं वरदे वामलोचने ॥ नमोस्तु ते महादेवि सुप्रीतासि नजस्व मां ॥ प्रयच्छ स्वपरं द्यायुः
पुष्टिं चैव क्षमां धृतिं ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ॥ एवं स्तुता महादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा ॥ संनिध्यं कल्पयामास अ
निरुद्धस्य बंधने ॥ अनिरुद्धहितार्थाय देवी त्वारणवत्सला ॥ बद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्धं विमोक्ष्यती ॥ मथ्ययामास
तं वीरमनिरुद्धमरिमर्दनं ॥ प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बंधने ॥ मोक्षयामास मतं वीरः सोऽनिरुद्धः प्रताप
वान् ॥ नागपाशेन बद्धस्य तस्याघाहतचेतसः ॥ स्फोटयित्वा करायेण पंजरं वज्रसन्निभं ॥ बद्धं बाणपुरे वीरं मानि
रुद्धमनाघतं ॥ सात्वयंतीन तदा देवी प्रसादाभिमुखी तदा ॥ ॥ देव्युवाच ॥ चक्रायुधमोक्षयिता निरुद्धं बांच ३६६
बंधनात् ॥ आशु भद्र स्वकालं छित्वा त्वं बाणस्य स बाहुचक्रे पुरीनिजां नेष्यति दैत्यसूदनः ॥ महासुरं बाणवा
णं तदीर्णे चक्रे शाहत्वा रमासन्नतरं निसस्यात ॥ ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवी तुष्टाव हृष्टः त्रात्रिकांतवक्त्रः ॥ ॥ अनि
रुद्ध उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे नमोऽस्तु ते कामवरप्रदा ध्रुवा ॥ नमोऽस्तु ते महिषमहासुरार्दिनि नमो

स्तु ते नयंकरि विद्विषां सदा ॥ ब्रह्माणि इंद्राणि रुद्राणि भूतभव्यविनाशिनी ॥ त्राहि मां सर्वदुःखेभ्यो नारायणि नमो
ऽस्तु ते ॥ नमोऽस्तु ते जगन्नाथप्रियदाते मनोव्रते प्रियभक्ते जगन्माता शैलपुत्रि वसुंधरे ॥ त्रायस्व सर्वदुःखेभ्यो
नवनीनमयंकरि इंद्राप्रिये महानागेन कन्यानामर्दिनां गिनि नमामि सिरसा देवी बंधनस्थो विमोक्षितौ ॥ ॥
वैशंपायन उवाच ॥ अर्थास्तवमिदं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ बं
धनस्थो विमुच्यते सत्यमेतद्भवेदिति ॥ ॥ इति हरिवंशे बाणयुद्धबंधनमोक्ष दुर्गास्तवः ९ सीः ॥ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ततोऽनिरुद्धस्य गृहे रुरुदुः सर्वयोषितः ॥ प्रियं नाथमपश्यंतः किन्नर्यश्च वसर्वशः ॥ अहो धिक्किमिदं
लोके नाथेलक्षेव्य वस्थिते ॥ अनाथा इव संत्रस्ता उद्दंतोऽनयपीडिता ॥ यस्येंद्रप्रमुखा देवाः सदैत्याः समरुद्ग
णाः ॥ बाहुच्छायामुपाश्रित्य वसंति हि वदवताः ॥ तस्मात्पन्नमिदं लोके भयं दस्य महद्भयं ॥ तस्मानिरुद्धः पात्रैः
सवीरः केनापि नाहृतः ॥ अहो नास्ति नयं न नं तस्य लोके सुदुर्मतेः ॥ वसुदेवस्य यः क्रोधं प्रज्वालयति दुःसह
व्या दितास्य स्य यामृत्योर्दृष्ट्वा यथ प्रविवर्त्सेते ॥ वासुदेवं च समरे माहात्म्यसुदियाडिपुः ॥ इदमेव विधं त्वा विप्रियं य
दुपुंगवा ॥ कथं जीवन्विमुच्यते मासाद्दपि सचीपतिः ॥ हताऽनाथा स्म शाश्वा मामोक्ष्यमद्य विनाहृतः ॥ विप्रयस्य

ननाथस्य स्तास्तत्र मार्गाः स्मृताः ॥ इत्येवं ताः रुदंत्यश्च वदंत्यश्च पुनः पुनः । नेत्रजं वारि मुमुचुरशिवं परमांगनाः ॥ तासां बाष्पा
कुलस्थानि नयनानि चकाशिरे । सलिलेनाप्लुतानीव पंकजानि जलागमे ॥ तासामरालपक्ष्माणि राजिमंति शुभानि
नि च । रुधिरेणाप्लुतानीव नयनानि चकाशिरे ॥ तासां हर्म्यतलस्थानां तूर्णमासीन्महास्वनः । कुररीणामिव
काशे रुदतीनां सहस्रशः ॥ तच्छ्रुत्वा निनदं घोरं अहर्षं नियमागतं । उत्पेतुः सहसा व्यग्रा गदेन्द्राः पुरुषाश्च माः
कस्मादेषोऽनिरुद्धस्य श्रूयते स्वमहास्वनः । गृहेऽस्माकं निगृह्मानां कृतानां न यमागतं । इत्येवमूचुस्तेऽन्योन्यं
स्त्रिह विक्लवलोचनाः । आधर्षिता यथा सिंहा गुहास्यादिव निःसृताः ॥ सन्नाहभेरीं ऽलस्य सनाया माहतान
दाः ॥ तस्याः शब्देन ते सर्वे मनोमार्गमधिष्ठिताः । किमेतदिति तेऽन्योन्यं समपृच्छंत यादवाः ॥ अन्योऽन्यस्य हिताः
सर्वं यथान्यायमवेदयत् । ततस्ते बाष्पपूर्णाक्षाः क्रोधसंरक्तलोचनाः ॥ निश्वसंतोऽतिष्ठंत यादवा युद्धदुर्मदाः ३८७
तस्मिन् तेषु सर्वेषु विपृथुर्वाक्यमब्रवीत् । उग्रप्रहरतां श्रेष्ठं निश्वसंतं मुहुर्मुहुः ॥ किमेवं चिंतया विष्णः पुरुषे
द्र नवानिद्रा तव बाहुबल प्राह माऽश्रिता सर्वे यादवाः । नवं तमाश्रिता उग्रसेन विभक्ताश्च सर्वशः ॥ तथैव बल
वां कुंडे के स्वस्थ्या वेश्यजयाजयो । सुर्यं स्वापिति निश्चिंत्यः कथं त्वं चिंतयान्वितः ॥ शोकसागरमग्नास्ते सर्वे तेजो

तया गताः ॥ तान्मज्जमानानेकस्थं समुद्रे महाकराः । किमेवं चिंतया विष्णो न किंचिदपि मापसे ॥ चिंतां कर्तुं न
थादेवनत्वं मर्हसि माधव ॥ इत्येवमुक्तः उग्रसेन निःश्वस्य शुचिरं बहु । प्राह वाक्यं स वाक्यज्ञो बृहस्पतिरि
वस्वयं ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ विपृथो चिंतया विप्रमेत कार्यमचिंतयं । तथाहं नवता युक्तो नात्रं विदधाक्तवि
चिता ॥ दाशार्हगणमध्येऽहं वदाम्यर्थवतीं गिरं । शृणुध्वं यादवाः सर्वे यथा चिंतान्वितो ह्यहं ॥ अनिरुद्धे हते वीरे
पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः । अनाथा इति मन्यंते सर्वानस्मान् सबांधवान् ॥ आहुकश्चैव नो राजा हृतः त्वा त्वनवै
पुरा । प्रत्यानीतः स वास्मानिर्युद्धं दत्वा सुदारुणं ॥ प्रद्युम्नश्चापि यावाल्ये शंबरेणाहृतोधमाठ । स तं निहत्य सम
र प्राप्तो रुक्मिणिनंदनः । इदंत्वसुमहद्वक्ष्ये प्राद्युम्निः कथं वासितः ॥ एवंविधमहं दोषं न स्मरे मनुजर्षभा ॥ म
स्मना कंठितः पादोयनेन मूर्द्धि पतितः ॥ तस्याहं सानुबंधस्य हनिष्येऽजीवितं रणे ॥ इत्येवमुक्ते उग्रसेन महात्मना कि
द्वाक्यमब्रवीत् । वराहं प्रयुस्यंतामनिरुद्धस्य मार्गणाः । सपर्वतवनोद्देशा मार्गेतुं वसुधा मिमां ॥ आहुकं श्वा
हं उग्रः समस्मितं उद्वा वचप्सरा ॥ अन्वेषणे निरुद्धस्य सैन्यान्यादिश्यमा वरन्ना ॥ अन्यं तराः यवा सास्त्रं व्यादिश्यं
तां स्वगं नृपतनश्वरास्य मादिष्ठाः पार्थिवेन महात्मना ॥ वेणुमंतं लतावेष्टं तथा रैवतकं गिरिं ॥ रिक्षवंतं गिरिं चै

वस्माज्जेषं चरितादृयैः॥ एकैकं तत्र चोद्यानं मागधं काननानि च॥ यत्तथ्यं चापि निःशिक्कं उद्यानानि समंततः॥ ह
यानां च सहस्राणि रथानां चाप्यनेकशः॥ अरूपचरिताः सर्वे मागधं यदुनंदनं॥ सेनापतिरनाहृष्टिरिदं व
चनमब्रवीत्॥ उल्लमन्क्लिष्टकर्माणमच्युतं नीतिनीतवत्॥ शृणु तल्लचयो मद्यं यदि नरो च तत्प्रमा॥ चिरा प्रभृति मे
वर्त्तुं न वंतं ज्ञायते मतिः॥ असिलोमा पुलोमा च निशुंभ नरकाहतो॥ नीमः त्वाल्वश्च निहतो मैदो हि विदएव
चा हयग्रीवस्कन्स महान् मानुबंधस्त्वया हतः॥ तादृशं विग्रहे हस्ते देवदेता मुदारुणा॥ सर्वाण्येतानि कर्माति
निःशेषाणि रणेरणे॥ हतवानसि गोविंद पार्ष्णिग्राहश्च नाभितो॥ इदं कर्म च यालक्ष मानुबंधमहत्तं पारि
जातस्य हरणे यत्नं तेकर्मे दुःकरं॥ तत्राकस्त्वया उल्लपेरावत भिरा गलः॥ निर्जिता वाक्रवीर्येण त्वयायुद्धवि
शारदः॥ तेन वैरं त्वया साद्धं कथं मात्रं मंत्रायः॥ वैरानुबंधश्च महांश्चनकाग्यस्त्वया सह॥ तत्रानुरुद्ध द्वत्वां ३६८
हतं मघवता स्वयं॥ न घन्यस्य नवेष्ठ किर्बरं निर्यातनं प्रति॥ इत्येवमुक्ते वचने हलाना मडवसमन्युः उवाच
वेचनं धीमानानाहृष्टं महाबलं॥ मनानी संतम मेवंन देवाः क्रुद्धकर्माणः॥ नाहतज्ञानवाक्षीवानावलिप्ता
न वा लिप्साः देवतार्थे च गदेवो महानुदानवसंक्षये॥ तेषां प्रियार्थं वरणे हन्मि रक्षान्महासुरान्॥ तत्परस्व

न्मनाश्चासितबुद्धसात्यियरतः॥ कथं पापं करिष्यंति विज्ञायैवं विधं दिमां॥ अकक्रद्धाः सत्यवं तश्च नित्यं नक्रानुकं
पिताः॥ तेष्यां न विद्यते पापं बलिसेवा त्मनाप्यसो॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा तदाक्रूरा ब्रवीद्वचः॥ मधुरं श्लक्ष्णया वाचा
अर्थवाक्यविशारदं॥ यत्तु कस्यप्रनाकार्यं तदस्माविनिश्चितं॥ अस्माकं चापि यत्कार्यं तद्धि कार्ये शचीपतेः॥ सं
रक्ष्यश्च व्यं देवैरस्माभिर्वापि देवता॥ एवमक्रूरवचनैश्चोदितो मधुसूदनः॥ स्निग्धगंभीरया वाचा पुनः कृष्णोऽम
नापत॥ नायं देवेन गंधर्वैर्नैयर्क्षेर्नचरा कसैः प्रद्युम्नपुत्रापहृतः पुंश्चल्यातु महायशाः॥ माया विश्वाः पुंश्चल्यो
देत्यदानवया पितः॥ तो निहतो न संदेहो नान्यतो विद्यते भयं॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ इत्येवमुक्ते वचने कृष्ण
नेन महात्मना॥ अथावगम्य गावेन यदूनां तं यदुमंडले॥ हर्षयन्सर्वेषां स्तत मागधवंदिनां॥ मधुरः श्रूयते घोषा
माधस्यनिवेसना तेवराः सर्वतः सर्वसभा द्वारमुपागताः॥ अनेगाकृष्टया वाचा इदं वचनमब्रुवन्॥ उद्यानानि गृह
शैलाग्र हानद्यः सरांसि च॥ एकैकं सततं शारज्जन्मार्गितं न च दृश्यते॥ अनेकृष्णचरा राजन्नुपागम्य तदाब्रुवन्
सर्वं संविदितादेशाः प्रद्युम्निर्न च दृश्यते॥ यदत्र संविधातव्यं विधत्ते न यदुनंदनः॥ तदाज्ञाप्यतां क्षिप्रमनिरु
द्धस्य मार्गणे॥ ततः सदीनमनसः सर्वे वासुदेव कुले कृष्णा॥ अन्योऽन्यमन्यमाणाः किमत्त कार्यमुत्तरं॥ संदृष्टो ब

पुत्राः केचित्केचिद्दौहित्राः कुलेऽस्मिन्॥ केचिद्भ्रुकुटिमास्थायं त्स्यर्थ्या सिद्धये। एवं चिंतयतां तेषां वृद्धर्थमनि
रुद्धे गते। अन्योऽन्यमनिसंपेश्च्य यादवा तमन्यवः। ते निशां विमनस्का वै गमयेयुः कथंचन। ततः सूर्ये नि
नादैश्च शंखानां च महास्वनैः। प्रबोधनं महावाद्यैः शुश्रुस्यालयतालये। ततः प्रभाते विमले प्रादुर्भूते दि
वाकरे। प्रविवेश सभां रम्यामेको नारदः प्रहसन्निव। ततः स जय जयाशीर्भिर्माधवं प्रत्यपूजयत्। उग्रसेनादयश्चा
न्ये तमृषिं प्रत्यपूजयन्। अथान्यक्षास्य विमनाः शुश्रूषामितकृज्ञेयः। मधुपर्कं च गां चैव नारदाय ददौ
प्रभुः। स प्रविश्यासने शुभ्रे स्पर्द्धापराण सहितेः। सुखासीनो यथान्यायमुवाचेदं वचोऽर्थवत्॥ ॥नारद उ
वाच॥ किमर्थं चिंतयाविष्टाः निःसंगाः तमानसाः। नस्ताऽहर्दीनाः सर्वे चेष्टा वाड्इव समासते। एवमुक्ते तु वच
ने नारदेन महात्मना। वासुदेवो ब्रवीद्वाक्यं श्रूयतां भगवन्निदं। अनिरुद्धो हृतो ब्रह्मन्केनापि निशि सुव्रत ३६०
तस्यार्थे सर्वएवास्म चिंतयाविष्टचेतसः। एवं ते यदि वृत्तांतः श्रुतो दृष्टोथवा मुने भगवान्कथ्यतां साधुप्रियमे
तन्ममानघ। इत्येवमुक्ते वचने केशवेन महात्मना। प्रहस्येतद्वचः प्राह श्रूयतां मधुसूदनः। निर्वृत्तं सुमहद्यु
द्धं देवासुरसमं महत्। अनिरुद्धस्य चैकस्य वाणस्यापि महात्मनः। धातुपानामसुतां तस्य वाणस्यापि मितौजसः

तस्यार्थे चित्रलेखा वैजरासुतमप्सरा। उनयोरपि तत्रासीन्महद्युद्धं सुदारुणं प्रद्युम्नि वाणयोः संख्ये वलिवा
सवयोरिव। अस्मात्निश्रापि तयुद्धं दृष्टं समरदक्षतां। अनिरुद्धो नयाले न संयुगे थनिवर्तिना। वाणेन माया
मास्थिस्य वद्धो नागैर्महावलः। व्योदिशक वधस्यस्य वाणेन गरुडध्वजः। तन्निवारितवान्मंत्री कुंभांडो नम
तस्य हा कुमारस्यानिरुद्धस्य तेनात्राकेन संयुगे। वाणेन मायामास्थाय सर्पैर्नियमनं कृतं। उत्तिष्ठ भग
वन्शीघ्रं युद्धसे विजयाय च। नायं संरक्षितुं कालः प्राप्ते प्रात जयैषिणां। प्राप्ते किं विकृते वीर्यवीर्यमालंब्य
तिष्ठति॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ इत्येवमुक्ते वचने वासुदेवं प्रतापवान्। प्राया त्रिकान्वै संनारा नाज्ञापयन्
वीर्यवान्। ततस्त्वं दनचूर्णालागैश्चैव समंततः। निर्ययौ स महावाहुः कीर्णाजनार्दनः॥ ॥नारद उवाच॥ स्म दभ॥
रणं वैनतेयस्य कर्तुमर्हसि माधव। न ह्यन्येन तदध्वानं शक्यं गंतुं महात्मना। स्मर्यतां च महाध्मानं गंतव्यमिति
दुर्ज्ञेयं एकादश सहस्राणि योजनानां जनार्दन। तदितः शोणितपुरं प्राद्युम्निर्यत्र संस्थितः। मनोजवो महावी
र्यो वैनतेयः प्रतापवान्। स माकृष्य स्वयं गाविंदसहितो वां तत्र नेष्यति। एके न सुमुहूर्त्तेन वाणं संदर्शयिष्यति।
॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राध्यायद्गरुडं तथा। स तूर्णं पार्श्वमागम्य प्रांजलिर्गरुडः स्थि

ता॥ प्रणम्याथ वचः प्राह वैनतेयो महाबलः। वासुदेवं महात्मानं श्लक्ष्णया मधुरया गिरा। पद्मनाभ महाबाहो किम
र्थं चिंतितो ऽहं। उत्पन्नं ते यदिहात्रासि श्रोतुमिच्छामि तत्वतः। कस्य पक्षे परिक्षेपैर्नाशयामि पुरं प्रभो। प्रज्ञा
वतवेगाविंदकान विद्याद्बलं मम। गदावेगं चक्रवीर्यं चक्राग्निं च महाभुज। न बाधुश्चुतिमद्दात्मा कोऽद्य पीनाथ
येष्यति। हलसिंहमुखं कस्य वनमाली नियाक्षति। कस्य देहं त्रिनिर्हत्य मेदिनीं यास्यति प्रभो। कस्य शंखर
रवः प्राणान्मोहयिष्यसि माधव। कोऽयं सपरिवारोऽद्य यास्यते यमसादनं। एवमुक्ते ततस्तत्र वैनतेयेन
धीमता। वासुदेवो वचः प्राह शृणु पक्षपतन्नावरा बलेः पुत्रेण बाणेन प्राद्युम्निरपराजितः। उषायाः कार
णा द्बाणनगरस्थाणितो ह्यथा अनिरुद्धस्तु का मार्गो वद्धो नागैर्विषोल्वणैः। तस्य मोक्षार्थमाहूतो मया ३७०
त्वं पतगेश्वर। अत्राकिंचनदध्वानं गंतुमन्यन श्वनो। तत्र प्राप्य यथेष्टं मां प्राद्युम्निर्यत्र तिष्ठति। वैदर्भीतन
ह पुत्र स्तुषावीरस्तदनं गद्गदिनी। वत्सभादाद्भववतेषा पुत्रेण सह धीमता। अमृतं तु हृतं वीर त्वया पन्नगसत्तमान्
स मया त्वं समागम्य तस्मिन्काले महाभुज। नगवान्नस्मम ध्वजस्त्वं च मंडलकः सर्वदैवलयः। सखि त्वं मानय
स्वाद्य न किंचित्पतगेश्वर। न त्व वेगसमानास्ति पक्षिणां च न ते समः। सुपर्णे सुहृत्तेन तं त्रापयं नागनानान्

दासीत्वाद्वचयामाता मोक्षिते का किनापुरा। पक्षिविसृप्य माश्रित्य हतायोध्या स्वयं पुरा। न चानु सुरगणान्सर्वा
न्सुष्टमाराण्यविक्रमात्। गच्छ सिद्धागमान्देशान् विजयश्च तवाश्रयात्। गुरुत्वान्मेरुतुल्यस्त्वं लघुत्वात्पवनो
पमः। न ते तव्यं न विष्णुश्च न ते तुल्या त्रिविक्रमे। सत्यसंध महानाग वैनतेय महाद्युते। अनिरुद्धे हणे नाथ
साहाय्यमुपकल्पतां॥ ॥गरुड उवाच॥ अत्यद्भुतमिदं वाक्यं नवह्लल्ल महाभुज। त्वत्प्रसादाद्विजयः स
द्योता मम महाभुज। धन्यो ऽस्म्यनुगृहीतो ऽस्मि संस्मृत्वा मधुसूदनः। सा तव्यस्त्वं मयाऽल्लल्ल सोऽपि मां चं महाभु
ज। वेदाध्यक्षः सुराध्यक्षः सर्वकामप्रदो ऽनवान्। अमोघदर्शने स्त्वं हि वरार्थिषु वरप्रदः। चतुर्वक्त्रश्चतुर्मूर्त्ति
श्चातुर्होत्रप्रवर्त्तकः। चातुराश्रम्यवेता च चतुर्नेता महाकविः। धनुर्हस्त्रश्च कधरो भवान्शंखधरो महान्। भ
वान्सर्वं पुदेहपुरस्यानोन् मिधरः प्रभुः। लांगली मुशली चक्री देवकीनंदनो भवान्। चाणूरमथनश्चैव गो
प्रियः कंसहा भवान्। गोवर्द्धनधरश्चैव भगवान्दामोदरः स्मृतः। प्रलंबमथनश्चैव केशीहा दानपोतकः। असिल
मश्च हंता च तथाराधाणनाशनः। विनीषणस्य भगवान्ख्यातो भवांश्च सरिद्गुद्भवः। महान्खड्गधरो धन्वी
धनुर्द्धरो महान्। दाशार्ह इति विख्यातो महाधन्वा धनुःप्रियः। गोविंद इति विख्यात उदधिस्त्वं च सुव्रत॥

आकाशे चैव तमश्वं च प्रमथ्य मथनो महान् । भगवान् कामपालश्च कामः सर्वधनुर्धरः ।। संवर्तश्चानलश्चैव प्रलयानि
लयो महान् ॥ हिरण्यगर्भो रूपज्ञो रूपवान् मधुसूदनः ॥ इत्यासौ महादेवश्च असंख्येयगुणान्वितः ॥ सोऽत्र मिष्ठ
सिमां देवः स्नातमग्रेश्च यद्वत्समा च लोकपाये वयाघोराः प्राणिनश्चानिरीक्षिकोनाः ॥ हतास्ते यमदंडेन नित्यं स्थि
थगामिनः ॥ ये च यया परया प्रीत्या प्राणिनो वै निरीक्षिता ॥ दूरं वै प्रसन्ना नोतो सर्वथा स्वर्गगामिनः ॥ एवं तेऽहं
महावाहो वक्त्रागः आसनोस्थितः ॥ जयश्चाहं ततः इत्वा गरुडः पार्श्व केशवं ॥ अयमस्मिन्स्थितो वीरस्त्वा रुद्र
स्व महावलः ॥ ततः केशि परिष्वज्य माधवो गरुडं ततः ॥ अंबराद्भुवि नाऽयाय अथोऽयं प्रतिगच्छतां ॥ दृष्ट्वार्थे
परया प्रीत्या शंखचक्रगदासिना ॥ आरुरोह महाबाहुः सुपर्णं पुरुषोत्तमः ॥ लक्ष्मी पार्श्व मागम्य दक्षदेवस्थि
तानघ ॥ लक्ष्मकेशः सुवलवान् जिष्णुः लक्ष्मवर्णनः ॥ चतुर्बाहुश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्वेदः षडंगवित् ॥ श्रीवत्सांक ३७१
ऽरविंदाक्षः कंबुग्रीवो महाभुजः ॥ समांगुलिः समनखो रक्तांगुलिनखांतरः ॥ स्निग्धगंभीरनिर्घोषो ऽतवा
ङ् महाभुजः ॥ आजानुबाहुः सुमहान् सिद्विश्वस्य विक्रमः ॥ सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानः प्रकाशनाय
प्रजुर्नीतिनृतात्मा नृतानां नाथनः प्रभुः ॥ यस्याष्टगुणमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः ॥ प्रजापतीनां माध्यानां

त्रिदशानां च यांश्च नः ॥ स्तूयमानः स्वयं भूते सूतमागधवंदिभिः ॥ ऋषिभिश्च महाभागैः वेदवेदांगपारगैः
संविधर्मिथ तथा ज्ञा प्रहारकार्यो महावलः ॥ गमनाय मतिं चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ॥ आस्थितो गरुडं स्व
सप्तवानुहलायुधः ॥ दक्षितो ऽपि वलस्यापि प्रद्युम्नः ऽनुकर्षणः ॥ जयवाणं महावाहो ये चान्ये ऽनुचरा र
णा न हितेन प्रमुखे स्थात्वं कश्चित्कामहामृधा ॥ प्रसादेते धक्वालस्मी ह्रिजयस्य पराक्रमा ॥ विजेष्यसि रण
शत्रुं वै त्वहं सहसैनिकं ॥ सिद्धिचारणसंघानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ शृण्वन्वाचोऽन्तरिक्षस्थः प्रजाना कश्य
वारणां ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ॥ ततस्तूर्यनिनादैश्च शंखानां च महास्वनैः ॥ वंदमागधसूतानां वेश्ना
पिसहस्रशः ॥ समतान्मुखवेदयाशी निःसूयमानो हि मानवैः ॥ वनारूपंसौ मार्कं शक्राणां प्रतिमानदं
अतीव शुभ्रने रूपं ओ मतस्यात्पातिपतः ॥ विनतयस्य नड्ले वीद्दितं हरितेजसा ॥ अथाष्टवाहुः पद्मे
ताकारसान्निधः ॥ विकचौ पुंडरीकाक्षो विकारान्न चाण संत्ययाः ॥ असि चक्र गदा वाणा दक्षिणे पार्श्वमास्थि
ताः ॥ चर्मसाङ्गं तथा वज्रं शंखं वेवामतः परं ॥ श्रीपोणं च महद्दिव्यं विहितं शार्ङ्गधन्वना ॥ सर्वं सं च वक
यीनां वहन्संकर्षणस्तदा सीरप्रहरणोऽधृष्यः केलाश इव श्टंगवान् ॥ आस्थितो गरुडं यमनं ध्वनि

शाकनः॥ सनत्कुमारस्य वपुः प्रादुरासीन्महात्मनः। प्रद्युम्नस्य महाबाहो संग्रामे विक्रमिष्यतः॥ सुपर्णबलवि
क्षेपैर्विधुवन्पर्वतान्बहून्। उरगाममार्गेण लवानुवातस्य प्रतिषेधयन्॥ अथ वायोरतिगतिर्मा[र्गमा]स्थाय
गरुडस्तदा। सिद्धचारणसंघानां श्रुत्वा मार्गमवातरत्। अथ रामोऽब्रवीद्वाक्यं लक्ष्मप्राप्तिं मरणोस्वानि
प्रभान्निहीनाः स्म लक्ष्म कस्मादस्माकं सर्वे कनकवर्णाभाः॥ संहृष्टाः स्मनसत्राययः। किमिदं ब्रूहि नस्सर्वे
किं मेरोः पार्श्वगा वयं॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ मन्ये बाणस्य नगरमस्मात्रामसुमहेनारहार्थं तस्यान्निर्झीलो
वाग्निरेषस्थितेन्वलन्। अग्नेराहवनीयस्य प्रभया स्पसमाहताः। तेन वो वर्णवैरूप्यमिदं जातं हलायुध॥ ॥
राम उवाच॥ यदि स्मसान्निकर्षेस्माः यदि निःप्रभतां गताः। तद्विधत्स्व त्वयं बुध्या यदत्रानंतरं हितं॥ ॥भग
वानुवाच॥ कृष्णवैनतेय त्वं यदत्र कार्य्यमनंतरं। त्वया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तमं॥ ॥वैशंपाय ३७२
न उवाच॥ एतच्छ्रुत्वा गरुडो वासुदेवस्य भाषितं। चक्रे मुखसहस्रं हि कामरूपी महाबलः॥ गां गाम्
पागमहर्णं वैनतेजो महाबलः। आप्लुत्याकाशगंगायां प्रपीय सलिलं बहु। सर्वपर्णपरिगतः वैनतेयः
प्रतापवान्। तेनाभ्रमयामास बुद्धिमान्विनितात्मजः। अग्निराहवनीयस्य ततः शांतमुपागतः। तं दृष्ट्वा

हवनीयं तु शांतमाकाशगंगया। परमं विस्मयं गत्वा सुपर्णो वाक्यमब्रवीत्। अहो वीर्य्यमधात्मनेस्कथायो
देवयुगसंहर्षो यथेह वर्णवैरूप्यं चक्रे लक्ष्म स्पर्धीमतः। त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्य्याप्ताइतिमति
लक्षसंकर्षणश्चैव प्रद्युम्नश्च महाबलः। ततः प्रशांते दहने संप्रतस्थे सपक्षिराट्। सुपर्णबलविक्षेपैः कं
पेन घोरं महास्वनं तेदृष्ट्वा विस्मयं जग्मुरुरगस्यानुचरा मताः। आस्थिता गरुडं घेते नानारूपा नयावहा
किमर्थमिह संप्राप्ताः के वापी मत्तनास्वयः। निश्चियं नाधिगच्छंति ते गिरिव्रजवद्गृयाः। प्रावर्त्तयं च संग्रा
मं ते त्विन्निः सहस्राद्देवाः। ते पांसुहृद्भ्राज्ञानां संन्नादः सुमहानभूत्। ते वध्यकं वामहानादं सिंहाना
मिव गर्जतां। अथ तां गिरा स्वपुरुषं प्रेक्ष्यामास वीर्य्यवान्। यत्र तद्धर्से ते युद्धं तत्र गच्छ स्वमाचर त्व
था जस्कवाणेन पुरुषोऽनिमन्ना जवः। दृष्टात स्वधैमा गच्छ इत्युक्तः प्रययौ च वरन्। तथत्युक्त्वा सर्वं तं यु
द्धं वर्त्तमानमवैक्षत्। आश्रमीनां वासुदेवेन संमस्कानां महामृधे। तेजातेर्वसः सर्वकल्पापः कृष्णम
सध्याः दहनः शापाणश्चैव नप्रसन्नश्च महाबलः। स्वाहाकारस्य विषये प्रख्याताः पंच वहृयः। अथापर
महानागाः स्वैरनीकैर्व्यवस्थितः। पितरः पतगाश्रूर्णस्थागधास्ताजएवचा लभ्मकाराश्रयाः पंच त्वयु

॥ ते ॥ चाग्रया। स्पातिष्ठामहि नो गोदवपक्षाराग्रये। पुनः। दावग्नीसंप्रजुडपेतं। महात्मानो महाद्युती। अ
ग्नये ध्यमास्थाय त्रा मुध्य मन्नारत। तयो मिथ्ये गिराश्चैव महर्षिर्विवनारणे। स्थित मंगिरसंदश्य। वि
मूर्चनं त्रितान्नक्षरान्नं हलमापा वाचतन्कुद्दः। क्षयन्निव पुनः पुनः। लिखधम मयमस्वर्पण एवा। विरधम
थो। ममास्त्र तेजसा लक्ष्म दिशायामपथनिद्रुताः। अर्थो गिरा। त्रिशूलेन दमेन ममधमतता। आरक्ष्मन
इव कोऽभवत ञ्जलपाणान्न महामृधे। त्रिशूलं तस्पतद्दीप्तं विच्छेद परमेषुभिः। अर्द्धचन्द्रैस्तथा सीदा
र्यमाल्वक [illegible] प मः। स्थूणाकर्णान वाणं नदीमनसमहामनाः। विवाधं तन्न [illegible] ल्वव ह्यस्पगिरिमे
तताः रुधिरो घप्लुते गात्रे रागिरा। विकलन्निव। विष्टब्ध गात्रः सहसा पपात धरणीतले। [illegible] घ्नताः
वाचनारदा। एतस्य छोणितपुरं लक्षपश्य महाभुज। अत्र रुद्रो महातेजा कृशाणपासहितः। एवमवोगुह
श्च वाणगुप्त्यर्थमततं [illegible] कारणा [illegible] नारदस्पव वाक्य वासलसं प्रहृष्ट मनस्तु [illegible] हृष्टितमनाः
न्नश्रूयतां न महामुने। यदि वा चतर्दुर्द्ध वाणसंरक्षणे प्रति। आकिलं वय मस्य च महस्या स्पामननं

वाणव विवस्वा। सव लक्ष्म नारदयोत्स्वथा। आज्ञा। निमेषमात्रेण शीघ्रगा गरुडे तलो ततः शंखं स माक्षय
वदने पुष्करेक्षणः। प्रदध्मौ समरे लक्ष्मो नारदे नपरस्य न्न दिशः। वातवेगसम क्रुद्धे तामस्थवं इमिवाङ्गरन
ततः प्राध्मापम्तं शरखं नयमुत्पाघ घोर्षवान्। पुरं प्रविवेश पुरं लक्ष्मा वाणस्य ङ्कतकर्मणा। ततः शंख
प्रणादेश्च नेरीणां च महास्वनेः। वाणानीका निसहसा मन्नद्वन् समंततः। ततः किंकरसन्त लक्ष्मा दिः
ममरे रुन्स्या तु। कोटिशश्चापि वद्धशादीप्त प्रहरणा महा। तत संख्येय मकष्टं महान्त घनसंनिनं नी
लाञ्जनचयप्रख्यं युद्धमयमथालयं ते प्रदीप्त प्रहरा लल्पराग वराहसाः। प्रमाथगण मुख्याश्च अ
युध्यन्न लक्ष्म मव्ययं सर्वेसो प्रदीप्तास्पे गविषमं कृरिवाग्निनिः। अस्तुत न्नदा वर्णयिराग हम सदन
वेः। पीयते रुधिरं तेषां व भ्रणो मपि संयुगा। तद्दलं त्रैसमा साद्य वलिनङ्गो महावलः। प्रावा चवनं
तत्र पास्पवलना [illegible] ललं लक्ष्मलं महावाहि विधम्वं पामरु इङ्गयोड इति संचादिताः लक्ष्मा वलंज
णधीमता। ते संवधार्थमा मयेनं ज्याद पुरुषोत्तमः। अस्त्रम स्त्रविदा श्रेष्ठाय मां तकसमप्रवनं प्र
दिस्याः। सुराणां न्न च आदाने च तेजसा। सयया त्वरयायुक्तां यतादश्पततदलं। शूल पादिमहा।

MEMORI

३७२

ऽतिनाकपरिघायुधं।। प्रमाथगणमध्यस्थं क्रुद्धं तद नवत्रिंते।। शैलमेघप्रतीकाशं नन्दीनाद्रूपेणयानकैः।। वाहनैः
सहगणः सर्वैः यथा धावत्र जतांछिरावातो द्रुतस्विषाने क्षिप्रवेगोगिरिवाचलैः।। श्रुश्रुनतत्रवड्कुलेरनीकेवेङ्कधन्वि
तिः।। मुशले रसिनि श्रूले गोदानिः परिघैस्तथा।। चक्राश्च रवलदसंरव्धयं श्रुश्रुमसर्वेनावलभ्ततः संकर्षणादयश्च
वा चमधुसूदनः।। वैनतेयश्च तारामसानू दृष्ट्वा ह्यहं प्रब्रवीत्।। हलहल महावाहो यदेतद्दृश्यते बलं।। एते
सहगणेयोद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम।। ।।श्रीकृष्णउवाच।। ममाप्येषवमंज्ञानयुद्धेरित्यब्रवीद्धतं।। एभिः सहरणाय
द्धुमिच्छेयं यो धर्मसत्त्वमैः।। युध्यतः प्राद्युम्नस्य पाश्वं सुपर्ण वै ममायतः।। वामपार्श्वं च प्रद्युम्नस्य यामे दक्षिणाम नव
नो रक्षितव्यमथा न्यो ऽन्य ममित्रघ्नैस महाभुजः।। ।।वैशंपायन उवाच।। एवं वृत्त त्वसेऽन्यो ऽन्य माधवसैदाः
स्वगात्तमं।। गिरिश्रृंगनिभे युद्धे गदामुशलकोगलैः।। मुशलानाहितानास्य रामाः रूपमहनद्वादा युगान्ते सर्व ३७४
भूतानां कालस्येव दिधक्षतः।। अग्निः [illegible] गलभ्रमा मुशलेनावपाथ्यत।। चरत्पत्तिवलेरामो गुहमार्गवि
शारदः।। प्रद्युम्नः [illegible] समं ताश्चसर्ववारगंधः दानवाः पुरुषव्याघ्रा मु[illegible]नाना महाबलाः।। स्निग्धां
यनचयप्र[illegible]शंख चगदाधरः।। प्राध्मापथवदृष्टा शांखं [illegible] दारानिरताः नावचुंड

प्रविक्षताः।। नीतावैवस्वतपुरं वैनतेयेनधीमता।। देहस्यमाले दैत्यानामनीकं [illegible]मदिकमं।। प्रद्युम्नस्ततदा सं
ख्येवाणवर्षसमाहतां।। मड्पमाने घनीकेषु चातुर्कामाः समम्पयात।। हराः [illegible]दस्त्रिशिराः षड्जानव
लोचनाः।। नस्मप्रहरणारोऽग्राकालानलकयमोपयाः।। नरनमेषसहस्रस्य ज्वल्पानिर्घातनिःस्वनाः।। निःश्व
सनव्यंजमाणाश्च निद्रान्विनवृत्तंमं।। नेत्राभ्यामाकुलं वक्रं मुक्ताः कवचं त्वमनुमडुः।। संहरणारामाग्ला
नाक्षाः क्षिप्रविवत्तवस्त्रसमन्वाः दलायुधमभि क्रुद्धः सहोपमिदमब्रवीत्।। किमेवं वल मज्ञोऽसि न मां पश्य
सि संयुगा।। तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्मोक्षसे रणमूर्ध्नि।। इत्येवमुक्त्वा प्रहसन् हलायुधमुपाऽस्ववेत्।। युगान्त
क्षिनि नेर्घोरं मुष्टिं निर्ज्ञेनयन् नयाचरन्स्वत्रसंख्यामे मेऽवला।। निमत्तस्वशः रौहिणेयस्य मूर्धा ग्रहणनावनम्
मदृश्यतानतस्यनयमतदा क्षिसं हरणाभिनाज सा।। भ्रायूहस्तो निपतितं शरीरपर्वताचलं।। तच्चक्रन्वं वक्ष्य स
खस्य मेरोः शिखरमागतौ।। प्रदीप्तं प्रतिनन्तचांगिरिश्रृंगं विदारयत।। शेषाणाचापि कुम्भाणैनसमनाद्धस्त
हर्षजा।। निःश्वसनव्यंजमाणाश्च निद्रान्विनवृत्त नेत्राभ्यामाकुलं वक्रं च मुक्ताः कवचं त्वमनतदा।। सहक्रं

दे माला नाहाः। सिंहचिह्न इव श्मशानः। ततो हलधरः वाक्ये हृष्ट माह रिचेतना॥ उवाच च महाबाहो पदी
ऽस्मान्भयंकरः। दृष्ट्वा भिमर्दितं स्थानं कथं त्वां तिष्ठे वेत्ति॥ एवमुक्ते तु वचने कलेन मिलितेऽजसा। प्रहस्य वच
रं प्राह हलः प्रहर्तावर्धे। न मे तव्य मितीत्युक्त्वा परिघं को हत्वा युधः॥ हलेन परमस्त्रेण द्वारा भूताद्वात्व
मुच्यत। मो हयि चाननं ततः वेहा हां समधुसूदनः। प्राणा च परमकुद्धं वासुदेवो हरं तदा॥ ॥श्रीभगवानुवा
च॥ एष विक्रम शुद्ध स्वयाते जा किं मे कामं वधाय यहते पा कूर्म दर्शितं दर्शयं यदि मे न वा॥ सर्वेतरान्पांवाङ्कन्याः
मेव मुक्तो हरस्तदा। चिक्षेप च महद्गस्म हा काग्नं महाबलः। ततः प्रदीप्तमाग्नेयं सुहस्तेन न वत्सुनुः। स
सा प्रहर्तां अघोरामं संप्राभिगोतस्थतः। ततस्ते नुंजगा कार वीडक्रिकं चिक्षिप्सवः। जयानल इव स्थितावार्यो ३७५
मुहि मे के न्यचारसि। नसंप्रहार कमुख याः। पुरुषः सिंदधाः। हालस्य च महायुद्धे हलस्य च महेः। ग्रामाः पर्वते
पु मतीनीनामभ्रतीनामिवस्वनाः। राक्षं हरः तुजवोलि लेत्वमासीक्व चाकणां ने दमध वृंदं लक्षमितितन्च महास्व
नः। मुहूर्तं हे मम वक्षुर्व मनो संकुल महाक्रना लतावे रंकनविचिन्त्य प्राणं प्रदीप्यक्रप्रमुगजे नमं सुगायम

दयं समकपयप्त जगत्यति। शरीरमद्भयानन्तरं भयामृधे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ मवभिक्ति निविज्ञाय द्वारं शत्रु
निसूदनः। हलो तु जवला मोह विहस्य पार्थ महीतले। मुक्तमात्रः समवाङ्क्तो ससदेहं विधेयात्। श्रम
क्रा विशद्र्तस्पत्सलम्ना प्रमितोऽजसा। मसा विष्णु सरा मलद्वरोगा प्रामितोऽजसा। हलस्य च लग्नि व मुक्तः
सितो गाढं व्यवर्धत। स्वसनेऽजंते चैव स्वलते च पुनः पुनः। ज्वरा निर्न्यल मात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः। स
ऽसृजद्वरमत्यंतं रुद्रवर विनाशनं। घोरं वैष्णवमत्युग्रं सर्वप्राणभयंकरः। ज्वराज्ज्वलविसृष्ट महीव्र
द्वास्वला तः। लंकायहष्पः प्रायश्च हंसग्राहततो हरिः। ततस्तं परमं क्रुद्धो ज्वरमुक्षो महाबलः। स्वगात्रात्स्व
ज्वरेणेव निः कामयतवीर्यवान्। आदिध्यलतलं चैनं ज्ञातधाकर्तुमुद्यतः। उद्घोषयन्ज्वरस्तन्नोः परित्रा
त्तुमर्हे सि। स आविध्यमाने तस्मिंश्च हलक्षेनामितेनऽजसा। अथ शरीरात्तेतो वाणी शुश्रुते विहारनाघ्ना हलम
महावाहो यह नां मंदिवर्द्दन माधवी ज्वरमेनं वंधुगीयस्व यानघ। इत्येव मुक्ते वचने न मुमोच हरिः स्व
रोत्तितन्तु मलविष्णस्य जगतः परमो गुरुः। एवमुक्ता कृपीवन्ज्वरो वाक्यमथाब्रवीत्। हलस्य पादयोम
र्त्वा ज्ञा ग णमो ऽगन्नरः। शृणुष्व मम गोविंद। विज्ञाप्य मधुसूदना यो मम नारस्थो रेवम्नेक्तः महामुजा

मेऽकान्तर शतनाम्यो लोके हरो नृत्यत्प्रसादात्द्द्वेद्गावरमतं प्राप्तः स्मरं॥ ॥श्रीरुद्र उवाच॥ एवं नव
मेदं तथा वैहारकां इसि वराथितो वरोदेवा नवास्मशरणंगतः। एवं एव नरो लोके नवानक यथा
पुरा। योयं मया नर स्कष्टो मय्येव प्रलीयतां॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्ते तु वचने हरं प्रति मुदा यशाः
लब्धः प्रहर्लादः श्रेष्ठः पुनर्वाक्यमुवाच ह॥ ॥उल उवाच॥ शृणु दहर समेदं शंयथा लोके वरिष्यति। स
वे जातिषु विन्यस्तस्तथा स्थावर जंगमे मानुषे स्वप्यरूपते। त्रिधा नृतं वपुः लब्धापादिषु वेक्ष्य नरांच
तुर्थीयस्तृतीयस्य न विष्यति च तं धूर्वाय कांतनश्च नेगःस्वारकश्च तुर्थकः। मानुषश्च नपादेन वस
वं प्रविनश्यन याति यथा वृषाषा मुवरा मिदो। शृणु यमोद्दषपु कोटरूपेण तथा संकोचपत्रकाः। पांडु
पत्रश्च विख्याताः फलद्वाप्येमव चा अपांडुनी लिकां विद्या। छित्वा इन्द्र स्वबाहिणं। पद्मनीपु हिमा ३७९
न्ते चाप्टथिव्यामपि चापरः। गोरिकः पर्वतेष्वेव मत्प्रसादाद्भविष्यसि। गोष्ठा पस्मारकोन्नत्वा बालक
श्च न विष्यसि। एवं विविधिरूपेण न विष्यसि महीतले। दर्शनात्स्पर्शनाद्वापि प्राणिनां वध मृष्यसि।
उलस्य वचनं श्रुत्वा हरो हृष्टमनाधनल॥ ॥हर उवाच॥ सर्वेजातिप्रनुक्तेन उलोधर्म। स्मि माथ

दास्यश्चैव च वः कर्तुमिच्छामि पुरुषर्षभ। तदाज्ञापय गोविंद किं करोमि महाभुज। अहं मत्करक्रूलपमा
थिना। त्रिपुरघ्नेन हरेण निर्मितः। रणशिरसि विनिर्जितस्त्वया प्रकरमि मेघतवास्मि किंकरः। हर
स्य वचनं श्रुत्वा वासुदेवोऽब्रवीद्वचः। अनिसंधिं शृणु यादय यथा वत्स्यामि निश्चयात्॥ ॥हर उवाच॥
धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि यच्च यन्मा त्रियं प्रति। आज्ञापय प्रियं किं ते चक्रायुध करोम्यहं॥ ॥भगवानुवा
च॥ महादेव नमस्ते मम च हृद्यारिमं पराक्रमं नु ज्वलं केवलः। त्वया प्रणम्य मामेकमनाः प्रत्नुयः सर्वम
वत्स्वरविगत ज्वरो नरः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन ज्वरः सादरान्महामनाः प्रावाच य
दुक्तं हि लमेवमतद्भविष्यति। वरं लब्ध्वा ज्वरो हृष्टः स रुक्मसमयं पुनः। प्रणम्य शिरसा हलमपक्रामत्तेज
णाच्च॥ ॥इति हरिवंशे ज्वराधिनोपः॥ वैशंपायन उवाच॥ ततस्ते वारिताः सर्वे त्रयस्तु इद्रवाग्नयः। नै
नते यक्ष्मणा रूपयुध्यंतेरणमूर्द्धनि। ततः सर्वाण्यनीकानि बाणवर्षैरवाकिरन्। अहं अन्येनतेयस्त
दं त्र्योतिबलाराणां चक्रलांगलपाते श्च बाणवर्षश्च पीडितं। सेतु कोपमहानीकं दानवानां दुरासदं। क
ऽ। वरिवमं हृदः अद्भुक धनसमीरितः। शूल बाणाभि रुकृतो दिव्यं परमां गतः। दानवानां सहस्राणि त—

[illegible] नस [illegible] हेनिःसुगंला निरिना चिंप्यमानः दह्यमानो विराजत। तां वीर्यमाणं महतां नाना प्रहरणैर्हि
[illegible] नेवाणः समासाद्य वारयन् [illegible] मब्रवीत्॥ लाघवं समुपागम्य किमर्थं नयविक्रवाः दैत्यवंशस
मुत्पन्ना॥ पलायध्वं महारङ्गाच्च। कवचा असिगदा पाशखड्ग चर्म परश्वधान्॥ उग्रशूलाग्र शक्त्या गच्छंति विं
नवन्तो वरिष्ठाणाः स्वजाते चैव वा संचहर संरुगं मेवषामानयद्भिन्नं गंतव्यं पापाधह मवस्थिताः॥ ए
वमुक्त्वा विलं वाक्यं श्रुत्वैवं तत्पदचिंत्यवा ऋषयाः कामं ततः सर्वदानवानयमाहिता॥ प्रमाथगणाग्रपंक्त
दनीकमतिष्ठत॥ तत्रावर्थ्यं युद्धाय पुनश्चक्रे मनस्तदा॥ कुंनाडा नाम वाणस्य सखा मान्यश्च वीर्यवा
न्॥ नमं स्व वज्रमालो कार्य्यदं देवं वचनमब्रवीत्॥॥ षवाणः स्थितो युद्धे शंकराय गुरुः स्वयं॥ किमर्थं वलमु
त्सृष्टं नवं तो यांति माहिला॥ प्राणा स्यक्त्वा पलायध्वं सर्वदानवपुंगवाः॥ एवं कुंनाडवा कांत श्रुत्वैवं ता २७१
न्यथ विह्वलाः चक्रासिनयविवर्षाः सर्वयांति दिशादिशं॥ नसैवलं ततो दृष्ट्वा हलनामि ततः जमा
संरकाः नयनाः स्थाणुयुद्धाय परिवर्त्तेत॥ वाणसरक्षणं कर्तुं रणमास्थाय सुप्रतं देवकः क्रमारश्च तथार
थेनः स्मितिं नवानंदीश्च समायुक्तं रथमास्थाय वीर्यवान्॥ स दृष्ट्वा पुत्रारुद्रो पधावत यता हरि:

रथोना॥ तिघनोन्मत्ताः पार्षामा स्यायथाश्मशी॥ ततो गणा सहस्रैकनानारूपैर्नयावहाः॥ नदेत्रधैविविधमनादान्
रथादेवस्य सोन्ययात्मके वि चिन्सिंहमुखा सत्रतथा व्याघ्रमुखा वराः॥ नागाश्चाध्यमुखाः स्वत्र प्राव पन्न निपी-
पीडिताः॥ व्यालयज्ञोपवीताश्च केचित्तत्र महावला॥ खरोष्ट्र गजवक्त्राश्च ऋक्षग्रीवाश्च संस्थिताः॥ छाग
मार्गारवक्त्रश्च मेषवक्त्रास्तथापरा। चीरिणः शिखिनश्चान्ये जटिलो ह्वीशिरारुहाः॥ नग्नापरिपतंति स्मशंख
डुंडुनिर्निःस्वनः॥ कचित्क्रोस्यमुखा सत्र दिव्योः त्रास्वैरलं रलंकृता॥ नानापुष्पस्तापीडाः नानाप्रहरणायुधा
वामना विकटाश्चैव सिंहव्याघ्रपरिच्छदाः॥ रुधिराद्रमहादंष्ट्रा महामांसवलिप्रियाः॥ देवं संपरिवार्यार्थं महा
रात्रुप्रमर्दनो॥ लीलायमाना तिष्ठंति संग्रामाभिमुखान्मुखाः॥ ततो दिव्यं रथं दृष्ट्वा रुद्रस्याक्लिष्टकर्मणः॥ स्त
स्मा गरुडमास्थाय ययौ सुद्रव्यसयुगा। वेनतेयस्थ मस्यंत मयांत वर्य्याणी रतेः॥ हरिविद्याध कुपितो नारावा
नो भूतनवा समरे रहितसैनसरेण मिश्रकारिणा॥ हरिर्डयाह कुपितो धनुस्त्वं पार्थन्समुद्यमं॥ प्रचश्चात् नतो
न्मभिर्विद्धरुद्रप्रपीडिता॥ नानाश्चार्धमुखाश्च विवलुनिपीडिताः॥ पर्वताभ फला सत्र जलधरावलि॥
[illegible]॥ दंष्ट्रिन्मुखमच्चिरसत्र॥ शिखिराणि समंततः॥ दिशश्च प्रदिशश्चैवा नभिराकाशानेव चाप्रदीमानीव

नथांतेस्तापुस्तलसमागमो समंततश्च निर्घाता दिभिश्च प्रदिशश्चैवा नभिराकाशमेवच। पतंति धरणीतले
शिवाश्चैवाशिवान्नादान् दंतिनीमदर्शनाः। वासवश्च नदन्घोरं रुधिरं वाप्यवर्षत। उल्काश्चवाणसंल्मस्य
मुखान्नावृत्ता तिष्ठति। नवव्येमाश्च तस्थापि ज्योतीष्या कुलतां ययुः। प्रनष्टौ नाशथोपध्याने चांतरिक्ष
गाः। एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा सर्वदेवगणैर्वृतः। त्रिपुरांतकमुद्धतं द्रष्टा रुद्रमुपागमन्। गंधर्वाप्सरसश्चैव यक्ष
विद्याधरास्तथा। सिद्धचारणसंघाश्च परूपेता दिवि स्थिताः। पर्जन्य सत्रं ततस्तिस्तं रुद्रायविष्णुना। ययोह
लेन्नथतदायता रुद्रो व्यवस्थितः। ततः सतसहस्त्राणि शराणां नतपर्वणां। निपेतुः सर्वतो दिक्षु आयता दस्र
स्थितः। अथासेयं महारौद्रं सस्त्रम् अस्त्रविदांवरः। मुमोच रुद्रविना रुद्रसदृक्ष मिवानवनः। तता विशीर्ण
देहाश्च चवाणापि समंततः। नारेभ्यंतरथे छिन्ना दह्यमानाश्च वह्निना। सिंहनादं ततश्चक्रुसद्धे पर्वासुरा ३०८
स्समाहतायमिति विज्ञाय आग्नेयास्त्रेणतेजसा। ततस्वाद्धिपर्दिततेजोमयस्त्र मस्त्र नितांवेरःज्याहवारुणे
सास्त्रं वासुदेवः प्रतापवान्। प्रयुक्ते वासुदेवेन वारुणास्त्रेण तेजसा। आग्नेयं प्रशमं यातं मस्त्रं वारुणात्क
सा। तस्मिन्प्रतिहते स्त्रे वासुदेवेन संयुगे। पैशाचं राक्षसं रौद्रं तथैवांगिरसं नवाः। मुमोचास्त्राणि स्त्रवारि

पुगांता ग्निनिभानि वैः। वायव्यमथसावित्रं वासवं मोहनं तथा। अस्त्राणां वारणार्थाय वासुदेवोऽप्यमु
चत। अस्त्रैरस्त्रं निश्चिवारिवारयित्वासमाधवः। मुमोचवैष्णवं सोऽस्त्रं मादितास्यांतकोपमं। वैष्णवास्त्रे
प्रयुक्ते तु सद्यो वासुरोत्तमाः। न्नतयक्षगणाश्चैववाणानीकं ससर्वशः। दिशः सर्वाः प्राद्रवंत नयमोहेन
विक्लवा। प्रमाथगणसैन्यं तु विदीर्णे सुमहासुराः। निर्जगाम ततो वाणो युद्धाया निसुरवस्स्वरन्। नीमय
हरणे राजेंद्र त्येंद्रः समहाबलः। हतो महारथैर्वीरैर्वंजीवसुरसत्तमैः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ जपश्चम
ने चैवतथा पधीलिर्महात्मनः। स्वस्वयनं प्रचक्रुः सततं च वस्त्राणि भूनाश्च गावः फलानि पुष्पाणि तथैव
निष्कान्। वलेः सुतो ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छद्दिव्यमपराजिते ऽतीवयथाध्वनभ्यः सहस्रसूर्यो वर्द्धकिंकणीस
पताकाध्वजावृन्दर्हेमचित्रः। सहस्रचंद्रावृततारकश्च रथो महानग्निरिवानवतिः। तमास्थितो दानवसंग
हीतं महाभ्रजैः कार्ष्णकमुकस्रवाणः। उद्दधीयमन्यद्गुपुंगवानां मतीवरादुसविनादिरपंसवेगवान् वी
रथो घसंकुलो विनिर्ययौ तान्प्रतिदैत्यसागरः। तावपविध्वस्ततरंगसंकुलं यथार्णवो लोकविनाश
नो ध्वयौनीमानिसंत्रासकोर्वेपुनिस्वान् यतानांतिवलानितस्या। मथारथाश्रुछिन्नकाःसुकाणिसप

र्ताणीव वनानि राजन्। विनिःसृत्य भागरतोथवा सादैत्ये ऽङ्कतं वाह वङ्छु कामः॥ ॥इति हरिवंशे बाणयु
द्धे॥ वैशंपायन उवाच॥ अंधकारीकृते लोके प्रदीप्ते त्र्यंबके तदा। ननंदीनाधिचरथो नरुद्रः प्रमथपतो
त्रिगुणं दीप्तदेहः करा षणं बवलेन च। त्रिपुरांतकं बाणं जयाह स चक्रं केवां संदधका र्मकं चैव संस्तुक
भस्त्विजो चनः। विज्ञातो वासुदेवेन चित्तज्ञेन महात्मना। जंनणं नाम सोऽप्य स्त्रं जयाह पुरुषोत्तमः। द
र्सं सद्धं नत्यामास क्षिप्रकारं महाबलः। सत्वरः सधनुश्चैव हरस्तेना भुजं भितः। सज्जो नलेन गदया विजेत
सुरर्हसां। स त्वरं सधनुष्कं च दृष्ट्वा नंदि जृंभितं। ततानना दन्नतात्मा। ह्विग्नगंनीरनिः स्वनं प्रदाययामा
स तदा शेषाः त्रांरवं महाबलः। पांचजन्यस्य घोषेण शार्ङ्गे विस्फूर्जितेन च। देवं विजृंभितं दृष्ट्वा सर्वे भूतानि त ३७९
त्रेसुः। एतस्मिन्नंतरे तत्र रुद्रपाविदाः रणे। माया युद्धं समाश्रित्य प्रद्युम्नं पर्यवारयत्। सर्वे स्कंदनिष्ठावय
गात्रास्तु चा मकरकेतनः। दानवानां त्रायंतं तं त्रास जालेन वीर्यवान्। प्रमाथ गणान् विधं सर्व मत्र महा
बलः। ततस्तं जंभमाणस्य देवस्याक्लिष्टकर्मणः। ज्वाला प्रादुर्भवद्वक्त्रात् दहंतीव दिशो दश। ततस्त्रपर
णीदेवी पीडयमानो महात्मभिः। ब्रह्माणं परमोदारं वेपमाना न्युपागमत्। देवदेव महाराज पीड्यामि पर

माऽवसा ऽत्मसरुद्रैर्नराक्रांता न विषये कारणं वा पुनः। ध्रवि षघा मिमं नारंविंतयत्वं पितामह। लघीन्नताय
थादेवधमस्य पश्चरा चरां। ततस्त्र काश्यपी देवी मतुवाच पितामहः। कह इ सैधमस्या त्वं न मा भूलघीन्नवि
षसि। हृष्टा त्रु भगवान् ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत्। सृष्टा महासुरवधः किं त्वया परिरक्षसे। न च युद्धं महाब
हो तव त्राल्लेनरा चते। नाववुधा मिल्लं संचमात्मा न हि ह्निधा हतं। ततः शरीरयोगाद्धि भगवानव्ययः प्रभु
प्रविश्य पश्यते लक्षं त्रैलोक्यं सचराचरान्। हारवत्यायङ्कं तदनु स्मृत्य सर्वेश्वराः। गाधेना ह
रं किंचिन्निहेदत्तो ऽसौ नवदरा। आत्मानं हि छायायां निस्थं पश्यते विषयाः सिंजं ततो निःसृत्य हस्तस्कन्धस्क
वादानवो नाधः। ब्रह्माणं चाब्रवीद्धृष्टा नयात्रेमे भगवन्निति। लक्षेन सह संग्रामे लब्धी नवत्रमे दिनी। न
ताहलेऽथरुद्रस्य परिष्य परस्परं। परां प्रीतिमुपागम्य संग्रामादथ जग्मतुः। न चैतो पश्यते कश्चित
यो गिनो याग मागतो। एको ब्रह्मा तथा हृच्चा पश्यन्न लोकान्पितामहः॥ ॥पितामह उवाच॥ मंदरस्य गि
रं पार्श्वे नलिन्य नवके शवो। रात्रौ स्वप्नांतरे ज्ञाया न मया दृष्टो महाच्युतो। हरिं च हरि रूपेण हरं च हि
रि रूपिणं। शंखचक्रगदापाणिं पीतांबरधरं हरिं। त्रिशूलपद्दिशधरं। योधञ्च मधरदर्शी गरुड ध्वजं च हरं

हरिचरणपंकजं।।विस्मयोमेमहान्ब्रह्मन्दृष्ट्वातत्परमाकृतिं।तदाचरुद्रंभगवन्यथातत्त्वेनमेवद।। ।।मार्कंडेय
उवाच।।शिवायविष्णुरूपायविष्णवेशिवरूपिणे।अंतरंनपश्यामितेनतेदिशतःशिवा।अनादिमध्य
निधनमंतरंहरमव्ययं।तदेवतंप्रवक्ष्यामिरूपंहरिहरात्मकं।योवैविष्णुःसवैरुद्रोयोरुद्रःसपितामहः।ए
कामूर्तिस्त्रयोदेवारुद्रविष्णुपितामहाः।वरदालोककर्तारोलोकनाथाःस्वयंभुवः।अर्द्धनारीश्वरास्ते
तुव्रतेतीव्रंसमाश्रिताः।।यथाजलेजलंक्षिप्तंजलमेवतुतद्भवेत्।रुद्रंविष्णुःप्रविष्टस्तुतथारुद्रमया
भवेत्।अग्निरग्निंप्रविष्टस्तुअग्निरेवयथाभवेत्।तथाविष्णुप्रविष्टस्तुरुद्रोविष्णुमयोभवेत्।रुद्रमग्नि
मयंविद्याद्विष्णुःसोमात्मकःस्मृतः।अग्नीषोमात्मकंचैवजगत्स्थावरजंगमं।कर्तारौचापहर्तारौस्थाव
रस्यचरस्यच।जगतःशुभकर्तारौप्रभूविष्णुमहेश्वरौ।कर्तृकारणकर्तारौकर्तृकारणकारणौ।भूतभव्य ३८०
भवोदेवोनारायणमहेश्वरौ।एतेचैवप्रवर्तन्तेयान्तिचातिसृजन्तिच।एतत्परतरंगुह्यंकथितंतेपितामहाय
श्चेनंपठतेनित्यंयश्चैनंशृणुयान्नरः।प्राप्नोतिपरमंस्थानंविष्णुरुद्रप्रसादजं।देवोहरिहरोयोऽसौब्रह्मणा
सहसंगतः।एतौचपरमौदेवौजगतःप्रभवाप्ययौ।रुद्रस्यप्रणवोविष्णुर्विष्णोश्चप्रणवःशिवः।एकरूपौद्वि

धाभूत्वालोकेचरतिनित्यशः।नविनाशंकरंविष्णुर्नविनाकेशवंशिवः।तस्मादेकत्वमायातौरुद्रोपेन्द्रौस्मृतौ।
पुरा।ॐनमोरुद्रायकृष्णायनमःसंहृतचारिणे।नमःषडर्धनेत्रायत्रिनेत्रायचैवनमः।नमःपिंगलनेत्रा
यपद्मनेत्रायचैवनमः।नमःकुमारगुरवेप्रद्युम्नगुरवेनमः।नमोमयूरपिच्छायनमःकेयूरधारिणे।नमःकपा
लमालायवनमालायचैवनमः।नमःत्रिशूलहस्तायचक्रहस्तायचैवनमः।नमःकनकदण्डायनमस्तेब्रह्मद
ण्डिने।नमश्चर्मवासायनमस्तेपीतवाससे।नमोऽस्तुलक्ष्मीपतयेपार्वतीपतयेनमः।नमःखट्वांगधारि
येनमोमुसलधारिणे।नमोभस्मांगरागायनमःकृष्णांगधारिणे।नमःश्मशानवासायनमोऽस्त्वा
श्रमवासिनेनमोवृषभवाहायनमोगरुडवाहने।नमोऽस्त्वनेकरूपायबहुरूपायचैवनमः।सौम्यरू
णायचादित्ययज्ञविनाशायबलेर्नियमनायचनमः।पर्वतवासायनमःसागरवासिने।नमःसुरारि
पुघ्नायत्रिपुरघ्नायचैवनमः।नमोऽस्तुनरकघ्नायनमःकामांगनाशिने।नमस्तेऽन्धकनाशायनमःकैट
भघातिने।नमःसहस्रहस्तायनमोऽसंख्येयबाहवे।नमःसहस्रशीर्षायबहुशीर्षायचैवनमः।दामोदरा
यदेवायमुंजमेखलिनेनमः।नमस्तेभगवन्विष्णोनमस्तेभगवन्शिव।नमस्तेभगवन्देवनमस्तेदे

दक्षा॰तानमस्तेसामनिर्गीतनमस्तेयजुभिःस्तुत।नमस्तेसुरशत्रुघ्ननमस्तेमुरजित।नमस्तेकामिणांकर्म्म
नमः॰मितपराक्रम।हृषीकेशनमस्ते॰स्तुकल्पकेशनमो॰स्तुते।यइदंस्तोत्रंकृष्णस्यविल्लाश्चमहात्मनः
समक्षंहृषिभिःसंघैःकृतोत्रोत्रमहात्मभिः।व्यासेनदेवविदुषानारदेनचधीमता।मार्कंडेनगार्गेणवि
श्वामित्रेणवैतदा।अगस्त्येनपुलस्त्येनधौम्येनचमहात्मना।यश्चेदंपठतेनित्यंहरिहरात्मकं।अरो
गीबलवांश्चैवजायतेनात्रसंशयः।श्रियंचलभतेनित्यंनचस्वर्गान्निवर्त्तते।अपुत्रोलभतेपुत्रंकन्याविंद
तिसत्पतिं।गुर्विणीशृणुयाद्वावरपुत्रंप्रसूयते।राक्षसाश्चपिशाचाश्चभूतानिचविनायकाः।भयंत
त्रनिवर्त्तंतेयत्रायंपठ्यतेस्तवः॥ ॥इतिश्रीखिलपुत्रेहरिवंशेहरिहरात्मकस्तवःसमाप्तः॥जनमेजय
उवाच॥अपायातेततःदेवेशूलेचैवमहात्मनि।पुनश्चासीत्कथंयुद्धंपरेषांलोमहर्षणं॥वैशं ३७
पायनउवाच॥ऊंमोडसंगृहीतंतुरथेतिष्ठन्गुहस्तदा।अनिरुद्धश्चबलश्चबलंचप्रद्युम्नमेवच॥
सारसन्नतगात्रास्तेत्रयस्तेत्रयइवाग्नयः।शोणितेनपरिप्लुतेगात्रैःपायुधालगुहंतदा।ततोरथेनरु

येस्मिन्विद्याधरगणेगुहः।अमर्षवशसंक्रुद्धःकुमारःप्रवरोद्वसन्।ततस्तेयुद्धमार्गज्ञास्त्वयास्त्रिशिरनुत्त
मैः।वायव्याग्नेयपार्जन्यैर्विनिर्द्दिष्टैस्तेजसः।नानस्त्रा।स्त्रिशिरवास्त्रैर्विनिवार्य्यसपावकिः।शैलव
रुणमात्रैस्तान्विद्याधशायकैः।तस्यदीप्तशरौघस्यदीप्तचापधरस्यच।शरौघानस्त्रमायाभिर्ग्र
सतिस्ममहात्मनः।यदातदागुहःक्रुद्धःप्रज्वलन्निवतेजसा।अस्त्रंचब्रह्मशिरोनामकालकल्पंदु
रासदं।संदधेबाहुपुत्रःक्रुद्धोजगहेपावकिःप्रभुः।प्रयुक्तेब्रह्मशिरसिसहस्रांशुसमप्रभे।महान्तपु
सर्वेपुप्रधनक्ष्मसमंततः।उग्रेपरमदुर्द्धर्षेलोकक्षयकरेतदा।केशवःकेशिमथनश्चक्रंजग्राहवी
र्यवान्।सर्वेषामस्त्रवीर्याणांवारणंघाननंतथा।चक्रमप्रतिचक्रस्यलोकेख्यातंमहात्मनः।अस्त्रं
ब्रह्मशिरस्तेननिःप्रभेनकृतमोजसा।घनैरिवातपापायेसवितुर्मंडलंयथा।ततोनिःप्रभतांयातेनष्ट
वीर्येहतौजसि।तस्मिन्ब्रह्मशिरस्यस्त्रेशक्तिंजग्राहकांचनीं।लाप्रदीप्तांमहोल्काभांअमोघांनाग्निस
सप्रभां।घंटामालाकुलांदिव्यांचित्ररूपस्पिता।गुहः।ननादबलवच्चापिनादंशत्रुभयंकरं।साचलि
धःतदातेनब्रह्मण्येनमहात्मना।नंभमाणिनगगनेसंप्रदीप्तमुपीतरा।आधावतमहाशक्तिःत्वलम्

[illegible] ज्ञा शिरोरी [illegible] हं विपणाशकौ पिसंधो मरगणैर्हता ॥ शक्तिं प्रज्वलितां दृष्ट्वा दामः सोति चाब्रवीत्ततो
[illegible] पि मनुष्यांसां महात्मा किं महा नृधा कुकारणे च निर्मे न्रपं पालयामास नृतले । पतितायां महात्माकी
त्या धूमाधिति सर्वेषा ॥ सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ततो देवेषु नर्दत्सु वासुदेवः प्रतापवा
न् ॥ पुनश्चक्रं समुद्यम्य युगांतकारणं ॥ व्याक्षिप्यमाने चक्रे तु तेजसेनाप्रमितौजसा ॥ कुमारं सर्वनाथाय वि
नवत्स्वतनुं तदा ॥ दिग्वासा देववचनात्प्रातिष्ठत्तत्र कोटवी ॥ लंबा नाम महानागा नागो देव्याश्च याष्ट
मः ॥ चित्रकनककालिकसमाचनमास्थितां ततः ॥ अथ ता तत्र कुमारस्य देवीं दृष्ट्वा महाभुजः ॥ परामुखस्ततो
वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ अपगच्छापगच्छ त्वं धिक्त्वामिति चासाब्रवीत ॥ किमेवं कुरु
षे देवि नूनं निश्चितस्य वधं प्रति ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ श्रुत्वैव वचनं तस्य कोटवी तु वदाविनो ॥ नेत्रवाम ३८२
समाधत्ते कुमारपरिरक्षणात ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ अपयाहि गुहं शीघ्रमपयाहि रणाजिराद ॥ अपवा
ह्य गुहं देवी हरमां निश्चमागताः ॥ एतस्मिन्नंतरे चैव नष्टे मा नेमहानया कुमारं रक्षितं देव्या नाराणसंस्थ
मा अयया ॥ अपयातं गुहं दृष्ट्वा मुक्तकं ठघ्नेना तु गातो ॥ बाण स्थितं यतं तत्र स्वयं योत्स्यामि माधवं ॥ ॥ इ

[illegible] ॥ इति श्री हरिवंशे गुहापयानं ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ततस्तु प्रमथगणा यज्ञं वाणानीकं च सर्वशः ॥ वि
शाः प्रदुद्रुवुः सर्वे नयमोहितलोचनाः ॥ प्रमथगणान्स्थितान्दृष्ट्वा दीन महासुरः ॥ निर्जगाम ततो बा
णो युद्धाया निभिवस्स्यन्नो नीमसहस्राणि घोराणि हृतं ततः सुमहारथः ॥ महाबलेस्मिन्हावीर्यो जीवसुरस
त्तमः ॥ पुरोहितास्त्वानुवचंबवदंतस्वस्तिवचान्येश्रूतशीतब्बहाः ॥ जय्यस्तु गंत्रेस्तत्तथा पथीनि महात्मनः
स्वस्त्ययनं च चक्रुः ॥ ततस्तूर्यप्रणादेश्च भेरीणां च महास्वनैः ॥ सिंहनादैश्च दैत्यानां बाणः स्कलमनिज
वत्ताः दृष्ट्वा बाणां तु निर्यातं युद्धायैवमवस्थितं ॥ आरुह्य गरुडं कृष्णो बाणायाभिमुखो ययौ ॥ आय
तमथतं दृष्ट्वा ध्वजेनोत्तमपन्नगारेणा वैनतेयमुपारुढं कृष्णमप्रतिमौजसं ॥ अथ बाणस्ततो दृष्ट्वा प्रमु
खेप्रत्युपस्थितं ॥ उवाच वचनं क्रुद्धो बाणः केशवं तरस्विनं ॥ ॥ बाण उवाच ॥ तिष्ठ तिष्ठ न मे वाद्य जीवि
न्प्रतिगामिष्यसि ॥ हारकां हारकांश्चान्वा सुहृदो द्रक्ष्यसे न वा ॥ सुवर्णा हृस्वा हृदश्च यानस्य कृष्णासि माध
दाम्रपा निहताः समरे मृत्युः कालं बाधितः ॥ अथ बाहुसहस्राणि कथमथनुदाराणि ॥ मृगया सहस मा
[illegible] पयो स्यसे गरुडध्वजा ॥ अद्य चैव मया युद्धे निर्जितः सह बांधवैः ॥ हारकां शोणितपुराणि हतः संस्मरि

॰सि। नाना प्रहरणोपेतं नानागरविभूषितं। अग्र्यं वाक्कमरसंभेदको विन्यस्तं निशामय। गर्जतस्तस्य बाणा-
ग्रा जलौघा इव सिंधवः॥ निश्चरंति महाघोरा वातोद्धूता इवोर्मयः। गोपर्या ज्वला विनिर्गता। वनानने
महामनाः। जगद्दिधक्षन्निव स महासूर्य इवोदितः। तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य बाणस्यात्यूर्जितं वचः। ज-
हास सुमहद्धासं निंदन्निव नभस्थलौ। योगपदमुपाश्रित्य नेष्वप्रुह्रदि दस्य। कोतहलो तक्रुलु रक्ष-
ज्वन्न पश्यतत्र पुनः॥ ॥कृष्ण उवाच॥ बाण किं गर्जसे मोहात् शूराणां नास्ति गर्जितं। पश्य तिष्ठ युध्यस्व
रणे किं वृथा गर्जितेन। यदि युद्धानि वचनैः सिध्यंते इति नंदन। नवान्नेव जयोऽनित्यं बहुद्दहे प्रगल्-
भि। एष हि त्वयमां बाण जितो वासुकिमानले। रविराया वाद्युखादीनाः पतितः। एष संमुराइत्येवमु- ३८२
क्त्वा बाणं ज्ञम मनेदिनिरासुरः। निर्विनेदततो ऽलक्ष्य हम मां घोरमहासुरः। विनिर्भिन्न स्फुरद्ध्वनमा
गर्जेमेमनेदनिः। स्पर्धन्बाणस्ततः ऽलक्षः। त्रारवर्षैरिवाकिरान्। तं लंघिरिव संयुक्तं तस्मिन्युद्धे
सुदारुणे। ततः परिघनिस्त्रिंशैर्गदाभिर्मुसलैः किनीः। मुद्गरैः पट्टिशैश्चैव छादयामास केशवं
उवाक्कमहत्सं॰ण गर्वितो वक्रधारोपेतं समाधायः सनामे छिन्नोऽक्कुर ... जय ... प्रवर्षत्तस्य

स्य बलिसुतः रुषान्वितः। यदस्त्रं भगवत्स्वयं हिरण्यक। अपयो पुरा ... परमं दिव्यं तपसा निर्मितं म-
हत्। तदप्रतिहतं युद्धे सर्वामित्रविनाशनं ब्रह्मणा निर्मितं दिव्यं तन्मुमोच दितेः सुतः। तस्मिन्मुक्ते
दिशः सर्वाः तमसा पिहितमण्डलाः। प्रादुरासन्सहस्राणि सुघोराणि च सर्वशः। तमसा संवृते लोके न प्र-
ज्ञायत किंचन। साधु साध्विति बाणं च पूजयंति स्म दानवाः। हाहा धिग्मृति देवानां च्युते वा पुरीरिता। ततो
ऽस्त्रबलवेगेन सा विस्मृत्य सुदारुणाः। घोररूपा महावेगा निपेतुर्बाणधर्षिताः। येन वातात्प्रवायंते
न मेघाः संचरंति च। अस्त्रे विसृष्टे बाणेन दह्यमाने च केशवे। ततोऽस्त्रं सुमहावेगं जग्राह मधुसूदनः
पार्जन्यं नाम भगवान्समांतक निरंतरं। ततो विनिर्मिरेलोके शराग्निः प्रशमं गतः। दानवा मेघसं-
कल्पाः संवल्गु सदा नृशो। दानवास्त्रे प्रशांते तु पार्जन्यास्त्रे निमंत्रिते। ततो देवगणाः सर्वे नंदंति
च हसंति च। अदत्तैर्घस्त्रे महाराज दैत्येंद्रः क्रोधमूर्च्छितः। नैयंः सच्छादयामास केशवं गरुडस्थितं। मुश-
लैः पट्टिशैश्चैव छादयामास केशवं। तस्यांतरमासाद्य बाणं ह्यं सुमुद्यतं। प्रहसन्वारयामास न

गवल्लकेशि रस्त्रनाः केशवस्य तु बाणेन वर्द्धमाने महाहवे। तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरशनिसंनिभैः। नि
कृत्ताः सहस्रशस्तत्र केशास्त्विध्वजपताकिनं। विच्छेदकवचं कायात्तं मुक्तकं च महाप्रभं। कार्मुकं च महातेजा
हस्तावापं च केशवः। विरथश्च तेन कृतः सन्नाराचेन स्मयन्निव। स मर्माभिहतस्तेन व्यथितो मुमोह दाल्पचेत
नः। तं दृष्ट्वा मूर्च्छितं बाणं शरजालपरिपीडितं। प्रसादं परमं गत्वा नारदो मुनिपुंगवः। उत्थाय पश्यतः तदा
कक्षास्फोटनतत्परः। वादमानो नृत्यंश्चैव हृष्टो दृष्टेति चाब्रवीत्। अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च मुनी
न्द्रितो हृष्टं मया यदिदं संघर्षदामोदरणात्कर्मजयबाणे। महादेवाहरिदेवेनयं देवपूजितात्युद्धं भवती। तत्सि
तत्कर्म सफलीकृतं। एवं कृत्वा ततो देवं बाणो संज्ञां तथैव हि सः। इतस्ततः स पतन्नि वैरादोव्यवरु ३८४
णः प्रायुध्यतां धृत्वात्तत्रैतावन्योन्यमनेकवर्त। नुद्धं च नन्दहा हस्तयोः कृतयोर्देत्यदेवयोः। गरुडस्य वसे
यामेन परस्परधीमतः। पक्षवेगेन वृत्ता रेणुश्च वरणात्येन रवेन त्वथा। अन्योन्यं जघ्नतुः क्रुद्धौ महाराग रुडाध ३
नोरवेनतया सतः क्रुद्धो महान्त्र्यंतासितेन गताः। तथा ह शिर मस्त्रि तुंडेनाभियुत ततः। दक्षिणेन च पक्षे

णानिजघान महाबलः। उद्धित्य वैदपक्षाभ्यां निजघान महाबलः। सद्यः पार्श्वे निघातांश्च हत्वा घातान
नेकशः। आलक्ष्य तेनं तरसा विलक्ष्य च महाबलाः। निसंज्ञं पातयामास गगनाद्विवनास्करः। मयू
रपतिते तस्मिन्नपपात निबलो नु वै। बाणः समरसंदिग्धं चिंतयन्कार्यमात्मनः। मयातिवलम
लेन न हतं सुहृदां वचः। पश्यतां देवदेत्यानां प्रासोऽस्मापद मुत्तमां। तं दीनमनसं ज्ञात्वा रणे विक्लो
णां तु विक्लवे। चिंतयन्न नावरुद्धो बाणः क्षणतत्परः। ततो नन्दि महातेजाः प्राह गंभीरया गिरा। नं
दिकेन त्ववरं संवाह्यते बाणो रणे स्थितः। रथेनानेन नन्दिना संहयुक्तेन नास्त्वत। बाणं स यथा यया
कृत्वमजं युद्धाय चानुयाप्रमाथगणमध्ये इंद्रा स्पामि नहि मम नो यो हं प्रभवते च युवाणं संयु
गम्यतां। तच्छ्रुत्वा ततो नंदी रथेन रथिनां वरः। यतो बाणस्ततो गत्वा बाणमाह शनैरिदं। दैत्यमं
रथमातिष्ठ शीघ्रमेहि महाबल। मायास्त्रबलिना वीर प्रयुध्यस्व मा चिरं। आरुरोह रथं बाणो महा
देवस्य धीमतः। आरूढस्य तु बाणस्य तं रथं ब्रह्मनिर्मितं। तस्यं दनमधिष्ठाय नवस्यामिततेजसः। प्रा
दुर्भूय केनदारो इमत्यंसर्वांस्त्वघातनंदी संब्रह्मा स्त्ररीनामवाणः क्रुद्धो तिवीर्यवान्रो लोकमेरं सुरगणा

र्थे हितं स्कंदं प्रद्युम्नेनानिना। तच्चक्रेण निकृत्तास्तु बाहवस्तस्य संस्विनो। लोकविख्यातयशसे बाणाममप्रतिमं रणे
कथिता निकृत्ते तानि बाणा किं नाद्य कल्पसे। अयमस्मि स्थितावृत्वे गुह्यस्य पुरुषान बाकार्त्तवीर्यार्जुनो ना
म पूर्वं बाहुसहस्रवान्। महाबलेन रामेण द्विबाहुः समरे कृतः। तथा त्वमपि दर्पाद्ये बाहूनां कर्मये समेनवः
पषते दर्पशमनं करोम्यद्य स्वबाहुना। यावन्ते दर्पजननाः शातया मया वै कृता। तिष्ठेदानीं न मे युद्धे
मोक्ष्यसे रणमूर्द्धनि। अथ तं द्रष्टुं नंदष्टा युद्धं परमदारुणं। तथा देवास्सह समं हर्षान्नित्यति नारदः। निर्जि
ताश्च गणाः सर्वे प्रद्युम्नेन महात्मना। निर्जिताश्च वाणा गुहस्य देवदेवं गताः पुनः। ततश्चक्रं सहस्रारं नवद्भे
धेद्वैव भगो कृष्णोऽजयाहृद्वरिः। बाणान्तकरणा रणे। तेजो यत्स्याति च वै च तेजो वृत्राशने घणो स्वरे
स्वरस्य यत्तेजस्तच्चक्रे पर्युवस्थितं। त्रेताग्नेश्च वयस्तेजो यच्चाग्नेर्ब्रह्मचारिणः। ऋषीणां च तपो ज्ञानं तच्च ३८५
क्रे पर्यवस्थितं। पतिव्रतानां यत्तेजो विप्राणां मृगपक्षिणां। यच्च चक्रधरप्याक्षितं च चक्रे विनिवेशितं। नाग
राक्षसयक्षाणां गंधर्वाप्सरसामपि। त्रैलोक्यस्य च सत्त्वानां सर्वं चक्रे व्यवस्थितं। तेजसा तेन संयुक्तं ज्वलन्नि
व च भास्करः। वपुषा तेजसा दत्ते बाणास्य प्रमुखे स्थितं। ज्ञात्वा तितेजसं चक्रं कृष्णेनान्यप्रतरणे। अ

प्रमेयं घृविहितं रुद्राणीमब्रवीच्छिवः। अजेयमेतत्त्रैलोक्ये कृष्णचक्रं कृष्णेन धार्यते। बाणं त्रायस्व देवि त्वं
यावच्चक्रेण मुंचति। ततः स्कंदः वचः श्रुत्वा देवी लंबामथाब्रवीत्। गच्छ देवि लंबे त्वं शीघ्रं बाणासंरक्षणं प्र
ति। ततो योगं समाधाय रूपं हिमवतः सुता। कृष्णस्यैकस्य तद्रूपं दर्शयन्तीव मागता। अंतर्धानमुपा
गम्य त्यक्तासा वाससी पुनः। परित्राणाय बाणस्य विजयाधिष्ठिता ततः। प्रमुख्य वासुदेवस्य दिग्वासाः को
ट्टवी स्थिता। तां दृष्ट्वाथ पुनः प्राप्तां देवीं रुद्रस्य संमतां। लंबां द्वितीयां तिष्ठंतीं कृष्णो वचनमब्रवीत्। नूयच्छ्वम
सितापांगि विवस्त्रा चास्थिता रणे। बाणासंरक्षणपराहन्मि बाणं न संशयः। एवमुक्ता तु कृष्णेन नूया देवी
ब्रवीदिदं। जाने त्वां सर्वतत्त्वानां स्रष्टारं पुरुषोत्तमं। महानागं महादेवमनंतं नीलमव्ययं। पद्मनाभं हृषीके
शं लोकनाथमादिशं न वं। नार्हसे देवहंतुं वै बाणं प्रमतिमं रणे। प्रयच्छ घ्न नयं बाणं जीवपुत्री त्वमेव च। माया द
त्त्वराघ्येपन्यस्व परिरक्ष्यसे। नमे मिथ्या समक्षो योगं कर्त्तुमर्हसि माधव। एवमुक्ते तु वचने कृष्णः परपुरंजयः
क्रुद्धः प्रत्नाप्यतेवाक्यं शृणु सत्यं तु नामिनि। बाणो बाहुसहस्रेण नर्दते दर्पमास्थितः। एतेषां छेदनं चाद्य कर्त्त
व्यो नात्र संशयः। द्विबाहुना च बाणेन जीवपुत्री न विष्यसि। संत्यज्य बाहुजं दर्पमसौ त्वां संश्रयिष्यति। एवमुक्ते तु

...न्ने खड्गेनाक्लिष्टकर्म्मणा॥ उवाच देवी बाणाय दैवदत्तमवेदिति॥ अथ तां कार्त्तिकेयस्य मातरं सोमिनाथ
वै॥ उवाच बाणं समरे वदतां प्रवरः प्रभुः॥ युध्यतां युध्यतां संख्ये नवतां कोट्टवी स्थिता॥ अथोक्ता नापि चरणे
विधिवाण तव पौरुषं॥ एवमुक्तास्ततः कृष्णः सह चक्रं परमात्मवान्॥ तिमिलिता कोट्टव्यस्तद्बाणं प्रतिमह
बलः॥ रूपेणाद्यस्य मुधं तिलोका॥ मध्याह्नजं गमाः॥ क्रव्यादा निवर्त्तता निद्दिसिंयांति महामृधात मप्रतिम
कर्म्मणां समानं सर्व्वेष्वर्ब्बसा॥ चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्तो गदाधरः॥ समध्याह्नदानवं तेजः॥ समरस्वनंत
जसा॥ चिच्छेद बाहूं चक्रेण श्रीधरः परमोजसा॥ अत्लानचक्रवज्रूर्णान्यामप्यचक्रं तदानवं॥ क्षिप्रं तु वासुदेवेन
बाणस्य रणमूर्द्धनि॥ विष्णुचक्रं भ्रमत्पश्च शोभारूपं न दृश्यते॥ तस्य बाहुसहस्रस्य पर्यायेण पुनः पुनः॥ बा
णस्यच्छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूर्द्धनि॥ छित्वा हि बाहून्बाणं द्रुमं साखादतं यथा॥ पुनः कारयं कृष्णस्य चक्र ३८६
माशं सुदर्शनं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ छतं छल्ले तु संग्रामे चक्रे दैत्यनिपातने॥ श्रवणांता शरीराणां शोणितौ
घपरिप्लुताः॥ अनवत्यद्धताकाराः छिन्नबाहु महास्कराः॥ अस्सुरन्तश्च विविधान्नादान्मेघघथाघनाः॥ त
स्य नादेन महता कंपवारिपुसूदनः॥ वक्रं न्यसौः ... कामो बाणनाशार्थमुद्यतः॥ तमुपेत्य महादेवं कुमार

सहितोब्रवीत्॥ ॥महेश्वर उवाच॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो जाने त्वां पुरुषोत्तमं॥ मधुकैटभहंतारं॥ देवदेवसना
तनं॥ लोकानां त्वं गतिर्देव त्वत्प्रसूतमिदं जगत्॥ अजेयस्त्वं त्रिभिर्ल्लोकैः ससुरासुरपन्नगैः॥ तस्मात्संह
र दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतं॥ अनिवार्यमसंहार्यं रणेत्रासनं भयंकरं॥ बाणस्यास्याभयं दत्तं मया केशिन
सूदन॥ तन्मे न स्यान्मृषा वाक्यमतः क्षांतं मयाप्युतं॥ ॥कृष्ण उवाच॥ जीवतां देव बाणोयमेतच्चक्रं निव
र्त्तितं॥ मान्यस्त्वं देवदेवानामसुराणां च सर्व्वशः॥ न मया सक्र गमिष्यामि यत्कार्यं तन्महेश्वरः॥ नतात् क्रियते त
स्मान्मामनुज्ञातुमर्हसि॥ ॥इति श्रीहरिवंशे बाणयुद्धे॥ वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्य
र्णो गत्वा तदा यत्र यत्रास्ते प्रद्युम्नः सायकैः स्थितः॥ गते कृष्णे ततो नंदी पुनर्बाणं प्राप्तकालो सरंव
च्चार्थं बाण बाण प्रनृत्यस्व श्रेयस्तवनविष्यति॥ एवं देवो महादेवः प्रसादं कुरु स्वयं वा शोणितौघप्लुतांगो वै
न्नंदि वाक्यप्रचोदितः॥ जीवितार्थी ततो बाणः प्रमुखं शंकरस्य वै॥ अनृत्यद्भयसंविग्नो दानवः स विचेतन :
कारुण्यवसमापन्नो भय विक्लव चेतनः॥ तं दृष्ट्वा च प्रनृत्यंतं त्रयाद्विग्नं पुनः पुनः॥ नंदवाक्य प्रजवितंन
त्योनुग्रहकृद्भवः॥ करुणावत्रामापन्नो महादेवोऽब्रवीदिदं॥ ॥महेश्वर उवाच॥ त्वं वरं वृणीघ भद्रं ते

२ ह्रेमनसिवर्त्तंतेप्रसादात्सुमुखोऽहंतेवराकालोऽयमागतः॥ ॥वाणउवाच॥ अजरश्चामरश्चैवभवेयंमतनं
विनाएषमेप्रथमोदेववरोऽस्तुकथमहंन्यसे॥ ॥देवदेवउवाच॥ तुल्योऽसिदैवतैर्वाणनमृत्युस्तवविद्यते॥
अथापरंवृणीष्वायअनुयायोऽसिसर्वदा॥ ॥वाणउवाच॥ यथाहंशोणितेदिग्धोनृत्यन्नवैवाणपीडि
ताः।नकानोनृत्यतामेवंपुत्रजन्मनवेद्भव॥ ॥हरउवाच॥ निराहाराःक्षमावंतःसत्यार्जवसमाहिताः।मद्भ
क्त्यायेऽपिनित्यंतितेषामेवंनविष्यति॥ ॥महादेवउवाच॥ तृतीयंवमथावाणकांक्षणुमनोगतं।तद्विधा-
स्यामितपुत्रसफलस्तुभवानिह॥ ॥वाणउवाच॥ चक्रताडनजाधाराकृजानीक्षाहिमेऽनघ।वरएषस्तृ
तीयेनशांतिंगच्छतुमेभव॥ ॥स्थाणउवाच॥ चतुर्थंतेवरंदद्मिदारुणीधयदिकांक्षसि।नतेऽहंविमुखस्त्व
त्प्रसादात्सुमहत्वाघहं॥ ॥वाणउवाच॥ प्रमाथगणवंशस्यप्रथमस्यामहंविभो।महाकालइतिख्यातिं ३८७
गच्छेयंशाश्वतीःसमाः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवंभविष्यतीत्याहमहादेवोमहाद्युतिः।दिव्यरूपोऽस्तत
गात्रेनिरुजस्त्वंममाश्रयात्।ममातिसर्गाद्वारवंभवचैवाकृतानया।नृत्यस्वपंचमंदद्मिप्रख्यातवल्लप
रूपं।वरंवरयलद्रंतेवल्लेमनसिवर्त्तते॥ ॥वाणउवाच॥ वैरूप्यंत्र्यंगजंयन्मेमानूद्देवतवाश्रयात्।द्विवा

कृष्णापिदेहोमेनविरूपोनवेद्भव॥ ॥हरउवाच॥ नविनासर्वमेतत्तेयथेच्छसिमहासुर।नक्षत्वंमेनच
देयंनक्तानांविद्यतेमम॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ततोऽब्रवीन्महादेवोवाणंस्थितमथांतिके।एवंनविष्य
तेवाणयचयासमहाहतः।पताबद्धकानगवान्स्त्रिनेत्रोगणसंवृतः।पश्यतांसर्वभूतानांतत्रैवांतर्धी
यत॥ ॥इतिश्रीखिलेपुहरिवंशेवाणयुद्धेवरलाभः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवंवरान्वहूँल्लब्धावा
णःप्रीतमनाऽभवत्।जगामसहरुद्रेणमहाकालत्वमागतः।वासुदेवोऽपिवङ्कधनारदस्पृष्टस्थित
कानिरुद्धस्सनगवान्संयुतानागवंधनैः।श्रोतुमिच्छामितेतत्त्वनस्नेहक्लिन्नंहिमेमनः।अनिरुद्धह
तेवीरकृतिताद्वारकापुरी।श्रीघ्रंतंमोहयिष्यामोयदर्थंम्ययमागताः॥ अयतंनष्टत्रातुवेदध्रुमिच्छा
महेवयं।सतुदत्तस्तुनगवान्विहितस्तवसुव्रत।एवमुक्तस्तुकलेननारदःपर्यनाषत।कन्यापुरकु
मारेऽसौवधेनागेश्चमाधवाएतस्मिन्नंतरेप्रीघ्रंचित्रलेखाद्युपस्थिता।वाणस्यान्तःससद्बस्पदैत्येंद्रस्य
महात्मनः।इदमंतःपुरंदेवपवित्रास्वयथासुखं।तथाप्रविष्टास्तेसर्वेअनिरुद्धस्यमोहिताः।वलःसुपर्णः
२.सश्चप्रद्युम्नोनारदस्तथा।ततोदृष्ट्वागरुडंयेऽनिरुद्धशरीरगाः।शाररूपामहामर्पावेष्टयित्वातनुं

स्थिताः ॥ ते सर्वे सह सादेहादस्य निःसृत्य नोगिनः । स्थितं सममभिवाद्यैव प्रहृष्टा व्यवस्थिताः ॥ सर्वाः दृष्ट्वा स्वच
क्रच्छन्देन सोऽनिरुद्धो महायशाः ॥ स्थितः प्रीतमना भूत्वा प्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् । देवदेव सदा युद्धे यन
च मसि केशव । नत्राकाः प्रमुखे स्थातुं भेमा ह्यपि शतक्रतुः ॥ ततो महाबलं देवं बलमनुंग यथास्थि
तं । अभिवादयते हृष्टः सोऽनिरुद्धो महामनाः ॥ माधवं च महात्मानं अभिवाद्य कृतांजलिः । वैनते
यं महावीर्यं सुपर्णमभिवाद्य च । पुष्पबाणधरं चैव लज्जमानोऽभ्यवादयत् ॥ ततो मकरकेतुं च चित्रव
णधरं प्रभुं पितरं सोऽभ्युपागम्य प्रद्युम्नमभिवादयत् ॥ सर्वाणि गणहताद्वैवसाधुषाभवनास्थिताः । व
लं चातिबलं चैव वासुदेवं दुर्जयं । असंख्यातगतिं चैव लज्जमानोऽभ्यवादयत् ॥ ततस्त्राकस्य व
चना नारदः परमद्युतिः । वासुदेवं समीपस्थं प्रहसन् पुनरागतः ॥ वर्द्धापयति तं देवं गोविंदं मधुसू ३८८
दनं । दिष्ट्या वर्द्धसि गोविंद अनिरुद्धस्य मागमात् ॥ ततोऽनिरुद्धसहितो नारदं प्राणतस्तदा । आशीर्भि
र्वर्द्धयित्वा देवर्षिः स्वल्पमब्रवीत् । अनिरुद्धस्य वीर्येण ख्याता वैवाहिका यताः विभो । याजां वृन्दमासि
कां संकुंभश्च द्वादिमसजायते । ते च महसिताः सर्वे नारदस्य वचः श्रुता । स्वल्पाः प्रोवाच भगवान् क्रियतां ।

माभूमा चिरं । एतस्मिन्नंतरे नात कुंभांडः समुपास्थितः । वैवाहिकां कसंनारावगृह्य स्वल्पं न मस्य चाञ्ज
लेः स्वल्पं महावाहो नयं च मनयं प्रदः । शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीद प्रांजलिस्था नारदस्य वचः श्रुत्वा
सर्वं प्रागेव सोऽच्युतः । अनयं यच्छते तस्मै कुंभांडाय महात्मने । कुंभांड मंत्रिणां श्रेष्ठ प्रीतोऽस्मि त
व सुव्रत । मत्कृते न विजानामि राष्ट्रिको ऽस्कनवानिह । सज्ञातिपक्षः सुमुखी निष्कण्टोऽस्कनवानिह । रा
ज्यं ते च मत्याद्दत्तं चिरंजीव ममाश्रयात् ॥ एवं दत्वा राज मस्मै कुंभांडाय महात्मने । विवाहमकरोत्तत्र सो
ऽनिरुद्धस्य बुद्धिमान् ॥ ततस्तु भगवान् वह्निः स्वयं तत्रोपस्थितः । विवाहेष्वनिरुद्धस्य नभूत् संचवश्रु(?)
तं भवत् ॥ ततोऽप्सरगणास्तत्र केतकंकर्तुमुद्यताः । स्वतः स्वलंकृतस्तत्र सोऽनिरुद्धः स्वभार्यया । तत्र
स्त्रिग्धः श्रुनैर्वाक्यैर्गंधर्वो वस्रगुरुस्तदा । नृत्यं स्य प्सरसश्चैव विवाहमुपशोभयत् । ततो निर्वर्तयित्वा तं
विवाहं त्रातुसूदनः । अनिरुद्धस्य सुप्रज्ञः सर्वैर्देवगणैर्वृतः । आमं अवदंतत्र रुद्रं देवनमस्कृतं । चक्रा
रागमने बुद्धिं लक्ष्मापरपुरंजयः । द्वारकाभिमुखं स्वल्पं ज्ञात्वा त्रातु निषूदनं । कुंभांडो वचनं प्राहा प्रां ७।
जलिर्मधुसूदनं । शृणु मे पुंडरीकाक्ष विज्ञाप्यं मधुसूदन । बाणस्य गावः स्थितं तीह सर्वे तु वरुणस्य यासां च

स्तृगकल्पं स्थावरहीरं हरतिमाधवा। यन्नीला। तिवलश्चैव नरो नवति दुर्जयः। कंनांउ नसमाख्यातो हरिः प्रीतमना
सदा। गमनाय मतिं चक्रे गंतव्यमिति निश्चितः। ततस्तु भगवान्देवः प्रसन्नः केशवं जगाम ब्रह्मलोकं च हृष्टः
स्वनवनालयैः। इंद्रो मरुद्गणश्चैव द्वारानिमुषाजयो। यतः कुशस्थलः सर्वे गच्छंति जयकांक्षिणः॥ वाहनेन
मयूरेण सखीभिः परिवारिताः। द्वारकासि मुखी भूषा देव्या प्रस्थापिता यया। ततो बलश्च स्कलश्च प्रद्युम्नश्च म
महाबलः। आरुह्य वैनतेयं गरुडमनिरुद्धश्च वीर्यवान्। प्रस्थितश्च स तेजस्वी गरुडः पक्षिणां वरः। उन्मूलयं स
रगणाद्धि कंपयंश्च उमेदिनी। आकुलश्च दिशः सर्वा रेणुध्वस्तमिवांबरं। गरुडे संप्रयाते च स्थिरमंदरात्रिमार्दि
वाकरः। ततस्ते हरमभ्यानं प्रययुः पुरुषर्षभाः। आरूह्य गरुडं सर्वे हि चावार्णां महौजसां। ततोऽवरतलस्थास्ते
वारुणीं दिशमास्थिताः। अपश्यंति महात्मानो गावो दिव्यपयःप्रदाः। वेलावनविचारिण्यो नानावर्णाः स ३८१
हस्रशः। सा विज्ञाय तदा रूपे कंनांउ वचनाच्च वान्। रुद्रप्रहस्तांश्चैव प्रेक्षतोऽर्थविशारदः। निशम्य वाणेन
वस्कनास्कचक्रेमन्मना। आस्थितो गरुडं प्राह स त्रैलोक्यादिरव्ययः। गरुड प्रयाहि तत्र त्वं यत्र वाणस्य गो
धनं। या मां पीत्वा किल क्षीरममृतत्वमवाप्स्यथ। आह मां सत्यभामा च बाणगावो समानय। यासां पी

त्वा किल क्षीरं न जीर्यंति महासुराः। विज्वराश्चद्वारां स्यकाननं वंति किल अंततः। ता आनयस्व नरइं ते यदि धर्मो
न लुप्यते। अथवा कार्यलोपो वै नैवं चाशु मनः स्यथाः। इति मामब्रवीत्सत्या ताश्चैव विदिता मम। दर्शने
गावस्ताः स्कंदेष्या मां वरुणाय यं। विसंति सहसा सर्वाः कार्यमत्र विधीयतां। तथेत्युक्त्वा तु गरुडः पक्षपातेन
सागरं। विक्षोभयित्वा सहसा विवेश वरुणालयं। दृष्ट्वाजवेन गरुडं प्राप्तं चैव च वरुणालयं वारुणाश्च ग
णाः सर्वे विभ्रांताश्चाचलस्तदा। ततस्तु वारुणं सैन्यमभियातं सुदुर्जयं। प्रमुखे वाक्यदेवस्य नानाप्रहरणो
द्यतं। तद्युद्धमनवद्यारं वारुणैः पन्नगारिणा। तेषामपततां संख्ये वारुणानां सहस्रशः। सन्नं बलमनाधृष्यं
केशवेन महात्मना। ततस्ते प्रद्रुता यांति तमेव वरुणालयं। षष्टिरथसहस्राणि षष्टिं रथसतानि च। वारुणा
तिं प्रयुद्धानि दीप्तिशास्त्राणि संयुगे। तद्बलं हलवाणौघैर्देघमानं समंततः। मग्नं तद्वारुणं सैन्यं नैव त्राण
मविंदत। तद्बलं वह्निनिःसृतैर्बलदेवजनार्दनैः। प्रद्युम्नेनानिरुद्धेन गरुडेन च सर्वशः। शरौघैर्विविधैर्दी
प्तैर्बध्यमानं समंततः। ततो मग्नं बलं दृष्ट्वा हलस्तेनाक्लिष्टकर्मणा। वरुणस्त्वथ संक्रुद्धो निर्ययौ यत्र केश
वः। ऋषिभिर्दैवगंधर्वैस्तथैवाप्सरसां गणैः। संस्तूयमानो वरुणः प्रत्यदृश्यत। छत्रेणाध्रियमाणेन।

पांडुरेण वपुष्मता ॥ सलिलस्रावणं श्रेष्ठं चापमुद्यम्य विष्ठितः ॥ अपांपतिरतिक्रुद्धः पुत्रपौत्रबलान्वितः ॥ आह्व-
यन्न वपुष्मान्यविस्फारितमहाधनुः ॥ स तत्प्रध्माप्य शंखं वै वरुणः समधावत ॥ हरिं हरद्ववक्रोधमत्त वाणजालैः
समावृणोत् ॥ ततः प्राध्मापयज्जलजं पांचजन्यं जनार्दनः ॥ वाणजालाकुलाः सर्वा दिशश्चक्रे महाबलः ॥ त-
तः शरौघैर्विमलैर्वरुणः पीडितो रणे ॥ स्मयन्निव तदा शंखं वरुणः प्रत्ययुध्यत ॥ ततोऽस्त्रं वैष्णवं घोरं अ-
भिमंत्र्याहवे स्थितः ॥ वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं प्रमुखे तस्य धीमतः ॥ इदमस्त्रं महाघोरं वैष्णवं शत्रुसूदनं ॥ म-
यायतं क्षमर्थेन तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ॥ ततस्तं वरुणो देवो घस्त्रं वैष्णवमुद्यतं ॥ वारुणास्त्रामसंयोऽप्यवि-
ननाद महाबलः ॥ तस्मात्तु विनिर्याता आपो वारुणस्य विनिःसृताः ॥ वैष्णवास्त्रस्य समरे वर्तते समितिंजय
आपश्च वारुणास्त्रे च स्थिता हिमाद्रिसाद्वलेतिवै ॥ दह्यंते वारुणास्त्रे च ततोऽस्त्रे ज्वलिते पुनः ॥ वैष्णवे तु महावी- ३००
र्ये दिशो विदिशो विदुद्रुवुः ॥ ततोऽस्त्रं ज्वलितं दृष्ट्वा वरुणः कृष्णमब्रवीत् ॥ स्मरस्व प्रकृतिं ह्येतां मध्यकां व्यक्तल-
क्षणां ॥ नमो जगन्मय जगन्नमस्ते मधुसूदन कथं ॥ स च बुद्धोनित्यमासीत्स्वयं योगेश्वर महामने ॥ पंचभूताथयानु-
दोषान् अहंकारं च वर्जय याये यंती वैष्णवी मूर्तिः स अस्यां ज्येष्ठा अहं तव ज्येष्ठभावेन मान्यं च किं मां त्वं दग्धुमिच्छ-

सि नाग्निर्विक्रमते ह्यग्नौ त्यज कोपं युधां वर ॥ त्वयि न प्रभविष्यंति जगतः प्रभवो ह्यसि ॥ पूर्वं हि या त्वया सृष्टा
प्रकृतिर्विकृतात्मिका ॥ धर्मिणी निजभावेन पूर्वधर्मं समाश्रिता ॥ आग्नेयं वैष्णवं सौम्यं प्रकृत्यैव मादितः
त्वया सृष्टं जगदिदं स कथं मभिमुग्धसे ॥ अजेयः शाश्वतो देवः स्वयंभूर्भूतभावनः ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैव नाथ
नाथो महाद्युते रक्ष मां रक्षणीयोऽहं यद्वाऽनघ नमोऽस्तु ते ॥ आदिकर्तासि लोकानां त्वयैव बहुली कृतं ॥ वि-
क्रीडसि महादेव बालक्रीडनकैरिव ॥ नह्यहं प्रकृतिद्वेषी नाहं प्रकृतिदूषकः ॥ प्रकृतिर्या विकारेषु वर्तते
पुरुषर्षभ ॥ तस्या विकारसमने वर्ते सेवं महाद्युते ॥ विकारो विकाराणां विकाराश्चापयेन घातान्धर्मवि-
दो मंदान् नवान् विक्रुरुते सदा ॥ इमं हि प्रकृतिदोषेण समासं मम सदा रजसा वापि संसृष्टा तद् मोहः
प्रवर्तते ॥ परावरज्ञः सर्वज्ञः ऐश्वर्यविधिमास्थितः ॥ किं मोहयसि नः सर्वान् प्रजापतिरिव स्वयं ॥ वरुणे-
नैव मुक्तः सकृल्लोको लोकपरायणः ॥ मा वधः सर्वविद्दीप्त ततः प्रीतमना घनस्त ॥ इत्येवमुक्तः प्रहसन् लोक
चनमब्रवीत् ॥ गाः स्वयं प्रयमे वीर शांत्यर्थं नीमविक्रम ॥ इत्येवमुक्ते कृष्णेन वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ वरुणः प्र-
त्यब्रवीद् भूयः ॥ शृणु मे मधुसूदन ॥ ॥ वरुण उवाच ॥ वाणेन सार्द्धं समयो मया देवकृतः पुरा ॥ कथं च समयं कृ-

वा कुर्य्या विफलमन्यथा। त्वमेव देवसर्वस्य यथा समयभेदनः। चारित्रं हृष्यते नात नयसद्भिः स समस्ततो धर्म्मे
न्नागेश्वरो नित्यं वर्ण्यते मधुसूदनः। न च लोकनवाप्नोति पापः समयभेदकः। प्रसीद धर्म्मलोपश्च मा न्न्मे म
धुसूदन। न मां समयभेदेन योक्तुमर्हसि माधव। जीवनाहं प्रदास्यामि गावो वै हृपनेहुणा। हत्वा नयसि
मां गावेष्व मे समयः पुरा। तत्रमे समाख्यातं समयं मधुसूदन। सत्यमेव महावाहो न मिथ्या तु सुरेश्वर।
यदि वाहं मनुष्या घोरहसमां मधुसूदन। अथवा गोषु निर्बंधा हत्वा नय मधुसूदन। वरुणेनैव मुक्तस्य
यदूनां वंशवर्द्धनः। अनेन समयेन वान्यसवादो गवां प्रति। संप्रहस्य ततो वाक्यं मा उहारार्थकोवि
दः। तस्मान्मुक्तोसि यद्यैवं वारुणेन समयात्कृतः। प्रसृते मधुरे वाक्ये स त्वार्थमनुभाषितोः। कथं पापं क-
रिष्यामि वरुणे त्वय्यद्य प्रभो। गच्छ मुक्तोसि वरुण सत्यसंधोऽस्कनोमवेतो। त्वत्प्रियार्थं मया मुक्ता वा ३०१
ता गावा न संशयः। ततश्शंखध्वनिनादेश्च भेरीणां च महास्वनः। अर्घमादाय वारुणः केशवं प्रत्यमुज्यत
केशवोऽर्घं तदा गर्घं वरुणाद्यदुपुंगवः। बलेश्च नयते देवः कृष्णलीवसमाहितः। वरुणाय यान्यं दत्वा वा
कदेवः प्रतापवान्। द्वारकां प्रस्थितः सोरिः प्राचीपतिसहायवान्। तत्र देवाः समरुतः समाध्याः सिद्धचार

णाः। गंधर्वा प्सरसश्चैव ये चान्ये सिद्धचारणाः। गच्छंति मनुगच्छंति यत्र आसा विनयनेन च। नारदश्च महानागः
प्रस्थिता द्वारकां प्रति। उत्सवा वाणजयं दृष्ट्वा वरुणं च कलिप्रियः। केलास्त्रा शिखरप्रख्यैः प्रसादैर्नीलकंध
राः। हरानिरीक्ष्य द्वा मधुहा द्वारकां द्वारमालिनी। पांचजन्यस्य निर्घोषं चक्रे चक्रगदाधरः। संज्ञां प्रयच्छ
न्देवा द्वारका पुरवासिनां। देवानुयाननिर्घोषं पांचजन्यस्य निःस्वनं। श्रुत्वा द्वारवती सर्वा प्रहर्षमतुलं
गता। सर्वेणुं नैश्चलाजैश्च बहु विन्यस्त विस्तराः। द्वारेणाशोभिता तावत्वा सर्वद्वारवती पुरी। अद्वालिष्टरथ्या शु
श्रीकां कृतरक्षोपशोभितां। विप्राश्चार्थं समारायतथैवकुलनैगमाः। जयत्राद्येश्च विविधैः पूजयंति स्म मा
धवं। वेनतेयस्थमासीनं नीलांजनचयोपमं। वंदंत श्वेतदाद्वश्चं श्रिया परमया युतं। ततोऽनुपूर्वा वर्णाश्च
पूजयंति महावलं। आगतं केशवं देवार्थं अष्टपूर्व निवासिनः। ऋषिभिर्देवगंधर्वैश्चारणैश्च समं ततः। स्तूयते
पुरीकांशे द्वारका पवनेस्थिता। तदाश्चर्यमपश्यंत दाशार्हगणसत्तमः। प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दृष्ट्वा कृष्णं महा
भुजं। वाणं जित्वा महादेवमयात्मत्र पुरुषोत्तमा। द्वारकावासिनां वाचा श्रृयंति वक्रध्वनतरा। प्राप्ते कृष्णे महा
नागे यादवानां महारथे। गत्वा चहरमध्यानं सुपर्णोनागतेद्रुतं। धन्यास्मोनुगृहीतास्मोऽद्यानो जगती

पति॥ रक्षितावैचगोपाश्चदीर्घबाहुर्महाबलः। वैनतेयंसमारुह्यजित्वाबाणंसुदुर्जयं॥ प्रासादायंपुंडरीका
क्षोमनांस्याह्लादयन्निव॥ एवंकथयतामेवद्वारकावासिनांतदा। वसुदेवगृहेदेवाविविशुस्तेमहारथा
अवतीर्यसुपर्णात्तुवासुदेवोबलस्तथा। प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चगृहानप्रविविशुस्तदा। ततोदेवविमाने
नि संचरंतिदिवंतदा। अवाञ्छितान्यदृश्यंतनानारूपाणिसर्वशः॥ हंससर्पनमृगैर्नागैर्वाजिसारसवर्हिणै
न्नास्वंतितान्यदृश्यंतविमानान्यपिचसर्वशः॥ अथकृष्णोब्रवीद्वाक्यंकुमारान्नृपसत्तमसहस्रशः। प्रद्युम्ना
दीन्समस्तांश्चश्लक्ष्णयामधुरयागिरा॥ एतेरुद्रास्तथादित्यावसवोथाश्विनावपि। संध्यादेवास्तथान्ये
चवंदध्वंचयथाक्रमं॥ सहस्राक्षंमहानागंदानवानांभयंकरं। वंदध्वंसहिताःशक्रंसगणंकामवाह ३०२
नं। महर्षयोमहानागामत्प्रियार्थंसमागताः॥ ऋषयश्चमहात्मानोवंदध्वंयथासुखं। एतेचक्रधराश्चैव
पतावंदतसर्वशः। सागराश्चह्रदाश्चैवमत्प्रियार्थंसमागताः॥ दिशश्चविदिशश्चैववंदध्वंचयथाक्रमं।
वासुकिप्रमुखाश्चैवनागावैसुमहाबलाः॥ गायश्चमत्प्रियार्थंवैवंदध्वंचयथाक्रमं। ज्योतींषिसहनक्षत्रै
र्यक्षराक्षसकिन्नराः। आगतामत्प्रियार्थेवैवंदध्वंचयथाक्रमं॥ वासुदेवेनयश्चोक्ताकुमाराःप्रणताश्छि

ताः॥ यथाक्रमेणसर्वेषांदेवानांमहात्मनां। सर्वान्नृदिवौकसोदृष्ट्वापौराविस्मयमागताः॥ सुरार्थमथसं
नारावयंप्रगृह्यतमागताः। अहोसुमहदाश्चर्यंवासुदेवस्यसंश्रयात्। प्राप्यतेयदिहास्माभिरितिवायश्च
रंत्यत। ततश्चंदनचूर्णैश्चपुष्पगंधैश्चसर्वशः॥ किरंतिपौराःसर्वांस्तान्पूजयंतिदिवौकसः। लाजैःप्रणामधूर्
पैश्चवागवुद्धिनियतोस्तथा। द्वारकावासिनःसर्वेपूजयंतिदिवौकसः॥ आहुकंवसुदेवंचसांबंचयदुनंद
नं। सात्यकिंचोल्मुकंचैवपृथुंचसुमहाबलं॥ अक्रूरंचमहानागंतथानिशठमेवच। एतान्पर्यपूज्यंत
थामहर्द्धियाद्यायवासवा। अथशक्रोमहानागःसमलंयदुमंडलं। सवंशःकसिद्दंतारंतत्रवाचाचानंव
चः। साव्रतःसाव्रतामेषसर्वान्यायदुनंदनः। योजयित्वारणेजैत्रयश्चसापौरुषेणवामहादेवस्यमिषितो
पुरस्यचमहात्मनः। एषवाणंरणेजित्वाद्वारकांपुनरागतः॥ सहस्रवोहानांवाहनंत्वाहयमनुत्तमं॥ ख्या
पयित्वाहिवाहुंचप्रासादायंस्वपुरींहरिः। जदर्थंजन्मलब्धस्यमानुषेषुमहात्मनः। तदप्यवसतंकार्यंनचक्षा
कावयंलता। पिवतांमधुमाध्वीकंनवतांप्रीतिसर्वकं। कालोयोस्यात्विरतंविषयेष्वेवसंगतांवहूनांसं
शयाःसर्वेवयमस्यमहात्मनः। प्रनष्टश्चाकारंस्यामःसर्वदेवामराःसुखं। एवंकृष्णोसहस्राक्षकेशवं

दानवांतकं॥आपृष्ठातेमहानागाःसर्वैर्देवगणैर्वृता॥ततःपुनःपरिष्वज्यकृष्णंलोकनमस्कृतंपुरंदरोदिवंयातःसह
देवैर्मरुद्गणैः॥ऋषयश्चमहात्मानोयथाशीर्निर्मदोद्भंसाः॥यथागतेपुनर्यातागंधर्वाश्चसकिन्नराः॥पुरंदरेदिवं
यातेपद्मनाभोमहाबलः॥आपृच्छतमहानागाःसर्वान्कुशलमव्ययं॥ततःकिलकिलाशब्दंनिर्द्वावंतःसहस्र
शः॥गच्छंतिकौमुदीद्रष्टुंतेनचाप्रिययासह॥द्वारकांप्राप्यकृष्णस्तुरेमेयदुपुंगवैःसह॥विविधैःसर्वकामार्थैः
श्रियापरमयायुतः॥ ॥इतिहरिवंशेबाणयुद्धे॥वैशंपायनउवाच॥अथाकृष्णोमहाबाहुःकृष्णंप्राहमहाद्यु
तिः॥हर्षोत्फुल्लनयनः॥श्रूयतांयदुनंदनं॥एवंगतेनिरुद्धस्यकथ्यतांमहदुत्सवः॥हेमाद्रप्रत्यागतंदृष्टाक्षम्य
मानामहामते॥उषापिचमहानागासखीभिःपरिवारिता॥रमतेपरयाप्रीत्याअनिरुद्धेनसंगता॥कुंभांडदु ३२३
हिताराममोषायासखिमंडले॥प्रवशातंमहानागावैदर्भीवर्द्धयत्फता॥रामादीयतशाम्पायकुंभांडदुहि
ताशुभा॥येषांश्चकन्यान्यस्यंतां॥कुमाराणांयथाक्रमं॥वर्द्धतेसोत्सवस्तत्रअनिरुद्धस्यवेश्मनि॥गदीश्रीवं
सनश्चैवशुभंस्तत्रप्रवर्त्तते॥वादयंतिपुरस्तत्रनार्योमदवशंगताः॥नृत्यंतिचाप्सरास्तत्रगायंतिचतथापराः॥का
श्चित्प्रमुदितास्तत्रकाश्चिदन्योन्यमब्रुवन्॥नानामाल्यांबरधराःक्रीडमानाःसतस्ततः॥अनियांतिततोन्यानं

काश्चिन्मदवशाःस्वयंक्रीडंतिकादृष्टैः॥हर्षोत्फुल्ललोचनाः॥मायूरंरथमास्थायसखीभिःपरिवारिता॥उषा
संप्रेषितादेव्यारुक्मिण्याप्रतिगृह्यतां॥अयंवैचकुलश्लाघ्यानाम्नाषालोकसुंदरी॥बाणपुत्रीतववधूःप्रति
गृह्णीष्वनाविनी॥ततःपरिगृहीतासास्त्रीभिरावारमंगलैः॥प्रवेशिताथसावेश्मअनिरुद्धस्यशाननाः॥देव
कीरेवतीचैवरुक्मिण्याथविदर्भजा॥दृष्ट्वानिरुद्धरादंत्यःस्नेहहर्षसमन्विता॥रेवतीरुक्मिणीचैवगृहमर्षां
प्रवेशयन्नावधूर्वर्धेसिदिष्ट्याचमनिरुद्धस्यदर्शनात्॥ततस्सूर्यैःप्राणादेत्यावरनार्यःशुभाननाः॥क्रियामा
निरकर्तुमुपायगृहसंस्थिता॥ततोहर्म्यतलस्थासाहलपुंगवसंश्रिता॥रमतेदृश्यंदृश्येउपनागेर्वरांगना
चित्रलेखाचसुश्रोणीअप्सरारूपधारिणी॥आपृष्टाउषासखीवर्गोमुखांबतिदिवंगता॥गतासुतासुसर्वा
सुसखीषुसुरसुंदरी॥मायावत्यागृहंनीताप्रथमंसानिमंत्रिता॥साचप्रद्युम्नगृहिणीकृष्णदृष्टासुमध्यमा
वासानीरत्नसारेश्चपूजयामाससुंदरी॥ततःक्रमेणसर्वासावधूत्रषांयदुस्त्रियः॥आचारमनुपश्यंत्यःस्व
धर्ममनुचक्रिरे॥ ॥वैशंपायनउवाच॥एतत्तेसर्वमाख्यातंमायाकुरुकुलोद्वह॥यथाबाणस्थितःसंख्ये
जीवन्मुक्तश्चविष्णुनाद्वारकायांततःकृष्णःरेमेयदुगणैर्वृतः॥अन्वशाद्गांमहींकृत्स्नांश्रियापरमयायुतः॥

एवमेषावतीर्णो वै पृथिवीं पृथिवीपते। विष्णुर्यदुकुलश्रेष्ठो वासुदेव इति विश्रुतः। एतैश्च कारणैः श्रीमान्वृ
ष्णिदेवकुले द्विजः प्रभुः। जातो हि सुखदेवक्यां यन्मां त्वं परिपृच्छसि। निवृत्ते नारदप्रश्ने यन्मया ते समासतः
श्रुता से विस्तरः सर्वो यथावज्जनमेजय। विष्णोश्च माथुरे कल्पे यत्र ते संशयो महान्। वासुदेवगतश्चैवासा
मया समुदाहृता। आश्चर्यं चैव नान्योस्ति हरिश्चाश्चर्यसंनिधिः। सर्वेष्वाश्चर्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्यमपश्च
वो। एष वै धनिनां धन्यो धन्य कृष्णः सनातनः। देवेषु पिसिद्धेषु पुनास्मिधन्यतरावकृता। आदित्या वसवो रु
द्रा अश्विनौ मरुतस्तथा। गगनं च दिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च। एष धाता विधाता च संहर्ता चैव नित्यशः
सत्यधर्मः सपश्चैव ब्रह्मा चैव पितामहः। जगत्सर्वं देवेशं तन्नमस्कुरुत भारत। अनंतश्चैव नागानां रुद्रा
णां शंकरः स्मृतः। जंगमाजंगमं चैव जगन्नारायणोद्भवः। एतस्माद्वै जगत्सर्वं प्रसूयेत जनार्दनात्। स्थ
श्च सततं सर्वं देवैरपि सनातनः। इत्युक्तं बाणयुद्धं ते माहात्म्यं केशवस्य च। वंशप्रतिष्ठा मतुलां श्रव
णादेव लप्स्यसे। ये चेदं धारयिष्यंति बाणयुद्धमनुत्तमं। केशवस्य महात्म्यं नाधर्मस्थानयिष्यति। एषा
ते वैष्णवी चर्या मया कार्त्स्न्येन कीर्तिता। पृष्टस्तथा तत्त्वतो यस्मिन्नि कृते जनमेजय। आश्चर्यपर्व मखिलं यो हि २७४

इदं धारयेन्नृपा सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति। कल्य मुत्थाय यो नित्यं कीर्तयेत्सुसमाहितः
न तस्य दुरितं किंचिदिह लोके परत्र च। ब्राह्मणः सर्ववेदी स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत्। वैश्यो धनसमृद्धिः
स्याच्छूद्रो गच्छेच्च सद्गतिं। नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात्॥ ॥सौतिरुवाच॥ इति पारीक्षि
तो राजा वैशंपायनना वितं। श्रुत्वान् मलोनत्वा हरिवंशो द्विजर्षिना। एवं शौनक संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव
चाप्रोक्तो वै सर्ववंशास्ते किं त्वं श्रोतुमिच्छसि॥ ॥इति श्री खिलेषु हरिवंशे आश्चर्ये बाणयुद्धं समाप्तं॥
शौनक उवाच॥ जनमेजयस्य के पुत्राः कथं तत्त्वा महर्षिणा कस्मिन्प्रतिष्ठिता वंशः पांडवानां महात्म
नां। एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे। वंतः कथयतः सर्वं वैश्यहं तु परिस्फुटं॥ ॥सौतिरुवाच॥ पा
रीक्षितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः। चंद्रापीडो नरपतिः सूर्यापीडश्च मोक्षवित्। चंद्रापीडस्य पुत्राणा
मस पुत्रमधन्विनां। जनमेजयद्वस्य वंशा त्वं भुवि परिश्रुतं। तेषां ज्येष्ठो युवराजासीत्पुरे वाराणसाह्वये। सत्यक
र्णो महाबाहुर्यज्वा विपुलदक्षिणः। सत्यकर्णस्य दायादः श्वेतकर्णः प्रतापवान्। अपुत्रः स तु धर्मात्मा प्रविवे
श तपोवनं। तस्माद्वनगता गर्भं यादवी प्रत्यपद्यत। सुचारुदुहिता शुभ्रं मौलिनां चारुशालिनी। स वरन्म

त्रिगर्तस्यश्वेतकर्णप्रजेश्वरं। अन्वगच्छत्तं पूर्वं महाप्रस्थानमच्युतं। सा दृष्ट्वा संप्रयातं तं मालिनी दुष्टचेताऽ
न्वितं यातं। पथि सा सुषुवे सुनूं वने राजीवलोचनं। कुमारं तं परित्यज्य सा नरेन्द्रं समागच्छत। पतिव्रता म
हाभागा द्रौपदीव पुरा पतीन्। सुकुमारः कुमारोऽसौ गिरिकुञ्जे रुरोद ह। दयार्थं तस्य मेघास्तु प्रादुरासन्
महात्मनः। श्रविष्ठायाः सुतौ द्वौ पुत्रौ पैप्पलादिश्च कौशिकः। दृष्ट्वा कृपान्वितौ गृह्य तं प्रक्षालयतां जले। नि
घृष्टौ तस्य तौ पार्श्वौ शिलायां रुधिरस्रवौ। अजस्य मातुः पार्श्वं तावुनावपि समाहितौ। तथैव च समाहृ
टाव् अजपार्श्वस्सुतोऽनवत्यत ततोऽजपार्श्व इति तौ चक्रतुर्नाम तस्य ह। स तु वेमकशालायां द्विजाभ्यां
अभिवर्द्धितः। वेमकस्य तु भार्यायां तमुहस्तुत्रकारणात्। वेमक्याः स तु पुत्रोऽन्नं द्वौ ब्रह्मर्षी सचिवौ ति
लः। तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च युगतुल्यं जीवितः। मण्यपौरवोवंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः। श्लोकोऽपि चात्र ३५५
गीतोऽयं नाहुषेण ययातिना। जरासक्रमणे पूर्वं नृशंप्रीतेन धीमता। अचंद्रार्कग्रहा भूमिः भवेदपि न
सत्राया। अपौरवा न तु मही न विष्यति कदाचन॥ ॥शौनक उवाच॥ उक्तोऽयं हरिवंशस्ते पर्वाणि निखि
लानि च। यथा पुरा कनितथा व्यासशिष्येण धीमता॥ तत्कथ्यमानममितमितिहाससमन्वितं। पीयूष

स्यानमृतवात सर्वपापप्रणाशनं। सुखवश्रवतपावीर मनोह्लादयतीक्ष्ण॥ जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वाख्या
नमनुत्तमं। सौते किमकरोत्पश्चात्सर्पसत्रादनंतरं॥ ॥सौतिरुवाच॥ जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वाख्या
नमनुत्तमं। यदा न ब्रह्मा व्यासे सर्पसत्रादनंतरं। तस्मिन्सत्रे समासे च राजा पारिक्षितस्तदा। जहौ सवा
जिमेधनसंभारानुपचक्रमे। ऋत्विक्पुरोहिताचार्यानाहूयेदमुवाच ह। यक्ष्येऽहं वाजिमेधेन हय
उत्सृज्यतामिति। ततोऽस्य विज्ञाय चिकीर्षितं तदा कृष्णो महात्मा सह सा जगाम पारीक्षितं द्रष्टुम
दीनसत्त्वं द्वैपायनः सर्वपरावरज्ञः। पारीक्षितस्तु नृपतिर्दृष्ट्वानमृषिमागतं। अर्घपाद्यासनैस्तं वा
पूजयामास शास्त्रतः। तौ चोपविष्टौ वनितास्सदस्यैस्तस्य शौनक। कथा बहुविधाश्चित्राश्चक्रिरे
वेदसंहिताः। ततः कथान्ते नृपतिश्चोदयामास तं मुनिं। पितामहं पाण्डवानामात्मनः प्रपितामहं
महाभारतमाख्यातं बह्वर्थं श्रुतिविस्तरं। निमेषमात्रमिव मे सुखश्रव्यतया गतो। विनतिविस्तरं
रं सर्वपाप्तेयत्रासकं। त्वया सुविदितं ब्रह्मन्श्रखदीरमिवाहितं। अमृते न न तृप्तिः स्याद्यथा स्व
र्गसुखेन वा। तथा हि न गच्छामि श्रुत्वेमां भारतीं कथां। अनुमान्य तु सर्वज्ञं पृच्छामि भगवन्नहं॥

·· कुरु··णा। ऽस्य राजसूयो दत्तं महा··महादानानां यथा। सोऽथ राजन्यानामुपप्लवे। राजसूयं तथा
मन्ये पुत्रार्थं मुपकल्पितं। राजसूयस्य कस्मान्मेन क्रियते एवं महत्तः। तस्मात्तेषु महद्युद्धं महन्नवद्वारका
मयं। आहते नरमणेनाथ तस्मात्तेन महता कर्मणे वासुदेव महायुद्धं सर्वं भूतक्षयावहोऽदरिष्टं तत्
राजर्षिः कच्चिद् ममत्वकापाद्दोत्कालेऽत्यप्यादीव कर्मणा मयुद्धं राजन्न विनाशनं। ततोऽनंतरमार्येण पांडवेन
ति मुख्यः। महाभारत आरंभः संवृत्तोऽस्मिन्निक्रमे। तदस्य मूलं युद्धस्य लोकक्षयकरस्य हि। राजसूयो
महाक्रतुः किमर्थं न निवारितः। राजसूयो हि संसत्ये ध्यायन्तो मधुद्र रक्षये। मिथ्या प्रणीतयज्ञाङ्गा ब्रा
नां संशयः कृता। न वा न पितृसर्वे षां रुद्रस्य पितामहाः। अतीतानागतज्ञश्च नाथस्त्वादिकास्त्व
नाः। ते कथं न भवता नेत्रा बुद्धिमंतः श्रुताश्रयाः। न्यनाथा घ परापतंत कुन्ते नाथमानकाः॥ ॥व्यास ३९६
उवाच॥ कालेन हि परीतास्ते सर्व एव न संशयः। जमेजय न विष्णुं पृष्टवंतश्च न चापृष्टा ब्रवीम्यहं साम प्रं
न चेपश्यामि न विष्यामि भवतो। अपहर्तुं न शक्या हि कालेनाविहिता गतिः। त्वया विदमहं
पृष्टो न दृष्टः मार्गं तु गा। विधिना अनतश्च वलनात्र कालमुक्त्वा पि न करिष्यसि। न संरंनाभ्यवारंत

नैवमस्या भासि पोकयोगे पाहि कालिलिखिता सर्वेणानुरातिक्रमः। अश्वमेधः क्रतुश्रेष्ठः क्षत्रियाणां
परिश्रुतः। तेन नम्भावितं ते यज्ञं वासवो धर्षयिष्यति। यदि तच्छ्रुत्वा ते राजन् परिहर्तुं कथंचन। दैवं पुरुष
कारेण मयजेनाश्वमेधं च अन्वापराधश्च अस्य नो धाध्यायस्य गणस्य च। तव वा यजमानस्य कालो
ऽत्र दुरतिक्रमः। तस्य संस्थाकृतमिदं कालस्य परमेष्ठिना। यदा ह संप्रजा सर्गा मिष्यति युगक्षये।
तथा यज्ञफलानां च हि कर्तारं हि क्रतुया। तस्माऽयं निवोधस्व त्रैलोक्यं सचराचरं॥ ॥जनमेजय उ
वाच॥ निमित्तमश्वमेधस्य किं निमित्तं न विष्यसि। श्रुत्वा परिहरिष्यामि भगवन् यदि मन्यसे॥ ॥व्या
स उवाच॥ निमित्तं न वित्तात सब्रह्मलोकापहृतं पुना। यजेथाः परिहर्तुं तमित्येतदद्य महाक्रतो। वय
क्रतुश्चैव वाजिमेध परंतप। क्षत्रियानाहरिष्यंति यावद्भूमिर्भविष्यति॥ ॥जनमेजय उवाच॥ निमि
त्ताश्वमेधस्य ब्रह्मशापाभिलक्ष्मसा। अहं निमित्तमित्ति मेनेयं वीडा च जायते। कथं यकी रसो पुरुष
तमुह्वती मद्विधो जनः। लोकानुत्सहते गंतु स्वं स पापात्माऽवहि तज्ञ। यथा गतमिदं दृष्टं ततो मंत्र प्रणा
··नां। तस्मादाविपुन गवद्विरिष्टं तस्याश्वयस्य मा॥ ॥व्यास उवाच॥ तथा तवयज्ञाऽन्ने पुनश्चाश्वमेषु निर्वर्तते

तेऽसामाहृतंतेतेऽस्वेवावलिप्तेनाओद्विजोभविताकाश्चिन्मेनानीःकाश्यपाद्विजाः।अश्विमेधंकलियु
गेपुनःप्रत्याहरिष्यति।तद्युगेतत्कुलीनश्चराजसूयमपिक्रतुं।आहरिष्यतिराजेन्द्रश्वेतग्रहमिवांतकः।
यथाबलंमनुष्याणांकर्तॄणांदास्यतेफलं।युगांतद्वारमृषिभिःसंवृतंविचरिष्यति।तदाप्रभृतिहास्य
तिन्नृणांप्राणाःपुराकृताः॥ननिवर्तिष्यतेलोकेहृतांतोवर्ततेधिहा।तदास्वल्पोमहोदर्केदुघरोदानम
ल्लवान्।चातुराश्रम्यशिथिलोधर्मःप्रविचरिष्यति।तथाल्पेनतपसासिद्धिमाप्स्यंतिमानवाधन्य
धर्मंचरिष्यतियुगांतेजनमेजय॥ ॥इतिश्रीहरिवंशेभविष्ये॥जनमेजयउवाच॥आसन्नेविप्लवं
वायदिकालेनविग्महेतस्माद्वापरविध्वंसेयुगांतंस्मृद्ध्यामहं।ह्यासावयंभयकालमनयाधर्महृत्य ।
आदध्यात्परमंधर्मंसुखमल्पेनकर्मणा।प्रजासमुद्वेगपरंयुगांतंसमुपस्थितं।प्रनष्टधर्मंधर्मज्ञनिमि ३८७
त्तंवक्तुमर्हसि॥ ॥सौतिरुवाच॥एवमेवंभविष्यस्यगतितंवेनचिंतयन्।युगांतेसर्वभूतानांभवनान
प्रदीपदा॥ ॥व्यासउवाच॥अरक्षितारोहर्तारोबलिभागस्यपार्थिवाः।युगांतेषुभविष्यंतिस्वरक्षण
परायणाः॥अक्षत्रियाश्चराजानोविप्राःशूद्रोपजीविनः।शूद्राश्चब्राह्मणाचाराभविष्यंतियुगक्षये॥

कांडपृष्ठाःश्रोत्रियाश्चनिःक्रियाणिहवींषिच।एकपंक्त्यमशिष्यंतियुगांतेजनमेजय।शिल्पवंतोऽनृतपराः
निरामद्यामपप्रियाः।नार्योभित्राभविष्यंतियुगांतेजनमेजय।राजवृत्तेस्थिताश्चौराराजानश्चौरशीलिनः
धनानिश्लाघनीयानिसतांवृत्तिमपूजितं।नृत्यांचनिर्हिंषमुजेनविष्यंतिकलौयुगे।अकुत्सनाचपतितेन
भविष्यतिकलौयुगे।प्रनष्टचेष्टनामस्यामुक्तकेशाश्चचूलिनः।ऊनषोडशवर्षाश्चप्रजास्यंतिनरास्तदा।अ
ट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः।प्रमदाकेशशूलाश्चभविष्यंतिकलौयुगे।सर्वेब्रह्मवदिष्यंतिम
र्वेवाजसनेयिनः।शूद्राभोवादिनश्चैवभविष्यंतियुगक्षये।शुक्लदंताजिताक्षाश्चमुंडाःकाषायवाससः
शूद्राधर्मंचरिष्यंतिशाक्यबुद्धोपजीविनः।श्वापदप्रचुरत्वंचगवांचैवपरिक्षयः।साधूनांविनिवृत्तिश्चविद्या
द्यंतगतेयुगे।अंत्यामध्यनिवत्स्यंतिमध्याश्चांत्यावसायिनः।यथानिम्नंप्रजाःसर्वागमिष्यंतियुगक्षये।तप
यज्ञफलानांचविक्रेतारोद्विजातयः।ऋतवश्चभविष्यंतिविपरीतायुगक्षये।तथाद्विहायनादम्याल्लथ
पहलकर्षकाः।चित्रवर्षीचपर्जन्योयुगेक्षीणेगमिष्यति।सर्वेचारकुलेजाताश्चौरयानापरस्परं।स्वल्पे
मांसाभविष्यंतिगालिकाश्चित्राःपतंगनाः।ननेधर्मंचरिष्यंतिमानवानिगतेयुगे।ऊषाऽकेवकुलान्नंभिःपं

...न सत्कराः वृताः। सर्वे वाणिजकाश्चैव न विक्ष्यंति कलौ युगे। पितृदत्तानि देयानि विविनं जंते मुनाः सराहर
णाय प्रवर्त्स्यंति लोके नामृतवादिनः। सेऽभमार्ये तथा रूपरले चोपक्षयं गते न विष्यंति युगांते च नार्यो
केशैरलंकृताः। निर्विहारस्य नीमस्य गृहस्थस्य न विष्यति। युगांते समनुप्राप्ते नान्या नार्या समा रतिः
कुशील नार्यो न्यथि स्वे वृथा रूपसमन्विता। पुरुषाल्पं बहुस्त्रीकं तद्युगांतस्य लक्षणं। बहुया चन को
लोको न दास्यति कस्यचित्। अविचार्य ग्रहिष्यंति दानं वर्णाधरं तथा। राजा चौराग्निदंडाद्यैर्जनः क्षयमु
पैसति। सस्यानि ष्यति रफलानि तरुणा वृद्धिशीलिनः। इदं चास्तु खिनो लोका न विष्यंति युगक्षया वर्षाः सु
वाताः परुषानीचा शार्करकर्षिणाः। संदिग्धपरलोकाश्च न विष्यंति युगक्षये। वैश्याश्चाराश्च राजानो धन
धान्योपजीविनः। युगापक्रमणे सर्वे न विष्यंति द्विजातयः। अपक्वलाः प्रवर्त्स्यंति आश्रमाः शपथास्तथा ३५८
रणां सविनयं नंपं युगे क्षीणे न विष्यति। न विष्यति फलोदर्पी वेदधर्मस फलो नृणां। अजाश्चैवापराः
स्पंते पयसोऽर्थे युगक्षये। अश्वत्था विद्रुमं पुंसां एवमेव स्वनावता। अप्रमाणं करिष्यंति नित्यं पंडित
मानिनः। अप्रमाणं शास्त्रोक्तस्य प्रवक्तारो भविष्यंति युगक्षये। सर्वे सर्वं विजानाति वृद्धाननुपसेव्य चानकश्चि

दक्षविन्नाम युगांते समुपस्थिते। न सत्रा हि नियोक्ष्यंति विकर्माणो द्विजातयः। चौराश्चाथास्त्र राजानो युग
ते समुपस्थिते। कुंडाद्य पाणिस्तिकाः सुरापा ब्रह्मवादिनः। अश्वमेधे न यक्ष्यंति युगांते जनमेजय। अग्रा
ह्यान् जाजयिष्यंति तथा न सस्य नर्शिणः। ब्राह्मणा धनतृष्णार्ता युगांते समुपस्थिते। नात्राह्मनि स्यं
ति न कश्चित्प्रपठिष्यति। एकसंख्या सधानाय्यो गवेड्डुक पिनद्दकाः। नक्षत्राणि वियोगानि विपरीता दिशो
दश। संध्यारागोऽथ दिग्दाहो न विष्यत्युगे। पितृन् पुत्रा नियोक्ष्यंति वधः श्वश्रूश्च कर्मसु। श्रियो निपुत्र
रंस्यंति प्रमदास्तु नराः सदा। वाक्शूरं तर्जयिष्यंति गुरुं शिष्यास्तथैव च। अशुता याणि ना स्पंति नराश्चै
वाग्निहोत्रिणः। निःक्षां वलिमदत्वा च नोक्ष्यंति पुरुषाः स्वयं पतीन् सुप्तान् वंचयित्वा गमिष्यंति स्त्रियो
न्यतः। पुरुषाश्च प्रकुप्ताः उ नार्यो सुचपरा स्त्रियां। नाव्याधितो नाप्यरुजो जनः सर्वोऽप्यसूयकः। न हतेव
ति कर्माचकाले क्षीणे न विष्यति॥ ॥इति हरिवंशे भविष्ये॥ जनमेजय उवाच। एवं विलुलिते लोके
मनुष्याः केन पालिताः। निवत्स्यंति किमाचारा किमाहारा विहारिणः॥ किं कर्माणः किमीहंतः किंप्रमा
णाः किमायुषः। कां च काष्ठां समासाद्य प्रवत्स्यंति कृतं युगं॥ ॥व्यास उवाच॥ अतऊर्ध्वं च्युतधर्मे गु

गहीनाः प्रजा षता। शीलव्रमनमा साधवास्ते तेषां समाधुषा। आयुर्दोसाहलग्ला निर्बलग्लान्या विवर्ण
ना। वेवर्ण्योष्याधिसंपीडा निर्वेदा व्याधिवंधनात्। निर्वेदादात्मसंबाधः संबाद्धाधर्मशीलता। एवं गत्वापर
कां ष्ठां प्राप्स्यंति युगांतं युगे। उद्दिष्टता धर्मशीलाः केचिन्मध्यगताष्ठिताः। विधर्मशीलाः केचित्तु हेतुवादकु
तूहलाः। प्रत्यक्षमनुमानं च प्रमाणं चेति निश्चिताः। अप्रमाणं करि
ष्यंति वेदांकमपरे जनाः। तथा मुख्यजना श्चैव नविष्यंति क्रियापराः। नास्तिकाः मपरे चापि केचिद्धर्मविल
पकाः। नविष्यंति नरा मूढा मंदाः पंडितमानिनः। तदार्थमात्र श्रद्धयाः त्रा। अज्ञानवहिःकृताः। दांभि
कास्ते नविष्यंति नराः शीलकृतकूहलाः। तथा विचलिते धर्मे जनाः शाकपुरस्कृताः। अज्ञानान्यवाचरिष्यंति।
दानसत्यसमन्विताः। सर्वज्ञेन ज्ञाता सुसंगुप्तानि घृणानि रपत्रपाः। नविष्यति तदा लोकः सन्नकषायस्य लक्ष ३९९
णं। विप्राणां स्वामतीनुत्तिं जदा वर्णधराजनाः। त्रालिपत्स्यति हन्य्थं मनकषायलक्षणं। कषायोपहतः एवं का
ले ज्ञानविज्ञाननाशनः। सिद्धिमल्पेन कालेन यास्यंति निरुपस्कृताः। महायुद्धं महानंदं महावीर्यं महा
तपः। नविष्यति युगे क्षीणे तत्कषायमालक्षणं। विप्ररूपाणि लिंगानि ते नेतः क्षत्रदेहिनः। पृथिवीमुपन
स्यंति युगांते समुपस्थिते। निःस्वाध्यायवषट्काराः अनयाश्चाभिमानिनः क्रव्यादा ब्रह्मरूपेण। सर्वे नक्षत्र
त्राव्रताः। मूर्षाः स्वार्थपरा लुब्धाः क्षुद्राः क्षुद्रपरिग्रहाः। व्यवहारोपहताश्च च्युतधर्माः षशासनाः। हर्तारः
परस्वानां परदारप्रवर्षकाः। कामात्मानो दुरात्मानः सोपधाः प्रियसाहसाः। तेषु प्रनवमानेषु तुल्यशी
लेषु सर्वतः। अनाविनो नविष्यंति मनुष्या ब्रह्मरूपिणः। नृत्यनोत्पहराश्चैव कांडाभांचहारिणः। चौरा
चौरस्य हर्तारो हंता हंतुर्नविष्यति। चौरः चौरक्षयेवापि कृतेक्षेमो नविष्यति। निःसारे पुनिते लोके। निःक्रि
ये वै तरस्थिता। नराः श्रयिष्यंति वनं करनारप्रपीडिताः। पितृणां ज्ञा पयिष्यंति पुत्राः कर्माणि सर्वशः। क्षुधा
स्वश्रूस्तथा श्वैव युगांते पर्युपस्थिते। वाकुसौ चर्ययिष्यंति गुरूं शिष्याः समंततः। यज्ञकर्मण्युपरते रक्षांसि
श्वापिदानि च। कीटमूषिकसर्पाश्च धर्षयिष्यंति मानवान्। क्षेमं सुनिक्षमारोग्यं मासमग्रे चापि वंधुपुत्र
हृश्यता नरश्रेष्ठ नविष्यंति युगक्षये। स्वयंपालाः स्वयं चौराः युगसंनारसंहृताः। मंडलेः प्रचरिष्यंति देशे
शेश्वथं कुराः स्वदेशमाः परिश्रांताः। निःसाराः सहवंधुपुः नराः सर्वे नविष्यंति तदा कालपरिक्षयात्। तदा स्कंधे
स ग... दायकुमारान्निकुतान याना। कौशिकी त्वघयिष्यंति नराः क्षुद्रभयपीडिताः। अंगान् कलिंगांश्च

स्मीनरनष्टमेकला श्रारिषिकां तिगिरिज्ञाणी॥ संश्रयिष्यंति मानवाः॥ हत्वं च वदिमवत्पार्श्वे कल्लं वक्ष
दर्णानसः॥ अरण्ये पुत्रव त्स्यंति नरा म्लेच्छगणैः सह॥ नैवश्रून्या नचाश्रून्या नविष्यति वसुंधरा॥ गोप्ता
रश्चारगोप्तारः नविष्यति यशास्त्रिणः॥ मृगैर्मेत्स्यैर्विहंगैश्च श्वापदैः सर्पकीटकैः॥ मधुशाक फलैर्मू
लैर्वर्तयिष्यंति मानवाः॥ चीरवर्णा नवकुलं वल्कलान्यजिनानि च॥ स्वयं कृत्वा निवत्स्यंति यथा मुनि
जनास्तथा॥ बीजानां स्थलानि निम्नषीदंतः काष्ठशंकुभिः॥ अजैडकं खरोष्ट्रांश्च पालयिष्यंति नरा नृ
तां भिरा स्यंति तोयार्थं कूलमाश्रिताः॥ पक्वान्नव्यवहारेण विपरीताः परस्परं॥ तनूरुहैर्यथा जाताः॥ सम
लानरसंहृष्टा बहुपत्यप्रजाहीनाः कुलशीलवर्जिताः॥ एवं भविष्यंति तदा मनुष्याः कालकारिताः॥
हीनाद्धीनं तदा धर्मं प्रजा समनुवत्स्यति॥ आयुस्तत्र च मर्त्यानां परं त्रिंशद्भविष्यति॥ दुर्बला विषय
ग्लाना यवसास्तमनि क्लिष्टाः॥ नविष्यति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंक्षयः॥ आयुःप्रक्षयसंरोधाद्धिंसार्द्र
इन्द्रविष्यति॥ शुश्रूषवो नविष्यंति साधूनां दर्शने रताः॥ सत्यं च प्रतिपत्स्यंति व्यवहारोपसंक्षयात्
नविष्यंति दक्षा भानामलाभात्कृष्णभाविनः॥ करिष्यंति यमं कार्यं स्वपक्षे दायपीडिताः॥ एवं शुश्रूष

वादाने सत्ये प्राणानिरक्षणे॥ चतुष्पाद प्रवृत्तश्च धर्मः श्रेयो निपत्स्यते॥ तेषां लब्धानुमानानां गुणेषु परिवः
र्तितां॥ स्वादु किंचिति विज्ञाय धर्म एवं वदिष्यति॥ यथा हानिः क्रमः प्राप्तः तथा वृद्धिः क्रमागता॥ प्रगृही
ते तनो धर्मे प्रपत्स्यंति कृतं युगं॥ साधुवृत्तिः कृतयुगे कषाये हानिरुच्यते॥ एकएव तु कालः सहीनवः
र्त्तः यथा शशी॥ हीनो वृत्तिमसामासौ यथा कलियुगे तथा॥ दर्शोऽवृतमसा हीना यथा कृतयुगे तथा॥ अ
र्थवादः परं ब्रह्म वेदार्थ इति तं विदुः॥ असिमुक्तमविज्ञातं दायाद्यमिति धार्यते॥ इष्टवादोऽत्र पत्नामनप
हि स्थावरं स्मृतं॥ गुणाः कर्माणि निर्वेदैर्गुणा यत्नेन कर्मणा॥ आशीश्च पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्तिनी॥
युगे युगे यथा काल मृषिभिः समुदाहृताः॥ इहधर्मार्थकामानां देवतानां प्रतिक्रिया॥ आशिषश्च शु
भाः पुण्याः सत्यं चायुर्युगे युगे॥ यथा युगानां परिवर्तिनानि चिरप्रवृत्तानि विधिस्वभावात्॥ क्षणं न वाति
ष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्त्तमानः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे भविष्ये॥ सौतिरुवाच॥ इत्येवमाश्र
सरीतो राज्ञां जनमेजयः॥ अतीतानागतं वाप्यकृ मृषेः परिषदाकृतां॥ अमृतस्येव संवादः पुनाव इम
भे॥ अथात्वं यमन्त द्योतमहर्षयो यशासा धर्मकामार्थसंयुक्तं वराणां वीरहर्षणां॥ रमणीयं तत्क्ष्मा

हरि०

...पि घटाश्च... केचिदृश्रणि मुमुचुः श्रुवादध्कस्तथापरे। इति हासंतमृषिणा पाणा विवनिदर्शितं। सदस्या
न ...जाय तत्स्वावाधि प्रदक्षिणं। पुनर्हस्मा मत्स्यकाश्च गाम नगवामृषिः। अनाजग्मुस्तथा सर्वे प्रयातं
मृषिसत्तमं। लोके प्रवदमाश्चर्यं ये विसिष्टाः तपोधनाः। यातेभगवति व्यासे तदा महर्षिभिः सह। अविवर्णप
श्रिवाश्व वप्रतिगृमुश्चर्यथागतां। पन्नगानां सुधाराणां सर्वावैरं सनातनं। जगाम राप मुमुहृष्यातानां भि
४१ वा गाः। चेताभिर्दीपं स्थिर संपरिज्ञायवतत्त्वकं। अधिकायाश्रमपरं जगाम सह मामुनिः। राजा पितामि
नपुरं जगाम स्वजनावृतः। अन्वेशासत्त्व मुदितस्तदा प्रमुदिताः प्रजाः। कस्यचित्वथ कालस्य सराजा ज
न मेजयः। दक्षिता वाजिमेधेन विधिवद्भूरिदक्षिणाः। संजहार सत्वे तत्रास्य देवीकस्या वपुष्टमा। मंवि
वेशा पाम्याथ विधिदृष्टेन कर्मणा। तां च संबीनवद्यांगी वकमेवा मवसदा। संजहा त मश्वमेधे विस्पतया अमेजमा१
मिश्रीव [illegible] लक्ष्मिनु लिकाजनिते दिदिक्षा न च तत्र वसायमश्वमेधं स्वल्पधयुम ब्रवीत्। अध्वर्युर्जान ४१
संपन्न तदिदं स्पर्धि विधिहितं। कथयामास राजर्षेः सत्यायम पुरंदरः॥ ॥जनमेजय उवाच॥ यद्यसम्य
ज्ञ क [illegible] नतेन सर्वेन ज्ञानिभि श्रूयतामिदं। अद्यप्रभृति देवेंद्र मजितेंद्रियम

क्षिरं। क्षत्रीया वाजिमेधेन यक्ष्यंतीति से [illegible] रिक्ष्विप्रंचाब्रवीत्क्रुद्धः सराजा जनमेजयः। दौर्दयं न वतामेत
अस्यापि धर्षिता क। विषये मनवस्त्वं धं सर्व मदवां धवाः। इत्युक्त्वास्यपुर्धिपांसन पंजान मन्यक अ मर्षा
दन्वशामस्त्र पत्नीस्थाल गताः स्त्रियः। राजा परमधर्मज्ञः नाम मो जन मेजयः। अ सती च पुष्टमां तानि धी
सयत मे गृहात्। जयामे चरणाम [illegible] पतितारण्य गृहीता। सा वीर्यं मेजयानन्भं यथामानस्त्रं हृपितः। नचे
नाः [illegible] मिच्छामि परिधक्तिच्छामि वा स्वजनं स्वादृस्याः [illegible] तिनरः। स्वरवं स्वपि लिंचारह। अंब [illegible] पि
यां नाखंपरेण मृदिता मिक्ष पुनर्नैवाप [illegible] तिष्ठावलीढ हविर्यथा। एवं ब्रुवः प्रजापतिं कुद्धं परि
तेनृपा गांधर्वराजः प्रा वाचविस्वावसुरिदं वचः। त्रियज्ञ मत यज्ञानं वासवस्त्वां न मृष्यते। अप्सरा [illegible]नप
त्नीं तव विहितेय वपुष्टमा। रंभा नाम सामरा देवी काशिराज सुता मता। [illegible] रत्न न्तानु
त्पत्नां। यद्य विवरमासाद्य विघ्नमिष्टं न ते [illegible] यन्नाघमि क्रुरुश्रेष्ठ मम ह्यावासवा प मः। वि [illegible] विन
वं [illegible] फलेनृप तस्माच्चिवर्ति तस्य [illegible] मायापा वासवेनह प्रयुक्ता वि
न्नमिच्छता। तल्ले विवरमासाद्य मंत्रसंविश्य वाजिनं रत्ना मिडगणां [illegible] योम्नयमे यां वपुष्टमां। अथतेषु [illegible]

श्रियस्तत्रानया जिनाः तेभिनस्वं वपिषाश्च फलान्विस समाहरा ॥ तस्यैव सुकृदेर्म श्रियस्तत्रानया जिनाः विमेति
दावेना ब्राह्मण नाः मिवासवः एकेन तद्ध तयुनयंती शंत्रा केण माथया ॥ मण्युमहातेजा विजि
गीषुः पुरंदरः ॥ कथमन्येगणाचीर्णं नमुहीरानति केनराः यथैव हि परावुद्धिः परोधर्मः परादमः यथैव प
रमश्वर्यं कीर्तितं हरिवाहने ॥ तथैव व्यधि हृदयं श्रियस्तत्रानया जिना मीवा सवं मा च गुरुं मान्मानं माव
गुष्ठमां ॥ गच्छ दापणमात्रेइ कालो हि द्रुरतिक्रमः ॥ रश्वर्येणाश्च गविश्पदे वेइणा मिरोषिताः ॥ अनुकल्प
ल देवस्य वार्जितमंसुरवा कीना हुधरपलिकल्यंहि प्रतिश्रान इ दां नमिः ॥ स्त्रीरत्नमुपनं त्वमां अपापं
४०२ विगतहरः अपापास्ययमानावेश पद्मुरपियो निला ॥ अद्दष्टा सुरत्रियाराजन् दिव्यास्कसहिशमलः
ना नेः प्रमा शिरवावहेच्छी तिहावे तसाहु तिः एम कृतःपद्मसंरका नोपद्दुष्यंतिथ्याषिताः ग्राह्यालाल्ल
यितव्याश्च स्याश्चसततं बुधैः श्री सवस्ये नमस्कार्योः पूज्याः श्रियइवस्त्रियः ॥ ॥ इति हरिवंशे विश्वा ४०२
वसुवाक्यं ॥ सौ तिरुवाच ॥ एवं विश्वावसुनाः गुणीता प्रसादमागम्य नपुत्रमायाः ॥ चरा कमिथ्या मति
शंकतनाय्या तिपां नन्नसधर्मानुगं स्वरदन्ति निवर्त्यमानसं सा पल निलाम पंद गोजया ॥ य

त्राश्वा विषयमनुगस्सात्रा धर्मबुद्धिर्मुक्तिमनार मयन्न पुत्रमाता ॥ नहि दिरमति विप्रस्थ ज्ञानानं च विवर्ज्जि
तियज्ञ शील दानातः नविपयपरिरक्षणाद्युते स्नैन च परिमार्ज्जितां व पुष्ठ मां या विधि विहितमशक्य
मण्णाहिक वैश्य हृदयि रवितं तया पुरा ब्रवीस्मोः इति नरपतिरामवा यदा सोतदनु यिविं यवलं सवीत
मन्तुः इदं महाकाव्यमृषे महात्मनः यान्त्रणा मज्यतमेन वेन्नराः प्रकृष्ठमायुः समवाप्य कुले ले लमेत्तु
मर्द्धं सफलं समकेवलं शतक्रतोः कल्मविश्रमा त्वणोपान्निर्मुच्यति कल्मरवान्नराः तथैव कामानूवि
विधान्सम श्रुतत्रवासका मश्च चिराय नंदति यथा पुण्य पने फलं तु मालनः प्रजायति पुनश्च पादपाः ॥
तथा महार्पश्च नवाइमा गिरः प्रवर्द्दयंतं नमृषिंद्रवर्ज्जिताः पुत्रान्सपुत्रान्लभते सुवर्चसा ॥ श्रुतःपुनर्विंद
ति चात्मनः स्थितिं व्याधिं न चाप्नोति चिरस्य वंधनं ॥ श्रियाश्च पुण्यान् लभते गुणान्वितः पतिमपि लभ
ते च सुकन्यका च श्रवणमुपेत्य श्रुता मुनेर्महात्मकाः जनयति च सुते गुणं सुपेतं लभन हि ते हि पतां प्रम
दे लभ ॥ विजयति च मृधं वहन्वरस्त्रिहै लभवुलं लभते हि पक्षयं चाविपुलमपि धनं लभतवैश्यः सुगति
मिया तथ श्रवणाच्च मद्ययोनिः ॥ ॥ सूतउवाच ॥ इ राणमत्तचरितं महात्मनाम धीत्य बुद्धि लभते च

नैरा... विहायदुःखानिविमुक्तसंगतिःसवीतरागोविवेकसंभवः।इत्येतदाख्यानमुदाहृतंवःप्रतिस्म
रतो।तेजमंडलेषु।स्वेधर्म्मे।पुरःस्मरंतःमुनिनोऽपिनवंतोविचरंतिलोके॥ ॥वैशंपायनउ
वाच॥इतिचरितमिदंमहात्मनामृषिकृतमद्भुतवीर्यकर्मणा।कथितमिहसमासविस्तरैःकिमपरमि
च्छसियद्ब्रवीमिते॥ ॥इतिहरिवंशेभविष्यसमाप्तः॥जनमेजयउवाच॥ब्रह्मावंपद्मनाभस्यपतःस
गारांनसि।पुष्करेवयथोद्भूतादेवाःसर्षिगणास्तथा।आदित्यावसवोरुद्रामरुतश्चाप्सरास्तथा।अश्वि
नौचमहानागास्तथाऽथमहस्वशाः।ऋषयश्चमहात्मानःसाध्याविश्वेश्वरास्तथा।ब्रह्मर्षिणपु
राप्रोक्तमेतदाख्यादिमःखिलंवैहिपरमाद्रेवेदवेदार्थविशारद।शृण्वतःसम्यमेकीर्त्तिनहरिस्मर
४३ मिज्ञायते।कियंतंचैवकालंचसत्रातेपुरुषोत्तमः।किमर्थंश्वतत्रतेकस्यकालस्यसंभवः।किय ८३
ताचैवकालेनप्रबुद्ध्यतिसुरारिहा।कथमुत्थायभगवान्स्तनन्निखिलंजगत्।केचतस्यात्स्यनुचराः
केदिव्याकेचमानुषाः।कथंजापनयस्तत्रआसनस्यर्थमहामुने।कथंनिर्मितवीर्यश्चसकलोकान्
सनातनः।कथमेकार्णवेघोरेनष्टेस्थावरजंगमेनष्टेदेवासुरगणेप्रनष्टोरगराक्षसे।नष्टानिला

नलेलोकेनष्टेकाशेमहीतले।केवलंगह्वरीभूतेमहाभूतविपर्यये।प्रनष्टेमहातपतिर्म्महातेजामहा
मखाकृतिः।आस्तेसुरगुरुःश्रेष्ठोविधिमादायकिंचस।लब्धेवमुपपन्नायब्रह्मन्नेतदसंशयं।वक्तु
मर्हसिधर्म्मिष्ठयश्चोनारायणात्मकं।प्राञ्जलीवेपुरःस्कल्पनतनवमहात्मनः।श्राद्धानामुपविष्टानांभ
गवन्वक्तुमर्हसि॥ ॥वैशंपायनउवाच॥नारायणश्चयश्चात्तानेमास्पृहानवतोऽभवत्।तद्दशोनय
भूतस्यकार्येक्रकरुकलोद्वहा।शृणुघ्यादिपुराणेस्मिन्देवनेत्रामाययाश्रुति।वदतांब्राह्मणानांचश्रुतो
ऽस्माभिर्म्महात्मनां।यथाचतपसादृष्टाहेद्बृहस्पतिसमद्युतिः।पराशरसुतःश्रीमान्गुरुर्द्वैपायनोब्र
वीत्।यतेऽहंप्रवक्ष्यामियथाशक्तियथाश्रुतं। विज्ञातुंमयात्वाकृमपिमानवेणभारत।कःसम
त्सहतेज्ञातुंयश्चोनारायणात्मकं।विश्वायनोऽयंब्रह्मापिनवेदयतितत्त्वतः।कर्मतंमेविश्वदेवानांयक्ष
हस्यमहर्षिणां।तदिदंसर्वदेवानांतत्रवंलत्रवादिनो।तदध्यात्मविदोचिंत्यंकारणांवेधकर्म्मणा।अ
धि वेचयद्दैवंतद्दैवमितिसंज्ञितं।यद्भूतमधिभूतंचयत्परंचमहर्षिणां।तत्सतांवेदहृद्येचयत्रहेद
दि ...वेदुः।यःकर्ता।कारकाबुद्धिर्म्मनःक्षेत्रज्ञएवच।प्रणवःपुरुषःशास्ता।यःकश्चिदतिपद्यते।कालः

४०४

द॰ ...पतिर्ईश...र्धीनरायचा।प्राणः पंच विधश्चैव ध्रुव मक्षरं। त्रचानुच्यते विविधैर्नो वै ब्रह्मवा नयत
न्तरः।मपुष्कलगवान्सर्वं करोति विकरोति च।यस्मात्कारणं कर्म तेन सम्यग्वाक्काली सत्तायन्त्रम
न्त्रेण मेवं धीता मे ब्रह्मा मनिर्दिष्टताः।याव क्कायश्च व्यक्तकायश्च पञ्चवी मिकाः दृष्यं शृणु तस्य च्छेदस्य
वाक्यस्पति ज्ञत्यथा।यः कृष्णस्चैव वर्द्धितः कृत यो वा ध्रुवं गह्वरं।विश्वं विश्वपतिर्देवाः स हंस नारायण।
वं।यस्त्वं यदमृतपादिम दोर्वै यज्ञतं नवति निधयश्च यज्ञो विष्णो।यत्किं चिदक्षरमव्यं यदस्ति लोके
तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुर्धरिष्ठः॥ ॥इति श्रीखिलपुहरिवंशे पोडश ॥वैशंपायन उवाच॥चत्वार्याहुः
सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगं।तस्य तावच्छती संख्याध्याहि त्रेण जनमेजय।तत्र धर्मश्चतुष्पादः
स्वधर्माः पादविग्रहः।स्वधर्मनिरताः संतो जायंते चैव मानवाः।विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्ते
स्थिता नृपाः।कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूषवस्तथा।सदा सत्वं च सदा सत्यं धर्मश्चैव विवर्द्धते।स
द्भिः स्वरितं सर्वं क्रियते ख्यायते चैव।एवं कृतयुगे वृत्तं सर्वमेव तु भारत।प्राणितां धर्मबुद्धीनामपि च
नीचैर्निना।चीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते।तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता। ४०४

द्वाभ्यामधर्मपादाभ्यां त्रिर्निहृद्धर्मोऽप्यवस्थितः।तत्र सत्यं च सत्वं च धर्मश्चैव प्रवर्त्तते।त्रेतायां विकृतिं यां
ति वर्णा लोभेन संयुताः।चातुर्वर्ण्यस्य वैकृत्यात्तत्र याति दौर्बल्यमाश्रमाः।एष त्रेतायुगविधिर्विहि
तः देवनिर्मितः।द्वापरस्यापि या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि।द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां कुरुसत्तम।
तस्य तावच्छती संख्याध्या द्विगुणा परिकीर्तिता।तत्र चार्थपरा विप्राः कामिनोऽरजसावृताः।त्राह्मिश्र
तकाः सत्याद्राजायंते कुरुपुंगवा।द्वाभ्यां सर्वे स्थिताः पद्भ्यामधर्मिण्यत्वेनिरूच्छिताः।विपर्ययं यांति शनैः
शनैर्येय धर्ममेतकः।त्राह्मणपनावनश्यंते तथा नास्तिकं विशीर्यते।व्रतोपवासास्त्यज्यंते द्वापरे युगप
र्यये।तथा वर्षसहस्रं तु वर्षाणां द्वे शते तथा।संध्यायाः परिसंख्यातं क्रूरं कलियुगं तथा।तत्राधर्म
श्चतुष्पादः स्याद्धर्मः पादविग्रहः।कामिनस्तमसाच्छन्ना जायंते तत्र मानवाः।नैवोपवासः स्त्वच
ञ्जिन्न साधुर्नैव सत्यवाक्।नास्तिकोऽब्रह्मनकोवा नरा भवंति वै तदा।अहंकारगृहीताश्च प्रक्षी
णाः स्नेहबांधवाः।विप्राः शूद्रसमाचाराः शूद्रास्त्वाचारलब्धाः।हयकायाश्रमाणां च वर्त्तो।नो
द॰ ८ पांकताः।आगमश्चैव निर्ज्यंते वर्त्तंते वै कलौ युगे।त्वष्यां चैव वैः संदेहो युगांते जनमेजय।दिगांद्य

॥ ताः ॥ [illegible]सीयुगाख्यां कवयो विदुः ॥ एवं द्वादशसाहस्रं यदेतद्युगमुच्यते ॥ तदेकसप्ततिगुणं मन्वंतर
मिहोच्यते ॥ एतत्सहस्रपर्यन्तं तदहर्ब्राह्ममुच्यते ॥ तस्मिन्नहनि गते तस्मिन्सर्वेषामिह देहिनां ॥
शरीरनिर्वृत्तिं दृष्ट्वा लोकसंहारबुद्धिमान् ॥ देवतानां च सर्वेषां ब्रह्मादीनां महीपते ॥ दैत्यानां दा
नवानां यक्षगंधर्वरक्षसां ॥ देवर्षीणां ब्रह्मर्षीणां तथा राजर्षिणां नृप ॥ किन्नराणां अप्सरसां भुज
गानां तथैव च ॥ पर्वतानां नदीनां च पशूनां चैव भारत ॥ तिर्यग्योनिगतानां च सत्वानां मृगपक्षिणां ॥ म
हाभूतपतिर्देवः पंचभूतान् भूतकृत् ॥ जगत्संहारणार्थाय कुरुते वैशसं महत् ॥ भूत्वा सूर्यश्चक्षुषी
च ददानो भूत्वा वायुः संहरन्प्राणिजालं ॥ भूत्वा वह्निर्दहते सर्वलोकान्मेघान्भूत्वा एव सिवर्षन् ॥ ॥
४०५ इति श्रीहरिवंशे पाद्मे ॥ वैशंपायन उवाच ॥ भूत्वा नारायणो योगी सहस्रमूर्तिर्विभावसुः ॥ गभस्ति ४०५
भिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान् ॥ पीत्वार्णवांश्च सर्वान्स नदीः कूपांश्च सर्वशः ॥ पर्वतानां च स
लिलं सर्वं पीत्वा रश्मिभिः ॥ भित्त्वा सहस्रचाक्षेन महीं गत्वा रसातलं ॥ रसातलतले कृत्स्नं पिबते रस
मुत्तमं ॥ अमृतं च कं रसमन्यद्[illegible] सर्वमरविंदाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ॥ वायुश्च

बलवान्भूत्वा स विधूयाखिलं जगत् ॥ प्राणोदयं समानं च वायून्हरते हरिः ॥ ततो देवगणानां च सर्वेषामेव दे
हिनां ॥ पंचेन्द्रियगणाः सर्वे गंधाद्याः पवनोद्भवाः ॥ रूपं घ्राणं शरीरं च पृथिवीमाश्रिता गुणाः ॥ जिह्वा रसश्च स्ने
हश्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ॥ रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः ॥ स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवनं स
श्रिता गुणाः ॥ परमेष्ठिनं वशाप्य च हृषीकेश समाश्रिताः ॥ ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारितः ॥ वायु
नाकृष्यमाणाश्च रूपान्योन्यसमाश्रिताः ॥ तेषां संघर्षजो भूतः पावकः सप्तार्चिर्ज्वलनः ॥ अदहन्निखिला
न्लोकान्युगांतसंवर्तकोऽनलः ॥ सपर्वतान्द्रुमान्गुल्मान्लतावल्लीतृणानि च ॥ विमानानि च दिव्या
नि पुण्यानि विविधानि च ॥ आश्रमांश्च तथा पुण्यान्दिव्यान्यायुनानि च ॥ यानि चाश्रयणीयानि नाना नि
सर्वाणि सोऽदहत् ॥ भस्मीभूतांस्ततः सर्वान्लोकान्लोकगुरुर्हरिः ॥ भूयो निर्वापयामास जलयुक्ते
न कर्मणा ॥ सहस्रवृद्धाः तेजा भूत्वा कृष्णो महाघनः ॥ दिव्यतोयेन ह्विषा तर्पयामास मेदिनीं ॥ ततः
क्षीरनिकाशेन स्वादुना परमांभसा ॥ शिवेन पुण्येन मही निर्वाणमगमत्परं ॥ तेन सा जलसंछन्ना पयसाप
[illegible] एकार्णवजलं भूत्वा सर्वं सचविवर्जितं ॥ महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यमितौजसं ॥ नष्टार्कपवना

कालेन नेह न विवर्धिते। संध्या न पितृपीवाचकं यद्दिव्या चदे हि नो। दग्धाः संतापिता चैव मत्स्यकः सनातनः
पौराणं रूपमास्थाय किं तथ्य मिन बुद्धिमान्। एकार्णवजले भागी योगी योगमुपागतः। आसुतानां सहस्रा
णि गतान्येकार्णवं जगत्। न चैवं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेद तमर्हसि॥ ॥जनमेजय उवाच॥ एकार्णवविधिः को
यं यश्चैष परिकीर्तितः। कश्च पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान्॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एतद् वंतमसा का
लं एकार्णवविधिं प्रति। करिष्यती मंनगत्वानिति कश्चिन्न बुध्यते। न द्रष्टा नैव विदितो न ज्ञातो नैव पश्यति
न स्म विज्ञायते किंचिद् ऋते तं देवमीश्वरं। नभः क्षितिं पवनमपः प्रकाशं च प्रजापतिं भुवनं चरं सुरेश्वरं। पि
तामहं श्रुतिनिलयं महामुनिं महादर्थे सृजन् नमरावयन्यकः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे पौष्करप्रादुर्भावो॥ ॥वै
शंपायन उवाच॥ एवमेकार्णवीभूते शेते लोकमहाद्युतिः। प्रच्छाद्य सलिलं सर्वं हरिर्नारायणः प्रभुः। महतो
४६ रजसो मध्ये महार्णव समस्य वै। विरजस्को महाबाहुर् अक्षरं ब्रह्मणां विभुः। आत्मरूपप्रकाशेन तमसा संवृ ४६
तः प्रभुः। चिरमास्थाय कालं तु सुष्वाप सततं तदा। पुरुषो यज्ञ इत्येवं यत्परं परिकीर्तितं। यश्चान्यपुरुषाख्य
स्यात् सर्वं तत्पुरुषोत्तमात्। ये च यज्ञपरा द्विजाः ऋत्विजः प्राज्ञा इति विश्रुताः। आत्मदेहात् पुरोत्पन्ना यज्ञे तस्मात् श्रूयतां

होतारं

तदा। ब्रह्माणं परमं वक्त्रात् उद्गातारं च सामगं। होतारमथ चाध्वर्युं बाहुभ्यामसृजत् प्रभुः। ब्रह्मणो ब्राह्मणचा
प्रस्तोतारं च सर्वशः। मैत्रावरुणं पृष्ठात् प्रतिप्रस्तोतारं तथा। उदरात् प्रतिहर्तारं पोतारं चैव भारत। अच्छावाकम क२
थोरुभ्यां नेष्टारं चैव सर्वशः। पाणिभ्यामथ चाग्नीध्रं सुब्रह्मण्यं चैव यज्ञियं। ग्रावाणमथ बाहुभ्यां उन्नेतारं
च यज्ञियं। एवमेवैष भगवान् षोडशैतान् प्रजापतिः। पंचरत्नसर्वयज्ञानामृत्विजः सृष्टवानयं। तदेष वे
द मार्गः कृतपुरुषो यज्ञसंज्ञितः। वेदाश्च तन्मयाः सर्वे सांगोपनिषदां क्रियाः। स्वपित्येकार्णवे चैव यदाश्चर्य
मभूत्पुरा। श्रूयते तद् यथा विप्रो मार्कंडेयोऽनुभूतवान्। चीर्णं भगवतस्तस्य कुक्षौ वावे महामुनिः। बहुव
र्षसहस्रायुः तस्यैव वरतेजसा। तीर्थयात्राप्रसंगेन पृथिवीतीर्थगोचरः। आश्रमांश्च पवित्राणि तीर्थान्या
यतनानि च। देशान् राष्ट्राणि चित्राणि पुराणि विविधानि च। जपहोमपरः शांतः तपोघोरं समाश्रितः। मा
र्कंडेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद् विनिःसृतः। निष्क्रामंतं न चात्मानं जानीते दिवमायया। निष्क्रांतस्तस्य वक्
त्रादेकार्णवमथो गतः। ददर्श तमसाच्छन्नं मार्कंडेयो निरीक्ष्य तत्। तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं संशयश्चात्म
जीविते। देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयं चागमत्परं। चिंतयतेमध्यस्थो मार्कंडेयोऽनभिज्ञितः। किं स्विन्न

एवं चिंता समाहः स्वप्नो नु नयते म्यक मन्यतमानो वा छतेषां न व ता मम मानहीदृत्रा म मां क्लिष्ट मयुक्तं सत्य
मद्देति। नष्टचंद्रार्कपवने स्तन्न पर्वत मूतले। कमतः स्याद्दयं लोके इति चिंताव्यवस्थिता। अपश्यच्चापि
पुरुषं न्यग्रोधाने पर्वतोपमं। तोयाशीमिव जीमूतं मध्ये मग्नं महार्णवे। तपंतमिव तेजोभिर्नोस्वंतमिव व
वेसा। जायंतमिव गानीयो सुप्तमिव पन्नगां सदेवं प्रभुमायानिको न वामिति विस्मयात्। तथैव च
पुनर्न्नयो मुनिः कुक्षिं प्रवेशितः। स प्रविष्टः पुनः कुक्षिं मार्कंडेयः सुनिश्चितः। तथैव च पुनर्न्नेयो वि
ज्ञाना न स्वप्नदर्शनं। स तथैव यथा पूर्वं पृथिवीमटन्मुनिः। पुण्यतीर्थानि मूतानि गिरीशानि वन्नल
ले कनुमिर्यजमानांश्च समाप्तवरदक्षिणः। पश्यते देवकुक्षिस्थान्नयाहिनः ज्ञातसो हि ज्ञान्त सहस्र
मा। श्रिताः सर्ववर्णा ब्राह्मणप्रजकाः। चत्वारो वाश्रमा सम्यकृयथा दिष्टपदानुगाः। वर्षाणां शतमादसे ५०
५० मार्कंडेयस्य धीमतः। चरतः पृथिवीं कृत्स्नां न च तत्कुक्षिमीक्षते। ततः कदाचित्तथैव पुनर्वक्त्राद्वि-
निःसृतः। सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरीक्ष्यते यथैव कार्यवजले नीहारेणावृतांतरे। अव्यक्ते
भीषणो काले लोके सर्वे सचराचरे विवर्जिते। स नृयो विस्मया विष्टः। कुतूहलसमान्वितः। बालमादित्यसं

काशं नशक्नोत्युपसर्पितुं। सोऽचिंतयत्तथैकांते स्थित्वा सलिलसन्निधौ। पूर्वं दृष्टमिदं नेति शंकितो दे
वमायया। अगाधसलिले तस्थौ मार्कंडेयः प्लुवन्मुनिः। नश्रांति लभते तत्र श्रमार्तं च स विक्लवः। तदे
व भगवानू हंसो लयश्यो गनबालतां। वनाथ मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः॥ ॥भगवानुवाच॥ मा
भैर्वत्सन न तव्यमिहैवायाहि चांतिकं। मार्कंडेय मुनेर्वीर बालस्त्वं श्रमपीडितः॥ ॥मार्कंडेय उ
वाच॥ को मां नाम्नाकीर्तयति तपः परमनन्नमा बहु वर्षसहस्राख्यं धर्षयन्निव मे वयः। न ह्येष स मु
दाचारो देवेष्वपि समाहितः। मां ब्रह्मापि सविश्वेशो दीर्घायुरिति भाषते। कस्तपो घोरशिरसा ममायत्य
क्तजीवितः। मार्कंडेयेति मां प्रोक्ता मृत्युमीक्षितुमिच्छति॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमाभाषिते
कोधन्मार्कंडेयो महामुनिः। अथैनं भगवान्नूयो वनाथ पतत्परायणं॥ ॥भगवानुवाच॥ अहं
ते जनकः वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः। आयुः प्रदाता पौराणः किमर्थं नोपसर्पसि। मां पुत्रकामः
प्रथमं पिता ते ऽंगिरा मुनिः। पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रमास्थितः। ततस्त्वां घोरतपसं दृष्ट्वा प
मतेजसं। दत्तवानहमात्मेष्टं महर्षिममितायुषं। तत्र नो भद्र ते यानं ममात्मकाः ईशमेकार्णवगतं- म.ध.
ना न्ना

क्रीडंतं योगधर्मिणं ॥ ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ मूर्ध्ना बध्वांजलिपुटो मार्कंडेयो महात
पाः ॥ नामगोत्रं ततः प्रोवाच दीर्घायुर्लोकपूजितः ॥ अथाकरोन्नमस्कारं प्रणम्य शिरसा प्रभुं ॥ ॥मार्कंडे
य उवाच ॥ इच्छेयं तव तां मायां मिमां ज्ञातुं भवानघ ॥ यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ॥ किंसंज्ञ
कश्च भगवान् लोके विज्ञायते प्रभो ॥ तर्कये त्वां महाभूतं न भूतमिह तिष्ठति ॥ ॥भगवानुवाच ॥ अहं ना
रायणो ब्रह्म संभवः सर्वदेहिनां ॥ सर्वभूताद्भवकरः सर्वभूतविनाशनः ॥ अहमेंद्रपदे शक्रः क्रतूनाम
पि वत्सरः ॥ अहं युगे युगान्तं च युगस्यावर्त्तनं च ॥ अहं सर्वाणि भूतानि देवतान्यखिलानि च ॥ भुजं
गानामहं शेषस्तार्क्ष्योहं सर्वपक्षिणां ॥ अहं मनस्विभीषीणां वैयःपदे स्मि संहतः ॥ आदित्याज्जन्नपुरुषाय
ज्ञादेव मध्यामखः ॥ अहमग्निरहं यज्ञः पुरुषो यादसां पतिः ॥ यस्य तिर्यं हि जंडाणां तपसा भावितात्मनः ५०
५० वेत्कुजन्मनि रुद्रात्मा ब्राह्मणपतिरुच्यते ॥ ज्ञानवान् विश्वरूपात्मा योगिनां योगवित्तमः ॥ भूतानां स
र्वभूतानां विश्वशः कालसंज्ञिता ॥ अहं कर्मरूपो जीवः सर्वेषां ब्रह्मदर्शनः ॥ निःक्रियः सर्वभूतेषु
आत्मज्ञातिः सनातनः ॥ प्रधानं पुरुषादेवो महादध्यस्तरूयोग्यया ॥ अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनि

वासिनां ॥ अहं यज्ञस्थिरा देवाः क्षीरोदश्च महार्णवः ॥ भूतं च सत्यं परमम् अहमेकः प्रजापतिः ॥ अहं सांख्यम
हं योगमहं तत्र परंपरं ॥ अहमीशानवश्चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः ॥ अहं ज्योतिरहं भूमिः अहं वायुरहं
नभः ॥ अहमापः समुद्रश्च नक्षत्राणि दिशो दश ॥ अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योहमहं रविः ॥ क्षीरोदः साग
रश्चाहं समुद्रो वडवामुखः ॥ वह्निः संवर्तको भूत्वा पिबंस्तोयमयं हविः ॥ अहं पुराणः परमः तथैवाहं परा
यणः ॥ अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य संभवः ॥ यत्किंचित्पश्यसे चैव यच्छृणोषि च किंचन ॥ यच्चानुभ
वसे लोके तत्सर्वं मामकं स्मृतं ॥ विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृज्यं चाद्य पश्य मां ॥ युगे युगे च रक्षामि मार्कंडेया
खिलं जगत् ॥ तदेतदखिलं सर्वं मार्कंडेयवधारय ॥ शुश्रूषुर्मम धर्मांश्च कुक्षौ चर सुखी भव ॥ मम ब्रह्मा
शरीरस्थो देवाश्च ऋषिभिः सह ॥ व्यक्तव्यक्तमयो गहि मा वेगच्छ पराजितं ॥ अहमेकाक्षरो मंत्रः अक्षर
श्च सर्वशः ॥ त्रिपदश्चैव परमः त्रिवर्गार्थनिदर्शनः ॥ एवमुक्त्वा पुराणर्षिर्ववृते च महामुने ॥ वक्त्रमाहित
वान् मार्कंडेयो महामुनिः ॥ प्रवेशयामास ततो जठरं विश्वरूपधृक् ॥ ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो भृ
गुनंदनः ॥ रसामेवमासाद्य शुश्रूषुर्हंसमव्ययं ॥ तदहं विविधमेघाश्रितः स्थितं महार्णवेद्यपगतचंद्रमा

स्कोऽशनैश्वरन्प्रकारपिहंससंज्ञितः स्रजनूजगद्धिचकालपर्यये॥ ॥इतिहरिवंशेमार्कंडेयदर्शनं॥वै
शंपायनउवाच॥आपवःसविकर्नूत्वाकारयामासवैतपः॥छादयित्वात्मनादेहमात्मनाकुलसंन
वः॥ततोमहात्मातिवलोमतिलोकस्यसर्जने॥महतांपंचनूतानांविश्वनूतोव्यचिंतयत्॥ततश्चिंत
यतस्तस्यतपसानावितात्मनः॥निराकाशेतोमयेसूक्ष्मेजगतिगह्वरे॥ईषत्संक्षोनयामाससोर्णवं
सलिलेस्थितः॥सोनंतरोर्मिणासूक्ष्ममथाछिद्रमनूत्तदा॥ततःशब्दंगतिंनूत्वामारुतोद्भवसन्निभः
सलब्ध्वांतरमक्षोभ्योव्यवर्द्धतसमीरणः॥विवर्द्धतावलवतातेनसंक्षोभितोर्णवः॥अन्योन्यवेगाभि
हतामर्मथुश्चोर्मयोऽस्त्रा॥महार्णवस्यक्षुब्धस्यतस्मिन्नंनसिमथ्यतः॥कृष्णवर्त्मासनगवान्प्रादु
र्वैश्वानरोर्बिमाऽऽनत्॥ततसंशोषयामासपावकःसलिलंवहु॥क्षयाज्जलनिधस्तत्रमलवह्निस्ततंन ५०१
४०२ भः॥स्वात्मतेजोनवाःपुण्याआपोमृतरसोपमाः॥आकाशंछिद्रसंनूतंवायुराकाशसंनवः॥वा
युसंहर्षजोह्नूतंपावकंजलसंनवं॥दृष्ट्वाप्रीतियुतोदेवोमहानूतादिनावनः॥दृष्ट्वानूतानिनगवा
न्लोकस्रष्टुंर्थमर्थवित्॥ब्रह्मणोजन्मसहितेवहुरूपोव्यचिंतयत्॥चतुर्युगाद्विसंख्यातेसहस्र

युगपर्यये॥यत्पृथिव्यांद्विजेंद्राणांतपसानावितात्मनां॥वक्रजन्मनिरुद्धात्मब्रह्मणोपतिरुत्तमः॥ज्ञा
नवान्दृष्टविश्वात्मायोगिनायोगवित्तमः॥तंयोगवंतंविज्ञायसंपूर्णैश्वर्यविक्रमं॥पदेब्रह्मणिविश्व
शोनियोजयतियोगवित्॥ततस्तस्मिन्महातोयेमहार्णवेहरिरच्युतः॥स्वपन्क्रीडविविधैर्माहितै
महर्षिनिः॥पद्मनाभ्युद्भवंचैवकंसमुत्पादितवांस्तदा॥सहस्रवर्णंविरजोनास्करांनंहिरण्मयंहु
ताशनज्वलितशिखप्रनंतदासुगंधितं॥शरदमलार्कतेजसंविराजतेकमलंसुदास्तुवर्चसंमहात्मन
स्तनुरुहंचारुदर्शनं॥ ॥इतिहरिवंशेपौष्करेमहापद्मोत्पत्तिः॥वैशंपायनउवाच॥अथयोगविदां
श्रेष्ठःसृष्ट्वैनतमनोमयं॥स्रष्टारंसर्वनूतानांब्रह्माणंसर्वतोमुखं॥तस्मिन्हिरण्मयेपद्मेवहुयोजन
विस्तृते॥सर्वतोयोगुणमयेपार्थिवैर्लक्षणैर्युते॥नवपद्मपुराणज्ञाःपृथिवीरूपमुत्तमं॥नारायण
समुत्पन्नंप्रवदंतिमहर्षयः॥याऽपद्मासनादेवीपृथिवीतांप्रचक्षते॥येचगर्भाकृताःसाराश्ता
न्सर्वान्पर्वतान्विदुः॥हिमवंतंचमेरुंचनीलंनिषधमेवच॥कैलाशंमुंजवंतंचतथाहिंगंधमादनं
पुण्यंत्रिशिखरंचैवकांतंमंदरमेवच॥उदयंकंदरंचैवविंध्यमस्तंचपर्वतं॥एतेदेवगणानांचसिद्धानां

च महात्मनः॥ आश्रमाः पुण्यशीलानां सर्वकामयुता ह्यथ॥ एतेषामंतरे देशो जंबूद्वीप इति स्मृतः॥ जंबूद्वीपस्य
मध्यानं यत्र याथ चर्याकिया गर्नो घृतश्च वहते तोयं देवामृतरसोपमं॥ दिव्यतीर्थशतायामा यास्ता दिव्याः सरितः
स्मृताः॥ यान्येतानि तु पद्मस्य कर्णिकाणि समंततः॥ त्रु संख्याताः पृथिव्यां स विश्वतः कृत्र पर्वताः॥ यानि पद्मस्य
पत्राणि भूरीणि पृथ्वीनराधिप। ते दुर्गमा शैलचिता म्लेच्छजातिविकल्पिताः॥ यान्यधःपद्मपत्राणि वासार्थ
तानि नागस्य दैत्यानां वसुराणां च पातालं तन्महात्मनो तेषां मध्ये गतं दुर्गं उदकेत्यभिसंज्ञितं॥ महापातक
कर्म्माणां मज्जंते यत्र मानवाः॥ पद्मस्यांते जलं श्रांतं दर्शनं वजलं महत्॥ प्रोक्ता सदिक्षु संघाताश्चत्वा-
रो जलसागराः॥ कृपन्नारायणस्य वं महापुष्कर संभवः॥ प्रादुर्भावो ह्ययं तस्मान्नाम्ना पुष्करसंभवः॥ एतस्मा-
त्कारणात्तज्ज्ञैः पुराणैः परमर्षिभिः॥ जाज्ञियं वैदत्त्वार्थं यज्ञैः पद्मविधिं स्मृतः॥ एवं भगवता पद्मे विष्णुना ५१०
४१० वरता विधिः॥ पर्वतानां नदीनां च दैवतानां च निर्मितः॥ विकसन्नथवा प्रतिमाप्रभावः प्रभाकरो वेन
गवान्महात्मानं स्वे स्वयं शयनं मयः॥ सयने सृजत्लदाज गन्मयं पद्मनिधिर्महार्णवे॥ ॥इति हरिवंशे
पौष्करसर्वे न तत्पत्तिः॥ वैशंपायन उवाच॥ चतुर्युगादि संख्यात महत्स्युगपर्यये विष्णुस्स मसि संस्तत।

मधुर्नाम महासुरः॥ तस्यैवं च सहायोन्यो रजतास्तजसि कैटभः॥ तो रजस्तमसा विष्टो संभूपौ कामरूपिणौ॥ ए
कार्णवं च जलं सर्वं क्षोभयंतौ महाप्रभौ॥ कृष्णरक्ता वरधरौ श्वेततीक्ष्णा गदंष्ट्रिणौ॥ ऊनौ मदाकेटादद्यौ कट
रवलयोज्ज्वलौ॥ महाविकृततात्माक्षौ पीनोरस्कौ महासुरौ॥ महागिरिः संहननौ जंगमाविव वर्धतौ॥ नील
मेघप्रसंकाशौ॥ आदित्यप्रतिमाननौ॥ विद्युत्दंष्ट्रा दताग्रामान्यां कराभ्यामतिभीषणौ॥ पादसंचारवेगाभ्यां
उत्क्षिपंतौ विगुणार्णवं कंपयन्तौ॥ विवहरिं शयानमरिसूदनं॥ ततस्त्र विहरंतौ स्म पौष्करे विश्वतोमुखं। प
श्यतां दीप्तवपुस्वं यागिनां श्रेष्ठमुत्तमं॥ नारायणसमाज्ञं संसृजन्तमखिलाः प्रजाः॥ देवतानि च विश्वानि
मानसांस्तु सुतान्ऋषीन्॥ ततस्तु बुबुधे ब्रह्माणमसुरावेमौ ह्यरायुयुधु संक्रुधौ रोषसंरक्तलोचनौ॥ क
स्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितो सीघश्चतुर्मुखः॥ आवामागत्य मोहादासि च विगतह्वरः प्रयागच्छावयोर्युद्धं
प्रयच्छ कमलाद्भवः॥ आवाभ्यामतिवीराभ्यां न शक्तो सि त्वमाहवो कस्त्वं कश्चासि वक्तव्यं केन वासीद्
वोदितः॥ स्रष्टा ते कश्चवै गोप्ता केन नाम्ना विधीयते॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ एकः कस्येष्यते लोके ष विज्ञातः सह
सृष्टः॥ तत्र सर्ववं यो भवतं कि मां नाभ्यवगच्छत॥ ॥मधुकैटभावूचतु॥ नावयोः परमं लोके किंचिदस्ति मह

ह[illegible]नो। आवां छादयेतां विश्वं तमसा रजसा तथा। रजस्तमोमयावां चं पतीनां रक्षणौ। कुलेकाधर्म
शीलानां दुःसहौ सर्वदेहिनां। आवाभ्यां मुषितं लोके दुःखितां त्यां युगे युगे। आवां मर्धश्रकामस्य यत्नः
सर्वपरिग्रहाः। सुखयत्र मदायच यत्र श्रीः संनिहसंयां। एषां यत्नं कांक्षितं चैव तत्तदात्मां विचिंतय॥ ॥
ब्रह्मोवाच॥ यत्नं द्योगवतां श्रेष्ठं यह पूर्वं मया निजं। यत्र माध्यमयुगुणवान् सत्त्ववांसि प्रतिष्ठितः। यत्य
संयोगयुक्तानां मम ह्यारं च सत्त्वमेव च। रजस्तमसमसखेवयः श्रेष्ठा मच्च संनवः। यतो मत्तो निजायेते। सा विक
नीतम णिचासण पवुश्च स समरेव श्रीवां ज्ञामयिष्यति॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ ततः आयानं श्रीमंतं यङ्क-
योः सन विस्मृतो पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणम्यावोचतां मुनी। ज्ञानी वस्त्वां विस्वयानि मकं च पुरुषोत्तमं। त
वा पासनं बेवधं मिदं नौ विद्धकारणं। अमोघदर्शनं सर्वं त्वं यतस्त्वां विद्मईश्वरं। ततस्त्वामनितादवकां ४११
क्षाक प्रतिवीक्षितौ। वदिच्छावो वरं दत्ते बयाद्याचामरिंमा। अमोघदर्शनं देव नमस्ते शश्चिजिलेशया॥ ॥
श्रीभगवानुवाच॥ कानिच्छतौ द्भुतं भूतवरानद्युरसत्तमौ। दत्तायुष्मौ मयात्मस्व अहोऽजी विक्रमिच्छथ। वि
धैौ उम न वतस्यातां ना वितावा ब्रवीहिं। एवमाश्विलितौ देवाणुवाच वदतां वरः। तस्माद्ध प्रबोयत्नसंप

४११

क्षतं महावलौ। ब्रह्मणेवि महात्मानौ वुद्धितौ हत्वतत्परौ॥ ॥मधुकैटभा ऊचतुः॥ यस्मिन्नकश्चिन्मृतव
न्देश तस्मिन्नुविभो वधः। द्रुत्कांवः पुत्रतां गत्व चैव तव गच्छ सुराधिप॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ वाढं श्रुतोम
प्रवरौ न विष्यकल्पसे भवो। न विष्यथो न संदेहः सत्यमेतद्ब्रवीमि वा। वरं प्रदायाथ महासुरान्यासनातना
विश्वेश्वरा लमाविभुः रजस्तमो म्यो नव नावनोपमौ। ममंथतावूरुतले मुरारी॥ ॥इति हरिवंशे पाधरम
धुकैटवधः॥ वैशंपायन उवाच॥ छिन्नातस्मिंस्तकमले ब्रह्मा ब्रह्मविदांवरः। ऊर्ध्वबाहुर्महाबाहुः स
पाधारमुपाश्रितः। ज्वलन्निव च तेजस्वी नाभिः स्वानिसमानुदः। नवासे सर्वभूतस्त्वः सहस्रांशुरिवांशु
रिवांशुमान्। अथान्यद्रूपमास्थाय शंभुर्नारायणोऽव्ययः। द्विधाकृत्वात्मनात्मानमचिंत्यात्मा सना
तनः। आङ्गाम महातेजा योगाचार्यो महायशाः। सांख्याचार्यश्च भगवान् कपिलो ब्रह्मणाः सदे
वर्षिभिः स्तुतावेतौ शुक्लौ ब्रह्मविदांवरौ। उभावपि महात्मानौ ऊर्जितो हव्ययतत्परौ। तौ प्राप्ता वूचतुः स्व
च ब्रह्मणममितौजसं। परावरविशेषज्ञा पूजितौ परमर्षिभिः। बहुधा बहुरूपाश्च विश्वात्मा जगतः
[illegible]यामणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा लोकगुरुर्धराः। तौ [illegible] मतिस्ताम्या हत्यीर्य [illegible] त्रीणि मा

नू सृष्टवान्नू लोकान् यथा स ब्राह्मणीश्रुतिः। पुत्रं भूसंज्ञिकं चैव मकृत्यादितवान् प्रभुः। ततो गतागत सद्य
ब्रह्मा मानसमव्ययं। उत्पन्नस्तत्र ब्रह्माणं भवा च ब्रह्माणः सुतः। करोमि किं ते साहाय्यं ब्रवीतु भगवानिति
॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ य एष कपिलो नाम ब्रह्मा नारायणस्तथा। वचनं तस्य वचनं चा उत्तन कुरुष्व महामते॥ ॥वैशं
पायन उवाच॥ ब्रह्मणोक्ते तदा भूयः सोऽथ तौ समुपस्थितः। शुश्रूषुरस्मि युवयोः किं करवाणि कृतांज
लिः॥ ॥परमेश्वरावूचतुः॥ यत्सत्यमक्षरं ब्रह्म यष्टादशविधं स्मृतं। यत्सत्यममृतं चैव परं तत्सम्मनु
स्मर॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एतद्वचो निशम्याथ ययौ स दिशमुत्तरां। गत्वा च तत्र ब्रह्मत्वमगमज्ज्ञान
वरूपधृक्। ततो ब्रह्मा भवं नाम द्वितीयमसृजत्प्रभुः। तं कल्पयित्वा मनसा सृजमानमहात्मनः। तत्र
४१२ सोऽथाब्रवीद्वाक्यं किं करोमि पितामह। पितामह समाज्ञप्तो ब्रह्माणं समुपस्थितः। ब्रह्माप्यं सहितः सो ४१२
ऽथ भूयो भगवती गतः। प्राप्तश्च परमेष्ठानं सतयोः पार्श्वमागतः। तस्मिन्नपि गते पुत्रे तृतीयमसृज
त्प्रभुः। मा सापपत्विकुशलं नर्जुवन्नो मतद्विडुः। आसमा सादमतं धर्मं तयोरवागमद्भुति। एवं पुत्रास्त्र
योऽप्येते उक्ताः शंभो मरात्मनः। तान्न गृहीत्वा सुतांस्तस्य प्रयातो स्वगतिं ततः। नारायणश्च भगवान्।

कपिलश्च यतीश्वरः। यत्कालं तौ गतौ युक्तिं ब्रह्मा तत्कालमेव तु। तमो घोरतरं भूयः संश्रितः संशितव्रतः
नरराम ततो ब्रह्मा प्रभुरेकः स्वयंप्रभुः। शरीरार्द्धमध्यान्नार्य्यां समकृत्यादितवान् शुभां। तपसा तेजसा चै
व वर्चसा नियमेन च। सदृशीमात्मना नार्य्यां समर्थां लोकसर्जने। स तया सहितस्तत्र रेमे ब्रह्मा तपोम
यः। ततः प्रजापतीन्सर्वान्सागरान्सरितस्तथा। ततोऽसृजद्धि त्रिपदां गायत्रीं वेदमातरं। ऋक्को
द्यैव च चतुरो वेदान् गायत्रसंभवान्। आत्मना वै सृजन्पुत्रान् लोककर्त्ता पितामहः। विश्वप्रजानां प
तयो ये स्युर्लोका विनिःसृताः। विश्वसंप्रणम्य भूनामं महातपसमात्मजं। सर्व्वाश्रमपदं पुन्यं नाम्नाधर्मं
ससृष्टवान्। दक्षं मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं। वसिष्ठं गौतमं चैव भृगुमंगिरसं मुनिं। अथर्वाण
तादृत्यते ख्याता ब्रह्ममहर्षयः। त्रयोदश सुतानां च ये वंशाः महर्षिणां। आदितिर्हि दितिर्दनुः कालाः
अनायुः सिंहिका मुनिः। प्राधा क्रोधा च सुरसा विनता कद्रुरेव च। दक्षस्यैताः दुहितरः। कन्या द्वादश
नारता नक्षत्राणि च भूतं ते सप्तविंशति रूर्जिता। मरीचेः कश्यपः पुत्रः स तपसा निर्मितः प्रभुः। तस्मै क
न्या द्वादशेमा ददौ दक्षो गाधीमतां। नक्षत्राख्यान्सोमाय यथावत्स्तवान् रुपिः। रोहिण्यादीनि सप्तो

ति पुत्राणि जनमेजय॥ लक्ष्मीः कीर्तिस्तथा साध्या विश्वा वसुसुताः शुभाः॥ देवी सरस्वती चैव ब्रह्मणा निर्मि-
ता पुरा॥ एताः पंच वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय भारत॥ दत्ता धर्माय भद्रं ते ब्रह्मणा दृष्टकर्मणा॥ या त्वधर्ममयी प-
त्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी॥ सुरभिः सा तु गोमन्त्रा ब्रह्माणं समुपस्थिता॥ ततस्तामगमद्ब्रह्मा मैथुने लोक-
पूजितः॥ लोकसर्जनदेवेशो गवामर्थाय भारत॥ जज्ञे चैकादश सुतान् विपुलान्धर्मसंहितान्॥ रक्तसं-
ध्याभ्रसदृशान् तस्मीबुतजसः॥ ते रुदंतो द्रवंतश्च भगवंतं पितामहं॥ रोदनाद्रवणाच्चैव ततो रुद्रा इति स्मृ-
ताः॥ निर्ऋतिश्चैव सर्पश्च तृतीयश्चाजएकपात्॥ मृगव्याधः पिनाकी च दहनेश्वर एव च॥ अहिर्बुध्न्यश्च
भगवान् कपाली चापराजितः॥ सेनानीश्च महातेजा रुद्रा एकादश स्मृताः॥ तस्यामेव सुरभ्यां वै जज्ञे गावश्च ४१३
षभस्तथा॥ अलक्ष्माश्च तथा मारव्वाः संकिताः शुभुया ...ताः॥ अजाश्चैव च हंसाश्च तथैवामृतमुत्तमं॥ तृ-
४१३ षध्यः प्रवरायाश्च सुरभ्यां ताः समुत्थिताः॥ धर्माल्लक्ष्म्यां दर्पकः कामः साध्या साध्यानजायत॥ भवनं प्रभवं
चैव मीशानमरतिं तथा॥ आरुणिं मरुतं चैव विश्वावसुं बलं ध्रुवं॥ माहिषं च तनूजं च विधज्ञानमयं तथा
मत्सरं च विनूतिं च सर्वसुरनिषूदनः॥ सुपर्वं तं तहं नागं साध्यान् लोकनमस्कृतान्॥ वामसवा तु मतादेवी ज-

नयामास वैसुतान्॥ धरं च प्रथमं देवी द्वितीयं ध्रुवमव्ययं॥ विस्वावसं तृतीयं च चतुर्थं सोममीश्वरं॥ पर्वतं प-
र्वतं चैव योगीन्द्रं तदनंतरं॥ सप्तमं च ततो वायुमष्टमं निर्ऋतिं वसुं॥ धर्मस्यापत्य हे सरमायामजायत विश्वे
देवास्तु विश्वायां धर्माज्जाता इति श्रुतिः॥ सुधर्मा च महाबाहुः शंखपाच्च महाबलः॥ धन्यश्चैव महाबाहु
र्वपुमांश्च तथैव च॥ चारुरूपश्च मनोरते तथा नंत महीरणो॥ विश्वावसुश्च पर्वाणो निकुंभश्च महायशाः
रुरुश्च रिपिपुत्रो वै भास्करः प्रतिमद्युतिः॥ विश्वेदेवानि श्वसुता न्विश्वा यान् जनयत्सुतान्॥ मरुत्वती मरु-
त्वंतो देवानजनयत्सुतान्॥ अग्निश्चक्रहेलि ज्योतिः सावित्री मित्रमेव च॥ अमरं चारवृष्टिं च संकल्पं
च महानगं॥ विरजं चैव वश्चकं च विश्वावसुं विनावसुं॥ अत्रमत्तं चित्ररश्मं तथा निपुधिनं रूपा तृयम
नं कृतिं चैव चरित्रं चकपन्नगं॥ बृहंतं च बृहद्रूपं तथैव परतापनं॥ मरुत्वती सुता धर्माज्जज्ञे च मरुतां गणा॥ अ-
दित्यां जज्ञिरे राजन्न आदित्याः काश्यपात्तथा॥ इंद्रो विष्णुर्भगवांस्त्वष्टा वरुणो सोऽर्यमा रविः॥ पूषा मित्र-
श्च वरदो मनुः पर्जन्य एव च॥ इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः॥ आदित्यस्य सरस्वत्यां जज्ञे पु-
त्रद्वयं शुभं॥ तपः श्रेष्ठं वपुः श्रेष्ठं त्रिदिवे रूपिणां वरं॥ दनुः सुदानवान् जज्ञे दितिर्दैत्यान्व्यजायत॥ दान

वास्कंदनो पुत्रा सुरसायां सरीसृपाः॥ कालात्तु कालकेयांश्च असुरान्राक्षसांस्तथा॥ अनायुषायास्तन
याव्याधयश्चाधयस्तथा॥ सिंहिका ग्रहमाता गंधर्वजननी मुनिः॥ प्राधा चाप्सरसां माता पुराणा वसवस्तो
श्रवा। क्रोधायाः सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव भारत॥ तथा पक्षिगणाश्चैव गृध्रकाश्च विशांपते। वज्रः पदाति
सर्वाणि ऋतेगा वत्सकास्तथा। अरुणो गरुडश्चैव विनतायां व्यजायत॥ सर्वान्महीधरान्नागान्देवीक
द्रूर्व्यजायत। एवं विवृद्धिमगमन्विश्वदेवाः परस्परं। एष पौष्करको राजन्प्रादुर्भावो महात्मनः॥ पुराणः
पुंधरश्चैव मयाद्वैपायनाच्छ्रुतः॥ कथितस्तेऽनुपूर्वेण संस्कृतः परमर्षिभिः॥ यश्चेदं अग्र्यं प्रमथं पुराणं स
दा प्रमत्तः पठते महात्मा॥ अवाप्यकामानिह वीतशोकः परत्र चैव स्वर्गफलानि भुंक्ते॥ ॥इति हरिवं ५२४
शे सर्वोत्पत्तिः॥ जनमेजय उवाच॥ श्रुतं नः परमं ब्रह्मन् स्ववंशाचरितं महत्। एवमन्योऽन्यसंभूतमन्वि
४०४ तं बहुविनिर्गुणैः॥ छंदोनिबद्धं जातेऽसमासैश्च सविस्तरैः। लघुभिर्मधुरालापैर्ग्रथितं पदविग्रहैः॥ त्रिव
र्गाणि निसंपन्नं धर्मार्थेन नानाविनां। कामेन बहुरूपेण शरीरार्गेतेन च। ब्राह्मणानां प्रभावेश्वर्य
धनानां च परा क्रमः। विगनिर्यातनश्चैव प्रतिज्ञानां च पारगः। रिपुश्चैव मिसं मार्गेनानुबंधः प्रचोदितः॥

वंशायो विनिनाशाय नृपाणां हि जविग्रहात्। ये च तस्मिन्महारौद्रे संग्रामे निहता नृपाः। तेषां सर्वाणि
गाश्चाणि पुत्राः सर्वे प्रपेदिरे कौरवाः प्रथिता राजन्नगवच्छात्रासानुगाः। धर्मश्च बहुधा प्रोक्तो त्रयाणां
वर्णसंपदां। स्मृताणामपि विरयातः स्वर्गतो हि डषेना। अनुग्रहाय भूतानां नो त्रेस्काय कथं चना। च्चतु
र्णां वर्णसंज्ञानां पृथक्पृथक्॥ नेकधा गनेवामंपतेतश्च भूतानां संप्रचोदिताः॥ दृष्ठो तो देवसंचारे ची
णाचीणा च कर्माणि दानेयश्चापि संयोगः सचापि बहुधा ललतः। द्वात्यां संयोगविहिता मधुवाग्वचम
त्वया॥ नैतच्छुकवं मयाज्ञाते नारताध्ययनं मवतापकाहेन महाब्रह्मन्नापि दिव्येन चक्षुषा। ब्रह्मण
ऽहस्कविस्तारः संक्षेपं च समस्तूहं श्रोतुमिच्छामि भगवान्परं कौतूहलं हि मे॥ ॥इति हरिवंशे पौ
घरा॥ वैशंपायन उवाच॥ श्रृणुष्वैकमना राजन्पंचेंद्रियसमाहितः। कथां कथयतो राजन्निघं
कारणं चतसा॥ ब्रह्मसंबंधसंबद्धं स्वकार्येकामतिः नृपपुरस्ताब्द्यसंपन्ने ब्राह्मणः प्रदक्षिणां॥ अ
चिंत्यश्चाव्ययश्चैव युगानां प्रभवोऽव्ययः॥ अनंतश्चाप्रज्ञानश्च सर्वत्र समतां गतः॥ अव्यक्तात्परमे
यत्त्वपरायणविदो लिङ्गः॥ सर्वतः पाणिपादं तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं॥ सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमा

हृत्यतिष्ठति। असतश्च सतश्चैव विज्ञेयं तच्चकारणं। अमतोऽव्यक्तरूपश्च चरत्नपि न दृश्यते। विकारपुरुषोद्य
कोह्यरूपी रूपमास्थितः। चरत्यचिंतः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दारुषु। भूतनव्यभवन्नाथः परमेष्ठी पितामहः। प्रभु
र्भः सर्वस्य लोकस्य स्थावरस्य चरस्य च। अहं वितिसहोवाच प्रजाः स्वरूपाभिनारताभनवः सर्वभूतानां यस्य
तं त्वरिमाः प्रजाः। स्वभावाज्जायते सर्वं स्वभावाच्च तथाऽभवत्। अहंकारः स्वभावाच्च सचसर्वमिदं जगत्। सर्व
व्यापी निरालंबाप्रग्राह्योऽथ जयो ध्रुवः। एषब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मरा हेन दृसुहिंदः। अव्यक्तो व्यक्तमापन्नः पं
चभिः कृत्लक्षणैः। धारयन्ब्रह्मणा व्यक्ते विविधे वितनश्चरन्। अथ मूर्तिं समादाय स्वभावाद्ब्रह्मवादि
तः। ससर्ज्ज सलिलं ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततं। वायुं सर्वमथं दृष्टा योधमत्रह्यात्र सत्तमः। धारणाद्वात्रयं चल ४१५
नते लोकसंज्ञितं। तदेतद्वायुसंभूतं कृत्स्नं जगद्भूत्पुरा। एतदेवैरति कोतां पूर्वमेव सरस्वती। पृथकं गमि
४१५ तो तोयं पृथिवी त्राहृमिच्छता। घनत्वाचैव वाचनि खिलेनापलभ्यते। फलवाञ्छीदमानाच्च सलिलसं
लिलाद्भवा। व्याजहार शुभां वाणीम मंता त्वरयन्निवा। ऊर्ध्वं वै स्थातुमिच्छामि संसारात्पुत्र स्वमां। गंभीर
तोय विवर मूर्तिं विज्ञोनितांतरां। तेजो मूर्तिं धरा देवी सर्वमूर्त्तिप्ररोहिणी। यथा योगेन संभूता सर्वत्रय

विषयोषिणी। श्रुत्वा तु विदितां तां तु शुभां वाणीं शुभाषितां। वाराहरूपमास्थाय निपपात महार्णवे। तद्द
त्यसोऽवनितोया स्तृत्वा कर्म्म स्कन्दुसरां। समाधौ प्रलयं गत्वा प्रलीनो नैव दृश्यते। यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाश
मिति संज्ञितं। तच्च ब्रह्मा समुद्भूतः सर्वभूतपितामहः। अद्यापि मनसा धत्त्वा धर्म्यते ब्रह्मयोगिना। ज्ञान
योगेन सूक्ष्मेण भूतानां हितकाम्यया। भित्वा तु पृथिवीमध्यमुपयाति समुद्भवात्। तपतसूर्द्ध्वमातिष्ठन्
रश्मिभिः प्रहसन्निव। तस्य तं डल मध्यात्तु निःसृतं प्रति मंडलं। समनातनजो ब्रह्मा सोम्यः सोम्य त्वमन्वग
ताभूतात्मा वै समेतस्मिन्तस्मिन्भूदेहे सनातने। गुहायं निहितं ज्ञानं योगाद्यक्षः सनातनः। तपतस्य वत
द्रूपं योऽग्निर्वसति देहिनां। शरीरे नित्ययुक्तेश्वो धर्म्मभिः सह संगतः। स्वभावाच्च व्ययमायाति स्वभावाद्भव
मेति च। स्वभावाद्धिद्यते शांतिः स्वभावाचैन विंदति। इंद्रियैर्व्येति मूढात्मा मोहितो ब्रह्मणः पदात्। संभवं नि
धनं चैव कर्म्मभिः प्रतिपद्यते। यावद्यद्ब्रह्मविषयं नोपयाति हृयोगनः। तावत्संसारमाप्नोति संभवांश्च पुनः
पुनः। इंद्रियैर्व्यतिरिक्तो वै यदा भवति योगवित्। तदा ब्रह्मत्वमापन्नः प्रलयोऽस्ते प्रतिष्ठति। प्राप्ति पिद्धमिमं
लोकं ब्रह्मवांश्च पुनःपुनः। नचगागयथेयाति न हि मज्जति। कर्हिंचित्। अगतिं च गतिं चैव निधनं संभवं तथा

नृते न्यो वेत्ति सर्व्वज्ञः परां सिद्धिमुपागतः ॥ आत्मनो गतयश्चैव तथा विषयगोचराः ॥ पुरस्तात्कर्मभिर्निहत्वादेवब्र
ह्मप्रतिष्ठिते ॥ छिन्नग्रंथिस्त्वमतसा ऽऽद्याः सर्व्वदुःखयातनाः ॥ निर्द्दह्यमानाः पलोनेन वायुनिन्नमिवार्णवे ॥ पश्य
ते हृदयं लीनं परं न्यो ज्ञानचक्षुषा ॥ ब्रह्मप्राक्रमिहात्मा वै विमुक्तो देहबंधनात् ॥ सृजतेऽपि परं लोकं संह
रेदपि विद्यया ॥ तेनो मूर्त्तिरिवाविद्धमिह लोके च संसृजेत् ॥ तिर्य्यग्योनोगतांश्चैव कर्म्मभिर्न्निरयोपमैः
तानपि प्रतिमुच्येत ब्रह्मयुक्तेन तेजसा ॥ अक्षरं समक्षरं चैव योगकर्म्मभिर्विंदति ॥ न हि रं विद्यते तस्य यद्ब्रह्म
कर्म्मभिर्ध्रुवं ॥ ॥ इति श्री खिले युहरिवंशे पाध्के ॥ वैशंपायन उवाच ॥ पृथिव्यां यत्नतं स्थितं तपने न विव
र्द्दता ॥ तस्मिन्न्यसोऽस्थमानाकः स्वभावविहितेऽचलः ॥ पर्व्वभिः पर्व्वतत्वं च लभ्यते नामसंज्ञकं ॥ अचलादचल ४१८
त्वं च स्वभावान्मेरुरेव सः ॥ तस्य पृष्ठे सुविस्तीर्णे नगस्य सुमहद्दि मानं ॥ तस्मिन्स पुरुषोऽव्यक्तो वसति ज्योति
४१८ संभवः ॥ विदितश्च स्वभावेन तेनैव परमात्मना ॥ यत्र ब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोऽन्तरे तस्य ज्योतिर्मयं रू
पं दीप्तपुरुषविग्रहं ॥ वदनादपि निष्क्रांतं ज्वलंतमिव तेजसा ॥ चतुर्निर्द्दहन्नेयुक्तं च तु निश्चक्रतो रमेः ॥ ब्रह्मव
क्रसमद्भूतं ब्रह्मा ब्राह्मणपुंगवः ॥ तन्न्देवं तन्महात्मतं पुनर्न्नाव ब्रमागतं । उद्धृता पृथिवी देवी पुरस्तात्सलिला

शयात्व ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः स्थानात अचलो लोकतां गतः ॥ यदसंधे ब्रह्मलोके शृंगमेरोस्तथाऽभवत् ॥ तदुच्छ्रितं
योजनत्रातं सहस्रमतमेव च ॥ एवमेव च विस्तारं चतुर्निर्गुणितं गुणैः ॥ अथ वा नैव संख्यातुं त्राकं वृत्तेन वे
न चित्रमामासहस्रैर्व्वहुभिरपि दिव्येन चक्षुषा ॥ चतुर्भिः पार्श्वे विस्तारैः सिन्यनिरानिर्संहतः ॥ नगस्य तस्य
राजेंद्र विस्तारः त्रात योजनं ॥ कोटिकोटी त्रातगुणे गुणितं ब्रह्मवादिभिः योगयुक्तैः सदा सिद्धैर्न्नित्यं ब्रह्मप
रायणैः ॥ मरुद्भिः सह देवैद्दैरुद्रैर्व्वसुभिरेव च ॥ आदित्यैर्द्विश्वसहितै रत्नस्त्व भुध्याधिपाठ ॥ रा रुद्र पृथिवी च
भगवान्विष्णुना सह विवश्वद्वरुणाभ्यां संघातं गमितां रूपा तेन ब्राह्मणवपुषा ब्रह्मप्रासेन नारत ॥ यत्रं वि
ष्णुमयं तेजः सर्व्वं चसमतां गतः ॥ यत ब्रह्मेति यत्रा कं ब्राह्मणं वेदपारगाः ॥ नियमैर्वहुभिः प्रासः ॥ सत्यव्रतप
रायणाः ॥ एवमेतत्त्रैलोक्य ब्रह्मोऽहनिसमाहिताहिताः ॥ अहनि ब्रह्म चाव्यक्तं ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ यदेकं
ब्रह्मणि पदं विश्वतं गामितं परं ॥ वहुत्वा विश्वभावानामकिंचन पथापिणं ॥ सामा स्रामः समुत्पन्नो धरा सलि
लविग्रहा ॥ यथा भिषक्ता देवानां सेनापत्ये महर्षिभिः ॥ अभिषिक्तश्च नृतेशं रुद्रः कर्मल्लजा षतः ॥ नदस्तिस्मिव
थानादं तेन सा प्रचुञ्चतेन नदी ॥ सा ब्रह्मलोकसंनाम्ममभिमय महस्रया ॥ गां मनार्व्वा सप्तधा प्रससार हा महस्मध

यावाऽहं खट्वङ्गभवा पुनः पुनः। इमं लोकममकं चैव नावयती ह्यरसं भवं। ततो नतानि रोहंति मद्दान्नूतफलानि
चा। ततः सर्व्व क्रियारंभाः प्रावर्त्तंत मनीषिणां। चतुर्निर्वदने यस्य मुखपद्माद्विनिःसृता। तदाऽहं रमयी सिद्धि
हिं शाश्वतं समुपागता। सत्यज्ञानमयं पुण्यं चतुष्पादं सनातनं। पतिं चैव जानवहं देवा ब्रह्माचा ज पितामहः। यस्य
धर्म्मस्य चत्वारो ग्राह्यरिह्याश्रयेते त्रगता। ब्रह्मचर्य्यतामध्ये तेन गृहस्थेन पाविना। गुरुनारेन वाकेन गुरुगाम्यानु
गामिना। इत्येतधर्म्मपादास्तु स्वर्गहेतोः प्रचोदिता। न्यायधर्म्मेण गुप्तेन मामावहंति मंडले ब्रह्मा स ब्रह्म
चरणा हृदावर्त्ती निशाश्वताः। गृहस्थानां नियाऽप्येन रुहमंति पितरस्तथा। ऋषयोऽपि च धर्म्मेण गुप्तेन मामा
वहंति नगस्य सिरसि स्थिताः। नगस्य तस्य संगम्य मेरोः शिखरमुत्तमं। पद्भ्यां संपीड्य वृषणो ऋषिर्निस्वर्धि
४१७ यते। ग्रीवान्ति गद्वहश्च विनाम्य प्रहसन्निव। नानिदेशकरो न्यस्य सर्व्वशोऽगानि मंस्थि पन्नाम्मूर्द्धं वृषस्समु ४१७
त्क्षिप्य मन सा मम पितामहः। असृजन्मनसा विश्वं योगात्मा योगश्वरस्य च व्यतिरिक्तः। इत्यर्थं विप्रुर्विवो हिंवमिव
द्धृतः। तेजो मूर्द्धि धरादेवो ननमी इति वादितः। राजव्रतयोगा असमहत्वांशुरिवापरः। विराजन्नन समामध्यप्र
नानिरत्र्ल प्रभः। नापलन्यति मृदात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म शाश्वतं। ललाट मध्ये तिष्ठंतं द्विधमन्तं क्रियापति

ज्योतिश्च रूपमिसंवंधे विंवं नास्कसोमयोः। वुध्या एवं तु पश्यंति अध्यात्मविषयरता। ब्राह्मणा वेदवि
द्वांसः सत्यव्रतपरायणाः। इतरे नानुपश्यंति अध्यात्मं नाववुध्यते हिंसा यो गेरयो गात्मा मन्ये प्राणाहृ
दैनृपा नृत्ययेत्तु विनृतेश्वा महप्रासमचेतसा। कर्म्मनिःकुक्षितैरन्यैः सर्व्वप्राणवधेषिणां। नारायणी
ज्यामाधाय स्वपुगात्रपुनारता समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्रासनदेतुना। चंद्रमंडलसंस्थानात्तज्यो
तिस्तेजो महद्वदा। प्रविश्य हृदयं क्षिप्रं गायत्र्या नयनांतरं। गनीस्पर्शं नवायश्च चतुर्द्वौ पुरुषात्मकः
ब्रह्मा तेजोमयोऽव्यक्तः शाश्वतोऽथ ध्रुवोऽव्ययः। नचेंद्रियगुणायुक्तो युक्तस्तेजोगुणानवा चंद्रांशु
विमलप्रख्यान्त्रा जिह्नुघ्राणसंस्थितः। नेत्राभ्यां जनयन्देव ऋग्वेदं यजुषा सह। सामवेदं च जिह्वाग्रा
दथर्व्वं चैव मूर्द्धतः। जातमात्रास्तु तदेवा दाहे त्रेविंदंतित वतः। तेन वेदत्वमापन्ना यस्माद्विंदंतित
त्पदं। ते सृजंतितदा वेदा ब्रह्मापूर्व्वं सनातनं। पुरुषं दिव्यरूपानं स्वैः स्वैर्भावैर्मनोनवैः। अथर्व्वाणस्तु
योगाः शीर्षं यत्रस्य संस्मृता। ग्रीवा वाहू चैव रुग्नागश्वानवत्तदा। हृदयं चैव पार्श्वौ च सामनाग
हः निर्म्मितः। वासिशीर्षकटीदृष्ठं जंघोरु चरणैः सह। एवमेष जग्नुर्नागो यज्ञकर्म्माणि निर्म्मितः। पुरुषे।

द्वि॰ रूपात्मा संतोषगामस्सदा। स हि वेदमयो। यज्ञास्सर्वे नृतमस्त्वावहः। उनयोर्लोकयोर्यातहिंसावर्ज्जः
सनातनः। योगारंभं कर्म्मसाध्यं ब्रह्मचर्य्यं सनातनं। प्रश्नवं सर्वभूतानां यो विंदति स वेदवित्। स सिद्धः प्रो
च्यते लोके सिद्धिरेव न संशयः। विमुक्तः सर्वकर्म्मेभ्यो मुनिर्निर्वेदपारगः। वे स्तुवं यज्ञमित्येवं रूवने वेदपा
रगाः। ब्रह्मणा निज्ञमः श्रोता वेदोपनिषदे पदे॥ ॥जनमेजय उवाच॥ चेतसः कपलं नोहि मग्नो याघस्य
मतः। कारणं श्रोतुमिच्छामि यथातत्वं महात्मने॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ न ह्यस्य कारणं किंचिद्दुःखं नवति
भारत। अंतर्गतं कारणं तु शारीरं मानसं नृपायनवेद्यं विद्धर्म्मज्ञा ब्राह्मणाः शंसितव्रताः। अविद्य म-
पि वेद्यं च ज्ञाकं वेत्तुं न कर्म्मणा। ब्राह्मणो न विनीतेन सदा ब्रह्मनिषेविना। सदा विदितत्वेन सिद्धिर्हते ४१८
४१८ र्म्मेहीपते सदा चैव शुचिर्नत्वा नियतो ब्रह्मकर्म्मणा। उपतिष्ठत सगुरुं वद्धांजलिपुटो द्विजः। सायं प्रात
श्चतत्वज्ञो मास्त्रकर्म्माणि कारयेत्। विनीतो ब्रह्मनावेन समाहितमतिर्म्मुनिः। संप्रपद्येत मनसा वेक्षवं
पदमक्षरं। ध्यायन्नेव प्रसीदेत समाहितमतिर्द्विजः। सैसगं छेत्परं ब्रह्मनिर्व्विकारेण चेतसा। अपुन ४१८
र्जीवना वज्ञानिर्म्मिमानवबंधना। तदेवाक्षरमित्याहुर्य्यच्च ब्रह्म सनातनं। न हितत्कर्म्मयोगेन विद्या

योगेन दर्शितं। ब्राह्मणानां विनीतानां वैष्णवेपदसंचये। सर्वद्वंद्वा निरस्तानां कामयोगविगर्हिणां। अपुनर्जी
विनां लोकाः कर्म्मयोगप्रतिष्ठिता। अन्नादानेन मनसा राजन्कर्म्माणि कर्म्मणि। अदानाद्बध्यते जंतु
र्निरादानान्प्रमुच्यते। ब्राह्मणस्य स्वयं प्राप्तो देहोत्सर्गे नराधिप। सकलत्वेंद्रियबंधेन प्राप्तस्य परमं पदं। न
स्यः पुनरायाति मानुषं देह विग्रहं॥ ॥इतिहरिवंशे पौष्करे॥ जनमेजय उवाच॥ उपसर्गं च योगं च ध्यात
व्यं चैव यत्पदं। सिद्धिसिद्धिगुणांश्चैव श्रोतुमिच्छामि तत्वतः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ शृणु विस्तरतः सर्वथ
न्मां पृच्छसि मध्यगा। नित्यन्तेन मनसा ब्राह्मणादीनामनकधा। पंचेंद्रियगुणान्स्पष्ट्वा पश्यतो ब्राह्मण
नृपायोगमुक्तेन मनसा पंचेंद्रियानवासिनः। ब्रह्मणश्चिंतयो तस्य ब्रह्मन्यत्नं सनातनं। वक्तुरूपमन
श्चयोत्प्रवर्तेति निरोधनात्। पंचेंद्रियस्य ग्रामस्य नवद्वारस्य भारत। कामक्रोधनिरुद्धस्य मानरुद्धस्य
मेधया। तत्र मासमर्द्धे वा ध्यायतस्सादाध्यते महात्मा नीललोहितवर्णानैः पीतस्य तस्य धातुभिः। मंजिष्ठ
रागवर्णानां कपोतसदृशे तथा। शुद्धवैदूर्यवर्णाभैः पद्मरागसमप्रभैः। स्फटिकमणिवर्णाभैर्नागवं
सदैः तथा। इंद्रगोपकवर्णाभैस्त्रिशृंगाभ्रसलिलघनैः। वक्रवर्णैश्च धमाधारीद्रायुधसमप्रभैः। संपतद्भिश्च

युगपन्मेघैरिवसमागमेनिरुद्धं तद्वाकाशं पश्चवह्निरिवर्ष्टिभिः। तेधमवर्णा संघाताघनाः सलिलधारिणः
निर्म्मकश्वेतवतोयाघान्विविशुर्व्योमकथ्मतलं। ततद्भिवैवमहानग्निर्मानसाऽधूमयत्स्फुटः। युक्तं परमयोग
नजातश्चाऽर्च्चिर्विवाहतं। तस्याग्नेर्दीप्तिस्फुलिंगानां मह्त्त्वात्प्रमतानि च विमकसर्वगात्रे स्मात् ज्वालाहलः
न्निवायुगाभयः। यावत्तावद्वर्षधरा कृतावेत्या प्मानलस्य च। समीयुर्धारिधरा निर्द्धिविश्व व्योमतले
वर्षान्त्या युज्यमानस्य वायुर्दीध्यतमहान्। दिव्यसिद्धिगुणाद्भूतः स्त्र पाणविवर्द्धनः। तेनवान्नीमति
र्दीपवलवीनपाणगोचरः। तेरव वाग्निसंघातैः धम त्रनि सह संगतैः। महस्तथाऽथ जातसा मर्त्ति लवाय
थुन्विधं। अग्निवायुत्रलं नमिद्धीतवाब्रह्मचोदिता। समवायत्वमापन्नावीजन्नता महीतले। संघातत्व
४१९ वेनथ्मतवेगमिता रूपायद्ब्रह्म चक्रुधाम्म्थ्येसुमहत्मः पुरुषो विराट्। तथारम्भान्वहन्नश्वस्मानसजत्पुर ४१०
न्नमः। सएष भगवान्विष्णुर्ह्यव्यक्तोव्यक्तः सनातनः। आधारः सर्वभूतानां प्रलये प्रलयेन जतान्। तं महर्द्धिम
ज्ञानिन्नेहं विशंति ब्रह्मवादिनः। ततः तराः पुरुषाः सर्वज्ञानाय सुखदुःखयाः। अथ वेष्टमारब्धा मन्त्रिया
ब्रह्मसम्मिता। निचावधरणी देवीप्रपद्यनेदिशादश। इत्येते पार्थिवाः सर्वे रूपयाथ्यन्नतनिर्मिता। तं चैव

प्रलयंजाता। नभिव मुपयांति च कर्म्म क्षयाद्धिमच्यंते भूतैःनिः कर्म्मबंधनैः। कर्मक्षयाद्धि मुक्ताद्द्वंद्विया ॰जगतीजल
णां च वंधनात्। नामैव पुरुषं यांति अज्ञाता कर्म्मगोचरः। हराद्भूमहश्चैव अग्निर्गतो यमामयाः। येन संभूतायगते
तं त्रिविक्तं न्नोनावानावः प्रवर्त्तते। धूमादन्याक्तसंनता अन्नातायंसुनिर्म्मलं प्रधानं ब्रह्मचोदितं च वचयत्प.लं
कुनिःकारणं ततः। ब्राह्मणोमुपसाश्रांतैः सत्यव्रतपरायणैः। अव्यक्ताद्व्यक्तमापन्नं स्वेन नावेन नारत फलाद्भव
अतस्तं सर्वेन तेषु चरंतं विद्ययासह। कर्म्मकर्त्तेति गंजंतं विषयस्थमनेकधा। नोपलभ्यति च स्कन्धाः सश्चमंज्ञरम
ज्ञानानि ब्रह्मवादिनिः। निःसृतकल्कवोर्म्मधान्मुक्तमेघइवांशुमान्। चरन्तिपरिविल्लोके निर्द्वंद्वनिः स्वाणश्चदेशि
परिग्रहैः। योगद्वर्म्मणोकौ रव्यध्रुवमासाघ्यते फलं। प्रादुर्भावं द्वयं चैव भूतस्य निधनं तथा। विधज्ञे मत नो। गमस्त
सावद्यासंसृष्टं यचनवतथा। कर्म्मणः कर्म्मयोगज्ञानं तस्यो नात्र संशयः। अविनाश्याथ लोकस्य धर्म्मस्य न्मयायज्ञ
प्ययने न चायुगंद्वादशसहस्रं सहस्रयुगसंहितं। एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगं। युगसाहस्रयोरंते संहा ब्रह्मसमन
रः प्रलयांतज्ञवासहस्रं भवति लोकानां निर्विकारमचेतनं। तथा प्रलयमापन्नं जगत्सर्वं सनातनं। ब्रह्मसंपद्य नेऽ३
ते सत्त्वं निर्मितं कारणं गुणैः॥ ॥इति हरिवंशे पार्वो। जनमेजय उवाच॥ प्राग्वंशं श्रोतुमिच्छामि विप्रा पद्मे।

महात्मने। आद्ययोर्युगयोर्ब्रह्मन् ब्रह्मप्राप्तस्य सर्वशः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यन्मां पृ
च्छसि मेधया। नत्पन्नेन मनसा देवप्रत्ययसाधिता। ऊर्द्ध्वप्राप्तस्य भगवान्योगात्मा ब्रह्मसंभवः। भूता
नां वकुलं चैव समत्र कारमहेश्वरः। स्थिता ब्रह्मासने ब्रह्मा विद्धिमाः सहसा पृक्षः। अचलेने व नाविनस्थाणु
भूतेन नारत। रक्तश्च मोहविषयसर्वज्ञानमथ पदाय स्मात्पदसहस्राणि प्रवर्द्धंति नवंलि चा। ब्रह्मगतं त्र
यजूतयागाद्वैदात्मकं सदा। ब्रह्मणो विपुलं ज्ञानमैश्वर्यं प्रवर्त्तते। ब्रह्मणो बलेन तस्य निर्विकारेण कर्म
णा। तदा नविलं संप्राप्तं ब्रह्म निर्मलमव्ययं। संहारः सर्वभूतानां चराणां ब्रह्मवादिनां। ध्रुवमैश्वर्ययो
गानां प्रतिपद्यंति देहिनः। आकाशैश्वर्ययोगेन संयुगे ब्रह्मवादिनां। पूर्वलेमानमैश्वर्यं वायुभूतं करो
४२० तिच। विकारैर्बहुभिः प्राप्तैर्महाबलैः। एतैर्विकारैः संवृतैर्निरुद्धश्च समंततः। ध्रुवमैश्वर्यमापन्नः सि- ४२०
द्धो भवति वाडवः। शरीरादग्निनिःक्रम्य आकाशेन प्रधावति। निरालंबो निरालंबं व्याल व्यमनसा ततः। ऐ
श्वर्यभूतो भूतात्मा चरं दिवि न दृश्यते। चक्रमिर्ब्रह्मनिर्लोके पुरंदरसमैरपि। नैकार्थे चधीयते मनसाः
ब्रह्म मतमाः। विमुक्ताः सर्वकामेभ्यः येनं पश्यंति साधवः। एतद्धि परमं ब्रह्म आत्मस्थानां मनीषिणां। अ

संपति द्रि४

न वर्तति भूतानां विद्धि चेतनया सह। एष ब्राह्मो महानामः पुराणो ब्रह्मसंभवः। वायुभूतो ग्लानं प्राप्तो वदंतो
वंद्धिजानयाः। अरूपी रूपसंपन्नो धातुर्निश्च सहस्रशः। अंतश्चरति भूतेषु कामकारकरो वशी। ततः सर्व
मनुध्याय मनसा सारायन्निवावेदात्मकं तदा यज्ञं चिंतयंतो मनीषिणः। ब्राह्मणाः शुचयो दांतायशापु
ज्यं च्छदलया। ब्रह्मलोकं क्रामाणं वेद्यं वा पदमकत्रेमं। यदहता॥ क्रियाः सर्वाः कुर्वंति विगतज्वराः। नयं
ते प्रसवादाने भूतानिच्छंति भारत। माल्पापकारश्च त्रर्निः प्रविना गच्छवेद्विजाः। व्रयंति परमात्मानं विष्णुं
सत्यपराक्रमं। यज्ञं नं विक्रमं चैव ब्रह्म सर्वाः प्रचक्रिः। ब्रह्मा वेद्यवते ज्ञानिर्वेदाः केर्य चनैर्नृप। ब्राह्म
णो वेदविद्भिश्च ब्रह्मज्ञैर्बहुब्रह्मवादिभिः। शुचिभिः कर्मनियुक्तैः सत्यव्रतपरायणैः। ध्यानविर्म्मा
ह्नकाले च महात्मा संप्रदृश्यते। तदेवं परमं ब्रह्म वेद्यं वै परमाद्भुतं। रसात्मकतदैश्वर्यं विकारान प्रद
श्यते। घोररूपा विकारास्य व्ययन्निव महात्मनः। संज्ञा ह्यातीवतामनसोन्ममाणा विचेतनाः। ऊर्म्मि
भिर्ल्लाद्यते चैव मुच्यमाना विचेतनाः। अग्नेपपद्यमानस्य तोयेन परिषिच्यता शुक्लवर्णेन वह्निः सा
नसा म्हाब्द्धि सर्वशः। ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः। रसात्मकं तदैश्वर्यं जिह्वाग्रादनिःसृ

ते।रसांश्च विविधान्भोगान्समिद्धाः ससृजे प्रभुः। धनवंतः सर्वे नृत्तानां योगप्रभावेन देहिनः। तेजसा रूप
मैश्वर्य्यं विकारैः सह वर्त्तते। आत्मनाविघ्नजननं स्वच्छाद्यात्म-प्रकारणे। उग्ररूपश्च वक्तुं निहंत्युत रं
उपाणिभिः। घोररूपः सुगंभीरः पिंगलेन्नेः विग्रहैः। न चं समक्रंतेनतीनं जिह्वाग्रं चास्य विद्यति। नदंति
युगपन्नादांश्च नमानः पुनः पुनः। पुनरेव तदा नृत्वा वक्तुं रूपं सदा भवत्। नृत्यमानाः प्रगायंति नर्त्तयंति
विशेषतः। स्त्रीमत्ताश्च समं सर्वे युंजाना घवलेक्षिः। कंठेषु वक्तुं रूपं वा हि प्रश्रव प्रलानयेत। मधुरे रनि
धनेश्च या द रतिनर्त्तीत वत्। पतंति युगपत्सर्वे पादयोस्तस्य निर्वृताः। प्रसादकांक्षमाणाश्च योगस्यात
रविघ्नतः। वक्तुं प्रकारकं चाग्रं नृत्ते तिरस्यंति चंडसूर्यात्मकं दिव्यं ज्योतिः संधनमुत्तमं। पतंति नाम
४२१ ते लोककालचक्रं ध्रुवं चरन्। अहोरात्राश्च मासाश्च मासाश्च ऋतुसंवत्सरान्यथा। क्षणा मुहूर्त्ताश्च लवाः कल ४२१
काष्ठास्तथैव च। अहोरात्रप्रमाणं च निमिमेषाणां तथा। नारायणा। तत्र श्रेष्ठेन ग्रहाश्चैव विशेषतः। अ
थ पार्थिवमैश्वर्य्यं विकारैः सह संभवं। योगयुक्तास्तु निग्रस्यापाद्यं तद्घ चलासनात्। अलोनाग्विघ्नतेमा
ध्यावेपमानो ऽनुकीर्त्यते। सीदते वसुधा मध्ये निघ्नमानः पुनः पुनः। नृत्तानां वक्तुं रूपाद्य अन्येश्च तल वा-

सिनिः। विषयैर्युज्यते क्षिप्रं संक्षेपात्परमस्यते। ततः पार्थिवमैश्वर्य्यं स्वमानश्च सर्वशः। मूर्त्तिपद्भिश्च वक्तुं ध
धात्रूनिः सह स्वदन्यते। शालिता मरानि स्त्रिंशगदानि श्वाप्यनेकधा। असिनिः पाद्यते चैव तीक्ष्णाधाराः सह
स्रशः। एतैर्विकारैर्वैरतैर्निरुद्देश्चापि सर्वशः। ध्रुवमैश्वर्य्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः। ततः पार्थि
वमैश्वर्य्यं निर्मुक्तस्य विकारतः। प्रादुर्भवति भूजाते समाधौ पलयं गते। दिव्यं तं गंधमाघ्राणि दिव्यार्थान्
तान्शृणोति च। दिव्यरूपेश्च पुरुषैर्लिप्यते न च लिप्यते। गच्छन्प्रज्वलति तोधन्तःप्रथमनाम्ना हरन्निव॥ ॥
इति श्री खिले श्रीहरिवंशे पौष्करे॥ वैशंपायन उवाच॥ ततो ऽन्यां धारणां रुद्रा मनसा सपितामहः। ब्रह्म
कर्मसमारंभेनिमुक्तेनांतरात्मना। सर्वा गांधर्वाणां रुद्रा मनसा प्रहसन्निव। ब्रह्मयोगेन धर्मज्ञः सृज
ते विविधप्रजाः। चरूपा रूपसंपन्ना घसराः सृजते प्रभुः। नासिकाग्याश्च संगर्वान्सुचित्रांबरवाससः
तुंबुरप्रमुखान्सर्वान्शतशोऽथ सहस्रशः। नृत्यवादित्रकुशलान्कुशलान्साम गीतयोः। अल
योगेन यो गतः स्वयंभू र्भगवान्प्रभुः। नासिकाग्राच्च गंधर्वान्सुवाचः सुप्रवादितान्। नागप्रतापांसंव
के गंधर्वाणां विशेषतः। अन्येषां चैव विप्राणां ब्रह्मज्ञानप्रतापितां। पश्यांचैव नृत्तानि गतिमंति धन्वानि

चानरकिन्नरयक्षांश्च पिशाचोरगराक्षसान्। गजानश्वान् सिंहांश्च व्याघ्रांश्च मृगांश्चैव सहस्रशः। नृणां चैव जाती
श्च वृक्षप्रतानवल्लीनां तृणगुल्मादनम्। देवतेह समानन्तो दंतिकमेष्ठास्ये न देवतना। देवेन्द्रः कर्मसृष्टेः मंतव्यं
मनेसातदौ पायुनासविसर्गांश्च ऋतानामुखमेषिते। उपस्थे न तथानंदं पं चेंद्रियसमाधिना। हृदयाद
स्क्राव वाङ्मनः परिक्षिणस्तथा। अन्यानि चैव सत्वानि तत्सोऽसृजत्प्रभुः। द्विजः। ऋषिचांगिरसं चैव पुलि
हं लिततेजसं। ब्रह्मवंशकरं दिव्यं अतिरिक्तषडिंद्रियं। ध्रुवं तराजुनयतयोगाद्योगीश्वरः प्रभुः। ब्रह्मवंश
करं दिव्यं नगुपरमधार्मिकं। ललाटस्थमसृजत्सारं देवप्रियविग्रहं। सनत्कुमारं सहरेश्च महायोगी पित
महः। ब्राह्मणानां वरात्मानां शाश्वतं तज्जनीवरान्तपसा महता युक्तो ग्रहैः सह निशाकरः च चारनन्तसा
४२२ ध्ये प्रनां निर्मेमे सधनं जगत्। सगांवेनेगवान्योगी मनसा सिद्धमागतः। सृष्टवान्सर्वभूतानि स्थावराणि
चराणि च। ततश्च स्थाननिर्नतानां योगांश्चैव पृथग्विधान्। व्यधात्त्रानयो ब्रह्मा सर्वभूतपितामहः। एष ४२२
ब्रह्म मयाथज्ञो योगः संख्यश्च तत्वतः। विज्ञानं च स्वनार्थं च द्वे ते ज्ञेयेऽत्र एव च। एकत्वं च पृथक्त्वं च सनच
निधनं तथा। कालः कालस्य चैव ज्ञेयो विज्ञानमेव च॥ ॥इति हरिवंशे पौष्करे॥ जनमेजय उवाच॥

कृतं ब्रह्मयुगं ब्रह्मन् युगानां प्रथमं युगं। त्रेतायस्यापि युगं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि संप्रति। ससंक्षेपं सविस्ता
रं नियमैश्च बहुनिश्चितं। उपायज्ञश्च कथितं कृतनिश्चैव सानतं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एतत्ते कथयिष्या
मि यज्ञकर्मनिरर्चितं दानधर्मैश्च विविधैः प्रजाजिह्मपशासितं। तेऽपुष्टमात्रा मुनयः सीदन्तः सर्वयाधि
जि। मात्रप्रासेन विधिना निराबाधनकर्मणा। प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च नित्यं ब्रह्मपरायणाः। परायणस्य
संग। स्य ब्राह्मणस्य महीपते। श्रीवत्सं पावनं श्रेष्ठं व ब्राह्मणस्य महीपते। चरितब्रह्मचर्याश्च ब्रह्मज्ञाने
न वाधिनः। पूर्णे युगसहस्रान्ते प्रजा वै प्रलयं गता। ब्राह्मणा वृत्तसंपन्ना ज्ञानसिद्धाः समाहिताः। अ
तिरिक्तक्रिया विष्णुर्योगात्मा ब्रह्मसंनवः। दक्षः प्रजापतिर्ब्रह्मा सृजने विमलाः प्रजाः। अक्षराद्ब्राह्मणा
सौम्याः क्षराद्वै क्षत्रियाः संभवाः। वैश्या विकारतश्चैव शूद्रा धूमविकारतः। श्वेतलोहितकैर्वर्णैः पीतनी
लैश्च ब्राह्मणाः। अभिनिर्वर्तिता ब्रह्मन् चिंतयनिन ब्राह्मणा। ततो वर्णत्वमापन्नाः प्रजा लोके चतुर्वि
धाः। ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महीपते। एकलिंगाः पृथग्धर्मा द्विपदाः परमाद्भुताः। यातना
र्थं निसंपन्ना गतिज्ञाः सर्वकर्मसु। त्रयाणां वर्णजातीनां वेदप्रोक्ताः क्रियाः स्मृताः। एतेन ब्रह्मयोगेन

वेश्लेन महीपते प्रज्ञया चेतसा योगाद्वस्मात्मा चेतसः प्रभोः। विमुर्द्दैवो महाकर्म्मा कर्मणा मंतरंगनः।
ततो निर्व्वाण संन्तताः शूद्राः कर्म्मविवर्जिताः। तस्मान्नार्हति सत्कारं न चात्र ब्रह्म विद्यते। यथा यो ह्यस्म
संघातो ह्यरण्या मथ्यमानया। प्राडुर्न्नेतो विसर्प्यन्वैनोपश्यतिकर्म्मणा। एवं सृज्ञा विसर्प्यन्तानुविकाम्ने
न जन्मना। न संस्कृतेन धर्म्मेण वेदप्रोक्तेन कर्म्मणा। ततोऽन्ये दनुपुत्राश्च संन्तता ब्रयोनयः। वल्लवं
तो महात्मानो महावीर्य्या महौजसः। पितापुत्रा महात्मानो दक्षिणा जज्ञ कर्माणि। अंतमिच्छाम्यहं
श्रोतुं धर्म्याः पुत्र बलाघहं। ततो विश्वस्पतव्यज्ञः प्रजानां विपुलं बलं। विपुलं चाद्धि च्छेत्राणां ममापि
४२३ विपुलाः प्रजाः। न तेषां दर्शयन्त्वाश्च रूपा रूपमात्मनः। प्रजापतिसुता नां वै विपुला सारमिच्छतां।
आत्मनो नावनिर्वृत्तेन मेज्ञतथुगे तदा। जननी सर्व्वसन्तानां अंडजात्म्हिजांतथा। संस्वेदजननी धा ४२३
त्री वेतिमात्रा पचोदिता। अंडलोतरूतां चैव जंतूनी कर्म्मनामिनां।। ।।इतिश्री। रिवलेपुहरिवंशे
पाक्षरे।। जनमेजय उवाच।। साधोऽवं श्रोतुमिच्छामि मित्रतायां ब्राह्मणा त्रमायंज्ञात्वा सर्व्वसन्तानां प
रंपश्यन मव्ययं।। ।।वैशंपायन उवाच।। दक्षस्य पुनरालंयस्त्रीनाकः पुरुषोत्तमः। योगध्यानेऽश्वरात्मा

नेलिषण्णा निविष्टहृदि। सुजानुपीतजघना कम्बुग्रीपद्मनिभानना। रक्तांतनयना कांता सर्व्वलक्षणमनोरमा। द
क्षः प्राचेतसस्तां कन्यां जनयत प्रभुः। देहादेव योगविधिना कन्या पद्मनिभानना। दक्षः पुरुष रूपेण
स्त्रीरूपमपहाय च। दर्शनेसर्व्वजन्तानां कांतः कांतरोऽभवत्। ता कन्याः प्रददौ दक्षः स्वयंप्राचेतसः प्रभुः
ब्राह्मदैवेन विधिना ब्रह्मपुत्रेण नारदः। प्रददौ दशधर्म्माय कश्यपाय त्रयोदश। सप्तविंशतिसोमाय प
त्न्यार्हतोः समाहिताः। दक्षो दत्वा च ताः कन्या ब्रह्मक्षेत्रं प्रपद्यत। ब्रह्मणाध्युषितपुण्यं समाहितमहामु
निः। तप्यमानो मृगः सार्द्धं च चार वसुधां रूपाहृणा मूलफलैर्व्वृत्तोद्वावृत्तस्तपसाङ्गशाः। मृगाकृतस्य
माः दंतिब्राह्मणाः शुद्धबुद्धयः। दीक्षिताः पुन्यकर्म्माणस्तपसा दग्धकिल्विषाः। संध्या सकाले काल
शरीराधिपतिर्मुनिः। कर्म्मयज्ञस्तंतातातसिद्धिं परपतिल्लक्षणात्। दानमानप्रवीराश्च निरुद्धोगा
निरामयाः। मृगैः सहचरा यांति सपत्नीकाश्च पुत्रिणः। ब्रह्मणस्तत्र संमिश्रा यज्ञिनेग्रथमे तदा। ब्राह्मण
ध्युषितवा च ब्रह्मक्षेत्रे मिहाच्युतेश्वतिभिः कर्म्मभिः युक्तैर्जितक्रोधैर्जितेन्द्रियैः। वराग्निर्धमुध्या निषर
लिं च नपत्रे दिनिः। याप्रज्ञा पूर्व्वसा नृदामानसी ब्रह्मचारिणी। सैव ष्णुः व्यक्तिमापन्ना स्वनावाङ्गति क

मात्मकाम्यकगतिस्तथा। कालधर्म्मा महीपते। स्थावरा जंगमाश्चैव स्थूलाः सूक्ष्माश्च भारत। कालयोग
न यान्ति भवंति न भवंति च। एतास्त्वेताः प्रजाः सर्वा दक्षकन्यास्व यज्ञिरे कश्यपेनाभ्ययेन संयुक्ताः कालध
र्म्मिणा। आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे च समरुद्गणाः। नागाश्चानेकशिरसः साध्याश्च पन्नगास्तथा। गंधर्वा कि
न्नरा यक्षाः सुपर्णाश्च तथा परे। गरुत्मान् सह यक्षैश्च किन्नराश्च भुवा सह। गावः पशुगणाः सार्द्धं नराश्च
वसुधाधिपा धराधराश्च वसुधा धनतारश्च धराधराः। गजाः सिंहाश्च व्याघ्राश्च हयाः पक्षधरास्तथा। चतुर्विध
णा नागेन्द्राः पन्नगा नावर्मनः श्वुनाः। सर्वे लक्षणसम्पन्नाः प्राणिनः कामरूपिणः। तथा रूपैस्तथा गात्रैस्तैः
स्तैर्बपराक्रमैः। मुनयः पुनरुद्दिष्टा धर्म्मिष्ठेत्र पुरातने। हेवज्ञामानसे लोके धर्म्मिणा वेदगोचराः। यत्रोद्दिष्टा
४२४ सुराः सर्वे देवलोकप्रतिष्ठिताः। ये चान्ये तपसा सिद्धाग्रस्ता मनुजाधिप। ब्रह्मचर्य्ये संसिद्धाः परिचर्य्यंगता ४२४
गुरोः। ये च योगगतिं प्राप्ताः सिद्धिं ब्रात्मा महीपते। कृष्णाधिकः कर्म्मजन्यैर्हि लिप्यंति वै द्विजाः। शिलो
ञ्छवृत्तयः शांताः सपत्नीका दृढव्रताः। सर्वेऽप्येते दिवि वराः भवंति चरतव्रताः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे पौष्क
रे। वैशंपायन उवाच॥ पितामहं पुरस्कृत्य मरुद्भिः समसहिताः। शतजिनधरा विप्राः स्वक्रोधा जितेंद्रियाः

पर्वतांतरसंसिद्धे वक्षपादपसंवृते। अमृतसंरंजितशिले समृद्वरणकंटके। त्रयाणां ब्रह्म वेदानां पंचस्वरविरा
जिताः। मंत्रयज्ञपरा नित्यं नित्यं व्रतहिते रताः। एकमेवाग्निमाधाय सर्वे ब्राह्मणपुंगवाः। विनिद्र्मंत्रविषये
सुसमाहितमानसाः। त्रिधा प्रणीता ह्यग्नि नो मुनि निर्वेदपारगैः। अतस्ते त्रिवमापन्ना यदेकस्त्रिविधः कृतः
एक एव महानग्निर्हविषा संप्रवर्द्धितैः। स्वधाकारेण मंत्रेण मंत्राणां कार्य्यसिद्धये। स्वयं चंद्रः संप्रासो भ
गवान् नूतनसंसृतः। ब्रह्म ब्राह्मणा निर्म्माता सर्वे नूतहितैरताः। दंडी चर्म्मी शरी खड्गी शिखी पद्मनि माल
नः। अन्नयन्यस्यमंतापो जितक्रोधा जितेंद्रियाः। यजते पुष्करे ब्रह्मा मधया सहसंगतः। इड्यायाः का निस
मानि गायते ब्रह्मवादिभिः धृतं क्षारं यवान्नीहिः सर्वे परमकं हविः। वेदप्रोक्तं मखेन्यसंकल्पितं ब्राह्मणाः
पदे। निर्म्मथ्यारणिमाशमीयी शमीगर्भसमुत्थितां। स ब्रह्मा प्रथमं तस्मिन्नग्निमन्यं प्रवर्त्तयत्। मनघनान्वि
हितं दूष्यं यथाग्नियज्ञकर्म्मणि। प्रवर्त्तयेद्विनागैर्वा कुलहव्यमयं फलं। फलानि तैः प्रयुक्तानि हवींषि
वितते ध्वरे प्रयुंजते प्रज्ञोज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः। वाह्यायांश्च हुरा वेदात्मा संप्रज्ञापरेवृहस्पतिः। ब्रह्मय
ज्ञो ब्रह्मणो यज्ञापरया ब्रह्मसंपदा। सिद्धा सुरसमेताया मधुरायाः समंततः। स्वानुस्वरितया मायाः स

रस्त्वत्याः प्रजापते। तेन ब्राह्मणा त्राष्टेन ब्रह्मणा केन नारत किं नाति सम खोम्यक्रं ब्रह्मलोकं इवापरः। मखो
ब्रह्म मुखाद्वीर्णा ब्रह्मत्रा हेरना मयेः। प्रयागेः संप्रयुयुस्तू हलन्निवस पर्वतामसिद्धिः सामकलशेः प
वैश्चैव वह्निश्चैरः। यवैत्री दितिरायैश्च सर्णे श्च जलनागैनैः। क्रमप्रासेश्च वङ्कुलिः कर्म्मभिश्च समन्वितैः
नागानिः पयस्विनीभिश्च परिवर्त्मेश्च कामलेः। ब्रह्म हेद्दावया हेद्द स पाहेदश्च नारत। ब्रह्मज्ञानमया
देवा विद्यया मह संगताः। मानसैश्च लया महर्षिर्यं च नूताः स्वयं नृप। ब्रह्मा जुहोति तां न स्मान्म कुङ्क्षिः
सहितं सदा। तेजमूर्त्तिधरोग्निस्त्वरूपेनैव तत्कर्म्मणा स्पृशन्नवेदे प्रोक्तेन विधिना प्राणमूतां नृप। नि
र्म्मथ्या रणिमाग्नीयीत्रा मी गर्नासमुच्छितः। यजते क्रतुना एवं मग्निष्टोमेन सप्रकाः। मदस्पैश्च सदाव्य
४२५ लं श्रुश्रुसेयज्ञ कर्माणि। जल्पंति मधुरा वाक्यमा नुस्वाराः क्रियास्वतः। कर्म्माणि श्रुतपायुक्तै वेंदवेदां ४२५
गपारगाः। स्वर्थं इसदशारा जन्नृ विराजमहावलः। ब्रह्मघोषेण महता ब्रह्मा यामइवापरः। वसुधाधि
वसंप्राप्तैः सर्वैरेव दिवाकसेः। वेदवेदांगविद्धिर्विनीतै ब्रह्मवादिभिः। गतागतेस्तपः श्रान्तैः स्वर्गलोक
महीयते। ब्रह्मलाद्धि रिव विप्रैस्त्रिजिरि वोधर्वग्निभिः। ब्रह्मलोकं इवाभाति ब्रह्मणाः समहात्मकं त्राः। ३३

प्रोक्तानि सामानि गीयंते ब्रह्मवादिभिः। वचनानि प्रयुक्तानि यज्ञं पि विततेऽध्वरे। तपः शांता ब्रह्मपराः स
त्यव्रतपरायणाः। आययुर्मुनयः सर्वे मनोभिः श्रोतवादिभिः। होतांध्मताऽन्नवद्धाजेन ब्रह्मतत्वेवद
स्पतिः। सर्व ब्रह्मविदं श्रेष्ठः पुराणो ब्रह्म संनवः। यजमानश्च यज्ञांते विद्वान् एतां प्रयुज्य चा अव्यक्तस्या
प्रमेयस्य व्यतिरिक्तं च कर्म्मभिः। आत्मा पियस्य मुनयो भवंति निःपरिग्रहाः। परिग्रहाः परिग्रहस्य वि
षया दोषं प्रासां महीपते दोषाश्च गुण पद्मसर्वं छादयति मनो बलात्। इंद्रियग्राम विषये चरंतो निःपरिग्र
हाः। परिग्रहाश्च भुजंधर्म्म मविद्यालक्षणं नृप। विद्यालक्षणमं सर्गान्न मनष्ठाद्यत नृप। यदि चेन्म
निशब्देन गद्यते ब्रह्मवादिभिः। वेदविद्याव्रत स्नातै र्न्नियतैः कुरुसत्तम। दिवि लोकाः सतां स्थानं लोक
नां लोकन च्यता। यत्र देवा हव्यं जुह्वान स्वयंयांति नारत। यजमानस्य नागेषैः कर्म्म प्राप्त हितेपदे। मा
दनेसह पत्नीभि र्विद्विरो वसुधाधिपा यज्ञावसाने भ्रलेदं हिज स्मः प्रददौ प्रभुः। ददौ स सर्वं भूतानां
निर्म्मलेनांतरात्मना। तं शलं सर्वगात्राणि परस्परविशोषिणः। न प्रोक्ताः प्रविनागार्थे नेतु सर्वाघमै
रपि। ततस्ते ब्राह्मणा गत्वा निपद्दर्वं सुधातल। श्रमेण निहिताः सर्वे विवर्णवदनाः नृप। सुपार्श्वा गिरि

रस्वत्याः प्रजापते। तेन ब्राह्मणा त्राष्टेन ब्रह्मणा क्रेन भारत किं नातिसमखो ग्यक्तं ब्रह्मलोकं द्वापरः। मखो
ब्रह्ममुखाः तीर्णा ब्रह्मत्राहेरनामयः। प्रयागे संप्रयुगुस्य ब्रह्मलन्निवसपर्वते। ममिङ्गिः सामकलशैः प
वेश्च नवहिश्वरः। यवेत्री दितिराधेश्च ह्मणे श्च जलनाजैनैः। क्रमप्राप्तेश्च वक्तुभिः कर्मनिश्च समन्वितै
नोगोभिः पयस्विनीभिश्च परिवर्मेश्च कामलैः। ब्रह्मरुद्रा वयाहदृसपाष्टदश्च भारत। ब्रह्मज्ञानमयो
देवो विद्यया सह संगतः। मानसेश्च लयामहर्षिर्यैव जताः स्वयं नृप। ब्रह्माद्गुहोतितांतस्मान्महर्षिः
सहितस्तदा। तेज महर्षिर्धीरैर्नित्यं नृपेन्नेच तत्कर्मणा सहशनूवेदप्रोक्तेन विधिना प्राणमृतां नृप। नि
र्मथ्यारणिमाग्नीध्रीयात्रामीगतेन समुत्थितः। यजतेक्रतुनाएवं मग्निष्टोमेन सप्रक्रः। सदस्ये सत्र अरोव्य
४२५ लौकश्चश्रुमेयज्ञकर्मणि। जल्पंति मधुरावाक्सानुस्वाराः क्रियास्वतः। कर्माणि श्च तपायुक्तेः वेदवेदां ४२५
गपारगाः। सृष्टेऽङ्गसदश्यारा जन्नक्षिगाजमहाबलः। ब्रह्मघोषेण महता ब्रह्मा यामद्वापरः। वसुधामि
वसंप्राप्तैः सर्वैरेव दिवौकसैः। वेदवेदांग विद्भिर्विनीतै ब्रह्मवादिभिः। गता गतेस्वपः श्रान्तैः स्वर्गलोक
महीयते। क्षालाङ्गिरिवविप्रैः स्वैभिरिवाध्वरेऽग्निभिः। ब्रह्मलोकं द्वापरातिब्रह्मणः समहाक्रतोः। इदं

प्रोक्तानि सामानि गीयंते ब्रह्मवादिभिः। वचनानि प्रयुक्तानि यज्ञं पिवितते ध्वरे। तपः शांता ब्रह्मपराः स
त्यव्रतपरायणाः। आयुर्युर्मनयः सर्वमनाभिः श्रोतवादिभिः। होतांध्मतां जनबृहज्जन्न ब्रह्मतत्वे बृह
स्पतिः। सर्वब्रह्मविद्वंश्रेष्ठः पुराणो ब्रह्मसंनवः। यजमानश्च यज्ञांते विप्रा एतां प्रयुज्य चा अव्यक्तश्चा
प्रमेयश्च व्यतिरिक्तं च कर्मभिः। आत्मा प्रियस्य मुनयो भवंति निःपरिग्रहाः। परिग्रहाः परिग्रहश्च वि
षयादोषं प्राप्तो महीपते। दोषाश्च गुणप्रसर्वेह्यादयति मनो बलात्। इंद्रियग्राम विषये चरंतो निःपरिग्र
हाः। परिग्रहाश्च श्रुतं धर्मम विद्यालक्षणां नृप। विद्यालक्षणसंसर्गान्न मनष्ठाद्यते नृप। यदि चेन्म
निशब्देन गद्यते ब्रह्मवादिभिः। वेदविद्याव्रतस्नातैर्नियतैः क्रूरसत्तमा। दिवि लोकाः मता स्थानं लोक
नां लोकनच्यता यत्र देवा हव्यजुष्टान्न ह्यर्थं यांतिनारत। यजमानस्य नागेसैः कर्मप्राप्तमहितेपदे। मो
दनेसह पत्नीभिर्विग्न्नुरावसुधाधिपः। यज्ञावसाने भूले द्वं द्विजेभ्यः प्रददौ प्रभुः। ददौ स सर्वभूतानां
निर्मलेनांतरात्मना। तं शलं सर्वगात्राणि परस्परविशेषिणः। न श्लोकाः प्रविनागार्थैर्न त्वं सर्वा घमे
रपि। ततस्ते ब्राह्मणा गत्वा निपद्दुर्वसुधातले। श्रमेणाभिहिताः सर्वे विवर्णवदना नृप। सुपार्श्वे गिरि

हु॰ ॰श॰ ॰गिर्मधुरजापिनः॥ अब्रुवीत्प्रणतः सर्वान् शिरसा लाजान् हि जोत्तमान्॥ नहि ब्राह्मणा बलाद्द्रष्टुं
शु॰ ॰नि रवि संशितैः॥ अपि वर्षसहस्रेहि कर्त्तुं समविरोधिनः॥ एकीभूता यदा सर्वे न विघ्नः सम
मा हिताः॥ अविरोधन युगपद्धि न दिव्यज्ञानिर्मलाः॥ सर्वे हि गगहस्तान्यां वर्द्धते ब्रह्मसत्तमाः॥ नि
रु॰ ॰गगहस्तान्यां लपा वर्द्धतीति श्रुतं॥ यदादं नंदमप्यामि स्वर्गनिन्नः प्रिलाश्रतः॥ धम्मञ्जनिश्च
ति सर्वद्भिः श्रि वरस्थानुपातिभिः॥ ति शीतोः पाप्यविवशान्नीगश्च गलिते भुवि॥ वङ्कन्त्रिल्याल रूप
शुद्ध्याश्च मानागुहाशशः॥ प्रतिग्र घत्रलहाकं शोक्रेइ रसपत्रनामितां॥ तत्क्षीवसुबुद्धसर्वे ततः ब्राह्म
णसत्तमाः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे पाषकरा॥ वैशंपायन उवाच॥ वलिहा माश्च वर्द्धन्ते अहन्यहनि ज
४२६ रता द्विजानां तपसा ध्यानेन गृह्वधर्म्मे प्रतिष्ठतां॥ देवताधाश्च दद्द्यतेतदा प्रसन्नतनारता॥ तेषां ब्रह्मवि ४२६
दां राजन्न प्रणिधां ब्रह्मवादिनां॥ तत्रैव ब्रह्मसदने समनिस्तणेटकणं॥ प्राप्यधिन तरादे शत्रुहित
हे रोधमि वासंयच्चच्च क्रुद्धे तिष्ठामा भगवती क्रिया॥ तपो ऽथिनो महाभागा ब्रह्मचर्यव्रतेः स्थिताः
॰ ॰स्वधर्म्मनिरता दान्ता सर्वे न चैन॰ यन्यशश्चा विकांक्षेणधर्म्मगारहविकांस्थिताः॥ अल्पे कर्म्मफलेव

व॰ ॰ब्राह्मणपुंगवाः॥ अभिलोभ्र बलस्नाला जिन कौ भजितेंद्रियाः॥ देववुन्नेन चायुक्ताः कर्म्मणा ब्र
ह्मसत्तमाः॥ चीरवल्कलसंवीता नियता नि जितेन्द्रियाः॥ चरंति ब्रह्मचर्यं च यत्नमास्थाय दारुणं॥ अ
नेन विधिना राजन्न क्रमप्राप्तेन सर्वशः॥ क्रमाद्वेदसंस्थानं पुनः प्राप्य सनातनं॥ सर्वैर चरितं राज
न् मुनिभि ब्रह्मवादिभिः॥ नावेदनाविहान्नाग॰ गर्भेन्नापि विदेहतं चरेत्॥ न च याग न गङ्गेन स्वर्द
धर्म्मं न च त्यजेत्॥ एकानगश्छेद ज्ञानमप्राप्ता वेदसंचयं॥ ऊर्द्ध्वं संचयाः सर्वे सामगानां च नार
तां येत्वा पिपुविताल स्तुः स्वकवापि पाक्रयुः फलं॥ ब्राह्मणाः स्वपासि श्रांता गुरोश्च परिचर्य्यया॥ तस्य
न वेदकृतं ब्रह्म निगृहीते विशांपते॥ कामं न धर्म्मिके राजा सहकर्म्मिकारयत्॥ अथवा नेव
विद्यतयद्दूहाना द्विजाः॥ हन्यां चक्षुश्च विषय मनाः सर्वे समाहितः॥ एवं सर्वेद्रियारं मात्वं वेद
प्रवीन् समारमत्वा ब्राह्मणा न तत्संपन्नो यदृच्छयेति मात्मनः॥ ॥इति हरिवंशे पोष्करा॥ वैशंप
पार॰ न उवाच॥ ततो ब्राह्मणानां गात्रं दादिपुरस्कृताः॥ ब्राह्मणाश्च सहजेय न राजन्न मुनिर्व
॰॰ मयैः नारदप्रमुखाश्च गंधर्वाप्सरसयान्वपाष्क वंति सततं यज्ञे क्रमप्राप्तं पितामहं॥ वा ह्यात्मि

र्षेः ॥ ...नापो दं वेडिथनिवासिनः ॥ सर्वभूतप्रियकरौ सर्वभूतहितौ प्रभू ॥ स्तूयमानस्य यज्ञांते पंचोडि
यसमाहितैः ॥ श्रीवाच भगवान्ब्रह्मा दिग्वा दिष्टेति भारत ॥ ततः कश्यपमामंत्र्य प्रोवाच भगवान्प्रभुः
भवान्पि पुत्रैः सार्द्धं यज्ञे तव मधातरौ ॥ कन्तुनिः परमप्रीतैः संप्राप्य वरदक्षिणाः ॥ यज्ञाः सुराश्चैव सर्वे
यथा प्रतिगुणाः प्रभो ॥ वयं यज्ञा महत्सर्वे सर्वयज्ञा महे वयं ॥ एवमन्योन्यसंभूताः ॥ दिष्टं तेन लब्धार्थिनाः
दैत्ययोश्चाप्यदैत्यश्च परस्परजयैषिणाः ॥ युद्धायैव तु तिष्ठंति प्रगृह्य विपुलौ भुजौ ॥ निवार्यमाणा
ऋषिभिर्ब्रह्म प्रसादभ्रष्ट किल्बिषौ ॥ अन्यैश्च वदकुलिर्द्धिं प्रवरैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ निवार्यमाणा युध्यंति वृष
भाक्षु वगाकुल्बौ प्रपृथुहारंत निष्क्रांता सर्वप्राणार्य येषिणाः ॥ पश्यतां सर्वभूतानां मत्स्यविषयमागताः ॥ ल
४२७ ता ग्राहेन महतापरस्परचा महाबलौ ॥ रुदंतिवा कुलिनिकुलौ दसपक्षाविवपक्षिणौ ॥ चचाल वसुधा चैव ४२७.
पादाक्रांता वरारिणिः ॥ नो र्थ्यथा पुरुषा कांता नारी भारत विषीदति ॥ पर्वताः सुविशीर्यंते नद्यो मान
द्वेषाद्वा चुक्रशुश्च महानद्यः सलिला मातरिश्वना ॥ ततः समभवद्युद्धं मधोर्विष्णोश्च भारत ॥ युगांतक
रणं घोरं सर्वप्राणिनयंकरं ॥ परमात्मा बलं विष्णुः समयत्र लयारूपं ॥ वन्हि दिव्यनंदी तं प्रामयंते वलं घ

थौ ॥ ॥ इति श्रीखिलपुहरिवंशपोषरा ॥ वैशंपायन उवाच ॥ बलवान्सत्त्व दैत्यसो मधुर्नाम पराक्रमैः
वबंधपाशान्निशितैर्ममैदंड पर्वतांतरे ॥ तं वै प्रह्लाद वचनालक्ष्मापांचपश्यभारत ॥ ऐश्वर्यमेकमाकांक्ष
न्नविष्णुद्विसंशयात् ॥ वद्धुं इंसद्समामध्ये पाशमर्मविवर्जितः ॥ अथसैर्वेकनिश्चित्य वल वद्धि
विदारणैः ॥ विष्णुमवायणीरुथमाक्षयं युद्धकोविदः ॥ मध्ये गणानां सर्वेषां कालस्य वसमागताः ॥ द्विषा
भूता कांश्यपेया मध्ये वंशमुपागताः ॥ युद्धार्थमन्यथावंत प्रगृह्य विपुलां गदां ॥ गंधर्वाः किन्नराश्चैव
वाद्यगीतविकोविदाः ॥ प्रनृत्यंति प्रगायंति प्रहसंति च सर्वशः ॥ तंत्रीलिक्षुप्रयुक्तानि मधुराणि स्व
नावतः ॥ मनोमधोर्विधुन्वंति युध्यमानस्य रागिणः ॥ मधोमलवं मधुना नियोगात्पद्मयोनिनः
प्रतानू विकारान्कुर्वंति गंधर्वास्तत्रवादिनः ॥ ततः शांकानि गांधर्वे तस्मिन्राहैरधुर्ममनाः ॥ दान
वाश्चासुराश्चैव प्रलयंति प्राणदाः ॥ मधोश्च मनश्चाक्षिण्यपश्यन्योगेन चक्रिषा ॥ मंदरो प्रददे
थयो विष्णुर्गृहीत्वा स्मिरिवदारुपुत्रः षयादीप्तमनसः ॥ किंचित्क्षुनितमानसाः ॥ पितामहं पुरस्कृत्य
लपौनः ..तरधीयत ॥ दिष्टुं साऽन्य हनकुद्धो मधुर्मधुनिभेक्षणाः ॥ ऊर्जेन शंखदेशाते न चक्रंपपरा

त्स्ते। छिन्नश्चाप्यहनद्दैत्यं कराग्रेण स्तनांतरे। स पपात महीतले जानुभ्यां रुधिरं वमन्। न चैनं पतितं
दैंरि स्तु युद्धविशारदः। बाहुयुद्धे ह्रिया मयत्न। स चापि सत्यपराक्रमः। इंद्रध्वज इवोत्तिष्ठन् जानु
भ्यां स महीतले। स क्रोधपरीतात्मा निर्हृदन्निव चक्रूपा। परुषाणि घेताभ्यासिरन्योन्यमभि
गर्जतुः। समीयतुर्बाहुयुधः परस्परवधैषिणः। उभौ तौ बाहुबलिनावुभौ युद्धविशारदौ। उभौ
च तपसा श्रांतौ। उभौ सत्यपराक्रमौ। दृढप्रहारिणौ वीरौ वन्योन्यं विचकर्षतुः। शैलेंद्राविव युध्यं
तौ पक्षैः पाषाणसन्निभैः। विकर्षंतौ च मंचेव अन्योऽन्यं वसुधातले। गजाविव विषाणाग्रैर्नखा
ग्रैश्च विचेरतुः। ततो ज्ञानमुखेष्वेव शुश्राव रुधिरं बहु। गैरिकांतधातुसंसृष्टं शैलेभ्य इव कंचनां स
४२८ सिक्तौ रुधिरौघेण स्वस्ववङ्गैः समर्जितौ। अथोपघातैः पादाग्रैस्तौ व्यदारयतां महीं। अविहन्यत ४२८
तौ वीरौ परस्परमनेकधा। पतंगाविव धृष्टमनौ प्रहारानां मांसगृद्धिनौ। भृशक्रवुध्वंतरिक्षेच स
हंस्रतौ तिष्ठकौ। सिंहानाविव नेमुक्ता परया वर्म संपरा। अन्नयाविष्णुसंयुक्ताः सत्याः सत्यपरा
क्रमा। भीरं धनुःसंयुक्तं युक्तं चेतयानृपातदुःसहं ह्यियेर्युक्तं तेजो न्तेऽसनातनो ध्रुवं तिष्ठति

तास्तमस्त्वं प्रलयतां। तेपुनश्चाद्भवते स्वस्यांवक्रूरूपमनेकधा। प्रबोधसावंतानां त्रिषुलोके षु कामदा स
रूपा वक्रूरूपश्च लोकान् संवर्त्तयेच्छौ। मानुषीलनुमास्थाय बहुभिः कारणांतरैः। योगात्मा भूयानुर्धीस
ना। गां हृदि वैश्वरः। वंशान्तं परं चैव सहस्रेणैनीत्मानमीश्वरः। ब्राह्मणा विप्रान्वमति युद्धेनैव च सं न्निया
न्। प्रदानकर्मणा वैश्यान् शूद्रान् परिचर्यया। गावः क्षीरप्रदानेन यज्ञेयज्ञे पुराहुताः। पितरश्चापि मा
र्दे ह हविर्भागेन देवताः। चतुर्भिर्मतिरिक्तां गां स्त्रिलिरन्यैश्च धर्मतः भिः। समस्तैः पितृ निर्न्नित्यः स्वालो
मानूपरिरक्षति। सूर्याचंद्रमसौ ख्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निहतात्मकं। प्रकाशं च प्रकाशं च निगर्दं स्वेन ते
जसा। त्रयस्त्रापितरो नित्यं वर्द्धयंति दिवाकरं। चतुर्भिः पितृभिश्चैव चंद्रो वर्द्धति मंडलो। त्रयः पितृगणा
नित्यं पिंडानास्वादयंति ते। चत्वारोऽन्ये पितृगणाः। सिद्धा पंचक आदिरे वमेव पंचतां धर्मात्स्वमेव पं
चता विना। सनातन मयोदिष्टः शाश्वतो ब्रह्मसंनवः। तस्मात्तु तेज आदत्ते त्र्यमिद्योतयुश्च सर्वशः। स्त
स्तं मेण तेन आहुता समपद्यत। यदा स्कंदं गतं सर्वैरश्मिभिः प्रदहन्निव। युगांतकाले संप्राप्ते परांमि
ह्विमुपागता। पद्मसंधेव मायाश्रयालोकं चरति मानुषं। रूपिभिः सह रुद्रान्मासुर्याद्वसुमपत्नेः। स

फ॰... र्वाणांमनंतांपुष्टिवर्द्धनं।हेतूनामधिकारंचमानंकर्मविपर्ययः।वनस्पत्योषधीश्चैवयु
गपत्प्रतिपद्यते।वालनावायवस्कन्धप्रदेशप्रदेशेजनासवानंतानानंतिनतेनकार्य्योर्थवमुध्मतत्वा
देवयज्ञंसत्यवाक्यमात्मयज्ञंममानुषं।द्विविधःस्वर्गमार्गश्चसर्व्यश्चेंद्रश्चनिर्म्मलः।चंद्रमापिहृया
नंचदेवयानंचनास्करः।त्वमेवत्वमुध्मयुक्तोविश्वंचरसिमायया।एकोहत्यगाणानसर्वान्संक्षिप्या
मत्रसंनकः।एकस्त्वमसिसंनतःपुराणंपुरुषोविराट्।अहंयश्चाप्रमेयश्चकर्मकारकरोवशी।मर्त्ति
प्रजाभिसंवृतोवायुःपर्य्येतिखर्वरः।समनीरूपसंस्थानेन्रत्यमाहत्यतिष्ठसि।साधनंचापिनिर्वाण
संहारप्रलयेतथाधाताधरणकालनदिशश्चरूपिसर्पाणा।सेव्यमानोमुनिगणैर्न्नित्यंविगतकल्म
४२९ षः।कर्म्मभिःसत्त्वमापन्नःसमसंगोजितेंद्रियः।स्तूयमानश्चविविधैःसिद्धैर्मुनिचरैस्तथा।तस्मात्वि ४२९
पुलंदेहंहरिर्हरिहयोमहान्।ब्रह्मावेदमयंरूपंसर्वदेवमयंवपुः।शिरोमध्येमहादेवोब्रह्मात्रहृ
दयेस्थितः।आदित्यंरुद्रमरुतावालाश्चसर्पाशशिनास्करौ।रुद्राःवसवःसाध्याःसर्वेसंधिषुदेवताः
जिह्वावैश्वानरोदेवःसर्वदेवीसरस्वती।मरुतावरुणश्चैवजानुदेशेव्यवस्थिताः।एवंब्रह्मायथारूपंमु

राणामक्षतंमहत्।अस्मरंपीड्यामासक्रोधाद्रक्तांतलोचनः।मधःमेरोवसाहसोपृथिवीसमदृश्यत
प्रमदाजघनांतेरकांशुकनिवाशिनी।मेदनीत्यवत्राहश्चलब्धःपृथ्वीनराधिमनागास्करसहस्रेणध
रन्यासमुपस्थितं॥ ॥इतिश्रीखिलेषुहरिवंशेएपोद्घः॥वैशंपायनउवाच॥मधोर्न्निपातनंदृष्ट्वा
सर्वेनंतानिपुष्कर।प्रहृष्टानिप्रगायंतिनित्यंतिचसमसर्वशः।सुपार्श्वोगिरिमुख्यश्चकांचनेशिखरो
पमः।वक्रधातुविचित्रैश्चस्वंलिपन्निवचावनौ।गिरयश्चापिशानंतेधातुभिःसमरंजिताः।धामुनिः
शिखराग्रेश्चसविद्युतद्रवांबुदाः।पक्षपाताहतरेणुर्वाःसस्कलवालुकाः।छाद्यथम्पर्वतागणिम
हामेघइवावनौ।मेघसंश्लिष्टशिरसःपक्षविक्षिप्तपादपाः।कांचनाद्रिवेवक्रलारेतितिष्ठंतीवपर्वताः
पक्षवंतश्शिखराःहेमधातुनिरंजिताः।पक्षेनसमहत्ताःस्वाश्रयंतिविहंगमान्।कांचनाःपर्वताः
मर्वेस्फाटिकमणिनिश्चिताः।सूर्यकांतश्चवज्रनिश्चंद्रकांतश्चनिर्म्मलः।हिमवांश्चमहाशैलः
श्वेतद्रोणनिराचिता।कांचनैःशिखराग्रेश्चसूर्यपादप्रकाशितैः।माणिनिश्चप्रकाशेद्रिःपरांत
रनि...रतः।नाम्रपुष्पश्चशिखरैर्द्वीप्यमानैःस्वतेजसा।मंदराश्चोग्रशिखरःस्फाटिकैर्मणिभि

श्रिता। वर्ज्जि गर्ने निरालंबैः स्वर्गोपम इवावनौ। महाशृंगेश्च कैलासः शिलाधातुविभूषितः। तासगौरैश्च
वनिविडै प्रांशुभिश्चैव पादपैः। प्रवादयन्ति गांधर्वाः किन्नराश्च प्रगायन्ति। देव कन्या गणा रेश्च प्रतिक्री
डन्त्वा पुनः। मधुरं चैव गीतैश्च नित्यश्च निनयाद्यतः। शृंगारा मत्तहारैश्च कैलाशो मदनायतः। आ
दित्याद्भासितैः शृंगैर्भिन्नांजनचयप्रभैः विध्यानीलांबुदश्यामो विभिन्न इवतायदा। धातवर्थ सर्व
न्नतानां मरुपृष्ठ महावलो। निर्मलं मुर्द्धिमलं तायं मेघजालैरिवावृतः। शिलाभिर्बहुचित्राभिर्द्दीप्तभि
र्बहुरूपिभिः। प्रस्रवद्भिर्गुहाद्वारैः सलिलैः स्फाटिकप्रभैः। ग्रीष्मांते वायु संरुद्धा घना इव समाविपुनः वि
चे पुष्पैः सुरगणाः शोभन्ते इवभूषिताः। नागाः कनक संजाते र्विचित्रैरिव भूषिताः। विहंगमा निलीना
४३० श्च लताश्च कुसमाश्रिताः। विलंबन्तः सपुष्पाश्च नृत्यंते वायुघट्टिता। पवनेन समाकृष्टा महता माधवे ४३०
ऽहनि। मुमुचुः पुष्पसंघातं तोयं वले व वर्षति। फलवद्भिश्च विपुलैः शाखाः स्कंधावरोहिभिः। पाद
प प्रफुल्ल वकुलैः छिद्यते वचस्कंधरा। मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्ता विहंगमा। घोषयंतीव गायन्त्यः कृ
तस्या गमसंनवा। विष्णुर्म्मधर्म्मिर्दंताच चकार मधुवाहिनी। नदी प्रस्रवनिर्जदां सुतीर्थां वकुलोदकां

गांगास्ववर्णसिकतां मधुतीर्थां मनोरमां। विमलैरंबुनिःश्रर्णां पुष्पसंचयवाहिनीं। विवेष्टा पुष्करं मातृब्र
ह्मणा वाक्य चोदिता। ऋषिभिश्चानुचरिता ब्रह्मतत्त्वविनिषेविनिः। धात्री कपिल रूपेण गां नूं वाक्य
तेपयः। मधुरं विततं यज्ञे ब्रह्मणा वाक्य चोदिता। सरस्वत्याः समुद्भूतं ब्रह्मणे चेतमानुदं। मरुतीर्थ
मतिक्रम्य पुष्करेषु विसर्पति। सुचारु रूपा धर्म्मज्ञा अन्न रूपेण छादयन्। रूपं कनक वर्णानंत पावुचे
न चेतसा। अन्नगंधलता न्मुक्तः संवृतः पर्वतो महान्। गुरुद्वारं गुरुः प्राणः साश्रुतः सिद्धसेवितः। वेद
कानिः सचित्रानिः। कांचनो विराजितः। पुष्कराणि परीतानि वक्षावि पुलदाक्षिणः। महामेरोर्यथा
रूपं चाद्भुनिर्द्दारुनिर्द्दते। चेतनाया निसंपन्नो रूपेणाद्भुतदर्शनः। करिष्यामि हम प्यत्तन्मनसाध
र्म्मचारिणां। रूपं बहुविधं लोके पार्थिवो चेतसा तथा। त्रींश्च लोकान्प्रपद्येयं पंचनिर्द्दारुलक्षणैः
षष्ठेन च समर्थस्यं मनसा धर्मचारिणी। संगपुत्रा वमोहाम्यां पश्यान्निवत्रा मृद्दयः। विमुक्ताः सर्व्वसं
गेभ्यो धारयन्निपरिग्रहाः। न च विंदेत मां कश्चिन्मन सां धर्म्मचारिणा। पंचद्वारं निवद्धाश्च नानाना
पितृन्वा क्षिताः। ये च विद्यु मध्यीयते बहुधा पादविग्रहैः। तेषां पश्य पुराव्यक्तं तपसा दग्धकिल्विषाः। ये च म

मनिरा हे युन्नोनाधर्म्मपदस्थिताः॥ तेऽपि स्वर्गजितः संतः पश्चपे युगमं गतक्लमाः॥ यश्चैव पर्व्वतः प्रांशुर्मे
रुदृष्ट प्रतिष्ठितः॥ मनसा रुध्य युध्येयुं प्राणत्यागे पुनिर्म्मलाः॥ अप्सरानिःसमागम्य विचरंतु र्म्मनाज
वाः॥ नंदनं च समासाद्य काम्यकं न च महद्वनं॥ इमां विद्यां समासाद्य यमद्रक्ताः पुष्करेष्विह शरीरष्याप
यिष्यंति च तेर्व्वहु विधः सृशाः॥ सिद्धिं प्राप्य क्रमयुक्ता मेवहु विधेर्न्नराः॥ इमं लोकं गुरुं चैव संपन्नेषु
यथाक्रमं॥ गौरं सिद्धेति द्विख्याता त्रिषु लोकेषु विश्रुता॥ पुना वै तपसो द्युक्तं दर्शयंति समाहिताः॥ पुर्ण्यं
४३१ ज्ञानानि संधीनां मनित्रासनसंग्रहाः॥ न वेश्वानिरालंबाधमत्रं निर्म्मुक्तबंधनाः॥ सहस्रगुणमप्य
त्र दत्त्वा दानफलादिवा॥ अविमानेन विप्राणां मनःश्रद्धेन कर्म्मणा॥ सर्व्वत्रैवाप्रमेयन मात्यंतं फल ४३१
माप्नुयुः॥ अमुष्मिन्नलोके धर्म्मज्ञाः सहस्रं कुलोद्भवः॥ येषामिह च सानित्यं यज्ञे ब्राह्मणसंकुले
ते न यायजमानाद्य अनिषिंच पुनःपुनः॥ तथा तां मनसा गौरी मनसा धर्म्मचारिणी॥ अनुग्रह
यन्नतानां मनसा त्रैव तपोधना॥ सत्यएव परा विद्या न विताना न संत्राय॥ नाफला विद्यते धर्म्मे धमाधर्म
चारिणी॥ ॥इति हरिवंशे पाष्कः॥ वैशंपायन उवाच॥ दिष्ट्यं जिगमिषु दिव्या मुत्तरां दिव्यसाधनः॥

तथा सधात्रुनिचये पुण्ये पर्व्वतिराधसि॥ विष्णुः परमधर्म्मात्मा पादेनैकेन तिष्ठति॥ दशवर्षसहस्रा
णि पुष्करे पुष्करेक्षणः॥ आत्मन्यात्मानमाध्याय तपसा ब्रह्मसंभवः॥ घरंते कर्म्मणा येण लोकमुक्ता
यकारणात॥ नासुरान्स्मनायुष्णागात्राणि स्वयमात्मनः॥ अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं च तपोधनः
तेजसा तेन ज्योतीपि विनाम वेझार्णनः॥ तिष्ठते तपसा मध्येयोगात्मा नावयन्नयगत॥ सोमे विप
थमारिय मनसा धारयन्मनः॥ शुक्रः परमधर्म्मात्मा ब्राह्मीं सिद्धिमुपागताः॥ संप्रदिश्यति सर्व्वत्र दि
विमन्यंतरं तथा॥ यो विष्णुः कर्म्मकर्त्ता णो वक्रुरुपास संपदः॥ महेश्वरानिग्रदात्मा हे परुपेण तिष्ठ
ति॥ ऊर्द्धृत्यदक्षिणां पादं वायुनक्षः समाहितः॥ अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं त्रातमेवचा॥ महायोगीम
हादेवो निथमाद्भ्रामाणि स्थितः॥ अथवायुर्म्मणीन्नूत्वा अंते चं रति गोपतेः॥ फीनीन्नतेः महाद्वारःप
वनं गिरिरयन्मुखात॥ स निष्क्रांत ततो वक्रो त्राणेन परमात्मवान्॥ निर्य्यासनलः पतिनानचा
ध्यानं च पार्थिवः॥ सफेनाबा॰रिवाविश्च च चारवसुधातले॥ नैवाङ्गेनेव वश्रुष्कंगानायुः संघात
मागतः॥ तत्काले फमुच्छिरण्यपवनः सहचारिणा॥ निरालंबेनिरालंके स्थान्नाणि समुपद्यत॥ तेहिप

ह्निपद्योन्नमात्वात्मानं स्वेनघट्टिता॥ नीलमेघारुणाप्रख्या नैवाग्नेनैव पार्थिवाः। ब्राह्मीमूर्त्तिसमाधाय
वायुः सर्वे चरोवसी। समासहस्रसंपूर्णं चचार विपुलं तपः। वह्निर्वङ्कुजटी नग्नश्चाचीरवल्कलवासधृ
क्। तपस्तप्यते नाहारो मौनमास्थाय पाथक। वर्षाणां वसहस्राणि त्रीणि चैकं चयत्नतः। तस्याग्नेस्य
उसंगते। महानभिश्रवत्वेन। स्वर्गप्रकाशनश्चैव स्वर्गवासीलमानुदः। दिवि नूतः प्रकाशाख्य तपसा
ब्रह्मसंभवः। तपश्च ब्रह्माग्नि लोकानां नूतभावनः। तत्र पान्नुविश्वाजेंद्रमानुपपुप्रतिष्ठितं। नास्कर
संज्ञः संकाशसूतानवतिसत्तमा। मत्यौनां मर्त्त्वमत्तानां तेजस्त्राहिप्यवर्त्तते। नत्रयोगवलेनारुण
न ब्रह्मणस्पविशेषतः। तत्तमानात्रात्योडाचो नाप्यहानवतिहृत्यां पुष्पमिवा महातेजायृत्तः सर्व ४३२
गावशी। तपश्चरितिधर्म्मात्मा पुष्करेषु समाहितः। महेंद्र शिखराभराद्यावं तीर्थांतिमेदिनी। नाव
४३२ न्धरूपमास्थाय तिष्ठितेनिषिला। समाः जानुर्भ्यां पतिताः न मायातिर्न्ननासिपश्यति। समाः स
हस्रंनिखिलं नेत्रेरनिमिषैर्जगच्चानेत्राणि वङ्कमात्स्यनेत्रां तेरपिलिः स्मृतेः। मध्यंदिनकरप्रास
रास्मिवानूसपरियद्री। तरत्रमयः प्रानानेत्रः त्रातमाऽथ सहस्रशः। रराजतेजः संयोगाद्दिवृद्धिरि

वसोयदा। सविस्फुलिंगैर्न्नेत्रांतेरादित्यमनुवर्त्तते। कर्म्मणोऽनेपुगांतेवागगनेवङ्कुरूपिणः। वन्हृतापः पु
नर्म्मेत्वानिपत्नावसुधातेसः। समासहस्रं संपूर्णं तपसोऽपमुदारुणां। निगृहीतेंद्रियोन्त्वात्र्प्रसरोनिलेल
मेराः। शिखरमासाद्य कामकामेन वर्द्धयन्। तपः कामः सयक्षस्तु कुबेरो नरवाहनः। विष्णुरेव तपाध्य
होऽग्रजसा तेनरंजति। नहि कश्चित्पुमानस्ति एवं तपश्चाचरेत्। त्रिषु लोकेषु राजेंद्र ऋते विष्णुमनात्मने
वा मुनिर्ध्धक्करूपश्च नागेंद्रो मौनमास्थितः। तपश्चाचरते सम्यक्कुविधमयमनसा मनः। शेषः सत्यधृतिर्नो
गोवलवान्ब्रह्मसंभवः। हृष्टमारुग्धधर्म्मात्मा अवाकुशीर्षोवलंवते। जिह्वानिलोलिताहानिर्गाचक्रे
विषमुत्सृजत्। समासहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः। कालकूटं विषं तस्य मुखरन्ध्रमुपद्यत। येनलोका
घतिग्रस्तानसुरर्वविहाते। कचित्। मर्त्यत्वात्तु गतं तीक्ष्णं भुजंगेषु महीपते। जंगमं स्थावरं चैव सर्वं चानुग
तंविधं परस्परविरुद्धेन सिंहशुकेन मारता मा सयत्या लनोऽगानि तनती ह्योन नारता। अथ ब्रह्माम
हानागान्नूलानां हितकाम्यया। मंत्रविरुजते राजन्नब्रह्मा हरमहिं सितां। गरुत्मान्विनतपक्षैः नरवाथ
मांसिलं मही। समासहस्रं संपूर्णं चाल्यग्रेणावलंविना। पर्णनाश्च विकवैर्विशीर्णं वसुधातले। रा

ज्ञवसुधमवृत्तैः पर्णैः वल्काविचित्रैः। जो नष्टे नष्टे वेष्टुः सर्वभूता निमारता। इहलोके मनुष्येंद्र देवलोके च ना
रता। श्वेरिवां वितनरुज्वा महीतलविसर्पिणिः। सप्तवारि समसंघाति नजत्यतेकचरावशी। पुष्करांनासि धर्मात्मा
मङ्गलाल्लिपितमहेजः। अथ भूतमाक्रम्य पृथिवी प्राप्य देहिनी। तपश्चरति धर्मात्मा वाद्गुसुद्यस्पदक्षिणा।
माईवर्षसहस्रं च ज्ञातमेकं च सुव्रत। तपश्चरति धर्मात्मा वायुभक्षः समाहितः। समाधियोगात्संगाद्वा ब्रह्म
योगस्य नारत। येन यं पृथिवी राजन्धार्यते ब्रह्मयोगिना। अनाद्यंतमशेषाणां सर्वेषां च विषयेषिणा। योऽसौ
विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निरालयः। दिने दिने खिन्नो जवतिराजौ नवतिवेष्ठितिः। सत्यसंधः सुधर्मात्मा
४३२ कामकाकरोऽनवता। तस्य यश्चापतः पाणिः पृथिव्यां पृथिवीसमः। नवते तपने राजौ मंडलं यन्विपुलं त ४३२
पः। स्वचंद्रविषयं राजन्त्रादया मासरुंधति। ग्रहाणां गतयश्चैव ताराणां च विशेषतः। तां छायामाश्रि
पश्यामः। श्रुवह्निर्मंडले नवैः पृथिव्यां दक्षिणे दृश महायोगी महामहामनाः। सेषाछायाशशीजन्वा अपि
मंडलमाविशत। आलिंग्य पृथिवीलिंगा वृङ्गताद्दशया सुविः। अगेगामुपगम्यैव तपश्चरति निश्चयात्
प्राहप्रादेः उक्तुनलो पृथिवी वाँगता। सर्व्वाश्चिनिःपीयमाणा। आक्षिपंति महीतला न्यामही। मिवांतुव

अ.गं.१

सेनां युगांते विष्णुतेजसा। रराज सूर्यरश्मिनिर्वृतिषिक्ता महानदी। स्फाटिकावष्टुनाय्येकाकं वैनेर्ष्यम उ
निर्दृत्ता। आदितेनसमारत्ना रश्मितेजो निसंभवैः। मंडलं निर्गता देवी वक्रुपानोपलभ्यते रश्मिनिःपु
नरुक्षीणा ततो योगेन भवति। आकाशगंगा संहृत्ता विपुलेरंवु विग्रहः। शीतच्छायैश्च तरुभिर्लता नि
श्च सुगंधिभिः। पद्मखंडैश्च विविधैः कुसुमैर्दिव्यगंधिभिः। कांचनापीडरुघनास्फाटिकांतरमेखला। नी
लगर्नासुकेशांता पुष्पसंचयमंडला। शोभनतेऽथ विसर्पंती प्रमदेव विभूषिता। सैषा गंगा फलैर्लैर्नैपुष्प
रासमाहिता। सुतया चंद्रविहिता। लोकानां धारणे रता। सरस्वती सरस्वैः क्षैरधीते ब्रह्मवादिनी। ए
वलीया शैलेन्द्र मंदरे मंदगामिनी। ऋग्मयांश्चत्तरा वेदादेत्याश्च निराहता नाय युनेः साम निष्ठ व श्रा
श्रिता। शिलया तदा। सर्वपनिर्द्वल पद्माभ्येष पसादग्ध किल्विषैः। सुपार्श्वस्य गिरेः पादे पाणिरंडे सुपर
गे। निःस्वनं सर्वभूतानि नियमेन च शृण्वते मंदरायैर्विसर्पंति ज्ञागऋ सर्पमती ज्ञियं। चिरं नियमसंश्राम
तल्लीनताश्च नवहानवाचर्मरये देवी नियमासत्यवाहिनी। अथ भूतानि सर्वाणि तल्लीनतानि स
र्वशः। नष्टेक्रमनिधनार्थमाहर्तुं वदने स्थिता। विन ऽयोगेमनसा सर्वभूतैर्निग्रहे। सरस्वतीस्व

पु.१

रत्नानाद्याडाहारमहास्वना॥ सरस्वत्याः समायुक्तौ गीतांगं कृतिदेहिनः। तस्मिन्नेवासलेडुर्गगानेगायंतितिभि
र्गयाः॥ आदित्याश्च सर्वाः कृतमकृतस्थास्त्विनिः महाङ्गरिणा वीरवसना मकरमरवलधारिणः॥ किन्नराश्च व गंधर्वैर
सतागोःसहरागाङ्गसाः तपश्चरंति सहिताः॥ पुष्प धूमनीविणः। आपिकारपतंगश्च सहसर्वे सरीसृप
श्चापश्यंति शरीराणि तपसा ग्रणयल्लनः॥ विष्णुर्जिष्णुश्च समापन्ना देहांत विसृष्टवान्॥ सरस्वति महायोगी
सर्वांसां महिचारिणः। पुष्करे समते विष्णुर्जिष्णुश्च वह्निधनुतः। दीप्यमानस्य तेजोभिर्निर्धूम इव पावकः
सोऽग्निमेनः समभ्युतः पृथिवीतः पश्यन्निव प्रधावत समंतेन मंडलं दग्ध्या योजनं। चिरराजो द्विर्निर्दीसः
४३४ श्च तस्था वलं विलिः। विशीर्णपर्णविन्नवेर्म्मे यूपैरिव दीपितः। तस्याग्नेर्विस्फुलिंगानां नभश्चक्रुर्लं घने ४३४
रताः॥ विप्रकीर्णस्य वसुधां मर्यादामिव नास्वती। तस्य दीप्ता वियत्यासु लिघ्र मडूव पादकाः। ऊचित्ति
द्वेलन प्रख्ये विक्षिप्यंतिडवाधरा। सोऽग्निर्धूमगतश्चत्रातिष्ठते विपुलं तदाधनव ह्निस्फुः प्रकाशनिय
मस्य समापनात् रल्लां तव्वानतां विंध्याद्दिष्णुर्जिष्णुपराक्रमः। नृणाथ्यत शरीरावैनागा वालाहक
ऽस्तवदातमग्निमात्मजं स्पष्टं ललिहानं महामतिं। अतिप्रहृष्टे तेजांसि तेषां तनों हितकाम्यया। वारि

५+ मेघीभूता ग्रन्थापाम्नि वंद्वतिवलरंजिता॥ तस्मिन्नेवाग्नि संघाते से... मूर्हत्तं लोगे होत

णास्फुरवसीतेन प्राणिनां प्राणवर्द्धनं। निषिंचद्दहनं तत्र नागो वालाहकस्तथा। ततः सिद्धगणैर्युक्तः पुष्करेल
पतत तपः॥ संहृत्य मनसात्मानं महायोगी महाबलः॥ संहृत्य पादगात्राणि मनोमूर्द्धि व्यवारयत्॥ अचलं
स्थानमासाद्य तल्लीनो तावन्नवदाएषधर्मो हिधर्माणां नोपधानविकल्पितः॥ हितः सर्वे पुंडुदचाइ... भरतेषु
मुत्र चानयाः॥ अथ देत्यास्ततास्सत्रमामगव्याघ्रतायुधाः॥ मायाप्रातैर्बहु विधैः शरीरैर्बहु संवृताः॥ अ
ग्निदैत्याः पर्वताग्ररनिघ्नंति परंतपा॥ ज्वलंतं ज्वलनं प्रख्यं महाकाया महावलाः॥ त्वत्रिषादं धमः त्रातथाऽ
थ सहस्रशः॥ युगांतप्रसुरादित्यः प्रज्ञाइव दिधिक्षवानु॥ नभः क्षरंथिदैत्यास्ते मायानिसुख मुद्यतं॥ अरि
त्यमिव दीप्यंतं तननः सूर्यमादयियथा॥ विहते रुद्यमैः सर्वे दैत्यानन्नपराक्रमा। गंधमादनमासाद्य निपन्ना
गिरिमूर्द्धनि सवाग्नि र्वधवेज्वोक विद्युद्भिरिव संगतः॥ अंतरिक्षगान्दैत्यान्निर्दहन्निव चाक्षवा नागा
गोवलाहकश्चैव मेघश्चैव समागतः॥ सुमा च सलिलं तस्मात् पर्जन्यइव दृष्टिमान्॥ मंत्रेः संचादितो नागो
द्विजेभ्यावदनाहतः॥ सुमाच तायसंघातं मानयन्प्रियम्ज्ञाननं॥ ॥इतिहरिवंशे पाघरे॥ जनमेजय उ
वाच॥ संयुज्य तपमादेवाः किमकुर्वन्नततः परं। नहि तद्विद्यते लोके तपसा यन्न लभ्यते॥ ॥वैशंपायन॥

अथदीक्षां समाधाय सर्व्वे विष्णुमयागणा। पुष्करादभिमुह्य स्वप्राणीयं च यथाविधि। जुहुवुर्मंत्रविधिना व्रा
ह्मणा मंत्रचोदिताः। हविषा मंत्रपूतेन यथा वै विधिरेव च। मंत्राभिविधिवत्तत्र वदंते ब्रह्मतेजसा। तेजा। त्रि
र्वेकुली नृतः प्रनुःपुरूपविग्रहः। ब्रह्मदंड इति ख्यातो वपुषा निर्द्दहन्निव। दिव्यरूपप्रहरणा ह्यसिधर्मधनु
र्द्धराः। गदां वलं गली चक्री शरी चर्म्मी परस्वधी। शूली चक्री खड्गपाणिः त्रालिकिमानूवरकामेकं। विष्णुष्व
केधरः खड्गी मुशली लांगलायुधः। करालं गलमालं च मुशलं च महावलः। वज्रमिंद्रसपायोगा। छेतप
वोणमाक्षिपत। रुद्रः शूलपिनाकं च मनसा धारयन्प्रभुः। मृत्युर्दंडं च पाशं च कालं शक्तिं अगक्रतु। ज्या
४३५ हपरशुं त्वष्टा कुवेरश्च परश्वधं निर्विकारः समायुक्ताः शतशोऽथ सहस्रशः। विश्वकर्म्मा च त्वष्टा च चक्रात्ते
धायुधातपि। इंद्रियाणीरथं प्रादात्सूर्याय च पितामहः। परमात्मा ददौ विष्णो रुद्राय च महात्मने। छंद ४३५
निरवं वृषात्तु सचकाराश्ववाहिनी। विश्वकर्म्मा विमानानि चकार वहूनि क्रमैः। शरीरात्रासमुद्भूत्य वि
ष्णुः सत्पराक्रमः। पुष्करान्पर्व्वतिघननृतनार्थे प्रदीदापालयन्नायांश्च वरूथ्यकृत्स्नाः। मध्ये विंश मक
ल्पयत्। यथा नियुध्य संग्रामे त्रातुं निर्व्विजिदराणा। त्रातदंड समुचितं निर्व्विकारं समाहितं। ब्रह्माजयाद्

विधिना अंतर्द्धानगतः प्रभुः। स्वेप्रनावेश्चवङ्कधसोऽस्त्रग्रामं चतुर्व्विधं। पैंडमाग्नेयवायव्यरौद्रं रौद्रेण
तेजसा। एभिर्व्विकारैः संयुक्ता दितेः पुत्रा महावलाः। तपसा भिक्षया चैव अस्त्रैः प्रहरणैरपि। वलेन
च तुरंगेन वीर्येण च समाहिताः। अपधृष्यारणे सर्व्वे ह्यासेनेवानवंसदा। तविहाय महायोगी चेचा
रवसुधातले। नयोऽन्यत्रपञ्चासे तु श्वरंतो ब्राह्मणाः सह। तेश्वसर्व्वैः सुरगणैश्व र्म्मचीरनिवासिनिः
।। ।।इतिश्रीहरिवंशे पाष्करे।। जनमेजय उवाच।। ब्रह्मन्नखिलवर्द्धमाने निर्म्मर्थ्याद महाग्रहे। अवि
नाशवनूतानां कथमासंतदाप्रजाः।। ।।वैशंपायन उवाच।। पृथुं वैण्यं प्रजापालमभिषिंचन्प्रजा
पतिं। यथा चक्रविर्तिः साद्धं पर्थ्याधर्म्मपरायणः। एषवैवः परमो राजा अनुरागादजायत। त्रेतायां सं
प्रवृत्तायामन्योऽन्यमनुजल्पिरे। एषनाद्यविदाता च सत्यप्रासेनकर्म्मणा। एतस्मिन्नंतरे देवा गंध
मादनुसानुषु वङ्कनिर्जिज मेश्रांतानिषिन्ना गिरिसानुषु। अथ गंधं समाभाघ्य संगता देवदानवाः। मा
धवे समयप्राप्ते तेनगंधेन दर्प्पिताः। पुष्पगात्रस्यपद्यहीर्य्यं माकृतेन समार्प्पितं। मनोयाहि सुरवं स
र्व्वे पार्थवं गंधमुक्त्वमाते दैत्यास्तेन गंधेन किंचिद्विस्मयमागताः। प्रसन्नमनसोऽन्योन्यं वापरं सौष्यमुपा

गताः ॥ ऋतुभिश्च सहिताः सर्वे ते न गंधेन दर्पिताः ॥ पुष्पमात्रस्य यद्वीर्यं किं तस्य फलतो न वेत्त । अनुमानेन
विज्ञेया विविधाः कर्मवृद्धयः । अनाश्रवा आश्रवा अश्ववृद्धिप्राणेन देहिनो । तस्माद्वयं पयोमध्ये पृथी
न्निर्मथामहे । मंदरेण विशालेन बलिना रक्तकामरूपिणा ॥ समुद्रमभिसंरब्धा हृष्टीमाः सोमजं जलं । पी
त्वा च सहिताः सर्वे प्रस्थिताः कामरूपिणः । विष्णुर्वायुर्यमी येषां न विष्यति महाबलः । दिवं च वसुधां चै
व नोत्स्यामः सवनस्पतिं । समूलपत्रसारवाश्च सपुष्पाः सफलाशिनः । सर्वे यास्याम गृह्णीमो वसुधां वसु
धातले । उद्धृत्य गिरिपादेभ्यो गंधमादनसानुजान् । प्रनाप्यवचनादेवा मंदरस्य प्रकंपते । समुद्रं तं प्र
धावंति कंपयंति स्म मेदिनी । निश्चयेन महावीर्या बाहुभिः परिणाहिभिः । न शेकुस्ते समुद्धर्तुं शैलेंद्रं ४३६
४३६ दनुवंशजाः ॥ निष्पेतुर्व्यानुनिर्यत्ना विपुले पर्वते नतः समाधयात्मनात्मानं तपसा दग्धकिल्बिषाः ।
पितामहं प्रपद्यंत धीरा निःकामरूपिणः । तेषां मनोनिलक्षितं ब्रह्मा सर्वत्रगो वशी । ज्ञात्वा च बहु
विधैर्वाक्यैर्जहार सरस्वती । अथ शीरां शशीरस्त्वां पर्यावर्त्त संपदा । सर्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां
हितकाम्यया । आदित्यैर्वसुभिश्चैव रुद्रैश्च समरुद्गणैः । दैवर्ष्यैरश्च गंधर्वैः किन्नरैश्च प्रगायिभिः

समेत्य सहितैः सर्वैः त्राकस्मुद्धरितं गिरिः । अमृतार्थं महातेजा ध्रतुभिः समवाश्चितः । सुरासुरगणाः सर्वे
समुत्पाद्य महागिरिं । हृष्टा रूढाः प्रवपश्यंति वीरुधो हिमवद्गताः । तदुद्धृत्य ततस्त्रैव वनं सर्वे ध्यामहिवे
तस्या दैत्यया वासुकिबलिना मनोनिर्वाप्य च वचः । आक्रीडंता वह्नधर्मेव बलं नानमः । यत्र पुष्कर
विन्यसेत् सहितैर्दैवदानवैः । सुरासुरगणैः सर्वैः सहिता बलनानमः । मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं वासुकि
मेव च । समासहस्रं मथितं जलमोषधिभिः सह । क्षीरभूतं समायोगादमृतं समपद्यत । तत्र क्रूरसुराः स
र्वे [illegible]मा क्रांता लोनमन्युना । धन्वंतरिस्तथा मद्यं श्रीदेवी कौस्तुभो मणिः । प्रभाको विमलश्चापि स
मकृष्णः समंततः । उच्चैःश्रवा हयो रम्यः । पीयूषं तदनंतरं पश्चाद्देवास्तदा दात्तमुद्यता बहुमन्नुवन्
ननु के चिस्ति वंत्यन्ने दैत्या नेव च दानवाः । विष्णुदाय हरिः संख्ये राहोश्च केतुकं मृधा । अनियुक्ते पि हु
गाणमुनिनिस्वसनातनो । न दिङ्हष्टादमृतं ब्रह्मा पृथिवी स्वयं । ब्रह्मा वां तगं तं देवी ब्रह्मवाक्यं प्रचोदि
ता ॥ ॥ इति हरिवंशे पौष्करे ॥ जनमेजय उवाच ॥ निहते दैत्यसंघाने विलोक्याति पराक्रमो दैत्यदा
नवेशाश्च किमिच्छंति पराक्रमात् ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ दानवा राज्यमिच्छंति पराक्रम्य महाबलाः

प्रथकालस्यमहतोहिरण्यकशिपुसुतः॥पजनचुलूलएहनेप्राप्तेचर्यसुकामतः॥१

तन्द्रहच्छंभी सहितादेवाःसत्यपराक्रमाः॥ ॥जनमेजयउवाच॥ यज्ञेहृङ्कस्यवर्णितोराजसूयेनपार्थिवः। कृत्तना
दानवश्रेष्ठेवस्कन्धयोमहाबलः। गंगायमुनयोर्मध्येयदन्वह्निपुलंतपः। समनुग्रहसर्वाहिलायस्मानेम
हा। स्वसकराब्राह्मणावेदविद्वांसोमहाव्रतपरायणाः॥ यतयश्चापरेसिद्धायोगधर्मेणनारतास्कनयाव
लखिल्लाश्चधन्याधर्मेणाश्योनितः॥ वरपादिद्विजमुख्यानित्यंधर्मेपरायणाः॥ ऋषयश्चमहानागा पि
विप्रैःस्वयंःमहस्त्रशः। विपुलेतत्रवितनवङ्क्रियमाणेतनयनः। श्रुक्रस्कमद्दपुत्रेणदैत्यंयान्यतेप्रकाःहि
रण्यकशिपुश्चैवव्याजहारसरस्वती॥ कामाहरंददामीतितद्दसंप्रतिपद्यतां॥ विष्णुर्वामनरूपेणत्रिज्ञं
प्रतिगृह्यते। हिरण्यकशिपार्हस्ताद्द्रेपदेपरमवचा। ततःक्रमितुमारेभेविष्णुःसत्यपराक्रमः॥ त्रीन्लोका ४३०
४३० त्रिपदैःलखादिव्यंवपुरधारयत्॥ हतराज्यश्चदैत्यापातालविवरंययुः। ससम्पागणसंवहासञ्चा
साःसामितासरा। सयंत्रेलगुडाश्चवसपताकरथध्वजाः॥ सचर्भेवर्म्भिकाशाश्चसासुभाःसपरास्वधात
थेऽद्रविष्णुसहिताःस्वयंसमुच्छ्रितागणाः। ततःशंखमुपाध्मासीद्विपतांलोमहर्षणं। पितामहकृता
हूतंजानीतंप्रथमपदा। तंश्रुत्वाशंखशब्दंत्रैलोक्याःसमाहिताः॥ निवृत्तिंपरमांप्राप्ताइन्द्रना

थ्यमवाप्यवासर्वाःप्रहरणाश्चैवसंयुक्तावह्निसंनिभैः। संस्थाप्यपुविवित्तिंहंलद्धिरिवपावकः॥ ॥इतिहरि
वंशे॥ वैशंपायनउवाच॥ ततोमहतिसंजातेस्थिरीतेराज्येमहोदधौ। देवानांमानुषाणांचसमहवाभ
ऽभवहृदा। एकधःसमभवंतिसहिताःपनुदंतिच। स्वयंचनागगंधर्वाःकृतियज्ञकर्माणिनारताः। प्राचेत
संततादक्षंदीक्षितावबृहस्पतिः। वाजिमेधायनगवान्नृपिभिःपरिवारितः। तस्मिन्पतामहेदरुस्य ४
विदितात्मनासामित्रमकराकुशेनागार्थेसहनंदिना। रुद्रस्यचहितंरूपंद्विधान्नंतंतदीश्वयाःजाते
परमधर्मात्मानंदीपुरुषविग्रहः। तन्यागराजेन्द्रबहसनातनं। विदितंसत्यवचनंतेनवपा
मानना। सरूपश्चाप्यरूपश्चविरूपाह्वैर्घटोदरः। कर्तुंनेत्रमुक्ताकायेर्हिकर्णैर्घोषमनस्तथा। शिखि
निर्जटिनिश्चैवज्वलोर्दृष्ट्राकर्णिनिः। चर्मिनिश्चैविनिश्चैवकूटमुद्गरधारिणः। संघट्टाधारिणि
श्चैवमुञ्जमखलिधारिणिः। सहस्रकटकैश्चैवपिकार्मकंडलधारिणिः। सडिंडिपाःसनरीकाःसमृदंग
सवणुनिः। एताःपरिवृतादेवासर्वतंसमरूपारूढात। सञ्जोरवमुरजश्चापिसतालतलपाणिनिः। उ
ग्रायुधधराःदेवाःसपिनाकदृङ्वातकः। विराजाश्चिनिर्हीसमर्मंखसमखबतावराः। कालाग्निरिवदीप्ता

र्विर्भागह्यक्षमिवाद्यतः। नंदी पिनाकपाणिश्च जग्राह स्वमुत्तमं। युगांत इव कालाग्निः सिंधुं दग्धुमि
वोद्यतः। यूपमुष्टिप्रध्वंसिनिशाचरगणास्तथा। त्यासध्वनिसंघांश्च वीराचर्म्मनिवासिनः। हवींष्य
त्यपिवन्त्यन्ये स्निग्धानि सामवलोचनाः। न स्वयंतिपश्च नन्दे रसनाग्रैः प्रलेविनिः। मुक्तचुम्बा परे रूपानप
त्रावाप्रहरंति चा वह्निमन्ये प्रत्राम यंति वा विनिःसृह संतिचा सोममन्ये जक्षुः केचिन्नैवेस्नाम्त्वा नलोच
नैः। दर्शनं केचिद्दिध्यतिरूक्षैः पद्मदलप्रभैः। वमंत्रे वज्रालायान्कलकांश्चा विशेषतः। चिच्छिदुः को
च नानु संहान्वशानार्थमुपकल्पितान्। विनिदुश्चौर्यं वरवादि पुरोडाशान्नरवाग्रेश्चावकर्त्तनः। एवं दिव
चनाच्चैव नियमानो महामखः। वृक्तस्राच मलानादान्नसिद्धमानइवापि कः। धनुः समारमादाय पूर्वेद
४३८ सं स्वदनु वाल्मतं केचकवेणुमयं सत्रासंमुसहहलं। प्रतिगृह्य महादेवः समरं समयोजयत्। धनुर्विगृह्य ४३८
जानुभ्यां जघान समहाकतुं। सविद्धस्तेन वाणेन खं समुत्पतितः क्रतुः। मृगानुसानर्द मानो ब्रह्मणः क
पथ वर्तीं। शरेणानिहतं स्त्राणं नलेने प्रत्रामं भुवि। शरस्पार्थीयद प्रासः शरेणानर्ता तेन चातमुवाच स
गंभलम्भुतं मातु नयं वचः। स्वरेणास्वर वीर्यातां गंनीरणा धुना पिणा। एवं कृते नन सिवं नविष्यसि महा
[illegible] ॥ [illegible] लु पुरौ पा[illegible]ति मध्य पुष्प र [illegible] सैव घ्राव पर लुपश्य समाहि[illegible]

[illegible]
मृगः। विद्धितश्च त्रिपर्वेणा शरेणानतपर्वणा। तिष्ठन्न सत्रुशिरसि सहरुद्रेण नित्यशः। सोमेन सह संयुक्तो
घस्त्रयेनाव्ययेनचा। दिविसंचारभूतः श्वेराशिनिसह संगतः। ज्योतिषां ज्योति भूतस्त्वं ध्रुवस्त्वं शाश्वतान
वाय्येत दुधिरं दिव्यं क्षतजादनिनिःसृतं। न न समुत्पति तं वैव प्रवेगेन प्रनावतः। क्षतजं वक्त्र वर्णं च केत
मंडल संस्थितं। निमित्त भूतं भूतानां वर्षवर्षप्रदं तथा। सुखंडः खेच भूतानां दर्शने संप्रवर्ततां। इंद्रियश्च
वाणाद्वैर नन सीडा गुध्मेऽनवत्न वपुषा मानुषे राजन्नु विस्मयानु समवल्किते। अक्कृतं वक्त्रचित्रं च मनसा
सप्रकल्पितं। मनु रात्रौ प्रदिश्यन खेस ब्रह्मणा संस्थितं। दिनस्येव सदा क्षये मह त्कार्यं प्रदृश्यते। न मावक
समुत्तिष्ठ कादाकाशे प्रविलीयते। शरतश्चं खस मंसर्गं प्रभावं तिव्र चेतसाः। नयाद्रुडस्य महतो धन्विनो
वाणपाणयः। नंदीरूढ गणैः सार्द्धं पिनाकी समतिष्ठ तो युगांत काले ज्वलितो ब्रह्मदंड इवोद्यतः। वि
ह्लुसंयामसंकृते प्रगृह्य विपुलं धनुः। प्रतिष्ठित महावाक्कः पाणिनाश्च कमादधन्। गदां सघंटां मव्येन
खङ्गमन्येन पाणिना। प्रगृह्य सोऽग्रतस्तिष्ठ न्नुज्ञाया धृतपाणयः। ततः शृंगार्गनृतां नो प्रगृह्य विपुलं ध
नुः। शंखं चाप्रति मं लोकेत्रागोश्च नतपर्वणाः। विद्धुरग्रे स्थितो नाति सवलः संहतो अलिः। वदृगाध्मंपु

गो

लिखाणां सर्वं इद्रुवेलायदः । आदित्या वसवश्चैव विश्वेः प्रहरिणः सदा । विष्णुमेनिर्तः सर्वे तिष्ठंतिह्यात्र जनप्र
नः । मरुतश्चैव विश्वे च रुद्रमेवाभिपेदिरे ॥ गंधर्वाः किन्नराः सर्वे नागा यक्षाः सपन्नगाः ॥ ऋषयो नि
दंडाश्च नरमयोपस्थयाहिताः ॥ सजंतिशांतये नित्यं लोकानां हितकाम्यया ॥ रुद्रः शरेणात्युग्रेण विष्णु
मेवाथ णीरणे । हृदि सर्वा संधीषु तां [illegible] येण सुपत्रिणा । न च कंपते तदा विष्णुः सर्वात्मा ब्रह्मसंभवः
न च वा पमनानित्यं हृतः सर्वे षडिं ड्रियैः । विष्णुश्च धनुरायम्य शरेण समयाः [illegible] यत्रात्युग्रदेशाः कर्माचास्य
४३० श्रेष्ठ दंडमिवाद्भुतं । स विद्धस्तेन बाणेन महादेवोऽकंपत । वज्रेण च महा[illegible]धिमंदरस्य विचाल्यते । त
तः प्रमनसा लुल्परुद्दरं विष्णुः सनातनं । कंठे जग्राह भगवान् । नीलकंठस्ततोऽभवत् । अनादिनिधनो दे ४३१
वः शम्भुस्तां भगवान् सभा सर्वेः तमयं वीर्यं । सबलं च च कर्माणि । कर्माणं चैव कर्ता च विकर्ता चैव
रतः । आदावेव वा च नूतानां सर्वे तेषु वा तमः । स्वयमेवाहितं कर्मवाध[illegible]कर्मसु[illegible]षु । तयोः श्रुत
मो पज्ञनृस्वयमेव तथा करोवा । अंतरिक्षात् सुमावा वाचः श्रूयंते परमाद्भुताः ॥ सिद्धानां वदनान्मुका
सनातन नमोऽस्तु ते । नंदीपिता कमुष्य बलवान् रुसनेवा । मूर्छन्यमिजघाना[illegible] विष्णु को धन

मूर्छितः । ततः स प्रहितो विष्णुर्नंदिविंदभ्राम्युरोत्तमः । संस्थामास भगवान् सर्वतं पति र्हरिः ॥ विष्णुश्च
सम्मान्य वा तेजसा प्रज्वलन्निवा सुमाया च समायुक्तः स्थितः स्थाणुरिवाचलः । अचिंत्यश्चाप्रमे
यश्च अजेयश्चाप्यरिंदमः । युगांता निसमान्वा शांतात्मा हरिरव्ययः । प्रसन्नः कल्पयामास नागरा
जायधीयते । विष्णुर्धर्मपरो नित्यं त्यक्तकामः सुरर्षभः । विष्णुना चैव राजेंद्र स यज्ञः संधितः पुनः । यथा
पद्मेंरते सर्वे गणाध्वा सन्महीपते । तस्मिन् युद्धे महाघोरे विष्णो रुद्रस्य चैव ह । यथा पद्मेन वधुर्व
दस्य यज्ञ विना । ज्ञाने । विना त्र्यास्वैवयज्ञस्य यथा लोके प्रतिष्ठितः ॥ सर्वेन्ते पुराजेंद्र दितो यज्ञः
सनातनः दत्तो यज्ञफलं चैव प्राप्तवान् स प्रजापतिः । एष पौष्करकानां स प्रादुर्भावो महात्मनः ।
पुराणे पुष्करे चैव मया द्वैपायनेरितः । यथावदनुपूर्व्यं कृता परमर्षिभिः । यश्चैव मग्रं श्रवन् पुराणं
सदा प्रम श्रावृणुयाद्यथोक्तं । अवाप्य कामानिह वीतशोकः परत्र च स्वर्गफलानि भुंक्ते । इमां च
दाह्यतां विद्यां कथां मामितन्तु द्धिमान् । श्रावयंस्कविप्रेभ्यः शुचिः प्रयतमानसः । अधीत्य सर्वम
ध्यात्म्यं देवलोके महीयते ॥ ॥ इति हरिवंशे पौष्करप्रादुर्भावः समाप्तमिति ॥ जनमेजय उवाच

४ प्रादुर्बभौ वः पुराणेषु विस्तारमिततेजसः ॥ सतां कथयतां विप्र वरादद्य इति श्रुतं । न जानेतस्य चरि
तं निविधं नैव विस्तरं । न कर्मगुणसद्भावं न हेतुं न मनीषितं । किमात्मको वराहोऽसौ का मूर्त्तिः का
स्य देवता । किमाचारः किं प्रभावः किं वा तेन पुरा कृतं । यज्ञार्थं समवेतानां द्विजातीनां महात्मनी
वैशंपायन उवाच ॥ हंत ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मनिर्मितं । महावराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्म
णः । यथा नारायणो राजन्वाराहं वपुरास्थितः । दंष्ट्रया गां समुद्रस्थामुज्जहारारिसूदनः । छंद
श्चीन्निरुदागानिः श्रुतिभिः समलंकृतः । शुचिः प्रयतवान्भूत्वा निबोध जनमेजय । इदं पुराणं परमं
पुण्यं वेदैश्च संमितं । नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न कीर्त्तयेत् । पुराणमेतदखिलं सांख्ययो
४५ गं तथैव च । कात्स्न्येन विधिधिना चोक्तं योऽस्य ज्ञायते पुमान् । विश्वेदेवास्तथा साध्या रुद्रादित्या [illegible]
स्तथाश्विनौ । प्रयानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः । मनःसंकल्पजाश्चैव पूर्वजाश्च महर्षयः । वसवोऽप्सर ४४०
सश्चैव गंधर्वा यक्षराक्षसाः ॥ दैत्याः पिशाचनागाश्च भूतानि विविधानि च । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः
शूद्रा म्लेच्छादयो भुवि । चतुष्पदानि सर्वाणि तिर्यग्योनिगतानि च । सत्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञितं ।
जंगमानि च ।

पूर्णे पूर्णे युगसहस्रांते ब्राह्मे ह्यहनि तथा गते । निर्वाणे सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे । हिरण्यरेतास्त्रि
शिखस्ततो भूत्वा वृषाकपिः । शिखाभिर्निर्दहन् लोकान् शोषयति दिनैः । दह्यमानस्ततस्तस्य
तेजोराशिर्निरयतः । विवर्णवर्णा दग्धांगा हतार्चिष्मन्निराननाः । सांगोपनिषदो वेदा इतिहासपुराण
गाः । सर्वविद्याक्रियाश्चैव सत्यधर्मपरायणाः । ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा प्रभवंति विस्वतामुखाः । सर्वदे
वगणाश्चैव यत्रास्त्रिंशद्वै छन्दजाः । तस्मिन्नहनि संप्राप्ते तं देवं मधुसूदनं । प्रविशंति महायोगं हरिं
नारायणं प्रभुं । तेषां भूयः प्रविष्टानां निधनात्पहिनच्युते । यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमयावि
हा पूर्णे युगसहस्रांते कल्पो निःशेष उच्यते । तस्मिन्जीवकृतं सर्वं निःशेषमिव तिष्ठति । संहृत्य लोका
न्सर्वान्ससदेवासुरपन्नगान् । कृत्वात्मगर्भे भगवानास्ते एको जगद्गुरुः । स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पा
तेषु पुनः पुनः । अव्यक्तो शाश्वतो देवो यस्य सर्वमिदं जगत् । नष्टार्ककिरणे लोके चंद्ररश्मिविव
र्जिते । त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञवषट्क्रिये । अपक्षिगणसंपाते सर्वप्राणचरपथि । अमर्यादाकु
ले रौद्रे सर्वतस्तमसावृते । अदृश्ये सर्वलोके स्मिन्नभावे सर्वकर्मणां । प्रशान्ते सर्वपाते नष्टावव

परिग्रहा। गते सकलावसंस्थाने लोके नारायणात्मके। परिमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे। पीतवाः
मालोहितात्ताक्षः जीमूतसन्निभः। शिखासहस्रविकचं जटाभारं समुद्वहन्। श्रीवत्सकलिलं पु
ापरं कवेदनं रूपितं वक्षो विभ्रन्महाबाहुः। स विद्युत्तिवतोयदः। पुंडरीकसहस्रस्य मालस्य शुभ
नतदा पत्नी चैव स्वयं लक्ष्मीर्देहमावृत्य तिष्ठति। ततः स्वपिति धर्मात्मा सर्वलोकपितामहः। किमर्थं
मित विक्रान्ते निद्रायोगमुपागतः। ततो वर्षसहस्रान्ते प्रोत्थः पुरुषोत्तमः। स्वयमेव विकर्त्ता वा बुध्यते
विबुधाधिपः। ततस्त्रिंतयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत्। पितृदेवासुरनरान् पारमेष्ट्येन कर्मणा।
नेतारं चिंतयते कार्ये देवेषु समितिंजयः। मन्त्रं वा सर्वलोकस्य विदधाति स वाक्पतिः। कर्त्ता चैव विक
४४१ लोक संहर्त्ता च प्रजापतिः। धाता विधाता च तथा संयमो निजमानयः। नारायणपरा देवा नारायणप ५४१
राः क्रियाः। नारायणपरं ज्ञानं नारायणपराः श्रुतिः। नारायणपरो मोक्षो नारायणपरा गतिः। नारा
यणपरं ज्ञानं नारायणपरं महत्। नारायणपरं सत्यं नारायणपरं परं। नारायणपरो देवो न भूतो न भ
विष्यति। स स्वयं भूरिति ज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः। स वायुरग्निर्विज्ञेय एष ज्ञः प्रजापतिः। स दस

त्व स विज्ञेयः स यज्ञः स प्रजाकरः। जहे दितस्य त्रिदशैः सदेवर्षिपरिविंदति। यद्वेवेधं भगवतो देवा पि हि न तद्वि
दुः। प्रजानां पतयः सप्त ऋषयश्च महामरे। नास्यान्तमधिगच्छंति ततो नन्ते इति श्रुतिः। यदस्य परमं रू
पं तन्न पश्यंति देवताः। प्रादुर्भावेषु सं नृत्तियश्च दिष्टं ति देवता। दर्शितं यदनेनैव तद्देवं निर्देवता गय
न्ते दर्शितवान् एवः कस्तदन्वेषु महेति। ग्रामिणी सर्वभूतानां मग्निमारुतयोर्गतिः तेजसस्तपसश्चैव निध
नमसृतस्य च। याश्रमाश्रमस्य धर्मेशः [illegible] र्हौत्रफला द्यनः। चतुःसागरपर्यन्तं चतुर्युगविवर्तकः। तदे
व संहृत्य जगत् सर्वं निष्ठमात्मनः। सुमोचाऽडं महायोगी धृतं वर्षसहस्रकं। सुरासुरैर्हि न तु अग्रा
ह्यरागणैर्महार्दर्षिहितिधरस्य सगुणकेन प्रजापतिश्चालिधरेरस्मा कृतं तदा मृत्युगादिद
मात्मनाप्रकृतिं ति॥ ॥इति श्रीहरिवंशे वारह॥ वैशंपायन उवाच॥ जगदंडमिदं पूर्वमासीत्
देहिरन्मयं। प्रजापतेर्मूर्तिमयमितीयं वैदिकी श्रुतिः। ततो वर्षसहस्रांते विभेदोर्द्धमुखं विभुः
लोकसंजननार्थाय विभेद अंडमथा पुनः। ततो यो घो विभेदोऽडे विवरं तल्लावर्ये। नमस्तु। चकार जा
गतश्चार्वविनागं मध्येनागवित। पश्चिमे मूर्द्धमाकाशं परोक्षुरितिनं। तिः। विहितं विश्वयोगेन

यदधस्तात्समालंबं यद्दंडमकरात्मजे देवाल्लोकमिमं सर्वं स्वया। समंतादृष्टमायाति छिद्र।।नेरुतवांस्त
मः। दिशश्च विदिशश्चैव मनसैवाकरोद्विधी। नानाराग विरागानि जालान्यंडमकल्पानि वा विष्णुर्वर्णा
धराश्रित्ता वनवुसुखवलाहकाः। यदंडमध्ये कन्नं तद्रूवमासीत् समाहितं। जातरूपं तदं नव कल्म
र्द्धं पृथिवीतले। तस्य केदारा विघाणाश्च आधृतम मंगता। पृथिवी निखिला राजन् युगान्ते सागरे
र्विवा। यथांडमकरोद्धर्म देवलोकाश्चिकीर्षया। ततन्यत्र्यालिलं स्कन्नं मातव ल्कवना गिरिः। शैलैः स
हस्रे गैरना विषमा मेदिनी नव तस्या तेः पर्वतैः जलौधैः सा व कु याघनवि स्मृते। पीडिता गुरु निर्दृवी पृ
थिवी व्याथिता। नव त्या महीमते नरेदि ज ल ले दिव्यं नारायणात्मकं। हिरण्मयं समुद्दिश्य ते ना विमल रूप
सत्व। अथ त्रा का वेधरा च्छाये मेधा सा प्रविवेश रसा। पीड्यमाना भगवता शेनसाते न साधिपिः पृथिवी नि ४४२
शातीहृष्टाता म धाम धुसूदनः। उद्धारार्थ मनः श्रुके तस्या स हित कामया।। ।।भगवानुवाच।। मत्ते
जएन वलव कमासाद्यत पर्मि मोरसातले विशं देवी यं केमो निवहूवे ला।।ध राकवाच।। त्रि वि
कमा या मिति विक्र माय महानां से हाय वच्छ दुत्ताय। श्री शार्ङ्ग च क्रा म गदधराय नमोस्तुते सो पुम

पोऽत्तमायां त्वयात्माधार्यते देवि त्वया संधार्यते जगत्। त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च। यत्त्वया धार्यते
किंचित्तेजसा च बलेन च। ततस्तव प्रसादेन मया पश्चाद्धार्यते। त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं
न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नावधार्यते। त्वमेव कुरु रूपे वीर नारायण युगे युगे। मम भारावतरणं जग
ता हितकाम्यया। तवैव तेजसा क्रांता रसातलतलं गता। त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गता। दान
वैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः। त्वमेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनं। तावन्मे ऽस्मिन्भयं न्याय
वन्न त्वां ककुद्मिनं। त्रारणं यामि मनसा तपसा पुपलभ्यते।। ।।भगवानुवाच।। मा भैर्धारणि कल्या
णि शान्तिं व्रज समाहिता। एष त्वामुचितं स्थानं मानयामि मनीषितम्।। ।।वैशंपायन उवाच।। ततो
महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिंतयत्। किं नु रूपमहं कृत्वा उद्धरामि वसुंधराम्।। जले निमग्नां धर
णीं जेनाहं वैशमुद्धरे। इत्येवं चिन्तयित्वा तु देवस्तत्कारणो मतिं।। जलक्रीडा रुचिस्तस्माद्वाराहं व
पुः स्मरन्। हरिरूद्वर्णे युक्तस्तदा नदस्य मनिमिदं कुः।। अधृष्यः सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसम्मितं। दश
योजन विस्तारमुच्छितं त्रातजोजनं। नीलमेघप्रतीकाशं मेघस्तनितनिस्वनं। महागिरेः संहननं से
तदीपाग्रं भिं। विद्युदग्निप्रतीकाशमादित्यसमतेजसं। पीनवृत्तायतस्कंधं दृष्ट्वा हीलिगामि

ना॥ पीनो नरूकटीदेशो वृषलक्षणपूजितः। रूपमास्थाय विपुलं वाराहममितं हरिः॥ पृथिव्युद्धरणार्थो
य प्रविवेश रसातलं। देवपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदंतः श्रुतीमुखः॥ अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो म
हातपाः॥ अहोरात्रेक्षणधरो वेदांगश्रुतिभूषणः॥ आज्यनासः स्रुवातुंडः सामघोषस्वनो मह
न्॥ सत्यधर्ममयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः॥ क्रियासत्रमहाघोणः पशुजानुर्महाकृतिः॥ उ
द्गातांत्रो होमलिंगो बीजौषधमहाफलः॥ वाय्वंतरात्मा मंत्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः॥ वेद
स्कंधो हविर्गंधो हव्यकव्यादिवेगवान्॥ प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः॥ द
क्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान्॥ उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः॥ नानाछं
दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः॥ छायापत्नीसहायो वै मणिशृंग इवोच्छ्रितः॥ भूत्वा यज्ञव
राहोऽसौ प्रागमत्प्राविशत्प्रभुः। अद्भिः संछादितां मुर्वीं सतां गच्छं प्रजापतिः। रसातलतले म
ग्नां रसातलतलं गतः। प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्राग्रेणोज्जहार गां ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृ ४४३
थिवीं अद्भिः संछादितां मुर्वीं सतां गत्वा प्रजापतिः। रसातलतले मग्नां रसातलतलं गतः॥ प्रभुर्लोक
हितार्थाय दंष्ट्राग्रेणोज्जहार गां ततः। स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीधरः। मुमोच पूर्वं मनसा धा

रयित्वा धराधरः॥ ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात्॥ चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय शंभवे॥ प
वं यज्ञवाराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना॥ मुद्धृता पृथिवी देवी लोकानां हितकाम्यया॥ अथोद्धृत्य क्षिति
न्देवी जगतस्थापनेच्छया॥ पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रे म्बुजेक्षणः॥ रसातलगतामेव विचित्य मधु
रात्मा॥ ततो विभुः प्रवरवाराहरूपधृक् अग्नापाकर्षिप्रसमर्थैकदंष्ट्राय॥ समुद्धरणिमभ्युल्लविक्र
मो महायशाः लोकहितार्थमच्युतः॥ ॥ इति हरिवंशे वाराहे॥ वैशंपायन उवाच॥ तस्योपरि जलौघस्य
महती नौरिव स्थिता॥ विततत्वाच्च देहस्य न ययौ संप्लवं मही॥ ततः स चिंतयामास प्रविभागं स्थितेर्वि
भुः॥ समुद्राणां च सर्वेषां पर्वतानां नदीषु च॥ विलेपनप्रमाणं चापि तिं प्रसदमेव च॥ माहात्म्यं च विशेषं
नदीनामथ चिंतयत्। चतुरस्तां धरां कृत्वा जलं वा चैव महार्णवं॥ मध्ये पृथिव्यां सौवर्णं सैकं मेरुं पर्व
तं॥ प्राचीं दिशमथो गत्वा चकारोदयपर्वतं॥ शतयोजनविस्तारं सहस्रं च समुच्छ्रयात्॥ जातरूपमये
शृंगैः सुरुणादित्यसन्निभैः॥ आत्मतेजोगुणमये वैदिकामागकल्पितं॥ विविधद्रुममहास्कंधैः ल्काच
नानुकूलैः॥ नित्यपुष्पफलान्वितैः शालैः तालतमालैश्च पर्वतं॥ शतयोजनविस्तारं ततस्त्रिगुणमायतं
चकार सह्यं देवसुनाभं मनसा गिरिं॥ नानारत्नसहस्राणां कृत्वा तत्र समुच्चयं॥ वेदिकावज्रवर्णाश्च

[illegible]

[illegible] सहस्रशृंगं च गिरिं नानाधातुविचित्रितम्। हतवान्दक्षिणे गत्वा नं पृथिव्यां ततो विस्तृतं तथा
मन्दरं च महाशैलं सर्वरत्नसमाकृतम्। हतवानात्मनः स्थाने विरूपाक्षं प्रजापतिः। शिशिरं च महाशैलं तत्र
पार्श्वे यस्य संचयम्॥ चकार दुर्गं गहनं कन्दरान्तरमंडितम्। शिशिरप्रभवं श्रेष्ठं नदी हिरण्यगर्भा कूलो च
कारपुलिनोपेता वसुधारेति विश्रुता। सा दिशं लिखितं प्राची पुण्या सुखशतैर्विना। श्रानयंत्यमृत
प्रख्यं मुक्ताशंखविभूषितैः। नित्यपुष्पफलोपेतैः छादयद्भिः सुसंहितैः। भूषिता न्यधिकं कांतैर्भान
दीती रजं द्रुमैः॥ हत्वा प्राचीं विनागं च दक्षिणायामथो दिशि। चकार पर्वतं रम्यं सर्वकांचनराजतं
एकतः सूर्यसंकाशमेकतः शशिसन्निभम्। हिमशृंगं स्तुमतीवदोवर्णी पर्वतोत्तमः। तेजसा गुणपद्या सं
सूर्याचन्द्रमसाविव। वपुष्मन्तमथो तत्र नानुमन्तं महागिरिं। सर्वकामफलैर्वृक्षैः लतं रम्यं मैनाकमे
चकार कुंजरं चैव कुंजरप्रतिमाकृतिं। सर्वतः कांचनं पुण्यं शतयोजनविस्तृतं। ऋषिप्रतिमं चैव कृ- ४४४
पिंजं नाम पर्वतं। हेमकांचनमुच्चाशं पुण्यं संसत्वान्॥ महेन्द्रमथ शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितं ज
त्रूपमयं श्रृंगं। सपुष्पितमहाद्रुमं मेदिन्यां हतवान्देवः प्रद्युम्नामिवाचलम्। नानारत्नसमाकी
र्णं सूर्येन्दुभास्वरं प्रभं। चकार मलयं चाद्रिं चित्रपुष्पितपादपं। मैनाकं च महाशैलं शिलाजालस

साकुलं दक्षिणस्यां दिशि शृंगं चकार समहावलम्। सहस्रशिरसं विंध्यं नानाद्रुमलताचितम्। नदी चैव विपुला
वर्ता विपुलश्रोणिभूषिता। क्षीरसंकाशसलिला पयोधारेति विश्रुता। सुरम्यां तोयकपिलां विहितां
दक्षिणां दिशम्। दिव्यां तीर्थशता पाङ्क्तीं लावयंती शुभां नमः। दिशं याम्यां प्रतिष्ठाण्य प्र तीचीं दिशमागम
तः। चकार तत्र शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितं। शोभितं शिखरैः श्वेतैः संप्रहृष्टो हिरण्मयैः। कांचनाभिः शिला
भिश्च गुहाभिश्च विभूषितं। समाकुलं सूर्यनिभैः शालैस्तालैश्च भास्वरैः। शुशुभे जातरूपैश्च श्रीमद्भिश्च
चंदकैः। षष्टिं गिरिसहस्राणि तत्रासौ संन्यवेशयत्। मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा च नयानदाः सहस्रजल
धारं च पर्वतं मेरुसन्निभं। पुण्यतीर्थगुणोपेतं भगवान्संन्यवेशयत्। षष्टियोजनविस्तारं तावदेव समु
च्छ्रितं। आत्मरूपाम पंतत्र वाराहं नाम नामतः। निवेशयामास गिरिं दिव्यं वैडूर्यपर्वतं। राजतः कांचन।
श्चैव प्रबद्धिव्या महापगा॥ तत्रैव चक्रं श्रद्दशं चक्रवन्तं महावलम्। सहस्रकटं विपुलं भगवान्संन्यवेशयत्।
सुवर्णरससंनद्धं तपोविजातं महाद्रुमं। महतः पर्वतस्याग्रे पुण्यदां संन्यवेशयत्। शुभा सतिरसा चैव धृति
धारेति विश्रुता। वराहसरितं पुण्यं प्रतीच्यामकरोत्प्रभुः॥ प्रतीच्यां स विधिः सप्त पर्वतान् कांचनाचल
[illegible] संन्यवेशयद्यतः। ततः सोऽपि गिरिं सौम्यं [illegible] [illegible] प्रतिष्ठन

[illegible]

म कृ ता तु ... कारोपमं॥

... ऽन्तरदेशेषु सूर्यो पितरः ... प्रकाश्यंते ... समाधिकं ... पितामहविनाय
... लक्षणविशेषसपातीव दिवाकर॥ सहस्रशिखरं चैव नानातीर्थसमाकुलं॥ चकार रत्नस
... तया सना ... पर्वतं॥ मनोहरगुणोपेतं मंदरं चाचलोत्तमं॥ ... पुष्पगंधं च पर्वतं गंधमादनं॥ चका
रत स्पष्टं ... सुवर्णा रससंभवं॥ जंबूजांबूनमदयी मत्यंत ... कृतदर्शनं॥ त्रिशिखरं चैव तथा पुष्करपर्व
तं॥ शुभ्रं पांडुरमेघाभं कैलासं च नगोत्तमं॥ हिमवंतं च शैलेंद्रं दिव्यधातुनिषेवितं॥ निवेशाय ... सदर्शि
... नदी सर्वगुणोपेता ... दिशि ... मधुधारां ... दिव्यां ... शत ...
... क्षितिधरा ... कामरूपिणं॥ तदा ... विचित्रा ... इच्छिता॥ ... प्रविभ
... पृथिव्यां लोकनाविनः॥ देवासुराणामुत्पन्नाः ... दिव्य ... सर्वा सुदिक्षु ... उपमाश्च
चकार शैलान्विविधान्विरामात्म ... हिताय लोकस्य स लोकनाथः पुण्याश्च नद्यः सलिलोपपन्नाः॥ ॥ ४४९
इति हरिवंशे ... ॥ वैशंपायन उवाच॥ जगत्सृष्टुमना देवश्चिंतयामास पूर्वजः॥ तस्य चिंतयतो व
क्त्राद्विः सृतः पुरुषः किल॥ ततः स पुरुषो देवं किं करोमीत्यपृच्छत॥ प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा देवदेवो ज
गत्पतिः॥ विभजात्मानमित्युक्त्वा गतस्त्वदर्शनमीश्वरः॥ अंतर्हितस्य देवस्य शरीरस्य ... प्रदीपस्येव

... इव ... दृष्टान्तवान् ... तथा ... ततः ... रूपाणि ... प्रजापा ... २४
शांतस्य गतिस्तस्य न विद्यते॥ ततः स ... त्वं चिंतयतः प्रभुः॥ हिरण्यगर्भो भगवानेष यः छंदसि स्तुतः
एकः प्रजापतिः पूर्वं ... भवन ... नाधिपः॥ ... यज्ञभागो विधीयते॥ ॥प्रजापतिरुवाच॥ विभ
जात्मानमित्युक्तो ... महात्मना॥ कथमात्मा विभज्यः स्यात्संशयो ... महान्॥ इति चिंतयतस्तस्य
मनसा धारयन्मुनिः॥ हृदयाद्देवदेवस्य वषट्कारः समुत्थितः॥ ... नाकानां ... स्वरमियाः परा॥ महास्
मकरो प्रभुः ... सामर्थ्य ... भगवान्प्रभुः॥ चकार निखिलान्वेदान् ... कर्मणा॥ ततस्स
स्पर्व मनसा सृष्टाः सनकाद्यश्च ... सनातनश्च भगवान्नारदश्च सनंदनः॥ सनत्कुमारश्च विभुः ... मन
तः॥ मानसाश्च ... इत्येते ... ब्रह्माणं चैव कपिलं चैव ... योगिनः॥ यतयो ...
... जानयः॥ ततो मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं॥ ... मनुं चैव प्रजापतिं॥ प
... प्रजाः॥ ... गच्छंति निवृत्तिम्॥ ... सहस्राः ... विधीयते॥ एते
... देवता ... युगे युगे ... तथैव युगाप
... २

[illegible] ॐ दक्षोत्पन्नो न गर्भो न चापि। तस्मैव तु पुनर्नीयोवाम गुष्ठादयायत। तत्र तस्यानवत्कन्या
दिश्रुता लोकमातरः। याभिर्नाम्ना स्वयं लोकाः प्रजा निर्मनुजाधिप। अदितिर्दितिः काल कांता मना पुमि
द्रिकामुनी। प्राधा क्रोधा च दसुरिभिः विणता सुरतं तथा दनुकेकु वडुदिन्हा। प्रददौ कस्यपायत्र। प्रज्ञा सवि
त्यमलस्या गतिज्ञेनात्मना। अरुंधतीव स्कंदो मोलेवानानु स्मरुत्वती। संकल्पायमहदेवाय साध्या विश्व
युनारत। मनवे पुत्राय कन्या दक्षो ददौ दश। ततः सर्गानवद्यांगाः कन्या कमललोचना। कीर्तिर्लक्ष्मीर्धु
तिः पुष्टिर्बुद्धिर्मेधा लज्जया तथा। मतिर्लज्जा वसुश्चैव दक्षो धर्माय वै ददौ। आत्रेय श्रुततो नत तस्य स्तायात्म
काः प्रभुः पुत्रो यदाणा माधिपः मन्वंतराश्रु स्वामिस्वहा। तस्मैनदक्षात्रयो गिन्यः सप्ताविंशति सत्तमाः। रोहिणी प्र
मुखा कन्या दक्षः प्रचेतसो ददौ। एतासां पुत्रपौत्रं प्रोच्यमानं मया शृणु। कश्यपश्च मनोश्चैव धर्मस्य पा
भिनस्तथा। अर्यमा वरुणो मित्रं पूषा धाता पुरंदरः। त्वष्टा नाग अंशुः सविता पर्जन्यश्चेति विश्रुताः। आदित्यां
जज्ञिरे देवाः कश्यपा दितिना श्रुता। हिरण्यकसिपुश्चैव हिरण्याक्षस्त्ववीर्यवान्। हात्यमित विक्रमन्तानय ४४६
माः कस्यपोपमे। हिरण्यकशिपोः पुत्राः पंचैव सुमहाबलाः। प्रह्लादश्चैव जंभश्च तथा संह्लाद एव च। ह्लादश्चै
व अविक्रांतः पंचमोनुह्लादस्तथा। प्रह्लादस्य त्रयः पुत्रा विक्रांता सुमहाबलाः। विरोचनश्च जंभश्च कुजंभश्चेति

विश्रुताः। बलिर्विरोचनस्कतो बाणएकोबलेसुताः। दनोः पुत्राश्च बहवो वंशेख्याता महासुराः। द्विप्रचित्तिः प्र
थमजस्तेषां राजा वरो बहामणाः। प्रजज्ञे क्रोधयां पुत्रपौत्रमनंतकं रौद्राः क्रोधवशा नाम क्रूरकर्माणए
वंते। सिंहिका सुषुवे राक्रं क्रूरं चंद्रार्कमर्द्दनं। ग्रसितारं चैव चंद्रस्य सूर्यस्य वन्निनाशनं। काल्याया कालतुल्य
स्य गणाः परमदारुणाः। अनवद्दीमसत्यांशो नीलमेघसमप्रभाः। शेषश्च शीर्षः शाषश्च वासुकिश्च वतक्षकः
वह्नो कद्रुपुत्राणां मत प्राधान्यमागतः। धर्मात्मा नोवेदविदः सदा प्राणी हितेरतः। लोकतंत्रधराश्च व
रदा काम रूपिणः। ताम्रायां श्वारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः। अरुणश्च वरुणश्चैव व्यनिताया सुताः स्मृताः। इ
माश्चाप्सरसां पुण्याः विविधापुण्यलक्षणाः। सुषुवेच महानागा प्रधर्षदर्वा पिहूजिता। अवनद्यामन्रकं चक्र
न्ता मरुणप्रियां। अनुगां सुनगां चैव स्त्रियः प्राधान्यमेव च। अलंबुषा मिश्रकेशी पुंडरीका तिलोत्तमा। सु
रूपा लक्ष्मणा क्षेमा तथारंभा मनोरमा। असिता थ सुबाहुश्च सुहस्ता सुमुखी तथा। सुप्रीया च सुगंधा च स
रसा च प्रमाथिनी। काश्यपा सारद्वती चैव मानये अप्सरसः स्मृताः। विस्वावसुर्मेराणश्च गांधर्वाश्चैव विश्रुताः। मेन
का सहजन्या च पार्सीका पुंजिकास्थला। क्रतुस्थला घृताचीव विश्वाचीवोर्वशी तथा। अनुम्लोचे न्यालि
दम्ना [illegible] चेति जलारुद्रो मनोमतीचा पितथा वेदीका अप्सरसाः स्मृता। प्रजापतस्य संकल्पात्रप्रसूता नव
[illegible]तो

नष्टि...मृतं ब्रा...गावो...संपूतिं चक्रध्वजं सुरस्य पत्स मित्येवं तस्य...निश्चयो महान्॥ एतद्धै का प्रण
तं मन्ये...र्मनिवेधता॥ संज्ञे पवनावत्तस्य सर्वकीर्तिः। ...मितनवा चिन्तुर्वा देवा... विद्याया सा थासा धप्राज
यतः॥ मरुवत्सां मरुवत्सा वसा...वसवा कृता॥ नालो...न्मान वस्तत मुद्दत्तो...मुहर्त्तेज॥ लब्धा धोपे द्विजोथ
नागवीथी वजा मित्रा॥ पृथिवी विषयं सर्वं मरुत्वत्य व्यजायत॥ संकल्पास्कं कोरव्यजज्ञे संकल्पायव चाधर्मस्य पु
त्रो लंब्या सकका मोजज्ञे डागविधिया॥ दशाह र्षश्च क॥ मरुत्वत्या पुत्रहत्य स्मृतो सोमस्य पुत्रो...हिरण्या जज्ञे वधे
महायमाः॥ दयन्ने वनगवान् बर्बस्वीजे नजायतो॥ एवं पुत्रसहस्राणि स्त्रीणां चैव परस्परं॥ एता वस्व जगन्मल
यत्र लोकाधातिष्ठिता॥ प्रजापतीन्न गतस्तु पातः प्रस्प देहिनः॥ अधिपत्ये पृथूल्केषु नियोजयति जो गाविन॥ दि
शो दश हितिमृषि॥ विमार्गवान्न ग्रामस्य पथीरुरगा महिं कुरासुरान्॥ प्रजापतीन्नु वनस्रंजा न तो धुवः क्रिया
वथा कृतवान्नगिरीश्वसः॥ ॥ इति हरिवंशे वाराहे॥ वैशंपायन उवाच॥ त्रयाणामपि लोकानां आदित्या
नां च भारत॥ चकार शक्रं राजानं मदीत्यसमतेजसं॥ स वज्री कवची विष्णुरदित्या मभिजज्ञिनाल्॥ स्मृतिः मह ४४२
यो कृतिमां यश्च सो धयुतिः कृत॥ जातमात्रो थ भगवान् दित्याभय कुशोर्द्धत॥ तदा प्रनृतिदेवेशः कौशिकवि
मुपागतः॥ आलिक्षिप पराज्ञे तस्ज्ञस्स सहस्राक्षं पुरंदरं॥ ब्रह्मा के...वानि व्यादेस्तु तु पुनः क्रमो॥ यज्ञनां तपसां च

नक्षत्र यहयोस्तस्य॥ हिज्ञानां वैरुधीनां च सोमं राज्येभ्यषेचयत्॥ दक्षं प्रजापतीनां च अपां वरुणं पति॥ पितृणां स
र्वनिधने काले देश्च नरपत्नं॥ गंधर्वाणां च सर्वेषां भूतानां चशरीरिणां॥ आहकां गावलीनां च वपुरीस सदा उ
त॥ सर्वभूत पिशाचानां रक्षांसि गणानां च॥ गवां तथा॥ रत्नानां तथ हर्य गणों व्याधीनां मीतिनां तथा॥ पुतानां चैव सर्व
धा महादेवः स्मृतः प्रभुः॥ यक्षाणां राक्षसानां च गुह्यकानां धनस्य च॥ रत्नानां चैव सर्वेषां स्मृतो वैश्रवणः प्रभुः॥
सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषं नागानामथ वासुकिं॥ सरीसृपाणां सर्वेषां प्रभुर्वै तक्षकः स्मृतः॥ सागराणां नदीनां च मेघा
नां वर्षितस्य च॥ आदित्यानामवरजः पर्जन्याधिपतिः कृतः॥ गंधर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं प्रभुं॥ मर्योप्सर
गणानां च कामदेवः प्रभुः कृतः॥ चतुष्पदानां सर्वेषां वाहनानां च सर्वशः॥ महेन्द्रवृषध्वजः श्रीमान् गोवृषोधिप
तिः कृतः॥ दैत्यानां च महातेजा हिरण्याक्षः प्रभुः कृतः॥ हिरण्यकशिपुश्चैव राज्ये पत चो...॥ दानवानां च स
र्वेषां मनीकानां तथैव च॥ विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राज्येऽभिषेचितः॥ गणानां कालकेयानां महाकालः प्रभु
ः कृतः॥ अतायु पाय पुत्राणां हि वीरा जलदा कृता॥ सिंहिकातनयो यस्तु राहुर्नाम महासुरः॥ उत्पातानमनेक
णां स श्रमाणां पतिः कृतः॥ ऋतूनामपि सर्वेषां ग्रहाणां चैव भारत॥ यक्षाणां राक्षसानां च तथा दक्षिषिणि पूर्ध
णां॥ क...काय मूर्त्तानां...नयो गणा॥ कृतः संवत्सरो राजा॥ ...गोतस्य च॥ पक्षिणां पश्चसर्वेषां

गोला काछा। ३६

वसूनांचमहाबला॥८ चित्ररथोनामकश्यपस्यप्रजापतेः राजाग्नेय्यादिशः तथाचासर्वेनामपेचतः॥

... सुपर्वाणोनेमिनासैवगरुडोधिपतीसतः॥ अरुणोगरुडभ्राताअयंसुपर्णप्रमाणोयोगानांचैव सर्वेषांसाध्यानामधिपःस्मृतः॥ आदित्यस्यविजेपुत्रोधर्मराजोमहायशाः॥ दक्षिणस्यादिशियमोमहेंद्रोणवसत्। लोकपस्यैवसतपुत्रः॥ सलिलेशोजलेशदा॥ अंबुराजइतिख्यातःप्रतीच्यांदिशिपार्थिवः॥ पुलस्त्यपुत्रोधनपति माननमवेंद्रप्रतिमःप्रभुः॥ एकाक्षःपिंगलोनामसौम्यायांदिशिपार्थिवः॥ एतेदिग्पालरूपानित्यंयेनलोकनाविनाः॥ लोकांश्चविदिवेदिव्यानदरसहस्रक॥ कस्यचित्कार्यशंकाया। कस्यचिद्दक्षिमन्निनाम। कस्यचिद्धिद्धक पाता। कस्यचिद्धुनिमर्मलानां नानावर्णान्कामगामी। नेकशतयोजना। त्रयस्तोसुरतिनांलोकान्नपापकृतः लक्रुलनाया येननास्वंतितांतपन्ये॥ स्मातारागणाद्रवाप्तेसुकृतिनांलोकायेख्याताःपुण्यकर्मणा॥ येयजंतिमखैःपुण्यैःसमाप्तवरदक्षिणैः। स्वधास्वनिरताः शांताः ... तपवादिनः। दीनानुग्रहकर्त्तारोब्राह्मणालोभवर्जिताः॥ तेत्यकारकसाग्यातायांतिनात्रतपःफलाः॥ एवंनियुज्यतेनग्राहस्वयंलोकपितामहः॥ पुष्करंब्रह्मसदनंमानुरोदप्रजापतिः॥ सर्वेस्वयंनदलेषुपालनेप्रदिलोकसा॥ तिमिरस्यपुलोका... लोकपालाः स्वयंभुवाभक्तेनसहाःसुराःसुताः॥ यथाईप्रतिपालनंपुतेस्थश्चादिवंनप्रतिपेदिरेभूर्भुवःस्वःप्रभुमेवमागमाजिनः॥ ॥इति हरिवंशेवाराहे॥ वैशंपायनउवाच॥ कदाचित्सुसपक्षाःसपर्वताधरणीधराः॥ प्रच्छिताधरणीलुवकान्नरेनास्य

वसाययाः॥ ततःसुराणांत्रिलोयंहिरण्याक्षेणपालितं। दिशंप्रतीचीनामासमकदेमहत्यायामजाः॥ तत्रासुरेस्यःप्रशंसतः॥ अधिपत्यंसुरश्रेष्ठंतत्रुच्चावासुराःसर्वेचक्रुरुद्योगमुत्तमं॥ करैर्लावदिमंडलंपृथिवीदरणरताः॥ आयुधानि चसर्वाणिजगृहुर्भीमविक्रमाः॥ चक्राशनितथान्नकंभुसंडीचधनूंषिच॥ ...असास्त्रभातिंचमुशलानिगदितणा॥ केचित्कवचनःसज्जाःप्रसन्नाःसमास्थिताः॥ केचिदश्वरथायुक्ताःकेचिदश्वान्महारथाःसुराः॥ केचित् ...यथास्वर्ज्जानादिषान्यर्हनानपि॥ स्वदाकूबलमास्थायकेचिदाविष्पदातयो। परिवार्यहिरण्याक्षंविदिताः ... मृत्सभा॥ महताचतुरंगेनबलेनसुसमाहिताः॥ वदगोधांगुलित्राणाःकृयवन्तःसमाजययाः॥ युधधारेवास्ते...नीकेध्वजस्थिताः॥ ऐरावतगजंश्वेतमन्वगछंतपृष्ठतः॥ ततस्तूर्यनिनादैश्चभेरीणांचमहास्वनैः॥ अभ्ययुर्बलिनिरायपालो। देवराजंपुरंदरं॥ तीदैत्याःपरशुनिस्त्रिंशैर्जिह्वातोमरसायकैर्मि॥ मुशलैःपट्टिशैश्चैववज्रादुषा मासवांसर्वंततोःस्वबलवेगेनसार्धिमत्ताःसुदारुणाः॥ घोररूपामहावेगास्तेऽतिबाणस्नाहबलयः॥ भिंडिपाश्चतेऽतिनः॥ शितधारैःपरस्परं। परिधायसोःखङ्गैःक्षेपणीयैश्चमुद्गरैः। पातनीतिश्चपृथ्वीमिश्चातघ्नीभिस्तथा तत्र...नर्दवृश्चनिर्मुक्तैर्गजश्चविदारणैः॥ सर्वेदेवागणादैत्याःसन्निजग्मुःसर्वासर्वानाधः... शंहस्तिना श्वाना... ...रक्तसंध्याभ्रसंकाशाःकिरीटालिप्तिताःवराः॥ तीलंपीतांवरधराःशालदीप्ताह्वदंष्ट्रिणो॥

अथ [illegible] र्येन्द्रे वै [illegible] यो मरणे न्हलं। समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सर्वे देवगणा मुदा। ते हिरण्याक्षमसुरं दैत्यनामग्रत
स्थितं। युगान्तसमये नीमं स्थितं मृत्युमिवायतं। प्रतिव्यपुरः सर्वे तदा शक्रपुरोगमाः। दृष्ट्वा यांतं हिरण्याक्षं म
हाद्रिमिवजंगमं। देवाः सर्वे समनसः प्रगृहीत [illegible] शनाः। स्कन्दं चाहं पुरस्कृत्य तस्थुः संग्राममूर्द्धनि। सानुबे
त्य दृष्ट्वा तेजो हिरण्यकवचोत्कटा। प्रहृष्टं न शत्रुगणा घोरदीर्घा इवाचलाः। ते न्यांन्ये मे निसं [illegible] पादपं ततः प
रस्परं। वनं तु र्वी [illegible] निर्वाङ्क [illegible] मन्ये युयुत्सवः। गदानिपातैर्भग्नाः वाणैश्च मथितास्तथा। विनिःपेतुः पृथ
के चित्स [illegible] पि विजघ्निरे। वभंजिरे रथान्केचित्केचित्संमर्दिता रथैः। अन्योन्यं वाणवर्षेण क्रुद्धं दृष्ट्वा दिनमा
वने। हिरण्याक्षः कवलवान्क्रुद्धः सदितिनन्दनः। [illegible] तेजा समुद्र इव पर्वणि। तस्य क्रुद्धस्य सहस्र
मुखवन्निश्चेरुर्विषधाः। तासामिरम पुच्छो [illegible] हे वता गणान्। अस्त्रजालैर्जु क्षिप्यैर्देवानृक् परिघैरपि। दिव
मा काश मवव्रेपर्वते [illegible] रिव। वज्रनिःश्वस्त्रनिस्त्रिंशैः छिन्नभिन्नशिरास्तथा। न शक्रः क्रुष्ट [illegible] देवा हिरण्य
स्तु [illegible] युधि। तेन दिवा [illegible] हिरण्याक्षेण संयुगे। न शक्रः कर्यं [illegible] पि यत्नं कर्तुं विचेतसः। तेन शक्रः स
हसा [illegible] म्लं निता स्वर्णाथी मता। ऐरावतगणं [illegible] रवेनाभ [illegible] लिजं नया। [illegible] सर्वाश्च देवान खिलात स परिजित्य
दानवः। [illegible] जिचाव्रदेव [illegible] मा। मस्थं मन्यते जगत्। सतो [illegible] मेघपतिमाग्रनिःस्वनं। भिन्नमातंगविला सविष्यद्दः।

धनुर्विधुन्व [illegible] सदा [illegible] दानवेन्द्रो महासुरः। [illegible] इति हरिवंशे वराहे। वैशंपायन उवाच॥ निहृत्य
तेषु र पतेः ध्व [illegible] पुरा [illegible] पर्व [illegible] सहस्रारं च तब्र्कं चक्रं पर्वतसन्निभं। म
हादेवो महाबुद्धिर्महायोगी [illegible] ह्रैः। [illegible] मर्वेश्वरं [illegible] सद्भिरिप्यस्
पते सदा। [illegible] तेच पुरा [illegible] लोकेलोकं [illegible] विनाः। यावेक्रं [illegible] द्राणां [illegible] नामपि। विष्णुर्यो
गविच्चपायाय यज्ञाङ्गकर्माणि। सर्वेयस्य प्रसादेन तुष्यन्ति दिवौकसः। आज्यं मडि पि निर्देत्तमक्षवति त्रि
धा कृतं। योगा तिन्ने वर्वदेत्सानां। यः सुराणां परागतिः। पवित्रपदिनां स्वयं नरपियः प्रभुः। ग्र [illegible] चक्र
थानि दानवानां युगायुगे। [illegible] कल्तायां तियां [illegible] निर्वीर्यता। ततो दैत्येन्द्र [illegible] पौराणं शंखमु
त्तमं [illegible] धमन्चक्रं [illegible] पर्वतसजीवितं। चक्र [illegible] व स्वनं घोरमसुराणां भयावहं। कंपिता दानवास्
र्वे [illegible] लोकयन्। ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महासुरः। [illegible] दीपान्नारायण मुद्रस
ता। [illegible] देवं सं स्थितं पुरुषं यथा। शंख [illegible] घातकं देवानां मर्त्तिनाशनं। [illegible] वचक्रां [illegible]
मनाः। [illegible] मधुसूदनः। [illegible] चंद्रमसो [illegible] यथा [illegible] पयोधराः। ततो ऽसुरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपुरोगमाः
तताः [illegible] धनो हिरण्याक्षो महासुरः। [illegible] युधनि [illegible] शाहस्रा [illegible] मुपाद्रवत्। पीड्यमानो [illegible]

पाठपेपत्रै॥

दैत्योस्यातु... न् चचाल ह हरिर्युद्धे कंपमान इवाचलः॥ ततः प्रज्वलितां सद्यः किंचाराद्धोरसिदानवः॥ हिरण्याक्षो
महातेजाः पातयामास वीर्य्यवान्॥ ततः शक्त्याः प्रहारेण व्रह्मा विस्मयमागतः॥ तस्याः प्रतिहतायां तु व्रह्मा साध्वि
ति चाब्रवीत्॥ अथ प्रभुः सर्वभूतानां वाराहस्तेन ताडितः॥ ततो भगवता चक्रमाविध्यादित्यसन्निभं॥ पातितं दान
वेंद्रस्य शिरस्युत्तमकर्म्मणा॥ ततः छिन्नस्यैव शिरः स्यन्दमानमपपात ह॥ हिरण्मयं वज्रहतं मेरुशृंगमिवोत्तमं॥
हिरण्याक्षे हते दैत्ये येशेषास्तत्र दानवाः॥ सर्वे ते तत्र भयत्रस्ता जग्मुराशु दिशो दश॥ सर्वलोकप्रति चक्रं चक्रेण म
हाहवे प्रतिमोघचक्रः॥ वभौ वराहो युधि चक्रपाणिः कालेयुगांते धिव दंडपाणिः॥ ॥इति हरिवंशे वाराहे
वैशंपायन उवाच॥ विज्ञाप्य चरणे सर्वान् असुरान् पुरुषोत्तमः॥ सुमोच तत्र वधांस्तान् पुरन्दरमुखान् सुरान्॥
ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणास्तदा॥ पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः॥ ॥देवा ऊचुः॥ त्वत्प्रसादेन
भगवान् स्ववबाहुवलेन च॥ ज्ञीद्या मोघ महावाहो निःक्रांताश्चान्त्रकाननात्॥ वच्छासना द्विभगवान् किं कर्त्त ४५०
व्यं दितेःसुता॥ इच्छाम यादृशुश्रूषां तव कर्तुं सनातन॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुंडरीकनिभेक्षणः॥ उवाच वच ४५०
नं देवान् मुदा युक्तो हृतद्विषः॥ ॥भगवानुवाच॥ योसौ भगवतां लोके मयैव विहितः पुरा॥ पाल्यतां स प्रयत्नेन
वाधमानो न कश्चित॥ योन्यर्थ्य प्रतिपन्नाः स्वकं भागपुरस्कृतं॥ मयैव सर्वे निर्दिष्टा नियोगाः प्रतिपाल्यतां॥ अ

कं प्रोवाच भगवान् वचनं इदं इति निस्वनः॥ इदं यथा वल्कलं व्यं सर्क्कवासश्च वर्च्चया॥ भाव्यं तु तपसा स्वर्गं मुनय
शंसितव्रताः॥ तच्च लोकं सुरश्रेष्ठ सर्व्वकामदं इदं सदा॥ यायजूकाश्च ये केचिद् ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः॥ तेषां का
मदुघान् लोकान् स्वर्गे मोदं इति मनोहरान्॥ यज्ञैरिष्ट्वा यायजूकाः फलं सेव्यं वैतु वा॥ सावः सुधर्म्मशीलाना
मनायाः पापकर्म्मणां॥ संतः स्वर्गे जितः संतु सर्व्वाश्रमनिवासिनः॥ सत्यश्रुतानां शूरा दानश्शूराश्च ये नराः॥
ते स्वर्गे फलमश्नंतु सदा ये चानसूयवः॥ अश्रद्दधाना पुरुषाः कामिनोर्थपराः शठाः॥ अब्रह्मण्या नास्ति
काश्च नरकं यांति मानवाः॥ एतावत् क्रियतां वाक्यं मया कंचिद्देशेश्वराः॥ ततो मयि स्थिते सर्व्वान् वाधिष्य
ते न चारयः॥ इत्युक्त्वा तर्हितो देवः शंखचक्रगदाधरः॥ देवतानां च सर्वेषां भवनं हि स्मयो महान्॥ एतदेवा-
के ते दृष्टा वाराहचरितं सुराः॥ नमस्कृत्य वराहाय नाकपृष्ठमितो गताः॥ ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपन्ना-
नि दैवतैः॥ सर्वे लोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठावासदागताः॥ विमुक्ता दानवगणाः प्रकृतिं धरणीं गताः॥ स्वर्य्य हेतो
र्हिरण्याक्ष ज्ञात्वा चावस्थिता निरीक्ष॥ स्वपुस्थानेषु संस्थाप्य पदे तानां पुरंदरः॥ चिच्छेद भगवान्यज्ञान्व
रो रणशतपर्व्वणां॥ सर्वेषामेव पक्षाविच्छिन्नाः शक्रेण धीमताः॥ एकस्मिं पक्षो भेनाकः सुरेष्वक्रमयः कृता
पक्ष्याः रयाणस्याद्यः प्रादुर्भावो महात्मनः॥ वाराह इति विप्रेंद्रैः पुराणे परिकीर्तितः॥ कृष्णद्वैपायनमत
नानाश्रुतेः समाहितं॥ नाशु चरत्यतद्भाग्यमृत्स्ना यनि कीर्त्तयेत्॥ आयुः कामैर्य्यं ... जोः पूजा कामैश्च २८

मार्ग्गवो ॥ ...ऽपि ... श्रोतव्यो ...नामेष वै जयः पुराणे वेद ... ...स्वस्त्ययनो ... ॥पावनः सर्व्वस
र्वेषां पार्थिवानां जयंकरः॥ ॥एषकोरव्य तत्वेन कथितस्ते ... वाराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महा
त्मनः॥ यजन्ति मखैः पुण्यैः दैवतानि ...पि॥ आत्मना मात्मना नित्यं विष्णुमेव यजंति ते॥ लोकाय
नाय त्रिदिशायन्नाय ब्रह्मावना यात्मना वायनयनारायणा यात्महिताय नाय महावराहाय नमः
कृष्ण॥ ॥इति हरिवंशे वाराहे प्रादुर्भावः समाप्तः॥ वैशंपायन उवाच॥ वाराह एष कथितो नारसिं
ह मतः शृणु॥ यत्र नृत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः॥ पुरा कृतयुगे राजन् हिरण्यकशिपुः प्रभुः दैत्या
नामादि पुरुषः चकार सुमहत्तपः॥ दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पंच वा जलवासी समभवत् स्थानमौ
नव्रतस्थितः॥ ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव हि॥ ब्रह्मा प्रीतो ऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च॥ ततः स्व
यंभू भगवान् स्वयमागम्य तत्र ह॥ विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता॥ आदित्यैर्वसुभिः सा ४५१
ध्यैः मरुद्भिर्दैवतैः सह॥ रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिन्नरैः॥ दिशाभिश्चापि विदिशाभिश्च नदीभिः
सागरैस्तथा॥ नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खचरैश्च महाग्रहैः॥ देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा॥ राजर्षिभिः
पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वाप्सरसां गणैः॥ चराचरगुरुः श्रीमान् वृतो देवगणैः सह॥ ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं
वचनमब्रवीत्॥ प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसा न निश्चयव्रत॥ वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि॥ ॥कुति

हिरण्यकशिपुरुवाच॥ ॥न देवासुरगंधर्व्वा न यक्षोरगराक्षसाः॥ न मानुषाः पिशाचाश्च निहन्युर्मां कथंचन॥ ऋ
षयो नैव मां क्रुद्धाः सर्व्वलोकपितामह॥ शपेयुस्तपसा युक्ता वर एष वृतो मया॥ न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरि
णा पादपेन च॥ न शुष्केण न चार्द्रेण न चापरेण मे वधः॥ न स्वर्गे पृथ्वी पाताले नाकाशे नावनिस्थले॥ नरा
स्त्रतरे स्पृष्टो न चाप्यन्येन मे वधः॥ पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनं॥ यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृ
त्युर्भविष्यति॥ भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः॥ सलिलं चांतरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश॥ अ
हं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः॥ धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः॥ मूर्त्तिमंति च दिव्या
नि ममास्त्राणि महाहवे॥ उपतिष्ठंतु देवेश सर्व्वलोकपितामह॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ एते दिव्या वरास्तात म
या दत्तास्तवाद्भुताः॥ सर्व्वकामप्रदा वत्स ... प्राप्स्यसि मत्प्रसादतः॥ एवमुक्त्वा स भगवान् जगामाकाशमेव च
वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं॥ ततो देवाश्च नागाश्च गंधर्व्वा ऋषिभिः सह॥ वरप्रदानं श्रुत्वैव पिता
महमुपस्थिताः॥ ॥देवा ऊचुः॥ वरेणानेन भगवान् बाधिष्यति नो ऽसुरः॥ तत्प्रसीदस्व भगवन् वधोऽप्यस्य
विचिन्त्यतां॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ भगवान् सर्व्वभूतानामादिकर्त्ता स्वयं प्रभुः॥ स्रष्टा च हव्यकव्यानां
म... कृतोऽव्यक्तः प्रधानधृक्॥ सर्व्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवप्रजापतिः॥ ...वाच सुधामया ... मसुरान् सुशीलैर्वचनैः

अवरं

र्गुणैः अग्न्यं च त्रिदशा छिन्नपातव्यं तपसः फलं। ततः सोते स भगवान् वधं विष्णुः करिष्यति॥ एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वा
क्यं पंकजजन्मनः। स्थानि स्थानानि दिव्यानि प्रतिजग्मुर्मुदान्विताः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ लब्धमात्रे च
वे तस्मिन्सर्वे सोवाधनप्रजाः हिरण्यकशिपुर्दैत्याः वरदानेन दर्पितः। आश्रमेषु मुनीन्सर्वान् ब्राह्मणा
न्संशितव्रतान् सत्यधर्मरतान् दान्तान् धर्षयामास वीर्यवान्। देवांस्त्रिभुवनस्थानान् पराजित्य महासुरः
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः। यदा वरमदोन्मत्तश्चोदितः कालधर्मिणा। यज्ञियानकरोद्दैत्या
नदेवतांश्चाप्ययज्ञियान्। अथादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा। रुद्रा देवगणा यक्षा देवद्विजमह
र्षयः। शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलं। देवदेवमयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनं। भूतं भव्यं भविष्यं च प्रभुं
लोकनमस्कृतं। नारायणं महाभागं देवाः सर्वे शरणं गताः॥ त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः। त्वं
हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम। त्वं पद्मामलपत्राक्ष शत्रुपक्ष क्षयावह। क्षयाय दितिवंशस्य श ४५२
रणं भव नः प्रभो। त्रायस्व जहि दैत्येंद्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो॥ ॥विष्णुरुवाच॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो
ददाम्यहं। तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपत्स्यथ माचिरं। एषतं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं। अवध्यममरेन्द्राणां
दानवेंद्रं निहन्म्यहं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्त्वा स भगवान् विसृज्य त्रिदिवौकसः। वधं संकल्पयित्वा

हिरण्यकशिपोः प्रभुः। सहायं तु महाबाहुरोंकारमेव चात्मनः। अथोंकारसहायस्स भगवान्विष्णुरच्युतः। हिरण्य
कशिपोः स्थानं जगाम प्रभुरीश्वरः। तेजसा भास्कराकारः कांत्या चंद्र इवापरः। नरस्य कृत्वार्धतनुं सिंहस्या
र्धतनुं प्रभुः। नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना। ततो पश्यत विस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमां। सर्वका
मयुतां रम्यां हिरण्यकशिपोः सभां। विस्तीर्णां योजनशतं शतमध्यर्धमायतां। वैहायसीं कामगमां पंचयो
जनमुच्छ्रितां। जराशोकक्लमत्यक्तां निःप्रकंपां शिवां शुभां। श्रव्यां शनवतीं रम्यां ज्वलंतीमिव तेजसा। अंतः
सलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्मणा। दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युतां। नीलपीतसितश्यामैः
सितलोहितकैरपि। अवतानैस्तथा गुल्मैर्मंजरीसतकाविभिः। सिताभ्रघनसंकाशा प्लवंतीवा सुदृश्य
ते। [illegible] रश्मिवती रम्या ज्वलंतीमिव तेजसा। प्रभावतीं भास्वरां च दिव्यगंधां मनोरमां। न रसुखा न च दुःखा
स्या न शीता न च धर्मदा। न क्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्यतां प्राप्नुवंति ह। नानारूपैर्विरचिता। विचित्रैरति
भास्वरैः। स्तंभैर्न साधिता या च शाश्वती याक्षया सदा। अति चंद्रं च सूर्यं च पावकं च स्वयंप्रभा। दीप्यते
१४ नाकपृष्ठस्था भर्त्सयन्तीव भास्करं। सर्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः। रसवच्च प्रभूतं च भक्ष्यभोज्यं
पं॥ ७० तथा [illegible] नित्यं पुष्पफलद्रुमाः। उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि संति वै। पुष्पिता
गंधश्रय स्तत्र

ह॰ वं॰ पुरा

महाभा
आश्व

ताये ... लं कल्पद्रुमा सर्वे ललावतानसंछन्ना सरित्सुच सर:स्वपि मनोज्ञाश्च विविधमण्डपे दर्शितत
दाप्र... द्रुमाव कृविधा स्तत्र मंडीदृदृश्ये कृता गंधवंति च पुष्पाणि रसवंति फलानि च तानिशीतानि तोया
निश्च तत्र शिरसि चा अपश्यत्सर्वतीर्थानि समायांत स्पृ शा विपुला नलिनी पुंडरीकैश्च शतपत्रै सुगंधि
भिः रक्तैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः सततानि च सकाव्यैर्हंसराजैश्च राजहंसैः स्वरैः प्रियैः कादंबैश्चक्रवाकै
श्च सारसैः कुरुरैरपि विमलस्फाटिकाभानि पांडुरच्छदनानि च कलहंसोपगीतानि सारसाभिरुतानि
च गंधवंतीश्च तास्तत्र पुष्पमंजरिधारिणी दृष्टवान्पादपाग्रेषु नानापुष्पधरा लताः केतकाश्चाशोकशर
लाः पुन्नागतिलकार्जुनाः चूतानीपानागपुष्पाः कदंबा वकुला धवाः प्रियंगु पाटला वृक्षाः शाल्मल्यः
सहरिद्रकाः शाला स्तालाः प्रियालाश्च चंपकाश्च मनोहराः तथैवान्ये व्यराजंत समायां पुष्पिता द्रुमाः
पेद्रुमाश्च द्रुमातीका दावाग्निज्वलितप्रभाः स्कंधवंतः सुशाखाश्च वकुलाः समुच्छ्रिताः अर्जुनाश्च
कर्णिकारा नातिवंजुलकद्रुमाः वत्सणावसनानाश्च असनास्यंदनैः सह नीलाः सुमनसश्चैव पीताः
श्चाश्वत्थतिंदुकाः प्राचीनामलकाश्चा मल्लिकामंदारकाः आम्रातकास्तथा जंबूलकुचाः सेलचाकु
लाः सर्जरसाः कंबुकाः पतंगाः कुटजास्तथा रक्ताः कुरुवकाश्चैव नीपाश्चागुरुभिः सह कदंबाश्चैव सर्वाश्च ५०२

दाडिमी वीजपूरकाः कालीयकाः दुकूलाश्च हिंगवः सैलपर्णिकाः खर्जूरा नालिकेराश्च धर्म्मिद्ववाल
रीतकी मधूकाः सप्तपर्णाश्च बिल्वाः पारावतास्तथा पनसाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः लता
श्च विविधाकाराः पुष्पपत्रफलोपमाः एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः नानापुष्पफलोपेता
व्यराजंत समंततः चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः पुष्पितान्फलितांश्चैव संपतन्ति महा
द्रुमान् रक्तपीतारुणास्तत्र पक्षिणः पादपाग्रगता द्विजाः परस्परमवेक्षंते प्रहृष्टा जीवजीवकाः ॥ इति हरि
वंशे ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तस्यां समायां दैत्येंद्रो हिरण्यकशिपुस्तदा आसीनमासने चित्रे नल्वमा
त्रे प्रमाणतः दिवाकरनिभे दिव्ये दिव्यास्तरणसंवृते दिव्यगंधवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ तत्र
देवाः सगंधर्वाः गणैरप्सरसां वृताः दिव्यतानेन दिव्यानि जगुर्गीतानि गायनाः विश्वाचीसहजन्य
न्याश्चैव प्रम्लोचेत्यपि विश्रुताः दिव्याथ सौरभेयी च समीची पुंजिकस्थला मिश्रकेशी च रंभा च चि
त्रसेना सुचिस्मिता चारुनेत्रा घृताची च मेनका चोर्वशी तथा एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यगीतविदि
त्र... विदाः उपतिष्ठंति राजानं हिरण्यकशिपुं तदा हिरण्यकशिपुस्तत्र विचित्राभरणाम्बरः स्त्री
सहस्रैः ... कलति कुंडलाः तत्रासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुं उपासंति दितेः पुत्राः
... नरकाः ... विप्रचित्तिश्च ... महासुराः ... को

प महश्वासुमनाःसुमतिस्वराः॥ घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा॥ विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपश्च महाबलः
त्रिशिरा [illegible] मेघनादश्च महानादो घटोदरो विकटो [illegible] दंष्ट्रो [illegible] तापनः॥ दैत्यदानवसंघाश्च
सर्वे [illegible] कुण्डलाः॥ स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः॥ सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः॥
एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुं॥ उपासंत महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः॥ विमानैर्विविधैश्चान्यै
ज्वलनाभैरिवाग्निभिः॥ स्रग्विनो भूषिताः सर्वे दीप्तिवान्तिचापरे॥ महेन्द्रचापसंकाशैः [illegible] चित्रैरंगदैः
भूषितांगाः दितेः पुत्रास्तमुपासंत सर्वतः॥ तस्यां सभायां दिव्यायां असुराः पर्वतोपमाः॥ हिरण्यमुकुटाः सर्वे
दिवाकरकरप्रभाः॥ कनकमणिविचित्रवेदिकायामुपहितरत्नसहस्रवीथिकायां ददृशुः सभमिगाधिप
स मासां सुकृतिरं भगवानसमं [illegible] कनककमलहारभूषिताङ्गं दितितनयं मृगाधिपादर्शि
त स्फुरत्प्रभामालं तदिव करसहस्रं [illegible] निरीक्ष्यमाणः॥ ॥इति हरिवंशे नारसिंहे॥ वैशंपायन उवाच
ततो दृष्ट्वा महाबाहुं कालचक्रमिवागतं नारसिंहवपुश्छन्नं भस्मछन्नमिवानलं॥ विकुर्वति [illegible] ५५४
सा नारसिंहस्य [illegible] दैत्यो वनोत्पन्न [illegible] मनिभम्॥ [illegible] रूपमिदं विचित्रं [illegible] १
[illegible] दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुप्रभाः॥ [illegible] विदग्धमना महात्मनो नार
सिंहेन वपुषा चोदिताः कालधर्मेण हिरण्यकशिपोः सुतः प्रह्लादो नाम वीर्यवान् दिव्येन चक्षुषा

सिंहमपश्यद्देवमागतं॥ तं दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमास्थितं॥ विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः॥
प्रह्लाद उवाच॥ महाराज महाबाहो दैत्यानामादिसंभव॥ न श्रुतं नैव नो दृष्टं नारसिंहमिदं वपुः॥ अव्यक्त
प्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमागतं॥ दैत्यान्तकरणं घोरं संशंसतीव मे मनः॥ अस्य देवाः शरीरस्थाः सागराः
सरितस्तथा॥ हिमवान्पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः॥ चन्द्रमाश्च सहनक्षत्रैरादित्यैर्वसुभिस्तथा॥ ध
चक्रता ८ नदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः॥ मरुतो देवगन्धर्वा राक्षसाश्चैव विक्रमाः॥ ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ल
लाटस्था भ्रमन्ति वै॥ स्थावराणि च सर्वाणि जंगमानि तथैव च॥ [illegible] सहितो [illegible] सर्वे दैत्यगणैः सह॥ वि
मानशतसंकीर्णा तथा [illegible] सर्वं त्रिभुवनं राजन् लोकधर्माश्च शाश्वताः॥ दृश्यन्ते नारसिंहे
स्मिन्यथेन्दौ विमले जगत्॥ प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा ग्रहाश्च योगाश्च महीधराश्च [illegible] कालश्च
धृतिः स्मृतिश्च [illegible] सनत्कुमारश्च महानुभावो विश्वेदेवाश्च [illegible] सर्वे [illegible]
मश्च दर्पो [illegible] पितरश्च सर्वे [illegible] राजन् हिरण्य [illegible]
२६५ [illegible] ॥ ॥इति हरिवंशे नारसिंहे॥ वैशंपायन उवाच॥

नसुप

प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुस्तदा। उवाच दानवान् सर्वान् गणांश्च गणाधिपः। मृगेन्द्रो गृह्यतां शीघ्र
मपूर्वां तनुमास्थितः। यदि वः संशयः कश्चिद्वध्यतां वनगोचरः। ते दानवगणाः सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमं
परीक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोजसा। सिंहनादं विनद्याथ नारसिंहो महाबलः। बभञ्ज तां सभां स
र्वां व्यादितास्य इवान्तकः। सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयम्। चिक्षेपास्त्राणि सिंहस्योप
र्याकुलेक्षणः। सर्वास्त्राणामथ ज्येष्ठं दण्डमस्त्रं सुदारुणं। कालचक्रं तथा घोरं विष्णुचक्रं तथैव च। धर्म
चक्रं महाचक्रम जितं नाम नामतः। चक्रमैन्द्रं तथा घोरमृषिचक्रं तथैव च। पैतामहं तथा चक्रं त्रैलोक्यं
सहितं हितं। विचित्रामशनिं चैव शुष्काशुष्के तथैव च। रौद्रं तथोग्रशूलं च कंकालं मुसलं तथा। ब्र
ह्मास्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च। ऐषीकमस्त्रमैन्द्रं च आग्नेयं सौम्यमेव च। वायव्यं प्रथमं नाम कपा
लमथ किंकरं। तथाप्रतिमां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च। अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव सोमास्त्रं शिशिरं त
था। चमस्त्रमप्रमितं सत्यमस्त्रं तथाद्भुतं। मोहनं शोषणं चैव संतापनविलापने। कम्पनं पातनं चैव ४५५
जृम्भणं... कालमुद्गरमक्षोभ्यं... महाबलः। ... मोहनं च तथा मायाधरं। गंध २

र्वमस्त्रं दयितं असिरत्नं च नन्दनं। प्रस्वापनं प्रमथनं वारुणं शास्त्रमुत्तमं। अस्त्रं पाशुपतं चैव ...प्रतिहत
गतिः। एतान्यस्त्राणि दिव्यानि हिरण्यकशिपुस्तदा। चिक्षेप नरसिंहस्य दीप्तस्याग्नेरिवाहुतिं। अस्त्रैः प्रज्व
लितैः सिंहमावृणोदसुराधिपः। वितस्वान्धर्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः। स हि क्रोधानिलोद्धूतो दैत्यानां
सैन्यसागरः। पाशैः प्रतैस्त्रिशूलैश्च गदाभिर्मुसलैरपि। वज्रैरशनिकल्पैश्च शिलाभिश्च महाद्रुमैः। मुद्गरैः कू
टपाशैश्च शूलोलूखलपर्वतैः। शतघ्नीभिश्च दीप्ताभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः। ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता म
हेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगाः। समन्ततोऽभ्युद्यतबाहुशस्त्राः स्थिताः त्रिशीर्षा इव पन्नगेन्द्राः। सुवर्णमालाकु
लभूषिताङ्गाः ... गात्राः। मुक्तावलीदामविभूषिताङ्गाः हंसा इवाभान्ति विशालपक्षाः
ते वायुप्रतिमौजसां वै केसरमालावलयोत्कटानि। तान्युग्रमायान्यमितानि ... प्रभातसूर्याभ्रस
मप्रभाणि। ... गिरिर्यथा सन्तति वर्षितो घनैः
... महासत्त्वो महाबले दैत्यगणैः समेतः। ... नावा...
... कृत्वा हिमवान्यथाऽचलः। संतापितास्ते नरसिंहरूपिणा दितेः सुताः पावकदीप्ततेजसा। नया

द्विवेलुः पवनोद्धूता यथा महोर्म्मयः। सागरवारिसंभवाः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ शरैर्दैत्येनुलैः सुमहातिवेगवा
न् युगांतकालप्रतिमांस्तु रौद्रान्। एकायनस्था मुमुचुर्नृसिंहे महासुराः क्रोधविदीपिताग्राः॥ ॥इति हरि
वंशे॥ वैशंपायन उवाच॥ खराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषाननाः। ईहामृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थि
ताः। बालसूर्यमुखाश्चैव धूमकेतुमुखास्तथा। अर्द्धचंद्रार्द्धवक्त्राश्च प्रदीप्ताग्निमुखास्तथा। हंसकुक्कुटवक्त्रा
श्च व्यादितास्या भयावहाः। पंचास्याल्लेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा। विकलाः जिह्वा विशीर्णाश्च तथोल्का
मुखसंस्थिताः। महाग्राहनिभाश्चान्ये दानवा बलदर्पिताः। शैलाभवपुषस्तस्य शरीरे शरवृष्टयः। अवध्यस्य
मृगेंद्रस्य न व्यथां चक्रुराहवे। एवं भूयः परान् घोरान् असृजन्दानवाः शरान्। मृगेंद्रस्योरसि क्रुद्धा निःश्वसंत
इवोरगाः। ते दानवशरा घोरा मृगेन्द्राय समीरिताः। विलयं जग्मुराकाशे खद्योता इव पर्वते। ततश्चक्राणि दि
व्यानि दैत्याः क्रोधसमन्विताः। मृगेंद्रायाक्षिपंत्याशु प्रज्वलंतीव सर्वशः। तैरासीद्गगनं चक्रैः संपतद्भिः समं
ततः। युगांते संपतद्भिश्च चंद्रसूर्यग्रहैरिव। तानि चक्राणि वदनं प्रविशंति तिर्हि मान्ति वै। मेघोदरदरीघोरी ४५६
चंद्रसूर्यग्रहा विप्र। तानि चक्राणि सर्वाणि मृगेंद्रेण महात्मना। निगीर्णानि प्रदीप्तानि पावकार्चिःसमानि वा। २

हिरण्यकशिपुर्दैत्यः प्राग्रहादूर्जितां शक्तिं [illegible] घोरां कृतांतानलसन्निभां। तामापतंतीं संप्रेक्ष्य मृगें
द्रः शक्तिमुत्तमां। हुंकारेणैव रौद्रेण बभंज भगवांस्तथा। रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेंद्रेण महीतले। सविस्फुलिं
गा ज्वलिता महोल्केव नभश्च्युता। नाराचपंक्तिः सिंहस्य प्राप्ता रेजे विदूरतः। नीलोत्पलपलाशानां मालेवो
ज्ज्वलदर्शना। गर्जित्वा स यथाकामं विक्रम्य च यथासुखं। तत्सैन्यमुत्सारितवांस्तृणाग्राणीव मारुतः। ततो
ऽश्मवर्षं दैत्येंद्रा व्यसृजंत नभोगताः। नगमात्रैः शिलाखंडैर्गिरिकूटैर्महाप्रभैः। तदश्मवर्षं सिंहस्य गात्रे
निपतितं महत्। दिशो दश प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरं यथा। तदश्मौघैर्दितिसुताः पुनः सिंहमरिंदमं। प्रच्छा
दयंत यथा मेघा धाराभिरिव पर्वतं। न च तं चालयामासुर्दैत्यौघा देवसत्तमं। भीमवेगा बलश्रेष्ठं समुद्रमि
व मंदरं। ततोऽश्मवर्षे विहते जलवर्षमनंतरं। तदश्मवर्षं धाराभिः प्रादुरासीत्समंततः। नभसः प्रच्युता धा
राभिस्तिग्मवेगाः सहस्रशः। आवृण्वन् सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा। धाराणां सन्निपातेन वर्षेण विस्फु
र्जितेन च। अनहेता चैव वर्षाणि न प्राप्तानि किंचन। धरादिविच सेशक्ता वसुधरयांश्च सर्वेषाः न स्पृशन्ति स्म
तं तन्नियतंत्यो निशं भुवि। बाध्यते वद्धवर्ज्ञो परिष्ठा द्रुहटवाह। मृगेंद्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया।

हतेश्मवर्षे तस्मिंल्लेजलवर्षे तु शोषिते।ससृजुर्दानवा मायामग्निवायुं श्वसर्वशः।। नन्नसाः प्रज्वलिताश्चैव तिग्मवेगाः स
मे ततः। ज्वालामालामहारौद्रा दीप्ततेजाः समंततः।।सस्रष्टुष्पावकस्सेन दैत्येंद्रेण महात्मना।। नथ शाकमहा
तेजा दग्धुमप्रतिमौजसं तमिन्द्रंसायदैः माईं सहस्रांशोमितद्युतिः।। महता तोयवर्षेण समयामास पावकं।
तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवाः।। ससृजुर्घोरसंकाशं तमस्तीव्रं समन्ततः।। तमसा संहृते लोके दैत्ये
ध्वान्ना युधधुवैः स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाबभौ।। त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुर्दानवा रणे।। ललाट
स्थां त्रिकूटस्थां गंगां त्रिपथगामिव।। ।।इति हरिवंशे।। वैशंपायन उवाच।। ततः सर्वासु मायासु हतासु दि
तिनंदनाः। हिरण्यकशिपुं दैत्य विप्रास्ते शरणं ययुः।। ततः प्रज्वलितः क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा।। हिरण्य
कशिपुर्दैत्यश्चालयामास मेदिनीं।। ततः प्रक्षुभिताः सर्वे सागराः सलिलाकराः।। चलिता गिरयः सर्वे सका
ननवनद्रुमाः।। तस्मिन्प्रकुद्धे दैत्येंद्रे तमोभूतं जगत्तथा। तमसा समवच्छन्नं न प्राज्ञायत किंचन।। आवहः प्रवह
श्चैव विवाहश्च समीरणाः। परावहः संवहश्च उद्वहश्च महाबलः।। तथा परिवहः श्रीमान्मारुता नयशंसिनः ४५७
इत्येते क्षुभिताः सप्त मारुता गगनेचराः।। ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवंति वै।। ते ग्रहा गगने दृष्टा विचरंति य

थासुखं।। अयोगतश्चराः सर्वे सर्वेऽस्लेषु चंद्रमाः।। सग्रहं सनक्षत्रं प्रजज्वाल नभोनिशि।। विवर्णत्वं च भगवान्
गतो दिवि दिवाकरः।। लक्ष्यः कबंधश्च महान्लक्ष्यते स्म नभस्तले।। अमुंचत्वासितां सप्तधूमवर्तिं महानयां।।
गगनस्थश्च भगवानभीक्ष्णं परितप्यते।। सप्त धूमनिभा घोराः सूर्या दिवि समुत्थिताः।। सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहा
स्तिष्ठंति शृंगगाः।। वामे च दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती।। शनैश्चरो लोहितांगो ज्वलिताग्निसमद्युतिः।। स
मं समभिरोहंति शृंगाणि गगनेचराः।। शृंगाणि शनकैर्घोरा युगांतावर्तका ग्रहाः।। चंद्रमाः सह नक्षत्रैर्ग्रहैः
समभिराहृताः।। चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यनंदत।। गृहीतो राहुणा चंद्र उल्काभिरभिहन्यते।। उ
ल्काः प्रज्वलिताश्चंद्रे प्रचेलुर्घोरदर्शनाः।। देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितं।। अपतन्गगनादुल्का
विद्युद्रूपाः सनिस्वनाः।। अकाले च द्रुमाः सर्वे पुष्यंति च फलंति च।। लताश्च सफलाः सर्वा याः प्राहुर्दैत्य
नाशनं।। फले फलान्यजायंत पुष्पे पुष्पं तथैव च।। उन्मीलंति निमीलंति हसंति च रुदंति च।। विक्रोशंति च गं
भीरं धूमायंति ज्वलंति च।। प्रतिमाः सर्वदेवानां कथयंत्यो युगक्षयं।। आरण्यैः सह संहृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः

चक्रुः सुनैरवं तत्र मृगेंद्रे समुपस्थिते। नद्यश्च प्रतिलोमा निवहंति कलुषोदकाः॥ अपराह्ने गते सूर्ये लोकानां
क्षयकारके। न प्रकाशंति च दिशो रक्तरेणुसमाकुलाः॥ वनस्पत्यो न पूज्यंते पूजनार्हाः कथंचन वायुवेगेन
हन्यंते निदंति प्राणदंति च। तदा च सर्वभूतानां छाया च परिवर्त्तते। अपराह्ने गते सूर्ये लोकानां च युगक्ष
ये। तदा हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्योपरिवेश्मनः। भांडागारायुधागारे निविष्टमभवं मधु। असुराणां विना
शाय सुराणां विजयाय च। दृश्यंते विविधोत्पाता घोरा घोरनिदर्शनाः॥ एते चान्ये च बहवो घोरा घोत्पातद
र्शनाः॥ दैत्येंद्राणां विनाशाय दृश्यंते कालनिर्मिताः॥ ततो हिरण्यकशिपुर्गदामादाय सत्वरः। अभ्यद्रव
त वेगेन धरणीमनुकंपयन्। हिरण्यकशिपुर्दैत्यः पदा संस्पृष्टवान् महीं। संदष्टोष्ठपुटः क्रुद्धो वराह इव पु
ंगवः। मेदिन्यां कंपमानायां दैत्येंद्रेण महात्मना। महीधरेन्द्रा नागेंद्रा निपेतुर्नयविक्लवाः॥ विषज्वालाकु
लैर्वक्त्रैर्विमुंचंतो हुताशनं। चतुःशीर्षाः पंचशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पन्नगाः॥ वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटक ४१८
धनंजयौ। एलापत्रः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान्। सहस्रशीर्षधृङ् नागो हेमतालध्वजः प्रभुः। शेषोऽनंतो

महीपालो ह्यकंप्यः प्रकंपितः। दीप्तान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधारणानि च। तदा क्रुद्धेन महता कंपितानि
समंततः। पातालतलचारिण्यो नागतेजोधराः शिवाः। आपस्तु सहसा क्षुब्धा ह्युष्प्रकंपरसाः शुभाः॥ नदी
भागीरथी चैव शरयूः कौशिकी तथा। यमुना चैव कावेरी। कृष्णवेणी तथैव च। सुवेणा च महाभागा नदी
गोदावरी तथा। चर्मण्वती च सिंधुश्च तथा नदनदीपतिः। मेकलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभोदकः। शु
भोदा नर्मदा चैव तथा वेत्रवती नदी। गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्वा सरस्वती। तथैव चायुधागारे
धूमराजिरदृश्यत। सहस्रा च महोन्पानां न हिरण्यकशिपुस्तदा। पुरोहितं तदा शुक्रं वचनं चेदमब्रवीत्
किमर्थं भगवन्नेते महोत्पाताः समुत्थिताः। श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे॥ ॥शुक्र उवाच
शृणु राजन्नवहितो गदतो मे महासुर। यदर्थमेते दृश्यंते महोत्पाता महानया। यस्यंते संपुदृश्यंते रा
ष्ट्रोराष्ट्रे महासुरा। दैशोः पद्धियते तस्य राजा वा वधमर्हति। अलं तु ज्ञास मीरूपस्त्वयथा सर्वं प्रणस्पति
महद्भयं हि तत्रिवाप्तविष्यति न संशयः। एतावदुक्त्वा शुक्रस्य हरिण्यकशिपुस्तदा। स्वसौ तु स्वासदैत्ये
द्रेज गामस्व निवेशनं। तस्मिन्नाते सदैत्येंद्रो ध्यानस्य मुविवतदा। आसां च चक्रे सुदीनात्मा ब्रह्मवाक्यमनुस्म

रन। मह्नीकालम चैवतम्पापुष्पवाहिनी सीताचेद्रूमतां चैवदेवकाचमह नदी। लंबूद्वीपं रत्नवंतं सर्वेते
पशोभितं। सुवर्णाकुद्धकचैवसुवर्णाकरमंडितं। महानदं च लोहित्यं शैलकांचनशोभितं। पत्तनं कोशकार
णां इक्षि जता करा। मगधांश्च महाग्रामान् पुंड्रान्मागधांस्तथैवच॥ सुह्मा गह्वा विदेहाश्च मालवान्काश्रिक
त्रालीन। भवनं वैनतेजस्य सुपर्णस्य चकंपितं। कैलासं शिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्मणा॥ रक्तताया भि
वेगात्लोहितो नाम सागरः शुभः। पांडुरमेघाभः क्षीरोदश्चैव सागरः। उदयश्च वशैलेंद्र उच्छ्रितः शतयोजनः
सुवर्णवेदिकः श्रीमान्नाग पद्धिनि चलितः। मानमानोऽर्कसदृशो जातरूपमयद्रुमः। शालैस्तालैस्तमालै
श्च कर्णिकारैश्च पुष्पितः। अयोमुखश्च विपुलः पर्वतो धातुमंडितः। तमालवनगंधश्च पर्वतो मलयः शुभः॥
सुराष्ट्राश्च सुवाह्लीकाः शूराभीरास्तथैव च। भोजाः पांड्याश्च वंगाश्च कलिंगास्ताम्रलिप्तकाः। तथैवोड्राश्च पौंड्रा
श्च वामचूडाः सकेरलाः। क्षोभितास्तेन दैत्येन सदेवाप्सरसां गणाः। अगस्त्यभवनं चैव यदगम्यं कृतं पुरा। सिद्ध ४५८
चारणसंघैश्च सेवितं सुमनोहरं। विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितलताद्रुमं। जातरूपमयैः शृंगैः रो गणसेवि
तः। गिरिः पुष्पितकश्चैव लक्ष्मीवान् प्रियदर्शनः। सागरं पश्चिमे सुमहाश्च

गैरोगगनं विलिखन्निवा सूर्यचंद्रांशुसंकाशः। सागरांबुसमावृतः। विद्युत्वान्पर्वतः श्रीमान् आयतः शतयोजनः
विद्युतां यत्र संपाता निपात्यंते नगोत्तमे। ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान्वृषभसंस्थितः। चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वाराहश्चै
व पर्वतः। प्राग्ज्योतिषपुरं चैव जातरूपमयं शुभं। यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः ॥ मेघश्च पर्वतश्च
ष्ठो कृतः। मेघगंभीरनिस्वनः। षष्ठितत्र सहस्राणि पर्वतानां विशांपते। तरुणादित्यसंकाशो मेरु
श्रु पिं: ६ श्चैव महागिरिः। देवावासः शुभः पुण्यो गिरिराजो दिवं गतः। हेमशृंगो महाशैलस्तथा मेघसखो गिरिः। कै
लासं कंपितं दानवेंद्रेण कंपितः। यक्षराक्षसगंधर्वैस्तथा सेवितकंदरः। श्रीमान् मनोहरश्चैव दिव्यपुष्पितपा
दपः। हेमपुष्करसंछन्नं तेन वैखानसं सरः। कंपितं मानसं चैव राजहंसनिषेवितं। त्रिशृंगः पर्वतश्चैव कु
मारी च सरिद्वरा। तुषारचयसंकाशो मंदरश्चैव पर्वतः। उशीरबीजश्च गिरी रुद्रप्रस्थस्तथा दिराट् प्रजापते
श्च निलयः तथा पुष्करपर्वतः। दिव्याधृतद्रुतश्चैव तथा वैवालुको गिरिः। क्रौंचः सप्तर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च
पर्वतः। एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा। नद्यश्च सागराश्चैव दानवेंद्रेण कंपिताः। कपिलश्च महीपु
त्रो व्याघ्रा कंपिताः। खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलवासिनः। गणस्तथा परो रौद्रो मेघनादो क्रथा

धः॥ उग्रो गानीमवेगश्च मत्स्येंवा निकंपिता॥ ॥इति श्रीहरिवंशे नरसिंहे॥ वैशंपायन उवाच॥ तत्रादित्याश्च
साध्याश्च विश्वेच मरुतस्तथा॥ रुद्रा देवा महात्मानो वसवश्च महाबलाः॥ आगम्य ते मृगेंद्रस्य सकाशं स
र्व एव हि सः॥ ऊचुः संत्रस्तमनसो देवलोकहिताय हि ते॥ जहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनं॥ त्वं ब्रह्म
समदाचारं मदं सर्वं महासुरैः॥ त्वं ह्येषामंतको नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशन॥ तं नाशाय हितार्थाय लोकानां
स्वस्ति वै कुरु॥ त्वं प्रभुः सर्वभूतानां ब्रह्मेंद्रस्त्वं पितामहः॥ अते त्वदन्यच्छरणं न भूतं न भविष्यति॥ तच्छ्रुत्वा वच
नं देवो देवानामादिसंभवः॥ ननाद सुमहानादं मत्तगंभीरनिःस्वनः॥ पाटितान्यसुरेंद्राणां मृगेंद्रेण महा
त्मना॥ सिंहनादेन महता हृदयानि मनांसि च॥ गणः क्रोधवशो नाम कालिकेयस्तथापरः॥ वेगश्चैव म
यश्चैव सैंहिकेयश्च वीर्यवान्॥ संह्रादो दीर्घ महानादी महावेगस्तथापरः॥ कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्राख्यः हि
तकंपनः॥ खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलचारिणः॥ गणस्तथापरो रौद्रो मेघनादो ऽकृशायुधः॥ उग्रोगानी ४६०
मवेगश्च भीमकर्मा ऽर्कलोचनः॥ वक्रो भ्रूलीकरालश्च हिरण्यकशिपुस्तथा॥ जीमूतघनसंकाशो जीमूत ७
घनवेगवान्॥ जीमूतघननिर्घोषो जीमूतघनसद्युतिः॥ देवारिर्दितिजो दृप्तो नरसिंहं समभ्यद्रवत्॥ समुत्पत्य त

तस्मीन्हतो मृगेंद्रेण नखानखैः॥ ततो काशसहाजेन विदार्य निहतो युधि॥ महीव लोकश्चत्रागी नननश्च ग्रहाश्च
सूर्यश्च दिशश्च सर्वा नघश्च शैलाश्च महार्णवाश्च गताः प्रकाशं दितिपुत्रनाशे जाता॥ ततः प्रहृष्टा देवा
ऋषयश्च तपोधनाः॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैरादिदेवं सनातनं॥ ॥देवा ऊचुः॥ यच्चया विहितं देव नारसिंहमि
दं वपुः॥ एतदेवार्चयिष्यंति परावरविदो जनाः॥ मृगेंद्र त्वं हि लोकेषु बसबेपुत्तःविलो॥ गास्यंति वां च मुनयो
मृगेंद्र इति नित्यशः॥ त्वत्प्रसादात्स्वकं स्थानं प्रतिपन्नाः स्म वै विभो॥ एवमुक्तो देवसंघैर्नरसिंहो महाम
नाः॥ ब्रह्माणं च परमप्रीतो विष्णुः सांत्वमुदीरयत्॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ भवानक्षरमव्यक्तमचिंत्यं गुह्यमुत्तमं॥ कू
टस्थमकृतं कर्म सनातनमनामयं॥ सांख्ये योगे च या बुद्धिस्तत्त्वार्थपरिनिष्ठिता॥ भगवन्वेदविद्वात्मा पुरुषा
स्तवतां ध्रुवा॥ त्वं व्यक्तश्च तथाव्यक्तः स्वरः सर्वमिदं जगत्॥ भवन्मया वयं देवा भवानात्मा भवानपि॥ चतुः
र्भिश्च कृतमूर्तिस्त्वं सर्वलोकविभुर्जितः॥ चतुर्युगसहस्रेण सर्वलोकान्तकान्तकः॥ प्रतिष्ठा सर्वलोका
नामनंतबलपौरुषः॥ कपिलप्रभृतीनां च यतीनां परमा गतिः॥ अनादिमध्यनिधनः सर्वात्मा पुरुषोत्त
मः॥ स्रष्टा त्वं च संहर्ता च त्रैलोक्यलोकभावनः॥ भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेंद्रो वरुणो यमः॥ भवान्द॥ तस्मा ह

कतम

तोच लोकानांप्रभवोऽव्ययः। परांच सिद्धिं परमं च देवं परं च मंत्रं तपरमं तपश्च परं च धर्मं परं यज्ञाश्रयत्वा...
पुरुषं पुराणं॥ परमं सत्यं परमं हविश्च परं पवित्रं परमं च मार्गं परं च यज्ञं परमं च होत्रं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुरा
णं॥ परं शरीरं परमं योगं परमं च वाणीं॥ परं रहस्यं परमां गतिं च त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं॥ परं परस्यापि परं
परं यत् परं परस्यापि परं च देवं परं परस्यापि परं प्रभुं त्वां त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं॥ परं परस्यापि परं प्रधानं प
रं परस्यापि परं च तत्त्वं। परं परस्यापि परं च धाम त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं॥ परं परस्यापि परं रहस्यं परं परस्या
पि परं पदं यत्। परं परस्यापि परं तपो यत्त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं॥ परं रहस्यापि परं पराणां परं च गुह्यं परमं
च धाम। परो न योगेन परं सुगुप्तं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्त्वा भगवान् सर्व
लोकपितामहः। स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः॥ ततो नदत्सु तूर्येषु नृत्यंतीष्वप्सरःसु च। क्षीरोदस्यो
त्तरं कूलं जगाम परमेश्वरः। नारसिंहीं तनुं त्यक्त्वा स्थापयित्वा च तत्र प्रभुः। पौराणं रूपमास्थाय प्रययौ सगरुडध्व ४५१
जः। अष्टचक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भास्वता। अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानमगमत् प्रभुः॥ एवं महात्मना तेन
नृसिंहवपुषा तदा। देवेनानिहतः सर्वं हिरण्यकशिपुः पुरा॥ ॥इति श्रीहरिवंशे हिरण्यकशिपुवधः॥ ॥

वैशंपायन उवाच॥ नृसिंह एव कथितो भूयोऽयं वामनोऽपरः। यत्र वामनमास्थाय रूपं परपुरंदरः॥ बले
र्बलवतो यज्ञे वलिना विष्णुना पुरा। विक्रमैस्त्रिभिरा क्रम्य त्रैलोक्यमखिलं हृतं॥ समुद्रवसना चोर्वी स
नानगविभूषिता। हृत्वा दत्ता सुरेंद्राय शक्राय प्रभविष्णुना॥ ॥जनमेजय उवाच॥ अयमेसंशयो ब्रह्मं
स्तत्कालं हि मे। कथं नारायणो देवो वामनत्वमुपागतः॥ यः पुराणः पुराणात्मा नृत्वा नाराणाः प्रभुः। प
द्मनाभो महाबाहुर्लोकानां प्रकृतिर्ध्रुवः। अनादिमध्यनिधनस्त्रैलोक्यादिः सनातनः। हव्यकव्यवहः १
श्रीमान् हव्यकव्यभुगव्ययः॥ आदित्या देवमाता च कथं गर्भं न घत्प्रभुः। स्वयं यो वासवस्यापि स कथं वा बा
नुजः। प्रसूतो दिवि देवेशो विष्णुत्वं प्राप्तवान् कथं। एतदाचक्ष्व मे विप्र प्राक्रमीषं महात्मनः॥ ॥वैशंपायन
उवाच॥ शृणु राजन् कथां दिव्यां अर्चितां मृषिपुंगवैः। पुराणैः कविभिः प्रोक्तां ब्रह्माणोक्तां ब्रह्मणेरितां।
मारीचस्य सुरश्रेष्ठस्य कश्यपस्य प्रजापतेः। अदितिर्हि तिश्च द्वे भार्ये भगिन्यौ जनमेजय। अदित्यां यज्ञिरे
देवाः कश्यपाच्च महात्मनः। धाता र्यमा च मित्रश्च वरुणांऽशो भगस्तथा। इंद्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्यस्त्व
ष्टा सत्या। ततस्ते कादशाः स्वच्छा द्वादशो विष्णुरुच्यते। दित्यां द्विजातो बलवान् हिरण्यकशिपुः प्रभुः। तस्यात्तु

ज स्कंदैत्येंद्रो हिरण्याक्षः प्रतापवान्। हिरण्यकशिपोः पुत्राः पंच घोरपराक्रमाः। प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लाद
श्च वा विरोचनश्च प्रह्लादिस्य पुत्रो बलिः स्मृतः। पुत्रपौत्रं च बलवद्धेषामहत्यमव्ययं। तेजस्विनं सुरारी
णां दैत्येंद्राणां मनस्विनां। गणामुबकुशेशा राजन्दशे देहसे सहस्रशः। तं दृष्ट्वा नरसिंहेन हिरण्यकशिपुं
हतं दैत्यादेवबधार्थाय बलिमिंद्रो प्रचक्रिरा दृष्टा धर्मपरं नित्यं सत्यवाक्यं जितेंद्रियं। शौर्याध्ययनसंपन्नं
सर्वज्ञानविशारदं। परावरगृहीतार्थं तत्वदर्शिनमव्ययं। तेजस्विनं सुरारिपुं हिरण्यकशिपुं वर्णा। अभिषे
केणदिव्येन बलिं वैरोचिनं तथा। दैत्याधिपत्ये दितिजा सदा सर्वेभ्यया जयत। अभिषिक्ते स्कंदे दैत्ये सर्वे बलि
र्वेलवतांवरः। ब्रह्मणा चैव तुष्टेन हिरण्यकशिपोः पदे। अभिषिक्तोऽसुरगणैर्बलिर्वैरोचनिस्तथा। कां
चनैः कलशैः स्फीतैः सर्वतीर्थांबुसंभृतैः। जयत्याह ततश्चक्रुरभिषिक्तस्य दानवाः। बलेरत्नवीर्यस्य सि
हासनगतस्यवाल्लवेड्डं दानवाः सर्वे बलिं बलवतां वरं ततो विज्ञापयामासुः शिरोभिः पतिताः क्षितौ॥ ॥दै ४९२
त्या ऊचुः॥ विदितं तव दैत्येंद्र हिरण्यकशिपुर्यथा। त्रैलोक्यमासीदखिलं जगत्स्थावरजंगमं। पिता महस्तव ६
चाते सुरेः सुरनिषूदना। हतं तदेव त्रैलोक्यं त्वाक्रम्ये वाभिषेचितः। त्वत्पितामह राज्यं स्वे प्रत्याहर्तुमिहार्हसि। त्र

स्माभिः सहितो राज्यं त्रैलोक्यमिदमब्रवीत्। प्रत्यानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो। असुरगणसहस्रसंवृत
स्त्वं जयदिवि देवगणान् सहानुगस्त्वं अमितबलपराक्रमो। नोसि राजन्नतित्रायसे स्वगुणोपैतामहं वं
॥ ॥इति हरिवंशे वामने बलेरभिषेकः॥ वैशंपायन उवाच॥ निशम्य तेषां वचनं महामतिर्बलिः सदा प्रीत
मना महाबलः। आज्ञापयामास स दैत्यकोटि त्रैलोक्यमद्यैव जयाम सर्वे। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलेर्वैरोचन
स्यात्मद्योगं परमं चक्रुर्दानवा युद्धदुर्मदाः। महापद्मोनिकुंभश्च कुंभकर्णश्च वीर्यवान्। कांचनाक्षः कपिस्कं
धो मैनाकः क्षितिकंपनः। श्वेतकेशोऽर्द्धचक्रश्च वज्रनाभः सखीजदः। सहस्रबाहुर्विकचो मायावी स्वप्रियं
दर्शिनः। एकाक्षो एकपान्मुंडो विद्युद्दत्तश्च बभ्रुर्जंभः। गजोदरो गदाशीर्षो गजस्कंधो गजेक्षणः। अष्टदंष्ट्रो
श्च त्रैदकेऽमेघनादो जलंधमः। करालो वलजिह्वश्च भ्रतांगः ख्यातलोचनः। सहस्रपादः सुमुखः हलश्चैव म
हासुरः। राणाकटो दानपतिः शैलकंपी कृत्याचलः। समकड्डो रजसश्चैंडो घषश्चैव महाबलः। गोऽश्वनागाश्चु
वारोऽह्रो दत्तः स्वस्तिकोध्वजः। मासमपमासम हश्च वेगवान्केतुमान्स्थितिः। एकदिग्ध शरीरश्च हुर्दकीर्ति
महाहनुः। समध्द्रो निकुंभांजा विरूपाक्षो दाहरो। अमृतशीर्षश्चुर्दह्मुश्च उदराश्च ज्वलापनः। विहारादीर्घबाहुश्च

मद्युपो मरुतासनः तालजंघो महाबाहुः ।। नागाः कलनः चालनः क्रथः ।। समकद्रुमथनो नान्दी ।। विततश्च महाबलः
पुलेवानरकोवाली धेनुकः कालनेलोचनः ।। वशिष्टश्च ।। विष्णुश्च मृतलोन्मथनो विनुः ।। सुप्रसादः ।। किरीचीरश्च
चीवक्षो महासुरः ।। सुबाहुः कुंजबाहुश्च करुणः कलशोदरः ।। सोमपादेवयाजीव प्रवरावीरमर्दनः ।। शुश्रुषु
रवंडत्रा किश्च क्राथिनेत्रः शिखिध्वजः ।। यथा स्मृतिमया प्रोक्ता मारीचेः कीर्तिवर्द्धनाः ।। एते चान्ये च बहवो नाना
भूषणभूषिताः ।। रथोधैर्ध्वजमालस्तैर्ययुयाह्वं मरिंदमाः ।। दिव्यांबरधरा दैत्या दिव्यमाल्यानुलेपनाः ।। दिव्यैश्च
कवचैर्नद्धा दिव्यैश्वेतातिछत्रेर्द्विजैः ।। दिव्यायुधधरा दैत्या गर्जमानो यथांबुदाः ।। हस्तैश्च ध्वनिर्घोषेश्चालयंतो
वसुंधरां ।। बहाबला दिव्यबलाश्चक्रधारिणः नागप्रतिमैर्महामुंडैः ।। सुदुर्जयादैत्यपालः दृषाः सुरास्योरि
तिप्रियालोहितलोहितेक्षणाः ।। तेजस्सुरार्कज्वालिनेन्द्र वीर्या महेन्द्रवज्रात्रानितुल्यवेगाः ।। विवृद्धिदंष्ट्राद
तिधूम्रकेशा विवर्द्धमानाः शरदीव मेघाः ।। बाणः सहस्रबाहुश्च बलेःपुत्रो महासुरः ।। रथातिरथको धीमान् संजय
ते महाबलः ।। सर्वे मायाधरा दैत्याः सर्वे दिव्यास्त्रयोधिनः ।। सर्वे बलमहोत्सिक्ताः सर्वे लब्धवराः पुराः ।। सर्वे कांच १६२
नवर्णानापीतकौशेयवाससः ।। किरीटोष्णीषमुकुटादि मनुभूषणभूषिताः ।। हिरापकवचाः सर्वे हिरापध्वजाः

केतवः ।। स्यंदनस्थाव्यराजंत शारदाइव चंद्रग्रहाः ।। तापनीयैर्वरैर्निष्कैरनलज्वलितप्रभैः ।। हेमपर्वतशृंगस्थाः पुष्पि
ताइव किंशुकाः ।। तेषांमध्यगतोबाणः प्रावृषीवोच्छितो घनः ।। छितः शक्तिगदापाणिस्त्रिनप्रतिमे रथे ।। चित्र
ध्वजे सध्वजयुगे चित्रनक्षविराजिते ।। महापरिघसंस्पर्शे हेमजालविभूषिते ।। अन्वीयमानो दितिजैर्दृप्तैः स्तव
ल्पैरिवांशुमान् ।। नानाप्रहरणोवीरैरसी शासदंष्ट्रैरिवागणैः ।। पंचतस्य महावीर्या दानवायुद्धदुर्मदाः ।। रक्ष
रथमव्यग्रा व्यादितास्यानयावहाः ।। सुबाहुर्मेघनादश्च भीमवेगश्च वीर्यवान् ।। तथा गगनमूर्द्धा च वेगवां
के तुमानपि ।। कृतवरजतनक्षविचित्रपार्श्वपतगपतिप्रतिमैरथैः स्थिताः ।। न्वरुजलदनिनादतुल्यनेमघो
षसुरगणसैन्यवधमयदानवेंद्राः ।। अनायुषायाः पुत्रस्तु वलोनाम महासुरः ।। हतः शतसहस्रेण रथानां भी
मवर्चसा ।। युक्तं मंक्षु सहस्रेण रथमारुह्य वीर्यवान् ।। नीलायसमयं घोरं वायसांकं सुदुर्जयं ।। नीलांबरधरः
श्रीमान् वैदूर्यांचलसन्निभः ।। महता रथसंघेन प्रययौ दानवर्षभः ।। तद्वै कार्णवसंकाशे सैन्यमध्ये व्यराजत ।।
प्रभातसमये श्रीमान् समुद्रस्थइवांशुमान् ।। सुतस्तुजांबूनदतुल्यवर्चसा निशकरारतडित्सूणाकरः ।। किरीटस्तु
श्चेन विशालतिश्चानिनाय यथागिरिशृंगवरेणनास्वता ।। षष्ठीरथसहस्राणि निमुचेरसुरस्यवै रवरयुक्तानिस

श्चो णि मेव त्र्यल्पखवाणि च। नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे ते विजयैषिणः॥ महान्नधनसंक्रान्ता वेगवन्तो महाबलाः॥ र
थो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः परमवेगवान्॥ नमुचेरसुरेन्द्रस्य सर्वरत्नविभूषितः॥ शार्दूलचिह्नः शुशुभे तस्य केतुः
हिरण्मयः। रथमध्ये ऽसुरेशस्य मध्यंदिनरविर्यथा॥ सनीमवेगश्च महाबलश्च प्रगृह्य चापं हि मवानि वस्थितः॥
नीलांबरः कांचनपट्टनद्धो दिशां गजायद्द्दुपनकाश्चाः॥ किंकिणीजालनिर्घोषं तपनीयविभूषितं सपताक
ध्वजोपेतं ससंध्यमिव तोयदं। चक्रैश्चतुर्भिः संयुक्तमघतालायतान्तरं॥ हेमजालकुलं दीप्तं कालचक्रमि
वोद्यतं नानायुधधरं दिव्यं व्याघ्रचर्मपरिष्कृतं॥ ईहामृगगणाकीर्णं चित्रभक्तिविराजितं॥ तूणीरत्नात
संपूर्णं श्वाकितामरसंकुलं। गदामुद्गरसंबाधधनूरत्नविभूषितं। युक्तमृक्षसहस्रेण लंबकेत्वाववर्चसा॥ राज
तेन विकीर्णेन सोभितं हिंसकेतुना॥ सतेन शुशुभे दैत्यो मयो मायाविसर्पिणा॥ रथरत्ने स्थितः श्रीमानुद
यस्थ इवांशुमान्॥ विमलरजतमिंदुशोभितांगमणिं कनकोज्ज्वलचारुभक्तिचित्रं॥ अयुतशतसहस्रैः — भृष्ठ
मूर्जितात मयमनुयाति महारथो रथानां॥ ॥इति श्रीखिले श्रुहरिवंशे वामने ३॥ ॥वैशंपायन उवाच॥॥
अनुह्लादो धनाध्यक्षं प्रह्लादस्यानुजो बली॥ ससैन्यो योधयामास हेलामयन्त्रयक्षवाहिनीं॥ महता चबलोघेन अनु

ह्लादो सुरोत्तमः॥ अर्दयामास संक्रुद्धो धनाध्यक्षं प्रतापवान्॥ अमृष्यमाणस्त्रिदशानां हवस्था नुदासुधन्वा वक्र
रक्तदनं घोरं धनुश्चाणि महासुरा॥ आवर्त इव संजज्ञे बलस्य महतो महान्॥ क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव
संप्लवः॥ त्रिदशानां शरीरैश्च दानवानां च मेदिनी॥ वभूव नियता सर्वा पर्वतैरिव संवृता॥ मेदश्छेदत्राकेन
रंजितं संप्रकाशते॥ सर्वतो माधवे मासि पुष्पितैरिव किंशुकैः॥ हतैर्घोरैर्गजैरश्वैः प्रावर्तत महानदी॥ शो
णितोदा महाघोरा यमराष्ट्रविवर्द्धनी॥ मज्जमेदो महापंका विप्रकीर्णान्त्रशैवला॥ छिन्नकायशिरोमीना धंग
वयवशाड्वला॥ गृध्रहंसगणाकीर्णा कंकसारसवादिनी॥ वसाफेनसमाकीर्णा प्राक्रुष्टस्तनितस्वना॥ तां क
पुरुषदुर्दर्षां युद्धभूमिमहानदीं॥ नदीमिवातपापायें हंसमारसशोभितां॥ त्रिदशा दानवाश्चैव तेरुस्ता
डुस्पदां नदा॥ जथा पद्मरजो धवलां नलिनीं गजयूथपाः॥ ततः सृजन्त्वाणौघाननुह्लादं रथे स्थितं हृदर्शांतरसा
देवो निघ्नंतं यक्षवाहिनीं॥ क्रुद्धः सतो दैत्यवले स दयामासुरे ततः॥ विक्षिपन्निव रवे वायुर्महान्नपटलं व
लात्॥ समीक्ष्य तत्तुमुलं युद्धमनुह्लादस्य भूपतिः॥ छन्नादित्य वर्णनत्रः कुवेरमनिरुद्धवे॥ सधनुर्धान्विनां श्रेष्ठो विक्र
म्य रणमूर्द्धनि॥ न समर्दशितान् वाणान् विव्रेश स्य महात्मनः॥ कुवेरं प्राप्य ते वाणो निर्मिर्यिषमु समाहिताः॥

अपराजितो । जम्भश्चासहकायस्वरान् समान् देवाः शरीरे निहतो । निशितैर्ज्वलनोपमैः । अनुह्लादं प्रत्य
दियात्संक्रुद्धः परमाहवे । ततो वैश्रवणो राजा क्रुद्धो यक्षगणोः सदा । ववर्ष शरवर्षाणि दानवान् प्रति
वीर्यवान् । तद्यथा शारदं वर्षं गोवृषाः शीघ्रमागताः । अपारयन्वारयितुं प्रगृह्णाति निमीलिताः । एवमेव कु
वेरस्य शारवर्षं महासुराः । निमीलिताक्षाः सहसा दैत्याः सहन्त दारुणं । रोषितः शरवर्षेण धनदेन महाबलः
इड्डके वृपतीकाशमसीतोऽपश्यत द्रुतं । प्ररूढशाखाविटपं तरुणांकुरपल्लवं । उत्पाद्य कपितोदेल्प
स्वरूफलसमाकुलं । निजघान हृदये श्रेष्ठं कुबेरस्य महाजवान् । तस्य कर्म महाघोरं दृष्ट्वा सर्वे महासुराः
सिंहनादं नदन्ति स्म ह्यनुह्लादप्रहर्षिताः । तयोः सुतुमुले युद्धे संयमे देवदैत्ययोः । तनसाक्रोधरक्तालो
वन्योन्यवधकांक्षिणाः । अन्योऽन्यं विविधैः शस्त्रैर्घोरैर्जघ्नुस्तराहवे । हृदशैर्दानवा युद्धमथिताः प्राणव
र्जैः । दानवैस्त्रिदशाश्चापि क्रुद्धैर्भुवि निपातिताः । दानवाश्चैव संक्रुद्धास्त्रिदशैर्निशितैः शरैः । विव्यधु ४८५
र्घोक्षिसंकाशैः कंकपत्रैरजिह्मगैः । विदार्यमाणा दैत्यास्ते त्रिदशाक्रमहाबलैः । अमर्षिततराश्च
क्रुः कर्म्म प्रणीतवन्तः । ते गदाभिः सुनीमाभिः पट्टिशैः शूलमुद्गरैः परिघैश्च सुतीक्ष्णाग्रैर्दानवाः पीडिता

सुरैः । शरनिर्भिन्नगात्राश्च खड्गछिन्नवक्षसः । जगृहुस्ते शिलाश्चैव द्रुमांश्चासुरसत्तमाः । तेनीमवेगादिति
ज्ञानदे मानाः पुनः पुनः । ममंथुस्त्रिदशान्वीर्यवान्सप्तशोऽथ सहस्रशः । ततः सुतुमुलं युद्धं तेषां तत्सम
वर्तत शिलाभिर्विपुलाभिश्च वृक्षैश्चाद्भवैश्च पादपैः । परिघैः पट्टिशैश्चैव भिंडिपालैः परश्वधैः । केचिन्नलं
त शिरसः केचिद्विदलीकृताः । किचिद्धि निहिता न्तो रुधिराड्राः सुरासुराः । केचिद्धि चासना नष्टाः परस्प
रवधहिंताः । विभिन्नहृदयाः केचित्छिन्नपादाश्च भारते । विदारिताः त्रिशूलैश्च केचित्त्वचगताः सवाः । तद्यु
द्धे सुमहद्भीमे देवदानवसंकुलं । वल्लवत्राश्चवृक्षमुलं शिलापादपसंकुलं । धनुर्ज्यातलनिर्घोषमधुरं दिक्काता
लसमन्वितं । आलेख्यनीतिनिर्घोषं युद्धं गांधर्वमाबभौ । कुबेरस्तु धनुःपाणिर्दानवान् रणमूर्द्धनि । दि
शो विद्रावयामास संक्रुद्धः शरवृष्टिभिः । कुबेरेणार्दितं सैन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवाः । अनुह्लादः प्रग
ह्य विपुलां शिलां । क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षः पितृकल्पपराक्रमः । शिलां तां पातयामास कुबेरस्य रथोत्तमे
आपतंतीं शिलां दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः । रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठिता । स चक्रकूबरहयं
सध्वजं समत्रारासनं । संकाशं रथोत्तमं तस्य निपपात शिला भुवि । निमग्नाः कुबेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथं । सुराणां

कुद्दंजं चक्रमस्त्रं च विटपैर्द्रुमैः। विभिन्नशिरसो भग्नास्त्रिदशाः शोणितोक्षिताः॥ द्रुमैः प्रमथितं गात्रा निपेतु
र्धरणीतले। विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुह्लादो महासुरः। गिरिशृंगं गदीं वा तं कुबेरं समभिद्रुद्रवे। तमापतंतं धन
दो गदामुद्यम्य वीर्यवान्। विनर्द्य नाशयामास दानवेंद्रं महावलं। तस्य क्रुद्धस्य संक्रुद्धो गदां तां वज्रकंटकां
न्यपातयत वित्तेशो दानवस्योरसि प्रभुः। दैत्यः स क्रोधरक्ताक्षस्तं प्रहारमचिंतयन्। वित्तेशस्योपरि तदा
गिरिशृंगमपातयत्। स विह्वलितसर्वांगो गिरिशृंगेण ताडितः। पपात मदमात्तमो पिंगलाक्षो महाब
लः। रराज पतितो भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः। वित्तेशं विह्वलं दृष्ट्वा सर्वे ते यक्षराक्षसाः। परिवार्य महा
त्मानं ररक्षुर्भीमविक्रमाः। मुहूर्तं विह्वलं भूत्वा यक्षाधिपः श्रवसः सुतः। उत्थितः सहसा देवः पिंगलाक्षो
महावलः। ननाद च महानादं त्रैलोक्यमभिनंदयन्। जनयन्निव निर्घोषान्विधमन्निव पर्वतान्। तम
वध्यं तु विज्ञाय निहितं पुनरुत्थितं। प्रेक्ष्य पिंगाक्षमायांतं दानवा विप्रदुद्रुवुः। तान्स विद्रवतो दृष्ट्वा अ
नुह्लादोऽसुरोऽब्रवीत्। कालनेमिं सुनेमिं च महानेमिं च दानवान्। आत्मानं च ववीर्यं च विस्मृत्याभिजनं तथा
क्व गच्छथ भयत्रस्ताः प्राकृता इव दानवाः। निवर्तध्वं महावीर्याः किं प्राणान्परिरक्षथ। नालं युद्धाय यक्षो ४६६

ऽयं मर्त्यो ऽयं विभीषिका। एतां समुद्यतामद्य दानवानां भयावहां। विक्रम्य विधमिष्यामि निवर्तध्वं महासुराः। ते सु
राः सन्निवृत्याथ समदा इव कुंजराः। निजघ्नुः परमक्रुद्धा देवसैन्यं महासुराः। क्षीणप्रहरणाः केचिन्मे
घगंभीरनिःस्वनाः। दर्प्पोत्कटा भुजैरेव संप्रहारं प्रचक्रिरे। प्रांशुभिश्चैव काष्ठैश्च शिलाभिश्च महावलाः।
वाहुभिश्च यथान्योऽन्यमाक्षिपंतिस्म वेगिनः। मुष्टिभिश्च तलैश्चैव नखपातैर्महावलाः। पादैश्च म
हाघोरैर्युयुधुस्ते महारणे। अनुह्लादस्तु संक्रुद्धो देवतानां महाचमूं। ममंथ परमायत्तो वनान्यग्निरि
वोच्छ्रितः। रुधिरार्द्राः स्रवन्त्यः शेरते योधसत्तमाः। निकृत्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः। अनुह्लाद
स्य विक्रांतो देवस्त्वाष्ट्री विधापमान्। युध्यमानस्य समरे व्यसृजन्निशितान्वाणान्। धनाधिपेन विद्धस्य त्व
नुह्लादस्य संयुगे। अंगारमिश्राः क्रुद्धस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः। अथ वाणसहस्रेण विव्याध दानवोत्तमः। वि
व्याध समरे क्रुद्धो दंडपाणिरिवांतकः। कुवेरस्य तनुत्राणं निर्भिन्नं समंततः। क्षतजोक्षितो रुधिरं परिस्रुतावगिरिः प्रस्र
वणैरिवा। गदामथ समासाद्य भीमां भीमपराक्रमः। चिक्षेप दैत्यमुद्दिश्य वलवान्क्रोधमूर्च्छितः। अप्राप्तामे
वसोऽथ तां गदां गदयासुरः। वभंज विदन्क्रुद्धस्तदाश्चर्यमभूत्तदा। प्रगृह्य तु गदां भूयो घनिद्राव दानवान्

मापततत त्रैव अनुह्लादो महाबलः॥ गिरिशृंगं समुत्पाट्य कैलासं दलसन्निभं॥ धनाधिपं प्रदुद्राव व्यादितास्य
इवांतकः॥ तमंतकमिवायांतमजेयं सकलैः सुरैः॥ ग्रसंतमिव तं दैत्यं त्रैलोक्यमखिलं रुषा॥ तमालोक्य तथा रू
पं धनाध्यक्षो रणांगणात्॥ अपहाय ययौ तत्र यत्र देवः शचीपतिः॥ तस्य चापमहत्कर्म दृष्ट्वा वित्तपतिः सदा॥ ज
गाम भयसंत्रस्तो यत्र देवः शचीपतिः॥ ॥इति श्री खिलेषु हरिवंशे धनाध्यक्षानुह्लादयोर्युद्धं॥ ॥वैशंपा
यन उवाच॥ विप्रचित्तिस्तु वरुणं दैत्यानामधिपोऽव्ययः॥ जघान पुगणैः क्रुद्धो दीप्तैः रविमहोरगैः॥ स देवसमा
नो दैत्येन दीप्तैः शरगणैः सितैः॥ नात्यजानकर्तव्यं संग्रामे सजलेश्वरः॥ सर्वलोकेश्वरस्यैव परमेष्ठी प्रजापतिः
न शक्तो वयतः स्थातुं विप्रचित्तेर्जलाधिपः॥ वज्रोनाम महाग्रहो सनिर्नियः सर्वतो मुखः॥ तं समुद्रं प्रत्ययुध्यत्त द
नवादेववाहिनी॥ अग्निज्वालासमं तत्र रवमंडलसन्निभं॥ मुखमासीत्तिदैत्यस्य विप्रचित्तेर्महात्मनः॥ वरुण
श्च महातेजा विप्रचित्तिं महासुरं॥ प्रदहन्निव तेजोभिर्जिगीषुः प्रत्यवेक्षत स्वगदामभिमाला नराणा केयूरांगद
शोभितः॥ जग्राह परिघं दैत्यः कैलासाग्रशिखरोपमं॥ पिनद्धं कांचनैः पट्टैर्हेममलिनमायसं॥ यमदंडोपमं घोरं ४६७
दैत्यानां भयनाशनं॥ त्वामयामासते क्रुद्धो महाशक्रध्वजोपमं॥ विननाद विहत्यास्यो विप्रचित्तिर्महाबलः॥

स कंठस्थेन निषंगेन तु रुक्मस्थैरपि चांगदैः॥ कुंडलाभ्यां विचित्राभ्यां स्रजा चैव विचित्रया॥ दानवो भूषणैर्भातिपरि
घेणा ग्रसेन च॥ यथेंद्रधनुषा मेघः सविद्युत्स्तनयित्नुमान्॥ प्रास्फोटय परिघाग्रेण वायुस्कंधमहास्वनः॥ प्रज्वा
लस धूम्रार्चिः सघर्षजनितोऽनलः॥ विद्याधरगणैः सार्द्धं गंधर्वनगरैरपि॥ सह वै वामरावत्या॥ मिह लोके स्मथ
सह॥ ग्रहेन ज्वच्चरवितं सार्क चंद्र विनापितं॥ दैत्येंद्रपरिघोद्भूतं नमंतीव नभस्तलं॥ दुरासदं समं जज्ञे परिधान
रणाः प्रभुः॥ सुरेंधनोऽसुरेंद्रा निर्युगांतो गिरिवास्थितः॥ त्रिदशो वरुणश्चैव नभश्चक्रः स्पदिश्चेन याति॥ तत्रासीन्नि
र्णयस्त्वेकः कौशिको वासवः प्रभुः॥ भास्करप्रतिमं घोरं परिघं रौद्रदर्शनं॥ पपात यामास मेनायां जले त्रास्य स
दानवः॥ पतता तेन संग्रामे जलेत्रास्य महात्मनः॥ भूतानां दत्रासाहस्त्रे परिघेण समाहितैः॥ तेषां गात्राणि च
साद्य व्यशीर्यत सहस्रधा॥ विशीर्यमाणोऽपि वसा तु कार्तातमिवावरे॥ न्यग्रोधं पुनस्तो स्यवरुणायन्यपात
यत्॥ स निन्नः परिघो घोरो देवगात्रे व्यशीर्यत॥ शीर्यमानस्य चूर्णानि रवद्योतानि मिवावरे॥ स तु तेन प्रहारेण
न च चाल जलाधिपः॥ परिघेण हतः संख्ये यथा भूमितलेऽचलः॥ संसैन्ये घ्रणनग्रेषु निन्नदे हेषुचाहवे॥ मुहू
र्ते गमसोभ्रमयांपतिरमर्षणः॥ सो मर्षवशमापन्नो वरुणोऽमितविक्रमः॥ सर्वसंहारमकरो व्यपद्यत स्यांति
[illegible] नर्निश्चलतनो दीप्तचपन्नगैः॥ शरत्मुक्तामणिनिभो विभ्रत्तोयमयं वपुः॥ पांडुराद्दूतवसवा॥

नानास्त्राचिता गदा। वरुणः पात्रम् अच्छीमान् कर्म्मभीनसमाकुला। वरुणस्कृतदं कृद्दृष्ट्वा न्विरीक्ष्य स्वसैनिका
नां रवाचदृष्ट्वा युध्यद्दानवानां जिघांसया। ततस्ते पन्नगाः सर्व्वे महार्णवसमाश्रयाः। जघ्नुर्दैत्यान्स्वमुखेन
दंतो जयगृद्धिनः। ते च नालीकनाराचैर्गदाभिर्मुशलैस्तथा। अभ्यघ्नन् दानवान्दृष्ट्वा मुदितावरुणानुगाः।
तिप्रचित्तिः स संक्रुद्धो महाबलपराक्रमः। पन्नगानां नाराचीराणि व्यधमद्युद्ध दुर्म्मदः। गारुडेनापि चास्त्रेण प
न्नगान्दानवोत्तमः। घातयामास समरे गारुडैः पन्नगान्तकैः। सत्रारैः सूर्य्य संकाशैः त्रातकेन विनाषितेः। प
न्नगान्समरे वीरः प्रममाथ सुदुर्ज्जयः। ते भिन्नगात्राः समरे पन्नगाः शरपीडिताः। पेतुर्म्मथितसर्व्वांगा गजा इव
महागजैः। तत्र पत्तमिवादित्यं दीप्तैर्वाणगणैस्तिनिः। अभ्यधावत संक्रुद्धः समरे वरुणप्रभुः। ततस्ते दानवाय
त्रैर्निर्न्नदेहाः सहस्रशः। व्यथिता विद्रवंति स्म दिशो दश विचेतसः। इंद्रस्यार्थे पराक्रम्य वरुणस्य रुकतो वि
ताः। विनर्द्दमानो युयुधे समरे पाशभृद्धरः। वारुणां पद्मतायेषु मुष्टिनिष्ठ्र वलोत्कटा। अन्यवर्त्तत समरे विप्र
चित्तिर्म्महासुरं। ततः स्त्रिश्रूशिलां निश्रू प्रहरतो वली। क्रुद्धतान्त्रं व्यपोहत महातेजा विप्रचित्तिर्म्महासुरः। ततः ४६८
पावक संकाशैः प्रयुक्तैः शीघ्रगामिभिः। वरुणस्य महावेगान्विभेद समरे हयाः। कर्म्मणा तेन महता विप्रचि
त्तेर्म्महात्मनः। अयन्त्र रुष्यान्कृतस्येव तेजः समनि वर्त्तत। सत्रारैः सूर्य्य संकाशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः। वारुणी

तो महासेनां निर्म्ममंथ महाबलः। क्षीणास्त्रा शायकाक्रांता शरजालेन मोहिताः। शूलशक्तिगदा
भिन्नं चकार रुधिरोक्षितां। अभिद्रुतप्रुदैत्येवस सैन्यः सलिलाधिपः। महेंद्रं त्रारणं प्राप्तो विप्रचित्ते
र्भयार्हिताः॥ ॥इति श्रीखिले पुहरिवंशे वामनप्रादुर्भावे विप्रचित्तिवरुणायोर्युद्धं॥ ॥वैशंपायन उ
वाच॥ पराजयं तु देवानां दृष्ट्वाग्निस्त्रिदशोत्तमः। चकार बुद्धिं दैत्यानां वधे त्र्यर्षि संस्कृतः। स्वयं प्रभ
याः शांडिल्याः यः पुत्रो हव्यवाहनः। हिरण्यरेता पिंगाक्षो देवहर्ता कृतान्नानः। रोहितो लोहितग्रीवो
हर्त्ता दाता हविः कविः। पावको विश्वभुग्देवः सर्व्वदेवाननः प्रभुः। सुब्रह्मात्मा सुवर्च्चस्कः सहस्रार्चि
र्विभावसुः। कृष्णवर्त्मा चित्रभानुर्देवाग्निश्चित्राकराट्। लोकशाक्षी द्विजकृतो वषट्कारः प्रियो र्चिम
ना रत्नमलः त्रामीगर्भः स्वयोनिः सर्व्वलत्तः। पावनः सर्व्वभूतानां त्रिदशानां तपोनिधिः। त्रामनः सर्व
पापानां लेलिहानः स्वनल्ननपातः। प्रदक्षिणावर्त्तशिखः शुचिरोमामरवालतिः। हव्यमनुसरनन्न्येसोय
ज्ञे भागहरो हरिः। सोमपाः सुमहातेजा भूतेसः सर्व्वभूतपाः। अधृष्यः पावकोऽनंतिर्नेतात्मा वसुधापतिः कृतः
स्वाहाधिपः सामगीतः सामस्ता त्रानोर्द्धिधृक्। देवदेवो महाक्रोधो रुद्रात्मा ब्रह्मसंभवः। लोहिताश्वो वा
युचक्रे स्थमाच्छायभूतस्त्तः। धूमकेतुर्धूमशिखो नीलवासाः सुरोत्तमः। ऋग्वादिव्यमाग्नेयमस्त्रं देवारण्

महद्भ्यः ··· व्यामासहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ तस्मै विजयाकांक्षी ददाह निःस्मारयितः प्राणायामस्
हेस्ततानामृ प्रतिष्ठति पंचधा ॥ येन तपश्च कृतं त्रास्परास्तावत्प्रभः रौद्रवरा ॥ पवनो जनो जोतो कानायुगांते
महाशासनः ॥ समस्तं गतायस्पथ्यो निमीलितः दीप्यते ॥ यो घाकारामयोदेवो हरमा त्राहं सनकाः ॥ यः केशव
विक्लवो च गात्रैर्गाति मतां प्रभुः ॥ वेद्यः कलो समो लोके ब्रह्मणाय सनातनः ॥ अमूर्ति मतेयं प्राङ्मेदानं
तं महत्तरं ॥ नाग्नि समीरयामास त्रामीणं सैः समीरणः ॥ त्रिदिवारोहि निर्दोले अनमाणो दिशो दशहर
नवाना मनावाय युगांतानग्नि रिवा भवध्यमेवो मज्जा महापंकां केशात्राद्भुत सैवलो ॥ यो धशीर्षापल
वहो मृतहिप मदोत्कटो ॥ शोणिता दानाणेहयां मंथा मसरितं विभुः ॥ वह्निः पक्कं पयामास दैत्याना
मशर्वरन ॥ ततो ग्नि दीप्तिजानमहो न प्रह्लादप्रमुखा ह्यणा ॥ पराजयामास विभुः ॥ कोत्रामानान्म
हास्त्रे ॥ केचिन्प्रदीप्तैर्मुकुटैः केचिद्दीप्तैः शिरोरुहैः ॥ केचिद्ग्रात्रैः प्रदीप्तैश्च केचिद्दीप्तैर्मुजानने ॥ के
चित्प्रदीप्तैः कृशिरः केचिच्चैव ध्वजैरथैः ॥ असुरास्तेन दह्यते प्रदीप्तेनाग्निना रणे ॥ पताकाश्चापराश्चान्ये
मुकुटान्याहरानिवासैन्यमध्ये सदीप्यते पावकानि दृश्यते ॥ असुराजयविदग्धा विद्रुता दिशो
दश ॥ त्यक्त्वायुधानि सर्वाणि सध्वजाश्चरतोपमानः ॥ अयातममभीताः पावकेन पराजिताः ॥ न च पश्यं ४६२

तितेवह्निसंप्रदीप्तं महाहवे ॥ दिशः सर्वं गां अश्च मेघांश्च दीप्तान्पश्यंति दानवाः ॥ ध्रुवं स्वयमुवासधायुगांतसोयथो
निना ॥ इत्येवं दानवाः सर्वे मेनिरे त्रस्तचेतसः ॥ मयश्च संवरश्चैव महामयाधरावुभौ ॥ पार्थेन्य वारुणीं मायां
धत्तां वारिविहरे ॥ तां मायां वह्निः समायायां सिच्यमानः समंततः ॥ तोयैः प्रवतनिमे मृद्वरांबिरं न वह्निना
त्राममामानं च समरे पावकं दैत्यनाशनं ॥ हृष्टकीर्तिर्मनाः तेजावह्निमाह बृहस्पतिः ॥ ॥ बृहस्पतिरुवा
च ॥ हिरण्यरेताः शुचिरेव ज्वलनो हव्यसर्वतनुः ॥ सप्तजिह्वो ननज्ञामलेलिहानमहावल ॥ आत्मा वायुस्स
व विना शरीरं तव वीरुधः ॥ यो नियाथश्रुते शुक्राया निस्वमिति चानसः ॥ ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छंति संचरंति वपा
श्रितः ॥ अर्चिषस्ते महानाग सर्वतः प्रभवंति च ॥ त्वमेवाग्ने सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ त्वं धारयसि भूतानि भु
वनं च विनर्षि च ॥ त्वमग्ने हव्यवाडेकस्त्वमेव परमं हविः ॥ यजंति च सदा संतः त्वमेव परमाध्वरे ॥ त्वमन्नं प्राणि
नां भुंक्ते जगत्पति ॥ मितं प्रभो ॥ त्वत्प्रसृष्टा विजयस्त्वविलोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ सर्वो लोकास्त्री निमानूहव्यवा
हप्राप्ते काले त्वं पचसे वदीप्यः ॥ त्वमेवैकस्तपसे जातवेदा नान्यस्त्वत्तो विद्यते गोपुदेवाः ॥ त्वपा कपिः सिंधुपति
स्त्वमये महान्नलेपु यद्हरस्त्वमेव विश्वस्य नतिस्त्वमनिप्रसूतिः ॥ त्वं च प्रतिष्ठानं तेवानाप्रज्ञानां ॥

रं:॥मे॥शीतवेदस्त्वमोषधीनांरसांश्चविसृजमादाथयुगान्तकालेपुनःस्वयंभवसिकालोत्वमग्निसंवर्त्तनानां
थो॥वदेपुरोधसे॥वयादेवहितार्थायनिहतादानवारणे॥स्वयोनिहन्महातेजस्तायमरवदशतान्वितां॥तस्य
थे:निसमामाधकिंविषीदसपावक॥चायमयस्त्वरेदेवान्दैत्यान्सुरसत्तमः॥युगान्तानभुरानद्रीन्विसृजक
म्मासहस्त्वनुकु॥पिंगास्त्वलो॥हितग्रीवहव्यवत्मन्कृतान्त्रान॥ ॥इतिहरिवंशेवामनप्रादुर्भावेअग्नि
स्तवः॥वैशंपायनउवाच॥बृहस्पतेस्तुवचनंश्रुत्वाग्निःसत्पमीरितं॥मयःप्रजज्वालरणेहविर्देवमहा
मखे॥हताश्चमायादैत्यानांप्रदीप्तेनाग्निनारणे॥हतमायाहतवलावलिनस्तेसमुपस्थिताः॥पराजितेषुदै
त्येषुवह्निनाकृतकर्मणा॥प्रह्लादश्चपरंवाक्यमाहदैत्यपतिंवलिं॥नवाग्निरभिश्चवायुश्चनभास्करःशशिनं
शशी॥नक्षत्राणिदिशोव्योमनंगदानवसत्तम॥नविष्णुंचैवमन्तव्यंभवबाधुरसत्तमादन्तंदितिमगवता
वरदेनस्वयंभुवा॥इन्द्रश्चैवमरुद्भिश्चसंग्रामेषपराजयः॥इशिवंवचनंचैवबलंचैवामितंशुभं॥सर्वंमहते ५७०
श्वरस्येवदैत्यराजमहातव॥महायोगीस्त्वन्तंचसुरःत्वंचमहामधा॥अमितःबलञ्चवंचयेवान्यैस्तात्रिका
गुणाः॥तत्पुरात्वमदैत्येन्द्रदेवान्सर्वांश्चसानुमानां॥श्रेष्ठाःकंब्रह्मणाराजंसत्वथानत्वव्यथा॥तस्यतद्वचनं

श्रुत्वाप्रह्लादस्यमहात्मनः॥वलिःपरमसंहृष्टोगतःशक्ररथंप्रति॥ततःप्रजातेत्रिदशेन्द्रसन्निधौमहासुरेन्द्रंवलि
मुत्तमश्रियं॥तमंजसाजग्मुरनिशदक्षाणांहिजाश्चपुण्याःपथवश्चसंगताः॥महाजटामारधरास्तपस्विनस्वधा
तमाङ्कुर्विधिमंत्रमंगलैः॥आनिष्टुवंतःकवयस्त्वलंकृतावलिंप्रयालंरणामर्द्दनिश्चितं॥प्रतप्तजाम्बूनदचि
त्रपाणौहिमैश्वरत्नैर्विविधैरलंकृतः॥विराजमानःपरमेणसर्वसारणोविमात्यग्निनिभोसुरेश्वरः॥सवैतद्
शक्रैवलाहितंवलंवलिर्ददर्शोत्तमवीर्जविक्रमः॥जलागमेश्रीमदिवाभ्रमंडलंविकीर्यमाणंनभसीववा
युनान्वतोददर्शाथवलानिसर्वतोरणेसुगुप्तानिकृताश्चनेनवैसमुच्छितान्युग्रतराणितत्रसमुद्रवेगा
निवपर्वसंधिषुसश्रूलशक्त्यृष्टिगदासिसायकान्लिपित्रम्पणांसमरेमहात्मना॥तानादसिंहपनमत्त
नागवज्ञलागमंतोयदवज्रवीर्यवान्॥दिव्यास्त्रमन्नसोभुजवेगवायुःमहावलपौरुषविक्रमेधनः॥प्रजादि
वा...मयाःसर्वेवर्त्तयिचासुराधिपंरणेसरथतेर्भिन्नाःससैन्यावापराजिता॥तिमुखासा...दैत्येन्द्रयुध्य
मार्गी...नम्राःचमः॥जिताःस्वबलिनादेवाःशक्रमाङ्कर्महावलं॥ ॥देवाऊचुः॥नवानिंद्रस्वधतांश्रुलोका
प३

न॰ भयः ॥ त्वमप्रतिमकर्म्मा च तथैवानुपमद्युतिः॥ विद्रुतानीह सैन्यानि सर्वाण्यपि सुरेश्वर ॥ रथचक्रध्वजाश्च
णि विभिन्नानि महान्त्युत ॥ रथहस्त्यश्वयोधाश्च पादाताश्च सहस्रशः॥ भिन्नच्छिन्नाश्च शतशो गदामुशलपट्टिशै
महाभैरवरूपं हि दैत्यैर्द्रुतं कृतं रणे॥ किमुपेक्षसि दैत्येन्द्रं हन्यमानो महाचमूं॥ त्रायस्व त्रिदशश्रेष्ठ रणे
महाभैरवरूपं हि देवेन्द्रेण रतं रणे॥ किमुपेक्षसि दैत्येन्द्रं हन्यमानो महाचमूं॥ त्रायस्व त्रिदशश्रेष्ठ सैन्यं
भ्रमणा गतान्॥ ॥ वैशंपायन उवाच॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां देवानामनराधिपः॥ संवर्त्ताग्निसमः क्रुद्धः स
द्यो न्द हन्ति दानवान्॥ दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन्प्रभुः॥ वैडूर्यवर्णसंकाशो नानारत्नाचितांगदः
मप्सरोभाध्मालाः शतबाहुः सहस्रदृक्॥ हरिकेशो हरिश्मश्रुर्नेत्रैः केतुर्महाबलः॥ वज्रप्रहरणः श्रीमा
न्यो गात्रात शिरोधरः॥ सधनुर्वेदसन्नादः सताहित्यसमप्रभः॥ देवगन्धर्वयक्षैश्चानुयातः सहस्रशः॥ सा
मगैः सजपैश्चापि स्तूयमानो महर्षिभिः॥ तात एव महारौद्रं स्फोटनं सर्वतो मुखं॥ पूर्णयन्रुचिरं दृष्ट्वा वज्रं
द्रा दृढ्हा सिनं दैत्यानां योधयन्मघोनं महेन्द्रः पाकशासनः॥ अधृष्यः सर्वभूतानामादित्यादयितः सुतः ४७१
ततः प्रवृत्तः संग्रामो बलेर्देवसुरस्य च॥ तु नाम्नां देवदैत्यानां दारुणो लोमहर्षणः॥ अतिवीर्यबलोद॰
ततः प्रवृत्तः संग्रामो बलेर्देवसुरस्य च॥ नाम्ना देवदैत्यानां दारुणो लोमहर्षणः॥ अतिवीर्यबलोदग्रः
त्रुमुललो महर्षणो॥ प्रह्लादेन सकृतिश्चातः कर्म्मनिर्भयसाम्भितः॥ प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिद्ध इवाभवत्

सुरासुरेंद्रयोर्दृष्ट्वा संग्रामं लोमहर्षणं॥ देवानां दानवानां च भूयो युद्धमभूत्तदा॥ ततो विध्यन्महेन्द्रस्तं बलिं
नास्त्रैर्महाबलः॥ तान्यस्त्राणि महाबाहुश्चिच्छेद शतधा बलिः॥ ततः क्रुद्धः पुनस्तत्र निजघ्ने दानवं महत्
ऐन्द्रेयमथ चात्युग्रं चिक्षेपेन्द्रो महाबलः॥ तं दृष्ट्वास्त्रं समायान्तं प्रलयानलसंनिभं॥ समयामास दैत्येन्द्र
वारुणास्त्रेण धीमता॥ स क्रुद्धो मघवा वज्रमगृह्णात्पर्वतोपमं॥ हन्तुकामो बलश्लाघी बलिं दैत्याधिपं रणे॥
ततः शुश्राव देवेन्द्रः कौशिको हरिवाहनः॥ अन्तरीक्षे शुभां वाणीं तस्मिन्महति वैत्रासे॥ निवर्त्तस्व महा
बाहो सुराणां नन्दिवर्द्धन॥ पुरंदर सुरश्रेष्ठ न जेष्यसि रणे बलिं॥ तपसा युक्तमो लोके वरदानेन चाधिकः॥
स्वयं न परिते पाद्य सत्पादहर्म्माच वा स्वा नैव शक्यो स्त्वया जेतुं त्रिदशेन्द्र सुरेश्वर॥ यो ऽस्य भगवान्जेता
तं शृणुष्व समाहितः॥ ब्रह्मणो यो ऽपि सर्वस्वं देवानां च परा गतिः॥ परं रहस्यं वेदानां धर्मस्य च परा गतिः॥ प
रावरकरः श्रीमान्परावरगतिः प्रभुः॥ अव्यक्तो व्यक्तो महाभूतो भूतभव्यभवत्प्रभुः॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः स
हस्राक्षः सहस्रपात्॥ शंखचक्रगदापाणिः पीतवासाः सुरारिहा॥ जेता ऽजितो जयः श्रीमान्सो ऽस्य जेता न
गविष्यति॥ श्रुत्वा दिव्यां तु मधुरां वाणीं तामन्तरीक्षिणीं॥ अपयातो रणाच्छक्रः सार्द्धं सर्वैर्मरुद्गणैः॥ अ
पयाते तु देवेन्द्रे कौशिके हरिवाहिनि॥ सिंहनादं महानादी दानवो ना महामृधे॥ ततः किलकिलाशब्द

त्ये ऽ...तास्फा ... त ...नाः ग्रहाणां निलदृष्ट्वा ग्रहयोधनं बलिनं स्वतः । आदित्यानां च निर्दीप्तस्य मूलस्थानमव
लदा । जयश्चाश्व स्वस्थैव देवानां च पराजये । ग्रहैर्नोपा दैत्यराजः स्तूयमानः सुहृज्जनैः । बली द्वैविमनैवादे
त्या हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ ॥ इति श्रीखिले श्रीहरिवंशे वामने देवासुरसंग्रामे त्रिकापयानं समाप्तं ॥ वैशंपा
यन उवाच ॥ निःप्रयत्नेषु देवेषु त्रैलोक्ये दैत्यपालिते । जये बलेर्बलवतो मयशंवरयोः पिते । शुद्धासु दिक्षु सु
र्वासु प्रवृत्ते धर्मकर्मणि । अपावृते ऽधर्मपथे अयने च दिवाकरे । प्रह्लादशंवरमयैरनुह्लादेन चैव हि
दिक्षु सर्वासु गुप्तासु गगने दैत्यपालिते । दैत्येषु मखभागानां चक्रवर्गार्थदर्शनं च । प्रकृतिस्थे तदा लोके वर्त
माने च सत्पथा । अभावे सर्वपापानां भावे चैव तथा स्थिते । भावे तपसि सिद्धानां सर्वेत्राश्रमहलिषु चतुष्प
दास्थिते धर्मे अधर्मे पादविग्रहे । प्रजापालनयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु । स्वधर्मसंप्रयुक्तेषु तथैवाश्रमनित्य
षु । अभिषिक्तो ऽसुरैः सर्वैर्दैत्यराज्ये बलिस्तदा । हृष्टेषु सुरसंघेषु नदत्सु मुदितेषु च । अथाभ्युपगता ल
क्ष्मीर्बलिं पद्मान्तरे स्थिता । पद्मोद्यतकरा वरदा सुरसेविनी ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ बले बलवतां श्रेष्ठ महाराज ४७२
महाद्युते । प्रीतास्मि तव भद्रं ते देवतानां पराजये । यत्त्वया युधि विक्रम्य देवराजः पराजितः । दृष्ट्वा ते परमं
सत्त्वं ततो ऽहं स्वयमागता । नाश्चर्यं दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले । प्रसूतस्यासुरेन्द्रस्य तव कर्मेदमीदृशं ।

विशेषितस्त्वया राजन् दैत्येन्द्रः स पितामहः । येन भुक्तं हि निखिलं त्रैलोक्यमिदमव्ययं । विशेषितस्त्वया वि
सर्वधर्मपथे स्थिता । एवमुक्त्वा तु सा देवी लक्ष्मीर्दैत्यनृपं बलिं । प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वेषान्तु मनोरमा । श्र
द्धा च देव्यः प्रवराङ्गीः । कीर्तिर्द्युतिरेव च । प्रभा कीर्तिर्धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्विद्या दया मतिः । स्मृतिर्मेधा त
था कीर्तिर्वपुः पुष्टिस्तथैव च । श्रुती रतिरीडा कान्तिः शान्तिर्ह्रीर्दिव्यरूपा तथा । सर्वाश्चाप्सरसो दिव्या नृत्यगीत
विशारदाः । उपतस्थुर्महात्मानं बलिमिन्द्रं महासुरं । प्राप्तं प्राप्य दैत्येन्द्रैस्त्रैलोक्यं सचराचरं । प्राप्तमैश्वर्य
मतुलं बलिना ब्रह्मवादिना ॥ ॥ इति श्रीखिले श्रीहरिवंशे वामने देवासुरसंग्रामः समाप्तः ॥ जनमेजय उ
वाच ॥ पराजिताः सुरा दैत्यैः किमकुर्वत मे मुने । कथं च त्रिदिवं लब्धं तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ वैशंपायन उवाच
श्रुत्वा वाणीं तदा दिव्यां सह देवैः सुराधिपः । प्राग्दिशं प्रस्थितः पश्चादादित्यालयमुत्तमं । प्राप्याऽदितिपाल
यं श्रीमान् कथयामास तां गिरं । अदित्या याति तदा युद्धे तेन वाणी पुरा कृता ॥ ॥ अदितिरुवाच ॥ यद्येवं पुत्र यु
ष्माभिर्न शक्यो हन्तुं महाहवे । बलिर्विरोचनसुतः सर्वैश्चैव मरुद्गणैः । सहस्रशिरसा हन्तुं केवलं त्वा कृते सु
रः । तेनैकेन सहस्राक्षेन न हन्येन त्वाकृता । तद्वः पृच्छामि पितरं कश्यपं सत्यवादिनं । पराजयार्थं दैत्यस्य
बलेस्तस्य महात्मनः । ततो ऽदितिः सह सुतैः संप्राप्ता कश्यपान्तिकं । अपश्यत् कश्यपं तत्र मुनिं दीप्ततपोनिधिं

क्रोधं देवगुरुर्दैत्यैः किन्नरैश्च पवर्णानुविः। तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निशिखाप्रभं। पद्मदंडे तपोयुक्तं व
द्धलक्ष्मा जिनोत्तरीयवल्कलां जिनसंवीतं प्रदीप्तं ब्रह्मवर्चसा। कृतांजलिरभिवंद्य पितामहं च पुरस्कृतं मूर्ध्न
ध्माय निरतं गीतं वपुष्मंतमिवानलं। तं ब्रह्मवादिनं श्रेष्ठं सुरासुरगुरुं प्रभुं। तपंतमिवादित्यं मारीचं दी
प्ततेजसं। यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजानां पतिरुत्तमः। आत्मना वविशेषेण द्वितीयोऽयं प्रजापतिः। ततः प्र
णम्य ते वीराः सहादित्याः सुरर्षभाः। कृतांजलयः सर्वे ब्रह्माणमिव मानसाः। यच्छ्रुतं युधिष्ठिरेण स्व
स्वत्या समीरितं। अजेयास्त्रिदशैः सर्वैर्बलिहीनत्वमागमाः। श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुत्राणां कश्यपस्तदा।
चकार गमने बुद्धिं ब्रह्मलोकाय लोककृत्॥ ॥कश्यप उवाच॥ गच्छामो ब्रह्मसदनं ब्रह्मघोषनिनादि
तं। यथाश्रुतं च तत्रैव ब्रह्मणो वदतानघाः। ततो दित्या सह सुरा यातं कश्यपमन्वयुः। प्रस्थितं ब्रह्मस
दनं हि वर्षिगणसेवितं। ते मुहूर्तेन संप्राप्ता ब्रह्मलोके दिवौकसः। दिव्यैः कामगमैर्यानैर्महार्हैः सुम
नोहरैः। दिदृक्षवस्ते ब्रह्माणं तपसो राशिमव्ययं। आस्य गच्छंत विस्तीर्णां ब्रह्मणः परमां सभां। षट्पदोद्गी ४०३
तनिनदां सामगीतविमिश्रितां। श्रेयस्करीममित्रघ्नीं दृष्ट्वा संजहृषुर्मुदा। श्रुत्वा मधुरा दिव्या ब्रह्मणा
सदने रिताः। ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च पठ्यमानाः पदक्रमैः। ततस्ते वै सुरश्रेष्ठा वितते हि वकर्मसु। नादिने ब्रह्म

सदनं प्रददृशुर्देवसभवतां ते तत्र समनुप्राप्ताः। श्रुत्वा तं वेदध्वनिं सुराः॥ सतान्यातमचारीराणि मेनिरे नत्रं तंस
यः। हृष्टीनृता एकचित्ता ब्रह्मणि गतमानसा॥ विस्मयोत्फुल्लनयना निरीक्षंत परस्परं। नमः ऊर्ध्वतिच
पुनः स्वयंलोकगुरुं प्रभुं। मनसैव सुरश्रेष्ठा पुरस्कृत्य च कश्यपं। पुरा परमसंधुष्टं वेदोद्गाणनिःस्वनं गं
भीरोदारमधुरं सुस्वरं हंसगद्गदं। मीमांसाहेतुवाक्यैश्च सर्वशास्त्रविशारदैः। लोकायतिकमुख्यैश्च शु
श्रुवुः स्वरमीरितम्। तत्र तत्र च विप्रेंद्रान्नियतान्संशितव्रतान्। जपहोमपरान्मुख्यान्ददृशुः कश्यपा
त्मजाः। तस्यां सनाथायामास्ते सम ब्रह्मा लोकपिता महः। सुरासुरगुरुः श्रीमान्विदधद्देवमायया। उपा
संते च तत्रैवं प्रजानां पतयः प्रभुं। दक्षः प्रचेताः पुलहो मारीचिश्च द्विजोत्तमः। भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गौतमो
नारदस्तथा। मनुर्धीरं तरिक्षं च वायुस्तेजो जलं मही। शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गंधस्तथैव च। प्रकृतिश्च वि
कारश्च यच्चान्यत्कारणं महत्। सांगोपांगाश्च वेदाः सरहस्यपदक्रमाः। क्रियाश्च क्रतवश्चैव संकल्पः
प्राण एव च। एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः। अर्थो धर्मश्च कामश्च हर्षो द्वेषश्च नित्यदा। शुक्रो बृ
हस्पतिश्चैव संवर्तो बुध एव च। शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे तथैव च। मरुतो विश्वकर्मा च नक्षत्राणि च न
रतो[illegible]वाकरश्च [illegible]मश्च ब्रह्माणं समुपासते। सा विचीदुर्गतरणी नाली सप्तविधस्तथा। सद्योणिश्रुतिश्च।

स्त्राणि गाथाश्च निमया सह। नाम्नाणि सर्वेशः स्त्राणि देव वंति विशांपते। क्षणा लवा मुहूर्त्ताश्च दिवा रात्रि
श्च भारत। अर्द्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट् तथैव च। संवत्सराश्च त्रेयुगं मा त्रेता। क्रिया त्रविधिः॥ कालच
कं च यद्दिव्यं नित्यं गं ध्रुवमव्ययं। एते चान्ये च बहवः स्वयं मूर्त्तिमुपस्थिताः॥ तं प्रविष्टाः स्म नो दिव्यां ब्रह्मणः
सर्वकामदां। कश्यपस्त्रिदशश्रेष्ठाः सार्द्धं पुत्रेर्द्धर्मविशारदैः। सर्वतेजोमयं दिव्यं ब्रह्मर्षिगणसेवितं। ब्राम्ह्या
श्रिया दीप्यमानं विमलं चिंत्यं विगतक्लमं। ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्वे आसीनं परमासने। जग्मुर्मूर्द्ध्ना भुवि पादौ ब्र
ह्मणस्त दिवौकसः॥ शिरोभिः प्रणता हृष्टं परमेष्ठिनमव्ययं। शिरोभिः स्पृश्य चरणौ तस्य ते परमेष्ठिनः॥ विमु
क्ताः सर्वपापेभ्यः शांता विगतकल्मषाः॥ स दृष्ट्वा तान्सुरान् सर्वान् कश्यपेन सहागतान्। अत्राह ब्रह्मा
महातेजा देवानां प्रभुरीश्वरः॥ ॥इति श्रीहरिवंशे देवानां ब्रह्मलोकगमनं॥ ब्रह्मोवाच॥ यदर्थमिह
संप्राप्ता भवंतः सर्व एव हि प्रजानां प्रभुरव्ययेतदर्थं महाबलाः॥ भविष्यति च वः सोऽर्थः काहतो यः
पुरा त्तमाः। बलेर्हानवमुख्यस्य योऽविजेता भविष्यति। न केवलं सुरारीणामेको जेता स विश्वकृत्। त्रे ५७५
लोक्यस्यापि जेता सौ देवानामपि चोत्तमः। योध्यता सर्वलोकानां विश्वयोनिः सनातनः॥ पूर्वदेवं सद
प्राक् देमगर्भनिदर्शिनं। आत्मा वेयेन विभुवा ततोऽयेजो महात्मना। बलेस्त्वसुरमुख्यस्य त्रेश्च स्पग

गतस्तथा। प्रभवस्मा हि सर्वेषामस्माकमपि सर्वज्ञः। अचिंत्यः सहि विश्वात्मा योगयुक्तः परंतपः। तं देवाश्च
महात्मानं न विदुः कोऽप्यसौ विति। वेदात्मानं च विश्वं च स देवः पुरुषोत्तमः। तस्यैव तु प्रसादेन प्रवेक्ष्यथ प
रमां गतिं। यत्र योगं समास्थाय न तत्रश्वरति शुश्रुवां। क्षीरोदस्योत्तरे कूले। उदीच्यां दिशि देवताः॥ अमृतं नाम
परमं स्थानमाकुर्म्मनीषिणः। भवंतस्तत्र वै गत्वा तपसा संशितव्रताः॥ अमृतं स्थानमासाद्य तपश्चरत दुष्क
रं। ततः श्रोष्यथ संघुष्टं स्निग्धगंभीरनिःस्वनं। जलांते तोयसंपृक्तं स्पुतां यदस्यसमस्वनां॥ दिव्यां स्पष्टाक्षरपदां
दिव्यां मनयदां शिवां। वाणी परमसंस्कारां वरदां ब्रह्मवादिनीं। दिव्यां सरस्वतीं सत्यां सर्वकिल्विषनाशि
नीं। सर्वदेवाधिदेवस्य भावितात्मनः। तस्य व्रतसमाप्तौ तु योगव्रत विसर्जिते। अमोघस्य तु देवस्य
विश्वरूपं महात्मनः। स्वागतं वः सुरश्रेष्ठा मत्सकाशं व्यवस्थिताः। कस्य कं वा वरं देवा ददामि वरदः स्थितः। तं
कश्यपोऽदितिश्चैव गृह्णीयातां वरं ततः। प्रणम्य शिरसा पादौ तस्मै योगात्मने नमः। भगवानेव नः पुत्रो भ
वती ति न संशयः। उक्तश्च परया भक्त्या तथास्त्विति स वक्ष्यति। देवा भ्रुवं ते सर्वे भ्रातानस्त्वं भवंति च। तथा
स्त्विति च सः श्रीमान् वक्ष्यते सर्वलोककृत्। तस्मादेवं गृहीत्वा तु वरं दैवत्रासत्तमाः। कृतत्वरां पुनः सर्वे गच्छ

ध्वंसं स्वमालयं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ तथा स्थिति सुराः सर्वे कश्यपो दितिरेव च। ब्रह्मणो वंद्य कारणे गताः शौम्यं
दिसं प्रति। ते विरत्नो वसंधामाः क्षीरोदस्योत्तरं तटं। यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना। ते ऽतीत्य सागरान्स
र्वान्पर्वतांश्च सकाननान्। नदीश्च विविधा दिव्याः पृथिव्यां सुरसत्तमाः। अपश्यंस्ते सुघोरां वै सर्वसत्वविवर्जि
तां। अभास्करां अमर्यादां तमसा संवृतां दिशां। अमृतं स्थानमासाद्य कश्यपेन सुराः सह। दीक्षिताः कामदं दि
व्यं व्रतं वर्षसहस्रिकं॥ प्रसादार्थं सुरेशाय तस्मै योगाय धीमते। नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये। ब्र
ह्मचर्येण मौनेन स्थानवीरासनेन च। क्रमेण च सुराः सर्वे तप उग्रं समास्थिता॥ कश्यपस्तत्र भगवान्प्रसादा
र्थं महात्मनः। उदीरयत्त वेदोक्तं यमाहुः परमं स्तवं॥ ॥इति श्रीहरिवंशे वामने॥ कश्यप उवाच॥ नमोस्तु दे
व देवेश एकशृंग वराह हे पार्थिव वृषाकपे सुरवृष सुरनिर्मित॥ अनिर्मित तनुं कपिल विष्वक्सेन ध्रुव धर्म
राज वैकुंठ सत्ता वर्त अनादिमध्यनिधन। धनंजय शुचिश्रव पृश्निज हदलिज अजेय अमृतेशाये सनातन वि
धानः त्रिधाम। त्रिककुद दुंदुभे महानाभ। लोकनाभ पद्मनाभ विचित्र वरिष्ठ वक्ररूप असय्य हय ४७५
कालहंस हलहव्यभुज। खंडपरशो शुक्र मुंजकेश हंस महाहंस। महस्वालः सहस्रवेत्र मरुद हरहषीके

त्र्या। अश्वस्म परमयज्ञ। उराषाढ विश्वमूर्ते सुराध्यज्ञानीज निस्सम विराज तपः सत्यधाम सर्वलोकपति
ष्ठाभि पिपासुत प्रभु अग्रज अग्र्य धर्मज गभस्तिनाभ धर्मनेमे। सत्वधाम सत्याक्षर गभस्तिनेमे विपाप्मन्॥
चक्ररथ त्वमेव समुद्रवास अजैकपाद। सहस्रशीर्ष सहस्रदृक् सहस्रपाद। अधोमुख महामुख म
हापुरुष पुरुषोत्तम। सहस्रबाहो सहस्रमूर्ते। सहस्रास्य सहस्राक्ष। सहस्रभुज सहस्रभव। सहस्रसं
माहुर्वेदाः। विश्वदेव विश्ववेधस विश्वंभर विश्वसंभव। सर्वेषामेव देवानां। सोमग आदो गति॥ विश्वः
त्वमप्यायनः। विश्वं त्वामाहुः। पुष्पहास। परम परमस्त्वमसि त्वमेव। वौषट्। ओंकार वषट्कार। त्वामेक
माहुरग्र्यं तत्र नागपाशिने। शतधार सहस्रधार। स्वयंभूत भुवन। स्वधा त्वमेव। ब्रह्मादिस्त्वमेव। त्वमेव
द्यौरसि पृथिव्यासि प्राणोसि मातरिश्वासि धर्मोसि। होता हंता नेता मंत्रा होम्य होता परमस्त्वं। होम्यस्त्व
मेव। अग्र्योसि विश्वधामासि। परं परमेण धाम्ना। त्वमेव दिग्भ्यः सुभ्रांड दन्योसि। सूर्योसि स्तोसि॥
दीक्षासि दक्षिणासि। विश्वमसि। स्थविष्ठ स्थविर विश्व उराषाढ। हिरण्यगर्भ हिरण्यनाभ नारायण
तरायणामयन। आदित्यवर्ण आदित्यतेजः। आदित्यदेव आदिदेव। पद्मनाभ पद्मनेत्राय पद्माक्ष

अगर्भो हिरण्यगर्भकेत्वा अष्टुत्वा। विश्वेदेव। विश्वतोमुख। विश्ववाहो। विश्वसंभव। विश्वमनुक्रमेव। नत्रिक्रम
त्रि। वक्रम। सुविक्रमक्रमाक्रम। विष्णुः प्रभाकर। शंभुः स्वयंभूः। भव भूतादिर्महात्मा। विश्वभूत विश्व
भूत। विश्वकर्म्मा च। विश्वगोप्तासि। विश्वरूप। पवित्रमसि। होत्रमसि। वेदोऽसि हविर्विशारद। हविः
कर्म्म। अमृतेधन। अमृतत्वमसि। दिवस्पते। ऋतधामभृताचिंः। अग्रयो हता। सुरासुरगुरो। महादेव
ऊर्द्ध्वकर्म्मन्। अमृतेधन। दिवस्पृक्। विश्वपते। धृताव्यसिद्ध्न। अनंतकर्म्मन्। प्राग्वंशः स्ववंश। विश्वपश्
मे वा विभर्षि वरार्थिनोनस्वायस्वेति॥ ॥इति श्रीहरिवंशे वामने कश्यपस्तव॥ वैशंपायन उवाच॥
नारायणस्तु भगवानश्रुत्वैवं परमं स्तवं। ब्रह्मज्ञेन द्विजेंद्रेण कश्यपेन समीरितं। स्निग्धगंभीरनिर्घोषं
जीमूतस्वननिःस्वनं। मनसा प्रीतियुक्तेन विबुधानां महात्मनां। उवाच वचनं सम्यक् हृष्टपुष्टपदा
क्षरं। आकाशात्तु स्वरूपस्तु देवादर्शनेनोपलस्यते। श्रीमान् प्रीतमना देवः प्रोवाच प्रभुरीश्वरः॥ ॥वि
ष्णुरुवाच॥ प्रीतोऽस्मि वः सुरश्रेष्ठाः सर्वे मत्तो ति निश्च... देव... सुरोत्तमाः॥ ॥क ४७६
श्यप उवाच॥ यदेव भगवान् प्रीतः सर्वेषाममरोत्तमाः। त... स्मः सर्वे हि नः परमा गतिः। य=

दि प्रसन्नो भगवान् दातव्यो वा वरो यदि। वासवस्यानुजो... नंदवर्द्धनः। अदित्या वै प्रमथी
मा भगवानस्तु वैसुतः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ अदितिर्देवमाता च एनमेवार्थमुत्तमं। पुत्रार्थे वरदं प्रा
ह भगवंतं वरार्थिनी। निश्रेयसार्थं सर्वेषां देवानां हितमहात्मनो। याचते पुत्रकामा वै भगवान् पुत्रो भ
व त्विति॥ ॥देवा ऊचुः॥ भ्राता भ्राता च भर्त्ता च त्राणं वै भव स्वनः। आदित्याः पुत्रतां याते त्वयि देवाः स
वासवाः। देवत्वं हि वदिष्यंति कश्यपस्यात्मजो भव॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ ततस्तानब्रवीद्विष्णुर्देवान्कश्य
पमेव च। एवं भवतु भद्रं वो यथेष्टं कामम च वः। सर्वेषामेव युष्माकं ये भविष्यंति शत्रवः। मुहूर्त्तमपि ते सर्वे
न स्थास्यंति ममाग्रतः। हत्वासुरगणान् सर्वान् येचान्ये देवसत्रवः। करिष्ये देवताः सर्वा यज्ञभागाग्रभोजनाः
हव्यादींश्च सुरान्सर्वान् कव्यादांश्च पितॄनपि। करिष्ये विभो धर्म्मेषाः पारमेष्ठेन कर्म्मणा। यथागतेन मार्गे
ण निवर्त्तध्वं सुरोत्तमाः। देवमात्रुस्तथा दित्या कश्यपस्य पिता त्मनः। यथा मनीषितं कर्त्ता। लब्धसंस्मा
लरः ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्णुना। देवाः प्रहृष्टमनसः पूजयंति स्म श
श्वरं। विश्वेदेवा महात्मानः कश्यपो दितिरेव च। साध्या मरुद्गणाश्चैव शक्रश्चैव महाबलः। नमस्कृत्य

सुरेशाय।तस्मैदेवायवरंदत्त्वाप्रयाता।प्रादिशंपुण्यंविपुलंकश्यपाश्रमं।गत्वातमाश्रमंतत्रब्रह्मर्षिगणसेवि
तं।चेरुःस्वाध्यायनिरता।आदित्यागर्भमीप्सवः।अदितिर्देवमाताचगर्भंदधेतितेजसं।मत्वात्मानंम
हात्मानंदिव्यंवर्षसहस्रिकं।पूर्णेवर्षसहस्रेपुप्रसूता।गर्भमुत्तमं।सुराणांशरणंदेवमसुराणांविनाश
नं।गर्भस्थेनतुदेवेनपरित्राताःसदासुराः।आददानेनतेजांसित्रैलोक्यस्यमहात्मना।तस्मिन्जातेतुदे
वेशेत्रैलोक्यस्यसुखावहे।जयदेदैत्यसंघानांसुराणांनंदिवर्द्धने॥ ॥इतिहरिवंशेवामनप्रसूतिः
वैशंपायनउवाच॥प्रजानांपतयःसर्वेसप्तसप्तचैवमहर्षयः।तस्यदेवस्यजातायनमस्कारंप्रचक्रिरे।ना
रदोद्भवःकश्यपोगौतमश्चविश्वामित्रोजमदग्निर्वसिष्ठः।यश्चादितोनास्करेसंप्रनष्टेसोप्यत्रात्रिर्भग ५११
वानाजगाम।मारीचिरंगिराश्चैवपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः।दक्षःप्रजापतिश्चैवनमस्कारंप्रचक्रिरे।
ऊर्वोवसिष्ठपुत्रश्चस्तवःकाश्यपएवच।कपीवान्कपिवांश्चैवदत्तोविश्ववनस्तथा।वसिष्ठपुत्राःसप्त
सप्तासिष्ठाइतिविश्रुताः॥हिरण्यगर्भस्यसुताऊर्जोजाताःसुतेजसः।गार्ग्यःप्रभुःस्तथैवान्यःजन्यश्चवाम
नएवच।देवाबाहुर्यदुध्रश्चपर्जन्यश्चैवसोमकः।हिरण्यरोमावेदशिराःसत्यनेत्रस्तथैवच।विश्वातिवि

त्रवश्चवनाःसुधामाविरजास्तथा।अतिनामामहर्षिश्चनमस्कारमकुर्वत।उद्योतमानावपुषामहर्षीस्तरणप्र
षिताः।उपान्त्यत्त्वदेवेशंविलुप्तसंवराः।ततोगंधर्वदत्तेषुप्रणदत्सुविहायसि।वक्रानिःसहगंधर्वैःप्राग
यतचतंबुरुः।महाश्रुतिश्चत्रिशिराःकृष्णायुर्नंसुपस्तथा।गोमायुःसूर्यवर्चाश्चसोमवर्चाश्चसप्तमः।युगप
स्तृणपकाक्षिर्नंदिश्चचित्ररथस्तथा।त्रयोदशःशालिशिराःपर्जन्यश्चचतुर्दशः।कलिःपंचदशश्चात्रनार
दश्चैवषोडशः।हाहाहूहुश्चगंधर्वौहंसश्चैवमहाद्युतिः।सर्वेतेदेवगंधर्वाउपागायंतिकेशवं।तथैवाप्सरसो
हृष्टाःसर्वालंकारभूषिताः।वपुष्मत्यःसुजघनाःसर्वांगशुभदर्शनाः।ननृतुश्चमहानागाःप्रगुणाथतलोच
ना।सुमध्याचारुमध्याचप्रियमुख्यावरानना।अनूकायतथामासीमिश्रकेशीअलंबुषा।मरीचिःशुचि
काचैवविद्युत्पर्णातिलोत्तमा।अद्रिकालक्ष्मणाचैवरंभातद्वन्मनोरमा।असिताचसुबाहुश्चसुप्रियाक्ष
मगातथा।उर्वशीचित्रलेखाचसुग्रीवाचसुलोचना।पुंडरीकासुगंधाचसुरथाचप्रमाथिनी।नंदाशारद्व
तीचैवतथान्याःसत्रसंघशः।मेनकासहजन्याचपर्णिकापुंजिकस्थला।एताश्चाप्सरसश्चान्याःप्रनृत्यंति
महत्सवः।धाताऽर्यमाचमित्रश्चवरुणोंऽशोभगस्तथा।इंद्रःपूषाविवस्वांश्चत्वष्टाचसवितातथा।कथितोवि

स्तुरिर्विचक्रा श्यपेयेगणास्तथा॥ इत्येते द्वादशादित्या ज्वलंतो वह्निवर्चसः। वव्रंदुस्तस्य सुरेंद्रस्य नमस्कारं महात्मनः
मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महात्मनः। अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितः। हरो रथेश्वरश्चैव कपाली
च विशांपते स्थाणुर्भवश्च भगवान् रुद्रास्तत्रावतस्थिरे। अश्विनौ च वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः॥ विश्वेदेवाश्च
साध्याश्च तस्य प्रांजलयः स्थिताः। शेषाद्याश्च महानागा वासुकिप्रमुखास्तथा। कच्छपश्चापहस्तोऽथ तक्षकश्च महा
बलः। अधृष्टास्तेजसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः॥ एते नागा महात्मानस्तस्य प्रांजलयः स्थिताः। तार्क्ष्यश्चारिष्ट
नेमिश्च गरुडश्च महाबलः। अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया उपस्थिताः॥ पितामहश्च भगवान् स्वयमागम्य लोक
लोकं प्राह देवगुरुः श्रीमान् सह सर्वैर्महात्मभिः॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ यस्मात्प्रसूयते लोकः प्रभविष्णुः सनातनः।
यस्माल्लोके त्ववरः श्रीमान् विष्णुरेव भव त्वयं। एवमुक्त्वा तु भगवान् सार्द्धं देवर्षिभिः प्रभुः। नमस्कृत्य सुरेशाय ज ५७८
गाम त्रिदिवं पुनः। सत्त्रयातः सुरेशानः कश्यपः श्यपात्मजः प्रभुः। नमश्चक्रे हरिं नमेश्च नारक्षा शोभमाना स्तुतिः श्री
वत्सेनोरसि श्रीमान् रराम राजिबिराजितः। उत्फुल्ललोचनाः सर्वाः पश्यंत्यप्सरसस्तदा। दिवि सूर्यसहस्रस्य यत्र
वेद्युगपत्तु स्थिता। यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः। सुरर्षिप्रतिमः श्रीमान् जलेंबो न्हेंत भावनः। श्र

विरोमा महोरस्कः सर्वतेजोमयः प्रभुः। योगतिः पुन्यशीलानामगतिः पापकर्मणां। योगयुक्ता महात्मानो यं
विदुर्योगमुत्तमं। यस्याष्टगुणमैश्वर्यं यमाहुर्देवसत्तमं। यं प्राप्य शाश्वतं विप्रा नियता मोक्षकांक्षिणः। ज
न्मनो मरणाद्येव मुच्यंते भवभीरवः। यदेतत्तं प्रकृत्याख्यः सर्वाश्रमनिवासिनः। सेवंते यं जिताहारा ह्युश्चिरे
व्रतमास्थिताः। योऽनंत इति नागेषु सेव्यते सर्वभोगिभिः। सहस्रमूर्द्धा रूढः शेषादिभिरनुत्तमैः। यो यज्ञ इ
ति विप्रेंद्रैरिज्यते स्वर्गलिप्सुभिः। नानास्थानगतिः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः। येदे वगांतिवेत्तारं यज्ञभाग
प्रदायिनं। हषाकं चंड सूर्याह्लं देवमाकाशविग्रहं। सनुवाच सुरान् सर्वान् वाचा वै परया विभुः। आनन्द
निमहातेजा गतो योगेन बालतां। किंकरोमि सुरश्रेष्ठाः कं वरं च ददामि वः। यत्कांक्षितं वः सर्वेषां तद्ब्रूत
मुदायुताः। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मनः। सर्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपनंदनं। ऊचुः प्राजल
यो विष्णुं सुराः शक्रपुरोगमाः। ब्रह्मणो वरदानेन हतं नो निखिलं जगत्। तपसा महता चैव विक्रमेण दम
नेच। बलिना दैत्यमुख्येन सर्वज्ञेन महात्मना। अवध्यः किल सोऽस्माकं सर्वेषां देवसत्तमाः। भगवान्प्र
भवते तस्य नान्यः कश्चन सुव्रत। तत्त्वपद्यामहे सर्वे भवंतं शरणार्थिनः। शरण्यं वरदं देवं सर्वदैवतनं। वनेऽ

षीणां च हितार्थाय लोकानां वसुरेश्वर। प्रियार्थं च तथादित्याः कश्यपस्य तथैव च। कर्तव्यं पितृणा मुवितं
सुराणां हव्यमुत्तमं प्रवर्त्ततां महावाहो यथा पूर्वं सुरोत्तम। आनृत्यार्थं सुरेशस्य वासवस्य महात्मनः। प्र
त्यानय महेंद्रस्य त्रैलोक्यमिदमव्ययं। क्रतुना वाजिमेधेन यजते सहि दानवः। यत्प्रत्यानयने युक्तं लोका
नां तद्धि चिंतय॥ ॥इति श्री खिलेषु हरिवंशे यज्ञविध्वंसनारंभः॥ वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्तस्तदादि
वैर्विष्णुर्वामनरूपधृक्। प्रहर्षयन्नुवाचाथ सर्वान्देवानिदं वचः॥ ॥विष्णुरुवाच॥ तस्य यज्ञस्य काश्य
मो महर्षिर्वेदपारगः। बृहस्पतिर्महातेजा नयत्वंगिरसः सुतः। तस्याहं समनुप्राप्तो यज्ञवाटं सुरोत्तमाः॥
विचरिष्ये यथा युक्तं त्रैलोक्यरक्षणाय वै॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ ततो बृहस्पतिः श्रीमान्ननयद्वामनं प्र
भुं यज्ञवाटं महातेजा दानवेंद्रस्य धीमतः। मौंजी यज्ञोपवीती च छत्री दंडी तथाजिनी। वामनो धर्मरक्ष
णो भगवान्बालरूपधृक्। लोकेश्वरेश्वरः श्रीमान्सुरैर्ब्रह्मपुरोगमैः। अर्च्यमानो भगवानहद्वाप्य ४७९
थ हृद्वदानवाधिपतेस्तस्य वलेर्वैरोचनस्य च। यज्ञवाटं मचिंत्यात्मा जगाम सुरसत्तमः। पालितेपि
हि दैत्यैर्यैः सांग्रामिकपरिच्छदैः। हवे दानवसंबाधे महसे च विविधैर्महत्सु विप्रैश्च वेदमंत्राद्यैः सर्वतः परिव

रितं दैत्यदानवराजेंद्रमुपतस्थे बलिं बली। तेन वा यज्ञवाटं तु ब्रह्मर्षिगणसंकुलं। आत्मानं चैव भगवान्व
र्णयामास तं क्रतुं। वर्णयित्वा यथा न्यायं यज्ञं यज्ञः सनातनः। विराणमर श्रेष्ठः प्रयोगैर्विविधैस्तथा। शुक्राद्दी
नृत्विग्यश्चापि यज्ञकर्मविचक्षणः। सर्वानेव विनिर्जित्य हृच्चकार स निरुत्तरान्। आराधितवलेस्तस्य कृ
विज्ञामनितस्तथा। यज्ञमात्मानमेवासौ हेतुभिः कारणैर्विभुः। वेदिकैः प्रकाशैश्च पुनरप्यथ नारता प्र
त्यक्षमृषिसंघानां वर्णयामास चित्रगुः। ततो निरुत्तरान्दृष्ट्वा सोपाध्यायानृषीन्क्रतून्। अदृष्टेनापि दृष्ट्वा
सान्त्वा मनेन महौजसा। अक्षते चापि मेने स विरोचनिसुतो बलिः। मत्वाश्चार्यं ततश्चेदमब्रवीद्विस्मि
तो वचः। कुतस्त्वं कोऽसि कस्यासि किं चेहासि प्रयोजनं। नैवं विधि परिज्ञानो दृष्टपूर्वो मया द्विजः। बाल्ये
मतिमतां श्रेष्ठो ज्ञानविज्ञानकोविदः। स्पष्टवाग्रूपसंपन्नो मेनाज्ञः प्रियदर्शनः। नेदृशाः संति देवानामृ
षीणामपि सूनवः। नागानां न यक्षाणां नासुराणां न रक्षसां। न पितॄणां न सिद्धानां गंधर्वाणां तथैव च।
योऽसि सोऽसि नमस्तेऽस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते। उक्त एवमचिंत्यात्मा बलिना वामनस्तदा। प्रोवाचो
पायतत्त्वज्ञः स्मितपूर्वमिदं वचः॥ ॥विष्णुरुवाच॥ अहो यज्ञोऽसुरेशस्य वक्तुं न शक्तः संस्तुतः। पिताम

हरेश्च पुरा यजतः परमेष्ठिनः। सुरेशस्य चक्राकस्य यमस्य वरुणस्य च। विशेषितस्त्वया यज्ञो दानवेन्द्र महा
बल। यजता वाजिमेधेन क्रतूनां प्रवरेण तु। सर्वपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शिना॥ सर्वकाममयो ध
षसंमतो ब्रह्मवादिनां। क्रतूनां प्रवरः श्रीमानश्वमेध इति श्रुतः। सुवर्णशृंगो हि महानुभावो वेदीखु
रो वायुजवो महास्यः। सत्यलक्षणः कांचनवर्णगौरः शुचिस्त्वयानिः परमोऽतिमेध्यः। आस्थाय वै वाजिनम
श्वमेधमिष्ट्वा नरा दुष्कृतमुत्तरंति। आत्मस्वयं वेदविदो द्विजेन्द्रा वैश्वानरं वाजिनमश्वमेधे। यथाश्रमा
प्रवरो गृहाश्रमो यथा नराणां प्रवरा द्विजातयः। यथा सुराणां प्रवरो नवानि ह तथा क्रतूनां प्रवरोऽश्वमे
धः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रो वामनेन समीरितं। मुदा परमया युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः
॥ ॥बलिरुवाच॥ कस्यासि ब्राह्मणश्रेष्ठ किमिच्छसि ददामि ते। वरं वरय नन्दं ते यथेष्टं कामया ब्रूहि॥ ५८०
वामन उवाच॥ न राज्यं न च वस्त्राणि न रत्नानि न च स्त्रियः। कामये यदि तुष्टोऽसि धर्मे च यदि वर्तसे मतिः। गुर्वे
र्थं मे प्रयच्छ त्वं पदानि त्रीणि दानव। त्वमग्निशरणार्थायः एष मे वरो वरः॥ ॥बलिरुवाच॥ त्रिभिः किं तव
विप्रेन्द्र पदैर्दैत्य वदतां वर। शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां न बाल॥ ॥शुक्र उवाच॥ मा ददस्व महाबाहो

न त्वं वेत्सि महासुर। एष मायाप्रतिच्छन्नो भगवान्प्रवरो हरिः। वामनं रूपमास्थाय त्रैलोक्यप्रियहितेच्छया॥
त्वां वंचयितुमायातो वटुरूपधरो विभुः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ एवमुक्तस्तु शुक्रेण विरसं चिंत्य वै ब
लिः। प्रहर्षेण समायुक्तः किमतः पात्रमिष्यते। गृहहस्तेन संक्रांतो नं गारं कनकोज्वलं॥ ॥बलिरुवाच॥
विप्रेन्द्र प्राङ्मुखस्तिष्ठ स्थितोऽस्मि कमले क्षणं प्रतीच्छ देहि किं त्वमिं कामात्रानोः पदत्रयं दत्तं वः पात
यजले नैव मिथ्या भवेद्गुरुः॥ ॥शुक्र उवाच॥ नानदेयं कृतो दैत्य विज्ञानोऽयं मयाकृतं। कोऽयं विष्णुर
देः प्रीतिर्वे वितस्त्वं न वै वित्तः। कथं नारायणो विष्णुर्यज्ञे स्वयमुपाश्रितः। दास्यामि देवदेवाय यद्य
दिं छत्यं विभुः। को वान्यः पात्रभूतोऽस्य विष्णोः परतरं न वेद्म्य। एवमुक्त्वा बलिः शीघ्रं पातयामास वै ज
लं॥ ॥वामन उवाच॥ पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र पर्याप्तानि मम मानद। यन्मयाहं मुक्तं हि तत्तथा नत
दन्यथा॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महौजसः। लब्धाजिनो हरीयेमलब्धा
वैरोचनिस्तदा। एवमस्त्विति दैत्येशो वाक्यमुक्त्वा रिपुसूदनः। ततो वारिसमाहार्ये गंभीरे सपरामृष्य
ने वामनो ह्यसुरेन्द्रस्य विक्रीडत्स्कंदनं महत्। क्षिप्रं प्रकारयामास दैत्येन्द्रलयकरं करं। प्राङ्मुखश्चापि

दत्त्वैशास्मस्मैसुमनसाजलं।दातृकामःकरेयावत्तावत्तंप्रत्यषेधयत्।तस्यतद्रूपमालोक्यअचिंत्यस्या
मितौजसः।अनंतरंसर्वदेवहरेर्जिहीर्षोःश्रियमासुरीं।इंगितज्ञोऽयतःछित्त्वाप्रह्लादस्त्वब्रवीद्वचः
प्रह्लादउवाच॥ ॥माददस्वजलंह्येतवटोर्वामनरूपिणः।सत्यंसौर्येणतेसर्वंनिहतःप्रपितामहः
विष्णुरेषमहाप्राज्ञस्त्वांवंचयितुमागतः॥ ॥बलिरुवाच॥हंतस्मैप्रदास्यामिदेवायमप्रतिग्रहं
नेनविप्रगिरिश्चमन्येतेदृशोनवतिहिद्विजः।रूपेणातेनदैत्येंद्रसत्यमेतद्ब्रवीमिते।ननरंतमहंमन्ये
तमेवपुनरागतं।अनुग्रहकरंदेवमीदृशंतुकृतःप्रभो।ब्रह्मणोऽपिगरीयांसंपात्रंलप्स्याम
हेवयं।अवश्यंचासुरश्रेष्ठदातव्यंदीक्षितेनवै।इत्युक्त्वासुरसंघानांमध्येवैरोचनिस्तदा।देवाय
प्रददौतस्मैपदानित्रीणिविष्णवे॥ ॥प्रह्लादउवाच॥दानवेश्वरमादास्त्वंविप्रायास्मैप्रतिग्र
हं।एवमुक्तिस्तदातेनप्रह्लादेनामितौजसा।प्रह्लादमब्रवीद्वाक्यमिदंनिर्नेत्रमन्निव॥ ॥बलिरु ४८१
वाच॥देहीतियाचतेयोहिप्रत्याख्यातिचयोऽसुर।उभयोरप्यलक्ष्म्यावेनागच्छेविशतेनरः।प्र
तिज्ञायतुयोविप्रेनददातिप्रतिग्रहं।सयातिनरकंपापीमित्रगोत्रसमन्वितः।अलक्ष्मीनष्ट

भीतोऽहंददाम्यस्मैवसुंधरां।प्रतिगृहीताचाप्यन्यःकश्चित्समोद्विजोऽथवैनाधिकोविद्यतेयस्मा
त्ददामिवसुंधरां।हृदयस्यचमेतुष्टिःपराभवतिदानवा।दृष्ट्वावामनरूपेणयाचितंमुनिपुंगवं।एव
तस्मात्प्रसादास्यामिनस्थास्यामिनिवारितः।इत्युक्त्वाप्रब्रवीदेनंवामनंबटुरूपिणं।स्वल्पःस्वल्पम
तेकिंतेपदैस्त्रिभिरनुत्तमे।लक्ष्मींददामितेविप्रपृथिवींसागरैर्वृतां॥ ॥वामनउवाच॥नष्टध्वीको
ट्येलक्ष्मींसंतुष्टोस्मिपदैस्त्रिभिः।एषएवकृतार्थोमेवरोदानवसत्तम॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
तथास्त्वितिबलिःप्राच्यस्यदर्शयामासदानवः।पदानित्रीणिदेवायविष्णवेऽमितोतेजसा।तोयेत्र
पतितेहस्तेवामनोऽरूद्वामनः।सर्वदेवमयंरूपंदर्शयामासवैविभुः।भूःपादौद्यौःशिरश्चास्यचं
द्रादित्यौचचक्षुषी।पादांगुल्यःपिशाचाश्चहस्तांगुल्यश्चगुह्यकाः।विश्वेदेवाश्चजानुस्थाजंघेसा
ध्याःसुरोत्तमाः।यक्षानखेषुसंभूताःलेखाश्चाप्सरसस्तथा।विद्युतोविपुलादृष्टिःकेशाःसूर्यांशवःस्म
श्रूणि।तारकारोमकूपानिरोमाणिचमहर्षयः।बाहवोविदिशस्तस्यदिशःश्रोत्रेतथैवच।अश्विनौ।

श्रवणौ चास्य नासा वायुर्महाबलः ॥ प्रसादश्चंद्रमाश्चैव मनो धर्मस्तथैव च ॥ सत्यमस्या नद्वाणी जिह्वा देवी
सरस्वती ॥ ग्रीवादितिर्महादेवी तालुः सूर्यश्च दीप्तिमान् ॥ द्वारं स्वर्गस्य नाभिर्वै मित्रस्त्वष्टा च वै भ्रुवौ ॥
मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः ॥ हृदयं भगवान् ब्रह्मा पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ॥ पृष्ठोऽस्य वस
वो देवा मरुतः सर्वसंधिषु ॥ सर्वच्छंदांसि दशना ज्योतींषि विमलाः प्रभाः ॥ उरो रुद्रो महादेवो धैर्यं चा
स्य महार्णवः ॥ उदरं चास्य गंधर्वा भुजंगाश्च महाबलाः ॥ लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कांतिः सर्वा विद्याश्च दैक
टिः ॥ ललाटमस्य परमं यत्स्थानं परमात्मनः ॥ सर्वज्योतींषि यानीह तपः शक्रः स्कंद देवराट् ॥ तस्य देवा-
तिर्देवस्य तेजो याङ्क महात्मनः ॥ स्तनौ कक्षौ च वेदाश्च उष्ठौ चास्य महात्मनः ॥ रुद्रहयाः पश्चु वंक्षश्च ह्नि
नो वेष्टितानि वा तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महात्मनः ॥ उपसर्पत संकुद्धाः पतंगा इव पावकं ॥ ॥
इति हरिवंशे वामने विश्वरूपप्रकाशनं ॥ वैशंपायन उवाच ॥ शृणु नामानि सर्वेषां रूपाण्यपि ५८२
जनानि चा आयुधानि मुख्यानि दानवानां महात्मनां ॥ विप्रचित्तिः शिबिः शंकुरयःशंकुस्तथैव च

अयःशिरा अश्वशिरा हयग्रीवश्च वीर्यवान् ॥ वेगवान् केतुमांश्चोग्रः सोऽग्रव्यग्रो महासुरः ॥ पुष्करः पु
ष्कलश्चैव शाखोऽश्वपतिरेव च ॥ प्रह्लादोऽश्वशिराः कुंभः संह्रादो गगनप्रियः ॥ अनुह्रादो हरिह
रो वराहः संहरो रुजः ॥ वृषपर्वा विरूपाक्षो मुनीन्द्रश्चंद्रलोचनः ॥ निप्रभः सुप्रभः श्रीमांस्तथैव च नि
रूदरः ॥ एकचक्रो महाचक्रो द्विचक्रः कैलाससन्निभः ॥ हरकीर्तिर्महाजिह्वः शंकुकर्णो महाध
निः ॥ दीर्घजिह्वोऽर्कवदनो मृदुचापो मृदुप्रियः ॥ वायुर्गरिष्ठो नमुचिः शंबरो विजयो महान् ॥ चंद्रहं
ता क्रोधहंता क्रोधवर्धन एव च ॥ कालकः कालकोपश्च हंता क्रोधो विमोहनः ॥ यविष्ठश्च हवि
ष्टश्च प्रलंबो नरकः पृथुः ॥ चंद्रतापन वातापी केतुमान् बलदर्पितः ॥ असिलोमा नलोमा च ब
ष्कलः प्रमदो मदः ॥ सृगालवदनः करालः कौशिरेव च ॥ एकाक्षश्चैव राहुश्च उत्कुंडः स्मरस्त
था ॥ एते चान्ये च बहवः क्रममाणं त्रिविक्रमं ॥ उपतस्थुर्महात्मानं विष्णुं दैत्यगणास्तथा ॥ उष्ट्रश
ल्यकवक्त्राश्च रुरुवक्त्राश्च दानवाः ॥ नकुलश्येनवक्त्राश्च पारावतमुखास्तथा ॥ खरोष्ट्रवदनाश्चैव व
राहवक्त्रास्तथा ॥ तिमिमकरवक्त्राश्च शिशुमारमुखास्तथा ॥ महाशनि व्यग्रकरास्तथैव च हनुद्रशा

गदामुसुण्डिहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथापरे। असिकंपनहस्ताश्च दानवा युद्धदुर्मदा॥ नानाप्रहरणा घोराना
नावेषा महाबला:॥ कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च हस्तिवक्त्रा॰स्तथापरे। चक्रवाकमुखाश्चैव गोधवक्त्रास्तथा
परे। तथा मृगानना: शूरा: गोजाविमहिषानना:॥ उलूकाश्वमुखाश्चैव व्याघ्रवक्त्रास्तथापरे। गजेन्द्रचर्म
वसनास्तथा कृष्णाजिनांवरा:॥ वीरसंवृतगात्राश्च तथा वल्कलवाससः॥ उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा
कुंडलिनो ऽसुरा:॥ किरीटिनो लंवशिखा: कंवुग्रीवा: सुवर्चस:॥ नानावेषधरा दैत्या नानामाल्यानु
लेपना:॥ स्वान्यायुधानि दीप्तानि प्रगृह्यासुरसत्तमा:॥ क्रममाणं हृषीकेशमुपतिष्ठंति दानवा:॥ प्रम
थ्य सर्वान्दैत्येयान्पादहस्ततलैः प्रभुः। रूपं कृत्वा महाकायं जहारासुरमेदिनी॥ तस्य विक्रमतो भूमिं
चंद्रादित्यौ स्तनांतरे। नभः प्रक्रममाणस्य शक्थिदेशे व्यवस्थितौ। परं प्रक्रममाणस्य जानुदेशे व्यव
स्थितौ॥ विष्णोरतुलवीर्यस्य वदंत्येवं द्विजातय:॥ जित्वा लोकत्रयं कृत्स्नं हत्वा चासुरपुंगवान्द ५८२
दौ शक्राय वसुधां हरिर्लोकनमस्कृत:॥ सुतलं नाम पातालमधस्ताद्वसुधातले। वलेर्दत्तं भगवता
विष्णुना प्रभविष्णुना॥ तद्दत्वा ऽसुरश्रेष्ठस्य कारमत्तिमुत्तमा। रसातलतलावासमकरोदसुराधिप:

तत्रस्थस्य महात्मा तेजाध्यानं परममास्थित:। उवाच वचनं धीमान्विष्णुं लोकनमस्कृतं॥ किं मया देवकर्तव्यं
ब्रूहि सर्वं विशेषत:॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ददामि ते महाभाग परितुष्टोस्मि ते सुर:। वरं वरय भद्रं ते यद्यदिष्टं का
ममात्कहि। मा यश्च कस्य वचनं प्रतिहासी कथंचन। अहमाज्ञापयामि त्वां श्रेयस्थैव भवाप्स्यसि। अथ
दैत्याधिपं प्राह विष्णुर्देवाधिपानुजः। वाया परमया देवो वरेण्यः प्रभुरीश्वर:। यत्त्वया शलिलं दत्तं गृही
तं पाणिना मया। तस्मात्ते दैत्यदेवेभ्यो नास्ति जातु भयं क्वचित्। सुतलं नाम पातालं तत्र त्वं सानुगो व
स। सर्वे दैत्यगणैस्सार्द्धं मत्प्रसादान्महासुर। न चैते देवदेवस्य शक्रस्यामिततेजस:। शासनं प्रतिहं
तव्यं स्मर ता शासनं मम। देवताश्चापि ते सर्वा: स्वं पादे वमहासुर। प्राप्स्यसे च महाभाग दिव्यांश्चाप्यन्य
श्चैभिता च्छुद्द वासु च वसुधां विविधांश्च परिच्छदा त्। दैत्याधिपत्यं च पुनर्मत्प्रसादादवाप्स्यसि भो
गांश्च विविधान्सम्यक् यथा श्रेवसद्रह्मिणा न्यदा चैनो मया प्रोक्ता मर्यादां लंघयिष्यसि। वंधिष्यंति
तदा हि त्वां नागा नागैर्महौजस:। नमस्काया शक्तो नित्यं महेंद्राद्या दिवौकस:। मम ज्येष्ठ सुरश्रेष्ठ शासनं
प्रतिगृह्यतां॥ ॥वलिरुवाच॥ देवदेव महाभाग शंखचक्रगदाधर। सुरासुरगुरुश्रेष्ठ सर्वलोकमहेश्वर:

तत्रासितासे पाताले नागेन्द्र हि सुरोत्तमः॥ कथं तत्र मयास्थेयं विबुधानां महेश्वर॥ मम किंचिद्दशग्रीव सा
शनार्थं प्रनविष्यति। तद्वदस्व सुरश्रेष्ठ हृषीकेशेन ममालय॥ ॥श्रीत्रिविक्रम उवाच॥ अग्रोतिर्यं श्राद्ध
मधीतमव्रतं श्रद्दक्षिणं यज्ञमहत्विजाकृतम्॥ अश्रद्धया दत्तमसंस्कृतं द्दविर्नागाः षडेते तव दैत्यस
त्तम पुण्यं महर्षिणां यद्य मद्भक्त हर्षिणा तथा॥ एतच्छुत्वा तु वचनं बलिर्विष्णोर्महात्मनः॥ एवमस्त्विति
तं प्रोक्त्वा पातालमसुरोत्तमः॥ प्रविवेश महानागो देवाज्ञां प्रतिपालयन्॥ ततश्चापि विष्णुस्त्रिदशैः स्तु
तः॥ भगवान् पितृराज्यानां प्रविनागं चकार ह॥ ददौ चैन्द्रीं दिशं शक्रो बोधशक्राय यामिति तेजसे। याम्यां यमाय दे
वाय पितृराज्ये महात्मने॥ पश्चिमां दिशं देवो वरुणाय ददौ प्रभुः॥ उत्तरां चक्र वैराय यक्षाधिपतये
दिशं॥ अधश्चो नागराजाय सोमायोर्द्ध दिशं ददौ॥ एवं विभज्य त्रैलोक्यं विष्णुर्बलवतां वरः॥ वामनः
सर्वलोकेषु प्रतिष्ठाथ सवासवाः जगाम त्रिदिवं देशः पूज्यमानो महर्षिभिः॥ तस्मिन्प्रजाते द्रुहे चैव वाम ४८५
ने भीमतेजसि॥ सर्वे मुमुदिरे देवाः पुरस्कृत्य शतक्रतुं॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ गते तु त्रिदिवं लो
के वद्धे वैरोचने बलौ॥ नागे समस्त्रिराशि निश्चकं बलाश्च तराडिभिः॥ नागबंधनबद्धस्य वार्द्ध बलि वैरोचने

ततः यदृच्छयासौ देवर्षिन्नारदः प्रत्यपद्यत॥ स तं लब्धागतं दृष्ट्वा कृपयाभिपरिप्लुतः॥ उवाच दानवश्रेष्ठं मो
क्षोपायं ददामि ते॥ सर्वं देवाधिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः॥ अनादिनिधनस्यास्य ब्रह्मयस्या व्ययस्य
चातमधीष्वाद्य दैत्येन्द्र विश्रुद्धेनान्तरात्मना॥ तन्मतः स्तन्मना नत्वा द्रुतं मोक्षमवाप्स्यसि॥ ततो विरोच
नसुतः प्रयतः प्राञ्जलिः शुचिः॥ मोक्षार्थं विंशकमध्ययो नारदान्समधीतवान्॥ तमधीतं सर्वं दिव्यं नारदे
न समीरितं॥ पृथिवी चाहृता येन तं जजाप महासुरः॥ नमो स्तु नागपतये ब्रह्मण्यायाच महात्मने॥ जलेश
याय देवाय पद्मनाभाय विष्णवे॥ समस्तं सर्वमेव पुरस्कृत्य त्रीलोकाक्रान्तवानसि॥ भगवन्कालकल्पस्त
नष्टवेदार्कपवने हीणयज्ञतपः क्रिये॥ पुनस्त्रिजयसे लोकास्तेन सत्येन मोक्षय॥ एको विद्या महाय
स्त्वं योगी योगमुपागमः॥ पुनस्ते लोकान्कल्पे तेन सत्वेन मोक्षय॥ जलशय्यामुपाशीनो योगनिद्रा
मुपागतः॥ लोकांस्त्रिजयसम्यः तेन सत्वेन मोक्षय॥ वाराहं रूपमास्थाय देवयज्ञपुरस्कृतम्॥ धरा
जले धृता येन तेन सत्येन मोक्षय॥ उद्धृत्य दंष्ट्रया यज्ञास्त्री त्पिंडान्कृतवानसि॥ चं पितृणां पमपि हरते
न सत्येन मोक्षय॥ प्रवृद्धकुक्षुः सुरासर्वे हिरण्याक्षनयाहिताः॥ परित्राता स्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय॥

अजोततेरसानामजातोदेवस्यवैसुतः।श्रुताश्चतेनवेदार्थास्तेनसत्वेनमोस्तुयः।देवयज्ञाग्निहोत्राणिपि
यज्ञंहवींषिचास्यतवदेवस्यतेनसत्येनमोस्तुयः।ऋषिर्दीर्घतमानामजात्यंधोगुरुशापतः।वत्सासा।
द्यवक्षुष्मांस्तेनसत्येनमोस्तुयः।ग्राहग्रस्तंगजेंद्रंचदीनंमृत्युवशंगतं।नक्रमोक्षितवांस्त्वंहितेनसत्ये
नमोस्तुयः।अदृश्यश्चाप्ययश्चवैब्रह्मण्योनक्रवत्सलः।उच्छ्रितानांनिहंतासितेनसत्येनमोस्तुयः।शंख
चक्रगदाहस्तःशार्ङ्गंगरुडमेवच।प्रसादाद्यामिसिरसातेवंधान्मोक्षयत्वमाम्।शंखचक्रगदाहस्तेशा
र्ङ्गंचगरुडादयः।हरेःप्रसादत्यामासुबलेमोक्षायबंधनात्।ततःप्रसन्नोभगवानादिदेशखगोत्तमम्
गरुडंनागहंतारंबलिमोक्षायबंधनात्।ततोविहस्यगरुडःपक्षावुत्कल्पविक्रमः।जगामवसुधामू
लंयत्रास्तेसंयुतोबलिः।आगमंतस्यविज्ञायनागामुक्त्वामहासुरम्।ययुःपुरीभोगवतीवैनतेयभ
याद्धिताः।मुक्तःसलप्रसादेनविलयानामध्येलयान्।हृष्टाश्रियमुवाचेदंगरुत्मानथदानवम्।। ।।ग ४८५
रुडउवाच।।दानवेंद्रमहावाहोविष्णुस्त्वामब्रवीत्प्रभुः।मुक्तोनिवसपातालेसपुत्रजनवांधवः।इति
स्वयानागरुत्मंगव्रतिमतिदानव।शमयंयदिसिंद्धास्त्वंमद्धातेशतधाव्रजेत्।पक्षीन्द्रवचनंश्रुत्वातदा

नवेन्द्रोब्रवीदिदम्।। ।।बलिरुवाच।।स्थितोस्मिसमयेतस्यअनंतस्यमहात्मनः।जीव्योपायंत्वभगवान्
ममकिंचित्करोतुमः।इहस्थोहंसुखवासीनोपातालेचखगेश्वर।वलेस्तुवचनंश्रुत्वागरुत्मानिदम
ब्रवीत्।। ।।गरुडउवाच।।सर्वमेवलभस्वेनजीव्योपायोमहात्मनः।प्रवर्तयंतियेयज्ञाविधिहीनाद्व
विजाः।प्रायश्चित्तमजानंतोयज्ञभागंततस्तनः।नतेषांयज्ञभागंवैप्रतिगृह्णंतिदेवता।।अनेनाप्यायि
तवलेसुखमत्रनिवत्स्यसि।संदेशमेतद्भगवानदत्तवान्कश्यपात्मजा।दानवेंद्रमहावाहोविष्णु
स्त्रैलोक्यभावनः।। ।।वैशंपायनउवाच।।इमंस्तवमनंतस्यसर्वपापप्रमोचनं।यःपठेद्वनरोभक्त्या
तस्यनश्यतिकिल्विषं।गोहत्यायाःप्रमुच्येतब्रह्मघ्नोब्रह्महत्यया।अपुत्रोलभतेपुत्रंकन्याचैवेप्सि
तंपतिं।लग्नगर्भाप्रमुच्येतगुर्विणीजनयेत्सुतं।येचमोक्षैषिणोयोगिनःसांख्यकापिलाः।स्तवेना
नेनगच्छंतिश्वेतद्वीपमकल्मषाः।सर्वकामप्रदोह्येषस्तवोऽनंतस्यकीर्त्यते।यःपठेत्प्रातरुत्थायशु
चिःप्रयतमानसः।सर्वकामंसमवाप्नोतिमानवानात्रसंशयः।एषवैवामनोनामप्रादुर्भावोमहात्म-
नः

शृणु ते नियते भक्त्या नरः पर्व सुपर्वसु। परान्विजयते राजा यथा विष्णुर्महाबलः। यशो विपुलमाप्नोति वि
पुलं प्राकृते वसु। श्रियो भवति भूतानां सर्वेषां नात्र संशयः। पुत्रांश्च लभते धन्यान्सर्वगुणसमन्वितान्
प्रीयते पत्नतश्चास्य देवदेवो जनार्दनः॥ सर्वकाममयुतश्चैव कृष्णद्वैपायनो ऽब्रवीत्॥ ॥इति श्री खिलेषु
हरिवंशे वामने प्रादुर्भावः समाप्तः॥ जनमेजय उवाच॥ भगवन्केन विधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः। फलं
किं के च देवाश्च पूज्या वै पारणे विह। देयं समाप्ते भगवन्किं च पर्वणि पर्वणि। वाचकः कीदृशश्चात्र
एष व्यास ब्रवीतु मे॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ शृणु राजन्विधिमिमं फलं यच्चापि भारतात्। श्रुत्वा भवति रा
जेंद्र यत्त्वं मामनुपृच्छसि। दिवि देवा महीपाल क्रीडार्थमवनीं गताः। कृत्वा कार्यमिदं चैव पुनश्च दि
वमागताः॥ हंत यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः। ऋषीणां चैव देवानां संभवं वसुधातले। अत्र
रुद्रास्तथा साध्या विश्वेदेवाश्च शाश्वताः॥ आदित्याश्चाश्विनौ देवौ लोकपाला महर्षयः। गुह्यकाश्च सुगं ४८३
धर्वा नागा विद्याधरास्तथा॥ सिद्धा धर्मः स्वयंभूश्च मुनिः कात्यायनो वरः॥ गिरयः सागरा नद्यस्तथैवाप्स

रसां गणाः॥ ग्रहाः संवत्सराश्चैव अयनान्यृतवस्तथा॥ स्थावरं जंगमं चैव जगत्सर्वं सुरासुरं। भारते भरतश्रेष्ठ
कृत्स्नमिह दृश्यते। तेषां सर्वं स्वर्गप्रतिष्ठानं नाम कर्मानुकीर्तनात्। कृत्वा ऽपि पातकं घोरं सद्यो मुच्येत मा
नवः॥ इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्वशः। संयतात्मा शुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते। तेषां श्राद्धानि दे
यानि श्रुत्वा भारत भारतं। ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या भक्त्या च भरतर्षभ। महादानानि देयानि रत्नानि विवि
धानि च। गावः कांस्योपदोहाश्च कन्याश्चैव स्वलंकृताः॥ सर्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च। भव
नानि विचित्राणि भूमिर्वासांसि कांचनं। वाहनानि च देयानि हया मत्ताश्च वारणाः। शयनं शिबिकाश्चै
व स्यंदनाश्च स्वलंकृताः। यद्यद्गृहे धनं किंचिद्यद्यदस्ति महद्वसु। तत्तद्देयं द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सूनवः।
श्रद्धया परया दत्तं क्रमशः पार्थ पारगः। शक्तितः सुमना हृष्टः शुश्रूषुरविमत्सरः। सत्यार्जवरतो दांतः शुचिः
शौचिसमन्वितः। श्रद्दधानो जितक्रोधो यथा सिध्यति तच्छृणु। शुचिः शीलान्विताचारः शुक्लवासा जितेंद्रि
यः। संस्कृतः सर्वशास्त्रज्ञः श्रद्दधानोऽनुसूयकः। रूपवान्सुभगो दांतः सत्यवादी जितेंद्रियः। दानमानगृही
तश्च कार्यो भवति वाचकः। अविलंबमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्जितं। असंसक्ताक्षरपदं स्वरभावसमन्वितं। वाच

येद्वाचकाः स्वच्छः स्वासीनः सुसमाहितः॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं। देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्
येद्वाचकाः स्वच्छः स्वासीनः सुसमाहितः॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं। देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्॥ नियमस्थः शुचिः श्रोता शृण्वन्नसत्फलमश्नुते। पारणं प्रथमं प्राप्य द्वि
र्द्विजश्रातु वाचकाद्राजन्न श्रुत्वा भारत भारतं। नियमस्थः शुचिः श्रोता शृण्वन्सत्फलमश्नुते। पारणं प्रथमं प्राप्य द्वि
र्द्विजश्रातु वाचकाद्राजन्न श्रुत्वा भारत भारतं। अग्निष्टोमस्य यागस्य फलं वै लभते नरः। अप्सरोगणसंकीर्णं विमानं लभते महत्॥ प्रहृ
ष्टान्नकामैश्च तर्पयेत्। अग्निष्टोमस्य यागस्य फलं वै लभते नरः। अप्सरोगणसंकीर्णं विमानं लभते महत्। प्रहृ
ष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः॥ द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिरात्रफलं लभेत्। सर्वरत्नमयं दिव्यं विमानमधि
रोहति। दिव्यमाल्यांबरधरो दिव्यगंधानुलेपनः। दिव्यगंधधरो नित्यं देवलोके महीयते। तृतीयं पारणं प्राप्य द्वाद
शाहफलं लभेत्। वसत्यमरसंकाशो वर्षाण्ययुतशो दिवि। चतुर्थे वाजिमेधस्य पंचमे द्विगुणं फलं। उदितादि
त्यसंकाशं ज्वलनानलोपमं। विमानं विबुधैः सार्द्धमारुह्य दिवं गच्छति। वर्षायुतानि भवने शक्रस्य दिव्यमो
दते। कैलासशिखराकारं वैडूर्यमणिवेदिकं। परिक्षिप्तं तु वहुधा मणिविद्रुमभूषितं। विमानं समधिष्ठा
य कामगं साप्सरोगणं। सर्वान्लोकान्विचरते द्वितीय इव भास्करः। अष्टमे राजसूयस्य पारणे लभते फलं
चंद्रोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति। चंद्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवैः। सेव्यमानो वरस्त्रीणां चंद्रा
कांततरैर्मुखैः। मेखलानां निनादेन नूपुराणां च निःस्वनैः। अंके परमनारीणां सुखसुप्तो विबुध्यते। नवमे क्र ४८९

तुराजस्य वाजिमेधस्य भारत। कांचनस्तंभनिर्व्यूहं वैडूर्यकृतवेदिकं। जांबूनदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैः सर्वतो वृतं। से
वितं चाप्सरःसंघैर्गंधर्वैर्दिविचारिभिः। विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन्। दिव्यमाल्यांबरधरो दिव्यचं
दनभूषितः। मोदते देववत्सार्द्धं दिवि देव इवापरः। दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीनभिनंद्य च। किंकिणीजालनि
र्घोषं पताकाध्वजशोभितं। वज्रवेदिकसंकाशं वैडूर्यमणितोरणं। हेमजालपरिक्षिप्तं प्रवालवलभीमुखं। गं
धर्वैर्गीतकुशलैरप्सरोभिश्च शोभितं। विमानं सुकृतावासं सुखेनैवोपपद्यते। मुकुटेनार्कवर्णेन जांबूनद
विभूषिणा। दिव्यचंदनदिग्धांगो दिव्यचंदनभूषितः। दिव्यान्लोकान्विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः॥ विबु
धानां प्रसादेन श्रिया परमया युतः। दिव्यवर्षगणानेव स्वर्गलोके महीयते। ततो गंधर्वसहितः सहस्राण्येकं
विंशति। पुरंदरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते। दिव्ययानविमानेषु लोकेषु विबुधेषु च। दिव्यनारीगणाकीर्णो नि
वसत्यमरो यथा। ततः सूर्यस्य भवने चंद्रस्य भवने तथा। शिवस्य भवने राजन्विष्णोर्याति सलोकतां। एवमेतन्म
हाराजन्नात्र कार्या विचारणा। श्रद्दधानेन वै नाव्यमेवमाह गुरुर्मम। आलेखकस्य तु दातव्यं मनसा यद्यदिच्छसि।
हस्त्यश्वरथयानानि वाहनं च विशेषतः। कटकं कुंडले चैव ब्रह्मसूत्रं यथा परं। वस्त्रं चैव विचित्रं च गांधश्चैव वि

गोपतः। देववत्स जानंत विष्णुलोकमवाप्नुयात्। अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि भारत। वाच्यमाने सुविप्रेन्द्रो
राजन्पर्व्वणि पर्व्वणि। जातिं देशं च सत्वं च माहात्म्यं नरतर्पण। धर्म्मेष्टकांश्च विज्ञाय श्रोत्रियाणां नराधिप। स्व
स्तिवाच्य द्विजानादौ ततः कार्यं प्रवर्त्तते। समाप्ते पर्व्वणि नृप स्वशक्त्या तर्पयेद्द्विजान्। आदौ तु वाचकं चै
व वस्त्रगंधसमन्वितं। विधिवद्भोजयेद्राजन्मधुपायसमुत्तमं। ततो मूलफलप्रायं पायसं मधुसर्पिषा।
आस्तिके भोजयेद्राजन्दद्याच्चैव गुडोदनं। अपूपैश्चैव पूपैश्च मोदकैश्च समन्वितं। सभापर्व्वणि राजेंद्र ह
विष्यं भोजयेद्द्विजान्। आरण्यके मूलफलैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान्। आरण्यं पर्वमासाद्य जलकुंभान्प्रदाप
येत्। तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च। सर्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽन्नं प्रदापयेत्। विराटपर्वणि
तथा वासांसि विविधानि च। उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितं। भोजनं भोजयेद्विप्रान्गंधमाल्यैरलंकृ ५८८
तान्। भीष्मपर्व्वणि राजेंद्र दत्वा यानमनुत्तमं। ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतं। द्रोणपर्व्वणि विप्रेभ्यो
भोजनं परमार्चितं। आराध्य देया राजेंद्र चापान्स्तीवरासिणा। कर्णपर्व्वण्यपि तथा भोजनं सर्वकामिकं। वि
प्रेभ्यः कवचं सम्यक् दद्यात्संयतमानसः। शल्यपर्व्वणि राजेंद्र मोदकैः सगुडोदनैः। अपूपैस्तर्पणैश्चैव मन्नं

दद्यात्सुसंस्कृतं। शांतिपर्व्वणि राजेंद्र हविष्यं भोजयेद्द्विजान्। अश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्वकामिकं। त
थाश्रमनिवासे तु हविष्यं भोजयेद्द्विजान्। मौशले सार्वगुणिकं गंधमाल्यानुलेपनं। महाप्रास्थानिके तद्व-
त्सर्वकामगुणान्वितं। स्वर्गपर्व्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्द्विजान्। हरिवंशे तथा पर्व्वे पायसं तत्र भोजये-
त्। पारणे पारणे राजन्यथावद्भरतर्षभ। समाप्य सर्वाः प्रयतः संहिताः शास्त्रकोविदः। शुभे देशे निवेश्याथ
क्षौमवस्त्राभिसंवृताः। शुक्लांबरधरः श्रीमान्शुचिर्भूत्वा स्वलंकृतः। अर्चयेत्तु यथान्यायं गंधमाल्यैः पृथ-
क् पृथक्। संहिता पुस्तकं राजन्प्रयतः शिष्टसंमितान्। भक्ष्यैर्माल्यैश्च गंधैश्च स्वलंकृत द्विजोत्तमान्। तर्प्पयेद्-
द्विविधैः कामैर्दानैश्चोच्चावचैस्तथा। अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः। प्राक्रयाचक्रतु फलं त-
था पर्व्वणि पर्व्वणि। वाचको भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्वलंकृतं। वाचके परितुष्टे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा। ब्रा
ह्मणे पुत्र तुष्टे तु प्रसन्नाः सर्वदेवताः॥ ततो हि वरणं कार्यं द्विजानां भरतर्षभ। सर्वकामैर्यथान्यायं साधु
भिश्च यथाक्रमं। इत्येष विधिरुद्दिष्टो मया ते द्विपदां वर। श्रद्दधाने न वै भाव्यं यन्मां त्वं परिपृच्छसि। भारतश्र
वणे राजन्पारणे च द्विजोत्तम। सदा यत्नवता भाव्यं श्रेयस्तु परिपृच्छसि। भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं प

रिकीर्त्तयेद्य॥ भारतेन वनेयस्य तस्य हस्तगतो जयः॥ भारतं परमं पुन्यं भारते विविधाः कथा॥ भारतं सेव्यते दे
वै भारतं परमं पदं॥ भारतं सर्व्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ॥ भारतात्प्राप्यते मोक्षस्तत्वमेतद्ब्रवीमिते॥ महा
भारतमाख्यानं क्षितिं गां च सरस्वतीं॥ ब्राह्मणान् केशवं चैवं कीर्त्तयान्नावसीदति॥ वेदे रामायणे पुन्ये भार
ते भरतर्षभ॥ आदौ चांते च मध्ये च हरिः सर्व्वत्र गीयते॥ यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनाः॥ तच्छ्रो
तव्यं मनुष्येण परं पदमिहेच्छता॥ एतत्पवित्रं परममेतद्धर्म्मनिदर्शनम्॥ एतत्सर्व्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूत
मिच्छता॥ ॥इति श्री हरिवंशे पर्व्वानुकीर्त्तनं नाम॥ जनमेजय उवाच॥ अक्षयाद्याहमहं ब्रह्मन् श्रोतु
मिच्छामि तत्वतः॥ त्रयाणां पुरसंज्ञानां षचराणां समासतः॥ ॥वैशंपायन उवाच॥ शृणु विस्तरतः सर्व्वं
यन्मां पृच्छसि नैधनं दैत्यानां वाङ्कवलिनां॥ सर्व्वप्राणिविरोधिनां शंकरेण वधं राजन् शूलास्त्रविनिर
गि[illegible]तो॥ अतलं पुरासुरेंद्राणां सर्व्वभूतवधैषिणां॥ त्रिपुरं पुरुषव्याघ्र वक्कधा त्रसमीरितं॥ विचार्य मतिन
मे[illegible]मथ बद्धं व मिवाश्रितं॥ प्राकारेण तु हैमेन कांचनेन विराजता॥ मणिभिश्च प्रकाशाद्भिः सर्व्वरत्नैश्च
तारकाक्षो बलासेननसा मध्ये श्रिया परमया हृत्लत्या गांधर्व्वाणामिवादग्रं कर्म्मणा साधितं पुरा॥ वाजिनः

पद्मसंयुक्ता वह्नितिवल्लदर्पिताः॥ पुरं प्रभाकरं श्रेष्ठं मनोभिःकाममवारिणा॥ ध्वजवंतो ह्येषमाणाश्च विक्रमैः प्राणसं
हतो॥ [illegible]क्रयंत इवाकाशं खुरैः सर्व्वदलप्रभैः॥ वायुवेगसमैः धर्गैः कालयंत इवावरां॥ सद्वंतः समहद्भशंत
वरा[illegible]र्व्वदिनात्ममिः॥ ऋषिनिर्ह्मौलनप्रख्यैः सर्पैः सादग्धकिल्विषैः॥ गीतवादित्रवक्कुलं गांधर्व्वनगरो
पमं॥ चित्रायुधसमाकीर्णं व्रतमकनप्रभं॥ शुशुभे दैत्यनगरं वक्कस्सर्यमिवांवरं॥ वराहालकसंपन्नं तस
कांचनसुप्रभं॥ क्ष्वेडितास्फोटवक्कुलं सिंहनादसुनादितं॥ वभौ वल्गुजनाकीर्णं वनं चैत्ररथं यथा॥ समु
च्छ्रितपताकाढ्यं श्रुचिमिश्र विराजितं॥ राजत्रिपुरं राजन्महाविद्युद्विदांवरं॥ स्वर्यनानश्चदैत्येंद्रः चंद्रनाम
श्च भारत॥ तथान्ये च महावीर्य्या दानवा बलदर्पिताः॥ सुमुहुश्चव मेजश्च मोहिताः परमेष्ठिता॥ पंथानं देव
गमनं विहृथानेव भारत तेरेवसमरा॥ शैश्च प्रगृहीतशरासनाः॥ दीनचैनेरश्यहेलदेवयाने महापथे॥ पितृ
वत्किवलोपेते हते भरतसत्तमा ब्रह्माणमभ्युधवत्त सर्व्वे सुरगणास्तथा॥ विवर्णवदनादाना छिनेवग
तिकर्म्माणि॥ अथ ध्रुवंश्च ग्रतश्छित्वा स्वरेणार्त्तनिनादिना॥ हन्यामहे मीगोच्छेदनमाग दानेभ्यश्चैव मधो
पायेव दस्व वहंताः वरायज्ञावावाङ्कवलिनो वधमसमरे परान्॥ श्रावयित्वाथ वरदो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः

प्रतिगृह्य च तद्वाक्यं मनो निर्वाणमिरे वचः । धूमैरापेदिरे सर्वे सह रुद्रैः स्वमारताः । विंध्यपादे च मेरौ च मध्ये च हिम-
वीतले । तपसोग्रेण योगज्ञाः सर्वे ते मुनयो नृप । काश्यपेयाहरं प्राप्ता जपता ब्रह्मसंहिताः । तेषां परमन-
रीणां भगवन्नग्र भोजने । विन्यस्य वदनेनिचये तावेलाहं च मणी । परधमना निचमाणि मृद्वनि च शुभानि
चास्वयं मृतानां गुल्मानां मृगाणां कुरुसत्तम । निगृहीतानि मुक्तानि देहेभ्यो वनचारिणां । अत्वरिष्ठ
मथोत्पत्य विविश्रुर्मायया हृताः ॥ दरालयं सुराः सर्वे व्याघ्रचर्मनिवासिनः । प्रतिपद्याथ ते दीना भग-
वन्तं जगत्पतिं । मुख्यकेनानिधमनेन प्रानापन्न हरं ततः । हविर्हृतं मिवाज्ञाना ब्रूम्स्मकन्नेषु वह्निषु वर-
दानं यथा स्मासु नमवन्न मुखे वयि । यथा देसं तथा काले क्रियतां ब्रह्मणो वचः । यत्कृतं कं देव देवेन स्वच-
णां समीपतः ॥ एवं देव वचो निश्रुत्य भावेनार्थस्य वैचलातः । समनग्यन्मघन्महादेवो देवैः सह सवासवैः ५७०
आदित्याख्यमास्थाय सन्नद्धाः समलंकृताः ॥ सर्वे कांचनवर्णाभाः वभूहीसा इवाग्नयः । रुद्रेण मंडि-
ताः रुद्राः द्वदलेद्ववतेजसा मन्नद्धाः कृशलाः सर्वा प्राशवः पर्वता इवा विश्वे विश्वेन व पुषा वा वलि-
न रूपिणः ॥ समनद्यन्महात्मानो दानवानां स्थान विधिन्नवः । पम्निः सद्धना ध्वन्द्वाः समन्तात्परिवारितः

त्रिपुरं योधयन्नल्पः प्रग्रहसमरं धनुः ॥ अथ दैत्या भिन्नदेहाः पुरादालगदाश्ववान्यपतन्भुवि देहैस्तैर्विशी-
र्णाः इव पर्वताः । अतिविधाः प्रविद्धाश्चरणमध्यगता नृप । न्यपतद्दैत्यसंघाता वज्रेणेव हता नगाः । अ-
सिनिश्चहतादैवैः शक्तिरवन्नपरश्वधैः । वाणैश्च भिन्नमर्माणो दैत्येन्द्रा युद्धगोचराः । प्रपेतुः सहिताङ्ग-
र्गाः छिन्ना पत्रा इवाचलाः ॥ तत्र संज्ञं विमञ्चतत ते नदीतेन तेजसा ॥ एवं तेन्यान्यसंबाधे सीयन्नाः न्ययक-
र्मणा । नापलभ्यत च क्षुन्नामपि दिव्येन चक्षुषा । अस्तं प्राप्ते दिनकरे मुरं ह्रासे निशामुखे छिन्न-
भिन्नहतमुखा निपेतुर्वसुधातले । अथ दैत्यालयं प्राप्ता निशायां निशितैः शरैः । विनेदुर्विपुले-
र्नादैर्मेघा इव महारवाः ॥ जयं प्राप्यासुराः सर्वे ते न्योन्यमभिजल्पिरे । त्रासिता स्त्रिदशाः सर्वे सं-
ग्रामे जयकांक्षिणः । अस्माभिर्बलसंपन्नैः सपाशासिसतामरैः । विरेजुश्च जयं प्राप्ता गर्जना द-
र्पबोधिताः । समरे बलसंपन्नाः सायुधा दैत्यसत्तमाः ॥ सुरेश्च महितैः सर्वैरथमास्थाय शंकरः ॥ द-
र्पितान्निनदद्दैत्यान् उपरहं तं च तेजसा ॥ युगान्तकाले विततरस्मिवान्निव दिहह नः । सर्वन्मृता
निमृताग्राः । प्राविले समुपास्थिते । सरथो वाजिनिशीघ्रैः उह्यमानो महाजवैः शावैवेनो नमसोभ्य

ध्येसविद्युद्दिवतोदयः॥ हृषमेणधनंजयेण॥ एवं मानेन भारत॥ नाति स्म सरथो राजन्नैंद्रायुधधरं तां बुद्धात
तो स्वरा गताः॥ स्थिमरुद्ध बृहेषमधनं॥ कर्म्मभिः सर्वैजंस्वैः॥ सुचिनिस्नं वकतदा॥ ऋषयश्च तपःश्राय
सत्यव्रतपरायणाः॥ अमृताशाश्विनश्चैव सुरथाग्राः सहस्रशः॥ गंधर्वाश्चोपगायंति गाधर्वेण स्वरेण वै॥
प्रहृष्टवदनाः सौम्याः पेट स्थानांतरे नृपा॥ वराटालकसंपन्ने शतघ्नीशतसंकुले॥ तस्मिन्स्कंदैत्यनगरे सर्वे
न्तृतनयाहवे॥ ततस्कश्शरवर्षाणि मुमुचुर्दैत्यदानवाः॥ असुरामरयोर्मध्ये तीक्ष्णाग्राणि समंततः॥ ध्न
घ्नीनिश्चनिशूलं नो मुद्गरःशूलश्च भारत॥ ते चाक्री सहकर्म्म दानवायुधकोविदाः॥ ॥ दानिश्च गदां नघ्नु ने
रुर्नैलोक्यश्च विच्छिंद्यः॥ अस्त्रैरस्त्राण्यवाधते माया मायाभिरेव च॥ ततो परमसंदुग्धमधशरशालिः परस्वधन
अशनीश्च महाघोरा मुक्ता स तशहस्रशः॥ आसिनिर्मायाविदितै मृत्पार्थिपयगाचरा॥ ते वध्यमाना विबु
धाः शरवर्षैर्विवाछिताः॥ गंधर्वो नगराकाराः॥ सा सीदन्महारथः॥ हन्यमानं सुरगणाः॥ प्राशासिशरता ५०
मरैः ते च दैत्यप्रहरणैर्गुरुनिर्मारसाधिभिः॥ चित्तश्चवज्रनिःशस्त्रैरतिष्ठति शची पतिः॥ ततो मध्ये दि
नशहः॥ प्रांकुराशी महीपते॥ ऋषीणां ब्रह्मपुत्राणां महतामपि भारत॥ सापथं करस्यायैरथ्यनेमिपति

षिताः॥ अनेशे...

...भितन्नपा...

...नि

...णा

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

२० धेवीर्या अंध्यायमनसाप्रभुः। मत्तोन ब्रह्मयोगेन तपसोग्रेण ...तो मुमुचे दैत्यनगरे सबप्राणहवाशु
दीप्ता च कनकवर्णा मानुष्पर्णीश्च सुनिर्मलान्। मकक्षावराशरानू घोरानुसविषानिवपन्नगान्॥
पदीप्तास्त्विमिद्याणे वीर्मिनि सहि दारितां शरपातपदीप्तानि विंध्यायाणी च भारत। गोपुराणि पुरःसाट्टं
शीर्यं च नराधिप। अग्निना संप्रदीप्तानि वह्निगर्भाणि भारत। धरणीं प्रत्यपद्यंत पुराणि वसुधाधिप। तानि
नैरूप्यवर्णानि निशिषराणि गिरेरिवा शंकरेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्त्रेण पतन्नृपा हते च त्रिपुरे दैवैर्द्वा तारकं
चिलेरिताः। सर्वान् दहीति भ्रत्रूँ स्वयं प्रदृष्टा पुरुषात्मा विष्णुरेव महायोगी योगेन प्रस्मयन्निवासूयंते
ब्रह्मशद्दशे ऋषिभिः शंकरेण च ब्रह्मणा। मोदितैर्दैवैः संपन्नबलपौरुषैः॥ ॥इति श्रीखिलेषु हरिवंशे
त्रिपुरदाहसमाप्तोऽयं खिलसंज्ञकः॥ ॥श्रीहरिवंशमहारकः॥ ॥अथ संवत्सरेऽस्मिन्नृपतेः
[illegible]
विक्रमादित्यराजे संवत् [illegible]
॥लेषकपाठकयोः शुभमस्तु [illegible] कल्याणं ददात॥ ॥पश्चिमदेशे॥

ष्टितः॥ अजेयो जयतां प्राप्तः सर्वलोकस्य पश्यतः। तस्मिन्निपतिते राजन् देवानां प्रवरे रथे निपेतुः सर्वद[illegible]नि
र्तले वसुधाधिपः। विचेलुः पर्वताग्राणि चेलुश्चैव महाद्रुमाः। विविक्षुभुः समुद्राश्च न रेजुश्च दिशो दश॥
प्रहृष्टा ब्रह्मणा सत्रजनुः परमं जपाय च ब्रह्ममयं तेजः सर्वं च विजयैषिणां॥ आत्पर्थं सर्वभूतानामिह
लोके परित्रवा। समाध्यायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन हेतुना। रथक्षरेण सास्माथ ब्रह्मभृतेन भारत। तेजसा
चालयद्धि लोकस्य ब्रह्मस्य च महात्मनः। सर्वेषामेव देवानां बलिनां कामरूपिणां॥ ऋषीणां तपसाढ्यानां च
सतां द्विजनेवनो। अथ विष्णुर्महायोगी॥ सर्वेता दृश्यत च तः। हृषद्रूपं समास्थाय प्राजहार रथोत्तमां स
क्रांतं देवगणैः समयबलपौरुषः। वल्लवासालयिचाड विषाणान्यां महाबलः॥ ननाद प्राणयोगेन म
थ्यमान इवार्णवः। तृतीयं वायुविषयं समाक्रम्य विषाणवान्॥ ननाद बलवान्नादं समुद्र इव पर्वणि
ततो नादेन चित्रसा दैतेया युधिद्रुम्मेदाः। पुनस्ते रुतसन्नाहा युयुधुः सुमहाबलाः॥ सर्वे वैवाकु बलि
नः समयबलपौरुषाः। सुरसैन्यं प्रमर्द्य तिप्रगृहीतशरासना॥ अग्निसंधयधनुषि क्षिप्तवाणं सुयं
तो ब्रह्मास्त्रेणाभिसंयोज्य ब्रह्मदंडमिवाव्ययः। मुमुचे दैत्यनगरे त्रिधमात्रानुसंज्ञितां। तं वाणं त्रि